This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

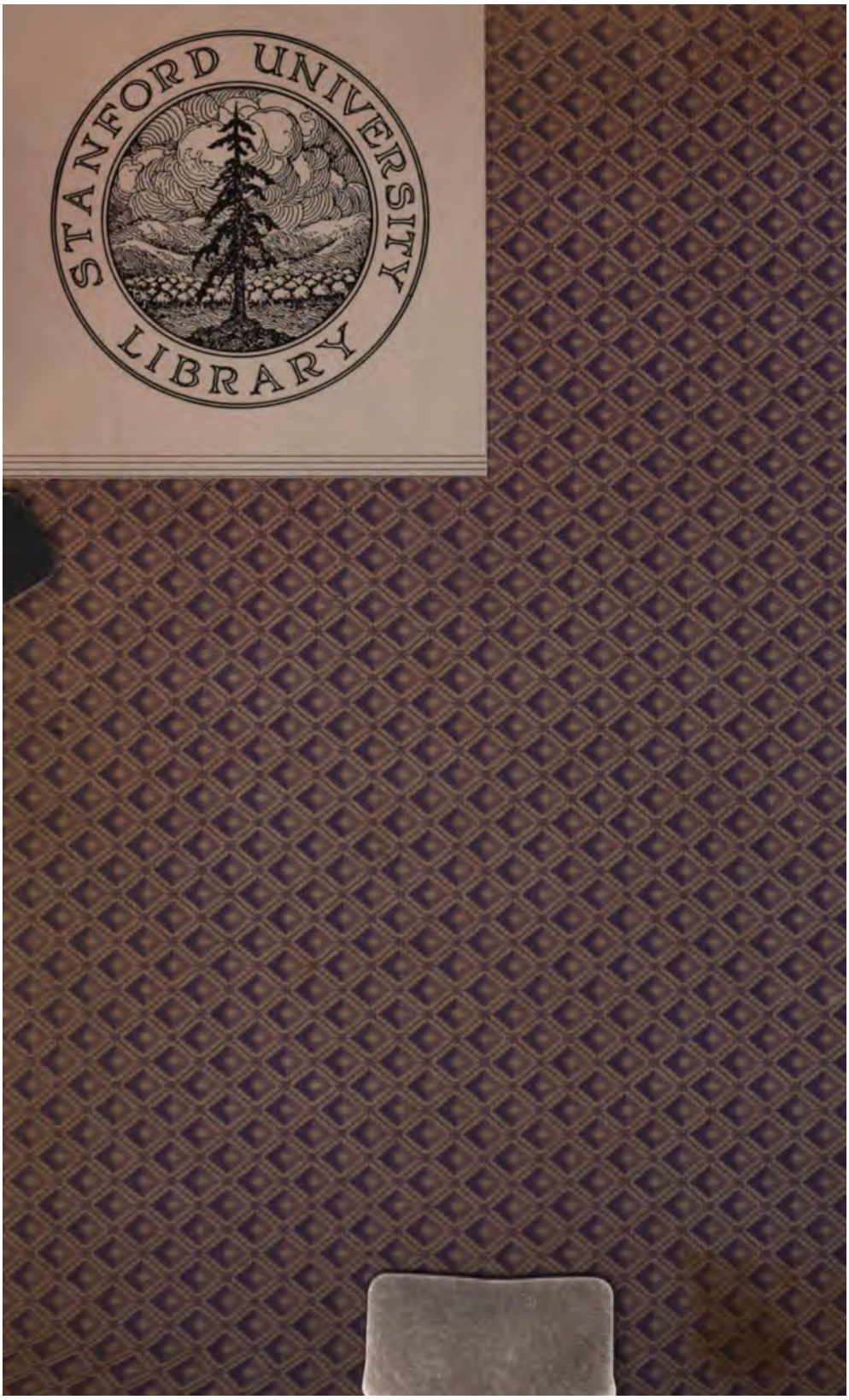
STANFORD UNIVERSITY
LIBRARY

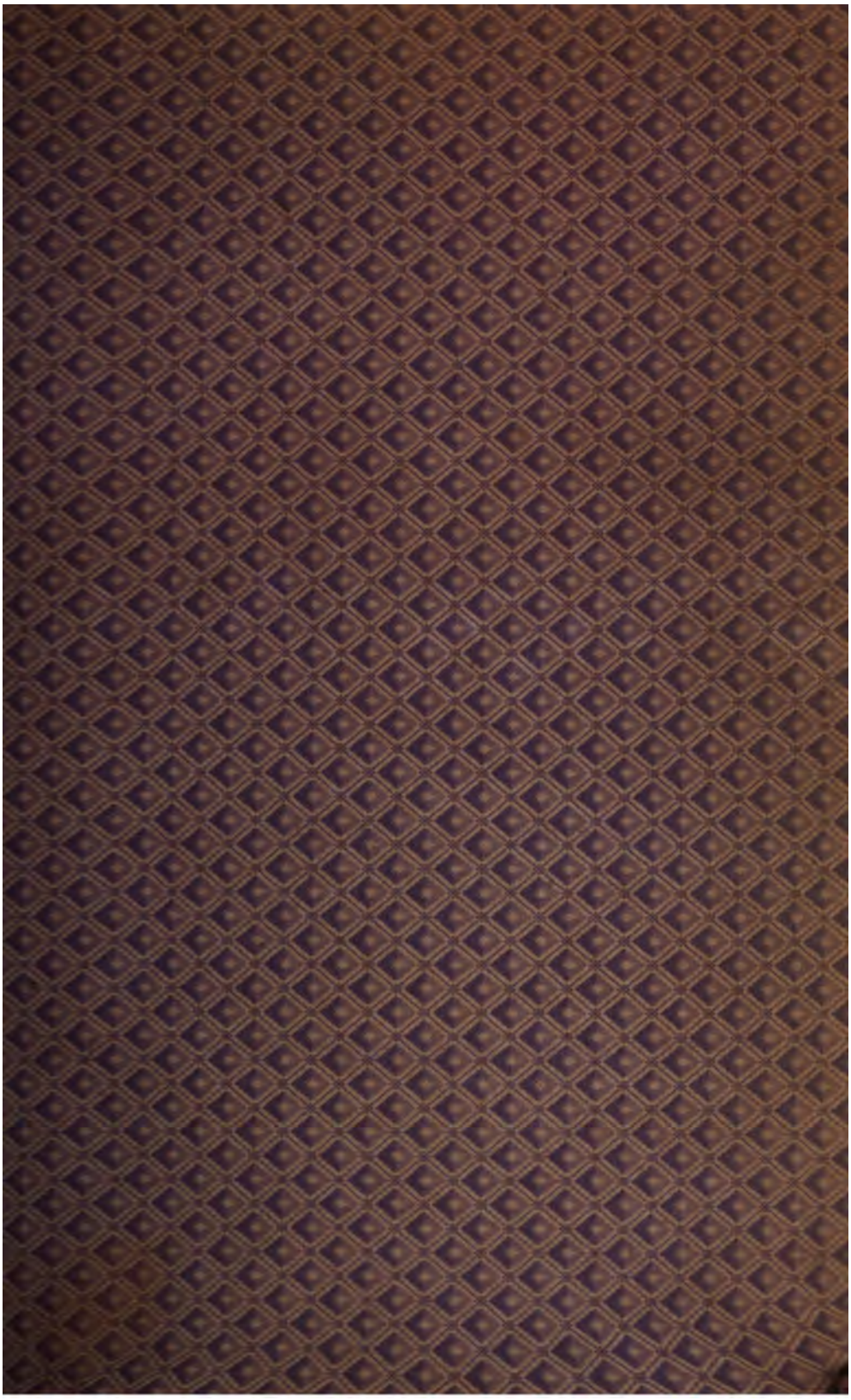

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

1882. ÉVI FOLYAM.

(XVI. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1882.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

FRIGYES könyveiből

STANFORD LIBRARY
FEB 6 1964
STACKS

TARTALOM.

Lap.

ABSTEMIUS.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen ism. 248

BALÁSSY FERENCZ.

Suprutus provincia vagy megye további nyomozása 570

BARABÁS SÁMUEL.

Kolozsi Antal: Schematismus v. cleri dioec. Transsylv. ism. . . . 580

BELICZAY JÓNÁS.

De la Jonquière: Histoire de l'empire ottomane ism. 855

CSÁNKI DEZSŐ

Az országos levéltár kiállítása 514

DÉÁK FARKAS.

Révai Miklós élete, írta Csaplár B. ismertetés 60
Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai, ism. 243
Kerékgyártó Árpád: Magyarország emléklapjai ezredéves történetében 329
Wesselényi Ferencz. (*dicséretet ny. pályamü*) 353
G. Rihe der.: Johann III. König von Polen, ism. 424
Demkó Kálmán: Polgári családélet és háztartás, ism. 509
Foltényi János: A zástyi apátság, ism. 511
Melhárd Gy.: A somogy-v.-megyei tört. és rég. társ. évkönyve . . 591
E. Renan: Marc Aurele et la fine du monde antique 593
Villányi Sz.: Győrmegye és város stb. ism. 671
A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve, ism. 777
Görömbei P.: A n.-kállói egy. község, ism. 865

DEMKÓ KÁLMÁN.

Hain Gáspár és krónikája I—II. 133. 223

Dr. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

Kalaúz az orsz. m. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz, ism. 335

FRAKNÓI VILMOS.

Magyarország és a cambrayi liga, 1509—1511. I. II. III. IV. 177. 366, 705, 793

L. GYÁRFÁS ZSIGMOND.

Bottyán János nemes levele 154

Lap.

IPOLYI ARNOLD.

Jelentés a Bay Ilona úrhölgy által kitűzött pályakérdésre beérkezett pályaművekről 269

IVÁNYI ISTVÁN.

Szabadka város nevéről 493

JAKAB ELEK.

Késő elismerés egy elfeledett író iránt 45
Kelemen Lajos életének ismertetése 760
Adalék a telepítés kérdéséhez 812

JEDLICSKA PÁL.

Erdődi B. Pálffy Miklós 448

KÁROLYI ÁRPÁD.

I. Balassa Bálint életéből 728

ZILAHI KISS BÉLA.

Ábel Jenő: Egyetemeink a középkorban, ism. 62
Tököli Imre és a bújdosók 399

KOSSUTHÁNYI IGNÁCZ.

A Kányaföldi Kerecsényiek 457

IFJ. KUBINYI MIKLÓS.

Ki volt Thurzó György nádor nagyanyja? 41

LÁNCZY GYULA.

Széchényi Pál kalocsai érsek s magyar nemzeti politika (1642—1710.) Koszorús pályamű: 273
Válasz Thaly K. észrevételeire 682
Nyilatkozat Thaly K. végszavára 888

MAJLÁTH BÉLA.

Jelentés a sóvári Soos-család oklevéltáráról 49
Gallo Caesar követsége Ali budai pasánál 1605-ben 565

MARCZALI HENRIK.

Zieglauer: Die politischen Reformbewegungen in Siebenbürgen, ism. 165
Magyar történeti források a külföldi levéltárakban 298

MÁRKI SÁNDOR.

Lakatos Ottó: Arad története, ism. 162
Huszonkilencz jellemzés 421

MAYR AURÉL.

Smičiklas T.: Poviest Hrvatska, bír. 506
V. Klaić: Povíest Bosne, bír. 587
Grot: Moravijai Madijany su pol. IX. do načata X. věka ism. . . . 779

MIKA SÁNDOR.

Egy adat a tatárok beütése történetéhez 431

MIRCSE JÁNOS.

Emlékezések Mátyás király élete utólsóelőtti évéből 18

Lap.

ORTVAY TIVADAR.

Pesty Fr.: A várispánságok tört., ism. 860

PAULER GYULA.

Megye? Várispánság? 202
Találunk-e egyidőben külön »polgári« és »katonai« ispánt? . . . 635

PESTY FRIGYES.

Staré József: Die Kroaten im königreiche Kroatien und Slavonien, ism. 499
Radich Ákos: Fiume közjogi helyzete, ism. 662
Knauz N.: Monum. Eccl. Strig. II. ism. 853

PETTKÓ BÉLA.

Nagy férfiak toborzása Magyarországon I. Frigyes Vilmos számára . 659

PULSZKY FERENCZ.

II. József kora hazánkban 123

RÉCSEY V. ALFONZ.

Thököly Kis-Rómában 144

B. SACKEN E.

Nyilt levél a »Századok« 248 l. megjelent bírálatra 699

SALAMON FERENCZ.

Alsó-Pannonia a góth és longobárd megszállás alatt 1
Mosaburg és megyéje 89
A húnok és Pannonia 380—440. 236

STESSEL JÓZSEF.

A Hédervváriak ősi Karinthiában 608

SZABÓ KÁROLY.

A kolozsvári magyar polgárok összeírása 1453-ban 71

SZÁDECZKY LAJOS.

A krakói Akadémia történelmi kiadványairól 74
Báthory István lengyel király titkos terve 497
A naptárjavítás történetéhez 656
Lengyel könyv a magyarokról. Irta Smolka Sz., ism. 674
Adalékok a babona és hiedelmek történetéhez 774

SZALAY JÓZSEF.

Nápolyi László trónkövetelése és Velencze I. II. III. IV. 557, 643, 705, 836

GR. SZÉCHEN ANTAL.

Jelentés a Bay Ilona úrhölgy által kitűzött pályakérdésre beérkezett pályaművekről 265
Nyilatkozat Thaly K. észrevételeire 609

Dr. SZENTKLÁRAY JENŐ.

L. Hecht: Les colonies Lorraines et Alsaciennes en Hongrie, ism. . 332

SZILÁDY ÁRON.

Három hegedűs ének 25
Észrevételek Károlyi Árpád I. Balassa Bálint életéhez cz. közl. . . 849

Lap.

SZILÁGYI SÁNDOR.

Magyar tört. évkönyvek és naplók. Közlik Szabó K. és Nagy I., ism. 426
Károlyi Árpád: Fráter Gy. levelezése, ism. 428
Marczali H.: Regesták a külföldi levéltárakból, ism. 429

TAGÁNYI KÁROLY.

Lehóczky T.: Beregmegye monographiája; bírálat 156
Szolgagyőr I. II. 312, 388

THALI KÁLMÁN.

A Rákóczi-ház és Árpád vére 239
Észrevételek Lánczy Gyula: »Széchenyi Pál« cz. tanúlmányára . 479
Ghymesi gróf Forgách Simon, mint író I. II. 529, 617
Végszó Lánczy Gyula úr »válaszá«-ra 789
Tüzes Gábor valódi neve 850

THALLÓCZY LAJOS.

Erdy Alfonz: Mérték-, súly- és pénzisme, ism. 66

WÉBER SAMU.

Nagy és kis házak jogviszonyai a Szepességen 324
Babonák a Szepességen 769

WERTHEIMER EDE.

Lindner E.: Das Feuer stb. ism. 245

—n —s.

Berecz: Fehértemplom város tanügy-története, ism. 678

ÁLLANDÓ ROVATOK.

Magyar Történelmi Társulat 68, 167, 257, 347, 430, 513, 602, 681, 785, 867
Magyar Tudományos Akadémia, ... 83, 523, 611
Vidéki Társulatok, ... 170, 434, 523, 612, 868
Irodalmi Szemle 84, 172, 262, 613, 701, 869
Folyóiratok Szemléje 872
Vegyes Közlések 85, 173, 348, 436, 525, 614, 702, 791, 883
Történelmi Könyvtár . . 88, 176, 264, 354, 440, 528, 616, 704, 792, 888

NÉVTELEN CZIKKEK.

Törvényjavaslat a gy.-fehérvári káptalan s a kolosmonostori conv. orsz. ltáraknak a m. országos levéltárral egyesítéséről . . . 433
A vaticani levéltár kincseinek publicatiója 520
A kassai levéltár új rendezése 603
Arany János, necrolog 785
A millenarium 787
Iskolai értesítők szemléje 877

ALSÓ-PANNONIA A GOTH ÉS LONGOBÁRD MEGSZÁLLÁS ALATT.

Gyér tudósításainknak majd mindenike Pannoniának csak a Száva és Dráva közti terűletére vonatkozik. Igen kevés az, a mi az éjszakibb tájakról szólana.

Augustus korában ez volt a legfontosabb része a provinciának, mint a mely szárazi közlekedést biztosított Görögország és Italia közt. A IV. század végén innen is ez a rész szűnik meg legutóljára római lenni.

A mai Szerémségről a VI. század végéig vannak jelentéseink, mig Valeriára, Aquincum vidékére nézve megszűnnek már jobbára az V. század végén, s azok is igen hiányosak.

Krónikai rendben, s némileg modorban fűzöm össze a góth, gepida és longobard korszak irott emlékeit.

A hún birodalom összetartójának halála után nem rögtön változott meg hazánk politikai geographiája. A zavaros Jordanis előadása nyomán hibás föltevés, mintha egyetlen döntő csata, a nedaoi (Nyitra melletti?) után a húnok kivándoroltak volna. Egy másik támadó fellépésöket csak úgy lehet értenünk, ha föltesszük, hogy még mindig ők voltak urai a Szerémségnek. Mert különben az ellenséges gepidákon át hogy jöttek volna a Duna jobb partjára?

Ebben a hadjáratban, mely 460 előtt történt, a húnok a támadók, s az osztrogóthok a megtámadottak.

Jordanis szerint az osztrogóthok három vezére ily renddel foglalt állást Pannoniában: Valamir a *Scarniunga* és *Aqua-Nigra* folyók közt, Theodomir a *Pelso* nevű tó mellett, Videmir közből. [1])

[1]) Jordanis 52. fej.

Ez, mint a következőkből kitűnik, — egy a húnok részéről várt támadás visszaverésére volt berendezve. Így világos, hogy ha az egyik szárny a Balatonra támaszkodott, a másik szárnynak a Duna szolgált fedezetül. A Dunát őrizet nélkül különben sem hagyhatták. E szerint Valamir, a fővezér s a főerő parancsnoka esett a Duna felől. Ha már az akkor délebbre kinyult Balaton déli csúcsától, körülbelül Kis-Komárom tájától a Dunáig egy alkalmas hadállást keresek, megtalálom azt a pécsi, máskép Mecsek-hegység vonalában, [1]) Valamir védte hát a hegységnek dunaparti és pécsvári átjáróit; Videmir a pécs-dombovári útat Kaposvár hosszusági vonaláig. Attól nyugatra, K.-Komáromig, s lehetőleg elővédeket tolva a Mura és Dráva összeszakadásáig, Theodomir népei szállották meg. Mindezek nyilván a Dráva vonal felől várták az ellenséges támadást; de minthogy egy részben gyalogok s nehéz fegyverzetűek voltak, több biztosságot találtak a könnyű lovas és nyilas húnok ellen a hegység szűkebb helyein, mint közvetlenül a Dráva partján. — Ezen geometriai észjárással levont következtetésünk, jobban megáll, mint mindazok, melyeket a német irodalomban, hol ez, s a vele kapcsolatban levő kérdések megoldásra nem jutottak, oly sokan a kútfő sovány betűiből akartak kiolvasni.

Most már nem oly bajos hozzávetnünk, mi az a két megnevezett kisebb folyó, mely között Valamir szállásolta el népét. A Scarniunga a Sárviz lehet; az Aqua-Nigra, vagy a Kapos, vagy a ma Karasiczának írt, de régen Karassó név alatt ismert folyó, mely alsó részében az általa képzett mocsárok által emelkedett némi fontosságra. Egyébiránt, hogy nem volt nagy viz, mutatja az a kivételes tünemény, hogy a rómaiak adtak neki nevet. [2])

---

[1]) Budapest az ó-korban, 234. l. ismertetve van ez a hegy vonal.

[2]) A Scarniunga mind kezdő két betűjével, mind végzetével elárulja celta származását. *Scara* (ha Scarbh-ból rontották) tesz sekély vizet, mocsárt. A mi a végzetet illeti, megfelelő a Saliunca, vagy Saliunga celta névnek és szónak. (Bellogüet Roget Glossaire gauloise I. 128. l. a N. Muzeum könyvt.) Bármi legyen a magyarázatja a Scarniunga szónak, ebből némi hangutánzással és magyaros rontással alakulhatott a Sárviz. Még érdekesebb volna, ha bizonyosan tudnók, az aqua-nigra (fekete viz) azonosságát a Karassóval; mert kara-szu török nyelven = fekete viz.

Az osztrogóthok fenn leírt megtelepedése számbavette az esthető ellenséges támadást. Bizonyítja ezt az, hogy Jordanis nyomban a fentebbi leírás után elmondja, mikép támadták meg csakugyan a húnok Valamir népeit, mi azonban a támadók diadalmas visszaverésével végződött. A góthoknak hadilábon kellett állaniok; mert különben Valamir nem verhette volna vissza a húnokat oly gyorsan, hogy a más két testvér egyszerre vegye a támadás és győzelem hírét.

De mindez következtetéseket enged meg a kevéssel azelőtt történtekre is. Nyilván való ebből, hogy a húnok, daczára az úgynevezett Nedao melletti vereségnek, melyet Jordanis hibásan mond döntőnek, vagy talán még hibásabban tesz előbbinek, mint a fenn leirtam ütközetet, még korántsem költözködtek volt ki a Fekete tenger mellékeire. Természetesebb föltennünk, hogy még akkor mindig birták a húnok a szerémségi Pannoniát, melyet az Aetiussal kötött szerződés engedett volt Attilának, míg a góthok annak Valeria nevű részét tartották megszállva, s »intra dominium« kellett lenniök Attila halálával.

A húnok, úgy látszik, a Valamir elleni fennírt sikertelen kisérlet után kénytelenek voltak oda hagyni a Szerémséget. Mert a góthok ezután szabadon mehetnek a keleti császár birodalmának meglátogatására. Azonban föl kell tennünk azt is, hogy a húnok még a Bácskából és Bánságból nem vonúltak ki. Mert egy harmadik összetűzést is említ Jordanis, melyben a húnok mint támadók lépnek fel a Zimony (Taurunum) és Mitrovicz (Sirmium) közt elvonuló régi római csatorna mellett.[1])

A góthok, meghallván ezen betörést, félbehagyják a szadagárok elleni támadást, s sietnek a húnok fogadására, kik újból megvesztik a csatát. Ez az utolsó kísérletök, melyet kútfőnk említ.

Karasó előjön már 1296-ban (Fejér. Cod. dipl. VI. 2. 29.) Brodarics a mohácsi ütközet leirásában Krassónak irja. (Bonfin 1690. kiadásában, Sambucusnál 560. l.)

[1]) A város, melyet Jordanis megnevez, Bassiana, a mai Dobrinczi nevű falu táján. Ezen tájon látjuk a táborkari térképen kijelölve a Száváról arra vonuló »római csatornát«, mely ma Jarcsina nevet visel. Különben az »Itinerarium« méretei (Sirmiumtól és Taurunumtól) találnak ezen föltevéssel, s ezenkivül ott tetemes római romok láthatók.

Ezután történhetett a húnok végképi kiszorítása, kiknek szállásait a gepidák foglalják el.

Ezek is megtartanak bizonyos jogi formát. Ardarik királyuk belül azon szállásokba, melyeket a tulajdonképi húnok foglaltak el: mai országunk déli tájaira, elkezdve Erdélytől a Szerémségig. De Marcianus császárhoz folyamodnak, ki a 457-dik évig uralkodott, nem kívánva tőle egyebet, mint békét, s a vitéz férfiakat megillető évi zsoldot. Meg is adta a császár, s ebben részesülnek még száz év múlva is.[1])

A barbár népek nemcsak megtartottak bizonyos jogi formákat, hanem néha igen furfangos ügyvédek voltak. Minthogy a gepidáké lett az egykori hún föld, jogot vettek magoknak Sirmiumhoz s a Dráva és Száva közéhez is. Már Justinianus idejében ők ott az urak. Ezen száva-melléki Pannonia sorsa már csaknem állandóan el van különítve a többi Pannoniáétól.

A keleti góthok szállják meg a Drávától északra fekvő Pannoniát, s csakhamar kiűzik annak éjszakibb tájairól az alán szadagárokat. Nem mint ellenség szállja meg a góth a pannon foglalást. Az is Marcianus császártól nyer rá engedelmet, hogy Pannoniában lakhassék (továbbra is.)

Hanem az ilyen-féle kérelemnek abban az időben sajátságos procedurája volt szokásban minden barbár népnél, melyet az osztrogóthok is híven követtek. A kérelmező nép tűzzel-vassal tett látogatást a birodalom területén, mint most az öreg góth fejedelem Valamir. Ekkor a császár követeket küld a barbárokhoz, mint most Valamirhez, kik felpanaszolják a frigy megszegését, s egyszersmind évi fizetést ígérjenek annak pontosabb megtartására. Valamir nemcsak elfogadja, hanem bocsánatot is kér, azzal mentegetődzvén, hogy nagyszámu népe nagy szükséget szenvedett

[1]) Gepidae Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes, totius Daciae fines velut victores potiti, nihil aliud a Romano imperio, nisi pacem et annua solennia, ut strenui viri, amica pactione postulavere .... Gothi vero cernentes Gepidas Hunnorum sedes .... occupare. sat. (Jordanis 50. fej.) Dacia másutt is úgy jön elő néha, mint a mely hazánk déli táját. sőt néha Moesia egy részét is magában foglalná, holott az előbbi Dacia a mai Bulgaria volt.

élelem és ruházat dolgában, s így kénytelen volt fegyverrel szerezni azt meg neki.[1])

Jordanis, a VI-ik század közepén írja, hogy Pannonia, Sirmiumtól Bécsig számos várossal diszeleg.[2]) Ez szolgai kiírása az V. század végén kelt kútfőnek, melyet egyebekben is használ; de nem is említjük máskép, mint V. századbeli adatot. Ezenkívül még Attila századának második felében Valéria tartomány, (melynek, mint tudjuk, Aquincum volt főhelye) úgy említtetik, mint egy szent ember szülőföldje, kit későbbi tartózkodási helyéről liriai Szent-Antalnak nevez az egyházi történet. Született pedig előkelő családból, Valeria városban, hol atyja, Secundinus tekintélyes férfiú. A szent életirója téved, midőn Valeriát városnak mondja: az tartomány volt. Azonban Valeria épen Aquincum környékeit

---

[1]) Priscus Excerpta. (Bonni kiadás, I. 217. l.) Elég különös, hogy ezt a jellemző helyet a góthok történészeinek nagyobb része mellőzi, — a húnok történetének írói pedig nagyobbrészt a húnokra értik, nyilván tévesen. Még az érdemes Prayt is. (*Annales veteres Hunnorum* stb. 72. l.) Az vitte tévedésbe, hogy Priscusnál „*Balamerus Scytha*“ áll. Pedig tudva van, hogy Priscus nemcsak a húnt, hanem a góthot is a Scytha név alá foglalja. Az is tudva van, hogy a góthok sok személy nevet átkölcsönözték a húnoktól, és a Valamir góth nem egyéb, mint a Balamér hún név. Azonos is, mert a görög *B* sok esetben, = *V*. — Hogy itt a 460—470 körül élt góth Valamirről van szó, bizonyos onnan, hogy Priscus mind az idézett hely előtt, mind közvetlenül utána, mint az Attila halála utáni követségekről beszél, — nem pedig a 370 körüli eseményekről, mikor a hún Balambér uralkodott, ki alkalmasint nem kötött még hasonló szerződést a császárral. Hogy a góthok szerették a hún neveket fölvenni, bizonyitja az, hogy száz évvel Attila öcsese halála után, 546-ban, mikor az osztrogóthok régóta Olaszország lakosai, Totila király egyik vezérét *Blédának* nevezik. »per Ruderit et Viliard, Bledamque duces suos (Totilae)« etc. Marcellini comitis chronicon, Sirmond kiadásában, 355. l.

[2]) Ornata est patria civitatibus plurimis, quarum prima Sirmis, extrema Vindomina (Vindobona=Bécs). Csak a két végponton levőt nevezi meg. — A korra nézve, melyre ez illik, ez állhat; az a szó, hogy „*patria*“ a Jordanisé, mert ő góth származásu. De hogy Pannonia sok várossal büszkélkedik, az meglehet Cassiodorustól származik, kinek Jordanis csak megrontó compilatora. Cassiodor pedig az V. század végén, vagy a VI. elején irhatta elveszett krónikáját.

magában foglaló tartomány.[1]) A góth uralom alatt Pannoniában rendezettebb viszonyok uralkodtak, mint Noricumban, a Duna felsőbb mellékén, a mint az egy másik szent: Severin életrajzából kitűnik. A mai Austriában a várakból kiköltözött a római lakosság az V. század végén; de Pannoniában a góthok védelme alatt még megmaradt.[2])

A góthokat azonban már alig volt képes táplálni a kiélt Pannonia, s a szomszédos népet is annyira kirabolták volt, hogy azok meglátogatása nem sok zsákmánynyal kecsegtette őket.[3])

Harmincz évvel Attila halála után, 483 körül, az alsó Dunánál védik már a birodalmat a külső barbárok beütése ellen. Sirmiumban egy gepida király, Trasericus ült; de függésben a góthoktól, mert ezek főbenjáró bűnül róvják fel neki, hogy a Dunán inneni gepidák királyával, Gunderikkel czimborál, s miután a szép szó e részben nem használt, az osztrogóthok fölkerekednek, s először Gunderikot verik meg az Ulca (talán Ulta vagy Olt) vizénél, melyet biztos védelemnek tekintett a gepida. Azután Sirmium felé vevén utjokat, Trasericust győzik le s végezik ki. Igy Sirmium e nevezetes paizsa a birodalomnak, góth hatalom alá kerül. Történhetett ez 487. vagy 488. táján, utközben, midőn az osztrogóth nemzet Olaszországba vándorol ki nagy királya, Theodorik alatt.

Theodorik bár góth születésü, de egészen római nevelkedésü és gondolkodású uralkodó volt. Pannoniát, nem a góth hódítás,

---

[1]) Bibliotheca vet. Patrum. XI. k. 156. l. Ennodius szerint Sz. Antal született »circa fluminis ripas in civitate Valeria.« Ezt kétségkivül lehet érteni úgy is, mint Büdinger és mások értik, hogy t. i. a *civitas* szó a *provincia* helyett áll, s igy csak az van mondva a születési helyről, hogy az Valeria tartomány egyik parti városa. De nem épen lehetetlen, hogy a tartomány főhelye, Aquincum helyett áll a provincia neve.

[2]) Eugippii Vita S. Severini. Ez nincs ugyan egyenesen mondva, de az előadásból kitűnik.

[3]) Jordanis 56. fej. Minuentibus deinde vicinarum gentium spoliis, coepit et Gothis victus vestitusque deesse, et hominibus, quibus dudum bella alimoniam praestitissent, pax coepit esse contraria, omnesque cum clamore magno ad regem Theodemir accedentes Gothi orant, quacunque parte vellet, ductaret exercitum.

hanem a római birodalom jogán igyekszik megtartani uralma alatt. Uralkodik Olaszországban címre nézve, mint góth király, de tényleg mint nyugati császár, 493-tól 526-ig. Ő Pannoniának rendeleteket küld Ravennából s helytartókat nevez ki számára. Fenmaradt felhatalmazó parancsa Colosseus comeshez, kit Pannoniába, Sirmiumba küld, mely ugymond, egykor a góthok székhelye volt, — honnan a tartományt fegyverrel védelmezze és jogszolgáltatással békében tartsa, hogy régi védelmezőit az örömmel fogadja, mely az ő (Theodorik) szülőinek boldog kormányára emlékszik. Kövesse a kormányzó királya elveit. Legyen igazságos, védje az ártatlanokat, hogy a (barbár) népek gonosz kormányzata helyett a góth justitia előnye kitűnjék, s a rómaiak bölcsességét átlássák. Hálára tarthat számot, ha ezeket valósítja stb.[1]) Egy másik levele szól: »a Pannoniát lakó valamennyi *barbár*hoz és rómaihoz.« Tudósítja, hogy Colosseusra bízta az ő kormányzásukat és megvédelmezésöket, engedelmeskedjenek parancsainak.

Tegyék le a fegyvert, mert ellenségök nincs. Mi szüksége van az embernek a nyelvére, ha fegyveres kézzel folytatja pereit? »Jobb ha követitek, irja a király, a mi góthjaink példáját, kik idegenek ellen a határon kívül szintugy tudják forgatni a fegyvert, mint otthon gyakorolni a mérsékletet.« [2])

Látni, hogy Pannoniában szintúgy, mint Olaszországban kétféle népelem volt: a római és barbár. A római elemet alkothatta egyfelől a városi polgárság maradványa, másfelől vidéken, mint szántóvető, az egykori római rabszolga és colonus, — utóbbi levén a nagyobb, szegényebb tömeg. A barbár a várakban katona s falun földes úr volt. Nem fosztotta meg egészen a rómait földbirtokától. A városban adóztatta, vidéken birtokának harmadát követelte, még pedig nem a barbárok nemzeti szokása, hanem egy régi római törvény szerint, mely a katonai beszállásolást szabályozta. Áthágások történtek, de ez volt a szabály góthoknál, frankoknál s a később jött longobárdoknál, ki mindenik jogilag a római császár katonájának ismerte magát.

[1]) Cassiodori »Varia« III. 23. Cassiodorus ezen gyüjteménye a Theodorik hivatalos levelezése egy részét tartalmazza.

[2]) U. a. IV. 24. levél.

Theodorik békéltető szavai a Pannoniában s annak tőszomszédjában tanyázó barbár törzsek egymás közti harczaira vonatkoznak, mi elég kártékony lehetett a földre s a föld népére nézve. Ezen népek voltak a régi quadok, származtok s egy része a gepidáknak, a határon túl a herulok, longobárdok és nagyobb része a gepidáknak.

Theodorikot nem csupán emberszeretet indította a gondoskodásra szülőföldéről, Pannoniáról, hanem hadi tekintetek is. Érdekében állott italiai birtokainak régi védvonalát a Dunát őrizni egy netaláni hatalmas barbár invasio ellen.

Theodorik halála 526 után kilencz évvel, a keleti császár Justinianus Olaszország visszahódítására, s a gót uralom megszüntetésére indítja a győzedelmes Belisart. De ezen hosszú háborúban, mely 535-től 553-ig, tehát tizennyolcz évig tart, a több rendbeli hadsereg közül, mely Konstantinápolyból indúl Olaszországba, egyetlen egy sem utazik a rendes és legkényelmesebb úton, Sophia és Belgrád felé Laybachnak, s egy sem támad Pannonia felől, mi által pedig hátban kerülték volna meg a góthokat. Ennek egyik és főoka kétségkívül az volt, hogy a góthok gondoskodtak Pannonia védelméről, bár erejök nagyobb részét Olaszországba kellett vonniok.

Azonban Justinianus nem hagyhatta a többi Pannoniát és átalán a Duna vonalát ellenségei kezében s a barbár invasiok részére nyitva. Nagy erőfeszítéssel s rendszerességgel járt el ebben is a nagy uralkodó.

Nem kisebbet akart, mint a limes helyreállítását, melyet Attila annyira megrongált, hogy lerombolásnak is beillett. Mindamellett száz év múlva Justinianus egy részét a dunai váraknak jól-rosszul helyreállítva találta. Ő ezeket jó karba helyezi és újakkal gyarapítja, némely elpusztultat temető talpából újra épít. De építési buzgalma Európában csak az egykori keleti birodalom határaira terjed: Belgrádtól a Fekete tengerig, — és ezenkívül, a mi régen el volt hanyagolva, Thráciában, Moesiában sat. a beljebb eső vidékeken is várakat épít. Az egykori Pannoniában, azaz Belgrádon feljül egyetlen egy várat sem nevez meg a jól érte-

sült Procopius hosszu névlajstroma, melyet a császár restaurált volna. [1])

Azonban a jól értesült Procopius két fontos kérdést hagy megfejtetlenül. Egyik, hogy arra az óriási építkezésre honnan vette a császár a munkaerőt. Hogy az megvolt, bizonyítják magok a művek. A mely állam ekkora munkaerő felett rendelkezik, azt haldokló államnak nem nevezhetni.

A másik kérdés még fontosabb, hogy sikerült-e minden erőfeszítés mellett is helyreállítni az egykori határvédelmet. Mert a *limes* nem csupán a határvárak bölcs elhelyezésében állott, hanem egy merevül szervezett hadseregben is, mely állandóan a határszéleken volt elhelyezve legiók, alák, cohorsok szerint. Hogy most a VI. században más volt a szervezet, mint az V-dikben Attila rombolásai előtt, onnan is következtethetjük, hogy most nemcsak a határszélt, hanem a mediterrán várakat is őriznie kell a hadseregnek. Justinián, mint a régi császárok, a rómaikból álló derék sereghez harczias barbárokat tartott zsoldjában. Csakhogy nagyobb mérvben. Így a mezei hadak színe, melyeket a kitünő hadvezér Belisar vezet Afrika, s majd Olaszország meghódítására, hún és herul zsoldosokból áll, kik eldöntik a csatákat. Narses már longobárdokat is szegődtet győzedelmes seregébe. Ezen húnoknak és heruloknak, Attila serege maradékainak, a határokon volt rendes tanyája. A herulok Belgrád

---

[1]) Olim rom. imperatores, ut positos trans Danubium barbaros trajectu prohiberent, amnis illius oram oppidis et castellis praetexuerant, passim a dextera, alicubi etiam a laeva extructis. Haec autem non sic aedificaverant, ut inaccessa essent adoriri parantibus *(nem voltak elég magasak a falak)*, sed tantum ne fluminis ripa a defensoribus vacaret omnino; siquidem regionum illarum barbari ab oppugnandis moenibus abhorrebant. Multa certe munimenta una admodum turri constabant, unde *monopgrgia* dicebantur; nec nisi perpaucis *stationariis* instructa erant; idque tunc ad incutiendum barbaris terrorem .... sufficiebat. Postmodum vero Attila cum ingenti exercitu irrumpens, munitiones illas nullo negotio disturbavit, ac late Rom. imperium populatus est, nemine repugnante (?) Demum Justinianus Augustus eversa restituit, non in pristinam formam, sed in eam quae longe validissima sit. Novæ insuper fecit plurima. (Procopius de aedificiis. III. k. 287. és köv. l. bonni kiadás.)

táján, a húnok a mai Al-Dunánál, a mai Dobrudzsa táján őrizték a határt.

Pannoniáról sem feledkezett meg a császár. Védvonala csonka lesz vala, ha az a Duna mentén csak Singidunumnál kezdődik, hol a herulok telepe állott őrt.

A gepidák harczias népét, mely a királyi húnok egykori szállásain Déli-Magyarországon tanyázott, szövetséges népévé tette s illetőleg zsoldjába fogadta. Különben ezek már eleve is előkészítették az utat Justinianusnak. Mert a mint a góthok hatalma az olasz háború szerencsétlen folyamában mind jobban hanyatlott, s figyelmök és erejök mind inkább elvonatott Pannoniából, a gepidák érvényesítették állitólagos jogukat az összes hún birtokhoz. Megszállották a Száva és Dráva közét, s maga Sirmium, Theodorik helytartójának egykori széke, gepida őrséget fogadott be, s úgy látszik, egyelőre nem is volt ez Justinianusnak kedve ellen.[1]) A nevezetes szerémségi »félsziget« tehát a császár zsoldjában álló gepida-hadsereg által volt biztosítva, — s úgy látszik, Sirmiumot nem kellett a császárnak felépitnie, — elég jó karban volt, talán Theodorik gondoskodásából. A Drávától éjszakra fekvő dunai várak is meg voltak, legalább egy részök. Ezeknek Justinianus kivül lakott barbárokból adott őrséget.

Betelepitette a gepidák háta mögé a longobardokat, kiknek átengedte, mint szintén szövetségeseknek, Pannonia *várainak* védelmét.[2])

---

[1]) Bármily hiteles forrás Procopius s az iró bármily sok politikai és hadtani belátással irja könyvét, — de ő természetesen a császári politika jogi szempontjára áll, s már eleinte is ellenséges a gepidák iránt, — holott csak később bizonyiták a gepidák magokat nem eléggé megbizhatóknak.

[2]) Cum urbem Noricum (?) et *Pannoniae munitiones* aliaque loca Justinianus Longobardis donasset, eam illi ob causam, patriis sedibus relictis in adversa Istri ripa consederunt, haud procul a Gepaedibus.« Procop. de bello Gothico 418. l. bonni kiadás. Később, midőn a gepida követség a császárnál jár, ezt mondja többek közt: »Profecto Francis, Herulis, hisque ipsis Longobardis tot urbes, tantasque regiones attribuisti, Imperator, ut inire numerum nemo possit.« U. a. III. könyv. 34. fej. Más-munkájában Procopius szól arról, hogy ezen tájakon (hozzávéve talán a nyugatiabb tartományokat is) a háborúk és kórságok miatt a lakosság gyérré vált. (Hist. Arcana. 108. l.)

Mikor történt a longobárdok átkelése Pannoniába, arra különböző vélemények vannak. Némelyek szerint ez még 526-ban, tehát Theodorik halála évében történt volna.[1]) Mások szerint ez csak 446-ban történt a Justinian-féle háború folytában.[2])

Az utóbbi véleményt kell elfogadnunk, mint a mely az események fejlése rendébe jobban beleillik. Mert míg a góthok Olaszországból hatalmat gyakoroltak Pannoniában is, a keleti császárnak sem oka, sem módja nem volt a longobardok betelepítésére. Különben is Justiniánnak tulajdonitják a herulok Belgrádhoz telepítését. Ezeket pedig a longobardok akkor verték ki tanyáikról, mikor mindkettő a Dunától éjszakra lakott volt Austriában és a magyar felföldön.

Igy el kell fogadnunk azt, hogy 546-ban történt a longobárdok bevándorlása Pannoniába, tehát akkor, midőn a góth háború már vége felé járt, s a góthok pannoniai hatalma a keleti császárra szállott.

Igy 550. táján a longobardok és gepidák azon területeken vannak elhelyezkedve, melyeken 450 táján az osztrogóthok és húnok szállásolták volt el magokat.

Ha már még ekkor is vannak a Drávától éjszakra, Pannoniában, sőt Noricumban is római várak, lenni kellett ezekben római lakosságnak még 546-ban is. Ezen várak nevezetesbjei minden bizonynyal a régi neveket viselték, hogy a gepidák a Száva és Dráva közt urak, míg a longobárd Pannoniának a Drávától éjszakra fekvő részét szállották meg, — oly formán mint Attila halála után a húnok és góthok.

Longobárd és gepida egyaránt germán faj; de a császár jól számított, ha föltette, hogy jó szomszédok nem lesznek. S csakugyan készek voltak bármely más fajbeli idegennel szövetkezni egymás kiirtására.

Mikor a longobardok az avarokkal szövetkeztek, abban egyeztek volt meg, hogy a gepidáktól nyerendő zsákmányban

---

[1]) Zeuss. »Die Deutschen« 474. l.

[2]) Waitz Scriptores rerum Longobardicarum 4. l. Az eltérés onnan ered, hogy a kútfőnek (Paulus Diaconus) egy kéziratában az áll, hogy a longobárdok 42 évig laktak Pannoniában (kivonúltak 568.), más szerint csak 22 évig laktak itt.

egyenlően osztoznak; de a gepidák földje legyen egészen az avaroké. Utóbbiak különösen Sirmiumra vágytak. Ebben a városban a helyőrség gepida volt; de a városi nép *római*. Ezek egyetértve, hogy avar kézre ne kerüljön a város, a római császár kezére játszták.[1])

Sirmium tehát K. u. 567. körül római várossá lesz ismét, — nemcsak, hanem az lenni meg nem szűnt volt; — mert a gepida megszállás daczára lakossága római. Úgy látszik, ezek a barbárok pusztítottak ugyan a császár területén, de saját római alattvalóikat ki nem írtották. Százhúsz évvel azelőtt írták, hogy Sirmiumot Attila lerombolta volt. S most az mégis erős vár római lakossággal, s még fürdője is áll, s büszkén emelkedik ki a többi épület közűl, mert ennek teteje volt az őrtorony, melyről az ellenséget szemmel tartották.[2])

Az avarok invasiója idején Sirmiumon kívűl több más római város meg volt azon a vidéken, melyekről irja ez egykorú hivatalos jelentés, hogy nagy aggodalomban voltak, midőn Baján, az avar vezér, készülődéseinek hírét vették.

A rómaiak bízván a frigyben, nem rakták volt meg Sirmiumot katonai őrséggel s nem látták el kellően eleséggel a várost, bár nagy tömeg római lakta. Baján a Száván két hajóhidat veretett a városon feljűl és alúl, mi arra szolgált, hogy vízen a rómaiak segítséget ne kapjanak. Egy szláv betörés arra kényszerítette Tiberius császárt, hogy a várat az avaroknak feladassa, oly feltétel alatt, hogy a nagyszámú lakosság szabadon kivonúlhasson; de ingóságait is hátrahagyva. A népes város pusztulása 581-ben történik.[3])

A lakossággal együtt kivonúlt bizonyára a város püspöke is, s a keresztyénség megszüntével együtt járt a rómaiság megszünte.

Sirmium a IV. század vége óta érseki székhely. A 381-dik

---

[1]) Thierry 172. l. (Szabó K. fordítása).

[2]) Menander Excerpta de Legationibus. Velenczei kiad. 75. l.

[3]) Fragmenta Hist. Graec. (Mullerus Paris 1851.) Vol. IV. 201. l. A bevezetésben Menanderhez egy chronologia. Theophyl. I. k. 3. fej. mondja, hogy Sirmium eleste kevéssel Mauritius trónralépte előtt történt. Ugyanez Sirmiumot »longe amplissima urbs«-nak nevezi.

aquilejai conciliumban a sirmiumi püspök, Aneminius azt mondta: »Illyricum feje nem más, mint Sirmium város, s én vagyok a püspöke.«[2]) Justinianus 535-ben hasonlókép elismeri, hogy Sirmium volt Illyria feje mind egyházi mind polgári ügyekben.[3])

Csakhogy mikor a császár ezt írja, már Sirmium megszűnt volt római főhely lenni, — Attila ideje óta. Az érsekséget ő szülőföldére Justiniánába teszi át (gyaníthatólag Skopia, a mai Boszniában). Még hozzá kell venni azt is, hogy Sirmium soha sem volt az összes Illyria főhelye. Keleti Illyria Thessalonicától (Salonikitől) függött egyházi tekintetben. Sirmium érseke csak Pannonia és Noricum felett gyakorolhatta az érseki tekintélyt. Justinian újítása tehát a thessalonikai érsekség rovására történt. Azonban a justinianai érsek alá rendeltettek 535-ben a még Pannoniában megmaradt keresztyének — magában Sirmiumban is. Az avar foglalás idején magának Sirmiumnak van még püspöke, ki tevékeny részt veszen a város viszontagságos ügyeiben. Így 568-ban Menander szerepelteti a város főpapját.«[4])

Így a pannoniai, római keresztyénség, Sirmiummal együtt, az utolsó felvonásban a keleti birodalom egyházi kötelékébe tartozott. Az avar hódításnak kellett közbejőni, hogy később Pannonia a nyugati egyház birodalmába kerüljön.

Sirmium lakossága csakugyan kivonúlt, holott az polgári elem, vagyis nép volt, nem pedig katona. Az avar khagánnak csak a zsákmány kellett, s nagy valószínűséggel maga a vár, ez a cserépedény, a mint követjei nevezték, csak azért volt oly hosszas küzdelem tárgya, hogy a rómaiak ellene ne használhassák. Maga, mint védelmi pontnak, kevéssé vehette hasznát. Az avar haderő egészen könnyű lovasságból állott. Ez sem nem szeret várakba szorúlni, se nem alkalmas a várvédelemre. A szövetséges szlávokra, vagy a leigázott gepidákra, kik gyalogok levén, alkalmasabbak voltak helyőrségül szolgálni, nem tarthatta tanácsosnak rábízni egy várat, melyet ha pártot ütnek, nem bir egy könnyen megostromolni. Ha az avarok alkalmasak lesznek vala várőrség-

---

[2]) Mansi, Collectio conciliorum III. 606. l.
[3]) XI. Novella.
[4]) Men. 308. l.

nek, óhajtandó lesz vala, hogy polgárul mentül több római maradjon benne. De mivel az első feltétel hiányzott, nem volt szükség az utóbbira. S még kevesebb szükség volt a várfalakra, melyeket alkalmasint lebontatott az avar vezér, s a várost pusztulni engedte.

Következő évben, Mauritius trónraléptével, Baján Singidunumot lepi meg, mikor római lakossága aratáskor a mezőkön volt elszéledve. A vár nem volt hadilábon sem műveire, se őrségére nézve. Mindazáltal csak véres harcz és nagy áldozat árán birtak bejutni a kapukon az avarok. Itt a vár bevétele után a lakosság egyelőre megmaradt. De nem sokára híre terjedt, hogy a khagán rendeletet adott az erődítések lebontására s a lakosságot rabul akarja a maga területére költöztetni. Priscus, a római hadvezér, egy sereggel épen akkor érkezett a Dunához, Szendrő tájára. Követei által inti az avar fejedelmet, hogy ezen jogtalan és kegyetlen szándékától álljon el. A khagán a kard jogára hivatkozván, Priscus egy hajó hadosztálylyal Guduin alvezérét küldi Singidunum alá. Az avarok szekereiket állítják védelmül a falak elé. De a rómaiak rohamát annyival kevésbbé állhatták ki, mivel tarthattak a hátok mögötti városiak támadásától is. Így Singidunum felszabadult, s ezuttal megmenekült a pusztulástól. [1]) De az előadottakból kitűnik, hogy Baján szintúgy, mint Attila, nem azért vágyott a római határvárakra, mintha azokat maga akarná védelmül használni, hanem hogy a védfal ne állja utját a birodalom ellen intézendő betöréseinek.

A rómaiság megszűntét Pannoniában az avar-szláv megtelepedéstől számíthatjuk. De egyszersmind eltűnnek mindazon barbár népek, melyek itt a római korban laktak, vagy a népvándorlás alatt ideiglen itt tanyáztak.

A gepidák letűnnek 567-ben; a nép részint kivándorol a longobárdokkal, részint megmarad szállásain, az avarok szolgaságában. Gepidákat említve találunk hazánk földén még a IX.

---

[1]) Theophylactus. I. 4. és VII. 10. 11. A szekerek védelmül használása arra mutat, hogy vagy gepida, vagy szláv szövetségesek segítették itt is az avarokat.

század végén is, tehát a magyarok bejövetele táján; de kétségkívül csak elszórva, s minden önállás nélkül.[1])

Az avar szintúgy joggá igyekezett emelni azt, hogy a gepidák egykori birtoka az övé, s így Sirmiumot is ezen jogon követelte és vette el a császártól, — mint egykor a gepida követelte, hogy a húnok egész birtokában ő legyen az örökös.

A gepida állam megsemmisítése után a longobardok csakhamar Olaszországba vándorolnak ki. S velök takarodik ki a népvándorlás utolsó germán népe is hazánk területéről. Követték azt az utat, a mit a nyugati és keleti góthok, kiknek Pannonia ideiglenes állomásul szolgált volt az olaszországi megtelepedésre. A longobárdok csak huszonkét évig voltak itteni lakosok. De elbúcsúzásuk ezen hazától pusztítóbb volt minden azelőtti letelepedésnél és kivándorlásnál.

A longobárd születésű Paulus Diaconus írja, hogy Alboin longobard király odahagyván 568-ban, april 1-sején, szállásait, azaz Pannoniát, azt az avaroknak engedte által oly föltétel alatt, hogy »ha a longobárdoknak kedvök volna a következendő kétszáz év alatt bármikor visszatérni, az avarok tartoznak minden harcz nélkül visszaadni birtokaikat.« — Azonban, ha ez a szerződés való, úgy látszik, a longobárdok csalárdul használták fel. Mert Pannoniát igyekeztek merőben kiürítni és néptelenül hagyni. Ugyanazon krónikás szerint 568-ban nemcsak magok a longobárdok mentek a »szegény« Pannoniából a termékeny Olaszországba, hanem a szászokon, svéveken, bulgárokon kívül, gepidák, szarmaták, noricumiak és *pannonok* is. — Így, szószerint véve, kiment mind az a nép, mely Pannoniát és a szomszéd területeket lakta volt.

Pannonok alatt nyilván a régi római lakosokat kell érteni.[2]) De a longobárdok még többet is tettek: mikor kivonúltak, fölégettek mindent, a mit magokkal nem vihettek.[3])

---

[1]) A salzburgi névtelen Huni expulerunt Romanos et Gothos atque Gepidos. »De Gepidis autem quidam adhuc ibi resident.« (Zeuss, die Deutschen, 441. l.)

[2]) Paulus Diaconus (Warnefried) Waitz. Scriptores rerum Longobardicorum 76. és 87. l.

[3]) Alboenus relinquens atque *incendens* Pannoniam suam patriam

A kivándorlás tömeges voltát bizonyítja ugyanazon Paulus Diaconus más tanúskodása is, mely szerint az ő korában, azaz Nagy-Károly idejében, tehát vagy kétszáz év múlva is, Olaszországban számos helységet neveznek a szarmatákról, bolgárokról, gepidákról és pannonokról.[1])

Mindamellett Pannonia kiűritését nem lehet szószerinti értelemben vennünk. Hadi emberek, minő a longobard király, nem szeretik a harcziatlan szegénységet is magokkal hurczolni, — s kivándorlásokra a gazdagabb néposztály szokta rászánni magát. Van positiv adat is, hogy a dunamelléki Pannonia nem maradt néptelen a longobard kivándorlással. Mikor ezután csak öt-hat évvel Baján, az avarok királya Sirmium ostromára készül, — hajóhadat tud gyűjteni magának azokból a nagy hajókból, melyeket Pannoniában, a Duna felsőbb folyásán talált. [2])

Ha ama hajók csupán révész-hajók lettek volna, tekintetbe alig jöhető csekély szám telt volna ki belőlök. Lenniök kellett hosszabb kereskedési útra szántaknak is, mert hadihajókká csak római ácsok által idomíthatta az avarok királya. Így a longobard uralom alatt s azelőtt az időnkénti harczok mellett is volt némi biztosság a pannoniai Duna partjain.

Nincs benne lehetetlenség, sőt valószínűtlenség sincs, hogy maig is divatos vitorlátlan, lomha dunai hajóink és dereglyéink egyenes utódai a római korban itt használt szállító-eszközöknek. Az avar fejedelem, pár évvel Sirmium bevétele után, az ő szláv alattvalóival készíttet kisebb hajókat először a Dunán, majd a

---

cum mulieribus et omni populo suo ut fera occupavit Italiam. Roncalli II. 214. Marius avenchesi püspök. — A népek kivándorlásának ezen vonását csak a régi helvétáknál találom följegyezve, Julius Caesar idejében.

[1]) Csakugyan Bergamo mellett van egy Bolgare, egy Bolgiano a milanói kerületben. De a nápolyi *Puani* aligha a pannonból eredt. Van egy Sarmede a trevisoi kerületben. Hogy Sarmico és Sarmonico származtból lett-e, nagyon kétes.

[2]) Menander, velenczei kiadás. 85. l. Az illető helyet nem lehet oda magyarázni, mintha Felső-Pannoniából a Száván hozatta volna le a *nagy* hajókat; mert az van írva, hogy ezek körülhajózták a szerémségi félszigetet, mielőtt a Száváha jutottak, tehát Vukovár, Titel és Zimony felé kerültek oda, — azaz a Dunán. A Dráván nagy hajók aligha voltak.

Száván, melyekkel seregeit a Dunán átszállíthassa. De szlávjai csoportonként munkavezetők felügyelete alatt dolgoznak, kik hihetőleg római ácsok voltak. [1])

Pannoniának germánkori bevándorlói idejében nem történt az, hogy Magyarország mai területe egy államszervezetben egyesítve államot alkotott volna. Különösön a Duna még mindig éles határvonal volt a különböző népek közt, s a jobb partnak, a Dunán túli résznek meg volt még a többiétől elütő római jelleme.

A longobárdok kivonúltával kezdődik egy homogénebb betelepítés, egységesebb állam megalapítása, s ezzel együtt a rómaiság teljes kipusztúlása, vagy fölolvadása.

Értem az avar-szláv megszállást, mely nem volt oly ephemer, mint a hún, góth, vagy az osztrogóth, vagy longobard-gepida uralom. Mert az avar-korszak egy harmad ezredévig tart, körülbelül 568-tól közel a 900-dik évig, vagy mintegy 330 esztendeig a magyarok betelepedéseig.

Ezen időből hazánk földéről nagyon gyér tudósítások vannak. A bizonyos csak az, hogy avarok birták a területet az alföld déli szélétől Pozsonyig, sőt onnan a bajor határig, és bizonyos az is, hogy nem magok laktak itt, hanem vegyesen a részint előttök, részint velök a VI. században bevándorolt *szlávokkal,* és az alföld déli részein leigázott gepidákkal.

A szlávok részint félig önálló szövetségeseik, részint alattvaló, földmíves jobbágyai az avaroknak. Egy sorban harczolnak a szlávok az avarokkal a byzantiak ellen, — s szláv telepedők lepték el hazánkat az erdélyi határhegyektől Stýriáig, sőt azon túl Týrol határáig.

Az ő megszállásuk pusztított ki minden római emléket; mert szláv helyneveket találunk ott, hol a római kor nevei még a VI. században is ismeretesek lehettek.

Salamon Ferencz.

---

[1]) Theophylactus, VI. k. 3. 4. fej. Ezen helyen szó van arról, hogy az avarok Mirsiumnál ütnek tábort. Kétséges, nem érthető-e alatta Mursa, a mai Eszék?

EMLÉKEZÉSEK

MÁTYÁS KIRÁLY ÉLETE UTOLSÓELŐTTI ÉVÉBŐL.

Az oroszlán, még haldokolva is, az állatok királya. Már 1489 elején, tehát 46 éves korában, Mátyás királyt köszvénye, szembaja, katarrhalis rendetlenség, heves láza, s hadjáratokban szerzött sebei annyira gyötrék, hogy életéért mindazok, kik vele sürűbb érintkezésben állottak, aggódni kezdének. Mindazonáltal birodalma kormányzatát oly erélyesen vezette, hogy személyes közbenjárása s határozott parancsa ellenére házának egy tagja, de még kanczellárja sem mertek az államügyekbe határozólag befolyni. Ha a királyt állami ügyek vezetésében s ennek következtében külföldi követségek fogadtatásában betegsége gátolá, ezek dolgaikat ugyan neje Beatrix királynő, vagy a kanczellár, vagy más birodalmi főméltóság előtt is előadhatták, de illetékes s irántytadó végzések és elhatározások alkalmával meg kellett a király egészsége javulását, s így néha hetekig is, várniok. Még ily esetekben is benső barátain s hívein kívül senki sem közeledhetők hozzá bizalmasan s az udvaránál meghitelt követek s nuntiusok számára csakis akkor rendelt kihallgatásra napot, mikor kiválólag fontos államügyek elintézéséről vala szó. Az ünnepélyes kihallgatások, melyeket népe s hazája iránt való határtalan szeretetből nagy állami s egyházi ünnepélyek alkalmával budai palotájában a czélból tartott, hogy ajándékokat, kegydíjakat osztogasson, panaszos feleket meghallgasson s kérvényeket ellásson, gyakorta el-elmaradoztanak. A díszes és nagypompájú fogadtatások is, mely alkalommal a király a diplomácziai testületet tanácsosai s a magyar korona-méltóságok jelenlétében fogadá, még pedig akkor fölülmúlhatlan fénynyel, lassanként egyszerű cabineti elfogadásokká változtak.

Szóval: az egész államszervezet megérzé a király aggasztó állapotát; csak a király maga, kiolthatlan tevékenysége hevében, felejtkezék meg teste rohamos hanyatlásáról. Mint azelőtt, a fontosabb rendeleteket, utasításokat személyesen intézé a nagyobb méltóságokhoz, a diplomácziai összeköttetést pedig kizárólag maga vezette, elannyira, hogy az összes leveleket s ügynökeihez, internuntiusaihoz s követeihez intézett utasításokat, még kiállításuk s letisztáztatásuk után is csak akkor expediáltatta, miután az illető iratokat újolag megvizsgálta s javította. E felülvizsgálatok alkalmával s oly esetekben, hol sajátkezű aláírásáról volt szó, oly szigorúsággal ügyelt titkárainak stylisticai s helyesírási módjára, hogy néha a nem világosan látszó betűket is kiigazította s a hiányzó commát saját fölséges kezével pótolta.

S ez korántsem vala fölösleges erőpazarlás, de még korlátlan uralom után való vágy sem. A király harmincz esztendő leforgása alatt hazája társadalmi s politikai sorsát kizárólag a maga nézetei szerint igazgatta, a bel- és külföld vezér-embereit bármelyik kortársánál jobban ismerte; a vele állami ügyekben érintkezők fölött való értelmi súlyát, felsőbbségét nemcsak derekason tudta, de keserves tapasztalások folytán éreztette is. Oly ösvényen haladt, mely az embertársai iránt való bizalomra többé vissza nem vezetett. Megjutalmazta ugyan bőven, bőkezűen a birodalomnak tett szolgálatokat, de kegyelme sohasem terjedt számításainak positiv czéljain túl. Föltétlen engedelmességet követelt mindenkitől egyformán, mozdulataiban, intésében már meg volt a parancsolás; ez volt a mérték, mellyel trónja előtt mért. Hűbéresei, herczegei, tanácsosai között egyiknek sem volt annyi tekintélye, hogy esetleg, ha állami tekintetek követelék, meg ne alázza. — Aki állami czéljainak megszünt engedelmes eszköze lenni, mi pedig, hamar izgatható s gyanakodó természete mellett, ugyancsak könnyű vala — azt szolgálatából csakhamar elbocsátá.

A királyt igen érzékenyen sértő a kétkulacsosság. Szavát, vagy ígéretét nagy ritkán adta, de ha megadta, okleveles biztosítás számba ment s még az udvaránál levő külföldi követek is szóbeli ígéreteit minden egyéb garantiánál többre becsülték. Szerette a nyiltságot s az igazságos érzelmet, a mellett járatos vala a beszéd mesterségében, de még abban a művészetben is, mellyel politikai

érintkezéseknél intentióit áthatatlanokká tette. Éles szemmel első láttatra megismeré az előforduló ügyeket s próbált emberismeretével mindenkit a maga mértéke szerint becsült meg. Az első találkozás alkalmával rendszerént vidám volt s bizalmat gerjesztő; csak azokkal érezteté királyi tekintélyét s hatalmát, kik politikai elveivel vagy egyéni nézeteivel ellentétes dolgot követeltek tőle. Ekkor aztán tekintetével, keze mozdulásával, oly gúnyos lenézést gyakorolt, hogy az illető, még mielőtt kíméletlen s keserű sarcasmussal tele beszédét hallotta, zavarba jött, s nem tudott hová lenni.

E rövid jellemzés, a magyar kir. udvarnál 1470—1490-ig tartózkodó apostoli legátusok eredeti jelentéseinek adatain alapszik.[1]) Minden nagy ember, kinek megvan akarata s tehetsége, hogy államot, nemzetet kormányozzon, egyéniségével hat, azt rányomja a korra. Az úgynevezett történelmi hősök jellemzése nagyon egyforma. Ki ne látna oly rokon vonást a föntebbi jellemzésben, mely az újkor nem egy kiváló vezérférfiára illik.

Történetirásunkat, azt hiszem érdekelni fogja, ha e nagy európai uralkodónak nézeteit nyilvánsággá tesszük, mikép vélekedett harmincz éves országlás után a szent szék iránt. Erre

---

[1]) Az apostoli legatusok ez eredeti sürgönyei, egyéb levelekkel együtt, melyeket Európa számos uralkodója a XV. század második felében intézett koránként az illető pápához, a szent-szék titkos levéltárából elvesztek. Valószínüleg 1527-ben tüntek el, mikor Frundsberg György német-svájczi zsoldosokkal Romát fölprédálta. Sejteni lehet, hogy e secreták a Romában székelő velenczei követek révén jutottak Velenczébe, kik a zsákmányoló dúlóktól vették meg azokat. Támogatja e felfogást Contarini Gáspár római velenczei ügyvivő 1529. jul. 6-án kelt jelentése (sub Classe it VII. Cod 1043, lettere 189. Marciana) melyben 18 hóval a jelzett dúlás után így ir a dogenak. »Mi sono venute alle mani alcune bolle de Papa Lion le qual mi ha parto al proposito de V. Serenita et de sui Gentilhomini et subditi et furon prese al sacco de Roma, le ho recuperate per uno scudo et mezo, et cosi le mando a V. Celsitudine etc.« A szóban forgó acták jelenleg a részint a k. államlevéltárban, részint a Márk-könyvtárban őriztetnek. A Márk könyvtárból általam felhasznált acták a Classis x. lat. Codex 174 nro 84—86. Cod. 175. Nro 83. 83^{b}, 85, 88, 89, 90. Cod. 177. nro. 12, 113. Codex 178. nro 2, 35, 38, 119. jelzetüek. A kir. államlevéltárból felhasználtam a 14. sz. Bolle ed Atti della Curia Romana, Busta 23.-t.

vonatkozólag fényes adat-kép szolgálhat az a sürgöny, melyet Bécsből Pechinollio Angelo ortanoi püspök 1489. jan. 30-kán szentszéki követ képében intézett VIII. Incze pápához.[1])

Ez a sürgöny egyebek közt bőséges jelentést tesz arról az ünnepélyes fogadtatásról, melyben Mátyás az írót bécsi palotájában egynémely ügyek elintézésére tanácsosai s főbb méltóságai jelenlétében részesité.

Az ortanoi püspök követsége főleg következő három pontra vonatkozott:

1. Szóba hozta Várday Péter kalocsai érsek és volt államkanczellár kiszabadítását, kit a király felség- s hazaárulás vádja miatt éveken át az esztergomi várnak egyik föld alatti pinczéjében fogva tartatott.

2. Indítson a király a többi keresztyén hatalommal szövetségben keresztes hadat a török ellen, s erre nézve használja fel mindazokat az előnyöket, miket a pápa kezei közt levő Dzsem (Zizim) török herczeg birása nyujt.

3. A király ne részesítse többé Ancona városát oltalomban.[2])

---

[1]) A sürgöny a Márk-könyvtárban van sub Classe x. lat. Cod. 134. nro 89.

[2]) Márk-könyvtár Classis IX. Cod 42. pag 45—54. Innocentii Papae VIII. Instructiones Angelo Pecchinollio Episcopo Hortano ac Oratori apostolico ad Regem Hungariae destinato.

A harmadik pontra nézve felvilágositáskép megjegyezzük, hogy Mátyás apósának Arragoniai Ferdinándnak, mindkét Sicilia királyának VIII. Incze pápa hatalmaskodásai ellenében szövetségese volt. Leginkább sérté Mátyást Incze eljárása a cseh királyság ügyében, s a Velenczével való szövetség. Mátyás védvén az arragoniai dynastiát, Ancona, melyet a pápai szék az Adriában portyázó török megrohanásoktól védni nem tudott, 1487-ben végső inségökben hozzá fordúltak segélyért, ki meghallgatá őket s ez évben Ancona magyar alattvalósági kötelékbe lépett, kiváltságokat nyert, a nélkül azonban, hogy Mátyásnak csak eszébe is jut vala a pápa sonverain jogainak megcsorbitása. Természetesen a pápa, velenczei sugdosásra Ancona védelmének felhagyását kivánta s legatusai által szorgalmazta ez ügyet. A király 1488-ban felbőszülvén a pápa bosszantásain, kanczellárját a győri püspököt elküldi Pechinollio legatushoz, fejezze ki erélyesen haragját az anconai magaviselet miatt. A legatus fényes beszédben igyekezett kimutatni a szentszék igazait s a

A legátus a szentszék e kívánalmaira s óhajtásaira mindjárt az első találkozásnál a királytól válaszúl, oly határozott visszautasítást nyert (mindenekelőtt az érsek szabadon bocsátására s illetőleg a pápai széknek ez ügyben bíráskodási jogára nézve) hogy ezt a kérdést, nehogy követsége többi tárgyának sikerét veszélyeztesse, teljesen elejté. A legátus utasításaihoz képest missioja második s harmadik pontja mellett foglalt határozott állást s erősen bizonykodott mindaddig, míg a király bosszankodva a sok okvetetlenkedésen, a már előbb jelzett kihallgatással váratlanúl meg nem lepte. A meghivás szóval sem jelezte a kihallgatás formáját; egyszerűen meghivták a királyhoz, s csak a terembe lépéskor vette észre, hogy ünnepélyes fogadtatással várják. Trónján ült a király, körötte fényesen és teljes számban udvara népe. Komoran nézett a belépő legátusra s a kihallgatás tartama alatt trónja előtt állni engedte. Kedvetlenségét korántsem palástolva szólni kezdett a király s a szentszék követeléseit az itt szórúl szóra következő ünnepélyes beszéddel utasítá vissza. E beszédben Mátyás a szent székkel való összes egybeköttetéseit elmondja, egy darab programm, valóságos hús és vér ez az adatok sorában. Mátyás, a sértett oroszlán, a renaissance magyar képviselője, az ember szól minden sorából. A közvetlenség még ma is megkapja az olvasót. Íme halljuk:

»Valamint egykoron boldog emlékezetű atyám: úgy én is már kora ifjúságom óta a keresztyénség s a szent-szék serény védelmezésében növekedém föl s e hadviselésekben, nem tekintve a tömérdek kincset, nem egy jó barátomat, kedves rokonomat, sőt még nagybátyámat is elvesztém. [1])

---

kanczellár együgyüen megadta magát, meg is irta róla a legatus: »Dominus Jauriensis, prout est modesti ingenij facile venit in sententiam meam.« Mindamellett is a kanczellár — bár osztozott a pápai követ felfogásában — kinyilatkoztatta: — *„Azt hiszem, hogy királyi uram, semmi olyanba nem elegyedik, miből adott szavának megszegésére lehetne következtetni, mert nem szokta határozatait megmásítni, vagy ígéreteit visszavenni.“* A legatus mégis reménykedett, míg a vázolandó kihallgatás reményeit el nem oszlatta. (Márk-könyvtár Classis x. Codices 174 és 175.)

[1]) Szilágyi Mihály megöletéséről, iszonyú megkínoztatásáról a milano államlevéltár török követjelentései közt a 21. számú sürgöny értekezik bővebben.

Testem tele van sebbel, s csak én tudom, mennyi fájdalmat okoznak ezek nékem most, törődöttebb napjaimban.

Különben is a világ eléggé tudja, mit tettem a kereszténységért s mily harczokat harczoltam érette.

Ha ily hatalmas ellenségnek, minő a török, előnyomulását szivós kitartásommal meg nem akadályozom vala, Bosnia s nem egy tartomány még mindig ez átkos ellennek kezén volna.

Biztosítom még követ urat, hogy bizony Olaszország s a szent szék sorsa rég előlről, ha a magyarok a jelzett irányban oly önfeláldozással, annyi vitézséggel nem küzdenek, mint a hogy küzdöttenek.

Ehez járúl, hogy minden időben a szent szék vagy követének egyszerű felhívására kész voltam fegyvert ragadni, s ugyancsak a szent szék előleges tudomása és beleegyezése nélkül, a törökkel sem békét, sem másnemű egyezményt nem kötöttem.

S abban az időben, mikor Csehországban az eretnekség veszélyes terjedőben, én voltam, én a magyarok királya, ki a szentszék egyszerű intésére s kívánatára egymagam vettem föl a harczot a csehekkel. Igen, én üzentem hadat nekik, oly időben, mikor előbb a császárt, azután másokat szólított fel néhai bold. emlékezetű Pál pápa ez eretnekek ellen s mindezek között senki sem vállalkozott a fáradságos küzdelemre.

S e harczokban sem békét, de fegyverszünetet sem kötöttem a szentszék akarata s beleegyezése nélkül, mi több, ilyennek kötésére nem is törekedtem.

Igaz ugyan, hogy megtettek Csehország királyának, s hogy ő szentsége ünnepélyesen megígérte nekem, kivűlem senkit mást nem emel Csehország trónjára, vagy ha volna is jelölt, azt nem erősíti meg. Mikép állott szavának, azt mindjárt meghallandja.

Most csak azt említem, hogy e háborúk, fáradalmak, veszedelmek s költségek, mikbe nekem Csehország kerűlt, továbbá magyar királyságom nemes és dícső azon férfiainak elvesztése, kiket a cseh háborúkban holtakúl, elesettekül siratok, annyira nagy áldozat, *mellyel még tíz Csehország sem ér föl.*

Következett a török beütése Itáliába. Ezek elfoglalták [1]) Oltrantot, s nagy vitézi csapattal szállták meg.

A szent széktől segítségemet ez alkalommal sem vontam meg. Ő szentsége Sixtus pápa egyszerű levelére haladéktalanúl válogatott csapatokat küldtem nehány parancsnok vezérlete alatt Italiába, hogy Oltrantot visszavegyék, s nem hívtam őket vissza

[1]) Oltranto ostromáról s annak tavaly megült 400 éves ünnepélyéről, mely alkalommal e város hálás polgárai a magyar segitségről melegen emlékeztenek, lásd Századok 1881. 493.

előbb, mig Itália békéje biztosítva nem vala. E vállalat összes költségeit saját erszényemből fizettem.

Ha Oltrantot az ellenség kezéből ki nem ragadjuk, s azon felül a szultán meg nem hal, nemcsak Itália, hanem a szent szék is tapasztalta volna, mily veszélyeket rejtett magában az oltrantói eset.

Ezután következek a márkákban Boccolino fellázadása a szent szék ellen. [1])

Ezúttal is jókor siettem ő szentsége segítségére s úgy seregemet, mint személyemet felajánlám Boccolino leverésére.

S ez elég volt, hogy a veszély múljék! A török máris harczrakész hajó hadával, erős seregével átkelendő Italiába Osimo elfoglalására, szándékától azonnal elállott, meghallván, hogy én akarom megsegíteni a szent széket.

S ennyi fáradozás, veszedelem s annyi költség elvesztegetése után vajjon mi volt szolgálatim jutalma?

A jutalom következő vala:

Alig lépett ő szentsége a pápai trónra, oly pápa, a ki bizton tudta, mily határozottan s hő vágygyal igyekeztem Zizimet, e töröknek [2]) testvérét kezeimbe keríteni, részint azért, mert ő maga kért erre levélben, követség útján, részint mert vérbeli rokonom, minthogy nagyanyám testvére a törököktől elraboltatván, később e török nagyatyjának nejévé lett s e gyermekek tőle származnak[3])

---

[1]) Boccolino 1486-ban II. Bajazet segítségével Osimo márkabeli várost a pápaság hatalma alól ki akarta vonni, a szultánnak hűbérei adót ígért; a törökök azonban Mátyás király közbelépése után cserben hagyták. Boccolino azután 1487-ben megbékélt a szent-székkel, de Milanoban Sforza Lajos, daczára hogy élete biztonságát megígérték, bitón kivégeztette. (Lásd: Infessura Diar. in Muratoris Rev. St. Secundo Storia di Venezia.)

[2]) Dzsem vagy Zizim II. Mohamet szultánnak legidősebb fia s II. Bajazetnek bátyja volt. Atyjuk halála után Bajazet elleneszegült Dzsem trónfoglalásának s 1482-ben a janisiri csatában megverte. Dzsem a számüzésben kereste üdvét, mig pártja benn szitotta mellette a tüzet. Mátyás óhajtá udvarához kapni a rhodusi lovagok által Francziaországba szállított herczeget — miért megmondja jelentése, s megmondja azt is mily ármányokkal gátolák szándékát. (Lásd bővebben e külön tanulmányra érdemes episodot Hammernál s az Akadémia Diplomácziai Emlékeiben.)

[3]) A király ez állítása szerint I. Murad szultán magyar nőt, Mátyás király nagynénjét vette el, s tőle származnának II. Mohamet és II. Bajazet szultánok.

s már csak azért is, mert a török birodalom nagyjai s főbb méltóságai ugyancsak írás és követség utján kértek, kogy ejtsem e törököt hatalmamba s mégis a szentszék ebbeli leghívebb törekvéseimben cserben hagyott.

S pedig e bujdosó töröknek hívei azt igérték nekem, hogy ez utóbbinak megsegélésével a most uralkodó törököt könnyű szerrel vissza lehet szorítani a Kaukazusba s azonfelül reméltem, hogy sikerülni fog ezúttal keresztyén hitre térítenem a törököt, vagy legalább e részben követségek útján kedvezőbb mederbe terelnem az ügyet.

De mint mondám, mindhiába; a szentszék nem hallgatott meg.

Ellenkezőleg, *ő szentsége a pápa úgy viselkedett irányomban, mint tekintélyemnek, dicsőségemnek irigye.*

Ő szentsége, a pápa azzal sem érte be, hogy elleneim ösztökélésére legátusait küldé a franczia királyhoz, azt e török ki nem szolgáltatására veendők, hanem nem röstelte követemet, a n.-váradi püspököt, ki ekkor megbízásomból Francziaországban volt, egy breve segítségével *ügyem árulójává tenni* s azt arra bírni, hogy ezentúl e török kiadatását ne részemre, hanem a szentszék részére közvetítse.

Ne gondolja ő szentsége, hogy cselekedetinek rugóját nem ismerem, ismerem pedig a franczia király legelőbbkelő tanácsosai leveleiből. Ő szentsége a velenczeieknek akarja e szegény török herczeget átszolgáltatni, igen, feláldozza a velenczeieknek, mert ezért nehány ezer aranynyal kinálták meg.

Ne higyje ám legátus úr, hogy a velenczeiek a keresztyénség általános üdveért követelik maguknak ez embert. Nem! Egyszerűen ki akarják adni e törököt bátyjának s ezen az úton egyetmást, mit nyomorúlt pulya asszonyok módjára elvesztettek, vissza ohajtják szerezni, aztán engem s a nápolyi királyt valamelyes kellemetlenséggel kivánnak meglepni.

Különben úgy látszik, mintha ő szentsége azt állítaná, hogy a velenczeiekkel a török ellen hadakozni akar, bár igen jól tudja ő szentsége, hogy a törökök tenger felől megtámadhatlanok s bajt nekik e részben okozni nem lehet. Megengedve, hogy ő szentsége valójában hadat indít a velenczeiekkel a török ellen, az az egy mindig érthetetlen lesz előttem, vajjon miféle dicső és kiváló dolgot müvelt ez a velenczei hajóhad valamikor is a keresztyénségért?

Nézetem szerint: e hajóhad kizárólag velenczei érdekek ápolására tartatik fenn s nem használják egyébre: fegyverek, hajószerszámok s egyéb tárgyak szállitására — a keresztyénség ellenei, maguknak a törököknek a számára. Bizony igaz, hogy a törökök-

nek a velenczei bevitelből több hasznuk van, mint félbirodalmuk jövedelméből.

Mindazonáltal a velenczeieknek, kik sokkal lelkiismeretlenebbek a töröknél, ő szentségénél, a pápánál nagy a becsületök.

Mindamellett, hogy a velenczeiek sok idegen várost, temérdek egyházi vagyont bitorolnak, hogy minden igazság gúnyjára évente három-négy tizedet is vesznek a cleruson, hogy az egyházi tilalmakat s büntetéseket semmibe sem veszik s a szent-szék e gyalázatával még dicsekednek; daczára a körülménynek, hogy ő szent szentsége tudja, hogy a törököket sikerrel csak magyarok támadhatják meg, a pápa velenczei tanácsra vonta meg tőlem e törököt.

Szóval, a velenczeiek tanácsadói, a velenczeiek szövetségesei a pápai széknek; valóban ők azok, kik ő szentsége helyett uralkodnak, igazgatnak! Minket, másokat ő szentsége félreismer, kigúnyol, s ha közeledünk is feléje, eltaszít. Ő szentsége tovább megy, s mindezzel nem látszik beérni. A velenczeiek besúgására, kik olyanúl tüntettek föl, ki az anconaiakat a szent széktől való elszakadásra indítá, ő szentsége a nélkül, hogy az én, vagy az anconaiak követségét bevárná, Ancona városát — a velenczeiek kizárólagos hasznára és kielégítésére — átok alá helyezé s azokat nemcsak folytonos egyházi büntetésekkel, hanem rabló és zsaroló hadjáratokkal is sújtja.

Továbbá ő szentsége a velenczeiek előnyére maga elé bocsátá a római király követségét, elfogadta s hivatalos minőségben elismerte ennek követeit, bár ő szentsége igen pontosan tudta, hogy jogomnál s egyéb nyomós okaimnál fogva e jogtalan és szokatlan választást, mint alkalomszerűtlent, megsemmisíteni igyekezem.

Cseh királyi jogaimat megsértette, számba sem vette ő szentsége, pedig szent-széki aranybullát mutathatok föl e részben; követemnek ígérte ő szentsége, hogy a római király követségét el nem fogadja, hűtelenül megszegé ez ígéretét, meghajolt a velenczeiek pressiója alatt, úgy hogy e siralmas eljárás következtében e követség egyelőre azzal dicsekszik, nem kíván a szent széktől mindaddig semmit, míg a római király atyja életben lesz. S ezzel sem szűnt meg a lelkiismeretlen sértések sorozata, mindinkább meg kellett hitemben erősödnöm, hogy a szent szék ígéretei nem egyebek üres szavaknál.

Mint már említém, a szentszék ünnepélyes ígéretét birtam, hogy a cseh trónra rajtam kívül mást nem emel, s nem ismer el; e közben ő szentsége mindazon tekintetekről megfelejtkezve, melyek ez ünnepélyes ígéreteiből folytanak s annélkül, hogy tekintélye csorbulásával gondolna, az újon választott *cseh* király

követségét is maga elé ereszté, elismeré s megerősíté s ennél az alkalomnál leggyalázatosabb az, hogy e pápa azt a királyválasztást erősíté meg, melyet eldődje Sixtus pápa oly módon semmisített meg, hogy a választókat, mint eretnekeket, a nagy átokkal illeté.

Mindezekhez járúl az is, hogy az újdonsült cseh király, ki előbb alattvalóm vala s így Sziléziában utamban sem állott, a pápai szék előzékenységétől fölbátorítva, támogatva, annyira ment, hogy sziléziai s morva alattvalóimat ellenem lázitja; s ha nagy sebességgel s erős haddal nem sietek ez országokba, nemcsak Sziléziát és Morvát veszítem el, hanem az eretnekség ez országokban is győz, miután Csehország többi részében már is uralkodik.

Sajnos, mindez a baj ő szentsége tudtával és előleges beleegyezésével, azután meg Velencze mértéktelen pártoltatása következtében történik.

Hisz a német s utóbb a cseh király követségeit is csak azért fogadta el ő szentsége, mert mindkét követ előtte a velenczeiek érdekeit pártolta s hátrányomra szólott.

Vizsgáljuk azonban ő szentsége cselekedeit még egyebekben is.

Esztergomi egyházam megüresedett, nőm, a királyné egyik öcscsét kivántam odahelyezni; ámde nem értem czélt. Ellenkezőleg, ő szentsége birodalmam e legelső egyházát olyannak adományozá, kit meg sem is akarok emliteni. Történt azonban, hogy ő szentségének e pártfogoltja tisztségéről leköszönt s én ismételve folyamodtam a királynő öcscse érdekében; ismét hiába. Végre mégis a ferrarai herczeg legcsöndesebb ajánlatára, védenczem megnyerte az állást; természetesen én nem tudhatám meg: a szentszék ez adományozásból mennyi jövedelmet kötött ki magának?

Ugyanezt tette ő szentsége egri, ugyanezt segnai egyházammal; szóval eddig ő szentsége részéről semmiféle szivességet sem tapasztaltam.

Azt is szememre vetik s ő szentsége ezenfelül kárhoztat, hogy az anconaiakkal alkudoztam. Ellenben a velenczeiek előttem mindent megkisérlettek, hogy az anconaiakkal szövetséget kössenek, ügyekezetök pedig csak azért nem sikerült, mert a szent-szék e kedves, áldott gyermekei nem kellettek az anconaiaknak. Azt is elkövették a velenczeiek, hogy az adriai tengeren levő hajóspatancsnokuk: »Capitano delle barche armate« nevét, kegyetlen vám- és taxazsarolásaik folytathatására, »Capitano delle Marche«-ra változtatták, azután Anconába küldték egyik ügynöküket, hogy ez ott a velenczei területet érinteni akaró hajoktól vámot szedjen, oly módon, mint azt előbb Ferrarában tette a köztársaság.

Az anconaiak elkeseredve Velencze önkényén s ismerve a velenczeiek csalfa s tisztességtelen viselkedését, elkergették a

közibök jött velenczei adószedőt. Azért mégis ő szentsége tiszteli, becsüli és méltányolja a velenczeieket.

Sok mindenről kellene még ezeken kívül emlékeznem, mely esetekben ő szentsége erősen megsértett, melyekből tisztán értem, hogy ő szentsége jóakaratát és pártfogását nem bírom, sőt ellenkezőleg a velenczeiek miatt gyülöl; azonban cselekedjék ő szentsége tetszése szerint, nékem az teljesen mindegy.

Ellenségeskedjék ő szentsége továbbra is, mint ahogy eddig tette: arról biztosítom, hogy ügyeim s királyságaim tekintetében nem fogom a kellő erélyt és tapintatot elmulatni.

Ő szentsége, káromra másoknak áldozza fel e töröknek öcscsét! Nos megteszem teendőimet és pedig olyképen, hogy majd ha a velenczeiek megkapják ez áldozatot s a veszedelmek raja ennek következtében föllángol, mindenki megérti, hogy nem tartozom e föld utolsó hatalmasai közé. Tisztán ki fog tünni az is, mily következményekkel járt e töröknek feláldozása a szent székre. Itáliára, s a keresztyénség ügyére nézve.

Már most is egész bizonyossággal állíthatom Önnek legátus úr, hogy a török senkivel sem akar annyira s oly sováran békében lenni, mint épen velem s hogy senki sem huzhat annyi hasznot e békéből, mint én.

Ebből megértheti ő szentsége amaz események kezdetét s végét, melylyel e töröknek kiszolgáltatása a velenczeiek részére valóban járna.

Ami végezetül önnek ügyét illeti legatus uram, hogy én az anconaiakat, kiket én török meg velenczei ellen védelmembe fogtam, most szolgáltassam ki ő szentségének, — oly kivánság ez, melyre becsületem s méltóságom megsértése nélkül nem is felelhetek, legkevésbé most, mikor ő szentsége az anconaiakat bosszúságomra és a velenczeiek örömére excommunicálta s minden kigondolható egyházi büntetésekkel illette.«

E kissé mord, s erélyes szavak után Mátyás elbocsátá a megzavarodott, ámuló legátust.

Mircse János.

HÁROM HEGEDŰS ÉNEK.

Tinódi összes művei bevezetésének XXXII. lapján tettem említést két XVI. századbeli, eddig ismeretlen hegedűsünkről, ú. m. Moldovai Mihály deákról és Márton hegedűsről, s mindössze az elsőnek egyik (?) énekéből idéztem a R. M. Költők tára II. 470. és III. XXI. lapján vagy tíz sort. A felemlítés helyén nem lehetett énekeiket is közölni. Az összehasonlítás alapján vont következtetés most utólag annyival szükségesebbé teszi ezek kiadását, mivel a Költők tárában csak később fog a sor rájok kerülni.

Moldovai Mihály deák éneke (neve a versfőkben) másodmagával maradt fenn az egyetemi könyvtár egy colligatumában. Id. Szinnyei József fedezte föl 1879-ben s figyelmessé tévén reá, lekötelező szívességgel engedte át közlés végett. Az igen érdekes colligatum leirását más alkalomra kell hagynom s csak azt jegyzem meg, hogy kötése 1552-ből való. A 8 r. könyv végéhez kötött két tiszta levél elsején s az összekötött nyomtatványok utolsójának üresen maradt végső lapján kéziratban olvasható két ének pedig XVI. századi kézre látszik vallani. Hihető, hogy az 1587-ben írt ének is Moldovai Mihálytól származik.

Márton hegedűs énekére Szabó Károlynak a »Magyar Könyvszemle« 1880. évi folyama 218. s köv. lapján megjelent igen becses közlése igazított. Valkai András Bankbánjának British muzeumbeli példányáról ugyanis azt írja a 220. lapon, hogy »az utolsó levelen Tinódinak Az Hegedűssökről szóló éneke van függelékül adva«. Hogy ez az eddig ismeretlen ének se maradjon ki Tinódi műveinek új kiadásából, Buttler D. E.-hez, irodalmunk jeles ismertetőjéhez fordultam, ki azonnal betűhíven leírva küldötte meg az óhajtott éneket. Tinódi művei ugyan nem szaporodtak vele, de azért a nyereség nem kevésbbé becses. Egy énekszerzőnkkel ismét több van a XVI. századból s egygyel több azon énekeink csekély száma, melyek alsóbb rendű költőinknek, a nép közt forgott hegedűsöknek, leginkább saját rovásukra üzött tréfás modorát, felfogását tüntetik elő. A nyomtatvány, melyhez függelékül adatott, 1580-ban jelent meg, tehát ennél előbbi időből

származik. Néhány év mulva (1590—1599) már Csáktornyai Mátyás ennek a nótájára fordította magyarra Grobián verseit.

Ez első ének tárgya nemcsak szerzőjének s Tinódinak adott gondot s énekszerzésre alkalmat, ki hideg télben és hideg szobában szintén gyakran fútt körmébe, mert nem volt pénz tarsolyában; hanem Petőfinek is, ki »Egy telem Debreczenben és Tél végén« czimű költeményeibe ezekéhez hasonló hnmort s gondolatokat is vegyített.

A második és harmadik számú ének cynizmusa még az elsőén is túltesz. Egyben-másban mindkét szerző el-elhajítja a nyársa sulykot s ráadásul a nyelét is bekeveri; mindamellett bízvást hűnek tarthatjuk azt a képet, melyet magunknak a hegedűsök állapotáról e pár ének nyomán alkothatunk.

A históriás énekek hazafias, lelkesítő s általában komoly tartalma és hangja nem minden körben s nem mindig egyedül töltötte be a lakomákra szánt órákat. Az élénkülő, zajosabb kedvcsapongás más hangokat is kívánt hallani. A hegedűsnek készen kellett lenni az ily követelések kielégítésére s józanon, retken s vizes boron is oly tárgygyal s énekkel állni elő, miben a mámoros észjárás is találjon, ízléséhez képest, nevetésre méltó vastag tréfát. Az ilyenek egy vagy két réteggel alól azon körökön, hol csak kivételesen szoktak hangzani, rendesen is kelendők, kapósak. Saját költségén, maga rovására senki sem kívánja hallani, de azon, ha az előadó magából űz csufot, ma is csak fejlettebb ízlés képtelen múlatni. Finnyás hegedűs nem kerülte volna el a különben sem szűk marokkal osztogatott megintést, s a muzsikus czigányokkal maig űzött negédeskedésekből bő rész jutott a XVI. századi hegedűsöknek. Azért czigány húmornak, hegedűs modornak jórészt a bánásmód volt felnevelő dajkája.

Becsületben nem valami nagyban állottak s magok sem sokat adtak magokra. A vallásosan gondolkodók megvetették őket, a kik pedig nélkülök el nem tudtak lenni, az olyanok a hegedűst sem becsülték többre a félvállról vett vallásos tilalomnál. A »közönséggel való gyónásnak ábrázatjában« is benn foglaltatott, hogy »hallásomba vétkeztem, mert örömest hallgattam vigasságokat, hangosságokat, énekmondásokat« (*Virginia-c. 4. l.*); a »szólásnak avagy nyelvnek huszonnégy bűne« között pedig ott találjuk az »igrecseegh-et« (*Nádor-c. 691. l.*) vagy »igrich beszédet« (*Nagyszombati-c. 356. l.*)

A mi egyébiránt a vallásos tilalmat illeti, az 1279-dik évi budai zsinat 8-dik czikke csak a papokat (clerici) tiltja el a mimusok, histriók és joculatorok hallgatásától. Az egyházi szónokok — mint később, bizonyosan abban az időben is intették hallgatóikat az efféléktől, gyónás alkalmával pedig számon kérték

tőlök; de a zsinati végzés hatálya nem terjed ki a világiakra is. Nem terjedhetett ki, mivel kétségtelen az, hogy árpádházi királyaink udvarában épen oly szükség volt a joculatorokra, mint Mátyás vagy II. Lajos udvarában.

A nagyok s hatalmasok pártolása mitsem enyhíthetett az egyházi fenyíték szigorúságán, mely a szegény művészekre nehezedett. A XV. század második feléből maradtak ránk többek közt egy magyar egyházi szónoknak latinul írt, de minduntalan magyar szókkal s mondatokkal tarkázott vasárnapi beszédei, melyek egyikében azon kérdésre: vajjon adható-e az úr teste az síposoknak? e határozott felelet olvasható, hogy: nem, mert sem az isteni méltósághoz, sem az egyházi fenyitékhez nem volna illendő, ha az úr teste ezeknek adatnék. [1])

Az egyház eme megvető lenézésének súlya alatt is élt s virágzott az igreczség, melynek emlékét pár esetben épen olyan okleveLek tartották fenn, melyek kiválóan vallásos vagy egyházi férfiak által állíttattak ki. Igy például a legrégibb adat a zala-megyei Igriczi falunak neve, melyet *ygricze* alakban már Sz.-Istvánnak a Zalai apátságot alapító s 1019-ben kelt levelében olvashatunk. Ez az 1019-dik év bizonyosan megóv bennünket attól, hogy következtetésünket valaki csak kissé is merésznek mondja, midőn a már ekkor előforduló helynevet s azokat, kiktől a hely nevét nyerte, a vezérség és pogányság maradványának nevezzük. Nem lehetetlen, hogy Sz.-István mély vallásossága távol tartotta az Igriczeket a királyi udvartól, s valószinű hogy még Sz.-László sem bocsátotta őket oda; de másfelől az is bizonyos, hogy jóval XIII. századi feltünésök ideje előtt létezni kellett a királyi igriczek osztályának. IV. Bélának ugyanis 1244-ben kisebb gondja is nagyobb lehetett, mint hogy a pozsonyi vár számára ioculatorokról gondolkozzék, — pedig midőn ebben az évben Farkas és Dávid nevű hívei az ő testvérének Sz.-Erzsébetnek tiszteletére a kápolnai Sz.-Erzsébet egyházat építették, ő egyebek közt Igricz nevű falut, az ő pozsonyi várabeli joculatoroknak birtokát is ezen egyházhoz csatolja. [2]) — Később 1313-ban, midőn ezen egyháznak és egy meg nem nevezhető másiknak papjai és patronusai közt a kettőnek határa felett folyt hosszas pereken Tamás esztergomi érseknek kellett eldönteni:

---

[1]) Utrum corpus Christi debet dari histrionibus *az siposoknak*: respondetur quod non, quia nec diuinae maiestati, nec ecclesiasticae disciplinae competit, quod eis corpus Christi daretur. *Egyetemi könyvtár 97. sz. latin cod. 235. lapján.*

[2]) Primo Kapusd, villa porcariorum nostrorum castri posoniensis. Item *Igrech* villa Joculatorum eiusdem Castri nostri circa fluuium Barzanch etc. *(Haz. okltár II. l.)*

ez IV. Béla alapító levelét egész kiterjedésében, a nevezett joculatorok falujának is fölemlítésével helyreállította. [1])

Az igriczek nemcsak a Királyhágón innen voltak ismeretesek, s még nemcsak Zalában és Borsodban[2]) voltak telepeik, hanem mint V. Istvánnak 1267-ben s IV. Lászlónak 1279. julius 11-én kelt oklevelében olvassuk, Torda-megyében is volt az Aranyas vize mellett egy *Igruchteluk* nevű hely, melynek haszonvevői a tordai vár joculatorai lehettek.[3]) Azon Igrichy nevű föld, melyet III. Endre 1292-ben Duruzló mesternek adott s melyről azt írja, hogy az ő joculatoraié volt, Paur Iván szerint a zala-megyei Igriczi volt. [4])

Ily nyomait találjuk e három századon át okleveleinkben az egykori igriczeknek, de a XIII. század végeig legalább tudtomra csak egyetlen igricz nevét tartották fenn e források. Ez az egy — úgy látszik — nem a királyiak közül való s talán ennek köszönheti, hogy neve a többiével együtt el nem enyészett: vagy hogy egykor szintén azok közé tartozott s mint azok egyik hírnevesebb társa érdemelte meg fiai pártfogóitól, hogy névszerint felemlíttessék? nem lehet eldönteni. — Az oklevelet, mely róla emlékszik, a veszprémi káptalan adta ki 1296-ban, midőn az Oghuz bán nemzetségéből származott Csaba comes és testvére Bánd mester zalamegyei birtokokat adnak el rokonuknak, Monoszlói Gergely mesternek. E birtokrészek közt említtetik a kaali határban bizonyos 20 holdnyi szántóföld is, mint olyan, melyet Csaba és Bánd a pártfogásuk alatt álló almádi convent beleegyezésével **Mykou** joculator fiainak adott használat végett. [5]) E Mikó azaz Mihály [6]) fiai szintén joculatorok lehettek s mint ilyenek, a királyi igriczek módjára részesülhettek uraik bőkezűségéből a fölbirtok haszonélvezetében.

---

[2]) *Anjoukori okmt. I. 291. l.*

[3]) Árpádk. Uj okmt. XII. 473. l.

[4]) *Hazai okmt. VI. 240. l.*

[5]) Quandam terram joculatorum nostrorum Igrichy vocatam. Fejér. Cod. dipl. VI. 1. 204. l. — Török János, Hazánk. 1858. 17. l. — Wenzel, Árpádkori új okmt. 530. l.

[1]) de terris illis quas fily Mykou ioculatoris vsui eorundem per eosdem comitem Chabam et magistrum Band, de Liberali voluntate tocius Conventus monastery beate virginis de Almad cuius patronatum funguntur, retinent etc. *Hazai okmt. V. 79. l.*

[6]) A *Monumenta eccl. Strigon.* 95. sz. a. közölt oklevél hátán ex a XV. századból származó jegyzet olvasható: Item magna Zelepchen continet terram XII. aratrorum Regalium, sed insuper quidam Michael Myko dictus de eadem Zelepchen etc. — Székely földön Mikó ma is = Mihály.

A mi az igricz szó jelentését illeti, az a joculatornak felel meg. Nem valamely bizonyos hangszer kezelőjét értették alatta, hanem általában mindazokat, a kik mások mulattatása végett bármily hangszeren jutalomért játszottak, saját vagy mások ének- és szóbeli előadását kisérték. Erre mutat a bécsi codex amaz egymásután háromszor olvasható helye (125. 126. 127. l.), hol »a trombitának, sípnak és hegedűnek és bozfában alkotott igrecz késségnek és soltárnak, dobnak és minden igrecz késég nemzésének szózatjáról« — beszél[1]). — Legrégibb s legközönségesebb volt bizonyára a síp és dob, a honnan a Sipos és Dobos szó, mint név már 1138-ban előfordul a dömösi apátság alapító levelében [2]). Mindkettő ősrégi hangutánzó szó. Ugyanez mondható a hegedőről is, noha *Simon hegedés*-nél, ki 1437-ben élt, régibb hegedűsről nincs emlékezet[3]). E hármat a »Gólya, gólya gilicze« kezdetű gyermek-vers is összefoglalja, midőn a gólya véres lábát síppal, dobbal, nádi hegedűvel gyógyíttatja. A betegségeknek zenével való gyógyítása, a népek életének legelső idejében divatozott. A görögök Theophrastus szerint fuvolázással gyógyították a köszvényt, Homérnál énekkel a vérzést. [4])

Az igrecz-késségek emez eredeti magyar nevén kivül a *koboz* a török nyelvekből, talán kún-tatár uton származhatott hozzánk. 1364-ből maradt fenn az oklevél, melyben egy Miklós nevű ember *Kobzos* melléknevet visel (Nicolaus dictus Kobzos [5]). — A bécsi c.-ből vett idézetben már a leghihetőbben olasz nyelvből kölcsönzött *trombita* szorítja ki a régi magyar *kürt* szót; mig a Jord. c. (136. 899. l.) mindig a *kyrt*-et használja, mely Constantinus Porphyr. *Kurtugermati*-ja után, mint helynév először 1075-ben tünik elé a garam-sz.-benedeki apátság alapító levelében [6]). Az egykori királyi kürtösökre való *Kürtös* helynév pedig 1112-ben fordul elé.

Mint a trombita, a lant is az olasz nyelvből került hozzánk. A muzsika a latinból, az igrecz pedig a szlávból, hol a játékot, jelentő *Igra* szóból képezve *igracs, igracz, igryvac* alakjait találjuk. [7]) — Az azonban bizonyosnak vehető, hogy az igrecz is egy ős szavunkat szorította ki a használatból, mert a nélkül a

[1]) Sonitum tubae et fistulae et citharae, sambucae et psalterii, et symphoniae et universi generis musicorum etc. *Dániel III. fej.*

[2]) Cod. dipl. II. 95. 105. l.

[3]) Hazai oklt. 398. l.

[4]) Odyss. XIX. 457.

[5]) Zichy c. III. 255. l.

[6]) Cod. dipl. I. 435. l. — Knauz, Mon. Strig. I. 57. l.

[7]) Paur Iván, Hazánk, 1858. 18. 19. l.

mit jelent, szlávokkal való érintkezés előtt sem voltak őseink — — — — — — — — az vigságtévők, Lantosok és hegedősök — ezek nyomába léptek. — Ők sincsenek, csak a hirök maradt. Újítsuk meg emlékezetöket!

I.

Az Moldovai Mihálj deák énekhe.

Ad Notam: *Irgalmasságh etc.*

Állapatomot ielentem,
Nevetem el nem felejtem,
Hüségemről emlékezem,
Vándornak magam esmerem.

Szŵk táskám, étkem szép szöld fü,
Italom igen keserŵ
Ruhám oli fótos, sok szinü,
Czak nem eszen megh az tetŵ.

Mikor Vrak odvarában
Fel hínak szép tornáczokban,
Hogj énekelliek nagj uigan;
Hátam viszket igen gjakran.[1])

Olŷ igen engem tisztelnek,
Szép tiszta szóval illetnek,
Ha mentem magam, veretnek,
Czeber rúdon czak kj vetnek,

Lás! ifiak ezen nevetnek,
Vén emberek emlegetnek,
Szép kegjessek[2]) úgj szemlélnek,
Kik czak rajtam keöniörülnek.

De mit mongiak hŵségemről,
Torkomhoz hailó mértékről?
Három ejteles tegezből
Itatnak engem egiedől.

---

[1]) Tinódi írja a hegedüsökről (268. l.):

Gyorsan köppent, még idején békeni magát,
Szunnyad, véti ő nótáját, vonszja az fáját,
Meg is ütik — néha történik — bottal az hátát.

[2]) *Kegyesek*=szüzek, leányok.

Oh bort elegítvén vízzel,
Az gazda iól tart retekkel,
Torkomat mossa sós vízzel,
Fejemet káposzta lével.

Vígan nagiokat rikkantok,
Senkitől semmit nem tartok,
Sok országot elől hozok,
Melliekről imígjen szólok:

Álnok társok az kjk nattok,
Járt-költ útamot tuggjátok,
Azt megh nem tagathattjátok,
Hogj voltam vándor társotok.

Igen keménien húsz hétben
Üsztem az mívet Erdéljben,
De nem sokára elmémben,
Megh szakaszkodám testemben.

Mester valék az kő míben,
De nagj kárt teön én testemben,
Hét napig feküvém az hévben,
Megh vnám magam az hétben.

Indolék magiar országban,
Fazék gjártó lők Kassában,
Onnét el szekém Tokajban,
Mert módot lelék dolgomban.

Hogj kedvem lőn az czatára,
Jövék Erdéliben Patára,
Rosdás kardom oldalomra,
Kötém tariszniám niakamra.

Az czaplárhoz be hívának
Közepin szepesi piacznak,
Pénszemtől iól megh fosztának,
Eb köszönie megh tótoknak.

Le vetém (vetém) sárga czizmámot
Utnak eresztém lovamot,
Lovam ragadá magamat,
Czak nem szakasztá niakamot.

Juték vasárnap Szakmárra,
Találék iámbor gazdára,
El lopá louam láttomra,
Mégh oda vagion az ára.

Dŵrgŏ Barlobást találám,
Rostos test Fábiánt ot látám,
El uövék kenieres táskám,
Teöbbé nem látnám, fogadám.

El be jövék Kolosvárra,
Találék szép magh búzára,
Akarám vinni Patára,
Tehát igen fen az ára.

Akadék iŏ barátimhoz,
Hazug hásártos [1]) Lukáczhoz,
Az iffiú vándor Jánoshoz, —
Hát iól tudnak az lopáshoz.

Kötségem elfogiot vala,
Kártiára vesztettem vala,
Az czaplárnak adósságban,
Czuhámot vetém niakában,

Embertelen leŏn magában,
Megh sem keöszené búvában,
Borát megh ittam társimmal,
El szökém iŏ barátimmal.

Nagj koplaláste otth szenvettem,
Kolosvárra hogj be mentem,
Az kódúlást szégienlettem,
Mit el hullattak, fel szettem.

Éhiomra semmit nem eöttem
Verőfénien megh restöltem,
Az italt is megh türhettem,
Mert én szerit nem tehettem.

---

[1]) *hásárt* = a franczia *hasard*. Négy sorral alább kártyáról van szó. Baranyai Pál is, Tinódi is használja.

Kérdezém sokadalmokban:
Adnak-e bőuön az szóban?
Teölczetek innom azomban,
Ehetném paréjos húsban.

Haj haj pridem megh vakoltam,
Minden háznál hásárkottam,
Volt is, nincz is — kiáltottam,
Hadd is, vidd is — nem hallottam!

Ez éneket Molduában,
Szerzék kénczes Kolosvárban,
Simándon, Egren, Tokajban,
Vándor uczában, szálóban.

II.

Bódogh ember kinek eö házában
Fáia bőuön vagion oduarában,
Nagi lasnakia[1]) eö vetet ágiában.

Ez illy ember az hidegteöl nem fél,
Celláiában giöniörwségben él,
Mert az hidegh eö házában nem fér.

Vagion nekj bárán bőr köntöse,
Alul felöl nékie béllése,
Fót kapczáual rakua szekerniéje.[2])

Eő keszében uagion szép kestiwe,[3])
Nagj púposon[4]) fel áll eö süvege,
Abból tecczik nékj legénsége.

---

[1]) *Lazsnak* szláv szó (lozsnik). Pokrócz, takaró értelemben ma is megvan némely vidéken, p. o. a székely földön. Marg. leg. 40. l. *Ez szentszűznek ő ágya vala egy gyékén, egy hitván lazsnok és egy kis vankos.* — Használja Károli G., Pázmány stb.

[2]) *Szekernye* szintén szláv eredetü szó (szkorne). Nagyszárú csizma. — *Fót kapcza* nem kötött vagy varrott, hanem csak ruha-darabból álló kapcza.

[3]) *Kesztyü* helyett a székely földön (Udvarhely) *kescsüt* mondanak. *Nyelvőr V.* 231.

[4]) *Pipos*=bubos. — Pázmánynál=kevélyen.

Nem fonniasztia hideg eő orczáiát,
Nagj vig kedvel szütí[1]) tűzhez hátát,
Hason fekue emelí korsóiát.

Barátinak teöltené poharát,
Ha lakoznék sok pénz tarsoliában;
Hai dénommal kjáltia szomszéggját.

Nem akaria kárát baráttjának,
Czömörléstől félti szegén társát,
Azért tartja sok lével az hasát.

Nem kel nékj senkj gazdagsága,
Hogj nincz pénze, azt igen ohaitia,[2])
Az ehezést sem igen kévánnia.

Vrasághoz semmi kedven[3]) ninczen,
Mert nem töltik reá szüvegh vetvé,[4])
Egi niárs hurka iob eő neki szütue.

Ha akaria eszik vagj aluszik
Ha fel kel is ugian czak vaiuszik,[5])
Awal bizoni igen kiczint hizik.

El táuozzál tőlem io barátságh,
Nekem nincz fám, hanem nagy boszúságh,
Az hidegteöl czak nagj niomorúságh.

Bodogságot kjt nálad nem bánok,
Czak az eggjet szivemben ohaitok, —
Én ez teöbbit te néked aiánlom.

Az koplalást teöled nem kévánom,
Szent asszoni úgj segéllien barátom,
Ha pénzed nincz, teöled el nem lopom.

---

[1]) *Szütí* e h. süti; alább a 27. 35. sorban is.

[2]) *Ohaitia* azaz fájlalja, sóhajtja.

[3]) *Kedven* e. h. kedve. Az *n* a következő *nincsen* első betüjének kettőztetése.

[4]) *Süvegvetés*=süveg emelés, köszöntés, instálás. Pázmány, préd. 589. l. fel nem álllott és *süveget nem vetett* Ámán előtt Mardocheus. — Veresmarti M. Intő levél 68. l. Messziről sem vetettél süveget az iskolának.

[5]) *Vaiuszik* = gyengélkedik, betegeskedik. Lásd Tinódi 314. l; eléjön Baranyai Pálnál, Balassánál, Pázmánynál stb.

Az kj szerzé vagjon fázodásban,
Egiéb jámbor uígh az melegh házban,
Keczke módra tombol eő házában.

Ezer eöt száz és az 87.
Sápolodván az átkozot házban
Decembernek legh első hetiben.

Az szerzőiét könnien megh találod.
Vak szemeddel eőtet meg láthatod,
Ha keresed nálad legien botod.

III.

Az hegedüsökről.

(Hegedevs Márton.)

Hegedüsök néktek szólok, meghallgassátok,
Mert hegedüs én is vagyok, azt jól tudjátok,
De hogy én nem jámbor vagyok, azt is tudjátok.

Ez világon ahol vagyon egy jó hegedüs,
Én is vagyok ü mellette másod hegedüs,
Azt jól tudja minden ember, az ki hegedüs.

Gyermekségemtől fogva ez volt kenyerem,
Ezzel éltem én nagy sokat, semmit gyüjtöttem,
Söt minden sok marháimat én elköltöttem.

Erről menden sommát vehet jövedelemnek,
Két ekének nincsen haszna mint hegedünek,
De látatja annyi s nincsen mint egy czepesnek. [1])

Derekamat ki tekinti, mint akasztottaknak,
Az fejemet ki tekinti, mondhat borzasnak,
Az lábomat ki tekinti mondhat csatosnak. [2])

Ez világon ahol vagyon egy jó tikozló,
Én is vagyok ö mellette egy jó tikozló,
Az jól tudja minden ember, az ki tikozló.

---

[1]) *czepes*, talán *csépes*-nek olvasandó.

[2]) *czatos*. *Csatos*, vagy *csat-lábúra* lehet gondolni, amint ma is *lócsalábú*, *karikalábú* kifejezés gyakran hallható.

Vagyon nekem két tolvajom, az torkom, hasam,
Ezek fosztnak, hogy magamat ne ruházhassam,
Ezek vesztnek, hogy magamot ne jobbíthassam.

Soha semmit gyermekemre én nem gondolok,
Ez világon csak vándorlok, ahol szolgálok,
Kecske-módra gyakran ganéjt tej után adok.

Morgó könyvet [1]) elörántok, mert Márton vagyok,
Az gazdával legelőször oly igen morgok,
Vendégével öszveveszek, ebül szolgálok.

Az lábomon nem állhatok, ha én köpentek, [2])
Szemeimmel nem nézhetek, hanem pillogok,
Az nyelvemmel nem szólhatok, csak vesztegetek.

Részegesnek nem mondhattok, mert nem okádok,
De más napon mind napestig csak kovácsolok, [3])
Kit aztán én nagy sokszor ebül megbánok.

Társaimhoz ilyen módon gyakran meggyónom,
Hogyha jót mond, én azt soha meg nem fogadom,
Az ki tanít és pirongat, oly igen bánom.

Oh nagy Isten miért tartasz ilyen nagy latrot,
Tudom, azért mert azt várod, hogy megtanítsad; —
Csak heában beszédeket én reám költesz. [4])

Nincs ez földön sem az égen oly predikátor,
Ki én bennem jót tehessen, ám szóljon bátor,
Tudom, azzal az sem gondol, ki ilyen lator.

F
I N I
S.

Szilády Áron.

---

[1]) A *morgó könyve* aligha fordúl elé más irónál s itt is csak a Márton névhez hasonló hangzás íratta le a hegedüssel.

[2]) A *köpentek* vagy *köppentek* Tinódinál is eléjön (lásd fentebb). A Balaton mellékén s több vidéken ma is élő szó.

[3]) *kovácsol* = *kohácsol* = *köhécsel*.

[4]) Ez és az előtte való sor aligha így volt meg az eredetiben.

KÜLÖNFÉLÉK.

KI VOLT THURZÓ GYÖRGY NÁDOR NAGYANYJA?

Ezen kérdésre genealogusaink eddig nem tudtak kimerítő választ adni. Nagy Iván: »Magyarorsz. Családai« című művéből tudjuk ugyan, hogy a püspöki székét elhagyott dúsgazdag Thurzó Ferencznek — a nádor atyjának — anyját *Annának* hívták, ez utóbbinak családi neve iránt azonban már nem tud felvilágosítást adni a tudós szerző.

E napokban az Abaffy-család felső-lehotai levéltárában kutatva, véletlenül egy, csaknem egykorú nemzékrendre akadtam, mely, ha annak hitelessége kétségbe nem jő, a felvetett kérdésre kimerítő választ ad, s bizonyítja, hogy Thurzó György nádor nagyanyja *Abaffy Anna* volt.

Az 1598-ban kelt, Abaffy György által sajátkezűleg írt és aláírt, más tekintetben is igen érdekes okmány szövege szó szerint így hangzik:

»Genealogia Familiae Abbaffy, ki szedetett hit alatt éltes öreg emberektül, Anni 1598. Abbaffy István uót öreg atyánk.

Annak vót négy fia:

Az öregbik fia vót *Miklós*, annak megint vót fia János, melnek mink maradéki vagyunk. György, Miklós, János és Mihály.

Második fia vót *Benedek*, mely Benedeknek fia vót Demeter, mely Demeternek az fia mostani öcsém Abbaffy István.

Harmadik fia vót *Albert*, mely soha nem házasodott, hanem az

S három leánya:

Az *öregbik* leányjának vót neve: *Juliána*, kit Budára adta vala budai tiszttartónak Balaiti Istvánnak.

Második leányának vót neve *Anna*, kit adák vala férjnek nagyságos szepesi Turzó Jánosnak: vót két fia és három leánya.

Az öregbik fiának vót neve *György*, ki ifjú legin korában hala meg magtalanul.

maga részjószágát pénzen eladta vót bátyjának, Abbaffy Miklósnak és Szendereöben lakott király fizetésein, ott is hót meg magtalanúl.

Negyedik fia vót *Mihály*. Az is az ő részjószágát Abafalván és Lénártfalván adta vót el pénzen Abbaffy Miklósnak az bátyjának és Homródban ment lakni, ott el is veszett pogánkéz miatt, az tatár hogy rablotta az földét.

Másik fia vót Thurzó Ferencz, mely Thurzó Ferenczuek az fia mostani Turzó György.

Az öregbik leányának vót neve *Turzó Anna*, melyet adott vala az atyja férjnek nagyságos Balassy Menyhártnak.

Második leányának vót neve Turzó Zsófia, azt adták vala férjnek Kún Balásnak, akkoronton kassai feökapitánnak, mely Turzó Zsófiával, az atyja, adott vala Abaujvármegyében két falut, Restet és Kánt, és Kassán egy öreg kőházat, mely Kún Balásnak az fia: Kún Márton, mostani.

Harmadik Abbaffy István[1]) leanianak vót neve Abaffy[2]) Dorottya, azt adták vala Budára férjnek, vicekapitánynak: Cseöpeli Vidnak, kinek semmi maradéka nem maradott.

Ezeket vallottanak és mondották, ugy mint: Tornalj Zsigmond uram, és Tornalj György uram, hogy az eö atyjoktul ily formán hallották, Hanvai Ferencz uram a szerint. (A következő név olvashatlanul ki van törülve. K. M.) Tar Gáspár uram szerint. Beretkej Gáspár uram, és Lenkej Demeter uram, Roskoványiné asszonyom, ki Mindszenten lakik, azok mondották: hogy magok jól tudják, hogy ez az dolog igy vagyon igazán, sőt abbafalusiak lenártfalusiak, úgymint: Geöz Antal, Jankó István, Kovács Péter anyja, lénártfalussi vén deák és vén czigány, és egyéb bán-réviek is, és hanvaiak, szentkirályiak az örög emberek, ezen szókval és igékvel vallottanak, finis

Georgius Abbaffy m. p.«

(Eredeti, kissé töredezett, az Abaffy-család felsö-lehótai levéltárában, melynek külső lapján olvasható »1598 Genealogia familiae Abbaffy és metales literae de Nagy Lehota.«)

Követve az okmány szövegét, a nemzedék-rend így állítható összse:

---

[1]) A szövegben eredetileg »Turzó János« neve állott.

[2]) A szövegben eredetileg »Turzó Dorotia« neve állott. A javitás ugyanazon kéz irása.

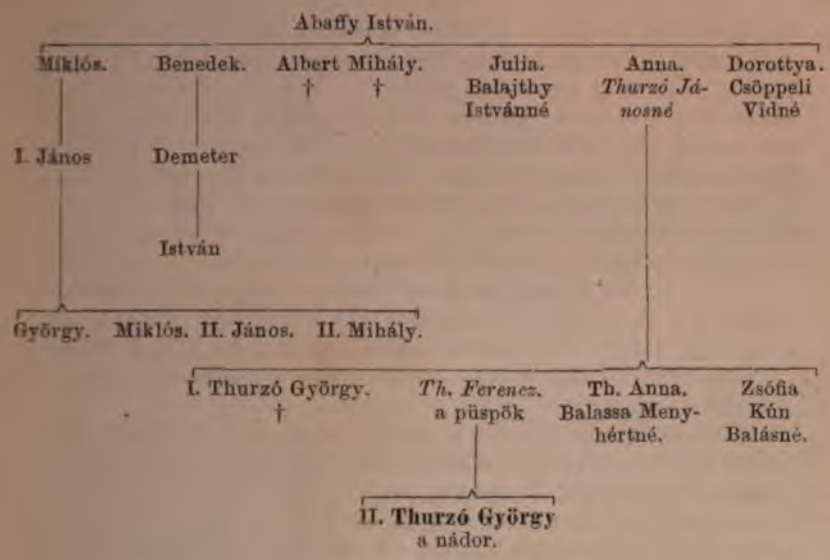

Ha ezen leszármazási táblát a Thurzó-család *árvai* ágának nemzékrendével [1]) összehasonlítjuk, a kettő között némi eltérést tapasztalhatunk, mely azonban oly csekély, hogy abból az általunk közlött nemzékrend hiteles voltára hátrányos következtetést vonni egyátalában nem lehet.

Feltűnik mindenekelőtt, hogy nemzékrendünkben Thurzó János harmadik leánya — jóllehet arról a szövegben említés tétetik — nincsen megnevezve. Ez azonban csak tévedésből történhetett, mely abban találja magyarázatát, hogy Abaffy István harmadik leánya *Dorottya*, eredetileg Thurzó János harmadik leányául volt a szövegben megnevezve. — Egy további eltérés abban van, hogy míg szövegünkben Thurzó Zsófia férjeül *Kún Balás* van megnevezve, Nagy Ivánnál *Nagy Balás* nevével találkozunk.

Ezek után — anélkül, hogy a közlött nemzékrend minden szavának feltétlen hitelességet tulajdonítanánk — legyen szabad mégis az okmány hitelessége érdekében némely megjegyzést koczkáztatnunk.

Az Abaffy-család első fellépése Árva-megyében azon időre esik, midőn Thurzó Ferencz elhagyva papi pályáját, a protestans hitre tért, s I. Ferdinánd által (1556-ban) saját és születendő fia életfogytáig Árva-várával megadományoztatott. Már a vár és a

[1]) L. Nagy Iván: Magy. Csal. XI. köt. 202. l.

hozzá tartozó uradalom birtokba vételének első éveiben itt találjuk Abaffy I. Jánost, ki mint tiszttartó (provisor) Thurzó Ferencz haláláig, sőt még azontúl is példás hívséggel s odaadással viselé hivatalát. A fentebb közlött nemzék-renden kívül nem bírunk tudomással oly okirat létezéséről, mely a két család rokonságáról tanúskodnék. De hogy a viszony, mely Thurzó Ferencz és Abaffy I. János között fennállott, bensőbb lehetett annál, mely úr és szolga között lenni szokott, bizonyítja a főúr végrendelete, hol Árvavára felől intézkedvén, egyebek között ezt mondja:

».... Ott penig az Árva várában hagyom tiszttartó és *irképeth*[1]), az én régi hív szolgámat Abaffy Jánost, hogy ő volna gondviselő benne, és az várat senkinek kezéhöz ne adja, hanem az én szerelmes feleségem után az felől megnevezett két fiamra[2]) megtartsa hívséggel.«

S azon benső viszony, mely Thurzó Ferencz és Abaffy János között fennállott, később örökségként átszállott a két férfiú utódaira is. Igy találjuk Thurzó György szolgálatában Abaffy János fiait: *Györgyöt*, mint árvai várnagyot, Miklóst, mint tokaji kapitányt. Ezek nyerék később hív szolgálataik jutalmául Thurzó Györgytől nádori adomány gyanánt árva-megyei Felső-Lehota falut, hol a család árvai vonala máig is virágzik.

Volt-e a Thurzóknak is tudomásuk azon közeli rokonságról, melyben az Abaffyakhoz állottak, nem tudjuk. Az árvai vár levéltárában Abaffy Györgytől és Miklóstól számos levél őriztetik; ezekből azonban a rokoni viszonyra semmiféle következtetést vonni nem lehet. Mind a köteles tisztelet azon alázatos hangján irvák, mely az úr és főember szolgája közötti viszonyt jellemzi.

Ily körülmények között az általunk közlött nemzékrendnek az elmondottak daczára sem mernénk ugyan feltétlen hitelt tulajdonítani, de bármikép álljon a dolog, annyi tény, hogy az Abaffy utódoknak nincs okuk az őseikről reájok maradt érdekes irat hitelességében kételkedniök s ha ez utóbbiak méltán büszkék lehetnek rá, hogy Thurzó Györgygyel egy közös törzstől származnak le: akkor valóban a nagyhirű nádortól mindkét ágon leszármazó ivadékoknak sincs okuk a vérrokonságot szégyenleniök. Az Aba-nemből[3]) (genus) leszármazó család árvai vonala Abaffy János és Miklóstól kezdve a mai napig *csak* derék fiakat szolgáltatott a hazának.

Ifj. Kubinyi Miklós.

---

[1]) »Árva vára« czímü monographiám 79. lapján „*irképeth*“ helyett „*örképen*“ áll, mely hibát legyen szabad ez alkalommal helyreigazitanom. — Ifj. K. M.

[2]) György és Ferencz. Ez utóbbi kiskorúságában elhalt.

[3]) Az Árpáddal bejött 108 magyar nemzetség egyike.

KÉSŐ ELISMERÉS EGY ELFELEDETT ÍRÓ IRÁNT.

Irodalomtörténetünk alig ismeri nevéről *Albisi Pánczél Dánielt*; életéről s írói munkásságáról csak gyér emlékezet maradt fenn, mintha azok közé tartozott volna, kik az emberiségnek számát szaporítják, de erkölcsileg hasznára nincsenek. Pedig ha e század elején élt azon színészek nemzeti hálára méltók, kik a magyar színészettel a nyelvnek és nemzetiségnek országszerte apostolai voltak: nem kevesebbé érdemli ezt az a kis erdélyi írói kör, mely 1787. Bécsben Szacsvay Sándor körül csoportosulván: oltárt gyújtott a nemzeti irodalomnak s szent tüzét csaknem fél századig kialudni nem engedte.

E kör egyik ritka erélyű, munkás tagja volt Pánczél. Ő erdélyi, székely származású volt. 1760. Háromszéken született, Albis községben, alsóbb iskoláit hazájában végezte, 1789—1790. a pesti egyetemen mathematikát, gyakorlati geometriát és gazdaságot végzett; akkor Szacsvayhoz Bécsbe ment s a *Magyar Kurir* szerkesztésében őt segítette. Midőn ez 1793. elején a laptól elmozdíttatott, kérte a kiadási jogot, de nem nyerte meg; megalapította tehát még azon évben a *Magyar Mercurius* című folyóiratot s 1798-ig önállóan, azután 1810-ig a *Kurir*-ral egyesítve adta ki. Ennek szerkesztői joga ekkor szabály áthágás miatt Decsi Sámueltől elvétetvén: a lap egyideig függőben maradt, kérte annak ráruháztatását, de foganat nélkül; később *Magyar Hirmondót* akart indítni; ezt sem nyervén meg: harmadízben a *Kurir* szerkesztése jogának közte és Decsi s örökösei közt megosztását kérte, a mit meg is nyert 1813-ban, s ez idő óta azt és saját külön folyóiratát szerkesztette, és pedig a *Kurir*-t 1827-ben december 15-én történt haláláig.

Harmincz évnél tovább szolgálta a magyar irodalmat, Austria fővárosában, mint egy folyóiratnak alapítója, egy szükséges és népszerű politikai hirlapnak fentartója. Ez nem közönséges érdem abban az időben, midőn a magyar irodalom alig ébredezett, midőn Bécsben kevés volt a magyar olvasó, s a mi volt is, el volt németesedve, a nemzeti érdeknek érzése s magasb öntudata nélkül.

E század közepén innen is a legragyogóbb tollu magyar publicista inditott volt meg Bécsben politikai magyar lapot. Az olvasó emlékezhetik Török János *Magyar Sajtó*-jára, de csakhamar megszűnt, pedig ekkor 25—30,000 volt Bécsben a magyarok száma s köztük a legnagyobb aristocraták.

Mennyivel nehezebb volt Pánczélnak lapjai körül Magyar- és Erdélyországból irókat és előfizetőket gyűjteni! Mily szigorún

ellenőrizte minden léptét a censura! S mily korlátolt volt a politikai élet!

A magyar udvari kanczellária nem akarta, hogy az erdélyiek külön lapot tartsanak fenn: politikája volt, hogy egyesítsen minden téren minden magyar érdeket. Az erdélyi kanczellária fenn akarta tartatni a Szacsvay által szerzett lapkiadási jogot s főleg erdélyiek közreműködésével kívánta azt szerkesztetni, hogy e kis ország közérzülete és közállapotai megbizható s a viszonyokat ismerő levelezők és munkatársak által abban híven legyenek képviselve és tolmácsolva.

Minden kis jogért meg kellett a pályatéren küzdeni.

Minden kanczellári, előadói, censori változásnál megujultak az erdélyiekre nézve a létezés akadályai.

Pánczélt elébb hivatására képtelennek akarták bélyegeztetni. Ő a pesti egyetemen dicséretesen végzettségére hivatkozott, s előfizetői és jóakarói nagy számát hozta fel védelmére.

Azután azt hozták fel ellene, hogy a magyar és erdélyi hirlap szerkesztője kétféle irányban s olykor kétféle szellemben közölvén a hireket és tényeket: a közönség zavarba jő, melyiket higyje, s egyik közönség békétlenkedik a másik ellen, hogy többet és szabadabban irott közléseket olvas. Egyformásitni kell a vizsgálati eljárást — mondák — s ezt csak annak egy kézbe adása által lehet. Kivették tehát Pánczél censora, Chronenthal erdélyi udv. kanczelláriai tanácsos kezéből e jogot s Szekeres, magyar udvari kanczelláriai előadóra bízták, csak az erdélyi közlésekre hagyván fenn az erdélyi censor vizsgálati jogát.

Pánczél erős türelmét állította ezekkel szembe. Szacsvay hirtelen bukása eszélyessé tette. Ő élére a dolgot nem állította. Az anyaország jogos követelései és kormányférfiai iránt elismerést s alkalmazkodást tanúsított, az akadályokat megkerülte, az ellenvetéseket símán oszlatta el, közléseiben óvatos volt — feddésben sem részesült évek során át.

Ily modorral s erélylyel vivta ki lapja és önfennállását. Magyarországon és Bécsben ez időben 15 különböző lap és időszaki irat keletkezett; de a *Hazai Tudósítások*, *Tudományos Gyüjtemény* czimün és *Pánczél Kurir*-ján kivül hosszabb-rövidebb fennállás után valamennyi megszünt. Igy a *Hadi és más nevezetes történetek*, *Magyar Hirvivő*, *Gazdasági Ujság*, *Magyar Muzeum*, *Orpheus*, *Mindenes Gyüjtemény*, *Urania* stb. Némelyik létre sem jött, a másik nehány hónapig vagy egy pár évig állott fenn. Míg a legkitünőbb magyar tudósok: *Görög Demeter*, *Szabó Dávid*, *Kármán*, *Kiss János*, *Kazinczy Ferencz*, *Döbröntei* stb. nem voltak képesek lapjaikat és folyóirataikat állandóul meggyökereztetni, Pánczél harmadfél évtizeden át fenntartotta saját művét.

E férfi többet tett és kevesebb elismerésben részesült sok ünnepeltnél.

Bécsi élete folyamából látszik, hogy egészen beleélte magát az ottani viszonyokba; szerkesztői állásának politikai fontossággal s vonzerővel kellett birnia, mert nehezen nyerte meg, sokat ostromolták és sokan vágytak rá. Kérvényeiből kitűnik, hogy az neki existentia-kérdés volt és sorsához képest önfentartása eszközeit meg is adta; de az is látszik, hogy hazája iránt mély és komoly szeretet élt lelkében s a nemzet jogai és becsülete, irodalma és érdekei iránt élénk érzéke volt.

Állását azonban vagy nem használta fel magán érdekeire s vagyon-szerzésre, vagy elöregedvén, tekintete megcsökkent; mert utolsó éveiben előfizetői száma tetemesen alászállott. Ezért halt meg oly — mondhatni — szánalmat ébresztő szegénységben, a milyennek állapotát a hivatalos hagyatékfölvétel mutatja.

Közlöm azt csaknem szószerint, hazai irodalomtörténetünk kiegészitése s az elfeledett tudós érdemeinek — ha későn is — elismertetése végett.

Az alsó-ausztriai nemesi törvényszék [*Forum Nobilium*] 1828. január 12-én tudatta az erdélyi udvari kanczelláriával: »hogy *Albisi Pánczél Dániel*, a bécsi magyar ujság, [a KURIR] szerkesztője deczember 15. 1827-ben meghalt, csak kevés értékű hagyatéka maradt hátra, a mi nem elég adósságai törlesztésére; fölkérte, hogy rokonaival — ha lennének — tudassa s ha a hagyatékhoz jogot formálnak, utasítsa ezen törvényszékhez.«

A lezárolási hivatalos jelentésből kiderül: »hogy egy unokaöcscse volt, a ki Erdélyben predikátor; hol? nem tudatik; a hir testvéröcsről is szólt; halála 67 éves korában érte el, özvegye, sem gyereke nem volt, végrendelete sem maradt; a hagyatékot átvette görög kath. lelkész Fogarasi István, a megholtnak jó ismerőse; a ki el is temette s a lezárolási jegyzőkönyvet aláírta. Hivatalos iratok, rendjelei nem voltak; könyvei, kitüntető iratok, reliquiák sem.

»Ingó-vagyona: I., egy régi posztóköpeny és egy régi hasonló kabát, két régi posztónadrág, egy régi posztófrakk, két mellény, egy pár régi csizma, egy kalap. II. Lágy fából készült asztal, négy régi szék, lágy fából való ágy, egy szalmazsák, két párna, egy pokrócz.

Adósságai: Herdy Teréz nevű háziasszony két havi szállásbérben követel 16 forint 40 krt ezüstpénzben, követelését igazolja az aláíró lelkész.

A betegségi és temetési költségeket az erdélyi udvari kanczelláriánál való gyűjtésből fedezték. Sokkal feljülhaladván a követelés a hagyatékot: a szállásadónő kérte annak hitelezési jogczímen házánál hagyatását s a halott lehetőleg sietős elvitetését, hogy a már rég kiadat-

lan szállás kiadathassék, a minek hosszasan üresen maradása nagy kárára lenne.

Fizetése máshonnan vagy valami nyugdíja nem volt.

A lezárolásnak decz. 22. megtörténtét s a hagyatékfölvételt igazolták: E. v. Rarrel m. pr. tartom. törvényszéki titkár, mint biztos, Fogarasi István m. pr. a Szent Borbára névről nevezett gör. kathol. egyház plébánusa, Dózsa József m. k. császári királyi tanácsos és erdélyi udvari kancelláriai titkár, Krammer m. pr. Tollvivő.

Ezen lezárlási jegyzőkönyvre a következő végzés kelt:

Adassék vissza a birtokosnak azon utasítással, hogy a zárt azonnal nyissa fel, a mi kevés hagyaték van, egy különben is végbemenő árverésen adassa el, a szállásadónak a lelkész által igazolt 16 frt 40 krt fizesse ki, a netaláni maradványt tegye letéteménybe, s mindenről legfeljebb január 30-káig tegyen tudósitást. Egyébiránt a tárgyalás mint bevégzett dolog jegyzendő be s egy hivatalból láttamozott másolata az erdélyi udvari kancelláriához juttatandó. Aláirva: Az alsó-ausztriai cs. kir. tartományi Törvényszéktől. Bécs, decz. 29. 1827. báró Malberg m. pr.«

Ezután kitudódott, hogy a megholt az ő ujságáért az előfizetési pénzeket a cs. kir. udvari postahivataltól vette; minek folytán Steinböck postatiszt e tárgyban ezen felvilágositást adta: »A meghalt valóban az udvari postahivataltól kapta kezéhez az előfizetési pénzeket, melyek 1827-ben mintegy 100—140 forintra mehettek ezüstben; de ezen pénz a meghalt által kiállított s az udvari postahivatalnál őrizetben levő elismervény [*Reversalis*] szerint senkinek másnak ki nem adható, miután könyvnyomtató Haykel özvegyének fizettetik szállított papirosért őt illető 1300 forint követelése apasztására. . . . Az elismervény a bizottságnak előmutattatott.« Költ december 23-kán Gruber F. alsó-ausztriai tartományi törvényszéki kiadóhivatali segéd által s a hivatal pecsétével megerősittetett. . . .

A Magyarország legszélső keleti határain született férfi és iró tehát hajtva és sodorva a sors változandósága által, messze nyugaton, Bécsben végezte hosszas és munkás életét. Idegen földön s tán jeltelen sírban pihennek porai, emlékezete fölött, most — félszázad után gyúl fel az emlékezet világa, s én — a szintén kis hazámtól távol bujdosódó székely — mondok áldást a híven munkálkodott székely nevére.

* * *

E rövid életrajz hű és megható képét adja csak félszázad előtt is irodalmi viszonyainknak. Ha egybehasonlitjuk ezeket a maiakkal, okunk van örvendeni a haladás fölött. Az *irói nyugdíjalap* s a mit *a hirlapirók* most gyűjtnek, lelkesítően emel föl minden

magyar szivet. Nagyobb politikai lapjaink szerkesztőinek ma bizonyára más hagyatékfölvétele lenne, s temetésök költségét nem kellene közadakozásból fedezni. Ott lenne a kisérők közt az irodalomért lelkesülő magyar ifjuság, fáklyákkal és koszorúkkal. Száznál több lap bucsuja hangzanék utána s az évről-évre megújúló Mindenszentek estején az ünneplőmécs világa sem hiányoznék. De mégis meg kell vallanunk, hogy javult irodalmi viszonyink daczára, sok hasznos életü iró él még ma is, kivált elaggott korában nagy szükölködésben. Ez egy fekete pontot képez nemzetünk belső életében, mely a Pánczél hagyatéki jegyzőkönyvéhez hasonlóan összeszorítja a nemesb szivet s elborulttá teszi a hazafiui kedélyt. Oly szép pályán, annyi ideig a nemzet előtt világolni s végre mégis oly sorsban halni el, ez az, ami lehangol, de a minek megváltozásához immár biztos a remény.

JAKAB ELEK.

JELENTÉS
A SÓVÁRI SOOS-CSALÁD OKLEVÉLTÁRÁRÓL.[1]

A M. Történelmi Társulat tizenkét évi működésének s kivált vándorgyűléseinek becses eredményeként üdvözölhető ama tény, melynél fogva mindazon oklevelek, iratok, levelezések, melyek századokon át elrejtve, jól rosszul fentartva, ez ideig a történésznek, a történet-kutatónak hozzáférhetlenek valának: immár napfényre kerülve, a hazai történetirás hézagait pótolni hivatva leendnek. Feltárulnak a leveles-ládák, s egymásután jutnak felszinre a becsesnél becsesebb adatok, melyek a nemzetélet régelmúlt századait megvilágítva, előnkbe tárják cultur-életünknek, birtok-jogviszonyainknak, egyházi, vallási, politikai, feudalis, hadi eseményeinknek nevezetes mozzanatait, melyekről régibb történészeinknek tudomásuk nem volt, mert a féltékenyen őrzött levéltárakba bepillantást nem szerezhettek.

Az utolsó tiz év alatt közkincscsé vált s felhalmozott oklevéltári adatok, kiadatlan okiratok rendszeres feldolgozása, csak most tárhatja az olvasó elé ezer éves fejlődését mindannak, a mihez magyar név, müveltség, ipar, élet és vér tapad.

Alighogy a Kállay, Jeszenák, Eszterházy, Hanvay, Danch és Berényi családok leütötték a lakatot oklevéltáraik ajtajáról s a magyar nemzeti múzeum oklevéltári osztályába letéteményképen elhelyezve, a tudós közönségnek hozzáférhetővé tették: íme a múzeum oklevéltári osztályában, ezen letéteményes sora ismét

[1] Felolvastatott a M. Tört. Társulat V. ülésében.

egy nevezetes, nagyszámú és történelmi szempontból igen érdekes oklevéltárral szaporodott; minthogy a sárosmegyei sóvári Soos-család levéltárát a múzeumi könyvtár őrizetére bízván, azt letéteményképen a könyvtár f. é. november 28-án át is vette.

A letéteményezett oklevelek száma a XIII. század közepétől kezdve le egészen a XVIII. század közepéig 5677 darabra megy. A legrégibb oklevél 1250. évi keletű; s van összesen Árpádkori 33 darab. Ezek közül 23 db. Fejér Codex diplomaticusában kiadatott, még pedig: *1250.* évből Tom. IV. vol. 2. pag. 65; *1252.* év. IV. 2. 140; *1263.* év. IV. 3. 155; *1280.* V. 3. 17. és 72; *1281.* V. 3. 106; *1281.* V. 3. 104; *1282.* V. 3. 106; *1282.* V. 3. 132; *1284.* V. 3. 249; *1285.* V. 3. 27; *1285.* V. 3. 274; *1286.* V. 3. 393. *1286.* V. 3. 333; *1286.* VI. 1. 125; *1288.* V. 3. 393; *1291.* V. 3. 392; *1299.* VI. 2. 15. és *1299.* VI. 2. 214; évszámnélküli V. 3. 321. és 510; VI. 2. 272; és VII. 3. 93. lapon. A kiadatlan Árpád-kori oklevelek száma tehát 10. A 11 királyi kiadvány között előfordul IV. Bélától 2, Istvántól 1, Lászlótól 6, Andrástól 2, Leskó krakkói herczegtől 1 drb. Tárgyára nézve 14 jogczímre oszlik el: adományozás, kiváltság, cambium, quartalitium, magánbirtok-átruházás, adásvevés, birtokba-igtatás, határjárás, vérdíjváltság, megerősítés, újadományozás, jövedelem részbeni átruházása, idézés és pörbeszüntetésre. Nem kevésbbé érdekes ezen okmányokban előforduló s közvetve vagy közvetlen érdekelt családok névsora, mint: Aba Byssenus, Sapranus, Filé bán fiai, Miklós bán fia, Magister Petunc Péter, Tamás comes, Symon fia, Mátyás Roland nádor fia, Michbán, Symon fiai, Emeüdi Farkas, Miklós de Tyncon, Beel, Kelemen fia, Boxa comes fia Symon, Apa de genere Bechegregor fiai, Butkay András, Vajay Benedek. A kún családok közül említtetik: Barabuch, a Borchul nemzetségből: Illan, Jardar, Miche, Chibuk, Ona. A vármegyéket illetőleg előfordúl Sáros, Trencsén, Zemplén, Borsod, Ungh, Liptó, Gömör, Esztergom, Arad, Temes és Csanád; 35 község, hely- és birtoknévvel s végre öt vár, mint Sóvár, Karachonyvár, Kevevár, Belánvár és Tymes Pali vár.

Az érdekesebb oklevelek rövid tartalma következő: 1250. évben: Trenchén-megyei Byncha és Honnucha adományozása István és Miklós bán fiainak.

1252. András, Miklós bán fia patronatusi jogot kap a leleszi sz. kereszt egyház felett.

1263. Petina Péter mester Zomobon földét adománynyal kapja.

1280. Mátyás Roland nádor fia, Kövesd Semyen és Halász birtokot Michbán Symon fiával elcseréli Batan és Dióvég birtokért a Mátra mentében.

1281. Nyugtatvány két női hozomány, egy hajadoni negyed, és 20 márka felől.

1281. Mátyás comes Roland bán fia Chap földét Ungh vármegyében, Sylvester fiával Miklós de Tincennel elcseréli ennek Hunczky nevü földeért.

1281. Tamás Symon fia Lipcsét Liptó-vármegyében adományul kapja.

1281. Illés Beel Kelemen fia Szürthe Ungh-vármegyei birtokot Mátyás Roland bán fia által neki adományozva 200 márkáért örökre eladja, Symon fiának Boxa comesnek.

1282. György és Jakab, Apa de genere Bechegregor fiai. Ezen Ungh-vármegyei birtokot Boxa és Tamásnak s többi testvéreinek eladják.

1284. Boxa, Tamás, György és testvéreik Ráth ungh-vármegyei birtokba igtattatnak.

1285. György Symon fia, Sóvárt, Sópatakot, Delnyét, Zerbucht, Chellest és Dethet a sókúttal és várépitési joggal adományul kapja.

1285. A megelőző adományra nézve László király megengedi, hogy György magszakadása esetén a fenti birtok testvéreire Boxa, Tamás és Symonra maradjanak, kijelentvén ezek, hogy az emlitett birtokra örökségi jogot nem tartanak, ha Györgynek esetleg utódai lennének.

1286. Buthkay András, Ásvány Ungvár-megyei birtokát, Tamás Symon fiára ruházza, váltságdíj fejében egy papnak halálos megsebesitése és szolgájának megölése végett.

1287. Lestko krakói sandomiri és sirádiai herczeg, Galliciában a sandeczi kerületben fekvő Vaglova birtokot tartozandóságaival együtt, hü szolgálatai jutalmául György comesnek adományozza.

1288. László király, Györgynek Symon fiának adományozza Sóvárt, Sópatakot és a Sókutat, ugyanott várépitési engedélylyel azon érdemeiért, miket Leznek krakkói herczegnek Conrád elleni védelmében s a tatárok visszaverésében szerzett.

1299. György mester Symon fia, rokoni indulatból és szolgálati jutalom fejében Synka mesternek a Sókút jövedelméből évenkint 100 márkát, minden szombaton egy fél köböl sót és a vár mellett levő nagy rétnek felét adni kinyilatkoztatja.

Az évszám nélküliek között érdekes:

Demeter zólyomi comes levele Omode nádorhoz, melyben kéri, Symont, Symonnak fiát és Lászlót Tamás fiát jogaikban és birtokaikban ne háborgassa.

A leleszi conventus jelenti, hogy Aba Byssenus emberük által Lászlót, Tamás fiát Busyka helységbe megidéztette.

Az egri káptalan jelenti, hogy saját emberét vizsgálatra küldötte Aba királyi emberrel, megtudandó, valjon András fia András, megölte-e László comes szolgáját és egy papot halálosan megsebesitett-e? Ezen

oklevél, legkésőbb 1286. évben kelhetett, miután 1286. évben András ezen gyilkolásért, Tamás Symon fiának váltságdíjúl Ásvány Unghvármegyei birtokát átadja.

László király ezen birtokot a Boxa, Tamás, György, Symon és Detrik Symon fiai között egyrészt, másrészt István, Vepher pataki comes fia között kötött egyezség folytán, az előbbieknek átadja.

Pecsét és czímertani szempontból is nyujtanak ezen okmányok nehány érdekes adatot a XIII. század sphragistikájának bővebb ismeretéhez. Ezek között különösen érdekes, Mátyás Rolandbán fiának lovaspecsétje az 1281. évből, mely eszerint az ez ideig felfedezett lovaspecsétek sorában a harmadik helyet foglalná el, miután tudtomra az első s legrégibb magánember lovaspecsétjét Fraknói Vilmos érdemdús tudósunk 1221. évből fedezte fel s közölte a Magy. Történelmi Társulattal az 1877-ik évi július havi választmányi ülésen; a másodikat Nagy Imre tudós társasági tag mutatta be 1236. évből az »Archaeologiai Értesítő« 1877-ik évi folyamának 257. lapján. Íme ez lenne a harmadik az 1281. évből, melynek rövid leírása a következő: a gömbölyű czímer paizsban egy lovas vágtat, alatta virág-levél, a czímerpaizs baloldalán a lovas irányában s e felé fordított hegygyel ismét egy virág-levél, körirata: Sigillum Math. comitis. [1])

Igen szép fentartásu Lestko krakkói fejedelemnek 1287. évi pecsétje.

Érdekes még 1286. évből Mokyanus nádor Soprony-, Mosony- és Sümegh-vármegye comesének pecsétje 1286-ik évből, melynek rajza és leirása az Arch. Ért. 1880-ik évi folyama 1-sö füzetében közöltetett.

A XIV. századbeli oklevelek száma 191 s ennek majdnem fele része a század első felére esik. Érintvék azokban az Usz, Lovagfalvy, Lónyay, Seretvay, Belte, Gömöry, Tornay, Hevesy, Somos, Kapy, Ewő, Kakos, Zech, Drugeth, Chapy, Spatha, Ezen, Komlos, Chel, Heym, Pethew, Kántor, Geoden, Delnyey, Ramocha, Bercheu, Chipkeusi, Petunc, Boxa, Ladur, Kuch-családok, és a genus Thubule. Vonatkoznak: Sáros-, Szepes-, Zemplén-, Beregh-, Ungh-, Gömör-, Torna-, Borsod-vármegyékre. A tárgyuknál fogva némely érdekesebb oklevelek tartalma ím itt következik:

1318. évben Douch mester, Tamás fia, egy gyilkosságért 6 márkát fizet.

1320. Michbán unokái között osztály levél köttetik.

---

[1]) A pecsét rajza és leirása immár az »Arch. Ért.« 1879. évi folyama 10. füzetében megjelent.

1321. Tamás, Boxa, Detrik, György és Symon fiai, és Károly király közötti cserelevél, amazoknak Pataki, ennek Purustyán vára között.

1323. Károly király, János és Péter, György fiainak, és László János fiának kiváltságot ad, hogy ne a tanácsból küldött biró — Pedaneo Judice — de a királyi curia bírája előtt pörlekedhessenek az övéikkel.

1328. Lukách, Jakab de Berchen fia, nyugtatja Lászlót, Tamás fiát, anyja Genden Mikov özvegyének adott női hozomány felől.

1335. Károly király, Tamás Mihály és Lászlónak, László fiainak, Miklós és Lászlónak, Deuch ellen elkövetett minden kihágásaikat, kártételüket és jogtalanságaikat elengedi és semmisnek nyilvánitja.

1337. A Zemplén-megyei Vajda birtok védelmében kiadott költségek feletti nyugtatvány.

1339. Károly király elrendeli, ha kinek Visnyo birtokhoz igénye volna, azt ő felsége és az ország zászlósai előtt kimutassák.

1349. Komlosi Kántor részére kiadott királyi kegyelmi levél.

1355. A Boxa rokonok közti osztálylevél: Agtelek, Ezen, Chap, Szürthe, Ráth, Torna, Polyanka, Sztankócz, Kereplye, Galszécs, Bozeza, Bosnyicza birtokok felett.

1360. Birói vizsgálat, Tamás, Mihály, László, László fiai, Zechy és Miklós Tamás fia szerint, mint felperesek, János, Tamás de Ezen fia ellen, amazok szolgájának bebörtönözése miatt.

1374. Scholastika, Synka de Sebus leánya, a nyulak szigeteni boldogságos szüzhez czimzett zárdabeli apácza, Nagy-Hernan Sárosmegyei birtokát, Péter és Miklós mestereknek, Péter Synka de Sebus unokáinak örökre átadja.

1377. Som László fiai, Chaba, Keresztur, Lenche és Thardos birtokba bevezettetnek.

1387. János, László és György ménesüket egymás között megosztják Kowesth Zemplén-megyei birtokukon, mely szerint a Györgynek jutandó lovak fülei jelzésül levágassanak, a meghagyott két rész pedig le nem metszett fülekkel János és Lászlónak maradván.

1388. Sebes vára épül.

1389. A Seretvay család pallosjogot nyer.

1394. A Lovagfalvy család osztozkodása feletti bizonyítvány.

1399. Frank Konye bán fia országbiró itélete a Báthai apát és László de Bathmonostor között, ennek jobbágyai által, az apát Zeremlyéni birtokán megsértett halászati jog tárgyában.

Az évszám nélküliek között érdekes tartalmuak:

Károly király Gábor küesdi plébánost, kit László, Tamás fia és Miklós, Boxa fia a királyhoz küldének, emezekhez válaszával visszaküldi.

Douch mester Miklóst Boxa fiát és Lászlót Tamás fiát mint rokonait, leánya lakadalmára vendégekül hívja.

Dousa magister öt vármegyének bírája, Boxa fiának Miklósnak és László Tamás comes fiának írja: hogy a király parancsa folytán hadba szálljanak s gyorsan a királyhoz jöjjenek.

Kumpoldt mester fia Péter tárnokmester kéri Boxa, és Tamás comes fiait, hogy miután Kopasz nádort és ennek testvérét Bekent a király ismét kegyelmébe fogadta, ezeknek semmi kárt és bosszuságot ne tegyenek.

Omode nádor meghagyja László Tamás fiának, hogy a Zakarus Pál kereskedőtől jogtalanúl elvett posztót, lovakat s más egyebet neki visszaadja.

Pecsét és czímertani szempontból érdekes 1328. évből comes Paulus Judex curiae jól conservált pecsétje; 1354. évből igen szép Drugeth pecsét; 1359. évből comes Nicolaus filius Ugrini Judex curiae pecsétje ágaskodó oroszlánnal; s Mathkó szörényi báné 1399. évből.

XV. századbeli oklevelet ezen levéltár 405 dbot tartalmaz, melyekben felemlíttetik a Soos, Chal, Eszényi, Chapy, Zerdahelyi, Rozgonyi, Daj, Kalanda, Kerechen, Varju de Bathfalva, Varju de Varjufalva, Dobó, Lovaghfalvy, Szentmártony, Véky, Bajory, Aszalos, Kakas, Sebes, Onody, Zadur, Thyba, Buthka, Csontos de Miske, Harsághy, Perényi, Zemlini, Terjék, Petunc, Enyiczkey, Mátyus, Kis-Tárkányi, Imreghy, Chuda, Czéke, Pozdichi, Krucho, Tegres de Terjékfalva, Segnyei, Tarkeűi, Nagy-Mihályi, Czikó de Pomáz, Poch de Sygra, Vajthyna, Korláth, Radolcz, Kisfaludy, Széchy, Upor, Chak de Chokaháza, Rakatyás, Lovag Cháky, Lasztóczy, Agóczi, Somos, Stritte, Thurzó, Kis-Azari, Ruszkay, Kornis, Szalánczy, Báchkay, Agárdi, Theöke, Pászthoi, Byrgecz, Liska, Nemes, Kozmafalvi, Varjufalvai de Burló, Chyre de Almás, Bornemisza, Istvándy, Kolthai, Báthory, Domiánházi, Modrai, Hatvany, Semsey, Mariássy, Hosszúmezei, Polyankai, Anarchy, és Téglás-család. Érintik ezen okmányok Sáros-, Szepes-, Borsod-, Abaúj-, Zemplén-, Gömör-, Fejér-, Ung-, Heves-, Bács- és Pest-vármegyét.

Kiválóbb érdekü oklevelei között felemlíteni vélem:

1411. évben: a Bajor-család pallos-jogot kap.

1413. a sóvári templom épül, a templom oldalfalán márvány táblába bevésve van: »Istam Ecclesiam fieri curarunt Simeon, Stephanus, Nicolaus, Joannes Soos de dicta Sóvár Anno Domini 1413.«

1414. Az Abusházy-család új adománylevelet kap a Zala-vármegyei Abusháza felett.

1418. A Soos-család megújított czímer-levelet kap »denuo et de novo« kifejezéssel. Maga a czímer Miczbánnénak ismeretes eseményére vonatkozik, mit, Nagy-Iván, Szirmay és mások is felemlítenek; sőt 1622-ben az Alvinczi lelkész Bethlen Gáborné felett tartott halotti

beszédében is elmond. A bécsi »Heraldisch-genealogische Zeitschrift« 1871. évi 9-ik számának 92. lapján közli a Sóvári Soos-család czímerét, de egészen eltérőt az 1418. évitől, sőt még az 1569. évben megújított czímertől is különbözőt.

1427. Soos Péter és György inhibeálják László prépostot a Hanusfalvi határban akasztófa állítása iránt.

1467. Mátyás király Zemplén-vármegyének öt évi palatinalis judicíumot relaxál.

1478. Soos István a Sáros-megyei főispánságot — honorem Comitatus — kapja Zápolya Imrétől.

1498. Buthkay végrendeletet csinál.

A XVI. századi oklevelek száma 991 darab. Ezen, úgy a XVII. és XVIII. századbeli oklevelek tüzetes átvizsgálása idő hiánya miatt ekkoráig eszközölhető nem volt. A mennyire ezt azonban tennem lehetett, nagyobb érdekűeknek a következőket találtam:

1518. Lajos király Borsvai András, Kendy György és Miklós és Bajori Ádám birtokait nemes Chilippen Antal megöletése indokából Soos Péternek és fiainak adományozza.

1528. Ferdinánd megparancsolja az eperjesi polgároknak, hogy Sóvárt és a hozzá tartozókat, úgy az onnan elhurczolt tárgyakat, Soos Péternek visszaadják.

1542. Sóvárt a királyi hadsereg elfoglalván, az a Soos-családnak visszaadatik.

1542. Soos Györgyöt a kassai kapitány elfogja.

1543. Ferdinánd Soos Györgynek meghagyja, hogy a Sáros-megyei alispán-választásnál jelen legyen.

1569. A Soos-család új czímer levelet nyer.

A legrégibb magyar missilis 1559. évből való.

1571. Báthory István kéri Ferdinándot, hogy Bocskay György özvegyének Gál. Szécset, Rákóczy György és Kálnásy Ferencz birtokait, miket Bocskay Györgynek adományozott, az özvegynek visszaadja.

Évszám nélküli: vizsgálat az iránt, ha valjon Soos Ferencz Harsághy Farkas László elárulásakor János királynak híve volt-e vagy sem?

A XVII. századbeli oklevelek 2801 darabot tesznek, melyek leginkább érintik — a Soos-család birtokviszonyain, pörös-ügyein kivül, a Berthothy, Bocskay, Rákóczy, Haller, Széchy és Perényi-családot. A többi között kiválóbb érdekűek:

1602. Sóvár mentelmi levele.

1635. Horváth Mihály czímerlevelet kap.

1638. Rákóczy Pált érdeklő regestrumok.

1646. Bochkay István dietára regálist kap.

1647. Verebélyi János missilisei Bochkay Istvánhoz a Chapy-féle birtokok tárgyában.

1645. Úsz Zsuzsanna végrendelete.

1650. Lónyay Zsigmond véleménye a Bochkay ügyben.

1650. Szelepcsényi püspök és Monaky Anna missilisei.

1650. Barkóczy László levelei és inventáriumok.

1661. Válasz a magyarok azon rágalmára, hogy az osztrák hadak magyar honban igen keveset, vagy semmit sem tettek.

1668. Nádasdy missilisei a Bochkay ügyben.

1683. Bochkay István birtokai Soos Györgynek átadatnak, s ugyanez évben kérelmezi, hogy úgy az ő, mint Bochkay birtokai neki visszaadassanak.

A XVIII. századbeli irományok száma 1256, általános közérdekű tárgyakat nem tartalmazván, különben is a múlt század eseményeivel együtt vajmi közel áll még hozzánk s egyes részleteiben is ismeretes levén, mellőzhetőnek vélem azoknak ismertetését. Ezen kivül van még e levéltárban a XVII. és XVIII. századból 49 per-csomag.

Részletezve tehát ezen nevezetes levéltár gazdag tartalmát, van abban a XIII. századból 33; a XIV. 191; a XV-ből 405; a XVI-ból a mohácsi vészig 142; XVI. századbeli összesen 991 darab; a XVII. századból 2801; az egész levéltárban összesen 5677 darab oklevél és 49 pör-csomag.

Eltekintve ezen levéltár történetileg fontos tartalmától, mely az oly sok, és elterjedt uradalmakban bővelkedő családok, jog, birtok, összeköttetési viszonyainak idáig nem eléggé ismert tárháza lett, eltekintve az előttem fel nem tűnt, vagy észre nem vett oklevelek történelmi becsétől, tartalmaz az még sok sóbányászati adatot, magyar leveleket a XVI. és XVII. századból, missiliseket, cultur-történelmi jegyzeteket, leltári adatokat, a mű és házi iparra vonatkozólag, vajmi becsesek az arany, ezüst marhák inventáriumai sat., s hogy végre a levéltár idáig is gondos kezelés alatt volt, bizonyítja az iratoknak évtizedenkénti csomagolása s azoknak századonkénti leltározása; miknek az oklevelekkeli összevetése derítendi majd fel, vajjon az inventáriumokban foglalt iratszámok összege megegyez-e az átadott és átvett iratok számával.

Majláth Béla.

A HÉDERVÁRIAK ŐSEI KARINTHIABAN.

Hazai íróink a Hédervári-család elődeit több helyen hibásan Hennenbergi, Houmburgi és Hamburgi grófoktól származtatják, pedig helyesen »Hainburg« alakban kellene írni ez ősöket; végre származási helyül Vildoniát említik, melyet vagy a Tyrolban fekvő Vilten kerülettel (1100 év körül gróf Andechs-Wolfertshausen Otto birtokának tartozéka) vagy a Stiriában fekvő Wildon várossal lehet azonosnak tartani. Az a mi »Die Burgvesten der öster. Monarchie« című munka egy részében, mely stiriai, karinthiai stb. kutforrások alapján készült, a Hédervériak őseinek eredetére s család-történetére vonatkozólag helylyelközzel előfordul, oly érdekes, hogy annak főbb adatait rövid kivonatban ide jelölni hasznos föladatnak tekintem.

Stiriában a Saan folyó mellett Cilli körül elterjedő vidék hajdan a Saaneck családé volt, melyből a Sternbergi és Hainburgi grófi ágak, ugy utóbb a Cillei grófok szakadtak ki. A történet Julius Cäsar stiriai iró szerint, egyébiránt azt is tanusitja, hogy Cilli és Pettau vidéke a karántani határgrófságot képezte, melynek saját őrgrófjai a Saaneck családból származának; 1126 évben azonban e határgrófságot Starhand vagy Starkand és ennek fia elvesztették, de azért későbben is e család ivadéka, nevezetesen Heumburg (= Hainburg) Ulrik, 1227. évben Cilli városában és környékén mint birtokos jelenik meg. A Hainburgok kihalta után Saaneck Frigyes, kinek anyja Hainburg leánya volt, az időközben elzálogosított Cillit 1331-ben kiváltá, s a Cillei grófi háznak (1341.) alapítója lőn.

A Hainburg-család Karinthiában Mannsberg várát, mely egykor a Mannsbergek tulajdonát képezé, mint ősi fészket birtokolta. A XII. és XIII., sőt részben a későbbi századok alatt keletkezett várépület a sziklák ormain fekszik, és a jelenlegi birtokos a gurki káptalan kegyelettel tartja fönn a mult idők e nevezetes emlékét; alatta terül el a Kraft- vagy Krapf-feld nevü síkság, mely egykor anynyi emlékezetes harczi eseménynek volt szinhelye. A Hédervári-család őseinek beköltözését az érintett mű, némileg eltérve hazai íróinktól, igy adja elő. Volfger és Hedrik, Starhandi és Hainburgi grófok, tekintélyes nemesség társaságában Karinthiából 1000 év körül István magyar király segitségére a bolgárok ellen kivonulván, Claudian szerint Ceas bolgár vezért — kit történetíróink Keannak is neveznek — megölték; és nagy hadi zsákmányon kivül Istvántól az egész Kisten (= Kiscen) hegyét nyerték adományúl, a hová azután ők egy pompás várat és kolostort épitettek, s a hol el is temettettek.

Megemlitendő a családi viszonyok közül, hogy a Hainburgi grófok a már föntebb érintett családi összeköttetésen kivül még a Pfannbergekkel is rokonságban álltak, és hogy a Hainburgi grófságot a Lavant völgy egy részével a karinthiai herczegektől hübérül kapták, a Mannsbergi és még két uradalmat pedig a regensburgi püspöktől nyerték, sőt ezenkivül tetemes jószágokat még hübérben birtak. Az oderburgi monostornak a gurki káptalannak védurai lévén maguknak is számos hübéres vitézeik valának.

A Karinthiában visszamaradt családág tagjaira vonatkozva, a már emlitett családtörténeti adatokon kivül megjegyzendőnek tartom a következőt. Starhandi és Hainburgi *Vilmos* és *Konrád*, kik 1096. körül is éltek, 1077-ben a dalmaták ellen harczoltak; Karinthia határgrófja Starkandi ifjabb *Ulrik* (1091—1096) és két testvére: *Verigant* és *Witenwaldi Rudolf* a salczburgi érsekkel háboruskodtak; *II. Vilmos* Ortenburgi Herman gróf ellen (1239.) csatázott: *Albrecht* Ulrik karinthiai herczegnek özvegyét Agnest — ki II. Henrik osztrák herczeg leánya volt — vette nőül: *II. Ulrik* és *I. Frigyes* végre Ottokár elleni ütközetben 200 lóval vettek részt, sőt 1288. körül Lajos herczegök ellen fellázadván, ezt el is fogták, de Frigyes utóbb kénytelen volt menekülni, Ulrik pedig megveretvén, 1293-ban bocsánatot nyert. Miután e családból *Herman* és *II. Frigyes* elhaltak, 1320-ban a Starhandi és Hainburgi grófi család Karinthiában magban szakadt; a Hainburgi grófság a karinthiai herczegnek, a többi birtok pedig a rokonoknak, nevezetesen részint a Pfannberg családnak, részint a Cillei grófok elődeinek jutott osztalékul. Igy tünt le itt a nagyhirű család, melynek magyarországi ága ekkor a Héderváriakban és a Németujvári grófokban nálunk javában virágzott.

Figyelmet érdemlő körülmény az is, hogy azon időtájban, midőn e család a karinthiai határgrófi czimet viselé, a magyar historia szerint (1062) I. Béla kir. leányát Ulrik karántáni határgróf birta nőül, utóbb (1074) Salamon alatt Markard karinthiai határgróf szerepelt, végre (1127) Sz.-László leánya szintén egy karinthiai határgrófnak, Ulriknak volt neje. Minthogy pedig ez időtörténet, mint fenn láttuk, ezen határgrófságot a Saanecki család birta, igen valószinű, hogy az itt említett őrgrófok a Hainburgi vonalból ágazának el.

Jól tudom, hogy az ujabb magyar irók a Hédervári-család [illegible]nek beköltözését a hazai régi irók ellenében II. Géza idejére helyezik, és már azon körülmény is,' miszerint a XII. században a Hainburg család ősei a karántföldi határgrófságtól elszakíttattak, arra indíthatta volna ezen család némely tagját, hogy máshol keressen magának hazát, hírt és dicsőséget; de [illegible] épen a XII. századból több adat szól a karinthiai őrgró-

fokról, illetőleg a Hédervváriak őseiről: azt lehet hinni, hogy a beköltözés tényéről, ha az csakugyan azon korba esik, különösen a stiriai és karántföldi történetre vonatkozó forrásokban kellene hiteles nyomokat találni.

Mindezekből pedig már most következtetnem lehet, hogy ha hazai íróink a Hainburgi grófok családja történetére vonatkozó külföldi, különösen a stiriai, karinthiai stb. kutforrásokat fogják kutatni, a többi közt ama kérdés is, valjon Volfger és Hedrik beköltözése Sz.-István idejében vagy később történt-e? napfényre hozandó ujabb adatok segítségével talán határozottabb megoldást nyerhetne, oly megoldást, mely minden kétséget jövőre kizárna.

Stessel József.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Révai Miklós élete. Irta *Csaplár* Benedek. Első kötet. Révai arczképével. Budapest, Aigner Lajos. 1881. ára 3 frt.

A könyv, mely e czím alatt megjelent; rendkívül érdekes életrajza nem csak Révainak, a genialis tudósnak, hanem egyszersmind a kegyesrendi tanitók mind ama kitűnőbb férfiainak, kik a mult század második felében annyi jeles nevelő-intézet élén állottak. Irónk természetesen csak Révai életirását tartja szem előtt és csak ő reá vonatkozólag szól másokról és az akkori helyzetekről, viszonyokról csak azért látszik beszélni, hogy Révai fejlődését mindannyiszor a külső állapotok és az ezekkel leggyakrabban okozatos összeköttetésben lévő lélektani mozzanatokat világosan kideritse, s a fejlődés nevezetesebb állomásait mintegy megállapitsa, — de mind a mellett oly szerencsés kitéréseket tesz a közel állók bemutatásával az akkori nevelésügyi, szerzetesrendi, társadalmi sőt irodalmi viszonyok bővebb ismertetésével, — hogy az olvasó minden felé szivesen követi vezetőjét, ki uj meg uj vidékeket tár fel előtte, s miután oktatta, tanitotta és felvilágositotta, mindannyiszor, minden kényszer nélkül, mintegy szép logikai renddel vezeti vissza főtárgyához.

Történeti előadása, az anyagok tekintve, a lehető legalaposabb. Itéletei tiszták, s ha nem mondhatók is a legszabadabbaknak, valóban sohasem hamisak. Szerzőnk fő hibája, hogy Révait merőben ugy tractálja mint kegyesrendi szerzetest, holott a Révai életében a história itélőszéke előtt ez csak egy véletlen esetlegesség. Lehet valaki jeles iró, nagy tudós, kitűnő hazafi a nélkül, hogy ilyen vagy olyan szerzetes lenne; s viszont közbecsülésre, szeretetreméltó, érdemdús kegyesrendi szerzetes lehet valaki a nélkül, hogy akár az irói, akár a tudós névre legkisebb igényt tarthatna. Révainak, amint Csaplár jeles művéből tanuljuk, kora ifjuságától kezdve az volt czélja, hogy kitünő ember, jeles magyar iró és tudós legyen, hogy igy az *ébredő haza díszére váljék*; vajmi csekély itt e kérdés, hogy mint világi pap, mint benedek-rendi,

kegyesrendi vagy akármelyik szerzetesrendi állapotban fogja ezt elérni. És ha e magasztos czél, mint íróink kérlelhetlenül bebizonyítja, egész életén át előtte lebegett, akkor a 10 közül az az egy-két fekete bab holmi obscurus öregebb rendtárstól inkább csak comicus hatást gyakorol, s oly világnézlet kifolyásai, hogy ma már insultusnak sem mondhatjuk; ezeknél kevéssel van több értékök azoknak a félig atyáskodó s részben lemondó nyilatkozatoknak is, melyek jóakaratot látszanak mutatni, így szólván: annyit reméltünk tőle, s ó mint csalódtunk! Mert ezek igazán szólva azt teszik: Soha se voltunk képesek megérteni és így soha se gyakoroltunk rá semmi befolyást! Ezek felett szerzőnk bátran pálczát törhetett volna, vannak hozzá igaz jogczímei: a fáradhatatlan kutatás, az adatok igazságos előadása, megbírálása és plasticus rendezése.

És habár nagyon nehéz dolog Révait is kellőleg méltányolni, s az őt félreértő környezetét is ugyanazon műben dicsőíteni, elmondhatta volna szerző bátran, hogy azok a derék atyák bizony sejtelmével sem bírtak annak, hogy ez az előttük álló Révai valamivel finomabb agyagból van gyúrva mint ők, s hogy a ki növendék és ifju korában oly költeményeket ír, mint pl. a *Tatai patakhoz* írt elegia, s férfi korában oly gramatikával tetőzi nagy jelentőségű irodalmi pályáját, annak szelleme egy regioval magasabban szárnyal mint az övék. Meg is bélyegezhette volna szerző a nagy-károlyi társakat brutalis magok viseletéért, ha csakugyan oly módon bántalmazták Révait, miként a 275. lapon közölve van, hogy t. i. szellemi büszkeségét atyja csizmadiaságának emlegetésével akarták lehűteni; valóban ez igazán hangya szorgalommal összegyűjtött nagy műből látszik, hogy ezek a különben sok tekintetben derék szerzetesek és professorok a magasabb foku elmével és érzékenyebb, nemesebb szívű Révaival szemben Kecskeméten vagy Nagy-Károlyban mindig ugyanazok maradnak.

De térjünk vissza az előttünk fekvő munkához, melyet, megvalljuk nagy érdekeltséggel és figyelemmel olvastunk át s épen azért gyöngeségeit sem fogjuk elhallgatni.

Szerző stylja nem az a szónokias, megkapó, lebilincselő s szép folyamatjával és érdekes fordulataival kielégitő mint azt a francziáknál oly gyakran látjuk, s a mit egy pár magyar írónál is vehetünk észre, de a melyet a magyar közönség oly nagyon szeret, — hanem olyan csendes elbeszélő, mely csak ritkán emelkedik, de ha megszokjuk, jól esik olvasni, néha-néha fel is melegszünk, rokonszenvet érzünk, vonzódunk az íróhoz és tárgyához egyaránt. Olyan ő, mint a világgal nehezen haladó idősebb ember, látjuk nála néha a legujabb szavakat, pl. *megokolás*, ám legyen, bizonyára nem oly rossz szó, mint a prókátorok *megindokolása*:

látjuk nála a divatos hibák példáját: a *folytán*nak használatát ezek helyett: következtében, által, végett, miatt, nálfogva, stb.; látunk szerzőnél néha szokatlan erőltetett szavakat és szófüzéseket pl. eszméltető, nyomatékoltan, nyilvány, kezdeményi kísérlés, idétti (felfortyan, felförmed pórias, izléstelen kifejezések, melyeket nem szokás művelt körben férfiról, íróról s munkánk hőséről mondani) stbeff, de látunk néha egy jó magyaros szófüzést is. Szerző néhol nem csak száraz, de fanyar, különösön polemicus jegyzeteiben, melyekkel kár volt vesződni s érdekes munkáját megzavarni; s igaz ugyan, hogy szerző stylusa gyarlóságai miatt megkísérti a mentegetőzést 244—245. lapon, de ezzel nem csak nem javítja meg hibáit, de sőt szaporítja, mert mentségéből azt lehet következtetni, hogy ő tulajdonképen jobban is meg tudta volna írni művét, de elhanyagolta, vagy mert nem volt jól hangolva, már pedig az ilyen mentségek, még ha igazak volnának is, semmi jogosultsággal nem bírnak.

Szólnunk kellene még szerzőnk felfogásáról s magáról az egész műről — de ebbeli véleményünk, minthogy a műnek csak első része van kezeink között idő előtt való lenne, s így ítéleteink összegezését arra az időre halasztjuk, mikor majd az egész munka kezeink között lesz. Annyi bizonyos az eddig közlött részből is, hogy Csaplár Benedek derék munkát végez s tegyenek ellene kifogást a stylisták, sőt nyelvészek is, munkája a XVIII-ik századi hazai történelem egyik érdekes lapját fogja képezni.

—K —s.

Egyetemeink a középkorban. Irta *Ábel* Jenő, kiadta a m. tud. Akadémia irodalom-történeti bizottsága. Budapest, 1881. 97. l.

A m. k. Akadémia irodalom-történeti bizottsága pár év előtt alakult csak; úgy hiszem, félszázados Akademiánk kebelében ez a legifjabb szövetkezet. De már a kezdet küzdelmes éveiben is derekas munkásságáról adhatunk számot. Csupán a »*Corpus Poetarum*« három kötetét, Ábel előttem fekvő művét említem biztos zálogaiként annak, hogy működésétől a magyar szellem, a magyar műveltség története becses szolgálatokat, tanulságos földeritéseket várhat.

Bizonyára egyetemeink középkori állapotának ismerete nemzeti történetirásunk szempontjából is fölöttébb érdekes és tanulságos. Az a kép, melyet annyi dicsecsel s annyi gyászszal körülvett múltunkról alkotunk magunknak, csak úgy teljes, ha ismerjük ama forrásokat is, melyek nálunk a szellem világát élteték. A harczi dicsőség, a politikai ildom és tapintat mellé szé-

pen illik a tudomány szeretete, az emberben a legfönségesebb alkotó rész: a szellem érdekeinek meleg ápolása.

Ha a középkori magyart ethnographiai és psichologiai szempontokból a középkori idegen krónikák nyomán tanulmányozzuk, bizony egy mákszemnyi hajlamot sem találunk benne a culturára. E krónikákból csupán annyit tanulunk, hogy a jó isten Európára a IX. században ostort bocsátott, meglakoltatandó annak nemzeteit bűneiért. A hún hordák emléke még nem törlődött ki a rettegő Európa emlékéből. A rémülés és bűntudat egy új isten itélet közelgését látta. Az ezredik év is közelgett, melyre a világ vége jósoltaték, s mi természetesebb, mint hogy a harczias jövevények megszállását a Duna és Tisza közén úgy tekinték, mint ama borzalmas catastropha előjátékát.

Ily forma szerepet szánt Európa közvéleménye ama fajnak, mely az alakulni kezdő german és szláv törzsek közé mint ék tolódott, s annak torzsalkodásai közepette a X. század folyamán hatalmas államtestet alkotott. A világnak azonban nem lőn vége, s Magóg fiai jobbak, derekabbak voltak szállongó hiröknél. A mohó tett vágy, mely kalandozással, veszélyek keresésével csillapitá éhségét, hamar elpárolgott, hogy helyet adjon a komoly munka szeretetének. Még egy századon át sem tartott az ifjuság alak- és czéltalan forrongása, midőn elbugyogván a nedv túltelje, beköszöntének a férfikor első, gyümölcs-érlelő napjai.

Mi része van első, szent királyunknak az átalakitás fáradalmaiban, azt történet-könyvünk ékesszólóan mondja el. Kétségkivül nagyon sok. A vad, de nemes törzsbe gonddal, szeretettel oltotta be a civilisatió csiráit. Az oltás érdeme őt illeti, a megfogamzásé a törzsököt. Ime egy évszáz alatt e faj megczáfolja azt, hogy isten lakoltató ostora, mert a béke, az áldás munkájában töri magát. Csodálatos, hogy ennek hire ezred év után sem terjedett el úgy, mint amannak nehány kurta hó alatt!

Európa rémei, a sötétség és gonosz fiai, az egyetlen apostoli király kormánybotja alatt arra az útra léptek, melyről azóta sem tértek el. A hármas halom és négy folyam vidékén bölcs mester szilárd alapon rakta le az állam talpköveit. A kik az épitésben fáradtak, nem tagadjuk, impulsust a már előhaladottabb nyugattól vettek, de erőt önmagukból, hitet a munka áldásos voltából. Ennyit talán nekünk engednek azok is az átalakulás érdeméből, kik untalan hirdetik, olykor még hivőkre is találva, hogy a magyar faj mindig majmolt, mindig idegenektől harácsolt konczon rágódott.

Még a jog és méltányosság határai közt sem óhajtunk tetszelegni önmagukkal. Hírhedt mihasznaságunkat hadd czáfolja ezredéves állami létünk, mely már kezdetben magába szívta a

fejlődés minden józan elvét. E faj életvalóságát, melyet idegenek kétségbevontak, mely fölött hazafiak kétségbeestek, nem doctrinaire tanok bizonyitják, hanem tények; multja bizonyság reá, hogy fönnállását félteni mindaddig nem szabad, míg lelkesit a munkában való bizalom, a komoly munka sikerének hite.

Nem lehet e sorok czélja az átalakult nemzeti lét sokszinü szövedékét szálaira bontva megvilágitani. Bármily kezdetleges is az első századok állami és társadalmi élete, hü képét még sem szorithatni nehány lapnyi vázlat keretei közé. Tisztünkhez híven, csupán egy mozzanatát figyeljük meg a fejlődésnek. Csupán egy intézmény vázlatos vizsgálására vállalkozunk, mely Európaszerte mindenütt, a közép és újkorban egyaránt, fölöttébb becses szolgálatot tett a müvelődés ügyének.

Az egész középkoron át, de kivált első századaiban a setétséget áhitó szem is káprázat nélkül türhette azt a világosságot, a mit az értelem és szellem árasztott a világra. Az ó-kor müvészete és tudománya jeltelen sirban aludta csöndes álmát. A nagy gondolkozók összes bölcsességéből nehány müszót örökölt, azoknak értelmét vitatta, a korlátoltság ellenmondást nem türő hevével, mindennek homlokkal menő erőszakosságával. A logica, az ész józan fegyelmezője, nyüge lett az értelemnek. Socrates, Plato és Aristoteles bölcsessége a nominalisták és realisták szőrszálhasogatásává fajult; az ember az élet kenyere helyett útszéli kórón kérődzött. — E tudomány bizony soványan táplálta a világosság forrásait: az iskolákat és egyetemeket, s csak ködszerü homályt terjesztett, melyben a vakmerő kétkedés, nyegle tagadás barátságosan fogott kezet a képtelen üres ábrándozással, a rajongásában, balgaságaiban is tiszteletreméltó hittel. S a világosság e gyéren bugyogó forrásait oly lelkesültséggel, néha annyi önmegtagadással nyitják meg a szomjuhozók számára, a mit misem értethet meg az egy jobb jövő reményén kivül. E források sekély, zavaros vizéhez oly számmal tódulnak a szomjuhozók, minőt ez általunk lenézett korról még pontosabb számadatok után is nehezen hiszünk el. A középkori egyetemek hallgatóinak nagy számához bizonyára egynél több szó fér; de a túlzott, pontatlan szám, mely valószinütlenségben vetekedik a csatákban elestekével, tanuskodik arról, hogy az emberben nem aludt ki a tudás vágya, noha kiolthatta volna ama kétes értékü eleség, a melylyel jóltartották.

A középkori tudomány anyag tekintetében sovány, módszerre nézve meddő. Vagy nagyon is földhöz tapadt valóságokat tárgyalt, vagy üres utópiákat. Fejlesztés, élesités helyett békót vert az elmére. Tiltotta a birálást, vizsgálódást, mint a sátánnak áldozott tömjént. Tudása merő tényekben, philosophiája üres

álmodozásban culminál. Komolyan kutatja a bölcseség kövét, vizsgálja a csillagok és gonosz szellemek hatalmát földi pályánkra, csupán önmagára nem gondol. Érzékeit megosztja a föld és ég között, de itt és amott egyaránt semmiségek fölött töpreng.

Volt volna bár a szellem, melyet a középkor magáénak vallott, még meddőbb, mégis e szellem föntartói, az intellectuális érdekek ápolói: az egyetemek hasznos és áldásos intézmények valának. Ezek adták az egyházi és politikai élet küzdhomokjára a bajnokokat, fölvértezvén a harczra mindazzal, mi szegényes fegyverházokból kitelt. A nyers erő, az anyag ellenében a szellem érdekeit védték, vad törzsökbe nemes galyakat oltottak, gátakat háritottak el a haladás útjából, előrevetett halvány sugarai voltak a fölvilágosodás hajnalának.

Ily szerep jutott nálunk is az egyetemeknek. Nem döntheljük el, mely évben tétetett le első ilynemű intézményünk alapja és ki által; de az tény, hogy a veszprémi főiskola egy időben született a legrégibb német egyetemekkel. Virágzása aránylag rövid ideig tartott; a XIII. évszáz vége felé előbb elemi csapástüzvész-ingatja meg, majd az erkölcsi haldoklás jelenségei mutatkoznak, hogy az Árpádok sirba szálltával körülbelől egy időben kimúljék. Fönnállásának igen halvány emléke maradt reánk, külső történetéből tudunk nehány töredékes mozzanatot; de hogy mily szellemet terjesztett, a világosság mekkora teljét árasztotta maga körül, azt csak hozzávetések által lehetne meghatározni. Alig csalódunk azonban, ha föltesszük, hogy más egyetemekkel közös csapáson járt, hogy a szükségeknek derekasan megfelelt, s hogy a magyarságban megszállása első századai alatt ápolta és növelte a culturalis hajlamot. A pécsi főiskola sorsa nem sokkal volt különb. Egyik legbölcsebb »nagy«-nak nevezett királyunk, I. Lajos alapitotta, nyilván, hogy a veszprémi egyetem elhünytával hajléktalanul maradt tudomány a három tenger által határolt birodalomban biztos és diszes fészket találjon. Mindenesetre érezhető hiányt pótolt, még ha a valóság messze mögötte maradt is a nagy tervező czéljának. A külföldi egyetemek, melyeket sürűen látogattak magyarok, terjesztették közöttünk a csinosságot, művelték az izlést; de állami és társadalmi életünk gyakorlati szükségeire nem növeltek, nem növelhettek férfiakat. A hazai jog, bármennyit is olvasztott föl magában a rómaiból, mégis specialiter magyar maradt. A törvénytudókat, meg az alsóbb rendű papságot itthon kellett iskolázni, hogy hivatásuknak megfelelhessenek.

A pécsi egyetem túlélte a mohácsi válságot is pár évtizeddel. Középkori egyetemeink közt ez a leghosszabb életű, s valószinűen a középkori Magyarország szellemi életében ez hagyta

maga után a legtartósabb nyomokat. Az ó-budai, pozsonyi és budai egyetemek inkább reményteljes kezdet valának. Amazt a vállalkozó szellemű Zsigmond király alapitotta. Nem sok emléket hagyott maga után, alig többet egy elferditett névnél »*Sunda*,« mely minutiosus vitákra adhat alkalmat, de tudásunkat egyáltalán nem gyarapitja. A pozsonyi egyetem létét Vitéznek köszönheti. Kérész életét eléggé magyarázza közelsége Bécshez, hol régi, tekintélyes egyetem állott, alapitójának kora halála, Mátyás »monstruosus eszmé«-je, hogy Budán negyven ezer múzsafinak emel palotát, mely gondjait egészen elvonta a kezdet nehézségeivel küzdő intézettől. Kimúlt az is, s a Corvina is félszegen jött a világra, hogy a nagy király árnyék utódja alatt kora halált haljon. Egy nagyhirű épület alapjait sokáig mutogatták a vándornak a Duna jobb partján: ez maradt fönn csupán abból, mi hivatva volt Budát, a dicsőség és hatalom akkori lakóhelyét, szellemi és értelmi központtá emelni.

Gyorsan mintegy lélekzetvétel nélkül rohantam át közkori egyetemeink sorrendjén Ábel könyve kalauzolása mellett. A kép, melyet lapjairól rajzoltam, arról tanuskodik, hogy a terv jobbára szebb volt a valóságnál, hogy a törekvésnek többnyire mesze mögötte maradt a siker. Fölöttébb érdekes volna e tünemény okait földeriteni. Hanem ily nagy föladat megoldása azt illeti, a ki vállalkozni fog, hogy művelődésünk teljes képét rajzolja meg. Az majd hálásan veszi Ábel fáradozásait is, ki középkori egyetemeink állapotait az összes források pontos, szabados összeállitásával tisztázta. Ábel műve forrás-tanulmány; nem képét adja az egyetemeknek, csak színeket a képhez, melynek festője még várat magára. De fáradalma méltanylást, eruditiója tiszteletet érdemel. E sorok czélja ezt tolmácsolni.

Zilahi Kiss Béla.

Mérték-, suly- és pénzisme felsőbb kereskedelmi iskolák s a művelt közönség használatára. Irta *Ereky* Alfonz Sz.-Fehérvár. 1881. 454. l. XXIII. tábla. Ára 5 frt.

Föntebbi munka tájékoztatója akar lenni a művelt közönségnek a világ különnemű pénz, mérték és súlyrendszerei megismertetésében. Mint ilyen, a »Századok« olvasóit csak annyiban érdekelheti, a mennyiben történeti vonatkozásokban bővelkedik.

Szerző szorgalmát, jóakaratát elvitatni nem lehet. Magában véve meddő munkának látszót végezett. Eredetiséget a munkában nem találunk, nem is keresünk. Az ilyen tájékoztatóknak az adja meg a becsét, hogy mely munkákat vette alapúl. Szerzőnk

leginkább német munkákból merített — mit nem hibáúl rovunk fel — s úgy látszik, ennek a térnek új megmívelője, mert sokat nem értett, sokat hibásan fordított.

Ha jóakarattal értelmezik tanáraink e könyvet, segédkönyvül beválik. Érdekesebb Ereky úrnak a könyv 150—174 ll. olvasható tanulmánya hazánk hossz-, terület-, ür és sulymértékeiről meg a pénzrend szerről 1848-ig. Szerzőt e téren túlszigorúan megbírálni méltánytalanság volna. Kevés az előmunkálat. Mindamellett azt hisszük, ha szerző azt ambitionálta — mi dicséretes szándék — hogy a magyar viszonyokat is méltányolja, bővebben, alaposabban kellett volna az adatokat összegyűjteni.

Verbőczy, a Corpus Juris s nehány idevaló tanulmány az, mit szerző kivált a pénzrendszerre nézve használ, nem dolgoz fel semmit, csak egybeálljít. Csak egyre figyelmeztetjük a szerzőt: a Török Magyarkori Államokmánytárban, a Fejér codexében s a Wenzelében annyiféle adatot talált volna a súly s mértékrendszerre, hogy ily közvetett tanulmánynál is hasznát látta volna e részben szegény irodalmunk.

Ha munkája újat nem mond is, s kifogást sokat lehetne tenni, szerzője tanúljon újra s folytassa e részben tanulmányait, bizonyára jobbat fog adni.

Th.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A M. Tört. Társ. 1882-ik évi közgyülését f. é. jan. 5-én tartá 7 óráig, b. *Kemény* Gábor s azontúl *Pulszky* F. elnöklete alatt.

B. *Kemény* G. elnök üdvözölvén az új év alkalmából a választmányt, s a társulati tagokat, kik oly szép számmal jelentek meg, megnyitja a közgyülést.

Ekkor titkár felolvassa következő jelentését a választmány múlt évi működéséről.

Tisztelt közgyülés!

Folyó évben társulatunk megalakulásának 16-ik évébe lép. Midőn, a régi szokáshoz hiven, jelentésemet választmányunk múlt évi működéséről a t. közgyülés elé terjesztem, azon megnyugvással teszem azt, hogy a kormányzó testület bölcsesége által lehetővé vált ez évben is emelkedést jelentenem. Ez emelkedés nem rohamos ugyan, mindössze 127 taggal van több, de az utóbbi évekénél mégis aránylag nagyobb. Sikerült ugyanis hazánk két oly vidékén szerezni pártfogókat társulatunknak, hol az eddig gyéren volt képviselve t. i. Sáros-vármegyében s Szegeden.

A múlt évi »Névkönyv« végéhez illesztett statisztikai kimutatás amellett tanuskodik, hogy országunk vegyes ajkú lakossága jobban méltányolta a társulat törekvéseit, mint a tiszta magyaroktól lakott vidék. Nyilvános bizonysága ez annak, hogy a mely vidék jobban fenntartotta historiai emlékeit, megőrizte a családi levéltárakat, ápolta a történet hagyományait, több érzékkel bir a történetirás fontossága iránt, mint az a vidék, melyet az idők pusztító vihara ez emlékektől, e levéltáraktól, e hagyományoktól megfosztott. Úgy látszik a magyarság zöme aránylag kevésbé érzi szükségét, hogy összeköttetését a multtal fentartsa, — elég tömörnek, elég erősnek érzi magát anélkül is. Legalább arra mutat azon körülmény, hogy az összes tagok számának alig egy harmada esik tiszta magyar vidékekre s itt is nem a tulajdonképi birtokos osztály, az, mely e

számot kiteszi, hanem a tanárok, papok, tanítók lelkes és művelt csoportja. És most az óriási csapástól látogatott Szeged újjáalakításának s felemelkedésének első évében siet tömegesen beiratkozni társulatunk tagjai sorába. Hogy a másik vidéken, — mely az új tagok nagyobb contingensét szolgáltatta, — Sárosmegyében tért foglaltunk, azt azon lelkes és töntető fogadtatás után, melyben nem minket, hanem a magyar történetirást részéltették, — mindenki természetesnek fogja találni.

Annyival megnyugtatóbb reánk nézve ez az eredmény, mert társulatunknak fenállása óta még nem volt éve, melyben a halál annyi áldozatot követelt volna, mint épen a lefolytban. A régi gárdának tagjai közül, kik megalakulásunk bölcsőjénél már ott voltak, hulottak el ez idén tömegesen. A választmány vesztesége is sulyosabb volt ez idén: két kitünő és munkás tagját gyászolja az, kik társulatunk folyóiratainak is díszei voltak, a megboldogult Révész Imrében és Fabritius Károlyban.

Hogy magára a választmány müködésére térjek át: munkásságának eredménye a közönség előtt fekszik. A »Századok«, a »Történelmi Tár« szokott terjedelemben jelentek meg: hatvan iven az első, ötvenen a második. Hogy feladatuknak mennyiben feleltek meg, arról a közönség dolga itéletet mondani. A választmány s a szerkesztői bizottság mindent elkövettek, hogy a méltányos igényeknek megfelelhessenek.

Jól tudom, hogy az évek szaporodtával mindig nagyobb és fokozottabb munka vár reánk. Mennél több anyag van felszinre hozva, mennél több levéltár van kikutatva, minélinkább ismerjük a külföldön eddig elrejtett anyagot: annál nagyobb buzgalommal kell hozzá látni, hogy az anyag beillesztessék a magyar történetirás keretébe. Nem a mi érdemünk, hanem az idő fejlődésének természetes következménye, hogy az ifjabb nemzedékben szaporodik azok száma, kik a régi munkásokhoz csatlakoznak s kik ifju hévvel s lelkesedéssel dolgoznak a magyar történetirás még eddig nagyon sok homályos pontjának felderítésén, vitás kérdéseinek eldöntésén. De épen az a körülmény, hogy még rendkívül sok a teendő, teszi óhajtandóvá azt, hogy a társulat erőben, számban gyarapodjék. Választmányunk valóban nyugodt öntudattal mondhatja el, hogy a mit a közönségtől kap, azt a közönségnek adja vissza. Ha tehát a közönség eljöttnek látja az időt — mint mi is meg vagyunk arról győződve, hogy már itt van az — hogy munkásságunk terét szélesbítsük: tegye azt tömegesb pártfogásával lehetővé. Főkép a magyar vidékeknek figyelmébe nem ajánlhatjuk eléggé, hogy a múlt és jelen közt szerves összeköttetés van. A vitae magistra-nak csak akkor van értelme, ha a multból igyekezünk meríteni; — de az igazán a közönségé a mit mi, a közönség munkásai, meritünk a multból. Kétségtelen igaz, hogy a mi munkásságunk nagy támaszt nyer az akadémia történelmi bizottságának munkásságában, hogy ez tömegesen adja a forrásokat, miket mi csak szüken nyujthatunk; de kell, hogy azoknak a forrásoknak a magyar történetirók tolmácsai legyenek. Ha a közönség

is ebben a véleményben van, ha meríteni akar belőlük, azzal fokozni fogja a munkássági ingert. Nincs okunk kétségbe esni, hogy ne történjék meg: peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit. Szeged és Sáros lelkes példája mutatja, hogy ha nehány hazafi lesz, ki ez igazságot átérti és átérzi, — az már a közel jövőben meg fog valósulni.

És most — jelentésem bezárása előtt még arról kívánom értesíteni a közgyülést, hogy Bay Ilona úrhölgy, társulatunk legnagyobb alapitója, ismét 20 db ♯-at küldött egy tetszés szerint választandó tárgyú pályakérdésre.

E jelentés tudomásúl vétetvén, a pályakérdés kitüzésével a választmány bizatik meg, egyszersmind Bay Ilonának nagylelkű adományáért a társulat köszönetet szavaz.

Elnök felemlítvén, hogy most 18 kilépett s 2 meghalt választmányi tagnak helye betöltendő, felhívja a társulat tagjait, hogy szavazataikat adják be, s szavazatszedőkké *Csontosi* János és *Fejérpataky* L. választmányi s *Bánó* József társulati tagokat nevezi ki. Beadatván a szavazatok, a szavazatszedő bizottság eltávozott.

Következtek a felolvasások.

Salamon Ferencz »Kútfőtanúlmányok a salzburgi névtelenről« czimü czikkét olvasta fel, mely a »Századok«-ban fog megjelenni.

Szabó K. bemutatta a kolozsvári polgárság adólajstromát 1453-ból, mely a »Történelmi Tár«-ban fog megjelenni. Bemutatásának kivonatát alább közöljük a tárczában.

Utolsó felolvasó *Szádeczky* L. volt, ki a krakkai akadémia kiadványairól értekezett — ezt is bemutatja tárczánk.

Ezalatt a szavazatszedő bizottság visszaérkezvén, beadta jelentését mely szerint a köv. három (1882—84.) évre megválasztattak:

Balássy Ferencz,	Dr. Römer Flóris,
Id. Bánó József *(új tag)*,	Dr. Rónay Jácint,
Deák Farkas,	Szabó Károly,
Dobóczky Ignácz,	Dr. Szalay József *(új tag)*,
Dr. Hampel József,	Szilágyi Sándor,
Dr. Horvát Árpád,	Id. Szinnyei József,
Nagy Imre,	Tárkányi Béla,
B. Nyáry Albert,	Dr. Thallóczy Lajos,
B. Nyáry Jenö,	Torma Károly,
B. Orbán Balázs,	Dr. Wenzel Gusztáv.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdíjas tagokká megválasztattak: *Szentiványi* Zoltán, Budapest, (aj. a titkár); *Heckel* Károly ügyvéd, Miskolczon, (aj. Butykay József); *Hatvani* Ferencz, áll. polg. isk. tanár,

Kis-Marton, (aj. Szabó Károly, t. f.); dr. *Kossutányi* Ignácz, jogtanár. Pécsett, (aj. a titkár); *Sulyok* Zoltán, Ohaba-Mutnik, Krassó m., (aj. a titkár); *Soltész*-Nagy Kálmán polgármester, Miskolczon, (aj. Petró Gy.); *Társaskör*, Szatmáron, (aj. a titkár); *Czakó* János tanár, Budapest, (aj. Máté Sándor); *Veress* Jenő prem. r. főgymn. tanár, Rozsnyón, (aj. Nátafalussy); *Balugyánszky* Béla gymn. tanár, Zsolna, (aj. Demkó K.); *Dedinszky* Elek g. kath. lelkész, Beregszász, (aj. Demkó); *Szabó* Lajos ref. lelkész, Léván, (aj. a titkár); *Békefy* Remig, főgymn. tanár, Sz.-Gothárdon; A *casino*, Sz.-Gothárdon, (aj. Augusz Gerő); *Merényi* Lajos levéltárnok, Kis-Marton, (aj. Thallóczy); *König* Mór apát-kanonok, (aj. Czobor B.)

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását, melyből kitünt, hogy a múlt évben volt:

bevétel	11,279	frt	96	kr	és 60 ♯
kiadás	10,047	frt	70	kr,	—
pénztár maradvány	1682	frt	26	kr	és 60 ♯.

E jelentés tudomásul vétetvén, számvizsgálókká *Deák* Farkas és *Horcát* Árpád kérettek fel.

Elnök aztán megköszöni a társulati tagok részvétét s a közgyü lést befejezettnek jelenti ki, egyuttal azonban felkéri a választmányt hogy zárt ülésre maradjon együtt.

A zárt ülésen elhatároztatott, hogy a szerk. bizottság tagjainak száma egygyel megszaporittatik s bizottsági taggá megválasztatott *Deák* Farkas társ. jegyző.

A KOLOZSVÁRI MAGYAR POLGÁROK ÖSSZEIRÁSA 1453-BAN.

(Szabó Károly felolvasásából.)

A kolozsvári unitárius kollegium könyvtárában, nagyajtai Kovács István gyüjteményében, őriztetik egy könyv, ez alatt a czim alatt: *Rc. gestrum Hungarorum de civitate Clusvár.* Ez a kolozsvári magyar polgárok névlajstromát s az azok által fizetett városi adó feljegyzését tartalmazza 1453-ból.

Kolozsvár magyar polgárainak ez adó-könyve bizonyára nemcsak a város történetére nézve bir fontossággal, de — mert ez időből ily részletes kimutatás egy-egy város polgárairól s azok adófizetéséről ritkitja párját — az sok tekintetben általános művelődési szempontból is nevezetes.

Egész terjedelmében a Történelmi Tárban szándékozunk bemutatni, itt azért csak vázlatos ismertetést közlünk róla.

Terjedelme 10—12 folio ivet tesz, helylyel-közzel üres levelekkel; fedele három Mátyás király korabeli eredeti pergamen oklevélből van összevarrva s a fentebbi czím ezen a fedelen áll. A kézirat nehezen olvasható, több helyt törléssel.

Tartalmát a város által magyar polgárokra kivetett adó összeirása teszi 1453-ból, — és pedig kétszer vettetvén ki ez évben adó jul. 13-án és aug. 1-én, a nevek kétszer fordulnak elő, némi csekély változattal. Az első kivetésnél mintegy 530, a másodiknál 553 név szerepel.

Ugy látszik: ekkor már a magyar lakosság egyensulyban volt a szászokkal. 1458. jan. 31-én Horogszegi Szilágyi Mihály rendelete szerint a város centum-virátusát ötven magyar és ötven szász tette, — a bíró évenkint felváltva egyszer magyar, máskor szász volt. Ennek előbbi ususból kellett kifejlődnie; feltehető, hogy öt évvel azelőtt is 1453-ban a lakosság aránya ugyanaz lehetett.

Név- és adólajstromunk utczák szerint megy, s kizárólag csak a magyarokról emlékezik. Az utczák igy következnek: *Monostor* utcza, *Híd* u. (a falon kivül); *Hosszu* u. (= Longa Platea; falon kivüli és belüli), a mai Bel- és Kül-Magyar u., melyben mint az összeirásból látjuk, legtöbb magyar lakott s melyet már akkor is, mint most, Magyar utczának is neveztek; — azután jön a *Közép* u. (falon belüli és kivüli); *Király* u. (Platea Regis): *Farkas* u. (Luporum; falon belüli és kivüli); *Szeben* u.; *Torda* u.; *Széna* u. (falon belüli és kivüli), — a régi német irásokban is Heu Gasse név alatt jön elő, s most még is hibásan Szén u. nevezik. (Ez is falon belüli és kivüli volt.)

Minden egyes utcza rovatában elő vannak számlálva az ott lakó adózó magyar polgárok; mindenik név után, hogy mennyit fizetett, vagy mennyiről adott zálogot. Az adólajstrom után a kiadások lajstromát találjuk, melyeknek egyes pontjai nagyon jellemzők, érdekesek (Igy mennyit lakomáztak el, midőn az adót szedték; mennyit kaptak a királyhoz küldött követek, vagy a városhoz jött követek stb.) — A második adókivetésnél ugyanigy találjuk az utczákat és neveket, utána az adó megfizetését vagy zálogadását s végül itt is a kiadások jegyzékét.

Nem érdektelen s nem minden tanulság nélküli ezekből a nevek összeállitása s a mesterségek csoportositása. Az utóbbiból kitünik, hogy

a magyarok egyáltalában nem idegenkedtek a mesterség üzésétől s hogy vannak mesterségek, melyek kizárólag magyarok által kellett, hogy üzessenek.

A kereszt- és előneveket együtt legnagyobbára kifejlődve találjuk, egyedül keresztnevet 40—50 esetben találunk csak; apjáról való elnevezés is körülbelöl ugyanannyi; foglalkozásától nyert nevet 200-nál többet; testi tulajdonságról való elnevezést 90-nél többet; nemzetiségéről mintegy 40-et találunk.

Foglalkozás után az elnevezések következő számarányát találjuk: szabó = 30; varga = 19; kovács = 13; tegez-gyártó = 10; ijgyártó = 8; deák (literatus) = 8; kerekes = 7; nyilas = 7; nyerges, szijgyártó, molnár, szekeres, ács, üveges = 5—5; szőcs, halász = 4—4; timár, takács, aranyműves, asztalos, lakatos, csiszár, üveges, vajda, bíró = 3—3; kőfaragó, pereczsütő, lepényes, kupás, kalmár, kecskés, mészáros, nyirő, szita, boros = 2—2; buzogány, csukás, fazekas, fegyver, festőné (pictrix), gyékényes, hegedüs, hustartó, késgyártó, kádár, kéneses, kolcsár, koszorós, lugas, madarász, meszes, pohárnok, olajos, pásztor, remete, rózsás, sós, szenes, szénégető, szekernyés, tollas, tapasztó, vámos, kántor, vitéz stb. = 1—1.

Testi tulajdonság után: kis = 10; nagy = 9; fekete = 8; veres — 6; fodor 4; fejér, szőke, kövér = 2—2; jó, tar, nagylábú, sárhajú, segges, vak = 1—1.

Nemzetiség után: tót = 15; magyar = 9; szász = 4; székely 3; oláh, török = 2—2; horvát, kún, tatár bolgár = 1—1.

Hazájáról (legnagyobb részben Erdélyből, közelről): monostori = 6; bácsi = 5; gyalai = 4; kolosvári, szilvási, peterdi, szendi (szindi) = 3—3; széki, kendi, szilágyi, hunyadi, temesvári; moldvai, havaseli = 2—2; több erdélyi városról = 1—1; bártfai, egri, szegedi, zsákai, károlyi = 1—1.

Apjáról (a mint a valódi székely neveknél máig is ugy van): Demeterfi, Istvánfi, Egyedfi, Miklósi Dénes, Márton György, Johannes Damjáni, Blasius Jankó, Albertus Georgÿ, Petrus Georgÿ, Thomas Tiburcÿ, Györgyfi.

Keresztnevek: Barthos, Dávid, Urbanus, Pócs, Kelemen, Bede, Egyed, Sylvester, János, Domokos, Demeter stb.

Az adó dica-k szerint van kiróva.

Mint legtöbb adófizetőt találjuk Szompol Miklóst = 25 dicával.

Azután jön Hunyadi László, Dobó Illyés = 20—20; Szabó Egyed = 16; Tegez Imre = 12; Szabó Lőrincz, Tóth Illyés, Gógán Benedek, Bácsi Péter, Tegez Pál = 10—10; Ijgyártó Gergely, Tóth Balázs 7—7; Szabó Bereczkné, Sértő Péter, Fejér István, Szucsáki Péter = 6—6; Vásárhelyi Ambrus, Gyalai László, Fejér Gáspár = 5—5 dicával. A 4 dicat fizetőknek már hosszú a lajstroma s annál hosszabb, minél alább megyünk; egy dicat fizetők legtöbben vannak.

*

Azt hisszük, mindezen adatoknak megvan a maga fontossága általános művelődés-történelmi szempontból is.

A KRAKÓI AKADÉMIA TÖRTÉNELMI KIADVÁNYAIRÓL.

(Szádeczky Lajos felolvasásából.)

T. közgyülés! Czélom volt, hogy a krakói Tud. Akadémia tört. kiadványainak a magyar históriát illető részét ismertessem. Az idő rövidsége miatt csak egyes mutatványokra fogok szorítkozni.

Vannak tán, kik szükségtelennek tartanák az egész ismertetést, — lehet, magam sem gondoltam volna rá, ha egy körülmény arra nem késztet. S ez az, hogy a krakói Akadémia tört. kiadványai nálunk ritka, mint a fehér holló, mindössze az Akad. könyvtárában láthatók, a többi könyvtárakban, tudtommal, egyikben sem.

E kiadványok két nagy cyklusba sorakoznak. Egyik a középkori emlékek: *Monumenta Medii Aevi Historica, Res Gestas Poloniae Illustrantia* — ; a másik az 1507—1795 közti kiadványok: *Acta Historica* stb. általános név alatt. Ez a kettő a nagy keret, — ebben jelennek meg megfelelő külön czimek alatt a kisebb-nagyobb időszakot felölelő egyes kiadások.

Sorba kellene vennem az egyes köteteket, mert alig van egy is, a melyben több vagy kevesebb magyar vonatkozást ne találnánk, — de arra idő nem lévén, csak két kötetet fogok kiemelni a középkori cyklusból, melyek minket közelebbről érdekelnek.

I. Kraków város okmánytára (1257—1506.)

(Codex Diplomaticus Civitatis Cracoviensis, latin- s megfelelő lengyel cz. a. kiadta: Dr. Piekosiński Ferencz, Kraków 1879.)

Ebben a minket érdeklő oklevelek leginkább a Magyar- és Lengyelország között folyt kereskedést szabályozzák a XIV. és XV. sz.

Találunk itt okleveleket Róbert Károlytól, Erzsébet királynőtől, Nagy Lajostól, Nagy Kázmértól, Hedvigtől, Jagelló Ulászlótól, I. Ulászlótól, II. Kázmértól stb. Ez oklevelek szabad kereskedést biztosítanak a magyaroknak Lengyelországban, a tatár és orosz részekben s Danzig és Torn felé a porosz tartományokban, — s viszont a lengyeleknek Magyarországon (Kassáig.)

1324-ből találunk egy szerződést Kassa és Krakó városok között a szabad kereskedés biztosítására.

1368. (febr. 25. Budán) kölcsönös szerződés kel Lajos és Kázmér király között, mely szerint Nagy Lajos szabad utat enged Kassáig a lengyel kereskedőknek, a kik ott fizetni tartoznak a Robert Károly idejében is fizetett vámot s három napig kötelesek kitenni áruikat; ha azalatt nem tudják eladni, árulhatják a városon kivül is, a bejövetelt ől számított öt nap lefolytáig. A lengyel kereskedőket Lajos pártfogolni tartozik, viszont Lengyelországban Kázmér a magyarokat.

Ilyen árú-lerakóhelyül rendeli Krakót Erzsébet királynő 1372. jul. 18. s Nagy-Lajos u. a. év aug. 6. kelt oklevelével. Lajos kr. ugyanakkor (Visegrádon keltezve) biztosítja a szabad kereskedést a magyar és lengyel kereskedőknek Lemberg felé és orosz tartományaiban.

A lembergiek mindent elkövettek, hogy ők is nyerjenek árú-megállító jogot. E felett egy ideig vita folyt. A lengyel országrendek azt vitatják, hogy Lembergen keresztül mindig nyilt, szabad kereskedés folyt, igy N.-Lajos 1379. (aug. 21. Kassáról) megtiltja a lembergieknek a kereskedők megállítását. De Lemberg városa nem nyugodott s már a következő 1380. évben el is érték czéljokat: N.-Lajostól privilegiumot nyertek (nov. 11. Visegrádról keltezve), mely szerint minden magyar és lengyel kereskedő, a ki árujával Lembergbe jut, ott 14 napig megállapodjék, áruit rakja ki, — ha azalatt el nem adhatja, a szokott díj megfizetése után akadály nélkül tovább mehessen a Tatár részek felé; — visszatérvén, a hozott árukat ismét 14 napig köteles árulni Lembergben s csak aztán mehet tovább, ha el nem adhatta, újra megfizetvén a szokott teloneumot.

Legyen elég mutatványúl a több mint husz ide vonatkozó oklevél közül e nehány, Kassa, Krakó és Lemberg árúmegállító jogával foglalkozó.

E gyüjteményben van közölve az a nevezetes oklevél is, melyet Jagello Ulászló litván nagyherczeg 1385. (aug. 14. Krew.) állit ki,

Azután jön Hunyadi László, Dobó Illyés = 20—20; Szabó Egyed = 16; Tegez Imre = 12; Szabó Lőrincz, Tóth Illyés, Gógán Benedek, Bácsi Péter, Tegez Pál = 10—10; Ijgyártó Gergely, Tóth Balázs 7—7; Szabó Bereczkné, Sértő Péter, Fejér István, Szucsáki Péter = 6—6; Vásárhelyi Ambrus, Gyalai László, Fejér Gáspár = 5—5 dicával. A 4 dicat fizetőknek már hosszú a lajstroma s annál hosszabb, minél alább megyünk; egy dicat fizetők legtöbben vannak.

*

Azt hisszük, mindezen adatoknak megvan a maga fontossága általános mivelődés-történelmi szempontból is.

A KRAKÓI AKADÉMIA TÖRTÉNELMI KIADVÁNYAIRÓL.

(Szádeczky Lajos felolvasásából.)

T. közgyülés! Czélom volt, hogy a krakói Tud. Akadémia tört. kiadványainak a magyar históriát illető részét ismertessem. Az idő rövidsége miatt csak egyes mutatványokra fogok szorítkozni.

Vannak tán, kik szükségtelennek tartanák az egész ismertetést, — lehet, magam sem gondoltam volna rá, ha egy körülmény arra nem késztet. S ez az, hogy a krakói Akadémia tört. kiadványai nálunk ritka, mint a fehér holló, mindössze az Akad. könyvtárában láthatók, a többi könyvtárakban, tudtommal, egyikben sem.

E kiadványok két nagy cyklusba sorakoznak. Egyik a középkori emlékek: *Monumenta Medii Aevi Historica, Res Gestas Poloniae Illustrantia* — ; a másik az 1507—1795 közti kiadványok: *Acta Historica* stb. általános név alatt. Ez a kettő a nagy keret, — ebben jelennek meg megfelelő külön czímek alatt a kisebb-nagyobb időszakot felölelő egyes kiadások.

Sorba kellene vennem az egyes köteteket, mert alig van egy is, a melyben több vagy kevesebb magyar vonatkozást ne találnánk, — de arra idő nem lévén, csak két kötetet fogok kiemelni a középkori cyklusból, melyek minket közelebbről érdekelnek.

I. Kraków város okmánytára (1257—1506.)

(Codex Diplomaticus Civitatis Cracoviensis, latin- s megfelelő lengyel cz. a. kiadta: Dr. Piekosiński Ferencz, Krakó 1879.)

Ebben a minket érdeklő oklevelek leginkább a Magyar- és Lengyelország között folyt kereskedést szabályozzák a XIV. és XV. sz.

több hirek érkeznek, — panaszhang és jajgatás tölti be füleinket, ugy hogy kevés közülünk állhatja meg, hogy könnye ki ne csorduljon, szive el ne szoruljon. Siessetek azért segitségre, jöjjetek hadaitokkal stb.

Ime egy siralmas levele a balsorsú királynak.

1442. jun. 9. a Budán összegyült m. rendek köszönik a lengyeleknek, a siradiai országgyülésről kelt levelüket, melyben az országhatáron *közös országgyülés* tartását inditványozzák. Az most a török veszély miatt meg nem tartható. Kérik, hogy siessenek inkább segitségül Ulászló zászlói alá.

1444. aug. 26. a péterkoviai o. gy.-ről irnak a l. rendek Ulászlónak. Előszámlálják L. o. nyomasztó bajait, tatár, litván-beütéseket s könyörögnek, hogy a törökökkel, kik különben is oly kedvező feltételeket ajánlanak, — kösse meg a békét, s siessen be L. o.-ba a közügyek rendbehozására, a közbéke helyreállitására.

A mint tudjuk, a szerencsétlen király nem hazájába vissza, de Várnához sietett, a hol nov. 10-én a halál szemfedője borította be kettős hazája sorsán könnyező szemeit.

A magyar rendek 1445. május havában összegyültek, hogy a királyi szék betöltéséről gondoskodjanak. Zsófia királynő Ulászló anyja siet kérni (1445. jun.) levelével a magyar rendeket, hogy ne válaszszanak új királyt, mert hirei vannak, hogy fia Várnánál nem esett el, hogy él. Másik fia, Kázmér, Litvánia nagyherczege, követet küldött hozzá, — irja, — hogy kereskedők, a kiket Ulászló keresésére küldött, visszatértek s mondják, hogy látták a királyt, beszéltek is vele s kiséretével, hogy küldött rendeleteket is Kázmérhoz, a ki kiszabaditása felől gondoskodandó, rögtön visszaindította a kereskedőket három meghitt emberével, a kiknek még Szt. János nap előtt vissza kellene érkezniök. A lengyelek azért át is tették országgyülésüket Szt. János napra Siradiába, hogy ott a követek visszaérkeztével a király kiszabaditásáról gondoskodjanak. Azért kéri a királynő a magyar rendeket: emlékezzenek meg Ulászló érettök hozott áldozatairól, hogy elhagyta hazáját kérésökre, hogy a keresztyénségért harczoljon, — ne itéljék őt halottnak, midőn mások még élni tudják, a ki épen ő érettök nem egyszer ment a halálba.

Tudjuk, hogy Zsófiánál is az anyai szív ez édes reménykedése nem sokáig tartott, mihamar a szomorú valóság tudatának kellett azt felváltania.

Érdekes Aeneas Sylvius és Olesnicki krakói püspök levélváltása

Ulászló magyar királyságát, a török elleni harczokat s főkép a várnai csatát illetőleg. Aeneas Sylvius Ulászló magyar királyságának jogosultságát nem ismerte el. Magyarországon (írja 1453. Bécs-Ujhelyből) az örökösödés elve uralkodik, s azért Ulászlónak semmi joga sem volt a magyar koronára, mert Albert királynak fia született. — *Olesnicki* püspök (1453. sept. 10.) levelében elmondja, hogy nem osztja Aeneas Sylvius felfogását Ulászló m. királyságát illetőleg, — azt sem ismeri el, hogy a török ellen kivívott győzelmek egyedül Hunyadi nagy hadvezéri tehetségének tulajdonítandók, védi Ulászlót és vádolja Hunyadit a várnai csatánál. A magyar rendek Krakóba küldött követei (ugymond) könnyek között kérték Ulászlót, fogadná el a m. királyságot, — a lengyelek is örültek annak, hogy így a kettős birodalom egyik tengertől s másikig érne; Ulászló nem önszántából ment M.-ora, nem egyszer vissza is akart térni. A várnai ütközetről szólva, azt mondja: ha a vajda (Hunyadi) magyarjaival Krisztus nevének ellensége előtt hátat nem fordított volna, talán az a szerencsétlenség, melyet maig is siratunk, nem következett volna be. A hadban annyira jártas vajda és az ő magyarjai nem átallották megfutamodni. A lengyelek őseiktől tanulták azt, hogy a harczban sohase fussanak, győzzenek, vagy ott haljanak; — így történt, hogy a király lengyeleivel Krisztus hitéért a végsőig megállotta a harczot s elhagyatva Hunyadi által is (kit annyira magasztalsz), a végveszélyben sem tágított, hanem buzdította az övéit, hogy inkább dicsően haljanak, mint gyalázatosan megfussanak, — s ott esett el ő maga is.

A levelek egy másik csoportja leveles könyvünkben az 1448—49. évek történetére vonatkozik.

1448. aug. 1. Hunyadi János ír Megyesről Kázmérnak a lengyel királynak, válaszképen a moldvai ügyek felől küldött követségére. Épen ama nagy hadivállalatra készült, mely a rigómezei ütközettel oly gyászos véget ért. E napokban indulok (így ír a hős kormányzó) teljes készültséggel a törökre, hogy megharczoljak velök a hitért, hazáért, szabadságért, özvegyek és árvákért, s hogy megboszúljam Ulászló király gyászos halálát. Ha az isteni végzetnek tetszeni fog, ezen utammal olyan bosszút veszek az isten nevének káromlásáért s megboldogult uramkirályomért, hogy örök emlékezetében fog élni az embereknek, vagy pedig magam is ott fogok elesni a harcz mezején.

Ezzel hosszú sora kezdődik a leveleknek, melyek 1448—49. történetére vonatkoznak. Igy Hunyadi levele Kázmérhoz; Kázméré

Magyarország rendeihez; Lengyelország rendeié Magyarország rendeihez; a krakói vajdáé ugyancsak a magyar országnagyokhoz. Felemlítésre méltó Hunyadi egy 1449. levelének egyik pontja. Kinevezi Lasocki Miklóst, a krakói káptalan dékánját, a megürcsedett kalocsai és bácsi érsekségre s azt írja, hogy saját édes atyját, ha élne, nem tisztelhetné jobban, mint öt, hogyha száz édes testvére volna is, a kik segélyét igénylenék, nem tenné egyiket sem elibe (Lasockinak) e kineveztetésnél.

Az 1449. esztendő főkép a Giskra ellen intézett támadásról nevezetes. Hunyadi megelégelte büntetlenül nézni Giskra féktelenségeit s elhatározta, hogy véget vet azoknak. Hirtelen Abaujban termett hadaival, ahol Giskra (Szepsin, Moldván) új váracsokat emeltetett. A lengyelek sajnálattal látták a belháború lángra lobbanását Magyarországon s sietnek mindjárt közvetitőül lépni fel, hogy a békét helyreállítsák, s az sikerült is.

1449. sept. 2. Krakóból a lengyel országnagyok írnak a magyarokhoz, kérve, hogy szüntessék meg a harczot s tüzzenek ki magok — s az ellenfél Giskra s csehei számára időt és helyet, a mikor és ahol a béke felől tárgyalni összejöjjenek s ők, a lengyelek, királyuk akarata s meghagyása szerint, ha kivánják, követeket küldenek oda, a kik közvetítsék a béke létesítését. Ugyanakkor írnak Hunyadinak külön is. A hős kormányzó azt válaszolja, (1449. okt. 27. a szepsii várból) hogy Giskrával nem egyszer megkisérlették már a béke-alkudozást, de mindig sikertelenül, mert ő cseheivel mindig ujabb és ujabb beütéssel zaklatja az országot; hanem tegyenek lépést először Giskránál, ha hajlandó a békére, akkor jöjjön aztán lengyel követ e felől hozájuk.

A lengyelek 1449. őszén Uj-Korcsinban részleges országgyülést tartottak s ott elhatározták, hogy követet menesztenek Giskrához s tőle Hunyadiékhoz, a béke közvetitése ügyében. Zsófia királynő tudósítja erről a magyarokat, türelemre intve őket, míg a követek Giskrától megérkeznének s kérve, hogy fogadják el a béke közvetitését, ne bizassák el még inkább a vesztökre törő törököt. Ugyancsak Zsófia királynő Korcsinból Giskránák is írt, csilapítja s tudósítja a két követ küldetése felől.

Az egyik követ Dlugosz a történetiró volt, ki nov. 11. Magyarországra jövő utjában Uj-Szandeczről ir a krakói püspöknek Olesnickinek. Giskra Selmeczen van, — írja — e napokban meggyőzte a kormányzó egy ötszáz főnyi csapatát, — 400 foglyot ejtett, a kiken

hallatlan kegyetlenséget üz. A kormányzó Szomolnokon van, a csehek onnan elmenekültek elöle, tábora Nagy-Ida körül fekszik. Szent-Miklósi Pongrácznak kérésére, 3000 fönyi segitséget küldött Hunyadi, bár bizonytalan, hogy Szent-Miklósi Pongrácz mely párton van, az a hir, mintha Giskrával értene egyet.

A lengyelek közvetitésével a béke létre is jött, előbb fegyverszünet 1449. dec. 5-én s a végleges béke Kövesden.

1450. elején Olesnicki püspök egész önelégülten irja Lasockinak, hogy ő volt a béke közvetitő Magyarországon (a mint tény is, hogy ő mindent elkövetett, mert a Szepesi városok nála lévén zálogbirtoklásban, saját érdekeit látta koczkára téve a felső-magyarországi zavarok miatt.) Selmeczen volt a béketárgyalás, a hol hat napi és hat éji erős alkudozás után végre létrejött. Kassán a végleges béke felől husvét után lesz országgyülés, Kázmér király követeinek kellene ott is közvetiteni, — de félő a dolog, mert a király neheztel Hunyadira Moldva miatt, melynek vajdaságára »valami Bogdán nevü parasztot« emelt. Féltünk, hogy nem fog sikerülni a békeközvetités, s tartottunk attól, hogy Giskra hasonló kegyetlenséget fog elkövetni a magyar foglyokon, mint a kormányzó az övéin, az abauji Moldva várban elfogottakon. Hunyadi ugyanis az elfogottaknak *levágatta mindkét kezöket, orrukat, ajkukat, s kizuratta egyik szemöket,* hir szerint boszúhevében azért, hogy az övéi szerencsétlenül harczoltak Kassa vidékén Szinyénél.

Legyen elég mutatványul gyüjteményünk e részéből.

Tanulságosak a levelek Mátyás király idejéből Moldva felől, melynek fenhatósága fölött Magyar- és Lengyelország századokon át vetélkedett.

Még nevezetesebb csoportja e levelezéseknél, mely a cseh korona fölött folyt, Mátyás király és Kázmér fia, Ulászló, vetélkedése tárgyában a cseh királyság elnyerése végett. Itt találjuk az instructiot, melyet Mátyás király Kázmérhoz küldött követének Prothasius olmützi püspöknek adott. Az utasítás veleje, hogy Kázmér engedje békésen cseh királylyá koronázni Mátyást, fiát Ulászlót pedig, a ki a cseh királyságra ki van jelölve, küldje hozzá, bízza az ő gondjaira, mint fiával, úgy fog vele bánni, — s *hogy Kázmér adja leányát* (Hedviget) *hozá* (Mátyáshoz), *mint már előbb is kérte* s ha utód nélkül halna el, Magyarország koronája szálljon Kázmér fiaira.

Közölve van Kázmér felelete is, melyben mindent visszautasít.

Látjuk e levelekből IV. Sixtus pápa közvetítését is a cseh korona fölött versengő vetélytársak között. 1471-ben küldi követségbe Szt.-Márk bibornokát Magyar- és Lengyelországba. Itt látjuk a pápa instructióját s a lengyel királyhoz írt levelét (Az instructio közölve van gróf Teleki: Hunyadiak korá-ban is; ez az egyetlen, melyet e levelek közül az ő okmánytárában megtalálunk.)

Tudjuk, hogy a pápa Mátyást pártolta inkább a cseh királyság kérdésében. A viszály soká tartott; a béke Mátyás és Ulászló között csak 1478-ban jött létre, a midőn mint békeközvetitő követtel ismét Dlugosz-szal találkozunk Magyarországon. Dlugosz visszatérő utjában (Új-Korcsinból, 1478. dec. 15-én) azt írja Lukawski Szaniszlónak: Isten kegyelméből mindent jól végzett Magyarországon s »hat tüzet és hat kegyetlen háborút eloltván«, szerencsésen visszatért Lengyelországba, csak az a baj, hogy erős viszketegséget érez egész testében, s fáradt, pedig sietnie kell Krakóba, hogy orvosolja magát (»magnum *pruretum* et magnam *scabiem* in corpore toto patior . . . ., fatigatus sum ex via hungarica et *plenus scabie*, et necesse est, ut sumam reversus Cracoviam medicinas et remedia«).

A kötet minket illető része II. Ulászló magyar királylyá választatásával végződik, — azon szónoklattal, melylyel őt a nagy-váradi püspök fogadta. A szónoklat ezzel végződik: egyet nem akarunk előtted titkolni, hogy harczias, edzett nemzetnek a kormányát veszed kezedbe, a magyarokat nem engedékenységgel, hanem szigorral, nem kegyosztogatással s lágyszívűséggel, hanem vasvesszővel kell engedelmességben tartani.

Láttuk szegény »dobrze László« mennyire szívére vette.

*

Legyen elég ennyi mutatványképen. A többi kötetekről csak egy-egy szót:

A krakói székesegyház oklevéltára (I. rész) 1166—1366. (Codex diplomaticus cathedralis ad s. Venceslaum ecclesiae Cracoviensis) kiadta dr. Piekosinski Ferencz. A magyar és lengyel egyház érintkezésére tartalmaz nehány oklevelet. Nehány az esztergomi érsekség s krakói püspökség hatásköre fölött való vetélkedéssel foglalkozik stb.

Kis-Lengyelország oklevéltára 1178—1386. (Codex diplomaticus Poloniae Minoris) kiadta dr. Piekosinski. Ebben Lokietek Ulászló s N.-Kázmér egy-két oklevele a Magyarország felé irányuló kereskedés

szabályozásával foglalkozik. Találunk privilegiumokat Erzsébet királynőtől, Nagy-Lajostól, Hedvigtől stb.

Krakó város legrégibb jegyzőkönyvei, 1300—1400. (Libri Antiquissimi Civitatis Cracoviensis) kiadták: dr. Piekosinski Ferencz és dr. Szujski József. Kezdődik Szujski egy szép tanúlmányával Krakó város történetéről a XV. századig (lengyelül), melyben kiemeli, hogy »Magyar Lajos« mennyi kegygyel, előjoggal halmozta el a fővárost. A városi feljegyzések s számadások nem egy passusa minket is érdekel.

Zebrzydowski, vladislavi és krakói püspök, leveles-könyve, 1546—1553. (Andreae de Venciborco Zebrzydowski, episcopi Vladislaviensis et Cracoviensis epistolarum libri) kiadta dr. Wislocki Wladislaw. Zebrzidowski püspök Magyarországon is járt, őt küldötték, mint követet, az 1549. maros-vásárhelyi országgyülésre. Ez utjából irogatott leveleit is megtaláljuk itt. Több levele is érdekel minket azok közül, melyeket Zsigmond lengyel királyhoz, Bona királynőhöz, a Laskiakhoz, Hosius bibornokhoz, *Frater Györgyhöz*, *Izabellához*, Zsigmond Ágost lengyel királyhoz, I. Ferdinándhoz, Radziwil herczegekhez stb. intézett.

Sobieski János királyságát illető okiratok a franczia külügyministerium levéltárából, 1674—1677. (Acta quae in archivio ministerii Gallici ad Joannis III. regnum illustrandum spectant), (a »Századok« 1881. febr. számában Deák Farkas ismertette.)

Hosius bibornok, varmiai püspök, leveles könyve, I. r., 1514—1550. (Stanislai Hosii s. r. e. cardinalis episcopi Varmiensis epistolarum tomus I.) Kiadták: dr. Hipler Ferencz, és dr. Zakrzewski Vince (Rescius Szaniszló és Hosius életrajzával) Hosius bibornok kora egyik legelső szereplője volt Lengyelországban, — széles körü levelezése (Zsigmond királylyal, Bona királynéval, Cromerrel, Zsigmond Ágosttal, *Zápolya Jánossal*, *Izabellával* stb. stb.) nem egyszer érinti a magyar ügyeket.

*

Ezekben akartam, t. közgyülés, röviden rámutatni a krakói Tud. Akadémia tört. kiadványaira. Általában elmondhatjuk, hogy ha nem is minden egyes kötetben feltünő sok —, de több-kevesebb magyar tört. vonatkozás mindenikben van. Azt hiszem, a felhozottak is bizonyítanak annyit, hogy a krakói Akadémia tört. kiadványait figyelmen kivül hagynunk nem szabad, s hogy azok, kell, hogy helyet foglaljanak könyvtárainkban.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A Magyar Tud. Akademia történelmi bizottsága megcsinálta jövő évi költségvetését s azt a múlt évi utolsó összes ülésnek be is mutatta.

A megkezdett munkák közül a jövő évben meg fog jelenni:

Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. k.

A Magyar Országgyülési Emlékek VIII-ik kötetének első fele.

Az Anjoukori Okmánytár III-ik kötetének első fele.

Marczali II. József császárjának II-ik kötete.

Nyáry báró Czímerészetének első kötete, nagyszámú és igen díszes metszetekkel s több színnyomattal.

Pestytől a régi várispánságok.

Károlyi Árpádtól a XVI-ik századi Dispaccik.

Elfogadott új munkák:

Thaly Kálmántól: Bercsényi megjelent levelezése kiegészitéseül naplói utasitásai s leveles könyvei.

Szalay József és *Károlyi* Árpádtól Nádasdy Tamás családi levelezése (a bécsi titkos és budai állam ltárból.)

Ezenkívül előkészittetnek:

A Codex Dipl. Arpadianus Indexe Nagy Imre felügyelete alatt.

Szinnyei Repertoriumának II-ik kötete.

Ezenkívül megkezdetik a városi XIV—XVI. századi jegyzőkönyvek másolása, s kapcsolatban ezzel a városi kónikák kiadása: melyekre vonatkozólag bizottság neveztetett ki, hogy — Demkó Kálmán Haim Gáspár krónikájának kiadására vonatkozó javaslatát is tekintetbe véve, — tervet nyujtana be, a szerkesztés és kiadás módozatainak megállapitására.

Végül elhatározta a bizottság, hogy *Szádeczky* Lajos »Mihály vajda erdélyi szereplése« czímü munkáját a Történelmi Tárral kapcsolatban fogja kiadni, s e czélból a Történelmi Tár subventióját felemelte, hogy ez ott egész terjedelmében közölhető legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia II-ik osztálya is megállapitá költségvetését. Az osztályhoz Kolozsváry és Óváry tanárok tervezetet nyújtottak be, a megyei és városi statutumok kiadása ügyében, melynek összegyüjtésén ök már — részben kormány támogatással — öt év óta faradoznak. A tervet az osztály Hajnik Imrének s Pesty Frigyesnek adta ki véleményes jelentéstétel végett, s javaslatuk alapján elhatározta, hogy a statutumok kiadását szükségesnek tartja. Minek következtében

utóbb az ország nádora és bihari gróf, a ki később 1220-ban III. Honorius pápát megkérte, hogy az általa a telki apátságba helyezett benczések helyett ciszterczita szerzeteseket telepíthessen oda. Ez ügy elintézés végett a pápa által az illető megyei püspökhöz küldetett, a ki megvizsgálva a körülményeket, a botrány elkerülése végett nem tartotta tanácsosnak a már egyszer behelyezett szerzeteseket az alapító szándéka ellenére elüzni és más szerzetesek által helyettesíteni. A benczések tehát megmaradtak a telki apátságban annyival is inkább, minthogy a pápa az ország rendeihez 1224-ben intézett apostoli iratában, a minden 3 évben megtartandó egyetemes káptalant elég hathatós eszköznek hitte a hiányok és előforduló kihágások megszüntetésére. III. László király 1277-ben a telki apátságot és a kegyuri jogot a nyul-szigeti apáczák jobb javadalmazása végett ezen apáczák a boldogságos Szüz-Máriához czímzett egyházának adományozta. 1455-ben a kegyuri jogot utószületett László király a solymári váracs birtokosának, Gara nádornak, később pedig Ország Mihály szintén nádornak adta. A török uralom alatt a monostor elpusztúlván és javaitól megfosztatván, az ó-budai Sz.-Péter és Pál prépostság hatósága alá rendeltetett. 1293-ban a törökök leküzdésére fordítandó segélyezés végett Etyeki Józsának adatott el. — Ezentul az apátok kineveztetését a királyok különös engedélyéből a pannonhalmi főapát gyakorolta, mig I. Lipót király az apátság czímeit és jövedelmét a skótokról nevezett boldogságos Szüz-Mária bécsi benczés monostor apátjának ajándékozta, 1779-ben a ki ezen apátságot mind ez ideig birja.

— Rodostói ereklyék. Konstantinápolyban élő derék hazánkfia, Szilágyi Dániel, ki szives előzékenységével annyi magyart kötelezett le, több rodostoi, ha föltétlenül nem is Rákóczi-ereklyének mondható, de bizonyára a régi emigrátió köréből való tárgyat gyüjtött együvé. Ezek közül egy Görgei Arthur tábornok birtokában van jelenleg: egy pipa. A pipa fából van, kupaktalan, öble elég széles, derekán ivelt alakú. A pipa alján Magyarország *koronátlan* czimere díszlik, fölötte pedig jelmondatos szalagban következő felirás

UGY TÖLCSÜN(sic)K AZ IDŐT

A felirat fölött lévő pipamező, teljes körületben, csinos faragásban vadászati jelenetet tüntet elő. Háttérben egy bástyákkal, tornyokkal erődített város látszik, mig az előtérben két lovas és egy gyalog vadász három kopóval egy szarvast s egy nyulat üznek. Ugyancsak rodostoi ereklye egy csinos — valószinüleg páleza-, vagy ostorgomb, kék zománczos felülettel, mely jelenleg Thaly Kálmán tagtársunk Rákóczianákban gazdag gyüjteményét ékesíti.

— Pesty Frigyes ismert történetirónk, a horvát viszonyok egyik legalaposabb ismeröje, egy történet-politikai dolgozatot irt, mely németre fordítva az »Ungarische Revue«-ben fog megjelenni. A munka czíme »Die

Entstehung Croatiens« s külön kiadásban is kapható lesz. Szerző élesen bonczolja a horvát politikai szédelgést s kellő orvoslást jelöl ki ez országos baj ellen. Nemcsak történetíróink, hanem még inkább politikusaink figyelmébe ajánljuk e nagy történeti apparatussal írt munkát.

— A Rákóczi-kor avatott történetirójának: Thaly Kálmánnak »II. Rákóczi Ferencz ifjusága« czimű nagybecsű s a Századok hasábjain b. Mednyánszky Dénes által ismertetett művét Saissy Amadé francziára fordította. A forditás a »Revue Hongroise«-ban jelent meg, most Stampfl pozsonyi könyvkiadó önálló kötetben bocsátja közre. Volt idő, midőn a francziák örömest olvastak szabadságharczaink e kiváló alakjáról; reméljük, hogy e kötet újból fölkelti bennök a Rákóczi név iránti érdeklődést.

— A pozsonyi történelmi és régészeti társulat kegyeletesen készül Nagy-Lajos királyunk halálának öt százados évfordulóját megünnepelni. A halálozás szinhelyét képezett, jelenleg Popovics-féle házra a Thaly Kálmán társulatunk választm. tagja által proponált, nem imperativ jellegü felirattal ellátandó emléktáblát ekkor szándékozik áthelyezni. Az ugyanott, a társasélet magyarositásán üdvösen müködő Toldykör meg Dux Adolfnak, a ki társulatunk iránt is nagy érdemeket szerzett működésének ismertetésével, szülő házát fogja emléktáblával földiszíteni.

— Nyitra-megye monographiája. Kostyál Pál, Nyitramegye alispánja, Nyitramegye törvényhatósági bizottságának folyó évi november 7-én s folytatva tartott közgyülésében $^{226}/_{12642}$ b. gy. szám alatt hozott határozatával nyert felhatalmazás alapján pályázatot hirdet: »Nyitramegye monographiájára.« Azok, kik monographia megirására hajlandók, ajánlatukat 1882. évi április hó 30-ig küldjék be. Ajánlkozásukhoz mellékeljék pedig: a) munka tervrajzát; b) mutatványúl a munkának egy kidolgozott fejezetét; c) eddigi munkásságuk ismertetését a feltételekkel, melyek mellett a megirásra vállalkoznak.

— Szepes-megye értelmisége egy igen üdvös eszmének egy szepesmegyei történelmi és régészeti egyletnek létrehozását tervezi. A kezdeményező *Demkó* Kálmán munkatársunk. Semmi kétség, hogy a tervezett társulat létrehozása sikerülni fog, annyival inkább, mert arra valóban nagy szükség van. Szepes-megye úgyszólva annyi aknázás után is még mindig egyik leggazdagabb bányája a történeti s régészeti emlékeknek: ezeknek ott egy muzeumba összegyüjtése valóban égető szükség.

— Az országos levéltárban a diplomaticai osztály felállitása befejezéséhez közeledik. Ez osztály magában foglalja a levéltár valamennyi alosztályaiban levő iratokat az 1526-ik évig. Társulatunk jövő ülésén ez osztály vezetője Lovag Óváry Lipót jelentést fog tenni.

— Pályakérdések. Figyelmeztetjük olvasóinkat, hogy a társulatunk által kitüzött két-rendbeli pályakérdésre nézve (M. király udvara s egy életrajz) f. hó 31-én telik le a határidő.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE II. József-korában. Írta dr. *Marczali* Henrik. Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. Első kötet. Budapest, 1881. 8-adr. V és 468 ll. s egy táblázat.

— TOMORI PÁL élete és levelei *Fraknói* Vilmostól. Budapest, 1881. Nagy 8-adr. 96 l. egy facsimilével.

— FRÁTER GYÖRGY LEVELEZÉSE 1545—1551. A bécsi császári és királyi állami levéltárból, közli *Károlyi* Árpád. Budapest, 1881. 8-adr. II és 367 ll. Ára 2 frt.

— A MAGYAR DOCTRINAIREK. Csengery Antal, b. Eötvös József, b. Kemény Zsigmond, Szalay László, Trefort Ágoston. Írta *Beksics* Gusztáv. Budapest, 1882. 8-adr. 168 l.

— ANGLIA MÍVELŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE. Írta *Buckle* H. Tamás. Magyarúl kiadják többen. VII. k. Budapest, 1881. 8-adr. VIII. k. Budapest, 1881. 8-adr. 239 l.

— A KÖRMÖCZBÁNYAI ELSŐ, VAGYIS VÁROSI PROTESTÁNS GYMNASIUM TÖRTÉNETE a XVI. és XVII. században. Írta *Illatky* József. Budapest, 1881. -adr. 842 l.

— A MAROSVÁSÁRHELYI EV. REF. FŐISKOLA könyvtárának többes példányai Maros-Vásárhelyen, 1881. 8-adr. 57 l.

— GESCHICHTE DER UNION der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. I —II. Band. *Pelesz* Julian. Würzburg. Leo Woert. 8-r. 638, XXIV, 1094 l. A két kötet ára 9 frt.

— DAS GROSSFÜRSTENTHUM SIEBENBÜRGEN. Írta *Reissenberger* Károly. Bécs, Graeser K. 8-r. 140 l., több ábrával, ára 1 frt 40 kr.

— DER KÖNIGLICHE FREIE MARKT BIRTHÄLM (Berethalom) in Siebenbürgen. Ein Beitrag zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Írta *Salzer* M. Bécs. Graeser. 8-r. XVI, 751 l. ára?

— SCRIPTORES ORDINIS S. BENEDICTI, qui 1758—1880 fuerunt in imperio austriaco-hungarico. Bécs. Szerzetr. n. 8-r. CXIX. 600 két hasábos lap. Ára 5 frt.

— ATLAS ARCHÉOLOGIQUE des antiquités finno-ougriennes et altaïques de la Russie, de la Sibirie et du Turkestan, par Ch. *Ujfalusy*. Párizs. Leroux Ernő. 8-r. VIII l. 23 tábla. Expédition scientifique française en Russie, Sibirie et dans le Turkestan. Vol. VI. ára 12 márka.

MOSABURG ÉS MEGYÉJE.

(KÚTFŐ TANULMÁNY.)

»De Conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus«. Közölte *Wattenbach*. Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, Tom. XI.

Nem régóta határozott alaku hypothesissé vált, mely szerint a mi Balatonunk táján feküdt volna a német királyok és salzburgi érsekek egy telepítése kevéssel Árpád honfoglalása előtt 850—870. táján. Egész egy grófság vagy herczegség lett volna az, melyet első szláv kormányzójáról Privina birtokának, fővárától Mosaburg megyének nevezhetnénk. Feküdt volna maga a főhely a Balaton délnyugati sarkánál; megyéje pedig a mai Stiriába is benyúlt, mert Pettau hozzá tartozott, másfelől a Dráva torkolatánál érte végét, mert a mai Pécs állítólag benne foglaltatott. Tehát legalább is a mai Baranyát, Somogyot és Zalát ölelte magába.

Ezen hypothesis alapjait akarom vizsgálni.

Arra, hogy Mosaburg Magyarország térképén keresendő, egy salzburgi Névtelennek, ki a »Conversió«-t írta, következő helynevei adtak látszó jogosultságot:

1. Ad Quinque Basilicas.
2. Salapiugin.
3. Mosaburg.
4. A Sala folyó.

Tehát három négy nevet ki véltek mutathatni, hogy Magyarországon feküdt.

Ámde a névtelen ezenkivül Mosaburg megyéjében még vagy *harmicz* helynevet sorol fel. Ezen többnyire német hang-

zásu neveknek nem is próbálták, tudtommal, a hypothesis vallói a Balaton táján valami nyomára jutni.

Lássuk az állítmány egyik alapját.

I. Ad Quinque Basilicas.

A kútfő illető helye azt bizonyítgatja, hogy Privina megyéjében 853 körül a salzburgi érsek, s nem más alapított egy csoport helységben templomot, — tehát ő vitte a térítés apostoli szerepét Privina szlávjai között. Kitűnik, hogy a vidék helységei azelőtt templomok nélkül szükölködtek.

Ennélfogva tárgyi valószinűtlenség a *Quinque Basilicae*, mint helynév. Különös, hogy a IX. században, oly vidéken, hol a keresztyénség gyönge csemetéit akkor kezdik ültetgetni, egy helységnek öt egész öreg temploma legyen, s az sem elég, hanem hozzá egy hatodikat kelljen fölszentelni!

Valahol tárgyi képtelenséget olvasok, ha mindjárt a különben leghitelesebb kútfő állítmánya is az, minden habozás nélkül elvetem. Azonban részint hogy mások kétkedését eloszlassam, részint és főleg azért, hogy kútfőnkkel kissé megismerkedjünk, lássuk honnan eredt a kézzelfogható tévedés.

A szöveg illető helyén egy csoport helynév van előszámlálva, melyekben 853 körül az akkori salzburgi érsek Luipram templomokat szentel föl. Én kihagyom itt a többit a mondat kára nélkül, csak a Quinque Basilicas előtt valót közlöm. Megjegyezvén, hogy maga a hosszu mondat is csak folytatólagos elősorolás, s az »Item« helyén van.[1])

»Item . . . . . ad Beatuses-chirichun, ad Quinque Basilicas temporibus Liuprami Ecclesiae dedicatae sunt; etc.«

Fordítsuk le:

»Továbbá Liupram püspök idejében (más helységeken

---

[1]) Perz, Monumenta Germ. Scriptores XI. k. a 12. lap alján. Hansiz (Germania Sacra II. k.) római számmal V. Basilicast ir. Kleinmayrn (Nachrichten von Juvavia, Salzburg, 1784. folio, melléklet 16. l.) hasonlóképen. Koch-Sternberg határozottan Pécset ért alatta. (Abhandlungen d. hist. Classe. d. bayerischen Akademie d. Wiss. 1841. I. Abth. 96. l.) Átalánosan elfogadott nézet az övé.

kivül) a beatuskircheni, a quinque-basilicai templomokat (Ecclesiae) szentelték fel ;« sat. Igy volt eddig értelmezve.

De kérdés, kell-e az »ad *quinque basilicast*« helynévnek vennünk? Mert mit keres itt a *Basilica* szó? Maga a névtelen a templomot minden más esetben egyszerűen ecclesiának írja. Aztán Pécs későbbi századokban sem volt Quinque Basilicae. Sőt a szövegben itt sincs a Basilica szó használva, hanem van igen is a *Basilica Ecclesiae,* mi egyértelmű az egyszerű »ecclesiával«. Egy díszesebb kifejezés helyette; de megváltoztatja a mondat értelmét; mert már nem lehet helynévnek vennünk a Quinque Basilicae Ecclesiaet. Szokott volt ellenben a keresztyén középkorban a Basilica Ecclesiae egyszerűen templom értelemben. Meggyőz erről Ducange. *Basilica Ecclesiae* szó alatt, idézi a Benedek-rendiek Annalisaiból e két helyet: »Rex itaque (Robertus) gaudens *Ecclesiae Basilicam* intrat.« S ismét: »Domum propriam omnipotenti Deo in *Basilicam Ecclesiae* consecrari studuerunt.«

A mi szerzőnknél pedig »ad quinque Basilicas.... Ecclesiae dedicatae sunt.«

Ennélfogva Wattenbach pontozása szerint is az volna mondva az illető helyen, hogy ezekben s ezekben a falukban mintegy (»ad.«) öt épület basilica ecclesiae-vé, azaz templommá avattatott Liupram idejében.

Minthogy azonban nem öt helynév, hanem kilencz előzi meg ama szavakat, helyesebb az interpunctiót megváltoztatva a rákövetkező helynevekre érteni az öt templomot, mi által a mondatrész regens verbumot, s világos értelmet nyer.

A mondatot ketté vágó jelet a Beatuskirchen után teszszük, s veszszük a fentebbi idézet után nyomban következő szavakat:

»Ad quinque-basilicas . . . . . ecclesiae dedicatae sunt: et ad Ottachares chirichun et ad Paldmuntes chirichun, ceterisque locis, ubi Privina et sui voluerunt populi.«

(»Mintegy öt templomot szenteltek fel, Ottakarkirchenben Paldmuntkirchenben s több más helyen, a hol Privina és népe kivánta«).

A Névtelen az ötből hármat nem nevez meg, ezeket a »ceterisque locis« alá foglalja. Ily mulasztás nem lep meg oly irónál,

zásu neveknek nem is próbálták, tudtommal, a hypothesis vallói a Balaton táján valami nyomára jutni.

Lássuk az állítmány egyik alapját.

I. Ad Quinque Basilicas.

A kútfő illető helye azt bizonyítgatja, hogy Privina megyéjében 853 körül a salzburgi érsek, s nem más alapított egy csoport helységben templomot, — tehát ő vitte a térítés apostoli szerepét Privina szlávjai között. Kitűnik, hogy a vidék helységei azelőtt templomok nélkül szükölködtek.

Ennélfogva tárgyi valószinütlenség a *Quinque Basilicae* mint helynév. Különös, hogy a IX. században, oly vidéken, hol a keresztyénség gyönge csemetéit akkor kezdik ültetgetni, egy helységnek öt egész öreg temploma legyen, s az sem elég, hanem hozzá egy hatodikat kelljen fölszentelni!

Valahol tárgyi képtelenséget olvasok, ha mindjárt a különben leghitelesebb kútfő állítmánya is az, minden habozás nélkül elvetem. Azonban részint hogy mások kétkedését eloszlassam részint és főleg azért, hogy kútfőnkkel kissé megismerkedjünk lássuk honnan eredt a kézzelfogható tévedés.

A szöveg illető helyén egy csoport helynév van előszámlálva, melyekben 853 körül az akkori salzburgi érsek Liupram templomokat szentel föl. Én kihagyom itt a többit a mondat kára nélkül, csak a Quinque Basilicas előtt valót közlöm. Megjegyezvén, hogy maga a hosszu mondat is csak folytatólagos előrorolás, s az »Item« helyén van.[1])

»Item ..... ad Beatuses-chirichun, ad Quinque Basilicas temporibus Liuprami Ecclesiae dedicatae sunt; etc.«

Fordítsuk le:

»Továbbá Liupram püspök idejében (más helységeken

---

[1]) Perz, Monumenta Germ. Scriptores XI. k. a 12. lap alján. Hansiz (Germania Sacra II. k.) római számmal V. Basilicast ir. Kleinmayrn (Nachrichten von Juvavia, Salzburg, 1784. folio, melléklet 16. l.) hasonlóképen. Koch-Sternberg határozottan Pécset ért alatta. (Abhandlungen d. hist. Classe. d. bayerischen Akademie d. Wiss. 1841. I. Abth. 96. l.) Általánosan elfogadott nézet az övé.

kívül) a beatuskircheni, a quinque-basilicai templomokat (Ecclesiae) szentelték fel;« sat. Igy volt eddig értelmezve.

De kérdés, kell-e az »ad *quinque basilicast*« helynévnek vennünk? Mert mit keres itt a *Basilica* szó? Maga a névtelen a templomot minden más esetben egyszerűen ecclesiának írja. Aztán Pécs későbbi századokban sem volt Quinque Basilicae. Sőt a szövegben itt sincs a Basilica szó használva, hanem van igen is a *Basilica Ecclesiae*, mi egyértelmű az egyszerű »ecclesiával«. Egy díszesebb kifejezés helyette; de megváltoztatja a mondat értelmét; mert már nem lehet helynévnek vennünk a Quinque Basilicae Ecclesiaet. Szokott volt ellenben a keresztyén középkorban a Basilica Ecclesiae egyszerűen templom értelemben. Meggyőz erről Ducange. *Basilica Ecclesiae* szó alatt, idézi a Benedek-rendiek Annalisaiból e két helyet: »Rex itaque (Robertus) gaudens *Ecclesiae Basilicam* intrat.« S ismét: »Domum propriam omnipotenti Deo in *Basilicam Ecclesiae* consecrari studuerunt.«

A mi szerzőnknél pedig »ad quinque Basilicas.... Ecclesiae dedicatae sunt.«

Ennélfogva Wattenbach pontozása szerint is az volna mondva az illető helyen, hogy ezekben s ezekben a falukban mintegy (»ad.«) öt épület basilica ecclesiae-vé, azaz templommá avattatott Liupram idejében.

Minthogy azonban nem öt helynév, hanem kilencz előzi meg ama szavakat, helyesebb az interpunctiót megváltoztatva a rákövetkező helynevekre érteni az öt templomot, mi által a mondatrész regens verbumot, s világos értelmet nyer.

A mondatot kettő vágó jelet a Beatuskirchen után teszszük, s veszszük a fentebbi idézet után nyomban következő szavakat:

»Ad quinque basilicas . . . . . ecclesiae dedicatae sunt: et ad Ottachares chirichun et ad Paldmuntes chirichun, ceterisque locis, ubi Privina et sui voluerunt populi.«

(»Mintegy öt templomot szenteltek fel, Ottakarkirchenben Paldmuntkirchenben s több más helyen, a hol Privina és népe kívánta«).

A Névtelen az ötből hármat nem nevez meg, ezeket a »ceterisque locis« alá foglalja. Ily mulasztás nem lep meg oly irónál,

ki ugyanezen névlajstromban a kor szokása s más helyen többnyire követett saját szokása ellenére nem nevezi meg azon szenteket, kiknek nevére szentelték a templomot.

A fentebbi értelmezés a mondat alakjára nézve szintoly jól megáll, mint a Wattenbaché. Ő a mondat utolsó részét hagyta volt verbum regens nélkül, — ámbár értelme úgy is volt; — szerintem a mondat első részét kell oly ige nélkül hagyni, mi azonban úgy is, bár szintén esetlen, de érthető marad.

De magyarázatom előnye az, hogy egy tárgyi értelmetlenséget elenyésztet.

Egy tanúlságot meríthetünk eme példából arra, hogy szerzőnk hasonló helyeinek, melyekben egyházalapításról van szó, minő értéket tulajdonítsunk.

Szerző nem személyes tapasztalatokat, nem saját szemével látottakat vagy saját fülével hallottakat közöl velünk, hanem mások iratait — eredetiből vagy másolatokból compiláltakat. — Egyetlen kútfő sok tárgyban, — de semmiben sem eredeti.

Annálfogva nem csak az az egyedüli kérdés, vajon hogy ért valamit a mi Névtelenünk, hanem az is, hogy jól értette-e, vagyis mint értették a dolgot azok a kútfők, melyeket ő a kivonat kedvéért saját esze szerint rövidít, néha szolgailag utána mond, s néha stylisálásával, néha tudatlanságból, néha bizonyos érdekben ferdít el.

Így a fentebbi esetben Wattenbachnak, s más magyarázóknak igaza van, ha csak azt vesszük, mit értett maga az író saját szava alatt. Én megengedem azt, sőt kétségtelennek tartom a Névtelenről, hogy helynév értelemben kívánja vétetni a quinque basilicát. Ezt onnan lehet tudni, hogy, mint láttuk, az én pontozásom által igét nyer a mondat utolsó része, de a nélkül marad az első rész. Csakhogy szerencsére, az eredeti szövegből fenntartotta nemcsak a basilica, hanem az ecclesia szót is.

Világos, hogy confusus emberrel van dolgunk, ki félreérti, elferdíti az előtte fekvő okmányok világos szavait.

A másik, a miről remélem, meggyőződött az olvasó, az, hogy a IX. században, Quinque Basilica nem tehet Pécset, sőt nem is lehetett az helynév, akárhová teszszük a föld kerekségén Privina vármegyéjét.

Mit nyertünk vele? Azt magam sem tudom egész terjedelmében. A tudományban a legkisebb tévedés sok igazságnak állhatja utját. A hazugság meddőségre van kárhoztatva; — termékeny csak az igazság. Elég legyen e helyen csak egy hasznát kiemelnem. Kutatásunk eredménye megbízható levén, eszközül szolgálhat arra is, hogy némely állítólagos IX. századbeli okmányt határozottan későbbi hamisításnak nyilatkoztassunk, melyben a Quinque Ecclesiae előfordul.

Ilyen Arnulfnak egy állítólag 890-ben kelt oklevele, melyben mint helynév »Ad V. aeclesias« szerepel, még pedig már »cum theloneis et vineis, forestibus.« [1]) Ezen s más hamisítványok alapján későbbi császárok adtak ki (állítólag) okleveleket, mint a föntebbi alapján II. Otto 978-ban és 979-ben. Utána III. Henrik 1051-ben, utána IV. Henrik 1057-ben.[2]) Most már mily históriai eszmezavar támadhat abból, hogy Géza vezér, azután I. Endre alatt német király rendelkezett Pécsről s minden hozzá tartozókról!

Közöl egy oklevelet Fejér is, a királyi bajor levéltárból, mely az utóbb említettekhez hasonló. Ez 875-ben keltnek mondja magát. Ott is megtaláljuk: »ad *Quinque* Ecclesias, cum theloneis et vineis, forestibus.« [2])

S ezzel nem nyított ajtóra fordítjuk az erőt. Mert némelyek csupán egy-két formahiba miatt még nem tartják eléggé megingottnak egy oklevél hitelét. Azt mondják lehet a formahiba csak interpolált, s a tartalom a mellett használható. Látjuk, hogy ebben az esetben a tartalom illető része nagyobb hamisítás, mint bármely formai koholmány.

Valószínűséggel következtethetjük azt is, hogy a szóban forgó hamisított oklevelek későbbi keltüek a mi Névtelenünk műveinél. A hamisítók, hogy eltakarják, mintha a Névtelennek közönségesebben ismert művéből merítnek, Basilica Ecclesiae helyett csak Ecclesiát írnak, sőt az egyik Aeclesiát! Pedig ez helynevek-

[1]) Nachrichten von Juvavia (Kleinmayrn) folio. 1784. Salzburg. Anhang 113. l. Másképen is ki lehet mutatni hamis voltát. (Lásd Dümmler, de Arnulfo Berlin. 1852. 186. l.)

[2]) Juvavia u. o. 202. l.; — továbbá, 236. és 243. ll.

[2]) Fejér Cod. Diplom. I. 195. l.

nél nagy különbség. Magyarúl pl. mint nem helynév »fejér templom« egészen az, a mi a »fejér egyház.« De mint helynév a kettő egészen más.

Végre az sem érdektelen, hogy későbbi császárok, egy II. Ottó, III. Henrik, koruk felvilágosult uralkodói hamisításokat erősítettek volna meg, s ajándékoztak oly egyházakat egy érseknek, melyek hollétét nem tudták. Én ezt kevésbbé tudom elhinni, mint azt, hogy lehet nem egy okmány, melyen a diplomaticusok forma hibát találni nem tudnak, — s az mégis hamis.

Kútfőnk szempontjából tanultuk azt, hogy képes ő bármely szót templomos helységgé változtatni a salzburgi érsekség nagyobb . . . nem hasznára, hanem . . . dicsőségére, s bizton számíthat kora olvasóinak járatlanságára is, a földrajzi szakban. Így nem is egykorú író.

II. A Névtelen feldolgozási modoráról.

Egy okmány hamis voltát a diplomatica avatottjai a szokott törvényes formák ellen elkövetett hibákból és anachronismusokból szokták fölfedezni.

De névtelenünk nem állít ki forma-szerinti okmányt, melyet törvényes gyanánt akarna feltűntetni. Mint egyszerű krónikai elbeszélő lép elénk, s igy épen azok a formaságok hiányzanak, melyekre a diplomaticának éles a szeme.

Azonban vannak a kritikának eszközei, melyek részint a tartalom tárgyának, részint az iró szellemének ismeretéből meríthetők arra, hogy az igazat a hamistól meg birjuk különböztetni, s igy az az eszköz, melyet a külső jeleken kivűl a diplomatica is használ az okleveleknél, alkalmazható és minden esetben alkalmazandó a kútfők bármely nemére.

A történészre nézve a kútfő ablaküveg, melyen keresztül a való viszonyokat s történt dolgokat igyekszik látni és láttatni; de ugyanezen ablaküvegen keresztül kötelessége benézni a kútfőkészítő dolgozó szobájába, mit, miből, miképen dolgozik.

Névtelenünk nem eredeti iró: ő is más kútfők töredékeit közli. Munkáját kivonatok gyűjteményének kell tekintenünk. Krónikák, adománykönyvek, s az övéhez hasonló tarka kivonatok tükördarabjait állitja össze avatatlan kézzel. Műve nagyon különböző

értékü. Van szakasza, mely a miatt, hogy sovány kivonat helyett nem röstelte eredeti forrása helyeit bővebben másolni, a hitelesség bélyeget viseli magán. Ilyen pl. 13. fejezete. Van viszont szakasza, mely mondhatni kritikán alól áll: az értetlenség és tendentiosus ferditès zagyvaléka. Ilyen a 11. fejezet, melynek egyik helyét láttuk már.

Azonban kivonatai nem épen a szeszély véletlenségeit tükrözik vissza. Egy átalános tendentia vonul végig a művén: hogy a salzburgi érsekséget úgy tüntesse fel, mint a mely a karantán nép között egyedüli templom-alapító volt. Még magának az érsekségnek is világi birtokai kevésbé s csak kivételesen látszanak őt érdekelni. Az érsekség szellemi hatóságát vindicálja ő.

Az előtte feküdt irományok kétségkivül birtok adományokról szólottak legtöbbet: megbecsülhetlen kincs a IX. század geographiájára. De őt se világi birtok se geographia nem érdekli, csak a templom. Ezen egyoldalusága megrendelésből vagy jószántából folyt-e, nem tudjuk. De tudjuk azt, s jó tudnunk, hogy egyedüli feladata, praeoccupatiója a templomok lévén, ezek érdekében a 11. fejezetbeli kivonataiban talált geographiai adatok kevéssé bizhatók meg.

A 11. fejezet egy tetemes részét veszem vizsgálat alá. Azonban kénytelen vagyok a 12. fejezettel kezdeni; mert ez 848-diki esetről látszik szólani, mig a 11-dik fejezet 850-ről s későbbi évekről beszél. A 12. fejezet kezdete formaszerinti okmányképen hangzik, s a szerző kivételesen világosabb helyei közé tartozik, bár ez sincs két külön tárgy összezavarása nélkül. Itt a királytól mindazt a birtokot, melyet addig Privina hübérül birt (in beneficium), most tulajdon birtokul nyeri (in proprium), kivétetnek azonban az illető vidéken a salzburgi érsek birtokai. [1]) Különösen hangzik egy okmányban az a »tunc ad praesens« (akkoriban, jelenleg!) Jellemző a tendentia. Az okmánykivonat kezdi Privina birtokainak megerősitésén, s a végén mégis a formaszerinti meg-

[1]) Nyeri Privina »in proprium totum, quod prius habuit in beneficium, exceptis illis rebus, quae ad episcopatum Juvavensis ecclesiae pertinere videntur (hozzátéve, hogy t. i. Sz.-Péter és Sz.-Rupert egyházához, azaz a salzburgi érsekséghez), »ubi *tunc ad praesens* rector venerabilis Liupbramus . . . praecesse dinoscitur.

erősítés számos tanu jelenlétében, a salzburgi érsek birtokairól szól.[1])

Ebből látjuk azt is, hogy a 12. szakasz kivonata tulajdonképen nem egy, hanem két külön irományból készült: egyik szólott Privina birtokairól, másik azokról, miket az érsek birt ugyanazon tájékon. A két iromány kelhetett különböző időben. S úgy is kell lenni.

Az egyik, a salzburgi érsek adománya, kelhetett pl. akkor, midőn Privina csak hűbérképen nyert birtokot, — s igy ez a két tény eshetett 848-ra, vagy 849-re, miről a kivonat szól. Hogy Privina mikor nyeri a teljes tulajdonjogot, arról nem értesít az okmány. Nyernie kellett ennél később. Lássuk most a 11. szakasz némely érdekes helyeit, melyeket nagy terjedelemben szószerint ideigtatok, de részenkint fogom tárgyalni.[2])

---

[1]) A kivonat a fentebbi jegyzetben idézett szavak után igy folytatja: Ea ratione diffinivit domnus senior noster rex quae *tunc* ad ipsum episcopum in ipsis locis conquae sitaesunt . . . . . ut . . . . . illibatae ad ipsa loca dictorum sanctorum perpetualiter perseverare valeant. Isti fiebant praesentes,« elöszámlálva 26 főpap és főur. Actum loco publico in Reganesburc, anno Domini 848. indictione 11. sub die 4. Idus Octobris. (Perz, Scr. XI. 13. l.) Dümmler. Die Südöstl. Marken, 33. l. hibásnak bizonyítja az évszámot s 849-re teszi.

[2]) »Sed postquam (Priwina) praefatum munimen aedificavit, construxit infra primitus ecclesiam, quam Liuprammus archiepiscopus, cum in illa regione ministerium sacerdotale potestative exercuit; in illud veniens castrum in honore sanctae Dei genitricis Mariae consecravit, anno videlicet 850.«

»Ibi fuerunt praesentes Chezil, Unzat, Chotemir, ... (összesen 32 tanu van elősorolva.) Ipsi viderunt et audierunt complacitationem (változat *conplatacionem*) illo die inter Liuprammum et Privinonem quo illa dedicata est ecclesia, idest 9. kalendas Februarias. Tunc dedit Priwina presbyterum suum nomine Dominicum in manus et potestatem Liuprammi archiepiscopi, et Liuprammus illi presbytero licenciam concessit in sua diocesi missam canendi, commendans illi ecclesiam illam et populum procurandum sicut ordo presbyteriatus exposcit.

»Indeque rediens idem pontifex et cum eo Chezil consecravit ecclesiam *Sandrati* presbyteri, ad quam Chezil territorium et silvam ac prata in praesentia praefatorum virorum tradidit, et circumduxit *hoc ipsum* terminum.

»Tunc quoque ad ecclesiam Ermperthi presbyteri, quam memora-

Miután a 11. szakasz elején előadta a Névtelen, hogy Privina valamely Sala mellett várat épített, elmondja, hogy egyszersmind templomot is épített annak belsejében. S ez a még névtelen vár első temploma. Fölszentelte azt Liupram salzburgi érsek a 850-dik évben, február kalendái előtt 9-dikén, »in honore sancti Dei genitricis Mariae.« Ez volt az okmányokban világosan egyházi tárgy. De már aligha az, a mi nyomban következik.

Névszerint elősorol harminczkét férfiut, kik jelen voltak, mint tanuk, köztök Privina fia Keczel, Chotemir sat. részint német, részint szláv emberek. — Gyanítani lehet, hogy a compilator a templomszentelés elbeszélése és a tanuk elősorolása közt kihagyta azt, hogy a templomi ünnepélyt követte, sőt meg is előzte tán egy világi szertartás, valami birtok átruházás. Mert abban az időben a legformaszerűbb irott szerződésnek is csak úgy volt érvénye, ha élő tanuk előtt, s bizonyos szertartások közt, történt az átadás. Némely szertartás s számos tanuk nélkül a szerződés nem lesz vala érvényes. A Névtelen szerző a kezeügyében levő kutfőknek világi dolgokra vonatkozó részéből vette alkalmasint a tanuk névsorát. Megerősíti gyanunkat a folytatás, mely azt mondja: »Ezek a tanuk látták és hallották a szerződést (complacitatio), mely az nap az érsek és Privina között végbe ment.«

Mit tárgyazott tulajdonkép az ünnepélyes szerződés? — A tanuk neve előtt egy templom szentelése, utána egy szerződés, s magok a nevek a világi birtokok átadásánál szokásos tanuk nevei. Privina ruházott-e át birtokjogot az érsekre, az nincs megmondva.

Leghihetőbb, hogy se egyik se másik nem volt az adományozó, hanem a salzburgi érsek 848—849-ben nyervén birtokait,

---

tus praesul consecravit, *tradidit Chezil, sicut Engildeo et filii ejus duo et Ermperth presbyter ibi habuerunt*, et circumduxit praefatos viros in ipsum terminum.

»Transactis namque (?) fere duorum aut trium spaciis annorum, ad *Salapiugin* consecravit ecclesiam in honore s. Hrodberti; *quam* Priwina cum omni supra posito tradidit Deo et Sancto Petro atque Sancto Hrodberto prepetuo in usum fructuarium viris Dei Salzburgiensium habendi«. (Perz. Scr. XI. köt. 12. lap.)

most 850-ben beiktatja magát ezekbe a királytól nyert birtokokba. Vagy pedig, tekintve, hogy Privina körülbelől egy időben, tehát 848—49-ben nyerte a hűbért, ennek beiktatásáról vagy megerősítéséről van itt szó; de mindenesetre realis birtokról.

A következő helyekből már többnyire azt tudnók meg, hogy egyfelől Privina s az ő Chezil nevű fia miket ajándékozott az érseknek, s az egyháznak, másfelől hogy micsoda új templomok keletkeztek; de a világi birtokra vonatkozók s egyházi ügyek összezavartatnak.

A szöveg következő helye szerint volt Privinának egy Dominicus nevű házi káplánja (presbytere). Ehhez a jogot, mintha rabszolgáról volna szó, átruházta Privina a salzburgi érsekre, (dedit in manus et potestate). Domokosnak szabadalmat ád az érsek, hogy diocesisében misét szolgáltathasson. Nem vitatom, de lehetségesnek tartom, hogy itt Domokos presbyter valamely átadásnak nem passiv tárgya, hanem közvetítője, advocatusa volt, s a Névtelen félreértette a dolgot.

A fentebbiek után az érsek s vele együtt Chezil egy templomot szentel fel, *Sandratus* presbyter templomát. Látjuk, hogy a templomra nézve se a falu neve, se a patronus szenté nincs felhozva. Az világos itt is, hogy világi birtok átruházásáról van szó. Mert Chezil a felszentelt templom helyett territoriumot, erdőt, legelőket ajándékoz, s a beiktatás is megtörténik. A beiktatásra vonatkozik, »circumduxit *hoc ipsum* terminum,« a mi magyarán azt teszi, ha nem csalódom: »a fennírt határon a határjárás meg is történt.« Az a »hoc ipsum« mutatja, hogy az okmányban, a melyből a Névtelen másolt, alkalmasint annak rende szerint le voltak írva a határok, de a másoló kihagyta a körülményes leírást, és szelességből vonatkozást vett fel olyasra, a mit kihagyott. Bármint legyen ez, bizonyos, hogy itt világi birtokadományról értesít a szerző, melyet felületesen vont ki, annyira, hogy a templomra vonatkozó rész is homályban marad.

Legjellemzőbb azonban az erre következő hely, melyben egyházalapítás s világi birtokadomány úgy össze van keverve, hogy egy merőben érthetetlen mondat kerekedik belőle. — Magyarúl így hangzanék:

»Akkor átadta Keczel Ermperth presbyter egyházának,

melyet az említett főpap felszentelt, szintúgy Engildeo s ennek két fia, és Ermperth Presbyter ott birtak, s a fennevezett férfiak jelenlétében megtörtént ama határokba való beiktatás.«

Ha a styl csak félig-meddig is az ember, mily confusiók telhettek ki minden egyebekben ily mondat alkotójától! Ha beleszámítjuk a másolók hibáit, akkor sem sokat nyerne az eredeti. Mert a másoló szolgai hibái csak egyes szavakat mellőzhetnek vagy ronthatnak meg; de itt a mondat alkotásában van a gyökeres hiba. Sőt egyenesen a szerző eljárása legjellemzőbb mutatványának kell tartanunk. Ebben culminal az, a mit az egész fejezetben véghez visz, hogy világi birtokra vonatkozó jogi iratokból csak épen a templomokra vonatkozót akarván kivenni, mit gyakran bajos volt külön választani, összezavarja, érthetlenné teszi a tárgyat. Ezen zavaros mondat végén van egy látszólag érthetőbb rész: mely szerint határjárás történt. De kiket ért a »fennevezett férfiak« alatt, kik jelen voltak? A számos tanu lajstroma kimaradt.

Épen a nyomban rákövetkező mondatban szerepel a Salapiugin, mint helynév, kezdődvén egy »mert«-tel, (namque), holott a szövegből semmi kapcsolat nem tűnik ki az előbbi mondattal, s még a varians »itaque« sincs értelmileg indokolva.

»Mert eltelvén, úgymond, csaknem két vagy három év folyása »ad Salapiugin« szentelt föl templomot Szent-Rupert tiszteletére, mely templomot Privina minden rajta levővel egyetemben átadott Istennek, Sz.-Péternek és Sz.-Rupertnek, Isten salzburgi szolgáinak örök birtokképen való haszon élvezetéül.«

Először itt is templomról van szó.

Ki szentelte fel ezt a templomot, az nincs megmondva. Az előbbi mondatban ott van az érsek; de azóta két-három év telt el. Szó sincs arról, hogy az ismét Privinához utazott volna. S a következő mondatok megerősítnek abban, hogy az érsek még nem volt ott. Mert csak azután történik, hogy Privina kértére az érsek kőmíveseket, ácsokat, festőket küld, kik az érsek költségén egy második *tisztességes* templomot építnek Privina névtelen városában, — s csak azután megy oda az érsek annak felszentelésére. Így az »*alibi*« az érsekre nézve elég világosan kitűnik a Névtelen előadásából. Kétség támad a patronus szent említésének helyes-

sége iránt is. Mert magát a salzburgi egyházat szokták nevezni, Sz.-Rupertről, s maga a szerző is használja a nevet ily értelemben, mint a 12. fejezetben is, s az itt idézett mondat második felében. Miután az érsek nincs ott azon időben, melyre a mondat vonatkozik, föltehető, hogy nem is templomszentelésről van szó, s Sz.-Rupertről is csak, mint jogi személyről.

Az levén mondva hátrább, hogy Privina valamely tárgyat örökbirtokkép ruházott az érsekre, bizonyos, hogy ez nem történhetett előbb, mintsem ő maga a királytól valóságos tulajdonossá nem lett volna előléptetve hűbéresből. Ez tehát tárgyi kapcsolatban van a 12. fejezetben mondottakkal. Sőt ideillett volna chronologiailag az, a mit ott mond Privináról. Még az is, hogy »két három év múlva« aligha nem arra vonatkozik, s aligha nem szolgailag van átvéve oly irományokból, melyek rendszeresebben szóltak erről.

Az eset rendje ez volna: 848—849. lesz Privina és a salzburgi érsek compossessorrá, az előbbi, mint a király hűbérese. 850-ben történik a birtokbaiktatás tanúk előtt. Ezután két-három évvel adományoz valamit Privina örök tulajdonúl az érseknek. Tehát legalább is két-három év múlva 850 után lett maga is örökös ura birtokának.

Lássuk a szavakat, melyekben Privina, mint valódi tulajdonos szerepel.

A fennidézet mondat második fele is részletesebb vizsgálatot érdemel.

Látjuk itt a synonymák fölösleges felhalmozását; mert az, hogy Privina templomot (szerintünk birtokot) szentelt Sz.-Péternek és Szent-Hrodbertnek, ez együtt csak azt teszi, hogy a salzburgi egyháznak, nemkülönben az is, hogy az Isten salzburgi szolgáinak« ugyanazt teszi. Nem egyéb hát, mint csupa ráadás, ha a mondat első részében is Salzburg értendő a Sz.-Rupert kifejezés alatt.

A mi pedig a többi szót illeti, ezek jogi műszavak; »cum omni supra*posito* tradidit . . . . . perpetuo in usum fructuarium habendi.«

Mindezek kétségtelenül és bizonyosan egy világi javakra

vonatkozó birtokátruházás okmányának szavai. Feltünő a super vagy supraposito kifejezés is, suprascripto helyett.

Mert azon kor okmányaiban nem volt szokásos az, hanem a supra *scripto* kifejezés, az az részletesen előszámlálták, mikből áll a birtok, s záradékul tették oda: minden fenn irtakkal. De itt mégis volt annyi eszmélő ereje a kivonat készítőnek, hogy ne mondjon fenn irtat olyanra, a mit egyátalán nem írt meg.

Bármint értette is a Névtelen, a szomszéd szavak azt bizonyítják, hogy okmányában supra scriptis állott, s forma szerint ott erdőkről, rétekről, telkekről, szolgákról lehetett szó.

Hogy csak templomról lett volna szó, azt a szöveg contextusa tagadja. Mert akkor rajta feküdnék a templom fedelén erdő, rét, szántóföld s oly módon lenne hasznonhajtó, mint a vám, szántóföld, erdő sat.

Sőt kétes, hogy a birtok átruházáson kivül más cerimoniáról is beszéltek volna a Névtelen okmányai. Mert ha beszélnek vala, ő nemcsak ezt, hanem az érsek odautazását is, külön eseményül emelte volna ki; s mert az egész 11. fejezet actái nyilván birtokokra vonatkoznak, mint láttuk. Igy nagyobb a valószinűség abban, hogy a Névtelen képzelete volt a kutfő, melyből a templomszentelést merítette. A szövegből a képzeltet kihagyva, ily alakot öltene az:

. . . »ad Salapiugin . . . . . Priwina (tradidit rem) S. Petro atque S. Hrodberto perpetuo in usum-fructuorium« . . .

Már ha elpárolgott az a büszke templom, — vajon nem ölt-e szárnyakat maga a város is? Hátha azt a salát is az ő piuginjával együtt nem a térképen, hanem valami Ducange-féle gyűjteményben keresnők?

A szót egy nehány jogi műszó társaságában hagytuk. Vajon nem ilyen volt maga is az ő eredeti helyén? Vajon nem a *sala* és *salunga* ó-német jogi műszavak valamely összetételéből a Névtelen tollának varázsa alatt lett nevezetes várossá, melynek *nem birása* felett két nemzet ma-holnap ugy verseng, mintha Boszniáról volna szó. [1])

[1]) A sal, salunga gyakran használt jogi műszó abban az időben még latin szövegben is. (Schmeller Bayrisch. Wört.) Grimm Jakab ó-német szöveget idéz, melyben azok a tanuk, kik a birtokátruházásnál (tradi-

Vagy ha azt a kisebb valószinűséget veszszük, hogy az eredeti okmány templomról szólott — a *Sala* szó (ma Saal) jelentvén épületet és templomot is — ó-németséggel, — annak valamely összetételét szerepelteti helynév gyanánt.

Ki tudná megmondani, a tévedés sok esélyei közül melyik a valódi?

A mit más iróról, sőt a Névtelen némely más fejezetéről föl nem tennénk, oly zavaros eszű compilator ily zagyvalék fejezetében még különbeket is lehetségeseknek tarthatunk.

Azonban fennmarad a valószinűség a mellett, hogy a kérdéses szó betűszerint hű a kútfőkhöz. Szerzőt más helyeiből is úgy fogjuk ismerni, hogy bár képes kivonataiban nagy félreértésekre, vagy könnyelmű ferdítésekre is; de a szavak leírásában nem rosszabb másoló, mint kortársai. — A kérdéses szó nemcsak épkézláb német szó, hanem mint helynév sem volt ismeretlen, bár ma már még modern alakítással sem ismeretes a térképeken.

III. Salapiugin, mint helynév.

Koch Sternberg már idézett összeállításában 1841-ben, a Névtelennek vagy harmincz helyneve közül csak kettőnek tudott helyet találni Magyarországon. A többit Stiriában szórta szét. S ezen két helyek egyike a Quinque Basilicas, másika Salapiugin! Miért ajándékozta nekünk épen ezeket a maródiakat, ha már kedvünkben akart járni? Egyszerűen azért, mert semmiképen sem tudta hazája uj és régi geographiájában Stiria és Karinthia nevei közt tartozandóságukat kimutatni. Salapiugint nem tudta hová tegye, mint a mi Szalánk partjára.

Mondja-e azt a Névtelen, hogy Salapiugin egy Sala folyó mellett fekszik? Nem mondja. De azt sem mondja a Névtelen, hogy átalán folyó mellett feküdnék az a helység. Igy azok, a kik még a Névteleneéhez hasonló kútfő betűihez is ragaszkodni kötelességnek tartják, kútfő ellen való vétket követnek el, olyat

tio = Sale) szerepelnek *purigen*-nek neveztetnek többes számban. (Deutsche Rechtsalterthümer 1854. kiadás 555. és 556. lapok.) A névtelen kihagyta a tanuk nevét, kik az eredetiben bizonyosan elő voltak sorolva, de összefoglaló nevőket meghagyhatta s félreérthette.

tulajdonítván neki, a mit ő nem mondott. Azonban a helynevet nyelvészeti okokból teszik egy folyam mellé.

Azt mondják: Salapiugin végzete német szó, s érthető szó. Mert piugin = beugen, ez annyi mint *hajlat*. Elfogadjuk, de fenntartásokkal.

A hajlatot jelentő német szó mind régi, mind új alakjában a ritkaságok közé tartozik. Oly hosszú folyású vizek nevével, mint a Duna, Rajna, Inn, Enns, Dráva stb. nem találunk sehol *beugot* párosulva. Aránylag kevés is a németségben a folyók nevéből való helynév. Újjunkon számlálhatjuk meg a Drau- és Mur összetételeket. A hol ilyen van, azt az eck- vagy egg, a feld, wald, burg stb. szolgáltatja. Oly szavak, melyek nem a vízre, hanem a száraz földre vonatkoznak. A gyakoribb *eck* is, mely a hajlatnak szokott megfelelni, inkább a száraz beszögellését, mint a viz képezte hajlást fejezte ki.

Förstemann az összes német világ több száz évi irataiból (a Névtelenből vett Salapiuginnal együtt) csak öt helynevet tud felhozni, melynek hasonló végzete volna. Tehát négy analogia támogatja a nevet.[1]) — De felhoz négy-öt összetétel nélküli *Piug*-ot, mi arra mutat, hogy ily helynév folyó nélkül is megállhat. Vajon a Tirolban a Brenner egy mellék völgyében fekvő Puigen helység szintén folyó kanyarulattól nyerte nevét, holott legfeljebb patakocskáról lehet szó?

De az összetételben előforduló »beug«-okról is bajos bebizonyítni, hogy egy hasonló hangzású folyó kanyarulásából származott nevök.

A Förstemann említette Persenbeug kétségtelenül folyó mellett fekszik Ausztriában, még pedig ama folyónak egy merész kanyarodása mellett. Ámde az a folyó nem Persen, hanem az öreg *Duna*; — mert Persenbeug Ibs-szel átellenben van a Duna partján. E szerint nem a folyóvíz nevéről keresztelték el.

Wirmo-pug, mely szintén régi, (s talán hibásan írva piug helyett), szintén a délnémetség helyneve. Fekszik Bajorországban, a moosburgi kerületben, Gammelsdorf mellett (Freisingtől északkeletre, Landshuttól nyugatra); de nem folyó, hanem legfőljebb

[1]) Persenpiug, Wissepuig, Wirmopug, Liutpiuga.

egy kis patak mellett, mely köszönje meg, ha neve van, nem hogy még egy-egy kanyarodása külön nevet érdemelne!

Érdekes tudni azt is, hogy az újabb németség a Persenbeug mellett a Persenburg nevet használja s Wirmopug ma Würmpürg. Bizonyság ez arra, hogy a nép szokatlannak tartja a beug-ot a helynevekben; vagy talán nem volt-e ama régi névnek idegen származása, mi hegyet jelentett? [1])

A Wissepuig és Liutpiuga hollétét nem tudom, mert mai nevét nem ismerem. De a Wisse- aligha nem *rét*, kaszáló jelentésű. Ez ismét azt bizonyítná, hogy nem egy-egy folyó tulajdonságairól vették nevöket a német falvak és városok, hanem a szárazföldi viszonyokról.

Ezekből világos, hogy egy *piugin-* végzetű helynévben, még ha a hely vizkanyarodásnál fekszik is, s ez a kanyarodás ki van is fejezve neve egyik részében, a másik rész különbözhetik a folyó nevétől, mint a Duna hajlatánál fekvő Persenbeug. S átalán nem is bizonyos, hogy a beug mindig kanyarulat a helynevekben.

Minthogy tehát se a Névtelen nem mondta, hogy Salapiugin a Sala vize mellett fekszik, se a »beug« nem kívánja meg oly mulhatlanúl a folyót, mint az adjectivum a substantivumot, — az e részben felállított hypothesis nem mondható sikerültnek.

Másfelől bizonyos az is, hogy Stiria és Karántföld helyrajzában a Sala név gyakoribb, hogysem az e részben való szorultságból kellene ilyet azok határán túl keresni. Van ott Salaberg; 3 Sall-egg, 4 Sallach (a szokott -ach képzővel, mi patakot tett.) Sőt van Salla patak és falu is, mint látni fogjuk.

Végre ha csakugyan helységet tesz a kérdéses szó, s Sz.-Rupert tiszteletére ott csakugyan templom állott, akkor régi neve valamely Sz.-Rupert nevű falu neve alatt lappanghat. A Szala mentén ilyet hiában keresnénk, ha csak Sz.-Grót nem onnan származott. Régen Rupertet Hrodbertnek írták s Névtelenünk is úgy írja. Ebből lehetett volna tán *Grót*. De nem valószínű, hogy

---

[1]) A középkori latin pogiumból a köznapi román nyelv puog-et, puoi-t csinált, mi hegy, emelkedés, (ma pui) Azon dombokat is így nevezték, hol törvényt láttak. (Grimm, i. m. 802. l.) A köznapi románság elterjedt volt Németországon is.

890-től 1000-ig, a magyar pogány korban egy szent helynév fenntartsa magát. Így hát a mi Szalánk körül nincs nyoma Rupertnek. De bezzeg van számos nyoma Stiriában és Karinthiában! Ha ma a salzburgi érseknek bizonyítnia kellene, hogy elődei voltak ama táj térítői, oklevél helyett csak Stiria és Karántföld részletes térképét kellene kiterítnie, mely hemzseg a Sz.-Rupertektől, míg Alsó-Austriában egy sincs, s Magyarországon is csak egy (nem szent) Rupert van Vas-megyében.

Vagy ne lenne ama helynévről emlékezet a salzburgi Névtelen munkáján kívül más régi hiteles irományokban is?

Okmányokban lehet azt felmutatni, tudom. De ezen okmányok nagyobb részéről már szóltam. Ugyanazon szép társaság az, melyben a »Quinque Basilica« helynévnek van megtéve.

A salzburgi érsekség okmánytárában (Juvavia), ugyanazon lapokon, hol a »V. Basilica« szerepel, hűségesen ott van a Salapiugin is, s elég a fentebbi idézetekre hivatkoznom. A 890-dik évről szóló hamisítványban ez áll:

»Ad Sala*puigin* curtem cum 300 mansis, et totidem vineis .. vel quiquid ibi habuimus«. Ez Arnulf király szájába van adva, intézve a salzburgi érsekhez. Pedig a Névtelen szerint a király már rég nem birta volna azt a helyet! Érdekes ajándék 300 jobbágytelek 300 darab szőllővel! 978-ban ezt is szórúl-szóra megerősíti II. Ottó. Tehát a német császár rendelkezett volna zalamegyei birtok fölött. Megemlítem, hogy mindezekben Sabaria (Szombathely) is szerepel, mi valami stiriai Saboroveczből, vagy Sabreschből lehet rontva, mint a Karantanából Carnuntum ugyanott.

Előfordúl Salapiugin másutt is.

Egy 860-ra tett okmány szól Privináról, a király »hűséges herczegéről,« ki mint sajátját adja Salapiugint az altaichi kolostornak.[1])

Kopp kimutatta az okmány forma hibáját.

S mit tartsunk arról, hogy most, 860-ban Salapiugint az altaichi apátnak adják, s akkor és azután még is oly sokszor meg-

[1]) Fejér, Codex Dipl. I. 183. közli a Monumenta Boica XI. kötetéből.

ujítva, az a salzburgi érsek valódi tulajdona 300 jobbágy telekkel s ugyanannyi szőllővel?

Azonban a hamisítványok, óvatosan használva, némi halaványvilágot vethetnek a tárgyra. Azok, természetesen, jóval későbbi keltűek, mint a hogy datumaik mutatni akarnák.

Az álokmányban *Salapiugiti*-ről van szó; tehát a hamisító eltért a betűkre nézve is.

Azonban lássuk, a térkép mely táján keresik az érdekeltek azt a rejtélyes helynevet?

A hamisítvány mondja azt, hogy Salapiugiti a Sala folyó mellékén fekszik. De nála már csak folyócska az, »fluviolus,» és ő sem érti alatta a magyarországi Szalát. — A X—XI. században ennek hasznát sem vehette az altaichi apát. Továbbá a Salapiugiti nála nem mint falu, vagy város, hanem mint egész megye szerepel, melynek határait birja, hét más helység tartozván bele. Ezek pedig nem Magyarországra, hanem steyer földre Cilly kerületébe vezetnek. [1])

Ebből csak azt következtetjük, hogy a X. és XI. századbeliek ha Salapiuginről volt szó, azt a Gurk és Száva mellékén keresték. Ott keresték a Sala folyót is, mely ott nincs és tán nem is volt: — annak eredete az ő képzeletőkben keresendő, s elbúvik, mint a krajnai patakok, a hamisítványok setét barlangjaiba.

Ilyenekről világosítnak fel a másnemű (ál) kutfők!

IV. Mosaburg és a Sala folyó.

A 10-dik fejezet végén Privina szláv főemberről a szöveg azt beszéli, hogy ő Nyitra várának volt a birtokosa. Azután a szomszéd morva fejedelem onnan elűzi. A német királyhoz fut, s ott lesz keresztyénné. Azután onnan is elkergetik, vagy odább

[1]) Ezekből kettőt némi valószinüséggel találunk meg a mai térképen. Slougenzin szlávos helynévhez hasonlít *Slogainez* a cillyi kerületben, s *Kirchstetten* ugyanott (Ganovicztól 1 órára.) Abban a környékben a hamisítvány még némely más nevére is találhatunk analogiát. Igy az ő Waltungesbuchja lehet a mai Waltendorf, s »Marchau«-ja németes rontása a mai szlávos Machanácznak. Ezek távol minden Sala nevü folyótól, — nagyobb részök a Gurk folyó mellékén található. Hanem azon környékben igen is van Salok, Salovicz s ehhez hasonló helynevek.

áll. A bolgárokhoz bujdosik, ott sincs maradása. A német király ellenségeivel a mai Tót vagy Horvátországban kezet fog. Megverik s a Száván túlra menekül. A német király kegyelembe fogadja, s megajándékozza egy birtokkal. Ez mind a legegyügyűbb elbeszélés, melyben egyetlen indok vagy jellemző sincs. De hát legalább nem képtelenség. Máskép vagyunk Nyitrával. Az kitűnik, hogy amint Nyitrát elhagyta P., oda vissza sem került többé.

Mindamellett nehány sorral hátrább a 11. fejezetben azt olvassuk, hogy Privina már Nyitrában alapított volt keresztyén templomot, melyet a salzburgi érsek szentelt fel, — holott pedig maga mondta előbb, hogy Privina mindaddig pogány volt, míg Nyitrában urkodott. Mily könnyen áll nála az egyházalapítás, s ennek érdekében egyéb is!

Ugyancsak a 10-dik szakasz végén Privina kalandozásai végéül az van előadva, hogy visszajött, átkelve a *Száva* folyón (cum suis petransivit fluvium Sawa) s ott *Salacho* comes fogadta.

A Száva említtetik, de a Dráva nem.

Mindez a 10. fej. végén áll. A 11. fejezetben kétszer van czélzás Mosaburgra.

Az első hely, a 850-dik évre vonatkozik, midőn Privina egy Sala nevű folyó mellett birtokot kap hűbérül a német királytól. »Tunc coepit ibi ille (Privina) habitare, et munimen aedificare in quodam nemore et palude Salae fluminis.« Hozzáteszi: a salzburgi érsek ott templomot szentel fel, Mária tiszteletére.

A várnak itt nincs neve, csak *munimen*.

Két-három évvel későbbi időről tehát 853-ról, ismét körülményesen van elmondva, hogy a salzburgi érsek mesterembereket küld oda egy tisztességes templom építésére, »qui infra (az az intra) *civitatem Priwinae* ecclesiam construxerunt« melyben Adrianus martyr tetemei pihennek.

Ismét sok egyéb el van mondva, csak a város neve nincs.

Egy másik fejezetből tudjuk meg a vár egyik nevét.

A fentebbi eset után tizenkét évvel, 865-ben (13. fejezet) újra látogatást tesz Privina birtokán a salzburgi érsek s a karácsont ott tölti »in castro Chezilonis, *noviter* Mosapurc vocato.«

Igen csodálatos egy tünemény lenne, hogy egy vár tizenkét

többi régi másolatok *Salát* írnak, azt mondhatnók, hogy mégis ama kézirat eltérése nem közönséges, s semmiesetre nem vehetjük toll- vagy olvasásbeli tévedésnek. A másoló geographiai ismerete után indúlt, s ha nem híven másolt, tudta volna okát adni az eltérésnek. Mindenesetre érdekes, hogy már a XII. században van, a ki kétségbevonja a Névtelen geographiája alaposságát. Azonban a régi kéziratok többsége ellene szólván, fogadjuk el helyes irásmódúl a *Salát;* — csak azt kutatván, hogy maga a Névtelen a Balaton Szaláját értett-e alatta?

Kútfőnk egyik fejezetében látunk egy geographiai lucidumot. Szó van Alsó-Pannóniának a »lacus Pelissa« körüli részeiről, mely tó (Bécstől véve) a Rábán túl terül el, azontúl ismét van a Dráva és ennek a Dunába torkollása. Egész idáig adta volt Nagy-Károly császár Arno salzburgi püspöknek térítési területképen Pannoniát 796-ban. [1])

Látjuk, szerző tud a Balatonról, s elég jól helyezi el.

Azonban a 11. fejezetben a Balatonról szó szines. A hely, melyet már egy részben idéztem, így szól:

» . . . praestavit rex Privinae *aliquam* inferioris Pannoniae in beneficium partem circa fluvium, qui dicitur Sala. Tunc coepit ibi ille habitare et munimen aedificare in *quodam nemore et palude Salae fluminis* . . .«

Utóbbi rész magyarra forditva:

»Akkor ott kezdett (Privina) lakni és várat épitni valamely erdő közt s a Sala folyó valamely tava mellett.«

Mondják-e ezek a szavak, hogy Privina vára a Balaton mellett volt? mondják-e, hogy arról a Szaláról van szó, mely a Balatonba torkollik? — Nem mondják. Ha mondanák, én hallgatnék.

A Balatonról azt mondani, hogy az a Szala folyó által képzett tó, furcsább lenne, mint a Fekete tengerről azt mondani, hogy az egy bizonyos tó, melyet a Duna alkot. Mert a Duna fontosabb még a Fekete tengerrel szemben is, mint a Szala folyó a Balatonhoz képest. Számos ember van ma Magyarországon, túl a Tiszán, ki a Balatonról hallott, Zala-megyéről még többet, de a

[1]) Conversio, 6. fej.

Krajna felette sok Moos-féle helynevet mutat fel. Többek közt épen a kérdéses Mosaburgra nézve Koch Sternfeld, azon helynévtárában, melyre különben mint tekintélyre szoktak hivatkozni a német irodalomban, — két ismeretest hoz fel. Egyik Klagenfurttól két órányira, — egy régi vár, mely már a IX. század végén, királyi palotává lett Mosaburg név alatt, — s ma is mocsárokkal környezve látható a részletes térképeken — az az egy újabb kastély áll a hasonnevű régi várhoz közel Moosburg név alatt. A másik Mosaburg Cilly körűl állott régen; de ma már — szerinte — neve elhangzott.[1]) Azonban felejti ő is, hogy Karántföldön és Stiriában a német nevű helyeknek volt szláv neve is, sőt még van többnyire ma is. Igy a Klagenfurt melletti Mosaburgot az ottani vendek Blatogradnak nevezik.[2]) Ilyes volt a régi név alkalmasint, mit a Névtelen nem tudott. A Cilly mellett állott Moosburg nevét is megtalálja vala Kocht-St., ha szlávra fordítja azt. Mert slatina is mocsárt, tavat tesz a régi szlávban.[3]) Egy Slatinát pedig találunk Cilly szomszédjában ma is, mi egykor lehetett Slatinagrad = Moosburg, s közel hozzá egy *Sallogamot*, mi a Salával van közel hangzati, ha nem is értelmi atyafiságban; de ezeknek a német neve hangzott el.

Mosaburgot, mindezek után hová tehetjük több joggal, — oda-e, a hol nyomát se leljük, vagy oda, a hol részint azon módon ott áll a térképen ma is, részint világos nyomát találjuk?

Nem is tette volna magyar földre senki a quinque Basilica és a Sala fluvius említése nélkűl. Lássuk hát a *Sala* névvel mikép áll a dolog?

A múlt században nem Salának olvasták a nevet, hanem oly folyónak, »qui dicitur *Sana*«, s oly tónak, melyet a *Sel'ede* alkot (palus Selledae fluminis). (Hansiz II. 129. l. Juvavia Anh. 16. l.) S valóban egy régi kézirat, melyről Wattenbach megengedi, hogy XII. századbeli is lehet, Sanát és Selledét mond, — de hozzáteszi W., hogy ez a kézirat elég hibás. — Daczára annak, hogy a

[1]) Lásd i. betürendes munkáját, a bajor Akad. 1841. közleményeiben.

[2]) Vollst. Ortschaftsverzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Länder. Bécs, 1882. 114. l.

[3]) Mikl. Lex. Pal. Sl. Slatina szó alatt.

idem sit ac palus.« — Magyarán: sala = mocsárokat képző folyó. Láttuk, a mi Szala folyónkra ez azért nem illik rá, mivel ennek a celták adtak volt nevet. De a Stiriában és Karinthiában inkább divatozhatott a német szó, nemcsak mint helynév, hanem mint általános kifejezés. Ráillett oly jelentéktelen patakra, mely nevet alig érdemelt, de egy vidéket el tud posványosítni. Azért a »fluvius, qui dicitur sala« azt jelentheti a Névtelennél »olyan folyó, a minőt a németek »salá«-nak szoktak nevezni.«

Példáúl mintha közérthetőség kedvéért azt írnám az Alföld egy vízfolyásáról, olyan folyó, melyet *ér*-nek neveznek. (Bár az ér nem egy jelentésű a fentebbi *salá*-val).

Az a kérdés a szerző maga tulajdonnévnek vette-e a szót, vagy általános értelemben? — Ezt bajos eldönteni, mivel a XI. és XII. század kéziratai nem használják rendesen a nagy betűket nevek kiemelésére. Ha használják, a »quinque basilicas« szóból nem lesz vala soha helynév. — Megeshetik, a szerző folyónévnek vette, a mi a folyók csak egy osztályára céloz; de azon kútfő félreértésével, melyet használt.

Igy Mosaburg volt építve oly tó mellé, mely valamely posványt képző folyócskából gyűlt. Ilyen pedig volt elég — s többek közt ily tavas vidéken fekszik a Klagenfurt táji Mosaburg is.

Különben van Stiriában egy patak név is, mely úgyszólván azonos a Salával. Található Köflachon feljül egy Salla nevű patak s ugyanazon nevű helység. Van eset rá, hogy régen egy patak alsó folyásában viselte egy folyó nevét, melyet ma más néven neveznek. Igy a mai Rábczát oklevélben találjuk Spraznak nevezve a IX. században, azon patakról, mely felső mellékfolyója Spraz név alatt. Igy régen lehetett Sala az, a mi ma Kainach, (a Mura mellékfolyója.) Köflachon alól még Mooskirchent is találunk a folyó mellett.

Azonban nem követünk el anachronismust, ha a Klagenfurt közelében levő mezőn keressük a conversióban előforduló Sala szó eredetét, — melyből a Névtelen folyó nevet faragott.

Klagenfurt környékén a mezőt a németek Zollfeldnek nevezik, latinosan *Solium*-nak írták. Lett az, Zeuss szerint a gyakori szláv »Szól« szóból (?). A mai Klagenfurt még a IX. században csak kis hely lehetett. Ugyanazon tájon feküdt akkor Karantan város

(Carantana civitas,) melynek főtemploma Sz.-Péternek volt szentelve. Azért Maria Saal a régi oklevelekben Carantana város névvel cseréltetik fel olykor. (A fenn ismertett hamisítványok Carnuntummá változtatták.) A régi karántán herczegeket itt avatták fel. »A Karánt hegy alatt Sz.-Péter temploma mellett egy kő volt, melyre a herczegnek kivont karddal kellett állania..... A herczeg a hegyről a saali egyházhoz siet (ad ecclesiam Soliensem) . . . onnan a Saal mezőre (in prata Soliensia) hol igazságot szolgáltat.« [1])

A német Maria Saalnak nevezi ma azt a helyet, mely Klagenfurttól éjszakra, tőle másfél órányira fekszik, s ma is a salzburgi érsek birtoka és egy prépostság székhelye. Sőt maga Klagenfurt sem idegen a Solio vagy Saal névtől. Mert vend nyelven *Szelancz* (Szelanecz) azon város neve. Minden nép igyekszik az idegen neveket úgy rontani el, hogy saját nyelvén valami jelentésök legyen.

Ha a Névtelen Salaját ezen vidékre teszszük, aligha a történelemmel ellenkezésbe jövünk. A VIII. század végén kezdődik csak valóban a Karantán nép kikeresztelkedése. S még akkor is gyenge lábon áll; mert a Conversió hozzá teszi, hogy vagy két lázadás (carmula) történt, mely alatt pusztultak onnan a keresztyén papok. A térítésnek N.-Károly s utóda alatt újra kellett kezdődnie, de lassan ment. I. Miklós pápának egy 860. táján kelt levele azt az érdekes themát fejtegeti, a Karántán tartományi püspök kértére: mi történjék, ha egy pap önvédelmében egy *pogányt* meg talál ölni. [2]) Ez nem curiosum, hanem elég világos bizonyság rá, hogy Karantániában még a keresztyén papok életveszélyben vannak a pogányok miatt 860. körül. Hozzá kell tennünk, hogy ugyanott a magyarok bejöveteléig sem volt egyetlen egy püspöki székhely is — csak ideiglenes, ambulans püspökök, ugynevezett regionariusok s azok sem folyvást. A nemsokára fellépett Methodnak

[1]) Idézve: Zeuss »Die Deutschen« 617. l. Pez gyüjteményéből Anonym. Leobiens. Chr. A szertartás részletesen van leirva Hormayr Zsebkönyve 1812-diki folyamában.

[2]) Corpus Juris Canonici Pithoei után Ankershofen, Urkunden Regesten Zur Geschichte Kärtens. Archiv für Kunde öst. Gesch. quel. 1848. évf. III. füzet, 7. l.

Chezillel való barátsága és működése igen jól megfér Karinthiában vagy Stiriában.

Bármint legyen ez (könyvet irni nem akarok e tárgyban,) a fentebbiekből látjuk, hogy a historiai okok sem kényszerítették a német tudósokat arra, hogy a német grófságokkal és templom alapításokkal a Balatonig jöjjenek. Egy név hangzásából indultak ki, holott Steyer- és Karánt-földön elég sok Sala és hozzá atyafiságos szó található a helynevekben. Az egész eddig elfogadott nézet nem épül egyeben a »fluvius« szónál, s az is mint láttuk, valószínűen nem egy valóságos névre, hanem egy kis betűvel irandó praedicatumra vonatkozik.

Szóljunk most Alsó-Pannoniáról, mint az eddigi vélemény egyik valószínű argumentumáról.

IV. Pannonia Inferior, ad mentem Anonymi.

Hazánk Dunántúli kerülete, a mai Horvát- és Tótországgal, hozzá foglalva Alsó-Austriának a Dunától délre s Bécstől keletre eső részét, volt nagyjából a római császárság Pannoniája. Ez egy körülbelül éjszaktól délnek haladó vonallal volt politikailag Alsóra és Felsőre osztva. Amaz a keleti, a Duna és a Balaton vonala közt.

Mindez csak nagyjából való meghatározás; mert a Kr. születése táján történt hódítás óta az V. században történt elvesztésig változtak a határok is. Lett azután I., lett II. Pannonia, lett Valeria, lett Szávamelléki is. Mindez, még eddig nincs egészen tisztába hozva, valamint az is kétes, hogy Felső-Pannonia nyugati szomszédja, Noricum (Stiria, Karinthia, s a mai Austria) különböző időben hol kezdődött, mi volt keleti határszéle. Meglehetős elasticus fogalom volt kivált Alsó-Pannonia.

Az avarok hosszu uralma után a IX. század elején ismét előkerülnek a régi nevek; de vagy az új viszonyok kényszerüsége, vagy a régiek félreértése miatt nem kis dislocatióval, kivált Névtelenünknél.

Először is ránézve Noricum nem létezik.

A ki a IX. században használta e nevet, az a Bajor földet értette alatta, holott mint tudva van, a római korban ott Vindelicia és Rhaetia feküdt, míg Noricum, mint láttuk, a mai Austriá-

nak felelne meg nagyjából. Igy Noricum ki levén ejtve, Pannonia mind a Duna menttén, mind a Rába, Mura és Dráva völgyén fel tetemesen nyugatabbra csúszott, vagy jobban mondva az egykori Noricum Pannoniába olvadt.

N.-Károly a Duna menttén a Rábáig hatolt. Az avaroktól visszafoglalt föld odáig Pannonia, még pedig a Felső.

Egy másik combinált támadás Olaszország felől, a Száván és Dráván jött le. Az itt hódított vidék logikailag Alsó-Pannonia kellett hogy legyen. A két Pannonia ekkor inkább éjszaki és déli, mint keleti és nyugati darabokra oszlott.

A Nagy-Károly idejebeli hódítások délkeletibb részei mulékonyak voltak. A hajdani Pannonia területén maradt szlávságból nem lehetett azonnal, keresztyén grófságokat alapitani. A Duna menttén a bajorok által fenn lehetett tartani a felsőbbséget a Rábáig; de a Dráva és Száva menttén a németségnek és keresztyénségnek ily támasza hiányzott. A bajoroktól és a Duna völgy telepeitől nehezen járható hegyek, az alpok gerinczei választották el. Ezek a vizválasztók ekkor népválasztó hegyek is voltak. Karinthia, Stiria a németségtől meglehetős elszigetelt állásban voltak.

Kapva kaptak rajta, ha a szlávok közt egy Privina akadt. Mindenesetre föl lehet tenni, hogy Pannoniához nem számitották a szlávság független törzseinek birtokát, ha mindjárt azok épen a régi római Alsó-Pannoniában laktak is.

A Névtelen, mint mondám nem említi Noricumot, de még Felső-Pannoniát sem. A karantán szlávok megtérítéséről szólván, kevés köze van a Duna menttéhez a Rába torkolatáig. Ő csak Alsó-Pannoniáról beszél.

Mindjárt műve elején, elbeszélve a bajorok megtérítését az első salzburgi püspök és későbbi szent által, már ezt Alsó-Pannoniáig utaztatja, (a VII. században, vagy VIII-dikban-e, az vita tárgya,) mondván, hogy a Duna medrén hajókázva, utazását egészen Alsó-Pannonia határáiglan terjesztette s onnan Lauriacumba érkezett vissza szerencsésen. [1])

[1]) Per alveum Danubii usque ad fines Pannoniae inferioris iter arripuit . . . reversus ad Lauriacum pervenit civitatem. Perz. Monumenta Scriptores XI. 5.

Ugy látszik Lorchon alól, talán a bécsi erdőnél kezdődött neki az az Alsó-Pannonia, mi annyi volt, mint »az operentián is túl.«

Jobban van fogja fel ezt az Alsó-Pannoniát egy másik helyen, melyet már fentebb egy oldalról ismertettem, a hol elég jól tudja, mily renddel következnek Rába, Balaton, Dráva. [1])

Hanem a tájékozottság e részben csak a sorrendre értendő, nem pedig az égi tájakra.

Más helyen a névtelen szerint Alsó-Pannóniának a rómaiak a Dunától délre eső részt nevezték, s a húnok éjszakról déli irányban keltek át Dunán, mikor ezen Alsó-Pannoniából a rómaiakat góthokat és gepidákat kiverték volt.[2]) Pedig azt akarná mondani, hogy keletről nyugati irányban keltek át. Ily fogalma van szerzőnek Alsó-Pannoniáról, szerinte a Duna nem kanyarodik meg Váznál, hanem egész Alsó-Pannónia hosszában nyugatról keletre tart.

Kapcsolatban ezzel a Dráva is másképen folyt a Névtelen szerző képzeletében, mint a valóságban. Szerinte Alsó-Pannonia a Drávától nyugatra és nem éjszakra esett. Természetes is. Mert ha a Duna csupán éjszaki határa Alsó-Pannoniának, a Drávának, hogy ezen Pannonia végénél a Dunába szakadhasson, éjszaki irányban kellett folynia, s így Alsó-Pannónia az ő balpartján tőle nyugatra esett. Szóval a szerző, kinek idejében a Rábát jobban ismerték, épen oly irányu folyást és betorkollást adott a Drávának, minő a Rábáé.[3])

Ilyen fogalmak mellett természetes, hogy a Dráva felső végét képzeletben le kellett nyomni délnek és keletnek s vele

---

[1]) U. O. 9. lap.

[2]) Antiquis enim temporibus ex meridiana parte Danubii in plagis Pannoniae inferioris et circa confines Romani possiderunt . . . Huni ex sedibus suis in aquilonari parte Danubii . . . habitantes, transfretantes Danubium expulerunt Romanos etc. u. a. 9. l.

[3]) Az idevonatkozó hely: Nagy-Károly császár 799-ben miután legyőzte az avarokat, a keresztyénséget volt terjesztendő a hódított tartományban a szlávok közt, a salzburgi püspök alárendeltjének, Theodoric püspöknek adja »regionem Carantanorum et confines eorum *occidentali* parte Dravi fluminis, usque dum Dravus fluit in amnem Danubii.« (U. a. 10. l.)

együtt csuszott keletre Karinthia is, körülbelül oda, hol most Stiria van, sőt tán idébb is, be a mai térkép Zalamegyéjébe. Mindaz, a mi a Drávától ma éjszakra, vagy szerző szerint nyugatra esett, határozottan Alsó-Pannónia volt neki, — a Duna mentét véve irányadónak.

Nem lévén a Névtelennek helyes fogalma a Dunáról, nyilván nem volt világos fogalma Alsó-Pannóniáról; nem lévén más, mint megfordított fogalma a Dráva folyásáról, nem ismerte a régi Pannónia, és a mai Stiria, Karinthia közti különbségeket.

És csakugyan minduntalan kimutatja, hogy nincs tisztában vele, mi a különbség egyfelől Alsó-Pannónia és másfelől a Karántán szláv nép lakta Karinthia és Stiria közt. Egyházi tekintetben Nagy-Károly a salzburgi érseknek hatalmat adott a térítésre a Dráva mentén le egész a Dráva torkolatáig, — a politikai felosztás mellékes volt, melyről a fogalmat zavarta az is, hogy Pannóniát ugyanaz a nép lakta, mely Karinthiában volt megtelepedve: a szlávság.

Szerző vegyesen említi a karantánokat és szlávokat.[1]) Néha egynek veszi, néha ugy beszél együtt róluk: a karantánok s az ő szomszédjaik (confines eorum).

Most már ha szerzőnk azt mondja, hogy Mosaburg Alsó-Pannoniában feküdt, s a Sala folyó Alsó-Pannoniában van, tehetjük mindezt bizvást Karinthia keleti részeibe, vagy Stiriába Privina minden ingatlanaival együtt.

Annyival inkább, mivel, a mit soha sem kellene felejteni, nem más délkeleti népek, mint épen a karántánok foglaltatnak a munka czimébe: »Conversio Carantanorum.«

---

[1]) »Sclavi, qui dicuntur Carantani, et *confines* eorum 6. l. (Elég határozatlan megkülönböztetés.)« Franci et Bagoarii cum Quarantanis (kiverik az avarokat a mai Austriából). 7. l. »Samo quidam Sclavus manens in Quarantanis, fuit dux gentis illius« (u. o.) Más kútfő szerint Samo csehországi fejedelem. Ismét: »coeperunt Huni (avarok) eosdem Quarantanos hostili seditione affligere. (u. o.) »Petentibus eisdem sclavis (vissza vive a karantánokra). U. o. Arno salzburgi püspök papokat küld »in Sclaviniam, in partes videlicet *Quarantanas* atque *Inferioris Pannoniae.*« (10. l.) Ismét: »deducentes in Sclaviniam. Et comendantes episcopos in regionem Carantanorum et confines eorum *occidentali parte Dravi fluminis*« stb.

A kik azt vélik, hogy a Névtelen csakugyan azt értette Alsó-Pannoniának, a mit a római értett, azok tudhatnák, hogy a Zala vizének egy cseppje sem folyt Alsó-, hanem Felső-Pannoniában. Kivált a szokott Spruner-féle térképeken a mai Keszthely tája jó messze volt Alsó-Pannonia határaitól.

A Névtelennek nincs szava, mely elasticusabb volna épen az Alsó-Pannonia kifejezésnél.

Műve záradékában találjuk Pannoniát még egyszer említve, s annak keleti részét, (»orientalis Pannonia«) azt mondja, hogy mióta Károly császár idejében Pannonia népeit a salzburgi érsek kormányozza, 75 év telt el.

Itt keleti Pannonia nyilván a Rábától délre eső Pannoniát teszi, tehát ez egy jelentésü szerzőnknél Alsó-Pannoniával, mi elég tág fogalom az ő képzeletében.

Nagy-Károly császár, kinek a Dráva folyásáról helyesebb fogalma volt, mint a salzburgi Névtelennek, 810-ben osztoztatta volt meg a salzburgi érseket az aquilejai patriarchával, rendelvén, hogy mindaz, a mi a Drávától délre esik a patriarcha egyház megyéje, a mi pedig éjszakra, az a salzburgi érseké. Később a két egyházmegye megszünt egy király alattvalója lenni s abban az időben, melyből Névtelenünk feljegyzéseit ismertetjük, a Drávától délre eső rész az olasz királysághoz számított Aquiléja alatt állott volna.

De Privina kalandozásából az tünik ki, hogy politikailag a Dráva és Száva közti rész is a mai déli Stiria és Krajna, a német királyé volt Salacho comes parancsai alatt. Igen valószinű, hogy ezen két szék közt a földön ülő területet nemcsak politikailag, hanem egyházilag is német hatóság alá vették N.-Károly rendelkezése ellenére. Itt nyilt rés, a Dráva és Felső-Száva közt Privina megyéje számára. Elég az, a területi s más viszonyok számbavételéből a valószinűség Cilly tája felé is vezethet.

A mi Pannonia kérdését illeti, látjuk, hogy ezt a tartományt ebben az időben a jobban értesült Károly császár nem éjszaktól délre menő vonallal hasogatja orientalis és occidentalis részre, hanem a Drávát déli határnak szabván, a Rába által inkább éjszaki és déli részek állottak elő. A Névtelen képzeletében nem lehetett más vonal, mint a Rába és a Dráva. Ez pedig

tudjuk, hogy a valótól legalább is 90 fok elhajlással éjszaki irányban folyt szerinte.

Világos a fennebbiekből, hogy a Névtelen szerző szándék nélkül is leírhatott geographiai helytelenségeket, miután kivált a nagy folyók irányára nézve fonák nézete volt.

Azt gondolom, nem is a IX. század fogalmai ezek, midőn a németek jobban lehettek értesülve. Későbbi időben, mikor a magyar elzárta ezen tájakról a németek közlekedését, valószínűbbek ily fogalmak.

De ennek fejtegetése nem tartozik szorosan a tárgyaltam kérdéshez.

V. Két helynév-csoport.

Hogy három-négy helynévre könnyű hasonlót találni bármely vidékén Stiriának és Karinthiának, azt a fentebbi példákban láttuk.

Ámde nem két-három helységről, hanem vagy harminczról beszél a Névtelen, melyek mind Privina fővárosa körül csoportosulnak.[1])

Már ezen értekezés elején szólottam azon nem tudományos eljárásról, mely szerint vagy harmincz helynév közül kettőre-háromra építnek állítmányokat s a többit mellőzik. A fentebbiekben kimutattam, hogy a két-három helység közül egyről sincs bebizonyítva, mintha a Balaton mellett feküdtek volna. — Minthogy a többiről, a nagyobb részről, senki sem koczkáztatott hasonló állítmányt, — természetesen nincs mit czáfolni. Sőt a ki ezen nagyobb részről — tudtommal — egyedül írt tüzetesen — Koch Sternberg — az azt a többit Stiriában s Austriában helyezte el.

Csak nehány megjegyzést csatolok ide a Névtelen helyneveinek jellemzésére.

A Névtelen két csoportban közli tömegesebben a helyneveket. Az egyik csoport a 11. fejezet végén áll; a másik elfoglalja

[1]) Azért nem mondhatok határozott számot, mert mint láttuk, némely Sandrat-féle névről nem tudni, maga a szerző embert értett-e alatta vagy falut.

az egész 13. fejezetet, s utóbbi részletesebb és correctebbnek látszik, a mennyiben itt általán a helységek is, néhol birtokosaikkal, meg a templomok patronusai is meg vannak nevezve, nem úgy, mint a 11. fejezetben.

Azt gondolom, figyelmes vizsgálat után a helynevek számát alább is szállíthatjuk.

A 11. fejezet lajstromában, mellőzve az V. Basilicát, hat helynév »Kirchen« végzetű, hat nem az. Az előbbiek közül négyben világosan személynév van foglalva, kettőbe csak valószínűen. Ezen nevek: Ottakares-, Paldmuntes-, Isangrimes-, Lindolfes-kirchen. Mind német személynevek. Személynév-féle hihetőleg a Widershers-kirchen is. A Beatuses-kirchen, a mennyire utána járhattam, egyetlen a földkerekségén, mint helynév. Talán az érseket, vagy S. Rupertet azaz: az érsekséget, mint birtokost értették Beatus alatt. Ez is hát birtokos neve.

Jegyezzük meg jól, hogy a Névtelen, ha oly közel egykoru, mint a minőnek venni szokták, s 871-ben írt, ama helységeknek elég hamar ad »*Kirchen*« nevet, sőt ugy tűnnék fel, mintha már a templomszentelés előtt oly nevet viseltek volna. Ha itt helységekről van szó, — nyilván nem tudta szerző azok régibb, s bizonyára szláv nevét. De a birtokos személyek németek, mint nevök mutatja. Ezen nevek mind épkézláb, igazi német nevek s szabatosan vannak közölve, csak a Widershershez fér gyanu. Szerző értett németűl. — Megjegyzendő azonban, hogy hozzájok hasonlító helynevet nem találtam se Stiriában, se Karinthiában. Azt gondolom, a szerző a faluk valódi nevét mellőzte itt s a helyett a korabeli földesúrét írta, kinek a templom a birtokán volt; de az »ad«-dal ugy stylizálta, mintha a falu régi nevét közölné.

E helyett, hogy Ottokar birtokán fekvő helységben templomot szenteltek, azt mondja: »Ottokar egyházán templomot szenteltek.«

A többi hat név már valóságos helynév. Szláv és szlávból rontott neveknek látszanak, kivéve Keisit, mi lehet a német Gais. Már ezek olvasási módja kétségesebb. [1])

---

[1]) Ezeket Koch Sternberg igy helyezi el a mai térképen:
1. *Dudleipi* = Leibnitz Stiriában. (a leibnitzi mezőn).

Biztosabb kiindulásúl szolgálhat a helynevekre nézve is a szöveg 13-ik fejezete. Szabatosabban van fogalmazva s körülményesebb, rendszeresebb a nevek felsorolása. Itt a Névtelen, úgy látszik, kielégítő hűséggel másolt.

A lajstrom homlokán Mosaburg áll — fentebb idéztem a helyet. Ilyen volt, mint láttuk, Klagenfurt táján egy, s valószínűen Cilly körűl is egy.

Ezenkívűl elég világos és biztos a Weride név, mely kétszer jön elő. Ott van a klagenfurti tó partján a neki megfelelő új német Wörth; ott van a cillyi kerületben Werd és az elszlávosított Werdu. Lehetne többet is találni. Világos és megbízható a Cella név, végre az Ablanza. Éjszaki Stiriában van egy Aflenz s a cillii kerületben egy Blanza.[1])

A kik Magyarország térképét egy egész megyével, s hazánk földének hajdani történetét egy egész új fejezettel vélik megajándékozhatni, azoknak első dolguk legyen, hogy az elősorolt helynevek nagyobb részét mutassák ki a Balaton mellékén. Én nem

---

2. *Ussitin* = Utschbach, kétes, de Alsó-Stiriában.
3. *Businica* = Bösnitz; Stiria, marburgi ker.
4. *Bettobia* = a mai Pettau város Stiriában.
5. *Stepiliperc* = Stefelberg Alsó-Stiriában.
6. *Keisi* = Geissen, Stiria, graczi ker.

Azonban új vélemény szerint Dudleipinek a megfelelő helynevet Vas-megyében kellene keresni. Csak azért, mert Stiriában és Krajnában nem merik a Döllachokat és Duelleket ama szláv szóból németesített neveknek tartani.

[1]) Koch Sternberg ezeket így helyezi el:

1. Mosaburg = Cilly mellett.
2. *Weride* = az egész Muraköz (Werd = sziget).
3. Spizzun = Spitz, vár és város Alsó-Ausztriában.
4. Fizkere = Fischa Bécs mellett.
5. Termperc = Thernberg. Szintén A.-Ausztriában.
6. Stradach = Maria-Straden, gratzi ker.
7. Quartinaha = Schwarza, gratzi ker.
8. Muziliches kirch. = Mutzenfeld, gratzi ker.
9. Ablanza = Aflenz, marburgi ker.

Nem szól K. St. Ortahuról, Celláról, Witimar birtokáról. De kitünik tendentiája, hogy mindent ugy helyezzen el, nehogy Karinthiába essék vagy egy helynév. — Wörth és Muraköz azonosítása egészen kényleges.

tanácsolom a kisérletet. Sőt értekezésem egyik gyakorlati haszna abban állana, hogy másokat megkíméljek egy előreláthatólag hasztalan s még is netalán elvállalandott fáradságtól.

A föntebbiek mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy itt maga a kiindulás volt elhibázott. — Csak úgy valószínű a megoldás, ha egynehány eléggé biztos támaszpontot lehet találni egy 100 négyszögmértföldnyi területen. — Ott aztán a kétesebb névrokonságok is valószínűséget nyernek. Mert a helynevek kérdésében mindig a nyelvészeti érvek a helyrajzi és ethnographiai érvekre nagyon rászorúlnak, — a fennforgó kérdésben pedig kétszeresen.

Azt gondolom a sikerre nincs remény a Balaton partján; de lehet remény Stiriában vagy Karánt földön. Ez pedig nem a mi feladatunk, nem rendelkezhetvén a specialis ismeretek azon segédeszközeivel, melyek az ott lakóknak kezeügyében vannak.

Salamon Ferencz.

II. JÓZSEF KORA HAZÁNKBAN.

Magyarország története II. József korában. Irta dr. Marczali Henrik, kiadja a M. Tud. Akademia történelmi bizottsága. Első kötet. Budapest, 1881. A M. Tud. Akademia könyvkiadóhivatala.

A magyar Akademiának egyik kiváló érdeme, hogy oly komoly tudományos műveket ád ki, melyek egyelőre a nagy közönség pártolására nem számithatnak, ugyanazért kiadóra alig találhatnának. Ilyenek voltak első sorban az adatok és okmányok gyüjteményei, ujabb időkben azonban figyelembe vétetett ezeknek feldolgozása s megbizás következtében készült s készül több becses munka, mely különösen azon hozzánk közelebb álló időszakokra vessen világot, melyekkel régibb történetiróink az akkori viszonyok következtében foglalkozni alig mertek. Ily megbizás következtében irja dr. Marczali Henrik Magyarország történetét II. József korában s az Akademia történelmi bizottsága kiadta annak első kötetét, mely Magyarország állapotát 1780-ban adja elénkbe. Vezéreszméit a következőkben ismertetjük: Szerző bevezetésül Magyarország állapotát vázolja a szathmári békétől Mária-Therézia trónra lépéséig s ismét a királyné uralkodása idejében. A török kiűzése s a belháborúk végképeni megszünése, melyet a szathmári béke megpecsétel, azon határpontok, melyek hazánkban az ujabb idők történelmét a régitől élesen választják el. A bécsi politika teljesen győzött, az ellentállás Magyarországban megszünt, a protestánsok tettlag kizárattak minden hivatalból, a királyi hatalom elérte tetőpontját s a régi kormányzási formák helyébe egy egészen uj collegiális rendszer lépett. A cancellaria uj szervezetet nyer, a helytartótanács megalakúl, a hétszemélyes táblából Curia válik s kerületi táblák állittatnak fel. Mindezek a

fejedelem eszközei, tagjaik az ő kinevezése által jutnak a magas méltóságra, de ők, a mire szerző különös sulyt fektet, mindannyian magyarok, a törvény őrei s fenntartói, kik közvetítenek az udvar, haditanács és kamara idegen befolyásai s a nemzet közt, mely ezeket gyűlöli. Az álló katonaság és a contributio behozatnak, a nemzetnek régi jogai mindinkább korlátoltatnak, de a végrehajtó hatalom mégis a megye kezében marad, mely patriarchalis módon intézi még mindig, politikai tekintetben is, a közigazgatást s a felsőbb intézményeket s parancsokat csak ugy hajtja végre, amint azt érdekei megkívánják. A megye azon hozzáférhetetlen hatalmas vár, mely Magyarországot biztosítja, hogy nem kormányoztatik a többi örökös tartományok módjára s fenntartja az ország külön nemzeti jellegét. Szerző ezt hangsulyozza s a mellett mindenütt kimutatja, hogy ezen kor jellege a folytonos compromissum; kiemeli e tekintetben mind a főpapság, mind a főnemesség érdemeit, kikben a fejedelem tökéletesen bízhatik, mert hűségök gyanu alá nem eshetik s ők a már most fölmerülő összbirodalmi eszme létesülésének sikeresen ellen tudnak állni. A katholicus áramlatnak is némi gátot vet azon körülmény, hogy a császár politikai rendszerének alapkövét a protestans tengeri hatalmakkal s Poroszországgal való szövetség képezi; az országnak beolvasztása egy összbirodalomba pedig nem sikerülhet akkor, midőn a Felségnek szüksége van a magyar országgyülésre, hogy általa a leányágon való örökösödést elfogadtassa. Azonban már most is látjuk, hogy a pénzkezelés és a véderő, a kamara és a sereg, egészen az udvar kezébe kerül, a magyarok itt kisebbségben maradnak, idegenek alkalmaztatnak a kameralis tisztségeknél, a seregnek szelleme német, tisztjeinek nagy része idegen.

Mária-Therézia trónra léptével nagy változás történik a királyi család állásában, a római császári korona más fejre száll. Uralkodásának első éveiben nem császárné, hanem csak Magyars Csehország királynéja s a háború, mely ellene minden oldalról kitört, még becsesebbé teszi előtte a magyarok ragaszkodását, kik az általános insurrectiót szervezik, midőn Prága s az örökös tartományok nagy része csaknem ellentállás nélkül az ellenségnek hódol. A királyné ezt hosszú uralkodása alatt nem felejti el soha s ragaszkodik a magyar nemzethez, midőn tanácsosainak bizal-

matlansága sőt ellenszenve Magyarország ellenében mindig erősebben nyilatkozik. Ennek oka igen egyszerű. Szerző ismételve figyelmezteti az olvasót, hogy a magyar nemesség mintegy a felkelés jutalmául, az alaptörvények közé iktattatja örökös adómentességét: onus non inhaeret fundo, — minek következtében a kormány az ipart csak az örökös tartományokban mozdítja elő, nem Magyarországban s azon coloniális rendszert hozza be, mely Austriának gazdagságát megállapítja, hogy minél több adót fizethessen, Magyarország pedig, a vámtarifák következtében is, hozzájáruljon a kormány költségeihez.

Igen érdekes a kép, melyet szerző az ország akkori állapotáról ád, az éjszaknyugoti megyékben, melyek Morvával határosak s általában az osztrák határszéleken az ipar is virágzik még, gyárak állnak fenn, de a vámrendszer következtében lassan-lassan tönkre mennek; a városok idegennyelvűek s idegen szelleműek, ugyanazért politikai befolyással nem birnak; azon részekben, melyek a töröktől visszavétettek, Erdély szomszédságában a protestans köznemesség sűrűbben lakik, mert a török nem bántotta alattvalóinak vallását, de az alföld legnagyobb része valóságos puszta, melynek egyik részében a ráczok telepíttettek le, kik csak nehezen tudnak elszokni barangoló hajlamuktól. A Tisza vidéke sokáig csak baromtenyésztéssel foglalkozik, az örmény árendás legelteti itt nyájait és gulyáit, a marhakivitel az ország legnagyobb jövedelme. A benépesítés lesz most a kormány egyik főgondja s Marczalinak egyik érdeme, hogy ezen telepítés jelentékenységét különösen kiemeli. A kormány e tekintetben a vallásra fekteti a fősulyt, a ráczok mellett katholicus német telepítvényeseket hozat Lotharingiából s a Rajna mellől s azoknak házakat épít, pénzt előlegez s vetőmagot ád. Ugyanazon időben, midőn a szorgalmas protestans délnémet svábok roppant nélkülözések közt Amerikába költöznek s Pennsylvaniába telepednek le, nálunk annyira emelkedik a katholicus áramlat és a térítés, hogy midőn Pesten a háztelkek ingyen osztatnak ki azoknak, kik három év alatt házat épitenek reájok, a protestansok ezen kedvezményből ki vannak zárva s még Mária-Therézia alatt is Patacsics a nagy miveltségű kalocsai érsek erőszakosan s testi büntetések utján téríti s magyarosítja meg a kalocsai ráczokat. De az Alföld

nagy része nagy birtokosok kezében van, kik annak hasznát is akarják venni s tartják az akkori közgazdasági elvet: »ubi populus ibi obulus« — a hol van népség, van pénz is, ők tehát szintén telepítenek, de nem a külföldről, mint a kormány, s nem is tekintenek a vallásra, hanem a felsőbb vármegyékből, hol a lakosság sűrűbb, a föld háládatlanabb s a bányászat s minden egyéb ipar hanyatlani kezd, telepítik a népet puszta jószágaikra. Így népesedik be Szabolcs, Békés és Csongrád vármegye s az idegenajkú coloniák lassan-lassan meg is magyarosodnak, csakhogy ez nem azon kornak érdeme, melynek azt a szerző tulajdonítani látszik, csak a mostani század magyarosította meg őket. — Az Alföld benépesítése s átmenete a marhatenyésztő állapotból a földmivelőbe, ezen kornak legnevezetesebb jelensége, nemcsak közgazdasági, hanem politikai és nemzetiségi tekintetben is, a felföld hanyatlik, az alföld gyarapszik. A főurak Bécsbe mennek s eladósodnak, a középrendü nemesség jószágain marad s kormányozza a megyét, az országgyülés elveszti minden tekintélyét, az Úrbért is be lehet hozni hozzájárulása nélkül, s minthogy a kormány adófelemelést és katonaállítást nem követel, miután az adó jövedelmeinek alig egy harmadát képezi s a toborzás kiegészíti a sereget, tizenöt évig nincs országgyülés, s a nemesség még sem zúgolódik, hiszen a végrehajtó hatalom a megyéknek kezében marad s választott tisztviselők által gyakoroltatik, a mint azt Marczali igen élénken s helyesen kiemeli.

Bécsben az államtanácsban Magyarország ellenei székelnek, nincs köztük magyar főur, a seregnél is bizalmatlanság uralkodik, szemben a magyarokkal; Nádasdy mellőztetik, bár mindenki elismeri tehetségét, egy német főtiszt meg is mondja emlékiratában az okát, hogy t. i. »eredeti büne, hogy magyar«. Ezen irányt ellensulyozza a királyné magyarbarát indulata s a főurak és főpapok befolyása, melyet mindig a nemzet érdekében érvényesiteni igyekeznek. Marczali ezen érdemöket igen éles szinekkel festi s megemlékezik arról is, miként a biztonság helyreállitásával a nagy urak lejönnek sziklaváraikból s felépitik kastélyaikat sokszor pazar fényüzéssel; a püspökök épitenek templomokat, iskolákat, residentiákat; a tanitó szerzetek új erővel élesztik fel az elhanyagolt nevelést, a jezsuiták nevelik a főrendi ifjuságot, de ha szerző ezen

nevelés eredményeül tekinti a felserdülő nemzedék szellemi műveltségét, alig ha nem téved, mert az inkább a franczia irodalom szellemének következése, Voltairenek s az Encyklopedistáknak ebben több az érdeme, mint a Jezsuitáknak.

Szerző felfogása rendesen különbözik attól, melylyel eddig hazánk történelmének ezen szakáról itélni szoktunk, nézete szerint a császárok bécsi politikája az ujkori állam eszméjét akarja keresztülvinni s azért végtére győz, mind a mellett, hogy eszközei s eljárása ki nem menthetők, mig az erdélyi fejedelmek és protestánsok szabadságharcza szerinte nem egyéb, mint a középkori rendi állam hoszszú véres erőlködése a központositó újkori állameszme ellen, s ezen harcznak nem vet véget a szathmári békekötés, csakhogy a harczmezőről a politikai térre teszi át. Szerinte a főurak és főpapok érdeme, hogy most mindig közvetitőleg léptek fel és az opportunitási politikával, folytonos compromissumok által kikerülték az összeütközést s megmentik a magyar nemzetiséget és különállást. Ez Marczalinak alapeszméje, ez azon álláspont, mely által a szerző történeti iróinktól eltér, s mely munkájának az eredetiség érdemét bő mértékben megadja.

Midőn szerző a magyar állapotokat 1780 körül leirja, alaposan tárgyalja az adórendszert. A hadi adó magában véve nem nagy, kerek számban 4.400,000 frt, de azért mégis nyomasztó a parasztra nézve, mert azt készpénzben kell fizetni, pedig az országban, a terménygazdálkodás következtében, melynek főczélja mindazt termeszteni vagy előállitani, ami a háztartáshoz szükséges, nincsen semmi készpénz, a kormány a restantiák felett panaszkodik, a parasztok az adó nyomasztó terhe felett. A forgalom s kereskedelmi viszonyok változása egyes vidékekre nézve az adó tekintetében is káros, mert ez nem egyénileg vettetik ki, országosan megállapitott elvek szerint, hanem porták szerint pausaliter az egyes vármegyékre, melyek azt ismét dikák szerint az egyesekre rójják. Ezen dikák a különböző vármegyékben nagyon különböznek egymástól; időről-időre a porták rectificáltatnak ugyan, de az adó általában nem nyugszik állandó elveken. A vámrendszer ez időben már egészen az osztrák tartományok érdekében fejtetik ki, hogy Magyarország ezáltal indirect adóztassék meg, ezt a kormány maga is beismeri, a gyarmatrendszer uralkodik, de

az ország még is vagyonosodik, egyrészről a baromtenyésztés, másrészről a földmivelés emelkedése következtében, mindamellett hogy az ipar évről-évre inkább hanyatlik, a bányavárosok s általában a felföldi városok, melyek a külkereskedésből éltek, a vámrendszer következtében elszegényednek, a hitelnek hiányzanak első feltételei s a kamatláb magasabb, mint az örökös tartományokban.

Igen érdekes, amit a szerző a társadalomról mond s kiemeli, hogy a magyar nemesség még most is megmaradt az, a mi volt, a régi szabad magyarság s minden tagja, bármennyire különbözzék gazdagságra s tekintélyre nézve, ugyanazon alapjogokkal bir; ezek nem középkori jogok, hanem az ősi közszabadság hagyományai. A magyar nemesség számra meghaladja a német, franczia és angol nemességet, ugyanazért, különösen a német, nem tartotta a magyart magával egyenlő rangunak. Máshol a feudális nemesség a nemzet egységének felbontója, nálunk az ország összetartója, mert a városok, melyek máshol oly nagy szerepet játszanak a nemzet életében, nálunk ez időben külföldi idegen elzárkózó elemek tanyái, miután a török hódítás épen az alföldi magyar városokat söpörte el, Szegedet, Temesvárt, Pécset, Budát stb. A hierarchia integráló részét képezte a nemességnek s a nemesség alakítja s tartja fenn az országot nehéz körülmények közt, mert csak kevés és kétes segítséget nyer a királytól és polgárságtól. Ő ontja vérét minden harczmezőn, fenntartja a nemzet jogait az országgyűlésen s a mi a művelődés és irodalom érdekében történik, az nemes emberek nevéhez van kötve. A főnemesség kezében vannak a nagy hivatalok, főispánságok, ő az uralkodó osztály, de az udvarnál, hol házassági összeköttetésbe kezd lépni a nagy osztrák családokkal, elveszti azon erős nemzeti érzületét, mely azelőtt kitüntette, gazdaságilag pedig hanyatlani kezd. Az udvar azonban érdekében tartja a nagy családok fenntartását, sequestrumok jönnek napi rendre, és Mária-Therézia a confiscált jezsuita alapból milliomokat ád kölcsön négy percentre, az eladósodott főuraknak, miből a magyarokra közel három millió jutott. Azalatt a köznemesség a vármegyékben gyakorolja az összes közigazgatást, amint Ürményi mondja: a vármegye igazgatja a területén előforduló összes törvénykezési és politikai ügyeket. A megyei tisztviselők belső bizományunknak őrei, erkölcsünk censorai és

birái nem annyira fizetésért, mint becsületből viselik hivatalaikat, de másrészről látjuk a corruptiót is; általános szokás, hogy a beiktató biztosnak pénzajándékkal kedveskednek, mi szintén az adózó nép erszényéből kerül ki, hanyagul vagy bűnösen járnak el a peres-actákkal a legfontosabb birtok-ügyekben, az adópénztár kezelésében pedig sok a defraudatio. A városoknál ugyanazon visszaéléseket látjuk, melyek a megyerendszer árnyékoldalát képezik, egymást érik a polgárok s választó községek panaszai a tanács és polgármester ellene. A városok legnagyobb része kész eszköz a kormánynak kezében, de tekintélye nincs.

A jobbágyság maga is szervezett rend. Körében is megvan a telkesek aristocratiája, mely büszkén néz le a zsellérre és lakóra, kinek se földje se barma, még az utolsó nyolczad telkes sem engedi, hogy a zsellérrel egy osztályba sorozzák, a rendi felosztás rendszere lehat a legmélyebb rétegig, a parasztnak nincs ugyan semmi politikai joga, sorsa a törvény szerint is csaknem egyenesen kegyelemre van bízva, de egy külföldi utazó helyzetét még is, a többi európai parasztsághoz képest, irigylendőnek tartja. Az urbér kezdi biztosítani a jobbágyot a földesur önkénye ellen, de amint Szabolcs-vármegye megemlíti, a népességet nem lehetett volna az Alföldön soha állandóvá tenni a földesuri kényszer nélkül, mert amint a szerző megjegyzi, nem éjszakamerikai telepedők laknak itt, hanem félig kóbor ruthének, oláhok ráczok és az alföld pásztorkodó népe.

A nagy alföldet, melyet annyira szeretünk a magyarság hazájának tekinteni, több izben kellett visszahódítani a nemzetnek. A tatárjárás után a kunok ékelték itt be magukat a nemzet testébe, de összeolvadtak a magyarral, jött a török hóditás, a magyar népesség csak a nagyobb községekben maradt meg, a ráczság a török seregek nyomában elfoglalja a déli részeket. A törökök kiűzése után az ország néptelen, a vadak s madarak paradicsoma. A telepítés most kezdődik nagyobb mérvben, a szerb jő a török tartományokból csoportosan, inkább mint nomád nép, nem mint földmivelő, pásztorszokásait nem akarja elhagyni, s mikor arra szorítják, sokan Oroszországba vándorolnak ki, az Alföld nem lesz ráczczá.

A kormány előmozdítja a német bevándorlást; mindenütt

hol kamarai vagy egyházi birtok van, svábok foglalják el az üres telkeket s alapítanak uj falvakat, nemcsak Tolnában, a Bakonyban, a Dunán túl, de Zemplénben, Szabolcsban és Biharban is, a városok pedig egészen németek, ezek képezik a polgárság zömét, még Kecskeméten is 1782-ben német iskolát találunk s a sárospataki katholikus községnek nyelve német; az ez időben előforduló számlák s nyugták közt, miket iparos állitott ki, Debreczen és Szathmár-Németi kivételével, alig van olyan, mely nem német, minden vendéglős az, német a posta, a harminczad, a sóhivatalok, a kamarai tisztségek s a jószágigazgatóságok személyzete. A német parasztoknál, s a városi jövevényeknél ama meggyőződés uralkodik, hogy miután a barbárok a zsíros földről elűzettek, most Magyarországon munka s izzadság nélkül lehet élni. Egy svajczi utazó szerint a Magyarországba menő német gyarmatosok a bajor, sváb s rajnai kerületek legalábbvaló söpredékéből valók, az osztrák s cseh kamarahivatalnokokban nincs egy szikra hazaszeretet, nincs jóakarat, még igyekvés sem; gőg, önzés, keménység s bizonyos parancsoló magatartás jellemző tulajdonságaik.

A földesurak leginkább tótokat telepítettek a felföldről az alföldre, különösen Békés-megyében, Szathmárban, Aradban, Csanádban; a tót telepedésnek másik főbb ága a Duna-Tisza közét borította el, hol a déli szlávsággal találkozott, szerző szerint magyar nemzetiségi szempontból az alföld tót telepítése szerencsés egy tény, utját állta a német s rácz terjedésnek s a magyarsághoz simult, végre megmagyarosodott. Szerző kimutatja, hogy a magyarosodás száz év óta folyvást terjed, hogy tizenkét kiválóan magyar megye népessége megkettőződött, míg ugyanannyi tót s vegyes megyében sokkal csekélyebb a gyarapodás s ha nyelvre nem is magyarosodtak meg mind a jövevények, érzelmük magyar, már a második nemzedékben a németek tiltakoznak az ellen, hogy őket sváboknak tekintsék, magyaroknak vallják magukat.

Szerző még egyszer visszatér az egyház állapotára, s itt a katholicismus álláspontjára helyezi magát, azt tartja, hogy a katholikus vallás iránya a nemzet históriai fejlődésének inkább megfelelő volt, mint a protestantismus, kiemeli a szerzetek érdemeit, még a jezsuitákat is dicséri, mint a hazafias érzésnek s nemzeti

külön alkotmány buzgó apostolait s a nemzeti történetirásnak ujjáalapitóit, felhozva Katonát, Prayt, Kaprinayt. A főpapokról azt mondja, hogy nemcsak épitettek s alapítottak, hanem igazán vallásos ihlettel áthatott életet éltek, s állásukat s befolyásukat az ország különállásának érdekében érvényesitették, mert a királyi hatalom mindinkább növekedett. A magyar nemzet monarchicus és ragaszkodik a koronához, a patronátusi jog következtében ez rendelkezik az egyházi társadalom felett, kinevez a beneficiumokra, bir a sequestrum jogával, gyakorolja a felügyeletet az alapitványok felett, s az országgyülés a protestánsok ügyének elrendezését az ő eldöntésére bizta. A törvénykezés szintén felségi jog, a király mandatumokkal beleegyveledik a perekbe, rendelkezik a külügy, a sereg, a pénzügy felett az országgyülés befolyása nélkül, hatalma csaknem korlátlan, de az összbirodalom eszméjének keresztülvitele, s a magyar politikai önállóságnak lerontása, mely a királyoknak II. Ferdinand óta szemök előtt lebegett, még sem sikerülhetett; az ily aspirátióknak fő ellenfele nem az országgyülés, hanem a király hatalmának eszközei, a kormányszékek állják utját a passzivitás erejével, s a birósági szervezet és a megyék az ország önállóságának hatalmas védbástyai.

Felette érdekes az egész czikk a királyi hatalomról és az állam kormányáról, Marczali új szempontokból vizsgálja az állapotokat s felfogása sokszor egészen eredeti, mindig eszmét ébresztő. Egyátalában ez a munka főérdeme, mely elfelejteti velünk, hogy az eredetiség néha a különczködéssel határos és hogy az egész mű elrendezésében hiányzik a szoros logikai egymásután, s inkább különböző érdekes tanúlmányok összefüzése, mint egy szerves egész. A kötetet ismét egy ily különálló tanúlmány fejezi be: II. József mint trónörökös, melyben egyénisége terjedelmesen közlött úti jegyzeteiből is élénken kidomborodik. Korának franczia bölcseletével eltelve, nem gondol a történelmi kifejlődéssel s jogokkal, az állam eszméje, mely a fejedelem személyében testesül meg, áll nála minden egyébb indokok felett, a fejedelem az állam legelső szolgája, nála a józan ész parancsolatja irányadó, egyetlen czélja a közhaszon, vagyis pénz és katona az állam részére. Szerző szerint »a hatalmi állás fenntartása és növelése végett a királynak el kellett nyomni mindazt, mi nem egyenesen

neki szolgált; kellett pedig minél több katona, s ennek minél teljesebb begyakorlására és az egész gépnek jó karban tartására pénz. Poroszország lett a mintaállam, a többi pedig, mely e parvenu által alapjaiban látta magát megtámadva, kénytelen volt példáját követni. Nagy Fridrik korának csak az a *hasznos,* mi az államnak pénzt és katonát nyújt, egyenesen vagy előkészítőleg.«

Ezen tanúlmány szolgál bevezetésül II. József személyes történelméhez s előre sejteti szerző felfogását, mely az osztrák Józseflegendával éles ellentétben áll. Az egész kötet nagy várakozással tölt el bennünket II. József történelmére nézve, mondhatjuk, hogy újabb időkben kevés munkát olvastunk, mely ezen kötet érdekességét meghaladná, ajánljuk a közönség figyelmébe, a számtalan új érdekes adat a szerzőnek nem csak szorgalmáról tanuskodik, hanem arról is, hogy ki tudja választani belőlök a lényegest, mi az állapotokra világot vetni képes.

Pulszky Ferencz.

HAIN GÁSPÁR ÉS KRÓNIKÁJA.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Alig akadhat napjainkban gondolkodó fő, mely be ne látná azt, hogy korunk államainak egyik legszükségesebb, hogy ne mondjam legnélkülözhetetlenebb tényezője a művelt, vagyonos polgári középosztály. A kiváltságos osztályok megszüntével egy nemzettestté olvadt egybe a haza minden fia. A mily mérvben enyésznek a régi társadalmi osztály-különbségekből fenmaradott előítéletek és terjed azon nézet, miszerint mindnyájan egyenlő polgárai vagyunk az államnak: épen oly mérvben tünedezik el emléke a régi értelemben használt »polgár« szónak. És ma holnap a régi jó nyárspolgárokat épen csak úgy fogjuk hírből ismerni, mint a régi jó táblabírákat.

Míg a politikai értelemben vett nemzet alatt, csak egyes kiváltságos osztályokat értettünk, nem igen lehetett csodálkoznunk azon, hogy a történetírás kizárólagosan csak az uralkodók és kiválóbb hangzású nevekkel bíró, a politikai életben feltűnő szerepet játszott egyének tetteinek elősorolásával foglalkozott. Mióta azonban fel van ismerve a polgári középosztály fontossága, időszerű lenne felvetnünk a kérdéseket: volt-e nekünk hajdan politikailag számításba vehető középosztályunk? s ha igen, milyen volt? hogyan élt? mit tett? s egyátalában milyen hatása volt annak a nemzet állami, társadalmi életére s általános művelődésére?

Nem szándékozom ezúttal részletesen foglalkozni ezen kérdésekkel. De minthogy alkalmam nyílt megismerkedhetni némely forrásokkal, melyekből azokra kielégítő választ lehetne adnunk; nem mulaszthatom el felhívni azokra a magyar történetírás barátainak figyelmét.

Két éve annak, hogy Lőcse sz. k. város levéltárának rendezésével foglalkozom. Ezen munka közben tanultam ismerni a régi városi életet, annak minden fény- és árnyoldalaival együtt. Az eddig feldolgozott anyagról csak azt jegyzem meg, hogy az emlí-

tett tárgy minden legaprólékosabb részletére is van bőven adat. Azonban a többi ezernyi iratnak áttanulmányozása máshol, mint a helyszínén, lehetetlenség levén, csak egy oly művet akarok itten bemutatni, mely, ha nem is mindent, de mindenesetre igen sokat foglal magában abból, mit csak gondosabb kutatással és sok fáradsággal lehetne összeszerezni a szétszórt adatokból. Ez Hain Gáspárnak lőcsei, vagy sokkal helyesebben mondva, felső magyarországi krónikája.

Midőn tudós műrégészünk Henszelmann Imrének a magyar tudományos akadémia által 1878-ban kiadott »Lőcsének régiségei« című nagy műve megjelent, ez a lőcsei chronikákra irányozá figyelmemet. Megismerkedvén a Hain-féle krónikának Justus úr lőcsei polgár sajátját képező másolatával, megtudtam, hogy még létezik annak eredetije s hosszas tudakozódás és utánjárással végre sikerült is azt megszereznem.

Azon meleg hang, melylyel az említett tudós szerző úr a másolatról megemlékezik, az eredetinek áttanulmányozására ösztönzött. Munkámat siker koronázta, a mennyiben az eredetiből minden kétséget kizárólag el lehet osztatni azon téves nézeteket, a melyek a krónikára vonatkozólag az említett nagy műben foglaltatnak s előttünk állván a szerzőnek egész lelkülete, adatait helyesebben ítélhetjük meg.

A forrásmunkák tanulmányozása s használásánál mindenkor szükségesnek tartom az író életének ismeretét, de kétszeresen szükséges az ott, hol — Hain krónikájánál eddig volt az eset — tévedés történt az író személyében. Mielőtt tanulmányom tárgyává tenném Hain Gáspárt, életéből néhány mozzanatot saját szavaival, betü szerint idézek a krónikából.

A 284-ik oldalon, az 1632-ik évre írja: »D: 17 Febr. *Bin Ich Caspar Hain* zu Caschau an einem dienstag zwischen 11 und 12 Uhr des Nachts zur Weld gebohren worden. *Mein* H: Vatter war d. weÿl: seel: H: Nicolaus Hain von Nürnberg p: t: des Innern Raths. *Meine* Fraumutter f: Susanna von Leütchau eine gebohrene Caspar Cramerin. Patrini erant Dn. Joachimus Reich Cassov. Germ. Pastor. Dn. Wenzeslaus Schwertel et Dn. Georg Freidenberger Reipbt: Cassov: Senator. die Gev. waren frau Catharina Czirmannin Wittib und f. Eva Johan Langin.«

A 302-ik oldalon 1637-re: »d: 21. Aprill Dilectiss Dn. Patens Nicolaus Hain Norinbergens: p. t: Senator Cassoviensis, in grav. Matris Susannae Cramerianae: q ob aeris in comnoditatem, continuis vexabat, morbis, relicta Cassovia, cum tota familia Leiichovia appolit.«

A 306. oldalon 1638-ra: »D: 24. Septembr: gewann H. Nicolaus Hain Noribergensis *mein* lieber seel: Herr Vatter,

auff vorbitt H. Johann Schanders, und H: Jonae Spillenbergers, das burgerrecht dett 4 Impial.«

Hain Miklós 1644-ben Lőcsén tanácsnokká választatott s mint a legértelmesebb polgárok egyike, a város ügyeiben igen gyakran küldetett követségbe. 1647-ben bírává lett s ezen hivatalt, a polgárság osztatlan bizalmát bírva, 5 éven át viselte. Az érdemes polgárt a királyi kegy 1652. jun. 16-án Magyarország nemesei sorába emelte. [1])

1652. nov. 21-én történt halála után a parochialis templomban temettetett el, hol sírköve az orgona alatt helyeztetett a falba.

Az eddigiekből megtudjuk tehát, hogy Hain Gáspár 1632-ben febr. 17-én Kassán született, hol nürnbergi származású atyja tanácsnok volt. Szüleivel 1637. april 21-én Lőcsére költözött, hol nagyatyja, Kramer Gáspár előkelő patricius — Lőcse egyik ismeretlen krónikájának írója — akkor bíró volt. Ennek haláláról kegyelettel emlékezik meg művében az unoka, 1644. mart. 18-ra irva: Ist *Mein* Hochgel: H: Groszvatter. H. Caspar Cramer ein $^1/_2$ viertel vor 9 Uhr mittags in Gott sanft entschlaffen etc.« Lőcsén végezte-e tanulmányait Hain Gáspár, vagy valamely külföldi egyetemen? — arról nem értesít, de azon körülmény, hogy már 1658-ban, 26 éves korában a polgárság által egyhangulag választatott a lőcsei iskola igazgatójává, tanúsítja, miszerint gondos neveltetésben részesült s nem közönséges képzettségű ember volt. Elődei s utódai legtöbbnyire Németország kitünőbb egyetemei tanítványainak sorából valók voltak. Hogy ő ezek között méltó helyet foglalt el, különösen abból tűnik ki, hogy rectorsága hatodik évében, 1664-ben tanácsnokká választatván, meghagyatott továbbra is előbbi hivatalában. A kötelességének érzetével bíró férfiu azonban nem tekinté magát képesnek két hivatal pontos betöltésére, s még ugyanazon év május 26-án lemondott a rectorságról, mit krónikájában következőleg beszél el: »26. Maÿ *Hab Ich Caspar Hain, mein* Rectorat Ambt, so *ich* beÿ d. Schul in das Sechste Jahr mit groszer gedult und gutten gevissen verwaltet, nicht allein in d. Schulen publice, sondern auch auff d. Rathhause von allen Herren freiwillig resigniret, weil *Ich* zweien Ambten zugleich kein genugen thun könnte.« (535.)

1665-ben a tanácsnokok sorában igy említi magát: »*Ego Caspar Hain.*« — A tanácsnokságot 9 éven át 1674-ig viselte.

---

[1]) III. Ferdinandnak 1652. jun. 10-én Bécsben Hain Miklós és fiai részére kiállított armalis levele a városi levéltárban van. Reg. 101. sz. a. Sajátságos, hogy Hain Gáspár egész nagy művében sehol sem említi családjának nemességre emeltetését.

Ezen minőségében gyakran használták a város ügyeiben különféle küldetésekre. Például 1666-ban Rákóczy Ferencznél volt Patakon, azzal a várostól Rákóczy György által Erdő-Bényén elfoglalt ház és szőlők miatt alkudozván. 1669-ben a felvidéki 13 vármegye és a sz. k. városok gyűlésén Gosznovitzer Mátyás lőcsei bíróval képviselte a várost. 1670-ben a beszterczebányai gyűlésre kellett volna mennie, de ebben betegsége gátolta meg. I. Rákóczy Ferencz fölkelésének elnyomására 1670. jun. 4-én erős német sereg vonult át a Szepességen. Lőcse hűségi nyilatkozatával s a főtiszteknek vitt ajándékokkal Hain küldetett Sporknak lettensdorfi táborába.

A Zrínyi-Rákóczy-féle szerencsétlen felkelés elnyomatása után 1670. aug. 16-án érkezett Lőcsére a gróf Rotthal János elnöklete alatt összeállított vizsgáló bizottság. Hain ezen alkalommal dicsekedve említi fel azon jó viszonyt, melyben a grófhoz állott: »Duca 20. Trinit: Ist Ihr Excell. Graff von Rotthal ausz dem Stadhaus wegk, und hatt Ihm *meine* behauszung, absonderlich das Oberzimmer wegen des Prospects belieben lassen, habe undterwehrend Zeit viel und offtmahls die ehre gehabt in geheim und vertreulich mit Ihm zu reden, welches Er *mier* vergunstiget gehabt.« Ezen jó viszony előnyös is volt a városra nézve; minthogy Rotthal a polgárság irányában igen jóindúlatunak mutatkozott, sőt a franciscanus szerzetesek részére lefoglalt nagy klastrom ügyében az udvarnál való közbenjárását is megígérte.

Ezen időtől fogva a protestansok üldöztetése korában ugyszólván vezérlő szerepet játszott Hain. Midőn 1671-ben rendszeresen kezdetett meg a protestansok templomainak elfoglalása, april 26-án Lőcsére jöttek Bársony György, nagy-váradi püspök és szepesi prépost, Holló Zsigmond kassai kamarai tanácsos és Mansfeldt gróf, mint királyi biztosok. Szoltsányi (a krónikában »Scholtzani«) Márton és Bethlenfalvai János kanonokok kíséretében. Mellőzve itten a polgárság által tanusított erélyes ellenállás leírását, egyedül azon részletét veszem föl a királyi biztosok eljárásának, melynél Hain szerepel s ezt beszélje el ő maga: »Den 1. Maÿ wurde die gantze burgerschafft abermahl zusammen gefordert, und versuchten einige Trennung und scission unter d. burgerschafft zu machen, deswegem d. H: Stadtrichter allein zu dem H. Comissarien begehret worden, welchen aber eine gantze burgerschafft allein nicht laszen wollen, sondern Ihm *Mich* zugesellet, sambt etlichen Bürgern; da *wier* hein kahmen, ist H. Graff Mansfeldt da, und fragt ob *wier* alle desz Raths weren, solten also die burger wegk gehen. H. Richter und *Ich* solten da bleiben, welches auch geschach und waren also beÿde heimlich in arest; bisz d. gantze Senatus nachkommen sollte« etc. A polgárság azonban addig a senatust nem engedte a királyi biztosok-

hoz menni, míg a bíró — Spillenberger Dávid orvostudor — és Hain szabadon nem bocsáttattak.

A küldetések közül, melyekben Hain 9 évi tanácsnokságának ideje alatt a város érdekeiben eljárt, még azt említem meg, hogy, a városra rótt taxa és a reformatusok üldöztetése ügyében 1673. december 29-én Bécsbe utazott, s Lipót királynál kihallgatást nyerve, szorgalmazta az elfoglalt egyházi vagyon visszaadását.

Ezen távolléte idejében, a legválságosabb időszakban 1674. jan. 8-án lőcsei bíróvá választatott meg.

Január 7-én hozta át Lőcsére Gandel Mátyás harminczados a kassai kamarától a királyi rendeletet, melynek értelmében bíróvá és tanácsnokká katholicusokat kellett volna választani. Minthogy azonban a városban nem volt olyan katholicus egyén, kinek hivatalviselésre való képzettsége lett volna: »Ist darauff — írja a krónikában — an Eine löbl. Cammer geschrieben, die Richter wahl nach alten brauch noch desselben tages ausgestellt..... und hatt die Wahl betroffen *mich Caspar Hain*, weil *Ich* aber« etc. Ezen évben statuáltattak be a jezsuiták a városnak nyolcz birtokába. A város ellen »pretextu rebellionis« vád emeltetett a kir. fiscus által. A katholicusok részére lefoglaltattak a város összes templomai, iskolái, egyházi vagyona s csakis Hain erélye és mérsékletének köszönhették a királyi biztosok, hogy a fellázadt polgárság dühének áldozatúl nem estek.

1675-re ismét megválasztatott bíróvá, daczára Gundelfinger János kir. biztos protestatiójának, ki azon utasítással küldetett Lőcsére, hogy bíróvá és jegyzővé okvetlenül katholicusokat választasson meg.

Hiábavaló volt a hatóság katholizálására vonatkozólag junius 1-én két kanonok által a városba hozott ujabb királyi rendelet és Holló Zsigmond kassai kamarai tanácsosnak, mint királyi biztosnak fenyegetése, a polgárság nem engedett s Hain bíró maradt, mindaddig, míg Holló aug. 15-én fegyveres erővel nem jött Lőcsére. Ismét felszólítá a polgárságot, hogy eddigi bíráját letéve, válasszon helyére katholicust, s midőn a polgárság kijelenté, miszerint eddigi bírájával meg levén elégedve, semmi oka sincsen annak elmozdítására, a türelmét vesztett kir. biztos ezen szavakkal: »Weil Ich sehe dasz Ihr es nicht thun wolt, so will Ich es thun« a bíróhoz fordulva, mondá, hogy ő felsége és ő, mint annak biztosa, többé el nem ismerik birónak. Erre Hain következőleg válaszolt a mint azt krónikájában írja: »Worauff *Ich* geantwortet: Wenn es denn so ist, dasz es Ihr Maytt. will ist undt H: Comissarius in Nahmen Ihr Maytt. *Mier* solches andeütet, alsz wil *Ich* gerne,

als ein getreuer diener gehorsam halten« etc. s lemondott bírói tisztéről.

1682-ben visszaadattak a lőcsei evangelikusoknak templomaik. Visszanyerték akkor szabad tisztválasztási jogukat is. Sept. 4-én az 1675-ben letett bíró — Hain Gáspár — és a tanácstagok helyeztettek vissza előbbi hivatalokba. (917. old.) Az 1683-ik évben Hain ujra bírává választatott. — Bírája volt a városnak akkor is, midőn 1683. decemberben Dünerwaldt tábornok ostrom alá vette a Rádi László parancsnoksága alatt állott magyar hadak által birt Lőcsét. Ezen ostrom harmadik napján, dec. 7-én tesz magáról utoljára említést. Ezen napon Dünerwaldt tábornok a felső kapu előtt, nem messze a felső korcsmától, állította fel ágyutelepét s arra két, 7 és 8 fontos ágyút helyezve, lövetni kezdé a várost. »Der erste Schuss kam auff den nieder Ring .... allwo *meine Hausfrau* aus der Kirchen kommend baldt wäre getroffen.« (939. old.)

Csaknem 100-ra megy a krónikában azon helyek száma, melyeken Hain atyjáról, anyjáról, nejéről, gyermekeiről és önmagáról, sőt még anyjának szépapjáról, Serpilius Lőrinczről is, mint az idézett helyekből látni, igen világos és határozott szavakkal beszél.

Fölöslegesnek tartom az eddig felhozottaknál még több helyet idézni annak bizonyítására, hogy a Hain-féle chronika egész terjedelmében Hain Gáspárnak műve.

Az általam fentebb említett, »Lőcsének régiségei« czimü nagy műnek 2-ik oldalán a krónikára vonatkozólag ez áll: A krónika« — t. i. a Justus-féle másolat, melyről alantabb teszek említést — »végződik a quart-kötet 608-ik lapján, az 1684-ik évvel azonban az idestova marginaliter felírt jegyzetekből és a kötet végén előforduló czikkekből (az egész 956 lapból áll) kitünik, hogy itt több van adva, mint más lőcsei irott chronikákban; *itt tehát Hainnak bővített iratával van dolgunk.* A bővítő Adami lelkész. Adamiról pedig a mult századi leíró, a kötet 292. és 293. lapja közzé szúrt (nem számozott) lapon ad felvilágosítást; részint maga a leíró személyében, részint midőn magát Adamit, önmagáról szólva bevezeti.«

A tudós szerzőt ezen állításában a krónika írójának személyére, vagy helyesebben mondva a szerkesztőtársra nézve, három dolog ejtette tévedésbe. És pedig: 1. az általa használt másolatnak hiányos volta. 2. Az Adamiról szóló, fentebb említett számozatlan lap és végre azon körülmény, hogy amint idézett műve 4-ik oldalán írja: »Kéziratunk fénypontja a vallásbeli üldözésnek leírása, itt elhagyván a krónikai rövid előadást, a valódi történelemét veszi fel.« Ebből azon következtetésre jut,

hogy a krónika »*egyik szerkesztőjében inkább egyházi*, semmint világi egyént kell felismernünk.« Továbbá ugyanazon oldalon így folytatja: »De azon körülmény, mely szerint e krónika *egyik szerzője egyházi ember* volt, legnagyobb előnyyel bír specialis tárgyunkra nézve, mert ez oka annak, hogy különös figyelmét fordította a parochialis templom eseményeire stb.«

Hogy kitűnjék, miszerint a szóban forgó lőcsei krónika tisztán és egyedül Hain Gáspárnak műve, minden szerzőtárs nélkül: elég lesz a tévedésnek csak első okára mutatnom reá részletesebben.

Az ismert másolat irója, úgy látszik, mellékes dolognak tekinté azt, hogy ki írta a krónikát; mert a Hain születése és családi viszonyaira vonatkozólag általam felhozott helyeket egytől-egyig elhagyta. A hol Hain Miklósról vagy fiáról Gáspárról beszél, ottan mindenkor egyszerűen a harmadik személyt használja. Tekintsünk meg egy pár helyet:

Eredeti szöveg.	Másolat.
1667: »D: 20 (aug.) H: Notarius und *ich*, nebens andern Städten nacher Kaschau verreiset« etc.	1667. »den 20 (aug.) ist H. Not und H. Hain nebens« etc.
1668 »24 April bin *Ich* nacher Epperies zur congregaon verreiset« etc.	1668. »24 April ist H. Casp. Hain nacher Eperies« etc.
1675-ben, midőn a kir. biztos által bírói tisztéről letétetett:	
»Worauff *Ich* geantwortet« etc.	»Worauff H. Richter geantwortet« etc.

Ugyanúgy került bele a másolatba az 1783-ik évi dec. 7-iki leírásban is a „*Frau Hainin*“ az eredeti „*Meine Hausfrau*“ helyett.

A mi Adami lelkészt illeti, ő 1674. april 26-án számüzetvén Lőcséről, 7 évi távollét után csak 1682. mart. 15-én hívatott vissza előbbi állomására s 26-án, zöld-csütörtökön érkezett vissza Lőcsére. Azon 166 oldal, mely ezen időköznek történetét adja elő, oly pontos, az események legcsekélyebb részleteire is kiterjedő gondossággal van írva, hogy, ha a szerző nem említené is önmagát oly gyakran, azonnal reá lehetne ismerni az egykorú szem- és fültanura.

Hainnak egész iratán átvonúl a legbensőbb vallásos meggyőződés. Isten büntetésének tekinti a Magyarországot ért súlyos csapásokat s e fölötti keservét versben önti ki:

»Ach Herr! die sünde ist, die so voll jammers macht
Das Land; doch dieses wird nicht vor d. Straff bedacht.

Bald hebt, bald wirfft das Glück in diesem Wechsel leben,
Das kan das Unger landt dier ein Exempel geben.«

Egyedül üdvözítőnek az evangelikus vallás tanait tartva, a pápistákat eretnekeknek, bálványimádóknak tekinti és gyakran épen nem szelid, mondhatni trivialis kifejezéseket használ ellenök. Különösen heves ellensége a jezsuitáknak. Azoktúl félti leginkább az evangelikus egyházat s ellenök fohászkodik fel, midőn előadja, hogy második Ferdinánd Ausztriában, Cseh- és Magyarországban nagy üldözést indított meg a protenstánsok ellen: »Deus Ecclesiae suae misereatur, eamque adversus rabiem Sathanae et tyrannidem Jesuitarum .... defendere ac tueri, et usque ad finem mundi conservare dignetur.« Midőn végre megtörtént, a mitől annyira félt s 1674-ben elszedték Lőcsén az evangelikusok összes templomait, iskoláit és egyházi javait, a kort és az író gondolkodásmódját igen jellemzőleg feltüntető következő versben ad kifejezést fájdalmának és az isteni gondviselésben való megnyugvásának

»O Gott was für betrübte Zeit
ist kommen auff uns arme leuth
kein Unglück keine landes plag
halt unsern Jammerstand die wag.
Hinwegk ist ach die reine lehr,
sie wird gepredigt niergents mehr,
die Kirchen sind voll Menschen fandt,
in unserm lieben Vatterland.
Wier leiden unterm auffruhr schein
und müssen mit empörer sein
man fällt das Urtheil im gericht
und läst die Unschuld gelten nicht.
Mann raubt ambt ehr und gütter gar
und dränet mancherlei gefahr
nur dasz d. rechten Hirten treü
von schafen gantz getrennet sey.
Wolen wier leidens mit gedult
wier habens anders nicht verschuld,
vergieb o Vatter gnädiglich,
was wier gesündigst wieder dich.
Erbarme dich o Jesu doch.
nim von dem armen land das joch,
und mach es ehstes los und frey,
von d. verfolge Tyranney.«

Ezek után, ha mellőzném is Hainnak iratában előforduló **szavait**, melyekkel hivataláról való elmozdíttatása alkalmá-

val — megvetve a kir. biztos által tett azon ajánlatot, hogy hivatalában maradhat, ha áttér a kath. vallásra — a bíróságtól elbucsúzik: »*Binn* also unferhofft *meines* höchstbeschwerlich und gefährlichen Richterambts beÿ diesen betrübten elenden Zeiten losz worden. Umb keiner andern Ursach alsz umbd. Religion willen, dafür *Ich meinem* lieben Gott dancke, dasz Er *Mich* würdig dazu gemacht hat, umb seines Nahmens und Wortes wielen Verfolgung zu leyden« (799. old.) bátran koczkáztathatom azon állítást, hogy Hain volt oly buzgó lutheranus, mint vallásfelekezetének bármely papja. Nem kell tehát a vallási üldöztetések részletes leírására szerzőtársul hozzávennünk Adami lelkészt, kinek a krónika megirásában legkisebb része sincsen. A krónika tartalmának ismertetésénél látni fogjuk, hogy a gondos szerző a templomok, harangok stb. egyházi szereknél sokkal csekélyebb dolgokra is kiterjeszté figyelmét.

Ismervén a krónika valódi szerzőjét, vizsgáljuk meg, mi volt munkájának czélja? honnan merítette adatait? mennyiben hitelesek azok? minő felfogása és előadása?

Czéljáról a szerző két helyen ad felvilágosítást. Mindjárt a czímlapon írja: »Zipserische oder Leutschauerische *Chronika Zeit Beschreibung* zusammen getragen der *lieben Posterität zur nachricht* von Caspar Hain m. p.« Másodszor a 624-ik oldalon. Midőn 1667. mart. 6-án a tanácsurak összehivták tizenkettedeiket, Hain a polgárságnak 1660-iki jegyzékéből tizenkettedek szerint összeállítá a polgárok neveit: *der Posterität aber zur nachricht*, damit mann wissen könte, was vor Nahmen, bürger und geschlechter sich diese Zeit allhier aufgehalten, habe *Ich* solche .... zwölfftelweisz benennen wollen, sambt d. Handwerck, so vill möglich war! Az utódoknak szánta tehát egyenesen művét, hogy abból tanulják egykor ismerni városuknak már hanyatlani kezdő régi dicsőségét. Nemcsak krónikát akart ő nyujtani, hanem egyszersmind hű rajzát korának s ezért hálára is kötelezi maga iránt az utókort, mely eddig ugyan nem igen iparkodott megismerkedni vele.

Feladatának megoldásához gondos előtanulmányokat tett és nemcsak azon Diariumokat és feljegyzéseket használta fel, melyeket művének czímlapján felhoz, hanem úgy látszik, ismerte a lengyel krónikásokat, Istvánfyt és Orteliust is. 1108-ra a 6-ik oldalon leirja Kálmán királyunknak találkozását és szövetkezését III. Boleszló lengyel királylyal és itten elfogadja a lengyel krónikások azon állítását, hogy Kálmán király eljegyzé fiának *Istvánnak*, Boleszláv leányát, Judithot és ennek nászajándéka gyanánt került Magyarországhoz a Szepesség. Minthogy Hain itten csak saját szavaival mondja el latin nyelven az eseményt, nem tudha-

tom vajjon Cromert használta-e, vagy M. Michoviát. Kifejezései jobban hasonlítanak az utóbbiéhoz.[1]) — Istvánfit az 1076-ik évre idézi (egyedül a nevet irva a 6 és 7 oldal közé foglalt számozatlan kis papirszeletre irt pont alá) hol nem tudhatni, kinek ellenében írja: »Hatt der ungrische könig Geiza des H. Ladislai Bruder die Sachsen in Siebenbürgen gebracht und nicht Carolus Magnus: denn derselbe Keÿser niemals wed in Ungarn, noch Siebenbürgen Krieg geführet.«

Orteliusra egyszer hivatkozott, a Bocskay féle felkelés leírásánál, hol a 188. oldal szélére jegyzette: Besiche hie von allen 4. Part. Örtely Histor: Hungar:

A legrégibb időktől 1561-ig terjedő része a krónikának, mindössze 16. oldalt foglal el. Ezen időtől kezdve az iró atyjának haláláig 1652-ig csaknem megszakítás nélkül következnek Lőcsének kiválóbb férfiai, kik a város ügyeiről naplókat vezettek. A krónika czímlapjának második oldalán írja Hain:

»Diese Nachfolgende Ziperische-Leütschauerische Chronica ist aus nachgesetzter Herren Anmerkungen, und Diarÿs zusammen getragen worden als:

Dn. Conradi Sperfogels Notarÿ et Judicis Leuchoviens.
Dn. Danielis Türck » » »
Dn. Johannis Henisch » » »
Dn. Cristofori Kohls Pastoris Durandi-Villens.
Dn. Caspari Cramers I. U. C. et Judicis Leuchov.
Dn. Petri Czack Aedilis et Senatoris Leuchov.
Dn. Martini Fröhlichs Senator. »
Dn. Nicolai Hain Judicis » sowohl auch aus Gemeiner Stadt. Leutschau Jahrbüchern und verrechnungen.«

Ezen írók szereplésének ideje, krónikánk adatainak megbirálására nézve irányadó lévén, nehány szóval teszek rólok említést. Sperfolger Conrád naplóját, mely 1516—1536-ig terjed, mint Lőcsének ezen időn át jegyzője, tanácsnoka 1614-től és több izben — 1516—17 és 1522—23-ban — bírája írta. Türck Dániellel 1545-ben mint tanácsnokkal, 1552-ben mint városi jegyzővel, 1555—57-ben, 1565—67-ben mint bíróval találkozunk, 1568—69-ben ismét jegyző. Henisch Jánosról a krónica az 1562-ik évre irja »ist Hans Henisch in dritten Jahr des Richterambts H. Paul Horlers zur einem Rathsmann;« és volt 1567-ig tanácsnok, 1568—69-ben bíró. Cramer Gáspár Lőcse egyik legelőkelőbb patritius családjának tagja, kinek neve után Hain min-

[1]) Math. de Michovia: Chr. Polonorum etc. Pistorinál. Tom. II. 49. old. Mart. Cromer de origine et rebus gestis Polonorum Chronicon: u. ott 474. old. Mindkettő 1552-ben Bazelben adatott ki fol. alakban.

dig oda teszi a J. C. betüket = jure consultus, 1616—18-ben tanácsnok, 1619—20-ban bíró, 1630—31-ben bíró, ezután 1636—37-ben ismét bíró s a közbeeső években és 1634-től egészen 1644-ben történt haláláig folytonosan tanácsnok volt. Kortársai voltak Czack Péter és Fröhlich Márton (ezen utóbbi mesterségére nézve timár.) Az első 1606-tól kezdve 1636-ban történt haláláig szerepel Lőcse hivatalnokai között, mint aedilis, senator és bíró 1632—33-ban; a másik pedig 1638-tól 1645-ig mint tribunus és senator vesz tevékeny részt a város ügyeinek vezetésében. Hain Miklósról már fentebb tettem említést s mint később látandjuk, ennek irataiból vette át a szerző munkájának egyik legnevezetesebb részletét.

Ezen adatokból látjuk, hogy 1516-tól kezdve csak az 1637-től 45-ig és 1569-től 1616-ig terjedő, összesen 46 évi időszakra nem állottak a szerzőnek rendelkezésére egykoruan hivatalt viselt egyéneknek feljegyzései és naplói. Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy Czack Péter már 1606-ban senator, Cramer Gáspár pedig 1619-ben már 43 éves férfi volt és föltesszük azt, hogy ezek följegyzéseikbe bevették azon eseményeket, melyekre világosan visszaemlékezhettek, úgy a 46 évből csak kevés marad fedezetlenül és ezen évek krónikáját is bőségesen pótolhatta Hain a városnak évkönyvei és többi meglevő irataiból.

Az egyedüli Sperfolger-féle naplót kivéve, a többit még eddig nem sikerült feltalálnom s így nem tudhatom, melyikből mennyit és hogyan vett át Hain. De valamint arra nincsen legcsekélyebb okunk sem, hogy az említett naplók íróinak potosságát és lelkiismeretességét kétségbevonjuk, ugy Haint sem lehet gyanusítanunk azzal, hogy a talált adatokat nem vette át híven, különösen ha látni fogjuk, mily nagy mérvben igazolják pontosságát a városi levéltárban jelenleg is meglevő okiratok. Nem tesz említést Hain arról, vajjon használta-e a Leibitzerék krónikáját? Hainnak iratát összehasonlítva a Wagner Annalectáiban (I. köt. 46—68 old.) latin fordításban kivonatosan közölt Leibitzer-féle krónikával, azt találtam, hogy a kettő sok helyen szóról szóra egyeszik. Ebből azt következtetem, hogy Hain az 1646. dec. 15-én elhunyt Leibitzer Izraelnek — ki fia volt a krónika elkezdőjének, Leibitzer Joachimnak — munkáját ismerte és használta. Vagy azt kellene feltennünk, hogy mindketten ugyanazon forrásokat használva, ugyanazon kifejezéseket vették át.

Demkó Kálmán.

KÜLÖNFÉLÉK.

TÖKÖLYI KIS-RÓMÁBAN.

A N.-Szombat hét százados szép multját jól ismerő Némethy, e sz. kir. város kiérdemült pénztárnoka, tavaly egy leirást közölt a »Pressburger Zeitung«-ban, melyben az 1683. évi páratlan tüzvészt ecseteli. Ebben a közleményben több tévedést vettem észre, a mely arra késztetett, hogy részint e hibák kijavitása, részint pedig az adatok kiegészitése czéljából, a nevezett város 1683. évi jegyzőkönyvi kivonatát, a város történetére vonatkozó adatgyüjteményemből egész terjedelmében közzé tegyem. Ennélfogva itt adom annak fordítását.

»Miután már az utolsó császári katona is elhagyta Magyarországot és igy a sokat sanyargatott Pozsony megye minden segitségétől meg lőn fosztva és a Dunántúli részeknek a törökök által való zaklatásának hire véres könnyeket fakaszthatott a keresztény szemeiből, jul. 12. Bazinban megyei gyülés tartatott, a melyen heves vitatkozás után elhatározták a karok és rendek, hogy (siquidem ex duobus malis minus eligendum esset) haladéktalanul küldöttséget menesztenek Tökölyi Imre fejedelemhez, a mely ennek a megye hajlandóságát az ő protectiójának elfogadására jelentette. A küldöttség választott tagjai: *Pyber László* kanonok, *B. Orbán Pál* kir. prothonotarius, *Bekedfalvay Mórocz Lénárd*, továbbá a sz. kir. városok emberei: Nagy-Szombat fiscalisa *Užovicz János*, Szentgyörgyből *Nyilassy György*, Modorból *Vichlanth András* és Bazinból *Nagy György*. Ezek, mielőtt kitüzött czéljukat elérték volna (gravissimis itinerium difficultatibus remorati) Garamszeghy *Géczy Zsigmond*dal, Tökölyinek Pozsony-, Nyitra-, Trencsény- és Bars-megyékben teljes hatalmú biztosával találkozván, menetelük okát előadták és kisérő utlevelet kapván tőle, tovább álltak. Eközben jul. 11. esti 11 órakor érkezett *Hölgyi Gáspár* a nyert útlevéllel (salvagvardia) a városba. Másnap reggel 9 órakor a városban levő országos rendek és a városi tanács összegyülekeztek a városházán, ahol ő főmagasságának protectio-

nalis levele fölolvastatván, a biztositó levél a kellő tisztelettel fogadtatott és ekkor a fönnemlitett Hölgyi javaslatára három pont ment határozatba: 1) Hogy az őszinte hűség jeléül három fehér lobogót tüznek ki; az egyiket a város tornyára, a másikat a felső, a harmadikat az alsó városkapura teszik ki. 2) A teljes hatalmú biztos eleibe is küldöttség menesztessék, tiszteletteljesen fogadtassék s igy jóakaratra hangoltassék. 3) Honorarium gyanánt a karok és rendek 100 frtot rendeltek számára.

A második pont teljesitése czéljából kiküldetett *Péterffy András* almizi püspök,[1]) *Szegedy András* és a tanács részéről *Nagy János*, a kik Szomolányig eleibe mentek; itt üdvözölvén őt, nagy lovagi kiséret mellett a városba hozták, délutáni 3 órakor és a városháza közvetlen szomszédságát képző *Fülep Ádám*féle házba szállásoltatták el; a hol a város birája *Rast Miklós* üdvözölte, a mire ő emelt szót, mondván: Édes Biró Uram stb.

Julius 19. reggeli öt órakor Rast Miklós városbírót, Nagy Jánost és *Réchey Istvánt* hivatta magához a fennemlített Géczy Zsigmond és beszédet tartván, mondá: Minthogy már Isten engedelméből Kegyelmes Urunk ő Nagysága protectiójában bevétetett Kegyelmetek, szükséges etc.

Ennek végeztével, a mennyit csak tudott, összeszedett nagyszámú lovasságot és Szerednek tartott; Szered és *Csöppen* között egy német csapatot, — amely *Szentz* várából *Lipótvárába* munitiót vitt, azon ürügy alatt, hogy azok a szerződést megszegték, az által, hogy a puskaport, a melyet a munitió alatt egy edényben őriztek, meggyujtották, — megöletett. Pedig egészen másképen állt a dolog; mert egy magyar katona lőtt a puskaporra. Eközben reggeli 9 órakor a városházára jövén a fennemlitett plenipotentiarius secretariusa Trestyánszky György, a tanácsot Géczy megbizásából megesketteté a szokott esküminta szerint: Esküszöm az szent teljes Háromságra stb.

Legyőzvén az említett németeket, az életben marad 80 közvitézzel diadalmenetben jött vissza. Ugyanaz nap késő éjjel érkezett 300 ember *Petneházy Dávid* táborából, a kik a külváros szérüiben háltak, meg nem bántván az ott dolgozó cséplőket, azoknak a város 5 akó bort, 4 akó sört, 50 font hust, 15 kenyeret és 20 mérő zabot szolgáltatott ki.

Julius 20-án szokatlanul kezdték magukat viselni a Petneházy-katonák, azért a tanács Géczy ajánlatára elzáratta a felső kaput is (az alsó ugyis elvolt zárva). Észrevevén azt a Petnehá-

---

[1]) A »Memoria Baz. Strig.« »Epp. Noviensis és Praepositus majornak« czimezi 159. l.

zyak, hogy a városból ki vannak zárva, még rakonczátlanabbak lettek, feltörvén a külső kaput és az őrök (satrapae) ládáit, apróceprő holmiait és puskáit ott találván, fölfeszegették a ládákat, a mit találtak, magukkal vitték, még a vámon talált néhány frtot is felosztották maguk közt és rakonczátlanságukat alig lehetett fékezni, amikor reményük, hogy nem tudom milyen kincsekre akadnak a városban, meghiúsult.

Jul. 23. esti 5 óra tájban érkezett ide *Várnay* György a kassai tanács tagja és a fejedelem tanácsosa, a ki itt comandans lett Géczy Zsigmond helyett és a kit tiszteletteljesen fogadván, a primás egyik szögletházába, a melynek »Balassa-féle ház« volt a neve, szállásolták el. Jul. 24. Géczy Zsigmond 300 lovassal elhagyta a várost és Pozsonynak tartván, a Tökölyiek Cseklészi táborába szálltak. Jul. 28. a Morva folyamon túl és Stomfától nem messze összetűztek a Tökölyiek a császáriakkal, miután már azelőtt mindent a legdühösebb ellenség képében tüzzel-vassal pusztítottak, a gyengébb nemet sem kímélvén meg. Itt a vizen legyőzetvén, megszalasztattak; a csatatéren maradt vagy 2000 töröktatár és számos magyar, köztük Harsány János, a kit igen sajnáltak. Ezen tragoedia végeztével a Tökölyiek a cseklészi tábort részint ez okból, részint pedig, mivel a pozsonyi vár commandansa annak átadására a kedveskedő levelekkel (a melyekkel ostromolták) nem volt reábírható, elhagyták és biztosabb helyre, Szered vidékére vették magukat (nehogy akadályba ütközzenek a császári katonák). A következő napokban a morvák javait, sőt azoknak a kereskedőkre bízott portékáját is, úgyszintén a komáromiak sóját, a primásnak residentiájában talált bort, gabnát és több effélét, továbbá a cancellariusét és secretariusét, Eszterházy Ferenczét, szóval mindazét confiscálták a fejedelem javára, a kire ráfogták, hogy a császárhoz hű.

Augustus elsején Keczer András, Gerhardt György, Absolony Dániel és Egerváry Zsigmond, a fejedelem biztosai, déli 12 óra körül hintón vágtattak be a városba, ezek után vittek egy nagy vörös, ugynevezett »virágos kamuká«-ból készített zászlót, a melyet különben a fejedelem hintaja előtt szoktak vinni és ezt 100 zöld »liberiá«-ba öltözött hajdu szokta kísérni. Ezek, miután a Kéry-féle házban (mint vendégfogadóban) a város nevében *Nagy János* és *Réchey Istvántól* tiszteletteljesen üdvözöltettek, a délutáni 3 órát jelölték ki arra, a midőn a magas tanácscsal, vagy legalább az előkelőbbekkel közlik megbízatásuk pontjait. A kitüzött időben megjelentek a város vénei és a tanács a biztosok előtt, a kik a következő pontokat terjesztették elő:

1. Hogy ő nagysának fizessen a város szokott hűsége tanusítására.

2. Hogy a benediktinusok [1]) és paulinusok templomuknak és a hozzátartozóknak átengedésére a tanácstól kényszeríttessenek.

3. Hogy a tanács újjászervezése a biztosokra bízassék.

Ugyanekkor a fönnemlített hajduk, *Berthóty* Zsigmond vezérlete alatt, a Jézus társaságaiak collegiuma megszállására indultak, az előbbnevezett zászló elővitele mellett; míg a páter rector a biztosok elé hivatott. Ez a biztosok előtt megjelenvén, ezek arra akarták szorítani, hogy a collegium és saját társai megváltására (mert ezek ipso facto, hogy a hajduk megszállták a házat, a refectoriumban fogva és zárva voltak) 30,000 aranyat fizessen; ellenkező esetben keményebben lakolnak. A rector ily nagy váltság lefizetésének lehetetlenségét iparkodott kimu-

[1]) Az itt említett templom valószínüleg az lesz, a mely a városi tanácsnak a pannonhalmi főapáthoz 1700. intézett levele (pannonh. levéltár caps. 37. Aa 5) szerint 1671. vétetett vissza a reformatusoktól. És ez volna a Sz.-Háromság tiszteletére szentelt templom, a melyet a város a XVII. század végén a *piaristáknak* adott át, a mellette levő épülettel, mert mint az adományozó levél mondja, a benczések (levén nekik más székházuk és templomuk is a városban) a tűzvész által rombadülő épületet elhanyagolják. De a *benczések* tulajdonképeni tartózkodási helyük is, a melyet a város tanácsa az 1672. kelt adományozó levélben residentiának (székháznak) nevez, a mellette levő Sz.-Jakab tiszteletére szentelt templommal együtt, ugyancsak 1671. a lutheranusoktól vétetett vissza. A mint ezt a pannonh. levéltárban őrzött (Caps. 37 Aa. 2.) Szelepchényi eszt. érsektől 1672. sajátkezüleg irott levél bizonyítja. Ebben azt is említi a primás, hogy a *misericordianusok* is kérték ezt a templomot; de ő más házat vett azok számára Nagy-Szombatban. A mi a benczéseket illeti, ezek valószínüleg a pannonhalmi convent 1593. történt ideiglenes feloszlása után menekültek Nagy-Szombatba a török hadak elől; hiszen ide menekült az esztergomi érsek és káptalan is egyházi műkincseivel, iskoláival és könyveivel. E kedvező fekvésü város falai mögé menekültek a Nyulak szigetéről a *dominicanák*. Minthogy már alkalmam volt négy szerzetet megemlíteni, fölsorolom a többit is, a melyek Kis-Rómában tartózkodtak. 1363. alapította Lajos kir. a franciscanusok kolostorát; a *paulinusoknak*, *trinitariusoknak* is egyidőben volt kolostoruk. A *jezsuitáknak* hivatalos catalogusaiban összeszámítottam egy évre 80 rendtagot, a kik a gymn. az egyetemen tanítottak. Némelyek szerint *templariusok* is voltak itt ez időben. (L. Pesty Fr. Akad. Ért. XVI. 133.) Továbbá voltak itt *Sz.-Klára* és *Sz.-Orsolya* apáczák. Egyszerre volt négy papnevelő intézet is; egy-egy 60—70 növendéket is számlált. Hozzávevén a primás udvarát, a 24 tagból álló káptalant, a lelkészkedő papságot és a török kezén levő püspökségek birtokosait, előttünk áll Kis-Róma.

tatni, de hiába! Erre mindent confiscáltak, a mit kézre keríthettek a collegiumban, és még azt sem engedték meg rectornak, hogy magányossan járhasson — kelhessen, társaival vagy a szolgaszemélyzettel szót válthasson; mert mindenhová kísérték a hajduk. A reákövetkező nap reggeli 7 órakor összegyülekezvén a városi hatóság és az esküdt polgárok a városházán, megjelent a fennevezett *Absolony Dávid*, Egerváry Zsigmonddal mint a fejedelem biztosai és itt Absolony Dávid beszédet mondott a város igen nagy számmal összesereglett közönségéhez. Erre egy iratot (a mely, ugy látszik, Olasz István irása volt) adott *Huzó Imre* városi főjegyzőnek fölolvasás végett; a mit ez, értesülvén arról, hogy ő helyébe Nagy György lesz kinevezve, nem fogadott el; ennélfogva tehát az aljegyzőnek hagyták meg a felolvasást. Az irat az uj tanács tagjait jelölte ki, u. m. Czeuner Dávid biró ur, Gerstenberger Ádám, Peringer András, Szedlnár Gergel etc. Ugyanaz nap adattak át a templomok minden szerrel együtt. Ezen ellen senki sem mert fölszólalni, hanem a polgárok mindezt a legnagyobb alázattal, bár akaratlanul, türték. A kinevezett tanács pedig hűségesküt tett le. Ezek végeztével a fölött tanakodtak, mennyit adjanak sarczul, minthogy nem határoztak meg semmi quotát és keveset ajánlván fel, a fejedelem haragjától kelle tartaniok, mig sokat fizetni nem győztek. Ily szorult helyzetben az uj biró a biztosok elé hivatván, mentségül hozta fel a város szegénységét, a mire az adandó összegről szóló resolutiót tudtára adták. 3000 frtra szállitották le a követelményt, a mit a biró azonnal a tanács tudomására hozott és az összeget a város nevében kifizette; a Bresztovány nevü birtokra a folyó kamat helyett három évre assignált kötelezvényt nyervén.

Aug. 5. délután egy órakor fölrakattak a Jézus társaságiak négy kocsira és mint nyilvános gonosztevők, gyalázattal vitettek el. A midőn az uj biró háza előtt kissé megállapodtak, egyikük a szent irás követk. mondatát recitálta: »Insurrexerunt in nos viri iniqui et mentita est iniquitas sibi;« ez elhangozván a nép sirása és jajgatása kiséretében, »ibant gaudentes, quoniam digni sunt habiti pro nomine Jesu contumeliam pati.«

(Ezek a jegyzőkönyv szavai.) [1])

Ugyanekkor a káptalan is 15,000 frt. fizetésére kötelezteték, de ezt a követelést 6000-re szállitták. Aug. 6. a tanács

---

[1]) »Gr. Erdödy György, Czobor Ádám, Drugeth Zsigmond, Nádasdy István és Bercsényi Miklós kezességet vállaltak a Jézus társaságiakért, ezeket aug. 10. Szomolány várába szállitották, hol őket gr. Erdödy hosszabb ideig magánál tartotta.« Tört. Tár 270. l.

a biró residentiájában Várnay György indítványára a köv. levelet határozta a fejedelemhez küldeni:

»Méltóságos fejedelem, kglmes urunk! Hogy az úristen Nagodat maga szent nevének dicsőségére, édes hazánk régi szép szabadságinak helyben állítására, mindnyájunk szerencseire boldog állapotban tartsa meg és éltesse szerencsésen szívből kivánjuk. Tekintetes és nemzetes *Kettzer* András és *Gerhárdt* György uraimék által tett Nagod kglmes parancsolatjának tartozó kötelességünkkel alázatosan engedelmeskedvén, háromezer forintot készpénzül praestaltunk Nagod számára, melyet hogy Nagod szük voltunkat tekintvén kglmesen contentusnak lenni méltóztatott, abban is az Nagod kiváltképen való atyai kglmes gratiáját nyilvánságosan tapasztaljuk, hálákat adván és nagy alázatossággal köszönvén abbeli Nagod hozzánk mutatott kglmes gratiáját e mellett pedig óránként nyúló külömb-külömbféle költségünk mind táborban, mind pedig városunkban levő vitézlő rendeknek elöszámlálhatatlan eledellel, itallal, szénával, abrakkal, szekerezéssel és egyebekkel való kiméletlen gazdálkodásoknak szaporája miatt majd mindenekből kifogyván és legkiváltképen Csüreinkben [1]) tüzellő népeknek gondatlansága által tüzzel való megemésztéstül tartván és azzal élhetetlenségre való jutásunkat tapasztalván Nagod kglmességhez folyamodunk, kérvén mint kglmes urunkat Nagodal, hogy ekkoráig való hív s engedelmes magunk viselését, s azon hívségünk miatt elpusztulásra való jutásunkat méltó respectusban venni és kglmesen megorvoslani méltóztassék; hogy az Nagod atyáskodó kglmes gratiája gondviselése és protectiója által megkiméltetvén és tovább való Nagod szolgálatjára szükségesen conserváltatván megmaradhassunk és tartozó engedelmességgel alázatossággal hasznosan szolgálhassunk Nagodnak, mint kglmes urunknak készek lévén igaz hívségünket vérünk kiontásával is contestálnunk: Ezek után Nagod kglmességében alázatosan ajánlván magunkat

maradunk Nagodnak, mint kglmes urunknak

N. Nagyszombat városának birája és egész lakosi alázatos és engedelmes hívei.

Tirnaviae 6. aug. 1683.«

Ezzel a levéllel azt eszközölte a város, hogy a fejedelem meghagyta Várnay Györgynek levélileg, hogy ne engedjen a város környékén tüzet rakatni és a város senkinek sem tartozik valamit adni; hacsak nem ad valamit önkénytesen. Aug. 7. a mely szombatra esett, délutáni egy óra tájban bevonult a városba a fejedelem, a ki a felső kapu előtt lovon ülve megállott; itt a

---

[1]) Ocskovszky (Hist. Urb. Tirn. 108. l.) és Rucska (Trnava 64) is »Csüreinkben«-t irnak.

tanács jelenlétében a város kapitánya, *Réchey István* üdvözölte röviden és átadta neki e czélra készített bíborzacskóban a város kapuinak kulcsait; ezeket sajátkezüleg elfogadván, bizonyos (a név hiányzik a jegyzőkönyvben) .... nak adta át. Ezen fogadtatás idején történt, hogy a kapu fölötti toronyban fölállított ágyu kétszer elsült, harmadszor pedig, midőn épen a fejedelem állott e torony alatt, szétrobbant és az ablakról, a melyben el volt helyezve, nem kis mennyiségü téglát hajitott a fejedelem lovának lábai elé. (ezt a jegyzőkönyv irója rosz omennek tartja!) A városba bevonuló fejedelem, a kit a tanács tagjai hajadonfővel, két sorban kísértek az érseki residentiába, a polgárokat mind fölfegyverkezve találta. A palota lépcsőin a káptalan fogadta őt, a melynek nevében Balogh[1]) kanonok intézett hozzá szép beszédet; ezt megköszönvén, fölhaladott a palotába, a hol kevés vártatva asztalhoz ült, ebédhez meghíván a tanács nehány tagját is. Ebéd után meglátogatta az apáczákat, a Jézus társasága collegiumát és a franciscanusokat, ezután meghált az érseki residentiában. Másnap reggel 9 óra tájban a lutheránusok templomába ment, a hol imádságait maga módja szerint elvégezvén, udvari praedicatora beszédét végig hallgatta, a mi után délelőtti 11 órakor elhagyta a várost. Alig távozott, a midőn a város történetében páratlan és hallatlan szerencsétlenség következett be. Mindenekelőtt kigyulladtak a bástya átellenében levő csűrök, a melyeket a felkelők gyújtottak föl; azután magában a városban a falakon belül több helyen támadt tüz, a mely czélra az üszkök hihetőleg már sokkal előbb tétettek be és a mely rögtön oly erőre kapott, hogy az egész légkör, a mely a várost környezte, lánggal lobogott. A magasabb tornyok és háztetők, továbbá a hozzáférhetetlen csucsok azonnal kigyúladtak; mert a lángok, mint kiterjesztett lepedők, a levegőben látszottak röpülni, mignem ide meg amoda is leereszkedvén, pusztítottak; növelte a tüzet a nagy mennyiségü takarmány, olyannyira, hogy még boltives házakban sem lehetett menedéket találni. A megdöbbent lakosság az utczákon szaladgált végig, ide-oda, nem tudván mit tegyen, hová forduljon. A tüz mindig növekedett és a forróság már az utczákon is kiállhatatlan lőn és senki sem menekülhetett sem a házakba, sem a városból ki; mert az alsó kapu kulcsait előtte való napon, mint említve volt, átadták és nem is nyerhették vissza, a felső kaput az arra csatangoló törökök elől a város tartotta zárva, lakatost meg nem lehetett fogni; a barmok, a melyek a zavaros idők miatt roppant nagy számmal hajtattak be a városba, megszilajodván, bőgtek, a nép közé vegyültek,

[1]) Ez Balogh Miklós volt, a későbbi (1685.) nagy-prépost és váczi megyés püspök. »Mem. B. Strig. 158. l.«

a kit előtaláltak, megtámadták, a kimerülteket elgázolták és senkitől sem fékeztethettek. Ily iszonyatos zavarban a sajnálatra méltó nép látván, hogy nincs szabadulás, a merre csak nyilás volt, arra rohant; némelyek fölmásztak a bástyákra és nem törődvén azzal, hogy magas vagy alacsony helyen vannak-e, leugráltak a falakról, mások a bástyák szük és kicsiny résein és ablakain nem riadtak vissza leereszkedni, ismét mások a város pajtájába (mely különben szénával és gabnával gazdagon megtöltve lévén, a tüzvésznek fészke volt) vették be magukat, mások, feltöretvén az alsó kapu, életük veszélyeztetésével az állatok közé tódultak, mások a sintér barlangjába és az azzal szomszédos őrtoronyba bujtak el, a mely kevéssel reá a nép máglyája lett, mert a lángoktól körülvétetvén, hamuvá égett. A tömeg pedig, mely a lángoktól (mint említettük) menekülvén, a falakon hágott át, ott túl oly veszélyben forgott, hogy rémületükben boldogoknak mondták azokat, a kik odabenn a lángok martalékává lettek, beteljesedvén rajtuk a Virgil mondása: Felices Animae! quibus est fortuna peracta iam sua!« A török, mint a ragadozó farkas, mindenkit rablánczra füzött, a Tökölyiek zsákmányoltak, a gyámolatlanok az erősebbektől elnyomattak, és minthogy már minden remény füstbement, a polgárok is fellázadtak. Eközben gr. Erdődy György, Czobor Ádám és Kollonics nehány pozsonymegyei katonával idejött a táborból, a nép segítségére, meghagyván a tömegnek, hogy a felső kaputól nem messze levő, fallal kerített lutheranus temetőbe huzódjék és azt délutáni 4 óra tájban az ellenség körmei közül megmenté.

Szünvén, annyira a mennyire, a tüzvész és a táplálékból kifogyott lángok eltünvén, be lehetett menni a városba; itt a megfuladt emberi hullák, az elhullott állatokkal vegyest, hevertek, látni lehetett a falak keskeny réseiben megakadt, a falakon félig lelógó testeket, láthatók voltak többen, a kiknek félig elhamvadt keble még lihegett és küzködött a halállal, hallatszott az égettek és a lángok által lábaiktól, kezeiktől megfosztottak segélykiáltása; láthattál volna nehányat, mint egy Lázárt, a megfultak sírjából feltámadni; láthattál volna másokat, összezsugorodott idegekkel, mint a négylábú állatokat, csúszva-mászva; megundorodtál volna soknak különböző részein átégetett testének szemléletétől; megrémültél volna, látván többet, szögletekben, a füsttől felfújva (quibus comae stetere et vos faucibus haesit); elájultál volna az épületromok alá temetettek, de még ki nem szenvedtek jajkiáltásainak hallatára; alig fojthattad volna vissza előtodúló könnyüidet, az anyák keblein csüngő szerelmi zálogokat éltüktől megfosztva látván és részvétre gerjedtél volna azok láttára, a kiket a hitvesi szerelem ezen végső veszedelemben sem engedett elválasztatni s a

kik ölelkezve tanusították »holtomiglan-holtodiglan« tartó hűségüket! Megnyiltak a vasajtókkal erősen elzárt, most lángoktól feltárt kincstárak; recsegett a szobák és paloták művésziesen rakott padolata; a várost átszelő folyóvizek kiszáradtak, megrongált házak rombadőltek, a kutak is bedőltek, az ut mindenfelé nyitva állt, mert annyi volt az utcza, a hány ház azelőtt. Az egész város csak úgy visszhangzott az elveszetteket kereső életben maradtak — az elégetteket megismerők — és bánatukat fékezni nem tudók jajveszékelésétől és zokogásától. Másnap korán reggel eltemettettek a hullák és az állatok dögtestei, mivel roppant számmal voltak, három nap alatt czipeltettek mind a két kapun ki, a város falain kivül több helyre. Az elégettek és más módon kimultak száma fölülmulta a 4000-ret ide számitva ugy a városbelieket, mind az idegeneket. Ezek között volt nemes nemzetes *Réchey István* ur, a város kapitánya, a ki a város körül sok érdemet szerzett magának és a ki nyugodjék békében, ugyszintén kedves felesége, a ki szintén ekkor mult ki és férjével együtt aug. 9. *nagy pompával* és részvéttel temettetett el.[1])

Azonkivül elégett a városház, a jegyzői hivatallal együtt és az őrzött jegyzőkönyvek, kiváltságos oklevelek, törvényhatósági acták és egyéb hivatalos iratok. Ily terjedelmes városban csak 58 ház és két templom, a székesegyház t. i. és az egyetemi templom, — a mely a Jézus társaságáé volt — maradt fönn; a főtemplom épségben maradása valóságos csoda volt, mert az alsó, avagy balfelén levő tótok kápolnája színig leégett, az ezzel közvetlen szomszédságban levő székesegyház ezen fele nem szenvedett semmit; a felső, vagy jobbik része, bár a szomszéd épületek nem égtek le, nem tudni hogyan, lángra lobbant és az itt emelkedő góth tornyocskák, a sekrestye és még egy ugynevezett »altaristicum« hamvadtak el.

Tökölyi katonái még ezen a csapáson, pusztuláson és a város kétségbevonhatatlan szegénységén sem indulának meg; szivük keményebb volt a kősziklánál és a barbarokéit fölülmuló kegyetlenségükben minduntalan élelem és pénz kiszolgáltatására kényszerítették a várost és a mit csak lehetett, kicsikartak belőle. A polgártársak egyhangú beleegyezésével, a törvényhatóság a köv. levelet intézte a fejedelemhez:

»Méltóságos fejedelem, kgimes urunk! Nagod méltóságos fejedelmi személyének szegén városunkrúl való eltávozása, mely nagy veszedelmet hozott legyen mindnyájunkra, annak rettenetes voltát emberi

---

[1]) 1640 es években volt Nagy-Szombatban egy *Réchey* István nevü kanonok is. Mem. C. B. Strig. 154. l.

elme nemcsak ki nem magyarázhatja, de meg sem foghatja s következőképen Nagod előtt való repraesentálása lehetetlen annyival is inkább, hogy minden elpusztulásunkon is némely megkeményedett szívük még sem szánakodván, sőt inkább az földnek szenyérül is eltörölni kívánván szempillanatásonként újabb-újabb szerencsétlenségben igyekeznek, a kik kevesen megmaradánk mindnyájunkat ejteni, mint nyilván ellenséggel kiméltetlenül bánnak velünk, nem gondolván azzal sem, mit is, hogy ennyi szerencsétlenségek által éltetlenekké lettünk. Vendégeskedésekre, ajándékozásokra kénszeritnek bennünket, sőt isten engedelme által tüznek rettenetes volta előtt is megmaradott kevés marháinkat minden irgalom nélkül kedvek szerint elhárítani merészelik. Kérjük annak okáért Nagodat, mint kglmes urunkat és fejedelmünket isten fiának megváltó Krisztus Jézusunknak drágálatos szentvére hullásáért Nagod méltóságos fejedelmi nagy familiájának örök emlékezetre való dicsőségéért méltóztassék velünk szegény elvetett és *Nagodhoz való hűségünk mellett* ily rettenetes veszedelemre jutott alázatos engedelmes szolgáinak annyi gratiát és kglmet nyujtani, hogy az Nagod kglmes protectiója alatt minden veszedelmek által kglmesen conserváltatván, tovább való Nagod szolgálatjára megtartassunk kiméletessebben. Melyért midőn Nagod méltóságánál alázatosan supplicálunk, Nagodnak, mint Kglmes urunknak fejedelmünknek

engedelmes alázatos szolgái
N. Nagy-Szombat városának lakosi közönségesen.

Tirnaviae 11. aug. 1683.«

»Méltóságos fejedelem Tököly Imre kglmes urunknak ő nagának nagy alázatossággal adassék. Ennek a levélnek oly nagy hatása volt, hogy még a törökök vagy tatárok sem, annál kevésbbé mertek pedig a Tökölyi katonái valami rosszat tenni, vagy valamit fenyegetésekkel kicsikarni. Azonfölül elbocsájtottak a táborból nemcsak a város részéről kiállított katonákat, hanem azokat is, a kik a tüzvész idején kárt vallottak.« Így a „*Commentarium Excidium Liberae hujus ac Regiae Civitatis Tyrnaviensis Anno 1683 interventum complectens.*"

Mintegy kiegészítésül hozzá tehetjük azt is, hogy Kazy a nagy-szombati egyetem történetében tüzetesen tárgyalja ez eseményeket. De leirását, mint közkézen forgót, mellőzzük.

A fönnebb leirt nagyobb tüzvész után Tökölyi emberei is nagyobbrészt elvonultak Nagyszombatból, a miért egy jezsuita, Keleti Miklós, vissza is tért Leopoldstadtból, hol a zavaros idő alatt meghúzta magát és a nagyszombati polgárságot hálaadó körmenetre csődítette s az egyetemi bazilikába vezette Te Deumra. Az olykor vissza-visszatérő, mindentől megfosztott felkelők zsákmányolása ellen, Tökölyihez intézett szép levél által, a városi törvényhatóság kieszközölte, hogy a régi béke visszatért. Nagyszombat újraépitése foganatba vétethetett és e város ezután

is, mint eddig volt, még sok éven át megmaradt az, mivé Magyarország primásai tették, s melytől aztán »Kis-Róma« nevét is nyerte.

Récsey Victor Alfonz.

BOTTYÁN JÁNOS NEMESLEVELE.

Nem tartom érdektelennek a Rákóczy-kor ezen nevezetes alakjával foglalkozni; annyival is inkább, mert ezáltal tisztázni vélek egy fontos dolgot.

Nagy I. »Magyarország családai« című munkájának I. kötet 223 és 24-ik l. említi Bottyán Jánost, de Szirmay szerint, mint nem-nemest. Mindjárt ezután fölhozza, hogy Bottyán János czímerűl a pajzsban lovas vitézt és fölötte felfelé nyúló és kivont kardot tartó kart használt.

Ezen utóbbi megjegyzését hitelesnek mondhatni, mert a birtokomban lévő eredeti nemeslevelen is ilyen van.

Szirmay állítását is fenn lehet tartani, mert a czímert és nemességet maga Bottyán János szerezte.

A folyamodvány, melylyel nemességet nyert, latin eredeti után magyarra fordítva, a következő:

Felséges császár és királyi felség, természetszerinti, legkegyelmesebb uram!

Az isteni gondviselés segítségével Felségednek már harminez év lefolyása alatt mindig hü szolgálatokat akarok tenni és a többi közt a törököktől körülvett Esztergomot (akkoron a katonák fővezére lévén) magam megerősítettem, nem csekély sebeket kapva, saját költségemet sem kímélve, kifizetve a hajdúkat, Felséged javára megőriztem; most ismét Felségednek kegyelméből a zsámbéki várnak alkapitányává lettem.

Miután pedig őseim és elődeim nemesi kiváltságai az idők méltatlan viszontagságai következtében elvesztek volna:[1]) ugyanazért Felsége-

[1]) Teljesen igazolva van tehát e hivatkozás által azon (különben családi és káptalani irományokból merített) állítás, melyet Bottyán tbk életirója *Thaly* Kálmán »Bottyán J. Élete« 20. l. ír, hogy t. i. Rákóczinak ezen híres tábornoka, *régi nemes családból*, a Görös-Káli és Bottyáni Bottyánokból származott: de őseí Szigetvárnak török kézre jutása után ősi fészkükből, a Balaton partján Somogymegyében fekvö (ma puszta) Bottyánból kizavartatván, Esztergomba s Barsmegyébe szakadtak. Családi irományaik, mint maga Bottyán János hivatkozásából látszik, e háborús viszontagságok közepette az ősi jószággal együtt oda vesztenek, — ezért folyamodott tehát a hadi pályán kitünö érdemü férfiú 1687-ben új czímeres-levélért. Hogy pedig ugyanö 1687-ben csakugyan a Buda környéki Zsámbék várának kapitánya vala: az egy Győrött 1687. april 19-én kelt, s a komárommegyei csepi nemes közbirtokosság levéltárában őrzött eredeti okiratból is bizonyos. *Szerk.*

det térden állva, legalázatosabban kérem, miszerint tekintve e hü szolgálatokat, engem és mindkét nembeli utódaimait Magyarországnak valóságos törvényesnemesei közé legkegyelmesebben *ismét* fölvenni méltóztassék.

Mely kegyelmet Felségedtől megnyerni, hü szolgálatokkal, utódaimmal együtt iparkodni fogok.

Felségednek legalázatosabb és örökös alattvaló hive
Bottyán János m. k.

A folyamodvány külsején ez áll:

A Római szent birodalomnak és Német, Magyar és Csehországnak királyi Felségéhez, természeszerintti legkegyelmesebb urához,
alázatos folyamodványa
Bottyán Jánosnak.

A hátlapján két ajánlás: Legalázatosabban ajánlom Felségednek bennirott tisztet, mint Fölségednek régi szolgáját és alattvalóját, mint hü és jó szolgálatokat tett katonát.

Fölségednek alázatos szolgája
Esterházy János.

Ugyanezt lelki alázattal, hasonlóan ajánlom Felségednek.
Koháry István.

Ezen okmány mellé egy kis 16-od r. ív van mellékelve, melyre rá van festve *az elveszett ösi czímer*. Bottyán János aláírásával és 1687. május 18-iki dátummal; aláírva Korompay Péter cancellár által.

A nyert nemeslevél 1687. május 18-ikán kelt és csinos kiállitású.

Alá van irva jobbról I. Leopold által, balról Korompay Péter által; egy aláírás nyoma látszik még az utóbbi alatt, de abból csak Joannes olvasható ki, a vezetéknév (Maholányi) nagyon el van törölve.

A nyert czímer részletes leírása a következő:

Kék mezejü hadi vértben, zöld téren, bástya van, kapu-alaku rózsaszinü bemélyedéssel, a bástyán öt négyszögü koczka, ezek alatt két oldalt kör-alaku ablak mélyedések. A bástya előtt balfelé forduló és ágaskodó fehér ménen magyar vitéz ül, veres csákóval, mentével és nadrágban; dolmánya és csizmája sárga; feje fölött, felemelt jobbjában, kivont kardot villogtat. A pajzs fölött díszes, nyilt katonai sisak, melyet diadémos királyi korona föd. A koronából kar nyulik föl és kardot tart, melynek lapján véres török fő van. A kar felső része veres, az alsó része kékesszürke. Az egészet jobbról aranykék, balról ezüstvörös díszes melléklet veszi körül.

Létzfalvi Gyárfás Zsigmond.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Beregvármegye Monographiája. Írta *Lehóczky* Tivadar. I. köt. 459 lap s 3 táblával; II. köt. 501 lap és 1 képpel. *Általános Rész.* Ungvárt 1881.

Megyetörténeti irodalmunk újból egy nagy monographiával, a Bereg-vármegyéével gazdagodott. Szerzője Lehóczky Tivadar, kinek neve t. olvasóink előtt, már e folyóirat hasábjairól is eléggé ismerős. Műve még nem teljes, mert az előttünk fekvő két kötet »*általános rész*« czímet viselvén, még egy másik »*részletes rész*«-re lehet kilátásunk. Kár, hogy már e megkülömböztetés is felvilágosításra szorúl; mert hogy megyéje történetében mi az általános s mi a részletes rész, azt annak híján meg nem értjük. A megye, *csakis* kétféle szempontból jöhet tekintetbe a monographus előtt: mint *intézmény* és mint *terület*; szerző tehát elkerülhet vala minden határozatlanságot, ha a két résznek czímeül ezeket választja.

A beosztásban szerzőnek nagyon kis része van, mert teljesen a monographiák azt a rendszerét követi, a mit annak idején a tört. társulat egyik bizottsága dolgozott ki. Monographiáját forrásainak, jelesül a megyei s a munkácsi levéltáraknak ismertetésével vezeti be. Ezt a megye föld- és helyrajza követi, melyben egy helytt, teljes három évről, meteorologiai jegyzeteket közöl. A kilenczedik fejezetben azonban már históriára is találunk. »Bereg-vármegye vízhálózata a régibb korban« czíme e fejezetnek, de valóságban nem áll egyébből, mint 1272—1649-ig terjedő oklevél-regestákból, a melyekben ugyan a vizek neveit megtaláljuk, de mivel chronologice s nem vidékek szerint vannak csoportosítva: az egész vízhálózatról képet nem nyújthatnak.

Mellőzve az ezek után jövő, mindennemű savanyú és keserű vizek elemzését, siessünk a III. részhez, mely a vármegye »*kül*történet«-ét adja elő. Ez értelmetlen mottó alatt legelőször is Beregvármegye őskora van tárgyalva s híven majd minden eddigi monographiáinkhoz, alkalmat nyújt arra, hogy a régészeti korok embereinek életmódját, immár vagy századszor megolvassuk. Már

az, a mit folytatólag a megye őskori telepeiről mond: teljesen önálló, de a munka céljának meg nem felel. Szerző a telepekben csak azt látja, a mit ott talált. Mindazt elősorolja, leírja, pontosan megméri s műve függelékében rajzban is közli. Csákány vagy bögre volt-e az, amit talált? az régészeink szempontjából érdekes, összehasonlításaikra nézve még fontos is lehet, de a hol találta, annak a terűletnek története előtte teljesen közönyös s jellemzéséhez semmivel sem járúl. Érjük be azzal, a mit a lelhelyek önmagukban véve indicálnak, hogy t. i. bennök a legősibb culturának egy-egy lábanyomát bírjuk, s ez célunkra a legfontosabb. A régiségtudomány azon alapigazsága szerint, hogy minden ezután jövő cultura azokon a nyomokon halad tovább: az ily telep, földjének iratlanúl maradt történetéhez is közvetítőűl szolgál. S milyen hasznát vehette volna szerző ezen igazságnak! Mind ennek, mind a helynevek s egyéb adatoknak segélyével megalkothatta volna megyéje culturális configuratióját, melyből, ha nagyjából is, kitűnt volna, mely vidékeken s hány emberlakta hely volt példáúl a megye alakulásakor? Mennyi ingadozásnak veszi vala elejét, s mennyi becses felvilágosítással szolgál általa a köztörténetnek is, ha annak alapján fejtegette volna példáúl a »silva Bereg« elnevezést! Így pedig, bővebb okulást »Beregvármegye keletkezése« című fejezetéből sem szerezhettünk. De fejezetéből nemcsak ez hibázik. Mulasztás vádja terheli szerzőt, hogy a várföldekről, a nemzetségek szállásairól, azoknak eloszlásáról, merő általánosságokon kívűl, meg sem emlékezett. A beregi határszélről »Krajná«-ról elmondottak, habár egész történetére mindjárt ott nyomban alig volt szükség, figyelmet érdemelnek, de ott is több dolog fejtegetése elől kitér példáúl, hogy honnan veszi magát 1299-ben az a »Leo dux Ruthenorum?« [1])

A megye alakulásáról írván, nézetei szerzőt, a Bottka-féle *katonai* és *polgári* megye-theoria hívének vallják, melynek létjogát jórészt az képezi, hogy a comitatus, provincia és a castri comitatus szavaknak egymástól »légmentesen elkülönített« értelmet ád. Így történt aztán, hogy szerző egész halom oklevelet hoz elő, hogy föltüntesse, hol titulálják Beregmegyét a »provincia«, s hol a »comitatus« szóval! De haladjunk odább a

[1]) És nem Gergely »officialis dux (sic!) ruthenorum«, mint müve I. k. 117. lapján olvasható. Merem állítani, hogy itt a bereghi főispán nem *Gergely*, mint szerző írja, hanem maga *Leo*, kinek ő csak »officialis«-a, azaz *alispánja* volt. Ez a címe az alispánnak éppen ebből a korból való, az pedig, hogy Gergely egyuttal »comes de Bereg«-nek van czímezve, más hasonló példák után, nem okozhat nehézséget.

következő sajátságos jelzetű fejezethez »Bereg-vármegye *általános* története«-hez. Úgy kell elképzelnünk, mintha a t. szerző, elővevén például Horváth Mihálynak »Magyarország Története«-t, lapról-lapra menve, annak minden egyes helyét, melyben Beregmegyéről, vagy bármely községéről említést találna, a vele kapcsolatos eseményekkel együtt, menten kijegyezné. Így születhetett meg a »Bereg-vármegye általános története.« Felesleges mondanunk, hogy aztán a feldolgozásban szerző teljesen önálló volt, de sőt még ebben is sok érdekest tudott adni. De hát miből is áll az a kép, a mit ő megyéje történeteként akar láttatni velünk? Mindenekfölött háborúkból, országgyűlésekből, királyainknak ott való utazása, históriánk nagy alakjainak egy-egy ottani »vendégszereplése« s több efféle, mint a »monographiai tervezet« mondja »köztörténeti esemény«-ből. Vajjon ez volna a megye története? Háború, melynek a megye csak hadászati célokból s a legtöbbször puszta véletlenből szolgált színterül? Országgyűlés, melynek sem összehívására, sem ügyrendére, sem tartózkodási helyére a megye a legkisebb befolyással sem volt? Általán események, miknek okai távol a megyétől, gyakran idegen országok földén születtek? Nem; nem a megye történetét képezik azok, hanem csak kis részét élete ama sokféle viszonyainak, miknek kisebb-nagyobb, de örökös behatása alatt állt s fejlődött. A szerző azonban úgy tüntette föl megyéjét, mint csupán háborúk, gyülések s nagy emberek találkozó helyét, melynek annál nincs is egyéb históriája. Így aztán, mivel Magyarországon nem minden évre jutott olyan háború, vagy más efféle, mely éppen Beregmegyében folyt volna le: az ilyen éveket szó nélkül mellőzni kénytelen. Így ugrik át 1573-tól 1593-ra; 1608-tól 1619-re s így tovább. A szathmári béke után szinte megsajnáljuk szerzőt, mert attól fogvást — leszámítván egy-két chronikus lázongást — istennek hála! sokára kifogytunk minden háborúból. De őt ez nem hozza zavarba, s a hány insurrectió volt 1816-ig, könnyebben esik lelkének, ha mindegyiknél legalább a háború terheiről írhat. Mikor pedig végigment az 1848 és 49-iki eseményeknek önmagában véve érdekes, mert közvetlen ecsetelésén, rendszerébez híven, a megye jelen állapotáról sem tud egyebet felhozni, mint hogy a beregi *honvédegyletnek* közli névsorát.

A következő rész volna hivatva arra, hogy e helytelen felfogással kibékítsen. Legalább címe, a megye belső történetének és helyhatósági életének ecsetelését ígéri. De már első két fejezete sem indúl jól, mert az egyikben Beregmegye czímeréről, másikában pedig helyneveinek származtatásáról beszél. Éppen az előbb volt alkalmunk méltányolni a helynevek fontosságát s hogy azok valóságos históriai adatokúl tekintendők: következésképen

azokat is a többinek módjára kell használnunk, ott hol szükségét látjuk és nem külön fejezetbe szorítva. Másrészt azonban eme tekintélyre csak úgy érdemesek, ha tömegesen, például a megye *összes* helyneveinek adhatunk magyarázatot; mert egymást mind nyelvileg, mind fogalmilag támogatván s kiegészítvén, ethnographiai s más vizsgálódásainkra biztos alapúl így szolgálnak. Különben, szerző nem nyelvész, néhány fejtegetése is téves s csak helyeselhetjük, hogy a minden áron való magyarázatoktól óvakodott.

A harmadik fejezet Beregvármegye közigazgatási és törvénykezési történetét mondja tárgyának. Bár mi, egyátalán megyei történetnél, a monographusra nézve, institutiója múltjának megírásán kívül egyéb czélt nem ismerünk: mégis, szerzőnek is erre a fejezetre kellett a legtöbb figyelmet fordítnia. És újból csalódtunk. Fejezete megint nyers oklevélregestákból áll. Ebben szerző, 1307-től kezdve, Beregmegyének saját, vagy nádori és országbirói congregátióiból keltezett kiadványainak adja kivonatát. Ebből aztán megtanuljuk, hogy p. o. Gáborjánt hat márkára ítélték, hogy egy másik óvást emelt, egy harmadiknak megint a pőrét halasztották el stb.; közben elmondja hogy víttak párbajt, mint szoktak inquirálni, mi az a három vásáron való megidézés, kit hittak homo regiusnak stb. És mind e stereotyp dolgokat nevezi ő *Beregmegye* közigazgatási *történetének*! Tegyük fel, hogy szerző megyéjére nem tudott jellemzetesebb vonásokat találni, tegyük fel, hogy hazánk minden megyéje ugyanazon behatások alatt fejlett ki: rajzolta volna legalább e fejlődésnek menetét, tüntette volna ki specialiter Beregmegye történetében, azoknak a változásoknak okait, melyek a megyei intézményt koronkint érték.

E fejezet többi részeiben a megyében élvezett pallosjogokról, a közgyűlés helyéről, a megye közigazgatási felosztásáról elmondottak, adataik miatt, már több érdekkel bírnak, bár az utóbbinál az összehasonlítás egészen az olvasóra van bízva. Ezt követi aztán a tisztikar tagjainak, az országgyűlési követeknek s a kir. embereknek több rendbeli névsora. A nemesi családokat is ott láthatjuk abc rendben, de a nemességre való jogczímeik felemlítése nélkül. Külön fejezetet képez folytatólag az is, hogy Beregmegye az erdélyi fejedelmek birtoka volt. Az adóról szóló fejezet, az ügy fontosságát tekintve, nem kimerítő. Pedig az országos levéltárban — honnét szerző adatait vette — ritka megyének maradt fönn annyi dicális jegyzéke, mint Beregének. Kezdve 1530-tól 1697-ig — a XVII. század végének kivételével — a lajstromok közt alig van egy-két évnyi hézag, úgy hogy abból a dicális adózásnak, mondhatni teljes képe reconstruálható. Szerző mégis *tíz év* lajstromát mellőzve, számítá-

sait — azt is per summa summarum — csak 1564-en kezdi. Az ottani levéltárban *öt nagy fasciculusban 1540—1690-ig terjedő tizedlajstromokat* pedig egészen ignorálta, de sőt magáról a tizedadózásról még csak meg sem emlékezett.

Az első kötet, a kenézség tanulságos ismertetésén kívül végezetül még a községi pecsétek külön felsorolásával bajlódik. A második kötetnek az egyházi ügyekről való részében minden felekezet múltja van tárgyalva, a mi a protestantismus harczainál szerzőnek alkalmat ád arra, hogy az »általános« történetben elmondottakat ismételje. Sajátságos a közművelődési állapotok rovatában lelhető *63 beregmegyei író és művész életrajza!* Írók és művészek, kiknek egyike Beregmegyében született s aztán világgá ment, másika meg, a hatodik vagy hetedik megyében jött a világra s valami módon véletlenül Beregmegyébe került, nem egyszer »*malgré lui*«, mint szegény *Kazinczy Ferencz* vagy *Koháry István bilincsekben, a munkácsi vártömlöcz fenekére!*

Ezután nyomban a közegészségi ügy van tárgyalva. A »Néprajz«-nak czímezett részben igen sok érdekest találunk, a megyebeli magyar és orosz népszokások és babonákról. Ezt követi a leghosszabb rész, a gazdaság, ipar és kereskedelemé. Ismertetve vannak ott a közlekedési eszközök, a mindennemű művelés, tenyésztés és termelés, a műipar és czéhek, posztó-, salétrom-, üveg-, papiros-, harisnyagyártás, a bányászat, halászat, kereskedés, házi ipar stb. Mindenegyik külön fejezetet képez, mindegyikben el van mondva annak külön története. A legutolsó fejezet a megye floráját és faunáját adja, amazt az ábécé, emezt a természetrajz rendjében de egyiket sem a történetíró felfogása szerint.

Ha szerzőnek csak két tárgygyal van dolga, bármily szoros nexusban legyenek is azok egymással: ő elválasztja őket s éppen csak a rájuk vonatkozó adatok halmazától függ, hogy hány fejezetre ossza. Ebből aztán az következik hogy minden tárgyról külön históriát írva, minduntalan ismételi magát. Mindenáron arra törekedvén, hogy megyéje összes produktumainak monographiáját adja, főczélja: a megye múltjának képe, mint a rónák délibábjáé, minden lépésére mindjobban eltávozik tőle. Nem tudja belátni, hogy azok a productumok mindmegannyi szinek e képhez, s hogy *csakis* azoknak összehatása teheti azzá. Hogyan értetheti meg olvasóival szerző csak egy adónak is terhét, ha nem ismerik az adozó nép számát, vagyonát, annak forrásait, munkaképességét, a földet, melyet művel, az eseményeket, melyekben részt vesz? Mert ha pusztán — mint szerző teszi — e körülmények keretje nélkül adja elénk, akkor arról alkotott fogalmunk nemcsak hogy nem teljes, hanem hamis is lesz egyszersmind. De e keretben a

körülményeknek csakis jellemző részei foglalhatnak helyet s még ezeknek sorrendje sem az, mit csupán minőségük vagy dátumuk követel, hanem az eszmei összefüggés, mely azokat okaik szerint köti egymáshoz. Szerző művében minden dolog egész nyers tömegében foglal helyet, fontos és nem fontos részeivel, gondosan szortirozva minőség és idő szerint. Megyéje helyrajzát a geographus, természetvilágát a természettudós, népe szokásait az ethnographus minutiozitásával, de sohasem a históriikus szemmértékével adja elő. Ha megyéje földjén két hadsereg vívja haláltusáját s területén fölül vérét és vagyonát mindenik magának követeli, szerzőt csak a hadi mozdulatok érdeklik, megyéje legkevésbbé. Pedig ott van, kezei közt az alkalom, hogy lefesse a megye akkori helyzetét, ismertesse politikáját s annak vezéreit, emléket emeljen ama tiszteletreméltó férfiaknak, kik e válságos időkben, megyéjük érdekeit, önfejükkel játszva, megvédeni tudták. Ámde szerző e helyett az »írók és művészeket« énekli meg, kik újjokat fenn emelték fel ez érdekekért, míg amazokra — az alispánok s általán a tisztikarra nézve teljesítettnek véli föladatát, ha névsorukat, mentül teljesebben, összeállíthatja.

Mindezekért azonban, nem lehet pusztán szerzőt tennünk felelőssé. Legfőbb hibája az, hogy egy téves felfogású, rossz rendszer után indúlt, mely nagyobb tehetségek erejét is megbénítaná. Célját: ecsetelni megyéje múltját, nem érte el. Munkája, a megyei productumok »Conversations Lexicon«-ja lett, de azért mert a rendszer is arra irányúl. Gyöngéinek nagy része ennek tulajdonítandó. Styljét ugyan, bár gyengeségeiben a rendszernek is része van, nem magasztalhatjuk, de készségesen elismeréssel adózunk tudományának, gazdag tapasztalatainak, sokoldalú jártasságának s mindenekfölött szorgalmának.[1]) TAGÁNYI KÁROLY.

---

[1]) Lehoczky Tivadar monographiája készítésénél a Történelmi Társulat által 1872-ben kiadott programmot tartotta szem előtt, s azt mint e bírálat is elismeri ennek keretében elég jól írta meg. Sőt a Társulat a kéziratot is felülvizsgáltatta két szakember által s a munkát kiadásra ajánlotta. E bírálatnak pedig legfőbb kifogása az, hogy szerző a társulat által ajánlott elveket követte. Mi sok tekintetben nem vagyunk vele egy nézetben. A Történelmi Társulat programmja a helyi monographiákat abból a szempontból kívánja megiratni, hogy azok a történetíróknak hasznos segédmunkául szolgáljanak: a bíráló a monographiát helyi szempontokból kívánja készíttetni. Mindkét felfogást jogosultnak tartjuk s éppen ezért nem zárhattuk el Társulatunk közlönyét olyan czikk elől mely megvitatásra érdemes nézeteket hoz szőnyegre, habár az a Társulatunk által készített programmot is támadta meg. *Szerk.*

Arad Története. Írta *Lakatos* Ottó II. és III. kötet. Arad. 1881. Nagy 8-ad rét. Második kötet 274 lap. Harmadik kötet 368 lap. Ára a három kötetnek 5 frt.

Csak néhány hónapja[1]) hogy e mű első kötetéről megemlékeztünk, s midőn az elmúlt az év vége felé a harmadik kötet utolsó ívei elhagyták a sajtót s már az egész mű a közönség elé lépendő vala, a távirda az érdemekben gazdag szerző halála hírét hozta szét az egész országba s most, midőn műve két utóbbi kötetéről akarunk pár megjegyzést tenni, lehetetlen, hogy egy két jó szóval, magáról az íróról is meg ne emlékezzünk. Ő egyike volt ama szellemes embereknek, kik a vallásos és társasélet formáit a leghívebben betöltik, s a mellett jó hazafiak és kellemes társalgók. E század elején születvén, kora, neveltetése, együttjárt legújabb nemzeti fejlődésünkkel s ő, ki megérte 80-ik évét is, egy pillanatra sem maradott el századától, osztozott vele az emelkedő reményekben, az 1848-iki évi diadalokban, melyek a szabadság és magyar nemzet diadalai voltak; könnyeket hullatott az 1849-iki gyásznapok alatt — s meghozta ő is az áldozatot a haza és szabadság oltárán; — hisz ő is három évig volt elzárva, a Neugebäude, Teresienstadt és Josefstadt zord börtöneibe. Hogy kiszabadúlt, ismét a munka mellé állott, nem kivánt a hazafiság rovására, melynek erős próbáit adta, sem hirt, dicsőségét, sem gazdag sinecurát, mint oly sokan tették, hanem tovább is munka által igyekezett kitűnni, érdemet szerezni s nem csupán hivatala által, hanem hivatala mellett még kedvencz városának, Aradnak, történetírására is vállalkozott, még pedig oly korban midőn már bizonynyal nyugalmat érdemlő vala. Ő azonban nem tágított az utolsó pillanatig s elmondhatta bizonynyal:

Vixi et quem natura dedit cursum peregi!

Az előttünk fekvő mű II. kötete magában foglalja a város földrajzi leírását, ezután a szabad királyi várossá létel történetét, a felszabadulás ünnepélyeinek részletes leírásával. Következnek a külön vallásfelekezetű egyházak, kápolnák, monostorok, kolostorok, kórházak és a sokféle iskola leírása. Ezt követi egy érdekes czikk az *Asylum* czím alatt, alapos történeti idézetekkel, ezt követi a csapások története, mirigyvész, vizáradások, szélvészek, tűzesetek stb.; ezekhez van csatolva a Büntények, igazságszolgáltatás feliratu rovat is. Ezek után jönnek a czéhek ismertetései, ipari és kereskedelmi viszonyok, (minden céhnek rövid ismertetése.)

[1]) Lásd a »Századok« 1881-ik évi folyama 543-ik lapját.

A menedékhelyről írt fejezetből mutatványúl e néhány sort közölni alkalmasnak tartjuk. — Általában Arad városában a minoriták temploma és zárdája bírt a menedékhely (asylum) jogával, mire nézve a zárda jegyző könyveiben sok érdekes apróság fordúl elő. Így pl:

— 1742. augustus 1. Binderhofer József csász. katona 1740. sept. 5-én egy nőtlen oláhon elkövetett gyilkosság után a kolostorba menekülvén, egy évig lappangott ott. Freytag von Freydenfeld und Plaregy ezredes 1742. aug. 4-én a felsőbb cs. kir. katonai hatóság által kiállított kegyelmezési okiratot küldött a minoritaház főnökének. (A menekülő) elbocsáttatott.

— 1774. augustus 13-án, bizonyos ternovai czigány a megyei pandurok által elfogatván, Aradra hurczoltatása alkalmával, a szekérről leugrott és futamodásnak, eredvén a minorita kolostorba menekült. Azonban a kolostori magányt csakhamar megunván, azon hó 27-én éjjel Nagy-Váradra szökött.

— 1776. febr. 6 án — az egyházi és polgári hatóságok közt, a menedékhely tárgyában némi kételyek merülvén fel, azok eloszlatására — ő felsége a következő rendeletet tette közzé:

»Mi Maria-Terezia sat. nyilvánítjuk és rendeljük. 1. Hogy az újtatos és kegyesemlékü uralkodók kedvezménye által engedélyezett asylumjogot, jövőre nézve, ez elősorolt bünösök nem élvezhetik, ú. m. felségsértők, szenteket káromlók, templomban és temetőkben gyilkosságot elkövetők, templomrablók, utonállók, szántóföldek éjjeli pusztítói, órgyilkosok, alattomos összeesküvők, párbajvívók, pénzek, pecsétek, közforgalmi papirok és hivatalos iratok hamisítói; embereket, kutakat, vagy legelőket megmérgezők, gyujtogatók, vagy a kik tüzvész, áradás, hajótörés, vagy bármily veszély alkalmával tolvajlást követnek el, kincstárak kirablói és nyilvános pénztárak kezelői, ha a pénzt fortéllyal önmaguk használatára fordítják, bármely néven nevezendő tolvajok, gyermekgyilkosok, szüzek rablói, tömlöczök feltörői, atyai örökség elpazarlói, közadók károsítói, katonai szökevények és kik a törvényes hatóság végrehajtóit meggyilkolják, vagy csak megsebzik.«

— 1784. junius 22-én Jenes nevü szökött katona nem lelvén helyet az aradi minoriták épületében, Pécskára menekült. Miből következtetjük — írja szerzőnk — hogy a múlt század végén a menedékjog habár meg nem szüntettetett, de nem is vétetett igénybe.

A III. kötetben megismerkedünk az aradi írókkal, az irodalmi és művészeti viszonyokkal, az egyletekkel, a középületekkel s többféle statistikai adatokkal és függelékül olvassuk író három évig tartó fogságának megható történetét. Ama híres perében a dollároknak, melyeket az emigratióból hoztak be, nagy szerepet ját-

szottak az aradi minoriták is és a rendház főbb tagjai; 1854-ben mind katonai törvényszék elő kerültek s legnagyobb részben el is ítéltettek. A ház akkori főnöke, Kosztka Tibor, önmagát végezte ki az Új-épületben. A szelid lelkületű atyák, a furfangos auditorok keresztező kérdései közt, legnagyobb részben, minden lehető résztvétöket elbeszélték s így mindnyájan nagy számu évekre ítéltetvén a birodalmi várakba, Terezienstadt és József várba stb. vitettek. Ezek közt volt természetesen a derék Lakatos Ottó is, kit előbb Terézvárosba, azután Józsefvárba vittek s három év múlva, 1857-ben szabadon bocsátottak. E három év történetét írta meg, kissé rhapsodistikus, kissé fellengős modorban, de őszintén. Érdekes részleteket tartalmaz már az elfogatásról, az újépületi, s különösen a bécsi fogságról. Mily gondolkozást árul el, midőn Winklernek, ki ellene legtöbb vádaskodó s terhelő vallomást tett, nagylelkűen megbocsátott s meg Haach Salamonnak is, ki először tett nehéz vallomást a jámbor minoriták ellen.

Mielőtt rövid soraimat bezárnám, meg kell még említenem, hogy néhai Lakatos Ottó e három kötetes nagy művet nem egyedül végezte, hanem Arad város intelligentiájából a jobb erőket is bevonta a munkába. Így pl. a Görögkeleti egyház történetét Russu János írta, az ágostai egyház történetét Stiegler Gusztáv, a helvéthitvallásuakét Ferenczy Gedeon s az izraelita egyházét Steinhardt Jakab. Továbbá a földrajzi részeket Virág Lajos főmérnök, az éghajlati viszonyokról szóló részt dr. Posgay Lajos főorvos. Az irodalom rovatait Szőllősy Károly; a könyvkereskedés vázlatát Betleheim Vilmos, a színészetet pedig Institoris Kálmán. A takarékpénztár, az aradi polgári- és jótékonyegylet történetét pedig Lukácsy Miklós.

Megvallom, hogy az eszme kissé bizarrnak látszik egyelőre, de átolvasgatva a talpraesett szakszerű czikkeket, annyira természetesnek látszik, a szakírók ilynemű együttműködése, hogy e módszert más városok monographusainak is bátran merem ajánlani.

Lakatos Ottó, a néhai derék szerző, nem volt történész, a szó magasabb értelmében s úgy mondta maga is, hogy csak idősebb korában keveredett bele a történet írásmesterségébe és stylusában is van több mellőzendő pongyolaság és germanismus, de hogy így a jó erőket össze tudta hozni, elérte ő maga is, s elérték munkatársai, és elérte Arad városa, hogy, ha nem is örökre, de sokáig maradandó művet hoztak létre.

—Á—R.

Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Josephs II. und Leopold III. Von Dr. Ferdinand von *Zieglauer*. Wien. 1881. Nagy oktáv 599 l.

Azon erdélyi szász eredetű tudósok, kik a monarchia másik felében élnek, élenken emlékeznek meg szükebb hazájukról és nem feledkeznek meg történetéről. Azt hiszszük, mostanában sokkal több könyv jelent meg Ausztriában Erdély történetéről, mint Magyarországéról.

Az előttünk fekvő könyv is ezek sorához tartozik. A szerző ki is jelenti, hogy a tisztán históriai czél mellett, »Erdélyország iránti meleg részvéte, és az erdélyi-német néphez való hajlandósága« buzdították a mű megírására. Ennek azután sok és jelentékeny hatása van egész politikai felfogására. Itt azonban ezzel nem foglalkozhatunk, s a művet tisztán mint históriai tudományos munkát tekintjük, melynél csak az jő figyelembe: mennyiben gyarapítja ismeretünket?

Az új anyag, melyet a szerző itt bemutat az, 1790—1. erdélyi országgyűlésről szóló három napló. Mind a három szász követektől való: az egyik a legteljesebb a megyesi, a másik a szebeni, a harmadik a brassai követeké.

Itt tehát első sorban az a kérdés merül föl: elegendő és alkalmas anyag-e ez arra, hogy belőle megírják »a politikai reformtörekvések történetét II. József s II. Leopold korában?«

A könyv maga az 1790-iki országgyűlés összehívásával és az erre a szász terűleten történő készületekkel kezdődik. Azután pedig magával a gyűléssel foglalkozik, az említett naplók mellett csak nagy ritkán használva az országgyűlés irományait, más jegyzeteket és tudósításokat pedig épen soha. Pedig Zieglauer úr, ha igazán történetet akar írni, megtudhatta volna, hogy nem egy akkor főszereplőnek meg van naplója és levelezése, többek közt magának Wesselényi Miklósnak is, kit persze a szerző úgy néz, mint valami eleven Belzebubot. Megtudhatta volna, hogy b. Kemény Zsigmond is írt már azon tárgyról s azon időről, ki, igaz hogy nem látott kiadatlan szász naplókat s talán nem is törődött volna sokat velök, de historikus volt a szó igazi értelmében.

A szerző tehát nem nyújtja azt, a mit igér: csak tisztán az 1790—1. országgyűlés történetét adja szász kútfők után és néha tekint vissza az elmúlt eseményekre. Ha ezt írja könyve czímére, sokkal jobban megfelel vala az a tartalomnak, mint a mostani. Így egy egész országnak és egy fontos korszaknak akarja adni rajzát, tisztán oly kútfőket használva melyek, mint maga is jól tudja,

egészen csak egy pártnak szempontjaiból tekintik az egyes eseményeket és az ország egész állását.

Hogy a könyvben azután be van bizonyítva, hogy a magyar volt a barbárság előharczosa, a szász meg kulturáé, az e felfogásból következik. És hogy mennyire magáévá teszi nemzetiségének szük s elmaradott látókörét, annak bebizonyítására elég tán ez az egy példa, pedig ha a tér engedné, hozhatnánk fel többet:

Az 1791. mart. 11. ülésén (358. l.) »Simony Elek a következőt állította. Azt hiszi, hogy azon tényből, hogy a szászoknak egyenlő jogokat engednek mint a magyaroknak és székelyeknek, önként következik, hogy a többi két nemzetnek is meg lesz engedve a szászok közt a ház vétel.«

Szerző ehhez ezt a reflexiót köti: »Mily kevéssé volt megingatva akkor a szászoknál kizárólagos polgárjoguk tartósságába vetett hit, kitűnik abból, hogy a naplók naiv bizalommal és megjegyzéssel kisérik e beszédet: nem talált ez a haszontalon consequentia tetszést, nem is feleltek reá semmit.« [1]) De ha a magyar nemesség szólal fel ősi jogai érdekében, akkor szerinte a vita folyamában a legszomorítóbb hatást az teszi, hogy mindig csak a nemesség hasznáról és érdekeiről hallunk. A nemesség java és érdeke azonosnak látszik az ország javával és érdekével. A nép érdekeinek megőrzéséről sajnos, soha sincs szó.« (458.)

Ily módon a szász-német történetirók — és Zieglauer csak egy a sok közt — egész hamis világításba helyezik Erdély történetét, tán önkénytelenül. Előadásuk után senki sem fogja megérthetni, az a kis Erdélyország hogyan tudott annyi electricitást kifejteni vallásos és alkotmányos szabadsága védelmében. Ezt csak a nemesség ismertetése magyarázná meg. Minden félszegsége, hibája s önzése daczára, az volt ott az államalkotó elem.

Ha tehát mindent össze akarunk foglalni, nem vonhatjuk kétségbe, hogy e könyv becses anyagot szolgáltat Erdély történetéhez. De tán jobb lett volna az anyagot magát kiadni, mint tisztán belőle írni meg egy nagy és nevezetes korszak történetét. Mert csak a vak és az elvakitott nem látja, hogy Erdély történetét tisztán szász, a szász rotten boroughk korlátolt felfogásával nézni tudatos vagy nem tudatos történethamisítás.

M. H.

---

[1]) Es fand aber diese nichtswürdige Consequens keinen Beifall wurde auch nichts darauf geantwortet.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A FEBR. 9-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold elnökölt. Dr. *Szalay* J. Nádasdy Tamás nádor levelezését ismertette, mely munka a Történelmi Bizottság által fog kiadatni. Utána *Majláth* Béla olvasta fel Gallo Caesar követségét Ali budai basánál, mely a »Történelmi Tár«-ban fog megjelenni.

Ezután a folyó ügyek tárgyaltattak.

Évdíjas tagoknak felvétettek: *Czerjék* Imre földbirtokos Nagy-Géczen, (aj. Luby Károly); *Hodoly* László, főreáltanodai tanár Pozsonyban, (aj. Wagner László); *Kropf* József tanár Káldon, (aj. a titkár); *Levelekí Molnár* György, Leveleken, (aj. a titkár); *Fábry* Lajos, Budapest, (aj. Fejérpataky László); A *jászberényi* casinó, (aj. Aray Károly); Az *erdélyi* múzeumegylet könyvtára, Kolozsvártt, (aj. Szabó Károly); *Viola* Kálmán, városi ellenőr Esztergom, (aj. a titkár); *Házély* Lajos nagybirtokos Szügyiben, *Komjáthy* Anzelm tanfelügyelő, *Simkó* Frigyes lelkész, Balassa-Gyarmat, (aj. Harmos Gábor); *Ujfalussy* Sándor, alispán Nagy-Károly, (aj. Luby Károly); *Horvát* János mérnök, Világ, (aj. Doby A.); *Ledniczky* Ipoly, *Szilágyi* Jenö, *Nagy* Ferencz cist. r. tanárok Egerben, (aj. Káposztássy Jusztinián); *Nagy* Ferencz Szeged, (aj. Balthazár B.); *Szántó* Sámuel, tanár Budapest, (aj. a titkár).

A múlt évben két pályakérdés tüzetett ki. Az elsőre az *Emich* Gusztáv v. t. által kitüzött pályakérdésre egy munka sem érkezett.

A *Bay* Ilona által kitüzött pályakérdésre: »Adassék a hazai régibb 1790. előtti történetből a nemzeti élet bármely terén feltünt — a pályázó által tetszés szerint választandó — személynek kútforrási tanulmányon alapuló egyéni jellemzése, a melynek terjedelme egy nyomatott ívnek felét meg ne haladja«, 8 pályamü érkezett be, u. m.:

1. I. Mátyás király jellemrajza.
Jelige: »Meghalt Mátyás király, oda az igazság.«
2. Aba Sámuel.
Jelige: Sebeit beforradva találták.
3. Erdődi báró Pálffy Miklós a győri hős jellemrajzának kiválóbb vonásai.
Jelige: A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér:
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.
Berzsenyi.
4. Frater György.
Jelige: Justum ac tenacem propositi virum
. . . . . .
Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinae.
Horatius.
5. Egy palatinus.
Jelige: J'ai pesé dans mes mains la
cendre des heros.
Lamartine.
6. Garai II. Miklós.
Jelige: Garai kigyója mérgesen növekszik.
Arany Toldi Szerelme 141. é. 52. v.
7. Széchenyi Pál kalocsai érsek. 1642—1710.
Jelige: Vir erat moris prisci, hoc est severi
et facti ad omnem gravitatem.
Mathias Bél.
Notitia Hungariae T. III.
8. Nagy András hajdúkapitány élet- és jellemrajza.
Jelige: Velle et perficere.

Ez utóbbi csak febr. 2-án érkezett, de mint a postabélyeg igazolja, jan. 31-én adatott fel.

A pályamunkák rendben találtatván a jeligés levélkék lezárattak s lepecsételtettek. Birálókúl *Ipolyi* Arnold mint elnök s gr. *Széchen* Antal és *Pauler* Gyula kérettek fel. Egyszersmind a biráló bizottság Fraknói V. indítványára arra is felkéretett, hogy tagjai közül előadót válaszszon, ki, úgy mint a Karácsonyi s Teleki pályázatoknál, tüzetes és kimerítő javaslatot terjeszszen elő, mely fel fog olvastatni s a Századokban kiadatni.

Ezután ismét két új pályakérdés tüzetett ki. Első az *Emich* Gusztávféle 20 □-ra, az adományozó beleegyezésével a múlt évi pályakérdés akkép módosíttatott, hogy a pályázni akarók tetszés szerint akármelyik

magyar királyi, vagy erdélyi fejedelmi udvartartás leírásával pályázhatnak. A második a Bay Ilona-féle 20 □-ra a múlt évben kitüzött pályakérdés ismételtetik.

Deák Farkas előadó felolvasta a számvizsgáló bizottság jelentését pénztárnok múlt évi számadásáról.

Tisztelt Választmány!

A f. évi jan. 5-én tartott választmányi gyülésből alulirtak az elmúlt 1881-ik évi pénztári kezelés megvizsgálására és a pénztári állás kimutatására küldetvén ki, feladatunkat f. évi január hó 27-én és a következő napokon teljesitettük, s a társulati pénztári könyv- és a pénztári kimutatások bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét átvizsgáltuk, s a mellékelt okiratokkal (utalványokkal és számlákkal) összehasonlitottuk.

A felszámitásokat s. e. e. hibátlanoknak, s a kiadásokat az utalványokkal, számlákkal összhangzóknak, s általában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk, s a pénztári könyv 1881. dec. 31-én

11,729 frt 96 kr bevétellel,
10,047 frt 70 kr kiadással

1682 frt 26 kr követelési egyenleget mutatott.

Ennélfogva indítványozzuk, hogy a mélyen tisztelt elnökség Balthazár Béla pénztárnok úr részére a szokásos évi felmentést kiszolgáltatni méltóztassék.

A mi a társulat töke vagyonát illeti, fel kell említenünk, hogy alaptőkénk a lefolyt 1881-ik évben csak az új alapitó tagok befizetett alapitványaival szaporodott, ennélfogva mig 1880. dec. 31-én alaptőkénk 31,000 frt volt, 1881. dec. 31-én 31,400 frtot tett. (Ebből a földhitelintézetnél le van téve 27,900 frt kamatozó papirokban és 2000 frt, mint Bay Ilona úrasszony adományát illető közjegyzői nyilatkozat, összesen 29,900 frt; a többi 1500 frt magán kötelezvényekben a pénztárnok kezei közt van.)

Megjegyezvén, hogy f. évi jan. 30-án ugyancsak a múlt évi alapitványokból vásárolt újabb (4%-kos) 400 frt értékpapirt (aranyjáradék) tettünk le a földhitelintézetnél.

Végül, tiszt. választmány, van szerencsénk a múlt évi jelentésünkben tett indítványainkat ismételten a választmány kegyes figyelmébe ajánlani, hogy t. i.:

Utasítsa a tiszt. választmány pénztárnok urat, hogy a f. évi január 1-től kezdve a »Történelmi Tár« bevételeit és kiadásait külön álló pénztári könyvbe és kimutatásokba vezesse, és másodszor

ismételten hangsulyozza a választmány, hogy a tagsági díjak és a tőkekamatok az év első négy hónapjában okvetetlen befizetendők.

A pénztárvizsgáló bizottságnak terhes és buzgó munkálkodásáért köszönet szavaztatott. A választmány megadta a pénztárnoknak a szokásos felmentvényt, a bizottság által tett javaslatokat elfogadta s azok végrehajtásával a titkárt és pénztárnokot bizta meg.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint volt

bevétel	2,025	frt	46 kr
kiadás	961	frt	95 kr
maradék	1.063	frt	51 kr.

Zárt ülésben tárgyaltatott a penztárnok kimutatása a hátralékos tagdíjakról: erre nézve pénztárnok, ügyvéd és titkár utasittattak, hogy a legnagyobb szigorral járjanak el. Továbbá a pénztárnok azon jelentésére, hogy még eddigelé csak 211 folyó évre szóló tagdij érkezett be, utasittatott, hogy május végéig mind hajtsa be a tagdíjakat.

Ezzel az ülés eloszlott.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT PÁLYAKÉRDÉSEI.

I.

Kivántatik: tetszés szerént választva, valamelyik magyar király, vagy erdélyi fejedelem udvartartásának leirása eredeti kútforrások alapján.

A jutalmazott pályamunka 20 ☐-ban részesül s azonfelül a »Századok«-ban fog megjelenni s itt a rendes díjazásban részesittetik.

II.

Adassék elö a hazai régibb (1790 előtti) történetből, a nemzeti élet bármely terén feltünt — a pályázó által tetszés szerint választandó — személynek, kútforrási tanúlmányon alapuló egyéni jellemzése a melynek terjedelme egy nyomtatott ívnek felét meg ne haladja.

Jutalma 20 ☐, s a jutalmazott pályamü a »Századok«-ban fog megjelenni.

Mindkét kérdésre a pályamüvek bekötve, idegen kézzel irva, lapszámozva és a szerzök nevét rejtö jeligés levélkével ellátva 1883. jan. 31-ig a titkár hivatalhoz (Budapest, IV. Egyet.-könyvtár) küldendök be.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A »Délmagyarországi Tört. és Rég. Társ.« 1881. dec. 21-én tartá rendes havi vál. gyülését, melyen *Ormós Zsigmond* főispán elnökölt. A gyülés megnyitása, s a mult havi jegyzökönyv hitelesitése után

Pontelly István főtitkár olvasta fel jelentését. A régiségtár, az érem gyüjtemény, az utóbbi különösen sok becses római pénzdarabbal, a könyv- és irattár szépen gyarapodott. A megéljenzett főtitkári jelentés után Ormós elnök az adományozóknak ajándékaikért a társulat hálás köszönetét fejezte ki. Ezután a pénztárnoki jelentés s ennek befejeztével »Praetorium helyfekvése« *Boleszny* Antaltól került felolvasásra, mely a társulat dec. füzetében egy térkép melléklettel egész terjedelmében közölve van. A felolvasás és tagválasztás után elnök megemlékezett a társ. tagoknak az egyesület érdekében hozott áldozatkészségéről, s köszönetét fejezve ki, az ülést feloszlottnak nyilvánította. Azután *Horvát* Pius vál. tag ép oly választékos, mint bensőleg átérzett szavakban viszonozta a társ. részéről az elnök jó kivánatait s ezzel szétoszlott a gyülés. — Ugyanezen Társ. 1882. jan. 25. tartotta rendes havi választmányi ülését, Ormós főispán elnöklete alatt. Az ülés megnyitása s a mult havi jegyzőkönyv hitelesitése után Pontelly főtitkár olvassa fel jelentését. Jelenti, hogy a muzeum római tárgyú régiségi osztályát sikerült már annyira rendeznie, hogy az közhasználatra bármikor megnyittathatik. A régiségtár különösen becses darabok birtokába jutott. S ez Bem József tábornok fezzének és parókájának adományozása, melyet Pesty Frigyes, akadémiai titkár, ajándékozott. A Bem parókája és fezzének története különben a »Pesty Hirlap«-ban jelent meg. Ebből olvassuk: Ezen paróka volt Bem tulajdonképeni megmentője, Bécsben sokáig időzött s ez csak ezen masquirozás által volt neki lehetséges. Hordta egész addig, míg törökké nem lett, ekkor felcserélte a fezzel, mely mindkét ereklyét hadsegéde Fiala János tartott meg, ki azt később Pestynek s Pesty most a társulatnak ajándékozta. Ezen ereklyék ajándékozását megköszönendő, a társulat igen szép levelet intézett Pestyhez, hol ki van fejezve egész Temesvár hálaérzete, hogy ezen ereklyék oda kerültek. A régiségtár még ezenkivül sok becses darabbal gyarapodott, ugyszintén a könyvtár is, melynek Bay Ilona urhölgy becses könyveket igért megküldetni. A helyesléssel fogadott főtitkári jelentés után a pénztárnok jelentése következett, melynek végeztével, Sztancsa Gyula főreáliskolai tanár értekezett: »A keleti és classicus képzőművészet történeti, jellemzetes fejlődéséről.« Előadó az egyptomi, persa és assyr, a görög és etruszk, római plasticát tüntette fel, azonfelül az egyes korszakok és iskolák főbb termékeit. A megéljenzett felolvasó elnöki felhivásra megigérte, hogy a festészetről is hasonló elő-

adást fog tartani. Tagválasztás után, egy ügy megbeszélése került szőnyegre s ez a dentai éremlelet, mely most a bíróság keze közt van. Jegyzőkönyvi köszönet szavaztatván meg mindazoknak, kik ajándékaikkal a múzeumot gyarapitották, több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekesztette.

IRODALMI SZEMLE.

— »Wallenstein horvát karabélyosai« czim alatt dr. *Ballagi* Aladár, levéltári kutatások alapján, egy érdekes és becses monographiát adott ki. A monographia 3 évi időszakot foglal magában 1623—6 közt: tehát Wallenstein első működési idejéből. Addig is, míg tüzetes ismertetést adhatnánk róla, sietünk megjegyezni, hogy nagy apparatussal s szorgalommal összeállított munka ez, mely az igénytelen czim alatt igen érdekes történeti kérdést fejteget, s melyet bátran ajánlhatunk olvasóinknak, mert szerző arra is gondolt, hogy élvezetes olvasmányt adjon.

— Harmos Gábor nógrádmegyei főjegyző s társulatunk buzgó tagja »Nógrádvármegye szervezete és szabályrendeletei« czim alatt egy igen hasznos munkát adott ki. E könyv *ma* még a gyakorlati haszonra van szánva — de idővel igen becses jogtörténeti forrássá fog válni. Érdemes volna, hogy példáját a többi megyék is kövessék. Igen pontos és correct kiadás, a megye díszes szinnyomatú czimerével s térképével ékitve. Maga a nyomdai kiállitás is diszes.

— Lindner Gusztáv a *Tűzről* Brünnben egy nagyérdekü mivelődéstörténeti tanulmányt adott ki *német* nyelven — még pedig azért német nyelven, mert a magyarra nem talált kiadót. A munka, mely első e nemben, komoly és alapos forrástanulmány alapján készült. Történeti irodalmunkban még visszatérünk rá — addig is ajánljuk olvasóinknak.

— »Fráter György levelezése« czim alatt nagy 8-adr. vastag kötetben megjelentek a bibornoknak a »Történelmi Tár«-ban közlött levelei külön lenyomatban Károlyi Árpádtól. E külön kiadás mindössze 50 példányban nyomatott s csak néhány került könyvárusi kézre. Kapható 2 frtért Pfeiffer Ferdinandnál. Történetünk elsőrangú forrása s történeti irodalmunknak becsületére válik correct kiadásánál fogva. Figyelmeztetjük rá főként azokat, kik a »Történelmi Tár«-t nem birják.

— Wertheimer Ede nagyszebeni jogakadémiai tanár a bécsi cs. Akadémia kiadásában gróf Stadionnak az 1807—9-ik évszakra vonatkozó jelentéseit, történeti bevezetéssel ellátva kiadta. Mindössze 27 jelentés foglaltatik benne, melyek közül több hazánkra is vonatkozik. Wertheimer tanulmányai folytatása végett az idén is ki fog menni Párisba.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR ORSZÁGOS DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR fel van állítva. E hírt bizonyára örömmel fogadják mindazok, a kik középkori történelmi és kútfői tanulmányokkal foglalkoznak. Mert bár előreláthatólag nagy idő eltelik még, míg el lehet mondani, hogy a diplomatikai levéltár *készen van*, — mindamellett a megfejtett datumuk szerint szigoru rendben elhelyezett és utalólapokkal ellátott oklevelek tudományos czélokra már most is teljesen kiaknázhatók. Eme nagyszabásu diploma-gyüjtemény bizonyára egyik főműve a mult évtizedben ujjászervezett magyar országos levéltárnak. Pauler Gyula, a levéltár mostani főnöke, meglehetős elhanyagolt állapotban vette azt át 1875-ben. A mi a régibb okleveleket illeti, voltak ugyan hangyaszorgalommal kidolgozott elenchusok és indexek, némely káptalanok, konventek és magánosok diploma-gyüjteményeiről, sőt az u. n. »Neoregestraták« egész halmazát foglalák össze a mindennemü és korú okleveleknek: de tudományos alapon concipiált, a levéltár összes anyag-készletét — legalább bizonyos nagyobb korszakokra nézve — felölelő egységes terv merőben hiányzott. E hiány pótlására volt hivatva az ujonnan szervezett levéltár. Csakugyan — egyébb rendezési munkálatok mellett — még az említett évben a megvalósulás stadiumába lépett ama terv, hogy a levéltár összes gyüjteményeiből szigoruan keresztülviendő rendszer szerint egy önálló collectio alkottassék, mely »diplomatikai levéltár« nevezet alatt, a Szent-István korától a mohácsi vészig terjedő magyar középkor összes okleveleit magában foglalja. A munkálatok vezetésével lovag Óváry Lipót allevéltárnok bizatott meg. De a folyó ügyek, a levéltár folytonos gyarapodása s a csekély anyagi erő nem engedé, hogy nagyobb személyzet bocsáttassék rendelkezése alá. A mü tehát csak lassan haladt, ámbár buzgalomban nem volt hiány. Aprólékos és nagy vigyázatot igénylő munkát kellett végezni, hogy a hatalmas anyag felett a szükséges áttekintést megnyerhessék. Voltak teljesen rendezetlen, részben elkallódott gyüjtemények, melyeket — mint pl. az eltörölt paulinus szerzetek levéltárait — előbb időrend szerint összeállítani s katalogusba venni elkerülhetetlen szükség volt. Azután következett a sok ezerre menő reversalisok kiállítása, hogy a dipl. levéltárban elhelyezendő oklevélnek a régi gyüjteményben is nyoma maradjon, s igy a régi elenchusok se váljanak ez oklevelekre nézve használhatatlanokká. S csak ily s más apró, időrabló előmunkálatok után következett a tulajdonképeni rendszeres munka. Minden oklevél datuma megfejtetett, és pedig nemcsak a fő-, hanem a transsummált okleveleké is. Egyszersmind minden oklevélről és transsumptumról utaló-lapok készíttettek, melyek az illető okmány keltét, kiállitójának nevét, az okmány pecsétjét és régi levéltári jegyét foglalják magukban. Ezután minden egyes oklevél gyürődésnek ellenálló, egyforma nagyságu papirboritékba helyezte-

tett, mely boritéknak jobb sarkára a kiállítás ideje, bal sarkára pedig a kiállító neve jegyeztetett fel. Midőn ily módon az egy naptári évbe tartozó oklevelek datuma meg volt fejtve, ez éven belül a diplomák kiállításuk napja szerint rendeztettek s az igy megállapitott sorrend szerint minden oklevél folyó számot nyert, mely az oklevélre és boritékának jobb sarkára piros keretben iratott fel. Erre az oklevél zárral ellátott, állványokba illeszthető, számozott fa-dobozokba tétetett, egy külön e czélra szerkesztett u. n. számkönyvben lévén feltüntetve, hogy melyik számu oklevél melyik dobozba van elhelyezve. Ily módon csupán az illető diploma sorszámát kell tudnunk s azonnal kikereshetjük a számkönyvből: melyik dobozban van a kérdéses oklevél. — Az utolsó-lapok szintén időrend szerint rendezve, hasonlókép folyó számot kaptak, s könyv alaku kisebb papir-dobozokban helyeztettek el. Minthogy e lapok a kiállító nevét magokban foglalják s könnyen áttekinthetők: a tudományos kutalásnak már most is kész utmutatói. Egy későbbi munkálatnak lesz feldata: rávezetni e lapokra minden egyes oklevél rövid tartalmát, más szóval — a regesták készitése. E regestákból, melyek az illető oklevélben előforduló minden személy- és helynevet magukban foglalnak — állíttatik össze idővel a betürend szerinti tárgymutató, mely, ha elkészül, minden egyes oklevél tartalma kimeritteti — a tanulmányozás kimondhatlan könnyüségére. Megjegyezhetjük egyébiránt, hogy a tatárjárás előtti oklevelek már most regestázva vannak, s rólak az időrend szerinti tárgymutató is elkészült. A későbbkori oklevelek regestázása azonban még sok éven át fog nehéz dolgot adni, a mint az magokból is kitünik. Kerek számmal 25,000 oklevél van eddig elhelyezve (ide számitva a külön fasciculusokba kötött másolatokat s az orsz. levéltárban családi letét gyanánt elhelyezett okleveleket is); ha pedig a transsumptumokat is külön számitjuk — a mit pedig joggal tehetünk, mert hiszen ezek is önálló, legtöbbször szórúl-szóra átirt diplomák — ugy az oklevelek száma meghaladja a 40,000-et. E szám különben még tetemesen fog gyarapodni ujabb acquisitiók s az orsz. levéltár különböző gyüjteményeiben még lappangó oklevelek által, a melyek a meglévő keretbe a legkönnyebben beilleszthetők. Ismételhetjük: az országos levéltár diplomatikai osztálya meg van teremtve, s tudósainkon áll, hogy a benne rejlő nagy kincs a magyar történetirás hasznára minél teljesebben kiaknáztassék.

— Pesty Frigyes. Szerémmegye monographiáját pár év előtt adta ki. Azóta elkészült Krassómegye monographiájával is s az első kötetet sajtó alá adta. Reméljük e két nagybecsü monographiát nemsokára Temesmegyéé fogja követni.

— Kertbeny Károly veterán iró, f. é. január hó 23-án 58 éves korában Budapesten meghalt. Sok maradandó érdemet szerzett irodalmunknak a külföldön való megismertetésével. Legújabb nagy munkája: a Magyarországra vonatkozó német müvek könyvészeti lajstroma számos

becses történeti adatot foglal magában s mindenkor használható munka lesz. Béke a derék porával!

— A HÓD-MEZŐVÁSÁRHELYI KATH. PLÉBÁNIA TÖRTÉNETÉRŐL Lichtner Endre odavaló plébános a »Vásárhelyi Közlöny«-ben czikksorozatot ír. Azokban a részletekben, melyeket alkalmunk volt megolvashatnunk, a váradi regestrum idevágó adatait fejtegeti. A forrásokat jól ismeri, írálya élvezhető s a mennyire e részletből ítélhetünk, csak örvendhetünk, hallván, hogy nevezett plébános nemcsak a plébánia, de városa történetét is meg akarja írni, s hogy e czélból az országos levéltárban kutatásokat eszközöl.

— AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRNÁL egy 700 frt évi fizetéssel és 150 frttal javadalmazott kezelőtiszti állomás üresedett meg. A folyamodók vizsgálatot kötelesek tenni: latin, magyar-német nyelvbéli ismereteik igazolására. A kérvények február 20-ig a belügyministerium elnöki osztályánál adandók be.

— A »SZEPESMEGYEI MIVELŐDÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« érdekében a »Szepesi Hirnök«-ben Demkó Kálmán melegen írt czikksorozatot kezdett meg, melyben nézeteit közli, hogy minő alapon volna a társulat szervezendő.

— PAKS KÖZELÉBEN az imsósi pusztában másfél évezred óta eltemetve volt erös köfal-épitmény alapjai kerültek napvilágra Már nehány év óta lehetett észlelni kis vízállás alkalmával a part közelében jelentkező tömör-épitmény egyes részeit, most azonban a Duna folyam sodra által a parttól egészen elválasztatván, a jelenlegi csekély vizállás mellett, az egész, — hajdanában nagy kiterjedésü épitmény romcsai csaknem a Duna közepét foglalják el. Ennek megtekintésére jelentek meg jannár 29-én Pakson, Perczel Dezső tolna-megyei alispán vezetése mellett, az érdeklődő régészetkedvelők, s dr. Novák Sándor paksi közbirtokos és veterán régiségbuvár kiséretében megszemlélték a viz alól kikandikáló nagyszerü romokat, s részint azok fekvésről, részint pedig a romok közül már előbb kihordott, és szemügyre vett különböző alaku és nagyságu téglákról, melyek keménység tekintetében a terméskövel vetekednek, azon általános vélemény fogadtatott el, hogy ez egy régi római erődnek alapját képezi. A romok mintegy háromnegyed holdnyi területen sziklatömb szilárdsággal állanak, jóllehet az örvényt képező viz forgása a romok közelében iszonyu mélységet vájt magának. Szemle után a paksi nagy vendéglőben jöttek össze az érdekeltek, s elhatároztatott a tolna-megyei régészeti és geologiai társulat megalkotása, annak elnökéül egyhangulag Perczel Dezső alispán választatott meg. A fólolvasott határozat értelmében a régészet s földisme iránt érdeklő tagokat meg fogja hivni az időközben készitendő alapszabályok fölülvizsgálása s a végleges megalakulás tekintetéből egy Szegszárdon tartandó közgyülésre.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— WALLENSTEIN HORVÁT KARABÉLYOSAI (1623—1626.) Levéltári kutatások alapján irta dr. *Ballagi* Aladár. Budapest. Franklin-társulat 1882. VIII és 312 ll. kis 8-adr. Ára 2 frt.

— FRÁTER GYÖRGY levelezése. 1535—1551. A bécsi csász. és kir. állami levéltárból közli dr. *Károlyi* Árpád. (Külön lenyomat a »Történelmi Tár«-ból.) Budapest. 1881. (Codex Epistolaris Fratris Georgii Utyesenovics dicti, episcopi Magno-Varadiensis. S. R. E. Cardinalis etc.) 8-adr. II. és 307 ll. Ára 2 frt.

— GRÓF TÖKÖLY IMRE LEVELEI. A gróf Teleki-család maros-vásárhelyi levéltárából kiadja a M. T. Akadémia Tört. Bizottsága. Sajtó alá rendezte *Deák* Farkas. Budapest, 1882. 8-adr. XXI. és 299 ll.

— ÉLMÉNYEIM 1848—1861. Irta *Boros* Mihály. Kiadja Borongó. I. füzet. Székes-Fehérvárott, 1881. Kis 8-adr. 169 l. Ára 50 kr.

— NÓGRÁD-VÁRMEGYE szervezete és szabályrendeletei. Kiadta *Harmos* Gábor, Nógrádmegye főjegyzője. Hivatalos kiadás. Balassa-Gyarmat, 1881. 8-adr. 190 l.

— ARCHIV des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XVI-ter Band. Herausgegeben vom Vereins-Ausschuss. Hermannstadt. 1881. 8-adr. 383 l.

— DAS FEUER. Eine culturhistorische Studie. von dr. Gustav *Limmer*. Brünn, 1881. n. 8-adr. 251 l.

— EIN DIPLOMAT KAISER MAXIMILIANS I. Nach Quellen dargestellt von dr. Alois *Schopf*. Wien, 1882. 8-adr. 65 l. Ára 60 kr.

— BERICHTE des Grafen Lothar Stadion über die Beziehungen zwischen Oesterreich und Bayern. 1807—1809. Herausgegeben von Eduard *Wertheimer*. Wien, 1881. n. 8-adr. 92 l.

— DIE POLEN UND RUTHENEN in Gallizien von dr. Josef *Szujski* Wien und Teschen. 1882. (Die Völker Oesterreich-Ungarns IX-ik kötete) 8-adr. 282 l. Ára 2 frt 80 kr.

— »MAGYARLAND:« being the narrative of our travels through the higlands and lowlands of Hungary. By a fellow of the Carpathian Society, autor of »the Indian Alp.« In two volumes. With illustrations. London, 1881. I. k. 379 l. II. 311 l. 8-adr. Ára 45 M. 60 Pf.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LÍGA.

1509—1511.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

A hanyatlás és felbomlás kora, mely hazánkban Mátyás halálára következék, nyugati Európában nagy események és századokra ható alakulások kora vala.

Új eszmék, új hatalmi törekvések, új államok emelkednek ki a középkor romjaiból. Az átalakulás e folyamát hatalmas uralkodók s a társadalom minden rétegében feltűnő nagy szellemek vezetik, irányozzák, siettetik.

És Magyarországban épen ekkor tehetetlen király foglalja el a trónt, szűkkeblű önzés környezi azt. A Hunyadyak, nem egyszer szerencsétlen, de mindig magas czélokra irányúlt politikája: a pillanat által sugallott expediensek, apró cselszövények és kúfár szellemű alkudozások színvonalára sülyed.

Mindazáltal, habár odáig jutott az ország, hogy mint szövetséges hasznos, mint ellenség veszedelmes lenni megszűnt, területének földrajzi helyzeténél és a nemzet régi dicsőségének hírénél fogva, még mindig tényező, melylyel az európai politika vezérférfiainak számolniok kell.

Mikor tehát az Olaszország birtokára s általa az európai hegemoniára áhítózó uralkodók, Miksa császár és XII. Lajos franczia király, — felfüggesztve versengésöket — a leghatalmasabb olasz állam, a velenczei köztársaság megsemmisitése és területének felosztása czéljából, 1508. december 10-én, *Cambrayben* szövetségre léptek:[1]) Magyarországot is bevonták ter-

[1]) Le Glay. Negotiations entre la France et l'Autriche (Paris 1845.) II. 225—243. l.

veik körébe. Azon elvet mondva ki, hogy a Velencze által idők folytán elfoglalt birtokrészek régi birtokosaikra visszaszállanak: felhívták II. Ulászló királyt, hogy a ligához csatlakozva, a magyar koronának Velencze kezeire jutott melléktartományát, *Dalmátiát* foglalja vissza,[1]) a mi által súlyos csapást mérne a köztársaság hatalmi állására és világkereskedelmi érdekeire.

A két uralkodó, az 1509-ik év elején, követeket küldött Ulászlóhoz;[2]) azon reményben, hogy ajánlataik őszinteségc és megbizhatósága iránt, kétség a magyar udvarnál nem fog fölmerülni. XII. Lajos, Candalei Anna királyné által, közel rokona Ulászlónak, mindig jó akaratot mutatott iránta. Miksa és a magyar király között is benső barátság váltotta fel a korábbi ellenségeskedést; már tervben volt a kettős házasság, mely a »felix Austriá«-nak biztosítandó volt a magyar korona birtokát, miután fegyver hatalmával hiába erőlködött azt megszerezni.

Azonban előre volt látható, hogy nem fognak czélt érni. A király, nejének halála óta, az erély és kezdeményezési bátorságnak azt a csekély készletét is elvesztette, a melyet a trónra magával hozott. A főurakban hiányzott az ambitió, még inkább az áldozatkészség. A zilált viszonyok és a pénzügyi zavarok közepett, mikor a törökök ellenében se tudták megvédeni az ország területét, új foglalásokra gondolni se lehetett.

---

[1]) Ismeretes, hogy Dalmátiát Kálmán király csatolta Magyarországhoz. A bizanczi császárok és Velencze ismételve tettek kisérletet ezen tartomány meghódítására. Velencze tényleg elfoglalt több várost és szigetet. Nagy Lajos 1357. kényszeríté, hogy azokat visszaadja, és igényeiről ünnepélyesen lemondjon. Zsigmond alatt Velencze ismét terjeszkedni kezdett Dalmátiában, 1409. Nápolyi László ellenkirálytól megvásárlá Zárát és az ő jogait Dalmátiára, melyet lassanként egészen hatalmába ejtett. Mátyás király fenntartotta jogait, de nem volt képes azokat érvényre emelni.

[2]) A velenczei köztársaság franczia országi követe már 1509 január 18-án jelenti, hogy a franczia király *Boglion* (?) Ádámot küldi Magyarországba. A signoria ezt január 27-én megírja a magyarországi ügynöknek. (A jegyzék a velenczei állami levéltárban.) Mikor érkezett meg, arról nincs tudomásunk. Ulászló király 1509. julius 12-én kelt leveléből tudjuk, hogy Miksa követe ezen év *első felében* háromszor jelent meg udvaránál; így tehát valószínü, hogy elöször januárban vagy februárban jött. (A levél Katonánál. Hist. Crit. XVIII. 571. l.)

Mindehhez még az járúlt, hogy 1508 őszén a pestis kezd az országban pusztítani. A király egy ideig Pozsony- és Nagy-Szombatban tartózkodott, majd (1509) február havában Csehországba ment, s az egész esztendőt ott töltötte. Csak kevés magyar kísérte. A főpapok és urak, a gyilkos kór elől bujdosva, székhelyeiken, birtokaikon elszigetelve éltek. A főváros elhagyatva állott. Nagyobb horderejű elhatározásokrúl ezért is nem lehetett szó.

És Velencze se várta be tétlenül a fenyegető vészt.

A mint a cambrayi liga létrejöttéről értesült, a legnagyobb erélylyel látott a hadikészületekhez, és ugyanakkor a diplomatia minden eszközét felhasználva, azon volt, hogy az ellene szövetkezett uralkodók igyekezeteit az európai udvaroknál meghiúsítsa.

Magyarország és a velenczei köztársaság között ez időben a legjobb viszony állott fenn. A két állam ugyanis, egy évtized előtt (1500) szövetséget kötött a török ellen indítandó háborúra; a signoria százezer arany évi segélyt ajánlott II. Ulászlónak. És bár a háború nem jött létre, sőt a köztársaság (1502. végén) a portával békét kötött, a magyar udvar barátságát biztosítandó, a segélypénz fizetését nem szüntette meg. 1504. február 15-én új szerződést írtak alá, a melynek értelmében a köztársaság évenkint 30,000 aranyat fizet; anélkül hogy a király positiv kötelezettségeket vállalna.[1])

E mellett Velencze szüntelenül gondot fordított arra, hogy a legbefolyásosabb magyar államférfiakat, különféle előnyök és szolgálatok, ajándékok, kitüntetések, ígéretek által megnyerje. Legszorosabban *Bakocs Tamás* esztergomi érseket csatolta magához. Ez a bíbor és a patriarkai méltóság elnyerését leginkább Velencze közbenjárásának köszönheté. Sőt a signoria, kiismerve határtalan nagyravágyását, nem habozott, előbb általános phrásisok-, kétes értelmű czélzásokkal, majd határozott ajánlatokkal, kilátást nyitni, hogy pártfogása által Szent-Péter trónjára emelkedhetik.[2])

---

[1]) Lónyay Albert velenczei követségei. Történelmi Tár. XXII. 4. s kk. ll.

[2]) Bakocsnak, a pápai trón elnyerése érdekében, a velenczei köztársasággal folytatott tárgyalásairól más helyen részletesen kívánok szólani.

A horvátországi urak nagy része Velenczének, úgy szólván, zsoldjában állott. Szerződésszerűen meghatározott számú fegyvereseket állítottak a köztársaság zászlai alá.[1])

A kereskedelmi összeköttetés sokféle szálai is kapcsokat képeztek a két állam között.

És míg egyéb hatalmak megelégedtek azzal, hogy követeiket esetről-esetre, mikor fontos érdekek kívánják, küldik a magyar udvarhoz; Velenczének itt állandó diplomatiai képviselete volt. Majd magasabb állású követek, majd legalább titkári rangban levő ügynökök váltották fel egymást; folytonosan érintkezésben állva a politikai körökkel, figyelemmel kísérve az események fejlődését, és pontos jelentéseket küldve. Az 1506-ik év őszi hónapjai óta *Guidoto Vincze* titkár képviselte a signoriát. Bár a diplomaták azon szerényebb fajához tartozott, kik csak a mások eszméinek valósítására képesek, nem mindennapi ügyessége, tapintata által jó szolgálatokat tudott tenni hazájának, és a magyar urak körében közkedveltségnek örvendett.[2])

A signoria, mihelyt a cambrayi tárgyalások eredményét megtudta, sietett Guidotot utasítani, hogy a magyar királyt, a prímást és a köztársaság iránt jóakaratú urakat az »Olaszország kárára és vesztére« czélzó szövetség létrejöttéről tudósítsa, figyelmeztetve őket, hogy abból az egész kereszténységre, különösen Velenczére és Magyarországra »a kereszténység ezen védfalaira« súlyos bajok és nagy veszedelmek fognak származni. Egyúttal megbízta őt, hogy, ha Velencze ellenségei kísérletet tennének a magyar királyt részökre vonni, minden erejéből azon legyen, hogy ne érjenek czélt.[3]) Majd néhány nappal utóbb, mikor tudósítás érkezik Velenczébe, hogy a franczia király követet küld Ulászlóhoz, Guidoto parancsot kap, hogy Bakocs bíbornok tanácsát kérje ki aziránt, mikép lehessen az ellenséges befolyást ellensúlyozni.[4])

---

[1]) Marino Sanudo munkája erre nézve sok részletet tartalmaz.

[2]) Pasqualigo 1500. június 7-én jelenti Guidotoról: »La Regia Mtá . . . cum tutti questi altri Signori, per haverse lui portato, per tutto il tempo che l'e sta nela Corte cum prudentia et grande dexteritá cum ognunt, lo ha havuto molto grato et accepto.«

[3]) A Signoria 1509. január 20-iki jegyzéke.

[4]) Sajnos, a Velencze és Magyarország között 1509. első felében

Ez egyelőre nem volt nehéz feladat. A Prágában tartózkodó király szokott közönyösségével fogadta a csábító ajánlatokat. Magyarországban a hangulat Velenczének kedvező volt, és Guidoto (april havában) azzal bíztathatá a signoriát, hogy Magyarország részéről még segítségre is lehet számítani. Ugyanakkor a király Móré Fülöpöt Velenczébe küldé, hogy ott az évi segély számlájára pénzt eszközöljön ki.[1])

II.

Azonban ekkor fordulat áll be, ~~úgy~~ az általános helyzetben, mint a magyar udvar állásában.

II. *Julius pápa*, a szövetkezett hatalmakkal és Velenczével folytatott hosszas tárgyalások után, (1509. március 23-án) ünnepélyesen kinyilatkoztatá, hogy a ligához csatlakozik. És míg hadai a Romagnaba nyomúltak, a signoriát, — az egyház birtokainak elfoglalása, a kegyúri jogok kiterjesztése, az egyháziak megadóztatása miatt, — átokkal sújtotta.[2])

Velencze nem csüggedt. Lázas buzgalommal folytatta a fegyverkezést. És a pápa ítéletétől az egyetemes zsinathoz föllebbezett. Tiltakozását — május elején — megküldé Bakocs bibornoknak is, mint a patriárkák egyikének, a kik, ekkor már hatályon kivül álló, régi kánonok szerint fel voltak jogosítva az egyetemes zsinat egybehívására.[3]) Azonban a magyar prímás természetesen óvakodott bármit tenni ez ügyben.

---

folytatott tárgyalásokról csak gyér adatok maradtak ránk. Guidoto idézett jelentését se ismerjük. A signoria 1509. május 18-iki válaszában ntal arra. »Et perche ne le lettere tue, da nuy ricepute, le ultime de lequale sono de di XX. del preterito, habiamo annotato il tuo discorso, *che el se possi haver* da questo *regno qualche favor, mediante la loro utilita*. . . .«

[1]) Guidoto május 2-án kelt jelentése, melynek csak a Marino Sanudo munkájában fenntartott kivonatát birjuk. (Történelmi Tár, XXIV. 157. l.)

[2]) Brosch. Papst Julius II. und die Gründung des Kirchenstaates. (Gotha 1878.) 161. s kk. ll.

[3]) Marino Sanudo 1509. május 5-re feljegyzi: »Et è da saper, per il Consiglio X. per avanti fo expedito uno Corier in Hungaria con la appellation in buona forma al Cardinal Istrigoniense a Patriarca di Con-

Ezalatt a franczia király megkezdette a háborút. Hadai átkeltek az Addán, és május 14-én *Agnadellonál* eldöntő győzelmet vívtak ki a köztársaság serege fölött.[1])

A signoria előre látva, hogy vereségét úgy a harczi mezőn, mint a diplomatia terén ellenségei ki fogják zsákmányolni, magyarországi ügynökéhez küldött tudósításában az ütközetet teljesen jelentéktelennek tünteté fel. Ugyanakkor meghagyta neki, hogy a magyar királyt és az urakat XII. Lajos vállalkozásának veszedelmes voltáról győzze meg; minthogy az határtalan nagyravágyásában, nem fog megelégedni Olaszországgal, világuralomra törekszik, és miniszterét, Amboise bibornokot, a pápai trónra készül emelni; amely terveit könnyen valósíthatja, ha azokat idején meg nem hiúsítják.[2])

Ekkorig Velencze megelégedett azzal, hogy Magyarország nem csatlakozik ellenségeihez. Most erkölcsi és katonai támogatására is szüksége vala. Felhatalmazást kért, hogy Magyarország területén ezer lovast fogadhasson. Ez ügyben főleg a prímás közbenjárását is igénybe vette.[3])

Azonban Guidoto nem volt képes czélt érni. A prímás, a nádor és a többi urak arra szorítkozának, hogy részvétöket nyilvánítsák a Velenczére nehezedett csapások fölött, és biztosítsák

---

stantinopoli.« És május 8-ra: »Etiam in Hungaria fo expedito la appellation al Cardinal Istrigoniense Patriarcha di Constantinopoli, qual chiamato tre Episcopi pol lui chiamar il futuro Concilio et suspender questa excomunicatione.«

[1]) Romanin. Storia documentata di Venezia (Ven. 1856.) V. 207. l.

[2]) »Li grandi disegni et cupiditá del prefato Re de Franza, non solum de sottoponersi tutta Italia, cum far Pontefice il Cardinale Rhoano, ma di farse Monarcha del Universo.« A franczia bíbornok pápaságának rémképével, bizonyára főleg Bakocsra akartak hatni.

[3]) Velencze a lovasoknak fejenként négy ducát havi zsoldot, a parancsnoknak négyszáz ducát évi fizetést ajánl. Az ügynöknek ez iránt a prímással kellett előlegesen szólani »premesse quelle parole, che siano indicative de lo amor portamo a Sua Rma Signoria et de la existimatione fa la Signoria nostra lha facto in ogni tempo et fa de la persona sua...« A május 18-iki jegyzékben, a melynek végén áll: »Et scribantur litere eidem Secretario, quod aget gratias Rmo Cardinali Strig., pro communicatione ei a Rma ipsius Dominatione facta.

arról, hogy minden lehetőt megtesznek az ellenség törekvéseinek meghiúsítására.[1])

Ennek következtében a signoria következő utasításában a katonai segítségről már nem szól. A követnek oda kell működni, hogy a király a pápánál és Miksánál, a béke helyreállítása érdekében, közbenjárjon.[2])

Ez alatt, az agnadellói ütközet után, Miksa és Lajos követei ismételve felkeresték Ulászlót.[3]) Ez július elején a pápától is vett levelet, melyben felhívja, hogy haladék nélkül indítsa meg a háborút és foglalja el Dalmatiát, melyet a köztársaság szárazföldi birtokaiból még egyedül tartott meg; mert ezenkívül uralma már csak a város területére szorítkozik »és ezzel is időközben, ki tudja mi történt.«

A király a folytonos sürgetéseknek nem bírt ellenállani. Július 12-én Czobor Mihály kamarást és bodrog-megyei főispánt Prágából Magyarországba küldötte. Általa rendeletet bocsátott a legelőkelőbb főpapok- és főurakhoz, hogy Budán tanácskozmányra gyűljenek össze, és megfontolva »a magyar korona jogainak érvényesítésére kínálkozó alkalmat, melynél kedvezőbb soha sem fordúlt elő és soha sem fog előfordúlni,« a teendők iránt tanácskozzanak.[4])

A pápa, Miksa és a franczia király követei a magyarországi urakra is kiterjesztették figyelmöket. És sikerült többeket megnyerniök. Perényi Imre nádor állott Velencze magyarországi ellenségeinek élére, és sürgetni kezdé Dalmátia visszahódítását.[5]) De az ország első zászlósánál jelentékenyebb előnyöket igért a szövetségeseknek: *Szakmári György* pécsi püspök és királyi can-

---

[1]) Guidoto július 18-iki jelentését resumálja a signoria augusztus 7-iki jegyzéke.

[2]) Az augustus 7-iki jegyzékben.

[3]) Guidoto julius 5-én Budáról jelenti (a Sanudo-féle kivonat szerint) »Il Re di Franza e gli altri, maxime il Papa, non cessano instigar esso Re contra di nui, et voglii romperne in Dalmatia.«

[4]) A király július 12-én kelt levelét közli *Pray.* Annales. IV. 334. *Katona.* XVIII. 571. l. (Eredetije az orsz. levt. dipl. osztályában.)

[5]) *Guidoto* augustus 9-iki jelentésében (Sanudo kivonata szerint) irja: »Quelli Signori hanno mal animo contra la Signoria nostra, maxime il Conte Palatino, voria quel Re ne rompesse.«

cellár támogatása. Régtől fogva irígy vetélytársa és esküdt ellensége a prímásnak, örömmel ragadta meg ezt az alkalmat, hogy őt megalázza és hatalmát aláássa.[1])

A szövetséges uralkodók mit sem mulasztottak el, hogy a prímást is a magok részére vonják; Miksa, XII. Lajos és ennek minisztere, Amboise bíbornok, hízelgő leveleikkel keresték fel. Fényes ajánlatokat tettek neki. Majd, miután ezek hatástalanok maradtak, fenyegetésekkel léptek elő. Sőt a pápa értésére adta, hogy ha nem szűnik meg a kiközösített köztársaságot pártolni, magára vonja a szentszék haragját, és minden méltóságától meg fog fosztatni.[2])

A pápa egyúttal más irányban is hatott a magyar urakra. Erőteljes és nagyratörő lelkének egész hevével karolta fel a tervet, melylyel több elődje siker nélkül foglalkozék: a keresztény hatalmak élén a törököt Európából kiűzni. A Borgiák által compromittált pápaság politikai és egyházi állásának emelésére ez látszott a legméltóbb és legbiztosabb eszköznek.

Most feljogosítva hitte magát arra a reménységre, hogy a cambrayi liga tagjai, mihelyt a Velencze ellen indított háborúnak vége lesz, készséggel fogják haderejöket, a magasztos czél valósítása végett, rendelkezésére bocsátani. Bizalmas társalgásban már kijelölte a közel időpontot, a mikor az Aja Sophia kupolája alatt fogja a szent mise áldozatot bemutatni.[3])

---

[1]) Szakmári magatartására a később elöadandó részletek vetnek világot.

[2]) Guidoto 1510. február 11-iki jelentése. És Bakocs, utóbb, 1510 május 24-én a velenczei követnek előadta: »Il Pontefice . . . mi menazo piu volte de privarme de tute le dignitá mie. El Re de Romani per indurme a i soi desiderii mi fece assai oblatione, et visto ch'io persisteva in proposito mi fece assai menaze . . . El Re de Franza et el Cardinal de Roan anche me scrisseno, . . . che se io non prestasse favor a lor liga, ben presto me ne penteria.«

[3]) II. Julius pápának Ulászló királylyal folytatott levelezését nem ismerjük. A lengyel királyhoz 1509 július 28-án írt levelében részletesen kifejti terveit, megemlítve, hogy »aderit et . . . Uladislaus Hungarie et Bohemie Rex . . .« És 1509-ben Rómából a lengyel udvarhoz intézett levélben olvassuk: »Audivimus nos Pontificem dicentem: si debellabit Venetos, sicut sperat, quod a die nativitatis ventura ad aliam diem nati-

Ezzel Velencze magyarországi ellenségeinek új fegyvert adott kezébe. Azt hirdethették, hogy csatlakozva a ligához, nemcsak Dalmátiát szerezik vissza, de siettetik az ozmán hatalom megtörését is.

Augusztus második felében, Budán tartatott meg a király által elrendelt tanácskozmány. A pápa, a német király és a franczia király ügynökei Prágából lejöttek, hogy a háború megindítása érdekében működjenek. Dalmátia visszahódítása és a török elleni hadjárat ügye együttesen tárgyaltatott.

Azonban Velencze barátai, és első sorban a prímás, épen a török veszélyt használták fel, hogy az urakat, kikben a harczias hajlam különben se volt erősen kifejlődve, a béke fenntartásának szükségességéről meggyőzzék.

Magyarországban rég megszokták már az egyesült keresztény hatalmak nagy hadjáratát szép ábrándnak tekinteni. A humanismus rhetorikájának mesteri művei, melyekkel Cesarini Julián utódai a magyar királyok és rendek előtt felléptek, tapsokat bőven arattak ugyan, de bizalmat már nem keltettek.

Ellenben kétségtelennek látszott, hogy mihelyt Magyarország Dalmátiát megtámadja, Velencze a törökök segítségét fogja igénybe venni. Arra pedig, hogy a törökök ellen háborút viseljenek, az ország rendei se készek, se hajlandók nem voltak.

Mindazáltal a pápa és a két király ajánlatait és felhívását, a tanácskozmány egyenesen visszautasítani nem akarta. Igy tehát mindkét párt készséggel fogadott el egy közvetitő javaslatot, mely teljesen szabad kezet biztosított. Elhatároztatott, hogy követek fognak küldetni a pápához, továbbá a német, franczia és spanyol uralkodókhoz, oly czélból, hogy a török ellen indítandó hadjárat tárgyában határozott tudósításokat hozzanak. Egyúttal II. Ulászló is felkéretett, hogy, tekintettel a fenforgó ügyek fontosságára, mielőbb jöjön vissza az országba.[1])

---

vitatis alterius anni, missarum solemnia sit celebraturus Constantinopoli.« (Acta Tomiciana. I. 46. és 49. ll.)

[1]) A budai tanácskozmányról Guidoto augusztus 27-iki jelentésének Sanudonál fenntartott kivonata értesit: »E sta fato la Dieta e parlamento di quelli Baroni . . . E fu proposto zercha a intrar in la liga di Chambrai et esser contra il Turcho. Chome li oratori sono li dil Re di

Ezzel a signoria is meg volt elégedve, és Bakocs bibornok fáradozásainak tulajdonítva az eredményt, a köztársaság háláját fejezte ki neki.[2])

E közben a szövetséges uralkodók lassúsága és kölcsönös féltékenysége megmentő az enyészet szélére jutott köztársaságot, melynek egyik hadvezére (július 17-én) visszaszerezte Paduát; míg egy másik hatalmába ejté a mantuai őrgróf személyét.

A signoria ennek daczára nem bízta el magát. Alkudozásokba bocsátkozott a pápával és a spanyol királylyal, hogy őket nagy engedmények árán, a ligától elvonja; és még nagyobb gondot fordított arra, mint előbb, hogy Magyarországnak a ligához csatlakozását megakadályozza.

E czélból augustus végén elhatározta, hogy külön *követet* küld Magyarországba. A senátus választása *Pasqualigo Péterre* esett, előkelő patriciusra, ki a korábbi években Aragoniai Ferdinánd és Miksa udvaránál képviselte volt a köztársaságot, és így ezen uralkodók tervei meghiúsítására kiválóan alkalmasnak látszott.[1])

Guidoto utasítást kapott, hogy a követ részére a királynál biztos kíséretet eszközöljön ki.[2]) És mivel erre vonatkozó tudósítása késett, a signoria pedig nagy súlyt helyezett arra, hogy a követ mielőbb megkezdje működését, Pasqualigo már octóber 12-én, nyolcz tagból álló kíséretével, hajóra szállott.

Romani et Franza et noncii dil Papa. Hanno exposto a recuperar il suo tien Venetiani; dicendo la Dalmatia era dil Regno di Hungaria et e bon recuperarla. Tamen non si vol correr a furia, perche la Signoria moveria Turchi contra Hungaria e saria meter in preda l'Hongaria. E perho e bon mandar oratori al Papa, al Imperador, a Franza e Spagna, e saper che liga e questa, et si e contra il Turcho e che cosa. Et cusi fo concluso, questa opinion esser bona. Et elexeno in dita Dieta li oratori . . .« Hogy Dieta alatt tanácskozmány, nem országgyülés értendő, kitünik a királyi meghivó levélből, mely csak »urak«-ról szól, miként Guidotonál is csak »baroni« említtetnek.

[2]) A signoria 1509 september 11-iki jegyzéke. A doge külön levélben kivánt volna köszönetet mondani, s ezt azért nem teszi, mert futárai gyakran elfogatnak s nem akarja a primást compromittálni.

[1]) Pasqualigo életrajza *Giovanni degli Agostini* ily czímü munkájában: »Istoria degli Scrittori Veneziani.« (Velencze, 1754.) II. 303—15 ll.

[2]) A signoria 1509 september 1-én kelt jegyzéke.

Feladata ugyanaz volt, a mi Guidotéé. Oda kellett hatni, hogy a Magyarország és Velencze között fennálló szövetség továbbra is fenntartassék; kieszközölni, hogy a magyar király, követeket küldve a Velencze ellen egyesült hatalmakhoz, a háború megszüntetése és az egyetemes béke helyreállítása érdekében működjék.[1])

A quarnerói öbölben dúló viharok által nyolcz napig hányattatva, s nagy veszélyeket kiállva, Pasqualigo október 25-én ért a scrizai kikötőbe, a hol két hétig kellett várakoznia, míg Corbaviai János gróf, Velencze híve, a fegyveres csapatot egybegyűjté, a melynek fedezete alatt az ország fővárosába indúlhat. János gróf novigradi várában a horvát főurak fényes gyülekezete fogadta: Zrinyi Miklós, Blágay Antal, Marsinszky György grófok és mások, mintegy 450 lovassal. Ezeknek kíséretében folytatá útját Zágráb felé.[2])

Az urak felhasználták az alkalmat arra, hogy szolgálataikat ajánlják a signoriának. A követ abban a véleményben volt, hogy az ajánlatokat el kell fogadni; mert kis áldozattal, évi 3000 ducát költséggel le lehet kötelezni mindannyit, és így biztosítékot szerezni arra nézve, hogy Magyarország nem fog háborút indítani Dalmátia ellen.[1])

November 15-én érkezett Zágrábba. Reméllé, hogy kevés nap elteltével rendeltetési helyén lesz. De hónapok múltak el, míg óhajtása teljesült.

---

[1]) Az 1509. október 9-ikén kelt utasítás a velenczei állami levéltárban.

[2]) *Pasqualigónak* Magyarországból a dogéhoz intézett követjelentései fogják a jelen tanulmány legkiválóbb forrását képezni. A mohácsi vészt megelőző időkben Magyarországba küldött velenczei követek jelentései közül csak Pasqualigóéi maradtak fönn, egész kiterjedésök és teljességökben. A többieket Marino Sanudo világkrónikája csak rövid, hézagos kivonatokban őrizte meg. Pasqualigo nagyérdekű jelentései egy kötetbe összefoglalva, a velenczei városi Múzeum (Museo Civico Correr) kéziratárában vannak elhelyezve. Eddig kiadatlanok és e helyen használtatnak fel először. 1509. október 18-ától 1512. augusztus 9-ig érnek. Számuk 254-re megy. Ezekben vannak mellékelve azon levelek, a melyeket Pasqualigo másokhoz és a melyeket Bakocs, a nádor sat. Pasqualigóhoz intéztek.

[1]) Pasqualigo útközben, 1509. október 18. november 8-ig tiz jelentést küld a dógéhoz.

III.

Guidoto, a mikor Pasqualigo küldetése felől értesült, mindent megtett, hogy kedvező és kitüntető fogadtatást biztosítson részére. Azonban nagy nehézségekkel találkozott.

A Velencze ellen szövetkezett hatalmak követeinek fáradozásai a magyarországi urak sorában mind többeket vontak el a köztársaságtól, és még azokra is pressiót gyakoroltak, a kiket állandó ragaszkodásukban megingatni nem birtak. Maga Bakocs bibornok is kényszerítve volt tartózkodó állást foglalni el. Megszakította nyílt összeköttetését Guidotóval; titkos üzenetek és aláírás nélkül küldött levelek által érintkezett vele.

»Lelkemben — írja egy alkalommal — most is ugyanazon érzelmek honolnak, mint régente; de az okos ember engedelmeskedik az idők követeléseinek.«[1])

Ily körülmények között nem óhajthatta Pasqualigo megjelenését Magyarországban. Azt tanácsolá tehát, hogy maradjon Zágrábban, és ne tegye ki magát annak a megaláztatásnak, mely akkor érné, ha az udvarnál megjelenve, a király vonakodnék őt elfogadni. »Mikor — úgymond — az időviszonyok nem hódolnak meg mielőttünk, mi hódolunk meg előttök. Gyakran hasznosabb a késedelem, mint a sietés.«[2])

Guidoto némi bizalmatlansággal vette a prímás közléseit. Azt hitte, hogy »mindenható lévén az országban«, maga tanusztja a nehézségeket, és akadályozza a signoria követének fogadtatását, hogy ily módon a római cúria előtt rehabilitálja magát.[3])

Ezen föltevés csakugyan teljesen valószínű vala. Bakocs időt akart nyerni. Értesülve lévén az európai politika minden mozzanatai felől, jól tudta, hogy Velencze és a szent-szék között tárgyalások folynak. Előre látta, hogy ezeknek kimenetele dönteni fog a cambrayi liga sorsa fölött. Be akarta tehát várni azok eredményét.

---

[1]) Bakocs 1509. november 22-én Guidotóhoz intézett levele.

[2]) Bakocs 1509. november 29-én ugyanahhoz írt levele.

[3]) Pasqualigo és Guidoto 1510. február 11-iki közös jelentése a dógéhoz.

Az iránt egészen meg volt nyugodva, hogy a magyar urak Velencze ellen háborút nem fognak indítani. De a nádor környezetében felmerült egy terv, a melytől hihetőleg ő sem idegenkedett. Ez abban állott, hogy a köztársaságot, kizsákmányolva szorongatott helyzetét, rá kellene bírni, hogy Dalmátiáról önkényt mondjon le, vagy legalább kárpótlásul más előnyökben részesítse Magyarországot, illetőleg Dalmátia birtokaért bizonyos évi díjt fizessen.

Ezen gondolat a helyzet természetszerű szüleménye vala. De a magyar államférfiak leleményessége még tovább ment. Egyrészről Velenczét Dalmátia önkénytes átadására vagy más előnyök biztosítására azzal akarták rá bírni, hogy Dalmátiának a szövetkezett hatalmak segítségével meghódítását, mint biztos tényt tüntették fel. Másfelől a szövetkezett hatalmakkal el akarták hitetni, hogy Velencze maga ajánlkozott Dalmátia átengedésére, ha Magyarország a köztársaságot a liga támadása ellen támogatja; s ekképen akarták a szövetkezett hatalmakat rábirni, hogy Dalmátiát magok hódítsák vissza Magyarország számára, vagy pedig más előnyök biztosítása által akadályozzák meg Magyarország szövetkezését Velenczével.

Az actió mindkét irányban egyszerre indúlt meg, az (1509.) év végén. *Miksa* német királyhoz hihetőleg követe által intézték előterjesztésöket.[1])

Pasqualigoval, még mielőtt Budára jött volna, kezdették meg a tárgyalásokat. A követ a signoriától azt az újabb utasítást kapta, hogy »mindenben az esztergomi bíbornok utasítása szerint járjon el«;[2]) emiatt, bár kelletlenül, Zágrábban maradt. Itt kereste fel őt, az 1510-ik esztendő első napján, *Beriszló János* szerb deszpót. Bizalmas társalgás közben, úgy mintha megbizása se volna, pendíté meg első ízben az eszmét.

»Bocsásson meg követ úr, — így szólott — mint testvére

---

[1]) Következtetjük ezt Miksának 1510. april 25-én Ulászlóhoz intézett, alább tárgyalandó, leveléből.

[2]) Pasqualigo 1510. január 4-én írja a dogenak, hogy vette december 11-én kelt rendeletét, mely szerint »non me debia mover de questa cita' Zagabria senza el parer . . . del Rmo Strigoniense, ma ch'io me debi conformar in omnibus cum el parer suo.«

és igaz barátja kívánok szólani. Velencze ellenségei, különösen a pápa, mindenképen azon vannak, hogy a királyi felséget és a magyarországi urakat a signoria ellen háborúra indítsák. Ha tehát ön előnyös és illő ajánlatot hoz magával, szívesen fogják látni; ellenkező esetben nem tudom hogyan fognak a dolgok fejlődni. Tudnia kell, hogy az egész keresztény világ nagy készületeket tesz a török ellen, tavasz nyíltával indítandó hadjáratra, a mely, mint a pápa a királyi felségnek és az uraknak megírta, okvetetlenül létrejő, hacsak a velenczeiek meg nem akadályozzák. Valóban rosz cselekedet volna, ha a köztársaság meghiúsítaná ezt a dicséretes és szent vállalatot.«

A követ válaszában kifejté, hogy ily szándékot csak Velencze ellenségei tulajdoníthatnak a signoriának. Ha valódi és szilárd béke jönne létre a keresztény hatalmak között, csakhamar kitűnnék, hogy tulajdonképen nem a signoria akadályozza a hitetlenek ellen tervezett hadjárat megindítását. Most is, mikor a pápa, a császár és szövetségeseik olyan békét ajánlanak Velenczének, mely teljes romlását idézné elő: könnyen be lehet látni, hogy nem a köztársaságot kell okolni, ha a szent vállalat létre nem jő. Ő bízik a magyar urak bölcseségében; fel fogják ismerni a pápa titkos czélzatait, és nem engedik magokat elszakíttatni a Velenczével fennálló szövetségtől, mely Magyarországnak hasznára és becsületére válik.

Beriszló a pápa szándékainak őszinteségét védelmezé. Saját szemeivel látta — úgymond — a pápának a nádorhoz intézett levelét, melyben jelentékeny pénzösszeget igér, és felhívja a magyarokat, hogy küldjenek Rómába alkalmas követeket, a kikkel a hadjárat tervét tárgyalhassa.

De hirtelen más irányt adott a társalgásnak. »Valóban — így folytatá — a signoria nem tehetne jobbat, mint ha *Dalmátiát ajándékul adná a királynak*. Ily módon teljesen biztosítaná magának Magyarország segítségét.«

A követet nem kevéssé lephette meg ez a váratlan fordúlat. Úgy tett, mintha nem venné komolyan. »Jól tudom — mondá — hogy Uraságod tréfából, időtöltés végett beszél így. Mert hisz jól tudja, hogy Dalmátia, sőt Velencze egész területe csak úgy

Magyarországé, mint a közársaságé; a két állam mindenkor osztozott a jó és balszerencsében.«

A szerb deszpót nem említé többé Dalmátiát. Azt kezdé magyarázni a követnek, hogy a signoria és ellenségei között könnyű volna békét létesíteni, ha Velencze lemondana arról, amit olasz földön más hatalmaktól elfoglalt, és azzal kárpótolná magát, amit a keresztény hatalmak, jövő tavaszszal a török birodalomban hatalmukba ejtenek.

Ezen magas politika méltányolására Pasqualigónak nem volt érzéke. Nevetve kérdezé Beriszlótól, vajjon ő hajlandó volna-e lemondani magyarországi birtokairól, azon remény fejében, hogy a jövő tavaszszal a meghódítandó Szerbországot fogja kárpótlásúl nyerni?

Mire a magyar főúr szintén nevetve válaszolá: »A világért sem.«

A következő napokban nem találkoztak. Vízkereszt ünnepén Beriszló egyik zágrábi templom sekrestyéjében adott a követnek légyottot. Azt hitte talán, hogy titokzatos homályba burkolva értekezletöket, nagyobb hatást gyakorolhat a velenczei diplomatára. E miatt már esküvel is kötelezé őt, hogy titokban fogja tartani mindazt, a mit hallani fog.

Ezen fontoskodó előzmények után, így szólott. Velencze ellenségei, több hónap előtt, követek által és levelekben felhívták Ulászlót, hogy foglalja el Dalmátiát; mert különben ők ejtik hatalmokba. A király úgy találta, hogy ha a köztársaságnak el kell veszteni Dalmátiát, jobb Magyarországnak bírnia azt, mint más hatalomnak engedni át. E miatt elhatározá, hogy részt vesz a háborúban, és megbízta a nádort, hogy kellő számú haderőt gyűjtsön egybe. Azonban a nádor, indíttatva a köztársaság iránti jóakarata által, meghiúsította e tervet. Mindenekelőtt, időt akarván nyerni, figyelmezteté a királyt, hogy ily nagy horderejű vállalat megindítása alapos megfontolást igényel; felkérte, hogy jőjjön vissza az országba, hívja össze a tanácsosokat, és tárgyalja velök az ügyet; ha pedig a hadjárat megindítása elhatároztatik, személyesen álljon a sereg élére, a mint Miksa és XII. Lajos is cselekednek. A nádor ezek után tudni óhajtja a követtől: vajjon a signoria hajlandó-e Dalmátia átengedésére. Igenlő esetben, minden erejével

azon lesz, hogy a Magyarország és Velencze között fennálló barátság fenntartassék, és Magyarország kitelhetőleg segítse a köztársaságot. A követ tehát közölje teljes bizalommal, mit tartalmaz utasítása. A szent evangéliumra esküszik, hogy minden titokban fog maradni.

Ezen előterjesztésnek első része, hogy Velencze ellenségei miképen igyekeznek Magyarországot megnyerni, Pasqualigo előtt teljesen ismert dolgokat tartalmazott. A nádorra vonatkozó részleteknek bizonyára nem adott hitelt. A végső felszólítás pedig nem ejtheté zavarba, mivel Dalmátiát illetőleg utasítása semmit se foglalt magában.

Ő tehát, a helyett, hogy fontos leleplezésekkel kielégítené Beriszló kíváncsiságát, ügyesen ellene fordította saját közléseit. »Most már — így szólt — ő felsége és az urak világosan láthatják, hogy a hadjárat, melyet színleg a török ellen terveznek, tulajdonképen keresztény állam ellen készül. Ekként kiderülvén Velencze ellenségeinek álnoksága, kevés értéket lehet tulajdonítani ajánlataiknak, a melyekkel csak azt akarják elérni, hogy a Magyarország és Velencze között fennálló szövetséget felbontsák. Isten kegyelme és a magyar király bölcsesége meg fogja hiúsítani igyekezeteiket.«

Ezen nyilatkozatnak nem volt meg a várt hatása. »Bizony követ úr — válaszolá Beriszló — Dalmátia átengedése nélkül semmire se mehettek. Ha a király le is mondana arról, a magyarországi rendek nem tűrnék, hogy mikor az európai hatalmak mind visszaszerzik azt, a mire igényt tartanak, csak Magyarország maradjon tétlenül. Bizony Dalmátia nélkül semmire se mehettek.«

Pasqualigo ekkor a rá nézve kellemetlenné váló beszélgetésnek ismét tréfával vetett véget. »Valóban, — mondá — Dalmátia nélkül, vagyis *ha Dalmátiát elvesztenők* semmire se mehetünk. Ezért azon leszünk, hogy jól megvédjük és megtartsuk, a köztársaság és Magyarország javára.«

Erre felkelt, és azon ürügy alatt, hogy a misére ki kell mennie, barátságosan búcsút vett a magyar főúrtól.[1])

---

[1]) Pasqualigo 1510. január 7-iki jelentése.

IV.

Ezalatt a magyar urak mind türelmetlenebbül sürgették, hogy a király térjen vissza Magyarországba, és a rendes időt — sz. György napját — be nem várva, hívja össze az országgyülést, a mely eldöntse, hogy mily állást foglaljon el Magyarország, szemben a cambrayi ligával.

A király engedett a kivánságnak. Az ország rendeit, és pedig azon kor szokása szerint, a köznemességet is fejenként, mártius 12-re Esztergomba hívta meg.

»Csodálatos — írja a meghívó levélben — az összes keresztény fejedelmek egyértelmü vágya, kiváló tettek végrehajtására. Mindnyájan, és élükön szentséges atyánk, Szent-Péter utódja, követeik által és buzgó kérelmeikkel folytonosan ostromolnak, hogy Isten dicsőségére, a kereszténység javára, saját országaink boldogitására és kiterjesztésére, az általok létrehozott szövetséghez csatlakozzunk. Ehhez járul, hogy a török császárral kötött és esküvel szentesített békekötés, melynek megtartását isteni és emberi törvények parancsolják, nemsokára letelik. Mi azonban, mivel megszoktuk, az ország közjavát illető fontos ügyekben híveink tanácsát kikérni, a választ elhalasztottuk, és híveink egyetemes elhatározásától tettük függővé.«[1])

Az országgyülést a kitüzött időben nem lehetett megtartani. A nádor, a cancellár és több főur megjelent ugyan Esztergomban, de a köznemesség lassan gyülekezett, és a király is késett. Emiatt az országgyülés megnyitása junius 24-re halasztatott.[2])

---

[1]) Kovachich. Supplementum ad Vestigia Comitiorum. III. 351. l.

[2]) Guidoto 1510. márczius 12. és 15-iki jelentései. Híre járt, hogy az országgyülés megnyitása Szent-György napjára halasztatott. De Miksának 1510. april 25-én Ulászlóhoz intézett levele és Bakocsnak május 24-én a velenczei követ előtt tett nyilatkozata kétségtelenné teszi, hogy junius 24-re tüzték ki a megnyitást. A prímás ezt magának tulajdonitá érdemül. »Io solo sum stato quello, che cum bon modo ho facto prorogar la Dieta che per san Gregorio se congrego qui in Strigonio a san Zuanne proxime futuro, solum per metter tempo da mezzo, da fine che cussi tumultuarmente non se havesse facta qualche deliberation contraria al Stato Veneto.«

Ulászló király március 21-én érkezett meg Esztergomba. Itt már várta őt Miksa követe, *Snaidpeck Zsigmond* és egy római futár, a ki a török hadjárat tárgyában pápai iratokat hozott magával.[1]) A következő napokban a főurak körében megindúltak a tanácskozások.

A királyi előterjesztés, a török ellen indítandó hadjárat ügyében II. Julius pápától érkezett felhívásokra irányozá az urak figyelmét.

A tanácskozmány készséggel karolta fel a török háború eszméjét. Többen úgy nyilatkoztak, hogy Magyarország könnyen kiállíthat kétszázezer fegyverest; csak kellő költségről gondoskodjék a pápa.[2]) Elhatároztatott, hogy június 24-re az ország összes rendei készen álljanak, és ha a szükség kívánja, az országgyűlés után azonnal táborba szálljanak; kivéve a Lengyelországgal határos megyék és Horvátország rendeit, a kik hivatva volnának az országot a tatárok és a bosnyákországi törökök betörései ellen biztosítani.[3])

Többen az urak közől, — Velencze ellenségei — mikor az esztergomi határozatokhoz járúltak, bizonyára azon utógondolat által vezettettek, hogy a felfegyverzendő hadakat Dalmátia visszahódítására, nem pedig a törökök ellen fogják indítani.

Azonban alig oszlottak szét, mikor egy fontos esemény híre a politikai viszonyok újabb lényeges átalakulását vonta maga után.

---

[1]) Guidoto március 8. és 25-iki jelentései; valamint Miksa király idézett levele.

[2]) *Guidoto* márczius 27-iki jelentése szerint a magyar urak »sono contenti tuor impresa contra infideles, e questo San Zorzi (hihetőleg tollhiba Zuanul helyett) esser in ordine. E si riscriva al Papa, erauno 200 milia persone, e se li provedi de danari. E da Venetiani nullo e sta tratato. E da San Zuanne sariano un altra volta insieme.«

[3]) Pasqualigo 1510. april 3-án Zágrábban, Frangepan Bernardin grófnak Esztergomból visszatért emberétől értesül »la Dieta esser pro maiore parte risolta, et che in quella non e sta altra cosa determinata se non la impresa contra infideli ad instantiam Pontificis, dovendo esser ognuno preparato et in ordine per San Zuanne, salvo Poloni et alcuni Comitati hungari, che son a quelli confini, quali, fu deliberato, che restasseno per custodir il Regno da le invasion de Tartari, et similmente Croati per poter resister a quelli della Bossina, si se movessero.«

A velenczei köztársaság, nagy áldozatok és megaláztatások árán, megengesztelte a pápát, a ki 1510. február 24-én a signoriát ünnepélyesen feloldá a kiközösítéstől, és elvált a ligától. Ezen elhatározást II. Julius haladék nélkül értésére adta Magyar- és Lengyelország királyainak. A pápai iratokat velenczei futár március 26-án hozta Budára. Megérkezéséről Guidoto azonnal értesíté a prímást.

Bakocs örömmel vette e tudósítást. És most könnyen rábírható a királyt, hogy a Zágrábban veszteglő velenczei követet elfogadja.[1])

Ulászló már apríl 2-án írja alá a Pasqualigohoz intézett levelet, melyben felhívja, hogy mielőbb jőjjön az udvarhoz.[2]) Mindamellett Marsinszky György gróf, a ki 30 lovassal Zágrábba küldetett, hogy e levelet átnyújtsa és a követet kísérje, csak azon hónap 21-én jött meg Zágrábba.

»A limbusban levő patriarkák a szabadításukra megjelent Üdvözítőt nem fogadhaták nagyobb örömmel« — írja a követ — mint ő fogadta a király küldöttét. Egy napig sem késve, april 22-én útra kelt, és nyolcz nappal utóbb ünnepélyes bevonulást tartott Buda várába.[3]) Azonban több hétnek kellett még eltelni, míg a király színe elé juthatott.

Ulászló előbb azt az üzenetet küldé neki, hogy Visegrádon fogja elfogadni; mire a követ Marosra ment ,és ott várta be az udvar elhatározását. Majd értésére adatott, hogy mivel a prímás köszvénybaja miatt nem mehet Visegrádra, a király fogja Esztergomba áttenni udvarát.[4])

Mindez, úgylátszik, csak ürügy volt. A késedelem valódi okát Velencze ellenségeinek erőfeszítéseiben kell keresnünk. A pápa kilépése a szövetségből, nem kevéssé leverő hatást gyakorolt rájok.

---

[1]) Pasqualigo csak március 21-én kapja meg Zágrábban a márczius elsején Velenczéből expediált iratokat. Guidoto március 27-én már jelentést tesz a prímás válaszáról.

[2]) Az apríl 2-án kelt királyi iratot Marino Sanudo is felvette évkönyvébe.

[3]) Pasqualigo jelentése május 3-án Budáról.

[4]) Pasqualigo jelentése május 14-én Marosról.

De azért nem estek kétségbe. És most még nagyobb súlyt fektettek rá, hogy Magyarországot megnyerjék.

Május első napjaiban Miksától ismét jött követ a magyar udvarhoz. A német király levelében figyelmezteti Ulászlót, ne hagyja magát elámíttatni Velencze által, mely álhíreket terjeszt, mintha a pápával kibékült volna s a liga felbomlanék; és azzal kecsegteti, hogy Dalmátiát önkényt át fogja adni. Biztosítja, hogy a pápa, bár feloldá Velenczét az egyházi büntetésektől, híven ragaszkodik a szövetséghez; hogy ő (császár) és szövetségesei a köztársasággal soha se fognak alkura lépni; sőt ellenkezőleg, mindannyian nagy készületeket tesznek. Buzdítja tehát a királyt, ne hagyja felhasználatlanul a kedvező alkalmat, mely most nyílik arra, hogy kis áldozattal visszaszerezze a magyar korona egyik jelentékeny melléktartományát, melytől az ellenség ármánya megfosztotta volt. Csatlakozzék a szövetséghez; vegyen részt a háborúban, melyből rá és fiára dicsőség és haszon fog háromolni. A szövetségesek Dalmátiát semmi esetre se hagyhatják a köztársaság kezei között; ha Magyarország nem tart rá igényt, ők fogják hatalmokba ejteni, és akkor a magyar koronára örök időkre elveszett. Sőt ha ők magok elmulasztanák Dalmátiát megszállani, bizonyára a törökök sietnének azt elfoglalni; a mi Magyarországra végveszélyt hozna. Gondolja meg azt is, hogy a törökök ellen Magyarország hathatósabb segítséget várhat a szövetkezett hatalmaktól, mint Velenczétől. Értesíti, hogy ő és a franczia király a magyar országgyűlésre követeket fognak küldeni, akik az ügyek állása iránt részletes értesítéseket nyújthatnak. Addig is erélyesen folytassa a hadikészületeket, hogy az országgyűlésről Dalmátia visszahódítására vezethesse hadait.[1])

Majd néhány nappal utóbb *Louis Helie* franczia diplomatától érkezett levél, melyben Ulászlót értesíti, hogy a franczia király szövetséget kötött az angol, az aragoniai és a portugáliai királyok-

[1]) Miksa 1510. april 25-én Augsburgból írt leveléhez mellékeli Ferdinánd aragoniai királynak (február 28-án Madridból) ő hozzá írt levelét, melyben értesíti, hogy buzgón fogja őt Velencze ellen támogatni, és nápolyi helytartójának, hogy hadakat és hadi hajókat bocsásson rendelkezésére. (Mindkét levél másolata mellékelve van Pasqualigo május 17-iki jelentéséhez.)

kal; hogy Florenz, Mantua és Ferrara a ligához csatlakoztak; mindenütt nagy készületeket tesznek, és el vannak tökélve, hogy addig nem hagynak fel a háborúval, míg Velenczét, a mely ki van merűlve és elszigetelve áll, teljesen tönkreteszik.[1])

Ezen tudósítások és felhívások hatása alatt, a király és környezete minél továbbra akarta a döntő szó kimondását halasztani, és azalatt »lehetőleg nagy előnyöket eszközölni ki Velenczétől.« Ez volt a magyarországi politika programmja.

V.

Pasqualigo május 15-én érkezett Esztergomba.

Az esztergomi érseki palota egy része a királyi udvar számára volt fenntartva. Vitéz János fényes épitkezéseit folytatták és kiegészítették Esztei Hippolyt idejében. Mátyás halála után Beatrix itt töltötte özvegységének első gyászos éveit; melyek rá nézve csalódások- és megaláztatásokban oly termékenyek valának. Bakocs fényűzése bizonyára Ulászlónak is fejedelemhez méltó lakot rendezett be.

Itt, május 17-én (1510.) volt a velenczei követ első, ünnepélyes audientiája. A királyt a prímás, a pécsi és váczi püspökök, a kincstartó, a főudvarmester és az udvari személyzet környezék. Jelen volt Tomiczki Péter krakói főesperes is, kit Zsigmond lengyel király küldött volt, hogy a moldvai ügyeket Ulászlóval tárgyalja.[2])

Pasqualigo megbízólevelét átnyújtva, latin beszédben üdvözlé a királyt, és általános kifejezésekben szólott a Velencze és Magyarország között fennálló, mindkét állam érdekében fenntartandó szövetségről. Majd arra kérte a királyt, hogy titkos audientiában engedje előadni megbízását.

A király intett, az udvari személyzet eltávozott, s csak az urak maradtak a teremben. A követ ekkor folytatá beszédét. Előadta, hogy mily jogtalan és méltatlan Velencze ellenségeinek támadása. Nem volna meglepő, hogy ha a köztársaság kétség-

[1]) Ezen levél tartalmát ismerteti Pasqualigo, május 18-iki jelentése.

[2]) Pasqualigo említi a lengyel követ jelenlétét. Tomiczki követségének actái ki vannak adva Acta Tomiciana. I. 60. s kk. ll.

beesett lépésekre határozná el magát. A király megakadályozhatja ezt, ha a béke helyreállítása végett közbeveti magát, főleg Miksánál. A király ne hallgasson a köztársaság ellenségeinek szavára. Ne engedje felbomlani a benső barátságot, mely a két államot összeköti. A signoria a maga részéről hiven ragaszkodik ezen, mindkét államra és az egész kereszténységre előnyös szövetséghez, melyet kész, ha a király kivánja, megújítani, vagy szorosabbra fűzni. Felhatalmazást kér, hogy a signoria Magyarországban ezer válogatott fegyverest fogadhasson. Végül megemlíti, hogy a királyi követet Velenczében azért tartóztatták oly soká, mert jelenléte növelte a signoria tekintélyét, és mert a kivánt pénzösszeg beszerzése a fenforgó körülmények között nagy nehézséggel járt.

A király nevében, a cancellár röviden válaszolt. »Ö felsége az előadottakat meg fogja fontolni, és azok iránt tárgyalni fog a követtel.«[1])

Pasqualigo a következő napokat arra akarta felhasználni, hogy az uraknál látogatásokat tegyen. Ezek igen tartózkodók voltak irányában. A prímás azt üzente neki, hogy »a gyanúsítások elhárítása végett« előbb a pécsi püspököt, a király cancellárját, keresse fel. Goszthonyi győri püspök, egyenesen arra kérte, hogy ne látogassa meg, nehogy »megszólják miatta.«

Szakmári György pécsi püspök május 18-án, az esti órákban fogadta. Üdvözlő és támogatását kikérő szavaira válaszolva, kijelenté, hogy »a köztársaság érdekében, mint annak jó szolgája, mindent meg fog tenni, a mit becsülettel tehet;« de megérinté, hogy szükséges *szorosabbra fűzni* a szövetséget. A részletes megbeszélést más alkalomra halasztotta.

A követ természetesen feszült kiváncsisággal nézett ezen titokzatos megjegyzés magyarázata elé. A prímástól várhatta a legbizalmasabb közléseket. Ez pedig különféle ürügyek alatt kerülte az alkalmat, hogy vele egyedül legyen; annál nagyobb nyíltságot akart Guidoto irányában kitüntetni. Többször fogadta látogatását. Egy alkalommal elolvastatta általa Miksának Ulászlóhoz és az aragóniai királynak Miksához intézett leveleit. Két

[1]) A május 17-iki jelentés.

nappal utóbb magához hivatta, hogy a franczia király követének Ulászlóhoz irt levelét közölje vele.

Majd, egy harmadik látogatása alkalmával, Bakocs fejtegetni kezdé, hogy Ulászlónak tekintettel kell lenni a szövetséges hatalmakra, a kikhez a rokonság kötelékei csatolják. Nyílt segítséget tehát nem adhat a köztársaságnak. Mindazáltal fog módot találni, hogy azt ne kelljen megtagadnia. »Nem tudom — kérdé — a követ úrnak van-e utasítása arra nézve, hogy azontúl, amit előadott, tovább vigye a tárgyalást? Ha igen, ne késedelmezzen. A mint látjátok, a szövetkezett hatalmak ajánlatokkal és minden kigondolható módon azon vannak, hogy Magyarországot elvonják Velenczétől. Itt sokan hajlandók megfelelni e kívánatnak. Velenczére nézve tehát igen előnyös volna, ha módot tudna találni arra, hogy a fennálló szövetséget szorosabbra fűzze; mert mikor az emberek haboznak, könnyű őket ide, vagy oda hajlítani. Például, alkalmas mód volna az, ha a köztársaság Dalmátia fejében, contributio czímén, bizonyos összeget ajánlana.«

Guidoto biztosítá, hogy a követnek nincs titkos utasítása; különben máris közölte volna a bíbornokkal, a kit a signoria Magyarországban »egyetlen útmutatója, jóakarója, pártfogója gyanánt« tisztel.

Május 23-án a király Tatára helyezte át udvarát. A cancellár is vele ment. A prímás Esztergomban maradt, és már másnap magához kéreté a velenczei követet.

Pasqualigo meleg szavakkal fejezte ki a signoria köszönetét a bíbornok jó szolgálataiért, melyeket minden időben, főleg a jelen nehéz viszonyok között, a köztársaságnak tett; biztosítá hogy azokról soha sem fog megfeledkezni, és ha alkalom nyílik »dicsőségére és felmagasztalására egész hatalmát és összes vagyonát« fogja Velencze a mérlegbe vetni. Kérte, hogy a jövő országgyűlésen is hiúsítsa meg Velencze ellenségeinek törekvéseit, és eszközölje ki oly megállapodások létrejöttét, a melyek a fennálló szövetséget megszilárdíthatják. Hasson oda, hogy a király a béke visszaállítása érdekében vállalja el a közbenjáró tisztet, és engedjen a köztársaságnak ezer lovast fogadni a magyar korona területén.

Bakocs tűzetesen válaszolt. A követ híven megtartotta emlékezetében szavait, és pontosan feljegyezte azokat jelentésébe.

»Isten a tanúm, — így kezdé — hogy mindenkor egész erőmből, mintha Velencze legjobb és legkitünőbb polgárainak egyike volnék, támogattam a signoria érdekeit.«

Kizárólag az ő érdeme — úgymond — hogy a közelebb egybehívott országgyűlés elhalasztatott. És a kedvezés, melyet a köztársaság iránt folytonosan bizonyít, annak ellenségei részéről gyülöletet és üldözést vont rá. »Ekkorig, Istennek hála, Magyarország nem okozott Velenczének bajt... Reméllem, de nem ígérhetem; nem ígérhetem, de reméllem, hogy az ország ezentúl sem fog ellenetek fegyvert fogni.« Mindazáltal utal az ellenséges hatalmak igyekezeteire, és kiemeli, hogy ő úgyszólván elszigetelve áll. Sokkal nagyobb azoknak száma, a kik tájékozatlanok a világ ügyei körül, mint azoké, a kik elég tapasztalással bírnak. Nem mindenki látja át a német király ajánlatainak hiú voltát. Nem mindenki fogja fel, hogy török támadás esetén, az ország rég elveszett, mikorra Franczia- vagy Spanyolországból a segitség megérkezik. Kevesen tudják, hogy Dalmátia kevés hasznot hozna, és azt nehezen lehetne megtartani. Jó volna, ha a rendeket általános nyilatkozatokkal ki lehetne elégiteni; de ez nem megy. Ő tehát azt a tanácsot adja a signoriának, hogy a szövetség megújitása czímén, az eddig fizetett évdíjon felül, ajánljon valamit: »mintegy konczot dobva a cerberusnak.« Ily csekély áldozattal biztositani lehet a köztársaságot, és megszerezni Magyarország támogatását. Ne ütközzenek meg ezen kívánaton. Nehéz idők járnak. Mindenki úgy segít magán, ahogy tud. Minthogy pedig ezen ügyek az országgyűlésen fognak tárgyaltatni, előbb nem lehetséges a signoria kérelmét, a közbenjárás iránt, teljesíteni. De mihelyt az országgyűlés a ligához való csatlakozást mellőzi, akkor azután útnak lehet indítani a követeket, felszólítva a hatalmakat, hogy szűnjenek meg háborút viselni a Magyarországgal szövetségben álló Velencze ellen; mert különben a király kényszerítve leend teljes erejével védelmezni szövetségesét. Végre, a mi a fegyvereseket illeti, a signoria fogadjon annyit, a mennyi tetszik; ezt senki se fogja akadályozni.

Ezen nyilatkozat elég világos volt. Pasqualigo teljesen megértette horderejét. Úgylátszik, kissé meg volt zavarodva. Tartózkodott érdemleges megjegyzésektől.

Arra szorítkozott, hogy köszönetét fejezze ki, és a prímást biztosítsa, hogy mindenben tanácsa szerint fog eljárni, mert utasítása is kívánja, hogy mint atyjára, úgy hallgasson rá.

A prímás magatartása, a mint bizalmasaknak látszó közléseivel fokozatosan táplálékot adott a velenczei követ aggodalmainak, kétségkívül tervszerű vala. Az udvar politikája összhangzásban állott az ő nézeteivel is. Jól tudta, hogy az ország a nagy európai eseményekben activ részvétre nem képes. Előbb határozottan ellenezé a cambrayi ligához való csatlakozást, nehogy Velencze a törököt Magyarország ellen indítsa; most szintúgy veszedelmesnek látta, nyiltan szövetkezve a köztársasággal, német invasiónak tenni ki az országot. Már pedig annak elérése végett, hogy Velencze már a jóakaratú semlegesség által is hálára legyen kötelezve, az ország és az ő személye iránt: a köztársaság követe előtt úgy kelletett feltűntetni a helyzetet, mint a melynek méhében nagy veszélyek rejlenek.

És czélt ért. A velenczei követek félelemmel néznek tárgyalásaik kimenetele elé. A viszonyok jobbrafordulását csak a köztársaság újabb hadi sikereitől várják.[1])

Fraknói Vilmos.

---

[1]) A május 17. 18. 19. 20. 21. 25-iki jelentések.

MEGYE? VÁRISPÁNSÁG?

I.

Alig van nehezebb feladata a történelemnek, mint elnevezésekről, melyeknek értelmét mindenki ismeri, vagy ismerni véli, kimutatni, érthetővé tenni, hogy azokkal valamikor egészen más fogalmakat fejeztek ki. Ez az oka, hogy az európai középkornak politikai, és társadalmi viszonyairól, melyekben minden léptennyomon a legismerősebb nevekkel: mint király, ország, nemesség, stb. találkozunk, csak az ujabb tudomány volt képes, annyiramennyire, nagy fáradsággal, tiszta, valódi képet alkotni, de azért még tudósok is, igen gyakran jobban tudják elképzelni Perikles Athenjét, vagy a Caesarok Rómáját, mint Nagy-Károly birodalmát, vagy Magyarországot, az Arany-bulla korszakában.

Ily ismert elnevezés: a »megye« vagy »vármegye.« Mindnyájan ismerjük, részben még életben, működve láttuk az: »Universitas praelatorum, Magnatum, Nobilium«-ot, mi a vármegye már századok óta volt: de épen azért nehéz elgondolnunk, hogy volt idő, midőn ez elnevezés alatt egészen más természetű kerületeket értettek. Fogalmaink tisztázására e tárgy körül legtöbbet tett, majdnem félszázados munkásságával, Botka Tivadar, ki legutoljára e füzetek 1870., 1871. és 1872-iki folyamában foglalkozott a vármegyékkel, jelesen pedig azok első alakulásával, és őskori szervezetével, azzal az eredeti, mély felfogással, azzal a bő olvasottsággal, és erős jogi érzékkel, mely minden dolgozatát oly becsessé teszi; végeredménye azonban mégis az a véleményünk szerint téves theoria volt, hogy Szent-István kétféle kerületekre osztotta fel az országot és ez IV. Béla koráig fennmaradt: megyékre, »ősmegyékre«, melyek a közigazgatásnak voltak organu-

mai, és várispánságokra, katonai kerületekre, melyek a megyék területén belül, hol kisebb, hol nagyobb számmal, várispánok alatt állottak, de némi összeköttetésben és alárendeltségi viszonyban voltak a megyei ispánnal, a kit ma főispánnak nevezhetünk.[1])

Botkának sok és kitűnő megjegyzése, melyeket e czikkeiben felhozott, elhangzott: de e theoriája termékeny talajra talált. Mi nálunk ritka: egész kis iskolát képezett. Az »ősmegye«, »várispánság« szavak közforgalomba jöttek, s ez iskolának, bár nem egészen orthodox híve gyanánt, lépett fel történeti geographiánknak első rangu tekintélye, Pesty Frigyes is, »Az eltünt vármegyékről« irt két kötetes munkájában, melyet az akadémia, oly méltán, nagy jutalmában részesített.

Talán nem lesz tehát felesleges, ha figyelmet fordítunk, habár futólag, azokra az adatokra is, melyek e felfogás ellen szólanak, sőt azt — legalább véleményem szerint — teljesen meg is döntik.[2]) Fejtegetésemben azonban nem fogok visszamenni arra a korra, melyben a szent király a »várispánságokat« megalapította s a dolog természeténél fogva, még a törzsszerkezet is működött. A XII. század legnagyobb részével sem fogok foglalkozni, melyről még igen gyérek adataink, ugy, hogy az akkori állapotokra, legtöbb esetben, csak visszafelé okoskodva vonhatunk következtetést, ámbár nincs kétség, hogy a szervezet, melyet a XIII. században találunk, már akkor, s jelesen már Kálmán király korában, teljesen fennállott volt. Figyelmemet arra a korra fordítom, mely III. Bélával kezdődik, és a tatárdúlással és következményeivel, mintegy a XIII. század hatvanas éveiben, végződik. III. Béla korát epochalis kornak tekinté soká a nemzet, tekinté különösen IV. Béla, ki szívós természetének egész erejével, több mint harmincz éven át, arra törekedett, hogy az országot abba a karba állítsa, a melyben nagy öregatyja hagyta volt utódaira.[1]) Nem rajta mult, hogy a viszonyok erősebbek

---

[1]) Botka: A megyék első alakulása és őskori szervezete. Századok 1870. 499. és kk. ll.

[2]) Röviden, de helyesen szólt e kérdésről Kerékgyártó Á.: Művelődés Története (I. 237. l.) czimü müvében, felsorolván több okot, melyek a Botka-féle elmélet ellen szólanak.

voltak erős akaratjánál, hogy a bomlást nem tudta megakadályozni: de legalább feltartóztatta egy darabig, úgy hogy III. Béla korától mintegy 1260-ig, a megyei szervezetben lényeges változást nem igen tapasztalunk; ez időszakon belől egyenlő tüneményekkel van dolgunk, melyekből a fölvetett kérdésre nézve következtetéseket vonhatunk.

II.

Tudományos kérdések eldöntésénél főfontosságú a helyes módszer. Az pedig megkívánja, hogy ha valamely tárgynak természetét akarjuk vizsgálni, lehetőleg *biztos* ismertető jeleket keressünk. Ily biztos ismertető jeleket azonban a középkornak ingatag terminologiája nem szolgáltat. Maga Pesty észreveszi és hátrább néhány példával mi is ki fogjuk fejteni, hogy a provincia, parochia, comitatus stb. elnevezések használatából, a fölvetett kérdésre nézve, semmi biztos támpontot sem nyerünk. Ugyancsak Pesty hangsulyozza[2]), mily sok és mily különféle comesekkel találkozunk; minden comesnek pedig megfelel a comitatus szó. Hozzá járul ehhez, hogy okleveleink, úgylátszik a comitatus magyar megye értelmére gondolva, e szót pusztán geographiai értelemben is használják, mint a németek is néha a Gau-t[3]), annélkül, hogy ezzel valami politikai felosztást akarnának jelenteni; mint szoktuk p. o. mondani a »czinkotai határban« vagy németül: Im Kreise der Hegyalja, és más efféle. Az előforduló egyes comitatusok, parochiák, provinciák alatt lappangó *minden* viszonyból tehát szintén nem vonhatunk biztos következtetést arra, vajjon

---

[1]) Quod cum nos — mondja IV. Béla 1237. — superfluas et inutiles quorundam antecessorum nostrorum donationes . . . decrevissemus revocandas, regnum nostrum in eum statum, in quo fuerat *tempore felicis memorie Belae regis antecessoris nostri*, revocando. C. D. IV/1, 72. Jellemző IV. Bélára nézve az a lelkesült hang, melylyel egyik ifjukori barátja, Mátyás cancellárja, későbbi esztergomi érsek által kiadott 1231-iki oklevelében, egészen kibontakozva a stylus curialis kötelékeiből, a várföldek visszaszerzéséről szól. (Wenzel C. N. XI. 236.)

[2]) Eltünt régi vármegyék I. 5. és kk. ll.

[3]) Riezler Geschichte von Bayern. I. 841. l.

a felvett időszakban az országos, királyi, a kormányzat organumaiúl szolgáló »megyék« vagy »vármegyék«-ben meg volt-e, vagy sem, a Botkáék által vitatott dualismus? Felvilágosítást arra nézve csak az ország kormányzata adhat, melynek a középkorban két fő, ugyszólván, egyedüli ága volt: a hadvezérlet, és a bíráskodás. A hadi szervezet talán az, mely legjobban megismertet valamely nemzet társadalmi viszonyaival és közállapotaival. De az Árpádkori hadszervezetről még igen homályosak ismereteink; különösen arra nézve, mi itt a főkérdés volna: kinek vezérlete alatt ment az egyes megyebeli köznemesség, helyesebben mondva talán szegényebb szabad ember a háborúba? csak gyanításokra vagyunk utalva. Már pedig rossz módszer volna, egy vitás kérdést, bizonytalan dolgot, vitás és bizonytalan tényekkel akarni eldönteni, vagy pedig, — a mennyiben talán lehetne — hosszasan bizonyítani, és tisztázni a hadügyi kérdést, hogy rájöhessünk tulajdonképi feladatunkra, melyre nézve, ha talán nem is bő, de mindenesetre bővebb, és biztosabb adatokat meríthetünk a bíráskodásból. Oklevéltárainkban, és főkép a Váradi Regestrumban megtaláljuk annak minden elemét, mely korszakunkra vonatkozik. Ott van mindenekelőtt a király, az ország legnagyobb földbirtokosa, a ki saját népeit, melyek a várkötelékhez tartoznak, a várispán és a várszerkezet közegei által, melyek azonkivül vannak, mint a lovászok, tárnokok, udvarnokok stb. stb. külön tisztjei által ítéli.[1]) Ő legfőbb és egyedüli bírája a nemességnek; a nádor, országbiró, vagy mint az Aranybullának egy XVI. századbeli magyar fordításában olvasom, »országispán«, és más kiküldött birái, az ő megbizottjaikép működnek.[2]) *Kisebb* ügyeinek elintézésére a nemesség, esetről-esetre választott bírákkal él, ha jónak látja, s e pont meg van a privilegiumban is, melyben IV. Béla 1243-ban a szepesi nemeseknek régi szabadságait recapitulálja és megerősíti.[3])

---

[1]) Reg. de Varad, 17, 20, 89 stb.

[2]) Országos levéltár, törvények gyüjteménye. A curialis comesnek e neve arra a gondolatra vezethet, hogy az »ország« szó is eredetileg, mint a lengyelben még most is, bizonyosan a magyarból véve, »cortège«-t, Gefolgschaftot, mintegy a király népét jelenti.

[3]) Super causis autem minutis, inter se ortis, definiendis ipsimet sibi possint judicem eligere, quem vellent« C. D. IV/1. 279. E szövege-

Legrégibb példája annak, hogy bizonyos kerületnek nemessége bírói hatalmat gyakorol, mint később a megyében gyakorolta, 1232-ből való, midőn: »Universi servientes regis citra et ultra Zalam constituti«, »In ponte Ketud« Kehidán, Deák Ferencz szülőhelyén, az elhatalmasodott bajok, gonoszságok megtorlására, orvoslására, minthogy a panaszosok az illető birákhoz a távolság és más akadályok miatt nem folyamodhattak, a királytól engedélyt kértek, hogy az elnyomottak oltalmára igazságot szolgáltathassanak, mit a király jószántából kegyesen megengedett.[1])

Nyilvánvaló, hogy itt csak rendkivüli, és kivételes biráskodásról lévén szó — a melyhez hasonló esetekből fejlődött azután az állandó gyakorlat — e kivétel csak megerősíti a szabályt, hogy a nemesség felett közvetlenül a király bíráskodott. A rabszolgáknak és szabadosoknak természetszerűen az úr volt birájuk.[2]) Úri hatóságnak, úri széknek — ha szabad már e szót e korra nézve használni — számos példájára akadunk, főleg az immunitasokat osztogató privilegiumok következtében, melyekben a földesurak szabad *jobbágyai,* kik szabadon költözködhettek, és nem voltak földhöz kötve, mint a szabados és rabszolga, a megyei ispánok biráskodása alól, minden, vagy legtöbb esetben kivétetnek, és a földesurnak hatósága alá rendeltetnek. Kérdés már most, micsoda ispánok alól vétetnek ki e szabad parasztok, vagy az egyes helységek hospesei; a katonai várispánok alól? vagy a polgári megyei ispánok alól? És miféle ispánok alatt állot-

---

zés kizárja azt, hogy már ekkor a nemesek birái állandó institutiót képeztek. Mit Botka i. h. 1872. 74. és kk. l. a békebirákról mond, a felvett korszakra nézve, véleményem szerint, ugyanezt bizonyitja; minthogy azonban az a »megye« és »várispánság« féle theoriára nézve teljesen közönyös, bővebb fejtegetésbe nem bocsátkozom, csak azt jegyezvén meg, hogy a szerémi hős testvérek Raak, Kupisza, Krecz számára kiadott IV. Béla féle okmány világosan magán hordja a hamisságnak bélyegét.

[1]) A rege petivimus humillime et devote, ut nobis daret licenciam judicandi et faciendi justitiam plenam.... Dominus Rex nostros preces piis auribus exaudiens ex beneplacito suo concessit nobis icenciam, ab eo obtentam. Wenzel C. Nov. Arpad. XI. 249.

[2]) Hajnik i. h. 164. és kk. ll. az »Uri széknek« példáit találjuk a Reg. de Varad N. 43. 69. 81. 123. stb. stb.

tak azok, kik ez immunitást nem nyerték? Ha egyáltaljában volt külön polgári megye, ez elemeknek kellett alatta állni, mert különben kikre terjedt volna e megyének joghatósága? Ennélfogva, ha az adatok azt bizonyítják, hogy ez elemek is a várispán, vagyis a katonai megye alatt állottak, megdűl véleményünk szerint az a legfőbb megállható ok, melynél fogva a külön polgári megyének létezését vitatni lehetne.

Az Aranybulla, mely a nemzet azon korbeli aspirátióit tartalmazá, a régi viszonyok talaján, a régi alkotmány keretében, V. czikkében csak általában »comites parochiani«-ról, a már idéztem forditás szerint »vármegye ispán«-ról beszél, hogy ne itéljen a nemesek birtokain, kivévén a pénz és tizedbeli folyó ügyekben. A comes curie parochianus azonban — teszi mindjárt hozzá — az alispán, vagy házi ispán, a vármegye ispán helyettese — csak várának népei felett itélhessen. A logikai összefüggés nem hagy kétséget az iránt, hogy az egyhuzamban, minden megkülönböztetés nélkül emlitett főispán és alispán, hogy modern kifejezéssel éljek, egyféle természetü kerületeknek kormányzói; miután pedig a comes curie parochianus világosan a várkerületnek tisztje, a comes parochianus sem lehet valami különböző, ettől elütő, külön polgári megyének főnöke. A XIV. czikk csak »comes«-t emlit, de azzal a rendelkezéssel, hogy ha comitatus-ának — itt ispáni hivatal értelemben — megfelelőleg magát nem viseli, *vagy várának népeit* rontja — hivatalától megfosztassék. Még világosabban a várispánokra utal a XXIX. czikkely, mely szerint az ispán csak ispáni hivatalának járandóságával éljen — jure comitatus sui tantum ruatur — a többi illetményeket és a vár jövedelmek két részét — duas partes castrorum — a király kapja.[1]) II. Endrének 1231-iki törvénye XII., XIII. és XXXIV. czikkelyében csak stylaris változtatásokat téve, teljesen átveszi az Aranybullának V. és XXIX. czikkelyét. [2]) Sem ebben, sem az

---

[1]) Előttem az Aranybullának Knauz által legutoljára a Monumenta Strig I. 232 lapon kiadott szövege van. Endlicher kiadása igen rossz, bár a kérdésben forgó pontokra nézve nincs más eltérése, mint az, hogy az V. czikkelyhez *causa* monetarum et decimarum helyett, causas-t ir.

[2]) Kovachich M. Sylloge Decretorum I. 5. és 10. l.

Aranybullában semmi nyoma, hogy az érintett várispánokon kivül még másféle polgári megyei főispánok is léteznének.

Mig e törvények úgy szólván az elméletnek követelményeit tartalmazzák, melyek azonban, mint érintém, a létező viszonyokon sarkaltak: a váradi Regestrum a gyakorlatnak példáit tartotta fel számunkra. Ha multunk e nagybecsü, bár töredékes, és csak hibás kiadásban fenmaradt emlékét forgatjuk, többször találkozunk Mika bihari ispán nevével, kivel hivatalban, okleveleink tanusága szerint 1212—1215, és 1219—1222-ben találkozunk. [1]). Különféle perekben itél és birói hatáskörét az alperesek minőségéből következtethetjük, mert akkor is mint most, rendszerint, állott az elv, hogy actor sequitur reum, vagyis a vádló, a panaszos, a kereső félnek, a vádlottnak, az alperesnek birájához kellett fordulni. Cornusti, alsóbb rendü várnépek [2]) állitják valami sobi (vagy sosi, mert e név kétfélekép fordul elő) emberekről, hogy az ő osztályukhoz tartoznak: mig azok vitatják, hogy ők törzsökös jobbágyok, — jobbagiones a generatione — kiket a Szent-Király szabadjainak hinak.[3]) A bihari jobbágyok mind beperlik a bihari összes alsóbb várnépet — castrenses de Bihor — hogy rajtuk bizonyos birságot kétszer vettek meg. E két esetben kétségtelenül várnépek ellen, a várnépek közt fenforgó belső viszonyok tárgyában foly a per; annak birája tehát nem lehetett, még a Botka-Pesty-féle elmélet szerint sem, a polgári ispán, hanem a várispán. Ennélfogva, midőn Mika ez ügyekben mint bíró szerepel, kétségtelenül következtethet-

---

[1]) Márki S. Biharmegyei főispánok. »Századok« 1874. 336 lap. A váradi regestrumban előforduló néhány évszám közül, melyeket azonban mindig csak az illető ügyre lehet positivitással vonatkoztatni, a legrégibb 1214, mert mindjárt az első szám alatt előforduló 1209 helyett, Vajda Gyulának »a váradi Regestrum« czimü, jobbára csak külsőségekre terjedő, de azért ez érdekes emlék használását mégis nagyon megkönnyitő müve szerint (8. l.) az első kiadásban 1219. áll.

[2]) Castrenses de Cornust, miből nem lehet Cornust várispánságra következtetni, hanem csak arra, hogy az illető panaszosok Cornuston laktak.

[3]) Regest. de V. N. 147. Ezeknek ellentétét képezik azok a jobbágyok, kik castrensisekből lettek azokká; p. o. Reg. de Varad 174.

jük, hogy ő biharvári tehát »katonai« ispán volt[1]). Egy harmadik eset nem oly világos. A bihari curialis comes szolgálatában álló embert — servientem — gyilkossággal vádolnak előtte.[2]) A curialis comesek a várjobbágyok sorából vétetvén,[3]) talán urának az illetőségénél fogva idéztetett a várispán elé? Ez utóbbi esetben nyomós érv volna Botka és Pesty elmélete ellen. De szerencsére nem szorúlunk e kétes esetre. Vannak más, világos esetek, hogy Mika várispán előtt más embereket is, mint várnépeket pöröltek. Egy »cocoti« ember egy »janust«-i embert — kiről semmi sem mutatja, hogy a várral valami összeköttetésben volt — bepöröl, mert gyanuba fogta, hogy öt disznaját ellopta.[4]) Márton, pap és kanonok, bepöröli valami Ugudnak két jobbágyát — jobbagiones, itt szabad parasztok — ugy látszik lopás miatt.[5]) Egy nádudvari ember vádolja a másikat, hogy rabszolgáját erővel elvitte.[6]) Két más nádudvari ember bepöröl egy harmadikat — convillanum suum, hogy két szolgájukat megverte és 8 márkájukat erővel elvette.[7]) Pouca de villa Buza panaszt emel a falu összes népe ellen, hogy gyilkosságban részt vettek[8]). Többen, köztük a zámi és ohati[9]) apátok, tolvajokat jelentenek fel[10]) és végre egy magasmarti ember, apai Simonnak nejét vádolja gyilkosságban való részvételért, ki pedig aligha volt várjobbágy, vagy valami rendű castrensis.[11]) Találunk még más eseteket: gyilkosságot és erőszakos kártettet, tolvajságot, melyekben Mika ispán, mint a király által *kirendelt*

[1]) Reg. de V. 194 szám.

[2]) Reg. de V. 27. sz.

[3]) Ezt bizonyítja legalább több példa 1226. Barsban C. D. III/2. 94, 1231. Mosonyban Wenz. C. Nov. A. VI. 495, 1232. ismét Barsban. u. o. 515. s ez megmagyarázza, miert szoritja az Aranybulla bíráskodásukat csak a várnépre.

[4]) Reg. de V. 66. szám.

[5]) Reg. de V. 89. szám.

[6]) Reg. de V. 115. szám.

[7]) Reg. de V. 118. szám.

[8]) Reg. de V. 119. sz.

[9]) E névre nézve l. Balássy Ferencz érdekes akadémiai felolvasását: A zámi és ohati apátság 8. l.

[10]) Reg. de Várad 120. szám.

[11]) Reg. de Várad 184. szám.

biró itél, bizonyosan azért, mert nemesekről van szó, vagy mint rendkivüli bajok orvoslására kiküldött, mintegy mai k rmánybiztos.[1]) Itél tehát — a várispán — várnépek és nem várnépek felett; ha delegálni kell, a király őt bizza meg, a katonai ispánt: de a polgári ispánnak sehol semmi nyoma, pedig Bihar a váradi regestrumban »parochiá«-nak is neveztetik[2]) és igy Botka-Pesty elmélete szerint kétségtelenül polgári megye is volt. Előfordul a váradi Registrumban, e tájt, jelesen 1217-ben, Heuka, Nimcha, Nuncha, Neuka néven egy bihari comes, kétségkivül egy személy, talán nem is más mint Mika[3]); ez itél egyszer, — mint Nuncha — Both hadnagy két fia, tehát a várkötelékhez tartozó emberek felett;[4]) mint Heuka, bizonyos Farkas, Makarius, Bencze felett, kiket, nem lévén semmi jelzőjük csak az, hogy egy diaconussal együtt pereltettek be 60 márka végett, egyszerü nem nemes szabadoknak vehetünk.[5]) Müködik Nimcha néven, mint kiküldött királyi biró[6]) és mint Neuka előtt, a váradfoki prémontreiek ellen — a canonicis de Sancto Protomartyre — két rabszolgát követelnek.[7]) Qulqed — Kölked — bihari curiális comes előtt rablással vádolnak bihari várnépeket; ő tehát a katonai megyének volt alispánja,[8]) de beperlik előtte valami Mártonnak jobbágyait is, rablás és kártétel és quendam nomine Unuca-t, kit nemnemes szabad embernek kell tekintenünk, gyujtogatás és kártétel miatt.[9])

Okmánytárainkban is több adatot találunk, melyek a két féle felosztás ellen tanuskodnak.

1252-ben IV. Béla a thúróczi prémontrei kolostort megalapitván, és gazdagon megajándékozván annak népeit, »azok a várispánok joghatósága alól, a kiknek váraiban és megyéiben

[1]) Reg. de Várad 23, 105. és 182. szám.

[2]) Reg. de Várad, 346, 368.

[3]) Márki legalább i. h. egynek veszi, de ő munkájában a váradi regestrumra nem ügyel s igy annak adatait nem is rostálja meg tüzetesen.

[4]) Reg. de Varad 211. szám.

[5]) Reg. de Varad 34. szám.

[6]) Reg. de Varad 208. szám.

[7]) Reg. de Varad 264. szám.

[8]) Reg. de Varad 121. szám.

[9]) Reg. de Varad 70, 106.

vannak,« kivette, és rendelte, a hogy a mely esetekben »az ispánok más egyházak és nemesek népei felett itélni szoktak,« a thúróczi kolostor emberei magának a királynak biráskodása alá tartozzanak.[1]) Két évvel később — 1254-ben — kiveszi a fehérvári egyház népeit a nádor, »bármely vár, vagyis megyei ispán« »comes alicuius castri seu parochialis« biráskodása alól.[2]) 1255. pedig a jászai convent tekintetében rendeli, hogy annak népei felett »sem az abaujvári, sem más várispán« ne merjen ítélni.[3])

1261-ben Samphleben és Obl kassai hospesek, Felső-Kassa földét kapván, »ab exercitu et jurisdictione communitatis (talán comitis?) castri« vétetnek ki.[4]) 1264-ben IV. Béla a csuthi monostornak népeit — ugyanazon szavakkal majdnem mint a thurócziakat — kiveszi ama várispánoknak — comitum castrorum — kiknek megyéiben laknak, joghatósága alól, és azon esetekben, »melyekben a megyei vagyis várispánok« — comites parochiales seu castrorum — »más egyházak és nemesek népei felett itélni szoktak,« a király bírósága alá rendeli.[5]) S hogy a legkisebb kétség se legyen az iránt, ha egyátaljában lehetne, hogy a »comites parochiales seu castrorum«-féle kifejezésben a »seu« nem szétválasztó, hanem azonositó, »vagy is« értelemben vétetik, V. István ez oklevelet 1272-ben átírván nem is szól többé »comites parochiales *seu* castrorum«-ról, hanem — mint IV. Béla a thu-

---

[1]) »Populos a jurisdiccione *comitum castrorum*, in quibus castris et comitatibus existere dinoscuntur exemimus . . . volentes, ut in nullis casibus, in quibus comites populos aliarum ecclesiarum et nobilium judicare consueverunt, nullius alterius, nisi nostro vel successorum nostrorum Regum judicio astare teneantur.« Hazai Okmánytár VI. 64, megvan ez oklevél egyébiránt töredékesen, de a kérdéses helylyel, Fejérnél is IV/2. 135, és teljesen a VII/5. 294 és kk. lapokon, jelesen az idézett hely a 307. l.

[2]) Cod. Diplomat. IV/2. 231 l.

[3]) »Nullus comitum de Abaujwar et de aliis comitibus castri, pro tempore constitutorum«, C. D. IV/2. 302.

[4]) Cod. Dipl. IV/3. 50.

[5]) A jurisdictione comitum castrorum, in quibuscunque comitatibus existere dinoscuntur, exemimimus . . . Volentes ut in illis casibus, in quibus comites parochiales seu castrorum populos aliorum ecclesiarum et nobilium judicare consueverunt sat. Knauz, Monum Strig. I. 513.

róczi, fennemlített oklevélben — csak »comites«-ekről, kik nem lehetnek mások, mint a nehány szóval előbb kifejezetten felemlített várispánok.[1]) Egyébiránt, hogy a várföldek felett joghatóságot gyakorló ispánok neveztetnek »comites parochiales«, ez kitünik IV. Bélának egy 1268-ban kelt másik okleveléből is, melyben említi, hogy: »Ex relatione Baronum et parochionalium comitum nostrorum fuisset recitatum, quod terre condicionalium nostrorum et castrorum per quorundam in debitam occupationem essent alienate a jurisdictione eorundem.«[2]) Az »eorundem« szó vonatkozhatik a »Bárókra«, kik némely »condicionalisok« felett, p. o. a tárnokmester a tárnokok felett, joghatóságot gyakoroltak, és vonatkozhatik, s a jelen esetben vonatkozik is, kiválóan a »comites parochiales«-ekre, mert a kérdéses oklevélben állitólag a somogyi várhoz tartozó, a várnagy és hadnagy által rendeztetni kért Megyer földéről történik intézkedés.

II. Endre király — hogy visszaforduljak és túl ne lépjek a kitűztem időhatáron, — egy kelet nélküli nyilt levelében meghagyja a *mosonyi vár* jelenvaló és jövőben leendő ispánjai és alispánjainak — omnibus comitibus et curialibus comitibus *castri* Musoniensis pro tempore constitutis vel constituendis« — hogy az asztriai Heiligen-kreuzi kolostort legentoi birtokában — tehát nem »várispánsági« katonai, hanem megyei, polgári jószágban — megvédjék,[3]) egy 1234-ik évi oklevelének záradékában pedig a püspökök, — ujabb terminologiával élve — zászlós urak, a mosonyi, sopronyi, győri, fehérvári, bihari, csanádi ispánok után ezt a szokatlan, de más oklevelek tartalmával nem *ellenkező*, s bizonyosan a valóságnak megfelelő kitételt olvasom: »et aliis quam plurimis, aliorum castrorum comitibus existentibus« »és igen sok más, más várbeli ispánnak idejében«, vagyis az oklevél záradékában előforduló megyei ispánok *mind* várispánokúl jelöltetnek.

---

[1]) U. o. 594.

[2]) Hazai Okmánytár III. 14. »Értesültünk báróink és vármegyei ispánaink jelentéséből, hogy szolgáló népeinkhez és várainkhoz tartozó földek némelyek jogtalan foglalása által hatóságuk alól elvonattak.«

[3]) C. D III/2. 459.

[4]) Wenzel Cod. N. Arp. VI. 552. és C. D. III/2. 404 l.

III.

A föntebbiekben igyekeztem kimutatni, hogy a *várak* ispánjai gyakorolták azt a hatalmat, mit — polgári megye létében — a polgári megye ispánjainak kellett volna gyakorolni. Elismerem, hogy a példák száma nagyobb is lehetne: de én csak oly helyeket idéztem, a hol az illető comes, vagy curialis comes minőségéhez, »katonai« természetéhez, kétség nem férhet. Polgári főispánt azonban, ki ép ily világosan meg volna különböztetve a várispántól, nem találtam és ilyet sem Botka, sem Pesty nem tudtak még eddig felmutatni. Mert IV. Bélának 1265. a ryuchei várjobbágyok és praedialisták tartozásai tárgyában hozott ítéletéből, mely — Pesty szerint — »a várispánt és a vármegyei főispánt világosan megkülönbözteti« ezt kiolvasni épenséggel nem lehet.[1])

Ez oklevélben ugyanis IV. Béla elmondja, hogy midőn Mark, Juruza és Myrozló ryuchei ispánok — comites de Ryuche — és a ryuchei praedialisták és *várjobbágyok* közt vita támadt »super denariis descensualibus comiti parochiali debitis« azaz a denárok fizetését illetőleg, mely a vármegye ispánnak szállás fejében járt, — és az ügy eléje — a király elé — került, ő a kérdést megvizsgáltatván, elrendelte, hogy »a kérdéses praedialisták — számszerint huszonöten — szállás fejében, ezen mostani ryuchei ispánoknak — *ipsis* comitibus de Ryuche de tempore contitutis — annyit fizessenek, mint a mennyit fizettek, midőn még hatvanan voltak.« E szerint tehát a comes parochianusnak járó elől érintett descensualis denárok a panaszos comeseknek voltak fizetendők, tehát ők voltak a »comes parochianusok«. Megerősíti ezt az, a mit a király tovább mond, a praedialisták, várjobbágyok panaszára, hogy helytelen idézésekkel, birságokkal terheltetnek, rendelvén, »hogy említett ispánok és tisztjeik (praedicti comites) azon ügyekben, melyekben nevezett praedialisták, várjobbágyok, a vármegye ispán (comitibus parochianis) alá tar-

[1]) Pesty i. h. II. 297. az Országos levéltárban levő oklevelet régi jele szerint idézi, N. R. A. 559. cs. 29. sz. Ujabb száma D. L. 581; megjelent Wenzel Árpádkori uj Okmánytárában VIII. 124. l.

toztak, ne mondhassanak másképen ítéletet, mint maguk mellé vevén bírótársul egyet a három megnevezett slavoniai nemes közül,« az idézésre nézve is némely biztosító intézkedést tevén.[1]) Itt tehát a panaszos felek biztosítására IV. Béla némileg korlátozza a ryuchei comes parochialis bíráskodását; kivételt állapít meg, mely megerősiti a szabályt, de nem esetet »melyekben a vármegyei jobbágyok a vármegyei főispánnak birói széke előtt megjelenni nem tartoznak, és a várispánok által arra nem szoríthatók«, mely »a várispánt és a vármegyei főispánt világosan megkülönbözteti, és az utóbbiaknak törvényes hatáskört enged a várjobbágyokra, habár némi megszoritásokkal.« Sőt ellenkezőleg: ez oklevélből az tűnik ki, hogy a comes parochianusok — vármegye ispánok — ítélnek a praedialisták és várjobbágyok felett: kétféle — polgári és katonai — ispánról pedig az egész oklevélben szó sincsen.

Botka elméletét, a melyre — ugy látszik — általános megfontolások után jutott, a polgári és katonai megyék, vagyis »megyék és várispánságok« különböző elnevezésével akarja igazolni. Már Szent-István korában, a veszprémi püspökség alapító levelében megtalálja a következetes különbséget abban, hogy a megye comitatusnak — in comitatu Vesprimiensi — a várispánság pedig civitas, vagy comitatus civitatisnak neveztetik.[2]) Nem akarok e régi korra és a megyei szerkezet eleire reflektálni, melyre néhány észrevételt már másutt tettem;[3]) túl menne feladatomon arról szólni, mi III. Béla korát megelőzte, csak azt bátorkodom megjegyezni, hogy ha Botka magyarázata az elnevezésekről állna, Szent-István, a ki a várszerkezetet megalapította, »in comitatu Albensis civitatis«, »in comitatu Wsagradiensis civitatis« levő falvakat adván a veszprémi püspökségnek, maga kezdte volna meg a várbirtokok elfecsérlését, mi — tekintve az akkori hely-

[1]) Ut praedicti comites . . . memoratos praediales et jobagiones castri in illis casibus, in quibus ii coram comitibus parochialibus astare u . . . . (itt az eredetiben nagy lyuk van; talán usi erant vagy sunt volna olvasandó, de az értelem, hogy megjelenési kötelességről van szó, nem kétséges), non debeant nec valeant judicare, nisi associato sibi uno de tribus fidelibus nostris nobilibus Slavonie sat. Wenzel i. h. VIII. 125.

[2]) Az oklevél C. D. I. 289, IV/2. 431, és Hazai Okmánytár VI. 1. 1.

[3]) Szent-István és alkotmánya. Századok, 1879. 103. és kk. ll.

zetet — nem igen hihető, de maga Botka Tivadar által sem állíttatik. A XIII. századra nézve Botka a váradi regestrumra hivatkozik, mely a polgári megyéket »parochia« »provincia«, néven következetesen megkülönbözteti a várispánságoktól: s ezzel a curialis stylus állandó gyakorlatát tűnteti fel.[1]) Igaz, hogy a váradi Regestrum a vármegyéket »parochia«, »provincia« és nem »comitatus« névvel jelöli: de használja e kifejezéseket más kisebb sőt jelentéktelenebb területekre is vidék, vagy tájnak értelmében. Így olvasunk: provincia de Suprutus, de Puchia, de Shungról,[2]) melyeket hiába keresek Pestynek »Eltűnt vármegyéi« közt; oly elnevezést pedig, mely e két névvel ellentétben csak a »várispánságokat« jelentené: az egész Regestrumban nem találunk. Mily kevéssé volt egyébiránt megállapodva a szokás az ilyféle elnevezések használatára nézve: bizonyítják királyi, bírósági, káptalani oklevelek, melyeknek szerzőiről, kivált a királyi irodáról csak fel kell tennünk, hogy ismerték a stylus curialist ugy, mint a váradi káptalannak jegyzője. II. Endre király 1230-ban Miklós ispánnak, Ugron érsek testvérének némely birtokairól mondja: »in parochia Chenadiensi«, — néhány sorral később pedig hason természetű jószágokról »in comitatu Chenadiensi.«[3]) Egy másik oklevélben 1235-ből: »in parochia castri de Komarun« kifejezéssel él, mi — ha Botka Pesty elmélete áll -- már magában véve contradictio in adjecto volna.[4]) Egy évvel később — 1236-ban — a várföldek visszaszerzésére kiküldött némely birák: parochia Simigiensis, Zaladiensisről, mások Provincia Borsiensisről, a pozsonyi káptalan pedig ugyanily természetű tárgyban »comitatus Posoniensisről« beszél.[5]) Látni való tehát, hogy »parochia«, »provincia«,

[1]) Botka: Századok, 1871. 300, 303, 307. l.

[2]) Reg. de Varad. 1. 83. 90. Balássy Suprutust (Hon 1881. 199. sz.) bár nem teljesen meggyőző okokkal, Sopronyra magyarázza; minthogy azonban ez egy eset a kérdés lényegén mit sem változtat: azzal nem foglalkozunk.

[3]) H. Okm. VI. 25. l. megvan C. D. III/2. 204. lapon is.

[4]) Wenzel C. Nov. Árp. VI. 567.

[5]) Wenz. Cod. Nov. Arpad. VII. 22, 23, 25, 26, ll. Az oklevelek szövegéből — ha nem is vesszük tekintetbe a történelem egyéb adatait — világos, hogy itt csak a várföldek visszavételére kiküldött bírákról, és nem pedig valami uj törvénykezési, kormányzati insititutióról van

»comitatus«, felváltva használtattak, és nem szolgáltak valami külön természetü kerületeknek megjelölésére, s ennélfogva a Botka szerint, »a kétféle megye lételét kézzelfoghatólag igazoló« helyből: »Terra Yiner, in *parochia* Albensi, ad *comitatum*, de Bana pertinens« [1]) más nem következik, mint az, hogy az oklevél írója, kerülve a tautológiát, nem akarta ismételve használni p. o. a »comitatus« kifejezést.

Pesty az elméletnek támogatására, melyet oly készségesen elfogad, semmi ujat sem hoz fel. A horvát zsupánságok különbözését a magyar vármegyéktől fejtegetve, azt mondja ugyan: hogy e zsupánságok »nem tartottak megyei gyűléseket, nem birtak politikai jogkörrel, az országgyülésre követeket nem küldtek«[2]), de nem vagyunk feljogositva feltenni róla, hogy a megyék e *későbbkori* attributumait, a tatárdulás előtti megyékre akarná, mint a »megyeiség« kriterionát, a »várispánság«-okkal szemben alkalmazni. Egy más helytt Hajnik Imrével polemizálva, kit, mellesleg mondva, teljesen félreért[3]), azt bizonyítja, részben Botkának érveivel élve, hogy a mit ők várispánságnak neveznek, vagyis a várbirtokok, *nem képezték az ország felosztását*, mi kétségtelen, de nem is a tulajdonképi kérdés.

Egyébiránt Pesty fejtegetésének 6. pontjában, alig hogy határozottan kimondotta, maga ejt elméletén félelmes, lehetne mondani halálos döfést. Határozottan kimondván, hogy »a várispán hatásköre csak a várintézményi kötelékben levő népekre szorítkozott«, négy sorral rá tanitja: »hogy a vármegyék (értsd a polgári felosztásnak) főispánjai magok voltak az illető »őrvárak — ismét egy szükségtelen kifejezés! — ispánjai. (comites castri.)«[4])

---

szó, mint Botka véli (Századok 1872. 84 l.) mi egyébiránt a jelen kérdésre egészen közönyös.

[1]) Wenzel. Cod. Nov. Arpad. VI. 432.

[2]) Pesty: Eltünt régi vármegyék I. 6.

[3]) Pesty i. h I. 16., Hajnik. Magyar alkotmány és jogtörténelem I. 134. l.

[4]) Pesty i. h. 17. l. E mondatban egyébiránt Pesty kétszer jö ellenkezésbe Botkával, kinek terminologiája szerint »megyét«, és »székes várat« kellene mondani, őrvár nála azokat a várakat jelentvén, melyek a »megyében«, külön ispán alatt »a székes váron kivül« még léteztek. Botka. i. h. 1872. 25.

Ezzel tehát, a legtöbb esetben ott van, a hol mi, azzal a különbséggel, hogy szerinte a polgári megyének főnöke egyuttal feje a várnak, szerintünk pedig a várnak ispánja egyuttal ispánja hozzátartozó más, nem várbirtokot képező területeknek is. E mellett azonban Pesty, Botka elméletéből mégis megtart egy pontot. »A hol valamely vármegyében — ugymond — több várispánság volt, ott a várispánok a főispánok alá voltak rendelve.«[1])

E szerint tehát kétféle — mintegy első és másodosztályú — várispánok lettek volna. Némelyek tulajdonképen a megyének főispánjai voltak, s alattuk nemcsak saját megyéjük, s közvetlenül egy »várispánság«, hanem más várispánok is álltak: míg mások, nemcsak hogy egy várnak területére szoritott hatalommal birtak, de még a király alatt sem állottak közvetlenül. Ilyféle »várispán«-ságoknak tekinti Pesty példának okáért Semptét, Bolondoczot, Galgóczot és Banát.[2]) De az oklevelekben e különbségnek semmi nyoma. A semptei ispán, már III. Béla uralkodásának elején egy sorban említtetik a bácsi, az erdélyi fehérvári, a kolosvári, temesi, ujvári, esztergomi, és győri comesekkel[3]) és másodrangu »várispánságok« élén tekintélyes emberekkel találkozunk. Banai »várispán« például 1252-ben Miklós, királyi étekfogó mester.[4]) 1262. és a következő években Ivánkafia András, a Forgáchok őse, kevéssel előbb tárnokmester, nagy acquisitor, ki a Sajónál Béla királynak lovát adta, hogy megmenekülhessen.[5])

Galgóczuak élén 1257-ben Einardust, a királyné fölovászmesterét[6]), 1274-ben Reynald, királyi étekfogó mestert találjuk; ha pedig e »várispán«-ság azonos Szolgagyőrrel, min most már alig lehet kételkednünk, akkor 1251-ben ispánja Erney királyi fölovászmester volt, ki ép úgy mint András, a Sajónál lovát átadta a menekvő királynak.

Felfogásának igazolására Pesty nem is tud több okot felhozni, mint a tényt, hogy »midőn IV. Béla 1261. körül Trusleph

---

[1]) Pesty i. h. 17. l.
[2]) Pesty i. h. 18. l.
[3]) Wenzel i. h. I. 69.
[4]) Cod. Dipl. IV/2. 98.
[5]) V. ö. C. D. IV/2. 55, 206, 366, IV/3. 94. stb. stb.
[6]) Wenzel C. Nov. Arpad. VII. 467.

volt semptei comes testvérének, Lipoldnak a semptei ispánságot adományozza, *öt a pozsonyi és nyitrai főispánok hatósága alól kiveszi*, a mire nem lett volna szükség, ha különben a semptei várispánok alá nem lettek volna rendelve a megyei főispánnak, és ha Sempte csak olyan comitatus lett volna, mint Pozsony vagy Nyitra.«[1]) E tényállásnak valódisága ellen, minden bővebb vizsgálat nélkül is, aggodalmak támadnak, ha látjuk a semptei ispánt *két* más ispán alól kivétetni, s e nehézséget, melyet Pesty, úgylátszik maga is érez, nem oszlatja el az a magyarázat, hogy a királyi exemptio azért terjeszkedett ki *két* főispáni hatóságra, »mert Sempte a Vág mellett Pozsony és Nyitra szélén fekszik«, mert mégis csak egy alatt kellett állnia, vagy a semptei várispán tudott — a mit senki más nem tud — két urnak szolgálni? Ha azután kezünkbe vesszük az illető oklevelet, csakugyan azt találjuk, hogy abban sem a nyitrai, sem a pozsonyi, sem semmiféle más megyei hatóság alól való kivételnek nyoma nincs, s egyáltaljában egy szó sem találtatik, mely a Pesty-féle theoriának védelmére szolgálhatna. Az idézett oklevélben ugyanis IV. Béla Sempte comitatust, vagyis, mint később magyarázza, várát és tartozékait Lyuppold ispánnak és utódainak adományozza, akkép, hogy azok neki, mint az ország más nemesei, szolgálni tartozzanak. Az ily adományozások, melyek Németországban már a X. XI. században a grófságokból magánbirtokokat csináltak, de nálunk csak szórványosan fordulnak elő a XIII. században; értelmük az volt, hogy az adományos lépett a király helyébe, a vár és tartozékainak jövedelmei őt illették, a várnépek az ő jobbágyai, vagyis hűbéresei lettek. De mert a várispánok, — a mit ugyan Pesty tagad, de ez eset is ellene bizonyit, — bírói hatalmat is gyakoroltak másokon is, mint a várnépeken, jelesen pedig — mit az Aranybullában különösen kiemelve is látunk — a tized és pénzbeli ügyekben, s a tolvajok ellen: a király e három esetben, valamint — hozzávetőleg — minden más esetben is, — a bírói hatalmat szintén Lyuppoldra — bár többé comes parochianus nem volt, — bízta. Kimondta, hogy semmi másféle bíró nem köteles itélni ez ügyekben — nullus judicum Regni... *debeat* judicare —, a

[1]) Pesty i. h. 17.

pozsonyi és nyitrai ispánok sem, a kik közül egyikre, mint szomszédokra, szükségképen szállott volna a vármegye-ispáni birói hatalom, megszünvén a semptei ispán vármegye-ispánnak lenni.

Itt tehát nem kivételről van szó, korábbi viszonyoknak megszüntetéséről, mi egyébiránt az akkor már megállapodásra jutott curialis stylusban rendszerint egészen máskép szokott kifejeztetni, hanem provisióról a jövőre nézve, mikor azután van értelme, hogy mind a két szomszéd ispánra szól a rendelkezés. Azonban az ily adományoknál, midőn most már a földesurnak kellett volna itélni saját emberei felett, gyakran egy idegennek panaszára, egy idegennek javára, megtörtént, hogy az uj biró nem teljesité kötelességét ugy, mint kellett volna, vagy mint a királyi ispán teljesité. Erről tehát intézkedni kellett s a király intézkedett is, itt ép ugy, mint más esetekben. Például, midőn a zágrábi püspök 1255-ben vaskai alattvalói felett oly birói hatalmat nyert, minővel más népei felett már birt: az esetre, ha hanyag volna az igazságszolgáltatásban — si remissus fuerit in justitia facienda — elrendeltetett, hogy nem ugyan illető alattvalóját az alperest, de őt magát, vagy tisztjét lehessen a király szine elé idézni.[1])

Hasonló rendelkezés történik, majdnem ugyanazokkal a szavakkal, a semptei adománylevélben. »Ha« — az adományos — »az igazságszolgáltatásban hanyag vagy késedelmes, nem népei, hanem ő maga lesz köteles előttünk vagy az előtt, kire a dolgot különösen bizzuk, megjelenni.« »Ennélfogva« — következik a conclusio — »tudtára adjuk valamennyi birónak, különösen pedig a pozsonyi és nyitrai ispánoknak, hogy felette, emberei, vagy népe felett itélni, sem joguk, sem kötelességük.«[2])

Miért emlittetnek különösen a pozsony és nyitrai ispánok is? feljebb igyekeztem megmagyarázni. Megemlitésükből azonban a Pesty-féle theoria ép oly kevéssé következik, mint nem következik az »omnes judices« megemlitéséből, hogy létezett egy nagy

---

[1]) Tkalčič, Mon. Historica Ep. Zagrab. I. 108. megvan Wenzelnél is XI. 411, és C. D. IV/2 291. l.

[2]) Unde omnibus judicibus precipimus, et specialiter Posoniensi et Nitriensi comitibus, ut ipsum et ad eum pertinentes homines seu populos non possent, nec debeant judicari. Wenzel, Cod. Nov. Árpád III. 1. l.

kerület, melynek élén az országnak *valamennyi birája* állott, s annak specialisan alá volt rendelve a semptei »várispánság.« Az adomány ugy látszik nem ment teljesen foganatba, mint Pesty is megjegyzi; még ezután is fordulnak elő semptei ispánok, mi azonban nem lényeges a jelen kérdésre nézve, de lényeges az, hogy Chelleus fia Tamás, 1275-ben comes Posoniensis et de Semptey néven fordúl elő egy királyi oklevél záradékában, mi épen nem bizonyitja a semptei comitatus alárendeltségét, szemben a pozsonyi főispánnal.[1])

IV.

Kollár a megyében csak a várszerkezetet látta. Kovachich Márton György a várföldeket és a megyét teljesen külön kerületeknek képzelte. Botka megyéket lát, és bennük várispánságokat. Mi nemlátunk sem »megyét«, sem »várispánságot«, hanem csak »vármegyéket«, vagyis oly kerületeket, melyekhez a várispánnak kormányzata alatt — hogy Hajnik Imre szavaival éljek — »nemcsak várbirtokok tartoztak, hanem magán szabad birtokok is,« habár »a nemzet szabad tagjai — értsd a nemeseket — nem tartoztak sem személy, sem birtokjogi tekintetben, a várszerkezet, mint *hatósági* szervezet alá,«[2]) s igy van értelme p. o. IV. Béla intézkedésének, midőn Locsmán »várispánságot« — melynek »vármegyeiségét« eddig még senki sem vitatta — Lőrincz étekfogó mesternek ajándékozza: hogy a nemeseknek örökös, és szerzett birtokait határozottan ez ajándékozás alól kiveszi, mi pedig egészen szükségtelen, sőt értelmetlen dolog lett volna, ha — a Botka-Pesty-féle elmélet szerint — nemes birtokok is, bizonyos tekinben a locsmáni »várispánsághoz« nem tartoznak[3]). A vármegye tehát — a minőnek mi képzeljük — hasonlitott *némileg* — bár minden hasonlat sántikál — a mai német birodalomhoz, melynek császárja Poroszországban a teljes souverainitast gyakorolja, mint a várispán a várföldeken; a birodalom más részeiben azon-

[1]) Pesty i. h. 18. C. D. V/2. 245.

[2]) Hajnik Imre: Magyar alkotmány és jogtörténet I. 134. l.

[3]) Exceptis possessionibus nobilium haereditarii empticiis atque donativis. Wenzl. i. h. VIII. 52.

ban csak bizonyos teendőkre van korlátolva. Ha Poroszország még birná Neufchatelt, meg volna még a hasonlatosság arra nézve is, hogy voltak várföldek, melyek a tulajdonképeni vármegyei területen kivül más vármegyékbe voltak beékelve, mint enclaveok. Az országnak *legnagyobb* része tehát a várak körül csoportosult, és ez az oka, hogy nincs a tatárdúlás előtti időre visszanyúló jelenkori vármegye, mely — mint már Botka is megjegyzé, — ne vártól vette volna elnevezését. Maga a körülmény is, hogy a »megye« szó, mely tulajdonkép »mesgyét,« »határvonalat« jelent — »ad... distinctionem, que vulgo dicitur mege« olvasom 1237-ből[1]), — és csak átvett értelemben használtatott a határ által bekerített területre, állandó kapcsolatba jött a vár szóval: felfogásunk mellett és nem ellen bizonyit.[2]) Nincs kétség, hogy annak, mit ma, ha uj elnevezéseket csinálnánk, kerületnek mondanánk, vagy városok és faluknál határnak nevezünk, neve »megye« és nem »vármegye« volt. 1239-ben például egy pont, Somogy és Tolnamegye határán »megehotar«[3]) nem »vármegye határ« nevet visel. A »vármegye« szó csak ilyféle összetételéből származott: Pestvár-megye, Tolnavár-megye. E példákban az összetett névnek két része nem eléggé világos, mert a székhely neve mellől elmaradt már a vár jelző, és csak Pestről és Tolnáról beszélünk; de vannak még esetek, hol ez világosan felismerhető, p. o. Szalavár-megye, Somogyvár-megye, a melyekben jóllehet Szalavár, Somogyvár helynevek még maig is használtatnak, soha sem mondjuk: Szalavár-vármegye, Somogyvár-vármegye. Botka felfogása szerint a vármegye szó akkor keletkezett, ragadt volna a megyére, midőn a várszerkezet már megbomlott, vagy legalább már bomlásnak indult: én azonban természetesebbnek tartom a feltevést, hogy akkor keletkezett, midőn a várszerkezet még virágzott és ugy maradt meg, mint sok más régiség, még akkor is, midőn a viszonyok, melyeknek megjelölésére szolgált, már lényegesen megváltoztak. Egyébiránt rosszul ismerné a középkort az, ki annak

[1]) Wenzel i. h. VII. 49., l. ily értelemben 1256. u. o. 423, 1257-ben u. o. 466.

[2]) A Kálmán törvényiben előforduló »civitatis mega« (Endlichernél, Monumenta, 364. l.), úgylátszik már a vármegyének fordítása.

[3]) Hazai Okm. VI. 23.

alkotásairól hinné, hogy egy két formulával teljesen megismertetheti és jellemezheti. Hajnik Imre az árpádkori vármegyének *nagyjában* igen tiszta és világos képét adta. Fejlődésének phasisaira, némely belső viszonyára nézve — bár véleményünk szerint téves alapon állva — rendkivül becses észrevételeket találunk Botkának idéztem czikkeiben. A geographiai állapotokra sokban meglepő világosságot árasztott Pesty Frigyes és még többet várunk további munkásságától; de azért még roppant sok a megoldatlan kérdés, még roppant sok a teendő. Ne kuszáljuk, ne zavarjuk, ne nehezitsük tehát meg a feladatot soha nem létezett distinctióknak, felosztásoknak feltevésével, nyomozásával, melyekre legjobban illenék az, a mit Kálmán király mondott de strigis: »quae non sunt, ne ulla quaestio fiat.«

PAULER GYULA.

HAIN GASPÁR ÉS KRÓNIKÁJA.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Wagner Károly »Annalecta Scepusii« czimü 1774-ben Bécsben megjelent müve I. kötetének 2-dik oldalán a Hain-féle krónika hitelességéről irja[1]: »De authore quid quid sit, apparet posteriora Anno 1515, quae videlicet Sperfogelius, aliique synchroni scripserunt, omni fide digna esse: vacillant quandoque media, et haud scio, an probatis authoribus consentianti: de anteriorum autem veritate plane nolim vadem agere, quod ex Jornande, Aenea, Sylvio, Bonfinio aliisque minus sinceris fontibus hausta satis constat.«

Nagyon fontos krónikánkra nézve a tudós írónak ezen nyilatkozata. Alig ismerte valaki annyira Lőcsének és az egész Szepességnek történeti multját, mint Wágner s ő mindenesetre kutatásai alapján mondja ki a krónika alapjául szolgáló egykorú írók feltétlen hitelességét. Mióta a titkos levéltárak is megnyíltak a történelmi kutatás előtt, ismeretes tény a protestánsok üldözése s s csak sok részlet ismeretlen még. Hogy a buzgó jezsuita atya — azt hiszem ezeknél — némely helyen ingadozónak tekinti a krónika hitelességét, azon legkevésbbé sem csudálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük azon közvetlenséget, melylyel a vallási üldözések le vannak irva és a hangot, melyen az iró a jezsuiták ellen ki kel.

Wagner, idézett müvében kimutatja, hogy Hain a régibb korra vonatkozólag használta Jornandest, Aeneas Sylviust és Bonfiniust is. Távol a kutatás forrásaitól, nincsen módomban hozzá juthatni ezen irókhoz. Nem hasonlíthatom össze velök a kéziratot, de ez szükségtelen is lenne egyrészt, a mennyiben azt már megtette Wagner, másrészt pedig azért, mert az 1515. előtti feljegyzések csekélyebb érdekűek; s így az összehasonlítás csak az iró tudomá-

[1]) Wagner kivonatáról az eredetinek másolatainál teszek alább bővebben említést.

nyos képzettségének és történetírói hivatásának igazolására nézve lehetne érdekes.

Nagyon messzire vezetne, ha a krónika minden állításának igazságát pontról-pontra akarnám kimutatni a városi levéltár ezrekre menő irataiból. Csak a Bocskay-féle felkelésre vonatkozólag 1604—6-ról szóló 29 oldalra, terjedő, (179—207.) elég résztetes leirást hozom fel. Ez épen azon időből való, mikor az említett naplóirók közül egyik sem viselt hivatalt. A városi levéltárnak ezen időre vonatkozó 156 darab iratából[1]) készítettem kivonatot és azt találtam, hogy az események részletei itt a krónikában oly pontossággal vannak előadva, a minőt krónikaszerű formában csak várni lehet. Általában azt lehet mondani, hogy Hain Gáspárnak krónikája mindazon eseményekre, melyek közvetlenül Lőcsére, a Szepességre és a felvidék többi 5. sz. kir. városára vonatkozólag abban foglaltatnak, teljes hitelt érdemel. Természetesen számításba kell vennie a belőle dolgozó írónak a szerző egyéni jellemét és életviszonyait, így kellő mértékre kell leszállítania a vallása üldöztetése felett elkeseredett protestansnak és a város javát, kiváltságait és szabadalmait féltékenyen őrző polgárnak olykor sötét színekkel rajzolt és kemény szavakba öltöztetett egyéni véleményét.

Hain felfogásának jellemzésére szükségesnek találom felemliteni, hogy ő az égi jelenségeknek és rendkívüli természeti eseményeknek igen nagy fontosságot tulajdonít és hisz a jóslatokban. Innen van, hogy az üstökösök megjelenését, több napnak mutatkozását, véresők hullását, földrengéseket és vízáradásokat pontosan feljegyzi s ezeket rendesen a bekövetkezendő események előjeleinek tekinti. Elbeszéli például, hogy 1625. decz. 8-án (5-én) III. Ferdinánd koronáztatásának napján az egész napon át három napot láttak és utána teszi: »Deus omen divertat.« — 1627. máj. 8-án az előbbi napon Lőcsére jött királyi biztosok és a velök volt szepesi és jászói prépostok a város által megvendégeltettek. A vendégség tartama alatt a bíró a városháza elé 5 ágyút és néhány puskást állittatva fel, üdvlövéseket tétetett s azért, mert Lőcsén a kath. prépostok tiszteletére ez történt, Leibitz, Késmárk és Menhard határában ugyanazon napon iszonyú vihar és jégeső egészen tönkretette az őszi vetést. 1668. jun. 4-én d. u. 2 órakor egy igen nagy sárkány vonult át Lőcse felett, épen az ő háza irányában. Ennek jelentését — úgymond — megfejti az idő. Egy alkalommal Iglón egy tóban vérré vált a viz, (?) mit ő saját szemeivel látott. Az 1680. decz. 22-én látott nagy üstököst rész-

[1]) Reg. 890. sz. a.

letesen leírja s hozzáteszi: ennek jelentőségét Isten tudja legjobban. A jóslatokat komolyan veszi s azoknak teljesülésére példát is mutat fel: 1554. julius 19-én született Lőcsén egy kétfejü gyermek. Ennek következtében egy asszony jósolta, hogy a városnak két feje lesz, a mint az meg is történt. Ugyanis Windeck nevü bíró megtébolyodott s helyére megválasztották bírónak Kletschkó Mártont. Windeck azonban kigyógyúlt, Kletsckó lemondani nem akart, minek következtében nagy zavar keletkezett a városban.

Úgy látszik ebből, hogy tanulmányozott elömintái, különösen Bonfinius — ki szintén igen szereti a csodákat — nagy hatást gyakoroltak e részben Hainra.

Krónikásunk egyéniségének teljes ismertetésére legyen még szabad röviden szólanom nemzetiségi érzelmeiről. Családja Németországból származott át hozzánk. Ő német irányu neveltetésben részesült s a környezet, melyben élt, szintén német volt. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha iratában a németség dicsőítésével — többször a magyarok rovására — találkozunk. Büszkélkedve említi fel, hogy Lőcsének lakói mind németek s az augsburgi hitvallás hívei, mely két tulajdonsággal Felső-Magyarországon, sőt az egész országban sem dicsekedhetik más város. Ennek kifolyása azon sokszor kiméletlen hang, melylyel a magyar urakat helyenkint jellemzi. Igaz, hogy azok olykor-olykor becsületesen rászolgáltak. Tartozunk azonban az igazságnak érdekében megjegyezni azt is, hogy ő saját városa polgárainak gyenge oldalait sem takargatja, hanem mindannyiszor keményen megrójja, a hányszor arra okot és alkalmat talál. Különösen Sperfogel Conrad és Cramer Gáspár irataiból idézve teszi azt.

A münek chronologiai része nem állja ki mindenütt a bírálatot. Az 1675-ik év előtti eseményeknél gyakran esik tévedésbe, valószínüleg azért, mert a régibb időre vonatkozólag használt írók adatait átvette a nélkül, hogy azok chronologiai pontosságát bírálta volna. Igy 744-ben jöttek a magyarok másodszor Scythiából. 1003-ban vették föl a keresztény vallást. — A tatárok 1241-ben jöttek Magyarországba s innen csak 1245-ben vonultak ki. 1290-re írja Kassa alapítását — a körfalak építésének kezdete helyett — holott már 1216-ban említette a kassai klastromot. 1308-ra teszi Róbert Károly győzelmes csatáját trencséni Csák Máté ellen. Itten a rozgonyi csatát értve írja, hogy a szepesiek vitézül győztek Tarczalnál — értsd a Tárcza folyónál. 1474-ben volt Lőcsén Mátyás király s innen indult Liptóba *Komorovszky* ellen. (Mátyás király ekkor csakugyan Lőcsén volt és itten adta ki oklevelét, melyben kárpótlásúl a lengyelek által okozott károkért és a város erősbitése czéljából fölmenti Lőcsét minden

rendes és rendkivüli census fizetésétől. A tévedés Mátyás ellenfelében történt.) — 1515-től kezdve csak igen gyérek a hibák. 1528. sabbatho post nativ. Mariae jött Lőcsére Buda, Esztergom, s több vár elfoglalásának híre a törökök által. (Ezt Sperfogelből tévesen írta ki, hol az erre vonatkozólag írt jegyzék a 98 és 99-ik levél közötti számozatlan papirszeleten az 1528-iki események között áll, helyesen 1529-re téve). 1650-ben, 1648 helyett — leírja a németországi (westpháli) béke megkötése által előidézett örömöt. Ezeken kivül nehány jelentéktelenebb, leginkább az események napjára vonatkozó kronologiai hiba akad még, de ezek oly csekélyek, hogy nagyobb szabásu rendszeres történelmi műben is megbocsáthatók lennének.

Hain előadási modorában alkalmazkodik a kitűzött czélhoz s e szerint kétféle az előadás. Krónikát és korrajzot akar nyujtani az utókornak. Egészben véve azt lehet róla mondani, hogy az események elrendezésénél egyedül a kronologiai egymásutánt tartja szem előtt. Az események összeköttetésbe hozása végett csak nehány helyen tesz utalást arra, hol találhatók az említett dologhoz tartozó többi adatok, de sehol sem emelkedik fel a valódi történetirás magaslatára. Ha mégis kétféle előadási modort különböztetek meg, ez onnan van, hogy a műnek a forrásokúl használt krónikák és naplókból átvett része legtöbbnyire rövid mondatokban, kivonatosan adatik elő. (Több helyét összehasonlítva Sperfogelnek eredeti naplójával, azt találtam, hogy az abból merített adatok az eredetihez képest igen röviden vannak közölve). Midőn azonban már közvetlenül személyes tudomást szerez a történtekről, elhagyja a rövid krónikaszerű előadást s különösen azon események részletezésénél, melyekbe intéző befolyást gyakorolt, előadása élénkké, valóban élvezetessé válik.

A vallási üldözések korának leírásánál a felekezeti szenvedély többször ad a kath. papság ellen használt kemény kifejezéseket az üldözött protestánsnak ajakára s a városban elkövetett rablások és garázdálkodások miatt helyenkint élesen jellemzi a magyar urakat a városi polgár.

A műnek idézett helyei szolgáljanak mutatványúl a szerzőnek nyelvezetére és irályára. A magyar nevek orthographiája igen gyenge oldala. Kemény Jánost például »Keömeneö és Kömeneö«-nek, Szoltsányit »Scholtzani«-nak, Szolnokot »Zolnock«-nak, Szunyogot »Szunyock«-nak stb. írja.

A krónika negyedrét alakú 956 oldalra terjedő kézirat. Kezdődik a szepességiek ősidőktől való eredetével s terjed 1684. végéig (decz. 25-ig.) Czímlapjára egy 1676. évi magyar, lőcsei kalendárium czímlapjának képe van ragasztva. Ennek alsó részét Lőcsének képe foglalja el. Legkevésbé sem lehet azt művészi kivi-

telűnek mondani, de minthogy a várost a XVII-ik század vége felé eredeti felvétel után tünteti fel, különösen Lőcse erődítési rendszerére nézve nevezetes. A felső kapunál nemcsak a barbakant tünteti fel tisztán, hanem az ezt övező körárok külső falát helyettesitő czölöp-kerítést (palissade) is és egyéb részleteiben is nyújt támaszpontokat a bástyák és tornyok elhelyezésére. E fölött két oldalon két allegoriai alak, a felső részen pedig két angyal által tartva a város czímere. A középső térből a kalendárium czíme ki van vágva s ennek helyére írta Hain az ismert czímet. A tulsó oldalon vannak feljegyezve a forrásúl használt írók.

Nagyon megkönnyíti a munka használatát az ezután következő 32. számozatlan lapra terjedő, a szerző által készített betűsoros név- és tárgymutató: »Regestum über die Leutschauerische Chronic.«

Mielőtt a krónikára térne át, röviden megismerteti az olvasót a régi Lőcsével, a »Kurtze Beschreibung der Stadt Leütschau«-ban s így bemutatván a legtöbb leírandó esemény szinhelyét, fog a »Kurtze Nachdenkliche Zipserische undt Leütschaurische Chronica«-hoz az 1-ső számozott oldalon.

Nem szándékozom végig vezetni a szives olvasót azon hosszú mondaszerű elbeszélésen és etymologisáláson, melylyel a »Zipser«-eket Nóé fiától a góthok útján leszármaztatja, csak lehetőleg szűk keretben csoportosítva fogom előtüntetni a krónikában előfordúló adatokat.

Lőcse a XVI. és XVII. században keleti Felső-Magyarországnak egyik legjelentékenyebb városa volt, s volt olyan idő is, midőn Kassánál elsőbb rangú helyet foglalt el. Krónikánk a város alapítását, összefüggésbe hozva azt a tatárjárással, 1245-re teszi. Nem tudja, mikor kezdették a várost kőfalakkal venni körül, hanem a felépült erődítményekről oly sokszor szól, hogy némely adatokkal kiegészítve, egész pontossággal elő lehet állítani az erődítésnek teljes képét. A város kapuit és kaputornyait, bástyáit és állandóan fedett falait folytonosan figyelemmel kíséri, feljegyzi az azokon akár ellenség, akár elemi csapások által okozott rombolásokat és a kijavíttatás költségeit. Három izben: 1569, 1605, és 1670-ben nagy részletességgel írja le a falakon, a bástyákon és a fegyvertárban volt fegyvereket és más hadi készleteket. Rövidebb említést igen sokhelyen tesz rólok. Bevezet a fegyvertárba, megismertet a város híres ágyúöntő mestereivel s az azok által öntött ágyúk minőségével. Elénkbe állítja a város összes czéheit és a tizenkettedekbe osztott polgárságot, midőn a tanács nekik kiosztja a bástyákat s élökre állítja az önmagok által saját kebelökből választott tiszteket. Megismertet a város zsoldos katonaságával, ennek díjjazásával, vezetésével és alkalmazási módjával.

Történeti irodalmunkban még eddig nincsen oly mű, mely kellően méltatná s alaposan feltüntetné a mult századok városi polgárainak életét. Első pillanatra talán teljesen érdeknélkülinek tűnik fel a laikus olvasó előtt az, hogy hogyan éltek a régi nyárspolgárok, de a hazai művelődés történetével foglalkozó íróknak okvetlenül számolniok kell nemzeti életünknek azon fontos tényezőjével.

A mit a XV. és XVII. századbeli városi életre vonatkozólag csak igen nagy áldozatok árán szerezhet össze a kutató, jórészt együtt találhatja fel Hainnál. Lőcse lakosait minden fény és árnyoldalaival fel tünteti. A lakosság számát ugyancsak egy helyen meg mondja, midőn 1599-re írja, hogy a pestisben a város negyedfél ezer lakosa közül felénél több halt meg, de fölemlíti helyenkint a fegyverfogható férfiak számát és 1641-től 1671-ig mindenütt kimutatja a születettek és meghaltak számát, melyek annál értékesebb statisztikai adatok, mert a Lőcsén jelenleg meglevő anyakönyvek csak a XVII. század végső éveiből valók.

Lőcse jelentékeny szereppel bir a hazai és külföldi iskoláztatás történetében. A Thurzó Elek-féle és más alapítványok képesítették a várost iskolájának jó karban tartására és arra, hogy Németország egyetemeire évenként több tanulót küldhetett. Ezen alapítványok történetére van több adat krónikánkban. Nem lehet reánk nézve közönyös kérdés az: kik neveltek egykor hazánkfiait. Ezen kérdésre nemcsak a lőcsei, hanem az eperjesi, kassai és más iskolákra nézve is sokszor adhatunk kielégítő választ. Magyar nemzeti szempontból nem érdektelen, hogy Lőcse polgárai 1645-ben a Rákóczyhoz menő franczia követet franczia nyelven tartott beszéddel fogadták, míg 1675-ben nagyon meg voltak akadva, midőn Holló Imre kassai kamarai tanácsost és királyi biztost német beszéddel fogadták. Holló felszólítá őket, hogy amennyiben sem ő nem bírja tökéletesen a német nyelvet, sem a kíséretében levő két kanonok nem érti azt, beszéljenek magyarúl. A polgárok kénytelenek voltak bevallani, hogy ők németek lévén — mint azt habitusokból is láthatja — nem bírják a magyar nyelvet.

A lakosság foglalkozásának módjára s a hazai ipar és kereskedelem történetére becsesek némely helyek. Már Hain is gondolhatott arra, hogy egykoron megváltoznak korának viszonyai s akkor írja: »6. Martÿ 1676... der Posterität aber zur Nachricht, damit man wissen könte, was vor Nahmen bürger und geschlechter sich diese Zeit allhier auffgehalten, habe *Ich* solche aus d. Martzelbuch, wie Sie Anno 1660. einkommen, Zwölfftelweisz benennen wollen, samt den *Handwerck* so vill möglich war.« A 15 oldalra terjedő jegyzék maga egy kis krónikája Lőcsének

azon korból, melyben még 44 különféle üzlet-ág virágzott a városban. A bírák és tanácsnokok nevei után gyakran kiteszi azoknak foglalkozását és ezen jegyzetekből láthatjuk, mely iparosok voltak időről időre a legtekintélyesebbek. A lőcsei ötvös iparról fogalmat nyerhetünk, ha összeállítjuk a Lőcsén igen gyakran megfordúlt fejedelmi és főúri személyeknek ajándékúl adott és követek által elküldött arany, ezüst edények és ékszerek jegyzékét.

A polgárság politikai szereplésének megítélésénél jelentékeny szerep jut a vagyoni állapot ismeretének. Lőcse a tőlünk Lengyelországba és viszont szállított árúknak szabadalmazott lerakó helye volt. A szabadalmakkal ápolt és védett ipar gazdagokká tette az egyes polgárokat. A város fekvő birtokainak jegyzéke különösen azért érdekes, mert a jobbágyok által viselt szolgálmányokról mindig értesít.

Hazai bortermelésünk egykori állapotáról és borunk értékéről a város hegyaljai szőlőiről szóló számos részlet beszél. 1649-től kezdve pedig 15 éven át fel vannak jegyezve a város bevételei és kiadásainak összegei.

Részletesen megismertet a városok igazgatásával a: »Kurtzer Unterricht, was beÿ tragender Richterlichen Ambt allhier zur Leutschau nothwendig von Gewohnheits wegen zu observiren ist. Von H. Nicolas Hain Seel. Kürtzlich vor Seinem getragenen Richter Ambt auffgesetzet« című, 29 oldalra terjedő (350—378.) részlet. Ebben elő van adva, mint ad a belépő bíró számot egy évi sáfárkodásáról, előbb zárt ajtóknál a tanácsnak, majd a képviselő testületnek — rendesen pénteki napon. — A senatus feloldja a bírót eskűje alól s másnap következik az új bírónak megválasztása. Igen érdekes leírást nyújt a templomban végbemenő szertartásokról, a megválasztott bíró meghívásáról s az eskü letételéről. Harmadik napon történik a tanácsválasztás, majd a hivatalos teendők kiosztása, a községet képviselő 48 férfinak (die Gemein) a városi gyámoknak (Vormünde-tribuni) választása. Az év első tanácsülésében leteszik az eskűt a város falvainak bírái. Intézkedés a városi fának szállításáról. Az adóssági ügyekben követett szigorúbb és enyhébb szóbeli eljárás a bírói napokon (vorzeit). A vásár szabályozásáról való tanácskozás s a vásárt megelőző intézkedések. A polgárok által évenkint tartatni szokott czéllövészet. Az erdő-kiosztás. A polgárjog adományozásánál követendő eljárás. A városi adó (zins) beszedése. Mészáros, posztószövő és sütő czéhmesterek választása. Szerződés a fürdő gazdával. A kovácsok által a város erdeiben való szénégetésre vonatkozó szabály. A vinczellérek megerősítése. A polgárság figyelmeztetése a tűzvészek elleni óvó intézkedésekre a nagyobb ünnepek előtt. Törvénykezési eljárás a főbenjáró ügyekben, az ítélet kihirdeté-

sének és végrehajtásának módja, a törvény-szolga és hóhér illetményei. Ezen pont a városi levéltárban levő 1595-ik évből való »Malefitz Buch« első oldalán terjedelmesen le van írva, mi arra mutat, hogy a halálra ítélt bünösökkel követett eljárási mód a XVI. és XVII. században ugyanaz volt. — A törvényszünetek ideje. A város felosztásáról tizenkettedekbe. A bírók és szenátorok fizetése. A város bevételei és kiadásainak címei, az előbbiek 66, az utóbbiak 89 pont alá foglalva.

Ezenkivül több helyen előfordul a bíró installatiójának leírása, midőn a városban volt a megválasztott és midőn valamely küldetésben távol járt. Értesít a tanácsbeli urak hivatalos ruházatáról és a tanácsnokokra hivatalbeli mulasztás miatt rótt birságokról, a hivatalos ténykedéseket követő lakomákról, nemkülönben a hatóság és polgárság közötti viszonyról, a lelkészek választásáról, díjjazásáról és viszonyáról a hatósághoz. A városok autonomiájának teljes képét találhatjuk itt fel a világi ügyekben úgy, mint az egyháziakban. A város kiváltságai és szabadalmairól és arról, mily féltékenyen őrizték azokat a polgárok, felesleges lenne bővebben tennem említést.

A Lőcsén volt egyesületek közől csak a »Bruderschaft Corporis Christi«-vel, az: »Elendte Bruderschafft«-tal és a: »Schützen Bruderschafft«-tal foglalkozik részletesebben. Ennél különösen nevezetes az 1666. jul. 5-én Hain Gáspár vezetése alatt tartott nagy czéllövészet, melyen 22 darab arany, ezüst, zink edényekből, atlasz és taffota kelmékből álló jutalomdíjjal összesen 178 frt, 25 denár értékben osztattak ki. A jutalom-tárgyak és azok ára feljegyezvék. A czéhek belső életéről igen keveset írt.

Kiváló figyelmet érdemelnek a városi statutumok. Ezek többször becses adalékokul szolgálnak a mult századok családi életéhez. Van 1608. jan 9-ből a sörfőzésre vonatkozó szabályzat, ehhez jellemzőleg hozzá teszi: »welche nach Leütscher Manier nicht lang gehalten wurden.« — 1608. okt. 4. Megtartani rendelik a régi lakadalmi szabályzatot s módosítják a sörfőzésre vonatkozót. — 1610. a bíró egy hordó bort kap egy évre, vagy minden nap egy itczét. — 1612. sept. 7-én új szabályzat a sörfőzésre. 1612. decz. 12-én az egyházi szertartások tartásának ideje szabályoztatott. 1621. okt. 19-én a város ügyeiben egy héten túl távollevő tanácsnok »Nyargalás«-a 1 frt, ez 1581. óta csak 50 denár volt. 1629. julius 19-én. A mezei munkások, napszámosok és fuvarosok munkadíjának szabályozása. — Ugyanazon évből a letelepedő jövevények megadóztatása. — 1631-ből a cséplő részről. 1641. jan. 11. Az iskolákra, szolgálatnélküli cselédekre, a fa árának szabályozása, malmok, utak, a polgárok fegyverzete s más ügyekre, melyek közől az iskolákra való figyelmet tanúsítja az,

hogy az iskolai órák miatt már reggel 5 és 6 óra között meg kellett igazítani a torony órát. 1649. okt. 29. lakadalmi és keresztelői szabályzat. 1651-ben Hain Miklós bíráskodása idejéből egy terjedelmes szabályzat, mely a gazda és cseléd közötti viszonyt, a cselédek díjazását rendezi és gátot vet a cselédség fényűzésének, (leiratik a ruházat.) 1656-ból egy terjedelmesebb lakodalmi szabályzat. — 1666-ban panasz merült fel a sütők ellen, hogy akkor is kis kenyereket sütnek, mikor az élet olcsó, a hatóság tehát szabályozta a sütemények árát. 1671-ből a városi hivatalnokok díjazására vonatkozó szabályzat.

A város középületeiről, különösen templomairól és egyházi szerelvényeiről szóló részletek az enyémnél avatottabb tollal méltányoltattak »Lőcsének régiségei« tudós szerzője által. Az ottan elmondottakhoz csak azt jegyzem meg, hogy az eredeti krónika sokkal terjedelmesebb lévén a másolatoknál — helyesebben kivonatoknál — természetesen adatai is bővebbek s szólanak a város vízvezetékeiről és egykori fürdőiről is.

A felvidéki 5 sz. kir. város és Késmárk, mely 1651-ben megváltva magát Theököli Istvántól, nagy áldozatok árán sz. k. várossá lett, nemzetiségi és vallási, ipar és kereskedelmi érdekek által oly szorosan csatoltattak egymáshoz, hogy történetüket egymástól teljesen elválasztva alig lehetne helyesen tárgyalni. Ezen városok történetére vonatkozólag szintén sokat nyújt krónikánk.

Kassa falainak épitését már említettem, Lőcse több ízben járúlt a bástyák épitésének költségeihez. 1556-ban leégett a nagy templom és a mellette álló torony. Az ily aprólékos feljegyzéseknél fontosabbak a városra időnkint rótt hadi terhekről és kereskedelmi ügyekről szóló tudósítások. Ugyanez áll Bártfa, Szeben és Eperjesről is. Az utolsónál itten részletesen van előadva az evangélikus gimnázium alapításának és felszerelésének története mindazon városok és magánosok neveinek felsorolásával, kik a tanintézet felállításának költségeihez nagyobb összegekkel járultak s az összegek is felemlíttetnek. A tanintézet fejlődésének története egészen addig terjed, míg az 1672-ben a katholikusok részére le nem foglaltatott.

Késmárk történetével többet foglalkozik. Legnevezetesebb részlet azon egész századon át tartott, olykor véres villongás, mely Lőcse és Késmárk, illetőleg a Laszky család között az árú lerakási szabadalom miatt folyt. Késmárk egykori erődítményeinek részleteit említi. Megismertet Késmárk uraival 1528-tól kezdve. Terjedelmesen írja le Késmárk város polgárainak viszonyát földesurok — gróf Theökeöli Istvánhoz. A kényuraságnak eleven színekkel festett képe azon 19 pont, melyet a gróf

1647-ben diktált az ellene fellázadt, de fegyveres erővel ismét leigázott polgárságnak. Közli továbbá az 1651-ben egyrészt III. Ferdinánd király és Theökeöli István, másrészt a késmárkiak között Késmárknak Theökeöli uralma alól való felszabadulása és szabad királyi várossá tétele tárgyában kötött egyezséget. Formális nemzetközi szerződés ez a város és földesura közt, melyben mindkét fél birtokának határai megállapíttatnak, szerződnek a bűnösök kölcsönös kiadására, a határvillongások elintézésére, a főben járó bűnösök elitélésének illetőségére stb.

A Szepesség több városa és falujára Szepes, Murány, Árva Makovitza stb. várakra találunk kisebb, krónikaszerű feljegyzéseket.

A városok önkormányzata és az általok élvezett kiváltságok és szabadalmak némi elzárkózottságot vontak magok után a többi osztályokkal, sőt olykor az egész országgal is szemben. Különös érdekkel bír a polgárságnak viszonya a nemességhez. Lőcsén a polgárság csak 1654-ben engedte meg a nemeseknek házat venni, »jedoch — irja a krónika — mit d. Stad verderben.« Első nemes házbirtokossá Máriássy János lett. A Berzeviczy, Laszky, Görgei Teöke és Máriássy családokkal igen sok birtokviszálya volt a városnak. Ezeknek leírása az illető családok történetén kívül politikai érdekkel is bír, amennyiben gyakran jellemzi a családtagok pártállását. Gyakran találkozunk azon esettel is, hogy a megyei nemességnek gyűlése megszabja a vásárokra vitt árúk árát s ha a polgárság a vásáron magasabbra tartja árúit, azokat erőszakkal veszik el, lefizetvén érettök a tetszés szerint szabott árat. A polgárság kénytelen a kereskedelem nagy hátrányára visszavonulni a vásároktól. Nemzetiségi tekintetben is igen nagy az ellentét a két osztály között. Nem lehet tehát csodálkoznunk, ha nem uralkodott közöttük szivélyes viszony. Midőn 1675-ben a lőcsei tiszujításnál nem lehetett alkalmas katholikus egyéneket találni a polgárság között és a kir. biztos megyei nemesekkel akarja betölteni a hivatalokat, a polgárság igen érdekesen irja le a királyi biztosnak: miért nem alkalmasak azok a városok igazgatására.

Nem akarván hosszasabban időzni a speciálisan a városok életére vonatkozó adatoknál, csak futólagosan említem fel, hogy krónikánk városai a XVI-ik és XVII-ik századok politikai küzdelmeinek különösen vagyonosságok által, jelentékeny tényezői voltak. E részben való fontosságukat láthatjuk az általok fizetett taksának, a hadsereg tartására, pénzben, terményekben, ágyúk és más hadi szerelvényekben kiszolgáltatott költségek igen sokhelyen előforduló jegyzékeiből.

A bűnök és azok büntetései jellemzik a kor erkölcsi állapotát. Minthogy krónikánkban oly sajátságos viszonyokkal bíró

városokkal van dolgunk, melyek hazai törvényeink és törvényes szokásainktól eltérőleg a régi szász törvénykönyvet vevék eljárásuk alapjául; a büntető eljárás részleteinek ismerete a hazai törvénykezési viszonyokra nézve figyelmet érdemel. A kornak vallásos gondolkozásmódját jellemzi például egy 1655-ben Lőcsén egy gyermekének meggyilkolásával vádolt szolgálónak esete. A vádlott töredelmes vallomást tett. Büntetésül nyárssal keresztül szúrva, elevenen kellett volna eltemettetnie, minthogy azonban a pápistaság tévelygéséből — mint a krónika írja — az evangelika vallásra tért át, mellén fogóval tett egy csípés után lefejeztetett. Az egész XVI. és XVII. századon át 50-nél több büntetési eset fordúl elő.

A helyi érdekű ügyeken kivűl foglalkozik Hain az általános országos érdekkel birókkal is.

A II. Lajos királyunk uralkodása idejében volt zavarok rendkivüli nyomasztó hatással voltak pénzügyi viszonyainkra, annyira, hogy 1527-ben egy márka ezüstre csak 4 lat számíttatott és sok kereskedő nem akarta árúit ily csekély értékű pénzért adni, minek következtében 1525-ben kényszer forgalmat kellett életbe léptetni. Részletesen le van írva az általános pénzügyi zavar és a termények megszabott ára. 1530-ban pedig már 3 latra szállott le az ezüst márka a Szepességen, midőn Bebek Ferencz azzal fenyegetődzött, hogy 5000 törökkel ront a megyére, ha értéktelen pénzét el nem fogadják. Leírja a Zápolya és Ferdinánd pénzei között volt értékkülönbséget 1531-ben, 1622-ből az arany és más pénzek értékét. Keservesen panaszkodik ekkor a roppant drágaságról, melynek egyedüli okai a »Galgenvögel«, »Schnapler«, nem igen megtisztelő czímekkel illetett német tisztek, kik a jó régi aranyat kivíve, rosz szilézíai garasokkal áraszták el az országot, minek következtében a régi aranynak értéke 4 frtról 6-ra emelkedett. 1623-ban már javulni látjuk a pénzügyi helyzetet. 1665. és 74-ben a Szepességen forgalomban volt lengyel pénzeknek, 1670-ben a mark-, firtung-, loth-, quintlnek denárokra átszámított értékéről tudósít. Így még több helyen.

Az élelmi szerek árát gyakran jegyzi fel.

Az 1522-iki rákosi gyűlésen megszavazott adóknak jegyzékét, az adó kivetése és beszedésének módját adja elő a 23—31-ik oldalon, igen élénken festve az e miatt Lőcsén keletkezett mozgalmat, mely a városi életnek szintén egyik érdekes képe. 1672. jan. 19-én hallják először hírét Lőcsén a fogyasztási adónak. Ezen időtől kezdve gyakrabban foglalkozik a krónika azzal és az adózás egyéb nemeivel, többször felhozva a megyei nemesség ellen alkalmazott katonai executiót is.

A XVI. és XVII. század politikai története általában

eléggé ismeretes. A főbb vonásokra vonatkozólag semmi újat sem tartalmaz a krónika, de a felső vidéki nemesség pártállásáról, a városok részvételéről a mozgalmakban, a hadseregek járásáról, a magyar seregek alsóbbrendű tiszteiről sok oly részletet foglal magában, melyeknek olvasása az eseményekkel ismerős olvasóban is képes érdeklődést ébreszteni. Bocskay, Bethlen és a kíséretében volt főuraknak, a Rákóczyaknak, a békealkudozások ügyében Lőcsén gyakran átutazó követeknek, a királyi biztosoknak, Theökeöli Imrének és sok más főúrnak életéről és jelleméről a naplóírók személyes érintkezés alapján mondanak ítéletet s azoktól veszi át a jellemzéseket Hain a régibb korból, míg saját korából önállóan jellemzi a szereplőket.

A reformatió első behozataláról beszélve, aránylag igen röviden vette át latin nyelvű előadásában Sperfogelnek terjedelmes német előadását. A hazánk felvidékén első lutheranus — Hain hozzáteszi, hogy inkább anabaptista — hitterjesztőnek, Fischer, és nem Fleischer Andrásnak, Lőcsén, Schwedléren és Szomolnokon viselt dolgait, praedicatióit, és Katrianer tábornoknak ellene indított üldözését, az említett írót nem igen híven követve írja le. A protestantismus magyarországi apostolainak, Stöckel Lénárd-, Honter János-, Dévai Mátyás-, Bogner Bertalan-, (Lőcse első evangelikus lelkészének 1544-ben) Serpilius Lőrincz, Wagner Márton és másoknak életéhez nyújt adatokat. A synodusokat, lelkészek és superintendensek választását, azoknak installatióját és viszonyát a hatóság és a hitközséghez, az egyházi visitatiókat stb. figyelemmel kisérve, bevezet a protestans egyház belső életébe, különösen az 1666-ban Szebenben (Sáros m.) tartott superintendens választás egész lefolyásának 8 oldalra terjedő leírásával.

Legterjedelmesebben foglalkozik a XVII. századbeli vallási üldözések leírásával s »ez képezi kéziratunk fénypontját.« Ezeknek sorát 1604-ben Belgiojoso kassai templom foglalásával nyitja meg a 179. oldalon és az egész művön át folytatja. Pethe Márton győri (?) püspök és szepesi prépostnak, u. azon évben Lőcsén a polgárság lázadása következtében meghiusult foglalási kísérletét; Hosszutóthi István szepesi prépostnak a protestans egyházaknak 1626-ban szándékolt, de a megyei nemesség által meg nem engedett visitatióját, a szabad királyi városoknak a vallás ügyében tartott congregatióit és az országgyülések vallásügyi tárgyalásait mindenütt kiemeli. 1666-tól kezdve a Szepes, Sáros és Liptómegyékben a katholikusok által tett templom-foglalások egész hosszú sorát jegyzi fel. Természetesen legtöbbet foglalkozik a lőcsei esetekkel, melyeknél, például a nagy zárdának a franciscánusok részére történt elfoglalása, (1671. apr. 9.) az 1674-iki

foglalások 18 oldalon vannak leírva. Részletesen foglalkozik Eperjes, Bártfa, Szeben és Késmárk egyházi ügyeivel. Az 1670-től 1684. végéig lefolyt 15 évről írt 278. oldal azon mozgalmas kor történetének minden részletére bő anyagot tartalmaz. Sok helyen említi azon rendeleteket, melyek által az evangelikusok kényszeríttettek részt venni a katholikusok vallási szertartásaiban.

Szobieszky Jánosban Lipót király nemcsak hadi szövetségesre talált. A 13 szepesi városban épen oly mérvben és erőszakos módon indította meg Lubomirszky herczeg az ellenreformatiót, mint az a megyének a magyar király hatósága alatt álló részében történt. Az ottan napirenden volt templomfoglalásokat, protestans lelkészek számüzését stb. egy sorban találjuk említve a nálunk történtekkel.

A krónika tartalmára vonatkozólag végre azt említem meg, hogy a Szepességen történt tűzvészek, villámcsapások, jégesők, áradások, szárazságok, sáskajárás és éhinség, ragályos betegségek és különösen a több ízben dúlt pestis is benne foglaltatnak.

Ezekután Hain krónikájáról a következő ítéletet bátorkodom koczkáztatni: Oly mű áll itten előttünk, mely városi polgári középosztályunk XVI. és XVII. századi életének minden mozzanatát felölelve, adatainak mind sokféleségére, mind teljes hitelességére nézve, mint felvidéki városaink történetére vonatkozó mű, páratlanúl áll krónika-irodalmunkban. Ha hozzávesszük még azt is, hogy találunk benne a magyar urak életmódjának és jellemének feltüntetésére, a hazai pénzügy-, ipar- és kereskedelemre, a protestans egyház és a hazai iskolaügy fejlődésére, de kiváltképen a vallási üldözések korára vonatkozó igen részletes adatokat: méltán mondhatom Henszelmann úrral, miszerint: »a lőcsei krónikának teljes kiadása hazai történetünk érdekében fölötte kívánatos.« Hozzá tehetem még, hogy a történetet kedvelő közönség, mint azt az idézett helyekből is láthatni, — régies bár, de könnyen érthető németséggel írt élvezetes olvasmányt nyerne.

Demkó Kálmán.

KÜLÖNFÉLÉK.

A HÚNOK ÉS PANNONIA 380—440-IG.

A »Századok«-ban a múlt év folytán s a jelennek elején közzétett néhány czikkem egyes kérdéseket fejtegetett Pannoniának a népvándorlás kora alatti állapotjáról. Nem akar az Pannonia kimerítő története lenni. Némely kérdést szándékosan mellőztem, sőt meg levén írva is, kihagytam, hogy az egyes czikkek egy folyóiratbeli közlés határán túl ne terjedjenek.

Egyik ilyen kimaradt részlet, a mit alább közlendő vagyok, pótlékúl a már közlöttekhez. Az a leghomályosabb éveire vonatkozik a népvándorlás korszakának. Mindamellett a kérdés fontosabb, hogysem egyáltalán minden felelet nélkül maradjon. A kérdés az, lakták-e a húnok Pannoniát Európába érkeztök (376) óta Attila foglalásáig?

Egy előbbi czikkemben közöltem Latinus Pacatus szónok homályos czélzásait arra, hogy a húnok a IV. század utolsó két tizedében Theodosius alatt, mint a római császár zsoldosai híven és példás rendtartással tettek hadi szolgálatokat a római területen, sőt a városokban is. Tudjuk, hogy Attila előde Roas (Szabó K. szerint Roff) mondhatni a római császár tábornoka volt.

De a húnok hazájáról mintegy hatvan évig nincs semmi világos adatunk.

Nem kis meglepetéssel olvassuk egy 427-re szóló följegyzésből, hogy ebben az évben a húnok átengedték a rómaiaknak az általuk 50 év, tehát 377 óta birt Pannoniát.[1]) Belső valószínűsége kevés van annak, hogy egy nemzet két emberöltőn át hasznosnak tartsa egy elég fontos tartomány birását, s akkor minden kényszerítő ok nélkül — minek nyomát kellene látnunk valamelyik krónikában — átengedje másnak csupa nagylelkűségből. — De kró-

[1]) Marcellini Comitis Chronicon. Bibl. vet. Patrum. Tum X. 346. »Indictione X. Hiero et Ardabure coss. Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur a Romanis receptae sunt.«

nikásunk némileg következetlen is. Sovány fölgyezéseinek bevezetésében azt a törvényt szabja magának, hogy csupán a keleti birodalom ügyeiről fog szólani. Bevallja ezzel, hogy ha Nyugat eseményeire is kiterjeszkednék, könnyen tévedésekbe esnék, minthogy azokat nem ismeri. Mint látjuk, a 427-ik évre nézve megsértené saját törvényét. Föltehető-e, hogy a ki előtt ismeretlen az események hosszabb sorának lánczolata, helyesen közölhessen egy elkülönített eseményt?

Legalább is kétséges, mintha ötven évig bírták volna a húnok Pannoniát, sőt ha ideiglen történt volna valami ilyes, a krónikásnak aligha volt fogalma a bírás formájáról. Rövidke közlése zavart idézett elő mind hazai, mind külföldi történészeknél, hogy mind húnok, mind Pannonia ezen korbeli története homályosabb lett, mint anélkül lesz vala [1]).

Azonban ha Marcellinus comesnek nem voltak helyes fogalmai, lenni kellett egy concret eseménynek az általa jelölt időben, melynek nagy híre volt, miután méltónak találta a följegyzésre, eltérve saját szabályától.

A dolog nagy valószínűséggel ebben állott: A húnok Európába költözésök első ötven évében a római császárok szövetségesei, inkább zsoldosai. Különösen a nyugati császár Honorius uralkodása elején velök veri meg a vizi góthokat és Radagais óriási invasióját. Olykori ellenséges dulásaik nem nyugat felé, tehát Pannonián keresztül, hanem a keleti birodalom ellen történnek. Tudjuk, hogy Róma hanyatló korának némely kitűnő hadvezérei is, mint Stilicho, azután Aetius, sőt több mint száz évvel később Belisarius minden másnál többre becsülik a húnokat, mint zsoldos katonákat. Különösen Aetius személyes barátságban is áll a hún vezérekkel. Épen ezen nagy hadvezér az, ki indító oka a fennidézett krónikás közleményének.

Meghalván Ravennában 423-ban a nyugati császár Honorius, egy hatalmas párt, élén Aetiussal, a volt cancellárt Jánost kiáltja ki császárnak. Az akkori keleti uralkodó II. Theodosius ebben bitorlást lát, és 424-ben sereget küld Olaszországba vizen és szárazon. Aetius védencze részére barátjaihoz, a húnokhoz siet, bőven ellátva magát aranynyal a ravennai kincstárból. A terv az, hogy míg a keleti császár hadaival János szembeszáll, Aetius a

---

[1]) Tillemont VI. k. 59. l. úgy véli, hogy Marcellinus a góthokkal vétette össze a húnokat, s hivatkozik Theophanes egy még zavarosabb helyére. Ez által már a góthok története is sokkal homályosabb lenne. Gibbon mellőzi a kérdést, mi által előadása világosabb, de a kérdés nincs megfejtve. Hazai buváraink közt Pray (Annales veteres Hunnorum — 100. l.) szintén nem hozza tisztába.

húnokkal majd hátban támadja meg. Helyesen jegyzi meg Pray, hogy ha már Pannonia a húnoké lett volna, mikép történhetett, hogy a Konstantinápolyból indúlt szárazi sereg, melynek útja mulhatatlanúl Pannonián keresztülvezetett Olaszországba, minden bántás nélkül érkezhetett Ravenna alá? Szerintem ez csak úgy történhetett, hogy a húnok Pannonián kivül, attól keletre tanyáztak, s míg Aetius alatt fölkészülhettek volna, a keleti császár hadvezére, Aszpár megelőzte őket, — a mit Aetius előre is látott — azért volt úgy készítve a terv, hogy ő hátban támadjon. Azonban Aszpárnak váratlan gyorsan kedvezett a szerencse. Sikerült meglepnie az erős voltában elbízott Ravennát 425-ben és a trónkövetelőt lefejeztetvén, III. Valentinianust emelni trónra. Most már az Aetius alatti húnokkal kellett számolni, kiknek hadait a krónika 60 ezerre teszi. Ugyancsak némely krónika szerint ütközetre is került a dolog Aetius és Aszpár közt. Abban azonban minden krónika egyetért, hogy Aetius kibékülvén az új császárral, a húnok visszatértek hazájokba. Hogy a visszaindúlás 425-ben, vagy a következő évben történt-e, nem bizonyos. De annyi bizonyos hogy Olaszországból jövet Pannonián keresztül jöttek a húnok, melyet a krónikás Marcellinus szerint 427-ben hagytak oda, — hogy már a hazájokká vált Alföldre térjenek vissza, melyet a geographiában járatlanok, úgy látszik, olykor összetéveszthettek Pannoniával. Marcellinus is úgy tudhatta mindeddig, hogy a húnok ötven év óta Pannoniát lakják, a mi nem volt igaz. Most azt hallotta, kiköltöztek Pannoniából. Ez már igaz volt, mert most a valódi Pannoniáról volt szó.

De más felől kútfőnk közleményében nagy valószinűséggel, igaz az is, hogy a *rómaiak* most Pannoniával, mint új szerzeménynyel gyaporodtak. Mert Marcellinus nyelvén *rómaiak* alatt keleti rómait kell érteni. Van nyoma annak, hogy 424-ben Pannoniát elszakasztják a nyugati birodalomtól, hová addig tartozott s a keletihez csatolják. E szerint csak félig tért el Marcellinus Comes azon szabálytól, hogy csak a keletet illető eseményeket jegyezze föl.[1])

---

[1]) Tillemont, VI. k. 52. l. Mielőtt II. Theodosius keleti császár a hozzá menekült III. Valentinianust és anyját Placidiát a János bitorló ellen indított sereggel elbocsátja, megtörténik az eljegyzés Theodosiusnak Endoxia nevű leánya és az öt éves Valentinianus közt. De úgy látszik, a menyasszony fejében Theodosius ekkor kikötötte Pannonia birtokba vételét. — A szerződés nevezett föltételének valóságát hosszasan s úgy látszik alaposan bizonyította be Buat gróf »Histoire ancienne des peuples d'Europe« VII. k. 201. l.

Ezen szerződés által 437-ben, midőn III. Valentinianus és Eudoxia közt a házasság megtörténik, egész nyugati Illyria adatik át a keleti császárnak — papiroson.[1]) Illetőleg valószinű, hogy csak megújíttatik a 424-ben kötött, 427-ben tán formaszerűbben kiállitott fentebbi szerződés.

Nem csupán birtokvágy vezethette a keleti császárt ezen terület-nagyobbításra. — Van annak fontos hadi indoka. A mindinkább elhatalmasodó húnok ellen jobb volt a Feketetengertől legalább Bécs tájáig egy szakadatlan védelmi vonal, mint e helyett kettő, mely éppen egy igen kényes ponton Belgrádnál szakad meg, s két külön uralkodó alatt nem lehetett teljes összeműködése.

Azonban a húnok 425—427 körül csakugyan Pannoniában tanyázhattak egy ideig. Aetius, mint a nyugati császár híve, értesülvén kétségkivül a 424-diki házassági szerződésről, a tartományt megszállhatta húnjaival. De épen mivel ez az ő felügyelete alatt történt, a megszállás igen pusztító nem lehetett. S általán a hún megszállás ép úgy, mint egy góth megszállás nem jelent minden esetben rombolást és öldöklést. Az egykorú rómainak nem az a fogalma lehetett a húnról, mi az első réműlet befolyása alatt volt Ammianus Marcelliusnak, ki soha szemével egy húnt sem látott volt, mikor phantasticus leírásukat közli. A hún többnyire szövetségben a rómaival úgy látszik familiárissá lett, sőt mint katona igen keresett zsoldos volt. Ily szövetséges viszonyban pedig mind a hún, mind a góth fegyelemtartó, emberségtudó és mértékletes volt, mint Drepanius panegyrista — fentebbi megjegyzésünk szerint — 391-ben dicsérőleg említi fel.

Salamon Ferencz.

A RÁKÓCZI-HÁZ ÉS ÁRPAD VÉRE.

— Genealogiai vázlat. —

Bármiként igyekezzék is a történetíró, hogy munkáját, melyet sajtó alá készít, a lehető legteljesebben, tökéletesebben írja meg, és e czélból minden, rendelkezésére álló anyagot gondosan átvizsgál, s a honnan meríthet, merít; mégis, alig kerül ki sajtó alól kötete, — nem ritkán már nehány hó múlva találni fog abban valami hézagot, vagy kiigazítani valót, újabb adatai alapján. Magam is többször jártam így, sőt majdnem mindenkor: miután mint önmagamnak szigorú bírája, sohasem vagyok megelégedve munkámmal, és tovább kutatok. S napjainkban már oly

[1]) Tillemont. VI. 75. l.

rengeteg anyag áll kivált az újabb korszakok feldolgozói előtt, itthon úgy, mint külföldön, — s annyi kézirati följegyzést és kinyomatott forrást kell figyelemmel kísérni: hogy úgy szólván, merőben lehetetlen, hogy el ne maradjon valami, — habár olykor talán nem épen lényeges is — a mit az ember csak később vesz észre.

Az ily pótlékokat gondosan szoktam gyűjteni, egy esetleges (bár nálunk vajmi ritka!) második kiadás számára.

Így jártam »*II. Rákóczi Ferencz Ifjusága*« című, a múlt őszszel megjelent kötetemmel is, melyre nézve már szintén találtam azóta nehány oly adatot, a melyek ámbátor nem valami nevezetesek: mindazáltal olyanok, hogy ha a mű irása közben tűnnek vala szemembe, igen jól beillesztethettek volna annak keretébe. Ilyen különösen az a nem érdektelen, és eddigelé tudtomra minden történetíró figyelmét kikerült nemzedékrendi observatió, hogy a nagy nemzeti szabadsághős neje: a szép és férje érdekében politikailag is tevékenyen közreműködött *Hesseni Sarolta-Amália fejedelemnő, — Árpádházi királyainknak vér szerinti egyenes utóda.* Mégpedig nem is holmi oldalágnak: hanem az aranybulla híres alkotójának, *jéruzsálemi Endre királynak s Magyarországi Szent-Erzsébetnek vére, ivadéka.*

És én, noha a hesseni és rokon külföldi fejedelmi házak genealogiáinak minél alaposabb, részletesebb tanúlmányozása végett (s csakis e végett) munkám irása közben fölutaztam Bécsbe, s ott az udvari cs. kir. titkos levéltárban *Arneth* és *Fiedler* urak szives közvetítésével, sőt az utóbbinak közreműködésével, a legjobb származékrendi munkákat használtam; pl. *Hübnert*, (Lipcse, 1737.) *Voigtellt*, (Halle, 1811.) s *Kohnt*; (Braunschweig, 1871.) mindazáltal az Árpád-vérségre akkor nem jöttem rá, — igaz, hogy valamint eddig mások, úgy én is nem sejtettem, tehát nem is kerestem ezt.

A hesseni ház eredetét, folytatását különben bővségesen vizsgáltam és művemben (188—189. l.) ismertettem is. Leírtam ott, hogy ezen ház egyike Európa legrégiebb uralkodó családainak; hogy Charlotte fejedelemnő apai ősei, a régi brabanti herczegek, már a 615-ik év óta souverain-ek, stb. De az Árpád-vérségre csak most, utólag jöttem rá, midőn Dr. *Rehm* Frigyes marburgi egyetemi történettanár és könyvtárnoknak 1843—1846-ban megjelent speciális munkáját: »*Geschichte beider Hessen*« megszerezvén, a hozzácsatolt számos genealogiai táblázatot átbuvárolám.

Ezen táblázatokból derítém ki a hesseni fejedelmi ház idősb, t. i. *casseli* ágából származott Rákóczinénak Árpád-házbeli egyenes vérségét, mely is a következő:

IV. Lajos thüringi tartománygróf, † 1227.
Neje: *Magyarországi Szent-Erzsébet, II. Endre király leánya*, † 1231.

Zsófia † 1284.
Férje: Henrik, brabanti herczeg.

Henrik, »das Kind in Hessen«, † 1247.

I. Henrik, hesseni uralkodó; sz. 1245. † 1308.

Otto, † 1328.

Lajos † 1345.

Hermann, † 1413.

Lajos, a »békés,« † 1458.

Lajos † 1471.

II. Vilmos † 1509.

Fülöp, a »nagylelkü« † 1567.

IV. Vilmos, a »bölcs«, † 1592.

Móricz, a »tudós«, † 1632.

V. Vilmos, hessen-*casseli* uralkodó. † 1637.

VI. Vilmos, † 1663.
stb.

Ernő, hessen-*rheinfelsi* ur. † 1693.

Károly, † 1711.

Charlotte-Amelie, II. Rákóczi Ferenczné.

Tehát Rákóczi és Charlotte fiok, az 1738-iki erdélyi trónkövetelő s a szultán által fejedelmül ünnepélyesen elismert *Rákóczi József*, leányágon csak olyan Árpád-vér volt, mint akármely *Habsburg*, — ámbátor e körülményre manifestumában nem hivatkozott is.

Érdekes még megemlíteni, hogy Rákóczi Ferencz ipjának, Hesseni Károlynak nagy-atyja *Móricz*, a »tudós,« a ki classicus latin, franczia és német szónok, zsoltárfordító, drámaíró és zeneköltő, — de különösen nagy nyelvész vala: mint ugyancsak *Rehmnél* följegyezve találom, (II. köt. 99. l.) hesseni fejedelem létére — *magyarúl is tudott*. A tudós uralkodó ugyanis németül, latinúl, franciáúl, spanyolúl, olaszúl, angolúl és magyarúl beszéle, s hozzá még az ó héber és rokon nyelvek tanúlmányozásával is foglalkozott.

Végre, azon sógorsági viszony megvilágosítására, a melybe házassága által Rákóczi — a bécsi udvar nem kis bosszúságára, — a XVII. század leghatalmasabb uralkodójával: *XIV. Lajos franczia királylyal* jutott, álljon itt a következő nemzedékrendi kivonat:

Hesseni Móricz fejedelem.

V. Vilmos.	Ernő.
Charlotte.	Károly.
Férje: Károly-Lajos, chur-pfalzi hg.	(Leiningen-Vesterburg Alexandra.)
Elisabeth-Charlotte.	Charlotte-Amelie.
Férje: *Orleansi I. Fülöp, XIV. Lajos fivére.*	Férje: *II. Rákóczi Ferencz.*
Orleansi II. Fülöp, a regens-herczeg.	György-Lipót. József. György. Sarolta. † gyerm. k.

Vagyis Rákóczi Ferencz neje, XIV. Lajos király sógornőjével, a versaillesi udvar szellemes »*Liselotte*«-jével, *másodunokatestvér* volt; és Francziaország 1715 utáni regens herczege: Orleans II. Fülöp s Rákóczi bujdosó fiai: József és György herczegek, *harmad-unokák*.

Ez a vérségi kapcsolat magyarázza meg azon szívélyes, rokonias fogadtatást, s a mennyire a politikai viszonyok engedik vala, meleg támogatást, melyet a bujdosó Rákóczi és neje, s úgy később fiok György is, Francziaország uralkodó-családja részéről sok éven át tapasztalának. E viszonyokra a vérségi kapocs személyesítője: Elisabeth-Charlotte orleansi herczegnő nagybecsű levelezései (megjelentek Stuttgartban, eddigelé hat kötetben) igen érdekes vonatkozásokat tartalmaznak. A herczegnő atyai nagynénje: Zsófia, Hannoveri Ernő v. fejedelem neje és I. György angol király anyja, (már nénjéről Pfalzi Henriettáról, Rákóczi Zsigmondnéról is rokon,) szintén fentartá a vérséget II. Rákóczi Ferenczczel, s gyermekeinek keresztanyja volt.

Thaly Kálmán.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Wallenstein horvát karabélyosai. 1623—1626-ig. Levéltári kutatások alapján írta dr. *Ballagi* Aladár. Budapest, Franklin-társulat 1882. — Ára 2 forint.

Ballagi Aladár csak egyet fordúl s mindjárt egy-egy uj könyvvel lepi meg az olvasó közönséget. Mi itt Budapesten várjuk tőle III. Károly magyar király uralkodása történetét, Kossuthnak a mult 1881-ik év nyarán ugy nyilatkozott, hogy Mátyás király és kora tanulmányozásával foglalkozik s ime a harmincz éves háboru — és Wallenstein élettörténetének — mely már toll alatt van — egyik episódjával lép a világ elé. Pár év előtt a *nemes-testőrség,* azután a *magyar nyomdászat,* s ma a *horvát karabélyosok* története egyaránt váratlanul jött. — Valóban Ballagi nagy mestere a könyvcsinálásnak. Más író egy pár »Századok«-beli czikkben kimeritette volna tárgyát, Ballagi megragadván egy jó gondolatot, benyargal 10—12 levéltárat, elkölt 10—12 száz frtot s addig jár kel, míg könyvet ír belőle, de mivel tehetséges elbeszélő, senki se vallja kárát, mert mindenkinek kellemes olvasmányt nyújt. Mikor a karabélyosok történetét végig olvassuk, önként eszünkbe jut a jó öreg Duxnak egy mondása, hogy: a magyar regény- és beszélyirók ugyancsak szedjék össze magokat, mert a történetirók maholnap elhódítják olvasóikat. E kis könyv (kis 8-ad rész 312 oldal), melyet két este könnyen keresztül lehet olvasni, valóban oly érdekes s oly hatással volt ránk, mintha csak egy jó regényt olvastunk volna s ezt író előnyére emlitjük fel, mert stylusa könnyed, folyékony, jó magyarsággal van irva, tárgyát müvészien, mondhatnók oly hatásosan rendezi be, mint akár egy drámairó. De azért nem kell azt gondolni, hogy Ballagi tán valami képzeleti dolgot ad elő, a világ kincséért sem, az ő müve, bár kisebb körben mozog, ép oly alapos, ép oly részletes s ép oly beható munkát kiván, mint akármely nagyobb szabású történeti mű s tömérdek uj eddig ismeretlen adattal gazdagitja részletes historiánkat. Hibát csak abban találunk, hogy ezt ő maga is elmondja a czimlapon, az előszóban s tárgyalás közben is

egynehányszor, a mit pedig ízlése rovására metszünk fel, mert a jegyzetekből ugy is mindenki látja és sokkal értékesebb dolgozat volna, ha a bírálók emelnék ki az eredeti kútforrások sokoldalu tanulmányozását és fáradságos voltát, mintsem hogy a szerző maga hirdesse.

Föltünt az is, hogy szerzőnk a 30 éves háboru történetét csupa zürzavarnak tartja, s olyanformán beszél, mintha ennek kitisztázása reá várna. Ugy gondolom, hogy ez a nyilatkozat kissé nagyon is viszonylagos. Mert bárkinek is, a ki hozzá kezd tanulmányozásához, annak persze hogy eleinte zürzavaros mindaddig, míg meg nem tanulja, ha azután jól megtanulta, akkor azután nem zürzavaros. De kétlem, hogy szerzőnk előtt senki se lett volna, a ki jól ne tudta s meg ne írta volna. E kategoriába tartozik amaz állitás is, hogy Wallensteint mint katonát még eddigelé senki se méltatta kellőleg s e szerint e méltatás is szerző becses tollára várakoznék.

Készséggel ismerem el, hogy szerző báró Gál Péter, gróf Zrinyi György, Orehoczi és gróf Isolani karabélyos ezredei összeállitása, felvonulása, élelmezése,[1]) harczai és szétoszlása eseményeinek elősorolásában értékes tanulmányozásokat tett s hogy ezek nagyrésze épen hazai történetünkre nézve érdekes felvilágositásokat szolgáltat. És itt csak nehány sorral bátorkodunk kiegésziteni az elősorolt adatokat. Szerzőnk műve 504-ik lapján emliti *Keglevics Pétert* is, e vezér hátra maradt naplójában pár szóval igy emlékezik katonáskodásáról:

— »*1631.* Az ez évi napló (kalendárium) nincs meg, hová lett nem tudom, mert ez évben háborúba mentem ő felsége hadseregével Hrazsonachky ezredessel. (Ugyanaz lesz, kit szerzőnk valószinüleg helyesebben Hrasztovaczky ezredesnek ir.)

— *1632.* febr. 4. Ezredemnek 10 patenst vettem, 10 kompánia beszerzésére. E szerint febr. 11-én ezredes lettem ő felsége hadseregében. Haza jöttem és katonákat szereztem.

— April 12-én ezredemmel a hadsereghez mentem.

— *1634. febr. 24.* Eger városából, hol sulyosan megbetegedtem, a hadseregtől eljöttem s Prielzába és Liubliánba jöttem és ismét felmentem a hadsereghez okt. 22-én.

— 1634. jan. 1-én. Haza jöttem a hadseregtől s lemondottam ezredemről.

— Febr. 26. A császári hadsereg generalissimus vezére Friedland és Michelburg herczege Eger városában meggyilkoltatott.

---

[1]) Az élelmezésnél szerző a *Küffel* szót emliti, ez a szó bizonyos bizonyos liszt vagy gabona mértéket jelent 32—40 itcze közt s katonai mü-nyelven még e század elején is használtatott.

— 1637. máj. 1-én. Fürstenfeldről, hol szállásom volt, negyedszer indultam ő felsége hadseregéhez. Schwarzenburger generalis ur volt a vezérünk. Voltunk pedig három ezreddel, Schwarzenburger a sánta, Galleron, ki Körösön kapitány volt és én Keglevics Péter.

— Szept. 8-án. Utoljára jöttem haza ő felsége táborából.[1])

Ennyi az érdekes naplójegyzetekből, mi Keglevich Péternek imperiumbeli szolgálatára vonatkozik. Véleményem szerint azonban mind e hazai adatok csak fölötte távoli kiegészitő részei a harmincz éves háboru történetének; evvel azonban semmiképen sem akarom az iró művét kisebbiteni, mely mint önálló monografia is bátran megállja a helyet s a katonai szervezkedésekre, hadállitásokra, öltözetekre, fizetésekre vonatkozó adatai és összehasonlitásai sokkal érdekesebb szolgálatot tesznek a magyar viszonyok részletes tanulmányozóinak, mint a külföldi háborúk íróinak. A harminczéves háboru, mint olyan, általában világ- (vagy legalább európai) esemény specialiter pedig Németország történetéhez tartozik; mi az imperiumnak soha se voltunk tagjai, nem is kivánkozunk lenni — s amennyire minket illet, a Bethlen Gábor és Rákóczi György hadjárataival van összefüggésben és ez álláspontról nézve, ugy gondolom, az adatok eléggé össze vannak gyüjtve s részben fel is dolgozva. Ha már most szerző magasabb álláspontra emelkedve, mint németországi- és világtörténeti eseményt fogja ily érdekes monografiákban előnkbe tárni, csak köszönettel fogja venni a magyar olvasóközönség, látva, hogy már nemcsak Wertheimer úr foglalkozik világeseményekkel, hanem íme egy másik ifju capacitásunk is kilép a hazai történetirás szük keretéből.

De végre is, Ballagi egyike legszorgalmasabb íróinknak, ki nem nyugszik és búslakodik egy-egy kis müve babérjain, hanem *folytonosan* dolgozik, ki előtt még nagy jövendő áll s kire nézve, ha leszokik némi apró — talán az ifjuságtól elválhatlan — modorbeli hibákról, be is fog következni a mit én jóslok, óhajtok és várok, annyival inkább, mert már eddig is dolgozott annyit és ugy, hogy történetirásunk legjobb művelői közt bátran helyet foglalhat. —K—s.

Das Feuer. Eine culturhistorische Studie von dr. Gustav Lindner, Brünn, Röhrer 1881. 231 Seiten.

Jelen időben, hol a cultura terén minden jelenség kiváló figyelem tárgyává lesz és annak eredetét kutatják, — majdnem magából a dolog természetéből folyik, hogy akadtak vállalkozók

[1]) Tört. Tár. XIII. kötet, 241. és 242. l.

kik a tűz, ezen ép oly hasznos, mint könnyen igen káros következményekkel járó elem történetének megírására kísérletet tesznek. Ahhoz azonban, hogy a tűz múltját leírhassuk, sokkal több előfeltétel kell, mint a mennyivel rendesen számolni szoktak. Ezen feladat megoldásához gyakorlati és történeti ismeretek szükségesek. Lindner ezen kettős követelménynek minden tekintetben megfelel, s könnyű, folyékony irálylyal beszéli el a tűznek egyes viszontagságait a különféle nemzeteknél. Hogy azonban munkáját épen ezen folyóiratban tesszük megbeszélésünk tárgyává, — ennek különös indító oka abban keresendő, hogy a szerző azon volt, hogy tanúlmányában a magyar forrásokat is felhasználja. És ha meggondoljuk, hogy e téren mily kevés előmunkálat tétetett, mindenesetre dícsérettel kell kiemelnünk azt, hogy Lindner nem sajnálta a fáradságot ezen elem történetét illetőleg hazánkban is tenni kutatásokat, és az eredmény, melyről számolni fogunk, tanúságúl fog szolgálni, hogy szerző a kedvező helyzetben volt, elég érdekes anyagot gyűjthetni.

Amint ezt a culturtörténelmi tárgyalás szükségessé teszi, Lindner megismerteti velünk a tüzet, a tűz-imádás, a regevilág, a babonaság és az evvel kapcsolatos válfajokhoz való viszonyában. Leírja továbbá az ó- és újkor építészeti ügyét, folytonos utalással és hivatkozással a néha annyira végzetessé válható elemre.

Amennyiben szerző a tűz mesterséges előállítását az emberi nem előmenetelének kiindúlási pontjáúl tekinti: teljesen igazolva van azon kérdése, vajjon mikép jött voltaképen létre az első tűz? Ha Lindner meg is engedi, hogy az ember valószínűleg láva-kiömlések szomszédságában, tűzhányók által ismerkedett legelőször meg tartósan a tűz jótéteményeivel, — de határozottan tagadja azt, hogy az ember a tűz előállítási mesterségét is ezen alkalommal tanúlta volna el. Mert mindenekelőtt az a fő, hogy az ember nem kapott kezéhez valami kész dolgot, mit egyszersmind fel is használhatott volna, — hanem hogy megtanúlta a mesterséget, hogy saját maga készítse a tüzet, hogy aztán ezen mesterséget bármikor, a szükséghez képest, gyakorolhassa is. Szerző azon nézetnek hódol, hogy az első emberi kezek által előállított tűz csupán dörzsölés következtében hozathatott létre. A kövek szétütésük és feldarabolásuk alkalmával nem ritkán szikrát hánynak, — s ezen tünemény az ősember figyelmét felhívta; minthogy továbbá ezen eset gyakran ismétlődött, — a föl nem foghatóság jellegét lassanként elveszté.

Természetes, hogy itt nem lehet feladatunk a görög bölcsészetnek a tűz eredete feletti véleményét — melyet szerző igen behatóan vizsgál — tárgyalni. Szintúgy nem bocsátkozhatunk részletes előadásába a tűzoltó ügynek állásáról a rómaiaknál és

az újkorban. Csak azon egyes mozzanatokat szándékozunk itt szemügyre venni és feltüntetni, melyek hazánkra vonatkoznak. Magától értetődik, hogy szerzőnek, ha oly magyar regékről emlékezik meg, melyek a tűzre vonatkoznak, első sorban Ipolyi magyar mythologiájához kellett magát tartania, — s egyátalán hangsulyoznunk kell, hogy Lindner azon volt, hogy a meglévő magyar irodalmat kitelhető módon felhasználja.

Lindner kiemeli, hogy az általa kitudott, a tűz kezelése és megőrzésére vonatkozó törvényes intézkedések egyik legelsőbbike, Szt.-István rendeletének 8-ik fejezetében foglalt azon szabályzati parancs, mely otthon a tűzőrzőket felmenti azon különben teljes szigorral megtartott kötelezettség alól, hogy az isteni tiszteleten jelen tartoznak lenni. Lindnernek igaza van, midőn czáfolja Meyndt-ot, ki Magyar- és Németország régi történeti viszonyaihoz írt adalékában, Szt.-István ezen intézkedéséből igen szégyenítő következményeket von le Magyarországnak akkori mivelődési állapotára vonatkozólag. Ha ugyanis Meyndt, Szt.-István ezen rendeletéből azt következteti, hogy egy ilyen lakás belsejének igen szegényesnek kellett lennie, úgy Lindner ennek ellenében igen helyesen azt hozza fel érvűl, hogy hasonló óvintézkedések még Bonvenuto Cellini sőt Me de Levigné idejében is dívtak, anélkül azonban, hogy abból hasonló következtetést szabad volna levonni. Tiltakozik azonban szerző legott az ellen is, mintha azt állítaná, hogy Szt.-István idejében a lakások belseje tán valami nagyon is díszesen lett volna berendezve. — Annak eldöntésébe sem bocsátkozik, vajjon vallási tekintetek, vagy a tűztől való félelem adott-e alkalmat ezen szabályrendelet kiadására. — Kapcsolatban fenti intézkedéssel azonban feltűnő azon XI. században divatozó enyhe pénzbírság, mellyel Szt.-István a gyujtogatókat sújtja. (II. rendelet, 30. fejezet) Verbőczy és az 1723-ki XI. és CIX-ik, valamint az 1808-ki XI-ik tcz. az ily vétségeket halállal bűnteti. A budai városi jog (1244—1421) kötél és kerék általi halálra ítéli a gyujtogatókat.

Igen érdekesek Pozsony, az egykori koronázási város tűzoltó viszonyairól szóló közlemények. Ezen város tűzoltó egyletei a középkor vége felé, nemcsak azon kor erkölcseire, gondolkozási módjára és a polgári élet állapotára vetnek fényt, hanem tanúskodnak arról is, hogy ezekben a német tűzoltó úgy szolgált mintául.

Szabályzott tűzoltórendszer első nyomaira az 1446-ki kamarai számadásokban akadunk. Ezekből kitűnik, hogy tüzveszély alkalmával a városház tornyán lobogót tűztek ki.

A XV-ik században Pozsony városában azok, kik tűz oltásánál közreműködtek, borral jutalmaztattak meg. Ha valakinek ruhája az oltás alkalmával tüzet fogott, vagy elégett, a község az

illetőt kárpótolta. 1492-ben már bőrből készült tűzvedrek voltak használatban, és ilyenek további beszerzésére a közhatóság 1503-ban adót vetett ki a zsidókra. Nemsokára rá az első vízhordókocsik hozattak be. 1555-ben Pozsonyban éji tűzvész alkalmával már lámpást használtak, mely a városháztornyon a tűzhely megjelölésére volt kifüggesztve. Lakomák, vagy más oly alkalmaknál mikor sokat főztek, mindenkor tűzőrség volt különösen kirendelve.

Az itt közölt adatok bizonyságot tesznek arról, hogy jelen mű hazai culturtörténetünket illetőleg igen sok tanúlságost tartalmaz, és e tekintetben nélkülözhetlen könyv annak, ki majdan egy kimerítő magyar mivelődési történelmet fog írni e tárgyról.

W. E.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs. I. Serie. I—VII. Band. 1876—81. (A VII. kötettől kezdve a munka ily mellékczímet vesz fel: Geschichte der Kämpfe Oesterreichs).

Franczia-, Olasz- és Németországban szinte mindennapos jelenség az oly mű, a melyet valamely állami vagy helyhatósági levéltár bocsát közre, hogy anyaga becsesebb részét tágabb körben megismertesse. Sőt néhány a tekintélyesebbek közül valóságos központul szolgál az oklevelek és ügyíratok közzétevésében. A mint azonban a Dunán lefelé hajózó Passaut elhagyta vagy a velencze-triesti vonalon utazó Cormonst elkerülte, valamint sok egyéb tekintetben, úgy ebben is más szokásra talál. Ausztria és Magyarország lakói igen sokat emlegetik a történelmen alapuló jogokat, de hogy valami nagy érdekkel viseltetnének a mult iránt, nem mondhatni. Alkotmányos országok természete szerint a közönség közönye megérzik az állami és helyhatósági intézkedéseken is: a mi levéltáraink nem nyernek oly budgetet, hogy még csak gondolni is mernének a kiadásokra. Csak egy kivétel van a kettős monarchiában: a közös hadügyminisztérium levéltára. Ennek bőven állanak rendelkezésére az anyagi eszközök, a minek következtében abban a szerencsés helyzetben van, hogy — hadtörténelmi osztálya útján — olyszerű működést folytathat, mint más országok nagy levéltárai.

Az anyagnak magában való közzétételét nem tekinti e levéltár czéljának. Alkalmasabbnak ítéli feldolgozott munkával lépni a közönség elé, a melynek tárgya, a dolog természete szerint, nem lehet más, mint hadi története az osztrák-magyar monarchiának — vagyis Ausztriának, mert a *közös* hadügyminiszterium

levéltára mindig csak *Ausztriáról* beszél mint hazáról, annak zengi multját, jövőjét és dicsőségét.

A hadi történet megírásában kétféle módozat volt lehetséges: rendszeres hadi történetet adni I. Ferdinánd korától kezdve, a kinek seregében először találjuk együtt a mai közös hadsereg főbb alkotó elemeit, vagy pedig egyes monográfiákat. A levéltár az utóbbi eljárást találta czélszerűbbnek, s munkálkodását nem I. Ferdinánd korával kezdte meg, hanem az 1700 körüli eseményekkel.

A választás nem mondható rossznak. Alig van korszak a Habsburg-ház történetében, a mely válságos állapot dolgában evvel mérkőzhetnék. Föltámadt még egyszer utoljára a török hatalom, hogy megkisértse hódítását Németországba vinni. A bécsi kormánynak a magyar nemzet elnyomására irányuló törekvései oly elkeseredett harczba bonyolítják ennek többségét Ausztriával és a Habsburg-házzal, hogy ellenök kész bárkivel szövetségre lépni. Francziaország nagymérvű belső gyarapodását fölhasználva az addiginál nagyobb erővel fordul ellene, hogy a Valois-Bourbon és Habsburg házak százados harczát az előbbinek teljes túlsúlyra emelésével fejezze be. Ebben nem elég: a Habsburg-ház spanyol ága kihal s annak utolsó tagja a Bourbon-ház egyik sarjadékát nevezi ki utódává, s a spanyol nemzet nem talál okot, miért helyezkedjék uralkodója ezen nézetével ellentétbe.

S ezen sok oldalról való támadással szemben igen szegény volt támogató eszközökben a bécsi udvar. A Habsburg-ház német ágának feje ugyan, mint római-német császár, a keresztyénség első fejedelme volt s bírt azzal a joggal, hogy valakinek királyi czímet adományozhasson: de a nagy rang alig volt képes a legnyilvánosabb gyöngeségeket eltakarni. Egyik tőzsérnek az adók nagy része volt lekötve, másnak a bányák; Liegnitz és Wohlau el valának zálogosítva, 1703-ban az Openheimer-féle csőd teljes zavarba hozta a pénzügyeket. De nemcsak ezért volt a bécsi udvar gyönge. A gyöngeség főforrása az vala, hogy a Habsburg-ház ezen ágának különböző országai a lehető legcsekélyebb érdeklődéssel viseltettek az udvar törekvései iránt.

Igen méltán képezheti tehát tanulmány tárgyát, mik voltak azok az eszközök, a melyek segítségével e harczok utóvégre is szerencsésen végződtek be a Habsburg-házra nézve.

A legtöbbet mindenesetre az tette, hogy a tengeri hatalmak — Anglia és Hollandia — Francziaország túlsúlyát magukra is veszedelmesnek találván, minden erejökkel segítették a bécsi udvart Francziaország ellen. Ez természetesen azt nagy függésbe hozta az előbbiektől, a kik nem akarván a Habsburg-ház többi háborúinak terhét is viselni, másfelé mindig békét igyekeztek létrehozni, Magyarország kielégítését pedig épen gyakran és erő-

sen követelték. E harczok különben kisebb államoktól is függésbe hozták a bécsi udvart, azoktól t. i., a melyek segédcsapatokkal támogatták. A császár igen sok nagy dologban kénytelen volt engedékenységgel viseltetni a szász választó fejedelem iránt, csak hogy el ne vigye az ő csapatait.

De igazságtalanok volnánk, ha azt állítanók, hogy egyedül a külföld segélye tartotta volt fen a Habsburg-ház német ágát. Nagy része volt e harczok szerencsés lefolytában az ő hadseregének, a mely ugyan igazi zsoldos jellegű hadsereg volt s annak minden fogyatkozásaival, hibáival birt, a népet, államot kitelhetőleg zsarolta (a tábornokok p. ha valamely hadjárat vezetésére fölszólíttattak, mindig előléptetést s azonkívül külön pénzügyi kedvezményeket követeltek), de mégis megállható sereg volt, a miben kiváló érdeme van annak az embernek, a kit XIV. Lajosnak csak egy szavába került volna Francziaország számára megtartani, t. i. Jenő savoyai herczegnek.

Méltán megérdemli ő, hogy mint a Habsburg-háznak egyik legnagyobb katonája és államférfia érdeme szerint méltányoltassék. De bármily kiváló alak volt is, kétségtelen, hogy van a mi még ő nála is jobban érdekli azt, a ki »a császári királyi osztrák hadsereg szervezetének és fejlődésének története« iránt érdeklődéssel viseltetik. Ez a valami a mondott hadsereg. Már pedig kétségtelen, hogy ezen a munka szerzői által is elfogadott szempontból nem tekinthető szerencsés gondolatnak, hogy Jenő herczeg és nem a korabeli hadsereg vétetett fel központnak.

Az a körülmény, hogy Jenő herczeg képezi a munka központját, eredményezi azt, hogy egymással összetartozó dolgok külön választatnak, különvalók pedig összekerülnek. Avagy ki tagadhatná, hogy a zentai csata nem a höchstädti és turini napokkal, nem a pozsareváczi béke előzményeivel, hanem Buda bevételével, s a mohácsi és szalánkeméni mezőn aratott diadalokkal tartozik együvé. Más viszásság is származik abból, hogy Jenő herczeg választatott központtá. Míg azok a hadjáratok, a melyekben részt vett, »lehetőleg teljesen« le vannak írva, addig a többiek csak annyira, a mennyire az összefüggés magával hozza, a helyett, hogy az szabná meg a mértéket, mennyire volt az illető hadjárat az összes hadviselés eredményére befolyással.

Nem szőrszálhasogatás, a mit mondunk. A tárgy szabatos körülhatárolása egyik legelső föltétele a mű sikerének. S annál inkább kell azt e helyen hangsúlyoznunk, midőn nem valami kisebbszerű tanulmányról van szó, hanem monumentalis munkáról, a melynek a segédeszközök oly mértékben állnak rendelkezésére, mint kevés másnak, s a mely egy egész hivatal éveken át folytatott működésének képezi eredményét.

Jenő herczeg hadjáratai történetén ugyanis a közös hadügyminiszterium levéltárának egész hadtörténeti osztálya dolgozott. Az első kötet, a mely mintegy bevezetést képez a tulajdonképi munkához, s Európa főbb államainak akkori állapotát adja elő, különös tekintettel azon viszonyokra, a melyek ezeknek katonai erejére befolyással voltak, — szerző megnevezése nélkül lett közrebocsátva, a mi arról tesz tanuságot, hogy a hivatal több tagja készítette. A második kötet, a mely az 1697—8-iki hadjáratot és a kárlóczai békét tárgyalja, Angeli tollából került ki, a harmadik és negyedik, a melyek a spanyol örökösödési háboru két első évének 1701-nek és 1702-nek hadjáratait adják elő, Wetzernek köszönik létrejöttöket. Az ötödikben Danzer adja elő az 1703-ik, a hatodikban Ratzenhofer az 1704-ik, a hetedikben Rechberger az 1705-ik év katonai eseményeit.

Ezzel a mű még korán sincs befejezve. Ez csak az első sorozat hét első kötete. Mindazáltal már most is eléggé alkalmas arra, hogy felőle beszélhessünk, sőt szinte kötelességünk is, mert igen jelentékeny része hazánk történetére vonatkozik. Az első kötetben igen jelentékeny rész az a mi a császár-király magyar csapatairól szól, a második kötet szinte egészen a mi történetünknek képezi részét, az ötödik, hatodik és hetedik kötetben hosszú fejezetek szólnak a Rákóczi-féle fölkelésről, de még azon részekben is, a melyek nincsenek tulajdonkép a magyar történetnek szentelve, sok bennünket érdeklőt találunk p. magyar csapatainknak és magyar előkelőinknek (különösen Pálffy János) a külföldi harcztereken való szerepléséről.

A művet nemcsak tartalombeli gazdagsága, hanem egyéb tulajdonai is ajánlják. Az anyag, legnagyobb részt, első forrásból van merítve s szerzők — katonai képzettségök és tapasztalataik segedelmével — sok oly dolgot vettek észre, a mi ugyan e tárgy ugyanazon forrásaiból merítő polgári kutatóinak figyelmét elkerülte. Igen alkalmas e tekintetben az összehasonlításra a zentai csata és előzményei leírása Arnethnél és e műben.

De vannak fogyatkozásai is. Ezek első sorban a munka rendszerének képezik kifolyását. Az a körülmény, hogy a teendők így elapróztattak, azt eredményezi, hogy a munkának nincs igazi egysége, mindenik rész szerzője csak a maga esztendejével foglalkozván, nincs meg az egész fölötti áttekintése, nem képes annak számára az azt megillető helyet az egészben kijelölni s így a kötetek nem úgy függenek össze, mint valami szerves egész részei, hanem mint mechanikailag összefűzött egészek. Ugyanegy dolognak három helyt is neki indúlnak s mindenütt más és más az eredmény.

Az elaprózásból más hiba is származik. Szerzők, a szorosan

katonai dolgok kivételével, kétségtelenül az áttekintés hiányát érezve, szinte félnek az eredetiségtől. De azért nem vonakodnak ítéletet mondani, csakhogy ezeket az ítéleteket nem maguk alkották, hanem utána mondják majd Arnethnek, majd Bidermannak vagy Kronesnek. Még gyakoribb az az eset, hogy az ítéletet egyszerűen az ügyiratokból veszik át, van eset reá, hogy egynémely alak megítélésében — p. Rákóczyéban — szerzők egészen lépést tartanak a bécsi hivatalos körök nézetváltozásaival.

Ezzel még egy gyönge oldalához értünk e munkának. Ha szerzők az egykorú iratokat mind barát, mind ellenség részéről gondos tanulmány tárgyává teszik, okvetlenül kell, hogy — bizonyos mértékig legalább — emancipálják magukat az egyik rész előítéletei alól. De ők ezt nem cselekszik s míg a bécsi levéltárakat a legnagyobb gonddal átkutatták, nem tették ezt azon levéltárakra nézve, a melyekben az akkori császári és királyi hadsereggel szemközt állók iratai őríztetnek. A magyar Országos Levéltár, az Erdődyek vörösvári levéltára — pedig ezek azon helyek, a melyeken a magyar fölkelők aktáinak főtömege együtt van — bármily hihetetlenül hangozzék is, teljesen elkerülték szerzők figyelmét. De még a kinyomtatott források és segédkönyvek használatban is elégtelen apparatusok: Thaly Kálmánnak munkái és nagymérvű gyűjteményei majdnem teljesen ismeretleneknek látszanak előttök. Sőt a kötetekhez csatolt kútfő összeállításból azon meggyőződésre kellett jönnünk, hogy szerzők a magyar és latin nyelven irott munkákat egyáltalában figyelmen kívül hagyták, a mi, ha a többi országok ügyeire már nélkülözhető is, nálunk nem az. Miután pedig a latin és magyar munkák elmellőztettek, a magyar álláspont jelezésére Majláth régen meghaladott művének és Horn »Franz Rákóczy II«-jának kell helyt állani. Igy esik azután, hogy Bottyán tábornok az egész hatodik köteten át mint gróf Batthányi szerepel, igy az, hogy míg a tulajdonképi császári és királyi hadak viszonyai kitünően le vannak írva, igen töredékesek azok az adatok, a melyek a monarchia egyes országai és tartományai (még németek is, a tartományi levéltárak elmellőzése következtében) által tartott csapatokra vonatkoznak. A magyar nemzeti hadrendszerről p. az a képtelenség mondatik el, hogy az a mohácsi vészszel megszünt. Mily kár, hogy Salamon idevágó dolgozatait nem ismerik.

Mennyire az egykorú hivatalos iratok befolyása alatt állanak ítéletök mondásában a szerzők, arra érdekes például szolgál az a mód, a hogy a német ügyekről írnak. Mindenütt a német hazát, német hazafiságot, a német önérzetet s a német szívet találjuk előtérben. Mintha csak a »német dicsőségü római szent birodalom« (das heilige römische Reich deutscher Herrlichkeiten)

cancelláriájából került volna e mű ki, nem veszi észre, vagy nem akarja észre venni, hogy az akkori egyes német államok már külön czélokat követő egészek s csak elméletileg részei a nagyobb egységnek, nem látja meg azt, hogy a spanyol örökösödési háború idején Bajorország mint önálló ország állott szemben Ausztriával s minden további gondolkozás nélkül utána mondja az egykorú íratoknak p. azt, hogy »a bajor választó fejedelem mind merészebb lett hazaáruló vállalataiban,« mintha csak valamely alsó-ausztriai vagy stíriai úrnak az ellenséggel való összejátszásáról volna szó. A hivatalos íratok jártató szalagján azon is kesereg e mű, hogy »fejedelmekben, népben hiányzott a jóakarat és erő, hogy közös megfeszített tevékenységgel szigorúan és hűen a császárhoz csatlakozva, lerázzák az idegen befolyás gyalázatát, a mit minden háború Németországra hozott, és a belső bajokat orvosolva visszaszerezzék a birodalom számára azt az állást, a mely azt az európai államrendszerben megilleti.« A német birodalom iránti lelkesedés még ily majdnem kómikus mondásra is ragadja az egyik írót: »Húsz évvel előbb (1683-nál) épen másfél századdal azelőtt, hogy a lipcsei ágyúdörgés Németország fölszabadulását hirdette Napoleon járma alól.« Ha csak Németország dicsőségeért való aggodalom háborgatja a »cs. k. osztrák« tiszt urakat, nyugodtan lehetnek: az 1866-iki és 1870-iki hadjáratok oly hatalmassá tették azt, a minő soha sem volt a »szent birodalom« idejében.

Nem kevesebb ragaszkodást találunk a hivatalos íratok ítéleteihez azon helyeken, a melyeken XIV. Lajosról van szó. Gyakran azon a hangon vannak azok tartva, mintha seregeink most indulnának a franczia király ellen. Tudják ugyan, hogy a Valois-Bourbon és Habsburg házak gyakorta megújuló küzdelme az európai elsőség feletti harcz volt, még sem akarják XIV. Lajos tetteiben ennek részét látni, hanem azt fejtegetik, hogy e király gonosz indulatú országrabló, lázító s az európai törvényes rend fölforgatója volt. Ezt állítani, helyén volt akkor, de az utókor tiszte az elfogultságot félretéve mondani ki az ítéletet. A XIV. Lajos elleni vádak közül legjogosultabb az, a melyet ellene, mint valláselnyomó ellen emelnek. »XIV. Lajos, olvassuk, magáévá tette az angol parlament azon doktrináját, mely szerint az állam az egész nép vallási öntudatának is ura.« Csak az a különös, hogy ugyanabban a műben I. Lipót és Kollonics rendre magasztaltatnak s egészen el van az mellőzve, hogy Lajos az európai jogirend képviselőjétől, t. i. I. Lipóttól, is tanulhatott e tekintetben s nem volt arra szüksége, hogy az eretnek parlamentiek között keressen eljárására példát.

Még viszásabb s az egykorú hivatalos íratoknak rabszolgamódra követését tanúsító dolog az, a hogy e mű Angliáról és

Hollandiáról beszél. Tudvalevő s az osztrák kormány emberei által is akárhányszor elismert tény, hogy ezek segítsége óriási jelentőséggel bírt a mindig pénzszűkében levő bécsi udvarra nézve, sőt hogy támogatásuk nélkül ez egyáltalán képtelen lett volna Francziaországgal szembeszállani. Igaz, hogy azok azt nem tisztán igazságszeretetből, hanem saját érdekeik védelme kedvéért tették, de utóvégre is Ausztria harczát vívták, nem a magukét. Mily viszás az, hogy előállnak majd két század múlva a bécsi kormány történetírói s nem azt veszik észre, hogy Ausztria a tengeri hatalmak segítsége nélkül tehetetlen lett volna, hanem azt, hogy néha félreértések voltak a szövetségesek között, a melyek egyik-másik követnek egy-egy rossz órát szereztek s ennek fejében neki állnak azok kalmár lelkületéről s haszonleséséről beszélni. Vagy szerintök önzetlenség, ha a bécsi kormány tartományokat szerez, de megsiratni való haszonlesés, hogy Anglia is ráteszi Gibraltárra a kezét?

A mi Magyarországról van írva, nem tartozik a mű erős oldalai közé. Nem értik hazánknak sem multját, sem jelenét, bizonytalanok a részletes ismeretekben. Ezen különben nem is lehet csodálkoznunk. A második kötet kivételével az arra vonatkozók csak másodrendű figyelemben részesülnek s a mi fő, e mű szerzői légmentesen elzárkózni igyekeznek minden magyar hatástól.

Szerzők oly intézmény emberei, a mely szinte változatlanúl maradt meg a dualismus előtti időből. Ez természetesen megérzik rajtok. Magukról úgy beszélnek, mintha az 1867-iki kiegyezés soha létre nem jött volna (mindig cs. k. osztrák) s a megbukott egységes birodalmi törekvéseket úgy tüntetik fel, mintha azok képeznék Ausztria és Magyarország fejlődésének természetes irányát. Szerintök Magyarország alkotmánya külön jog és pedig olyan, a melynek megtartásával nem lehetett kormányozni. Ismerik a királynak oly természetű »realis jog«-át, a mely ellentétben áll a koronázási esküvel. Ők tehát a magyar alkotmányt legföljebb az opportunitás szempontjából vélik figyelembe veendőnek (ennek módja iránt, úgy látszik, eltérnek a nézeteik), de minden esetre igen hibásnak tartják a bécsi udvar azon mulasztását, hogy a magyarellenes népelemeket hazánkban nagyobb mértékben nem mozditotta elő. A bécsi udvarnak e miatt tett szemrehányás magyarázataiból az is kitűnik, hogy az V. kötet szerzője teljességgel nincs tisztában hazánk akkori nemzetiségi viszonyaival. »A magyar elem hegemóniára irányuló törekvései sokféle akadályba ütköztek, első sorban a szláv lakosságnál, a mit a bécsi legmagasabb és legbefolyásosabb körök nem néztek rossz szemmel. Első eredménye volt ennek a horvátok és magyarok közti nyilvános ellen-

ségeskedés, továbbá a gyakori visszavonás egy részről a magyarok, más részről a ráczok és tótok (!) között.« Ugyan melyik hazai néppel szemben volt a magyarnak szüksége hegemóniára törekedni? Melyik tehette uralmát kétségessé? Ez alkalomból kikapják a magyarországi németek is a magukét, a miért könnyedén a magyarokhoz csatlakoztak. Annál nagyobb elismerésben részesülnek a szászok (szerzők tévesen a szepesieket egy kalap alá veszik az erdélyiekkel) mint a kik hajthatatlanok maradtak »a magyar hatalmasak minden zaklatásai és ígéretei ellen«, s a kik »nem voltak képesek megölni német szívökben a német érzést.« — Mintha nem az 1700-i Magyarországról, hanem a mai osztrák-cseh tartományokról volna szó.

A ki a magyarországi fölkeléseket nemzetiségi belső küzdelmeknek képzeli, természetes, nem képes azok valódi okait fölfogni. A Jenő herczeg hadjáratainak szerzői mitsem tudnak az 1671-et követett évtized rendszeres politikai és vallási elnyomásáról, ők a bujdosók fölkelését azon »gyülöletes gyanusításból« származtatják, melylyel a református papok kathólizáló törekvéseket fogtak a bécsi kormányra, továbbá a török és franczia izgatásból, a mely szerintük Thökölyvel tüzette ki a zászlót. Nincs szó az 1681-iki kiegyezésről, csak a császár által Thökölynek tett s ez által visszautasított kegyelmes ajánlatokról. Még inkább félreértik a Rákóczy-féle fölkelést. »Alkotmányos szabadságok — mondja VI. 179. — helyreállítása vagy egyéb úgy nevezett hazafias indok nem volt Rákóczi eljárásának az oka, hanem abból a nagyravágyásból származott, hogy magyar király lehessen és boszúból a Habsburg-ház iránt.« Hogy Rákóczi lelke mélyében nem vágyott-e a királyságra, nem tudjuk, az azonban bizonyos, hogy megszerezésére nem tett lépéseket, sőt a magyar koronát külföldi fejedelmeknek kinálta. Hogy lehet ezzel szemben azt állítani, hogy Rákóczi minden áron biztosíttatni akarta magának a koronát. Az osztrák kormányról ugyan el van egy helyt mondva, hogy nem volt tapintata a magyarokkal való bánásmódban, egyébütt azonban annak alsóbb rendű tisztviselőire van minden a kormány által elkövetett hiba hárítva. — Szabad ilyeket a történettudomány mai álláspontján mondani?

A Rákóczi-féle fölkelés jelentőségéről nagy véleményök van e mű szerzőinek. A VI. köteté p. nagyobb csapásnak tartja ezt a monarchia akkori erejére, mint a höchstädti (1703.) és speierbachi csatát, vagy Vendôme olaszországi előnyomulását. A fölkelő csapatokról is elismerik, hogy azok olykép voltak szervezve és fegyelmezve, hogy ha a nyílt csatát elvesztették is, tulajdonkép veretlenül maradtak. Mindazáltal nem értik a magyaroknak épen katonai szempontból való jelentőségét. Ők a magyar csapatokról

(VII. 417) azt mondják, hogy alacsonyabb fejlettségi fokon álltak a rendes miliceknél, más alkalommal azt, hogy csak »Scharen zusammen getriebener Barbarenhorden« (VII. 937.) voltak. A magyar fölkelő seregek minden katonai érdemét tehát nem ezeknek, hanem az itt volt — tudvalevőleg igen csekély számú — franczia tiszteknek s a német szökött katonáknak tulajdonítják. Nem gondolják meg, hogy ezek az Európa szerte bevett hadirendszerben növekedve, sem hajlandók, sem alkalmasok nem lehettek arra, hogy az attól teljesen elütő magyar hadviselési rendszert alkalmazzák.

Ily nagyobb szabású munkába gyakran csúsznak be apróbb tévedések, a nélkül, hogy azok az egész mű értékéből jelentékenyen levonnának. Mikor p. azt mondják, hogy Thököly korcsmáros lett Nikomédiában, hogy Rákóczi 1705. septemberén Egerbe hívott össze országgyűlést.

A földolgozott anyagon kívül eredeti ok- és ügyiratokat is közöl e munka minden kötet végén függelékképen. Minden kötethez van még egy külön lapszámozott füzet is mellékelve, a mely savoyai Jenőnek hadi levelezését tartalmazza. Ez is igen becses gyűjtemény, csakhogy kevés kivétellel közölve volt már Heller által, ezért is czélszerűbb lett volna a még közzé nem tettek kiadására szorítkozni. Vannak azon kívül e műnek igen szép térképmellékletei is. Sajnos, hogy ezek sehogy sem adják vissza az akkori viszonyokat. Ha valaki a második kötetben a nagy kiterjedésű mocsárokról, s a helységek hiányáról olvas, a térképen pedig jelentékeny számú lakosságra való jegyekkel találkozik, sehogy sem fogja az összefüggést a rajz és leírás között megtalálni. De hagyján volna még, ha e térképek nem lépnének fel avval az igénynyel, hogy annak a kornak, hanem a mainak térképei. De a politikai határok azon kor szerint vannak rajzolva, s a köztudomás szerint újabb Újvidék csakugyan ki van hagyva. Ilyképen sem annak a kornak, sem a mainak meg nem felelő képek.

A mutatókban való fukarságot is sajnálattal tapasztaljuk. Az előbbi kötetekben van »Ortsregister«, de a személyneveknek és tárgyneveknek nincs mutatójuk, a későbbiekből a helynévmutató is hiányzik. Lehet különben, hogy megváltoztatták az eredeti tervet s csak az összes munkáról fognak mutatót kiadni.

Óhajtjuk és reméljük, hogy »Jenő herczeg hadjáratai« továbbra is oly gazdag gyüjteményét fogják képezni a bécsi levéltárak anyagának, de hogy a többi források is jobban figyelembe fognak vétetni s hogy a kor megítélésében önállóbb és okadatoltabb kritikával fogunk találkozni.

Ábsthemius.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A MART. 2-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold püspök elnökölt. Első tárgya a Bay Ilona úrhölgy által kitűzött 20 ☐ pályadíj oda ítélése volt. A múlt gyülésen három bíráló neveztetett ki, kik közül *Pauler* Gyula leköszönt. A pályaművek elküldettek Pozsonyba gróf *Széchen* Antalnak, ki indokolt véleményét írásban küldte be. Azután *Ipolyi* Arnold bírálta meg azokat, s miután kitünt, hogy alapjában a pályadíj odaítélésére vonatkozólag mindketten egyet értenek, szükségtelennek látszott egy harmadik bírálót is kinevezni.

Gróf Széchen jelentését a titkár olvasta fel, s a nagy figyelemmel hallgatott művet a jelenlevők megéljenezték. Ezután általános érdeklődés közt Ipolyi Arnold vette át a szót, s egy tüzetes jelentéssel, mely a művészi jellemzés kellékeit körvonalozta, csatlakozott gr. *Széchen* indítványához a pályakérdés kiadását illetőleg — de miután még egy, a megkoszorunzandóval egyenértékü pályamü is érkezett be, ajánlá, hogy ennek szerzője kéressék fel, hogy pályaművét kettős tiszteletdíj mellett engedje át a Századoknak, s egyszersmind, hogy Bay Ilona úrhölgynek, mint a pályadíj kitüzőjének, a pályázat tárgyát indítványozóknak s gróf Széchen Antal bírálónak mondjanak köszönetet.

Gyárfás István v. tag indítványát, hogy jövőre még egy harmadik bíráló is neveztessék ki, ez uttal nem vette tanácskozásba; s elhatározta, hogy a 20 ☐ pályadíj a 7-ik számu pályamü szerzőjének fog kiadatni s a szerző nevét magában rejtő jeligés levél felbontatván, kitünt, hogy a kérdéses pályamü szerzője:

DR. LÁNCZY GYULA

orsz. képviselő, budapesti egyetemi m. tanár.

A jelenlevők szivélyes éljennel üdvözölték a koszorús pályamü szerzőjét.

Alig hangzott el az éljenzés, midőn Deák Farkas közérdeklődés közt felkelt, s azon méltányló és elismerő bírálatok behatása alatt, melyek két oly kiváló írótól származtak, kijelenti, hogy az 5-ik számu »J'ai pesé dans mes mains la cendre des heros« jeligével ellátott pályamű szerzője.

E kijelentés folytán a választmány elhatározta, hogy az 5-ik számu jeligés levélke is bontassék fel, mely megtörténvén, elnök felolvasta a jeligés levélkéből kivett névjegyet:

DEÁK FARKAS

igazságügyminiszt. osztálytanácsos s akad. tag.

A felhangzó éljenzés közt jöttek a választmány tagjai kezet szorítni a kitüntetett mü szerzőjével.

Ezután titkár a köv. indítványt tette: Azon valóban sikerült eredménynyel szemben, melyet a Bay Ilona úrhölgy adományából kitüzött pályakérdés eredményezett s melyről gróf *Széchen* Antal és *Ipolyi* Arnold urak beható jelentései meggyőzték a tisztelt választmányt, bátorkodom indítványozni: a bírálók véleményei, s ezzel kapcsolatban a pályakoszorúzott mű, adassanak ki a Századok legközelebbi füzetében. Az ezzel csaknem egyrangúnak ítélt »Egy palatinus« kivételével — melyre vonatkozólag külön határozat hozatott — a többiek adassanak ki a szerkesztő-bizottságnak, mely azonnal határozza el, hogy azok közül melyek közöltessenek a Századokban, s ezeknek szerzői már a márt. 15-én megjelenő Századokban szólíttassanak fel, hogy e czélból engedjék meg a jeligés levélnek a jövő ülésben leendő felbontását. A jelentések és kiadásra méltóknak ítélt pályamunkák a »Századok«-ból külön lenyomatban 200 példányban adassanak ki.

Az indítvány egyhangúlag elfogadtatott, s egyszersmind határozatba ment, hogy Bay Ilona úrhölgynek, a pályakérdés formulázóinak, Ipolyi Arnold püspök s gróf Széchen Antal bírálóknak a választmány és társulat hálás köszönete fejeztessék ki.

Következtek a felolvasások. Első volt a *Némethi* Lajosé, a Szirmay család naplója, mely tetszéssel fogadtatott, s a »Századok«-ban fog kiadatni.

Utána Kiss Béla olvasta fel *Kossutányi* Ignácz értekezését a „*Kerechenyi család a XVI-ik században*“ s az érdekes, gonddal dolgozott és levéltári kutatásokon alapuló dolgozat a »Századok«-ban fog megjelenni.

Utolsó tárgy »Miskolcz város monographiája« volt. E munkát Wagner János írta s annak megbírálására Miskolcz városa által a

választmány kéretett fel. A választmány Gyárfás István, Szilágyi Sándor és Thallóczy Lajos v. tagokat bízta meg e munkával. A jelentést, közmegállapodás szerént Gyárfás István készítette s olvasta fel. S az egész terjedelmében igy hangzik:

Alólirottak a t. igazgató választmány 1882-ik évi 12. sz. elrendelt határozatával Wagner Jánosnak Miskolcz város története és egyetemes helyirata czimü munkája 1-sö kötetének megbirálásával megbizatván, ez eljárásunkról jelentésünket a következökben van szerencsénk tisztelettel előterjeszteni.

Ezen első kötet az ősidöktől Sz.-István király koráig terjedő időt tartalmazza, s két főrészre oszlik, az első helyirat és természetviszonyok czim alatt: földirat, földtan, növény és állattani tekintetben foglal magában terjedelmes értesitést; a második: egyetemes fejlödési történet czim alatt az öskort, az ókort, ebben a római, hún és avar birodalmat, s ezután a magyar elöidöket, s a vezérek korát tárgyalja.

Az első főrész a természeti viszonyokról Kun Pál tanár, a 2-ik rész első fejezete az öskor, Pulszky Ferencz tagtársunk által bíráltatván, alólirottak birálatának csak az ókor s a magyar elöidök és vezérek kora maradt fenn.

Mindenekelőtt megjegyezni kivánjuk, hogy szerző munkája megirásában nagy előkészültséggel s az újabb források ösmeretével rendelkezik, s munkája már csak e tekintetben is kiváló figyelmet érdemel; nem lehet azonban tagadni, hogy munkája sok helyen nagyon terjedelmes, már mások által többször elmondottakat, habár elég érdekes modorban ismétel; e részben azonban figyelembe veendő, hogy ö munkáját főleg saját hazája fiai részére irta, kik nagy részben nem lévén szakemberek, az általa előadottakat ezekre nézve fölösleges ismétléseknek tekinteni sem lehet, söt oda lehet számitani, hogy e munkája a szakismeret terjedését nagyobb körben fogja eszközölhetni.

A római kort 5 lapon tárgyalja, s nemcsak Miskolcz, hanem Borsodmegye más helyein felfedezett római leleteket elősorolván, azon eredményre jut, hogy nem volt ugyan Miskolcz területe római colonia, de Pannonia kereskedelmi úthálózatába bele vonatván, fejlödésére a római müveltség befolyással volt.

A hunkort 9 lapon tárgyalja érdekes rövidséggel, Aquilejának Etele által — kit ö a latinos Attila néven emlit — történt ostromára nézve felemlíti, hogy e diadal emléket egy emlékérem: Attila és Aquileja nevével, képével, 441. 451. év számokkal tartja fenn, mely durva mü valószinüleg a XVI. és XVII. századból való. Azt azonban nem említi, hogy később, ez érem mi czélra veretett, s ki által, és hogy ez érem durva müvü kiállitása eredetiségre czélozott; ki kellett volna tehát határozottan fejezni, hogy ezen Attila-féle érmek valódi hamisitványok és semmi történelmi becsesel nem birnak.

Az avarkor 8 lapot foglal el, a rövid történelem mellett az avar leleteket elősorolja; majd fölemlíti a szent-galleni szerzetesnek Adalbert katona után az avarringekre vonatkozó előadását, melyre kimondja, hogy ez, mint afféle obsitos katonának nagyított, s részben valótlan elbeszélése komoly figyelemre nem méltó. Ezt azonban íly egyszerűen elvetni nem lehet, mert az avarringek léteztek s nyomaik ma is fenvannak, s ezeknek — mi még meg nem történt — szakértői részletes átvizsgálása előtt Adalbertet valótlan előadással vádolni nem lehet.

A magyar vezérek kora 9 lapra terjed. A magyarok bejövetelét határozottan 895-ik év késő őszére teszi; a honfoglalást a névtelen jegyző nyomán adja elő, elmondja, hogy a Kiewnél csatlakozott kunok vezérei mint nyerték el jutalmul Borsod-megyét és Miskolcz területét. Szerző előtt azonban igen feltünő, hogy Árpád mennyire igyekezett az elfoglalt területeken legelőször is a kúnokat letelepíteni s maga iránt lekötelezni. Ennek okául azt hozza fel, hogy a kúnok mind útközben, mind itt a hazában rakonczátlanok lévén, jónak látta őket Árpád dús adományozással azonnal letelepíteni, hogy őket lecsöndesitse, és »mozgó hadseregét e kevésbé megbízható elemtől megtisztítsa;« mindezen állitását szerző azzal indokolja, hogy, »úgy kellett lenni a dolognak.«

Ez azonban nem így volt, ezt a történelem sehol nem mondja és nem igazolja, hanem a névtelen munkájában azt olvassuk, hogy a két kún vezér nagy sokasággal Árpád nemzetéhez csatlakozván, ezzel egyetértve igen tevékeny részt vettek a honfoglalás nagy munkájában; a fentebb nehezteit dús adományozást megelőzte Ung várának ostromon bevétele, a Tisza és Bodrogköz elfoglalása, Borsova vár megvivása, Szalánhoz követségbe Ond és Ketel kun főembereknek, s kémlelés végett Tarczal kún vitéznek küldése stb.; mindezek hü és erélyes szolgálatai indították tehát arra Árpádot, hogy a »nem lázongó«, s nem »kevésbé megbízható elem«-nek, hanem hü fegyveres bajtársainak tapasztalt kúnok hüségét ajándékozások által kitüntesse.

Borsodmegyében e kúnpalócz telepítvények maradványaikéut felemlíti szerző a M.-Kövesd, Nagy-Mihály és Tard vidéki matyókat, kik mind kinézés, mind nyelvkiejtésökre nézve sokban eltérnek a gömöri és felső-borsodi palóczoktól; a Mátra és Bükk vidékén maradtak fenn az igazi kúnok ivadékai.

Reményleni lehet, hogy ezeket szerző részletesen ösmertetni, s a jelzett eltéréseket kimutatni fogja.

Végül nem mellőzhetjük felemliteni, hogy szerző legelébb a névtelen jegyzőnél a »terra magna, que nunc vocatur Miskoucy« szavakban Miskolcz nevére reá találván, e név származtatását nem nagy szerencsével kisérli meg. Szerinte (38 l.) Miscutum keltaszerü szó, s jelent menedékvárost, mert a bronzkor kezdetén a korábbi lakosok a hegyek közzé diósgyőri földvárukba menekültek, igy nyerte városunk a Miscu rómaiasan Miscutum nevet; ha pedig e név szláv eredetét fogadjuk el,

úgy azt a Mihály névből lehet magyarázni: »olyformán — úgymond — hogy ott a Mihály-Miskoucz nembeliek laktak.»

Ezt szerző legjobban tenné, ha munkájából teljesen kihagyná, miután e származtatás sem nyelvészeti, sem történelmi alappal nem bir; a régi »Miskócz« név azt látszik igazolni, hogy e városnak ezen neve palócz kiejtésü megtelepedőktől származott, mivel — mint maga megjegyzi — a Miskolcz név csak a XVI. sz. közepétől kezdve jött szokásba.

Ajánljuk szerzőnek, hogy az Árpád-kori oklevelekből állítsa egybe a Miskócz-nemzetség birtokait, s így földrajzilag constatálja azon nemzetség elterjedését, melynek neve Miskolcz városa nevével oly szoros összefüggésben van.

Mindezen hiányai mellett is szerző müve monographiáinkat egy kiváló munkával fogja szaporítani.

E jelentés alapján elhatároztatott, hogy Miskolcz városának »Wagner János Miskolcz monographiája I. kötete« kiadásra ajánltatni fog.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdijas tagoknak megválasztattak: *Vörös* Kálmán föv. tan. Budapest (aj. Ballagi Aladár) gróf *Pálffy* István cs. k. aranykulcsos Pozsony (aj. gróf Széchen Antal) *Schön* Károly megyei útmester Ipoly-Ság, *Heidrich* László mérnök Ipolyság (aj. Vitalis Mór.)

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint volt

bevétel	2,237 frt	31 kr
kiadás	314 frt	95 kr
maradék	1,922 frt	36 kr.

Végül gazdasági ügyekben zárt ülés tartatott.

A szerkesztői bizottság elhatározása alapján a 3-ik számu »A derék nem fél az idők mohától stb.« jeligével ellátott »Erdődi báró Pálffy Miklós« czimü pályamü szerzője ezennel felhivatik, hogy jelentkezzék a titkári hivatalnál, s adjon engedélyt, hogy müve a »Századok«-ban a szokott tiszteletdij mellett kiadassék — nem ugyan mint jellemrajz, hanem mint oly mü, mely becses levéltári adatokat tartalmaz.

A szerkesztői bizottság a 6-ik számú »Garai II. Miklós« czimü dolgozatot is hasonló indokból kiadásra méltónak itélte, ennek szerzője azonban időközben értesitette alulirottat, hogy nem kivánja a dolgozat kiadását.

A többi pályamunkák jeligés levélkéi a közelebbi választmányi ülésben fognak elégettetés végett bemutattatni.

Budapest, 1882. márt. 5-én.

Szilágyi Sándor,
titkár.

IRODALMI SZEMLE.

Id. Szinnyei József a »Komáromi Lapok« múlt évi folyamában megkezdte a komáromi magyar színészet történetének közlését, s eddigelé már 1821-ig jött. A szerkesztő arra a szerencsés gondolatra jött, hogy e becses munkából külön lenyomatokat is készíttet. Azért mondjuk azt szerencsés gondolatnak, mert e szerény czim alatt sokkal több van adva, mint a mennyit az olvasó vár. Egy darab mivelődés történeti s korrajz az, mely az egész hazai színészetet is befoglalja, mint azt a vándortársulatok idejében a dolog természete is magával hozza; mely miután csak 50 példányban nyomatott, maholnap igen ritka munka lesz.

— Egy másik külön lenyomat is fekszik előttünk: »Vasvári Pál és a pesti egyetemi ifjúság 1844—1848/9.« Ennek szerzője *Thallóczy* Lajos. E folyóirat segédszerkesztőjének müve levén, nem bocsátkozunk részletes taglalásába: de még sem állhatjuk meg, hogy ne ajánljuk. Ki ne olvasná részvéttel és fájó érzéssel azt a vázlatot, mely e szép reményü ifjú rövid, de tettdús életéről annyi melegséggel s annyi pártatlansággal van, a véletlen által megmentett okiratok és levelezések alapján irva? A mi lapunk olvasóit különösen fogja érdekelni — hisz olyan ifjúnak életéről van itt szó, ki történetirónak készült, s ki birt is minden kellékkel hogy azzá legyen. Bizony megérdemelte a fáradtságot, hogy rá tüzze e szál babért arra az ismeretlen sírhalomra, ott az abrudbányai havasok közt.

(z. s.)

— Dom Francois Chamard franczia benczés »Les reliques de Saint Benoit« czim alatt egy igen becses munkát adott ki, mely gondos és lelkiismeretes buvárlat alapján, az összes erre vonatkozó kútfők felhasználásával készült, s minket azért is érdekel, mert a hazánkban (jelesül az egyet. könyvtárban) levő kútfők is fel vannak használva.

— Gyertyánffy István, a budai tanitóképezde igazgatója, egy vaskos kötetben megirta ez intézet történetét, terjedelmesen és részletesen. E könyv tulajdonkép 8 évi »Értesitő« helyét pótolja, s két részből áll: magából a történetből s statisticai kimutatásokból. Hogy aprólékosságig részletesnek kellett lennie, azt a dolog természete hozta magával: nagybecsü adalékot képez a hazai tanügy történetéhez.

— A könyvkiállitás főcatalogusa, mely páratlan diszmü leend, a megnyitási ünnepélyre még nem készült el. De ez ünnepélyen már láttunk két részleges catalogust: a *Dankó* József kanonokét saját könyvornamenticai kiállitásáról. Ritka izléssel és elegantiával kiállitva. Az első lap kerete Cecchi J. rajzának facsimilije, a füzetben Etienne Robert arczképével, mely a Desrochers rajzának facsimilije s a végén is igen szép renaissense ornamenticákkal. A másik az »Egyetemi nyomda termékeinek czimtára« 1877—1887. közt, összeállitva *Baloghy* István tagtársunk által. Ritka gonddal és szorgalommal összeállitott s valódi bibliographiai becsesel biró munka.

VEGYES KÖZLÉSEK.

Az országos könyvészeti kiállítás megnyitása márt. 5-én fényes és díszes közönség jelenlétében megtörtént. *Ráth* György, egyike legjelesebb amateureinknek, ki maga is gyönyörű könyvtárral rendelkezik, nagy szorgalommal és szakismerettel hozta létre e kiállitást. A megnyitási ünnepélyen ő üdvözölte egy rövid s tárgyhoz mért beszéddel *Trefort* minisztert, ki aztán egy hasonlag rövid találó válasszal, melyben e kiállítás fontosságát emelte ki, megnyitotta azt. A közönség egészen meg volt lepve a roppant kincsek láttára: főként a Corvinák, a magyar scriptorok és miniatorok sorozata, Apponyi, Emich kiállításai, Dankó gyüjteménye vonták leginkább magukra a figyelmet. De meglepő volt a régi és modern könyvkötészet s a nyomdák kiállításai. Az egészben a leghübb és legnevezetesebb az 1711. előtti magyarországi könyvészet hosszu és beható tanulmányok tárgyát fogja tenni: ez is egészen lekötötte a látogatók figyelmét. Ugy hisszük, hogy a sok fáradság, melybe e munka került, meg fogja gyümölcsét teremni.

— A »délmagyarorsz. történ. és rég. társ.« febr. 22. tartotta rendes havi választmányi ülését Ormós Zs. elnöklete alatt. Beszédében említi, hogy Délmagyarország 100 éves visszacsatolásának emlékére alapított múzeum nemsoká megnyeri az alapszabályok megerősitését. A jegyzőkönyv hitelesitése után *Pontelly* olvasta fel jelentését. A régiségtár, az érem és a bankó-gyüjtemény, a könyv és okirattár szépen gyarapodott. Ezután a pénztárnok jelentése, ennek végeztével Czirbusz Béla felolvasása következett, a »bánsági bolgárok bevándorlásáról.« Tagválasztás és az adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet-szavazás után az ülés elnökileg bezáratott.

— Doby Antal tagtársunktól következő kis érdekes közlést vettük: Adalék a Székesi gróf Bercsényi-család történetéhez, Thaly Kálmán jeles történészünk a »Századok« 1877-ik évi folyam 679. s következő lapjain közzé tette a történelmi jelentőségre szert tett gróf Bercsényi család nemzedékrendi táblázatát, — azon kérelemmel a közönséghez, hogy ha valaki a közzétett adatokat bővíteni tudná, azt a Századok szerkesztőjéhez küldje be. E sorok irója, mint a magyar családtannak egyik dilettáns művelője, szintén érdekkel viseltetik tört. családaink származása iránt, s ez okból megjegyzi, hogy közlött nemzedék-rendi táblázaton nem találjuk gróf Bercsényi Ferenczet, ki az 1802. évi pozsonyi országgyülés felsőházának tagja volt (l. azon évi országgyülés naponként való jegyzés XX. l.) — Ugyancsak Doby Antal: »Magyarországi bennszülött és beköltözött mágnás családok rövid ismertetése« ezim alatt közérdekü genealogiai munkát ir, melyhez már egy évtized óta gyüjti az adatokat.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTAR.

— MAGYARORSZÁG EMLÉKLAPJAI ezer éves történetében. Szerző *Kerékgyártó* Árpád. Budapest, 1882. 8-adr. XXIV. és 712 l.

— AZ ARANYBULLA keletkezése, összehasonlítva az angol magna chartával. Irta *Szántó* Sámuel. Külön lenyomat az »Erdélyi Muzeum« 1881-iki folyamából. Kolozsvár, 1881. 8-adr. 58 l.

— VASVÁRI PÁL és a Pesti Egyetemi Ifjuság. 1844—184$^{8}/_{9}$. Irta *Thallóczy* Lajos. Budapest, 1882. 8-adr. 92 l. Ára 50 kr. Pfeifer N.

— A TENGERI ZSÁKMÁNYJOG elvei a háborúban, tekintettel a semleges hajózásra, és kapcsolatban a kalózkodás kérdésével, történeti és elméleti szempontból. Irta dr. *Csarada* János, a nemzetközi jog magántanára a budapesti kir. tud. egyetemen. Budapest. A szerző tulajdona. 1882. 8-r. 208. l. Ára 2 frt.

— A KOMÁROMI MAGYAR SZINÉSZET története. Irta idősb Szinyei József, második füzet 1819—1821. Komárom, 1882. 8-adr. 65—128 ll. Ára 40 kr.

— KELETI TESTVÉREINK. Irta László Mihály, Budapest 1881. 8-adr. 85. l.

— DANKÓ JÓZSEF esztergomi kanonok könyvornamentikai kiállítása. Budapest M. D. CCC. LXXXII. Díszkiadás kis 8-adr. 36. l.

— A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI NYOMDA terményeinek Czimjegyzéke 1777—1877. A magy. országos könyvészeti kiállítás alkalmából összeállította *Balogh* István. Budapest, 1882. 8-adr. VII. és 272.

— A BUDAPESTI ÁLLAMI ELEMI ÉS POLGÁRI ISKOLAI TANITÓKÉPEZDE multja és jelene (1873/74—1880/81.) Adalékul az elemi és polgári iskolai tanitók képzésének történetéhez Magyarországon. A nevezett intézet igazgató tanácsának megbizásából irta Gyertyánffy István. Budapest, 1882. Nagy 8-adr. 528 l.

— LES RELIQUES DE SAINT BENOIT par le R. P. Dom François *Chamard*. Paris, 1882. 8-adr. 212 l.

— JOHANN III., König von Polen, Sobieski in Wien. Mit Hineinerwerbung einer Geschichte der Sieben Königinnen von Polen aus dem Hause Oesterreich. Ein Erinnerungsbuch an 1683. für 1883. zum 200 jährigen Jubilaeum der Befreiung Wiens von der Türkenbelagerung von Georg *Rieder*. Wien, 1882. 8-adr. 400 l. 2 frt.

JELENTÉSEK

a *Bay Ilona* úrhölgy által kitüzött pályakérdésre beérkezett pályaművekről.

I.

Gróf Széchen Antal jelentése.

A Bay Ilona által kitűzött pályakérdésre beérkezett dolgozatok áttekintésénél és megítélésénél mindenekelőtt a feladat valódi értelme és természete iránt véltem szükségesnek önmagammal tisztába jönni.

A »kútforrási tanúlmányon alapúló egyéni jellemzés« nézetem szerint egyaránt föltételezi a történeti kutatást, és kútforrás ismeretet, a psychologiai érzéket és mélyebb történelmi fölfogást, végre annak lehetőségét, hogy a nyert eredményeket irodalmilag élénkíteni, kidomborítani, alapjukon az olvasó elé határozott, élteljes alakot állítani lehessen.

Ezen szempontokból kiindúlva a beérkezett pályaműveket, három categoriába véltem sorozhatóknak t. i.:

a) melyekben a föntjelzett kellékek teljes mértékben feltalálhatók;

b) melyek azokat nagy mértékben megközelítik;

c) végre, melyeken inkább ezen kellékek egyike vagy másika, mint azok összhangzó egyesítése ismerhető fel.

Örömmel akarom mindazonáltal megjegyezni, hogy véleményem szerint a legtöbb pályaműnek van saját irodalmi értéke; egyik sem sülyed a komoly történelmi dolgozat színvonala alá; és a maga nemében mindenik és ezek habár különböző fokozatban, megérdemelnék, hogy a »Századok«-ban, vagy másutt, világot lássanak.

a) Az első categoria első helyére a 7. sz. alatti pályaművet: »*Széchényi Pál, kalocsai érsek. 1642—1710.*« vélem sorozandónak. A tárgy beható ismerete, a történelmi szempont tárgyilagossága, az ítélet higgadtsága, párosúlva a meggyőződés mélységével és az érzelem élénkségével, a múltnak szerencsés és mesterkéletlen összekötése a jelen benyomásaival; az irodalmi szerkezet összhangzása; az adatok bősége és változatossága, biztosítják ezen dolgozatnak a többi pályaművek közt az első helyet. Nem csekély érdeme azonkívül, hogy számos és jellemző kivonat közlésével sok fontos kútfő ismeretét közvetíti a nagyobb közönséggel, melyek — mint p. o. az angol-hollandiai képviselők diplomatiai levelezése, — eddig inkább csak a szakemberek figyelmét vonták magukra. Ámbár részemről az illető diplomatákat és jelesül Stepneyt, minden tisztelet és rokonszenv daczára, melyet jelleme és tehetsége méltán igényelnek, nem volnék képes mindenben oly kifogástalan, és föltétlenül megbízható tanúnak tekinteni, mint e tanúlmány szerzője, természetesen csak ott, hol véleményeiről és ítéleteiről, és nem ott, hol tényleges állításairól van szó. Az angol szárazföldi szövetségek és coalitiók természetében feküdt és ez képezte mindig egyik gyenge oldalukat, hogy mindig csak azt tartván szem előtt, mi rájuk nézve ideiglenesen »közügy« volt, azt kizárólag hangsulyozták és önálló szövetségeik önálló érdekeit, czéljait, állásuk igényeit és kellékeit, melyek mégis rendszerint a szövetség elfogadásának egyik tényezőjét képezték: — alárendelt fontosságúaknak és tűrhetetlen akadályoknak szerették tekinteni. Mennél többoldalú és szövevényesebb volt valamely szárazföldi szövetségesüknek, mint p. o. a Habsburg háznak állása, annál gyakoribbak és élénkebbek voltak az ellentétek, a kölcsönös elégedetlenség és ingerültség; és mennél inkább angol volt valamelyik angol képviselő, annál élesebben szokott ezen viszás helyzetnek és az abból fejlődő hangulatnak kifejezést adni. Kloppnak legújabb terjedelmes, nehézkes, és fárasztó, de gazdag kútfő tanúlmányon alapúló, elkiismeretes munkáját, mely a történelemnek sok tekintetben egészen új anyagot szolgáltat, (»Der Fall des Hauses Stuart« etc.) nálunk ez irányban még nem érdemesítették méltó figyelemre.

Ha a fennjelzett a) categoriának első helyét a 7. sz. alatti pályaműnek vélem is odaítélendőnek, alig tudom megegyeztetni a méltányossággal, hogy az 5. sz. alatti pályaműnek »*Egy palatinus*« csak a második hely jusson. A tárgy behatóbb ismerete, a szempontok újsága és találósága, — az egyénítés élénksége, az előadás irodalmi csínja és egyszerűsége, ezen dolgozatot »Széchényi Pállal« majdnem egészen egy színvonalra helyezik és a jutalom odaítélésénél valószínűleg csak az egyik, vagy másik tárgy iránti nagyobb, vagy kisebb érdeklődés és a dolgozatok terjedelmének aránya fogja a mérleg serpenyőjébe a döntő súlyt vetni.

A b) alatti categoriába vélem sorozni a 4-ik, 6-ik és 8-ik szám alatti pályaműveket, melyek mindegyike komoly figyelemre és elismerésre érdemes dolgozat, de irodalmilag és történelmileg a két föntebb bírált tanúlmánynyal nem áll egészen egy színvonalon.

A 4-ik sz. alatti »*Fráter György*« világos, bő tárgyismeretet tanúsító, higgadt és méltányos összefoglalása a híres szerzetes életére vonatkozó adatoknak; mely épen, mivel egyes állítások czáfolását mellőzve tényekre szorítkozik és a polemicus hangot kerüli, hősének és sokat vitatott eljárásának érdekes és figyelemre méltó apologiájává válik. Az előadást, minden folyékonysága és csínja daczára, némely fordúlatok, mint p. o. »keresztűl húzza múltját«, némileg idegenszerű alkotásnak tűntetik föl.

A 6. sz. alatti »*Garai Miklós*«, bő tárgyismereten és érdekes adatok szerencsés összeállításán és csoportosításán kívűl, új fölfogásokat és szempontokat hangsúlyoz az Anjouk és Zsigmond korának némely részleteit illetőleg, melyek a történelmi látkört ép úgy szélesítik, mint a kor és események mélyebb fölfogásához és behatóbb megítéléséhez kedvező talajt szolgáltatnak. Bizonyos, hogy már a fönmaradt adatok természeténél fogva is, a XIV-ik és XV-ik századi történelmi alakok egyénítése és alakítása sajátszerű nehézségekkel jár: de ezen nehézség benyomását az író az irodalmi compositio és a részek egyensúlyának gondosabb összeállítása által, a kérdéses pályaműben kétségkívűl némileg enyhíthette volna.

Végre a 8. sz. alatti pályamű »*Nagy András hajdúkapitány*« igen sikerült, élénk, és jellemző vázlat, de élet és jellem-

rajznak már azért sem tekinthető, mert azon — valószínűleg kellő adatok hiányában — a némileg általános, akkoriban is sok hasonló állású, hivatású és a korábban éltekkel közös jellemvonásokon (vitézség, kapzsiság, bírvágy, kétszínűség, pártoskodás) kívül a behatóbb egyénítésnek megkísérlése is alig észlelhető.

Ha a 2. sz. alatti pályamű »*Aba Sámuel*« ezen harmadik categoriába látszik sorozandónak, annak okát abban kereshetni, mert ezen szellemdús, érdekes vázlatban inkább egy eddigelé másképen értelmezett és fölfogott nemzeti mozgalomról, mintsem egy személy egyéni jellemzéséről van szó. Az utóbbi feladat megoldásához a gyér adatok alig szolgáltatnak elegendő eszközt, bármily elmésen és ügyesen használtattak is föl azok töredékes közlései a szerző által elfogadott szempont támogatására. Különben az irály némely pongyolaságainak, talán a fölfogás félreismerhetlen ösztönszerűsége és élénksége szolgáltatja magyarázatát, minthogy p. o. oly latin kitételek, mint »ad absurdum«, »praedestinálni«, indokolatlanúl használtatnak. (NB. A »lélekjelenlét« kitétellel sem tudok megbarátkozni.)

A 3-ik sz. pályaműben: »*Erdődi báró Pálffy Miklós*« inkább a gondos okirat-búvárlás eredményével találkozunk, mint valódi irodalmi jellemrajzzal. Nem kisebbíti ugyan ezen tekintet a dolgozat benső értékét okmány-búvárkodási és mind azon történelmi előnyök szempontjából, melyek azzal közvetve és közvetlenül oly bő mértékben vannak összekötve. De a kitűzött pályakérdés egyéni jellemzést kíván. És egy ily jellemzés ép azon adatoknak kívánja egy életerős egyénítésben való összefoglalását és megelevenítését, melyek a kérdéses dolgozatban inkább a győri hős egyes tulajdonaiúl, mint jelleme és történelmi jelentősége összeségének megismertetéséül vannak fölhasználva.

Végre az 1-ső számu pályamű: »*Mátyás király jellemrajza*« szintén inkább a hős egyes jellem-tulajdonainak és élet-eseményeinek hű, higgadt, világos és tiszta elésorolása, mint annak kifejtése, miképen forrtak össze, vagy ellensúlyozták egymást e jellemvonások Mátyás egyéniségében. Ha mindazonáltal a pályakérdés valódi föladata e dolgozatban alig tekinthető is megoldottnak: mégsem tagadható meg attól a komoly fölfogás, a behatő tárgyismeret, a higgadt tárgyilagosság és a szabatos irodalmi előadás. Jele-

sűl hol Mátyás királynak Corvin János jövőjére vonatkozó terveiről van szó, lett volna helyén jelezni azon felfogásokat és példákat, melyek akkoriban és főleg a Mátyáshoz oly közel álló olasz fejedelmi családok körében a természetes sarjadékokra vonatkozólag divatoztak, és azon befolyásra útalni, melyet ezen nagy mérvben elterjedt fölfogások és példák Mátyásra és terveire gyakorolhattak és tényleg gyakoroltak is.

II.

Ipolyi Arnold jelentése.

Gróf Széchen Antal tagtársunk önmlgának imént felolvasott bírálatával, mint a tisztelt választmány által megbízott másik biráló, általában véve egyetértek, és csupán egyes, általam ezenfelül kiemelendőnek vélt megjegyzésekre szorítkozom.

Véleményem szerint ugyan a pályázat eredménye nem ütötte meg a teljes mértéket, azon kívánt irányban, hogy minden tekintetben megfelelő, müvészi tökélyű, egyöntetű és kerekded jellemrajzot eredményezett volna; mégis készséggel s örömmel elismerem magam is, hogy egy-kettő oly figyelemre méltó, sőt kitűnő művet szolgáltatott, mely a történelmi jellemrajzot nálunk magasabbra emelte.

Míg a pályázók nagyobb része nem volt ugyanis tisztában a feladattal, vagy csak nem volt képes annak megfelelni; addig a kitűnőbb egy-két pályairatban is többé kevésbbé hiányzik az egységes alapeszméből való kiindúlás, mely ily magasb művészi alakítás egyik feltételét képezi, s a: simplex duntaxat et unum szabály szerint, melyre a számos eltérő s elszórt vonás összeszedésének s egyesítésének mintegy illustráczióúl, kiemelő hátterül kell csupán szolgálnia a magasabb egység létesítésében, az életrajzban mutatkozó jellemnek alapfelfogásában. Vagy csak hiányzik amaz erősebb árnyalás, mely az alak tökélyei és gyengéi élesebb vonásainak felhasználásával képes az alakot teljesebben kidomborítani. E hiánynak, lehet bár azután oka, akár maga az illető alak kevésbbé kidomborodó jelleme, akár annak hiányosabb, mélyebbre

nem ható ismerete, vagy csak az író hiányos tanúlmánya, annak megfigyelési, jellemzési és átalában a plasticai alakitást nélkülöző képessége. Ezen hiányoknak majd egyike, majd másika, vagy épen mindannyi mutatkozik az előttünk levő pályaművekben.

De azon előnyöknél fogva, melyeket tisztelt bíráló társam oly helyesen kiemelt, s melyeket azért fölösleges lenne részemről ismételnem, kétséget nem szenved, hogy a beérkezett mindannyi pályamű közt, az általa kijelölt két pályaírat a többit messze túlhaladja, s egymásközt úgyszólva egyedűl versenyezhet az elsőbbségért.

Ezek a 7. sz. »Széchényi Pál kalocsai érsek« s az 5. számú »Egy Palatinus« című jellemrajzok. Mely utóbbinak, mellesleg megjegyezve, czímét elhibázottnak tartom. Mivel a pályamű sem *csupán Nádornak*, sem alakjának Wesselényi Ferenczuek, *nem csupán mint Nádornak* jellemzése.

De míg az első, bíráló társam által kiemelt tulajdonaival, előbbre lép, és véleményem szerint inkább a magasabb históriai, nemzeti és honfiúi eszmény nyilvánúlásának jellemzése egy kiváló nemes alakban; — a mi a rajz ethikai becsét magasra emeli ugyan, de magát az alakot kevésbbé domborítja ki egész valóságában; — addig a másik, Wesselényi Ferencz jellemzése, világos, élénk, tömör, és kerekded alakítása által felülhaladja az előbbit. De ezt kiemelt tulajdonai, magasabb nemzeti eszményi iránya teszik ismét becsesebbé. Bár a másik, előbb dicsért műből sem hiányzik a magasb nemzeti erkölcsi tartalom, hőse hiányai mellett is.

Ennélfogva tehát mind a két mű nem is egymásután, hanem egymás mellé helyezhető; mindegyik külön becse által válván ki a többi közűl, és saját külön benső értékével érdemesítvén magát a kitűntetésre.

A tisztelt választmány által megbizott bírálók véleménye lényegileg ebben megegyezvén, bátor vagyok ehhez részemről még a következő indítványt előterjeszteni.

Adassék ki a pályázati jutalom az első helyen említett »Széchényi Pál kalocsai érsek« című pályaíratnak. De kéressék fel egyszersmind az »Egy Palatinus« című pályaírat szerzője, fogadná el azon kitűntetést, hogy munkája társúlatunk közlönyé-

ben, a »Századok«-ban, kétszeres tiszteletdíj mellett kiadassék, a mi közel jár a kitűzött jutalomhoz.

Készséggel osztozom továbbá bíráló társam gróf Széchen Antal őnmlga azon véleményében is, hogy a pályaművek, ha nem mindnyájának, de nagyobb részének legalább, van némi történeti értéke. Ámbár ezzel, úgy hiszem, általában nem lehet itt foglalkoznunk; a pályázat feladata egyszerűen történelmi élet- és jellemrajz lévén, csupán e tekintetben akarom röviden jelezni a többit érdemük szerint.

Legközelebb járna még ezek közül a pályázat feladatához a 8-ik számú »*Nagy András hajdúkapitány*« című élet- és jellemrajz, mely könnyed és kerekded előadása mellett, azonban a mélyebb lélektani felfogást nélkülözi s a fejlesztést meg sem kísérti; valamint, hogy alakjának történeti ismerete sem ad erre elegendő tárgyat. Meg volna ellenben e tárgybőség a 4. számú »*Fráter György*« című pályaműnek alakjában, mely a felőle szóló leírások és dús anyag közzététele által is minden tekintetben kínálkozik ily jellemrajzúl. De az irat szerzője ezeken túl sem a jellemzésben, sem az alakításban nem emelkedett; egyszerű rövid életrajzot ad inkább, mintsem jellemrajzot. Komolyabb s újabb alapos historiai tanúlmány inkább, mintsem jellemrajz, hasonlón a 6. számú »*Garai II. Miklós*« című, mely sok tekintetben érdekes mű. Míg a 3. számú »Erdődi báró *Pálffy Miklós* a győri hős,« a mint szerzője annak jellemét bizonyos rovatok szerint osztályozva, adatokkal, és pedig részben becses levéltári kiadatlan új adatokkal kimutatja, csakis kiindúlási anyagot nyújt a jellemrajzra. Gyengébb az 1 számú »*Mátyás király*« jellemrajz; míg a 2. számú »*Aba Sámuel*« inkább politikai történetének jellemzése, mint az, újabb történetírásunk előállításából ismeretes. (Lásd Szabó Károlytól Aba Sámuel.)

Tekintve az ezen pályaművekben feldolgozott anyagot, mely a legtöbben eléri azon színvonalt, melyen társulatunk közlönye, a »Századok« hasonló monographiái állanak, bátor vagyok erre nézve is indítványozni, méltóztatnának útasítani a »Századok« szerkesztő-bizottságát, hogy azon pályaíratoknak, melyeknek közzétételét a folyóirat közönségére nézve előnyösnek vélik, szerzőit

hívnák fel a folyóiratban, engednék át műveiknek kiadását a szokott tiszteletdíj mellett.

Végül fejezzük ki méltó hálánkat a nemes honleány, Bay Ilona asszony ő nagysága iránt, ki a jutalmat nagylelkűleg kitűzte, valamint a pályázat tárgyát indítványozók, s az azt elfogadott választmány iránt is. Mert kétségtelen, hogy társulatunk egyik szebb sikerei közé tartozik e pályázat eredménye.

SZÉCHÉNYI PÁL, KALOCSAI ÉRSEK S A MAGYAR NEMZETI POLITIKA.

(1642—1710.)

Jelige: Vir erat moris prisci, hoc est severi et facti ad omnem gravitatem.

Mathias Bél.

(Notitia Hungariae etc. T. III.)

(Koszoruzott pályamunka.)

A pálosok zárdájából vált ki és mint nemzetének dísze tünt fel a magyar történet láthatárán. Kortársait rögtön meghódította a mint egyéniségének hatalmas körvonalai észlelhetőkké váltak., Nem látjuk készülni és végig kevéssé fejlődni. Mindössze két igen általános, de igen jelentékeny adattal rendelkezünk, mely fejlődése folyamára a férfikor elértéig világot vet. Az egyik említett szerzetessége és elmélyedése a hittudomány problémaiban, mint tanuló és tanár. Az értelmi és kedélyi harmoniának forrása volt az, és kétségkívül egy nagy erősség a megpróbáltatások közepette, melyekkel férfi- és aggkorának évei lelke nyugalmát megtámadák. Azok a Széchényiek voltak a boldogabbak, kik a cselekvő élet küszöbén a lemondás religiójával eltelve tüntek fel és idejekorán megtanulták azon szenvedések elől, melyekkel a világ sora üldöz, a hit eszményi világában keresni menekülést. Mert a lelki tulajdonságok átöröklő azonossága, a Széchényiek fajában felette csodálatos. Mély szenvedélyekkel szívökben, és magas eszményekkel szellemök látkörén, kiváló tehetségek és a lelki erély nem csekély foka mellett: a beteg kedély és túlérzékeny szív, a csalódások szertelen érezte és az elcsüggedés reménytelensége üzi őket. Bizonyos

megragadó pathos van mind a négy alakban, mely történetünkön feltünék: de e pathos szívszorító amaz atyában, ki nemzete sorsa felett kétségbe esve »vigasztalanúl szállt a sírba«, s azon megrenditő tragikummá fokozódott fiánál, a legnagyobb magyarnál, melyből hiányzott a kiengesztelés, a katarrhsis. Bizonyos benső vallásosság e pathos egyik eleme mind a négy Széchényinél. De mig a legnagyobb magyar és atyja a végcsüggedés perczeiben és reményeik hajótörése után nyúlnak a hit horgonyához, melyet szertelenségekre hajló lelkük ismét beteges rajongássá csigázott: addig a két főpap azon doctor angelicus szellemi légkörében nőtt fel, ki a pálosoknak szószólója volt; talán korlátolt, de szilárd életnézletök képződött: a szellemi törekvésnek egysége s állandósága szükségszerűleg és jótékonyan vissza kellett hogy hasson kedélyvilágukra, enyhítve lényöknek sötétebb vonásait. És Széchényi Pálnak ez enyhületre nem csekély szüksége volt!

A másik, mit említésre méltónak találok, hogy ő is, mint vérbeli nagyobb utódja, idegen földön fejezte be tanulmányait, kiképeztetését, a mennyiben az iskolai tanulást még csucsán is annak nevezhetjük. Bécsben »bölcsészetet« tanult, Rómában bevégezte hittudományi studiumait. Látta Rómát; bár a pápai reactio vezérszázadában, maga pedig valószínűleg a nemzetebeli collegium falai közé zárva: az örök emlékek szemlélete talán nem volt tőle megtagadva s e nagy környezetben az ifjú pálosnak talán nyílt némi sejtelme ama világtörténeti összefüggésekről, melyek egyik központja Róma. Midőn évtizedek múlva az angol királynő egyik bécsi ügyvivője, Whitworth, a külhatalmi közvetítés alkudozásai közben csudálkozik, hogy a magyar követek mily tájékozatlanok az európai közügyek terén[1]): panasza nem vonatkozott a nemzeti közvetítés vezérére, Széchényi Pál kalocsai érsekre. Ennek politikai látköre mindvégig elég szélesnek bizonyult, legalább soha nem ütközik más korlátokba, mint a melyeket meggyökerezett elvei szabnak: mit egészben véve kevés korabeli magyar politikusról és szereplő dignitariusról lehet elmondani.

---

[1]) »I percieved the deputies themselves, however knowing they may be in the laws of their own kingdom, to have very imperfect notions of the present State of Europe.« — Archiv. Rákóczi. Dipl. I. 445. l.

De nem az a nevezetes, mit a külföldi nevelésben netalán elsajátított, hanem százszorta inkább az, mit kétségkivül le *nem* vetkőzett: s ez tőzsgyökeres *magyarsága*. Pedig gyakran és szívesen az ország szélén tartózkodva, Bécstől csak nehány órányira, a császári székhely köreivel folytonos érintkezésben s így idegen befolyásoknak folyton kitéve: valóban nem lett volna csoda, ha ezen érseki nepos, kinek nevelése a katholicus egyházrend egyenlősítő és cosmopolita nevelése volt: a nemzeti érzület, a honi nyelv és szokás, a speciális magyar faji jellegnek vonásait nem azon tökélyben tünteti vala elő, miként ő, ki újkori történetünkben a tiszta, de tisztúlt magyar typusnak egyik legeredetibb és legnemesebb képviselője.

Történetünkön végig, de különösen a mohácsi vésztől 1867-ig nem elszigetelt eset, hogy közéletünkben kiemelkedik egy alak, a közbizalomnak gyúpontjává lesz s a nemzeti érdekek képviseletében vezérszerepet visz, a nélkül, hogy e szerep akár a történetileg fényes származás, vagy a lángész elementáris varázsa, akár a nagy tettek vagy kiváló alkotások, akár a közügyek vitelében való fokozatos kitünés és folytonos működés által indokoltatnék. Feltünnek zajtalanúl; a közbizalom letéteményeseivé válnak csaknem észrevétlenül; csakhamar vezérek, majdnem akaratlanúl. Ilyen volt Deák Ferencz; ilyen volt Széchényi Pál is. Nem kutatjuk, hogy a passiv egyéniség ezen varázsa közjogi helyzetünk, általános fejlődésünk, társadalmi szerkezetünk, mely sajátságaiban és fogyatkozásaiban leli magyarázatát; de tényszerűségét constatálnunk kellett.

»Bizonyos híveinknek különös közbenjárására és szorgos ajánlására«[1]) nevezi ki a császár a pálosok várfalvi (vonndorfi) perjelét 34 éves korában pécsi püspökké.

Azonban míg nagybátyja a kalocsai érsek, majd Magyarország primása élt, addig nem lép előtérbe. Az a szoros összeköttetés, mely közöttök az egyházi téren fenforgott, bizonyára a politikai actióra is kiterjedett. Álláspontjuk az ország ügyei irányzásában tökéletesen egyező volt. A magyar faj csorbítatlan hatalmi

[1]) »ad singularem certorum fidelium nostrorum intercessionem et diligentem recommendationem.« — [Acta decorum Fam. Com. Széch. concernentia.]

állása, a nemzeti alkotmány tényszerű fentartása s a magyar közjog alapján a korona és a nemzet közötti solidaritásnak megóvása fel- és lefelé: ez a törekvés azon férfi minden cselekedetén is végig vonúl, kinek a magyar egyházfejedelmek s országnagyok sorában a legnagyobb aggkor jutott osztály részeül, a nélkül, hogy az évek sulya alatt megyőződéseinek erélye meghajolt volna. — Midőn azonban Széchényi György az esztergomi primás 1695-ben kimult s utódja azon férfi lőn, kinél a történeti magyar alkotmány ellenségei között lehettek konokabbak, de nem volt veszélyesebb: ekkor e magasztos érzetek hagyományosául azonnal előlépni látjuk öcscsét, a kalocsai érseket, s a jogszerű nemzeti öntudat, a királyi esküvel biztosított alkotmány benne újra megtalálta szószólóját és védelmezőjét. Történeti szereplésének ez kiindúlása. Amaz emlékezetes jelenet óta, midőn Bécsben, a császári várpalotában, az elképedt és megnémult országnagyok között ő talál szavakat és bátorságot szembeszállni a Kollonich előterjesztéseivel, melyek magának a fejedelemnek bensőbb aspirációit tolmácsolhaták — a férfias elszántság s a közbelépés merészsége őt azonnal a törvényes nemzeti ügy vezérbajnokává avatja.

Sajátságos, de fölötte jellemző találkozása a véletlennek, hogy a jelenlevők közt első az a férfi jegyzé fel ama megkapó jelenetnek tényét — s az ő sorainak jellemzése Széchenyi Pálról megy át a magyar történelembe, ki évek múlva hívatva lőn mintegy az érsek friss sírhantja felett, megkötni, formába önteni azon békeművet, melynek eszméi és létesüléséért amaz éveken keresztül küzdött és fáradott a nemzetnél és az uralkodónál egyaránt. Bár történelmi irodalmunkban már-már közhelyszerűekké váltak, mégis lehetetlen nem idéznem azon emlékezetes sorokat, melyeket »Életének..... emlékezetes folyási«-ban *Károlyi* Sándor jegyzett fel: »meg kell vallanom, írja, jobbára mind kétségbe estünk, valahogy oly erős kőkertben az hallgatás és bátortalanság miá egészlen el fogunk nyomattatni, mind az által az Isten ő szent felsége egy méltóságos, igaz magyar hazájának s koronájának állhatatos hívét, papi méltóságba helyheztetettet, megbátorítván, törvényünkön fundált bölcs propositióval ellenünk felindúlt haragját az felséges udvarnak annyira mitigalta.....«

Az ítéletet, melyet e sorok a meg nem nevezett Széchenyi-

ről tartalmaznak, a történet fényesen igazolta. Pedig az ki nem meríti az érdemek és honfi erények teljességét, mely e névhez fűződik. Még történetünk nem összegezte azokat, az adatokat nem gyüjtötte egybe, és nem fixirozta a vonásokat, hogy ez alak a maga megkapó életteljességében és kiváló politikai jelentőségében ragadja meg és hassa át a nemzeti köztudalmat. Ha e sorok némi ösztönzésül szolgálnak, vállalkozni e feladatra — melyet megoldani nem képesek — akkor nem céltalanul irattak .....

Midőn a katonai garázdálkodás, a közigazgatási önkény visszaélései s a magyar alkotmány megsemmisítésére irányzott czélzatok a nyomorba sülyesztett és megalázott nemzetet kétségbe-esésre hajták és a lázadó szellem ismét megtalálta szervezőit és vezéreit ama nemzeti oligarchia sorában, melyben a honfi bánat s az elnyomók gyülölete, a szertelen dicsvágy magasra csapongó lángjától élesztetett: akkor a meglepetett udvar, melynek legfőbb érdekei egy világra szóló háborúban Közép-Európa csaknem minden államában koczkán forogtak, Magyarországon a békeszerzés azon módját kívánta megragadni, mely a nemzeti sérelmek törvényes orvoslásában, vagy e szándok látszatának ébresztésében áll. Magyarország viszonyát a koronához, pártviszonyainkat és a szereplők helyzetét legélesebben jellemzi az a tény, hogy a vezérméltóság hordozója, kinek törvény szerint főhivatása a fejedelem és a nemzet közötti közvetités vala, Esterházy nádor, e feladatra képtelennek találtatott. A nemzet repudeálta, holott ő a bécsi magyar udvarbeliek körében a legnemzetibb érzületü volt; s az osztrák intézők ennek teljes tudatában voltak.

Stepney az angol ügyvivő, a ki küldetése elején, midőn még magyarokkal kevéssé érintkezve, túlnyomólag osztrák forrásból meríti értesüléseit, következőleg jellemzi őt: »kevés eszü és még kevesebb ügyképességü ember, kit ezért választott ezen udvar eszközül hazája szabadságainak kijátszására, melyeket a nádor hivatalánál fogva fentartani köteles.«[1]) Ez itélet túlságosan kemény,

[1]) The troubles in Hungary .... owe their rise in a great measure tho the mismanagement of this Prince Esterhazy, a man of little sense and less experience in business and therefore chose by this Court as a tool to betray the libertys of his Country, which a Palatine (by virtue of his office) is oblidged to maintain.

de nem alaptalan; mindenesetre kortársai felfogását visszatükröztető, melyet a történet s az utókor nem hazudtolt meg, csak enyhített. Érvénye különben kihatott a magyar főrendiek és országnagyok egész körére, mely az udvar körül csoportosult, mit constatálni kell, a nélkül, hogy jogosúltságát kutatnám.

Ily viszonyok között a közvetítés és békéltetés müvére nézve egyedül oly közeg jöhetett számba, ki, a korona iránti hűsége minden kétségen felül állván — alkotmányos érzülete és őszinte faj- és honszeretete által a felkelő magyarságnak bizodalmát bírta s az egyezkedés eszméjének nemzeties szint kölcsönözhetett. — Szervezett párt, melyre ily törekvések alapíthatók lettek volna, egyáltalában nem létezett; egyesek gyér számmal; vezérférfiu csak egy: Széchényi Pál, a kalocsai érsek. A magyar politikusok és politikai szereplők vagy a szélsőségek martalékai voltak, vagy azok irányában tévedeztek szilárd jogalap nélkül s az ellentétek elvi megoldásának határozott eszméi, talán reménye nélkül.

A viszonyok kényszerüsége ösztönözte tehát a bécsi udvart arra, hogy egy pillanatra, megvonja a sarki ellentétek között azon eszményi diagonálist, mely a törvényszerű, a korona állandó érdekeivel kiengesztelt magyar nemzeti politikának középútját jelzi. Ez eszmének megtestesitője a kalocsai érsek volt.

Felfogásom szerint, ebben rejlik alakjának történeti jelentősége.

A bizalom, melylyel nemzete és fejedelme iránta viseltetett, ehhez képest másodrendű dolog; inkább egyéniségének vívmánya, mint elvi állásának következménye, s én helyzetét akkor találom legtermészetesebbnek, midőn az legelszigeteltebb.

A dolgok ilyen állása teszi tehát érthetővé, hogy az ő közvetítésének az uralkodó általi kikérésébe beleegyeztek azon udvari körök, melyek az ő fellépését Kolonichcsal szemben nem felejthették el és melyek hogy menynyire gyülölték őt, ő maga nem tudhatta úgy, mint mi. Mert az udvar, midőn az érsekkel közvetlenül s egyenest érintkezett, mindig derült homlokot mutatott s a tisztelet külső jeléül nem mulasztá el magát meghajtani. De előttem fekszik három vaskos kötetben az angol és hollandi bécsi követségnek levél és okmánytára 1703-tól 1711-ig, a szathmári

békekötésig.[1]) A legélesebb belepillantás ez a bécsi intéző körök veséibe; száz nagy s apró vonással megmutatja, mily nehezen sikerült nekik a gyülölet kitörését elfojtani s a külszint megóvni. Széchényi érezte ezt és mi sem jellemzőbb, mint azon erős hite, hogy 1696-ban, bécsi viselt dolgai után megétették. Tény, hogy súlyos betegségbe esett, melyhez nála nem kellett mérgezés. A ki csak némileg is foglalkozott a gr. Széchényi István psyché-je örvényeivel, az érteni fogja ezen adaléknak, lélektani sőt physiologiai horderejét. Egy beteg idegzet, mely az erkölcsi erőfeszítés megrázkodtatása alatt megtörik. Üldözési mania, melyet a túlcsigázott képzelem még a gyilkosság iszonyaival is kapcsolatba hoz. Thomas Aquinas tanitványa, a hajdani pálos, kinek szellemi köteléke a rendházzal csak véglehelletével szakadt meg — ment volt azon rémes árnyék kísértéseitől, melyről könnyű volna kimutatni, hogy férfikora első éveitől fogva, egy félszázadon át, koronként — és nemcsak élete válságos perczeiben — gr. Széchényi Istvánnak beteg szivére és forró agyára reátette őrjitő kezét, mig egy sötét perczben megejtette áldozatát. Az öngyilkosság démonát értem. Ezzel rokon a gyilkosság gyanuja inkább, mint félelme — mert a bátorság rendkivüli mérve egyik jellemvonása volt — mely az érsek lelkét is időnkint megfogá s a Heister pusztitásai felett kitörő szenvedélyes panaszok mélyén, mintegy a sorok között, halkan megszólalni látszik.

E férfit kérte fel tehát egy régi római ösmerőse, ki a bécsi udvarnál carriéret csinált, báró Scalvioni Jeromos, kamarai tanácsos, hogy jelölné meg a módokat, melyekkel »seditioso et turbulento hoc tempore,« e forrongó és zavargó időben, ezen nemzet megbékéltethető lenne. Az érsek válasza e felhívásra nyugodtan, higgadtan kezdődik, mint a ki tőle idegen és távol álló ügyben ir. Majd áttér a fölkelés (rebellio) okainak elsorolására s itt szavai, melyek állitólag mások érzületét tolmácsolják, mind élesebbekké

[1]) E sorok nyomatása közben vesszük ama férfi halála hirét ki az önkéntes számkivetés hányatott évei alatt, London, Brüssel, Páris levéltáraiban kutatva, egybegyüjtötte azt. Az »Angol Diplomatiai Iratok II. Rákóczi Ferencz korára, Angol Levéltárakból« (Archivum Rákoczianum diplomatiai osztály Pest, 1871—1877.) a *Simonyi Ernő* történetbúvári működése s érdemeinek maradandó emlékét képezik.

bélyegzőbbekké válnak, mig végre teljesen kiesik a tárgyilagos tudósító szerepéből s midőn hozzácsatolja[1]) saját magának, egyházának, papságának sérelmeit, néhány szónyi fordulattal nyiltan azonosítja magát azon jajkiáltással, melyet a nemzet jogainak lábbal tiprása, a föld népének sanyargatása, a köznyomor felett, idegen panasz gyanánt emlegetett, a melynek objectivitása gyönge fátyolán keresztül azonban már félreismerhetlenül átcsillámlott az iró sebzett subjectivitása és erős érzetközössége. Akárhány nevezetesebb levele és alanyibb nyilatkozata van az érseknek; de én felette jellemzőnek találom azt a közvetlenséget, melylyel hivatása küszöbén énjét, érzelmeit kitárni kénytelen. Tényleg soha egy perczig sem találta el a tárgyilagosság azon nemét, mely a nemzet szenvedéseivel, mintegy szembesíteni, azoktól megkülömböztetni birta volna énjét, ha nem is osztotta azon utat és elítélte a törvényszegést, melylyel a nemzeti párt azok orvoslását kereste. Az érzelmek ezen közvetlenségének, kitörő alanyiságának nem csekély része lehetett a nemzeti párt és a felkelő tábor rokonszenveinek önkéntelen hódolatában. De az udvari körök bizalmatlanságának és gyülöletének kiapadhatatlan forrása volt. A bécsi ministertanács már-már kész volt Thiell előadó javaslatára a közvetítés legelején, az érsek első leveleire (1704 tavaszán) absurda, scandalosa et auditu horrenda gyanánt bélyegezni előterjesztéseit, »mintegy feddésül, hogy oly szabadon és tartózkodás nélkül közölte az elégületlenek beszédjeinek némely pontját« — irja Stepney[2]) — és csak is a külföldi közbenjárók tiltakozásának sikerült a sértő kitételek elhagyatását kieszközölni, melyek az uralkodó neve alatt lévén intézendők, talán még az érsek szívós türelmén is kifogtak volna s a békéltetés művét már a kiindulásnál lehetlenitik vala.

A kiindulás, a rugók, a czélpontok merő ellentétessége szülte e lappangó viszályokat. Az érseket »veleszületett igaz magyar lelke« indította a közvetítés útjára, s »a magyar vér sugallja neki, hogy itt a legalkalmasabb idő a közbékességgel egyszersmind az ősi szabadság visszahelyezésére.« [3]) »Veleszületett igaz magyar

[1]) ad hoc propositam proferrem ego privatam quidem meam, sed omnes tangentem iniuriam. Miller. Epist. e Com. Széchényi. I. 42.

[2]) Stepney Hedges miniszternek i. h. I. 247. l.

[3]) Quid vero ego facturus sim, conatusque, quos et quales adhibi-

érzelemből« — sürgeti újra Rákóczit egy békéltető gyülekezet egybehívására — melynek ajánlását parancsolja neki »a szeretet s üdvünknek, szabadságunknak, legégetőbb vágya.«[1]) És Károlyi Sándorhoz intézett egyik nevezetes levelében, melyre azonnal visszakellend térnem — »igaz magyar szivel« (sic)[2]) ajánlja magát.

A miről pedig az ő ajkai túláradtak, az az ő szívének legbensőbb érzése volt. Cselekedetei tettek erről tanubizonyságot; a nemzet s a felkelő tábor legszélsőbb elemei is ez érzelmek őszinteségéről és mélységéről át valának hatva. És Rákóczi »a hazának szeretetében támadt társaként« üdvözli őt.[3])

Ez az égő honszerelem fokozta oly kínossá a magyar faj fenmaradása iránti aggályokat, melyeket a belháború kegyetlenkedései s a bécsi udvar szándokainak sejtelme inkább, mint ösmerete, költének benne. Gyötörte a gondolat hogy azon csalékony szövetkezések, melyeket a felkelők a külföldi hatalmakkal kötni véltek, felbomolván, az osztrák hatalom körülfogja Magyarországot (a vicinis cingimur) s a nemzetre egész súlyával reá nehezedve, még mielőtt az elszakadhatna, »törekvéseinket ezernyi különféle fegyverrel szétrobbantja s a szabadság helyett a legalávalóbb szolgai sors várakozik majd azokra, kiket tüz és vas el nem pusztitott.«

Ő előtte nem lebegett hatalmi kérdés, mint Rákóczi és Bercsényi előtt. A magyar alkotmány teljéhez, szelleméhez szivósan ragaszkodott; de maga nem kapaszkodik a közjog betűjéhez, mint a magyar legisták, kiknek kívánságait a koronánál tolmácsolni vállalkozott.

---

turus ab innato mihi vere Hungarico animo, non una in occasione, etiam furentibus Aulicis, patefacto, colligere dignetur Altitudo Vestra. Videtur autem mihi dictare id ipse sanguis Hungarus, esse nunc tempus acceptabile, et restituendae avitae Libertatis, cum universali tranquilitate, occasionem longe praestantissimam. Levél II. Rákóczi Ferenczhez, Miller Epist. 71. és 72. l. (Hist. des Rev. Hongr. is.)

[1]) Ea propter, quem Celsitudini Vestrae ex innato mihi vere hungaro affectu commendari, regnicolarem Congressum, denuo commendare me iubet affectus et salutis ac Libertatis nostrae ardentissimum desiderium. Epist. I. 104. l.

[2]) Epist. I. 121. l.

[3]) Quae meus erga Patriam amor et ei serviendi occasio mihi suppeditant tantum in Celsitudine vestra nactus in hujus effectum socium.

Ámde idegesen összerezzen minden hírre, mely a magyar vér omlásáról beszél s a kétségbeesés indúlatával fakad ki, midőn a pusztulás művének önmaga tanuja, vagy annak következményei eléje tárulnak. »Semmi jót s Isteni áldást várhatunk mindezekből — irja valamely felekezeti villongások hírére Károlyinak — mint csak abból is, a mit mondanak már e tájon s másutt is a Pápisták, ki lehet tanulni: *attúl tartok, hogy fegyvert egymás ellen fognak, factiók lesznek; omne regnum in ipsum divisum* desolabitur.«[1]) E végsorokról, mely magyarnak nem jutnának eszébe ama megrázó szavak, melyekre csaknem másfélszázaddal később egy másik Széchényi fakadt, midőn látnoki szeme előtt feltárultak a polgárháború iszonyai és túlcsigázott képzelme már-már a magyar faj pusztulását látta a csillagokba írva ..... flagellum Dei!

A lelki állapotok ezen hasonlatosságának van egy magyarázó kapcsa: s ez történeti fejlődésünk folytonossága, a helyzetek, s áramlatok azonossága, majdnem változatlansága a mohácsi vésztől az 1867. esztendő nagy államközi rendezkedéseig.

Ámde Széchényi Pálnak lelkét a folytonos polgárháboruk és fegyveres lázadási kisérletek, melyek élte korszakát betölték, némileg megedzik vala; mintegy hozzászoktatják ezen irtóztató képek elviseléséhez. Elméje már talán azért sem veszíté el egyensulyát és lelki ereje meg nem tört, hanem férfias haragban viaskodott.

»Az parasztembernek puska-porral töltik meg az torkát, száját, s az hasán veti ki magát az por, sütik nyuzzák elevenen az szegénységet, az asszonyokat emlőjénél fogvást kötik föl az gerendán, úgy kínozzák őket. Templomokat fosztják, Papokat ölik, vagdalják. Ha ezekben alább nem hagynak, bizony hasonlót s többet is várhatnak.«[2]) — E realistikus rajz a császári sereg magyarországi viselt dolgairól szól és nem csuda, ha az érsek kevéssé palástolja megelégedését, ha ezért a kuruczoktól »szenvedik az refavorot.«

---

[1]) Epist. I. 120.

[2]) Levél Visa prépost és Okolicsányi Pálhoz, az érseknek a békéltetésben ügyvivőihez. Epist. II. 91.

Ne higyje az olvasó, hogy egy lélektani felfogás igazolása végett netalán túlzott, általánosító következtetéseket vonok némely szétszórva talált levélbeli kifakadásból, vagy, hogy maga az érsek a nemzeti érzület hypertrophiájából, agyrémeket lát és korlátlan fellobbanást enged indúlatainak. De azon köteteken végig, melyek a különböző angol és hollandi diplomatiai ügyvivők s a londoni kabineti ministerek jelentéseit, bizalmaskodását, okoskodásait tartalmazzák Magyarországról s a melyekre nekem már ismételve hivatkoznom kellett: eme kilencz évre terjedő minutiósus észlelésen, megfigyelésen, melyben a bécsi körök ezen idegenektől, szövetségeseiktől részesültek — végig vonúl a gyanú, az aggodalom, a sajnálat, hogy az udvar és a cseh-német »államférfiak« minden áron a háborút akarják Magyarországgal, mert meghódítani, alávetni akarják e szabad országot és kiírtani, vagy legalább is lenyűgözni büszke népét.[1]) Idézetekkel — melyek bőven kínálkoznak — e helyütt nem támogathatom ezen tényt; úgyis feladatomnak viszonylagos ujdonsága és homálya, azon szűk határokat, melyeket a jellemzés szabatossága von, némi terjengő adalékokkal kiszélesíteni kénytetett.

A nemzeti lét veszélyeztetésének eme lankadatlan érzete, a honszeretet lángoló szenvedélye, mely Széchényi Pált áthatotta: nem engedheté, hogy önző elzárkózásban átadja magát a bánkódás tétlen hangulatainak. A mély, igazi szenvedélyeknek egyik leghatározóbb sajátja, hogy a cselekvésre buzdítanak, a tetterő szívósságát fokozzák, sőt éltető czéljaikra nézve a számító észt élesítik, vagy a lázasan túlfeszített intuitio sugallataival pótolják azt.

A hirtelen fellobbanó indúlatok azok, melyek az érzelmek eruptiójával kimerűlnek, hogy bizonyos fásúlt tétlenségre zsibbasszák a lelket. A magyar faj inkább ez utóbbi tünetek tapasztalásához szokott. És talán azért szokta kevésbbé élesen és gyorsan felismerni a correlatiót, mely a szenvedélyek mélysége s a cselekvés erélye, szívóssága között fenforog. A legnagyobb magyar lényében a nemzet zöme azért nem tudott mai napig eligazodni.

---

[1]) »That *fine* nation« írja Stepney egyhelyütt Harley ministernek i. h. I. s ismételve más levelekben.

Széchényi Pálnak lénye nyilvánulásait, cselekvőségét, csak ezen lélektani tételből indúlva bírjuk megérteni és méltányolni.

Őt a hon- és fajszeretet szenvedélye tettre buzdította. Ő szembe szállt a veszélyekkel, melyektől féltette nemzetét és küzdött azon alap kivívásáért, melyről a kibontakozást s a romlásos ellentétek megoldását eszközölhetőnek vélte.

Mit akart ő, és melyek voltak a törekvések, az igények és módozatok, melyeket a fejedelem s a nemzet között állva tolmácsolt, támogatott és érvényesíteni igyekezett?

Stepney ügyvivő Harleyhez, a tory kabinet szellemi fejéhez intézett egyik levelében,[1]) azon két tételben véli azt legrövidebben és legvilágosabban megmagyarázhatni, melyet az érsek maga formulázott: »*Satisfactio ad Legalia Petita* and *Praestanda Paciscendorum Securitas*« — sive Guarantia, tehetném hozzá, azon kitétellel, melyet az érsek, valamint a villongó és közvetítő felek maguk legsűrűbben használnak.

A magyar törvényes alkotmány és történetileg fejlődött közjogunk legteljesebb érvényesítését, az ez ellenében követett sérelmek és vétségeknek gyökeres orvoslását jelenti az egyik.

A másik azt: hogy ezen teljes alkotmányi visszahelyezés, ezen jogi restitutio in integrum a honi intézményekben rejlő belső, mintegy szellem-erkölcsi biztosítékain felül, még bizonyos külső, nemzetközileg foganatos hatalmi biztosítékokkal támogattassék.

A közjogi sérelmek vezértételeit s egy három százados alkotmány-küzdelem minden nyomorúságait kellene összegeznem és megvitatnom, ha e követelmények jellemzésébe vagy részletezésébe akarnék bocsátkozni. Széchényi Pál a fejedelemmel s a bécsi udvarral szemben ez alapra nézve soha még az alku eszméjét sem pendíté meg. Mégis a felkelő tábortól, az érzelmi politika önös szítóitól, a visszahozhatatlan múltak rajongó, vagy kalandos káprázat-hajhászaitól, egy éles határvonal választotta el őt. Mint mondám, ő a *történetileg fejlődött* alkotmány alapján állt. S e fejlődés törvényes közjogunkat elválaszthatlanúl egybeforrasztotta a Habsburgház uralkodásával, örökletes elsőszülöttségi trónkövetkezésével, az örökös tartományok szövetségi kapcsolatával, s

[1]) Id. munka, II. k. 7. l.

ebből folyólag a nemzeti önrendelkezés teljének bizonyos múlhatatlan korlátozásait idézte elő, melyek az 1681. és 1687. évi soproni és pozsonyi országgyűlések alaptörvényszerű czikkelyeiben találtak legélesebb és leghatározottabb kifejezést. A felkelő magyarság az ellentállási záradéknak fölélesztését s a választó királyság elvi visszahelyezését, vezérkövetelései közé sorozta. Tehát visszaakarta állítani közjogunknak 1687. előtti állapotát: a fejedelem és a nemzet között súrlódásoknak eltakart, de kiapadhatlan forrását, a liberum veto intézményeit, melyeknek kitűnőleg államellenes, országbontó hatását még egy köztársaság sem kerülte ki, hol e tanok és intézmények idejekorán el nem fojtattak.

Széchenyi Pál ama pontozatok között, melyekben a felkelők kívánságait, mint közvetítő, a korona elé terjesztette, ezen követeléseket nem mulasztotta felemliteni. De maga sohasem azonosította magát azokkal, az uralkodó és tanácsosai előtt sohasem támogatja. Az öröklési monarchiához való ragaszkodása még legbensőbb ellenségei által sem vonatott kétségbe.

Nemzedékünk eszejárására mindenképen visszás benyomást kell, hogy költsön a »Guarantia,« a nemzetközi biztosítékok követelése. A bécsi kormányférfiak ellenvetéseit e követeléssel szemben minden irányban igazoltaknak kell tekintenünk. Az uralkodó és népe közötti viszonynak nemzetközi meghatározása, a törvény tiszteletének diplomácziai szerződések által való biztosítása: ez a nemzeti egység s a souverenitas teljességének oly flagrans sértése és megbontása, mely a normális állami létben se nem tűrhető, sem — a mi a legfőbb — hatályosnak és czélravezetőnek soha nem bizonyúlhat. De ez az állameszme tisztúlt felfogásából eredő, aránylag ujdonkeletű nézlet. A történeti fejlődés teljesen eltérő irányban indúlt; a mint azt az európai szerződések a szent szövetség actájáig bizonyitják.

A Széchenyi Pál álláspontját is két körülmény fogja magyarázni, sőt bizonyos tekintetben — történetileg — igazolni. Az egyik azon *történelmi tény*, hogy a Habsburgház trónfoglalása óta a magyar alkotmánynak biztosítása nemzetközi szerződések által s a külhatalmak jótállása mellett ismételve megkíséreltetett. Az alkotmány-biztosítékoknak egyik történetileg ke-

letkezett, mintegy törvényesen recipiált módozatának tekintetett az.

A másik azon *politikai* tény, hogy midőn ezen külhatalmi beavatkozás eszméje végleg elejtetett, a magyar államférfiak napjainkig nem szüntek meg a magyar közjogon és a Szt.-István koronája területén kívül fekvő tényezőknek biztosítékát keresni. Csakhogy e tényező megszűnt nemzetközi lenni s államközivé[1]) vált. Az osztrák tartományok alkotmányos kormányzatának eszméjét és törvényes föltételét értem. Ily eszmemenet a franczia forradalomig az európai köztudalomtól teljesen idegen volt, s ezen úr is már némileg indokolja a külhatalmi biztosítékok fictiójához való ragaszkodást.

Széchényi Pál ahhoz szívósan ragaszkodott. A császárhoz intézett leveleiben nem szünik meg jogszerűségét igazolni, jelentőségét enyhíteni, üdvös következéseit dicsérni. Ez nemcsak a felkelők kivánsága, ez az ő határozott személyes követelménye is. Bármint gondolkozzunk e követelmény államférfiúi jogosúltsága s politikai hatálya felől — egyről döntő bizonyságot tesz: hogy a férfi, a ki formálta, nem a minden áron való békéltetés által akart a trón előtt olcsó babérokat szerezni; hanem tartósan biztosítani akarta a magyar alkotmány épségét s azzal szilárdítani a szabad nemzeti fejlődés feltételeit.

Ily férfi őszinte jóakaratáról és loyalitásáról meg lehetett győződve az uralkodó; de a bécsi kormánykörök soha nem tekinthették zászlójukhoz tartozónak, sőt ösztönszerű bizalmatlansággal, majd nehezen palástolható gyülölettel kellett, hogy kisérjék.

E czélzatok érvényesítéséért küzdött tehát éveken keresztül; ez eszmék szolgálatában lázas tevékenységet fejt ki az agg egyháznagy. — Levelez, gyülésez, követeket instruál, személyesen capacitál s örökké útban van. A felkelő táborban s a vezérek oldalán mindenütt ott terem: Gyöngyösön, Egerben, Miskolczon, Selmeczen, Széchényben, Szegeden, Pakson, Gyulán. Azután Sopronban, Pozsonyban, Nagy-Szombaton, Bécsben, a bécsi kormány-

[1]) A német államtani terminologiának ezen fogalmak megkülönböztetésére igen szerencsés kifejezései a »völkerrechtlich« és »zwischenstaatlich« jelzők.

körök és meghatalmazottjaik székvárosaiban és ideiglenes tartózkodási helyein.[1])

E működés méltatása s az érsek helyzetének bővebb megértése végett, szükséges egy futó pillantást vetnünk a vezérfényezőkre, melyek a közügyek alakitására határozólag befolytak.

A legnyiltabb ezek között a katonai párt, gróf Heister tábornagygyal az élén. Ez tűzzel vassal pusztitja az országot, különösen a dunamelléki vármegyéket és mig az érsek odajár az uralkodó érdekében, a bécsi ministerek kérésére, felkelő honfitársait fegyverletételre birni, addig a tábornok különös buzgalommal dulatta kedves püspöki székhelyét, Veszprémet — mert Széchényi élte-fogytáig a veszprémi püspökséget is megtartotta. Égetett, gyilkolt és fosztogatott, nem kímélve nőket, gyermekeket, védetleneket, papokat, nem a káptalanbelieket. És nem mulasztotta el mindenképen megértetni a főpappal, hogy ez a a szelid emlékeztető neki szól. »Csudálkozással értesültem — irja az érseknek egy katonás, rövidségü és felette jellemző levélben — hogy Excellenciád inkább fél ő cs. felsége győzelmes fegyvereitől, mintsem azok sikerét óhajtaná. Egész Alsó-Magyarország megadta már magát azok kivételével, kik Nlmgod körül vannak és pártfogása alatt élnek. *De intek minden magyart azon részekben, melyekben Nagyméltóságod lakik,* hogy adja meg magát, vagy várja prédára vetését és kardra hányatását feleségestől, gyermekestől. Egyébiránt maradván stb.«[2]) E nyelvet nem lehetett félreérteni; mert ama részekben bizonyára nem lakott jobb magyar a veszprémi püspöknél. Ha csupán a tábornagyon múlott volna, Széchényi Pált ittasult martalóczok bizonyára felkonczolják, vagy a legjobb esetben fegyveres poroszlók fogva kisérik vala a bécs-ujhelyi börtönbe. A császár s a miniszterek csak nehezen fékezhetik a tábornok hevét. Ő és fegyveres társainak egy része minduntalan arra unszolják az uralkodó tanácsát, hogy minden alkudozásnak és békéltetésnek véget vetve, nem a külellenség, hanem Magyarországnak meghódítására, e lázadó nép megtörésére forditsák a hadsereg teljes erejét.

[1]) Joggal irhatta Egerből bécsi küldötteinek: »ennyi üdőtől fogvást mindenem elveszésével itt nyomorgottam sok költségemmel, életem veszedelmével, kit kegyelmetek maga jól tud« ... Epist. II. 170. l.

[2]) Epist. I. 276. (latinul).

Széchényi izgékony lényét s érzékeny lelkét a szoldateszka dühöngései mélyen megrendíték. Már fentebb láttuk, mint telik meg emberszerető szíve bánattal és keserűséggel a nép szenvedései s a magyarság pusztulása felett. De férfi büszkeségét gyógyíthatatlanúl sebzé a személye ellen irányult méltatlankodás. Levélben panaszkodik a császárnak, a horvát bánnak, a bécsi miniszteréknek — kitörő indulattal oltalmat kérve a jövőre.

»Midőn bucsút vettünk az érsektől (kit rosszúllét még szobájában tartott — írja Stepney[1]) — ő könnyekre fakadva beszélte nekünk azon méltatlankodásokat (ill treatment) melyeket gróf Heistertől és más császári tábornokoktól szenvedett, kik nemcsak hogy jószágait pusztították, hanem még a császári udvar előtt is gyanusítani igyekeztek, holott ő el van tökélve ő felsége mint törvényes uralkodójának és hazájának híve maradni, élte végperczeig.«

Széchényi Pálnak egész lénye tükröződik vissza e pathetikus jelenetben, mely a föntebbiek után talán nem szorul magyarázatra.

De azért soha egy pillanatra nem villan meg benne a gondolat, lemondani hálátlan és veszélyes missiójáról. Utjáról nem birják letériteni a Heister hőstettei.

Sem a nehézségek, melyeket az osztrák kormány-férfiak gördítenek utjába. Egy távol álló, ki szigethonában néhány osztrák követen kivül, valószinüleg soha sem látott, sem osztrákot, sem magyar embert, *Harley* minister következőleg jellemzi ezen kormányférfiakat: »Nagyon is igaz, hogy a császári ministerek sulyos okot szolgáltatnak a haragra: gőgjük akkora, mint tehetetlenségük (their pride is equall to their impotence.) Néhány közülök (nem gr. Wratislaw, mert az nem volna csuda) igen szemtelen levelet írt[2]), mely a hollandok kezére került s a hollandusok méltán fel vannak indúlva egy udvar arroganciáján (arrogance), mely többé alig *magni nominis umbra*, — nagy nevének árnya.«

---

[1]) A selmeczi értekezletről szóló jelentésben i. h. I. 556. l.

[2]) T. i. hogy csak két hatalom van Európában, a bourbon s osztrákház. i. h. III. k. 217. l.

Az 1704. év elején irja Stepney: »Gyakran gyanakodott, hogy több minister sohasem kívánta őszintén, ezen viszályoknak barátságos kiegyenlítését, mert ők ötletszerüleg (by starts) cselekesznek s igen buzgók (a békülésben) mig páni félelem tartja őket fogva, mint husvétkor, midőn a lázadók (rebels) csaknem a város faláig támadtak; de midőn az ily rohamnak vége, nagyon is hajlandók hinni, hogy soha többé vissza nem térend s ujra felkapják dölyfös, önkényes elveiket.«[1])

Körülbelül hét év mulva (1710 deczember) néhány hónappal a szathmári békekötés előtt, egy uj és teljesen közömbös ügyvivő, Francis Palmes, St. John (Bolingbrokenak) irja:[2]) »ez az udvar minden erőfeszítést tesz, hogy a magyarországi háborúnak fegyver élével vessen véget s azt hiszem, minden további közbenjárás (sollicitation) az elégületlenek javára meghallgatatlan fog maradni.«

»A Magyarországi megbizatás mint egy malomkő terhel engem: Ön tanum — irja Stepney Stanhope hágai angol követnek, — hogy midőn a királynő közvetitését és jótállását ez ügyben Hedges minister először hozta javaslatba, azon levelekben, melyeket én Angliába menet az Ön háza tetője alatt irtam, én ellenemvetém, hogy ez az udvar bizonyára meg leend sértve ilyen ajánlat által és bár nem fogják nyiltan visszautasitani, rajta lesznek, hogy bennünket kijátsszanak és minden igyekezeteinket meghiúsitsák. A mit előre láttam, az teljesen bekövetkezett.«[3])

Vannak személyiségek és kérdések, melyekről magyar forrás megbizhatónak, részrehajlatlannak csak ritkán tekinthető: s a melyről magyar toll nehezen tud a történész tárgyilagosságával és higgadt méltányosságával nyilatkozni. Ez az oka, hogy az osztrák kormányférfiakra nézve, ezen idegenek, különben osztrák szövetséges felek benyomásai és nyilatkozatainak idézésére szoritkozom.

Ezekből indulva, Széchényi Pál kölcsönös viszonya az udvarral és a bécsi kormánykörökkel, könnyen mérlegelhető és világosan megérthető lesz.

---

[1]) I. k. 223. l.
[2]) I. h. III. k. 466. l.
[3]) I. k. 597. l.

A »gr. Széchényi-család diszét érdeklő okmányok« sorában (Acta decorum familiae Comitum Széchényi concernentia) őriztetik azon kegyelmes császári kézirat, melylyel Lipót császár és király Széchényi Pált, a legmelegebb elismerés és dícséret kifejezése mellett, val. belső titkos tanácsosává nevezi.

Midőn Lipót császár egy évvel később meghalt, az érsek nem sietett eléggé a gyászoló utód és uj uralkodónak lábaihoz rakni részvéte és hódolata nyilatkozatát, legalább ez volt az udvari körök panasza. Holott az érsek, Kollonichnak egy levelével a császár kimulása hirét vevén, a bibornokhoz intézett rögtöni viszonválaszban méltó kifejezést adott mély megilletődésének a gyászeset fölött és hódolatának az uj uralkodó iránt, kinek lelki üdvéért imákat rendelt el, — kit nagybátyja koronázott volt magyar királylyá s a kivel még Lipót császár életében igen barátságos viszonyban látszott állani.[1])

De Kollonich valószinűleg feleslegesnek tartá e levelet legfelsőbb helyen tudomásra hozni. Széchényi ekkor Egerben tartózkodott Rákóczinál, a béke művén fáradozva, és bécsi küldötteitől várta a kormány válaszát előterjesztéseire. E válasz, melyet irályánál fogva Stepney a katonai kanczelláriának tulajdonitott, »nem sok tekintetet árult el egy főpap iránt, ki eddigelé nagy buzgalmat és fáradságot fejtett ki a hazájabeli zavargások békéltetésére, fáradságaiért azonban nem fog több köszönetet aratni mint mások,[2]) *mert ő olyan lelkü ember, a ki inkább bátran kimondja az igazat, mintsem hizelkednék a ministeriumnak a nemzet érzületének takargatása által s ily módon ferde rendszabályokra inditsa az udvart.*«

Nos, ezen harczias válaszban megfosztani készültek az érseket belső titk. tanácsosi méltóságától — az egyedüli czimtől, mely neki a bécsi udvar byzantin hierarchiájában megfelelő állást biztositott. Imperatoris Leopoldi *quondam* Consiliario intimo volt a kisérő levél czimezve. Az angol és a hollandi ügynökök ijedve futottak Salm herczeg, a kormány fejéhez és magát az uralkodót kellett

[1]) Epist. II. 166. l.

[2]) As other people — mi alatt Stepney önmagát értette i. h. II. k. 161. l.

megmozgatniok, hogy az érsek ezen méltóságában ujból megerősíttessék. Napokig húzodott ezen ügynek elintézése: Visa és Okolicsányi valószínűleg mély államférfiui szempontok latolgatásának tulajdoníták e késedelmet. Az érseknek pedig ezen episod valószínűleg sohasem jött tudomására. . . . . .

E keretből kiválik egy alak, melyet idegen származása és lángelméje nem enged a cseh-német aristokraczia ama sarjadékaival azonositani, kikre a Harley jellemzése vonatkozik. Széchényi Pál jelentőségének nem kevéssé megtisztelő bizonyitványa, az az állhatatos ellenszenv és bizalmatlánság, melylyel Savoyai Eugen herczeg, minden tényét és mozdulatát kísérni látszik. Ő nem árul el személyi animositásokat, külsőségekkel nem törődik, subjectiv indulatok által nem vezettetik. Mégis következetesen mindig mást akar, mint a közvetitő érsek. Miként angol főforrásom adalékaiból következtethetni, Eugen is Magyarország fegyveres meghódítását tervezhette; de inkább az eljárás tényszerű részleteiben látszik törekvései érvényesítésére hatni, mint általános kifakadásokkal. Sehol sem találom nyomát, hogy ő Magyarországot vagy a magyarságot legkevésbé is gyűlölte volna. De ő egy nagy eszme szolgálatában állott. Egy nagy egységes monarchia megalapitása keleten, azon szoros állami összetartozóság és kormányzati központositás mellett, melynek eszméje évtizedek múlva egy Gebler államtanácsos szellemes conceptioiban, vagy József császár hatalmas kísérleteiben[1]) nyert öntudatos, határozott alakot, részben megtestülést. Eugen herczeg teljesen megértette az érsek engesztelékeny, mérséklő törekvéseinek horderejét. Azok az ő törekvéseivel homlokegyenest ellenkeztek. S ő elhatározásában soha sem mulasztá el ez ellentétnek következményeit megvonni. Pedig a zentai győzelem a kalocsai érseki megyére nézve kiváló nevezetességű forduló pontot képezett. A bácsi püspöki megye egy része akkor szabadult ki a török járom alól s a kalocsai érsek e győzelem dicsőitésére lőn Bács-megye örökös főispánjává

[1]) Hogy ezek tekintetében a nemzetnek születésre és müveltségre nézve legelőkelőbb köreiben igen eltérő nézetek uralkodtak, melyek a nemzeti ellenzék, a középnemesség zömében uralkodó hangulattól és felfogástól lényegesen különböztek — lásd bővebben *Fraknói* V. Martinovich és társai összeesküvéséről irt müvében.

nevezve.[1]) Mekkora ironia az események és érzületek ezen sajátszerű találkozásában!

E tényezők felett valóban fejedelmi magaslatban lebeg a korona és hordozóinak szelleme. Széchényi Pál békéltető, közvetítő, pártonkivüli szerepét, végelemzésben csak a két uralkodónak ezen emelkedett nézpontú belátása, bölcs béketürése s a külön egyediségek iránti érzéke tette lehetővé. Én e tekintetben csak benyomásokról szólhatok. A két fejedelem lényének beható ismerete, egyes tényeikben az alanyi, spontán mozzanatoknak részletszerü és biztos megkülömböztetése, tehát a legrészletesebb buvárlat kellene ahhoz, hogy tájékozva legyünk benső érzületük valóságáról, s arról, hogy egyes külső nyilatkozataikban mi egyéni elhatározás vagy őszinte hozzájárulás, és micsoda a cancellariai politika ténye. E két uralkodóra nézve ily részletes ismerettel nem rendelkezem. De József császárnak, Széchényihez intézett levelein, különösen Lipótnak utóirataiban, bizonyos alanyi szinezet ömlik el, bizonyos önálló, engesztelékeny szellem szól belőlük, mely legalább is egyéni elhatározásra látszik vallani.

Mintha ez uralkodók kisebb-nagyobb mérvben mindig bizonyos sejtelmével birtak volna azon igazságnak, melyet oly találóan fejezett ki, az a ragyogó elme, mely Anna királynő alatt a kormány vezérletét meghóditotta, hogy jellembeli nyomorúsága folytán csakhamar reménytelenül alásülyedjen: sejtelmével azon igazságnak, melyet St. John *Bolingbroke* távol hazájában megértett, de azon miniszterek, kik Magyarország határszélén születtek s ez országgal és népével egész életükön át foglalkoztak, megérteni nem voltak képesek. »A szabadsághoz szokott nép lévén — irja Bolingbroke[2]) a magyarokról — erőszak és elnyomatás soha sem fogja őket alávetni, hogy békében maradjanak az osztrák kormány alatt. De könnyen megnyerhetők jóindulattal (indulgence) és ismét hű alattvalókká tehetők, ha igaz előjogaikba (just privileges) visszahelyeztetnek. Ámde ha kétségbeesésből, vagy a Nagy szövetség ellenségeinek ösztökélésére a török védelme alá helyezkednek..... irtózom a következményektől,

[1]) Katona, Hist. Eccl. Coloc. II. 120 l.

[2]) 1711. ujév napján Palmes bécsi angol ügyvivőnek i. h. III. 478 l.

melyek akkor a császár országait közvetlenül sujthatnák, s a közügyet[1]) legérzékenyebben érinthetnék.«

Cseh-német udvaronczokról és hivatalnokokról nem lehet feltenni, hogy a Bolingbroke eszével bírjanak, de talán nem csalatkozom, midőn a két uralkodónak ezen eszmemenet iránt, némi fogékonyságot tulajdoníthatni vélek.

És milyen volt Széchenyi viszonya a *magyar* pártokhoz?

Az ország törvényes főméltóságai Bécsben székeltek. Ezek közöttt gr. Pálffy Miklós kir. főkamarás, pozsonyi gróf és koronaőr, a bécsi kormányférfiak tanácskozásaira, legalább a mennyiben Magyarországot illetik, rendesen meghívatni szokott. Nincs nyoma, hogy bármi befolyást vett volna ez ügyek eldöntésére. A többiek, mint a nádor, Erdődy György országbíró, Mattyasovszky püspök kanczellár, gr. Eszterházy Mihály, gr. Batthyányi Ferencz, gr. Illésházy Miklós örökös főispán, gr. Koháry és mások, az évek folyamában egyszer vagy kétszer hivattak egybe tanácskozásra. Az ország primása Kollonich, majd elhúnytával Szász-Seytz Agoston herczeg volt. E főurakat, Kollonich kivételével, Bécsben — és bizonyára joggal — még mindig magyar hazafiaknak tekintették. Egy közvetítő politika keresztülvitelében, annak bizonyos stádiumában, az ország ügyének esetleg még tehettek volna némi szolgálatokat. De a nemzet zömével minden kapcsolatuk megszakadt. Az érseknek összeköttetése is velök felette gyér és laza volt, s a formális udvariasság és hivatalos érintkezés merev korlátai között mozgott. E körből csak egy férfi áll benső, rokonszenves viszonyban az érsekhez s ez gr. Pálffy János, a horvátországi bán. Igen nevezetes, a viszonyok által mégis könnyen magyarázható, hogy az a férfi, kire az udvari visszahatás egyik legromlásosabb eszköze bízva volt, legmelegebben vonzódik az érsekhez s az alkotmányos restauratiónak buzgó híve. A végvidékekről csődült gyülevész ráczság volt alája rendelve, mely dúlt és fosztogatott az alvidéken s a dunai megyékben, — az érseknek is valamelyik jószágát rabolták — de hogy ezen ellenforradalmi guerilla mozgalom nagyobb mérveket nem öltött,

[1]) Mi alatt a Franczia ország ellen küzdő coalitio érdekét érti Bolingbroke.

abban a horvát bánnak kiválóbb része lehetett,[1]) mint azt történetünk eddigelé elismerte. Talán nem túlzott a következtetés, hogy e hazafias tartóztatás némi részben Széchényi szellemi kihatásának is volt köszönhető.

A felkelő táborral és a nemzeti párt vezéreivel szemben, Széchényi helyzete látszólag a legkönnyebb volt. Elvi követeléseik és törekvéseik nagyban és egészben megegyeztek. De ez csak látszat. Az elvek felszíne alatt végzetes érdekek örvénye lappangott. Az érsek a magyar sz. korona épségének, a koronás fejedelemnek, a törvényes uralkodási rendnek tántoríthatlan híve volt. De a »fejedelem«-nek ország kellett; Erdély különválása a felkelő politika egyik sarkköve volt; s a magyar szövetkezett rendek fővezérét, tehetsége szerint kétségkivül megillette az a vezérméltóság, melyre határtalan dicsvágya áhitozott. Azonban ama törvényes álláspont s ezen alig takart aspirátiók között nem lehetett valódi közösség.

És bekövetkezett a nap, melynek be *kellett* következnie, midőn a nagy-szombati békekísérlet meghiusulása után, a fegyverszünet leteltével, a kurucz fegyverek valamely mulékony sikerein elbizakodva, Rákóczi az érsek semlegessége felett »megütközésének«, »az öszveszövetkezett státusoknak méltán következhető megbotránkoztatásoknak« ad kifejezést. Megtagadván az érseki jószágoknak és »szolgálatyában levő Rendeknek« a kurucz pusztítások alóli mentességét, Széchényinek egy elmés, de élesen sebző szójátékban szemére lobbantja, hogy nincs joga egyenlő elbánást követelni azokkal, »kik Hazájok szabadságáért készek a földet is megfesteni s azzal nem külömbféle praetextusokkal színeskedni — hanem ugyan valójában szives Hazafiaknak is magokat megbizonyítani; melyre nézve is *az ollyatén akárki szolgálatjára*,[2]) az nemzetséges Confoederatióhoz való idegenségnek nyilvános megmutatásával magokat kötelező Rendek sok igaz hazafiainak közösi nem lehetnek.«

---

[1]) Lásd a bán leveleit. Epist. I. 176. és köv. lap. Azon nevezetes szerep, melyet Pálffy János eme végzetes bonyodalmak végkifejlése körül játszott történelmileg köztudomású.

[2]) Ez czélzás azon tényre, mely szerint Széchény P. a nagy-szombati békealkudozásokon császári biztos minőségében szerepelt. Epist. II. 264.

És el kelle tűrnie egy Forgách Simonnak oktatásait a hazafiságról és politikai moralról, a »hizelkedőknek, Statistáknak és Pseudopoliticusoknak böszke és felfuvalkodott Tanátsok«-ról, s a nemzetnek szolgáltatandó igazságról — a mint »jól tudná Nagyságod, ha akarná.«[1])

Nekem a fentebbiek után nincs mit hozzátennem, a nemzeti hála e fényes bizonyságaihoz. Talán felesleges kutatni, hogy mennyire sebezte ez odaadó és szenvedélyes lelket a töviskoszorú, melynek ezek ma már porladó levelei.

S a forradalmi elbizakodás nem maradt a merő fenyegetésnél. Az ónodi gyűlés jószágai elkobzására ítélte az érseket.[2])

A forradalmi láz vérszomjúzásra fajult, s a fékeveszett indulatok a gyilkosságban kerestek kielégítést. Az egyik áldozatnak, Okolicsányi Kristófnak, atyja Pál, az érseknek a közvetítés és a kiengesztelés művében hű segédje és lankadatlan munkása, megyéjében Turóczban, rokonainál tartózkodván, nehéz fogságra vettetett. A buzgó lutheranus közjogásznak éveken át elválaszthatatlan társa e szünettelen, meddő, törődéses küldetésben, Visa püspök, Széchenyi alter-egója, szintén fogva volt.[3]) Mély fájdalom és keserűség fogta el azon keveseket, kik e hű hazafiak igazi történetét és buzgó szolgálatait ismerték. A turóczi nemesi család aligha sejti, hogy ezen fiának, kire méltán büszke lehet, egy tory cabineti miniszter Whitehallban irta a legméltóbb emlékfeliratot. »Mély szánalom fog el Occoluzani s a többiek végzetén, kik vele szenvedtek.[4]) Mr.

---

[1]) Epist. II. 270.

[2]) Horváth M. Magyarország Története VI. kötet.

[3]) . . . in durum arestum et carceres tracti . . . írja Okolicsányi Pál és társairól az 1715: 46. t. cz. (Turóczіensis Comitatus Novum Sigillum).

[4]) Irja Harley minister Medows bécsi ügyvivőnek 1708. febr. 14. id. h. III. k. 361. l. A minister ugyanis azon feltevésből indúl ki, hogy Okolicsányi Pál is kivégeztetett, miként azt Medows 1708. január 28-ki leveléből következtethette. Utóbbi t. i. ez év január 11-kén kelt Kassáról levelek alapján jelenti vala, hogy »the Baron of Kalmanczay, Paul Oekoliczani, egy bizonyos (one) Smernick és még két más személy hirtelen kivégeztetett (put to death) és hogy az egri főpap és Visa püspök Munkácsra vitettek fogságba.« E rémhír tudvalevőleg alaptalannak bizonyúlt;

Stepney idejében számos iratot láttam, mely oly férfiúnak tüntette fel őt, kit a legjobb szándék vezetett hona békességének visszaszerzésében, de *a pártzsarnokságnak áldozatául esett, mint rendesen szoktak azok, kik észszerüen kivánnak cselekedni.*« Aranyszavak, melyek a Széchenyi Pál lelki martyriumának is egyik kulcsául szolgálnak. Milyenek lehettek az ő érzelmei!...

Neki is idegen kéz emelte az első, ledönthetetlen emlékoszlopot. Nem egy levél, hanem az a kilenczszáz okmány, mely az angol közbenjárásnak foglalatja, a zendülés kitörésétől a szatmári béke megkötéseig, a maga összességében Széchényi Pálnak hervadhatlan érdemeit s égő honszerelmét hírdeti.

A való történet regeszerű alakításainak egyik legsajátszerűbb esélye, hogy a tőzsgyökeres magyar hazafinak, a buzgó katholikus főpapnak, egyedüli tevékeny szövetségese és törekvéseinek őszinte, hathatós előmozditója, két messzeföldi idegen és megcsökönyösödött eretnek. A németalföldi státusok követje és magyarhoni meghatalmazottja, a jó Hamel Bruyninx rokonszenveinek mélysége daczára, egy perczre sem veti le a holland phlegma látszólag nyugodt és közömbös külszínét.

---

de hogy azon zavarteli időkben felette el lehetett terjedve, azt Vetési Kökényesdi Lászlónak (franczia) levelében foglalt azonos állítása tanúsítja, melyet Horváth Mihály (történet VI k.) Kökényesdi rosszakaratából és bosszúvágyából eredő koholmánynak vagy egyszerű tévedésnek tekint. Az a körülmény, hogy az angol diplomaczia is ezen eseményre nézve hasonló tévedésben volt, azon következtetést engedi, hogy e tévhit ama végzetteljes gyülés színhelyétől távolabb fekvő részekben országszerte el lehetett terjedve és sok valószínüség szól a mellett, hogy maga Széchényi Pál is e hiedelmet táplálhatá. Én annak keletkezését különben két körülményre vélem visszavezethetőnek: 1-ször, hogy Okolicsányi Kristóf, voltaképen vagy legalább állítólag atyja magatartása és viselt dolgai megtorlásának esett áldozatául; 2-szor, hogy az angol ügyvivő, és valószínüleg mások is, azon tévhitben valának, hogy O. Kristóf miként követtársa, Rakovszky, a gyülés színhelyén sebeiben nyomban elvérzett, (after having cut his son to pieces) és hogy az az Okolicsányi a kit későbben lefejeztek, nyilván csak atyja, Pál, lehetett. Pedig utóbbi jóval túlélte szerencsétlen fiát, mint az az 1715. évi végzemény fent idézett érdekes czikkelyéből is kitünik, mely a »nevezett Okolicsányi Pált és Huszár Józsefet« jelöli Turóczmegye azon követjeiül, kiknek kérésre az ónodi gyülés ismeretes határozata, e megye pecsétjét illetőleg, megmásittatott s a két érdekelt családnak oly fényes elégtétel szolgáltatott.

De az angol királynő ügyvivője, George Stepney, a keltaszász vérmérséklet egész hevével — ez a legforróbb vér Európában — azonosítja magát az ügygyel, melyet fejedelme megbízásából felkarolt és nemcsak kötelességérzetből, de ügyszeretetből és egyéni rokonszenvvel istápolt.

Az angol és németalföldi »Mediatio« ezen közegei — és minden vérmessége mellett első sorban maga Stepney — felette visszatartók és kétkedők azon egyének megítélésében és méltatásában, kikkel küldetésök folyamában érintkeznek. Az általános ítéletektől lehetőleg tartózkodnak, bár olyanokra is hivatkozhatnám. De számos elejtett szavuk, gúnyoros észrevételük, két irányban mégis biztos következtetést enged érzületük természetéről. Az egyik a *megvetés*, melyet különböző árnyalatokban a bécsi udvar szereplői és közegei iránt táplálnak. A másik a gyanu és bizalmatlanság, melyet a magyar föllkelés támasztói és vezéreinek önzetlensége tekintetében táplálnak. Feltétlen bizalmukat s elismerésüket csak egy szereplő tudta kivívni, s ez Széchényi Pál. Mert ők közelről szemlélték működését; tanui voltak önfeláldozó buzgalmának, mint senki más; és a veszélyeket, melyek környékezik vala, tisztábban látták mint önmaga.

Talán számot nem adtak maguknak róla, de ösztönszerűleg érezték varázsát azon önzetlenségnek, mely a kalocsai érseket ama dráma összes szereplői között kizárólag jellemezte. Itt mindenki valamely személyes előnyt les; legalább mindenkiről felteszik azt; csak róla nem. Ő soha nem kér semmit; róla fel nem teszi senki, hogy személyes előnye, vagy külfénye emelésére bármit kivánna. Az uralkodónak nehány kitüntető ígérete nem az ő ösztönzésére történt és beváltásuk valószínüleg az ő büszke, hallgatag közönyén mult. Ő számot vethetett, tisztában lehetett magával, hogy midőn a nemzet jogaiért kiszállt a sikra, akkor letért a világi emelkedés utjáról.

Ő sikereit egyedül a közügy érvényesitésében kereste. S azért felülemelkedett korának egész kicsinyes, hivalkodó gondolkozásán. Ha életrajzot és nem egy vázlatos jellemzést irnom adva lenne, akkor talán az egyedüli lapot, melyen némi enyhitő humor felcsillámlanék, azoknak a mindenféle tisztességi, czimezési, rangsorozati ütközéseknek leirása képezné, melyekkel e

történetek összes szereplői, komoly redőkre vont homlokkal bajlódnak; egyetlenegynek kivételével. Kezdve Rákóczin és Bercsényin, egészen az angol királynőig — kinek a császári cancellaria megtagadja a Majestas címét — mindenki egy magasabb czím és elsőbbségi rangfokozat követelésével és megtagadásával vesződik. A császári biztosok és kormányközegek, élükön báró Sailern, az érseknek egyik legelkeseredettebb ellensége, mindenekfelett kiválnak e szőrszálhasogató etiquette-aggályok támasztásában. — Az alkudozások menetében e versengések hihetetlen nehézségeket okoznak.

Végre a roccoco ördög, a mi skepticus, gúnyoros, felvilágosult Stepney barátunkat is megszállja és a nagy-szombati fegyverszünet tárgyalásainál a diplomatiai közvetítőknek az ülésben jobbkézt való elsőbbsége felett ő kezd vitát.

Csak egy ember van, a ki mindenhol alárendeli magát, a ki mindenben enged, a ki mindenről lemond: és ez a kalocsai érsek. Mit neki Hekuba! Ő egész lelkét föltette ama nemzeti czélok kivívására; erős egyéniségének minden egyéb mozzanata háttérbe szorul; mintha ama czélok egész énjét felszívták volna.

S azért lényének szükségkép meg kellett törnie, mintegy összeesnie, midőn az események fejlődése e czélra törekvésének útját vágja és tetterejét a közérdek kivívásában megbénítja.

Körülbelül egy hónappal azután, hogy Harley amaz idézett sorokat irja Okolicsányi haláláról, az érsek maga a pápa lábaihoz borúl és kétségbeesve a saját tehetetlensége felett, a Szent Atya megkönyörülését és áldását esdi, »inkább az égtől lehetvén várni, mint az emberektől remélleni, hogy egész Magyarországnak a forrón kivánt béke visszaadassék.«

Történetünkön végig kevés egyéni nyilatkozat lesz, melyen oly megragadó pathos ömlik át. Egy sikertelen küzdelemben megtört léleknek vallomása az. »E balvégzetű forradalom ideje alatt, nem kiméltem sem fáradságot, se igyekezetet, hogy az annyira ohajtott békét a hazának visszaszerezzem; de minden eszköz sikertelenül kimeríttetett, minden jóknak mérhetlen fájdalmára.«[1])

Ez utolsó nyilatkozata, melynek nyomát találom. Leveleinek

[1]) Epist. II. 282. l.

sorozata ezzel megszakad. Ezután még csak egyszer tűnik fel, amint az egykor oly esengve várt törvényes országgyűlés megnyíltával (1708) ott áll a prímás — egy idegen — mögött, a pozsonyi országház tornáczán, a királyi biztosok ünnepélyes fogadtatására.[1]) De ő megszűnt remélni; lénye megtört. Az 1710. esztendő tavaszán ama pálos szerzetnek perjele kezéből veszi fel az egyház végszentségét, melynek küszöbén át lépett Magyarország forumára, melyhez őt a szeretetnek titokzatos kapcsa fűzni soha meg nem szűnik s a melynek templomában örök nyugalomra temetkezett.

Egy év múlva megköttetett a szatmári béke.

Az események megérlelték a sikert, melyet tőle megtagadott a végzet.

Nehány meghiusult békéltetési kisérlet a haza érdekében: látszólag erre szorítkozik életének egész tartalma s eredménye.

De a ki belé tekint a magyar történet szövevényébe, az másképen fog ítélni.

Ő ezen válságos korszakban a magyar nemzeti eszmének, a maga történetileg valósítható alakjában, vezérhordozója és rettenthetlen bajnoka volt.

Történtünk egész mysteriuma a Habsburgház trónrajutásától, az 1867. XII. t. cz. megalkotásáig, kiválólag nehány alaknak megértésével válik maga is némileg érthetővé. Ezek közzé tartozik Széchényi Pál is.

Az ő életük és müködésük elemzése teszi érthetővé: hogy, az a magyar nemzet, mely már ismételve az enyészet szélén látszott állani, a gondviselés által mikép mentetett meg az életnek;

hogy a magyar alkotmány, szabadságunknak áthatatlan vértje, egyediségünknek hű oltalmazója, mikép tartatott fön a századokon által s a minden oldalról való támadások közepette;

végre, hogy midőn feltámasztatnék a fejfa, melyet a feledés repkénye már-már ellepéssel fenyegetett — egy igénytelen emléksor még-e nyelven rovathatik reá.

Lánczy Gyula.

[1]) Medows jelentése Harleyhez i. h. III. köt. 373. l.

MAGYAR TÖRTÉNETI FORRÁSOK A KÜLFÖLDI LEVÉLTÁRAKBAN.[1])

Rég ismeretes és sokszor elpanaszolt hiánya irodalmunknak, hogy hazai történeteink tárgyalásánál a reájok vonatkozó külföldi kútfőket elhanyagolták, vagy nem ismerték. Pedig az európai nemzetek szoros műveltségi és politikai összeköttetésben állottak mindig, és az abból eredő kölcsönös hatásnál fogva, egyoldalú minden országnak, nemcsak a magyarnak, története, ha tisztán belföldi forrásokon alapúl. A belföldi források mintegy a családi traditiót fejezik ki, a külföldiek az idegen világot képviselik. Ez sokszor rosszakaratú és elront sok kellemes illuziót, melyet szeretettel melengetett a kedélyes házi tűzhely. De a történeti kritikának és tudománynak nem is az a feladata, hogy ezeket megvédje, hanem, hogy csak azt fogadja el igazság gyanánt, mi minden támadással szemben megállja helyét. Ítélet előtt mindegyik felet ki kell hallgatni.

Ujabb időben, a M. T. Akadémia és a M. Tört. Társulat érdeméből sok történt ez irányban. Magam is külföldön jártamban egyéb tanulmányaim mellett főfeladatomúl tűztem ki, tőlem telhetőleg közreműködni ezen nagy hézag kitöltésében. A berlini, drezdai és londoni levéltárakban dolgozgattam, és a könyvtárakban is felkerestem a hazai érdekű kéziratokat. Az utóbbiak közül különösen a Boroszlóban talált »Ének a Tatárjárásról«, melyet Szilády Áron úr volt szíves felolvasni a Kisfaludy Társaság 1877. jun. 25-iki ülésében, érdemel figyelmet. Minthogy egykorú — 1242. vagy 1243-ban írták — kétségkivül magyar szerzetes a szerzője, ki mindig »Nostra Pannonia« s »Nostra Ungaria« sorsa fölött kesereg, hazai költészetünknek ez első fennmaradt emléke.

[1]) Regesták a külföldi levéltárakból, közli dr. Marczali Henrik. A »Tört. Tár« 1878—1882. évfolyamaiban.

Midőn most gyűjtésem eredményét magam ismertetem, legyen szabad azon főelveket kimondanom, melyek a kiadásnál vezettek, nem mintha azoknak általános érvényt tulajdonítanék, hanem mert tán szerény adalék lehet a regesta kiadások kérdésének megoldásához.

Az illető történeti emlékeknek szóról-szóra, betűről-betűre való közlését csak ott tartom szükségesnek, a hol ebből a minutiósitásból tanulni is lehet valamit. Ez csak oly okiratokrúl állhat tehát, melyekben úgyszólva minden vonásnak van legalább palaeographicus jelentősége. Ez azonban semmi esetre sem terjed túl nálunk az Árpádok korán. Ha nem is az egész okiratnak, legalább az egyes főpontoknak szóról-szóra való közlése szükséges ott, a hol bizonyos gondolatnak oly praegnans kifejezése forog fenn, melyet semmi fordítás vagy átirás nem adhat vissza teljesen. Ez a régibb korra nézve, midőn a szavak és mondatok értelmezésére nézve elágazhatnak a vélemények, gyakrabban fordúl elő, az ujabb időben pedig, midőn a szavak már körülbelől azon fogalmakat fejezik ki, mint most, aránylag ritkábban.

Végre, a hol csak maga a tartalom bír fontossággal, az alak pedig nem, ez pedig a XVI. század óta a szabály, megelégedtem tisztán csak tárgyi kivonattal.

Természetes, hogy ezek csak általános vonások, és hogy a betűnek itt sem szabad szellemgyilkossá válni. Egy és ugyanazon korra, egy és ugyanazon személyre nézve is lehet helye mind a három elv alkalmazásának. Határt, mint a történeti tudományban egyáltalában, csak az individualis belátás szab. Vannak nagyon régi emlékek, melyeknél nem sokat vesztenénk, ha nem is közölnék palaeographikus pontossággal. Másrészt pedig aránylag uj keletű irományoknál is gyakran szükséges a teljes szöveg.

Kiváló férfiak most is emelhetnek igényt azon előjogra, melyről Herodotos emlékezik meg a perzsa nagy királyokat illetőleg: hogy t. i. minden szavuk méltó az irásban megörökítésre. Ezt azonban az ujkor államférfiainak csak legkiválóbb élitejére alkalmaznám. A másik eset az, midőn az illető műnek nemcsak tartalmi, hanem irodalomtörténeti becs is tulajdonítandó, mint p. o. Bethlen Gábor leveleinek.

Ezen főelveknek, melyek a »Regesták« készítésében vezet-

tek, jelzését kötelességemnek tartottam, annál is inkább, mert sem nálunk, sem a külföldön nem jutottak még teljes megállapodásra a történeti emlékek kiadását illetőleg. Tán beosztásunknak meg van az a jó oldala, hogy a lényegből indul ki, nem chronologiai és palaeographiai formaságokból.

És most legyen szabad a majdnem négyszáz évi közön át sűrűbben vagy gyérebben jelentkező emlékekre, és a benne rejlő új anyagra fordítani a hazai történet forrásai iránt érdeklődők figyelmét.

Az első darabok N. Lajos és a salzburgi érsek közti szövetségről (1371.), továbbá Zsigmond király, Albert osztrák herczeg, Jost morva őrgróf és Vilmos meisseni őrgróf szövetségéről értesítenek. A következő György esztergomi érsek oklevele, melyben vámmentességet enged a Szászországból jövő posztónak. Azután a burgundi herczeg terve következik (1454-ből), a török elleni hadjáratra. Ezek tehát csak szórványos adatok.

Bővebb és kimerítőbb anyagot nyerünk *Mátyás király* uralkodása óta. A drezdai archivum actáiból lépésről-lépésre látjuk, mint merül a magyar király, úgyszólva akarata ellenére, mind mélyebben a nyugati határtartományok zürzavarába. Látjuk, mint igyekszik Mátyás lehetőleg gyorsan végezni Podjebráddal és mily katonai és diplomatiai talentumot fejt ki e czél elérésére. Azt is látjuk, mint akadályozza meg a császár minden eredményét. III. Fridrik nem képes tenni semmit, de az indolentia hatalmával, folytonos kedvezések és alkudozások közt szárnyát bírja szegni a nagy király tervei röptének. Ezen hatás ellensúlyozására Mátyás egy hatalmas diplomatiai conceptio kivitelére szánja el magát: az összeköttetésre Vakmerő Károlylyal, Burgundia herczegével. Igyekezik a békealkudozásokat úgy terelgetni, hogy ezen fejedelem, szövetségese, kinek csak szándékai és tervei múlták fölül hatalmát, választassék a fennforgó viszályok kiegyenlítőjévé. Ez a pár levelezés is új oldalról mutatja Mátyás politikáját. Kétségenkívül az egyesült Burgundia s Magyarország az egész német birodalomban akkor urai a helyzetnek. Egyidőben támadja meg Mátyás kelet felől, Károly nyugatról: most látjuk e két nagy támadás közötti belső összefüggést. Vakmerő Károly szerencsétlen háborúja a svájcziak ellen, véget

vetett a sikeréhez kötött nagy combinátióknak. Igy jött létre az olmützi béke. Ennek előzményeit illetőleg *Palacky*-nak több helytelen állítását kell majd kiigazítani. Palacky szintén dolgozott a drezdai archivumban, de az itt közlött levelezések összehasonlítása az ő művével, mutatja, hogy következetesen elhagyott minden adatot, mely kedvező azon uralkodóra nézve, ki megdöntötte Podiebrád birodalmát.

Podiebrád által a szlávság ismét oly elem lett Európában, mely szomszédjait fenyegette, mire Ottokár ideje óta nem volt példa. Kész is volt azonnal a régi érdekszövetség ellene, a magyarok és a Csehországgal szomszédos német fejedelmek közt. Csehországnak a szláv népek másik nagy birodalma Lengyelország nyujtotta kezét, mint a Morva mezei csata napjaiban. Mint akkor, most is magyar vállakra nehezült a háború fő terhe. Midőn bizonyosnak látszott a nagy cseh-birodalom megbukása, Mátyás győzelmei folytán, a többiek irígy szemmel kezdik nézni Magyarország hatalmának gyarapodását Szilézia és Morvaország által. A magyar király erélyes, a fő aristocratiát megalázó uralkodása már magában véve is fenyegetés volt a rendi alkotmányaik szűk korlátai között mozgó németekre nézve. A dicsőséges sziléziai háború (1474.) óta a szász és brandenburgi választók ingadoztak politikai maguktartásában, a szerint, amint a Mátyás vaskarjától való félelem, vagy a vágy, a hatalmas szomszédtól megszabadulni, volt bennük túlnyomó.

Ezen, annyi érdek egymásba játszása által bonyolódott ügyek megismeréséhez a drezdai archivum, mint a XV. századbeli német diplomatia fő aknája, igen sokban járul. A szász választó és testvérei mindig őrszemmel kisérik Mátyást, hódolnak neki mindenben, de ha kellő alkalom nyílik, a császár iránti hűségükre hivatkoznak, hogy kivonhassák magukat az irányában elvállalt kötelezettségek alól.

A brandenburgi választók akkori politikájára a berlini levéltár derít világot. A brandenburgi választót különösen Sagan sziléziai herczegség ügye hozta összeütközésbe Mátyás politikájával. E herczegségre a választó fia tartott igényt. — A magyar király mint hűbér úr, erre nem volt tekintettel, és a német fejedelmek leghatalmasabbika, a vitézségéről is annyira nevezetes

Albrecht Achilles választó mindennek daczára, noha Lengyelországra is támaszkodhatott, mig Mátyás élt, nem érvényesíthette igényeit.

Talán egyedül áll a történetben azon viszony, mely Fridrik császár és Mátyás között létezett, kik egymást mindig »atyának« és »fiunak« nevezték.

A császár politikája minden ponton összekoczczant a magyar királyéval és minthogy sem háborúban, sem diplomácziai úton nem birt menni ellene semmire, a német birodalmi fejedelmeket folyton háborura ingerelte a veszélyes keleti szomszéd ellen. Általános igazsággá lett már, hogy a római birodalom fejének a magaviselete tette csak lehetővé a török hatalmának gyors kiterjedését. Az idetartozó számos adat közül csak hármat emelek ki. Az egyik oklevélben 1480-ban Fridrik, a német birodalom rendjei előtt azzal vádolja Mátyást, hogy ő titkon a törökkel czimborál. Nagyon érdekes fényt vet mindkét uralkodó jellemére azon kimeritő jelentés, mely az 1468-ban a király és a császár között Bécsben folyó alkudozásokról értesit. Végre nagyon érdekes azon jegyzék, melyet a birodalmi hadak szász csapatjainak vezére a magyar foglyok neveivel beküld a választónak. Aránylag nagyon kevés köztük a magyar nevű. A jelentések e háborúról az egész 1481—1485-ki időközre kiterjednek. Látjuk belőlük, hogy mily nyomorult volt a birodalmi hadvezetés, de azt is, hogy Mátyás katonái is csak zsoldosok és nem a magyar nemzet lelkesült harcosai. Mátyás hatalmas személyisége döntötte el a küzdelmet — eredménye volt, hogy Bécs falain magyar zászló lobogott.

Mátyás politikája békében és harczban egyaránt mindig a nagyság varázsával hatott szomszédjainkra. Halála után, mint a párisi könyvtárban fenmaradt tudósítások és oklevelek bizonyítják, nem hanyatlott el egyszerre a magyar birodalom prestigeje külföldön. Több oklevelet birunk itt, mely bizonyitja, mennyire igyekezett mind a franczia, mind a császári udvar tervei részére megnyeri II. Ulászlót. A jutalom Dalmátia elfoglalása lett volna Velenczétől. De minden elhatározó csapást megakadályozott a királyi hatalom gyöngesége. Becses még egy franczia papnak jelentése, ki 1502-ben hazánkba kisérte II. Ulászló nejét, a fran-

czia Candale Annát. Mindenütt meg van még Mátyás nagy alkotása, de hiányzik belőle az éltető szellem. Utazónk nem győzi bámulni Budát és benne Mátyás kincseit, különösen könyvtárát.

Jellemző, hogy a német levéltárak, melyekben annyi emléke maradt fenn, Mátyás az egész Európát foglalkoztató terveinek 2-ik utódja II. Lajos idejéből csak egy ügyben nyujtanak felvilágositást. Ez a Fuggerekkel való hires pöre, melynek eligazitására a lengyel király és az osztrák herczeg 1525. novemberben külön követeket küldöttek Budára. Ezeknek igénytelen, keresetlen jelentése minden czélzás nélkül is a Magyarország legmagasabb köreiben akkor uralkodó corrumpált szellemnek hű képét nyújtja. Teher már az ország ügyeivel foglalkozni, de a nyereség csábító. Fugger teljesen az üzlet emberének álláspontján van, ki keveset törődik azzal, mi lesz az országból, de minden szomszéd fejedelem közbenjárását igénybeveszi, hogy ne vessze el valamiképen drága pénzét. E leveleket a drezdai archivum őrzi.

A mohácsi vész és következései Európa nagy politikájának egyik főszínterévé tették hazánkat. Fájdalom, inkább passiv volt része és szerepe, mint aktiv. A török előrehaladása, mely az osztrák örökös tartományokat, és közvetve a birodalmat és az egész nyugatot is fenyegette, a kereszténység régi dicső előharczosára vonta a figyelmet. A nemzet küzdelme a Habsburg ház ellen rendi alkotmányos szabadságának védelmére, közös érdekeket teremtett mindazon hatalmakkal, melyeknek a Habsburgok hatalmi állásának megtörésére irányúlt törekvésük és igy különösen a francziával. Végre, minthogy az ország ép úgy, mint a többi Európa, átküzdötte a katholicismus és a protestantismus harczát, a két nagy vallásos európai párt figyelemmel és érdekkel kisérte hazánkbeli hiveinek tusáját.

Mind e három nevezetes és sokszorosan egymásba bonyolódott mozgalom, mely nemcsak hazánk, hanem egész Európa XVI. és XVII. sz.-beli történetének fejlesztője volt, számos nyomot hagyott a külföld archivumaiban. — Az emlékek már oly nagy számmal vannak, hogy csak egyes főcsoportokban ismertethetjük őket.

Midőn a Szapolyai és Ferdinánd közötti háború nem csak Magyarországot dúlta, hanem az egész római birodalmat is

veszélybe döntötte, György szász herczeg kezdette meg az alkudozást a lengyel királylyal, hogy közvetítsenek a küzdő felek közt. Ezen alkudozások 1530—1532-ig terjednek és a sokféleképp változó európai constellátiók alatt más meg más szint nyernek. A helyzetet legjobban kifejezi a szász követek levele a passaui gyülésből. »Minthogy attól kell tartani, hogy a magyarok, ha elhagyja őket a birodalom, egészen a törökhöz fognak állani, aminthogy nehezökre is esnék magokat megoltalmazni külső segítség nélkül, együgyüségünk azt tanácsolja, hogy a birodalom küldjön követet az ő Rákosukhoz és vigasztalja meg őket segítséggel és tanácscsal.« György herczeg pedig kinyilatkoztatja pium desiderium gyanánt, hogy legjobb volna, ha mind János, mind Ferdinánd a lengyel király javára lemondanának a magyar koronáról.

Ugyancsak a lengyel udvarnál központosulnak azon alkudozások, melyeket 1537—8-ban Joákim brandenburgi választó indit meg, ugyanazon czél elérésére. Ha a két király kiegyez, könnyü lesz a törököt kiűzni. Érdekes, hogy a választó követének adott utasításában kiemeli, hogy az ügy azért is fontos, mert neje, a lengyel király nővére után az ő gyermekei örökösei Jánosnak. Arról is értesülünk, hogy a lengyel nemesség Szapolyai mellett foglal állást.

Ezen idő alatt a protestánsok Németországban még a császár hivei. Midőn Móricz választó diadalmasan fordúl V. Károly ellen franczia segítséggel, azonnal meg van az összeköttetés a törökkel is. Drezdában található a török részről, olasz közvetítéssel jött ajánlat (1553. jan. 22.), hogy a szász fejedelmek, mint a szultán adófizetői, vegyék át Magyarországot s Erdélyt, és segítségével hódítsák meg Csehországot és Ausztriát. A török nem gátolná az igazi vallás terjedését. Ezen alkunak különben, Móricz választó gyors halála miatt, nem volt semmi következése.

Ferdinand s Miksa békülékeny és megnyerő politikája megint közelebb hozta a német protestansokat a császárhoz, ki a török ellen segítségükre szorúlt. Ezen fordulatnak emlékei Zasius Ulriknak, a nagy jogtudósnak és császári viczekanczellárnak bizalmas levelei a szász választóhoz. Három nagy kötetre terjednek és igen sok bennök a magyar vonatkozású anyag. Zasius

1563-ban sept. 17-én leírja Miksa koronázását. Már a levelezés tendentiájából folyik, hogy az a fejedelemnek protestánsbarát érzését fogja lehetőleg kiemelni. De mégis meglepő az a hír, hogy Miksa koronázási esküjéből kihagyta a »Beatam Virginem Mariam et omnes Sanctos« szavakat, míg az »Evangelium« szót nagy nyomatékkal mondotta ki. Egyébb értesítései azon országgyűlésről szintén élénk világot vetnek reá. Kiemelendő még, hogy mint a levelezés mutatja, a bécsi udvar sokkal jobban gyűlöli János Zsigmondot, kit »filium perditionis,« »Natterngezicht«, »ördögi vajdának« etc. nevez, mint magát a törököt. A német hadviselést jellemzi a jelentés Tokaj bevételéről Svendi által 1565. febr. 16. midőn »a katonák annyira leitták magukat, hogy az ezredesnek és a kapitányoknak nem lehetett elég kötelük és lándzsájuk, hogy őket a hordóktól elczipeljék.« Kivétel, ha néha részvevő és baráti hangon szól a magyarról, mint p. o. Perényi Gábor halálakor (1567. jun. 29.), ki »minden veszély és kisértés daczára, hű maradt, nem hasonlított atyjához. Ide hozatta magát félholtan, hogy tanúsítsa hűségét. »Rara avis in istis terris.« Elhaltak Báthory Endre, az öreg Batthányi és gróf Zrínyi. Néhány nap előtt elesett a derék Keglevics. Halálosan beteg az utolsó derék úr, Ország. »Igy mennek tönkre e királyság maradványai, nem csak földje és népe, hanem a legjobb emberek is, és a legdicsőbb családok.«

Hogy pedig miért volt oly kevés a bizalom a magyarok és németek közt, azt felvilágosítják Seboltendorf Tamás császári pénztáros levelei Ágost szász választóhoz, 1566-ból. Látjuk belőlök, hogy minden jóakarat és nagy készülés daczára, a birodalmi sereg mint nézi tétlenül Szigetvár és Gyula esetét. A császár pedig azt mondja Sebottendorfnak (1566. okt. 23.), hogy sokat kell elnéznie, mert ez első vállalata. Pedig serege 92000 emberből állott. És majdnem száz évvel később azt írja a bécsi brandenburgi követ urának: félő, hogy a magyarok kétségbeesett elhatározáshoz folyamodnak, mert panaszkodnak, hogy mindeddig a Montecuculi hadától segítség és oltalom helyett, csak pusztítást és rombolást láttak (1664. jun. 30., jul. 10.)

Az 1598—1602. erdélyi és magyarországi harczokról sok jelentés van, mind Berlinben, mind Drezdában. Maga Mátyás főher-

czeg ir Joachim Fridrik választónak. Érdekes az 1601. aug. 24-iki thordai tudósitás Mihály vajda garázdálkodásáról és haláláról.[1])

Mindeddig a török viszonyok az uralkodók. Bocskay fellépése óta a protestansok felkelése és az erdélyi fejedelmek szereplése a magyar alkotmány helyreállítása érdekében a legfontosabb motivumok. A császáriak úgy tüntetik fel a birodalomban e mozgalmat, mintha az a törökök befolyása alatt állana s így Németországot is fenyegetné. A protestánsok pedig látják hitfeleik elnyomását hazánkban és nem akarnak segélyt adni ennek folytatására. A pfalczi választó 1605. máj. 13-án azt irja a szász electornak, hogy a magyar lázadást csak a vallás ügye okozta, és csak a vallásszabadság állithatja helyre a rendet. Egy császári tanácsos, Gheizkofler, ugyanazt vallja. A brandenburgi választó ezt 1605. aug. 17-én meg is irja Mátyás főherczegnek és orvoslást vár tőle.

A gyűjtemény legbecsesebb részeihez tartoznak Hartvich von Stitten jägerndorfi kapitány levelei a brandenburgi kormányhoz 1612—13-ból. A sziléziai nemes valóban ritka ügyességet és itélő tehetséget tanusit a magyar viszonyok és szereplők feltüntetésében. Annál fontosabbak e jelentések, mert épen azon időpontot világitják meg, midőn Magyarország először lép unióba Csehországgal és az örökös tartományokkal és másrészt Erdélyben ekkor kezdődik Bethlen Gábor uralkodása. Stitten mindig arra figyelmezteti a berlini tanácsosokat és a regensburgi követeket, hogy a császár a török veszélyt szándékosan tünteti fel mindig nagynak, csakhogy a birodalom szavazzon meg több pénzsegélyt. Azt javasolja, hogy a gyülés ne ajánljon fel segélyt, mig azt a magyarok magok nem kérik.

Báthory Gábor halálának történetét új adatokkal világitja meg Abaffy Miklós 1613. nov. 2-diki levele Ferdinándhoz. Stitten erről így nyilatkozik: Genus internecionis ist nicht zu loben, aber Gott stellet uns täglich vor Augen, wie er einen Buben mit dem andern strafet. (1613. nov. 7/17.)

---

[1]) Irodalomtörténeti érdekü, hogy egy esztergomi levélben, mely 1599. julius 3-án kelt, előfordul „*Zschory Jannusch weyda* zue Gran redlich mann."

Bethlen Gábor föllépésével mindjárt nagyobb jelentőségű lesz a küzdelem. Eddig mégis csak a német udvarok, mint a birodalom tagjai foglalkoznak kiválóan a magyar ügyekkel. A nagy erdélyi fejedelem országát fontos lánczszemmé teszi az európai nagy pártok összeköttetésében. Mindjárt universalisabb jelleget öltenek a jelentések is. Mindjárt 1619. óta fontos adatokkal szolgál az angol kir. levéltár. Részben más országok közvetítésével, részben közvetlenül 1619—1626. tartanak ez érintkezések. Gr. Thurn velenczei generalis azt írja felőle egy angol agensnek, hogy »Bethlent annyi igen eszélyes fejedelem közt, méltán tekintem és tisztelem győzhetetlen és elhatározott lelkű Herosnak.« Nevezetes Bethlennek egy nagyon határozott hangon szóló levele Conway angol miniszterhez 1626. nov. 6-áról.

Bethlen hadjáratainak történetére nézve új adatokat szolgáltatnak Zeidler bécsi szász követ jelentései, 1620—1624.

A berlini e korbeli akták közt a Bethlen Gábor és Katalin közötti házasságra, és az együtt járó szövetségről szólók a legfontosabbak. Az erdélyi követ megkérése, a neki adott feleletek, mind új anyagot szolgáltatnak.

Katalin uralkodása alatt épen a berlini levéltár tán legdúsabb aknája az erdélyi történeteknek. Nagy számmal vannak a szerencsétlen fejedelemnő hosszú sajátkezű levelei bátyjához, a választóhoz, továbbá a választó által Erdélybe küldött követek jelentései, és az ezeknek adott utasítások.

I. Rákóczi György korából aránylag kevés az anyag, bár ő is mindjárt trónralépésekor igyekezett összeköttetésbe jutni Brandenburggal, Szászországgal és a svédekkel. Ennek oka az, hogy a két protestans választó már 1635-ben békére lépett Prágában a császárral.

II. Rákóczi György szövetségben a svédekkel és a brandenburgiakkal fogott 1657-ben lengyel háborújához, mely oly borzasztó véget ért. Látjuk, hogy a szövetségesek sem igen biztak egymásban, és hogy a lengyelek és kozákok mitsem akartak tudni Rákócziról (1657. apr. 20). E háborúnak, mely megsemmisítette Erdély önállóságát, köszönte Poroszország függetlenségét.

Nagyobb tömegben jelentkeznek ismét a források az 1660—1664-iki erdélyi és török bonyodalmakra és háborúkra nézve. A

császár már 1660-ban segítséget eszközöl ki magának a birodalom rendjeitől. Az 1661. erdélyi hadjárat folyamára Montecuculi levelei a választóhoz vetnek világot. Bécsben pedig Neumann András, méltó elődje a későbbi nagy porosz diplomatáknak, kíséri nagy figyelemmel a magyarországi eseményeket is már 1647. óta. Ezen jelentések alapján majdnem napról-napra kísérhetjük, különösen az 1664-iki hadjáratot. De a bécsi udvari viszonyokról is hallunk egyet-mást, és a magyar országgyűlés pártviszályainak híre is elhat már külföldre.

A birodalmi seregnek és abban a brandenburgiaknak nagy része volt az ország felszabadításában. De azután a nagy választó kötelességének tartja hitsorsosait, az erdélyi és magyar protestansokat, megoltalmazni azon győzelem valószínű következésétől: az elnyomatástól. Külön követet, Nüsslert, küld titkon Erdélybe és ezt arra utasítja, hogy hasson a fejedelemre oly irányban, hogy egyezzék ki a császárral jó módon, mert különben az jure Victoriae fogja elfoglalni országát. (1687. nov. 2.) Azt is látjuk, hogy a fiatal Apafi részére megkérik a választó egy leányának kezét. De Bethlen kora már lejárt.

A szász archivumban ezen időből megmaradt több jelentés Buda ostromáról, mely mind nagyon elismerően nyilatkozik a törökök vitézségéről: nem volna jó, ha ezen embereknél úgy működnék a fő, mint a test, írja haza badeni Lajos (1686. jul. 29).

Meg kell itt jegyeznem, hogy mind a drezdai, mind a berlini archivum valóságos kincses bányája a török háborúk történeteinek, s hogy azon nagyszámú s terjedelmes jelentést, melyeknek inkább hadászati mint politikai az érdeke, elmellőztem.

Az 1687. pozsonyi országgyűlés viszonyairól, melyek természetszerűen vezetnek át a későbbi korszakhoz, érdekes részleteket tartottak fönn mind a szász, mind a brandenburgi bécsi követek. Azt látjuk, hogy a Habsburg-ház örökösödését nem kényszerből fogadták el a rendek, hanem mintegy vetélkedve. (Danckelmann relatiója 1687. nov. 3/13.)

Az elhatározó fordulat a külügyi, különösen a német és protestans udvarok magatartásában Magyarországot és különösen az ország és a dynastia viszonyát illetőleg, Rákóczi felkelése korában áll be. Azelőtt az uralkodó hangulat a sympathia volt,

most közönyösen nézik a magyarok törekvését elszakadni a Habsburg-háztól, vagy pedig épen segítik a császárt. A népek részvéte pedig — minden kor története mutatja — hatalmas politikai tényező. E változást pedig visszavihetjük általános európai okra.

Míg a földrész politikai küzdelmében az volt a fő, megszüntetni a Habsburg-ház hegemoniáját, világos, hogy az ellene küzdő magyarok nemcsak a francziák, a protestansok és törökök érdekeit szolgálják, hanem európai érdeket mozditanak elő.

XIV. Lajos korában a Habsburg ház túlnyomó hatalma helyébe a franczia túlhatalom lép. És ez ellen irányúl most a legtöbb európai politikai tényezők közös működése. Tudjuk, hogy örök dicsőséget szerzett magának a legválságosabb időben Orániai Vilmos, mint a földrész politikai egyensulyának előharczosa. De bizonyos az, hogy a Bourbon és az ausztriai dynastiák most, európai szempontból tekintve, szerepet cseréltek. Igy az a magyar felkelés, mely bénítja a császár seregét és XIV. Lajos terveinek eszköze, nem számíthat rokonszenvre ép azon országokban, melyeket alkotmányos és vallásos fejlődésük addig hazánkban az oppozitióhoz csatolt. Ebben az európai erőegyenletben, melyben a protestans hatalmak oly nagy helycserét vittek végbe, a magyarok helyzete a dynastiához állandó marad. Ez magyarázza meg az egész háború lefolyását.

Poroszországban különben a vallásos közös érdek miatt készek voltak közbenjárni a magyarok érdekében. De hogy Rákóczi ne veszítse el teljesen az udvarok jóakaratát, tiltakoznia kellett a törökkel való érintkezésnek még gyanúja ellen is. Alig nézhették másnak, mint franczia előőrsnek. Nagyon találóan fejezi ki a helyzetet Jablonski, a király udvari papja egy Rádai Pálhoz irt levelében. (1704. aug. 22.) »A körül fordúl meg a dolog, hogy nekünk a birodalomban nem lehet jó dolgunk, ha nektek nincs bajotok, és nem tehetünk semmit magunk megtartására, mi nem irányúl vesztetekre.« A nagy politikai érdekek hatalma nyilatkozik itt teljes sulylyal, és nem használ ellene semmit a személyes jóakarat. Nagy tanuság ez, nemzetünk későbbi történetére nézve is.

Dr. Marczali H.

SZOLGAGYŐR.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Árpádkori okleveleink, a Szolgagyőr néven közel két századon át, egy várat és várispánságot emlegetnek, míglen a XIII-iknak végén egyszerre mindkettőnek nyomát veszítjük. Romlásukkal mintegy hollétük titkát is magukkal vivék, úgy hogy az, bárha megoldásán annyian fáradoztak, históriai földrajzunknak máig is talányát képezi. Pray először fejtegette e kérdést; de véleményének — hogy Szolgagyőr Győr vármegyének csak egyik vidékét képezé — okadatolásával adós maradt.[1]) Bartal, Szolgagyőrt Győrrel együtt avar *ring*-nek, s e szerint már a X. században meglevőnek tartja.[2]) Álláspontjából később a »Csallóköz történelmi vázlata« című munkájában, hol kissé engedett a Szolgagyőr név, csupán csak bizonyos nemét képezi a várnépek által emelt várműveknek. Innét van aztán nála az ilyen kifezésnek, mint például »terra Dombó, Castri Szolgagyőriensis« az a furcsa értelmezése, hogy azon a földön egy Szolgagyőr-vár állott, melyet Dombónak hívtak. Szabó Károly és Teleki szerint Győr-megyét hívták másképen Szolgagyőrnek, különben magát e nevet egyértelműnek tartják a *várjobbággyal*,[3]) mely nézetükhöz aztán Nagy Imre[4]) és Hőke Lajos[5]) is csatlakoztak. Az ősi megyeszervezet nagynevű specialistája, Bottka Tivadar, Szolgagyőrt a legnagyobb

[1]) Specimen Hierarch. I. 309. l.

[2]) Comment. I. 100, 196. l.

[3]) Hunyadiak kora VI. 41. l.

[4]) Győri tört. és rég. füzetek III. 307 l. — Bizonyságul Fejérnek T. IV. v. III. 306. lapja helyett, a v. II. 427. lapjára hivatkozik, s maga a czáfolat, — mint látni fogjuk — éppen e két oklevél egybevetésében rejlik.

[5]) Magyar Sion IV. 836 l.

végvárispánságok egyikének tartja, melynek — miután álladéka a Duna két partján Somogytól Sopronyig s Pest vármegyétől Esztergom, Nyitra, Bars és Hontig terjedt — székhelye, vára, a mai sopronymegyei Szolgagyőrött állott.[1]) Evvel ellentétben, Villányi Szaniszló — ki legujabban foglalkozott e kérdéssel — a szolgagyőri várat nem ott, hanem a veszprém-megyei Szolgagyőrben keresi, mert — úgymond — álladékának zöme akörül feküdvén, eredetileg a győri megyés ispánságnak kiegészítő részül szolgálhatott, s mert Győrnek a nép ajkán ma is élő Nagy-Győr neve egy közeli ellentétet fejez ki, s az, csak Szolgagyőr lehet. Azért magát ez elnevezést ő is genetikusnak tartja, »melyet — a *szolga* szónak függőségi fogalmából kiindulva — őseink akár gazdasági, akár hadi összetartozás megjelölésére használtak.« »Mindazonáltal »a Szolgagyőr elnevezésű s messze szétszórtan fekvő területek nagy része, nem tartozott a várispánsághoz, hanem majd elvesztve majd megőrizve, alárendeltségi viszonyuk alapján nyert eredeti elnevezésöket, más várak tartozékai valának.«[2]) Hogy e nézetek melyikéhez csatlakozik Pesty Frigyes, ki az akadémia megbízásából éppen a várispánságok történetét írja, csak annyiban bizonyos, hogy múltkor tartott akadémiai felolvasásában Szolgagyőrt ő is a dunántuli várispánságok közt sorolta elő.

Mindezen, az első tekintetre sokfélének látszó nézet, mindössze két kérdésbe foglalható, először: *vajjon genetikus név-e a Szolgagyőr?* s másodszor *hol feküdt az e néven ismert vár?*

I.

Mielőtt az első kérdésre felelhetnék, ismertetnem kell azon bizonyságokat, melyeket, a Szolgagyőr név genetikus jellege mellett szoktak fölhozni. Ilyen szerintük azon 1247. évi oklevél, melyben a különféle rendeltetésű (condicionarius) népek közt, a szolgagyőriek is fel vannak sorolva, a miből azt következtették, hogy állásuk, bizonyos a condicionárius népekéhez hasonló foglalkozást jelent. De akárhogy vesszük is e kifejezést, az, a mellett, a mire felhasználni szeretnék, semmit sem bizonyít. Mert, pusztán fogal-

[1]) Századok 1872. évf. 32 s köv. ll.

[2]) Győr megye és város anyagi míveltségtörténete 44—48. l.

milag is, a szolgagyőriek, mint általán a királynak emberei, vele szemben, csakugyan, vagy hadi vagy gazdasági condicióban állottak. Hanem szó szerint is vehetjük, hogy t. i. az *itt* említett szolgagyőriekről, mint condicionárius népekről van szó, hiszen köztudomású dolog, hogy a várnépek jelentékeny része, olyanokból állott.[1]) Nem szerencsésebb a másik bizonyíték sem. Ott ugyanis 1265-ben a sopron-megyei Családról az van mondva: »non esse alios commetaneos nisi Zolgadieur.«[2]); a mit megint, egyjelentésűnek vettek a »várjobbággyal.« Pedig a dolog nyitja csak az, hogy ezen Család faluhoz, ma is egy Szolgagyőr nevű puszta tartozik, és az oklevél vagy ennek lakóit, vagy a mi egyre megy, a szolgagyőri várjobbágyokat értette, mert még 1237-ben maga Család is, azok birtoka volt.[3]) A hátralévő két oklevélre, melyekben Szolgagyőr Galgóczczal hozatik összeköttetésbe, mivel azokat a magam kutatásaihoz is bizonyítékúl használom, még vissza fogok térni. Különben ezen elmélet tarthatatlansága, nem okleveles bizonyságok hiányában vagy erejében, hanem a Szolgagyőr *helynév* természetében fekszik. Válogassuk elő a hasonalkotású helyneveket, milyenek például: Királyrév, Püspökfalu, Nemesvölgy stb. Ezek egyenkint királyok révét, püspökök falvát, nemesek völgyét jelentik: következésképen *Szolgagyőr* sem lehet más, mint a *szolga* vagy *szolgák györe*. Nem tehát *Győrnek szolgája*, mint azt azok magyarázzák, kik a szolgagyőri várispánságot minden áron a győrivel kötnék egybe. Mert általános nyelvi szabály, hogy az ilyetén *patronym* helynevekben, az *összetétel első tagja mindig birtokragozott főnév* és sohasem melléknév vagy jelző.

A germán s a szláv nyelvcsaládok helyneveiben, ez, még világosabban van kifejezve, mert ott az összetételben, a nyelvszer-

[1]) Villányi Fejér után C. D. T. IV. v. I. 445. l. az oklevél illető helyét így olvassa »(terra est) populorum diverse condicionis uidelicet falconariorum, Sulgageury vduornicorum qui uulgariter Zuulguuztou dicuntur, et pincernarum qui Buchary appellantur.« Az orsz. ltár eredetijéről vett pontozással azonban, így olvasandó: »Sulgageury. vduornicorum stb.«; az a combinátió tehát, hogy a szolgagyőrieket szolgaosztó udvarnokoknak is hívták, magától elesik.

[2]) Fejér IV. v. III. 306. l.

[3]) Fejér IV. v. II. 427. l.

kezet kivánalmai miatt kell a birtokragot kitűntetni, p. o. Königsdorf, King'sbury, Kralyevo-Szelo stb.

Szépen illustrálja e törvényt nyelvünkben, az az eset, midőn az összetétel első tagja, magányosan használtatik. Például ha nem *Királyfalvá*-t hanem *Királyi*-t használunk, az »*i*« betű itt sem melléknévnek ragja, hanem a »*ja*«»*je*« birtok-, illetőleg az »*á*« »*é*« genitivus-rag, tehát *Királyé*. Ugyanez áll, ha ezen »*i*« rag magának az összetételnek végmássalhangzójához ragasztatik; mint azt okleveleinkben Szolgagyőr nevénél is látjuk,[1]) a mi ujból igazolja, hogy az, a »Szolga győrjé«-nek olvasandó.

Látni való tehát, hogy Szolgagyőr etymologiailag Győrrel semmiféle összefüggésben sincs, s hogy ezen elnevezés nem genetikus név, s ilyeténkép várjobbágyot sem jelenthet. Ezzel azonban magának a helynévnek még nem adtuk magyarázatát. Az összetétel első tagja, a »*szolga*«, kétségtelenül várszolgát jelent, de már másik részének, a »*Győr*« névnek etymologiája nem oly könnyű. Annyi bizonyos, hogy ha a »Győr« név, egymagában véve, összefügghet is az avaroknak óriási földerődei — úgynevezett »*ring*«-jeivel: ez a magyarázat, nem alkalmazható *Szolga*győrre, mert neve mutatja, hogy az csak később, a várszolgák, egyátalán a várszerkezet korában keletkezhetett. De a Bartal-féle azon föltevést, hogy a Szolgagyőr vármüvet jelentene, sem lehet puszta állításra elfogadnunk, mert az nyelvünknek sem régi, sem jelenlegi szókincsében nincs meg. Helynevünk »*Győr*«-jét tehát két, a nyelvben ma is élő s vele egygyökü szóval hasonlíthatjuk össze. Az egyik: a *gyürü* nevü fa, a másik: a *gyür*, mely néven a magyar felvidéken azon kisded dombokat, halmokat ismerik, melyek vízjárta rétek s mezőkön egyszóval az ártéreken itt-ott fölemelkednek.[2]) A gyürüfa helyneveink képzésében sok eset-

[1]) Például Wenzelnél Á. Ú. O. VII. 200. l.

[2]) A Magy. Tud. Akadémia Nagy Szótára II. 1256 l. — Dr. Lipp Vilmos, a jelen év folytán fővárosunk iparoskörében a keszthelyi avar-telepről értekezvén, azt gyanítá, hogy a szomszéd Mező-Gyürös helység ezen telepnek tartja fenn emlékét, pedig világos, hogy itt a »gyür«-ről van szó.

ben szolgált alapul,[1]) de aligha Szolgagyőrnél; mert nevének azon utolsó tagja, századok hosszú során át »gyűrű« változattal sohasem jön elő. Valószínűbb tehát, hogy, noha a »gyűrű«-vel egy gyökből származik, mivel a »gyűr«-höz áll legközelebb,[2]) *Szolgagyőr a szolgák vagy várnépek gyűrét jelenti.* Ezzel a második kérdés megoldására térek át.

II.

A kérdés tisztán helyrajzi. Hol feküdt a szolgagyőri vár, s lehet-e helyét oly szabatosan kijelölni, hogy az, mind nevének értelmével, mind a róla fenmaradt történelmi adatokkal összhangzásban legyen? Tudósaink közül nehányan, mint már említve volt, a sopronyi, mások pedig a veszprém-megyei Szolgagyőr puszták táján keresik e várat: de állításuknak bővebb, s a mi ilyen kérdésnél leginkább dönt, helyrajzi támogatását, egy betűvel sem kisértik meg. S aligha igyekezetükön múlik e hiány. A mi adattal, e két Szolgagyőr múltjáról bírunk, mindannyia csak azt bizonyítja, hogy nagyobb jelentőségre soha sem jutottak s hogy, mint első megjelenésüknél az Árpádkorban, közel hét század folytán megmaradtak pusztáknak, és azok ma is. Bajos tehát elképzelni, hogy — folytonosan függők levén — nevöket eredetileg önállóan, s nem inkább, mint Szolgagyőr várának tartozékai kapták, a mi, legalább a sopronymegyeiről, több mint valószínű.[3]) A helynévtárak, mindössze is, csak e két Szolgagyőrt ismerik, okleveleink azonban még négynek tartották fönn emlékét. Az egyik Esztergom-megyében feküdt, mert 1245-ben az ottani Karva (Coroa) falu szomszédjául egy szolgagyőri birtokos van megnevezve[4]), de aztán ennél több adat nem is áll rendelkezésünkre. Annál többet találunk a csallóközi Szolgagyőrről, s tudva azt,

[1]) Gyrewbukur 1268-ban. Knauz Mon. Eccl. Strig. I. 556. l. 9.) jegyzet.

[2]) Locus qui dicitur Gyrew 1268-ban. Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 556. l.

[3]) Veszprém-megyében terra Zulgageur 1299-ben. Hazai Okmt. VI. 450 l., a soprony-megyeire lásd 1257-ből Fejér C. D. IV. v. II. 427 l., 1265-ből a v. III. 306 lapját.

[4]) Cheka de Zolgageuri. Wenzel, Á. Ú. O. VII. 200.

hogy a Csallóközben a szolgagyőri várispánságnak aránylag sok tartozéka volt, székhelyét is, leginkább itt volnánk hajlandók keresni. A reánk maradt adatok után kétségtelen, hogy az, szorosan a mai Kürth puszta mellett feküdt, s hogy szolgagyőri várjobbágyok lakták.[1]) Talaja igen mocsáros volt s azon 1407. évi határjáró oklevél, mely erről értesít, földje nagy részét úgy jellemzi, hogy az »minden emberi nyomra alkalmatlan«.[2]) Nem akarok e kifejezésnek, a jelen kérdésnél, valami nagy fontosságot tulajdonítani. De nincs is rá semmi szükség. Egy Kún-László korabeli oklevélben ugyanis, az van említve, hogy ezen Szolgagyőrt a szintén csallóközi Szalonta-Szakállossal (ma Apácza-Szakállos) együtt, már IV. Béla és V. István királyok adományozták oda a nyúlszigeti apáczáknak,[3]) mit nem tesznek vala, ha az a várispánság székhelye s ha az még el nem pusztult; hogy pedig alattok még el nem pusztulhatott, bizonyság rá azon 1282. évi oklevél,[4]) mely várispánságáról, még mint tényleg létezőről emlékezik.

Nyitra-megyében két Szolgagyőr feküdt; az egyik 1419-ben egy szántóföld neve volt az ürményi határban[5]), a mi bizonynyal a szolgagyőri várnak egykori itten való birtoklására utal vissza, melynek Ürmény — mint 1277-ben is említtetik — hajdan tartozéka volt.[6]) A másik Szolgagyőr, közel Galgóczhoz feküdt, s először, 1268-ban Bábnak (ma Nagy-Báb) határjárásában fordul elő s annak egyik határául van megnevezve.[7]) Bővebb értesítést nyújt róla egy 1347. évi oklevél. Ebben Nagy Lajos, az Apponyiak ősének a Pécz nemzetségbeli Vörös Tamásnak, csejtei, holicsi és

[1]) Fejér C. D. X. v. II. 724 l.

[2]) »Magna pars terre arundinose et paludinose humanis vestigÿs inapte« Orsz. ltár 9302. dipl. szám. További viszontagságaira lásd 1300-ból Fejér C. D. VII. v. II. 256; 1353-ból orsz. ltár 6321. dipl. sz. 1397-ből Fejér X. v. II. 501; 1399-ből u. o. 721; 1416-ból Haz. Okmt. III. 302 stb.

[3]) Wenzel Á. Ú. O. IX. 575.

[4]) Wenzel IV. 237., mert a Knauznál Eszt. főegyh. Okmt. II. 187. lapon olvasható 1292. évi, régibb időre utal.

[5]) Fejér C. D. X. v. VI. 197 l.

[6]) Fejér C. D. VII. v. V. 437 l.

[7]) Wenzel Á. Ú. O. VIII. 191. l.

berencsi várnagyának, a nyitramegyei Szolgagyőr nevű három ekealjnyi, lakatlan földet adja, mely a királyra Tományi János magvaszakadtával szállott, s melynek határai keletre (Kis), délre (Nagy) Báb, északra azon magvaszakadt Tományinak birtoka.[1]) De a térképen, még ezek után is, bajos pontosan kijelölni Szolgagyőr helyét. Az egyik nehézség, az éjszaki határnak határozatlan megjelölésében áll; mert nem tudjuk, Tományinak melyik birtokát érti. Ha mindjárt Tományt értené is alatta, mely ma Románfalvának Récsény felőli határában egy erdő neve, sem annak, sem a két Bábnak árpádkori határait nem ismerjük. De kiindulván azon nagyon is valószínű föltevésből, hogy azon kor helységeinek határai rendszerint nagyobb terjedelmüek voltak: ha kétakkora határt számítunk, akkor Szolgagyőr, a mai Udvarnok határába esnék. E mellett szólna, egy Poszadka felé néző, udvarnoki erdőrésznek Prszten neve, mely magyarúl gyűrűt jelentvén, alkalmasint a Szolgagyőr névnek emléke lesz.

Hogy e helyütt vár volt volna, azt ugyan a már ismertetett oklevelek egyike sem állítja; de a históriai nyomozásoknál gyakran kerülő utakkal kell beérnünk. Itt is, az a csekély körülmény, hogy Szolgagyőr, mint láttuk, Galgóczhoz közel feküdt, feladatunkat nagyban megkönnyíti. Már előbb is jeleztem azon 1292. évi oklevelet, mely azt mondja az ebediekről, hogy ők régen galgóczi várjobbágyok voltak, kik más néven szolgagyőrieknek neveztetnek.[2]) Knauz, ki ezt először közölte, megjegyzé, hogy e

---

[1]) »Terram ad tria aratra sufficientem Nunc uacuam et habitatoribus destitutam Zwlgagewr nuncupatam In eodem Comitatu Nitriensi a parte orientali In commetaneitate possessionis eiusdem magistri Thome (t. i. az adományos Vörös Tamásé) Baab nominate, et a parte meridionali possessionis Johannis de Baab dicte scilicet Baab, a parte autem septemtrionali in commetaneite possessionis Johannis de Thoman existentem et ad Jacentem scilicet sine herede decedente.« 1549-iki átiratból az orsz. ltár táblai osztályában, az ügyvédek után maradt iratok közt Fasc. 130, N° 22.

[2]) »(Populi) qui olym fuerant Castrenses de Galgoch qui Zulgageurienses alio nomine nuncupantur« Knauz. Esztergomi főegyh. okmt. II. 187 l. Az elfogultságnak pusztán látszatát is kerülni óhajtván, meg kell említenem, hogy mint fentebb előadtam, egyik Szolgagyőr, Karva és Ebed közt feküdt Esztergommegyében, s nem lehetetlen, hogy

kifejezés Szolgagyőr kérdéséhez fontos adatot nyújt, mit Villányi, ismert genetikus elméletéhez, természetesen újabb bizonyítéknak vélt. De Bottka, éles eszével, abban már némi Szolgagyőr és Galgócz között lévő szorosabb kapcsolatot keres; bár olyanúl commentálja, hogy az valami nagy változást jelezne, mely Szolgagyőrön a XIII. század alkonyán ment végbe.[1]) Pedig e szóbanforgó oklevél szavai nem 1292-re, de II. Endre király korára vonatkoznak; tehát ez a változás — ha csakugyan az volt — jóval régibb, s ha ez adott nyomon tovább kutatunk, azt találjuk, hogy Szolgagyőrnek Galgóczczal való ilyetén összetalálkozása valami nagyon megszokott dolog. Igy Kún László a nyitra-megyei Szenicz földet Csáki Péternek adván, 1273. évi adománylevelében azt a galgóczi vár birtokának, az 1274-ikikben pedig Szolgagyőr megye birtokának mondja.[2]) Egy Agár nevű várjobbágy — kinek nevét a mai nyitra-megyei Zagárd puszta tartotta fenn — 1261-ben galgóczi, 1268-ban szolgagyőri várjobbágynak neveztetik.[3]) Néhány mányai lakos 1237-ben földjét eladván a fűsieknek, a fölvallásnál szomszédokúl a fűsi szolgagyőriek vannak megnevezve, míg 1249-ben ugyanazon Mányáról, mint a galgóczi ispánságban fekvőről történik említés.[4]) Az 1274. év szeptemberéig szolgagyőri ispánként folytonosan, bizonyos Rajnáld nevű főnemes szerepel, s ugyanazon év augustus 27-én azon Rajnáld galgóczi ispán gyanánt fordul elé.[5]) Ugy Eynard is 1257-ben galgóczi, 1258-ban

csupán Ebedet hivták azon a néven. Részemről azonban meg vagyok győződve, hogy az oklevél szavai ilyen combinátiót meg nem engednek.

[1]) A másik kifejezés, mely Szolgagyőr kérdésénél megint zavarba ejté, a »terra ducatus de Zulgageur« csak Fejérnek (C. D. V. v. I. 49 l.) hibás olvasásán alapszik, e helyett »terra ducatus *et* de Zulgageur« Lásd Wenzelnél Á. Ú. O. XII. 141 l. s még Fejérnél VII. v. II. 10. és 216. l.

[2]) Wenzel Á. Ú. O. IX. 12. és 72. l.

[3]) Az 1261-iki az orsz. ltár táblai osztályában van meg, az ügyvédek után maradt iratok közt. Fasc 130. N⁰ 22. 44. és 47. sz. a.; az 1268-iki Wenzelnél Á. Ú. O. VIII. 191. lapon olvasható.

[4]) Fejér C. D. IV. v. I. 99. l. és v. II. 54. l.

[5]) Haz. Okmt. VII. 151; Wenzel Á. Ú. O. IX. 51, 54, 55, 57, 60, 62, 66, 69. u. o. IV. 35. Haz. Okmt. VI. 197; de különösen Fejér C. D. V. v. II. 199, 203, 206; VII. v. V. 399. és V. v. II. 185. l.

szolgagyőri ispánnak czímeztetik.[1]) Egy Uros nevű embert 1255-ben a szolgagyőri várjobbágyok Galgócz vára részére követelnek vissza.[2]) Meg kell azonban vallanunk, hogy ez utóbbi eset, az előzőkkel nem áll összefüggésben; mert a bácsi várjobbágyok is, 1256-ban, a bodroghi vár javára pörlekednek valami föld iránt.[3]) De ha nem is azt bizonyítja, a mit az előbbiek, világos, hogy olyan kölcsönösséggel az illető várak iránt, mind a bácsiak mind a szolgagyőriek, csakis mint közeli szomszédok lehettek, azaz más szavakkal mondva, *Szolgagyőr várának is Galgóczhoz közel*, és pedig a már bebizonyítottak alapján azon Udvarnok táján létező Szolgagyőrött *kellett állania*. De nem vagyunk pusztán analógiára utalva, okleveles bizonyság szól következtetésünk helyessége mellett. Mert, midőn 1294-ben III. Endre király, Vörös Ábrahámnak a galgóczi várnak Galgócz nevű s a Vág mellett fekvő földjét, vámjával együtt oda adományozná, közelebbről akarván megjelölni, azt, azon földnek mondja, — szabatosság okáért az eredeti szavakat idézve — »ubi quondam castrum constructum fuerat et castrenses nostri residebant.« —[4])

A már eddig elősoroltak után, fölösleges volna tovább is bizonyítani, hogy itt Szolgagyőr váráról van szó, mert királyi várnak mondatik, hol várjobbágyok laktak, s az, e tájon semmiféle más vár, csak a Szolgagyőri lehetett. Hogy pedig nem Szolgagyőr, de Galgócz területén fekvőnek van mondva, nem okozhat komoly nehézséget, annyi példa hallatára, melyben e kettő egymással annyiszor van felcserélve, s tudva azt, hogy ezen értesítés oly korból származik, mikor már egyikök romba dőlt s a fennállt birtokviszony is megváltozott. De még ezt a nehézséget is eltávolíthatjuk, ha sikerül kimutatnunk a helyet, a hol a szolgagyőri vár állott, s melyet 1294-ben Galgóczcznak hittak. A Galgóczról reánk maradt adatok nagyon töredékesek ugyan, de az az egy körülmény, hogy azon a helyen, a Vág mellett fektében vám (tributum) is

---

[1]) Fejér C. D. IV. v. II. 482. lapon helytelenül Cynardnak írja; lásd még Wenzel Á. Ú. O. VII. 467. l.

[2]) Haz. Okmt. VII. 48.

[3]) Wenzel Á. Ú. O. VII. 436. l.

[4]) Wenzel Á. U. O. X. 135; Fejér C. D. VI. v. I. 291. l.

volt, a további kutatásra, biztos nyomúl szolgál. Legelőször is, hogy ezen vám nem híd — hanem rév — vám volt, azt Nagy Lajosnak egy okleveléből tudjuk, ki 1353-ban Konth Miklósnak megengedi, hogy a Vágon eddig szedett révvámot, ezentúl, az általa épített hidon szedethesse, mely a város végén, ma is fenn áll.[1]) Egy másik oklevél e révnek nemcsak helyét, de keletkezése idejét is megjelöli. Eszerint azon rév, a galgóczi várhoz tartozó Udvarnokon volt, s miután vámját Lajos király a Konth Miklós építette hidra helyezte át, oly rohamos süllyedésnek indult, hogy 1369-ben már kérdés támadt az iránt, birnak-e a Vágon révvel az udvarnokiak? s ennek kipuhatolásával a király az esztergomi káptalant bízta meg. Ez a küldetésben eljárván, vizsgálata eredményekép azt jelenté a királynak, hogy ez a rév csakugyan az udvarnokiaké s azon ők szabadon kelhetnek át; s hogy végül e rév, előbb volt fő vagy közrév, (portus generalis) mint a sempthei. A sempthei révről pedig Róbert Károly — midőn 1336-ban a cseh királlyal bizonyos vámtariffákat állapított meg, azt mondá, hogy azt IV. Béla király állította föl,[3]) és csakugyan, mert már 1251-ben róla említés van téve.[4]) Azon 1294. évi galgóczföldi vámot tehát, anachronismus nélkül, egynek vehetjük az udvarnokival.

Azonban Udvarnoknak határa, ma csak Szilád felé terjed közvetlenül a Vágig, hol pedig révnek semmi nyoma sincs, annak tehát a mai Zéllével átellenben kellett feküdnie, mit az is bizonyít, hogy Zéllén szintén volt révvám, mely ilyformán, alkalmasint az udvarnokival volt összeköttetésben.[5]) De ha ezen rév az udvarnokiaké volt, úgy a mai Poszadka falu területe is övék vala, mert csak ezen keresztül juthattak révükhöz.

Ime tehát III. Endre király, ezen révnek vámját adományozta oda Vörös Ábrahámnak, s most már bizonyos, hogy a mai Poszadka azon föld, melyet előbb Szolgagyőrnek, akkor pedig Galgócznak neveztek; s hogy egyszóval: *Szolgagyőr vára ennek*

---

[1]) Orsz. ltár 4089 dipl. sz.
[2]) Orsz. ltár. 7459 dipl. sz.
[3]) Anjoukori diplom. Okmt. I. 343 l.
[4]) Hazai oklevéltár 19 l.
[5]) Fejér C. D. X. v. II. 815—818.

területén állott.[1]) És csakugyan. Mert a falutól mintegy negyedórányira, a Vágtól pedig 100 ölnyi távolban, egy körülbelül 30 öl magas dombon ma is várromok láthatók. Sajnos, már csak nagyon kevés van meg e romokból. A falu vénei, — kik előtt a várnak neve és múltja egyaránt ismeretlen — azt mondogatják, hogy elődeik az ott levő anyagot építkezéseiknél gyakran felhasználták, s így, kis idő múlva alig fogja valami emlékeztetni a történetírót arra, hogy ott a szolgagyőri vár állott.[2]) De ha mindjárt az utolsó kő is eltünnék helyéről, annak bizonysága, hogy ott egykor vár volt, soha ki nem veszhet a falu nevéből, mert a »*poszad*« szó, a régi szláv nyelvben *váralját* (suburbium-ot,) a kicsinyítő *ka* képzővel pedig »*Poszadka*« *Kis-váralját* jelent.[3]) Ez a vár aztán, mint a várispánság székhelye, középpontját képezé egy övnek, amely csupa szolgagyőri vártöldekből sorakozott köréje közvetlenül, mint Zélle, Bajmócska, Décs, Zagárd s alkalmasint a közel szomszédos Család is, már neve indicálván, hogy ott a »várjobbágyok« »*család*«-ja, vagy ahogy Erdélyben s a Tisza mentén nevezik: »*hada*« lakott. Hogy végül az utolsó kételyt is eloszlassam meg kell említenem, hogy Poszadkának, mint általán ennek az egész vidéknek talaja, ma is nyilt árteret képez, melynek *gyürei* Szolga*győr*nek nevet bizvást adhatának, aminthogy az ott közel-

---

[1]) Ezen a tájon 1338-ban (Fejérnél VIII. v. IV. 340. l.)egy Warach birtok is volt, mely 1360-ban (Orsz. ltár. 5020 dipl. sz.) Varathnak is iratik. De helytelenül tennének azok, kik azt, *várac*s vagy *várad*-nak olvasván, Szolgagyőr várával hoznák kapcsolatba, mert egy 1584-iki tudósítás szerint az, a Dudvág keleti partján, Nagy-Bresztován és Galgócz között feküdvén, az imént fejtegetett határokon kivül esik. NRA. Fasc. 1173. Nr. 20. §. 1. orsz. ltár.

[2]) Ezen részleteket *Brucker Ágost* galgóczi plébános úr szivességének köszönhetem, ki, felszólításomra, azokat velem közölte.

[3]) Lásd *Miklosich* Lexicon Palaeo-Slovenicum a *Poszad* szónál. — Az, a mit eddig Poszadka multjáról tudunk, nagyon kevés. Legrégibb adatom róla 1671-ből való, mikor Bucsányi Zsigmondnak egy ottani birtokrésze van megemlítve. (Orsz. ltár. Actus Solemnes 3. sz.) Az orsz. ltár. dicális lajstromaiba 1696-ból azon helységek jegyzékében fordul elő, melyekre semmit sem rónak ki. Az 1769-évi Mária-Therézia-féle urbárium végül, földjét a negyedik osztályba sorozza s földesuraiul több kisebb nemest sorol fel.

ben eső egyik Vásárd falut is, Mátyás király korában *Gyür*-vásárdnak hítták. [1])

Most pedig, miután bizonyosak vagyunk arról, hogy a poszadkai romok csakugyan a szolgagyőri várnak romjai', a szintén e nevén ismert várispánságnak múltjára s viszontagságaira térek át.

TAGÁNYI KÁROLY.

---

[1]) Nyitrai káptalan ltban. Statutionum Fasc. I. N° 456.

KÜLÖNFÉLÉK.

NAGY ÉS KIS HÁZAK JOGVISZONYAI A SZEPESSÉGEN.

A bevándorló szászok a *Szepességen* különös jogokkal és kiváltságokkal birtak. Arany bullájukat képezi V-ik *István* király kiváltságlevele 1271 *december* 8-áról, *Benedict*, aradi prépost és a királyi udvar másod kanczellárja által kiadatva és a királyi kettős pecséttel formaszerűen ellátva. Ezen leirat a szászok nagy jogait, csekély kötelezettségeit és szép kiváltságait következőkben határozza meg: Minden évben Szent-Márton ünnepén a királynak 300 finom ezüst márkát fizetnek, s ezáltal minden más adótól fölmentetnek. Háború esetében 50 felfegyverzett férfiút állítanak ki a király zászlaja alá. Valahányszor a király köztük megjelenik, tartoznak őt illően fogadni és kísérni. Bírót ők magok választanak, ki minden esetben a provincia szokásai szerint ítélend. Hasonlóképen papot is szabadon választanak magoknak. Kiváltságaik szerint provinciájuk határain kívül senki sem idézheti őket meg, még gyilkosság esetében sem, mert abban is bírájuk ítél, *Lőcse* lévén székhelye. A kiadott pénznemeket elfogadni szintén tartoznak. Szabadságukban áll halászni és vadászni. Határaik között a mezőkön és erdőkben senki ne háborgassa őket. Erdőket irthatnak és szántóföldekké változtathatnak. Az adószedőket eltartani kötelesek addig, míg a 300 márkát le nem fizetik. Végre szabadon kutathatnak ércz után és a talált bányákat mívelhetik.

Ezen kiváltságlevél több ízben megerősittetett és bővíttetett az évszázadok folyamában. Legelőször *Erzsébet* királyné 1280-ban rendelte, hogy a latinok (olaszok Szepes-olasziban) is úgy, mint a szászok, magyarok és szlávok, fizessék a tizedet. III. *András* 1297-ben ezen dézsmarendeletet azon hozzáadással bővíti, hogy azt három márkával kell büntetni, ki tizedet nem akar fizetni. I. *Károly Rozgony* mellett 1312-ben a szepesi szászok bandériuma segitségével győzvén, mintegy köszönetül megerősíti

és bővíti jogaikat egy német, 1328-ban megjelent leiratban, mely 15 szászvárost a hozzátartozó számos faluhelyekkel ily királyi kegyre méltóknak említ fel, így írván érdemökről: »und dieselbigen Cypser unser getreyen menlich stritten, und schonten nicht ihrer gütten, noch eigner person, sundern sich vor unser Königlich Majestet dargeben haben in fertikeit, und blutvergiessen bis in den Todt, so welten wir ihren getreyen dinst, und blutvergiessen, und vor den Todt ihrer freünde mit beheglikeit begaben, wie wol das sie mer würdig weren. So sein wir doch bereit die eigennannten freyheiten vor gut zu haben, und zu bestettigen on hinderniss Königlicher Rechten, und ander.« *Zsigmond* király pedig 1434-ben *Erzsébet* királyné idézett leiratát, valamint a tized körüli saját intézkedését 1419-dik évről, ujból megerősíti, valamint azelőtt 1412-ben kötött zálogokmánya is, melylyel a 13 szepesi város Lengyelországnak adatik zálogba, lehetőleg sértetlenül hagyja a szepesi szászok jogait, melyeket azonban gyakran kétségbe vontak a lengyel hivatalnokok, ugy, hogy I. *Ferdinánd* király is kénytelen volt 1548-ban erélyesen kikelni egy leiratban a 24 szepesi város papjainak jogai védelmezésére, melyeket mindaddig élveztek a tized és a végrendeletek alkotása körül.[1])

Tévedne azonban az, ki azt hinné, hogy ezen kir. rendeletek nyomán a szepesi városok lakóinak egyenlő jogaik lettek volna. A ki egynehány évtized előtt a szepesi városokat meglátogatta, arról győződhetett meg, hogy az utcza mindkét oldalán végig húzódó nagy kőházakon kivül, a város közepén kisebbszerű, udvar és rendesen csűr nélküli, faházacskák állottak. *Felkán*, *Bélán*, *Matheoczon*, és más városokban még most is találhatók ezek a kisebb házak — ámbár itt-ott kényelmesebb és tágasabb átalakítást nyertek, — melyek lakói, mint később bevándorlottak épen nem vehettek részt e nagy jogokban és kiváltságokban, melyeket fönnebb elősoroltunk. Évszázadokon át törekednek a mezőket és erdőket épügy bírni, választásoknál épugy részt venni, mint kiváltságos polgártársaik, mind hasztalan, ily jogok élvezetében mindig megakadályozták a fennálló bíróságok érzékeny büntetésekkel.

Ezt a viszonyt kellő világba helyezni, illetőleg iménti állításomat a bírói tárgyalásokból merített adatokkal támogatni lesz czélja következő soraimnak.

1622-ben *Béla* város bírája *Haaz Jakab* volt, esküdtjeiül pedig *Lang Mátyás*, *Kirner Antal*, *Weeisz Mihály*, és *Müller*

[1]) Mind ezen királyi leiratok, vagy eredetiben, vagy pedig másolatban a városok levéltáraiban, vagy *Wagner* »Analecta Scepusii« . . . II. kötetében találhatók fel.

Miklós említtettek. Ezen bíróság *Február* 28-án megtiltotta a kisházaknak — Lotheysern — 4 frtnyi büntetés mellett, hogy sem az elő, sem az utóerdőből, sem szánkán sem másképen, tűzifát ne hozzanak haza szabadon.[1])

1636-ban *Béla* város tanácsa következő tagokból állott: *Kaltstein Ádám* mint biró, *Haaz János, Gulden Dániel, Hancotzy János* és *Weisz Mihály* mint esküdtek szerepeltek. Ezen bíróság még keményebb határozatot hozott a kis házak ellen, melyek folytonosan jogaik öregbítésére törekedtek. Ugyanis a törökök háborgatása miatt a tábornok és a provincia grófja megparancsolták, hogy megtámadás esetében a város fegyveres népséggel rendelkezzék, mely az ellenséget feltarthassa és visszanyomhassa. A városi tanács elrendelte, hogy a kis házak 8 hadicsoportot állítsanak fel, melynek mindegyikében 12, összesen tehát 96 teljesen felszerelt harczos legyen. A kis házak jogi viszonyai pedig negativ értelemben következőkép rendeltettek el: 1. Jótéteményeket — Beneficien — sem a mezőkön, sem az erdőkben élvezni nem fognak. 2. Malátát — Malz — ne csináljanak. 3. Csak kézi munkájok után éljenek. 4. Lenmagot csak ugarban szabad vetniök. 5. Lúdak tartására nem kapnak engedélyt. 6. A város tanácsában sohasem vehetnek részt. 7. A halászok tartoznak egy itczényi halat adni a bíróságnak.

1637-ben még egy ponttal bővítették ezen, már úgy is kemény határozatokat, t. i. azzal: a kis házaknak ne engedtessék meg két szobának építése.

A kis házak lakóinak mindég szemet szúrt a nagy házak jogainak és kiváltságainak élvezete. Ők a községek páriái voltak, kik a tanácsból kirekesztve, mezőről és erdőről kiútasítva, a pálinkaégetéstől és a sörfőzéstől eltiltva és minden üzlettől és mesterségtől távol tartva, csak kézi munkára és fáradságaira voltak útasítva. Nem csoda tehát, ha ily nyomasztó helyzettől szabadúlni akartak és minden elitéltetésök és büntetésök daczára több jognak gyakorlására törekedtek. Mint a madár a szabad lég után, ugy kívánkoztak ők is a szabadság irigyelt birtokába jutni.

Innen magyarázható, hogy a kis házak sorsukkal nem elégedtek meg és viszonyaik leírását panaszlólag terjesztették fel a provincia tanácsának. — Ezt *april* 24-ére 1689-ben ez ügyben a gróf külön gyülésre és tanácskozásra hívta össze. De itt sem

---

[1]) Ezen büntetés annál terhesebb lehetett, mert épen ez évben dühöngött a pestis a *Szepességen*, úgy, hogy *Lőcsén* 1688 ember halt meg és még 1502-ben a pénzdrágaság miatt *Leonhardus csütörtökhelyi* lelkész szép lova 4 frton adatott el. Lásd a kepesi krónikát és a matricula molerianát.

könnyebbítettek sorsukon, ellenkezőleg elhatározták, hogy a kis házak eltiltatnak a maláta — Malz — készítésétől. Sőt főzni, vagy még inkább kimérni, ne merjenek. Ki ezen határozatok ellen mer tenni, 10 frtnyi bírsággal büntetendő.

A kis és nagy házak jogviszonyairól a *Szepességen* levén szó, önként emlékezünk vissza a régi jobbágy viszonyára urához. A jobbágy, ha nem is birt saját földdel, legalább ura adott neki földet használatra és házat lakásra, de a robot után fizetést nem kapott. A kis ház lakója azonban épen nem mívelhetett szántóföldet, saját házában lakott, de szabad kézimunkáját külön fizették. A társadalom szokásos jogainak élvezetében nem részesültek, sem a jobbágy a megyében, sem a kis ház lakója a városban.

Es azért épen nem fogunk csudálkozni, ha a kis házak lakói, lehet mondani jogfosztottjai, nem szünnek meg ügyeik orvoslását felebbezni egy, most az egyszer e czélra külön egybegyűjtött küldöttség elé, melyben a lublói vár, tehát a lengyel kormány biztosai is részt vettek. E küldöttség végzése németül szerkesztetett és szószerinti fordítása a következő:

»Tekintetes és kegyelmes *Kalmoczki János* gubernátor úr közbenjárásával az alulirott kiküldöttek e nagy és kis házak között egyezkedést hoztak létre, miután a nagy házak a kis házak ellen panaszt emeltek volna, hogy különösen a kis házak a régi, az 1622, 1636 és 1689-ből származó határozatok ellen élnek, és azokat az erdők, mezők, malátakészítés, sörfőzés és pálinkaégetés, valamint a baromtartás tekintetében sértik. Mindezt érett megfontolással megvizsgáltuk és a város jegyzőkönyvében fel is találtuk. Azért azt határozta a küldöttség, hogy a kis házak az érintett években hozott végzések szerint éljenek, mint azok a nevezett városi jegyzőkönyvben feljegyezve találtatnak. Nevezetesen: 1. Hogy a kis házakban senki se merészeljen 2 tehénnél és 4 disznónál többet tartani. 2. Nem is szabad neki malátát készíteni vagy készíttetni, vagy pedig ily czélra árpát venni; hasonlókép eltiltatnak a sörfőzés és pálinkaégetéstől. 3. Eltiltatnak továbbá a házak a ló- és ökör-tartástól, nem is szabad ily állatokat legelőre bocsátani, vagy a cselédeket rétre és mezőre sarlóval és kaszával füért kiküldeni, a ki ezt mégis megteszi, toties quoties 10 tallér lefizetésére kötelezteték. Nehogy azonban a kis házak azt higyjék, hogy a tekintetes küldöttség őket keresetökben és iparokban megakarná akadályozni, tehát megengedtetik nekik a pálinkaégetés, de ugy, hogy a malátát kötelesek a maláta készítőktől venni, ha nem akarnak a fentebb kiszabott büntetés alá esni. Hasonlóképen megengedtetik nekik, hogy taligával mehetnek az erdőbe és a leesett fát összeszedhetik, de új fákat kivágni nem szabad. A lenmag vetést és a lúdtartást illetőleg elrendeltetik, hogy ez ügyben a bíróság előtt időről-időre folyamodjanak és az adott engedély értelmében járjanak el. Nagyobb megerősítés kedvéért a küldöttek sajátkezüleg aláirták és saját

pecsétökkel ellátták ez okmányt. Ez történt *Bélán* a városházán. szeptember 23-án 1726-ban Alexander Staniszlaus Figulowszky, ad hunc actum deputatus ex Brachio Arcensi.[1])

Serpillus, Comes 13 oppidorum Scepusiensium. (p. h.)
Jacobus Marci, Judex S. Georgii (p. h.)
Os. Heber, Richter in Leibitz (p. h.)
Johannes Joni Sen. Leibiczensis (p. h.)
Gregorius Reisz p. t. v. J. M. S. Georgb. (p. h.)
Jacobus Rost Leibczensis tribunus plebis (p. h.)
Approbatur in Arce Lubló die 20. Jan. 1727. Kalinewszky m. p.[2])

Ezen határozatban, mint látjuk, már az ujabb idő méltányosabb, szabadabb és igazságosabb szelleme kezd érvényesülni. Bizonyos feltételek alatt és kisebb mértékben már megengedik a kis házaknak, hogy házi állatokat tarthatnak, a sörfőzés és pálinkaégetés iparczikkeit mivelhetik, lenmagot vethetnek és a városi erdőből tüzifát használhatnak. A legujabb idő korszelleme évről-évre megszüntette a nagy házak kiváltságos állását és a kis házakat is a fejlődés folyamában lassanként egyenjogúságra emelte. Midőn 1871-ben az uj községi törvény megjelent, mely a város minden lakóját az adott viszonyok között egyenlő jogú és kötelezettségűnek kijelentette, a szepesi városok ez értelemben tényleg már rendezve voltak és az egész, a középkorban az ujabb időkig a kis és nagy házak közti tátongó ür többé nem létezett. Ha mégis ma itt-ott a városokban a községi erdőből származó tüzifa elosztásánál a kis és nagy házat veszik zsinórmértékül és a nagy házaknak adják ki a nagyobb osztályrészt, akkor ezen körülmény csak egy kis történelmi reminiscentia azokra az időkre, melyekről föntebbi soraimban szóltam.

WEBER SAMU.

---

[1]) *Lubló* várából, hol a lengyel helytartó székelt, ki a XIII. szepesi elzálogosított várost kormányozta.

[2]) Az idézett határozatok *Béla* városa levéltárában találhatók fel.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország Emléknapjai ezredéves történetében. Szerző Kerékgyártó Árpád, a m. t. akademia l. tagja. Bpest, 1882. Lauffer Vilmos tulajdona. Ára 4 frt 60 kr. 712 lap.

Jó nagy könyv s kissé drága, de hát ki ne fizetné szívesen, ha egy könyvben személyeket és tárgyakat illetőleg megtalálja az egész magyar históriát az esztendő minden napjára beosztva. Valóban termékeny gondolat s én csak azt sajnálom, hogy nem két kötet. Mert higyje el nékem a tisztelt olvasó, hogy egy ilyen könyv a legolcsóbb kalendárium a világon. Magyarország ezer éves történetének (azaz 997 éves; mert a hazába telepedés évének 884-et mondja a legrégibbet állítók véleménye, könyvünknek záréve pedig 1881,) minden nevezetesebb fiát és leányát külön sorozatban, nem különben minden nevezetesebb tényét harmadik sorozatban, a mint a név vagy tény eszünkbe jut, vagy amint itt-ott könyv vagy hírlapolvasás közben szemünkbe ötlik, azonnal magyarázattal és észrevételekkel kísérve megtalálhatni — ez oly tüneményes gondolat, hogy alig hiszünk szemeinknek, midőn a fennt jelzett szép címmel ékeskedő könyv előttünk fekszik.

Nem is szólok a történet-tudósokról és a történetírás mesterségével foglalkozókról, kiknek e könyv valóságos varrógépje. Mert hiszen hányszor fordúl elő, hogy egyik vagy másik király életében bizonyos okiratnak bizonyos országgyűlés, háború, békekötés vagy más efféle előtt- vagy után kelte nagyon fontos — de ama bizonyos — béke, háboru vagy országgyűlés évét, napját még a legtudósabb ember s a leggyakorlottabb iró is épen munkaközben elfelejti, no rajta, keresd meg Horváth Mihályban, Szalayban, Fesslerben, Isten bocsássa meg bűneit a szegény irónak, kénytelen volt eddig Katonához, Fejérhez, a Wenzel, a Nagy Imre, Bedeus kiadványaihoz fordúlni, mig megtalálta a mit keresett: most addig nyul, a mig karja ér, e pompás kalendáriumot felnyitja s azonnal megtalálja, a mit keresett. Azelőtt ez belekerült órákba, napokba, most belekerül három perczbe, s a munka sokkal gyorsabban készül.

De hát a ki nem történettudós, nem foglalkozik a történetírás, tanítás mesterségével, hanem csak tanúló, mily könnyen szaporíthatja ilyen könyvből ismereteit, mennyire megkönnyítheti az emlékező tehetség működését s mennyire nélkülözheti a történeti tankönyvek szószaporításait és menyire fejlesztheti felfogási és berendezési tehetségét, összeállítván akár papíroson, akár csak elméjében az összetartozó dolgokat.

És a laikus nagy közönség, kit napi foglalkozása távoltart a história gyönyört és élvezetet nyujtó virágos téreitől — de az est-óráiban vagy a pihenés boldog napjain jól esik néki is valamit hallani Árpádról, Szent-Istvánról, Szent-Lászlóról, a Mohácsi vészről, Budavára visszavételéről s több ilyenekről, valjon nem szívesen olvassa el minden napnak vagy hétnek ezer éven át lepergett emlékeit? Szépen, okosan gondolta, a ki ezen könyvnek tervét kigondolta.

Ha azonban tekintjük a két lapot elfoglaló előbeszédet, látjuk, hogy az első lapon az 1741-ik évi szeptember 11. napja, a Mária-Terézia királyné előtt hódoló magyar rendek »Vitam et sangvinem« kiáltó hűsége van dicsőítve. És ez igen helyes — jól is van irva.

Szerző aztán így folytatja: »Szeptember 11-ke eseményeinek emlékezete tehát csak fokozhatja a fenséges uralkodóház iránt való hű ragaszkodásnak, csak emelheti a nemzet önbecsének érzetét és mégis, midőn ezen nevezetes emléknapnak 1841. szept. 11-én százados évfordúlója volt, nem ünnepelték azt és a nyilvánosság közlönyei tudomást sem vettek róla. *Az illetőknek emlékeztetőre lett volna szükségök.*« Ez utólsó sorban tehát a könyv egyik főczéljául a jubileumokra való emlékeztetés van kitüzve. No ezt a czélt mi eltürjük egy könyvtől, több oldalú hasznos voltáért, de nem rajongunk érte oly nagyon. 1841-ben, igaz, lehetett volna felemliteni a lapoknak s tán disz-tableauxkat is lehetett volna rendezni a nemzeti- és más színházakban. De sokkal inkább illett volna Metternichhez, hogy boldogemlékű V. Ferdinánd királyunknak valami királyi tettet tanácsoljon, mint hogy a nemzet a maga tapintatos, de önkéntes nemes tettét dicsőítse. Akkor azonban a jubileumok még nem voltak oly divatban, mint ma s bizonyosan csak ez tartóztatta vissza a hatalmas kanczellárt is. De ma, midőn 7 éves, 10 éves írói, színészi, hivatalnoki stb. pályák megünneplése is a csömörlésig gyakoroltatik épen nem tartom szerencsés választásnak, ha egy könyv czéljául a jubileumok szaporítása tüzetik ki, legyen az bár tudományos, politikai vagy épen nemzeti jubileum.

De hát valjon Kerékgyártó úr műve épen az általa kitüzött emlékeztetés czéljának megfelel-e? Valjon az elősorolt tények képesek-e üdvös eszméket, nemes érzelmeket ébreszteni és hasz-

nos tettekre vezérelni? Tekintsünk a mutató-lajstromokba és nézzünk át nehány érdekes pontot.

A tárgymutatô XIX. lapján áll: *Házassági szertartások fejedelmi* 523. Kikeressük az illetô lapot s olvassuk: »1264. (okt. 5.) IV. Béla hasonnevü (jobban mondva hasonló nevü) fiának fényes mennyegzője. Béla Sclavonia herczege Ottokár cseh király unoka-hugával, brandenburgi Kunegunddal kelt egybe. A nász Bécs szomszédságában, az ország határszélén, sátorok alatt folyt le. Béla és Ottokár királyok vetekedtek a fényüzésben. A magyar urak pompás öltözete, a kucsmáikon, magasló kócsagtollak, a szakálaikba szövött gyöngyök és drága-kövek a távolból jött vendégek szemeit vonták magokra. Miután Béla király a menyasszony hitbérét meghatározta, hasonnevü fia a vőlegény aranykoronát tett jegyese fejére, melyet egy magyar főúr kivont karddal azonnal leütött onnan.« Már azt vagyok bátor kérdeni, hogy *mi e közleményben a fejedelmi házassági szertartás?* Az e, hogy a menyasszony fejére koronát tesznek s azt kivont karddal leütik? Én azt gondolom, hogy ha ez igaz történet (nem tudom, hol van megírva) nagyon is botrányos esemény lehetett. Mi az tehát, a mi itt üdvös eszméket nemes érzelmeket ébreszt és nagy tettekre vezérel, vagy melyik momentumát jubiláljuk meg a jövő október 5-én?...

Halálos ítéletek az országgyülésen 403. 450. 647. Az első pont alatt elő vannak sorolva az 1575. aug. 8-án kivégzettek: Ez helyes adat. Báthori István az országgyülés által ítéltette el Békes Gáspár elfogott híveit; de már a második pont alatt 450 lapon szept. 1-ről beszél a czikk valami 1593-ik évi országgyülésről, hol semmiféle halálos ítélet elő nem fordúlt. Végül ezt teszi hozzá: »Itt egyik oka az 1594-ki vérengzésnek;« melyet t. i. Báthori Zsigmond követett el a Kendieken és társaikon. De ebben a vérengzésben az országgyülés semmiképen be nem folyt, legfeljebb ugy, hogy tagjai szállásaikon remegtek, hogy rájok is kerül a sor, mikor meghallották, hogy mi foly a piaczon. A harmadik pont alatt a 647. lapon elő sem fordúl erdélyi o. gyülés. Felhozhatnék még több tévedést, talán toll, vagy ki nem igazított sajtóhibát, felemlíthetném a bőbeszédűséget nehány újkori asszonyság nevénél (3—4 oldalon foglalkozik velök és a szófukarságot, pl. Temeskári Pelbártnál, kiről az újabb adatokról nem emlékezik), kifogásom lehetne a forradalmi eseményekről tett megjegyzések ellen, midőn ki nem tisztázott tényekről és viszonyokról határozottan beszél, de kutforrást nem említ; de bizony folyóiratunk szük tere nem engedi, hogy ily nagy munka minden egyes részlete birálat alá vétessék. Összevonom tehát a mondottakat, hogy t. i. a gondolat, a munka terve jó,

helyes, czélszerű; de a kivitel nem egészen hibátlan. Azonban ezeket a használat és gyakorlat fogja lassanként kimutatni és kijavítani s valószínű, hogy mások közreműködése is fog segélyül szolgálni, hogy az egyes tévedések felderíttessenek, melyeket szerző, figyelemmel kisérve, művét, lassanként kijavithatja s igy következő kiadásait mindig jobbá és használhatóbbá teheti.

Részemről még csak egy pár megjegyzést akarok tenni, hogy t. i. ha azt akarjuk, hogy a mű tudományos szinvonalra emelkedjék, az eddig ismeretlen, a szabadságharczra vonatkozó, sőt a régibb adatoknál is, melyek nem épen köztudomású dolgokat tartalmaznak, meg kellene emliteni a kútforrásokat. Ez igaz, kissé fáradságos, de nagyon hálás munka lenne s bátran elférne ugyanezen a téren, ha a következő kötetekben nehány asszonyságra, nehány mai tudósra, nehány nagy urra bőven öntött elismerések, dicséretek árja, melyeknek ilyen könyvben épen nincs helyök, a kellő mértékre szállittatik.

Hiszem, hogy a műnek nagy kelete van s még nagyobb lesz idővel. Hasznos íróasztali segéd minden művelt emberre nézve s idővel második, harmadik kiadása bizonnyal a kifogástalan tudományos könyvek sorába fogja emelni; de igy is, mint segédkönyvet, bátran ajánljuk minden tanulmányozó becses figyelmébe, mint jó gondolat, végtelen sok fáradság és türelmes kitartás eredményét.

K—s.

Les colonies Lorraines et Alsaciennes en Hongrie, par le dr. L. *Hecht*, professeur a la faculté de médecine de Nancy. — Nancy imprimerie Berger Levrault et Cie, 1879. — Közép oktáv, 54 l. Mellékelve: Carte pour servir à l'histoire de la colonisation de la Hongrie de 1762 à 1772.

Sok fáradságunkba fog kerülni, mig tüzetesen földerítve lesznek történelmünkben mindazon folyományok, okszerű következmények, melyeket a külföldi elemnek közbevegyülése nemzetünkbe eredményezett. Mióta a bölcsészeti fürkészés mindinkább nagyobb tért hódit újabb történetirásunkban, a szakemberek figyelmét is mindjobban foglalkodtatják az olyan munkák és adatgyűjtemények, melyek hazánk különféle népvegyülékének ide származását, megtelepedésök indokait és államéletünkre való hatásukat tárgyalják. Magyarország történelme csakis akkor lesz igazán pragmatikus, ha századok óta nyomról nyomra ki lesz majd mutatható, milyen hatása volt állami fejlődésünkre, a magyar közszellem alakulásaira, az ország értelmi és anyagi állapotainak szüntelen módosulásaira, erkölcseinkre, társadalmi viszonyainkra, politikai hajlamainkra ama mozgató erőknek, melyek nem a nemzet véréből valók, hanem más talajban gyökereznek és más éghajlat alatt keletkeztek, nőttek fel.

Az előttem fekvő füzetke *az elszászi és lotharingiai franczia gyarmatosoknak Délmagyarországon történt telepítéséről szól.* Fontos magyarázatot képez hazánk történetében a nyugot európai latin és germán fajoknak bevándorlása Magyarországra, III. Károly, Mária-Terézia és II. József uralkodása alatt. Nem volt az egyszerű colonisatio, melynek czélja csupán csak a lakosság szaporítása, hanem igenis volt a nép szaporitása oly idegen elemek által, melyek hivatva voltak a magyar nemzeti egységet megszakítani és a magyar közszellemet a hagyományos államczéltól idegen irányba terelni. Az e fajta telepítéseknek a múlt században leginkább Délmagyarország volt a színhelye, *és az e fajta telepítések politikai tendentiája is leginkább ott éretett el sikerrel.* Másutt a hazában, hol a múlt században idegen telepedések történtek, az ethnographiai arányok úgyszólván csak futólagosan változtak. A telepítés még társadalmi tekintetben sem változtatott valami sokat a vidék színezetén és nem kölcsönzött annak maradandó külön sajátos jelleget. A nemesség befolyása és a magyar nemzet önfentartási ösztönének ereje rövid idő alatt túlsúlyba helyezte ismét az idegenek közbevegyülése által megzavart nemzetegységi mérleget.

De az ország délkeleti végszélein, hol nemesség nem volt és a magyar lakosság csak kis számban volt jelen, minden másképen történt. Ott a múlt századi idegen telepítések oly lényeges változásokat idéztek elő a politikában, társadalomban, egyházban, iskolában és minden téren, annyira kirekesztették ama országrészt a nemzet egységes fejlődési menetéből, *hogy Délmagyarország történetének számos fejezete egészen speciális részét képezi a a hazai történetnek, mely mintha nem is tartoznék Magyarország történetéhez, ahhoz semmiben sem hasonlít.* Magyarország csak 1779. évben kezdett ott létezni, mikor ama országrész, mely 164 évig a török félholdat uralta, azután pedig egy félszázadon túl, az osztrák fegyverhatalom által elkobozva, magán uradalma volt a bécsi kincstárnak, ismét visszakapcsoltatott az anyahazához.

Azon 63 éves időszakban, mely Temesvár visszahódítása és Temesi Bánság megszűntetése közt lefolyt, *háromszor* telepedtek Délmagyarországon Lotharingiából és Elszászból *franczia* rajok. Az első délmagyarországi franczia telepűlők, miről azonban Hechtnek úgylátszik nincs tudomása, az 1752-ik év táján szállották meg a temesmegyei *Mercy-falvát.* 1763—66. évben jött a második franczia szállítmány és ugyancsak *Mercy-falván* és *Szent-Andráson* települt. 1770—72. évben szállotta meg a francziák harmadik vendégnépe *Fehértemplomot, Uj-Bessenyőt,* részben *Szöllöst,* egészen benépesíté *Szent-Húbert, Trübswetter, Soltour* és *Charleville,* részben *Osztern* és *Gottlob* Torontáli községeket.

Szent-Hubert és Charleville ma is létező lotharingiai hely-

ségek nevei, melyeket a gyarmatosok régi hazájokból ültettek át hazánk földjére. Charleville a mózeli departementban és a vigy kantonban Metztől éjszakra fekszik, Szent-Hubert szintén Metz közelében egy jövedelmes uradalomnak a neve.

Ezen franczia eredetű délmagyarországi községeket látogatta meg *Hecht* nancyi tanár 1877. évben. Látogatását becses emlékgyanánt a jelen ismertetés tárgyát képező könyvecskében örökíté meg. A kis munka nemcsak szép előadásánál és alapos történelmi tájékozottságánál fogva érdemli meg figyelmünket, hanem főleg azért is, mert a magas míveltségű és ősi hazájokból messze földre elszármazott honfitársai iránt meleg érdeklődéssel viseltető szerző lelkiismeretesen kutatta fel a bécsi államlevéltárakban, a délmagyarországi franczia coloniák plébániai anyakönyveiben, a nyomtatott kútfőkben és a néphagyományban mindazon adatokat, néha a lényegtelen körülményekre is kiterjeszkedő apróbb részleteket, melyek által atyafiai kivándorlási történetét megvilágíthatni gondolta.

Kiválóan becses szerzőnek művében az a rész, melyben megismerteti velünk az okokat, melyek franczia gyarmatosainkat ősi hazájok elhagyására és kivándorlásra bírták, az osztrák kormány pártfogó oltalma alá való menekülésre kényszerítették.

Lotharingia, mely tudvalevőleg kezdetben német herczegség volt, a lengyel örökösödési háború alatt 1733. évben Franczia-ország hatalma alá került, olyképen, hogy Leszczinszki Szaniszló lengyel király birtokában maradjon, míg él, annak halála után pedig az 1735. évi bécsi békekötés határozatai értelmében egészen Franczia-ország tulajdonába menjen át, mi 1766-ban valósággal meg is történt. Elszász már előbb, 1648. és 1681-ben került franczia fennhatóság alá.

Lotharingiában a kivándorlási mozgalom Szaniszló uralkodásának második szakában veszi kezdetét, mikor a király székvárosát díszesen átalakítja, számos műemlékkel fölékesíti és Nancyban a szépművészetek, az irodalom és tudomány fejlesztésére gazdag alapítványokat tesz. Mindezen költekezések az alattvalók rovására történnek és a népet végínségre juttatják. Hozzájárult a bajhoz és növelte a nyomort, elégedetlenséget a lotharingek háborúba hurczolása, a német sereg ellátására hajthatlan szigorral gyűjtött hadiadó és más egyéb sarczok. Galaiziere kanczellár igazságtalan robotolásra szorítja a szegény népet és neuvillei kastélyában kertjét mívelteti általok, a nancyi országúton pedig súlyos kényszermunkákat végeztet velök. Egy hivatalos vizsgálat constatálta, hogy Szaniszló zsarnoki kormányának 23,590 lotharingiai földesgazda esett áldozatúl, kik minden vagyonuktól megfosztva, napszámosokká lettek és hazájukból menekülni kényszerültek. A kivándorlás ellen

szigorú rendszabályokat hozott a kormány, börtönnel, a vagyon elkobzásával, a polgári jogok elvesztésével büntetè a menekülőket. Ezen kétségbeejtő helyzet mitsem javult az által, hogy a provinczia később Francziaországba kebeleztetett be. Francziaországban ez időszerint Pompadour és Dubarri szégyenletes uralma sajtolta a népet. Az állapot még rosszabra fordult a háború következtében, melyet Francziaország a keletindiai gyarmatok miatt 1756-ban Anglia ellen viselt. Pompadour rábirta Lajost, hogy a poroszokkal szakitson és Ausztriával lépvén szövetségre, résztvegyen a hétéves háborúban. A francziák kudarczai, az angolok tengeri diadalai, a nép rendkívül elszegényedése kényszeriték végre Lajost elfogadni az 1763. évi párisi békét, mely által Francziaország elveszté északamerikai és szenegáli birtokait is. A franczia államtestet benső rothadás emészté, a legszemérmetlenebb despotismus lázas izgatottságban tartá a kedélyeket.

A vigasznélküli sötét éjszakában, mely ama időkben a franczia alattvalókra nehezedék, éltető reménysugár gyanánt jelent meg 1763-ban Mária Terézia gyarmatositási pátense. Toborzó ágensek járták be a külföldet és szedték össze, ígéretekkel kivándorlásra lelkesitették az elégedetlen és sorsukon javitani akaró szegény népet. A később osztrák kézbe került kis Kehl várában, a Rajna jobb partján, egy császári jegyző fogadta a kivándorló népet, ellátván minden családot a szükséges utiköltséggel, útlevelekkel stb.

Ez a lotharingiai és elszászi kivándorló francziáknak második raja, mely monarchiánkban keresett oltalmat és boldogúlást és melyet az első már 1752-ben előzött meg. Ezen első franczia bevándorlókról nem emlékezik meg Hecht. A második gyarmatos rajnak bevándorlását pedig 1764-re teszi, holott bizonyos, hogy a második franczia rajnak bevándorlása már 1763-ban vette kezdetét és tartott, nem mint szerző mondja 1772-ig, hanem egy huzamban 1766-ig. Ekkor szállották meg francziák a már emlitett bánsági községeket, Bácsban pedig *Apatint, Gajdobvát, Uj-palánkát* és *Karavukovát*. Előfordúlnak Bácsban a Rizar, Merschi, Hardi, Pekar és Molnár családnevek, melyek szembetűnőleg a franczia Richard, Marchal, Picard, Mennier családneveknek ferdítései. A bánsági francziák, noha a közéjök vegyített sváb colonisták, a temesvári tartományi kormányszék és az ottani egyházi befolyás germanizáló hatása alatt ők is elnémetesedtek, tisztábban őrizték meg eredeti neveiket. A Lorret, Rubie, Duc, Francisquet, Etien, L'Amant, Dechamp, Fournier, Russen bánáti franczia nevek eredeti tisztaságukban hangzanak még mai napiglan is.

Cherier Miklóst, a hires kánonistát és hittudort, Csanád, Temes és Torontál megyék egykori táblabiráját, mint az irodalom

terén is feltűnt kiválóbb szellemet és magyar érzelmű jó hazafit ismeri közönségünk.

1769. év végével indult el hazájából Magyarország felé a francziák harmadik gyarmatos csoportja. A dabói grófságból és Foug környékéről strassburgi, hoffeni, schönaui, marckolsheimi származásu gyarmatosok, úgy szintén Sainte-Marie-aux-Minesből és Saint-Hippolyteből való elszásziak, vogeseni népek, esedeztek felvételért a nagy fejedelemasszonynál. 1770. évi februárban és márcziusban 127 német-lotharingiai család jelentkezett felvételre. Ugyanazon évi április hóban 930 család vette útját Magyarország felé. Ezek háromnegyed része Lotharingiának franczia részéből származott. Ugyanazon évi augusztusban Commercy, Pompey, Blâmont, Avricourt és Thionville franczia kivándorló lakossága vonúlt át Kehlen, hogy az őket megelőzött atyafiaikkal egyesülve, velök egy társaságban utazzék Magyarországba. Hecht szerint 1779. évi augustus 25-dikétől december 31-dikéig 203 elszászi család jelentkezett Kehlben magyar földön való megtelepedésre. E családok 80 különböző alsó-elszászi helységből valók. A felső-elszászi kivándorlók Bâle felé vették a rövidebb útat. A bâlei osztrák császári residens, Nagel, még 1771-ben is arról tesz a bécsi kormánynál jelentést, hogy igen nagy számban jelentkeznek kivándorló franczia gyarmatosok, köztök nemcsak parasztok, hanem iparűzők, gyapjúszövők és vinczellérek is. »Elhagyják hazájokat — mondja Nagel — a legszigorúbb kormánytilalmak daczára és titokban szöknek el. Azt beszélik, hogy a kivándorlás nem fog egyhamar megszűnni, mert azok, akik Magyarországban már előbb megtelepedtek, sokat írnak haza ottani jó fogadtatásukról és bátorítják a népet kivándorlásra.«

A kivándorlók útazását is leírja Hecht. Ugyanazon községbeliek többnyire egy csapatban útaztak. Minden csapat vezért választott magának. A vezér dolga volt népének szükségleteiről gondoskodni és a fölött is őrködni, hogy útközben csalárdúl el ne csábitsa őket valaki más valamely gyarmat helyre. Mert ugyanakkor szedték a telepeseket a poroszok, szászok és oroszok is. A családapák és anyák útközben naponkint 6 krt, a gyermekek 3 krt kaptak. Bécsben 3 frtot fizettek le minden családfőnek. 1772-ben megszűnt a francziák bevándorlása.

A mit Hecht a továbbiakban elbeszél a franczia gyarmatok ellátásáról Délmagyarországon, a bécsi telepítési bizottságról, a temesvári administratióról, a szántók mennyiségéről, melyeket művelés alá kaptak, az mind ismeretes dolog előttünk. Uj azonban szerző azon állítása, hogy a franczia jövevények anyagi jóléte annyira fölidézte ellenök a *magyarok* és oláhok irígységét (qui excita la jalousie des Hongrois et des Roumains habitant les vil-

lages voisins), hogy azok éjjelenként gazdaságaikat elpusztították és barmaikat elhajtották. A francziák csak úgy szabadúlhattak a rablók betöréseitől, hogy kimélet nélkül lelőttek minden subás embert, a kit éjnek idején földjeiken megláttak. Nem tudom, honnan vette szerző ezen adatait. Annyi azonban bizonyos, hogy a magyar nép, *mely azon időtájt sehol nem is létezett a francziák által telepített községek környékén*, sem nem irígykedhetett az idegen gyarmatosok jóléte miatt, sem nem pusztította szállásaikat, hanem örült, ha *mint számkivetettet önnön hazájában*, nem bántották a hatalom birtorlói és békességben meghúzódni engedték a tartomány valamelyik szögletében. *A kevés magyar gyásznapokat ült akkor Délmagyarországon!* Nem gondolhatott arra, hogy a betelepített németek, francziák, ráczok, bolgárok és oláhok rengeteg légióit éjjeli vexatiók által helyeikből kiszorítsa, vagy gyengítse. Szükségesnek tartottam e megjegyzést, mert ilyen és hasonló frivol gyanúsításokkal már több olyan történetírónál találkoztam, ki elegendőnek tartja csupán német kútfőkből meríteni Délmagyarország azon korbeli historiáját. A különben nagyon objectiv szerző is valószínűleg német forrásból merité regényes epizódját.

Mindenütt a világon, a hol colonisátiók történnek, az idegen települők assimilálódnak új hazájok államéletével, társadalmával, elsajátítják nyelvét, szokásait, keresztény államokban gyakran még a praedomináns vallást is. Közvetítik ezt maguk a törvényes institutiók, az életszükséglet követelményei, néhol bizonyos kasztok és társadalmi osztályok. Magyarországon a nemességnek és a hierarchiának volt az hivatása. De Délmagyarországon e tekintetben kivételes állapotokat találunk. A német megmaradt németnek, a rácz rácznak, az oláh oláhnak, a bolgár bolgárnak. *A magyarositás processusa legújabb keletü!* A bevándorolt francziákat is, noha aránylag mindössze csak kevesen voltak, francziáknak igyekezett megtartani az e tekintetben legtöbb befolyással rendelkező egyházi hatóság. Hecht kimutatja, hogy a délmagyarországi franczia coloniák élére még I. Ferencz király uralkodása idejében is franczia papokat állított a csanádi püspöki kormány. Említi Raka, Eustache, Breton, Parée, Petitjean, Leclére, Maillat, Germain, Collignon és más franczia lelkészek neveit. A franczia gyarmathelyeken az egyházi szertartás is franczia nyelven végeztetett, míg a községi hivatalt németek vezették és az iskolai oktatás is német nyelven eszközöltetett. A dél-magyarországi franczia telepítvényesek ma már mind elnémetesedtek; a franczia nyelvet, még pedig a metzi, bezanconi, párisi és luxemburgi népdialektusokat, csak nehány aggastyán beszéli még. Az 1868. évi törvényhozás elvégre meghonosítá nálok is a magyar nyelvet. *Ar ifjabb nemzedék mindinkább iggekszik nyelvben*

és szívben magyar állampolgárrá nőni ki magát. Elősegítik azt jó részben a szegedi iskolák és a szegedi magyar családokkal folytatott gyermekcserék, mit Hecht dicsérőleg emel ki könyvében. »Outre l' allemand — úgymond, — qui rappelle le dialecte usité, en Alsace et dans le Würtemberg, la jeune génération commence á parler le hongrois, qu'elle a appris tant dans les écoles des villages que dans celles de Szegedin: dans cette ville importante existent de bonnes écoles dans lesquelles l'enseignement est surtout donné par des religieux. La diffusion de la langue hongroise est encore favorisée par une coutume féconde en heureux résultats, autrefois en usage entre la Lorraine et l'Alsace, et encore aujourd' hui très-répandue entre la Suisse romande et la Suisse allemande, l'échange des enfants. Deux familles de langue différente se confient réciproquement leurs enfants pour leur apprendre une langue nouvelle.« (39. l.)

Hecht munkája végén említi még azon emlékek nyomait is, melyeket a múlt századi kivándorlásról Francziaországban itt-ott találhatott. Közzé tesz továbbá hat igen érdekes táblázatos kimutatást a kivándorolt családok régi lakhelyeiről; mily nevű családok és mely községekben kaptak Délmagyarországon lakhelyeket; mily erős volt 1875-ben a szent-huberti, charlevillei, seultouri, trübswetteri, gottlobi és oszterni franczia telepitvények népessége; mely családok azok Lotharingiában, melyeknek nevei az 1760. és 1772. évi franczia kivándorlók neveivel azonosak, és végre mely falvakat épitettek a volt temesi Bánságban 1762—1772. években a bevándorolt gyarmatosok újonnan és mely régi falvak nagyobbíttattak általok?

A munkához mellékelt térkép ellen kevés technikai kifogást tehetni. Csak a történelmi nevekkel és a földrajzi nomenclaturával nem volt a szerző egészen tisztában. Említi például *Temesvármegyét* és *Krassova vármegyét*, a mi pedig egy legújabb kori 1867. évi térképen bizonyára paradoxon, Bács megye *Batsch*-nak, Dugoszelo *Dugostellá*-nak, Beregszó *Bereszö*-nek, Kis-Oroszi *Kis-Oros*-nak, Melencze *Metenczé*-nek, Katalinfalva *Catharinendorf*-nak stb. van irva.

Különben a munka tanúságos és — miként az itt közölt kivonatból is látni — sok oly adatot tartalmaz, melyek a közönséget általán, de különösen délmagyarországi történetíróinkat közelebbről érdekelhetik. Azon történelmi elvi szempontot, melyből a magyarországi idegen telepítések tekintendők és az azokról szóló speciális munkák értéke is mérlegelendő, már ezen ismertető sorok elején jeleztem.

Dr. Szentkláray Jenő.

Kalauz az orsz. magy. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz. Nagy 8⁰ 5 és 266 lap, 19 műmelléklettel (színnyomatok, czímlapok, kezdőbetük stb.)

Mikor az országos könyvkiállítás eszméjét szakférfiak megpendítették, a közönség nem volt egészen tisztában, mi mindent fog e kiállítás magában foglalni. Lehet, hogy ezt kezdetben maga a kiállítási bizottság sem tudta. A kiállítást az iparmúzeum rendezte, s így mindenki azt várta, hogy a kiállítás első sorban csupán a hazai ipar egy fontos ágának, a nyomdászatnak fogja történetét adni, hogy meg fog elégedni, ha általánosságban, egy-egy korszak kiválóbb termékeivel mutatja be a fejlődést, melyet a hazai nyomdászat négyszázados múltja felmutat. Azt hittük, hogy inkább a technikai fejlődés menetét fogjuk látni s nem gyanítottuk, hogy a kiállítás ekkora terjedelmű lesz. Az iparmuzeum cége nagyon sokat egyesített az országos képtár termeiben, közte sok olyat is, mi nem tartoznék az iparmúzeum hatáskörébe. Előttünk látva az óriási eredményt, melyet félévig tartó szakadatlan munkálkodás létrehozott, nem czélunk vizsgálni, a mondott intézet volt-e hivatva annak rendezésére: ez a dolog érdemére nézve teljesen mindegy, s szakembereknek okuk van örűlni, hogy a kiállítás létrejött.

Óriási időt kellett fordítani egy-egy kiállítási csoport rendezésére, de tán az összes csoportok összeállítása nem került annyi időbe és fáradságba, mint az az egy, a mely a Magyarországon és Erdélyben 1473-tól 1711-ig létezett nyomdák termékeit tartalmazza. A Nemzeti Muzeumi könyvtár gazdag anyagából össze kellett állítani mindazt, a mi a mondott korszakból ott megvan; a magyar nyelvű nyomtatványokat ismertük már Szabó Károly »Régi magyar könyvtárá«-ból, de az idegen nyelvűeket most kellett összeszedni. Hetekig tartott munkálat után ezeknek jegyzéke nyomtatásban is megjelent[1]), ezután szét kellett ezt a hazai könyvtáraknak küldeni, azok szorgalmasan dolgoztak a hiányok pótlásán s a fővárosi nagy könyvtárak hónapokig ezzel voltak elfoglalva. Így történt aztán, hogy az eredetileg mintegy nyolczszáz kötetnyi anyag csakhamar megháromszorosodott. De a dolog természetéből folyik, hogy nem mindig az kelti a legnagyobb érdeket, a mi sok fáradságba kerűlt. A nagy közönséget a kiállítás e része nem nagyon vonzotta, melyben alig van egy-

[1]) Jegyzék azon Magyarországon és Erdélyben 1711-ig nem magyar nyelven nyomtatott munkákról, melyek a Nemz. Muzeum könyvtárában őriztetnek. 44 lap.

két könyv, mely díszesebb kiállításával a szemet is gyönyörködteti. Gondoskodni kellett oly csoportokról is, melyek a nem szakértő figyelmét is lekötik. Ekkép vált azután a kiállítás is oly változatossá, érdekessé, mely a művelt közönség teljes megelégedésével találkozik, különösen mióta a jogos panasz a kiállítási kalauz elkésése miatt elenyészett s a rendkívüli díszszel kiállított könyv előttünk fekszik.

A kiállítás csakis a Kalauz megjelenésével vált teljesen élvezhetővé. Miként a kiállítás sikerülte felülmúlta a hozzáfüzött reményeket, ugy a Kalauz is meghaladta a várakozást. Valami középfaj katalogus és tudományos munka között. Katalógusnak sok, tudományos műnek kevés, mert megmaradt benne bizonyos katalogus-szerűség. Egyes értekezések, melyek a csoportokat bevezetik, akármely szaklapban helyet foglalhatnak. Pulszky Ferencz, Szabó Károly, Csontosi János, Pulszky Károly, Emich Gusztáv, Ballagi Aladár stb. tollából kerültek ki e czikkek, melyek világosan, érthető modorban adják a közönség elé azon eredményeket, melyekre hosszú kutatások után jutottunk.

A kiállítás első csoportja a magyarországi codexé, melyekhez Csontosi János és Pulszky Károly írtak bevezetéseket. — Hatvan kéziratot tartalmaz e sorozat, melyeket magyarországi egyének másoltak vagy festettek. Magyarországi könyvmásolókról, kik a könyvnyomtatás feltalálása előtt ugyanazon ipart űzték, mint később a nyomdászok, eddig keveset tudtunk. Újabb kutatások azon 12 könyvmásoló számát, kiket Toldy ismert, már csaknem százzal szaporították, hol van még ehhez azoknak száma, kik nevöket az általuk írt kéziratra fel nem jegyezték? E hatvan kézirat egymás mellé állítva, még további vizsgálatok alapjául is szolgálhat. Ismeretes, hogy a középkornak voltak irói iskolái s voltak egyének, kik a könyvmásolást nemcsak tudományszeretetből, hanem üzletből végezték. E kettő közt szoros különbséget kell tenni, mert irói iskolákra, a könyvmásolás iparának történetére csak az üzletszerűleg másolt kéziratokból vonhatunk következtetést. Ily üzleti könyvmásoló volt például Magyarországi János 1348-ból, ki mint szépíró Ulrich asbachi apát szolgálatában állott, Sztárai Máté 1474—75-ből, ki Egervári László nagyváradi püspökségi gubernator számára dolgozott. Briccius polánkai pap, ki Vitéz Jánosnak volt felfogadott másolója. Külföldön nagyjából ismerjük már az ily irói iskolákat. Monte-Cassino, Rheims százával termelt irnokokat s német és franczia oklevelekben azt is ki lehet mutatni, annak irója melyik iskola növendéke volt.

Ezt kellene minálunk is elérni, s a kiállításon együtt levő anyag alapúl szolgálhatna e vizsgálatok megkezdésére, s külföldi analogiák alapján meg kellene állapitani, mily állást foglaltak el

hazánkban a könyvfestők s irnokok, mint iparűzők, általában, volt-e hazánkban is iró-iskola? (talán Pannonhalmán?) Ez lenne egyik feladata azon nagyobb munkának, melynek elkészítése e kiállítással kapcsolatban tervezve van.

A Kalauzban hatvan kézirat pontos bibliographikus leirását találjuk, melyhez a műtörténelmi részt Pulszky Károly készítette. Ez annyival érdekesebb, mert eddigelé teljesen járatlan téren mozog. Eddig Römer, Ipolyi adtak egyes adalékokat a hazai festészet történetéhez, de a kéziratokat, tekintve, hogy azok hazánk és a külföld különböző könyvtáraiban szét vannak szórva, behatóbb vizsgálat alá nem vehették. Pedig, mikép a Kalauz mutatja, e téren több érdekes és kiváló termékkel találkozunk. A Pray-codexnek XII—XIII. század rajzai még egészen byzanti befolyásról tanúskodnak; önnállóbb művészetről ad már számot a XIV-ik század. A gyulafehérvári püspöki könyvtár birtokában levő esztergomi missale, melyet a westphaliai születésű Stepht Henrik csukárdi plébános irt és festett 1377-ben, haladott technikáról és izlésről tanúskodik. A burgundi befolyásra emlékeztető modor meglepő realismust mutat, különösen a lapszéli diszítésekben. Egy másik kiváló termék a Miskolczi László által festett missale 1394-ből, mely gyengébb technika mellett művészibb felfogást mutat, a feszület olasz befolyásra emlékeztet. A két festett emlék képviseli legszebben a XIV-ik századot.

A XV-ikből legremekebbek a körmöczi és selmeczi tanácsjegyzőkönyvek; az első 1426-ban, az utóbbi 1432-ben készült; a a bennök levő feszületek a gothikus művészet remekei s méltán ragadnak bámúlatra művészeik iránt, kik közül az utóbbit, Gobil Jánost névszerint is ismerjük.

A kiállítási katalogusnak ez a része az, mely (a könyvkötések története után) a legtöbb ujat tartalmazza, vagy legalább összegyüjtötte az eddig szétszórt anyagot. A mit e kéziratokról itt olvasunk, azt megtalálhatjuk ugyan a Magyar Könyvszemle füzeteiben; de itt együtt bírjuk az anyagot, melyet igy könnyebben áttekinthetünk és osztályozhatunk.

E kéziratokban sok történelmi anyag is rejlik. Például az erdélyi oláh zajongásokra nézve nem érdektelen egy kézirat keltezése (S. Augustinus de conflictu vitiorum et virtutum 1433-ból) mely ekkép szól: »Finis huius libri sub a. d. 1433. tempore disturbii cum Olahis de Fugaras.«

A magyar nyelvemlékeket Volf György, a magyar vonatkozású kútfőket Csontosi János állította össze. Az első csoport negyven, az utóbbi hetvenöt számot foglal magában. A leirás mindenütt felemlíti azt, a mit a nagy közönségnek e becses emlékekről meg kell tudnia, de csekély fáradsággal azt is ki lehe-

tett volna tenni, melyik van kiadva, hol és melyik kiadásban. Ez a jelen összeállítást még becsesebbé s maradandóbb értékűvé tette volna. A magyarországi codexeket a Kalauzban a legszebb nyelvemléknek Kinizsi Benigna imádságos könyvének czímlapja előzi meg sikerült másolatban. Hogy e két sorozatból több igen nevezeteset, a königsbergi imatöredéket, a bécsi és müncheni magyar codexet, Anonymus, Kézai krónikáit, a bécsi képes krónikát nélkülözzük, érezhető hiány, de tekintve, hogy a kiállítás s e Kalauz a nagy közönség használatára készült, az összegyűjtött anyag bőven ad kárpótlást az elmaradottakért.

A közönség figyelmét a kéziratok között különösen azon hatvannégy darab ragadja meg, melyekhez a nagy magyar király: Corvin Mátyás emléke fűződik. Mennyiből állhatott a régi Corvina könyvállománya, ma már csak hozzávetések, összehasonlítások útján gyaníthatjuk. Egykorú híres könyvgyűjtemények nem igen tartalmaztak tizenkét-tizenötezer kötetnél többet, ennyiből állhatott a hírneves budai királyi könyvtár is. Jelenleg csak azon kéziratokat tartják kétségtelenül a Corvinából eredőknek, melyeknek czímlapján a király hollós czímere látható. Azon kéziratokon, melyek Mátyás idejében készültek, csakugyan látjuk e czímert; de kétségtelenül voltak a Corvinában oly kéziratok is, melyek előbb más könyvgyűjtők birtokában voltak, ezek tehát nem mutathatják fel a hollós czímert. De minthogy ezeknek provenientiáját ma már megállapítani igen nehéz, kétségtelen Corvin-kodexnek csak azt szoktuk mondani, mely mint ilyen, czímeréről vagy kötéséről felismerhető. Ilyen eddigelé mintegy százhúsz ismeretes; a kiállításon tehát az ismeretes anyagnak felét láthatjuk. A nagyobb rész gyári munka; de nehány Attavante, Gherardo, Francesco il Chierico ecsetjének remeke. Pulszky Ferencz bevezetése röviden áttekinti az egész anyagot s felvilágositást ad a Corvina-kérdés jelenlegi állapotáról. Bibliographikus leirásukat Csontosi János végezte, ki e kérdéssel már többször foglalkozott. Megemlítjük, hogy a Corvin-codexekről szóló részt szép színnyomat előzi meg, mely a thorni Naldius-codex czímlapját adja.

A gyulafehérvári arany biblia egy színnyomatos képe (Máté evangélista) a hazai könyvtárak egyéb érdekes kéziratainak sorát nyitja meg. A IX-ik századtól a XV-ig itt együtt van mindazon érdekes kézirat, melyeket hazánk könyvtárai őriznek. E sorozat természetesen nem nyújthat semmi teljeset, semmi összefüggőt. — Látjuk benne az irás fejlődését hat századon keresztül, díszesen festett kéziratokat, apró imakönyveket; e sorozatban azonban nincs semmi hazai vonatkozású, a darabok összeválogatására nem sok gondot fordítottak; e csoport a nagy közönség számára készült, hogy annak fogalma legyen az irás haladásáról, különböző alpha-

betekről, (zsidó, görög, ó-szláv, amhara, dzsagattai stb) s fogalmat adjon azon ritkaságokról, melyeket hazánk könyvtárai őriznek.

Ezzel végződik a Kalauznak az a része, mely a kéziratokról szól. E rész az egész műnek mintegy felét teszi ki, és pontos leírásai, terjedelmes bevezetései miatt önálló becscsel bír, melynek a magyar bibliograph a kiállítás bezárása után is nagy hasznát veheti.

A kéziratokról szóló rész után Temesvári Pelbárt Pomeriumának címlapja a nyomtatott könyvekhez vezet, melyeknek sorozatát az incunabulumok nyitják meg. A XV. század első felében megkezdett fatábla-nyomtatások a könyvnyomtatásnak megelőzői. Ilyet többet látunk a kiállításon. Dankó gyüjteményében van egy naptár, mely az 1439-ik esztendőre szól; az incunabulumok közt látunk egy érdekes szent kép gyüjteményt, melynek címlapján 1460. évszám áll: »Die Anbeter Cristi« címmel. Ezeket mondhatjuk a könyvnyomtatás legelső termékeinek, melyeket az országos könyvkiállítás felmutat.

Fust és Schöffer mainzi nyomdáját már több darab képviseli. Durandus Rationaléját, mely 1459-ben került ki sajtó alúl, az esztergomi székesegyház könyvtára állította ki; az 1462-iki mainzi bibliát a gyöngyösi szent Ferenczrendiek könyvtára. E nyomdákat ezeken kívül még több ősnyomtatvány képviseli, fogalmat adván azon kincsekről, melyek hazánk könyvtáraiban, kevesektől ismerve, őriztetnek. A későbbi korú incunabulumoknál a főtekintet azokra volt fordítva, melyek magyar vonatkozásúak, magyar szerzők munkái, vagy magyarországi könyvkereskedők költségén külföldön készültek.

Az incunabulumok közt található a legrégibb magyar nyelvű nyomtatvány töredéke is, mely szent Pál leveleinek fordítását tartalmazza, a betűk után ítélve XV. századi nyomtatásban. E kis töredék a krakói könyvtár egyik könyvtáblájából került elő s hihetőleg ez azon régibb fordítás, melyről Komjáti sz. Pál leveleinek 1533-iki fordításában megemlékezik.

Egy kis csoportozat — a budapesti egyetemi könyvtárból — fogalmat ad a régi naptárak kiállításáról. Mindössze hat nyomtatvány van itt kiállítva 1478—1556-ig. Legbecsesebb köztük az első, egy tábla-nyomat, mely tizenkilencz éves cyclusra (hold-cyclus) szól. — Megemlítjük, hogy az ősnyomtatványokhoz Emich Gusztáv írt terjedelmes bevezetést, azoknak jegyzékét Hellebrandt Árpád, s a naptárakat Szádeczky Lajos állította össze.

Sylvester Új Testamentomának 1541-iki címlapjával a Kalauz a régi magyarországi könyvtár leírását kezdi meg, melyre

Szabó Károly volt leginkább hivatva. Röviden itt találjuk a hazai könyvnyomtatás harmadfélszáz éves multját az 1473-iki budai krónikától az 1711-iki nyomtatványokig. A kiállítás helyi viszonyai nem tették azt lehetővé, hogy a hazai nyomdák összes termékei kiállíttassanak s a Kalauzban felsoroltassanak. Elég volt a legkiválóbbakra, a jellemzőkre szorítkozni. Szabó Károly röviden előadja az egyes nyomdák történetét, a mennyit a nagy közönségnek róluk meg kell tudnia, felsorolja a nevezetesebb termékeket; s ily módon negyvenhárom hazai nyomdáról nyerünk tudomást.

A kiállítással kapcsolatban, tudvalevőleg egy nagy bibliographicus munka elkészítése van tervben, oly modorban, a mint azt Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában a magyar nyelvű nyomtatványokra nézve megkezdte. Még hosszú idő múlhat el, a míg e nagy munka elkészül, s csak azután lehet a magyar nyomdászat történetének rendszeres megírásáról gondoskodni. A míg ez elkészül, a Kalauz addig is használható kézikönyv lesz s nem egy kérdésre fog felvilágosítást adni.

A hazai nyomdászat történetét 1711—1848-ig, a szabad sajtó behozataláig, Ballagi Aladár tollából olvassuk. E rész az, mely a kiállításon sehogy sem sikerült. Hogy a haladás, fejlődés szemmel kisérhető legyen, igen bő anyagot kellett volna kiállítani, mit azonban helyi körülmények nem tettek lehetővé. A Kalauznak nem is lehetett a részletekbe ereszkednie s meg kellett elégednie azzal, ha e nyomdászatunkban igen fontos korról röviden egy összefüggő képet nyujt. E rész egészen önálló, mely a kiállított könyvekkel semmi összefüggésben nincs. Szintén Ballagi jellemezte röviden a nyomdászat jelen állását, mely különben a kiállításon meglehetős gyöngén van képviselve. A legújabb statistikai adatok szerint Budapesten hatvan nyomda van s az egész ország nyomdáinak számát kürülbelül háromszázra tehetjük. Ennyi nyomda közül csak huszonnégy vett részt a kiállításban, s ezeknek is fele (tizenkettő) magából a fővárosból került ki.

Érdekessé teszi a kiállítást, hogy egyes nyomdák a könyvkiállítás alkalmából termékeikből történelmi kiállítást rendeztek. Igy tett a budapesti egyetemi nyomda, a marosvásárhelyi ev. ref. collegium nyomdája (1786—1867-ig), melynek közel száz éves termékeit egy füzetben Koncz József állította össze[1]); az újvidéki szerb maticza, mely 1826-tól mai napig minden kiadványát összeállította. Ez utóbbi kiadványok különben 1863-ig az egyetemi nyomdából kerültek ki s csak azóta nyomták újvidéki nyomdák-

[1]) A marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvnyomdája termékeinek jegyzéke 1786—1867. október 1-ig. Marosvásárhelyt, 1882. 8-r. 24 l.

ban. Történelmi kiállítás a győri Sauerwein (előbb Streibig) nyomdáé is, mely 1787 óta nyomtatott termékeit állította egybe.

E történelmi kiállítások közt legméltóbb a figyelemre az egyetemi nyomdáé, mely a kiállításon száz év (1777—1877) termékeivel szerepel. Megjelent ezeknek jegyzéke is egy testes kötetben,[1]) mivel a nyomda a hazai bibliographiának nagy szolgálatot tett. Száz év alatt e nyomda, mely egész 1870-ig az államnyomda helyét is pótolta, összesen 2148 munkát termelt, melyek közt 803 magyarnyelvű. A pontosan összeállított czímjegyzék mindenesetre nagy hasznot tett.

Székely István krónikájának czímlapjával kezdődik a könyvkedvelők gyűjteményeinek s a könyvészeti érdekességeknek leirása. A Kalauznak e része, a dolog természeténél fogva, egészen katalogusszerű, s igy e résznek legnagyobb érdeme az, hogy felvilágosit arról, egyes gyűjtők könyvtáraiban mely érdekességek találhatók. Vannak ezek között valóban becses dolgok is. A nagyapponyi családi könyvtárban, melyet gróf Apponyi Antal 1774-ben kezdett el gyűjteni, nagybecsű kéziratok őriztetnek. Itt van Janus Pannonius verseinek egy kézirata, egy becses Ptolomaeus-codex, Istvánffi históriájának eredeti kézirata stb. Gróf Apponyi Sándor gyűjteménye gyönyörű példányokban megőrzött unicumokban, ritkaságokban gazdag. A többi könyvkedvelő (Ráth György, Emich Gusztáv stb.) gyűjteménye is sok becseset tartalmaz. Ezekről a Kalauz felvilágositást ád, hol keressük, ha esetleg szükségünk van reá.

Legteljesebb a magángyűjtők kiállított tárgyai között Dankó J. könyvornamentikai kiállítása; ezzel a Kalauz nagyon röviden végez. Közli a kiállító előszavát annak katalogusából, mely külön látott napvilágot.[2]) A gyűjtemény a XV-ik századtól a XVII-ig tartalmaz díszes czímlapokat, kezdőbetűket, díszítéseket, köztük Dürer, Holbein, Cranach s más jelesek rajzait. Végtelen tanulmányi anyag van e százötven keretben, s igy együttességében látva a gyűjteményt, szinte megfelejtkezünk arról, mennyi nyomtatványt, mennyi becses könyvet kellett czímlapjától, initialisaitól megfosztani, megcsonkitani, mig e sorozat létrejött. Kár, hogy a Kalauz nem vette föl egészen e gyűjteményt, mert annak száz példányban nyomtatott külön katalogusa csak igen kevésnek lehet kezeügyében.

---

[1]) A magyar királyi egyetemi nyomda termékeinek czímjegyzéke 1777—1877. Összeállította Balogby István. Budapest, 1882. 8-r. VII. és 272 l.

[2]) Dankó József esztergomi kanonok könyvornamentikai kiállítása. Budapest, 1882. 8-r. 36. l.

Egy fényes, a Corvina kéziratainak kötését bemutató czímlap a Kalauz utolsó részét, a könyvkötésekről szólót, előzi meg. E sorozatot Keszler József rendezte s az ő tollából való a leirásokon kivül a terjedelmes bevezetés, mely ez eddig homályos terrénumra némi világot vet. A kiállításnak egyik érdeme, hogy a hazai könyvkötészet történetének terén úttörő volt. Már annak megállapítása is, mely régi kötést fogadhatjuk el hazánkból eredőnek s melyiket nem, szerfölött nehéz; még nehezebb azután ezekben a jellemző vonásokat felismerni s az anyagot iskolák szerint csoportosítani. Ily módon sikerült bizonyos ismertető jeleket felfedezni, melyek után a hazai kötéseket készítésök helye szerint osztályozhatjuk. A nagyszombati aranyozás, a kolozsvári sugarakra osztott körlap, a debreczeni színes pergamen mind oly ismertető jegyek, melyeknek az osztályozásnál nagy hasznát vehetjük. Különösen e három hely az, melyben önállóan fejlődő könyvkötői iparról szólhatunk. E részt általában a szépen kidolgozott előszó és a pontos leirások önálló becsűvé teszik. A hazai könyvkötészet történetének terén a könyvkiállítás valóban újat teremtett.

Látható az elmondottakból, hogy a Kalauz nemcsak ephemer értékű katalogus, hanem maradandó becsű bibliographikus munka, mely e nembeli gyér irodalmunkban nagy számot tesz. Gyönyörű nyomdai kiállítása és sikerült illustratiói pedig, leszámitva a nagy számmal benne maradt sajtóhibákat, valóságos díszművé avatják.

Fejérpataky László.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A választmányi ülést ezuttal nem lehetett a rendes időben megtartani. A nagy hét ünnepélyességei miatt, elnöki határozat következtében az ülés napja április 13-ára halasztatott. — A választmányi ülésen *Pulszky* Ferencz elnökölt s tárgyát a múlt gyülésen kitüntetett két élet- és jellemrajznak felolvasása képezte. *Dr. Láncsy Gyula* társulati tag »Széchenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika« című pályanyertes dolgozatát, melyet jelen füzetünkben közlünk, szerző betegsége miatt személyesen nem jelenhetvén meg, dr. Czobor Béla v. t. olvasta fel. Utána *Deák Farkas* olvasta föl »Wesselényi Ferencz« jellemrajzát, melyet a bírálók az előbbivel egyenlő értékünek nyilatkoztattak. E munkát a »Századok« legközelebbi füzete fogja hozni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy a »Századok« múlt füzetében közzétett felhívás következtében, a 3-ik számú »Erdődi Pálffy Miklós« című pályamű szerzőjéül *Jedlicska Pál* felső-diósi plébános jelentkezett, s beleegyezését adta, hogy az a »Századok«-ban közöltessék. E pályamunka a »Századok« egyik közelebbi füzetében fog megjelenni. A 3-ik sz. jeligés levélke felbontatott, a többiek elégetésére *Szinnyei* József és *Szalay* József v. tagok kérettek fel, a pályamunkák pedig a társulat irattárában helyheztetnek el.

Ezután titkár jelenti, hogy az *első hazai takarékpénztár* 200 frttal, és az *első hazai biztosító társaság* 100 frttal a társulat alapítói közé léptek. Éljenzéssel fogadtatik. Az alapítványi összegek az alaptőkéhez csatoltattak s az illető társulatoknak hazafias határozatukért köszönet szavaztatott. Évdíjas tagokúl megválasztattak: *A bács-madarasi Casino* (ajánlja titkár), *Hosszú Pompéjus* állami mérnök Dées (aj. Torma Miklós), *Egyesült Casino* Váczott (aj. Thallóczy Lajos), *Községi népiskolai tantestület* Kecskemét (aj. a pénztárnok), *Községi polgári leányiskola* Kecskemét (aj. a pénztárnok), dr. *Bloch* Henrik tanár (aj. Bánoczy I.), *Naláczy* Géza Mocs. (aj. Torma Miklós).

A pozsonyi Toldy-kör tudatja, hogy Dux Adolf írótársunk szülőházát Pozsonyban emléktáblával látta el, melynek ünnepélyes leleplezése apr. 30-án fog végbemenni s az ünnepélyre társulatunkat is meghívta. *Samarjay* Károly és *Wagner* Lajos társ. tagok kérettek fel, hogy társulatunkat képviseljék.

Dr. *Kollmann* társulatunk külföldi tagja, »Die statistischen Erhebungen über die Farbe der Augen, Haare und der Haut in den Schulen der Schweiz« című művet beküldte. Köszönettel fogadtatik.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint volt
bevétel .. .. 3,128 frt 96 kr
kiadás .. .. 469 frt 31 kr
maradék april hóra 2,659 frt 65 kr.

Ezzel az ülés véget ért.

A »Századok« III. füzetébe a tagajánlások közt hiba csúszott be. Ugyanis nem Schön Károly választatott meg tagnak, hanem Szokol Károly.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† *Simonyi Ernő*, országgyülési képviselő, s a függetlenségi párt egyik vezérférfia, hosszas szenvedés után Abazziában martius 28-án meghalt. A forradalom leveretése után a boldogúlt külföldre ment, s a számüzetés keserü kenyerén sem feledkezett meg hazájáról. A magyar közélet szünetelése napjaiban előszeretettel fordúlt az irodalom a haza múltjának tanúlmányozásához, mely iránt a közönség is szokatlan részvétet tanúsított. Az akademia nehány akkori főúr támogatása mellett megkezdte a »Monumenta«-kört, s Simonyi Ernő: a külföldi, jelesül a londoni s olasz levéltárakban nagy mérvü kutatásokat tett. A londoni levéltárakban igen becses történeti vonatkozású iratokat másolt. Ezek egy része »Magyar Történelmi Okmánytár londoni könyv és levéltárakból 1521—1717« czim alatt 1859-ben megjelent. E kötetnek igen becses és tanúságos a bevezetése: egy terjedelmes értekezés a londoni levéltárakról. Még egy második kötetre való gyüjteményt is másolt s azt a »Történelmi Bizottság« 1845-ben sajtó alá adta. Ennek is kimeritő és érdekes bevezetése van. E gyüjtemény ki is szedetett, de a boldogúlt, betegeskedése s másnemü elfoglaltsága miatt, a correcturával nem készülhetett el s igy az ki sem adathatott — mindössze nehány kefelenyomat létezik belőle. Ugyancsak a boldogúlt adta ki a »Rákóczi-Tár« II-ik osztályának a külföldi diplomacziai iratoknak eddig megjelent három kötetét 1872—1877 közt. Ezek az angol diplomácziai iratokat foglalják magukban, s hasonlókép a londoni levéltárakból vétettek Simonyi által, ki a bevezetést »Páris 1863«-ban irta. Minden egyes okmány elé ő kivonatot, regestát készitett s ezzel nagyon megkönnyíté a gyüjtemény használhatóságát, mert regestái valóban kitünőek. Hosszas és küzdelmes életpályája végén, a férfiúnak, ki legsanyarúbb napjaiban az élet napi gondjaival küzdve tudott időt szakasztani történeti kutatásokra legyen áldott emlékezete köztünk!

— Az erdélyi országos levéltárak egyesítése az országos levéltárral, megvalósulásához közeledik. Tisza Kálmán miniszterelnök, mint a belügyminiszterium vezetője, f. é. mart. 23-án törvényjavaslatot nyújtott

be a képviselőházhoz, melyet fontosságánál fogva indokolásával együtt jövő számunkban közlünk.

— Történelmi érdekű czikkek szakfolyóiratainkban. Az Abafi Lajos szerkesztette »Figyelő« jan., febr. és mártiusi számaiban *Csaplár* Benedek folytatja Révairól szóló gondos művét, szólván tankönyveiről, lóosi nevelősködéséről, majd bécsi s gráczi 1782 –3. tartózkodásáról. — Czobor Béla: Egyházművészeti lapja februári számában *Bogisich* Mihály Régi Templomi Énekeink sorozatát kezdi meg, adván Náray és Bozóky énekes könyvei után megfejtve s karra alkalmazva két-két szép régi éneket. *Némethy* Lajos Árpádházi b. Margit ikonographiájához szolgáltat adalékot, amennyiben egy birtokában levő XVII. századbeli arczképét mutatja be a szüznek. Érdekes az a közlés is, mely a Hostersitz munkájában foglalt magyar vonatkozású sirkő czímeréből megfejti annak tulajdonosát: Szánthay Miklós lévén az a kapitány, ki Klosterneuburgban 1486-ban meghalt. A megfejtő igen ügyesen, de hosszasan jött a megfejtésre, könnyebben hozzájuthatott volna Schober munkája révén (Die Eroberung Oesterreichs durch Mathias Corvinus) a levéltári adatok után nyomozva. A martiusi füzetben *Némethy* Lajos a budai sz.-Ferenczrendiek pecsétnyomó-gyüjteményét ismerteti, mig *Majláth* Béla a Forgách-levéltárból gr. Forgách Ádámné Révay Judith házi kápolnájának 1643. fölszerelését adja. A füzetet Munkácsy Mihály képének sikerült phototypikus nyomata ékiti. — Az *Archaeologiai Értesitő* I. kötetének (új folyam) II. része ékes kiállításban becses tartalommal nem rég jelent meg. Fellner Sándor és Pulszky Károly a Bakács-kápolna mütörténeti kútfői becsü leirását nyujtják benne, mig Némethy Lajos a szorgalmas helyi monografus adatokat közöl a festés budai XVII. és XVIII. századbeli történetéhez, közölvén Falkoner György, e skótból budaivá lett festő arczképét Wolf György a Margit-sziget történetéhez, Barna F. pedig a finnek östörténetéhez közölnek adatokat. A tartalom elősorolása mutatja e folyóirat változatosságát.

— Gruczy Kálmán, közéletünk e kitünősége s társulatunk egyik legbuzgóbb tagja, az Országos Levéltárban kutatásokat tesz családja történetére vonatkozólag.

— Wertheimer Ede n.-szebeni jogakadémiai tanár jelenleg Bécsben kutat a titkos levéltárban; adatokat gyüjt Napoleonról szóló eredeti nagy művéhez. Onnan Berlinbe szándékozik menni. A nagy munka évek hosszú során át gyüjtött, jó részben először közlött anyag eredménye lesz.

— Az ó-budai ásatások. Az ó-budai amphitcatrumot Torma Károly utólsó részletében is kiásta, s azután a papföldi ásatásokat vezetendi, minthogy Hampel József ez idén akadályozva van e munkálatok folytatásában. Az Ó-Buda környékén található középkori régiségek földerítésére a főváros szakbizottsága, egyetértve a müemlék-bizottsággal s meghivott specialistákkal, szintén tekintetet fordit s március 24-én tartott

ülésében Henszelmann Imre, Salamon Ferencz s Thallóczy Lajosból álló bizottságot küldött ki annak a megállapítására, melyek azok a pontok, hol az ásatás czélravezetően volna megindítható. A költséget — ki sem kétkedik rajta — a főváros hazafias áldozatkészséggel meg fogja szavazni.

— Finnek története. A kiket a finnek története, e szívós, nemzetiségöket híven megőrzött népiség története közelebbről érdekel, azokat dr. Szinnyei József: az ezer-tó országa czímü művére utaljuk, melyben jó források után kimerítően írja le ez érdekes, rokon nemzet viselt dolgait. Szinnyei bejárta Finnországot hosszabb ideig tartózkodott ottan s tapasztalatait és élményeit nemcsak jól, hanem igen élvezhetőleg adja elő.

— Dr. Timon Ákos jónevü jogtörténész »a párbér (lecticale) a kath. egyházjogban, (jogtört. tanúlmány)« czím alatt 41 lapra terjedő kis munkálatot tett közzé, melynek egyrészt gyakorlati érdeke, másrészt az a körülmény: hogy minden izében eredeti forrástanúlmányokon alapszik, kölcsönöz terjedelménél nagyobb jelentőséget. A párbér fejlődését a rendelkezésére álló nyomtatott s az esztergomi, nyitrai és győri püspöki levéltárak adatai alapján tárja elénk. Jelen értekezés csak a kath. egyházjog szempontjából tárgyalja a kérdést, míg a második rész, melyhez szerző az orsz. levéltárban most gyüjt adatokat, a párbért a magyar államjogban fogja elötüntetni. Ez utóbbi rész a felekezeteknek a párbért illető egymás iránti viszonyát tárgyalandja. A magyar jogtörténelem az éles itéletü, szorgalmas fiatal írótól még sokat várhat. —k.—

— Gyárfás István kiadta előfizetési felhivását a Jászkunok története III-ik kötetére. Szivünkből örülünk, hogy e derék monographiából végre-valahára (a II-ik k. 1873-ban jött ki) ismét egy kötet látand világot, s azt melegen ajánlva tagtársaink figyelmébe, magát a felhivást egész terjedelmében bemutatjuk olvasóinknak: »Munkám harmadik kötetének kézirata 1875-ik évben már készen volt, midőn életviszonyaim a Pesten való állandó megtelepedést tévén szükségessé, itten folytatott kutatásaim annyi, eddig nyilvánosan nem ismert történelmi adatokhoz juttattak, hogy ezeket munkámban felhasználni el nem mulaszthattam, ez azonban az egész kész szövegnek csaknem teljesen új átdolgozását tette szükségessé. E közben megtörtént azon politikai nagy változás, mely szerint a Jászkun kerület mint önálló törvényhatóságnak létele megszünvén, a kerületek Szolnok és Pest megyével egyesítettek: s ebből következett az is, hogy azon házi pénztárak, melyek munkám kiadásának biztosításául valának rendelve, hosszú ideig tárgyalt felosztás alá kerülvén, e körülmény munkám további megjelenhetését mindez ideig késleltette; mindezen akadály azonban közelebb elháríttatván, bizton reménylem, hogy a harmadik kötetet csakhamar a 4-ik is fogja követni. Ezen harmadik kötethez fog mellékeltetni a 2-ik kötetből még hiányzó oklevéltár 1212—1301-ig évig és a névmutató. Ezután következik a 3-ik kötet 1301—1542-ik

Buda várának török hatalom alá jutásáig terjedő időről, az e korszakra vonatkozó oklevéltárral, mely igen számos, legnagyobb részben eddig meg nem jelent oklevelet fog tartalmazni, s végül a névmutató. Ezen 3-ik kötet legalább 35 nyomott ívből fog állani, melyre ezennel a legjutányosabb kiállitási áron 3 forinttal előfizetést nyitok, s tisztelettel felkérem hazámfiait, a történelem kedvelőket, hogy e mű megjelenhetését tömeges előfizetésekkel előmozditani méltóztassanak. Minden tíz előfizetőt gyüjtőnek egy tiszteletpéldánynyal fogok kedveskedni. Az előfizetési íveket a pénzzel együtt 1822-ik évi május 8-ig kérem egyenesen hozzám (Budapesten, muzeumkörut 18. szám) beküldeni, s én a munka terjedelméhez mért legrövidebb idő alatt igyekezni fogok t. előfizetőimnek a példányokat, mint eddig, pontosan kezökhöz juttatni. Több oldalról nyert tudakozódás folytán jelentem, hogy munkám első kötete teljesen elfogyott, a 2-dik kötetből néhány példány még nálam megrendelhető 4 frt bolti áron; kik azonban egyszerre a 2-ik és 3-ik kötetre készpénzben 5 frt 50 krral előfizetnek, azoknak a 2-ik kötetet is, ennek csak az eredeti 2 frt 50 kr. előfizetési árát számitva fogom, mig a példányokból telik, a 3-ik kötettel együttesen elküldeni.« A munka már sajtó alatt van, s ismerve szerző buzgóságát, a történetkedvelő közönség bátran számithat rá, hogy az nem sokára kezei közt leend.

— Görömbei Péter n.-kállai ref. lelkész s társulatunk buzgó tagja, »A n.-kállói ev. ref. egyház története« czimű müvére előfizetési felhivást bocsátott ki. Már hosszabb idő óta gyüjti az adatokat N.-Kálló s egykori végvára történetének megirásához s sok igen becses adatot hozott össze. Ezekből összeállitá a nagy-kállói ref. egyház történetét. E munkáját fogja követni N.-Kálló város és végvára története, ezt viszont a szabolcsi egyházmegye története. Tekintve, hogy Szabolcsmegyére vonatkozólag alig van valami monographiai munka, érdekkel nézhetünk annak megjelenése elé. A mű fő fejezetei: I. Vázlatok Nagy-Kálló város multjából. II. Az egyház és egyházmegye reformácziója s a nagy-kállói egyház történetei időrendben. III. Vallás-erkölcsi élet. IV. Iskolaügy (1850-ig gimnázium). V. Lelkészek s rektorok (a gimnázium igazgatóinak) nevei s rövid életrajzuk. Kapcsolatban ezzel: a felső-szabolcsi ref. esperesek névsora máig sat. A megrendelés levelező-lapon utólagos fizetés kötelezettsége mellett is eszközölhető. A megrendeléseket kéri, a nevet, lakó helyet, utolsó postát tisztán feltüntető lapon Nagy-Kállóba (Szabolcsmegye) intézni. A mű terjedelme 6—7 nyomtatott ív leend. Ára 50 kr. A mű junius elején jelenik meg.

— A »Pozsonyi Toldy-kör« Dux Adolf szülőházát emléktáblával jelöli meg s az emléktábla ünnepélyes leleplezése apr. 30-án fog megtörténni.

— »Csála és vára« czim alatt dr. Márki Sándor tevékeny munkatársunk az aradi »Kölcsey-egyesület«-ben igen érdekes felolvasást tartott, s azt közzé is tette.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR TÖRTÉNELMI ÉVKÖNYVEK ÉS NAPLÓK a XVI—XVIII. századokból. Gyulafi Lestár följegyzései. Közli Szabó Károly. Mártonfalvai Imre deák emlékirata. A Pálóczi Horváth család naplója. Közli Szopori Nagy Imre. 8-dr. 313 l. (A Monumenta Hungariae Historica XXXI. k.)

— IRATAIM AZ EMIGRACZIÓBÓL. Kossuth Lajos. III. k. A remény és csapások kora 1860—1862. Budapest. Az Athenaeum kiad. 1882. Bolti ára 5 frt, díszes kötésben 5 frt 80 kr. 8-dr. 740 l.

— UTAZÁS A LEVANTÉBAN. A keleti kereskedelem története Magyarországon. Okleveles mellékletekkel s négy fénynyomatú táblával. Írta *Thaltóczy* Lajos. Budapest. Pfeifer N. biz. 8-dr. 150. l. Ára 1 frt 50 kr.

— AZ EZER TÓ ORSZÁGA. (Finnország). Írta dr. *Szinnyei* József. Budapest. 1882. Kis 8-adr. VI és 496 ll.

— KALAUZ az orsz. magy. iparművészeti muzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz. Budapest MDCCCLXXXII. n. 8-dr. 261 l.

— A SZEGED-ÖTHALMI ÁSATÁSOKRÓL, különösen az ott felfedezett ős-magyar, ó-római és kelta sírokban talált csontvázakról. Írta dr. Lenhossék József. A M. Tud. Akadémia III. osztályának külön kiadványa. 5 fénynyomatú táblával, egy színezett könyomatú térrajzzal és a szövegben 7 fametszettel. Budapest, 1882. n. 4-dr. Ára 2 frt.

— LUCIUS ULPIUS MARCELLUS. Írta Vécsey Tamás. Kiadja a M. Tud. Akadémia II. osztálya, Ára 1 frt. Budapest, 1882. 8-dr.

— A PÁRBÉR (lecticale) A KATHOLIKUS EGYHÁZJOGBAN. (Jogtörténeti tanulmány) Írta dr. *Timon* Ákos győri jogtanár. Budapest, 1882. Pesti könyvnyomda-részvénytársaság. 8-dr. 41 lap.

— PÁZMÁNY, LIPPAI ÉS ESZTERHÁZY LEVELEZÉSE I. RÁKÓCZI GYÖRGYGYEL. Közli Beke Antal. Budapest, 1882. 8-dr. 86 l.

— BETHLEN GÁBOR ÉS A SVÉD DIPLOMACZIA. Írta Szilágyi Sándor. Budapest, 1882. 8-dr. 75 l.

— EZER ÉVES JUBILEUMUNK FÖLÖTTI ELMÉLKEDÉS. Írta Héya Mihály, Budapest, 1882. 8-dr. 36 l. Ára 35 kr.

— POVIEST BOSNE DO PROPASTI KRALJEVSTVA. (Bosnia története a királyság megszüntéig.) Írta eredeti források alapján *Klaić* V. Zágráb. 1882. 8-dr. 352 l. Ára 2 frt.

WESSELÉNYI FERENCZ.

Jelige: J'ai pesé dans mes mains la cendre des heros.
Lamartine.

(Kitüntetett pályamunka.)

Sok tekintetben lovagias, csatákat, harczokat szerető, vitézi tetteket felfogni, becsülni tudó, testi erőt, bátorságot tekintélyben tartó, fényűzést, pompát, látványosságot kedvelő, kalandokra vágyó s ezek mellett sok más gyengeséget megbocsátani s elnézn, hajlandó nemzetünknél nagyon természetesnek kell találnunk i hogy *Hadadi gróf Wesselényi Ferencz* talán élete utólsó éveit kivéve egyike volt történetünk legnépszerűbb alakjainak: [1])

Valjon megérdemelte-e nagy népszerűségét s valjon volt-e oka a közvéleménynek, hogy épen akkor fordúlt el tőle, midőn a nálunk oly sokszor divatos fogalmak szerint a legmerészebb s legnagyobb tettekre készült? El fogok mondani a mennyit szükségesnek tartok, hogy egyéniségéről megközelítő fogalmat alkothassunk s e közben úgy hiszem feleletet is nyer az olvasó az imént feltett kérdésekre.

Wesselényi Ferencz édes anyját oly korán elvesztette, hogy nem is ismerte. [2]) Édes atyja két év múlva újra nősülvén[3]), neveltetésére nem sok gondot fordíthatott, *Miklós* nevű öcscsével együtt

---

[1]) Született: 1605. † 1667.

[2]) Édes anyja volt *Dersffy Kata* Dersffy Miklós és Perényi Borbára leánya, ki férjhez ment 1604. december 5-én, meghalt 1607 végén, mikor nagyobb fia *Ferencz* alig volt két éves.

[3]) 1609. augustus 5-én nőül vette *Balassa Ilonát,* Balassa Menyhért és laki Bakith Margit leányát.

leginkább anyai nagyanyja Perényi Borbála [1]) gondjai alatt állott. A nagyanya, a mire képes volt, mindent megtett érettök, házi tanitókon kívül gondviselőt (praefectust) is tartott melletök s iskolába a hires nagy-szombati collegiumba járatta őket. Esterházy Miklós, ki édes anyjuk unokatestvérét birta nőül, osztályos atyafi lévén velök, Ferenczet különösen kedvelvén, gondoskodott, hogy a lovagias ügyességekben se maradjanak hátra. Valószínű tehát, hogy a szellemi képzettség és testi fejlettség tekintetében Wesselényi Ferencz bátran versenyezhetett a korabeli ifjakkal, de hiányzott egyéniségéből az az igaz gyöngédség és bensőség, a szellemnek ama valódi nemessége, a belső ember erkölcsi tudatának amaz árnyatlan tisztasága, melyet a világ legnagyobb embereinek is leginkább csak az édes anya adhat meg. A mint az élet útjain előbbre haladott is, hiányzott jelleméből a higgadtság, az alapos itéleteken nyugvó komolyság s az a határozottan körülírható, nagy czélokra törekvő komoly igyekezet, mely biztosan s örök időre kiemel a tömegből, hiányzott egyéniségéből főként az igaz vallásosság, az a buzgó változhatatlan hit Istenben, az emberiség erkölcsi fogalmában, mely csak a példányszerű családi életben és családi hagyományok közt támadhat a szivben, csak nemes szülék által ápoltathatik s fejlődhetik gyümölcsözővé.

Wesselényi Ferencz szép ifjú és később a legszebb férfiak egyike volt az országban, »bírt mindama tulajdonságokkal, melyek a tömegre, felületes emberekre és nőkre benyomást tesznek [2]), bírt a műveltség külső kellékeivel és modorában is sok megnyerő volt, de fegyelmezetlen vala képzelődésében és indulatában, izgékony heves véralkata uralkodott rajta egész életében, féktelen vala dicsvágyában. Nem volt bevégzett műveltségű systematicus fő, nem volt nyugodt államférfi. Atyjával Istvánnal, ki

---

[1]) Ez a Perényi Borbála *először* Czobor Imréné volt; e házasságból maradt két gyermeke: Czobor Mihály és Czobor Erzsébet, Thurzó Györgyné; *másodszor* lett Dersffy Miklósné, e házasságból született Dersffy Kata, Wesselényi Istvánné, és *harmadszor* férjhez ment Ostrosith Andráshoz, kitől gyermekei nem lévén, úgy vette magához anyátlan unokáit Wesselényi Ferenczet és Miklóst, kikről végrendeletében is megemlékezett.

[2]) Pauler: Wesselényi és Társ. I. kötet, 25 lap.

talpig derék s mélyen vallásos érzésű ember volt, keveset lehetett együtt s tőle nem sokat tanúlhatott és lehet, hogy ismeretköre, világban forgása nagyobb is volt, mint az erdélyi tanács úré, ki hol Erdélyben, hol Lengyelországban tölté életének nagy részét, mi miatt nem volt módja fiaival eléggé foglalkozni, kik a tetemes anyai birtokok körül forgolódtak. Az is lehet, hogy Ferencz előtt nem lehetett nagy tekintélye a korán vénült beteges apának, de az bizonyos, hogy a leendő »nádor ispán« családi erényekkel nem igen dicsekedhetett, e helyett az idegenek közt szükséges külső urbanitást, hajladozást, kellemes külsőbe burkolózást jókor és bőven elsajátította. Hisz könnyen feltehető, hogy a nagyanya Perényi Borbálának s harmadik férjének Ostrosith uramnak, valamint a nagybátya Esterházy Miklósnak is úgy és akkor tetszett leginkább, ha kellemesen s megnyerőleg viselte magát ama fényes udvari körökben, melyekbe korán bevezették. Iskolába is olyanba járt[1]), hol az urbanus magaviselet és társalgási ügyesség, az emberek közt forgolódni tudás ép úgy feladata volt a jó tanitványoknak, mint a latin nyelv vagy a jó katholikusság törvényei. És mind ez helyes, mind igen jó dolog mindaddig, míg a megszokás által nem érinti az ember jellemét, mindaddig, míg az ítélet elég erős meghatározni, hogy meddig lehet és kell előzékenynek, engedékenynek lenni s azontúl egy hajszállal se; mert különben tévedésbe hozzuk, elámitjuk, a kivel ügyünk van s olyanokra kötelezhetjük magunkat csupán udvariasságból, melyek kivihetetlenek. Wesselényi aligha volt képes e határok pontos jelzésére. Pedig más tekintetben sokszor önálló hajlamúnak mutatkozik, mondhatnám önfejű.

Önállósága fejlődöttségére nézve érdekes adat, hogy már 14 éves korában saját aláirásával állít ki egy kölcsönszerződési okiratot[2]). Húsz éves korában (1625.) ép a koronázási ünnepen, neve a királyi apródok közt fordúl elő. Ez után nem sokkal vette át édes anyjáról örökölt szép birtokait, a strechnoi és tepliczi uradalmakat[3]) ez utóbbi helyen halt el a betegeskedő Wesselényi

[1]) 1617—1623-ig járt a nagy-szombati iskolába, mely akkoriban a jezsuiták vezetése alatt állott.

[2]) Országos Levéltár N. R. A. fasc. 1702. 71 nro.

[3]) Sztrecsen sziklavár a Vág partján, Trencsén-vármegyében

István 1627-ben.[1]) A mint a művelt lelkű, emelkedett szellemű s nemes érzésű[2]) apa örökre eltávozott a rakonczátlan heveskedésnek, a féktelen indulatosságnak, szóval a külmázos nevelésnek azonnal szomorú jelei mutatkoztak az ifjú Wesselényinél.

Midőn Krakkóból, hová atyja testét vitte volt, nagy kíséretével visszatért útjában egyik katonáját, a jó nemes családból származott Szeghy Miklóst, megharagudván reá, kardjával átütötte.[3]) Haza érvén, nemsokára Horvát János nevű nemes ifjú és Bárdi Pál saját apródja ellen követett el gyilkossági merényletet, mind hirtelen haragjában, fékezhetlen indúlatosságból.[4]) Ezekhez hasonló tette volt Révay Ferencz, túróczvármegyei főispán ellen, hét évvel később (1634-ben) elkövetett merénylete, kit eddigelé ismeretlen ok miatt a nyílt országúton akart katonáival megtámadni és elfogatni, mi elől Révay csak havasi álútakon bolyongva tudott megmenekülni. De mindezen elkövetett tényeknek van elég mentsége, a kor szelleme, a ki nem forrott ifjúság, az Európaszerte divatos erős borozások, melyek sok mindent kimentenek; aztán mások se voltak jobbak, hisz Esterházy saját katonáit adta segédül a Révay ellen tervezett expeditióra s mikor az ifjú Bárdi miatt a család üldözni kezdte Wesselényit, ép a nádor nyugtatta meg és békitette ki az elkeseredett apát. És pár év múlva a világ semmit se látszott tudni az efféle történtekről és 1636-ban III. Ferdinánd nejének Mária császárnénak magyar királynévá koronáztatása ünnepélyes ebédjén Esterházy Miklós nádornak Wesselényi Ferencz szolgált pohárnokúl.[5])

(most festői rom.); Teplicz (Tepla, Teplicska, Teplicze) Trencsén-vármegyében, Zsolnától egy kis órányira, a Vág jobb partján, akkor vár és urilak, most szép kastély, a Sina örökösök birtoka.

[1]) Wesselényi I. alig lehetett több 45 évesnél; már 1614-ben emlegeti betegségét orsz. ltr. N. R. A. fasc. 754 nro 26; valamint 1625-ben is.

[2]) Az erdélyi Muzeum egy féltünően szép imádságos (kéziratos) könyv birtokában van, melyet W. I. latinból fordított.

[3]) Orsz. ltr. fasc. 352. nro. 17. és 507. nro 4, általában a Szeghy családdal szemben sok erőszakosságot követett el. Lásd a Szeghy-család leveles ládáját, mely most néhai Szeghy Miklós volt kir. t. sz. biró özvegyének birtokában van.

[4]) U. o. és a muzeumban a gr. Bercsényi-család irataiban fasc. 60. nro 18. (Érdekes részletek.)

[5]) Kovachich. Scriptores. P. I. pag. 305.

Mikor nádorrá választották, a velenczei követ piros bársonyos aranyos hintaját és négy lovát vette meg, mert Bécsben azt tartották legszebbnek. Hat mázsányi asztali ezüst készletet csináltatott s pár év múlva egyik kortársa igy ir Bécsből: Wesselényi uram a palatinus már négy napja itt van, de még nem volt udvarnál, mert cselédjeinek uniformisa még nem készült el. Költekező volt az utólsó fillérig, a pénzt könnyelmüen zálogosítások, inscriptiók által szerezte s ép oly könnyelmüen adta ki minél hamarább, fényüzési, mulatsági czikkekre és örökös vendégeskedésekre, melyek által szerezte népszerüsége nagy részét.[1])

Első házassága alkalmával egy derék jó gazdaasszonyt és anyát vett nőül, Bosnyák Tamás füleki kapitány leányát Bosnyák Zsófiát, ki előbb 1626-ban Serényi Mihályhoz ment nőül, de ennek 1629-ben történt halála után, mint fiatal özvegy, atyja házánál élt,[2]) ki Trencsin, Arva, Liptóvármegyében mai napig köztiszteletben s vallásosságáért kegyeletben is áll a nép előtt, sőt a komoly legenda is hirdeti buzgóságát és kegyességét.[3]) Hogy kegyes istenfélő asszony volt, a hagyomány beszéli, hogy jó gazdasszony és jó anya volt, arról érdekes okíratok szólnak, férjének mindig tudott pénzt adni s midőn egy alkalommal Wesselényi lengyelországi birtokait akarta elzálogosítani, neje vette át fiai Ádám és László részére.[4]) Az is bizonyos, hogy a házi erényekben gazdag, de a csillogást, nagyravágyást nem ismerő Bosnyák Zsófia sehogy sem talált az otthon ülni nem szerető s a dicsőség és hirnév után kalandozó Wesselényivel s mintegy 10 évi házasság után meghalt 1644-ben.[5])

---

[1]) Összes iratai közt egyetlen alapitványának akadtam nyomára, melyet a szendröi ferenczrendi szerzeteseknek tett.

[2]) Lásd Bosnyák levéltár a gróf Károlyi cs. bpesti levéltárában fasc. 31. nro 38. fasc 34. nro 42. és 49. ez irattár bő lajstroma az akadémia ltárában.

[3]) Teste a tepliczei templom sekrestyéjében még most is épen látható, üveg fedelü koporsóban.

[4]) Orsz. ltr. N. R. A. fasc. 509. nro 44. Wesselényi Ferencz gedovi uradalmát 80 ezer forintban nejének Bosnyák Zsófiának adja zálogba.

[5]) Bosnyák Tamásnak és nejének Zádori Katának *Zsófián* kívül még gyermekei voltak *Kata*: Perényi Ferenczné, Judith: Balassa Imréné

Wesselényi már ekkor magasra emelkedett pályáján. Korán lépett a harczmezőre, már kora ifjúságában mint udvari apród résztvett a csehek s később a svédek ellen folyt háborúban, nemkülönben Bethlen Gábor és különösen a törökök ellen sokszor vitézül harczolt. Tudjuk — mondja a király a grófi diplomában — hogy ifjúságodat nem töltötted kéjelgésben és elpuhitó tétlenségben, hanem dicső elődünk udvarába kerülvén, véle harczoltál ellenségei ellen, híven, kitartóan és vitézül, a mit az elasszonyosodott férfiak kerülni szoktak. Az udvari szolgálatból kilépvén, hazád szeretete és a keresztyénség örök ellenségének gyűlölete a török ellen vezérelt, hol mint közkatona vagy mint vezér sok csatákban kitűntél, mindig győztél »et inter aliqua rarae fortitudinis tuae militaris specimina in cujusdam ad pagum Guta dictum..... cum Turca certaminis fervore, ingenti plane animi robore, ense fortiter in hostem vibrato, Turcae signum militare praeferentis caput et brachium uno ictu detruncasse, vexillumque eripuisse; heroicae virtutis ac fortitudinis tuae militaris symbolum Majestati nostrae praesentasti etc.

E személyes vitézséggel párosúlt katonai talentum és erkölcsök valamint az udvarnál kedvessé a magyar nemesség előtt népszerűvé tették, ehhez járúlt, hogy mikor Sztrecsenbe vagy Tepliczére egy pár hétre visszavonúlt nem volt vége hossza a dinom-dánomnak, különösen az ifjabb nemzedéket szokta maga körül gyűjteni s ha valaki egy vagy más okból vonakodott megjelenni, (talán kifáradt az ivásban) öt—hat czimborát küldött utána, hogy elhozzák.

Sokat forogván az udvarban felfelé feltétlen loyalitást mutatott s ez mint egy második természetévé vált, lefelé folytonosan ápolta a népszerűséget s ez egyik éltető eleme volt. — Mikor az országgyűléseken kisebb ügyekről volt szó, kisebb élelmezések, beszállásolások, segély valami vár javitásához s több efféle nem sokat fáradozott a rábeszéléssel, meggyőzéssel, hanem egy-két nemes pajtásával szólott, minden nehézség nélkül keresztűlvitte szándékát, néha egy-egy főúr ellenzése mellett is. Bécsben meg-

---

és István előbb esztergomi kanonok, később veszprémi püspök, ki mint választott nyitrai püspök halt meg.

szokták, hogy reá mindig biztosan számíthatnak. — Gróf Csáky László országbíró leveleiben »udvari cselédnek, fegyveres cselédnek« nevezi Wesselényit, ki azt hiszi, kardzörgetéssel minden dolgot keresztül lehet vinni. Épúgy a rendeknek sok apróbb kívánságai teljesedését kieszközölte, egy-egy protestans lelkész, tanító vagy község ügyét kedvezőleg intéztette el, sőt nagyobbszerű országgyűlési tárgyalásoknál is a rendek szája ízére a protestans ügy mellett beszélt, (1646-ban) úgy hogy a protestansok is a magok emberének tartották.

A Bosnyák Tamás halálával megürült füleki kapitányságot is elnyervén, ott még több alkalma nyílt a törökkel való csatározásokra, s még nagyobb mértékben űzte a fényes vendégeskedéseket.

Honnan vegye a költséget azzal a nem sokat törődött; anyja után sok kisebb birtoka lévén, azokat mind elzálogositotta[1]) s azután első nejétől is, ki gazdag vala, időnkint temérdek pénzt kapott és költött el, de neje halálakor már el is volt nagyon adósodva s ekkor épen jókor jött Murány várának bevétele, melyet szeretője Széchy Anna Mária, kivel már két év óta ismeretségben állott, játszott kezére s melyet a király a grófi czimmel egy időben Balog várával együtt — semmi tekintettel sem lévén a Széchy család többi tagjainak tiltakozására — neki adományozott.

Wesselényi, már előbb Felső-Magyarország főkapitánya is levén, ez adományozás által az ország dinastái közé emelkedett de sem gazdagsága — ámbár azután is mindig pénzszűkében volt — sem az udvarnál kegyben állása, sem népszerűsége soha sem juttatták volna őt a nádori székbe, ha a körülmények összetalálkozása ki nem eszközölte volna. Mikor az utóbbi nádor Pálffy Pál 1653-ban elhalálozott, különösen két ember tartatott a nádorságra méltónak: Zrínyi Miklós és Nádasdi Ferencz, de az udvar egyiket sem akarta[2]), annak szilárd jellemétől, ennek cselszövényes voltától tartott. Zrínyinek ezenfelül személyes

[1]) Az orsz. ltrban levő iratai közt mintegy 30 db ily elzálogositó contractura fordul elő.

[2]) Különösen Nádasdyról irja Chiaromanni parmai követ, hogy az udvar semmi kép sem akarja, hogy Nádasdy megválasztassék. Ovári Lápót közleményei és a Farnese levéltárból.

ellensége volt Lippai esztergomi érsek, ki akkora befolyással bírt, hogy Zrínyit a candidatióból is ki tudta rekeszteni.

Másfelől Leopold tanácsosai már akkor készen voltak tervökkel, hogy Magyarország alkotmányát előbb, a mennyire lehet, megnyirbálják és később, ha lehet, megsemmisítsék, ez időkre legkönnyebben kezelhető eszköznek Wesselényit tartották. Igy aztán olyan emberekkel kandidálták, mint gr. Csáky István, a tárnokmester, ki nem volt népszerű, *gróf Redei Ferencz*, ki helvét vallású volt s kinek tán eszeágában sem volt a nádorság s személyesen mennél kevesebben ismerték, kikkel szemben Lippainak úgy szólva, csak egy intésébe került, hogy a jelenlevő rendek Wesselényire szavazzanak. Az ország mindazáltal meg volt lepetve a nádorválasztás váratlan eredménye által. Az erdélyi fejedelem ép úgy elbámúlt mint Nádasdy Ferencz, ki Wesselényinek még az őt megillető nagyságos czímet sem akarta megadni, míg a király e miatt egyenesen rá nem írt. Wesselényi azonban máskép is meglepte az országot, egyelőre sokkal jobb nádor lett, mintsem remélték; idejét folytonosan hivatalának szentelte, egy pár hadbeszállásolást az országtól elodázott, az adók és élelmi szerek szolgáltatásának elosztásában sokkal igazságosabb és méltányosabb arányokat hozott be s a kivételeknek sokkal kevésbé adott helyet. Volt benne sok eleme ama régi lovagerényeknek, mit katonaféle főembernél sokszor észlelhetünk. Ha árvákat, özvegyeket látott szenvedni, ha megtudta hogy hatalmas úr gyötri a szegénységet, ha észrevette, hogy a gazdag zsarolja az elhagyottakat, vére fellázadt s azonnal szigorú parancsot küldött, a dolgok kiegyenlítését rendelvén el. »Ne várjatok — szokta írni — törvényes eljárást, mert bizon megbánjátok.« Levelei valódi mintalevelek, van bennök sok szónokias elem s sok csengő frázis, de magyarsága gyakran oly szép, stylusa oly erélyes, határozott, hogy a XVII. jó hírű század legjobb írói közt foglal helyet.

A dolgok rendjének ilyen egyoldalú helyreállításában volt némi zsarnoki, önkényes elem, de bizonyos, hogy a gonoszok nagyon féltek tőle s a jámborok nagyon bíztak benne. Nádorsága első éveiben népszerűsége s kedveltsége az udvarnál folyton emelkedett és ismeretes nagyravágyása legteljesebb kielégítését 1660 találta, midőn számára az uralkodó az arany gyapjas rendet is

megszerezte a spanyol királytól. Mit kívánhatott többet magyar alattvaló? Az országban a király után első ember, nádorispán volt s az udvarban a legelső rangu keresztyén érdemrenddel kitüntetett lovag? Jószága, birtoka volt elég s feleségül birta az ország leghíresebb asszonyát? Bizonyára boldog megelégedett embernek kelle lennie!

És Wesselényi Ferencz, a hatalmas nádor, nem volt elégedett ember. Ha különben nem volt természete a magába szállás 1660 után gyakran volt alkalma kérdezni önmagától, hogy hát ki vagyok én? mi vagyok én? Csak árnyéka a régi nagy hatalmu nádoroknak, felelhetjük most e kérdésekre.

A bécsi kormány mind többet-többet követelt az országtól és vármegyéktől s mindinkább vette igénybe a nádor befolyását és hatalmát s mind kevesebb tekintettel volt jogaira és felszólalásaira. Mig végre Wesselényi ama határig érkezett, hol a hazafiság és loyalitás érzelmei közt választani kellett. De e helyen némi mentségére kell felhoznunk ama körülményt, mely századok óta a magyar államférfiak sajátságos helyzetében állott.

Magyar nemes csak hazájához és nemzetéhez hűn maradva szolgálhatta királyát és hogy a sokszor nem eléggé tisztázott érdekek végzetes összeütközése elkerültessék, három kellékre van szükség, u. m. jó és bölcs királyra, okos bécsi kormányra s szilárd jellemű, de magát mérsékelni tudó magyar államférfiura ..... Az angol, franczia, osztrák, porosz államférfi, ki a kormányzás körébe emelkedik, lehet bármily loyalis, viseltethetik a legtúlzottabb hűséggel monarchája személye és ügye iránt, alkotmány, nép, jogok irányában szabadon követheti meggyőződését, legfeljebb pártokkal áll szemben, soha sem válik ezek által nemzetének ellenségévé, vagy épen árulójává. Vagy lehet nemzetének törvényadója, regeneratora, nagy írója, költője — az uralkodó a nemzettel együttesen dicsőíti, jutalmazza. A magyar államférfiak helyzete 300 évig volt kivételes. Az egymás után következő bécsi kormányok változhatatlanúl egyszersmind germanisatorok is lévén a szó széles értelmében, a magyar kormányon levő nádorok, érsekek és más országnagyok minden kis vitás kérdésnél ép úgy, mint a legválságosabb háborúk és béke-

kötések[1]) alkalmával mindannyiszor a Scylla és Charibdis közt evező csónak sorsában osztoztak. Vagy attól kelle tartaniok, hogy a nemzet árúlóknak fogja bélyegezni, vagy attól, hogy a szent királyok koronázott utóda a lázadók közé fogja sorozni. Hány magyar államférfi ingadozott e keskeny hídon s hány bukott alá, csak az tudja ki históriánk részleteivel sem röstelli foglalkozni.

Leopold ministerei ez időben legkissebbet sem törődvén a fenntemlített békekötésekkel s az ország sarkalatos törvényeivel, sem a vallásfelekezetek, sem a vármegyék és a nemesség jogaival, mind követelőbb hangon és modorban kezdettek fellépni. Wesselényi mint nádor felszólalt, ellenezte ezt vagy amazt, de a kamarák és katonai parancsnokok keresztülvitték s minden úgy történt, a mint Bécsben előre tervezték. Wesselényi Bécsbe ment, mint az ország nádora, mint Felső-Magyarország kapitánya, mint zászlós ur, mint az arany gyapjas-rend vitéze, kit az uralkodó »mon cousin«-nek szólított levelében; jóformán ki se hallgatták, a német minister praesidens megvárakoztatta, mint akármelyik kérelmező kis nemest, aztán beszéltek vele hidegen, szárazon, mint a kivel nem szükség behatóan tanácskozni, mint a ki nélkül a dolgokat el lehet végezni.[2]) És a mit megigért uraiméknak a beszterczebányai gyűlésen abból semmi sem lett, sőt sürgető kéréseit rosz néven vették a legmagasabb körben.

Mikor a sok német ezred ellepte az országot, zsoldját s eleségét erőszakosan szedte fel szegényen, gazdagon, nemesen, paraszton, azt mondák uraimék. Hol van a mi híres nádorunk, hisz Wesselényi megigérte, hogy rend lesz, hogy másként lesz, hogy vissza áll a nyugalom és törvényesség s ime labanczok vad hordái emésztik vagyonunk, életünk, bizonnyal a nádor beleegyezett bejövetelökbe, különben nem türné?! Mikor pedig Bécsben a tiltakozásokról, az ellenállásokról és a nemesség csoportosulásairól értesültek, szintén így kiáltottak fel: Hol van a híres nádorunk? Hát ez a Wesselényi hűsége? hát annyit se akar érettünk tenni, hogy egy pár ezredünket rendesen élelmezzék, ime kurucz bandák támadnak nyomain?!

[1]) Nagy-váradi 1538. Bécsi 1606. Nicolsburgi 1622. Linczi 1645. stb. stb.

[2]) Mint például a szent-gothardi békekötést stb.

»Három évi folytonos küzdelemnek — mondja Pauler — elvégre is az lett eredménye, hogy a magyarok közűl sokan, csak úgy nehezteltek rá, mint a bécsi udvar, mely kétszinűséggel vádolá, mintha ő izgatná a vármegyéket a németek ellen, a helyett, hogy csillapítaná.«

És mit tett Wesselényi? búcsút mondott az egykori kedélyes víg életnek, leveleiben nincs többé pajkosság, enyelgés, tréfa, az ifjuságot nem gyűjti többé asztala körűl, folytonosan komor gondok közt sinlődik, melyet nagyban elősegít kinos köszvényes állapota — és habár ezer körülményből látszik, hogy már nem hallgatnak rá, terjedelmes memorandumokat ir az udvar számára s valóban igen szép latin stylusban vannak irva, s az uraimékat ismételten gyülésekbe hívja — s midőn mindezek nem voltak képesek az ország helyzetén változtatni, elbúsulva tehetetlen állapotán a tepliczei ősi kastélyba vonult s ott a szó teljes értelmében sohajtozott.

Wesselényi nem volt nagy államférfiu, nem volt ura helyzetének, melynek kétértelműségét sok részben maga idézte elő. Volt benne sok olyan kortes vezéri vagy hogy ugy mondjam alispáni prudentia; mikor a nagy ügyeket más vezette, ő egyetmást derekasan végrehajtott, sőt kisebb ügyeket maga is erélyesen, talpraesetten végzett el, de nem vette észre, hogy mikor ő még nagyhatalmú nádornak tartotta magát, már a Leopold kormányának régen eszköze volt, hogy róla mint kifacsart czitromról már nem sokat tartottak és nem látta be, hogy amazok teljes erővel az absolutismusra vezető országúton dolgoznak. És mikor általános tehetetlenségéről meggyőződött, fejét vesztette, szélsőségekbe csapott át, heves véralkata magával ragadta, hódolván ama balhiedelemnek, hogy karddal más irányba terelheti az események folyását.

Nem czélom itt az *összeesküvéssel* tüzetesen foglalkozni, hisz korunk számára szépen és jól megirta koszorús történetirónk Pauler Gyula. Csak Wesselényire vonatkozólag teszek egy pár megjegyzést, mert alig van történetünkben példája ama könnyelműségnek, melylyel ő e komplot élére állott. Hisz tudta hogy pénzök nincs, anélkül pedig nincs hadsereg — tudnia kellett, hogy

népszerűségének nagy része oda van; szép hazafi frázisaira vagy palatinusi autoritásából kifolyó parancsaira a vármegyék már nem is hederítettek, szóval ő, ki leghatalmasabbnak látszott, maga sem volt képes semmit tenni s mégis tanácskoztak, gyűléseztek, jelentéktelen szószátyár emberek szájára bizták, a legszentebbet, a haza ügyét, s bár egymást nem szerették, egymásba nem biztak, összeesküdtek és csak önszemélyök biztosítását nem feledték el, midőn bukás esetére uradalmakat kötöttek ki a franczia királynál.

Igaz, hogy akkor még az illetékes nemesség is nagyrészben csak ösztönszerűleg ismerte a magyar haza szeretetérzését s még akkor nem volt formulázva a magyar számára, hogy: *a nagyvilágon e kívül nincsen számodra hely*, hazaszeretetünk ez örök törvénye, melyből önként következik, hogy a *hazáért mindent tenni kell, de a hazát semmiért sem szabad feláldozni*. Valjon mit gondolt Wesselényi Ferencz és Zrínyi Péter, hogy midőn ők XIV. Lajosnak amaz 50 ezer forintot jövedelmező ajándék birtokába vonulnak, melyet bukásuk esetére kikötöttek, milyen lesz sorsa a nemzetnek, hová lesz az ország alkotmánya?

De az élete végéhez sietö Wesselényi a könyelműség az ideig óráig tartó mámorából nemsokára felocsúdott. Lassanként érezni kezdte, hogy eljárása nem volt helyes, feltámadt benne az igaz magyar, ki hazája sorsán még a pillanatnyi siker esetében is kétkedni kezdett. Mit várhatott ő maga a forradalomtól? Talán csak nem hitte, hogy király lesz, habár a hagyomány nejének ily forma ambitiót is tulajdonít? De hát akkor mi lesz Nádasdival, Zrinyi Péterrel, Rákóczi Ferenczczel? Vagy azt gondolta, hogy ha majd győz, a nemzet szabta új feltételekkel ismét a Habsburg-ház kezeibe teszi le az ország sorsát, de hát fog-e ez kelleni uraiméknak és az ellenkező jelszavakkal felizgatott protestansoknak? Feltámadott benne a loyalis alattvaló, ki II. III. Ferdinánd és Leopold királynak annyi jótéteményét tapasztalta s ki most egy otromba összeesküvés élén áll, vajjon mit fognak róla mondani Európa lovagjai?

Másfelől lelke elé lebegett a felizgatott nemesi rend, melynek nagy része egyedül tőle várta sorsa javulását, szüntelen fülébe hangzott a főuri társak körébe ismételten letett eskü — ép ugy a beavatott másod, harmadranguak zord követelései s mennél inkább

gondolkozott az egész ügyről, annál inkább feltűnt lelki szemei előtt annak gyarlósága.

Mivé leszek s mit tegyek, hogy balsorsom elkerülhessem!? kiálthatott fel gyakran magában Magyarország hatalmas nádora. És meglehet, hogy ha Pozsony vagy Beszterczebánya utczáin valami császári tiszttel találkozott, megremegett a »nagy úr,« hogy vajjon a hadnagyocska zsebében nincs-e elfogatási parancs ellene. Mindezek után elmondhatjuk, hogy a sors oly magas állásra emelte s oly viszonyok közé juttatta, melyekben a sulyegyent fenntartani nem tudta és ez időben el is betegesedvén, lelki és testi gyötrelmeinek terhe alatt összeroskadott.

Életének utólsó hónapjairól és napjairól még nincsenek oly biztos részletes adataink, mint életének sok más időszakáról, de azt beszélik, hogy az összeesküvésbe elegyedését teljesen megbánta, minek bizonyságaúl őszinte vallomását tartalmazó emlékiratot szerkesztett s küldött el a királyhoz, melyet neje foglalt le. Azt is mondják, hogy midőn benső küzdelmeitől s a köszvénytől gyötörtetve Tót-Lipcsén ágyba fekvő beteg lett, erőszakos halál áldozata lett volna, mondják, hogy megmérgezték, hogy megfojtották, hogy az égető szomjúságban szenvedőtől a vizet megtagadták, mert minden áron Bécsbe akart utazni feljelentést tenni, mitől neje és környezete részint az ügy miatt, részint személyes rémültök miatt hallani sem akartak.

E mende-mondákat kétségtelen hitelességű okíratokkal bizonyitani nem tudjuk, csak annyi látszik bizonyosnak, hogy Wesselényi a politikus vezér önmagával meghasonlásban végezte földipályáját. Mit gondolhatott utólsó órájában, hogy valjon melyik tettétől fogva s miként lett volna helyesebb eljárása, arról sejtelmünk sincs, de gyaníthatjuk, hogy positiv eredményekre e válságos órában sem juthatott s a kétség és hánykódás közt hagyta el öntudata.

E föltevésünket támogatja Wesselényi egész élete s ama történelmi tény, mely egyszersmind némi mentségére is szolgál, hogy Magyarország örök jogainak a Habsburg-házi kormányok előitéleteivel való gyakorlati kiegyeztetése még a messze távolból jövő idők méhében rejlett s ő, habár sok jeles tulajdonnal is birt, nem volt az az ember, ki ily feladatot alkalmasabb időben is megoldhatott volna.

DEÁK FARKAS.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LÍGA.

1509—1511.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

VI.

A magyar királyi udvar nyári mulató helyei között Visegrád mellett *Tata* volt a legkiválóbb. *Zsigmond* szerezte meg a koronának. És az ő uralkodása idejében nem egyszer volt a Vértes tövében, kies vidéken fekvő királyi lak, melyhez vadakban bővelkedő nagykiterjedésű erdőségek tartoztak, zajos ünnepélyek és világtörténelmi jelentőségű tanácskozások színhelye.

De fénykorát *Mátyás* idejében élte. Bonfin és Ranzán elragadtatással szólanak a nagy király által épített, aranyban és színpompában díszlő palotáról, oszlopcsarnokairól és kertjeiről, fürdőiről és vizijátékairól. Mátyás halála után Corvin János örökölte; ennek kimúltával ismét visszaszállott a koronára.[1])

Évek múltak el, a nélkül, hogy *Ulászló* felkereste volna Tatát. Most, 1510. tavaszán, szándéka vala hosszabb időt tölteni ott.

Követte őt oda a *velenczei követ* is, hogy az Esztergomban megkezdett tárgyalásokat folytassa. Mindenek előtt a *cancellárt* igyekezett megnyerni. Meglátogatva őt (június 4-én) felkérte, hogy előterjesztésére mielőbb eszközöljön ki kedvező határozatot. Hangsúlyozá, hogy ő belé helyezi a signoria reményét, s az ő tanácsa szerint fog mindenben eljárni.

---

[1]) *Wenzel Gusztáv* egyik akadémiai értekezésében érdekesen ismerteté „*Tata fénykorát*". (1879.)

Pasqualigo jól tudta, hogy a cancellár ellenséges állást foglal el a köztársaság irányában; de — mint jelentésében említi — úgy vélekedék, hogy »nem árt jó szóval tartani az embereket.«[1]) Szakmári hasonló eljárást követett.

A király parancsa nélkül — így válaszol — tárgyalásokba nem bocsátkozhatik. Mint magán ember, Velencze iránt a legnagyobb jóindulatot táplálja; bár magatartásával nincs egészen megelégedve. A köztársaságnak korábban kellett volna lépéseket tennie, hogy magának Magyarország támogatását biztosítsa. Ő a maga részéről vérét is szívesen ontaná a signoria javáért; de nem mindnyájan éreznek így. »A magyar barbár nép, inkább szenvedély vezeti, mint ész.« Mivel pedig Velencze ellenségei nagy ígéretekkel igyekeznek megnyerni a rendeket, puszta szavakkal a köztársaság sem fog boldogúlni. »Ti — mondá mosolyogva — szavakkal akartok valamit kivinni; mi szintén szavakkal elégítünk ki titeket.« Ha ellenben szövetség jő létre Velencze és Magyarország között, az nagy hasznára lesz a köztársaságnak, a mely a magyar segítséggel megvédheti területét, sőt visszaszerezheti a mit elvesztett. »A signoria ekkorig sok pénzt költött, kevés haszonnal. Kevesebb pénzzel, ha Magyarországnak adja, sokkal nagyobb eredményt érhet el.«

Pasqualigo köszönetet mondott a cancellár jóakaratáért. Igazolta Velencze eljárását, mely szerint szükség nélkül, idő előtt, nem akarta igénybevenni szövetségeseit. Elismeri, hogy Magyarország segítsége nagyértékű. De viszont ezen országnak is érdekében áll Velenczét támogatni. Vagy talán kívánatos-e Magyarországra nézve, hogy Franciaország olasz földön terjeszkedjék? Előnyös-e, hogy a magyar koronára áhítozó császár hatalma gyarapodjék? A cancellár tehát siettesse a signoria kívánatai teljesítését; viszont az is mindent meg fog tenni, amit a király óhajt.

Néhány nap múlva a cancellár magához kérette a követet, és ez alkalommal egyenesen a fennforgó ügy lényegébe bocsátkozott. Azt a kérdést vetette fel, hogy Magyarország mily előnyöket várhat, hogy ha fenntartja és megújítja szövetségét Velenczével?

---

[1]) És hozzáteszi, hogy mégis Bakocs tanácsát fogja követni, mert az történik, a mit a prímás akar.

Pasqualigo azt válaszolá, hogy erre nézve utasítása semmit se foglal magában; de Magyarországnak, újabb előnyök nélkül is, a régi barátságnál fogva, egyúttal saját érdekét tartva szem előtt, támogatnia kellene Velenczét.

A cancellár azonban figyelmeztette arra, hogy mily jelentékeny ajánlatokat tett a signoria a császárnak és más hatalmaknak, hogy a háború megszüntetésére bírja. Hasonló kedvezésekre igényt tarthat Magyarország is, a mely a köztársaságnak hasznosabb szolgálatokat tehet, mint bármely más hatalom. Ne feledje el, hogy Velencze ellenségei Dalmátiát ajánlják az országnak. A magyarok hajlandók Velenczét segíteni; de ezt csak úgy tehetik, ha a signoria visszaadja Dalmátiát, vagy legalább »megfelelő előnyöket nyújtva, lehetővé teszi, hogy az ügyet becsülettel intézhessék el.«

Pasqualigo erre mosolyogva megjegyzé: Sajátszerű volna, ha Magyarország azzal kezdené Velenczét segíteni, hogy elveszi tőle Dalmátiát. Egyébkint ha ez sikerűlne is, az ország hat hónapig sem bírná megtartani ama tartományt; a törökök épen úgy elfoglalnák, amint Horvátország legnagyobb részét hatalmokba ejtették. Míg ellenben most Dalmátia sokkal több hasznot hoz Magyarországnak, mint Velenczének. Legjobb tehát elejteni ezt az ügyet.

A követ e szerint nyugodtan, hideg vérrel tárgyalta a dalmátiai kérdést. Szakmári nyilatkozatai meggyőzték arról, hogy a magyar kormányférfiak nem veszik komolyan, csak pressiót gyakorolnak a signoriára, a segélypénz emelése és más előnyök kieszközlése végett.

Ugyanezen czélból *a köznemességet* ijesztő rém gyanánt állították a követ elé. A cancellár ismételve hangsúlyozá, hogy a köztársaságnak már azért is kell »valamely új előnyt ajánlani, hogy azzal a magyarok vad szenvedélyét le lehessen csillapítani.« A magyar köznemességről *a váczi püspök* szintén kevéssé hízelgő modorban szólott. »Ez a nép — mondá — a mely az országgyűlésre jön, barbár és esztelen; érvekkel nem lehet rá hatni.«

Pasqualigo következetesen úgy nyilatkozott, hogy új ajún-

latokra nincs felhatalmazva; de az eddig fizetett évdíj elég nagy előny, a melytől elesik az ország, ha felbontja a szövetséget.

A segélypénz emelése mindinkább előtérbe lépett; bár időnként Dalmátia átengedése is szőnyegre került. *Buzlai Mózes* főudvarmester egy ízben azzal a kérdéssel fordult a követhez: »Mi lesz már a mi Dalmátiánkból, a melyről a gyermekek is fecsegnek?« De az érdemes főúr szemei előtt nem a politikai vagy közgazdasági érdekek lebegtek. Ama tartomány visszaszerzését, a velenczei diplomata előtt, főleg azzal indokolta, hogy régi időkben Dalmátia dús jövedelmi forrásul szolgált — az ország zászlósainak; mert mindegyiknek legalább egy szigetje volt ott.

Mire Pasqualigo felvilágosítá, hogy régente, mielőtt Bosnyákország török kézbe került, Dalmátia nagy hasznot hozott; most azonban Velenczének alig van onnan jövedelme.[1])

VII.

Ezalatt a császár és a franczia király követei, a kik hívatva voltak, hogy a június 24-re egybehívott magyar országgyűlésen Magyarország csatlakozását a cambrayi ligához kivigyék, június elején Bécsbe érkeztek.

De ugyanakkor Velencze új pártfogója, *a pápa* szintén küldött követet Magyarországba.

A köztársaság, mióta a szentszékkel kibékült, mindent megtett, hogy támogatását magának biztosítsa, és közbenjárása által egy részről a cambrayi liga felbomlását idézze elő, másrészről a ligához tartozó hatalmak igyekezeteit Magyarországban meghiusítsa. Óhajtásait II. Július készséggel teljesíté. *De Grassis Achilles castellói* püspököt, a császárhoz és augsburgi birodalmi gyűlésen levő német fejedelmekhez küldötte, hogy a béke helyreállítása érdekében működjék. Azonban nem ért czélt. Bár a fejedelmek egy része, különösen a szász herczeg és a kölni érsek, örömmel karolták fel igyekezeteit, Miksa visszautasította minden ajánlatát.[2])

---

[1]) A június 18-iki jelentés.

[2]) A doge 1510. május 2-án római követéhez intézett jegyzéke. És Pasqualigo junius 16-iki jegyzéke.

A pápa meghagyta követének, hogy Augsburgból Magyarországba siessen, hogy a török ellen intézendő hadjárat ügyét felelevenítse, és az európai béke helyreállítása érdekében működjék.[1])

De Grassis, mielőtt a királyi udvarnál megjelennék, a prímással kívánt előlegesen értekezni. A Dunán Bécsből leevezve, Esztergomban kötött ki. De a prímás, nehogy ellenségei irígységének és gyanusításainak új táplálékot adjon, vonakodott őt fogadni. Nem tartja illőnek — ezt üzené neki — hogy előbb tisztelkedjék nála, mint a királynál.[2])

A legatus ennek következtében Tatára ment. Junius 15-én tartotta ünnepélyes bevonulását. A király rendeletéből, a győri püspök és Báthory István, kétszáz lovassal elébe mentek és lakására kísérték.

Két nappal utóbb fogadtatott a király által. Megbízó levelét átnyújtva, beszédet tartott. Ő szentsége — úgy mond — teljes szívéből óhajtja, hogy a török ellen mielőbb és minél nagyobb erővel indíttassék hadjárat; és emiatt megbízta, hogy ő felségét a szent vállalat ügyének felkarolására buzditsa. Sok érvvel bizonyítja a hadjárat szükségességét, és hogy erre most kedvezők a viszonyok. A spanyol, portugalliai és angol királyok ígéretét bírja a pápa, hogy részt fognak a háborúban venni. A császár szintén hajlandó hozzájok csatlakozni, mihelyt Olaszországban helyreáll a béke. Ezt

---

[1]) A doge april 18-án írja római követének: »Cum el Ser. Re de Hungaria facemo quell officio et opera ne consiglia la Sanctita Sua, . . . et sera molto proficuo, se dalla Pontificia B. cum la sua auctorità serà coadjuvata l'opera nostra apresso la Mta predicta.« És május 2-án: »Hanc ben piaccinto . . . la sapientissima deliberatione de indirizar l'Orator suo in Hungaria, perocche tenimo quel Regno sia singular remedio ad reprimer li conati de la Mtà Cesarea, si per la vicinità et confini hanno insieme, come per la natural inimicitia è tra loro. Et siamo certi che per l'auctorita de S. Sanctità facilmente la potra far qualche optimo fructo. . . .« — A doge május 6-án értesíti Pasqualigot a legatus küldetése felől. Pasqualigo rögtön titkárát küldi a Drégely várában mulató prímáshoz, a ki még némi bizalmatlansággal fogadja a tudósítást; kijelentve, hogy a legatust csak úgy fogadja szivesen, ha valóban a signoria javára működik.

[2]) Pasqualigo június 12-én.

pedig bizonyosan el lehet érni, ha a magyar király közbeveti magát, s mire ő szentsége is felkéri. A hadjárat czéljaira ő szentsége felajánlja egész vagyonát, összes erejét, sőt személyes részvétét is; fáradsággal és veszélylyel nem gondolva, kész mindenütt megjelenni, a hol szükség lesz rá.

A király nevében, a cancellár a következőképen válaszolt: Magyarországnak mindenkor legfőbb óhajtása volt, közreműködhetni a keresztény hit fenntartásában és terjesztésében. Emiatt élénk fájdalommal tölti el a királyt a keresztény hatalmak visszavonása, mely lehetetlenné teszi a törökök ellen egyesült erővel való fellépést. Magasztalja a pápát, a ki a hatalmak egyesítésén fáradozik. A király kész összes népével síkra szállani; csak nyujtson ő szentsége megfelelő segitséget a hadsereg ellátására; mert a folytonos háborúk kimeritették az ország erejét. Egyébkint a hadjárat terve iránt ő felsége és az urak tanácskozni fognak a legátussal.

A király kezét nyújtá a római főpapnak, és az audientia be volt fejezve.

De Grassis küldetése a keresztény világ általános és nagy érdekeire vonatkozott. De közvetve Velencze javára szolgált az; minthogy a király közbenjárását a béke helyreállítására kérte, és a nemzet figyelmét a török hadjáratra irányozva, Dalmátiától elvonta. A legátus egyúttal nem habozott nyilvánosan kimutatni, hogy a szent-szék és a köztársaság között jó egyetértés honol. Sokat érintkezett Pasqualigóval. Kölcsönösen látogatták egymást. És nem egyszer lehetett őket együtt látni, amint sajkában ülve, tova siklottak a szép tatai tó tükrén.[1])

De ezalatt megérkeztek a császár követei: *gróf Nogarola Lénárd, társával a tudós Spieszhammer — Cuspinianus — Jánossal*, és a franczia király követe *Louis Helie.*[2]) És egyidejüleg az

[1]) Pasqualigo említést tesz erről.

[2]) Ulászló óhajtotta, hogy a franczia követ az országgyülés megnyitásáig Bécsben maradjon. De ez útnak indult, mielőtt a királyi üzenetet megkapta volna. Komáromban vesztegelt néhány napig. Június 15-én, néhány órával a pápai legátus után, jött Tatára. — A császári követek egy héttel utóbb érkeztek meg. (Nagarola neve Pasqualigo egy későbbi, 1510. december 4-iki jelentésében fordul elő. Cuspinianus a

olaszországi harcztérről tudósitások jöttek Velencze ujabb vereségei felől; a franczia hadak Vicenzát, Bassanót hatalmokba ejtették; Páduát és Trevizót is fenyegették,[1])

Ekkor Velencze ellenségei kezdenek az udvarnál tért foglalni. Bakocs, mikor Esztergomból Tatára jött, komor arczczal fogadta a velenczei követet. »Épen a legalkalmatlanabb időben — mondá néki — jöttek a hirek Velencze vereségeiről; most, mikor az ellenséges hatalmak követei eget-földet megmozditanak; a signoria pedig uj előnyt nem ajánl. Nem tudom, mit tegyünk. Nekem sok az ellenségem, kik Velencze iránt tanusitott jóakaratom miatt rágalmaznak.«

A *nádort* és körét *Dalmátia* átengedésének kérdése ismét foglalkoztatni kezdi. A pécsi püspök a legátushoz fordul, hogy az átengedés szükségessége felől a velenczei követet győzze meg. Azonban De Grassis válaszolá, hogy nem időszerü most lépni fel ezzel az igénynyel, s hogy tulajdonképen ezen ügy az ő feladatainak körén kivül esik.

A legátust ugyanakkor a császári és a franczia követek is fölkeresték. Megütközésöket fejezték ki a fölött, hogy ő mint a pápának, uralkodóik szövetségesének képviselője, érintkezésben áll ellenségök, a köztársaság, követével.

De Grassis ekkor kinyilatkoztatá, hogy a pápa az egész keresztény világ közös főpásztorának, nem egyes hatalmak szövetségesének tekinti magát; minélfogva figyelmezteti a követeket, hogy a papáról ne beszéljenek ugy, mint küldőik szövetségeséről, mert ez ellen föl kellene szólalnia.

És attól tartva, hogy nem fogják figyelmeztetését tekintetbe venni, a király és bizalmas tanácsosai előtt előlegesen kijelenté, hogy a pápa a császárral és franczia királylyal nem áll szövetségben; jóakarattal viseltetik Velencze iránt; őszintén kivánja a béke helyreállitását. A pécsi püspök kérdésére, hogy miért lépett ki a pápa a cambrayi ligából, igy válaszolt: A liga czélja az vala,

---

maga küldetése felől emlékezik naplójában. Oesterr. Geschitsquellen. I. 403. l.)

[1]) Ezekről a császár június 1-én Augsburgban kelt levelével értesiti Ulászlót. A levél június 21-én érkezett Tatára.

hogy a szövetséges hatalmak visszaszerezzék az elvesztett területeket; ez megtörtént, de a franczia király ezzel meg nem elégszik és tovább kíván terjeszkedni; igy tehát a ligát felbomlottnak lehet tartani.

Ezen értekezlet néhány perczczel előzte meg a császár és a franczia király követeinek ünnepélyes audientiáját. (Junius 23-án.) A királyt a legelőkelőbb főurak környezték: György brandenburgi őrgróf, a nádor, Zápolya János, a primás, a cancellár, több főpap és világi úr. Jelen volt a pápai legátus és a lengyel követ. Pasqualigo, előre látva a bekövetkezendőket, távoltartotta magát; csak titkárát küldötte.

A császári követek *franczia* társuknak engedték át az elsőséget. *Louis Helie* heves és erőszakos ember volt. Uralkodója hatalmának és nemzete nagyságának tudatától áthatva, erős önérzete gyakran túlragadta őt a diplomatiai illem korlátain. Ez alkalommal is fölöslegesnek vélte üres szólamok és finom czélzások burkolatába takarni szándékait; leplezetlenül és kímélet nélkül tárta fel azokat.

Mindjárt beszéde kezdetén a hűtlenség vádját emelte a velenczei köztársaság ellen, mint a mely kötelezettségeit Franczia-ország irányában lelkiismeretlenül megszegte. Ennélfogva uralkodója és szövetségesei nem fognak nyugodni, mig Velenczét annyira megalázták, hogy lakói őseik szerény foglalkozásaihoz: a hálóhoz és szövőszékhez térnek vissza. Ezután felhívta a királyt, csatlakozzék a ligához és foglalja vissza Dalmátiát, a melytől a köztársaság ármányai megfosztották. A csekély évdíj kedveért ne mondjon le ama tartomány nagy jövedelméről. Ne tűrje, hogy a velenczeiek úgy beszéljenek róla, mintha katonájuk, zsoldosuk volna. Gyermekének jövőjére is gondoljon; vajjon kikre hagyhatja őket nyugodtabban: Velenczére, vagy pedig azokra az uralkodókra, kikhez a rokonság kötelékei fűzik?

Majd ismét a köztársaság bűnlajstromának kiegészítéséhez tért vissza. A signoria okozta — úgymond — Konstantinápoly elestét; és okozza, hogy a bizanczi császárságot és a szent-földet a keresztények soha sem fogják visszaszerezhetni; sőt még azt sem akadályozná meg, ha Rómát akarnák a törökök elfoglalni.

Két sárkány fenyegeti a kereszténységet: a porta és a velenczei köztársaság; mindkettőt ki kell írtani és meg kell semmisíteni.

A szónokon mindinkább erőtt vett az indulat. Bestiáknak, csőcseléknek nevezte a velenczeieket. Az urak némán hallgatták. De a főudvarmester azt hitte kötelességéhez tartozik figyelmeztetni őt, hogy hol és ki előtt áll és beszél. »Szerényebben szóljon, követ úr!« mondá neki. A császári követek halk hangon szintén mérsékletre intették. De hiába. »Hagyjatok beszélni — válaszolá nekik — jól tudom, hogy mit akarok mondani.«

Folytatva beszédét, felajánlá Ulászlónak, Dalmátia visszafoglalására, a szövetkezett hatalmak hajóhadát. Megemlíté, hogy a köztársaság hadereje igen csekély; tizenhat gályát bocsátott volt a Pó folyón Ferrara ostromára, és azokból csak kettő tért vissza, a többi a franczia király kezeibe került, s most a köztársaság ellen fog küzdeni. A signoria elmondhatja a költővel: »Heu patior telis vulnera facta meis.«

Azután a prímáshoz és a nádorhoz fordúlt. Felhívta őket, hassanak oda, hogy a király lépjen a cambrayi ligába. Végre ünnepélyes óvás formájában kinyilatkoztatá, hogy Dalmátiát, ha Magyarország nem foglalja el, a szövetséges hatalmak fogják meghódítani.

A mint a franczia követ beszédet elvégezte, a cancellár röviden válaszolt: ő felsége tanácskozni fog híveivel, és maga idején közölni fogja határozatát.

Az audientia lefolyásáról értesülve, Pasqualigo nem kevéssé megdöbbent. Sietve felkereste a prímást, és tanácsát kérte ki, hogy a hatás ellensúlyozására mit tegyen. »Semmit — így hangzott a válasz — sőt köszönettel tartozik a franczia követnek, a ki beszédével általános ingerültséget keltett, és sokat ártott ügyének.«[1])

Pasqualigo csakhamar alkalmat talált, hogy a király előtt a köztársaság ügyét védelmezze.

A közlekedés nehézségei a XVI. század elején oly nagyok valának, hogy az útat, mely ma Budáról Velenczébe alig 24 órát vesz igénybe, tizennégy nap alatt tette meg a futár, rendsze-

[1]) Pasqualigo június 23-iki jelentése.

rint egy hónap telt el, míg Pasqualigo jelentéseire a választ és utasítást megkapta.

Épen azon a napon, melyen a franczia követ a király előtt philippikáját elmondotta, érkezett Tatára egy velenczei futár, a signoriának június 7-iki leveleivel, a melyek szövegének megállapítását a senátusban a magyarországi helyzet beható tárgyalása előzte meg.

Dicsérettel halmozták el a követ erélyes magatartását. Megbízták, mondjon a királynak köszönetet a szíves fogadtatásért, melyben őt részesíté, s mely megfelel a két állam között fennálló jó indúlatnak és szövetségnek. Ezt a signoria szorosan megakarja tartani, azon reményben, hogy a király is hasonló szándékkal van; sőt kész *a szövetséget, a mennyiben kívánná, még szorosabbra füzni.*

A követ továbbá utasítva volt ujolag figyelmeztetni a királyt hogy ne adjon hitelt Velencze ellenségeinek. Hogy az ő politikájuk mennyire káros a kereszténységre, bizonyítják a felbátorított pogány kalózok kalandjai, melyek most Olaszország és a Provence partvidékeire terjednek ki. És hogy mennyire nem lehet azon hatalmak barátságában bizni, legvilágosabban hirdeti hűtelen eljárásuk, melyet a köztársaság irányában tanúsítottak.

Az általok eddig kivívott előnyöket túlbecsülik. Különösen Vicenza elfoglalása nem tekinthető jelentékeny hadi ténynek; a velenczei hadak önkényt vonúltak ki a városból, mert nem lévén rendes erősség, hosszabb ostromot nem állhat ki. A köztársaság serege a legjobb karban van; képes bármily hatalmas ellenséggel megmérkőzni.

A pápa napról-napra nagyobb jóakaratot mutat a köztársaság iránt, és »Olaszország fentartása« érdekében mindent meg fog tenni. A senatus reméli, hogy erre nézve nemsokára többet is jelenthet. Nagy fontosságot tulajdonít a signoria Amboise bíbornok, a franczia miniszter halálának, mivel a pápa most könnyebben hajlíthatja a franczia királyt békére. Mindamellett a signoria semmit se mulasztott el, hogy a császárral kibéküljön. A király nagy hálára fogja kötelezni, ha ez irányban ő közben jár. Egyébkint a követnek ismét lépéseket kellett tenni, hogy enge-

délyt eszközöljön ki ezer lovas toborzására, melyek Friaulba voltak menendők.[1])

A mint Pasqualigo ezen levelet megkapta, rögtön kihallgatást kért. Junius 26-án fogadtatott, és előadta mindazt, a mit utasítása rábízott. A cancellár röviden azt válaszolá, hogy ő felsége örömmel veszi tudomásúl mindazt, a mi a köztársaságra nézve előnyös; egyébkint az előadott kívánatokat tárgyalás alá fogja venni.

A király pedig a következő szavakat intézte a követhez: »Követ ur, legkevesebbet se gondoljon a franczia követtel, mert az bolond ember.«[2]) Mire Pasqualigo nem mulasztá el köszönetét nyilvánítani a megnyugtatásért. — »Felséged bölcsesége — mondá — legjobban ismeri úgy a signoria őszinteségét, mint a franczia követ álnokságát, minélfogva ennek rágalmai és vádjaira semmit sem fog adni.«

A király környezetére, a követ előterjesztéséből leginkább az Amboise bíbornok halálára vonatkozó részlet tett nagy hatást. A cancellár Ulászlóhoz fordúlva, megjegyzé: »Bizony felséges király, ha a roueni bibornok meghalt, vége az olaszországi háborúnak.« A király nem válaszolt, és lakosztályába vonúlt.[3])

VIII.

Ez alatt a magyar köznemesség nagy számban gyülekezett *Fehérvárra*, a hová a keresztelő szent János napján megnyitandó országgyűlés egybehívatott.

---

[1]) Az utasítás végül meghagyja a követnek, hogy a primásnak, a cancellárnak és More Fülöpnek jóakaratu nyilatkozataiért mondjon köszönetet. — A senatusban Guistinianinak kifogása volt a levél azon része ellen, mely a szövetség szorosabbra füzéséről szólott. De ezt nem vették tekintetbe. Hasonlag nem fogadták el még most négy senator indítványát, hogy azon esetre, ha az évdíj felemelése nélkül a szövetség felbomlásától kellene félni, a követ értekezzék a prímással az évdíj felemelése iránt. (Az ezen tanácskozásra vonatkozó iratok a velenczei állami levéltárban.)

[2]) »Sua Mtà ore proprio me disse.« »Domine orator, non curetis oratorem gallicum, quia est fatuus.«

[3]) Pasqualigo 1510. június 25—26-iki jelentései.

A főpapok és urak, a pestis veszélyétől óvakodva, nem mentek a városba; a Tata felé vezető országut mentében elterülő erdő szélén, sátrak alatt táboroztak. Az udvar a külhatalmak követeivel, Tatán maradt.

Mivel ily módon, a törvényhozás három tényezője között, a tárgyalás nagy nehézséggel járt volna, az udvar azt óhajtotta, hogy a köznemesség, a maga kebeléből, megyénként két vagy három képviselőt válaszszon és azután oszoljon el. De ezen, királyi biztosok által előterjesztett ajánlat Fehérvárt nem talált kedvező fogadtatásra. A nemesség azt kívánta, hogy a főrendek jőjjenek közös tanácskozás végett ide. Heves viták folytak. De végtére a királyi biztosok megnyugtatták a nemeseket, a kik teljhatalommal felruházott negyven képviselőt választottak, telkenként fél forint adót szavaztak meg, és békésen szétoszlottak.[1])

A franczia követnek szándéka volt Fehérvárra menni, és ott a rendek között a Velencze elleni hadjárat érdekében működni. De mivel Pasqualigo kijelenté, hogy ő is követni fogja, és az országgyűlés szine előtt megczáfolandja rágalmait, Louis Helie elejtette tervét. Mindazáltal épen ekkor, junius 28-án futár érkezett, a császártól és a franczia királytól a magyarországi rendekhez czimzett levelekkel. A két uralkodó követei engedélyt kértek hogy a leveleket Fehérvártt bemutathassák. A király azt nem tagadhatta meg, és eljárását igazolta a velenczei követ előtt, a ki most csak nehány napi halasztást igyekezett kieszközölni. Ez sikerült is neki. A követek nem jelentek meg a köznemesség szine előtt.[2])

Junius utolsó napján a főrendek és a köznemesség képviselői Tatára jöttek. Julius másodikán tartották első ülésöket. A Szent-Ferencz-rend kolostora előtt, nyilt téren, köralakban voltak az ülőhelyek berendezve. Az elnöki széket a prímás foglalta el; mellette a külhatalmak követeinek voltak helyek fentartva. A kolostor ablakait és fedelét kiváncsi néptömeg tartotta megszállva.

A gyülés mindenekelőtt a külföldi követeket kivánta meg-

---

[1]) Pasqualigo 1510. június 26., 27., 30-iki jelentései. Hazai emlékeink ezen országgyülésről hallgatnak.

[2]) Pasqualigo június 27—28.

hallgatni. Küldöttség bocsáttatott a *pápai legátushoz*, mely őt a rendek körébe vezeté.

De *Grassis* püspök, a mint itt megjelent, beszédet tartott, melynek tárgyát a *török* ellen inditandó nagy hadjárat képezte. Buzdító szavakat intézett a rendekhez, hogy ne késsenek fegyvert fogni a hitetlenek ellen. A szent-szék részéről minden kitelhető segítséget igért. A hadjárat sikerének biztosítása érdekében, felkérte a rendeket, hassanak oda, hogy a császár és a velenczei köztársaság között a béke mielőbb jöjjön létre.

A beszéd végeztével, a gyülekezet nevében, a primás röviden válaszolt: Tanácskozni fognak az előterjesztés fölött, és megállapodásukat közölni fogják.

A délutáni órákban a *császár* és a *franczia* király követeinek kihallgatására került a sor. Együtt jelentek meg. Itt is a franczia vitte a szót. Ő mutatta be mindkét uralkodó megbízólevelét, és majdnem két óráig tartó beszédet mondott el. Ép oly szenvedélyes hangon szólott, mint néhány nap előtt az udvarnál. A velenczeieket »zsarnokok, hitszegők, haszonleső üzérek, komédiások, rókák« czimeivel illette. Elbeszélte, mint szedték rá egymás után a franczia királyt, a császárt és a pápát; most pedig elhagyatva mindenkitől, a »flectere si nequeam superos« elvét követve, a törököket hívták segítségül.

Elmondotta, hogy Dalmátiát jogtalanul bitorolja Velencze, és mily nagy kár háramlik Magyarországra ama tartomány elvesztéséből. Buzdította a rendeket, hogy visszaszerzésére használják fel a kedvező alkalmat. E czélból a pápa, a franczia király, a spanyol király és a ferrarai herczeg harmincznégy hadihajót, ha kell még többet bocsátanak a magyar király rendelkezésére; sőt készek, ha a szükség kivánja, személyesen résztvenni a hadjáratban. Egyuttal megjegyezte, hogy a visszaszerzendő tartományt, jövedelmeiből, könnyű lesz megtartani.

A császári követ néhány szóval kinyilatkoztatá, hogy a franczia követ előterjesztését támogatja.

Miután ezek a gyűlés köréből eltávoztak, a *velenczei követ* hivatott meg. A franczia követ által emelt vádak ellen védelmezé a signoriát, tüzetesen bizonyítva a hatalmak irányában követett eljárásának jogosságát; míg azok részéről a legnagyobb méltat-

lanságnak volt kitéve. Magasztalásokkal halmozta el a magyar királyt, a kit kérések, ígéretek és ajánlatok nem birhattak rá, hogy a fennálló szövetséget felbontsa. Viszont a signoria is kész minden áldozatra Magyarország érdekében. Kéri a rendeket, ne hallgassák meg Velencze ellenségeit, a kik csak azért fáradoznak a szövetség felbontásán, hogy annál könnyebben semmisíthessék meg a köztársaságot. Hogy ebből mi haszna lehetne Magyarországnak, azt nem képes belátni. Hasonlag nem hiszi, hogy akár a spanyolok és francziák, kiknek ezen országgal soha sem voltak közös érdekeik, akár a németek, kik »mindenkor legnagyobb ellenségei voltak a magyarnak«: jobb szomszédjai volnának, mint Velencze. A mi Dalmátiát illeti, ez csak úgy Magyarországé, mint a köztársaságé, a mely ama tartományból évek során át nem húzott hasznot. A rendek ne higyjenek Velencze ellenségeinek, ne bízzanak ígéreteikben. A pápa egyáltalán nem fog Velencze ellen küldeni hajókat, sőt pártfogása alá fogadta és támogatni fogja a köztársaságot. A ferrarai herczegnek pedig elég dolgot ád, hogy saját államát oltalmazza. Ellenben a signoria ígéretei nem üres szavak; igaz, őszinte, örök barátságot, felbonthatatlan szövetséget ajánl; kész minden erejével és tehetségével támogatni az országot. És szükség esetén a signoria segítsége a legértékesebb Magyarországnak; mert ez elveszhet, míg más hatalmak segítsége megérkezik. A rendek tehát ismerjék el Velencze hűségét, és kezdjék meg a hű szövetséges támogatását azzal, hogy mint közbenjárók, a béke létrehozására hatnak; amiben Isten segítségére és a szent atya pártfogására számíthatnak. Küldjenek továbbá legalább ezer vitéz magyart a köztársaság zászlai alá. A jóindulatért, melyet most alkalmuk van tanusítani, a köztársaság örök időkre háladatos fog lenni.

A velenczei követet is azzal a nyilatkozattal bocsátá el a prímás, hogy a rendek tanácskozni fognak előterjesztése fölött. [1])

E nap, melyen Európa leghatalmasabb államainak képviselői egymás után járulának Magyarország rendei elé, szövetséget kérve és ajánlva: méltán büszke önérzettel tölthető el a jelenle-

[1]) Pasqualigo julius 2-án irt két jelentése.

vők lelkét, felújíthatá a mult idők legdicsőbb emlékeit, és ezekkel öszhangzó nemes elhatározások szülője lehetett.

A köznemesség, mely még fogékony vala ily hatásokra, ösztönszerűleg érezé, hogy ki kell lépni a tétlenségből. Dalmátia visszahóditásában a nagy királyok hagyományainak föleleventését látta. [1])

Azonban a főrendek sivár lélekkel hallgatták végig a diplomaták beszédeit. Nem gondoltak arra, hogy Magyarország ismét foglalja el, a nagy küzdelmekben, megillető helyét, mérlegbe vesse tekintélyének súlyát. A haza dicsősége és jövője nem foglalkoztatá őket. Csak számítani tudtak, nem lelkesedni; és számítani is csak azokkal a tényezőkkel, melyeket az egyéni önzés, vagy legföljebb a pártérdek törpe czéljaira kizsákmányolhatott.

Két párt állott egymással szemben. Az egyik, élén a prímással, fenn akarta tartani a szövetséget Velenczével. A másik, melynek vezére a nádor, lelke a cancellár volt, a császár barátságát becsülte többre. Azonban míg elkeseredett gyülölettel igyekeztek kölcsönösen meghiusitani igyekezeteiket: áldozatokat hozni, nagy actióra vállalkozni egyik se volt hajlandó. A pártok mérkőzésében lappangó hatalmi kérdés elválasztotta őket; de találkoztak azon a téren, a hol a szövetséget kereső államoktól előnyöket biztosítani és azokat kijátszani kellett.

Egyébiránt mikor ezen gyászos kor eseményeit pirulva szemléljük, ne feledjük, hogy a magyar államférfiak idegen iskolákban sajátították el politikai erkölcstanukat. Olaszország ezen korszakbeli történelme a lelkiismeretlen álnokság sugalmazásainak és a durva erőszak tényeinek lánczolata. Macchiavelli honfitársaival e tekintetben versenyeznek a franczia diplomaták. Sőt »az utolsó lovag«, a Theuerdanck dicsfényével övedzett Miksa császár sem hagyja magát általok túlszárnyaltatni. Mert ugyanazon időben, a mikor Velenczét vádolja, hogy a török barátságnak feláldozza a kereszténység érdekeit, és Dalmátiát a magyar királynak ajánlja fel: császári ügynökök járnak török pasáknál, buzdítva a portát Dalmátia elfoglalására, kijelölve azon helyeket, Antivárit, Cat-

[1]) »Omnes unanimiter clamant Dalmatiam« mondá 1510. július 6-án More Fülöp Pasqualigónak.

tarót, Dulcignot, a melyek ellen a támadást intézni kell; és hangsúlyozva, hogy így lehet legérzékenyebben büntetni a signoriat, mely a keresztény hatalmaknak folytonosan segítséget ajánl a törökök ellen. Mikor pedig a köztársaság Rómában panaszt emel a keresztény imperátor ellen, a ki a kereszt ellenségeinek szövetségét keresi: a pápa elkeseredetten kijelenti, hogy az nem lepi meg őt, mert tudomása szerint, a császár már több ízben tett ily kísérletet.[1])

IX.

A tatai gyűlés, a külföldi követek kihallgatása után, nem vette azonnal tárgyalás alá azok előterjesztéseit. Bizottságot küldött ki, oly czélból, hogy a velenczei követtel alkudozásba bocsátkozzék, és tisztába hozza, vajjon nem lehetne-e remélleni, hogy a signoria Dalmátiát önként átengedi az országnak. A bizottság tagjaivá: a pécsi és váradi püspökök, Zápolya János, Ráskai Balázs tárnokmester, Buzlai Mózes főudvarmester és Beriszló Péter fehérvári prépost — úgyszólván mindnyájan Velencze ellenségei — választattak.[2])

A bizottság julius 2-án, a cancellár lakásán gyűlt egybe, és meghívta Pasqualigot. Néhány órával előbb a prímás értesíté, hogy Dalmátia átengedése iránt fognak vele tárgyalni; biztatta,

---

[1]) Mivel a signoria Konstantinápolyban gondosan őrködött, Miksa a bosnyákországi pasához fordult, egy Strassaldo nevü ügynököt küldve hozzá. A pasa jelentést tett a portánál. Itt csakhamar tudomására jutott a kísérlet a velenczei követnek. (Lud. Valdrino titkár 1510. octóber 15., 29-iki jelentései Drinápolyból. A signoria 1510. november 22-iki utasítása római követéhez. A magyarországi követnek csak későn és röviden adják ezen esetet tudomására, 1511. január 3-án: »Li inimici nostri hanno mandato soi nuncii per indur il dicto Signor Turcho contra il Stato nostro, come semo certi la Maiesta Sua haverà inteso.« Ezen iratok a velenczei állami levéltárban.) Hogy ily alkudozások a császár és a porta között csakugyan folytak, a német történeti kritika sem vonja kétségbe. V. ö. *Brosch.* Papst Julius II. 197. lap.

[2]) Például Beriszló, kinek elökelö rokonai laktak Dalmátiában, hírdeté, hogy a tartomány kész fegyvert ragadni Velencze ellen, s hogy ö csekély haderövel vállalkozik Dalmátia meghódítására. Pasqualigo julius 17-iki jelentése.

hogy ne féljen, és következetesen csak azt hangoztassa, hogy Dalmátia iránt tárgyalni nincs felhatalmazva.

Nem találta tehát készületlenül a bizottság elnökének, a pécsi püspöknek következő megszólítása: »Ön, követ úr, Magyarország hadi segítségét és közbenjárását kéri; továbbá óhajtja, hogy a fennálló szövetséget még szorosabbra fűzzük, és utasítsuk vissza a köztársaság ellenségeinek ajánlatait. Ő felsége kész mindezt, sőt még többet is megtenni; de méltányosnak tartja, hogy viszont a signoria bocsássa vissza Dalmátiát, mely jogilag a magyar koronát illeti. Vessen tehát véget, követ úr, tartózkodó magatartásának; nyilatkozzék őszintén; hogy határoznunk lehessen. Ha ugyanis Dalmátiát nem adják át jószántukból, kénytelenek leszünk fegyverrel lépni fel, a mi alig kívánatos a köztársaságra nézve, a mely, mint ellenségei állítják, úgyszólván végkép el van veszve.«

A követ nyugodtan válaszolt. A veszélyben forgó jó barátot — úgy mond — támogatni illik, nem bajait nevelni. Magyarország abban a hírben áll, hogy híven ragaszkodik szövetségeseihez. Mikor vele a köztársaság a szövetséget megkötötte, és az évi segélyt megajánlotta, abban a véleményben volt, hogy örök időkre biztosítja magának Magyarország barátságát, és mindenkor számíthat segítségére. Már pedig Dalmátia elvesztése a köztársaság romlását idézné elő. Egyébkint erre nézve utasítása semmit sem tartalmaz; mert a signoria nem gondolhatott arra, hogy ily kívánattal fognak előállani. Ne higyjenek a magyar urak a Velencze ellenségei által terjesztett híreknek. A köztársaság távolról sincs oly veszélyes helyzetben, mint állítják; ellenkezőleg ügyei jobbra fordúltak, mióta a pápa is a francziák ellen foglalt állást.

Utána *Buzlai Mózes* szólott, hevesen kikelve a köztársaság ellen. Majd a *cancellár* fordúlt azzal a kérdéssel Pasqualigohoz: »Dalmátia iránt nincs utasítása, tehát mi végből jött ide? Istenemre, az urak felháborodásukban oly határozatokat fognak hozni, a melyeket nem vár. Isten látja lelkemet, nem tetszik nekem ez a dolog.«

De a követre a főudvarmester heves kifakadásai, a cancellár fenyegetései hatástalanok maradtak. Elmondá, hogy küldetésének czéljait előterjesztette volt a királynak és a rendeknek.

Ajánlata előnyös Magyarországra nézve is. Bízik a magyar urak bölcseségében, hogy nem fogják meghallgatni Velencze ellenségeit, a kik csak a magok érdekeit tartják szemeik előtt.

Az urak felállottak. »Jól van, követ úr, okosan fontoljon meg mindent; és azután ne vádoljon minket azzal, hogy nem beszéltünk nyiltan.«

Azon napon, a mikor ezek történtek, futár érkezett *Velencéből*, utasításokkal Pasqualigo számára. Ugyanis ennek május végén küldött jelentései és különösen Bakocs bíbornok nyilatkozatai komoly aggodalmakat támasztottak. A *senátus* június 18-iki ülésében élénk viták tárgyát képezte a kérdés: vajjon nem volna-e tanácsos ujabb ajánlatokat tenni, »új előnyöket« biztosítani Magyarországnak?

Többféle indítvány adatott be. Végre a következőkben történt megállapodás.

A követ igyekezzék a szövetséget, a tényleges viszony alapján, fönntartani. Ha azonban a magyarok követeléseikről nem mondanak le, és azok megtagadása a szövetség felbomlását vonhatná maga után; bizalmasan értekezzék a prímással, — »a kit a signoria úgy tekint, mintha senátorainak egyike volna« — és tudja meg tőle: mily segítségre számíthat Magyarország részéről, ha az eddig fizetett 30,000 ducát évidíjt felemeli? és mennyivel kellene ezen összeget emelni? A követ egyidejűleg felhatalmaztatott, hogy a mennyiben az ország kötelezné magát, hogy a saját költségén ezer lovast küld Velencze segítségére, Ulászló királynak élethossziglan 35,000 ducát évdijt biztosíthasson.[1])

Pasqualigo, ezen utasítás vétele után sietett Bakocs bíbornokot felkeresni és tanácsát kikérni.

---

[1]) Két senator az 5000 ducát emelést oly feltétel alatt kivánta megajánlani, ha Ulászló megigéri, hogy »országának haderejével« segítendi Velenczét. — Négy senator pedig azt indítványozta, hogy Pasqualigo csak akkor tegyen ajánlatot az évdij emelésére, ha meggyőződik, hogy a király Velencze ellenségei felé hajlik, és hogy Magyarország Velenczét »követek és hadak küldése által, a szükséghez képest« segíteni fogja; ugyanazok kivánták, hogy Pasqualigo előbb 2000, azután 3000 végül 5000 ducátot ajánljon. — (Az ezen tárgyalásra vonatkozó irományok a velenczei állami levéltárban.)

A primás figyelemmel hallgatta végig hízelgő nyilatkozatait, bizalmas közléseit és kérdéseit. Mire megragadva a követ jobbját, mosolylyal ajkán, így szólott: »Arra, hogy mi innen a saját költségünkön hadakat küldjünk, ne számítsatok. Pénzünk nincs; már pedig ezer ember felszerelése 5—10,000 aranyat igényelne. Kár e dologról szólani. De azért nem kell félni. En minden jót reméllek. Bízzatok bennem. A pécsi püspöknek pedig üzenjétek meg, hogy Dalmátia átengedése iránt utasítást fogtok kérni a signoriától. Igy elhárítjátok magatoktól a rendek haragját. És azután fölösleges lesz az utasítás iránt írni.«

Pasqualigo követte a tanácsot. Titkára által értesíté a cancellárt, hogy kész Dalmátia átengedése tárgyában jelentést tenni a signóriának, és utasítást kérni. A válasz úgy hangzott, hogy azt korábban kellett volna megtenni; most már késő, a rendek szét akarnak oszolni, és határozni fognak.

És csakugyan ugy látszott, hogy az eldöntés órája közeledik. Július 3-án és 4-én a főrendek és a köznemesség küldöttei, a király elnöklete alatt, üléseket tartottak. A cancellár jelentést tett a velenczei követtel folytatott tárgyalások eredménytelenségéről. Több szónok hevesen beszélt a köztársaság ellen. Azt is felhozták, hogy a Magyarországnak fizetett évi díj, a signoria könyveiben, *zsold* (salario, soldo), nem *adó* (contributio) czímén vezettetik. Gyalázat volna az országra — mondották — ha valami kevés posztóért és ékszerért, amit Velencze az évdíj fejében, értékén felül számítva, ád, az ország Dalmátia visszafoglalásáról lemondana.

És mikor Bakocs a köztársaság védelmére emelte szavát, szemébe mondották, hogy »ő a köztársaság által meg van fizetve!« A nagy többség erőteljesen sürgette a cambrayi ligába való belépést; Velencze barátjai lassanként elhallgattak. Ekkor a császár és a franczia király követei meghívattak a gyűlés színe elé, és megkérdeztettek, vajjon el vannak-e látva teljhatalommal arra, hogy az általok előterjesztett ügyekben tárgyalhassanak és végezhessenek. Mire válaszolták, hogy a bemutatott megbizó levélen kivül más meghatalmazásuk nincs, de készek ilyet küldőiktől kérni.

A velenczei követ, a ki pontosan értesült a tárgyalások menetéről, lázas tevékenységet fejtett ki. Bejárta, informálta a

legbefolyásosabb urakat. A prímás felháborodása a pécsi püspök ellen nem ismert határt, és oly kifejezésekben nyilatkozott, melyek épen nem illettek főpap és a humanista ajkaira; mindazáltal a rendek haragjától félve, nem mert többé nyilvánosan találkozni a velenczei követtel, és az éj sötétjében, titkos ajtókon bocsátá magához a követ titkárát.

E válságos időben nagy szolgálatokat tett Velenczének a *pápai legátus*. A pécsi püspököt meglátogatva, nyiltan kimondá, hogy jól tudja, hogy ő az, a ki a pápa szándékait meghiúsítja, a miről jelentést is fog tenni. Azonban a cancellár nem ijedt meg. »Nem állok elszigetelve — válaszolá — hisz a gyermekek, sőt még a halottak is lármáznak Dalmátia miatt.«

És csakugyan, július 5-én, esti ülésben, nagy lelkesedés közepett, kimondatott a *határozat*, hogy a király Dalmátia visszafoglalására hadjáratot fog indítani, a szövetség megkötése és a hajdárat tervének megállapítása végett, a császárhoz s a franczia királyhoz követeket fog küldeni.[1])

A köznemesség képviselői, a következő napokban, szétoszoltak, a tárgyalások folytatását az országtanácsra bízva, a melynek tagjai közül ekkor hét főpap és kilencz főúr volt jelen Tatán.[2])

A rendek határozata a velenczei követet nagy mértékben megdöbbentette. A prímás azonban nem szűnt meg őt bátorítani.

---

[1]) Pasqualigo julius 6-án. — Miksa 1510. julius 31-én Insbruckból írja Margit főherczegnőnek; »Nous avons eu nouvelles de nos ambassadeurs qui ont esté vers notre frére le roy d'Ungherie, comment a la journée, qui a esté tenue devers luy, il s'est declaré a la guerre contre lesdits Venissiens et a juré nostre ligue et de entreprendre incontinent la gácrre« (Le Glay. I. 306. l.) És augustus 5-én római követét értesiti, hogy a magyar udvarnál levő követei jelentik: »Regem cum universo Regno statuisse in proximo Rakos seu conventu eorum summere expeditionem contra Veneto«s.

[2]) Ugymint: a prímás, a kalocsai érsek, a váradi, pécsi, győri, bosniai püspökök, a fehérvári prépost; a nádor, Zápolya János, *Szentgyörgyi* Péter erdélyi vajda, Ujlaky Lőrincz, Ráskay Balázs, Buzlay Mózes, Batthyányi Benedek, Bornemissza János és Báthory István (Pasqualigo felsorolja őket.)

Minden alkalommal ismételé, hogy semmitől sem kell tartania. »Hagy lármázzanak a rendek, — mondá egy izben — bármit határoznak: mégis semmi sem fog történni.« More Fülöp is megnyugtatá, hogy az országgyűlés végzésének már csak azért sem lehet következménye, mert a királyi kincstár üres, az urak pedig nem akarnak pénzt adni. »Tépjenek szét darabokra — mondá — és lelkem szálljon a pokolba, ha valaha magyar sereg átkel a hegyeken Dalmátia elfoglalására.«[2])

Mindazáltal a velenczei követ, mint tapasztalt diplomata, jól tudta, hogy a rendek megállapodása, még ha azt nem is hajtják végre, nagy kudarcz ő rá nézve, és kedvezőtlen hatást gyakorolhat Velencze ügyeinek menetére. Felhasználta tehát a legelső alkalmat, hogy neheztelését a király előtt kifejezze.

Július 7-én ritka ünnepély tartatott meg Tatán. Rómából külön pápai küldött, a modrusi püspök, érkezett, oly czélból, hogy Ulászlót, a szentelt kard átadásával a kereszténység bajnokává és hadvezérévé avassa fel. Szabad téren, diszes sátor alatt, oltárt állítottak fel. A király, főrendek által környezve jelent meg A gyülekezet fényét emelte a pápa, a császár, a franczia és lengyel királyok, a signoria, a moldvai és havasföldi fejedelmek követeinek jelenléte. A modrusi püspök misét mondott, s annak végeztével ibolyaszinű bársonyból és hermelinből készült föveget tett a király fejére, és egy nagy kardot helyezett kezeibe. Mire beszédet tartott, melyben a török ellen intézendő hadjáratra buzdította a királyt és a rendeket, kiket végről pápai áldás- és általános búcsúban részesített.[1])

Mikor ezen ünnepélyt megelőzőleg, a külhatalmak követei Ulászlónál tisztelkedtek, bár ezen alkalom hivatalos ügyek tárgyalására épen nem vala kedvező, Pasqualigo szóba hozta az országgyűlés végzését és megjegyzé, hogy »a régóta fennálló baráti viszony után, egészen más eljárást volt joga reméllenie,« és kérte a királyt, hogy ne hagyja el a köztársaságot. Ulászló röviden válaszolt: »Később beszélünk ezen ügyről.«

---

[1]) Pasqualigo, 1510. julius 10-én, testvéreihez intézett magánlevele. (Marino Sanudónál. Wenzel kiadása. 201. l.)

A jelenlevő urak feltünő szívességet mutattak iránta. Az ünnepély alatt többen közeledtek hozzá, és füleibe suttogták: »Majd barátságosan elintézzük az ügyet. [1])

Ennek az volt az értelme, hogy az országgyülési végzés után sem volt szándékuk megszakítani az alkudozásokat Velenczével.

FRAKNÓI VILMOS.

---

[1]) Pasqualigo julius 10-iki jelentése.

SZOLGAGYŐR.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

III.

A várispánságok keletkezése, egyike történelmünk legvitásabb kérdéseinek, s hogy mégis ilyennel foglalkozom, arra nem pozitív új adatok, hanem csak a már előadott kutatások bátorítanak, melyek, azt hiszem, a szolgagyőrinek eredetét is némileg tisztába hozzák. Azokból ugyanis, melyek nevére, viszonyára Galgóczczal s az udvarnoki révre vonatkoznak, kifejlődésének, ha nem is évszerinti, de mégis bizonyos időrendi egymásutánja következtethető. — Az eddigi conclusiók legelőször is fölmentenek attól, hogy Szolgagyőr eredetét az úgynevezett várszerkezetnél korábbi időről keltezzük. Annál régibb másrészt Galgócz, s a kettőnek utóbb egymással való szoros kapcsolatából kifolyóan nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy Szolgagyőrnek imént kijelölt területe eredetileg galgóczvári birtok volt s nevét a galgóczi várnak ott lakozó szolganépei adták, s csak később azután épült a vár. Hogy ez mikor történt? azt — adatok teljes hiányában — meg nem mondhatjuk, s csak annyi bizonyos, hogy 1113-ban főnn kellett állania, mert már akkor szó van várispánságáról.[1]) De az udvarnoki rév történetét illető fejtegetéseket véve alapul, már sokkal kielégítőbb feleletet adhatunk arra: mi végből építették? Mert, ha tekintetbe vesszük, milyen fontos hadászati vonal jelentőségével bírt akkor a Vág, mennyivel fontosabbnak kellett tekinteni annak gázlóit, réveit, oly korban, mikor a hírtelen berohanás könnyebb, következményei súlyo-

[1]) Lásd alább a várföldek jegyzékében *Vecse* és *Bős*-nél.

sabbak valának. Azért látjuk lépten-nyomon azt a sok várat a Vág mentén, mert mindegyikök egy-egy átkelő hely fedezetére volt hivatva, nem is említvén, milyen jelentékeny jövedelmi forrást képviselt akkor minden csekélyke vám. Ez fejti meg, hogy noha Galgócz csak pár órányira feküdt is az udvarnoki helyesebben szolgagyőri révtől, közvetlen védelmére új erőd építése vált szükségessé, annál is inkább, mert a sempthei még akkor nem létezvén, ott a forgalom is nagyobb volt. Az újon épült vár ellátása új várispánság szervezését igényelvén, okvetlenül tekintettel kellett lenni a már meglevő viszonyra, mely Galgócz s az előbbi Szolgagyőr közt fennállott. Ezen, s ama másik körülmény, hogy a két vár — mint láttuk — az egész XIII. század folyamán egymással szoros kapcsolatban volt: kétségtelenné teszik, hogy ez a kapocs közöttük már eredetileg is megvolt. Egy várispánság területén két vár levén, minden tekintet sérelme nélkül valóban a legczélszerűbb is volt, hogy Szolgagyőrt és Galgóczot egy ispán hatósága alá helyezzék, s a galgóczi várispánság földjeiből lássák el mind a kettőt.

További következtetéseinkre nézve tehát fontos ismerni e földek nagyságát, de mivel ezek mindkettőjüknek közös birtokát képezték, valamennyit egy jegyzékbe foglaltam össze, amint betűrendben egymásután következnek.

Agg-Szent-Péter-en (régente Zopokun-on) felül, *Fejér-megyében*, a szolgagyőri várnak egy földje volt 1259-ben, hol azelőtt Regun várjobbágy lakott. — Wenzel Á. Ú. O. VII. 505. l.; fejér C. D. IV. v. II. 495. l. lásd még Wenzel XII. 458. ll.

Anyala (Anala) *Komárom megye.* 1239-ben közösen lakták a szolgagyőri, bana-i, és komáromi várnépek. — Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 330. l.; Fejér C. D. IV. v. I. 156. l.

Aranyos *Komárom m. Csallóköz.* Egy 1268-ban tartott határjárásból kitűnik, hogy alsó vége szolgagyőri várföld volt, hol egy ott lakó Sebestyén nevü jobbágy a várnak 5 pondus fizetésére volt kötelezve. — Wenzel III. 158. l.; Fejér VII. vagy I. 343. l.; Knauz I. 553—60.; Fejér IV. v. III. 443—56. l.

Árpádfoka, vagy **Árpádsoka**, *Pozsony m. Csallóköz.* Ma már csak mint düllő szerepel a bősi határban, [1]) s azzal együtt, 1264-ben a *szolgagyőri*, 1269-ben a *pozsonyi* vár birtokának, 1264-ben *Pozsony* megyében,

[1]) Haz. Okm. I. 51. l. jegyzet.

1270. és 73-ban pedig *Győr* megyében fekvőnek mondatik. Mindakétszer a megye a vártartománnyal cseréltetett föl, a *Győr*-megye alatt pedig *Szolgagyőr* van értve, mint 1113-ban Vecsénél is, (lásd ezt) s úgy veendő hogy Szolgagyörhöz tartozott, de Pozsony-megyében feküdt. — 1264-ből Fejér X. v. II. 727.; 1269-ből Wenzel VIII, 225, kivonatban Fejér VII. v. I. 357.; 1270-ből Haz. Okmt. I. 48.; 1273-ból Fejér V. v. II. 191.

Báb (Nagy-) *Nyitra m.* 1261-ben Galgócz váráé volt. — Orsz. ltár táblai osztályában az elhalt ügyvédek után maradt iratok közt Fasc. 130. N. 22.

Bajmócska (Bayanch) *Nyitra m.* 1275-ben a szolgagyöri vár birtoka. — Orsz. ltár. 896. dipl. sz.

Bárkány *Nógrád m.* Határában 1254-ben egy szolgagyöri várjobbágy földje említtetik. — Haz. Okmt. VII. 46.

Bille (Billa) *Pest m.* 1231-ben a szolgagyöri vár földje. — Wenzel I. 282.

Bös *Pozsony m. Csallóköz.* Mint Árpádfokánál is említém, Bös, Szolgagyör váráé volt, innen van, hogy 1270. és 73-ban Györ megyében fekvőnek mondatik Szolgagyör helyett. Fejér X. v. II. 727.; Wenzel VIII. 225.; kiv. Fejér VII. v. I. 357.; Haz. Okmt. I. 48.; és Fejér V. v. II. 191.

Bund, Buda *Nyitra m,* Valaha Maniga körül létezett és 1268-ban Buda szolgagyöri várjobbágy birtoka volt. — Wenzel VII. 488.; és XI. 572.; Fejér IV. v. III. 487. [4]).

Chropó (Rupov) *Nyitra m.* 1262-ben a galgóczi vár birtokának említtetik. — Wenzel VIII. 24.; és XII. 26.

Család *Soprony m.* Három egymás mellett fekvő falut hívtak ezen a néven, mind a három 1257-ben Szolgagyör várához tartozott, s itt lakó népeitől eredt a mai Szolgagyör puszta neve a nagy erdő vidékén. — Fejér T. IV. v. II. 427.; és v. III. 306. l.

Csém (Cem) *Komárom m.* Itt 1209. előtt a galgóczi vár népei laktak. — Knauz. Mon. Eccl. I. 194.; Fejér III. v. I. 72.

Csolnok (Cholnok) *Esztergom m.* Földjét IV. Béla alatt, Péter, a szolgagyörvári tárnokudvarnokok mestere bírta. — Fejér V. v. I. 59.

Chuefeldy *Fejér m.* Ezen a néven ma már nem létezik, 1274-ben a szolgagyöri vár földje volt. — Wenzel IX. 68.

Dabas (Alsó-) (Oldobus) *Pest m.* Fejérmegyében levőnek mondatik 1269-ben, mikor is földjét précók, szolgagyöriek és a fejedelem vitézlő népei lakták. — Fejér IV. v. III. 492.

Décsi (Gyuche) *Nyitra m.* 1275-ben Szolgagyör várához tartozott. — Orsz. ltár 896. dipl. sz.

Dombó (Alsó-) *Pozsony m.* IV. Béla adta Serefelnek 1262-ben, mint Galgócz vára tartozékát. — Wenzel VIII. 24.; és XII. 26.

Dombó (Felső-) *Pozsony m.* Kún László 1277-ben azt, ugyan-

azon Serefelnek (máskép Szerafin) adván, Szolgagyör vára földjének mondja. — Wenzel IX. 171.; kivonatban Fejér V. v. II. 408. l. [12]).

Écsi (Echey) *Veszprém m.* A szolgagyöri vár népei és a précók laktak itt 1277 előtt. — Fejér V. v. II. 380. 407. l.

Ebed *Esztergom m.* II. Endre korában ezen föld az itteni füvelő s halászattal együtt a galgóczi vagy más néven a szolgagyöri várjobbágyoké volt. — Knauz. Eszt. főegyh. Okmt. II. 187. l. Wenzel VII. 32.

Fűs (Fys) *Bars m.* Egy részét a madari szolgagyörvári jobbágyok birták, de már 1256-ban eladták. — Fejér IV. v. I. 99. 100.; és v. II. 363.

Gellér (Guler) *Komárom m. Csallóköz.* Szintén a szolgagyöri várispánsághoz tartozott 1258-ban. — Wenzel. II. 299. Knauz. M. E. S. I. 553—60.; Fejér IV. v. III. 443—56.

Gönyö (Geney) *Győr m.* Halászatával együtt 1213-ban a szolgagyöri vár tartozékául említtetik. — Wenzel VI. 365. l.; Haz. Okmt. I. 7.; Wenzel VI. 410.; Fejér III. v. I. 397.: Wenzel I. 197. 209.; Fejér VII. v. IV. 74.

Gyarmath (Zsitva-) (Gormoth) *Bars m.* Fejér hibásan olvassa »Bormoth«-nak, 1275-ben a szolgagyöri várnak volt földje. — Knauz. Eszt. főegyh. Okmt. II. 119; Fejér V. v. II. 241. l.

Gyorok *Nyitra m.* Erről azt írja egy 1247. évi oklevél, hogy régente a szolgagyöri népeké volt. — Fejér IV. v. I. 479.

Győr város *Győr m.* Itt szolgagyöri várnépek is laktak, kiket 1271-ben V. István király a városnak adományozott. — Fejér V. v. I. 148. l.

Gyümölcs (Gumulch) *Pozsony m. Csallóköz.* A szolgagyöri várnak volt birtoka 1270-ben. — Wenzel VIII. 295. l.

Hecse (Hecche) *Bars m.* Innen való volt egy Mihály nevü szolgagyöri várjobbágy, kit 1268-ban IV. Béla a nemesek sorába emelt. — Fejér IV. v. III. 432.; és V. v. I. 69.

Hecse (Heche *Győr m.* Ezen föld 1282-ben Szolgagyörhöz tartozott, a tatárjárás még óta akkor is lakatlan volt. — Wenzel IV. 237.

Horhi (Hor) *Tolna m.* Várongnak 1250-iki határjárásában a szolgagyöriek birtokának mondatik. — Hazai Oklevéltár 18. l.

Hrádist (Haradicha) *Nyitra m.* Egészen 1262-ig a galgóczi vár birtoka volt. — Wenzel VIII. 24.; XII. 26.

Jenö (Yeneu) *Pest m.* Már 1225-ben említtetnek az itt lakó szolgagyöri jobbágyok. Wenzel XI. 179.; Fejér III. v. II. 11.; VII. v. V. 234; X. v. II. 711.; és 1245-böl Wenzel VII. 197.; Fejér IV. v. II. 45. l. hibásan az 1249. évre.

Kátó (Puszta-) *Pest m.* E föld a fejedelemségé (ducatus) és Szolgagyör váráé volt. — Wenzel XII. 141.; Fejér V. v. I. 49.; VII. v. II. 10., 216.

Káva *Komárom m. Csallóköz.* E birtok szomszédjául 1247-ben több szolgagyöri várjobbágy van megnevezve. — Haz. Okmt. III. 9.

Keszi (Ipoly-) (Keseu) *Hont m.* Honth és Szolgagyőr várak tartozéka volt 1248-ig. — Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 372.; Fejér IV. v. II. 15.

Keszi (Kis-) (Kezeu) *Komárom m. Csallóköz.* E néven több egymás mellett fekvő birtokot neveztek, de valamennyi a szolgagyöri várjobbágyoké volt miglen 1277-ben a nemesek közé fölvétettek — Wenzel IX. 178.

Keszi (Kurta-) (Queztev) *Komárom m.* Egy része 1256-ban, Bana és Szolgagyőr várakhoz tartozott. — Knauz. Mon. Eccl. Strig I. 436.; Fejér IV. v. II. 367.; VI. v. II. 384.; X. v. III. 253.

Kulcsod (Colchud) *Győr m.* Ez a falu egészen 1251-ig Galgócz váráé volt. — Haz. Okl. 19—21. l.

Kuldó (Kuldu) *Fejér m.* IV. Béla alatt, többek közt Szolgagyőr várának is volt itt birtoka. — Fejér V. v. I. 208.

Madar (Modor) *Komárom m.* Földjén szolgagyöri jobbágyok laktak, kik közül egyet 1252-ben IV. Béla tett nemessé. — Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 395. Fejér. IV. v. II. 139., 170. 1); és 363.

Mánya (Kis-) *Nyitra m.* 1249-ben a galgóczi vármegyében (comitatus) fekvőnek mondatik. — Fejér IV. v. II. 54.

Negeuen *Győr m.* Villányi szerint[1]) a mai kulcsodi határban fekszik. — Haz. Okl. 19—21. l.; Fejér VII. v. V. 307. 346.

Olcsa (Nemes-) (Oucha) *Komárom m. Csallóköz.* Egyik szomszédjául 1268-ban Álmos szolgagyöri jobbágy van megnevezve. — Knauz. Mon. Eccl. I. 553—60. l.; Fejér IV. v. III. 443—56.

Ondrohó (Ondruh) *Nyitra m.* Innen czímezi magát 1229-ben a szolgagyöri várnak egyik centúriója. — Haz. Okmt. VII. 16.

Örs (Vrs) *Komárom m. Csallóköz.* Határául 1268-ból egy szolgagyöri jobbágy van megemlítve. Knauz Mon. Eccl. Strig. I. 553; Fejér IV. v. III. 444.

Oszúszkó (Ozus) *Nyitra m.* Galgócz várához tartozott 1262-ig. Wenzel VIII. 24.; XII. 26.

Palaznak *Zala m.* Már 1217-ben említtetnek az itteni szolgagyöri jobbágyok. — Haz. Okm. V. 8. 10; Fejér VII. v. I. 221.; IX. v. VII. 646.; és 1222-ből Fejér VIII. v. III. 260.

Petény (Petend) *Pozsony m. Csallóköz.* A már elősorolt Gyümölcs-el együtt 1270-ben Szolgagyőr várához tartozott. — Wenzel VIII. 295.; Nagy I. Anjoukori Okmt. II. 627. 633.; Fejér VIII. v. VII. 244.

Petend (Peten) *Fehér m.* Az 1260—70. év körül, Nyék és Mór szomszédjául egy petendi szolgagyőrvári jobbágy van megnevezve. — Haz. Okmt. III. 19., 20. l.

---

[1]) Győrmegye és város 69. l.

Raab *Esztergom m.* A megyében az e néven már ismeretlen birtok szomszédjai gyanánt 1279-ben a szolgagyöri várjobbágyok is elő vannak sorolva. — Knauz. Magyar Sion I. 839.; Fejér V. v. II. 408.

Ságh (Saggh) *Győr m.* V. István idejéből több itt lakó szolgagyöri várjobbágy fordúl elő. Fejér VII. v. II. 23, 73.

Sárkány *Esztergom m.* Az 1247-ben lakóiúl említett sokféle népek közt a szolga-győriek szintén elöjönnek. — Fejér IV. v. I. 445. eredetije meg van az orsz. ltárban 307. dipl. sz. a.

Szántó (Zamtou) *Komárom m. Csallóköz.* Csak 1258. óta tartozott Szolgagyörhöz, mert akkor vették meg azt, a várnak gelléri jobbágyai. — Wenzelt II. 299.

Szencse (Schenche) *Bars m.* 1258-ban említtetik, mint a szolgagyöri várnak birtoka. — Fejér IV. v. III. 464.; V. v. I. 68.; v. II. 351, 420.

Szenicz (Scynche) *Nyitra m.* Vámjával együtt 1273-ig maradt a galgóczi azaz szolgagyöri várispánság birtokában. — Wenzel IX. 12., 72., IV. 27, 37.

Sződ (Zuld) *Pest m.* Talán ez azon föld, mely 1269-ben a szolgagyöri népek birtokának mondatik. — Fejér IV. v. III. 492.

Szolgagyör (Zolgagyeur) *Pozsony m. Csallóköz.* Mint már fentebb is említém, itt 1252-ben szolgagyöri jobbágyok laktak. Fejér X. v. II. 724. l.

Szücsi (Zoych) *Pest m.* 1270-ben először említtetik a szolgagyöri vár birtokául. Wenzel XII. 141; Fejér V. v. I. 49; VII. v. II. 10; 216; Wenzel IX. 579; X. 441.

Taksony (Toxun) *Pest m.* Szücsivel együtt 1270-ig a szolgagyöri várnépek birták. Wenzel XII. 141. Fehér V. v. I. 49; VII. v. II. 10, 216; Wenzel IX. 579.

Tanya (János-) (Tuuna) *Fehér m.* Nyék és Mór szomszédjául 1260—70 körül, Welpret itteni szolgagyöri várjobbágy van megnevezve. Haz. Okmt. III. 19, 20,

Tarján (Teryan) *Győr m.* 1242-ig a szolgagyöri várhoz tartozott. — Wenzel II. 145.

Tényőfalu (Theneu) *Győr m.* Ezt a falut vallja lakóhelyének 1223-ban Endreus szolgagyöri várjobbágy. — Wenzel I. 194.

Tönye (Thena) *Pozsony m. Csallóköz.* Egy 1261. évi oklevélből tudjuk, hogy a szolgagyöri várispánsághoz tartozott, s lakói közül ketten 5 pondus fizetésére valának kötelezve. — Wenzel XI. 503.

Ürmény (Ilmer) *Nyitra m.* Egy 1277. évi tudósítás szerint egykor szolgagyöri tartozék volt. — Fejér VII. v. V. 437.

Vajk (Wojku) *Nyitra m.* Régente, még 1247 előtt, szolgagyöri várjobbágyok birták. — Fejér IV. v. I. 479; eredetije a nemz. muzeumban letéteményezett gr. Forgách Ilban.

Vecse (Vág-) (Wachu, hibásan: Wochoy vagy Wecher) *Nyitra*

m. Eddigi tudomásunk szerint ez a legrégibb szolgagyörvári tartozék. Kálmán királynak 1113. évi oklevelében fordúl elő, melyben Vecséről az van mondva: a mennyi földet itt a győriek (Gewrienses) bírnak, ugyanannyi földje van e helyen a zobori apátságnak is. Hogy itt Szolgagyört és nem Győrt kell értenünk, azt a geographiai fekvés is igazolja; azonkívül bizonyos, hogy a várnak, legalább is e tájon voltak birtokai, mert 1239-ben Sellye földnek hovátartozandósága iránt a vizsgálattal a szolgagyöri ispán bizatik meg. Hogy pusztán »Gewrienses«-nek neveztetnek, az sem okozhat aggályt, mert — mint azt Bös-nél kifejtettem — Győrnek még latinos »Jaurinum« nevét is felcseréltek Szolgagyörrel, a mi pedig már nehezebben téveszthető össze. — Fejér VII. v. V. 89.; X. v. V. 58. l. a nyitrai püspöki ltár 1410-iki átiratából, hol Zsigmond király azt is megemlíti, hogy az eredetiben illetve IV. Bélának 1249. átiratában éppen a most fejtegett helyen vakarás volt; az orsz. ltár 10. dipl. sz. átiratában pedig, mely 1592. illetve 1628-ban készült, a „*Gewrienses*" szóból már csak a *G.* van kiírva. 1239-re lásd Wenzel II. 93., 95.

Vistuk (Wystey) *Pozsony m.* A galgóczi vár birtokául van megemlítve 1270-ben. — Fejér V. v. I. 70. l. eredetije a n. muzeum gr. Forgách lban.

Zagárd *Nyitra m.* Mint már fentebb is előadtam, ez a föld, Agár galgóczi azaz szolgagyöri várjobbágyé volt 1261. és 1268-ban s neve, bővebb fejtegetésre itt nem alkalmas nyelvi alapon, tőle származik. — Az 1261-iki megvan az orsz. ltár táblai osztályában az elhalt ügyvédek után maradt iratok közt 1584. átiratban, Fasc. 130. N. 22. 44. sz. 1268-ikit Rajcsányi Ádám kéziratából lásd Wenzelnél VIII. 191. l.

Zélle (Zela) *Nyitra m.* 1244-ig a szolgagyöri várispánságnak volt tartozéka. — Wenzel II. 152.; Fejér IV. v. I. 313.

Eddigelé tehát a szolgagyöri várispánságnak hetven tartozékát ismerjük, melyek mindössze tizennégy megyében vannak elszórva. Ebből Hont, Nógrád, Zala, Veszprém, Soprony és Tolnára egy-egy, Bars és Esztergomra egyenkint négy, Fejér-re öt, Pestmegyére hét, Győrre nyolcz, Pozsonyra kilencz, Komáromra tizenegy, a Csallóközre egymagában tizenhárom, Nyitramegyére pedig tizenhat várföld esik. Még tehát ezen töredékes adatokon alapuló számítással is, a legtöbb tartozék annak a megyének jutott, a hol a várispánságnak székhelye volt, a mi különben természetes, mert a vár, ellátása végett első sorban a hozzá közelebb eső birtokokra volt utalva, főleg a várföldeknek ilyetén szertelen elszórtsága mellett. Leginkább ez az elszórtság képezi gyönge oldalát azon elméletnek, mely minden várispánságnál tisztán hadi cze-

lokat keres. Nehéz is lehetne ekkora dolgot pusztán stratégiai okokkal megfejteni. Hellyel-közzel ilyen ok is működhetett közre s bizonnyal az önkénynek is nagy szerep jutott, de azt hiszem, a fő alakitó erő a birtokviszonyokban rejlett. Nem czélom e helyen bővebben foglalkozni e sajátságos jelenséggel, de nem is tehetném. Csakis az egyes kisebb területek monographusai mondhatják meg: milyen alakulások állottak utjába a várföldek tömörségének. Az okok pedig nem lehettek mindenütt egyformák. Itt például a megye valamely részének lakatlan volta, ott a tömör nemzetségi vagy egyházi javak okozhatták, hogy a várnak földei más meg más megyébe költöztek. Mert maga ez elszóródás sem oly hirtelen, átmenet nélküli, hanem fokozatos. Igy Szolgagyőr maga Nyitramegyében feküdvén, különösnek találjuk, hogy Tolnában volt birtoka, de ha tartozékainak fentebb összeállitott jegyzékét vesszük elő — bármily hézagos is az, az adatok hiánya miatt — látjuk, hogy tolnamegyei földje veszprémi birtokához feküdt közel, ez meg a fejér-, ez ismét a pest-megyebelikhez és igy tovább. Nagyon valószínű, hogy a várföldek kezdetben annyira — mennyire compactabb egészet alkottak s a későbbi szertelenebb elterjedés még más okoknak is tulajdonitandó. Igy tudjuk hogy a várjobbágyok földeket vásároltak,[1]) másrészt pedig bár törvénnyel tiltva volt, azokat néha el is adták.[2]) De a leginkább II. Endre által inaugurált nagymérvű birtokadományozás szintén elősegité a várföldek szétszórtságát. Királyaink addig míg győzték, saját művelt földjeiket többnyire művelőikkel együtt adták oda; de később, mikor földnek és embernek hiányát egyaránt érezni kezdték, a sor az eladdig még érintetlen tőkére: a lakatlan földekre került. Jött aztán a tatárjárás, s a culturának már meghódított föld a lakatlannál is sivárabbá lőn. Puszta föld volt elég, de munkaerő hiánya annál nagyobb. Ha tehát ezentúl művelt föld — valami fontosabb helyi érdekből — lett adomány tárgyává, nagy ritkán volt s csupán egyházak részére, népe is oda értve. Legtöbb esetben a király a földet odaadta ugyan, de népeit

[1]) Például 1258-ban a gelléri szolgagyőri várjobbágyok megvették Szántót. Wenzel Á. Ú. Ó. II, 299.

[2]) Igy 1256-ban a madari szolgagyőriek eladják füsi birtokukat. Fejér IV. v. II. 363. l.

kivonván onnét, tetszésükre bízta, hogy a hol csak az országban megtelepedni akarnak, hasonló helyet válasszanak.[1]) Sokan ugyanis közölük condicionariusok, azaz bizonyos specialis munkával foglalatosak levén, mesterségükhöz tehát alkalmas helyre volt szükségük, hiszen nem mindenütt volt halászó hely s a szénégető erdejét, a pohárnok szőllejét sínylette volna. Igy munkált közre a szertelen birtokadományozás a várföldek elterjedésében s arra, hogy egyetlen birtokon is, négy-öt egymástól távol eső várnak népei laktak.[2]) A végleteknek különös találkozása, hogy éppen a sok donátió volt ilyen hatással, a mi pedig leginkább apasztotta a várföldek számát.

Ez s az ennek örve alatt elharapódzott bitorlás arra indította, IV. Béla királyt, hogy a várjogok megvizsgálására országszerte bizottságokat rendeljen. Azóta, hogy Bottka Szolgagyőrről értekezett, az itt megejtett vizsgálatról egy emlék már előkerült.[3]) Az oklevélben ugyan véletlenül éppen az illető vár neve levén kitörülve, kérdés: Galgócz vagy Szolgagyőr volt-e oda írva; de az itt, a két vár ismert viszonya miatt, nem lényeges, a minthogy magában az oklevélben is mindkettő egyenlő arányban szerepel. A vizsgálat tehát természetszerüleg mindkét várra kiterjeszkedett s azt 1255-ben, a király rendeletéből, Benedek esztergomi érsek, az időben kir. kanczellár hajtotta végre.

A mi most már a szolgagyőri várispánság belső szervezetét illeti, az egyenlő volt a többiekkel; ennek képe pedig monographusaink által már meglehetősen stereotyppá lőn. E helyen csupán a szolgagyőri főispánok chronologiáját, természetesen vegyest a galgóczialkal, állítottam össze. Ezek a következők:

1239. Péter. — Wenzel II. 93, 95. l.
1251. Ernő (Erne) fölovászmesrer. — Fejér IV. v. II. 93. l.
1257—1258. Eynard a királyné fölovászmestere; 1257-ben gal-

---

[1]) »pro ipsa (terra) ubi voluerint similem in Regno nostro« adni igér 1256-ban IV. Béla király az ő sághi hálókötőinek. Wenzel Á. Ú. Ó. VII. 422. l.

[2]) Igy 1247-ben Sárkányon laknak a sólymosok, a szolgagyőriek, a szolgaosztó udvarnokok és a pohárnokok. Fejér IV. v. I. 445. l. stb.

[3]) Haz. okmt. VII. 48 l. eredetijét a nemz. muzeum bírja gr. *Erdődy Sándor ajándékából.*

góczi 1258-ban szolgagyőri comesnek, de Fejérnél hibásan van irva »Cynard«-nak. — Wenzel VII. 467. l. — Fejér IV. v. II. 482. l.

1268. Márk. — Wenzel XI. 572. l., Fejér IV. v. III. 487. 4.)

1272. Baas. — Tkalčič. Mon. Eppatus Zagrab. I. 163. l.

1273. jul. 7. *Benedek* főétekfogó mester. Kétségen kivül *tollhiba Rajnáld helyett*, ki ezen egész éven át viselte, mind a comesi mind a főétekfogó mesteri tisztet. — Haz. Okmt. VI. 189 l.

1273—1274 augusztus végéig. Rajnáld főétekfogó mester. — Haz. Okmt. VII. 140, 142, 144, 146; Zichy Codex I. 33; Haz. Okmt. II. 12; Wenzel IV. 21, 23; IX. 16, 18, 20, 22, 23; XII. 76, 78, 80, 85; Fejér V. v. II. 102, 116. 1274-re. Haz. Okmt. VII. 151; Wenzel IV. 35; IX. 51, 54, 55; XII. 93, 95, 100, 698. Fejér V. v. II. 185, 199, 203 stb.

1274—1275. Péter fölovászmester. Haz. okmt. VI. 200; Fejér VII. v, V. 590; Wenzel XII. 90, 92, 113. Fejérnél VII. v. II, 108. hibásan van téve 1284-re; 1275. május 30-án is említtetik Péter Orsz. ltár 901. dipl. sz. *Rajnáld is említve van ezen évre.* Haz. Okmt. VI. 205. l., de ott az év hibás és nem 1275, de 1274-nek kellene lenni, mert az oklevél Kún László uralkodásának »*harmadik*« évében kelt.

1278. Rajnáld. — Fejér X. v. IV. 863. l.

1280—1283. Miklós. Állandóan galgóczi comesnek czimeztetik. Wenzel IX. 276. l., Kubinyi. Monumenta 126.

A főispánok után a rangfokozatok egész sora következett, kik közül a Szolgagyőrnél, vámszedéssel foglalkozó tárnokudvarnokok mesterének rangja emelendő ki, mert ez is erősíti, hogy az ispánság területén volt vám. Egy 1229. évi oklevélben a szolgagyőri századosok (centúriók) nagy számmal vannak elősorolva, a mi szintén érdekes combinátióra ad alkalmat. Mert ha igaz, hogy minden százados alatt száz katona állott, akkor az itt megnevezett tizenhárom százados, hadi létszámul 1300 embert képvisel, a mi pedig oly tekintélyes összeg, hogy még a XVII. században is, akármelyik végvárban számot tett volna. Tehát nem pusztán helyi érdekű most már tudnunk, hogy mikor pusztult el Szolgagyőr vára és ispánsága, hiszen hajdan az országnak oly tekintélyes védelmére szolgált. Azon ismertetett 1294-ik évi oklevél, már mint többé nem létezőről emlékezik róla, az azelőtt való legkésőbbi emlék pedig, mely még fennlétéről tanuskodik, 1282-ben kelt.[1]) Ha tehát háború

[1]) Wenzel IV. 337. l. — Már emlitém de jónak látom ujból hangsúlyozni, hogy a Knauznál Eszt. főegyh. okmt. II. 187. lapon közölt 1292. évi oklevélben »az olim fuerant Castrenses de Golgoch qui Zalgageurien-

okozta romlását, s más vélekedésre mi sem jogosít, akkor annak, 1291-ben kellett történnie, Habsburgi Albert osztrák herczegnek III. Endre királyunk ellen vívott hadjáratában. A krónikák ugyan csak azt írják, hogy Albert herczeg Pozsonyt, Nagy-Szombatot s vidékét birtokába ejtvén, a Vágig hatolt.[1]) De más okleveles adatok sejtetik, hogy Sellyétől föl Sasvárig a Vág egész vonalát támadta meg.[2]) Átkelő helyet keresett, s valószínű, hogy Szolgagyőr vára ekkor, annak kierőszakolásánál dőlt romjaiba, miknek a poszadkai halmon ma már csak végső maradványai láthatók, de régészeink figyelmét, úgy hiszem, még ezek is megérdemelnék.

TAGÁNYI KÁROLY.

---

ses alio nomine *nuncupantur*, nem 1292-re, de II. Endre korára vonatkozik.

[1]) Freher. Script. Austr. I. 480; Pez. Scriptores I. 243,352; Pertz. Monum. Germ. Script. IX. 658. stb.

[2]) Fejér C. D. VII. v. II. 195; Wenzel X. 135; Fejér VI. v. I. 291.

TÖKÖLI IMRE ÉS A BUJDOSÓK.

(Gróf *Tököli Imre* levelei. Kiadja a m. tud. *Akadémia* tört. bizottsága; sajtó alá rendezte: *Deák Farkas.*)

Tököli Imre leveleit e napokban adta ki a m. tud. *Akadémia* történeti bizottsága. A múlt ez emlékeit a Telekiek maros-vásárhelyi archivuma tartotta fönn az utókornak, — egy oly archivum, mely az ősiség eltörlése, régi jogi életünk gyökeres átalakulása után is három évtizeden át zárva maradt a buvárlás előtt. A mint az előszóból megtudjuk, Deák Farkast Szilágyi Sándor ajánlatára bízták meg a sajtó alá rendezéssel. Az *oklevél-* és *levelek*tárak szerkesztését sem csekély, sem könnyü munkának nem tartjuk. A szerkesztési ügyességben első ilyennemü kiadványaink megjelenése óta örömmel constatáljuk a derekas haladást. Minthogy igazán óhajtjuk, hogy az Akadémia által tetemes anyagi áldozattal közzétett történelmi anyag a lehető legjobb rendben, a lehető legpontosabb és hitelesebb szöveggel lásson napvilágot; s minthogy ezt megköveteli ama társaság tekintélye és jó hírneve, a melynek czége alatt e kiadványok megjelennek: pár megjegyzést nem hallgathatunk el. Sem kritikai viszketeg, sem a »kákán is csomót keresés« nem ingerelt, hogy szándékosan keresünk megrovandót. Valóban nem. Deák Farkas publicatiójában nem találni lényeges hibákat, s egészben véve, mint ügyes szerkesztőnek, őszinte dicséretünkkel adózunk. De orthographiája nem mindig következetes, interpunctirozása néhol önkényes. Annak sem tudjuk okát, hogy egy csomó levél, melyeknek datuma hiányzik ugyan, de szövegükből az évet és hónapot bizonyosan, nem egyszer a napot is nagy valószínűséggel meg lehet határozni, miért került a kötet végére?

A leveleket csinos, gonddal irt előszó vezeti be, mely a publicátió tartalmáról lelkiismeretesen tájékoztat. Mint maga is vallja, sok tollában maradt, hogy a második kötet bevezetésében lásson világot; sokat pedig az olvasó kutató kedvének hagyott fönn. E

sorok czélja a fönnhagyottakból az akkori viszonyok, a főbb szereplők vázlatos képét összeböngészni.

Midőn a Wesselényi-féle conspiratió kudarczot vallott, a forradalom szítói: Zrinyi, Nádasdy és Frangepán bakó bárdja alatt vérzettek el: a dynastia hagyományos politikája, s az olthatatlan boszúszomj zátonyra juttatták a magyar államot. Az absolutismus előtt minden út szabad, haladhat akadály nélkül és féktelenségeit — a zsarnoki rendszabályokat — mintegy authorizálja a meghiúsult forradalom. A lényegében addig is absolutisticus kormány eldobhatta álczáját, mutatkozhatott a maga igaz képében. Ok nem volt reá, hogy bár színből, tisztelje a nemzet alkotmányát. A félelem többé nem korlátolván a zsarnok hajlamot, a királyi esküvel, a lelkiismerettel könnyen megalkudtak. Egy iv papir, jámbor lúd szárnyából egyetlen toll eltörölte az alkotmány még tengődő, üres formáit; provisoriumképen német helytartóság kapta kezébe a kormányrúdat. Folyt hévvel a fékezhetetlen elemek megrendszabályozása; megnyittattak a nyomor, bűn és elégületlenség kiapadhatatlan forrásai. Dante pokla fölkerekedett az alvilágból, szörnyeivel Magyarországot árasztotta el. Az új kormány fékevesztett garázdálkodása, csak terjeszté az elégületlenséget, növelte a szabadságvágyat; olaj volt csupán, táplálta a lappangó tüzet hatalmasúl. E két motivum kiválóan alkalmas oly nagyra növelni a kétségbeesést, hogy az ember a lehetetlent is merészelje. Annyival is inkább, mert veszteni nem volt mit, nyerni ellenben mindent lehetett. Az állapotok türhetetlenek és tarthatatlanok voltak. A nemzetnek még az sem maradt fönn vigasztalóúl, hogy szabadságát a csatasíkon, kezében fegyverrel temette el. A forradalom nem vált ténynyé, hisz nehány becsvágyó férfi lelkében született, kik a közszabadság diadalától kicsinyes hiuságok kielégitését várták. Jóllehet nagy volt az elégületlenség, mégis csak egy töredék gondolt a forradalomra, annak is inkább nagyralátó, gyönge lelkű fejei. Nemezisük azonban az egész nemzet ellen fordult a *bün zsoldot*; egy ország fizette. A forradalom a helyett, hogy diadalra vezette volna a szabadságot, megsemmisítette utolsó maradványait is.

A bujdosókat csöndes falvaikból a politikai és vallásos terrorismus zavarta ki. Oly emberek, kik a puszta életre nem sokat adnak, kivált mikor azt naponként, a maga nevén nem is nevezhető zaklatások keserüvé tehetik, könnyen adják fejüket a legkétségbeesettebb vállalatra is. Önként verődtek össze jobbára a felső megyék protestans nemességéből, a mint ócsudtak a félelemből, a mint működni kezdett az önvédelem ösztöne. Nem volt zászló, a mely alá sorakozzanak; nem gondoltak ki hangzatos jelszavakat. Biztonságokért megvonultak Erdély végein, Apafi fejedelem ven-

dégszerető udvarában. Itt vajudott mint eszme, itt ölté magára a cselekvés alakját az első kurucz forradalom, hogy szent-István elkobzott alkotmányát visszaállitsa, vagy utána haljon. A siker attól függött: hajlandó-e Erdély magára vállalni a magyarság ügyét, van-e módja megnyerni annak a török jóakaratát? A remények erős vára Erdély volt. E kis állam egy század óta a magyarság védbástyája; a protestantizmus a hit kérdéseiben legalább is türelmessé tette, többször meghordozta diadalmas fegyvereit a Tisza-Duna közén a polgári jogok s a lelkiismeret szabadságának védelmében. S noha adófizetője volt a portának, viszonya inkább szövetséges, mint hűbéri.

A fényes porta és Erdély állapota ekkor azonban nem igen indokolta a bujdosók vérmes reményeit. Az ottomán birodalom napjában — noha Európában még mindig első katonai hatalmasság — mintha foltok támadtak volna. Páratlan hadseregét a százados hadjáratok kimeritették; az erélytelen szultánok, palota forradalmak, meglazúlt fegyelem aláaknázták a katonai szellemet. Ez időtájt, a vasvári kötés értelmében, békés viszonyban élt a »német király«-lyal, s a lengyelekkel és az orosszal viselt hosszú, dicstelen meddő háborút. Hathatósabb támogatást a bujdosók már ezért sem nyerhettek. Ügyöket az erdélyi fejedelem közvetítette. De sérelmeik orvoslására, a megtiprott jogok védelmére ő sem vonhatott szablyát, mivel a török eltiltotta a hadjárattól s mert tanácsosaival e kérdésben nem tudott egyértelemre vergődni. Az erdélyi államtanács két, majdnem egyenlő erejű és tekintélyű pártban oszlott. Egyik ragaszkodott a török szövetséghez; de óhajtotta, a tilalom ellenére is, hogy minél előbb, minél nyomatékosabban vettessék fontba Erdély hatalmi súlya a bujdosók ügyében. A más, talán nem kevésbé hazafias, bár nem oly népszerű párt, kezdett némi érdeksolidaritást ápolni a Habsburg-dynastiával. E párt sem volt friss keletű, nem egyszerre támadt Apafi Mihály fejedelemsége alatt; megvolt már Bethlen Gábor és a Rákócziak idejében, híveit Erdély conservativ hajlamú, kath. arisztocratáiból ujonczozta. De előbb hatalma, tekintélye, befolyása a kormányzásban kevésbé érezhető, mint akkor, midőn az államtanácsban a bujdosók ügye szőnyegen forgott.

A bujdosók már nehány évet eltöltöttek az erdélyi fejedelem vendégszerető udvaránál, tervekkel, tanácskozásokkal ölve az időt; meg a partiumban fekvő táboraikban, honnan folyvást háborgatták a német király birodalmát. Jelentősebb eredményt azonban nem vivtak ki; kalandos hadjárataik ép oly kevéssé tették hajlandóvá méltányosabb és alkotmányosb kormányzatra a monarchiát és tanácsadóit, mint a hűségben megmaradott rendek alázatos kérései.

1675-ben vezette a gondviselés a 17 éves Tököli Imrét a bujdosók közé. Már gyermekkorában bujdosónak vallotta magát, s hogy előbb nem fogott fegyvert a haza és szabadság védelmére, az az erőtelen gyermeki éveken múlott. — Viharos múltja, családi neve, érdekei jó ajánlólevél voltak a bujdosók táborában. Mint 13 éves fiu, álruhában, két szolga kiséretében, egy ostromlott várból menekült Erdélybe. A politikai és vallásos reactió beteges atyját is áldozatúl szemelte ki. Szerepe a Wesselényi-féle conspiratióban, protestanssága, óriási vagyona eléggé vádolták. Közbejött halála megmentette a vérpadtól vagy börtöntől; de árva leánykáit őrizet alá fogták, töméntelen kincsét Bécsbe vitték, és nagyterjedelmű jószágait elkobozták.

Az ifju Tökölit mindez csak ajánlhatta a bujdosóknak. — Közöttük senki sem vesztett annyit, mint ő; senkinek sem volt több oka gyülölni a politikai és vallásos absolutismust. Neki moralis indokok mintegy parancsolták, hogy ragadja meg a boszú, a megtorlás kétélű fegyverét. Atyja ostromlott várban, ágyúdörgések közt szenderült át az örökéletbe, haláltusáját megnehezítette, ajakáról a végfohászt el-elriasztá a harczolók vad zaja. Serdülő nénjeit apáczák kezeibe adták, őt — a gyermeket — földönfutóvá tették. Mindent könnyebb megbocsátani, mint első ifjúságunk sérelmeit. Ezt tudták a bujdosók s az ifjat rokonszenvvel fogadták.

A bujdosók feje, ki huzalkodásaikat mérsékelte, viszályaikat kiegyenlíté, köztük némi összetartást teremtett, már évek óta Teleki Mihály kővári kapitány volt. E férfiu jellemét és tehetségét a kortársak is, az utókor történetírói is fölöttébb különböző szempontokból mérlegelték és ítélték meg. Tény, hogy a rosszakarat jellemében és tehetségében egyaránt sok ferdíthető, sok gáncsolható vonást talál. Erélye, ügyessége, átható esze sok ellenséget támasztott kortársai között. Valljuk meg, hogy a fukarság, kapzsiság, erőszakoskodás alapos vádja alól sem a pártatlanság, sem a részrehajló jóakarat nem moshatja tisztára. — Ezek, mint embert, rokonszenvünkre kevésbé teszik méltóvá; de az ügyes politikusnak, korában az egyetlen nagyobb szabású államférfiunak keveset is ártanak. Szegényen, mint a kortársak fönhagyták, két lóval került Erdélybe; tehetsége és rokonának — a fejedelemasszonynak — jó akarata emelte őt fokról-fokra. Hogy tekintélye legyen, elkerülhetetlen volt a vagyon gyűjtés. Vagyonát hasznos szolgálatokkal szerezte, s ha olykor kelleténél mohóbban kapott az anyagi javadalmazáson, mentsége, hogy tehetségeit érvényesíteni akarta. Fukarsága azonban alig terjedett tovább a józan gazdálkodásnál. Fáradsággal szerzett vagyonát nem fecsérelte ok nélkül is; de a hol költekezés és pompa több volt üres hivalgásnál, pazarolni is tudott. A kortársak gúnyosan emlegetik egysze-

rűségét, melybe valami catoi szigor vegyült önmaga és mások iránt. Tagadhatatlan, hogy az eszközökben nem volt válogatós, ha a czélhoz érés forgott kérdésben. Vaskézzel fogott mindenhez czél és szándék közt nem habozva, s a mi akarata előtt nem hajlott, annak törnie kellett. Rövid időn a szegény, beszármazott nemes, az erőtelen és jámbor fejedelem dús és mindenható miniszterévé lőn. Zsarnokoskodott urán is bizonyára, ki erélytelensége mellett olykor makacs volt, akár egy elkényeztetett gyermek. De szükségessé, hasznossá tudta megát tenni, s az állam ügyeinek vezetésében fáradhatatlan volt. Pedig nehéz idők alatt tartotta a kormányt. A török hanyatló hatalma következtében vérszemet kapott ama párt, mely Erdélyt Magyarországgal a Habsburgok alatt egyesíteni, a katholicismus uralmát visszaállítani akarta. — Apafi fejedelem pártokra szakadt, inséges országot vett át. Hogy az aránylag rövid idő alatt meglehetősen szilárd lábra állott, Telekinek is érdeme. Jelleméből, pályájából azonban magyarázható az ellenszenv, melylyel kortársai — még a vele egy politikai véleményen levők is — róla emlékeznek. Alacsony sorsból önerejével küzdötte föl magát. A »homo novus« mindig gerenda a százados aristocraták szemében. Parvenunek nézték, ki jogaikat bitorolja. Gyors emelkedését a hatalom lépcsőin jobb szerették szerencséjéből, mint sem tehetségéből magyarázni. Értjük, hogy a kevély erdélyi aristocratia nem rokonszenvezett vele. Teleki, noha másokat szeretett fölhasználni czéljaira, a hála által nem béníttatta meg magát a cselekvésben. Sokan azért tolták csak, hogy majd fölhasználják, de azt, ki másokat eszköznek nézett, nem lehetett eszközzé alacsonyítani soha. Rossz néven vették tőle, hogy hatalmas korában magának az udvarnál, a tanácsban pártot teremtett. Szerény sorsból tehetséges, vagy legalább tevékeny embereket emelt ki. Szükséges volt ezt tennie, ha hatalmával élni akart, s erre volt joga, mert tudott élni a hatalommal. — Politikus volt minden izében, a politikusok soha sem népszerű fajtájából. Mivel oly érzelmek által nem örömest nyűgözte meg magát, melyek alkalmasak a cselekvő kéz megkötésére, ördögnek festették, ki csupán az önzés istenének tömjénez. Hibáját, gyarlóságait, a melyek voltak, oly setéten rajzolták, hogy az árnyék — erényeit — a melyekkel szintén föl volt ruházva, egészen elnyelte. — Megróva a méltánytalanságot, méltánytalanabbak amaz idők *bűnbakjánál*, a rágalmazott Teleki Mihálynál.

Teleki kezdet óta a bújdosók pártján állott, részint hazája, Magyarország iránti kegyeletből, részint politikából. Erdélyben korántsem volt új és szokatlan áramlat az elégületlen magyar rendek által korlátozni az absolutisticus uralomra törő monarchák törvény és kötés szegését. Az elégületlenek, kik az arany-

bulla egyik végzeménye alapján, törvényes téren állottak, fegyverrel is védelmezve a köz- és magán szabadság tiszteletben tartását, jó idő óta támaszkodtak az erdélyi fejedelemségre. Teleki használt is a bujdosóknak tehetsége szerint; de kezét igen kötve tartá a hadjárattól tartózkodó porta, s az az ellenzék, mely a menekülteket vendégként szívesen fogadá, de vonakodott ügyökért háborúba keveredni. Egy ideig volt fővezérük is, ámde vezérsége egy babérlevéllel sem gazdagítá koszorúját. Nem termett a hadvezérségre, s kiváltkép nem tudott vezérelni oly fegyelmetlen csapatot, mint a bujdosóké. Szathmári kudarcza, midőn az ellenségtől üzetve, fél saruját elveszté, népszerűtlenné tette a fegyveres nép előtt. — Többé nem is vállalkozik hadviselésre, bár ügyeiket még sokáig tényleg ő intézi.

A katonai főnökség Wesselényi Pálra szállott. Kényes tisztét ő sem tölté be egészen; nem bírta a kurucz erőt valami derekasabb siker kivivására egyesíteni. A mezei hadak közt nagy népszerűsége volt; de a végbeliek közt nem. Emezek egy hadnagyocska szavára jobban hajtottak a generálisénál. Nehéz is volt fegyelmet, rendet tartani a hazáért és szabadságért bujdosásnak indultak közt. A forradalmi mámor rövid időn képes türhetővé tenni bármi nélkülözést, és fáradalmat, de mint minden mámor, állhatatlan. Hősökként küzdeni, dicsően halni jöttek a hazáért s hónapokig háztól elvert ebekként kódorognak Erdély szélein. Nem a honért küzdenek, hanem a mindennapi kenyérért; gyakran kell testvérvérbe gázolni, hogy födelet kapjanak, hol fejeiket álomra hajthatják. A sanyarú elemek, s a föld inséges népe egyaránt ellenségök. A török is, a hol csak kaphatja, fogyasztja őket hite ellen. Minden, mi dicső és fényes volt képzeletben, a valóságban rongygyá mállódott. Zsold ritkán akad, a büszke paripa elaszott a sovány tápon, a czifra ruha foltossá, kérgessé vált: a katonának nincsen kedve. A kibujdosott urak illusiója is foszlófélben. A leszámolás órája csak nem akar ütni, a török és erdélyi urak szép igéi csak nem öltenek testet. Van panasz, van fenyegetődzés. Teleki néha megjelen köztük, s bár nem szeretik, nem is igen biznak benne, sem igéreteiben, mégis hamvadó reményök ilyenkor föllángol.

Tököli megjelenése a kuruczok közt új reményeket magvait hinté el. Tudták, hogy mögötte Teleki áll, s bizton hitték, hogy a régi igéretek mihamar valósággá érlelődnek. A franczia segély sem tetszett többé csupán puszta szónak; az erdélyi udvar komolyan alkudozott a XIV. Lajos megbizottjával. A diplomatiai összeköttetés XIV. Lajos és Apafi Mihály uram közt élénkebb volt, mint valaha, s némi franczia zsoldos csapat is csatlakozott a kuruczokhoz. Tököli a végbelieket csakhamar megnyerte szemé-

lyének és czéljainak. Ünnepélyesen még nem nyilvánították ugyan főnökükuek; de befolyása a katonaság és a bujdosó urak körében egyaránt nagy és nyilvánvaló volt. Ismerte a módokat, mint válhatik valaki népszerűvé. Erdélyi jószágai jövedelmeztek annyit, hogy a legénységet pénzzel, az urakat és tiszteket vendégeskedések által nyerje meg. Egyéniségében is sok vonzó volt. Még gyermek ifjú, de már évek óta bujdosik. Tud lelkesülni és tud lelkesíteni. Birja a szó hatalmát: mintegy látják a haza fájó sebeit, ha ő ecseteli. Erélye soha sem tette rideggé; a kapitányok és hadnagyok mindenikénél magasabb volt, de ő csupán jó pajtásuknak látszott; a katona félt tőle és szerette is.

Pár évet töltött a kuruczok közt jó egyetértésben a bujdosók fejével: Wesselényi Pállal. Növekvő népszerűsége és növekvő becsvágya azonban elhinté köztük a meghasonlás magvait. A tisztábban látók előtt kezdet óta világos volt, hogy a fiatal Tököli csak míg megtollasodik, játszhatik másodrendű szerepet Wesselényi mellett, lévén régi igazság, hogy két kard egy hüvelyben nem fér meg. Az iránt sem igen lehetett kétség, hogy ki lesz a győztes. Wesselényi derék kurucz, bátor, elszánt katona, tapasztalt férfiú volt; de sem tehetsége, sem oly kiváló tulajdonai, hogy becsvágyó, tehetséges vetélytársával diadalmasan mérkőzhessék. Főnökségét semmivel sem tette a katonák közt emlékezetessé; Telekinek sem dicsekedhetett különös jóakaratával, a kinek keze mindenhová elért. Tököli és Wesselényi viszálya pár hónapra megosztotta a kurucz serget, a bujdosó urakat, s noha a vita igen komoly jellegű, a kedélyeket erős izgalomban tartó, annyira nem mérgesült, hogy a kérdés eldöntését kardra bízták volna.

Tököli levelei e villongás történetét elég részletesen mondják el. Az indokokat kétségtelenül csak úgy állapíthatnók meg, ha eleget tehetnénk az »audiatur et altera pars« elvének. Mi Tököli leveleiből rajzoljuk, a mennyire lehet, jellemük és tehetségük elütő voltából magyarázva a vitát. Az alig szenved kétséget, hogy midőn a meghasonlás köztük nyilvánvalóvá lőn: el volt határozva Wesselényit lejáratni. Tökölinek Telekihez e tárgyban irott levelei azt a benyomást teszik reánk, hogy Wesselényi megbuktatása szándékos csíny volt. A már megtollasodott Tökölit ily módon akarták installálni a bujdosók vezérévé. Teleki és Tököli a módozatokra is megállapodtak. Amaz az erdélyi udvart tette ellenségévé, emez a hadakat idegenítette el tőle. A végbeliekkel könnyen elbánhatott; de a mezei hadak megkötötték magukat, s makacs kitartásuk által pár hónapra hátravetették a sikert. Ürügyet nem volt nehéz találni a villongás szitására. Ama vádak, melyeket Wesselényi ellen fölhoztak, kezdetben legalább félig sem valának bizonyíthatók. Nem volt elégült a dolgok folyásával,

talán olykor ki is fakadt, hogy jóhiszemüket megcsalják; de nem valószínű, hogy az erdélyi fejedelemtől s a portától el akart volna szakadni. Elégületlensége azonban megjárta hálónak, a melyben elfogják. Tököli, bár kezdetben elfogatási parancsot sürget ellene, valószinűen Teleki tanácsára megváltoztatja tervét, s a hadak előtt iparkodik állását tarthatatlanná tenni. Elhireszteli, hogy Wesselényi ellene bujtogat, becsületében gázol, a török előtt »*incarnatus német*«-nek rajzolja, a ki a haza ügyét meg fogja buktatni. A végbeliek körében nagy hitelre talál, hűségökről biztositják őt és pártfogóját, elhalmozzák a bizalom jeleivel, s követelik az ármánykodó Wesselényi elfogatását. Ez azonban csak erőszakkal mehetett volna végbe, talán csak is vér árán; mert a mezeiek ismételten Wesselényi mellett nyilatkoztak, s esküt tettek, hogy vele élnek, vele halnak. Hagyták hát, hogy a dolog érlelődjék, s ennél helyesebben nem is tehettek. Wesselényi neszét vette, hogy mi van ellene készülőben, s nem lévén sem elég merész, sem eléggé körmönfont cselszövő, vergődéseivel csak a hálót bogozta összébb. Hűségét azonban ismételten nyilvánitja az erdélyi udvar s a fényes porta iránt; hivatkozik arra is, hogy őt a rendek választák a hadak fejévé, a fejedelem méltóságában megerősítette, s panaszkodik, hogy méltatlanúl, álutakon akarják tisztségéből kitudni. Teleki azonban panaszait és vádjait ügyesen paralizálta, s azzal maga Wesselényi is tisztában volt, hogy az udvar Tökölihez hajlik. Mozgott tehát, hogy személyét és tisztét valami módon biztositsa. Talán nem is a bátorság hiány, hanem a lelkiismeret köté meg kezeit, hogy nem nyult oly eszközökhez, a melyek diadalra segithetik. Tény, hogy a végbeliek és Tököli támadásától tartottak, s ha azt teszi, a Tököli pártot egy időre szétugraszthatja. Önvédelemre gondolt első sorban; hitte, hogy magát félelmessé tévén, Tökölivel kiegyezhetik. Hadad várát őrséggel, éléssel látja el, hadait hűségre újabb eskükkel kötelezi, s puhatolódzik a váradi pasánál, hogy megsegitse. A török késznek nyilatkozott őt nehány szolgájával a váradi várba befogadni; de határozottan elutasított minden ajánlatot, s nem ártotta magát a vitába. Tököli előtt nem soká maradtak titokban a Wesselényi törekvései, s az erdélyi udvarnál annál buzgóbban kongatta a lárma-harangot. Leveleiből világos, hogy a halogató udvarra rá akart ijeszteni. Többször írja, hogy Wesselényi lázadást szít; becsmérli a fejedelmet; rossz nyelvével fejükre idézi a porta haragját, sőt arra is gondol, hogy alattomban a némettel megbéküljön. Nem egész valószinűtlen, hogy a zaklatott Wesselényi jártatta is efféléken a fejét. Nehány hónap óta üldözött vad, a háló mind inkább szorul, mi természetesebb tehát, hogy bármely menedéken kapva kapjon. Tököli megapasztá híveit, hévvel sür-

geti az elfogatási parancsot, s javasolja, hogy hűsége próbájául idézzék meg az udvarhoz. Ipjától, a Jediculában senyvedő Béldítől, levelet kap, s azt árulása bizonyos jeléül magyarázzák. Szenvedélyesen kifakad üldözői ellen. Vádjai közt sok az alapos, mi épen igazsága által ingerelte föl a kedélyeket. Többé nemcsak Tökölit, Telekit bírálja, hanem a fejedelmet is. Megróvja lágyságát, hogy önszántából semmin sem lendit, fölhányja jámborságát, hogy cselekedetei nem eshetnek erkölcsi beszámitás alá, mert ritkán tud róluk. A bujdosókat bizalmuk megingatásával akarta a hűségre visszatéríteni. Esküdözött, hogy őket szándékosan áltatják, hogy vérükkel kereskednek, hogy a német király Apafival szóba sem áll, s hogy Apafit a porta sem hatalmazta föl támogatásukra. Tököli szörnyülködik e vádak hallatára, mint istentelenségeket hozza forgalomba és hűségesen megírja Telekinek. Pár év múltán, midőn a bujdosók vezéri székében megszilárdult, maga sujtja hasonlókkal az erdélyi udvart és mindenható miniszterét.

Wesselényi erőlködése a végbeliek hűségén, Tököli ügyes »practicáin« megtört. A végből kiszorult, s már csak az ellenség földjén érezhette magát biztosan. Teleki sem vonakodott annyira mint előbb, az erőszaktól, hogy a méregfogat kitörjék, mely utóbb is még árthat. Wesselényi nem mert az udvarhoz menni, magát a vádak alól tisztázandó. Tökölihez fordul tehát, hogy vele egyezkedjék. Inti, ne bizzék Telekiben, ne a gyönge fejedelem vonzalmában; bizalmát kijátszák, s nem is kell nagy szorultságban lenniök, hogy a királytól mindkettőjük kiadásával vásároljanak békét. A jó egyetértés fejében igéri, hogy mutat módokat visszaszerezni magyarországi javait és megtartani az erdélyieket. Megengedhető túlzással szól a török jóakaratáról, mint a kiben egyedül bízhatnak. Ez úton sem ment sokra. Tököli talán akkor sem hajlandó egyezkedni, ha lemond a vezérségről, a mit azonban magának kötött ki, s Tökölinek a második helyet szánta. A sikernek misem ártott inkább annál, hogy kapkodott, reménytelenségét maga árulta el. Tököli láthatta jól, hogy a gyümölcs megért, egy-két rázásra ölébe hull, s bizony nem volt hajlandó visszafordulni a czél elől. Nyiltan nem utasitotta vissza az ajánlatokat, szinből alkudozott, hogy időt nyerjen.

Az alkalom nem soká váratott magára. Az 1679-iki ősz elején Wesselényi kifáradt a meddő küzdésben, hogy vetélytársával egyértelemre jusson, vagy hogy a hadakat s az udvart mellőle elvonja. Már nem bizott a fejedelmi menedéklevélben sem, s azon iparkodott hogy Erdélytől lehető távol, a hűséges mezeiek közt huzza ki a telet. Ép a hajduság felé tartott, midőn Tököli váratlanúl, vérontás nélkül elfogatta. A somlyai kapitány már értesítve volt,

hogy vendéget várjon, a kinek bántatlanságáért fejével kezeskedik. A portyázó török miatt nem vehették a somlyai vár rövidebb és biztosabb útját. Csendesen ballagott az elég nagyszámú kiséret a letartóztatott főnökkel a biztosnak vélt úton. De a gondviselés Wesselényit nem szánta a somlyai vár tömlöczére. Borbély István nevű hadnagya észrevétlenül egérútat kap, fölzavar mintegy másfél száz lovas és gyalog hajdut, s a vezért megszabaditja.

A somlyai kapitány várhatta a bejelentett vendég érkeztét, s Teleki a relatiót, hogy a fogoly rendeltetése helyén van. Tököli e véletlen miatt fölsült. Mindenekelőtt Telekit nyugtatta meg, hogy Wesselényi történetes szabadulása nem veszélyes, s hogy pár nap alatt — a mint a becsülete is paranesolja — nyakára hág. Igéretét nem válthatta be; de a veszélyt csakugyan elhárította. Fölhasználta az elfogatás által keltett rettegést, s a mezei hadaktól hűségesküt vett. Könnyen tehette, hisz kezében volt Wesselényinek két legkonokabb híve: Hamvai és Szini. Wesselényi megnyerte szabadságát, de elvesztette seregét. Kis számú híveivel, jó kalauzok mellett, a Réz vadonaiban vonta meg magát, s diadalmas vetélytársát rábeszélni törekedett, hogy őt vezérnek fogadja el. Ez ártatlan és naiv időtöltésben Tököli nem zavarta, tudta, hogy kitombolva magát, fölkeresi önként s hálásan fogadja a második helyet is. Miután megpuhitotta, miután kérdésbe sem jöhetett, hogy ki a kuruczok vezére, üldözésével fölhagyott, nem gondolt arra, hogy Erdélynek minden áron kiadja. Jól számitott, Wesselényi még az év vége előtt béke jobbal kinálta meg.

Im ez úton emelkedett Tököli a bújdosók vezérévé. Huszonkét éves volt, erélyes természet, telve becsvágygyal, hivei tehát joggal szántak neki fényes jövőt, működésétől méltán vártak a fölkelés ügyében addig példátlan eredményeket. Erély, személyes bátorság, lelkesültség szükségesek kiválóan a forradalmi hangulat ébrentartására. Az ifju Tököli nem volt ezeknek hijával, sőt valami ösztönszerű inkább, mint öntudatos, tanulmányok által fejlesztett katonai talentummal is meg volt áldva. Wesselényinek, hogy úgy mondjam, jó hangzású neve volt a fölkelők közt, de kevéssé biztak tehetségében, s a derék katona alakja elhalványúlt a ragyogó ifju mellett. Azonban igaztalanság volna Tököli diadalát csupán fényes tulajdonaiból magyarázni. Ezek megtartották számára a már kivivott diadalt, de nem egymagukban döntötték el. Ha részrehajlás nem vakit el, emelkedésében tisztán látjuk a Teleki szilárd és biztos kezét. Teleki szerette a tehetséges ifjut és szivén viselte a bújdosók ügyét. Éveken át lankadatlanúl harczolt egy makacs és hatalmas ellenzékkel, mely a bújdosók ügyét a maga mentére akará hagyni. Ha pusztán becsvágya ingerli, az emelkedésre könnyen kaphat

vertebb és népszerűbb útat is. Az igaz, hogy a bújdosók sorsát maga akarta intézni; s mert sem ideje, sem tehetsége nem volt bajlódnia a fegyveres néppel, a hadak élére Tököli állította. Valószínűen két elengedhetetlen föltételt keresett az új vezérben: legyen népszerű a hadak közt, s intéző kezét ne korlátolja. Úgy hitte, hogy e két föltételt Tököliben megtalálta. Csalódott. Tököliben több volt az ambitió, több az erő, semhogy olyan nagy észnek is, mint Teleki, eszközévé lehetett volna. Ezt azonban csak akkor tudta meg, midőn Tököli a fegyveres erő korlátlan ura volt. Küzdelem nélkül nem hagyhatta kezeiből kisiklani az ügyet, a melyért annyit fáradott, mint senki kivüle. Tökölirőt nagyon is hihető, hogy a támogató kart, majd a hálátlanságra való czélzásokat zordonabbúl útasította vissza, mint egy pártfogolttól illett. Tény az, hogy rohamosan idegenültek el egymástól az ügy nem csekély kárára. Nehéz különben határozott okát adni ellenségeskedésüknek. Valószínű azonban, hogy Telekit mélyen sértette, fölháborította az ifju kuruczvezér nagy önbizalma. Két egykorú emlékiró egy más, gyöngédebb természetű okát is fönhagyták villongásuknak. Tököli az udvarnál, sűrű erdélyi látogatásai alkalmával megismerkedett a szép Teleki Annával, Apafi Miklós fiatal özvegyével. Támadt-e köztük komolyabb viszony, váltottak-e jegyet? a mint Bethlen és Cserei állítják, nem merem eldönteni.[1]) Azonban semmi józan ok sem szól a mellett, hogy sútba dobjuk két egykorú tanu összhangzó vallomását. Mert sem a nagyravágyó, sem a földönfutó Tököli Teleki Mihályt ipnak nem csekélyelhette. És Teleki miért ne gondolt volna arra, hogy a tehetséges ifjut ily gyöngéd kötelékkel is biztosítsa terveinek. Őszintén sajnáljuk, hogy e mátkaság részleteiből semmi sem maradt reánk: mert ez világot vetne Teleki Tököli meghasonlásának okaira, magyarázná azt a folyton növekvő ideges gyülölséget, melyet sem a közös czél, sem a gyakori érintkezés el nem oszlatott. Érdekes volna tudnunk, hogy a nagyra törő kurucz vezér Rákóczi özvegyéért küldte-e vissza a jegygyűrűt? mert hogy egy Zrinyi leány kezét, a Rákócziak

[1]) Bethlen és Cserei hitelét e tekintetben *Deák Farkas* kétségbe vonta *Tököli Imre leveleihez* irt előszavában, s ezt a következőkkel indot kolja: Minthogy Bethlen és Cserei Telekit gyülölték, bántani akarták e mende-monda világgá bocsátásával. Csakhogy Bethlen »Önéletirása«, Cserei »Históriája« nem fordultak meg sem Teleki, sem a kortársak kezén, s igy a bántalom czéltalan. Nyomósabb érvnek látszik, hogy Tököli aprólékos naplóiban mátkaságáról Teleki Annával egy szó sincs, holott a sok eszem-iszom közé ezt is érdemes volt volna följegyezni. De hol vannak Tököli naplói az 1679—80. évekből, a mikor e viszony — ha csakugyan volt — komolylyá érlelődött?!

fejedelmi vagyonát gyümölcsözőbbnek ítélte a fölkelés ügyében a Teleki lángeszénél is, — az előttünk világos.

A fáradsággal szerzett kurucz vezérség azonban nem volt »könnyű és gyönyörűséges iga,« kivált az 1680-ik év telén. Olynemű megpróbáltatásokkal járt, a melyek bizton szárnyát szegik a dicsvágynak, hacsak szokatlan szívóssággal nem párosúl. Fegyelmezett hadsereget diadalról diadalra vezetni, a hősi halál bármely nemével vakmerően farkasszemet nézni: aránylag könnyű és kellemes föladat. A borostyán elnémítja az üres gyomor fájdalmait, a harcz izgalma mérsékli a maró hideget.

Tököli nem ily hadsereget vett át és nem ilynemű föladat megoldására vállalkozott. Végbeli és mezei had egyaránt fegyelmetlen nép volt, elcsigázva a meddő kalandozások által, hitevesztett a soha sem valósuló igéretekben. Tíz évi csatározás, ha a siker ragyogóbb is, mint a milyen valóban volt, kimeríti a fegyveres népet. A mezeiek, kik született katonák voltak, kevésbé fáradtak bele az eredménytelen hadakozásba a végbelieknél. Ezek visszavágytak az elhagyott falvakba, a békés nádfödelek alá: s az ekeszarva markukba bizony jobban illett a bujdoklásban rozsdafogta kardnál. Tököli vezérsége mintha új, az addiginál alaposabb remények magvait hintette volna el. A katonát a harcz izgalma, a polgárt a háborúból támadó békének reménye megelevenité. Illusió volt minden, sem háborut sem békét nem kaptak. Ez idő tájt a téli hadjárat nem volt divatban; ősz végével labancz és kurucz fegyverszünetre lépett, téli szállásra vonult. Kénytelenek voltak a sokszor kelletlen pihenővel, mert a munkálatlan föld, a kizsarolt nép nyáron át is csak alig táplálta a katonát. A gond arra is kiterjedt a föltételek megállapításánál, hogy melyik fél hol köteles tartózkodni, honnan szerezzen tápot embernek és lónak. Nem czéltalan kikötés, mert ha egymás útjába vágnak, könnyen éhen halhat mindkét fél. 1680. telén hagyján, hogy a szegény kurucz nem diadalmas csatákban fogyott, nem az ellenség vágta. Ha már beletörődött abba, hogy a török és német egyaránt ellenségként tekintse; abban zugolódás nélkül nem nyughatott meg, hogy födél nélkül daczoljon az éhhalállal. A török pártfogó és Erdély fejedelme megtagadják a maguk területén a téli szállást, labancz területre lépni tiltotta a fegyverszünet. A levegőben a levegőből élni akkor sem lehetett, kóborolnak tehát Bihartól a Dunáig föl s alá. Panaszaikra üres biztatással feleltek, s ha a szükség a fegyelmet megszegette, a büntetés bezzeg nem maradt el a zsold módjára. Tököli e válságos napokban, mikor a fölkelés ügye hajszálon állott, mikor senki sem hitt már a török igéretekben, az Erdélyből küldött biztatásokban, fényes jeleit adta a türelem- és eszélynek. Erdélyi jószágai-

ból zsoldra pénzt teremtett; példája, lelkesültsége kitartásra buzdítá a csüggedt hadakat; az üldözött, éhes csapatokat okos szigor által fegyelemben tartotta.

Őszinte csodálattal adózunk Tököli e napokban kifejtett erélyének és okosságának. Hogy a veszendőbe ment ügyet megmentse, halottaiból új életre hívja, nem habozott koczkáztatni népszerűségét. Bátorság, tapintat s nem kevés ész kellett ahhoz, hogy a hadsereget a török jóakarat s az erdélyi segély reményével zászlóik alatt tartsa. Hisz minden az ellenkezőről tanúskodott. A budai pasa, kitől a kecskeméti tanyázást előbb erőszakkal kellett kicsikarnia, valószinűen tisztes honoráriumért, parancscsal látja el, hogy a szolnoki aga a tiszai hidon seregét átbocsássa. — Szolnok azonban nem hajt a pasa parancsára, falairól az alföldi szél vörös lobogókat lenget a fáradt kurucz sereg elé, az »isten hozott«-at öreg ágyúk bömbölik. A jég gyönge volt a Tiszán, istenkísértés volt volna azon az átkelést megkoczkáztatni. Hosszú orral megindúlnak a Tisza mentén. Szent-György táján budai törökökre bukkannak, kik megfordítják a bosszús hadat, hogy jó szóval kierőszakolják a tiszai hidat. A szolnokiak pedig másodszor is a szerdár pasa szakállába kaptak, s nem bocsáták át a hadat a hidon. Ez eléggé illustrálja a török protectoratus megbízható voltát. Ámde az egri törökök a szolnokiakon is túl tettek előzékenységben. Kereken kimondják, hogy bujdosót nem türnek meg az egri szandzsákban. A szegény kuruczra formális hajtóvadászatokat rendeznek; fogyasztják őket mindenképen. A seregben nesze terjed, s nem alaptalanúl, hogy a szerdárpasa, a hatalmas szultán által csak színből pártfogoltatnak; az ellen nincs tilalom, hogy alattomban fogyaszszák őket. A lehangoltság daczczá fajúl; fegyelmetlenkedni kezdenek, kedvet kapnak az alattomos visszatorlásra. Török és kurucz panasz egyszerre fárasztja a budai pasát. Tököli meg-meginog nyergében, de erősen tartja magát, biztosan kiérzi, hol kell szigorral és hol elnézéssel orvosolni. A biztatás már nem elég, azzal nem lehet jól lakni, s a várva várt segély napról napra halad. Fölüti fejét a nyílt lázadás is, Harsányit kuruczai valami bandita vezér-formának decretálják. A népszerű kapitány elfogadja a tisztséget; kiáltványa híveihez rövid és érthető: ő ezután senki táborára nem megy, senkit nem ural; ha németet talál, németet, — ha törököt talál, törököt vág; azok a szegény legények tették őt emberré, és nem más senki, azokkal együtt akar ő magának gratiát és quartélyt szerezni.

Im az 1680. év telén a szabadság és alkotmány ügyét a franczia liliom, török hold s a kötött kezű erdélyi fejedelem egyesült pártfogása ennyire sülyeszték. Az ifjó vezér csupán magára számíthatott, erélye egymagában mentette meg az ügyet a csúfos

bukástól. Pedig nemcsak az előadott nehézségekkel kellett küzdenie, hydrával volt dolga, melynek egy lecsapott feje helyébe azonnal kettő nő. A bujdosókat nem csupán a csél-csap török barátság hozhatta ki sodrukból, hanem az erdélyi fejedelem szűkkeblűsége is. Téli szállást a végeken sem adott, de igen kemény parancsot a somlyai kapitánynak, hogy a kalandozókat a vár üregeiben ingyenszállással lássák el. A labancz is, talán tél unalmát üzendő, a kuruczok honhagyott háznépén mutogatta vitézségét. — Ezek egyenkint és együttvéve hatalmasan táplálták a közingerültséget és szokatlan próbáknak veték alá a fiatal vezért. Kiállotta diadalmasan. Türelme kifogyhatatlan, áldozatra nem fukar. Ez úton a rakonczátlankodó csapatokat fegyelemhez simitotta, lelket öntött beléjök, bálványukká magasztosúlt. A zászló elhagyást kezdetben egyetlen orvosságnak tekintette a csüggedt kurucz, mely által nyomorain segíthet. E mételye a katonai szellemnek, mely vezérsége első napjaiban, a járvány arányait ölté magára, egyre veszti a talajt és hamar megszűnik.

A szegény kiszipolyozott pór kuruczra, labanczra egyaránt bizalmatlanúl tekintett. — Félt mind a kettőtől és nem értette: miért öldöklik egymást oly megátalkodottsággal. A gyűlöletre mégis a lelkiismeretlenebb, falánk természetű labancz jóval több okot adott a szegény, bujdosó kurucz legénynél. A zsarolás vádja nem is illeti a magyart, akár kurucz, akár labancz lobogó alatt szolgált. A labancz zászlók számos idegen kalandornak adtak menhelyet; a vak szerencse elég hitvány elemet segitett a tiszti karba. E hazátlan jövevények féktelenül garázdálkodtak; vitézségük nem az ellenséggel szemben, hanem a falvak és városok ügyefogyott polgárainak kifosztásában nyilvánúlt. Önkényüktől nem védte meg a nemest sok százados kiváltsága; e fajnak ép oly kevés érzéke volt az ildom és előzékenység, mint a méltányosság, jog s a tulajdon szentsége iránt. — Csupán a nagyobb erő előtt hunyászkodott meg, gyávák a csatatéren, herosok a védtelenek között. Az állandó, zsoldos ezredek characterében e haramia-jellemvonás a legfelötlőbb. Nem megfoghatatlan miért. A katonáskodás ma életpálya, akkor csupán életmód volt; ma az egyenruhával társadalmi és becsületbeli kötelezettségek járnak, akkor csak kenyeret adott. A zsoldos hadsereg név alatt ismert intézmény nagy időn törvényben gyökerező asyluma volt a társadalom salakjának; karjai közé vetették magukat mindazok, a kik semmit sem birtak és a kik mindent, örökre elvesztettek. E hadsereget a szigorában legtöbbször embertelen fegyelem sem tudta javító intézménnyé emelni.

E körülmények fogalmat adhatnak ama nehézségekről, melyekkel az ifju Tököli vezérsége első napjaiban megküzdött. Ehhez

járúlt meghasonlása Telekivel. Érintém ez összezörrenést, melynek okai nem elég világosak. Annyi kétségtelen, hogy természetük épen nem dicsekedhetett a könnyen összeférés föltételeivel. Telekiben a nagy elme metsző gúnynyal társult, hangjában, modorában sok, mi nemcsak a hiúságot, hanem a természetes önérzetet is sértette. Tököli — s ez az ifju kor kiváltsága — patheticus; elevenjét könnyen hozzáférhető helyen tartja, idegesen érzékeny, s mindig kész a megtorlásra, még ha a sérelem csupán vélt is. Vitájuk éveken át tart, ők érintkeznek szakadatlanúl személyesen és levél utján, az őszinte megbékülés hite nélkül. — És a megbéklltetést czélzó minden kisérlet meddő maradt. Somlyai találkozásuk 1680 őszén csak ama fanyarság és kelletlenség által vált emlékezetessé, a melylyel egymás ellen tüntettek. A török jóakaratát a hadi siker és a rokonszenves egyéniség a Tököli részére vonta; Teleki a török előtt soha sem kedves államférfi, hiteltvesztett, befolyni megszünt a bujdosók ügyeibe. Im miért vette Tököli oly könnyedén Teleki elhidegülését. Momentán szüksége nem volt reá, s a jövőre sem gondolt vele. Cserei följegyzése, hogy Teleki ifju vetélytársát méreggel akarta láb alól eltenni, nem valószinütlen és mégis alig hihető. Ha Tököli e mérgezési kisérletet csakugyan megtudja, szinlelt barátságból is folytatja-e a levelezést Telekivel, s összeköttetéseit végkép csak akkor szakitja meg, midőn mint fejedelemségre törőt, megnótázzák és erdélyi javait részben Teleki örökli?

Nehány év alatt az ifjú vezér sok örvényt lábolt meg, kijárta a katonai iskolát, s megszilárditá eladdig páratlanúl a fölkelés ügyét. Már számbaveendő ellenség a bujdosó kurucz, félelmes a láng, melyet a közelégületlenség lobbantott föl. A kurucz hadi szerencse azonban csak ígéreteket csikart a dynastától. A béke óhaj ismételten megjelenik, mint tünő árny és mindannyiszor ujabb csatazaj riasztja el. A török hatalmas erőfeszitésében csak a gyönge szem nem veszi észre a haldokló vonaglását. A kolossus összedölni készül, a sarkába kapaszkodót menthetetlenül magával rántja. Nem egészen Tökölin, nem is csupán becsvágyán múlott, hogy a többszöri békekisérletek meghiúsultak. Lipót király makacsúl vonakodott az alkotmány visszaállitásának, a sérelem orvoslatnak biztositékait adni. Hogy is alkudozhattak volna komolyan, mikor Lipót király ellenfelét kicsinyelte, az meg nem bizott ígéreteiben? A kormány czéljaival annyira tisztában volt, hogy a békeföltételek megtartásának garantiáit sem a Tököli, sem senki másnak kezébe le nem teszi. Drágállották ily áron a békét. Elszédíteni Tökölit, s ez által a fölkelést elaltatni, megvalósítható gondolatnak látszott. — E szerepre Zrinyi Ilonát, Rákóczi Ferencz özvegyét jelölték ki. Zrínyi Ilona és

Tököli frigyét azonban nem e terv, hanem Tököli becsvágygyal párosúlt vonzalma szülte. Hogy a már nem épen fiatal, de még mindig szép özvegyhez mély és tartós vonzalom kötötte, az valószínű; de az meg bizonyos, hogy roppant vagyonát, a fölkeléssel összeforrott múltját sem feledte ki a számításból.

Tököli házassága s a kurucz fegyverek diadala egy időre esik. Úgy látszék, hogy az ingatag Fortuna végkép a bujdosók mellé állott. Sajnos, hogy csupán látszat, a mi után annyi időn át annyian epedtek. A kaczér istennő állhatatlanságát csakhamar megbizonyította. — A kurucz uralom rövid időn mind szűkebb körre szorúl; az imént kelő nap immár alkonyatra hajlik, a mint a török veszti lába alól a talajt. A bújdosó urak is unják bolyongani hasztalan a pusztában, visszasírnak az egyptomi szolgaság húsos-fazekai után. Tökölit nemcsak a szerencse, hanem a tisztánlátás is elhagyta. A török hatalom foszlányain jobban kap mint valaha; reményei vérmesebbek, mint a szerencse legmámorosabb napjaiban. Ez alatt megdől a két százados erdélyi fejedelemség: a politikai és lelkiismeretbeli jogok e viharverte bástyája. Tököli vállalkozik, hogy új életre kelti; de csak kudarczot vall: ő a majdnem lehetetlen föladatra kissé hebehurgyán vállalkozott. Elhagyta minden, csak optimizmusa maradt hű; reménynyel nézett a reménytelen jövőbe. Hitte váltig, hogy a fogyó török hold megtelik mihamar s vele támad az ő napja. Szerencsés temperamentuma megőrízte a csalódás heves fájdalmától; nem érezte soha a küzdelmes, meghiúsúlt élet átkát; a csalódás neki uj illuziók kiapadhatatlan forrása.

Pedig a nicomédiai hontalant elhagyta minden. Vérmes álmaiból édes valósággá csak a Zrínyi Ilona szerelme érlelődött; s ez hű maradt hozzá még a »virágok mezején« is.

A bujdosó urak részint megtértek ősi kastélyaikba, részint számkivetésben haltak el. A kurucz katona átalakúlt szegénylegénynyé, ki a társadalommal a maga szakállára viselt háborút. A szétfoszlott illuziókat névtelen költők meghatóan siratták el. — A csöndben észrevétlenül halmozódott a gyúanyag egy második kurucz-forradalom kitörésére.

Zilahi Kis Béla.

KÜLÖNFÉLÉK.

ADATOK TÜZES GÁBORRÓL.

Schwarz Berthold, helyesebben Anklitz Constantin ferenczrendű, ki vegytani kisérletei következtében a lőport feltalálta, utánzóra talált rendtársában, pater Gáborban, ki szintén vegytani kisérletek következtében hadi czélokra alkalmas gyújtó anyagot talált fel, s magának a pyrotechnikában kiváló ügyességet szerzett.

P. Gábor I. Leopold király idejében élt, és találmányait kivált Buda ostrománál 1686-ban érvényesitette. Ekkor a lőszereket leginkább a spanyol Gonzales Antal s a lőpor rontó hatalmának kifejtésében leleményes eszü Gábor ferenczi szerzetes igazgatta, kit a magyarok e miatt *tüzes Gábornak* neveztek. Emez elolthatatlan görög-tűzzel rombolta le a várfalak védkaróit; amaz saját találmányu tüzes golyókat lődözött a várba.[1])

Mivel tüzes Gábor közremüködése Budavár ostrománál annak szerencsés bevételére hathatos tényező volt, megérdemli, hogy a kézenforgó reá vonatkozó adatokat csoportositsuk.

Tüzes Gábor Buda alá, a már junius 18. óta ostromló sereghez, csak julius 26-án érkezett,[2]) hol magát közvetlen a főparancsnok: Lotharingi Károly rendelkezése alá helyezte.

Érkezése igen óhajtott volt, mert még az nap éjjelén kapott megbizást mestersége érvényesitésére. A várfalba már eddig az ágyuk által tekintélyes rés (breché) lövetett, melyet azonban a törökök erős faczölöpök alkalmazása által hozzáférhetetlenné tettek. Ezen gátok megsemmisitését kellett Tüzes Gábornak az általa feltalált gyújtószer által eszközölni.

---

[1]) Horváth Mihály. Magyarország Történelme. 1862. kiad. IV. 174.

[2]) Zenarolla albaregalei Sz.-Miklós prépostja »Giurnale Militare ouero Buda Expugnata« julius 26-án említi: »Arriuo il Padre Francischano con sue inuentioni di fusco.« 97. l.

P. Gábornak ezen megbízásáról maga a fővezér emlékezik meg naplójában,[1]) hol igy ír: »Az éjjel megkísértetett, valamint a brandenburgiak, ugy a most érkezett p. franciscanus által ujonan feltalált tűzmű által a résre gyakorta helyezett czölöpöket elégetni, mivel azonban a bajorok ezt az ő oldalukon nappal a kivánt eredménynyel megtették, ott, habár valamivel meredekebb, de nincs oly távolság, mint a mi oldalunkon, azért a törökök itt elővigyázattal voltak és alkonyatkor számos szurokkoszorút függesztettek a résre, úgy, hogy a dragonyosok, kik erre ajánlkoztak, nem férhettek alkalmatosan hozzá, és az ellenség által a mi vonalunkon túl azonnal észrevétettek; ennek következtében kénytelenek voltunk a nappalt bevárni, hogy az ágyúk törjenek nyilást a czölöpök között, és azok mellőzésével a bejáratot magunknak könnyíthessük.«

A törökök elővigyázata ekkép meghiusította, hogy a páter igyekezetét, hogy mesterségét bemutassa.[2])

Míg ismét erre alkalom nyilott, addig alkalmas műhelyében kellőleg elhelyezkedett, mely a többi tüzéri műhelyekkel együtt mai újlaki templom környékén állott. Ott állottak a brandenburgi, a császári tűzművesek és Gonzales műhely sátraik, P. Gábor a császári sátrak egyikét bírta használatul.[3]) A tűzműveihez szükséges lőport és más anyagot, szintén a császári tűzművesekkel együtt nyerte; holott Gonzalesnek külön kiadatott szükséglete. Erről a tűzanyagról szóló jegyzékek kezeskednek.[4])

---

[1]) Tagebuch der Belagerung von Ofen im Jahre 1686. Rödernél, Des Markgrafen Lud. Wilh. v. Baden Feldzüge wider die Türken. I. köt. Urkunden. 70. l.

[2]) Zenarolla prépost, anélkül, hogy a meghiúsulás okát adná, irja: »Il Padre Franciscano .... con sue inuentioni di fuoco volse abbruggiare la notte (26-ról 27-re) le palizate Nemiche supra la breccia; riusci pero con poco buon effetto, mentre, oltre il non hauer abbruggiati li pali, costo a S. A. quella proua alcuni huomini, che vi restarono morti, et alcuni feriti.« 97. l.

[3]) A »Curiose Continuation der Hung. Türkischen Chronik«-hoz csatolt térképen elöfordulnak a tüzművesek mühelyei Budától Ó-Buda felé való irányban, a következő sorrendben: »49. sz. A brandenburgi tüzművesek mühelye, 50. sz. Az úgynevezett spanyol mühely, (Gonzales Antalé.) 51. sz. A császári tüzművesek mühelye.« Itt dolgozott Tüzes Gábor is.

[4]) Esatissima Specificatione di tutti li cannoni et altri atrezzi militari etc. Zenarollanál, i. m. hol a czím: »Dell' inuentione del Spagnolo Don Gonzales« háromszor önállólag fordul elő. 191., 2., 3. ll.

Mesterségének használatára az aug. hó 16-ról 17-ére való éjjel adatott alkalom. Eddig a pater 12 embert (Musquetier) a szerrel való bánásra kellőleg oktatott, kiket a műtétre Lothringeni Károly fejenként 12 birodalmi tallér jutalom által is lelkesített. [1]) Ezek éjjel ügyesen a czölöpökhez lopódzkodtak és Gábornak utasításai szerint[2]), azokat a gyújtószerrel szerencsésen meggyújtották, úgy, hogy nagyrészt el is égtek, habár a törökök azonnal siettek az égést akadályozni és az okozott kárt pótolni, sőt azt vélvén, hogy a császáriak rohammal jönnek, igen összesereglettek a résen, mire a császáriak heves bombázásra kezdtek és nagy kárt okoztak nekik. Gábor emberei közül, kik idejekorán menekültek, csak egy esett áldozatul.[3])

E műtét jó sikerülte következtében pyrotechnicai ügyességét másként is óhajtotta felhasználni. Ugyanis aug. 26-án a pesti parton oly készletet állított fel, melynek segítségével a Duna vizéhez közeledő, vagy a pesti oldalon nyugodalmat kereső törököket kívánta megzaklatni, sőt azzal a török hajók megrongálására is czélzott. Miféle készülék lehetett ez, és mily eredménynyel működött, bővebben sem a lotharingi herczeg, ki azt említi,[4]) sem más napló le nem írta.

Másnap, aug. 27-én, új vállalatba kapott a páter, mely által leleményességét volt alkalma tanusítani. A Sz.-Gellérthegy déli tövében és Pesttől is délnek a Duna át volt hidalva, ezen híd a törökök által gyakran megrongáltatott, a mit a pater úszó gát által kívánt megakadályozni, melyet oly módon készített, hogy

---

Míg Gábor sehol sem említtetik, jele, hogy az anyagot a többi tüzérséggel együtt nyerte.

[1]) »Con la mancia di 12 Talleri per chiascheduno spinse alcumi Moschettieri ad attacare l'fuoco alle Pollizate.« Jegyzi meg Bizozeri Simplician Sz.-Pál congregatiójabeli szerzetes. V. ö. La Sagra Lega contro La Potenza Ottomana. 194. l.

[2]) »In tanto andaua il Padre Gabriel *con gran sagacita disponendo li suoi fuochi*, per maggioramente facilitate tal' intrapresa essendo del tutto caricho le due mine.« Mondja Zenarolla prépost naplójában, aug. 17-én, i. m. 140. l.

[3]) Megemlíti a herczeg főparancsnok is naplójában i. h. 88. l. Bővebben leírja a Curiose Continuation stb. i. m. tudósítója 655. l. Ugyszintén szó van erről Richards Jakab mérnök: »Journal of the Sieg and Taking of Buda« czímü művében 32. l. és »An Historical Description of the Glorious conquest of the City of Buda« 53. l., valamint más naplókban.

[4]) »Hat einen Kössel von Mörsern gemacht«, mondja Lotharingi Károly naplójában a páter e készletéről i. h. 94. l.

két-két fát kapcsolt össze vaskarikák által és ezeket horgonyokra erősitette s úgy helyezte el a Dunában, hogy az széltében általuk elzáratott s így a híd oltalmaztatott.[1]) Természetesen a hídtól éjszakra kellett ezen ágas és lombos fáknak úszni, hogy a tüzes és terhes uszókészleteket, melyeket a török a hídnak rongálására lefelé bocsátottak, felfogják.[2])

Pater Gábor kisérletei közül kétségkívül legtöbb hasznot hajtott gyújtó anyaga sikeres alkalmazása által. Az ostromlók gyakorta aggódtak a felett, mint fogják a meglepő gyorsasággal mintegy oda varázsolt czölöp-gátokat eltávolítani. Eddig azok mellőzésére két eszközt használtak, törekedtek vagy felégetni, vagy ágyuzás által feldúlni. A felégetés, a gátok mellett rakott tűz által, a legritkább esetben sikerült. A lődözés által való szétrombolás is igen csekély eredményü volt, mert alig hogy az ágyúgolyók a czölöpöket leterítették, azokat a törökök életmegvetéssel, a leghevesebb golyózápor közt ismét felállították. A pater gyújtószere azonban úgy fölperzselt minden faneműt könnyen gyuladó és olthatatlan tüzével, hogy hamuvá égett, a mi természetesen az ellenségnek nagy kárt s botrányt okozott, a támadó sereg számára pedig felette előnyös volt; mert a rohamot csak a czölöpök s karógátok mellőzésével lehetett eszközölni. E végből szept. 2. az átalános roham előtt, melylyel a vár bevétetett, szintén felégettettek a fagátok, mi nagyszerüen sikerült.[1]) Ekkor tette fel a pater müveire a koronát. Ugyanis már idejekorán bekenettek a fagátok a gyújtó anyaggal és meggyújtva, elfojthatatlan lánggal és legnagyobb hévvel égtek, úgy hogy a roham idejéig a rések hozzáférhetőkké tétettek.

Budai működése következtében Pater Gábor nevezetessé lőn s mesterséges gyújtóanyagának hatását maga Lipót császár s

---

[1]) Ugyancsak a fővezér naplójából, aug. 27-éhez. 95. l.

[2]) Midőn Lotharingi Károly naplójában négy izben említi Tüzes Gábort, a két első izben őt egyszerüen franciskanus paternek nevezi. A két utóbbi izben pedig Pater és Padre *Raphael*-nek hívja. Ezen tévedés könnyen történhetett, mert Gabriel és Rafael főangyaloknak nevei, a herczeg tudván, hogy valamely főangyalnak nevét birja a pater, azonban Gábor helyett Rafael jutott eszébe s a patert is annak nevezte. Hammer is téved (Geschichte des Osmanischen Reiches. 1835. kiad. III. k. 785. l.) Tüzes Gábor megnevezésében, midőn őt »Peter Gabriel«-nek hívja. Igy nevezi utánna Hacufler is (Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen. I. 107.) azonban a »Peter« sajtóhiba »Pater« helyett.

[3]) »Quando, dopo vn dilunio di fuochi artifiziati che consumo tutte le Palizzate, comparso il giorno del Lunedí, 2. di Settembre«, mondja a barnabita Bizozeri. i. m. 197. l.

a hadvezérek behatóbban kívánták szemlélni, e végből előttük Győrött és Bécsben kellett találmányát bemutatni, azért e czélra a Buda ostrománál felmaradt és a töröktől elfoglalt tetemes mennyiségű lőpor s más szerekből annyi engedtetett át neki, mennyit kivánt. A császári teljhatalmu bizottság ez ügyben úgy rendelkezett, hogy a mire Pater Gábor ferenczrendűnek műhelyében Győrött lőpor és más efféléből szüksége van, az számára innen oda szállittassék.[1])

Gábornak a kísérletekhez való előkészületre elég ideje volt Győrött, mert ott csak a következő 1687. évben mutathatta be mesterségét, mint arról Pethő krónikája u. a. évhez tanulságot tesz.[2]) »Nagy Győrött edgy Gábor nevű Barát mesterséges tűzi találmányokat ád elő.« Ez minden bizonynyal oly alkalommal történt, midőn Győrött magasabb vendégek tartózkodtak. Már pedig ott tartózkodtak nevezett évben május végefelé Eggenberg herczeg és Kollonich bibornok, valószinű tehát, hogy ezek előtt mutatta be Gábor találmányait.

Azonban ugyanazon krónika tanusága szerint[3]), Bécsben I. Lipót fejedelem előtt is, csakhamar a győri kisérlet után be kellett mutatnia találmányait. Gábor ez irányban szerencsés volt, mert mielőtt kisérletei által bebizonyította volna találmányai haszonvehetőségét, már megbiztak benne[4]) és gyakorlatilag alkalmazták. Nem így volt ez Gonzales Antallal, ki Bécsben két izben tett kisérleteket a fejedelem előtt, midőn másod izben, 1685 junius 8. án tett kisérletet, azon jelen volt Lotharingi Károly herczeg is és más magasranguak. Gonzales bemutatta akkor az általa feltalált ágyukat, mozsarakat, bombákat, carcasse-kat és más találmányait, s mivel ezek egy mértföldnyi távolságban is hatással birtak, és mivel 24 fontos golyókat lövő ágyúi, oly könnyü szerkezetűek voltak, hogy egy pár ló is könnyen vonhatta, igen megdícsértetett.[5]) Ennek következtében történt, hogy Buda-

---

[1]) »Compendiose Verfassung« kézirat a nemz. Muzeumban, Manuscripta germanica fol. 397. szám.

[2]) Magyar Krónika. III. k. 48. l.

[3]) Ugyanott.

[4]) Wagner, Hist. Leopoldi I. 702. l. Továbbá Bél Mátyás. Notitia Hungariae Novae. III. 404. és 419. Wagner szavaiból: »P. Gabriel e D. Francisci familia pyrotechnicae collentissimus.... *pollicitus* Graecis ignibus obicem remotum iri«, kitetszik, miszerint eddig a fővezérek előtt, még Gábor találmányának hatása a fagátak felégetése tekintetében ismeretlen volt, de *ígéretében* helyezett bizalom folytán engedték meg neki a működést.

[5]) Schenckhel. Diarium Leopoldi I. 108. l.

vára ostromához, Gonzales Németalföldről, hol alkalmazva volt, meghívatott.[1])

Több körülmény oda mutatott, hogy P. Gábor magyar volt, így például miszerint a magyarok adták neki, tűzimestersége miatt, közismereten levő nevét: »Tüzes Gábor.« Továbbá, hogy rendes műhelye Győrött volt, a hová Budáról ment, és szereit szállittatta. Ez utóbbi arra is mutathat, hogy Győr vidékéről való lehetett. Mint magyarról, érdekes volna további életadatait tudnunk.

NÉMETHY LAJOS.

HUSZONKILENCZ JELLEMZÉS.

»Handbuch des Zauberers von Unglücksthal« czímmel az aradi lyczeumnak Orczy-könyvtárában »A. 18.« sz. a. egy ívrétű 32 levélre terjedő kézirat van, mely Magyarország mult századbeli némely főurának jellemzését akarná adni rövid vonásokban. A sajátságos mű keletkezéséről semmi bizonyosat nem tudok mondani; lételét, úgy látszik, azon nagyúri szórakozásoknak köszöni, melyeknek akkortájt annyira bővében volt az előkelő világ, kivált pedig a Bécsbe vonult aristokratia.

Szoros értelemben véve, semmi fontosságra sem tarthatnak számot ez adatok, mert nem komoly jellemzések azok, hanem inkább udvarias bókok, melyek többnyire egy-egy phrasisban pukkannak el. De mert a Josephinum-korszaknak s az azt közvetetlenül követő időnek számos kitünő emberével foglalkoznak az ismeretlen bűvész mondásai, talán érdemes lesz azokat mégis szószerint bemutatnom.

Megjegyzem, hogy kéziratunkban a jellemezni kívánt főurak nevének csak kezdőbetűi vannak kitéve; más kéz azonban az illető lapok alján az egész nevet, vagy legalább annak egyik felét, fölírta.

1. *Pálffy Károly* főkanczellárról ezt mondja, mindig német nyelven: »A haza javára van minden tette; vagy a nélkül, hogy nagyságát bárkivel is éreztetné. Áldja meg a gondviselés, mely őt idáig is egyedül a haza boldogságára éltette!« Pálffy még a hazai irodalomnak előmozdítását is élénken óhajtotta. Azon franczia

[6]) Hammer, i. h. III. k. 785. l.

[7]) Hogy a ferenczrendüek Sz.-Máriáról nevezett tartományához, melynek Győr vidékén ez időben több zárdája volt, nem tartozott, az bizonyos, mert az e tartományban akkor élő P. Persich *Gábor* szigorú életmódu s ascéticus iró volt.

sorai, melyeket Voltaire Henriásának fordítójához, Péczeli Józsefhez intézett, élénk bizonyságai ennek. »Megmutatta ezzel az Úr, mily gazdag a mi nyelvünk és hogy a kifejezéseknek hathatóságában egy nyelvnek sem enged. Valóban »egy oly munkával gazdagítá meg a magyar literaturát, mely emelni fogja a haza dicsőségét« stb.[1]) S ugyanő Józsefnek halála után azonnal föl akarta szólítani Lipótot, hogy magát késedelem nélkül megkoronáztassa, a törvényes esküt letegye s a hitlevelet kiadja. — Más tekintetekben azonban nem koronázta a legszebb siker működését.

2. *Szapáry* Pálra: »Nemeslelküség és nagylelküség hevíti e kis embert, ki nem mindennapi szellemmel bír. Üzleteit gyönyörűséggel tudja párosítani.« Ez utóbbi megjegyzés Szapárynak kereskedelmi kísérleteire vonatkozik.

3. *Szapáry* József »mindenért lángol, mi igaz és olcsó. Lelki tehetségekkel van megáldva s méltatlanság volna a hazától, ha nem ügyekeznék őt örökös munkásságban tartani.« Szapáry József 1822-ben mint mosonyi főispán húnyt el.[2])

4. *Csáky* Wallburgának »testi szépsége nemes és nagy lelkét, őszinte és mély érzelmű szívét tanusitja. Ösmeri és felfogja a szent barátságot. Oh, vajha oly boldog volna, mint a hogy megérdemli!«

5. *Zichy* grófnő »gazdagon van megálva mindennel, mi őt szeretetreméltóvá teheti.«

6. *Szapáry* János »egész nemes lényének legszebb és leghűbb képe azon ritka, de jól megérdemlett általános szeretet, melyben őt minden ismerőse részesíti.«

7. *Forgách* Miklós »igaz, ritka és magasztos mintaképe az önzetlen hazaszeretetnek. Fáradhatatlanúl működött ő az egész népnek javán; nem keresett, nem is kapott jutalmat, de megtalálta a legnagyobbat — saját öntudatában.«

8. *Manfredini* grófot »királyi növendékének nemes nagysága jellemzi. Meg lehet-é eléggé köszöni, ha valaki emberszeretetet ébreszt egy fejedelem szivében?«

9. *Úrményi* József »az állam kormányát egy bölcsnek okosságával vezeti. Alapos képzettsége, munkássága és folytonos tevékenysége őt utánzatra méltó mintául ajánlja mindenkinek.« A kilenczvenes évek híres országbírájának politikai működése eléggé ismeretes.

10. *Podmaniczky* József báró, ki 1823-ban mint Bács-Bodrogmegye főispánja húnyt el, — »a legkedélyesebb ötletek-

---

[1]) Orpheus, 1790. — I., 11.

[2]) Tud. Gyüjt. 1822. — VII. 116.

nek tárháza. A társaságban keresik, szeretik, az üzletben csodálják.«

11. *Viczay* Mihály grófról, ki egyebek közt mint éremgyűjtő is ismeretes volt, ezt írja: »A bölcsnek élete nem kérkedik ismereteivel, ha még oly terjedtek is azok; barátja barátjainak. Boldog, a ki ezek közé tartozik.«

12. *Zichy* Károly »ritka, de megdönthetetlen bizonyíték arra nézve, hogy ifjú évek is megteremthetik a tapasztalt kornak legérettebb s legbajosabban eltartható gyümölcseit. Fáradhatatlan tevékenység eleveníti meg nagyszerű tehetségeit, melyekkel őt az anyatermészet oly dúsan megajándékozta. Háromszorosan boldog az az ország, melynek atyái közt ily férfiak foglalnak helyet.« A fiatal országbíró ez időben valóban megérdemelte a dicséretet.

13. *Esterházy* Károlyról: »Élvezzétek jelenlétének jóságát, mert mindenki szereti őt, ki csak ismeri.«

14. *Batthyány* Ignácz bíbornok »előítélet nélkül való pap. Egyetlen a politika művészetében, mivel oly különböző gondolkozású uralkodókat hozott egymással össze. Szeretet az az olcsó adó, melylyel neki fizetni kell.«

15. *Széchenyi* Ferencz (Istvánnak atyja) »becsületes a szó szoros értelemben.«

16. *Csáky* Juliának »már szép testi külseje is elárulja, hogy mi egy nemes és érzelmes szív előtt az ártatlanság bája.«

17. *Pálffy* Ernőre, vagyis Ernestre egy kis szójátékot csinál. »Ist ernst, wie sein Name, wo er es seyn soll; Heuter durch unlässtigen Witz, wo es die Gelegenheit fordert. Sonst gut und bider.«

18. *Pálffy* Teréz »egy a maga nemében. Elfelejti az ember, hogy testi bájait csodálja, ha szép lelkét megismeri. Nemcsak saját neme fölé emelkedik magasan, hanem a férfiaknak egy része is kicsiny hozzáképest. Boldog lesz az a férfiú, ki őt elveszi; de meg is lesz az verve, ha nem kizárólag törekszik az ő boldogitására!«

19. *Orczy* Lőrincz (Laczkó) »minden tettében nagy, a nélkül, hogy vágyódnék utána. Halála után minden ifjúnak be kellene adni hamvaiból, hogy azok őt becsületességre tanítsák.«

20. *Szapáry* Péter »a szeszélyes sors labdája. Éveinek virágában határozta el, hogy az legyen, a mivé lehet.«

21. *Batthyány* Lajos herczeg, »a Muzsák fia, ki annyi viszontagság után azért él, hogy jó gondolkozásának legbiztosabb ösvényét megjelölje.«

22. *Pálffy* Lipót őrnagy »tetőtől talpig igazán becsületes ember. Nyíltszívűség az ő szeretője. Szelleme és ötletei kimeríthetetlenek.«

23. *Kelz* I. »hű képe az őszinteségnek és a sima becsületességnek. Kiválik minden téren, csak a hízelgésben nem.«

24. *Szirmay* Antal »jó szívű, derék ember lehetne, ha a bölcsebbek tanácsát megfogadta s a hízelgés helyett az egyenes ösvényen járt volna.« Az irodalmilag különben ma is emlegetett udvari tanácsosról tehát ez a »Zauberer« olyasmit mondott, a mi alig áll ellentétben Kazinczy ismeretes nyilatkozatával.

25. *Markovics* I. »fiatalos külsejével az öregségnek az elhatározásban való állhatatosságát egyesíti. Egész lélekkel csügg minden becsületes emberen.«

26. *Somarivánál* »a megállapodott aggság a lélekben való igaz ifjúságnak erejével társúl.«

27. *Andretti* »majd lerogy az aranytól. Szíve jó. Tehát máskép is lehetne boldog.«

28. *Prónyi* Mimi »kedves és nemesszívű teremtés. Boldoggá teszi azt a férfiút, ki őt elnyeri.«

29. *Forgách* grófnénak »egész lényét a szellemnek fölséges nagysága jellemzi.«

Dr. Márki Sándor.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Johann III. König von Polen, Sobieski in Wien mit Hineinverwebung einer Geschichte der Sieben Königinnen von Polen aus dem Hause Oesterreich. Von Georg Rider Pfarrer am Rennberg. Wien, 1882. Wilhelm Braumüller. (Ára 2 frt.) 400 lap.

Kuriosus egy német könyv, ez az előttünk fekvő munka. Szerzője meg akarja irni a két százados innepre (1683—1883.) a Szobieszky János lengyel király élettörténetét s olvasóitól engedélyt kér, hogy beszője hét vagy nyolcz olyan osztrák herczegnő és főherczegné történetét is a Szobieszky életrajzába, a kik a hatszáz év óta uralkodó Habsburg-házból lengyel királynék voltak, vagy legalább a czímet viselték. Az olvasó kissé megütődik e kérés furcsaságán, de hát csak beleegyezik, mert hisz úgy se tagadhatná meg. Na, nem is kell több szerzőnek, leül a dolgozóasztal mellé s nehány hét alatt olyan történeti csevegést ir, hogy akármelyik női divatlap tárczája sem különb tartalmu. Van itt Szobieszkyről is elég, de van vagy husz-harmincz herczeg aszszonyról, ugyanannyi püspökről, érsekről, bibornokról, kanonokról, plebánusról, megszámlálhatlan mennyiségű görög, római, bajor, német stb. generalisról annyi összekuszált fecsegés, hogy az ember eltévelyedik az egymásba szőtt ezer, kétezer, hatszáz, ötszáz, kétszáz éves történeti anekdoták közt; külön tanulmány van Wallensteinről, Báthory Istvánról, Osztrák Rudolfról, Hedvigről, Nagy Lajos leányáról, Vilmos herczegről, Jagellóról, a krakkói barátokról, XI. Innocencius pápáról, Diocletian császárról, Marcus Avianusról, Hannibálról, Buda vára visszavételéről, Nerő császárról stb. stb. Kutforrásai ismeretes közkézen forgó munkák, újat csak azoknak mond, a kik nem szoktak történeti könyveket olvasni, de a mit valaha olvasgatott, azt mind lejegyezte jó szerzőnk s gondolta, hogy most organikus egészszé dolgozza fel, a mi azonban legkevésbé sem sikerült. Összekötő módja ilyen forma: Szobieszkyről mondják, hogy vén korában kertészkedett s itt eszébe jut irónak Diocletián s neki fordul Diocletiánnak s a mit tiszteletreméltó mohos könyvtárából róla olvasott és jegyezge-

tett, most mind elmondja. Vannak naivitásai, beszél egy emberről s úgy végzi: meghalt 89 éves korában s ha még csak tizenöt évet élt volna, elérte volna a 104-ik évet! valóságos Maroti. Több lengyel trónkereső halálán így sóhajtozik, ha megválasztották volna, csak 5, illetőleg 6—10 évig viselhette volna a koronát!

Egy Waldeckről, ki Bécs felszabadításánál szerepelt, említi, hogy Leopold herczeggé tette s utána teszi: csupán ennek a körülménynek köszönhetjük, hogy a Waldecki herczegség maig fennáll, mert mint grófi birtok, bizonnyal mediatisáltatott volna.

Montecuculit mértéktelenül agyon dicsérvén, nevéből *Centum occuli* anagrammát készít. Jellemzései is sajátságosak s itt mint minket közelebbről érdeklőt, csak Báthori Istvánról írt sorait idézem. »A tevékeny szellemes István, ki a megelőző négy év alatt Erdélynek Miksa császár és II. Szelim szultán által megerősített fejedelme, s a nőtlenül maradt Zápolya János Zsigmondnak ministere és trónutódja volt, hibásan beszélte a lengyel nyelvet, leginkább szeretett latinúl beszélni; s bámulatra méltó folyékonysággal és erős emlékező tehetséggel tudta idézni a tridenti zsinat végzéseit, hirtelen s váratlanúl halt meg Groduóban, e nehezen hozzáférhető, egészségtelen, rosszúl épitett kis városban a Memel vize partján, mely csak is István halála által lett ismeretes. István örömest mulatozott Groduóban, távol a királynétól, kit nem szeretett, de minden alkalommal kimutatta, hogy tiszteli, mert általa lett királylyá. Teljes férfi erejében s a birodalom nagy kárára 1586. decz. 12-én, 52 éves korában halt meg, tíz évi dicső uralkodás után, melytől a birodalom további jóllétét méltán várhatták vala. II. Filep spanyol királytól a megküldött aranygyapjas rendet nem fogadta el, mert ő csak Lengyelországnak élt s más hatalommal semmiféle szorosabb összeköttetésben sem akart lenni.« (36 lap.)

A 49. lapon jókora toll vagy sajtó-hiba van, mert azt mondja, hogy Zsigmond fia Wladislaw szül. Kakkóban *1545-ben*, holott anyja II. Ferdinánd huga volt, kik a XVII. században éltek; azt hihetnők tehát, hogy 1645-ről van szó — de nem, mert ugyanaz a Wladislaw *1632-ben* lengyel királylyá választatik.

Azt írja, hogy *Cecilia-Renata* (kit Bethlen Gábor is szeretett volna nőül venni) herczeg-asszony a *latin nyelvet ép oly jól tudta, mint saját anyanyelvét*; mikor férjhez kérték, a kulmi püspök latin beszédére, szép latin nyelven válaszolt, tudott spanyolúl is, sőt más nyelveken is, melyeket mind édes anyjától mantuai herczegné Eleonorától tanult.

Az 52. lapon megint évszám baj van. János Kazimir portugalli vice-királyt a franczíák elfogják *1608-ban* s *három év* mulva, ugymint *1640. febr. 24-én* elbocsátják?

— A 62-ik lapon forrás megnevezés nélkül állítja, hogy

II. Rákóczi György 1657-ben Lengyelországban katholikussá lett, hogy királyivá lehessen!

— A 154. lapon mondja, hogy *Horváth* és *Human* nevü grófok, a Tököly pártjáról a császár kegyét keresték, s azután a pártosoktól elfogatván, haladék nélkül lefejeztettek. Talán mondanunk sem kell, hogy e grófi családok ismeretlenek a magyar családfejlés történetében.

Még csak azt kell megemlítenem, hogy a mi jó kenyeres pajtásunk és szomszédunknak: Osztrákországnak annyi nagy államférfit, diplomatát és hadvezért ad a mi derék szerzőnk, a mennyi amaz időre egész Európának elég lett volna; minden mértéket túlhaladó dicséreteket halmoz minden idők fővezéreire, bibornokjaira stb. s aztán gyakran végzi csak az egy Villars, csak az egy Turenne stb. verte meg. De mind ez az ő bámulását legkevésbé sem zavarja.

Fő tárgyára: Szobieszky Jánosra nézve megjegyzendő, hogy egyetlen uj adatot sem hoz fel, s a krakkói akadémiának már három éves kiadványait sem ismeri; a mennyire a királyt dicsőiteni és eszményiteni igyekszik, annyira ellenséges indulattal viseltetik a franczia születésü királyné irányában — régi német felfogás — történeti indokolásról, uj adatok sorozatáról, vagy egyáltalában valami komoly történeti felfogásról szó sincs.

A munka tudományos becsre és névre nem tarthat számot, inkább csak *anekdotás-szekrény* — legalább módszere tisztán az — némi használhatóságot s életrevalóságot szerezhetett volna számára, ha valami pontos betüsoros tárgy és névmutatóval látta volna el.

K—s.

Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók XVI—XVIII. századokból. Gyulai Lestár Följegyzései. Közli *Szabó* Károly. Mártonfalvi Imre Deák Emlékirata. A Pálóczi Horvát család naplója. Közli *Szopori* Nagy Imre. (A Magyar Történelmi Emlékek második osztályának XXXI-ik kötete.) Budapest, 1881. 8-adr. 313. l.

Két leggondosabb s leglelkiismeretesebb editorunk működött közre, hogy mintaszerü kiadványt adjon a buvárok s feldolgozók kezébe. Hogyan végezték a nem könnyü munkát, bevezetéseik, jegyzeteik s az egésznek indexe mennyire felel meg a kitüzött feladatnak, szövegolvasásuk mennyire helyes, s annak nehézségeit mekkora lelkiismeretességgel oldák meg, mily bő apparatussal rendelkeztek, hogy a forrás-munka használhatóságát emeljék — annak constatálásával könnyen végezünk. Oly emberek, mint Nagy és

Szabó (talán Véghelyit kivéve, a Tört. Társulat vándor-tudósai közt senkinek sincs jobb szeme, mint nekik) nem tekintik a kiadást könnyű munkának — s a mi az ő munkájukat illeti, abban kivánnivaló nem maradt fenn.

Tulajdonkép hát azokról az új scriptorokról kell beszélnünk kiket ők vezettek be a történet-irodalomba.

A kötetet Gyulafi Lestár Följegyzései nyitják meg. Hogy Gyulafitól nagyobb történeti munka maradt volna ránk, vagy hogy csak szándékozott volna is írni, annak lehetetlenségét diadalmasan kimutatta Szabó Károly szemben Boddal Benkővel Hanerrel. Abban is igaza van neki, hogy a »Gesta Sigismundi Báthori« a Szamosközy-é, s annak egy rendkívül hibás másolata megvan M.-Vásárhelyt — melyet nekem csak azután volt alkalmam látni, hogy Szamosközy teljes kiadása már elkészült. Ami tőle fenmaradt, azok egyszerű följegyzések, egy pár történeti leírás s egy okirat-gyűjtemény, melyet ő felhasználás végett Szamosközynek hagyott. Elveszett ezeken kívül naplója, melyet Benkő még ismert. Ez bizony sajnos — de az is, mit Szabó kezéből nyerünk, gazdag forrása történeti irodalmunknak, s azért is becses, mert sok eseménynek dátumát belőle fixirozhatjuk. Aztán a miket elmond, egyszerüen, csinosan, keresetlenül tette papirra s ez olvasmánynak is kellemes. Egészen ellentéte a dagályos és áradozó Brutusnak, kinek hiu fecsegése sokszor untat, ritkán tanit s gyakran megzavar. Elegendő jó tulajdonnal bír, hogy kiadását, kivált ily gondos kiadását, történeti irodalmunkra nézve nyereménynek tartsuk.

Míg Gyulafi Följegyzéseinek az is emeli becsét, hogy udvari embertől s államférfiutól származnak: egészen más szempontok alá esik e kötet másik két írója. Főként Martonfalvay Imre deák, Török Bálint s aztán neje, majd fiai titkárja, tisztje, várnagya. Öregségében, midőn ifjú gazdái már kezdék nem is tudni, hogy mennyi szolgálatot tett ő a családnak, egy emlékiratot készitett, mely bizonyos jószág igényének támogatásául szolgált. Meglehetős bőven leírta régi élményeit s ezzel elkészité a XVI-ik század egyik legkiválóbb történeti művét. Szépen, tán kevéssé tömötten van irva, gazdag erős fordulatokkal, világos, élénk — szóval legjobb prózairóink közt foglal helyet. De nem ez főbecse a munkának, mások is irtak szépen, erős prózát, jól kitudták fejezni, a mit gondoltak — de soha senkinek sem jutott eszébe, hogy egy végvári tiszttartó életét és dolgait vázolja. Imre deák se tette volna, ha a nyomoruság rá nem viszi s hogy mily jeles munkát végzett, biz azt maga sem sejté. Ez első, még egyetlen, de jól megirt és adatokban gazdag rajza egy magyar vár XVI-ik századi beléletének, vázlatos ugyan és mondhatni több tekintetben egyoldalú s

nem is kimerítő — de kulcsot nyújt a század fenmaradt levelestáraihoz. Salamon mutatta ki a végvidéki tisztartói állás fontosságát — munkája támogatást és bővítést nyer az itt közlött adatokkal. Természetes, e munkában sok vonatkozás van köztörténeti dolgokra is: Nagy Imre jegyzetei az olvasónak felvilágosítást és tájékozást nyújtanak arra nézve — s ezek, valamint bevezetése és végszava, épen oly alapos, mint szükséges felszerelése az emlékiratnak.

A Pálóczi Horváth család naplója e család öt tagjának feljegyzéseit foglalja magában 1622—1790-ig. Az első félszázadból inkább családi magán-viszonyukra vonatkozó följegyzéseket találunk, aztán vegyesen családiak és köztörténetiek váltják fel egymást. Egy középszerű család története az, leginkább a család számára írva, s már ez is eléggé igazolná a munka kiadását, akkor, midőn a közfigyelem oly nagy mértékben fordúl a mivelődés történeti adatokra, ha Rákóczy Gy. lengyelországi útjára, a bujdosók, a Theököly és Rákóczy kor történetére vonatkozó feljegyzések még nem nevelnék is a naplók becsét.

Sz. S.

Fráter György levelezése. 1535—1551. A bécsi cs. k. állami levéltárból közli dr. *Károlyi* Árpád. (Codex Epistolaris Fratris Georgii Utyesenovicz stb.) Budapest, 1881. 8-adr. 367 l. Ára 2 frt.

A magyar történetirásnak egyetlen alakja sincs, kire nézve magában a magyar korona területén oly ellentétes nézetek uralkodtak volna, mint arra a »pauper egenus« barátra nézve, ki a Frater György nevet Európaszerte ismertté tette. Legpraegnánsabb példája ennek, hogy Horváth Mihály a 40-es években kiadott »A magyarok története« czimű koszorús művében elismeréssel adózik ugyan tehetségeinek, de jellemét legalább is kétesnek találja. Az erdélyi történetirók felfogása ezzel sohasem talált, s a csalfaság és a kétszinűség politikáját nem vetették az alvinczi vértanú szemére. S midőn a bújdosó Horváth számüzetése napjaiban a brüsszeli levéltárban Ferdinánd levelezéseinek egyrészét megtalálta, egészen más meggyőződésre jutott a szegény barát iránt. Még az 50-es években jött ki »Történelmi zsebkönyv« czim alatt, egy kötet becses tanúlmány *Hatvani* név alatt (Protmann-t kivéve, minden magyar ember tudta, ki az a Hatvani), melynek négyötödrésze Martinuzzi élet- és jellemrajzát foglalta magában. A kétszínűnek vélt ember jellemében Horváth megtalálta a kulcsot s az ekkép jellemzett Frater egészen más színben áll az olvasó előtt, mint a »Magyarok történeté«-nek Martinuzzija. De Hor-

váth a bécsi levéltárt nem ismerte. Egy tizednél több idő kellett hozzá, hogy abban kutatni lehessen, s azon okmányok, melyek a brüsszeli levéltárban nem voltak feltalálhatók, a bécsi levéltárban a kutatók rendelkezésére bocsáttattak.

Tudva van, hogy a Horvát Mihály által Brüsselben lemásolt okleveleket az akadémia a »Brüsseli okmánytár«-ban kiadta. A két első kötet legnagyobb része azon korra vonatkozik, melyben Frater György szerepelt. De épen azért, mert Brüsselben Ferdinánd actáinak csak egy része őriztetik, a gyűjtemény, különösen Martinuzzira nézve, nem teljes. — Ilyen hasznos szolgálatot tett tehát Károlyi Árpád a magyar történetirásnak akkor, midőn Frater György levelezésének azt a részét, mely a titkos levéltárban őriztetik, összegyűjtötte és kiadta, s annyival is inkább, mert a Horváth Mihály gyűjteményében és életrajzában feltűnő hézagok ebből pótolhatók és kiegészíthetők. Mondani sem kell, hogy Martinuzzi alakja ez által sokat nyert, levelezése történetirásunk elsőrangú forrása, s éles eszének és politikai bölcsességének szép monumentuma e könyv. Maga a kiadás a jobbak közé tartozik, hibátlan és lehetőleg korrekt. — Mindössze 50 példányban lévén forgalomba bocsátva, már ma is a könyvészeti ritkaságok közé tartozik. —R.

Regesták a külföldi levéltárakból. Közli dr. Marczali Henrik. Budapest. — 1882. 8. rét. XIV. 305 l. Ara 2 frt.

Marczali hosszabb időt töltött történelmi tanúlmányok végett külföldön. Bejárta Angliát, Német- és Francziaországot s különösen a levéltárakban levő magyar történelmi anyagokat tanulmányozta. Az átbúvárolt okiratokról regestákat készített s azok összegyűjtve egy meglehetős vastag kötetben világot láttak. Marczali, mikor e regestákat készítette, arra törekedett, hogy az előtte lévő anyagot, bár rövid, de jó és használható kivonatban vázolja. A külföldi követek, kivált a nevek leirásánál, természetesen sokszor tévednek s Marczali nem hitte feljogosítottnak magát, a hibákat kiigazítani. Igy bizony megtörtént, hogy itt-ott egy elferdített névvel találkozunk, de a szakember azokat csakhamar felismeri. Annyi bizonyos, hogy egyszerre rendkivül sok új és érdekes anyag jött napfényre s a ki a magyar történetnek 1371—1711-ig terjedő bármely korszakát dolgozza, az Marczali könyvét nem nélkülözheti. E munka is csak 50 példányban nyomatott s épen ezért kivált a könyvtárakat figyelmeztetjük, hogy siessenek azt megszerezni. —R.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A MÁJUS 4-ÉN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold elnökölt. Első felolvasásúl *Thaly* Kálmán czikke: »Észrevételek *Láncz*y Gyula: Széchényi Pál czímü értekezésére« volt kitüzve. Azonban a ki a czikk felolvasásával volt megbízva, közbejött akadályok miatt nem jelenhetvén meg s a czikket sem küldvén be, a felolvasás elhalasztatott. Első tárgy volt *Kiss* Béla felolvasása: »Thököly Imre és a bujdosók«, a második *Balássy* Ferencztől: »Succutus provincia, vagy megye tovább kutatása«, melyet Nagy Gyula olvasott fel. Mindkettő a »Századok«-ban fog megjelenni.

Évdíjjas tagokúl felvétettek: *Bittera* Miklós, Nagy-Szalatna, Zólyom, (aj. Leustách L.); dr. *Anyyal* Dávid, Budapest, (aj. Szádeczky L.); *Sárvári* olvasókör, (aj. Köberl János.); *Ötvös* Károly, Budapest, (aj. Szilágyi S.)

Samarjai Károly és dr. *Wagner* Lajos társulati tagok, mint társulatunk képviselői a pozsonyi Dux-ünnepélyen jelentést tettek az ünnepély lefolyásáról. Szives fáradságokért a választmány köszönetet szavazott.

Titkár jelenti, hogy *Dobóczky* Ignácz vál. tag két XVIII. sz. kéziratot, u. m. 1. Psalmista describit diaetam. 2. Tristis Musarum Caurus, SeXta SVpra DenaM FebrVI LVX postVe SeCVta, Infertur tabVLIs VnaqVe SaeVa nIgrIs.« odaajándékozta, melyek is a társulat irattárában fognak elhelyeztetni. Ezzel a gyülés bezáratott.

Pénztárnok múlt havi kimutatása már a gyülés bezárása után érkezett. Különben az a következő eredményt mutatta föl:

bevétel	4,802 frt	65 kr
kiadás	604 frt	33 kr
pénztári maradvány	4,198 frt	33 kr.

A TATÁRJÁRÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Az alább közölt rövid történelmi följegyzést Mika Sándor küldötte hozzánk, ki azt a párisi Bibliothèque Nationale kézirattárában a »Rupert sur les divins offices« cz. kéziratcsomagban (8917. sz. a.) találta egy »Praefatio Agobardi lugdunensis archiepiscopi super antiphonarium« czímet viselő kézirat utolsó lapján. Az írás jellege a XIII. századra mutat; egykorú feljegyzésnek látszik.

Feljegyzésünk becses adatokat szolgáltat a tatárjárás történetéhez, habár számadatai szerfelett túlzottak is. A három felől történt tatárbeütés közül, részletesebben az Erdély felől a Radnai szoroson való beütéssel foglalkozik. Legnevezetesebb, hogy a Sajó melletti ütközet napját feljegyezve találjuk benne (aprilis 11-ére).

Közölte e feljegyzést Wattenbach a »Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde« cz. folyóiratban (1878. f. 93. l.)[1]), azon megjegyzéssel, hogy Pertz másolta egy az epternachi kolostorból származó párisi kéziratból (Suppl. Lat. 1675.) s hogy az az akkor épen sajtó alatt volt Monumenta Germaniae Scriptores XXIV. kötetében 65. l. fog megjelenni (a mint meg is jelent, jegyzetben.) A Korrespondenzblatt és Mon. Germ. megegyező közlésétől nem egy helyen eltér Mika olvasása: azért közöljük azt egész terjedelmében, megjelölve jegyzetben az eltéréseket:

Anno incarnationis domini MCCXLI.[2]) Ipsa die resurrectionis dominice Tartari per alpes et silvas irrunpentes Rodanam quoddam opidum Ungarie intraverunt et IIII. mil. hominum vel amplius ibidem interemerunt. Eodem die alter exhercitus eorumdem tartarorum ingrediens provinciam que Burza dicitur ducem exhercitus transsilvane terue[3]) (sic) cum omnibus suis interfecit. Feria III. eiusdem ebdomade in opido quod Nosa dicitur ceciderunt ex christianis VI. mil. XIIII. Feria V. ceciderunt in villa que kůmelburch dicitur amplius quam XXX. mil. Item

[1]) Megjegyzéseket közöl hozzá a Korrespondenzblatt 1879. évf. 52. l. Gooss Károly. Megemlitjük itt az Archiv für Oest. Gesch. 1870. évf. XLII. k. 519. l. közölt »Ein Fragment über die Tataren« adalékot is, bár ettől külön álló.

[2]) A Korrespondenzblatt 1878. évf. 93. l. s a Mon. Germ. Script. XXIV. 65. l. = *1241.* Minden más szám az eredetiben római számokkal, az idézett közlésekben szavakkal van jelölve.

[3]) Az id. közlésekben kiigazitva = *terre.*

feria V. ante dominicam misericordia ceciderunt in civitate que villa hermanni dicitur plus quam C. mil. Eodem die rex ungarorum[1]) Bela habens exhercitum populi innumerabilis conflictus est bathun[2]) seniore rege tartarorum vix fuga elapsus amisit de suis dictu miserabile *CC.* mil.[3]) et amplius; et in eodem aflictu[4]) ceciderunt III. episcopi et duo archiepiscopi. Item in quodam castro quod dicitur cluse ceciderunt[5]) infinita multitudo ungarorum. Idem contigit varadino et in villa que[6]) dicitur forum-thome[7]) et in alba civitate transilvana et in villa Zaliz.

Magyarúl:

Az Urnak 1241. esztendejében az Úr feltámadása napján (márcz. 31-én) a tatárok a havasokon s hegyeken át betörvén Magyarországba, Radna városára ütöttek s ott négy ezer embert, vagy többet megöltek. Ugyanazon napon a tatárok más serege a Barczaságnak nevezett tartományt lepvén el, az erdélyi sereg vezérét az övéivel együtt legyilkolta Ugyanazon hét keddjén (april 2.) Besztercze nevü városban elesett a keresztyének közül 6014. Csütörtökön (april 4.) a Kűmelburch (Kükelburg? Küküllővár) nevü városban elesett több mint 30,000. Ugyancsak Misericordia vasárnap előtti csötörtökön (april 11.) Nagyszebenben több mint 100,000. Ugyanazon napon Magyarország királya Béla a körülötte levő számtalan nagy sereggel megütközött a tatárok idősebb királyával Bathunnal, de ő maga is futással alig menekülhetett, elveszitve az övéi közül, a mi még kimondani is borzasztó, 200,000, sőt többet. Ebben az ütközetben elesett három püspök és két érsek. Szintúgy a Kolozs nevü várban végtelen nagy számú magyarság esett el. Hasonlókép történt Váradon, Tamáshidán, s az erdélyi Gyulafejérvár városban s Zaliz (talán Salzburg = Vizakna) faluban.

---

[1]) Id. h. = Ungarie.

[2]) Id. h. = conflicturus cum Bathun.

[3]) Id. h. = *decem* milia (Hogy is illenék a »*decem* milia«-hoz a »dictu miserabile«, mikor fentebb »C. milia«-ról is beszél minden szörnyüködés nélkül.)

[4]) Id. h. = conflictu.

[5]) Id. h. = Clus*a* ceci*dit*.

[6]) Korr. = quod (sic). Mon. Germ. = quod.

[7]) Id. h. = *fratrum Thonie*. Pertz azt hiszi: »Theotonie« volna olvasandó. (Forum-Thome = Tamáshida).

TÖRVÉNYJAVASLAT

a gyula-fehérvári káptalani és kolozs-monostori conventi erdélyi országos levéltáraknak, a magyar országos levéltárral egyesitéséről.

1. §. A gyulafehérvári erdélyi káptalannak gondviselése alatt levő gyulafehérvári káptalani és a Kolozsvárt levő kolozsmonostori conventi erdélyi országos levéltárak a magyar országos levéltárral egyesittetnek és Buda-Pestre szállittatnak. 2. §. Jelen törvény azonnal hatályba lép. 3. §. Jelen törvény végrehajtásával a belügyminiszter bizatik meg.

Indokolás. Az erdélyi két hiteles levéltár lényegesen különbözik a magyarországi hiteles helyek ugynevezett országos levéltáraitól. — Míg Magyarországon a hiteles helyek megmaradtak napjainkig a római katholikus káptalanok és conventek kezében: Erdélyben a reformatio secularizálta a gyulafehérvári káptalani és kolozsmonostori conventi levéltárt és azok kezelését három-három, a fejedelem által kinevezendő világi emberre bizta (Approb. C. IV. R. XVIII. czim), egyúttal azonban valóságos országos, vagyis állami levéltárakká tette, a hová a törvények eredeti példányai (Approb. C. III. R. XII. czim), a liber regiusok (Comp. Const. IV. R. XIII. czim) az adó- és dézsma-lajstromok (Appr. C. II. R. X. czim 4. czikkely, III. R. II. czim 9. czikkely) leteendők voltak. Megszűnvén Erdély függetlensége, III. Károly király 1729-ben, még mielőtt a törvényhozás megszüntette volna a katholikus egyháziakat kizáró rendelkezést, a két levéltárt a gyula-fehérvári erdélyi káptalan gondviselése alá helyezte, de nem egészen úgy, a mint a secularizátió előtt volt. A káptalannak igazgatása mellett ugyanis, melyet a Kolozsvárra került kolozs-monostori conventi levéltárra nézve egy kanonok, mint conservator gyakorolt, a levéltárnoki teendők Gyula-fehérvárt két — egy katholikus s egy reformatus — a kolozsmonostori levéltár tekintetéből pedig három: egy katholikus, egy református, egy unitárius világi requisitorra bizattak. E rendeletileg teremtett állapot, mely tulajdonkép sem a reformátió előtti, sem utáni állapotnak nem felelt meg, nem változott az 1744. VII. t.-cz. után sem, mely az approbatáknak a papságot kizáró rendelkezését megszüntette, megmaradt mai napig s annak megváltoztatása csak azért indítványoztatik törvény útján, mert némely oldalról abbeli aggodalmak merültek fel, mintha az állapotnak megváltoztatása közigazgatási úton eszközölhető nem volna. A mi a törvényjavaslatba foglalt intézkedésnek érdemét illeti: az, nem is tekintve, hogy e két levéltár részben az Erdéllyel a fejedelmi korszakban kapcsolatban volt magyarországi részekre is vonatkozik, szükségképi következménye az uniónak. Erdélynek Bécsben volt kanczelláriai, Kolozsvárt volt fökormányszéki, Nagy-Szebenben volt kincstári levéltára már is Budapesten vannak s ezek mellől magának

Erdélynek közigazgatási és még inkább tudományos érdekei tekintetéből nem hiányozhatnak Erdélynek tulajdonképeni országos levéltárai. E két levéltár, két külön városban, dolgozásra, kivált a hidegebb és homályosabb évszakokban nem alkalmas templomhelyiségekben ugyszólván tisztviselők nélkül — az öt requisitor közül már három meghalt, kettő a hetvenedik éven jóval felül van — jelen állapotában meg nem maradhat. Minden mást mellőzve, ha Erdélyben hagyatnék: gondoskodni kellene alkalmas mellékhelyiségekről, a hol dolgozni lehessen; alkalmas tisztviselőkről, kik a közönség szolgálatára mindig készen álljanak s s kiket ezért nagyobb javadalmazással kellene ellátni, mint a mostani requisitorokat, a kik 84 frt évi fizetéssel díjaztatnak, mig a magyar országos levéltárral való egyesítés esetében mind e bajokon minden újabb költség nélkül segítve lesz.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— Az »Erdélyi Muzeum« egylet ápr. 17-én délelőtt tartotta meg ez évi rendes közgyülését. A közgyülést *Nagy* Péter alelnök nyitotta meg. Örömmel tett említést az egylet gyarapodásáról mind anyagilag mind szellemileg. Hangsúlyozta, hogy az egylet a könyvkiállításon igen előnyösen van képviselve, amennyiben gyüjteménye mind gazdagság, mind a ritka példányok tekintetében első helyen áll. Az elnöki megnyitó után *Finály* Henrik olvasta fel titkári jelentését. — Megemlíti az egylet tőkéjének gyarapodását az »Országház-alap« által; továbbá hogy Ujfalvi Sándor végrendeletileg egy csomagot adott át a pénztárnoknak, hogy azt halála után 15 évvel bontsák fel. A múlt évben lejárván, felbonták a csomagot s 4 kötet kéziratot találtak benne. Kiadták egy albizottságnak. 1884-ben üli meg az egylet 25 éves fennállásának emlékét. A titk. jelentés után a pénztárnoki jelentés következett. — *Szabó* Károly olvasá fel ezután a könyvtári jelentést. — A könyvtár jelenleg 41.116 kötetből áll. Az idei szaporulat 470 kötet. A czimtározás ez év folytán befejeztetik. Ezután a tárak állapotáról olvastattak fel jelentések, valamint a természettudományi szakosztály működéséről. Dr. *Finály* Henrik az érem- és régiségtár állapotáról tett részletes jelentést. A költségvetés tárgyalásánál felszólaltak az »Erdélyi Muzeum« lap ellen, hogy azt meg kellene szüntetni, a mi valóban csak sajnálandó lenne, mert ez tartja fenn a nagy közönség és az egylet közt az érdeklődést s tudományos munkálatainál fogva is kár volna érte. A dotatio felemelés t 200 frttal, s igy az 1000 frt segélyt megszavazták neki, a lap beszüntetésére vonatkozó indítványt pedig a választmányhoz tették át. Dr. *Finály*

Henrik azon indítványt terjezti, hogy 84-ben betelvén a muzeumegylet fenállásának 25-ik éve, ülje meg az egylet ezen évfordúlót ünnepélyesen s hatalmazza fel a választmányt, hogy ez részletes javaslatot terjeszszen ez ügyben a jövő 1883-iki közgyülés elé. Az indítvány egyhangúlag elfogadásával elnök a gyülést feloszlatta.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRS. rendes havi választmányi ülése volt márcz. 29-én. Elnökölt Rácz Athanáz, alelnök, ki az ülést megnyitván, a titkár: *Varjassy* Árpád felolvassa a múlt havi jegyzőkönyvet. Ezután *Pontelly* Isván főtitkár felolvasta jelentését. A társulat igen becses darabokkal szaporodott a tószegi praehistorikus lelet odaajándékozása által. Az érem- és bankó-gyüjtemény, valamint a könyv- és okirattár érdekes darabokkal gazdagíttatott. A jelentés felolvasása s a pénztárnoki kimutatás után *Pontelly* olvasta fel értekezését: a tószegi neolith lelettárgyakról, mely értekezés a közönség tetszésében részesült. A szives adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatván, elnök azzal zárja be az ülést, hogy ápr. 3-án fogja megtartani a muzeumegylet alakuló gyülését.

— A DÉLM. TÖRT. ÉS RÉG. TÁRS. rendes havi választmányi ülést tartott apr. 26-án *Rácz* Athanáz elnöklete alatt. A gyülés megnyitása s a múlt havi jegyzőkönyv hitelesítése után *Pontelly* István főtitkár felolvasta jelentését. Jelenti, hogy a könyvtár rendezését befejezte, valamint hogy a társ. ez idei naggyülésére a régiségtár is végleg rendezve lesz. A régiségtár becses darabokkal gyarapodott, valamint az érem- és bankógyüjtemény. A könyv- és okirattár is gyarapodott. A főtitkári s pénztári jelentés után *Stancsa* Gyula tanár felolvasta »A festészet müszaki fejlődéséről« cz. tanúlmányát, mely tetszéssel fogadtatott. Az adományozóknak jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatván, a gyülés berekesztetett.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI MUZEUM-TÁRSULAT életbelépte tésére vonatkozólag apr. 3-án tartatott meg az előértekezlet *Ormós* Zsigmond főispán elnöklete alatt. Elhatározták, hogy az alapító tagdíj 200 frt legyen, az évi tagdíjat a szeptember vagy októberben tartandó alakúló közgyülésen határozzák meg. Az alaptőke már most is majdnem 12.000 frt. A megerősített alapszabályokat legközelebb kinyomatják.

— A SOMOGYVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI S TÖRT. TÁRSULAT első évkönyve (1879—81 évekre) megjelent. A társulat 1877. nov. 5-én tartá alakuló gyülését, de működését 1879-ben kezdte meg. E működés két iránya: muzeumot gyüjt leginkább a vármegyében található régiségekből s tör-

téneti emlékekből és vándorgyülések utján ébreszti az érdeklődést, történetirást, de kivált a megyére vonatkozó ismereteket terjeszti. 1879 óta rendszeresen megtartattak ezek a gyülések s azoknak eredménye a jelen érdekes és változatos tartalmu évkönyv, mely 2 tábla rajzzal van ellátva s melyről bővebben is fogunk szólani. Az alakuló közgyülés nov. 6-án volt, melyen Lipp Vilmos tartott felolvasást. A társulatnak 145 tagja van; ezek közül 11 alapitó. Elnöke *Kacskovics* Sándor s titkára *Melhárd* Gyula. A választmány 30 tagból áll. A tagdij egy évre 2 frt, az alapitvány 50 frt. A muzeum adomány és vásárlások által szépen gyarapodik: van 289 műbecsesel biró tárgy, 13 öskori állat s növény-maradvány, éremgyüjtemény, okirat gyüjtemény s könyvtár. Szóval az egylet gyarapszik s főrendeltetését, hogy a megyei történelmi emlékeket megmentse a megye számára, sikkerrel teljesiti.

— A HUNYADMEGYEI TÖRT. ÉS RÉG. TÁRS. dr. Sólyom-Fekete Ferencz buzgó és szakavatott vezérlete alatt mind nagyobb virágzásnak indúl. Legujabban a közoktatási miniszter a várhelyi amphiteatrum és az ujabban felfedezett Mithras-templom feltakarására 500 frtot engedélyezett. A munkálatok megkezdésére Torma Károly vállalkozott.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† FOGARASSY MIHÁLY, erdélyi püspök, társulatunk alapitó tagja, márt. 23-án 82 éves korában jobblétre szenderült. 1833-ban gyulafehérvári kanonokká neveztetvén ki, mint ilyen: »Az erdélyi püspökről polgári tekintetben« czimü történeti munkát adta ki Bécsben. Egy régi vitás kérdéshez szólt hozzá, hogy van-e joga az erdélyi püspöknek a főkormányszék tanácsában mint első tanácsos részt venni. Gazdag jogi és történelmi ismerettel s higgadt mérsékeltséggel szólott a kérdéshez, s a munka a maga idejében méltán nagy feltünést okozott. A boldogult nagy kedvelője volt a tudományoknak, főkép a történettudománynak. Valamint életében minden alkalommal kimutatta vonzalmát, utolsó müve is hasznos szolgálattétel volt a történettudománynak. Ugyanis Kolozsi Antal prépposttal megiratta az erdélyi püspökség egyházainak történetét s azt az 1882-iki »Schematismus«-ban kiadatta. E munka, melyre még visszatérünk, valóban becses forrásmunkát képez, mert nemcsak a régibb nyomtatásban megjelent adatokat dolgozza fel, hanem azokat is, melyek levéltárakban s az egyházi irattárakban vannak szétszórva. Megjelenését

nem érte meg, de kinyomatott íveit bizonnyal látta. Nagy és gazdag könyvtárát a Batthyányi-intézetnek hagyta. Nyugodjanak porai békében.

— Az országos heraldicai és geneologiai társaságra szépen gyűlnek az aláírások. Úgy vagyunk értesülve, hogy már 200-nál több jelentkezett, azok közül többen 500 frtos alapítók. A mint a szám a 250-et eléri, alakuló közgyülés fog összehivatni.

— Bük László földbirtokos az Akadémiánál igen szép alapítványt tett. Ugyanis Tótiban levő 330 holdat tevő erdőségét az Akadémiának adományozta oly feltétel alatt, hogy az erdő adassék el, a begyült összeg, mint külön alapítvány kezeltessék, s a kamatok csatoltassanak az alaptőkéhez mind addig míg ez oly összegre nő fel, hogy a kamatokból pályadíjakat lehessen kitüzni történelmi monographiákra. Egymásután 9 monographia irassék: 1. A Hunyadiak-kora folytatása a mohácsi vészig. 2. Térkép Magyarország 3 részre oszlásáról, szöveggel. 3. A protestantismus története a XVI. és XVII-ik században a szathmár békéig. 4. Erdély története a nemzeti fejedelmek alatt. 5. A török hódoltság története. 6. és 7. Magyarország története a XVI. és XVII-ik században. 8. A Rákóczy-felkelés. 9. Magyarország és Erdély története II. Józsefig. E monographiákat az Akadémia nyilt pályázat, vagy egyenes megbízás után készittesse el. Ez alapítvány az aprilisi összes ülésben bejelentetvén, az Akadémia által hálás köszönettel fogadtatott.

— Az Akadémia a folyó évre tett tagajánlatokat egy kis füzetben kinyomatta. Összesen a 3 osztályba 35 új tagot ajánlottak. A történelmi és régészeti irók közül ajánltattak: Ballagi Aladár, Hampel József, Kőváry László, Lehoczky Tivadar, Marczali Henrik, b. Nyáry Jenő, Pulszky Károly, Szentkláray Jenő, Thallóczy Lajos.

— Az országos könyvkiállítás épen füzetünk megjelenése napján fog bezáratni. Az érdeklődés — kivált azon órákban midőn Csontosi népszerü magyarázatokat tartott, — folyton igen nagy volt; a Kalauz ezer példánya két hét alatt elkelt. Ennek következtében a Kalauz, mint »Könyvkiállítási Emlék« második javított s bővített kiadásban a Kiliáni Frigyes bizományában megjelent.

— A természettudósok f. évi aug. havában nagygyülésöket Debreczenben fogják tartani Ezen alkalomra Hajdú-megye ki akarja adni rövid monographiáját. A monographia összeállitásával dr. Varga Géza főorvos bizatott meg. A tört. részt illetőleg:

1. Hajdú-megye alakulása s az azóta lefolyt nevezetesebb mozzanatok megirására felhivatott Kálmán György főjegyző.

2. A Hajdúkerület történetének megirására felkéretett Sílye Gábor úr.

3. A Bihar- és Szabolcs-vármegyéből átcsatolt részek nevezetesebb történeti mozzatainak megirására felkéretett Kiszelák Sándor nádudvari r. kath. lelkész ur.

4. Heves-megye területén található ősrégi halomrendszer megirására s térképpel világlatba helyezésére felkéretett Csapó Ferencz kir. főmérnök ur.

— Marczali H. munkája »Magyarország II. József korában«, melyet a szerző a M. T. Akadémia Történelmi bizottságának megbizásából készített, az első kiadásban pár hó alatt elfogyott. Az Akadémia könyvkiadó bizottsága most új kiadást rendez sajtó alá, cabinet-alakban, tehát a vállalat többi kiadásai rendes alakjában. — S oly rendkivül olcsó áron, mely a megszerzést mindenkinek lehetővé teszi. Az egész munka 1 kötetben fog világot látni, bolti ára füzve 6 frt lesz, de az akad. könyvkiadó vállalat pártolói díszes kötésben 4 frt kedvezményi áron kapják. A munkát a »Századokban« Pulszky Ferencz ismertette — azok után, a miket ő mondott, nem szükség olvasóinknak ajánlani, — s épen ezért elégnek tartjuk csak azt idézni előfizetési felhivásából, mit szerző a II. kötet tartalmáról mond. — »A második kötetben a császár müve lesz leirva; mint igyekszik átalakitani a franczia philosophia nagy eszméi szerint Magyarországnak alkotmányát majd egyházi és müveltségi, végre gazdasági viszonyait. A fősúly annak kimutatására van helyezve, mint vonta maga után szükségkép a reform megkezdése a magyar alkotmány százados épületének fokozatos lerontását és mint szenved hajótörést a nagy és magasztos terv az emberek és az országos viszonyok activ és passiv ellenállásán.«

— »Magyar Plutarch. Uj Magyar Athenás« czim alatt Aigner Lajos kiadásában Sz. *Kiss* Károly egy füzetes vállalatot indított meg, mely az újabbkori magyar prot. egyházi irók életrajzgyüjteményeit adja. Havonkint 2 füzet fog megjelenni, az előfizetés 6 füzetre 3 frt. Az egész körülbelől tiz füzetre van tervezve, minden füzet 64 lapból fog állani. Alakja nagy 8-adr, s a kiállítás díszes. — Minden füzet egy arczképpel lesz diszitve. Az első füzetnek az A. betüt egészen s a B. nagyrészét magában foglalja. Több kimerítő terjedelmü életrajz van benne, s Bod Athenasának folytatását képezi több tekintetben. Minden irónál munkái is fel vannak sorolva. Az egész gonddal van összeállítva s hasznos forrását fogja képezni irodalomtörténetünknek.

— Garamszegi Géczi Péternek, régi közéletünk egyik veterán bajnokának halálát nem régebben hozták a lapok. — Emlékbeszédet sirja felett Dobsa Lajos tartott, s ebből egy pár érdekes történeti adat és hagyomány jutott tudomásunkra. A boldogúlt — mondja Dobsa — szivesen beszélt őseiről, mint jöttek ki elei Árpáddal a honfoglalásra: »Emlegetett egyes feltünőbb Garamszeghy Géczieket, kik oly kiváló alakokká váltak, különösen Erdélyország történetében. Igy Garamszeghy Géczy Andrást is, ki 1662. évi junius 29-én, a roppant birtokú Poltári Soos

nemzetség utolsó nő sarjadékát, Poltári Soos Eufrozinát vevén feleségül, Leopold király jóváhagyása mellett, a Poltári Soos nemzetség egész birtokát is saját nagy birtokaihoz csatolhatta, valamint a két család czimere is egyesíttetett, a paizson, kék mezőben feltünő aranykürt és 3 nyilvessző, ugyanis a Soos-nemzetség, a koronából kiemelkedő s jobbjában kivont kardot tartó arany oroszlán a Garamszeghy Géczyek czímeréből ered. Ama Garamszeghy Géczyt, ki oly hatalmassá vált, hogy immár Erdélyország fejedelmi trónusára vágyott. Számos családi ereklyéi közt halála órájáig hiven megörizte a boldogúlt Garamszeghy Géczy azon fejedelmi pálcza buzogányát is, melyet ez, mint a szultán által Erdélyországnak elismert fejedelme, a szultántól kapott.« Ez adatok közül az hogy Géczy András 1662-ben vette volna el Soos Fruszinát, tévedésen alapúl, e házasság a század elején jött létre, a javakat fia Gábor nyerte. De nevezetes az a másik hagyomány, hogy Géczy András, a Báthory G. gyilkosa, ebből a családból származott, s hogy ennek a szultántól nyert fejedelmi botja a családi ereklyéi közt megvan. — Ha e hagyomány a valón alapúl, az eldöntené a kérdést, hogy Géczy András melyik családból származik.

— Jedlicska Pál tagtársunk, felső-diósi plébános, kinek »Erdődi Báró Pálffy Miklós« czimü életrajzát a Bay Ilona urhölgy által kitüzött pályázat alkalmából a biráló bizottság dicséretére méltatta (az életrajzot közelebbi füzetünk fogja hozni) — előfizetési felhivást bocsátott ki: »Kiskárpáti Emlékek. Vörösktől-Szomolányig« czimü hely- és müvelődéstörténeti munkájára. Az előfizetési felhivás jelen füzetünkhöz van csatolva s mi azt melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ilynemü leirást már volt alkalmunk Jedlicska Páltól közzétenni, s olvasóink abból (Szomolány leirásai) meggyőződhettek, hogy ő rendkivüli szorgalommal buvárolta át a felső vidék levéltárait s annyi nagybecsü anyagot hozott össze, hogy azok közzététele irodalmunknak hasznára fog válni. A munka rajzokkal lesz diszitve s tekintve, hogy mintegy 21 ivre fog terjedni, 3 frtért jutányosnak mondható. Szerző attól tette függővé munkája folytatását, ha ennek a kötetnek kiadási ára fedezve lesz. Szerző ezen hely- s müvelődéstörténeti tanulmányában főleg a vidék nevezetesebb történeti eseményeit, az egyházi müemlékeket, a tudomány, nevelés, művészet, gazdaság s ipar terén felmerült érdekesebb mozzanatokat, a birtokosokat, birtokviszonyokat, a népélet s népszokásoknak jelentékenyebb vonásait helységenkint ecsetelte. A munkának egyik nagy része a még ép karban levő Vörösk várával foglalkozik, melynek múltja szorosan összeforrt az itt birtokos gr. Pálffy-családnak életével. — A munkában a következő helységeknek történeti emlékei lesznek vázolva: Cseszte, Ompital, Alsó-Diós, Felső-Diós, Losonez, Nestik, Szomolány, Boleráz, Klcskván, Selpitz, Bogdánócz, Szuha, Kosolna, Hosszufalu, Borova, Istvánfalva, Pudmeritz, Vistuk, Dubova, Pila. Ismételve ajánljuk a füzetünkhöz mellékelt felhivást olvasóink figyelmébe.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— Magyar Plutarch. Uj magyar Athenás. Ujabbkori magyar protestans egyházi irók életrajz gyüjteménye. Kálmán Farkas, Bierbrunner Gusztáv s mások közreműködésével gyüjté Sz. Kiss Károly. I. füzet. Budapest, Aigner Lajos kiadása. 8-adr. 64 l. Ballagi Mór arczképével. Ára 50 kr.

— A somogyvármegyei régészeti s tört. Társulat évkönyve 1879—80—81. Szerkeszti Melhárd Gyula tanár, társ. titkár. Kaposvárott, 1882. 2 ábrával. 8-adr. 68 l.

— Csála és vára. Felolvasta a Kölcsey-Egyesület Történelmi szakosztályában dr. *Márki* Sándor. Arad. 1882. 8-adr. 16 l.

— Polgári családélet és házasság Lőcsén a XVI. és XVII. században. Irta Demkó Kálmán. Lőcse, 1882. 8-adr. 78 l.

— Adatok a helynevek történetéhez. Majláth Bélától. 8-adr. 23 l. Ára 20 kr. (Az »Értekezések a Történettudományok köréből« IX-ik, XII. sz.)

— A hunnok és avarok nemzetisége, Vámbéry Armintól. — Budapest, 1881. 8-adr. 33 l. Ára 30 kr.

— A paraszt-vármegye Gyárfás Istvántól, Budapest, 1882. 8-adr. 43 l. Ára 40 kr. A történelmi értekezések IX-ik kötetének XI-ik száma.

— Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Transsylvnaiensis editus pro anno a Christo nato MDCCCLXXXII. Albae-Carolinae 1882. 8-adr. 252 l. (Az egyes helységeknek Kolosy Antal által irt történeti monographiájával.)

— Gallerie Historischer Portraits. Mit biographischen Texte von Dr. J. *Krones* Ritter v. Marchland. Nach Gleichzeitigen Stichen oder Gemälden mittels Photogravure. Reproducirt und herausgegeben von der k. k. Hof- und Staats-Druckerei. Wien, 1884. I. Lief. 6 Portraits. ivr. 12 szt. l. Ára 2 frt.

— Die Burgundische heirath Maximilians I. Quellenmässig dargestellt von Karl Rausch. Wien, 1880. 8-adr. 230 l. 3 frt.

— Journal d'Antoine Galland pendent son sejour a Constantinople (1672—1673.) publié et annoté par Charles Scheffer. Tome I. 8-adr. 286. Tom. II. 8-adr. 217. Paris, 1881. Ára 15 frt.

ERDŐDI BÁRÓ PÁLFFY MIKLÓS.

Jelige: »A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.«
Berzsenyi D.

(Kitüntetett pályamunka.)

Hazánk múltjában sok oly jeles férfiú tündökölt, kiknek emlékét az utókor buzdító példájára állandó s megdönthetlen szobrokkal rég meg kellett volna örökítenünk. Sajnos, hogy annyi balszerencse s annyi viszály között, nem róhattuk le hálánknak ez adóját, s az utónemzedék csak azáltal tesz eleget hálaérzete sugallatának, hogy dicső őseinek századokra kiható nagy tetteit, — véső helyett — Klió lapjain — örökíti meg.

Ezen jeleseink között fényesen magaslik ki erdődi báró Pálffy Miklósnak alakja, kinek fehér márvány szobra ott áll a pozsonyi főegyház szentélyében [1]) kiről Horváth Mihály túlzás nélkül irhatta; hogy »a magyar vitézségnek e korban legjelesebb képviselője volt.«[2]) Róla bizvást elmondhatjuk: Exegit monumentum aere perennius.«

Én — az e helyütt rendelkezésemre álló szük kereten belül, — igyekezni fogok Pálffy Miklós nemes jellemének azon vonásait emelni ki, melyek őt valóban nagygyá tevék, mely vonások főleg: *Pálffy Miklós vallásossága, bajnoki s vitéz hadi működése, önzetlen hazaszeretete, müveltsége — s nagylelkü emberbaráti érzetében* lelik kútforrásukat. E jellemvonások kitüntetésekor főleg Pálffy Miklós hiteles kortársainak ítéletére fogok támaszkodni.

---

[1]) Lásd Ipolyi. A szobrászat emlékei Magyarországon.
[2]) Magyarország Történ. 1861. III. 374. l.

Pálffy Miklós — Pálffy Péter és Dersffy Zsófia fia, született 1552. decemb. 4. — Ifju korában Miksa és Rudolf udvarában tartózkodott. — 1580. dec. 23. Pozsony vármegye főispánjává neveztetett ki. 1581. april 24. fivéreivel együtt báróvá, 1581. dec. 9. kir. főajtónállómesterré, 1582. május 25. cs. kir. belső tanácsossá 1584. sept. 20. Komárom-megye főispánjává 1584. okt. 22. Komávom vára főkapitányává, 1595. évben a dunáninneni részek országos kapitányává neveztetett ki.

Jelentékeny részt vett az Erdélyre vonatkozó »Tractatus Transylvaniae« című törvényczikk létesítésében.

26 izben küzdött a törökök ellen. Hadi vitézségét fennen hirdetik Győr, Fülek, Nógrád, Drégely, Keresztes, Palánka, Esztergom, Buda és Belgrád.

Az irigy halál — férfikorának teljében ragadta el őt a magyar hazától 1600. aprilis 23-án Vöröskőn.

I.

Ezen rövid életrajzi adatok előrebocsátása után, legelőször vegyük szemügyre Pálffy Miklósnak *vallásos érzületét*. Ezt azért említjük első helyen, minthogy a szó valódi értelmében vett nagy férfiakat, mindenkor vallásos meggyőződés hatotta át; s Pálffy jellemének alapvonása a vallásos érzület, ez szolgált tápul egyéb erényeinek is. Igen, egész lélektani biztossággal ragaszkodunk azon állításhoz, hogy Pálffyt önfeláldozó hadi működésében egyedül vallásossága s hazájának szeretete lelkesítette.

Vallásos buzgalma következtében őt a római pápák brevéikkel tisztelték meg. XIII. Gergely pápa 1584. sept. 29. brevéjében [1]) azt írta: »Többször írtak nekünk úgy előbbi, valamint jelenlegi nuntiusaink .... a katholicus vallás védelme érdekében kifejlett kitűnő működésedről, ... hihetetlenül örvendünk s azt akarjuk, hogy levelünkből megértsed, miként a te erényedet, a legtekintélyesebb férfiak dicsőítik, s mi fölöttébb sokra becsüljük.«

[1]) Pálffy senioratusi levéltár Pozsonyban: Arm. I. Lad. II. Caps. I. Fasc. 1. N. 1. — Az e levéltárból alantabb közlendő okmányok jobbadán eredetiek; a melyek másolatok, azokat mint ilyeneket különösen jelölendem.

VIII. Kelemen pápa 1595. jun. 15. brevéjében [1]) ekkép emeli ki Pálffynak vallásos érzületét: »Arról értesülünk, hogy sok azon ékesség, melylyel téged isten, minden jónak kútforrása, felruházott, de a mi téged különösen dicséretre és szeretetreméltóvá tesz: az a te különös buzgalmad a kath. vallás terjesztése körül, s kitűnő lelkesedésed az isteni tisztelet iránt.«

A pápai nuntius s egyúttal vercellei püspök 1584. nov. a pápa megbízásából tudósítja Pálffyt, hogy a pápa kiválóan örül Pálffynak a vallás terjesztése körül tanusított buzgalmának;[2]) ugyanez megígérte Pálffynak, hogy »a kath. egyház iránti lángoló lelkesedésben« kész őt támogatni.[3])

Pálffynak hitéhez ragaszkodó érzelmét az uralkodó ház is *ismerte*. Csakis e tudatnak tulajdonítható: hogy II. Rudolf 1600. Febr. 24. levelében szivére kötötte Pálffynak, hogy a legközelebbi országgyűlésen, — a thúróczi prépostság ügyét — a jezsuiták érdekében védelmezze.[4])

Ernő főherczeg is buzgó katholicusnak ismerte őt, minthogy Radecz István kir. helytartóhoz 1586. jan. 12. intézett levelében[5]) azt írta »hogy az érsek-újvári kapitány kineveztetésénél mindenesetre gondja lesz, hogy az katholicus legyen, s a menynyire tőle függ, Pálffy Miklóst fogja ajánlani, ki érdemekkel ékeskedik.«

Pálffy Miklós tettleg is nyilvánítá vallásos lelkületét, midőn az isteni tisztelet emelésére áldozatokat hozott. 1583. october 13.[6]) — a leendő csesztei plébánossal, — ennek teendői s leendő fizetése iránt szerződést kötött, melyben kötelezte magát, hogy a plébános eltartásához évenkint 50 fr. 20 akó borral, 10 akó sörrel s a szükséges fával fog hozzájárulni. A plébánost pedig kötelezte, hogy — Vöröskőn való tartózkodása alatt — neki naponkint misézzen, mig Pálffy egy udvari káplánra szert teend.

Pálffy Miklós egyházának ájtatos szokásait is tiszteletben tartotta; erről nejének egy levele tanúskodik, melyben 1583. sept.

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1/e.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 19.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 24.
[5]) P—y Sen. ltár: Arm. IV. Lad. 5. Fasc. 2. N. 1.

11. örömét fejezi ki a fölött, hogy férje az egyházi búcsút oly jól elvégezte.[1])

II.

Méltányolnunk kell Pálffynak *katonai s hadvezéri működését*, mely alkalommal nem egyedül a hazaszeretete s királya iránti hűségében gyökerező személyes bátorságot, s katonai vitézséget, nem csupán jól tervezett s ügyesen foganatosított hadi műveleteit, hanem azon *viszonylatokat s körülményeket* is kell mérlegelnünk, melyek között Pálffy hazájának védelmi szolgálatokat tőn. — Kiválólag tekintetbe veendő, hogy a hatósága alatt álló különböző nemzetiségű zsoldos katonaság, mely majd határidőn túl, majd pedig hiányosan nyerte fizetését a folyton pénzszükségben szenvedő hadi császári pénztárból — Pálffy, daczára kipróbált hadvezéri képzettségének, s fényes győzelmeinek, mindig kénytelen volt a bécsi főhaditanács utasításaihoz alkalmazkodni, s magát a hadakozási tudományra nézve gyakran hátrább álló németeknek alárendelni. — Meg kell jegyeznünk, hogy Pálffy hazaszeretetét néha ezen katonai rendszabályok fölé helyezte s az utasítások bevárása nélkül intézte támadásait a törökök ellen, mi fölött Ernő főherczeg 1589. oct. 3. rosszalólag is nyilatkozott, s meghagyta neki, hogy ezentul az ellenség elleni támadásaiban csak az általa megállapított rendeletek szerint járjon el.[2]) Mi több, Ernő főherczeg Pálffy ellen, — a bakabányai s kokkerni ütközet következtében vizsgálatot is rendelt el, — mi ellen Pálffy önérzetesen s erélyesen óvást is tett. Ernő ennek folytán 1590. máj. 26. kelt levelében[3]) iparkodott megnyugtatni Pálffyt, s — a vizsgálatnak sértő jellegét leplezgetni akarván, arra hivatkozott, hogy ilyetén vizsgálatok Zrínyi gróf s Kielmann komáromi főkapitány ellen is foganatba vétettek.

Pálffynak hadi működését, mint említők, kiváltkép az akkori zilált kincstári viszonyok, s a katonaság szűkölködése nehezítették meg. — Számos oklevél maradt fenn a Pálffy-levél-

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 66.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 151 és 168.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 181.

tárban, melyből kitűnik, hogy Pálffy Miklós, gyakran csak személyes tekintélye s befolyásával, sőt saját anyagi áldozataival tarthatta együtt a fizetetlen zsoldos katonaságot.

Midőn e két hathatós eszköznek is fogytán vala, — nem átallott egészen Prágába, a király színe elé személyesen elmenni, hogy ott a fizetést sürgesse. Pálffy Miklós — az 1590-es években Ujvárott a hadügy előnyére saját költségén száz lovat tartott el,[1]) mely áldozatáért Mátyás főherczeg neki 1591. mart. 22. köszönetet is szavazott.[2])

Pálffy Miklós jóllehet tudta, hogy a kincstár lassan szokta tartozását kifizetni, harminczezer tallérnyi kölcsönnel járult a katonaság fizetéséhez, a miért csak később és sok kellemetlenség után nyert kárpótlást.[3])

Hogy Pálffy a katonaság zsoldja érdekében serényen közbenjárt, bizonyítják Mátyás főherczegnek 1590. april 2.[4]) s oct. 2.[5]) hozzá intézett megnyugtató levelei, hol kéri őt, hogy a katonaságot nyugalomra és türelemre intse.

Pálffy, Ernő főherczegnek 1586. febr. 6. kelt levele szerint a komáromi katonaság zsoldjának kifizetésére 16 ezer rajn. forintot adott kölcsön a kincstárnak.[6])

Mátyás főherczeg dicsérőleg nyilatkozott Pálffynak a korponai katonaság eltartására adott előlegéről.[7])

Pálffynak ezen a hadügyre szentelt adakozásai s kölcsönei, úgy látszik zavarólag hatottak pénzbeli viszonyaira, minthogy 1588. évben ipjához Fugger Márkhoz segélyért fordúlt. Fugger tagadólag válaszolván Pálffy kértére, — levelében ezeket írja:[8]) »Nem találni könnyen embert, ki ily viszonyok között kész lenne szolgálni. Lehetne ugyan szolgálni, ha azért fizetést is nyerne az ember.«

---

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 23.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 31.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 69.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 14.
[5]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 15.
[6]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 25.
[7]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 35.
[8]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 25.

Pálffy látván, hogy a katonaság fizetésére nézve tett sürgetései czélhoz nem vezetnek, már 1589. évben szándékozott Prágába menni a királyhoz.[1]) 1591. évben ismét Prágába akart indúlni, miről őt Ernő főherczeg 1581. aug. 6. kelt levelében lebeszélni igyekezvén, azt adá tudtára, hogy ez érdekben külön postát menesztett Prágába.[2])

Pálffy ezen szándékát 1593. év nyarán valósitotta. Mátyás főherczeg ez alkalommal a királyhoz egy levelet intézett, melyben kifejezte: »miként a katonaság egész reményét Pálffyba helyezi s hogy ha Pálffy most minden pénzsegély nélkül tér vissza, semmi kilátás sincs a katonaságnak visszatartására, sőt magának Pálffynak is le kellene lépnie jelenlegi állásáról, mert — jóllehet Pálffy hűsége s nemes vonzalmától indíttatva, — saját kárával és saját költségén tartotta is el a hatósága alatt levő kapitányságnak lovait, ez áldozatot továbbra meghozni nem lesz képes.« Mátyás egyuttal arra is kéri a királyt, térítené meg Pálffynak a 400 lóra kiadott költségét, mert fölötte sajnálná, ha oly szép és begyakorlott lovasságnak, — minő Pálffy vezetése alatt áll, szét kellene mennie. Mátyás ehhez hasonló lovasságot sehol sem látott. Mátyás odanyilatkozván, hogy Pálffy, mint főkapitány s hadvezér ellen, semmi kifogást nem lehet tenni, kéri a királyt, hogy tekintve Pálffynak a hadsereg fentartására nagylelkűen nyújtott segélyt, adjon[3]) neki néhány hónapra fizetést.

Ezen mostoha hadügyi viszonyok, s Pálffynak ebből eredő aggodalma, oly annyira hatottak Pálffy kedélyére, hogy ő többször le akart mondani katonai szolgálatáról.

E szándékának már 1588. évben akadunk nyomára, midőn őt ipja intette, hogy a király kegyének elvesztése nélkül komáromi állását el nem hagyhatja. — Lemondási szándoka többször föléledt, ettől azonban királyának kivánságára s hazaszeretetétől indíttatva mindannyiszor elállt. Mátyás főherczeg 1591. május 5. kelt levelében értesíti Pálffyt, hogy a király a főkapitányságról való lemondását el nem fogadta s reményét fejezi ki, hogy e mél-

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 157.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 8. N. 187. 188.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 53.

tóságról, mely reá különös megtiszteltetésképp ruháztatott, nem fog leköszönni. Mátyás e levélben egyszersmind megelégedését fejezi ki Pálffynak, a határok megerősítésére tett intézkedései fölött, s felhívja, adna neki tanácsot, mint lehetne a törökön bosszút állni.[1])

Rudolf király 1594. nov. 25. Pálffyhoz intézett levelében[2]) ismételten visszautasította leköszönő kérelmét, egyúttal kifejezvén: »hogy most van legnagyobb szüksége reá s elvárja, hogy valamint eddig semmi veszélytől vissza nem riadt, és semmi fáradtságot sem kímélt a király javára, úgy ezt ezentúl sem fogja elmulasztani, és pedig annyival is inkább, minthogy jobb hadi készlet áll most rendelkezésére s ez esetben csak hozzá van bizalma s ezzel mást meg nem bízhat.« Rudolf egyszersmind mentegetődzik, hogy Pálffy iránti kötelezettségét eddig le nem róhatta, »minek oka leginkább a jelen háborús viszonyokban rejlik.«

Bizvást mondhatni, hogy Pálffy egész életén át nagylelkű s vitéz gyámola volt a honvédelemnek a törökök ellenében, s hogy a király e tekintetben reá mindig bizton számított. Ez állításunkat kétségen felül helyezi Gaizkofler Zacharias csász. élelmezési főtisztnek egy 1599. mart. 17. kelt levele[3]), hol említésbe hozza, »hogy a király igen dicsérőleg nyilatkozott Pálffynak a hadsereg élelmezése körül kifejtett gondoskodásáról, s egyszersmind kijelentette, hogy ez irányban fölülmúlta a német s magyar urakat, a mit a király tanácsosai is elismertek.«

Tudvalevő dolog, hogy Pálffy a kir. kincstárért 40 ezer frtnyi összegig kezességet vállalt Illésházy Istvánnál, a miért Pálffynak nem csekély kellemetlenségei voltak, minthogy Illésházy tőle követelte a kölcsönt. Mátyás főherczeg ez ügyben 1599. oct. 2.[4]) megnyugtató sorokat intézvén Pálffyhoz, kijelenti, hogy fölhívta Illésházyt, mikép Pálffyt e kölcsön tárgyában ne intse.

Mátyás főherczeg 1597. oct. 6. köszönetet szavazván Pálffynak, hogy a katonaságot rábirta a csekély zsold elfogadására, s

---

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 33.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 7.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 61/e.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 124.

Pálffy látván, hogy a katonaság fizetésére nézve tett sürgetései czélhoz nem vezetnek, már 1589. évben szándékozott Prágába menni a királyhoz.[1]) 1591. évben ismét Prágába akart indúlni, miről őt Ernő főherczeg 1581. aug. 6. kelt levelében lebeszélni igyekezvén, azt adá tudtára, hogy ez érdekben külön postát menesztett Prágába.[2])

Pálffy ezen szándékát 1593. év nyarán valósította. Mátyás főherczeg ez alkalommal a királyhoz egy levelet intézett, melyben kifejezte: »miként a katonaság egész reményét Pálffyba helyezi s hogy ha Pálffy most minden pénzsegély nélkül tér vissza, semmi kilátás sincs a katonaságnak visszatartására, sőt magának Pálffynak is le kellene lépnie jelenlegi állásáról, mert — jóllehet Pálffy hűsége s nemes vonzalmától indíttatva, — saját kárával és saját költségén tartotta is el a hatósága alatt levő kapitányságnak lovait, ez áldozatot továbbra meghozni nem lesz képes.« Mátyás egyuttal arra is kéri a királyt, térítené meg Pálffynak a 400 lóra kiadott költségét, mert fölötte sajnálná, ha oly szép és begyakorlott lovasságnak, — minő Pálffy vezetése alatt áll, szét kellene mennie. Mátyás ehhez hasonló lovasságot sehol sem látott. Mátyás odanyilatkozván, hogy Pálffy, mint főkapitány s hadvezér ellen, semmi kifogást nem lehet tenni, kéri a királyt, hogy tekintve Pálffynak a hadsereg fentartására nagylelkűen nyújtott segélyt, adjon[3]) neki néhány hónapra fizetést.

Ezen mostoha hadügyi viszonyok, s Pálffynak ebből eredő aggodalma, oly annyira hatottak Pálffy kedélyére, hogy ő többször le akart mondani katonai szolgálatáról.

E szándékának már 1588. évben akadunk nyomára, midőn őt ipja intette, hogy a király kegyének elvesztése nélkül komáromi állását el nem hagyhatja. — Lemondási szándoka többször föléledt, ettől azonban királyának kívánságára s hazaszeretetétől indíttatva mindannyiszor elállt. Mátyás főherczeg 1591. május 5. kelt levelében értesíti Pálffyt, hogy a király a főkapitányságról való lemondását el nem fogadta s reményét fejezi ki, hogy e mél-

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 157.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 8. N. 187. 188.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 53.

tóságról, mely reá különös megtiszteltetésképp ruháztatott, nem fog leköszönni. Mátyás e levélben egyszersmind megelégedését fejezi ki Pálffynak, a határok megerősítésére tett intézkedései fölött, s felhívja, adna neki tanácsot, mint lehetne a törökön boszszút állni.[1])

Rudolf király 1594. nov. 25. Pálffyhoz intézett levelében[2]) ismételten visszaútasította leköszönő kérelmét, egyúttal kifejezvén: »hogy most van legnagyobb szüksége reá s elvárja, hogy valamint eddig semmi veszélytől vissza nem riadt, és semmi fáradtságot sem kímélt a király javára, úgy ezt ezentúl sem fogja elmúlasztani, és pedig annyival is inkább, minthogy jobb hadi készlet áll most rendelkezésére s ez esetben csak hozzá van bízalma s ezzel mást meg nem bízhat.« Rudolf egyszersmind mentegetődzik, hogy Pálffy iránti kötelezettségét eddig le nem róhatta, »minek oka leginkább a jelen háborús viszonyokban rejlik.«

Bizvást mondhatni, hogy Pálffy egész életén át nagylelkű s vitéz gyámola volt a honvédelemnek a törökök ellenében, s hogy a király e tekintetben reá mindig bizton számított. Ez állításunkat kétségen felül helyezi Gaizkofler Zachariás csász. élelmezési főtisztnek egy 1599. mart. 17. kelt levele[3]), hol említésbe hozza, »hogy a király igen dicsérőleg nyilatkozott Pálffynak a hadsereg élelmezése körül kifejtett gondoskodásáról, s egyszersmind kijelentette, hogy ez irányban fölülmúlta a német s magyar urakat, a mit a király tanácsosai is elismertek.«

Tudvalevő dolog, hogy Pálffy a kir. kincstárért 40 ezer frtnyi összegig kezességet vállalt Illésházy Istvánnál, a miért Pálffynak nem csekély kellemetlenségei voltak, minthogy Illésházy tőle követelte a kölcsönt. Mátyás főherczeg ez ügyben 1599. oct. 2.[4]) megnyugtató sorokat intézvén Pálffyhoz, kijelenti, hogy fölhívta Illésházyt, mikép Pálffyt e kölcsön tárgyában ne intse.

Mátyás főherczeg 1597. oct. 6. köszönetet szavazván Pálffynak, hogy a katonaságot rábirta a csekély zsold elfogadására, s

---

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 33.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 7.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 61/e.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 124.

öket megnyugtatta, örömét fejezi ki a fölött, hogy az esztergomi német s vallon katonáknak pénzelőleget adott.[1])

1599. évben ismét megfordúlt Prágában, s a királynak 20 ezer forintnyi kölcsönt igért a hadi kiadásokra.[2]) Fentebbi állításunkat igazolja a többi között Mátyás főherczegnek Pálffyhoz 1599. márt. 17.[3]) intézett azon levele, hol a király nevében kéri Pálffyt, hogy a »közjó körűl eddig tettleg tanúsított jószívűsége s buzgalmához képest 30—40 ezer tallért gyűjtsön össze, a legközelebb megindítandó háború czéljaira.«

II. Rudolf ebbeli bizalmának Pálffy mindig igyekezett eleget tenni. II. Rudolf 1599. márt. 24. levelében[4]) megelégedését fejezi ki Pálffynak azon nagy szolgálatárt, melynél fogva Grailenbachi Zachariás tanácsos s élelmezési főtisztnek megkeresésére nemcsak jó s valódi gabonát szolgáltatott olcsó áron, a magyarországi élelmezési hivatal részére, hanem ezentúlra is ajánlkozott hasonló minőségűt szállítani. Rudolf említi, hogy Pálffynak ezen szolgálata kiváló előnyére vált a közjónak.

Pálffy nemcsak pénzbeli áldozatokkal és személyes tetteivel, hanem közvetítésével is iparkodott a török igát megtörni. Fennmaradt egy 1594. oct. 17. Zamojsky lengyel hadvezérhez intézett levele, melyben elérzékenyűlve szeretett hazája siralmas sorsán, könyörögve esdekelt, jönne Zamojsky a magyaroknak segítségére.[5])

Miután a haza történelem Pálffynak hősies vitézségét, melyet a csatatéren oly gyakran tanúsított, elég híven megörökítette, itt csupán azon *elismerést* akarjuk jelezni, melyet Pálffynak hős tettei tekintélyes kortársai előtt arattak.

Zsigmond lengyel király, 1594. oct. 28. levelével[6]) Serzala Jeromos biztosát küldvén Pálffyhoz, ezt arra kéri, hogy Serzalával bizalmasan közölje a török s tatár hadak terveit s a császári sereg működését. Zsigmond e levélben Pálffynak dicsőségét halhatatlannak nevezi.

---

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 72.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 115.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 103.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 13.
[5]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 6. Másolat.
[6]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 8.

Mátyás főherczeg 1593. nov. 6. levelében [1]) elismerését fejezi ki Pálffynak, hogy az ő s más vezéreknek serény s eszélyes közreműködése által sikerült a budai pasát megverni s hogy az ellenség seregéből 6—7 ezer maradt a csatatéren. Pálffynak magaviseletét lovagiasnak s vitéznek nevezi, s dícséri, hogy jó példával ment elől.

Aldobrandini János hadvezér 1595. aug. 3. kelt levelében kiváló tisztelettel viseltetik Pálffy vitézsége és katonai tekintélye iránt.[2])

Medicis Ferdinánd 1594. jul. 8., 1594. s május 6. kelt leveleiben[3]) Pálffy érdemei s vitézségének legmelegebb elismerését nyilvánítván, említi, hogy meghagyta János testvérének, miszerint ezen érzelmeit személyesen tolmácsolja.

Mátyás főherczeg Pálffyhoz 1595. jul. 26. levelében[4]) meleg köszönetet mond azon szerencsés győzelemért, melyet Kokkern elfoglalásánál aratott, melynél »lovagiasan s ostromolva« sok ellenséget levert s vízbe fullasztott s ekkép »hűsége s vitézségének« új bizonyságát adta.

Pálffynak hadvezéri koronájába a győzelem tűzte e legbecsesebb drágakövet. Ezen 1598. mart. 28. kivívott diadal alkalmából a legkiválóbb férfiak intéztek hozzá üdvözlő és üdvkívánó iratokat.

Maga II. Rudolf 1598. april 4. elismerő iratot küldött Pálffyhoz, melyben kiváló örömét fejezi ki a fölött, hogy Pálffy Győrnél *híven s hősiesen* viselte magát.[5])

Medicis János ez alkalomból írt szerencsekívánatában oda nyilatkozik, hogy Győr megvételénél Pálffynak van legtöbb érdeme, úgy haditervei, mint személyes részvétele által.[6])

Punsch magas állású tisztviselő, 1598. april 4. levelében azt írja Pálffynak, hogy győri győzelme által az egész világon

---

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 53.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 65/a.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 9.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 5/a.
[5]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 7. N. 12/a.
[6]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 3.

ismeretessé lett. Punsch jelenti, hogy e győzelem alkalmából Prágában april 5. »Te Deum« fog tartatni.[1])

Pálffyt ezen győzelme következtében tisztelte meg az utókor a »*győri hös*« melléknévvel, és méltán, mert Győr visszafoglalásánál oly hősi bátorságot s önfeláldozó hazaszeretetet tanúsított, hogy őt méltán sorozhatjuk a hős Hunyadiak és Zrinyiek mellé.[2])

Midőn e szerencsés győzelem után Pálffynak Győr bevevésekor ott volt bajnoktársa Schwarzenberg Adolf, a királytól elismerés s jutalomkép 100 ezer aranyat s Hustopecs várost s uradalmat Morvaországban nyerte s Pálffy is felhivatott, hogy adná elő, mit kiván jutalmúl, azt adá válaszúl: »hogy a mit tett, azzal édes hazájának tartozott s ezért semmit sem fogad el.«[3])

Pálffynak vitézségét úgy a külföld, mint a haza is méltányolta. Győri győzelme után az osztrák rendek megtisztelték egy művészi arany díszserleggel, mely 830 db aranyat nyom. E serleg mai napig örökségét képezi a Pálffy család herczegi ágának.

Magyarország rendei pedig fényes elismerést és hálát tanúsítottak akkor, midőn az 1599. 48. §-ban röviden megörökítvén Pálffy erényeit s bajnoki vitézségét, a királyt *egyhangúlag, önszántukból* arra kérték, hogy Pálffynak a »grófi« méltóságot adományozza. A rendek ezen kérelmüknél egyszersmind azt is hangsúlyozták, hogy az országgyűlés először fordúl a királyhoz hasonló kérelemmel.

Pálffy kipróbált hazafiságának s vitézségének tulajdonitandó azon ritka bizalom és tisztelet, melylyel őt az udvar megajándékozta; s minővel ezen időben alig dicsekedhetett valaki.

Mátyás főherczeg 1597. nov. 15. levelében említvén, hogy a királytól felszólittatott: nem lenne-e hajlandó az erdélyi fejedelemmel egyezkedni; s a fejedelemséget elfogadni, — e fontos ügyben tanácsot kér Pálffytól, ki iránt a rendek között *kiváló* bizalommal viseltetik.[4])

Mátyás megbízván Pálffyt egy fontos, Illésházy István és

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 4/g.

[2]) Istvánffy. Lib. XXX. és XXXI.

[3]) Monographia hist. dipl. gentis Pálffyanae opera Josephi Albrecht 66. l. Kézirat a P—y senior. pozsonyi levéltárában.

[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 65/g.

Sándorfi Miklóssal elintézendő pénzügygyel, azt írja: hogy különös bizalommal levén iránta, ezt másra nem bízhatja.[1])

Miksa Pálffy esketésére Augsburgba az uralkodóház képviselőjéül egy követet küldött.[2])

Mátyás többször idézte volt Pálffyt magához, hogy vele fontos ügyekben értekezzék.[3])

Ernő főherczeg 1587. april 9. kérdi Pálffyt, kit vélne legalkalmasabbnak a kalocsai bibornok elhunytával megürült helytartói állásra.[4])

II. Rudolf — e bizalomnak és tiszteletnek — különösen az által is adott kifejezést, hogy Pálffy halála után özvegyéhez külön követet küldött volt részvétirattal.[5])

III.

Pálffy Miklósról bízvást mondhatjuk, hogy *kora műveltségének magaslatán állt*, s e tekintetben rangtársai között szintén kiváló helyet foglalt el.

Ezen állításunkat kétségen fölül helyezi Pálffynak neveltetése, melyet ő jobbadán a királyi udvarban nyert. Erről maga II. Rudolf 1599. april 24. kelt okmányával tanúskodik, melynek elején említi, hogy Pálffy Miklós ifjuságától fogva számos éven át a kir. udvarnál tartózkodott, s a királyt több utjában kisérte. [6])

Mint a király kiséretének tagja, beutazta Németországot, Belgiumot, Franczia-, Spanyol- s Görögországot. Ezt igazolják II. Rudolf 1581. april 24. kelt okmányának azon szavai is, hogy: »Pálffy Miklós úgy Spanyolországban, mint más külországokban folytonosan Rudolf oldala mellett volt és sok hű szolgálatot tett neki« [7])

Nyilvánvaló, hogy Pálffy ezen utazások közben s az udvar-

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 92.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 2. N. 1.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 1. N. 111., 143.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 57.
[5]) Monographia . . . gen. Pálffyanae 89—91.
[6]) U. ott. 70. lap.
[7]) Monographia . . . gen. Pálffyanae 50. l.

ral való folytonos közlekedés által kiváló műveltségre tett szert. Ifjukora ezen szerencsés viszonyainak köszönheté jártasságát különböző nyelvekben.

A hozzá intézett levelekből kiviláglik, hogy ő birtokában volt az olasz, spanyol s franczia nyelveknek, melyeken több főúr intézett hozzá leveleket.[1])

Pálffy műveltségére nem csekély fényt vet azon nemes s áldozatkész érdeklődés, melyet ő a művelődés, különösen az ifjuság oktatása iránt ápolt.

A vercellei püspök s pápai nuntius leveleiből meggyőződhetünk arról, hogy Pálffy a nagy-szombati jezsuiták collegiumához s ekkép közvetve az ifjuság művelődéséhez, tetemes áldozatokkal járult. Az apostoli nuntius egy 1584. évben kelt levelében igéri Pálffynak, hogy a nevezett collegium létesítése érdekében, minden módon hatni fog a magyar püspökre, melyre őt különösen Pálffynak ösztönzése sarkalja.[2])

A nuntius egy másik levélben kérdi Pálffytól, mit akar a collegium épületére s mit annak örök alapítványakép adományozni? Ezen levélből kitűnik, hogy e collegium ügyében Pálffy már is értekezett az egri s pécsi püspökökkel, s hogy ő fáradozott legtöbbet ennek érdekében.[3])

A pápai nuntius egy harmadik, 1584. évben k. levelében, szivélyesen megköszöni Pálffynak az említett kollegium épületére s alapítványára adományozott igen jelentékeny (admodum egregium) összeget, melynek példája után indulva, az ország főpapsága könnyen fogja a kollegiumot életbe léptethetni. A nuntius határozottan kiemeli, hogy Pálffy vetette meg alapját e collegiumnak.[4])

Pálffynak az ifjuság művelődése iránt táplált buzgólkodását bizonyítja Carrillo Alfonz jezsuitának, 1600. jan. 3. hozzá

---

[1]) Spanyol leveleket irtak hozzá: Gr. C[a] Doria 1595. Cordovai Margit 1595. Nov. 4. — Colloredo Lajos — Cirille di St.-Anna. — Olasz leveleket: Colloredo Laelio — Foscharini Péter — Allegretto di Allegretti. Medicis János, Medicis Ferdinánd Mantua herczege.

[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1.

[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1/b.

[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1/a.

intézett levele is, hol választ ád Pálffynak azon kérdésére: mikép volna létesíthető Sellyén egy alapítvány tétele több tanúló nevelésére s oktatására.

Ezen levélből kitűnik, hogy Pálffy 12 növendékre szándékozott alapítványt tenni. Carrillo szerint Pálffy van majd arra hívatva, hogy állapítsa meg a növendékek fölvételének föltételeit.[1])

Pálffy Miklós jobbágyainak művelődését is szívén hordta, miről tanúságot tesz II. Rudolf királynak egy 1593. aug. 2. kelt okmánya, hol említi, hogy Pálffy Csesztén egy iskolát alapított s építtetett.[2])

Művelődési buzgalma még a külföldre is kiterjedt. János Miklós jezsuita 1588. jan. 17. levelében kéri Pálffyt, hogy a Sz.-Jakabról nevezett apáczák zárdájában levő egyik leánynak neveltetéséhez mint eddigelé, ezentúl is sziveskedjék kegyadományával járulni, s az intézetet eddig tanúsított nagylelkűségéhez képest továbbra is istápolni.[3])

E helyen érdekes adatkép fel kell hoznunk, hogy Pálffy a gazdaság terén is nem csekély lendületet adott a haladásra, nemes lovak tenyésztése által. Neki magának is volt ménese, melyről Fugger Márk már 1582. évben tesz említést.[4])

A nemesfajú lovakat különösen jól ismerte, s számos főúr ha vásárolni akart, hozzá fordúlt. 1586. május 24. Fugger Márk kéri őt, szerezne jó két kocsilovat Vilmos bajor herczeg részére, ki ezeket az urbinói herczegnek szándékozik adni ajándékba.[5]) Hasonló kéréssel járul hozzá 1596. mártius 6. a mantuai herczeg,[6]) Ferdinánd osztrák főherczeg a jegyese részére, Pálffy által vásárolta nemes lovakat, s a vételre nézve teljesen megbízott Pálffy választásában.[7])

A levelekből gyanítni lehet, hogy Pálffy ménesében leginkább török lovak neveltettek.

---

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 67.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. V. Lad. 5. Fasc. 2. N. 2.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 18.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 12.
[5]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 17.
[6]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 2/b.
[7]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 70.

IV.

E jellemvázlatnál végül néhány sort szentelünk *Pálffy emberbaráti szeretetének* megvilágitására.

Itt első tekintet alá esik családja iránti gyöngéd szeretete. — Nejéhez, Fugger Máriához, odaadó szeretettel viseltetett, melyről ennek levelei eléggé tanuskodnak. — E szeretetét egy izben drága ajándékokkal nyilvánitá, melyekről Pálffyné anyja: Fugger-Eberstein Sibilla azt irja: »hogy ezek nagy értékűek s hogy ezekre Mária még nem tett érdemeket.«[1]) Ugyanezen Fuggernének — több leveléből valódi rokonszeretet sugárzik ki Pálffy iránt. — Az egyikben említi, hogy forró vágya halála előtt Pálffyt látni, — egy másikban irja, hogyha nem szeretné őt annyira, nem irt volna sajátkezű levelet.[2])

Pálffyné 1584. febr. 23. levelében panaszkodik, hogy nagyon érzi Pálffynak távollétét. — Egy századnak tűnik fel — úgymond — hogy nem látta.[3]) 1584. nyarán pedig azt irja, hogy gyakran imádkozik férjének jólléteért és szerencsés visszaérkezéséért.[4])

Észszerűleg biztonsággal következtethetünk, hogy nejének ilyen gyöngéd szeretete, — csakis a viszonylagos szeretetnek lehetett kifolyása.

Pálffy ezt — számos bizonyitékon kívül — kiválólag az által tanusította, hogy 1584. évben — midőn országos ügyekben Prágában tartózkodott, neje betegségének hírül vétele után, — azonnal haza utazott.[5])

Emberbaráti nemes érzületét még mainap is fennen hirdeti a csesztei szegények háza, melyet 1593. évben alapitott volt. II. Rudolf 1593. aug. 2. kelt oklevelében megengedi Pálffynak, hogy e szegények házának fentartására, — az általa nem rég ujonnan alapított — illetőleg benépesitett — Sz.-István, Sz.-János és Sz.-

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 34.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 38.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 49/c.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 50.
[5]) P—y Sen. ltár: Atm. I. Lad. 3. Fasc. 3. N. 1.

Joachim falva községeknek kilenczedét, hegyi jogát s tizedét fordíttassa.[1]) A szegény jobbágyság iránti jó hajlamáról maga Mehemet bég, az esztergomi szanzsákság főhelytartója is 1589. oct. 17. levelében dicsérőleg nyilatkozik s lelkesedésében azt írja: hogy midőn az ispabák s agák tudomást vettek Pálffynak a jobbágyok jólléte iránt tanusitott gondoskodásáról, örömükben mindannyian talpra állának.[2])

Pálffy barátjai iránt nagylelkű és szolgálatkész volt. — Erre mutatnak a következő adatok. Fugger Márk — 1582. nov. 3. megköszöni Pálffynak az ajándékba küldött szürke török lovat.[3])

Fugger György 1586. nov. 4. levelében említi, hogy Pálffy iránta jótevő s barátságos indulatot tanusított.[4])

Punsch magas állású tisztviselő, 1586. febr. 9. levében megköszöni Pálffynak azon sok s értékes ajándékot, melyeket tőle több éven át nyert. Punsch azt írja, hogy el kell pirulnia, mivel ezen ajándékokat nem viszonozhatja, s ezeket meg sem érdemelte.[5]) Ugyancsak ő azt írja egy más levelében, hogy Pálffynál nincs jobb barátja, s hogy kész érte bármily áldozatot hozni, a mi ennek csak élvezetet szerezhetne.[6])

Praun Erazmus 1585. jul. 11. levelében, Pálffyt barátjának nevezvén, azt írja, hogy nemcsak vagyonát, hanem életét is nyugodtan bízná reá.[7])

Forgách Zsigmond, 1592. oct. 13. levelében Pálffynak azt írja: »hogy őt ép úgy becsüli, mint édes atyját sok vele való jó tettéért, s kiben bízott is és bízik, mint erős gyámolában.«[8])

Gaizkofler 1598. máj. 31. köszönetet mond Pálffynak két ajándékozott lóért.[9])

Az egri püspök 1582. nov. 26. levelében Pálffy iránt külö-

---

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. IV. Lad. 5. Fasc. 2. N. 2.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 4. N. 3/7.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 2.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 6. N. 20.
[5]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 4/d.
[6]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 4/c és 4/e.
[7]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 37.
[8]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 49.
[9]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 62.

nös bízalmát fejezvén ki, azt írja: hogy neki a király udvarában, Pálffyn s Dietrichsteinon kívül nincs más bízalmas embere. [1])

A veszprémi püspök 1586. jul. 29. köszönetet szavazván Pálffynak jóakaratáért s azon szívélyes vendégszeretetért, melyben őt részesítette, — kéri őt, hogy látogassa meg Szt.-Márton várában. [2])

Foscharini Péter 1586. aug. 19. levelében rokonaival együtt (u. m. Strossi, Dandoli, Contarini, Barbarigi) hálásan emlékezik meg Pálffynak szívélyességéről s jó indulatáról, melyet iránt tanusitott. [3]) Pálffyt meghívják Velenczébe.

Pálffy barátjai iránt különös gyöngédséggel viseltetett, mint azt b. Borovszky Kristóf, 1582. sept. 24. levelében szépen kifejti, kérvén Pálffyt, fogadná el tőle a tartozásáról szóló kötvényt, s figyelmeztetvén őt, miként jóságát s udvariasságát ne tágítsa olyannyira, hogy ezzel megvonja barátjaitól az alkalmat, hogy ezek az iránta való kötelezettségeiknek eleget ne tehessenek. [4])

Midőn ezennel a győri hősnek némely jellemvonását, — jobboldalán eddig még ismeretlen okmányok nyomán — ecseteltük, azon forró óhajunknak adunk kifejezést: vajha az ég sok oly hőssel s honfival áldaná meg hazánkat, minő b. Pálffy Miklós volt!

JEDLICSKA PÁL.

---

[1]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 3.
[2]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 37.
[3]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 3. Fasc. 11. N. 40.
[4]) P—y Sen. ltár: Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. N. 25.

A KÁNYAFÖLDI KERECHÉNYIEK A XVI. SZÁZADBAN.

A kedvező véletlen a Kerechényi-család iratainak egy részéhez juttatott. Mohó vágygyal kezdtem a régi összerongyolt csomag böngészéséhez, melyben tenyérnyi nagyságu lapoktól kezdve egész másfél méter hosszu papirra irott okmányok akadtak kezeim közé. Ezek alapján vagyok képes egy két adatot e családról elmondani, mely a XVI. században az előkelőbb nemesi családok közől is kivált tagjainak közszereplése által; hazai történetirásunk azonban eddigelé keveset tud róluk elbeszélni.

Lehóczky[1]) s Nagy Iván igen hiányosan közölnek felőlük egy-két összefüggés nélküli adatot, családi viszonyaikról pedig semmit sem tudnak. Jászay[2]) csak annyit emlit, hogy Kerechényi György az 1505. rákosi országgyülésen jelen volt. Istvánffynál már többször találkozunk a Kerechényekkel, kik közől László 1555-ben mint Szigetvár kapitánya szerepel; 1557-ben a Kerechényi-testvérek részt vesznek Ferhát megfutamításában;[3]) 1566-ban pedig ugyancsak László a gyulai várat védelmezi Pertaf basa ellen szerencsétlenül. Még több részletet tud elbeszélni Petrus Bizarrus[4]), nehány adatot Pethő Gergely és Bethlen.

Mind e tudósítás legnagyobb részben Kerechényi Lászlóval foglalkozik, s a gyulai veszedelmet irja le, s ujabbi történetirásunk jobbadán csak erre szorítkozik. Nem lesz tehát érdek nélkül a családi irományok alapján egyetmást az egész családról meg-

[1]) Stemmatologiája II. 215. l.

[2]) A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után 157. l.

[3]) Istvánffy 235. l.

[4]) Schwandtnernél I. 716. s köv. ll.

tudni. Ezen irományok nem foglalnak ugyan magukban valami nagy dolgokat, de fényt derítenek egy alnádor, egy várparancsnok és négy vitézkedő nemes családi életére, nemkülönben Slavonia és a vele határos magyar megyék történeti földiratára.

* * *

Az iratok között legrégibb Zápolya István szepesi örökös comes és Magyarország nádorának Budán 1494-ben kelt iktató parancsa. Ebből megtudjuk, hogy a XVI. század második felében virágzott hat Kerechényi testvér nagyatyja Kerechényi György, Lászlónak fia volt, ki Zala-megyében fekvő Zamár földe és Pryd nevü birtokokba a kapornaki konvent által frater Demetrius és Bechwelgyei István nádori kiküldött jelenlétében minden ellenmondás nélkül bévezettetett.[1])

Az 1510. év ugyanezen Györgyről már bővebb adatokat hoz. György, Bakacs Tamás érseknek volt kincstartója, mely mindenesetre tekintélyes állás lehetett, tudva az érseki széknek, de különösen Bakacs Tamásnak dúsgazdagságát és roppant költekezéseit. Három fiúnak, Tamás, Pál és Jánosnak, atyja szép birtokot birt Zala-megyében, s az akkor még Slavoniának nevezett Zágrábban és Kőrösben.[2]) Ezek voltak: Kerecheny, honnan az egész család nevét vette, Bebes, Felső- és Alsó-Bagod, Felső- és Alsó-Hagyáros, Chatár, Barlahida, Karicza, Kányafölde, Keretye, Bosoló, Baasza, Zenth László, Zenth Adorján, Marolcz, Gátháza, Zamárfölde, Pryd, Várfölde, Guthorfölde és Sompatz, Slavoniában, nevezetesen Kőrösben: Czirkvena, Orchovcz, Klenovcz, Alsó-Zabnycza, Felső-Zabnycza, Hopyna és Bablya. Zágrábban pedig a zágrábi püspökség két praedialis birtoka: Matkovcz és Hoposolovcz.

A család ekkor még nem használja a »kányaföldi« előnevet, mely alatt később hírre vergődött.

György ifjúságát a chebi Pogányok társaságában töltötte, s a gyermekkori barátság a korban előhaladt férfiak által is buz-

[1]) Zápolya Istvánnak 1494. febr. 26. (sabbatho proximo ante Dominicam letare), Budán kelt oklevele a vasvári káptalan ltárában.

[2]) II. Ulászlónak 1510. mart. 21. (in festo resurrectionis Domini) Esztergomban költ levele a kalocsai káptalan ltárában.

gón ápoltatott, de különösen Pogány Zsigmond volt az, ki iránt György a legélénkebb vonzalommal viseltetett akkor is, midőn kettejük sorsa egymástól annyira elvált. György Bakacs udvarába jutott, Pogány Zsigmond pedig kir. táblabíróvá lett, befolyásos ember a felségnél, népszerű a rendek előtt.

A két jó barát egymással szerződésre lép. Mindkettő családapa[1]), egymást kölcsönösen örökösül rendelik mindennemű birtokaikban az esetre, ha egyikök fiu örökös nélkül maradna.

György birtokait már ismerjük, de a Pogány-féle birtok még terjedelmesebb volt: Herbathja vár tartozékaival, Oslevtz, Felső- és Alsó-Goritha, Zenth Iván, Zobothitha, Ztarkolcz, Thyvanoltz, Petheolcz, Zegenye velika, Zegenye mala, Petheotz, Pazÿnicza Gosztanovecz, mindnyájan Kőrös megyében; azonkivül Zalában Mothola, Bereg, Cheeb, Erenÿncz, Leve, Johon, Zenth Kozma Demjenÿ, Galócz, Thakó, Erdeofalu, Némethfalu, Erdőhát, Bencze, Gyeorkefalva, Kereszthur, Aranyád, Zalaszegh, Zenth-Péter, Vasvár, Zenth-Márton, Patzad, Thompa, Fehér-Pálháza; egy másik birtoktest feküdt Marmarosban, és pedig Urmező, Keovesligeth, Belezna, Keseleőmező, Halatha, Ekeormezeo, Repyne, Vizkeoz, Herenthe, Fejéregyház, Veresmarth, Karachonfalva, Felseo-Apsa, Zelesthÿe, Maÿzÿ, Zachol, Jod-Kobnya, Kis-Bochkó, Daahomerfalva, Tholma és Zekez; végül Zemplénmegyei birtokok: Thalaborfalva, Dulfalva; továbbá Háros és Kenekes Fejérben.

A szerződés esélyei Györgyre nézve kedvezők. A reá háramlandó örökség nemcsak nagyobb, mint az, mit ő hagy maga után, hanem valószínűbb is Pogány Zsigmond és egyetlen fiának korábbi elhalálozása, mintsem az övé három fiával. Csak királyi jóváhagyás kellett tehát, hogy György családja a valószinüség szerint hazánk vagyonosabb családjai közé emelkedjék. E jóváhagyást Ulászlótól megnyerni aligha került nagy fáradságba. Györgyöt támogatta Bakacs befolyása, Pogány Zsigmondnak pedig ugy is mint a király kedvelt »vexillifer«-jének személyes szolgálatai bőven megadták az okot, hogy a király két rendbeli levelével a szerződést jóvá hagyja.

---

[1]) Pogánynak Péter nevü fia volt.

A végzet azonban mást akart. Pogány Zsigmond viszontagságos életét Mohács mezején vesztette, de fia életben maradt, s a szerződés soha érvényre nem emelkedett.

Meddig élt, s mi sorsra jutott György, — adatok hiánya miatt nem vagyok képes megmondani. Azt sem tudom mi lett három fiából, mert Tamás és János nyom nélkül tünnek el; Pálról is csak gyér adataink vannak.

Pál élete sanyarú viszontagságoknak nem volt hiányában. Eleinte ugyan, mint egy nevezetes apai birtok örököse, legalább a mindennapi szükségesek tekintetében mi hiányt sem szenvedett, sőt jószágai olyan jól jövedelmeztek, hogy azokat nemcsak apróbb birtokok, mint Várfölde, Guthorfölde megszerzésével, hanem egy nagyobbszerű vásárlással szaporíthatta is. Nevezetesen Chabrági Pálffy Pétertől Zelena várát vette meg Zágrábmegyében 3500 forintért, mely összegből 2782 forintot le is fizetett, a többi 718 frttal adós maradt. Zelena megszerzése Pálra nézve az egyszerű vagyonszerzésnél nagyobb fontosságú volt. Száván túli birtokai ezáltal olyan központot nyertek, mely köré mint caput bonorum köré az apróbb birtokrészek valóságos uradalom gyanánt voltak csoportosíthatók, honnan aztán a bizonytalan közállapotok közepette sikeres védelemben is részesülhettek.

Pál tekintélye és vagyona növekedőben volt a mohácsi vészig, az ezután bekövetkezett pártharczok azonban nagy kárára váltak. A két ellenkirály közől az egész Slavonia példájára Zápolyához csatlakozott. Itt küzdött ő Frangepán Kristóf vezérlete alatt Pekry Lajos ellen, ki Ferdinándnak ügyekezett Slavoniát megnyerni, s részt vett azon expedicióban, melyet Frangepán annyi dicsőséggel kezdett, és folytatott, de a mely a vezérnek véletlen halála következtében annál gyorsabban vált végzetessé Zápolya híveire. Ezek teljes vereséget szenvedve, a tábor előkelőivel együtt Pál is Pekry fogságába esett, honnan csak busás áron válthatta meg magát.[1])

[1]) Erről tanúskodik a zalavári convent 2514. sz. a. levő egyik levele, mely szerint Pál kénytelen volt zalai birtokainak több mint felét s N⁰ 626. jegyü okmány szerint családi kincseit és drágaságait sógorának, Hassági Dénesnek zálogba adni. Fájdalom, hogy a nedvesség rongálta oklevélből a zálogkölcsön összegét kibetüzni nem lehet.

Pál 1530—36. között halt meg, nagy családot hagyva maga után.

Fiai voltak: Mihály, László, András, Mátyás, János és Lajos; leányai pedig: Dorottya, később Henyey Miklósné és Zsófia, később Bradács Istvánné.

E nagyszámú család nehéz vagyoni viszonyok között maradt. Az apai birtokok nagyrésze elzálogosítva, másrésze per alatt; az árvák közől pedig az apa halála alkalmával csak az egy Mihály nagykorú. Mint az osztatlan testvérek gyámola sokat fáradozott ő, hogy szembeszállhasson a különféle perekkel, mikkel az árvákat jobbról-balról megtámadták.

Legelőször is a Hasságiakkal gyűlt meg baja. Nevezetesen Kerechényi Pálnak huga, az árváknak nagynénje, Katalin Hassági Déneshez ment nőül, kitől négy fia és egy leánya született: Ferencz, Balázs, Gábor, Imre és Anna, később Bakochay Pálné. Kerechényi Pál és Hassági jó atyafiságos viszonyban voltak, s ha Pál pénz dolgában megszorult, Hassági őt zavaráből ki-ki segítette. Igy zálogosította el egy alkalommal Pál kosthelyi (*így*) kápolnájának egy részét Hasságinak.[1]) De legnagyobb segítség volt az a nagy összeg, mit Hassági a fogságba jutott Pálnak kiváltására kölcsön adott. A bizalmas rokonsági viszony, vagy a zavarteljes közállapotok okozták, hogy a hitelező Hassági elmulasztotta magát tényleg be is vezettetni Pál birtokaiba, melyeket ez neki zálogul okmányilag lekötött. Pál halála után pedig rövid időre meghalt Hassági is, s özvegye most aggódva sürgette a beiktatást, de hasztalan. Végre is a türelmét vesztett özvegy bethlenfalvi Thurzó Elek országbíró elé vitte ügyét, kitől a bevezető parancs a kapornaki conventhez intézve meg is érkezett.[2]) Mikor azonban a convent kiküldötte a helyszinén megjelent özvegy Kerechényi Györgyné (talán az árvák nagyanyja?) és Mihály, kiskorú testvérei nevében a bevezetés ellen tiltakozott, mire a kiküldött a bevezetést elhalasztva, a feleket perre utasította. Ez azonban csak pillanatnyira hárította el a bajt, mert az

---

[1]) Zalavári convent N° 2401. számu oklevél.

[2]) A kapornaki convent jelentése 1536. kelt levele a vasvári káptalan iratai közt.

árvák, mint előre látható volt, a pert elvesztették, s a Hasságiak a lekötött Kerechényi birtokokba 1536. évben csakugyan be is vezettettek. Az így ideiglenesen elvesztett birtokok voltak: Kányafölde, Keretye, Szent-Adorján, Marócz, Guthorfölde, Barlahida, Zompach, Várfölde, Baaza, Szent-László és Zamárfölde.

Nemsokára még nagyobb, s több mint 30 évig huzódó perbe bonyolódtak a csábrági Pálffyakkal. E pernek egész lefolyása egy nagyterjedelmű okmányban kezeink között van, s ez annál érdekesebb, mert sok adatot tartalmaz úgy Slavonia közjogi viszonyaira, mint az e korbeli peres eljárásra vonatkozólag.

Chabrági Pálffy Péter, mint fentebb említők, eladta Zelina várát Kerechenyi Pálnak, (ki már kányaföldinek neveztetik) 3500 frtért, mely összegből azonban utóbbi 718 frttal adós maradt. Most Pálnak halála után Pálffy Péter a báni bíróság előtt beperelte Mihályt s az időközben nagykorúvá lett Lászlót a vételári hátralék miatt. Nádasdy Tamás és Keglevich Péter bánok 1539-ben pünkösdkor Kőrösben bírói széket tartván, az ügy elejük került.[1]) Felperest képviselte Prasthionecz István, alperes-testvéreket pedig kápolnai Pálffy Lőrincz, ki felperesi képviselő keresetére azt válaszolta, hogy Kerechényi Pál által annak idején az egész vételár kifizettetett. Ennek folytán a bánok esküt ítélnek a testvéreknek, melyet hozzájuk hasonló hat nemessel kell a kőrösi szt. Kereszt egyházában letenni arra, hogy chabrági Pálffy Péternek nem tartoznak semmivel sem.[2]) A Kerechényiek azonban Gregoryancz Ambrus Kőrösmegyei szolgabíró jelentése szerint az esküt nem tették le, s ennek folytán pervesztésük nyilvánvaló lett, s csak az ítélet meghozatala, s az elmarasztalás ünnepélyes kimondása volt hátra. Ezt aztán sikerült a testvéreknek annyira húzni-halasztani, hogy az csak 1565-ben s akkor is új tárgyalás alapján következett be, mely tárgyaláson a perbeli képviselők szóváltásai jogtörténelmi szempontból igen érdekesek.

1543-ban Pogány Zsigmond unokája, Gáspár, támadta

[1]) Monyorókereki Erdődy Péter Dalmatia, Kroatia és Slavonia bánja 1565. april 24. (feria quinta proxima post dominicam Quasimodo). Zágrábban kelt oklevele.

[2]) Tehát az esküttársak intézménye, mely hazánkban még az Árpádok alatt honosodott meg, a XVI. században is gyakorlatban volt

meg őket, kinek atyja, Péter, 50 frtot kölcsönzött Kerechényi Pálnak, s most az apák halála után gyermekeik perlekednek az összeg felett.[1]) A Kerechényi fiúk úgylátszik makacsul ellenszegültek Pogány Gáspár követelésének (miből is fizethettek volna?) úgy hogy ennek egész a királyig kellett vinni ügyét, hogy végre pénzéhez jusson. A dologban, mint a nagyon megrongált idéző jelentésből kivehetni, valami csalárdság is lehetett. A Kerechényiek Pogány Péter nyugtató-levelével válaszoltak Gaspár követelésére, mit ez hamisnak állított. Igaz volt-e a nyugta, vagy csakugyan hamisított, s mi lett az eléggé mérges pernek kimenetele? az iratokból ki nem derül.

A Hasságiakkal való szomszédság sem volt békességes. A Kerechényiek nem tudták szivelni, hogy apai örökségük legszebb része, s benne a kányaföldi vár, mit predicatumukban viseltek, Katalin nénjük kezére jutott, s minduntalan háborgatják az özvegyet, ki fiaival Kehidán tartózkodott. Midőn egyik oldalon az alsó-lyndvai Bánffyak (László és István) be-becsapdostak az özvegy birtokaira,[2]) a Kerechényiek is sokszor voltak Kányaföldén az özvegy hivatlan vendégei. Az özvegy hatalmaskodási pert indít öcscsei ellen, melyben ezek makacsság alapján el is marasztaltatnak, ennek azonban a szilaj Kerechényiek ellen nem sok foganata volt. Legfelebb hogy ezek befáradtak a kapornaki conventhez a marasztaló ítélet ellen tiltakozni.[3])

A bíróság úgy itt, mint széles e Magyarországon tehetetlennek bizonyult az országos felfordultságban, mikor ilynemű becsapások és jószágfoglalások mindenütt napirenden voltak. Az 1542. beszterczei országgyűlés hasztalanul igyekezett még hatósági karhatalommal is visszavetetni az elfoglalt birtokokat, a várkapitányok legfelebb csak maguknak foglaltak, nem pedig az igazi jogos tulajdonosoknak. Végre az 1545. nagyszombati országgyűlés mindenkit felhatalmazni kívánt, hogy birtokaiban úgy védje magát, ahogy tudja, ha pedig azokat elvesztette volna, foglalja vissza önhatalmúlag.

---

[1]) A kapornaki convent 1543. apr. 3. (sexto die executionis, feria sexta proxima post dominicam Quasimodo) kelt levele.

[2]) Zalavári convent 230. sz. okl.

[3]) Zalavári conv. 691. sz. okl.

Az időközben felnőtt Hassági fiúk sem sokat járnak ezentúl a bírósághoz, hanem magok kezdenek magoknak elégtételt venni, s a Kerechényieknek a kölcsönt visszaadni. Hassági Gábor 1547-ben Kerechényi Lászlónak Bagod, Csatár és Gayazab birtokain gazdálkodik;[1]) nemsokára pedig Barlahidán és Szent-Lászlón Kerechényi Mihálynak adják vissza a látogatást.[2]) Végül is a Kerechényiek sokalják meg a dolgot és egyezkedni kezdenek a Hasságiakkal. 800 frtot ajánlanak az apai drágaságok, arany és ezüstnemüek kiváltására; de ezek az ajánlatra nem sokat adnak, úgy hogy bíróságnak kellett a dologba beavatkozni.[3]) Végre sikerült 1548-ban még Kányaföldét is visszaváltani, sőt azt kizárólagos fiági birtokká tenni. Nevezetesen Hasságinét Kányaföldén leányrész illette meg, melyet ő Anna leányának, miután ez Bakochai Pálhoz férjhez ment volna, mint leányi örökrészt szintén átadott. A Kerechényiek a kapornaki convent előtt Bakochainét kielégítik, s ezentúl Kányaföldét női ág nem birhatta.[4])

Eredménye volt mindez a Kerechényiek eszélyes magaviseletének, kik Izabella ügyének sikerében nem sokat bízva, szakítottak az apa párttraditiójával, s a Ferdinánd-pártiakhoz mentek át, hol aztán végkép meg is maradtak.

Számításuk helyesnek is bizonyult, mert Ferdinánd királytól egymásután nyerik az adományokat.

László mindjárt a Baranyában fekvő Darócz és Kopács nevű birtokokat kérte föl, melyek az Izabella-párti Henyey Miklóséi voltak. Daczára a sógorsági viszonynak,[5]) László nem vonakodott Henyei romlásával vagyonhoz jutni. De midőn a nyert adománylevél értelmében a Henyeiek kivetésére került volna a sor, rokonok és jóbarátok közbeléptek, mire László is meggondolta magát, Henyeivel kiegyezett, s a nyert birtokokat a zalavári convent előtt neki visszaadta. Ezentúl az atyafiságos egyetértés köztük meg nem szakadt.

[1]) Zalavári conv. 623. számú okl.
[2]) Zalavári conv. 648. sz. okl.
[3]) Zalavári conv. 626. sz. okl.
[4]) Zalavári conv. 2514. sz. okl.
[5]) Henyeinek felesége Kerechényi Dorottya, Lászlónak huga volt.

András László bátyja példájára szintén birtok után nézett, s a Keressék (György és János) bechwölgyei curiáját szemelte ki, mely az ő birtokaihoz nem messze feküdt. Az Izabellapárti Keressék ki is zavartattak onnan, s András a curiába behelyezkedett.[1]) Az eredmény még jobban feltüzelte András birtokvágyát, s a következő 1557-ben még nagyobb adományt kért, a Barkócziak birtokát. Barkóczi László (Izabellapárti) birta Zalában Szent-Miklós, Baza és Lovászi birtokokat, Vasmegyében Barkóczot, s némi, részletesen elő nem sorolt földeket Slavoniában. A kopornaki conventhez el is ment az iktató parancs; Tamás pap és Sárkány Benedek királyi ember összehívták Szent-Miklóson a szomszédokat és határosokat, de Barkóczi Jób embere Varsándi János ellent állott az iktatóknak, s midőn ezek szépszerével nem tágítottak, Varsándi kardot rántott, s őket szétkergette.[2])

Szerencsésebb volt Kerechényi János, ki a szintén Izabellapárti Kávási László halála után annak birtokait Draskovics Jánossal együttesen kérte fel. Draskovics János testvére volt a nagyhirű bán, kalocsai érsek és cardinalisnak, ki ezen később bekövetkezett emelkedésének lépcsője gyanánt épen ekkor nyerte el a pécsi püspöki széket. Befolyásának könnyen sikerült öcscse kérelmét kivinni, kivel aztán Kerechényi János is czélját érte.

Valamennyi testvér közül azonban legtöbbre vitte Kerechényi Mihály Nádasdy Tamás utján. A Nádasdi birtokok tetemes része t. i. Kőrös és Baranya megyékben, Slavoniában és Horvátországban feküdt. Így nyilt alkalmuk a Kerechényieknek a Nádasdyakkal, mint szomszéd birtokos családdal megismerkedni. Sokat forgott Nádasdy Tamás a Dráva vonalat védelmezve a török ellen, s midőn 1532-ben Kanisai László egyetlen leányát, Orsolyát, nőül vette, a Kanisai vagyon is Ferdinánd beleegyezésével Nádasdira szállott, kinek érdekei ezáltal a Dráva-vonal védelmezése körül még inkább megszaporodtak. Már 1530-ban Szigetvár alatt viaskodik, 1538-ban mint Slavonia bánja Jeszenovicznál diadalmaskodott a törö-

[1]) Zalavári conv. 1453. sz. okl.

[2]) A kapornaki convent jelentése 1558. april 23. (sedecimo die diei executionis, feria secunda proxima ante festum beati Georgii martyris) kelt oklevele a vasvári káptalan iratai közt.

kön, Dubiczát pedig ostrom alá vette. Valószinű, hogy e vállalkozásaiban az ifju Kerechényiek, (vagy legalább Mihály és László) is élénk részt vettek vala, s itt szövődött azon benső viszony, melynek gyümölcse a hatalmas Nádasdy pártfogása volt. Már itt, mint bán, Kerechényi Mihályt vicebánul vette maga mellé. E kitüntetett állása azonban Mihálynak nem sokáig tartott, mert Nádasdy a bánságot rövid idő alatt letévén, Mihálynak is követni kelle őt a lemondásban. De Nádasdy nem feledkezett meg róla, s midőn ő az 1554-iki pozsonyi országgyülésen nádorrá választatott, Mihályt alnádorrá vette maga mellé.

Mihály Nádasdy befolyását, és saját méltóságának sulyát azonnal fel is használta családjának emelésére.[1]) Kerechényi László már 1555-ben, mint szigetvári kapitány szerepel, s mint e nagy fontosságu véghely védelmezője kiváló tért nyert tehetségeinek érvényesítésére. Itt mégis nem sok időt töltött. Istvánffy szerint ugyanis a korothnai, kaposvári és babochai vár védelme alatt ez évben a hajduk a Dunántúl roppant pusztításokat vittek végbez, mi miatt török részről Budára keserves panaszok érkeztek. Toigun budai parancsnok végre maga indult megfékezésükre és sikerült is neki Korothnát, Kaposvárt legutóljára pedig Babocsát bevenni.

Babocsától Toigun vitézeivel együtt a Dráva irányában keletnek Pécs felé fordúlt, s Szigetvár felé közeledett. Toigun emberei a sikerek által feltüzelve szerették volna utközben Szigetvárat is megostromolni. Toigun azonban nem volt hajlandó a vállalatot megkoczkáztatni, de Sziget vár közelében beesteledvén, az Almás vize mellett egy erdőbeli tisztáson tábort ütött, s az éjjelt ott töltötte. Másnap aztán tovább állott Pécs felé, s fáradt vitézeit itt pihentette meg. Kerechényi László ezt tudva roppant félelemben volt Szigetváron, s mihelyt Toigun Sziget alól elhuzódott, csakhamar le is mondott a veszélyes hely parancsnokságáról, mit utánna a horvát Stanisics Marko nyert el. Így Istvánffy. Miután e körülményre nézve egyedül Istvánffyra vagyunk szorúlva, nehéz ez elbeszéléshez hozzá szólani. Kettő azonban némi gyanut kelt

[1]) A kapornaki convent jelentése 1559. jul. 11. (sedecimo die dicti executionis, quinta mensis Julii) a vasvári káptalan ltárában.

Istvánffy iránt. Első az, hogy Istvánffy a Kerechényiek iránt aligha viseltetett nagy rokonszenvvel épen Nádasdy miatt, ki Istvánffy Pált 1543-ban a Dunába ölette, minek Nádasdy ellen hosszan huzódó per lett következménye, mely végre is befejezetlen maradt. Így az Istvánffyak Nádasdy Tamás és hozzá tartozói ellenében aligha lehettek elfogulatlanok. De másodszor, mint mindjárt látni fogjuk, a Kerechényiek bátor harczosok voltak a török ellen, s ha László magát Szigeten gyáván viselte volna, aligha részesül hirtelen királyi adományban, sem a gyulai kapitánysággal mindjárt meg nem bízatott volna.

Mielőtt azonban előadásunkban ide érnénk, még egy kis epizodot kell elmondanunk a testvérek ingerkedéséről. Kerechényi Andrásnak volt egy Zolnokovics Bertalan nevű szolgája, ki valami okból urától megszökött, s egyenesen Kányaföldjére Mihályhoz menekült.[1]) A törvények eziránt szigoruan intézkednek. Az 1543: 29. büntetést mond arra, ki a szökött jobbágyot urának vissza nem adja, az 1550: 38. ismétli ez intézkedést, az 1556: 31. pedig hozzá teszi, hogy a szökevény ura által bárhol is elfogható. Viseltetett-é Mihály a szökevény iránt jó hajlandósággal, vagy talán csak bosszantani akarta András öcsét, — Zolnokovicsot nemcsak minden felszólítás daczára ki nem adta, hanem őt személyes szolgálatára alkalmazta. András erre megharagszik, és három jobbágyát, Csóka Györgyöt, Lőrincz Mihályt és egy Jancsi nevezetűt elküldötte, hogy a szökevényt erőszakkal is elhozzák. De legyenek óvatosak, ne menjenek egyenesen Kányaföldére, hanem Bánffy László szomszédos birtokára. Ezek csakugyan el is mentek Holtholakossára, s itt Bánffy egyik jobbágyánál Szőke Györgynél meghűzódva lesték a kedvező alkalmat Zolnokovich elfoghatására. Azonban Mihály s a vele időző Mátyás megtudták, hogy András testvérük emberei miben járnak, rájuk mentek, őket nyilt uton elfogták, bevitték Kányaföldére és elzárták. Erre András pert indít a zalamegyei bíróság előtt testvérei ellen, minek úgy látszik a vicepalatinus ellen nem sok foganata volt, mert András

[1]) Hajmási Eustách és Hassághy Imre zalamegyei viceispánok oklevele 1559. junius 10. (feria sexta proxima post festum Viti et Modesti martyrum).

bosszuságában Kányaföldére és Alsó-Bagodra csap, mi miatt aztán Mihály indít ellene hatalmaskodási pert.[1])

1557-ben a testvérek közül László, András, János és Mátyás horvátországi birtokaikon jöttek össze azon szándékkal, hogy eddig még osztatlan örökségüket felosszák. Az osztozkodást azonban félbeszakitotta egy véletlen esemény, mely minket annyival inkább érdekel, mert a Kerechényiek ekkori vitézségének tanujelét a történetirás számunkra is megőrizte. Istvánffy az eseményt így adja elő. Ferhát bosniai basa 1557-ben Tótországba üt egy 5000-nyi főből álló csapat élén, s pusztítva, rabolva egész Zágrábig hatol. Lenkovics a Zágráb vidéki őrsereg kapitánya Alapy János társaságában azonnal a rablók ellen indul, s utközben találják a Kerechényi testvéreket, kik népestül együtt Lenkovics és Alapyhoz csatlakoznak, s gyors haladás után a Szávánál Szt.-Ilona nevü falu mellett Ferhádot utólérik. Daczára annak, hogy a török kétszer oly számos volt mint a mieink, sikerült azokat a Szávának úgy nekiszoritani, hogy a szépszámu törökségnek alig fele menekülhetett, másik fele ki a Szávába fuladt, ki elfogatott, ki a harczban vagy a futásban megöletett. A tetemes zsákmány anyagilag is bőven jutalmazta a bátor és hazafias vállalkozást.

Ez alkalommal, úgy látszik, a Kerechényiek nagyon kitűntették magukat, de különösen László vonhatta magára a közfigyelmet, mert ezentúl a királyi kegy és az intéző nagyok, mint Zrínyi Miklós (a szigetvári hős) barátsága és ajánlata őt gazdagsághoz és fontos történelmi szerepléshez juttatják.

1559-ben László kir. adományul nyeri Baranya-megyében Márok, Nárágy, Berkesdy és Hasság nevü birtokokat,[2]) mi a szigetvári Stanisics Márkot, László vetélytársát nem kevéssé boszantotta, úgy hogy Lászlónak daróczi birtokára ütött, s azt elfoglalta.[3])

1560-ban Draskovics János és Gáspárral, továbbá Henyey Miklós és Jánossal együtt nyerték királyi adományul euri (de Eur) Dachó máskép Lénárth Péternek megszakadás czimén a

[1]) Zalavári conv. 625. sz. okl.
[2]) Zalavári conv. 98. sz. okl.
[3]) Zalavári conv. 408. sz. okl.

koronára szállott birtokait. Ezek voltak Baranya megyében: Regenye, Zewke, Gertyén, Egerszegh, Kizdér, Thŷwn, Zigecske, Nagy Harsán, Zanthó, Nagyfalu, Vusselyén, Valkó megyében Gálosfalva, Szent-György, Gergelfalva, végül Kőrös megyében Bakovácz, Vŷllyo, Debryocz, Breztye, Tolt, Zethŷocz, Draseyevcz, Bodovŷncz, Chŷpezincz, Proklovancz, Bersevicz, Bozovcz, Gŷaz-Kuczen, Zŷgeth, Karzyan, Vidovecz, Hwzkovecz, és Klenye.

1559. vagy 60-ban nyerte el László a gyulai kapitányságot.[1]) Gyula végvár lévén egy részről a török, másrészről János Zsigmond ellen, Lászlónak tág tere nyilt magát e nagyérdekű ponton lehetőleg érvényesiteni nemcsak a honvédelem körül, hanem politikailag is, hogy a Tiszántuli részeket János Zsigmondtól elvonva Ferdinád ügyének megnyerje.

Eme feladatában hiven támogatták őt testvére Mátyás és sógora Henyey Miklós.

Mátyás, hogy Gyula védelmezésére minden erejét felhasználhassa, már 1559-ben 2000 frtot vesz fel bátyjától Kerecsényi Mihálytól, s elzálogositja neki Kányafölde, Chyrquenna, Zelina és Vinodolban fekvő birtokoknak őt illető részét.[2]) 1561-ben ugyancsak Mihálytól másik 2000 frtot vett fel, s igy állott László mellé.[3])

László ügyesen megfelelt feladatának, s mint Verancsics irja, a Tiszántúli részek megnyerésében nem hiába fáradozott. János Zsigmondék fel is ismerték benne a veszedelmes embert s Báthory Kristófra bizták, hogy őt Ferdinánd hűségében megtántoritsa, ezt azonban László becsmérlőleg utasitotta el magától. Még nagyobb erőfeszitéseket tett Gyula megerősitése körül, ugy hogy nemcsak a Gyulát illető 25 ezer jobbágy munkáját vette igénybe, hanem még Eger jobbágyaival is Gyula részére dolgoztatott. Emiatt közte és Verancsics egri püspök közt a jó barátság

---

[1]) Forgách 305. l. azt mondja, hogy gazdag felesége pénzén a gyulai kapitányságot *megvette* volna.

[2]) A vasvári káptalan 1559. aug. 22. (feria tertia in festo decollacionis Joannis baptistae) kelt oklevele ugyanott.

[3]) A vasvári káptalan 1561. jan. 2. (feria secunda proxima post festum beati Pauli primi Heremitae) oklevele Kerechényi Mátyás birtokelzálogositásáról a vasvári káptalan iratai között.

is megbomlott, s Verancsics a királyhoz fordúl, hogy Gyula miatt Eger rövidséget ne szenvedjen. A Tiszamenti vidéknek csak fele illeté Gyulát, a másik rész, különösen a kúnság Eger várához tartozik. Kerecsényi pedig mindent magához von, sőt még a maguk költségén harczoló 400 nemest is Egerből Gyulára parancsolta. Eger fontosabb hely mint Gyula, s bár ő ezt se akarja elveszteni, de Eger elvesztése mégis nagyobb baj volna. Eger erejét Gyulára forditani, annyi, mint a tengerbe vizet hordani, mert van Gyulának elég népe »modo habeat oeconomos, non sibi, sed patriae natos.« [1])

Ez utóbbi szavak éle kétségkivül Kerecsényi Lászlóra vonatkozik, ki uj állását nagyon is kihasználta vagyona szaporitására.

Petrus Bizarrus feljegyezte, hogy török foglyai közől 16 előkelőbbet Nikolsburgba vitetvén, ott mindenkép sanyargattatta, hogy tőlük lehetőleg nagy váltságpénzt csikarjon ki, de ezek egy kedvező alkalommal az őrök vigyázatlanságát felhasználva, valamennyit levágták, s lóra kapva elmenekültek.

Ha ehez még Forgách adatait is figyelembe veszszük, megmagyarázható lesz, hogy szerezhetett László rövid idő alatt annyi sok pénzt, hogy Nikolsburg várát 60 ezer forinton megvehette.

Egyébiránt a foglyokkal való üzérkedés ez időtájban széltében divatozott a kapitányoknál. Egy előkelőbb fogoly, mint Istvánffy különböző helyein feljegyezve van, 3—4, sőt 10 ezer aranyat is fizetett váltság fejében. Lászlónak pedig elég módja volt foglyokat ejteni, mert Gyuláról Egerig, Szatmárig, s le Temesvárig elkalandozott segitni a szorongatott császáriakat, s kapdosni a törököt.

Igy 1562-ben Szatmár ostrománál találkozunk Kerechényi embereivel, mintegy 500 lovassal, midőn pedig az ostromló törökhad feloszolva, egy része Malchus vezérlete alatt Temesvár felé térőben volt, a gyulaiak őket ismét megzaklatják.

1563-ban september 8-án Pozsonyban Maximilián koronázásán sógorával Henyey Miklóssal együtt jelen volt. Ő vitte a

[1]) Verancsics levelei 1561. mart. 18-, 25- és 30-ról.

király előtt a szerb zászlót, Henyey pedig, elismeréseül lovascsapat-vezéri kitünő tulajdonságainak, a most megkoronázott király által lovaggá üttetett.

A koronázási ünnep örömét csakhamar eloszlatták a török nagyszerű készülődése felől szállongó hírek. Lászlónak magának is voltak a portánál külön kémei, kiknek beszédére László jóformán előre látta sorsát, mi reá várakozik. Rendbe kivánja hozni vagyoni viszonyait, s 1564-ben felszólítja János öcscsét, hogy eddig még osztatlan örökségükből a reá eső részt vegye át.[1]) Ugyanez évben még királyi adományban is részesült Baranyában. Monostor, Veresmárok, Darócz és Ujfalu volt ez adomány, utolsó melyet nyert életében.[2])

1565-ben ismét Szatmár alatt küzd 500 lovasával Svendi táborában. Az egyesült török és erdélyi seregnek most sem sikerült Szatmárt megejteni, elvonultak a szomszédos Erdőd alá, s azt kezdték hevesen ostromolni. A vár bevétele sikerült is Haszszánnak, mielőtt még Svendi segédcsapatai mind megérkeztek, és ez a nyílt, döntő csatát elfogadni kész lett volna. A közbeeső idő még sem tölt el portyázások és kisebb nagyobb csatározások nélkül, melyekben Kerechényi elemében volt, s váratlanul gyors megjelenése által egy már jelentékenyebb csatában a végsőkig szorongatott császáriakat a már elveszettnek hitt győzelemhez juttatta. Itt esett el a kézviadalban Bagi lippai bég is.[3])

1566. elején a pozsonyi országgyülésen volt. A Szolimánnál időző Wys és Hosszutótitól ide érkezett az üzenet, Szolimán nagy készülődéseiről. Ehez Kerechényi még hozzá tette, mit saját kémei hireszteltek, hogy Petraf, a második basa, (Szoliman nővérének fia) egyenesen Gyula ellen készül. Sürgette tehát a segedelmet. László kémei igazat mondtak. A nyár meghozta Petrafot. September 1-én Gyula elesett. Ostroma és bukása Istvánffy XXIII. könyvéből eléggé ismeretes. Kerechényi László fogva vitetett Belgrádba, hol elég alkalma volt megbánni a török iránti hiszékenységét. Az örvényben vergődő kétségbeesésével kapasz-

---

[1]) Zalavári conv. 410. sz. okl.
[2]) Zalavári conv. 99. sz. okl.
[3]) Forgács 291. l.

kodott a megmaradt utolsó szálba: a szabadulás reményébe. Nagy igéretekkel igyekezett őrét rávenni, hogy a Szelimtől hazatérőben Belgrádon pihenő Hosszutótival beszélhessen, de sikertelenül. Irt tehát neki, melyben elmondja Gyulán kiállott szenvedéseit, menynyi ideig várta hasztalanul a segitséget, az ostromot 70 napig állotta ki, s a hódoláshoz mint fordult végső kétségbeesésében. Nagyon kéri barátait, járjanak közbe érette a királynál, mert könnyű szerivel kiszabadithatják, ha akarják. Ő szivesen aláveti magát a legszigorubb inquisitiónak, mondja ezt meg Maximiliánnak.[1])

A kiszabaditás jó irányban is látszott megindulni. A bécsi udvarban mindent elkövetett érte Harrach Lénárt austriai főur (kinek leányát Kristóf, Lászlónak fia volt nőül veendő) s tervben volt, hogy a Leythapontban fogva őrizett fehérvári bég adassék érte cserébe. De csakhamar megváltozott a jó hangulat, midőn egy Gyuláról menekült német tiszt Lászlóról árulást, gyávaságot s más egyéb roszat hiresztelt. Míg ekép az udvar habozott, László Belgrádon kivégeztetett. Istvánffy állitása szerint megfojtatott, Bethlen szerint megmérgeztetett. Forgách és Bizarrus pedig még kegyetlenebb dolgokat beszélnek. Szelimhez a fogoly ellen keserves panaszok érkeztek nagy kegyetlenkedéseiről az elfogott törökök ellen. Szelim az esdeklőseknek engedve, a panaszlóknak adta volna át Lászlót, hogy rajta bosszujokat töltsék. Ezek őt szegekkel kivert hordóba zárva egy magaslatról a Dunába zuditották.

László felől kortársainak véleménye nagyon eltérő. Ferdinánd király, Nádasdy Tamás, Zrínyi Miklós, Tahi Ferencz és Svendi őt mint derék vitézt szerették és pártfogolták, míg Istvánffy őt gyávának és árulónak bélyegzi. Verancsics 1566. okt. 14-én Mihály testvéréhez irt panaszos levelében Gyula esetét »deditió turpissima«-nak mondja, okt. 8-án azt Isten büntetésének jellemzi, melyet a László gonoszsága hívott ki. Révai Péter, Zrínyi Miklós ellenkezőjének tekinti, »qui tantum meruit malae famae, quantum Zrini laudis egregio facto gloriae bonae consecravit.«[2]) (II. 747.)

---

[1]) Petrus Bizarrus Schwandtnernél I. 672. l.

[2]) Révay Péter, de monarchia II. 747.

László arczára, termetére és eszére egyaránt mozgékony és ingadozó embernek mondatik.[2]) Megjelenése és magatartása büszke, tündöklő és nagyravágyó. Egyéniségének főjellemvonása a nagy önzés, mely mindent maga czéljai szerint mérlegelve, sem magasabb eszméknek nem hódolt, sem a czél eszközeiben válogatós nem volt. A gazdagságot nagyravágyásának nélkülözhetlen eszköze gyanánt tekintve, annak gyűjtésében egész a fukarságig ment s katonáitól még a szükségest is megvonta. Zordon kedélye, melyet második felesége, az ifju Tersáczky Klára iránti szerelme igyekezett enyhíteni, hajlandóvá tette őt rokonaival szemben a szívtelenségre, idegenek iránt a zsarnokoskodásra, az ellenség felett pedig a kinzásra és kegyetlenségre. Törvényes ura iránt hű volt, de utolsó szükségben János Zsigmondék közbenjárását is kapkodva kereste. Portyázó lovas csapat vezérnek kitünő volt. Vakmerősége által az ellent zavarba hozni, huszárosan bevágni, s a szenvedély tüzében vészről, halálról megfeledkezni tudott, de az ostromlott vezérnek erényei benne hiányosak voltak. Előre látva, minden kis és nagy körülményt megfontolni és kiszámítani, lépésről lépésre közeledő lassu, de biztos veszedelemnek kitartani, előre megfontolt tervet halálig következetesen előrevinni — nem volt képes. Kevesebb önzés és több idealizmus őt Zrinyi mellé, a halhatatlanok közé emeli vala. Halála után javai a mily gyorsan gyültek, oly hirtelen szétzüllöttek. Fia, Kristóf, kit a király dapiferorum magisternek nevezett ki, nagy szükségbe jut, terhes kölcsönöket vesz, s atyja után alig négy évre ifjusága virágjában nőtelenül, szegényen hal el.

Kerechényi András szintén fegyverrel szolgálta hazáját. Okmány-kivonatok őt kapitánynak mondják, de Babócsán, Pölöskén, vagy Körmenden parancsnokoskodott-é? nem tudom megmondani.

1559-ben még mindig foly a perpatvar Mihály bátyjával, s ugyanez évben végrendelkezik is.[3])

1560-ban kir. adományúl nyerte Szent-Miklóst, de ellenmondás miatt birtokba nem léphetett.[3]) Nem több szerencse várt

[1]) Forgács 305. l.

[2]) I. Ferdinánd 1561. oct. 26. (feria quarta proxima post festum Omnium sanctorum) Zala-megyéhez intézett oklevele.

[3]) Zalavári conv. 1486. sz. okl.

reá Budafalván, hol Márton Bálint és Györgynek, továbbá Tharnak András és Péternek birtokait kérte fel; Zalapatakán pedig Macskási Lőrincz és Macskási más néven Sánta Gergely birtokait.[1]) Mindenütt ellenmondással találkozott, de a pert még alig indíthatta meg, midőn 1561. vagy 2-ben meghalt.

1563-ban özvegye Illvölgyi Katalin már elhalt férje végrendeletét védi a bíróság előtt, s annak hitelességére Magyar Andrást megesketteti.[2]) Gyermekei maradtak: János, Ferencz, Pál, István, Endre, Mihály és Katalin.

Mihály 1562-ig viselte a vicepalatinusi méltóságot. 1563-ban Mérey Mihály lett utóda. Ezentúl tisztán családi ügyeinek él.

1563-ban megfeledkezve András öcscsével folytatott egyenetlenkedéseiről, annak özvegyét támogatja, s elcseréli a török háborgatásnak kitett bebesi jobbágy telkét a maga nyugodtabb fekvésü barlahidai birtokával Zala-megyében.[3]) Ez időtájba eshetett első felesége: Polányi Katalin halála, ki után Mihály másodszor is megnősült és elvette özv. Bocskay Györgyné, született Hettyey Sárát. Mikor történtek ezek, adatok hiánya miatt megmondani nem tudom, mert Mihályról 10 évig hallgat a sor.

1574-ben kölcsönüzlet közben futólag találkozunk vele,[4]) de 1576-ban ujra beszélnek az okmányok, mert ekkor Mihályt nagy sor érte. Ő épen Slavoniában volt s kányaföldi várát embereire bízta. Ezek azonban bizonyos kelevényes betegségben, mely akkor ragályszerűen uralkodott, megbetegedének. Felhasználta ezt két kányavári török fogoly, s a vár ajtaját hirtelen bezárták, s a bent maradottakat, kit legyilkoltak, kit elzártak, a várat pedig szerencsésen hatalmukba kerítették.[5]) A porkoláb épen a kapu előtt kint volt, s kint szorúlt, a helyett pedig, hogy az őrséget tisz-

[1]) A kapornaki convent jelentése Ferdinándhoz Kerechényi Andrásnak birtokba bevezetése ellen az érdekeltek által támasztott tiltakozásról 1560. jan. 18-ról (sedecimo die diei executionis, duodecimo januarii), a vasvári kápt. ltárában.

[2]) Zalavári convent 409. sz. okl.

[3]) Zalavári convent 624. sz. okl.

[4]) A vasvári kápt. oklevele 1574. apr. 22 (feria secunda proxima ante festum b. Georgii martyris) u. o.

[5]) A vasvári kápt. oklevele 1576. oct. 30-ról (feria quarta proxima post festum b. Emerici ducis) u. o.

téhez képest gyámolította volna, gyáván elszaladt, s meg sem állt a közeli szőlőhegyekig, hol épen lindvai Bánffy László emberei bort dézsmáltak. Ezekhez futott tehát s rémülten kért tőlük segítséget. Ezek azonnal abbahagyták a dézsmálást és felabajgatva a szőlőbeli jobbágyokat, Kányaföldére mentek, s a várat csakhamar visszafoglalták. Eddig mind megvoltak jó egyetértésben, de mikor már a közös bajon túl voltak, Bánffy emberei elszedték a kulcsokat a Kerechényi embereitől, s a várat át nem adták, hanem abba belehelyezkedtek. Hasztalan küldözött Mihály a messze Bolondócz várába, hol akkor Bánffy László tartózkodott, ez sem a vár, sem a két török fogoly visszaadásáról tudni nem akart, míg a véletlen szerencse kedvezését derekasan föl nem használta.

Mert bizonyos igaz, hogy, bár Mihály a vár elestét ragályos betegséggel mentegeti, mégis gondatlanság és gyávaság juttatta azt török kézre. A két török fogoly mindenesetre oly csekély erő, hogy egy csak valamennyire rendben tartott várőrség is könnyedén elbánhatott volna azzal, amint ezt Bánffy emberei meg is mutatták. Ha ehez hozzávesszük, hogy Kanizsa, Élesd, Babocsa török kézen voltak: Kányafölde, bár magában véve jelentéktelen, de a fennforgott körülmények között egy határvárnak fontosságával bírt. A törvény pedig szigorú elővigyázatot parancsol.

Az 1556: 46. t.-cz. azt rendeli, hogy azokat, kik valamely gondviselésük alatt levő erősséget föladnak, vagy elhagynak, bárki is bárhol elfoghassa, a király pedig kegyelem nélkül megbüntesse. Hogy pedig senki magát erőtelenséggel ne mentegethesse, az 1559: 29. elrendeli, hogy az elégtelenül fölszerelt várak leromboltassanak, nehogy ellenség kezébe jutva, ez ott magát megerősíthesse. Az 1566: 15. és 16. kötelességévé teszi azoknak, kiknek tulajdon határváraik vannak, hogy azokat tulajdon jobbágyaikkal láttassák el, s belőlök állandó lovas és gyalog népet tartsanak. Az 1569: 21. az ez ellen vétőket szigorúan büntetni rendeli.

Egyszóval Mihály ur éktelen szorúltságba jutott, s méltán várhatta magára a szigorú büntetést. Hozzá még az a kellemetlen körülmény, hogy a vele szomszédos Bánffyval a kor szokása szerint örökös huzavonában élt, és ép ezen Bánffy, mint Zalamegye főispánja volt hivatva, hogy Mihálylyal a törvény szigorát éreztesse, kinek Mihálylyal úgy is elég leszámolnivalója volt.

Bánffy ki is használta helyzete előnyeit s egy okmányt állíttatott ki Mihálylyal, melyben ez lemond mindennemű igényeiről azon károk megtérítésére nézve, melyeket neki Bánffy emberei okoztak, nem fogja se Bánffyt, se örököseit semminemű büntetéssel, bírsággal üldözni; azon perét, melyet Bánffy ellen bizonyos perdeföldi rétek, cserjések és földek elfoglalása miatt indított, leteszi; megsemmisit mindennemű pert, melyet akár ő maga, akar testvérei valaha Bánffy ellen indítottak, mindennemű peres iratot visszavon és érvénytelennek nyilvánít, végül kötelezi magát, hogy ha ő felsége őt a vár gondatlan elvesztése miatt kérdőre vonná, tartozik a bíróság előtt személyesen megjelenni, s ha a felség úgy kivánná, a várat neki azonnal átadni.[1])

Nagyon bántotta ez az állapot Mihályt, s midőn pár hónap minden baj nélkül elmúlt, nagyon megbánta engedékenységét. Azon ürügy alatt tehát, hogy Rizván nevű török foglyát még mindig nem adták vissza (a másikat a vár visszavételénél Bánffy emberei úgy helybenhagyták, hogy nemsokára meghalt) korábbi levelét ugyancsak a vasvári káptalan előtt visszavonta és semmisnek nyilvánította.[2])

1577-ben második feleségével együtt átveszik azon drágaságokat, arany, ezüst és ruhaneműeket, melyeket özvegy Bocskayné a zarkaházai porkoláb lukafalvi Zarka Lajos, és felesége Margit asszonyra bízott volt, mint hűséges kezekre.

1578-ban özvegy Hassági Imréné és leányai ellen bizonyos birtokok elidegenítése miatt tiltakozik.

1580-ban sógornője özvegy Kerechényi Andrásné, Illevölgyi Katalin és ennek veje: Gersei Pethő Pál ellen tiltakozik, nehogy ezeknek kányaföldi birtoklásából valaki azt következtesse, hogy Kányafölde nem kizárólag fiági birtok.[3])

1581-ben már szűk körűlmények között találjuk Mihályt,

[1]) Ezen okirat a vasvári káptalannál letétetett, párját pedig Laky Gergelynek Bánffy László zemenyei kapitánjának adta át Mihály, mire aztán a várat visszakapta.

[2]) Ez oklevél kelt 1577. jul. 7. (feria quinta proxima ante festum b. Mariae Magdalenae), u. o.

[3]) A vasvári kápt. által kiállitott oklevél kelt 1580. april 29. (in Dominica Rogationum) u. o.

birtokainak egy részét zálogba veti.[1]) 1588-ban már nem volt életben.[2])

Kerechényi Mátyás mi sorsra jutott Gyulán, ott volt-é a veszedelemkor, s megmenekült, avagy talán még előbb hagyta el Lászlót, nem tudhatni. 1572-ben még életben volt és elzálogosítja Bagod, Hagyáros és Csatáron fekvő birtokait 200 ftért Darabos Jánosnak. Ezentúl megszűnik felőle minden tudósítás.

Kerechényi Jánosról csak annyit tudunk, hogy László felhivása daczára örökrészét elfogadni vonakodott, s midőn László mindenéről végrendelkezett, 1566-ban Zemenyei Mátyás diák által a kapornaki convent előtt a végrendelet ellen tiltakozott.[3])

Kerechényi Lajosról semmi említés, valószinüleg még ifjukorában meghalt.

Ez volt a Kerechényi-család egy nemzedékének sorsa. Utódaik még sokáig vitézkedtek, mint különféle várak kapitányai. De rossz gazdálkodás, örökös és makacs perpatvarkodás szép birtokaikat lassankint felemésztette.

Kányafölde elpusztult, a vár összeomlott, s elfelejtetett. 1753-ban már bírói nyomozás folyik aziránt, hogy Kányaföldét mért nevezik Kányavárnak is, mikor ott nincs vár, csak nehány düledék.

A hajdan híres család ivadékai még mai is élnek.

Kosutány Ignácz.

[1]) Az elzálogositásra vonatkozó mindhárom oklevél a vasvári kápt. által kiállítva, u. o. Az első kelt: 1581. mart. 25. (feria tertia proxima post dominicam Quasimodo) u. o. a második 1581. april 22. (feria tertia Rogationum, hoc est in professo inventionis s. Crucis) u. o. a harmadik 1581. máj. 17. (feria secunda proxima post festum s. corporis Christi) u. o.

[2]) 1588. nov. 1. (in festo b. Martini episcopi et confess.) a vasvári káptalan által kiállított oklevél szerint Kerechényi Gáspár mostohaanyjának (Hetyei Sára) a Zala-megyében fekvő kányaföldi birtokait és Slavoniában fekvő Zelene várát kicseréli a török-dúlásoknak kevésbé kitett vasmegyei Rába-Hidvég, Rába-Szt-Mihály, Andrásfalva és Dienesfalva birtokokért. Andrásfalvát azon föltétel alatt, hogy lakosai szükség esetén a rábahidvégi malomnak és hídnak felépítésére kötelesek. (Vasvári káptalan iratai közt.)

[3]) A kapornaki convent 1566. máj. vagy septemberben kiállított oklevele a vasvári káptalan kéziratai közt.

Kerechényi László

élt 1450 körül.

György primási kincstartó
† 1526 után.

Pál † 1530—6 között.

Mihály † 1484. alnádor, felesége Polányi Katalin ettől fia Gáspár, második neje özv. Bocskay Györgyné, szül. Hettyei Sára.
Gáspár.

László † 1566. szigetvári aztán gyulai kapitány. Második neje Tersáczky Klára
Kristóf dapiferorum magister

Tamás.

András † 1561. babócsai (?) kapitány, felesége: Illevölgyi Katalin. Gyermekei
János,
Ferencz,
Pál,
István,
Endre,
Mihály,
László,
Katalin.

János.

Mátyás † 1572. családi viszonyai nem ismeretesek.

János? Lajos?

Katalin Hassági Denesné.

Dorottya, Henyei Miklós lovassági parancsnok neje

Zsófia Bradács Istvánné.

Ferencz,
Balázs,
Gábor,
Imre,
Anna, Bakochai Pálné.

LÁNCZY GYULA
„SZÉCHÉNYI PÁL KALOCSAI ÉRSEK"
CZÍMŰ TANULMÁNYÁRÓL.

Történetíróink legifjabb nemzedéke egy részénél veszedelmes irány kezd lábra kapni. A régi, nemzeties szellemet megtagadva, átvinni a modern lágymeleg és folyvást alább-alább transigáló politika irányát a múltba; tömjénezni a bécsi udvari köröknek, dicsőíteni a reactiót s a clérust, (ez a kettő ugyan nem mindig azonos!) ellenben az elvek nagy bajnokait, a határozott czélokért küzdött nemzeti hősöket aulicus felfogás szerint ítélni meg; könnyű vérrel pálczát törni felettök, kicsinyleni, gúnyolni őket s a honfiúi kegyelet piedestáljáról leránczigálni, — egyet rúgni az elbukottak, de bukásukban is nagyszerűek emlékén: ez felel meg a mai uralkodó áramlatnak; s mindez bizonyos czéltudatossággal történik. *Sic itur ad astra!* . . .

Ezen, szerintem eléggé nem kárhoztatható irány követői élén áll *Marczali Henrik*, a maga II. Józsefével. Hozzá és társaihoz (mert vannak) csatlakozott legújabban *Láncz y Gyula* is, »*Széchenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika*« czímű, a történelmi társulat által pályakoszorúzott (!) tanúlmányával.

Minthogy pedig e különben, — szívesen elismerjük — szellemesen, bár nagyon hiányos történetbúvári apparátussal írt dolgozat kizárólag az általunk felölelt Rákóczi-korral foglalkozik és benne több téves, ferde, sőt a positiv történelmi igazságot elfacsaró állítást és jellemzést találunk: nem hagyhatjuk szó nélkül. Ki kell lépnünk a *valódi* »nemzeti politika« méltatlanúl gyanúsított szerepvivői védelmére, a nagyratörő ifjú szerzővel szemben, mi-

nekünk, a régi — ma már divatból kimenni kezdő — nemzeti iskola híveinek; ki kell lépnünk a félrevezetett olvasó közönség iránti tekintetből, hogy kiki véleményt formálhasson magának s *audiatur et altera pars!*

Nem a Lánczy úr által dicsőített férfiú jelleme ellen van nekünk kifogásunk, — koránt sem. Széchenyi Pál érseknek mi is őszinte tisztelői vagyunk. Az ő lelke honszerelemtől égett, s nemzetének, tehetsége szerint, jól akart szolgálni. Hódolva a nemes férfiú emlékének, mindezt készségesen elismerjük felőle; sőt többet mondunk: a Rákóczi-korban a királypárti összes magyarok közűl mi *egyedül Széchenyi Pált* tartjuk minden tekintetben tiszteletreméltó jellemnek, — még a Lánczy által kiemelt *gr. Pálffy Jánost* sem; kiről alább. Legfölebb, békeközvetítő követtársát b. *Szirmay Istvánt* lehetne még a kalocsai érsek mellé sorolni, — ha e hazája szerető főúrnak jelleme ellen viszont az udvari párt történetírói nem tehetnének abbeli — bizonyos mértékig jogosúlt — kifogást, hogy Szirmay, kir. biztos létére, a cs. hadi tanács czélba vett tervei felől Rákóczinak nagy titkokat fedett föl. Szirmay Istvánt tehát nemzetéhez vonzódó szíve túlragadta elvállalt hivatali kötelességén; s ez is lehet jellemhiba, habár honfiúi erény. *Eszterházy Pál, Pálffy Miklós, Illyésházy, Erdödy, Koháry*, stb. mind — *nullák*. Egy-két másról, kiket Lánczy fölemlít, alább leszen szó.

Tehát Széchenyi Pál hazafias jellemének, nemes egyéniségének tiszteletreméltó voltában szerzővel egyetértünk, — habár nem sorolhatjuk is a főnttisztelt egyháznagyot a Rákóczi-kor elsőrendű szereplői közé. A leghatározottabban hadat kell azonban üzennünk ama reactionárius felfogásnak, melylyel Lánczy úr, Széchenyi Pál békeközvetítői működésének méltatása közben, a *nemzeti párttal* (vagyis, mivel igen kevesen állottak ezen kívűl, tehát magával a *nemzettel*,) s ennek követett politikai irányával és fővezéreivel elbánik.

Vegyük pontjait sorra, s feleljünk meg reájuk. — A Századok 277. l. Lánczy úr (akár csak egy osztrák professor) a magyarok »*lázadó szelleméről*« beszél, s hogy annak szervezőit és vezéreit »*a szertelen dicsvágy* magasra csapkodó lángja« (mily frázis!) vezérlé. A következő lapon ismét, hogy a magyar politi-

kai szereplők a »*szélsőségek martalékai*« voltak.[1]) Még tovább megy a 280. lapon, hol hallatlanúl zord felfogással azt merészkedik állítani, hogy a »*nemzeti párt* (Rákóczi követői) a bajok orvoslását *törvényszegő útakon* kereste.« Minek bővebb megértésére aztán, — miután még egyszer »fegyveres *lázadási* kísérleteket« emleget, — a 285. lapon emlékezetbe hozza az 1681. és 1687-iki »alaptörvényeket.«

Tehát Rákócziék önvédelmi s nemzeti jogvédelmi harczai Lánczy úr előtt, — ép úgy, mint a bécsi cs. k. udv. historiographoknál, — »*lázadás*«, »*rebellió*«, sőt még feketébb bűn: »*törvényszegés.*«

A törvény szerintünk *kétoldalú*: a nemzet is, de az uralkodó is, a ki megesküszik reá, kénytelen azt megtartani. S a mint az egyik fél megszegé: fennáll-e, fennállhat-e az még a másikra nézve is kötelezőleg, sértetlenül? Avagy a törvényeket csak a *nemzetek* tartoznak megtartani, míg az uralkodó szabadosan s büntetetlenül megszegheti?

Vegyük a concrét esetet. Megtartotta-e I. Leopold koronázási esküjét, hitlevelét és az 1681—1687-iki törvényeket? Feleljenek meg reá az alkotmány ádáz felforgatása, a Kollonich-rendszer életbeléptetése, a neoacquistica commissiók, a jus armorum, a magyaroknak a karlóczi békekötésből lett kirekesztése, a Dráván túli vármegyék elszakítása, jászok-kunok zálogba vetése, a vérlázító adóexecutiók és katonai garázdálkodások, zsarolások, a protestánsok folytonos üldözése, etc. etc. Igenis, I. Lipót maga volt mindezek által a *törvényszegő*, — nem a nemzeti párt, nem Rákóczi, Bercsényi, kik csak végveszélybe taszított szerencsétlen hazájok fölszabadításáért ragadtak — annyi hiábavaló kérés, könyörgés, panaszkodás után — igazságos fegyvert, szent joggal, szent jogért. Nem ők, nem a nemzet: a törvényeket kiforgatott udvari párt volt a »*lázadó.*«

Aztán, az az 1687-iki »alaptörvény,« a fiág örökös-királysága, a »jus resistendi«-záradék eltörlése, — mind ennek akkori teljes

[1]) Az *önodi abrenunciatiót* érti tán Lánczy úr? Azonban ez csak válasz volt az 1706-iki békealkudozásoknak császári részről történt megszakítására, s Rákóczi már 1708. őszszel újra fölvevé az alkudozások fonalát.

jogszerűségéhez, kötelező voltához a nemzetre nézve, sok szó férhetne. Tudjuk, hogy ezen, a megfélemlített rendek által kényszerűségből elfogadott »alaptörvények« kierőszakolását *Carafa* eperjesi borzadalmas hóhérolásai s a tiltakozó gr. Drasskovich országbíró másvilágra küldése előzték meg közvetlenül; tudjuk továbbá, hogy ezen törvényeket a *Thököly pártja* és a *munkácsiak* el nem fogadták: mert a nemzet egy része akkor is fegyverben áll vala, *és az 1687-iki pozsonyi stipulátiók elleni fegyveres tiltakozás folytonossága, Thököly szereplésétől Rákóczi zászlót emeléséig soha meg nem szakadt.*

A nemzeti párt által tehát jogosan vonathatott vitatás alá az 1687-iki törvények kötelező érvénye. Ámde, ha e czikkelyeket kétségtelen hatályúak gyanánt tekintjük is: ki szegte meg azokat? a magyarok-e, vagy Leopold császár? félrevetvén az azokhoz kötött föltételeket, az országnak ősi jogai szerint megígért kormányzását. E szerint a kétoldalu szerződés egyik alkotója, a korona, önkényűleg széttépvén az okmányt, — *jogszerűleg semmissé lön az a másik szerződő félre is.*

Következőleg Rákóczi, Bercsényi és a megsértett nemzet *teljes joggal* emelének fegyvert zsarnokaik ellen. Lánczy úr szerint azonban e nevezett vezéreket nem a tiszta igaz hazafiság érzete vezette, mint Széchenyit: hanem nemtelen, alacsony indító okok, ú. m. »*szertelen dicsvágy*«, (277. l.) »*hatalmi kérdés*« (281. l.) és »*önzés*;« mit is törődtek nemzetök üdvével »az érzelmi politika ezen *önös szítói*,« (284. l.) kik még hozzá »rajongók és kalandos káprázathajhászok« valának! (U. o.) Sőt mennél igaztalanabb: annál epésebb és csakis egy XVIII-ik századi cs. k. udv. historicus — nem magyar ember tollához illő — vádjaival Lánczy úr annyira vetemedik, hogy a 294. lapon nem átallja a fölkelés vezéreit csalással és piszkos érdekleséssel gyanúsítani: reájok fogván, hogy nálok »az elvek *felszíne alatt* (tehát ezeket csak köpönyegül használták) végzetes *érdekek örvénye* (!!) lappangott.« Ez sem elég; az önzetlen, a lovagias, a nemes és túlszerény Rákócziról még többet is ír Lánczy úr: »A »*fejedelem*«-nek — úgymond — *ország* kellett; Erdély különválása a fölkelő politika egyik sarkköve volt .... A magyar szövetkezett rendek fővezérét *határtalan dicsvágya*« ragadta. (294. l.)

A hány szó: annyi valótlanság, alap nélküli ráfogás, a történelem okmányilag igazolt tényeivel ellenkező koholmány. S mi czélból? Ha a szerző Széchenyi Pálnál elismeri tettei indokául a tiszta, igaz, önzéstelen hazafiságot: miért tagadja meg ugyanezt a hősénél sokkal nagyobb szabású és legalább is szintoly nemes Rákóczitól, Bercsényitől? Miért mér *kétféle mértékkel*? — Hja, ezek nem transigáltak, kisszerűen meghunyászkodva; ezek nagy elvek emberei valának, és Rodostóban haltak meg! Rúgjunk egyet az elhúnyt oroszlánokon, dobáljuk be sárral emléküket!

De csöndesen; fölháborodni, érzékenykedni nem szabad, — okokkal és adatokkal harczoljunk. Tehát Rákóczit és Bercsényit, Lánczy úr véleménye szerint, nem hazafiság: hanem »*érdekek örvényei*«, »*hatalmi kérdés*«, »*önzés*« (vagy *önös czélok*, a mi egyre megy), és »*szertelen, határtalan dicsvágy*« vezérlék tetteikben; mert Rákóczinak »*ország*« kellett.

Ha ország kellett volna neki, — mondjuk mi, — hát akkor ott volt az őt 1707-ben királyául meghívott *Lengyelország*, ott volt a Nagy-Péter czár által számára felajánlott s kínálva kínált Jagelló-korona, melyet egy őse, Báthory István már dicsőséggel viselt. És mit tőn Rákóczi, szemben e fényes ajánlattal? Jól tudjuk; boldogtalan hazáját, küzdő nemzetét kétséges helyzetében elhagyni nem akarván: *nem kellett neki az idegen királyi korona*; de minthogy azt kereken elutasítani a hatalmas Péter czár haragjának provocálása miatt nem vala tanácsos: az igaz magyar, a túlszerény fejedelem, hogy a koronát magától szép szerével elháríthassa, — Péter versenytársának, XII. Károly svéd királynak izente meg titkon a dolgot, kérvén: segítsen rajta, húzza ki őt e bajból! Károly segített is: kiverte Péter czár hadait Varsóból s Leszczinszky Szaniszlót trónjába visszaiktatá. Íme, így kellett a *korona*, az *ország*, a *hatalmi érdek* Rákóczi Ferencznek!

Úgyde — mondhatná talán Lánczy úr, — neki nem a lengyel trón: ő neki őseinek országa: *Erdély* kellett. Igenis, ennek Rákóczi választott, beiktatott uralkodó fejedelme volt, és a külön vált Erdélyt az 1706-iki békealkudozáskor a szövetkezett rendek egyik főfeltételként követelték; de nem azért, hogy Rákóczinak »országa« legyen, — hanem a történelem közel két százados tanúl-

ságához képest, *mint a magyar alkotmány természetes biztosítékát, az osztrák ház túlkapásai ellen.*[1])

Ez lesz vala ugyanis az igazi *garantia*. Azonban, jól jegyezzük meg, e föltételt is a két ország rendei követelték, és *nem Rákóczi*. Sőt nyilván tudva van, hogy e honszerető, nemes és önzéstelen fejedelem mind 1706-ban Érsek-Újvárott (tehát hatalma tetőpontján,) mind pedig 1711. januárban a salánki értekezleten ismételve megkinálta *erdélyi fejedelmi diplomája visszaadásával* és hűségesküjök alóli fölmentéssel a tanácsurakat, rendeket: *nehogy az ő személye és fejedelemsége a béke megkötésében akadály legyen.*

És erre a férfiúra meri Lánczy úr ráfogni, hogy *önző*, hogy *érdekhajhászó*, *határtalan dicsvágyó* vala, s hogy nem a haza üdve, hanem *ország bírása* kellett neki? Ellent mond Önnek a megczáfolhatatlan történelem! De a lengyel koronán és Erdélyen kívül is, ha »*ország*«, még pedig *örökös* és nem választás alá eső fejedelmi méltósággal, képezi vala Rákóczi Ferencznek »alig takart aspiratióját:« ott volt még egy; maga kínálá neki I. József császár 1706-ban gr. Wratislaw cancellár által s úgy neje Hesseni Charlotte herczegnő útján, — magyarországi és erdélyi összes birtokai s számos egyéb dús javadalom mellett, — a német birodalmi *Burgau* grófságot, melyet herczegesíteni fog, Rákóczira és családjára, mint a római birodalom fejedelmeire, *örökös uralkodói joggal*. És Rákóczi? .... Bár ezen ajánlat előnyös voltát elismerte s József jóindulatát köszöné, — *nem fogadta el* azt: mert a szövetkezett magyar rendeknek letett esküje, hogy mindvégig kitart velök, tiltotta.

Nem álmok ezek, hanem valóságok.

Ne igyekezzünk tehát erőnek erejével befeketíteni e nagy, e véghetlenül nemes jellemű s ideális gondolkodású férfiú emlékét, a történeti hűséggel homlokegyenest ellenkező gyanúsításokkal. S ha Rákóczi olyan elbizott és »határtalan dicsvágyó«: valjon megírta, megírhatta volna-e azt a magát »édes nemzetéért nem

---

[1]) Ezt köztudomásulag még maga *Pázmány Péter* is szükségesnek tartá, ismert drasticus nyilatkozatával: Ha Erdélyben magyar fejedelem nem ülne, — mindjárt *gallérunk alá kőpnék nekünk is a német!*

egyszer, de százszor is megalázni kész« érzületéről tanúskodó *engesztelő levelet* 1711-ben József császárhoz? És ha oly »önző«, a minőnek Lánczy úr véli: valjon nem tartotta volna-e meg több mint egy millió kétszázezer holdra rugó rengeteg családi jószágait, melyeket neki a szathmári béke — úgy, mint Bercsényinek is az övéit — minden megalázó föltétel nélkül, sőt, mondhatni: gyöngéden biztosított? Ám ő ezt az óriási vagyont — mindenét — odalökte, és lőn földönfutóvá — *elvéért!* Vagy épen az ily *elvek emberei* nem bírják Lánczy úr tetszését?

Nem kerülte ki figyelmemet az sem, hogy szerző, Rákóczi czíménél a »*fejedelem*« szót (294. l.) nagy gúnyosan idéző-jelek közé teszi. Ő, a ki értekezésében (297—298. l.) az azon kor jellegét képezett (egyébiránt korunkban is nagyon burjánzó) czím-, rang- és etiquette-kérdések fölött csufolkodva tör pálczát: most íme, maga esik a *Wratislawok, Seilernek* hibájába, midőn (Stepneynél, Hamel-Bruininxnél továbbmenve, kik Rákóczit mindig »*Prince*« czímmel illetik) kétségbevonja a született és választott fejedelemnek Európa leghatalmasb uralkodóitól elismert czímét. *Ez* már magában is mutatja, miféle táborba tartozik Lánczy úr!

Rákóczi mellett ő egyúttal *Bercsényit* is vádolja érdekvadászattal, önzéssel, rang- és hatalmi vágygyal. — Gróf Bercsényi Miklósnak, a roppant terjedelmű unghvári és hód-mező-vásárhelyi uradalmak s úgy Brunócz, Temetvény s egy csomó egyéb jószág büszke urának nem volt se szüksége, se érzéke anyagi érdekeket vadászni; díszes állásai, czímei, hatalmi köre is, ambitiójának s tevékenységének megfelelők. Már 25—26 éves korában aranysarkantyús vitéz, kir. kamarás és tanácsos, Ungh vármegye örökös főispánja, huszárezredes, Szeged várának s a hozzátartozó véghelyeknek főkapitánya, azután bányavidéki vice-generális és a felső-magyarországi XIII. vármegyének kir. főhadi biztosa s országos ügyekben főkövete volt. Mind ezen, még a háború kitörése előtt bírt tekintélyes, fényes állásai tág teret nyújtottak neki; de, ha mindez ki nem elégítette volna nagyratörő tettvágyát: ott volt a szikrázó szellemének tündöklöttetésére oly alkalmas *udvari cancellári méltóság*, (»cujus esset capacissimus«,) melyet 1704-ben a királypártiak, az udvar feljánlottak neki, — megolvashatja az illető ügyiratokat az orsz. levéltárban Lánczy úr ma is.

Ámde Bercsényi ilyes csábító ígéretekkel (lám, ha csakugyan oly *önző*, oly *dicsvágyó* lett volna!) a nemzeti ügytől nem vala eltántorítható; ő is, jellemének egész vaskövetkezetességével, *az elvek*, nem *az érdekek* embere akart s tudott maradni mindvégig, és részéről 1711-ben szintén odadobta áldozatúl az ügyért Unghvárt, Hód-Mező-Vásárhelyt és a többit.

S ily férfiakat vádol önzéssel Lánczy úr! Hát ez az a gr. Széchen Antal úr által fennen dícsért »*történelmi tárgyilagosság?*«... Köszönjük szépen! Sőt mi részünkről nem vagyunk képesek föllelni Lánczy művében azt a nevezett bíráló által kiemelt »nagy adat-bőséget és sok fontos kútfő-ismeretet« sem; ellenkezőleg, szerző forráskészletét feltűnően hiányosnak, szűknek és egyoldalúnak találjuk. Mert Lánczy nem nézett át egyebet — legalább idézeteiből ez látszik, — mint az Archivum Rákóczianum diplomatiai osztálya három kötetét s a Millerféle Epistoláriumot, — e két kiadványból állítá össze tanúlmányát, Horváth Mihály Magyarország Története, itt-ott az 1715-iki törvényczikkek, és — tán egy helyütt — Károlyi Sándor önéletirata segélyével. És így, nemcsak hogy eredeti búvárlatról szó sincsen nála: de sőt a kiadott kútfők nagy részét is, nevezetesen a bennünket a nemzeti párt vezéreinek nézeteivel megismertető forrásokat, pl. az Archivum Rákóczianum had- és belügyi osztálya hét kötetét, Rákóczi emlékiratait, az ő és Bercsényi levelezéseit, stb. merőben figyelmen kívűl hagyta. Mintha ezen *elsőrendü kútfők* nem is léteznének! Pedig hát, már akárhogyan fogjuk is fel a dolgot, de Rákóczi és Bercsényi mint az ügyek főintézői, mégis csak meghallgatandók volnának. Ezért is oly egyoldalú s irányzatos aztán Lánczy dolgozata; és még gr. Széchennek is felötlik, hogy szerző mily föltétlenül hitelt ad a hazai viszonyokkal kevéssé ismerős idegen minister Stepney ítéleteinek. Ellenben Rákóczi, Bercsényi levelezései? — Noli me tangere!... Azokra súlyt fektetni, sőt még talán tudomásúl venni is fölségsértés volna a loyális szerzőnek.

Legkirívóbban feltűnik Lánczy úr kútfőismereteinek hiányossága azon képtelen állitásából, a mit I. Lipót és József császárról ír. Szerinte ugyanis ezen uralkodók »*emelkedett nézpontú bölcs belátása valóban fejedelmi magaslatban lebegett*« még egy

Savoyai Eugen államférfiúi felfogása fölött is. (291—292. l.) Bocsánat, de ilyen jellemrajzi caricaturát még aligha rajzolt valaki. Ilyet állítni egy *I. Leopoldról!* Igazán, difficile satÿram non scribere.

Midőn a spanyol örökösödési háború kitörése előtt XIV. Lajos és I. Leopold között még békés viszony állott fenn, s a franczia külügyminister Barbesieux, Bécsben a császár főministerével (Strattmann vagy Salm; emlékezetből írjuk,) királyi ura terveiről beszélgetne, — egyszerre az osztrák minister irígy szemekkel fölsóhajt: »Monsieur, minő boldog Ön, hogy *oly uralkodónak lehet ministere, a kinek van saját akarata!*« Íme, Lánczy úr, a »nagy« Lipót császár jellemzése — saját ministerétől! Ehhez nem kell commentár, vagyis inkább: commentár hozzá Lipót uralkodásának egész története.

Igaz, Lánczy úr őszintén megvallja, hogy az ő föntidézett »magasan lebegő« véleménye Leopold császárról és Józsefről csak »benyomás, *miután e két uralkodóra nézve részletes ismeretekkel ő nem rendelkezik.*« (292. l.) Szép, hogy bevallja, — de különben is elárúlná műve. Hanem, minek ír hát akkor *épen ezen uralkodók koráról* behatónak lenni akaró historico-politikai tanúlmányt?

További bizonysága kútfőkben való ismeretlenségének az, a mit *gr. Pálffy János* bánról és az *ónodi gyülésről*, különösen ennek alkalmából Vizáról, Okolicsányi Pálról ír.

Pálffyról ezt mondja, új dolgokra akarván tanítani a kortörténetírókat: »Hogy a rácz ellenforradalmi guerilla nagyobb mérveket nem öltött, *abban a horvát bánnak kiválóbb része lehetett, mint azt történetünk eddigelé elismerte.*« (294. l.)

A dolog ekként áll. Az iszonyokban gazdag rácz dúlások eleinte roppant mérvűek voltak, nagyobbak már nem is lehettek volna; s hogy később csökkenének: az egyedűl annak a kérlelhetetlen vas-szigornak eredménye, a melylyel Rákóczi, a sok szép szóra, intésre nem hajtó vad rácz ságot, Titelig, Bácsig és a Száváig lenyomúló hadjárataiban visszatorlásúl tűzzel-vassal irtotta és irtatta. (Rendelet adatott ki, hogy rácznak nincs pardon.) Több mint 120,000 rácz s horvát vérzett el kurucz kardok alatt.

Így végre nagyon megfogyott fegyverfogóik száma és a félsz lelohasztá harczi kedvöket.

A mi már Pálffyt a bánt illeti: ő az udvar iránti vak buzgalmában még fegyveres erővel is felhajtatott a Száva-Dráva közéről minden csak mozdúlni és rabolni, gyújtogatni képes rácz csürhét, szerencsétlen hazája Magyarország pusztítására. Igenis, a bán csak úgy, mint a vad Heister, megtűrte, hogy gyilkos ráczai a magyar nőknek emlőit s a férfiaknak, gyermekeknek egyéb testrészeit metéljék le s minden képtelen iszonyatosságokat elkövessenek. Egy *idegen*, a lovagias *gr. Starhemberg Guido* cs. tábornagy volt az, a ki 1706-ban a Pálffy János féktelen horvát-rácz csordáinak rablásait, kegyetlenkedéseit nem tűrhetve, hogy ennek gátot vessen: századonként beosztatá őket a császári rendes csapatok közé; közülök hatszázat pedig »mint nem katonákat, hanem *javíthatatlan zsiványokat*« csúfosan kicsapatván a táborból, hazakergetett.

Pálffy János féktelen indulatos, dühös, vérengző ember volt honfitársai iránt. Sok igaztalanúl kiontott magyar vér és sok fölperzselt magyar város, helység hamva nyomja az ő lelkét. Az elfogott kuruczok közűl nem egyet, a cartell-szerződés megsértésével, kivégeztetett, köztük oly előkelő főhadi tiszteket, mint a vitéz Béri Balogh Ádám dandárnokot. A szathmári béke megkötésében is b. *Ebergényi Lászlónak* van igen sok érdeme, mit kevesen tudnak; mert ő volt, a ki a dühöngő s Károlyi leveleit vadállatként lábaival taposó *Pálffyt* nem egyszer visszatartóztatta a végleges szakítástól; csillapítá, kérte, okszerűen, szeliden vezette.

Mi Pálffyt még tisztességes embernek sem tartjuk: mert 1711—12-ben *Bercsényinek orvúl megöletésére bérgyilkosokkal szövetkezett*, — és csakis a III. Károly által megkérdezett Savoyai Eugen nemes kijelentése: hogy ő orvgyilkosok által ontandó vérrel kezét be nem mocskolja s ezt ő Fölségének sem tanácsolhatja, — háritá el e gyalázatos merényletet. (Az idevonatkozó ügyiratok megvannak a cs. kir. hadi levéltárban; fölötte tanúlságosak!)

Ilyen ember volt Pálffy János; és ily férfinak tulajdonítaná Lánczy úr a rácz kegyetlenkedések csillapítását?

Az *ónodi gyülésről* Lánczy úgy ír, mint Wagner, vagy bár-

mely más cs. k. udvari történész: »A *forradalmi elbizakodás* nem maradt a fenyegetésnél; az ónodi gyűlés jószágai elkobzására ítélte az érseket .... *A forradalmi láz vérszomjúságra fajúlt* s a fékevesztett indúlatok a *gyilkosságban* kerestek kielégítést.« (295. l.) Aztán említi a lefejezett Okolicsányi Kristóf atyja *Pál* és »Széchenyi alter ego-ja« *Viza* püspök, »e hű hazafiak« elfogatása történetét »buzgó szolgálataik« jutalmául, a »nemzeti hála« fejében. Hozzá tévén Okolicsányit illetőleg, hogy »a túróczi (helyesebben *liptai*) nemesi család *ezen fiára méltán büszke lehet.*«

Valóban büszke lehet az Okolicsányi-család, — de nem ám a Rákóczinak adott becsületszavát megszegett vén cselszövő s alattomos bujtogató Okolicsányi *Pálra*, a haza és hites confoederatió-elleni túróczi factió koholójára, vagy az ő gaz terveinek áldozatúl esett szerencsétlen fiára *Kristófra*; — hanem igenis, büszke lehet a váltig híven kitartott becsületes, jeles, tevékeny, s különben is országszerte elismert kitűnő jogászra: Okolicsányi *Mihályra*.

Lánczy »*gyilkosság*«-nak bélyegzi Rakovszky összevagdaltatását s Okolicsányi Kristóf megsebeztetését. Azonban ez a szigorú (bár az illetők által megérdemelt) lakoltatás, csak a föltámadt szenvedélyek vihara által előidézett rögtönös *vérengzés* és nem eleve föltett szánt-szándékos bosszú műve vala, — tehát nem is gyilkosság. De, ha már Lánczy annak minősíti: akkor kár volt föl nem említenie, hogy Rakovszky Menyhértet nem ám a »forradalmi« párt fejei: *Rákóczi* (ki a lábaihoz menekűlt túróczi Platthy Sándort megvédte,) vagy *Bercsényi* (ki kardjának csak lapjával ütött Rakovszky vállára,) hanem a Széchenyi Pál békéltető művének befejezője: a transigáló *Károlyi Sándor vágta volt agyon, kard élével sajtván halálos csapást a fejére.* Lássa Lánczy úr, az a »*gyilkos*« az ön kedves, nagyrabecsült *Károlyija* volt! Erkläre mir Graf Örindur diesen Zwiespalt der Natur.

Mathai Viza János neszter-fejérvári püspök és kalocsai nagyprépost történetét, úgy látszik, nem ismeri a pályakoszorús szerző, mivelhogy csak a diplomatiai kútfőket forgatta, s azokból ítélt róla. Ha azonban egyéb forrásokba is betekint: meg fogta volna tudni, hogy az »alter ego« *Széchenyi Pál politikáját már az 1707-ik év elején megtagadta.* E főpap ugyanis az 1706-iki békealkudozások keserű tanúlságait meg nem emészthetvén, lel-

kéből megutálá a bécsi udvart, s 1707. martiusban Nagy-Szombatból a kurucz táborba jött. Eszterházy Antal Bercsényihez küldé őt Beszterczebányára. »*Amice, ad quid venisti?*« kérdé ez csudálkozva a püspököt. »*Én az confoederatióra gyüttem!*« felelt reá egyenes szóval páter Viza, eddigi dolgait szánva-bánva s a hódolati esküt Rákóczinak tüstént le akarva tenni Bercsényi kezébe. A kurucz fővezér előtt kissé gyanúsnak tűnt föl ez a gyors fordulat; kémnek gondolta őt, s nem vette föl az esküt, hanem míg a dologrúl a fejedelmet értesítené: a püspöknek egyelőre a beszterczei collegiumban maradását rendelte el. *Ez volt az a Viza »fogsága.«* Azonban a fejedelem csakhamar magához hivatá a püspököt, s miután szándékai őszinteségéről meggyőződék: hűségesküjét elfogadván, a váradi káptalan fele részben Bakó János nagyprépost által bírt *aszalai uradalmának* másik fele haszonélvezetével gazdagon dotálá. Ez volt íme az a *nagy mártíromság*, a melylyel a kegyetlen Rákóczi szegény Viza püspököt lakoltatta![1])

Az ónodi gyűlés alkalmából Viza ép úgy *nem volt elfogva*, mint Okolicsányi Pál vagy Kálmáncsay István consiliárius (kinek ugyan még a hajaszála se görbült vala meg), vagy Szmertnik lefejezve. *E rémhíreket a bécsi udvari körök szándékosan költötték, hogy az ónodi tragoediát rémségesen túlozva, a külhatalmak diplomatiáját félrevezessék s Rákóczi ügyének támogatásától elállásra bírják.* Ezt Lánczy úrnak tudnia és figyelembe vennie kellett volna.

Végre a mi Széchenyi Pál — és tegyük hozzá: hű társa Szirmay István — jószágai elkobzását illeti: a császáriak is széltére ezt tették, a hol bírták, a Confoederatió híveivel; ezek részéről is tehát viszont a jószág-lefoglalás általános elvűl mondatott ki mindazokra nézve, a kik a Szövetkezett Rendek hatalma alatt álló területeken bírván, a hitet a nemzeti szövetségre bizonyos határidőig le nem tették. Széchenyi Pálnak és Szirmaynak elnézték ezt több éven át; sőt az ónodi gyűlés után is Rákóczi csak

[1]) Igen jellemző, hogy Viza példáját követte (Lánczy ugyan erről is hallgat) *Széchenyi Pál másik meghittje is:* titkára és oldalkanonokja, a nagyeszű *Brenner Domokos Antal* hántai (azután szepesi) prépost és veszprémi kanonok, később Rákóczinak varsói, berlini, utrechti és párisi követe.

fájó szivvel rendelé el reájok nézve e kényszer-rendszabályt: de az elv kedvéért meg kellett tennie. A példa rossz következményekkel járt volna. Nincs tehát helyén *nemzeti hálátlanságról* szólani.

Az sem utolsó mondása Lánczy úrnak, hogy »az ország *törvényes főméltóságai* Bécsben székeltek.« (293. l.) Mihelyt magyar méltóság s *Bécsben* székel: mindjárt *nem törvényes*, talán az egy udv. cancellárt kivéve.

De Lánczy úr igen könnyen bánik a *törvényes* szóval — mikor az a labancz-pártot illeti. Így az 1708-iki pozsonyi, rémítően csonka pártgyűlést is »*törvényes országgyűlés*«-nek nevezi. (299. l.) Tudja-e Lánczy úr, kikből állott ez az »országgyűlés?« Mivel kútfő-ismereteihez a föntebbiek után nem bízhatunk, tehát elmondjuk mi. A Confoederatióba belépett és ennek oltalma alatt álló vármegyék és városok (az országnak legalább *háromnegyed része*) nem képviseltették a pozsonyi gyűlésen magokat, — pedig Rákóczi nem tiltotta, sőt a követek útleveleit kiállíttatni késznek nyilatkozék, — azonban a törvényhatóságok a vett regálisokat *felbontatlanúl* küldötték be a fejedelemhez, hűségük jeléül, még oly határszéli megyék is, mint pl. *Trencsény*.

Hanem néhány — különösen nyúgati — vármegyében, melyeknek terűlete ugyan szintén Rákóczit uralja vala, voltak egyes cs. helyőrségekkel bíró — különben körűlzárolt — erősségek; pl. Pest-Pilis-Solt megyében *Buda* és *Pest*, Esztergomban *Esztergom*, Komáromban *Komárom*, Mosonyban *Magyar-Óvár*, Pozsonyban *Pozsony*, *Vöröskő*, Sopronyban *Soprony*, *Fraknó*, Győrben *Győr*, Vasban *Német-Újvár*, *Monyorókerék* várak, s ezekben némi beszorúlt, vagy helyben lakó curiális nemesség. Tehát ezek a csekélyszámú nemesek, a német parancsnokok nyomása alatt megtették magokat *vármegyéknek*: választottak magok közűl vice-ispánt, szolgabírót, stb.; úgy hítták őket, hogy »*labancz vármegye*.« Hatáskörük a várak ágyú-lőtávoláig, vagy a ki-kicsapó helyőrségek száguldozási határáig terjedt, föladatuk lévén e hadak számára élést, adót kivetni a szomszéd falukra. Ezek a »*labancz vármegyék*« s a helyőrségelt kir. városok küldtek aztán magok közűl már mintegy »*követeket*« arra az 1708—1710-iki pozsonyi gyűlésre.

Mindazáltal, ezen »országgyűlés« ilyetén szerkezetét országvilág jól tudván: végzeményeit senki komolyan nem vette, *s a törvénykönyvbe azok sem akkor, sem utólag be nem iktattattak.* Még a szathmári béke után sem merték e beczikkelyezést sürgetni a legaulicusabbak sem, *s ezért nincs I. József alatt hozott törvényünk.* Ámde Lánczy úr reactionáriusabb az Eszterházy Pálok, Koháry Istvánok, Illyésházy Miklósok semper fidelis phalanxánál: mert ő neki az 1708-iki pozsonyi conventiculum mindezeknek daczára is »*törvényes* országgyűlés.«

Íme, ennyire vezetnek azok a túlon túl-loyáliskodó hajlamok és irányzatok, azok a »*jelen benyomásainak* (hunyászkodó modern áramlatnak) *szerencsés és mesterkéletlen (??) összekötései a múlttal,*« — a mint magát a Lánczyval, úgylátszik, rokon-gondolkodású gr. Széchen pályabiráló úr kifejezi. Koszorúzó és megkoszorúzott hadd örvendezzenek tehát egymásnak!

Minekünk azonban a föntebbieket, helyreigazításúl, a történelmi igazság és sárba kevert nemzeti hősök kitisztázása érdekében el kellett mondanunk, akár tessék némelyeknek, akár nem. Divat ugyan mai napság, a politikai összezsugorodás korában, a fényes ideálok, nagy eszmék s elvek embereit kigúnyolni, lenézni, kivált ha tragicus küzdelmükben elbuktak, — és a *sikernek* tömjénezni, a *hatalomnak* hódolni, mert »*victrix causa Diis placuit* . . . .« Úgy tetszik, hogy Lánczy úr is ezt az irányt akarja szolgálni. Ám tegye; de engedjen meg nekünk, — mi már csak megmaradunk ezentúl is a példaszó második része mellett: »*sed victa — Catoni.*«

Thaly Kálmán.

KÜLÖNFÉLÉK.

SZABADKA, SZ. KIR. VÁROS, NEVÉRŐL.

A városunkra vonatkozó legrégibb okmányok 1391. óta és a török hódoltság idejéből, valamint ezután is 1743. évig kelt irományok kizárólag *Szabadka* néven említik városunkat, — Szegeden 1580-ban egy *szabadkai* utcza is volt.

Ezen név tisztán magyar eredetű, a miből a helység első lakosságára is következtethetünk, és pedig oly helységet jelent, a hol *szabadosok*, azaz szabadalmazott jobbágyok vannak. Szabadka neve e szerint egyértelmű Szabadhely, Szabadszállás helységek nevével.

A Szabadka név írását tekintve a régi okmányokban túlnyomóan a physiologiai okok követelte kiejtés szerint **t** vagy **th**-vel van írva; újabban rendesen a helyes írást szabályozó etymológia szabályai szerint a *szabad* szóból származtatván, **d**-vel íratik Szaba**d**kának a régibb Szaba**t**ka vagy Szaba**th**ka alakok mellett. (Így írjuk: barát-ság és nem barácsság!)

Városunknak ezen legrégibb és eredeti nevén kivül más idegen és pedig szláv eredetű nevével is találkozunk; a szerbek t. i. *Szubo**t**iczá*nak (a bunyeváczok *Szuba**t**iczá*nak) mondják. Ezen elnevezés azonban okmányaink határozott adatai szerint semmiesetre sem lehet az eredeti, vagy Szabadkánál régibb neve városunknak. De még az sem valószínű, hogy — mint némelyek vélik — a mohácsi csata után vidékünkben garázdálkodó rácz Cserni Jovánnak kincstárnoka és alvezére Zubota nevéről neveztetett volna el; már csak azért is, mert ez maga Ján czárnak székhelye volt s így inkább róla neveztetett volna el. — Az egykorú Szerémi György, aki — mint Zápolya János udvari papja és mint kameniczi születésű — a rácz nyelvet igen jól értvén, Czerni Ján követeinek közbenjárója volt a királynál, és aki ezen Zubotát is említi, városunkat mindig *arx Zabattká*nak írja. Pedig ha valaki, ő tudhatta jól az itteni viszonyokat; mert személyesen érintkezett és értekezett városunk akkori magyar és rácz küldöt-

teivel. S ha már akkor a Szuboticza név használatban van, lehetetlen, hogy ő, aki különben is szép ajándékaik miatt igen érdeklődött ezen ráczok iránt, ezen nevet is nem említette volna, aki majdnem minden nevet ismétlés esetében változtatni szeret, így: Török Bálint, Valentinus Török, Turcus sat., vagy Czerni Jován, Jován czár, homo niger sat.

Szerémi kortársa Verancsics Antal, akkor még Zápolya titkára, szintén csak *Szabatkát* ismer, és nem Szuboticzát. — De különben is Ján czár kora alig egy évig tartott és 1527-ben Tornyoson (most puszta Csantavéren túl) bekövetkezett halálával véget ért. A Szuboticza név ily rövid idő alatt nem keletkezhetett. Azonban nem akarjuk tagadni azon lehetőséget, hogy már a török uralom alatt az itt lakó és az ide költözött ráczok kezdették e nevet használni, a mire különben semmi adatunk sincsen; ellenkezőleg maguk a törökök is Szabadkának nevezik e helyet. Azonban kétséget sem szenved, hogy az 1687-ben ide telepített bunyeváczok által, tehát a török uralom után, jött forgalomba ezen elnevezés.

Szuboticza tulajdonképen annyit jelent, mint Szombathely vagy Szombatka. Vajjon ezen névben egy, előbbi hazájokban elhagyott helységnek, vagy éppen lakhelyöknek emlékét akarták-e megörökíteni? nem bizonyos. Vagy talán Szuboticzát a Szabadka szónak — csak a hangzást tekintő népetymologia alkottá fordításának kell vennünk, t. i. Szabad = Szubot, és a kicsinyítő *ka* rag = a megfelelő *ca* az *i* köthangzóval. Így lett a magyar bakák szájában is Lichtenstein-ből Lik István, vagy a bécsi Lerchenfeldből lelkemföldje.

Annyi bizonyos, hogy e két elnevezést a török korszak után vegyesen használták, s pedig ugy, hogy Szabadka maradt e helység hivatalos neve, még rácz vagy bunyevácz nyelven írt okmányokban és levelekben is. A *Szubotica* nevet csak néhány magán jellegű rác irásban, a szegedi várparancsnokság egy-két német iratában (1727. és 1737. évről) és nehány vidéki iparosnak német levelében (1787-ben is Sobotitz, Suppodizza, Szabadicza alakokbyn) találjuk. Itt helyben is egy 1734. apr. 15. kelt bunyevácz naclvű nyugtatványon látni aláírva; *u Suboticzi*; de a kapitány hitelesítő aláírása: Georgius Sucsich vicecapitaneus *Sabatkiensis*.

Városunk hivatalos neve Szabadka akkor is megmaradt, a midőn e helység, mint a tiszai határőrvidék egyik főhelye, katonai sánczczá (fossatum) lett; mígnem az 1743. évi máj. 7-én kiadott kegyes privilegium e helységet a határőrvidék megszüntével a katonai kormányzás alól felszabadítván, szabadalmazott kamarai mezővárossá tette, megengedvén egyszersmind, hogy eddigi nevét

is *Szent-Máriá*-ra változtassa: »locus huiusque militaris Szabatka nuncupatus ..... non amplius Szabatka, verum *Szent-Mária*.«

Városunk tehát most cserélt először nevet. Valószínűleg az új telepedésnek kezdete óta itt lelkészkedő és híveinek változó sorsában feláldozóan résztvevő Szt.-Ferencz rendű barátok ajánlatára és buzdítására történhetett ezen, nem épen mindennapi tény, hogy e helység múltjával szakítván s régi nevét elvetvén, egész újat vegyen fel. Nem lehetett nehéz dolog azon korban s ily vallásos néppel szemben, mint a bunyevácz volt, az egyes intézőket rábírni, hogy az ország védasszonyának, a B. Szüz tiszteletére reá álljanak a névcserére és a kegyes uralkodónőtől, ennek megerősítését is kérjék; annál is inkább, mert mint beköltözöttek, régi emléket nem is koczkáztattak. De meglehet, hogy a vallási buzgalmon kivül valami más titkos rugója is volt; talán a róm. kathol. bunyeváczok és a schismatikus szerbek közötti féltékenység volt amaz ok. A névcsere után a szerbek *szt.-máriaiaknak* csufolták a bünyeváczokat, míg magukat dicsekedve *szabadkaiak*nak mondogatják vala.

Tehát 1743. óta *Szt-Mária* volt városunk neve, s az használtatott egyaránt latin, magyar, német és rácz nyelvű iratokban; számos folyamodvány és hivatalos levél azon korból bizonyíthatja azt. Mindenütt *Szt.-Máriá*-nak van írva, néha szláv végzettel fordúl elő, németek pedig néha *St.-Mária* alakban írják, de soha és sehol sincsen latinúl írva *Scta-Mária*.[1])

De jóllehet a *Szt.-Mária* nevet a helybeliek *hivatalosan* és következetesen használták is, a nép még sem tudott oly könnyen a megszokott régi *Szabadka* névről leszokni, s a nép révén még messze vidékben ezután is még sokáig fel-feltünedezik a *Szabadka* név. Sőt a magasabb hivatalok is csak sokára tanúlták meg az új nevet, s legérdekesebb a dologban az, hogy gyakran mindkét név egymásmellett szerepel ugyanazon iratban. Így például 1750-ben maga a kamara elnök Grassalkovics levele Szt.-Máriára van czímezve, míg belől a szövegben Szabadkáról van szó. Egy kún-szt.-mártoni levél 1778-ból is mindig Szabadkáról beszél, és külczime a *szt.-máriai* bírónak szól Szabadkán!

Így maradt a dolog 1779. évig. Városunk t. i. ezen év jan. 22-én a szab. kir. városok sorába emeltetett és febr. 19. tisztán Mária-Terézia királynő kegyelméből, a városnak e részbeni kérelme nélkül, sőt tudtán kivül, neve újra meg lett változtatva s pedig *Mária-Theresiopolis*ra. — Ezen új, görög végű város név

---

[1]) A kalocsa-egyházmegyei újabb név-tárakban (schematismus) zárjelben udvariasan *Szt.-Irmának* is iratott; de ezen név alakja még soha nem volt használatban.

ezentúl egyaránt hivatalos volt minden nyelvű okmányokban, csak ritkán találkozunk annak magyar vagy német fordításával. (Mária Terézia városa vagy Mária Theresienstadt.)

De azért, mint előbb a *Szt.-Mária* nem volt képes a régi *Szabatkát* a néppel elfeledtetni, úgy ezen új név mellett is igen gyakran találkozunk még a Szabadka névvel,[1]) de *Szt.-Mária* többé nem fordúl elő. — Végre a nemzeti érzelem felébredése korában mind jobban s gyakrabban feléledt s használatba vétetett az ősi név is, a mely kivált most a magyar szövegbe idegen hangzása s hosszúsága miatt nem nagyon beillő *Mária-Theresiopolis* nevet legyőzvén, nemsokára, privilegium nélkül is, közhasználatuvá lett. Az 1834. évi városi jegyzőkönyvek között a criminalis jkönyv, az első, a mely magyarúl vezettetik s pedig *Szabadkán;* a többiek pedig latinúl és Theresiopolisban; épen így 1835-ben és a következő években is. A gazdasági gyűlések jkönyve 1836. évben magyarúl íratott de *Theresiopolis*ban, míg nem apr. 9. óta ez is *Szabadkát* ír. A politikai jkönyvek csak 1839. jan. 1. óta íratnak magyarúl s *Szabadkán.*

Vajjon mily törvényes alapon, felsőbb engedély vagy legalább magistratualis határozat alapján történt e változás? ennek a jegyzőkönyvekben nyomát sem találjuk. Hihetőleg csendes hallgatag megegyezéssel történt; a nélkül, hogy a dolgot megvitatták volna, egyszer csak azon veszik észre magukat, hogy a várost kir. privilegium nélkül is át-, s pedig régi nevére visszakeresztelték; különben mindenütt s pedig egyszerre kell vala ismét Szabadka névvel találkoznunk. — Végre csak az 1845. évi jan. 20. tartott tanácsülésből kérik a város *pecsétjét* magyar körirattal elláthatni, amit a márt. 27. kelt. kir. privil. meg is engedett. S ezóta a város *hivatalos* neve ismét *Szabadka* lett. 1850. apr. óta a Vojvodina korában a behozott német nyelvvel együtt a németes *Mária-Theresiopel* lett hivatalos használatú, míg végre 1861-ben újra a magyar *Szabadka* vétetett elő; de azért a *németek* és a kalocsai egyházmegye *latin* névkönyve csak *Mária-Theresiopolis*nak nevezik (a főplébánia védszentje Szt.-Teréz) jólehet utóbbi a *Szabadka* nevet is használja. — A szerbek és a bunyeváczok *Szuboticának* szeretik mondani, de a lakosság nagyobb része következetesen a hivatalos és magyar *Szabadka* nevet használja.

E helyen még meg kell említenünk, hogy a mi városunkon kivül még más, *Szabadka* nevű hely is van az országban. Egy

---

[1]) Így 1822-ben Baranya vmegye, ír: a szab. kir. *Szabadka* város nemes tanácsának *Theresiopolisban.* 1828-ban pedig Bács vmegye részéről többször ily czimű levél érkezett: Szab. kir. Mária Theresiopolis nemes tanácsának *Szabadkán,* sat.

Szabatka Kis-Hontban a Rima folyó mellett 1567-ben említtetik mint török vár, melyet a császáriak Fülek várral együtt 1593-ban a töröktől elfoglaltak; ez ma egyszerű puszta. Békés-Gyula és Csaba alatt szintén van egy *Szabadka* nevű puszta. Eredetileg *Szabatka* most *Zavadka* nevű faluk vannak még: *Ungban* Szabráncz mellett; *Sárosban* Szebentől éjszakkeletre; *Zemplénben* Homonnától nyugatra; és *Gömörben* a Garam jobb partján. — *Szubotica* falu van Krassó vmegye délnyug. részében a Karas mellett; egy *Szoboticza* már 1483. évben említtetik Zala-vmegyében és ma is ott van Csáktornya és Perlak között; más *Szuboticza* van Kőrös-vármegyében Kapronczától nyugatra. Egy *Szobotist* mezőváros Nyitra-megyében és *Subotistye* falu Szerémben található. — Temes-megyében van egy sz. kir. város, melynek latin neve *Theresiopolis* (Mária nélkül), másképen *Vinga*-nak nevezetik. Régebben a postán gyakran összetévesztették ezt a mi városunkkal, és a levelekkel nem egyszer zavar történt, ugy hogy végre városunk a Helyt. tanácshoz volt kénytelen folyamodni, hogy a postakezelőket több figyelemre intse.

IVÁNYI ISTVÁN.

BÁTHORI ISTVÁN KIRÁLY TITKOS TERVE A MAGYAR KIRALYSÁGOT ÉS ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGET ILLETŐLEG.

Mihály vajda erdélyi pünkösdi királysága 1600-ban sok régi traditiót elevenített fel. Az udvari tanácsban felemlegették Erdély magatartását az osztrák házzal szemben Zápolya Jánostól elkezdve Báthori Zsigmondig. Igy egy névtelen tanácsosi véleményben, mely a bécsi titkos levéltár 1601-iki »Varia Turcica« aktái közt őriztetik Báthori Istvánnak egy meglepő ismeretlen titkos tervéről találunk feljegyzést a magyar királyságot és erdélyi fejedelemséget illetőleg. A lengyel király titkos terve e szerint az lett volna, *hogy Báthori Zsigmondot magyar királylyá tegye, a lengyel kanczellárt Zamojski Jánost pedig erdélyi fejedelemmé választassa*, hogy így Lengyelországgal kapcsolatosan egy erős államszövetséget alkossanak a hatalmas török és német szomszéddal szemben, Lengyel- és Magyarországban a Báthori, — Erdélyben a rokon Zamojski dinasztiával a kormányon. E feltűnő adatot érdemesnek tartom itt bemutatni:

A mondott emlékirat Zápolya János magatartásával kezdődik az osztrák házzal szemben. Arra az eredményre jut, hogy Erdély mindig menedékhelye volt az osztrák háztól elpártolóknak. Aztán így folytatja:

»István lengyel királynak, feltett szándéka volt, hogy a még akkor gyermek Báthori Zsigmondot — mihelyt a muszkákkal vívott harczait befejezi — ha törik szakad is (»per fas, et omne nefas«) magyar királylyá választatja. Nagyban egyengették ennek az útját titokban. Nemcsak a magyarokat akarta megnyerni a hozzá pártoláshoz, — a cseheket s morvákat is nagy igéretekkel édesgette. Megeskette Géczi Jánost az erdélyi gubernátort is arra, hogy ha ő (Báthori István) hirtelen kimúlni találna, még akkor sem fogja a tervet feladni (t. i. Zsigmond magyar királylyá választatását). Továbbá István király Zamojski Jánoshoz, a lengyel kanczellárhoz, rokonát (Báthori Griseldist) adta nőül, bár nagy kor különbség volt köztük s neki viszont azt ígérte, hogy ha Zsigmond elnyerendette a magyar koronát, őt (Zamojskit) Erdély fejedelmévé választatja, hogy azután az ő Báthori Griseldistől származó utódai uralkodjanak Erdélyben. Ezen titkos szövetség következtében történt az is, hogy Báthori István halálával Géczi János Erdélyből a kanczellárnak segítséget küldött Miksa főherczeg ellen (midőn ez utóbbit lengyel királylyá választották), Zamojski akkor (1587.) kicsinálta az erdélyi fejedelemmel, hogy ha Miksának sikerűlne Lengyelországot elfoglalnia, ő Erdélybe vonúl s onnan Moldvába, hogy annak legyen a vajdája Erdély fönhatósága alatt. — Zamojski tervét, hogy Erdély fejedelmévé legyen, még most sem (1600.) adta fel, még mindig táplálja a reményt, melyet István király ébresztett lelkében.«

Zamojski, hogy csakugyan óhajtott volna erdélyi fejedelem lenni, szórványosan egy-egy adat sejtenünk engedi. Igy mikor 1600-ban Mihály vajda ellen készűlt, nyoma van, mintha Báthori Zsigmonddal úgy egyezett volna meg, hogy Zsigmond ha fiörökös nélkűl halna el, a fejedelemséget Zamojskinak, illetőleg fiának engedi át. Erre kérték volna a török pártfogását is a portára küldött követük által (Székely Mihály kir. biztos említi ez adatot 1600. febr. 7-én Rudolfhoz írott jelentésében. A bécsi titkos ltban van.)

De Báthori István messzeható titkos szándéka minden részében dugába dőlt, mint egyszerű tervet registrálhatjuk csak.

Szádeczky Lajos.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Die Kroaten im Königreiche Kroatien und Slavonien. Írta *Staré* József. Bécs és Teschen. 1882.

E munka írója nem a mérges, nem a dühös horvátok sorából való, és azért több kimélettel akarunk tévedéseiről szólni. Műve végén (152. lap) azt írja: »Közös álladalmi érdekek az idők folyamában a horvátok, és a tőlük fajlag különböző magyarok közt barátságos viszonyt hoztak létre, mely azonban a nemzetiségi eszme ébredése óta a múlt század végén többfélekép megzavartatott. Az emberiségnek folytonos haladásába való bizodalmunk itt is azt a reményt tartja fenn bennünk, hogy elvégre is a kiegyenlítés mindkét fél érdekében létre fog jönni.«

Mi e sorokat, a milyenekkel hasonlókkal az egész munkában többé nem találkozunk, ismertetésünk elejére tesszük, hogy a midőn Staré ur hibáit kimutatjuk, részére olvasóinknál a bona fidest megmentsük.

Voltakép munkájának történeti tartalma kevésből áll, és nagyobb terjedelmet foglal el benne az a rész, mely a horvát vidék ethnographiájával, a nép jellemével, szokásaival, osztályaival, társadalmi életével, nemzetgazdasági tényezőivel stb. foglalkozik; itt szerző, habár nem sok újat mond, előadásában világos és higgadt. A nép jellemzésében és szokásainak ismertetésében sok érdekest mond, tollát rokonszenv vezérli népe iránt, és mi azt becsüljük. A nép mindenütt érdekes és rokonszenves, a hol az a maga romlatlanságában feltalálható.

Két pont az, melyet Staré népismertetéséből átveszünk, hogy tágasabb körben is tudomásra jusson. Értjük a házközösséget és a zsupániák eredetét.

Mikép minden szlávoknál — úgymond Staré — úgy a horvátoknál is az álladalmi viszonyok a család alapján épültek föl, mely nem csak az atyára, anyára és gyermekekre szorítkozott, hanem egy apától származó minden férfi utódot, azok feleségeivel és gyermekeivel foglalta magával, míg az ilyen család tulságosan elszaporodván, részbeli elválásnak szüksége nem mutatkozott,

Ilyen, azonos vérből származó családok közös háztartása házközösségnek avagy zadrugá-nak neveztetik. A zadrugának minden tagja egyenlő joggal bír, ezek maguk közül családfőt választanak, ki a közösség vagyonát kezeli, viszályokat kiegyenlít, és a munka felosztásáról gondoskodik. Pogány korban a ház e feje a család papja is volt, vezette az isteni tiszteletet és rokonsága nevében hozta a kellő áldozatokat is. Az első családfő neve a zadruga összes tagjainak vezetékneve lett, maga a zadruga is tőle vette nevét. Onnan van, hogy a legrégibb horvát falvak, melyek eredetileg úgy sem voltak egyéb egy nagy házközösségnél, még ma is családneveket viselnek. Ha például valamely család alapítóját Vinkonak (Vince) hívták, az ő utódai, valamint a zadruga, és végre az abból kifejlődött helység Vinkovci-nak neveztettek. Így az Andrijevci nevű helységet egy Andrija (András) nevű családfőtől, Vidovci helységet egy Vidtól, Petrijevcit egy Pétertől kell származtatni. Csak akkor, ha valamely család nagyon elszaporodván, annak egy része kivándorolni kényszerült, és új házközösséget alapított, nyertek a helységek topikai elnevezéseket, mert az új telepet, megkülönböztetésül a régitől, a szomszéd hegytől vagy folyótól, vagy más természeti tulajdonságoktól nevezték el. Ha valamely zadruga bizonyos iparral foglalkozott, ez az iparág, vagy gazdasági foglalkozás is szolgálhatott a helység elnevezésére.

Az előadattokkal szoros összefüggésben áll a második pont, mely a zsupaniákra vonatkozik. A házközösségek, melyek eredetileg ugyan egy zadrugából származtak, elválásuk után is rokonsági összetartozásuk tudatában maradtak, és törzset avagy zsupánságot (comitatust) képeztek, mely minden álladalmi élet alapja volt, és részben az újabb korba is áthozatott. Ezen első álladalmi egység főnöke a zsupán, mindig a legrégibb zadrugából választatott. Az utóbbinak tagjai tehát nagyobb tekintélyben állottak a többieknél, és a nemesség egy faját képezték, annak kiváltságai nélkül. Nyugati Európa befolyása alatt a nemesség az osztály minden előjogait megszerzi, a királytól hűbérföldeket nyer, kihuzza magát és jobbágyait a zsupánság kötelékéből és kötelességei alól, míg végre saját zászlóik alatt a király táborában, vagy magán érdekükben harczoltak. (29., 30. lap) Lorenz Ottakár német író (Deutsche Geschichte I. 358. lap) a zsupánságok álladalmi viszonyát, talán azért mert főleg Cseh- és Morvaországot tartotta szem előtt, némileg máskép fogja fel, de maga Dümmler is, ki pedig a dalmát horvátokról szól. Staré fejtegetése mindenesetre figyelmet érdemel a kérdés nyomozásában.

A mi e munka történeti részét illeti, abban önálló kutatásnak és feldolgozásnak nyoma sincs. Az ország sorsa, a közeseményekhez való állása, jogi viszonya csak elmosódott vonásokban

van feltűntetve, — az a kevés is, a mi mondva van, egy beteges politikai eszme szolgálatában volt mondva. Magyarországnak ezer esztendős története visszafelé átidómíttatik a Száva mentén most feltolakodó törekvések érdekében. A Zrinyi-családot Zrinszkynek nevezi a szerző, pedig a szigetvári hőst Zrinyi néven ismeri a a világ, — ettől eltérni nem volt szükség, noha a család egyikmásik tagja Zrinskynek írta magát néha. Szegény Corvin Mátyás király tűrni kénytelen, hogy horvát-magyar királynak neveztessék, a magyar királyi trón neki horvát-magyar trón, — mely eljárásban Starét már más horvát irók megelőzték. Tudjuk hogy a koronát is horvát-magyar koronának nevezték, míg legfelsőbb helyről erről el nem tiltattak.

Soha valamely magyar király magát horvát királylyá nem koronáztatta, mert erre semmi szükség nem volt. Kivételt egyedül csak Kálmán király képez, ki birodalmának határait az Adriág terjesztette. Staré azt írja, hogy a horvátok Kálmánt a horvát trónra meghívták, de csak azon feltétel alatt, hogy Horvátország önállóságát ezentúl is elismerje. Ezek a régi dajkamesék, melyeket Staré nem talált fel, hanem csak áhítatosan, és gondolatlanúl utána papol Kvaternik-nek és hasonló jó lelkiismeretű történetirók-nak(?). A szöveg egy kis bővítése, egy alkalmatlan szó kihagyása, egy hamis oklevél belekeverése, melyek a híres dalmát zárdákból mindig előkerültek, és kész az úgynevezett horvát statusjog, melyről különben a történet mit sem tud. A ki e fajta dolgozásról fogalmat akar szerezni, forgassa L. Leouzon le Duc munkáját Horvátországról: La Croatie et la confédération italienne.

Ha az ember a mai horvátokra hallgat, oly fogalomra kellene jutni, hogy őseik csupa szívességből ismerték el Kálmán királyt urukul. Ilyen történetírás hazánk délkeleti vidékén is czélszerű politikai eszköznek találtatik. Az erdélyi szászok is úgy tüntetik fel a II. Géza alatti telepedőket, mint valódi vasgyurókat, a kik az országot, ki tudja, hányszor megmentették. Ők és utódjaik kimondhatatlan nagylelkűséget gyakoroltak a magyar királyok ellen, hogy azokat fejedelmükül elismerték — habár nem mindig hűséges alattvalóik voltak.

Mily távol volt Kálmán király szerződésre gondolni, mutatja azon körülmény, hogy ismételve ment seregével Horvátországba, hogy az uralma ellen kitört lázadást hatalommal elnyomja. Vagy a horvátok saját szerződésüket megszegték?

Ismételjük, Kálmán után senki többé Horvátország királyává nem koronáztatta magát. Staré mégis több helyen personalunióról szól (14., 38., 70. lap). Szerinte közös ügyek is mindig fennállottak Magyarország és Horvátország közt, és a magyar

országgyűlés ebbeli végzései csak akkor voltak érvényesek, ha azokat a horvát tartományi gyűlés is elfogadta. (!)

Horvátország fekvéséről, álladékáról és terjedelméről szintén téves nézetei vannak Starénak. Nem csak Kőröst számítja oda, mely városban, szerinte Kálmán király az »uniót« megkötötte Horvátországgal, hanem Sziszeket is. Azonban a horvátok Sziszeket soha sem bírták, és hogy a magyarok bejövetele előtt itt püspökségük lett volna, csak gyanús hitelű irományból olvastatott ki. A biborban született Constantin császár jobban ismerte az akkori Horvátország fekvését, midőn azt mondja: »A khrovátok pedig a hegyek felé határosok a magyarokkal.« Tehát nem a a Dráva, nem a Száva, de még Kulpa sem választotta el a magyarokat a horvátoktól, hanem a Velebit hegység, mert ezt kell érteni a Constantin császár által említett hegyek alatt. Ezzel egészen összehangzik, a mit a Biborban Született a régi Horvátország álladékáról mond munkájának további folyamában. Szerinte ez ország tizenegy zsupánságra volt felosztva, ezeket névszerint fel is sorolja. De vajjon melyik fekszik ezek közül a Dráva és Száva körén? Egy sem; hanem mind a Kulpán és a Velebiton túl.

A Dráva, Száva és Kulpa közti rész soha sem volt Horvátország álladéka. Ez már elégszer és dönthetlenül volt bizonyítva, azonban a horvátok elfogultsága a tényeket, a százados okleveleket, és törvényeket semmibe sem veszi. Rögeszméik sokszor mulatságos zavarokat idéznek elő. Kukuljevics Iván az általa kiadott Codex diplomaticus Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae II. köt. 40. lapján közli VII. Lajos franczia király levelét a szentdénesi apáthoz, kire távollétében az ország kormányzását bízta, tudósítván őt, hogy Magyarország határához szerencsésen megérkezett: De portis Hungariae scribimus vobis. Kukuljevics De portis Hungariae alatt magyar tengeri réveket értett (pedig nem de portubus Hungariae van írva), mire horvát hazafisága felforralt, és a szöveget helyreigazítandónak vélte, és nehogy valaki azt hígyje, hogy a dalmát tengerpartot a franczia király magyar tengerpartnak nevezhette, az oklevél horvát feliratában az »u luke ugarske« szavakat »dalmáthorvát« partnak magyarázta a szövegbe a Hungariae szó után Dalmatiae-t csusztatott zárjel közé.

Tehát Kukuljevics nem tudta, hogy VII. Lajos 1147. évben Regensburgtól kezdve a Duna partján Bécs felé ment, és Magyar-Óvárnál hazánk területére lépett, melyet Belgrádnál ismét elhagyott, hogy Nissán, Sofián, Filippopolison és Drinápolyon keresztül szárazon érje el Konstantinápolyt. Nem tudta, hogy a porta Hungariae nyugat felől a Duna jobb partján Haimburg alatt fekszik, valamint magyar kapunak nevezték a vereczkei szorost, mely Oroszország felől Magyarországba nyilik.

Ha Vilmos tyrusi érsek történetét a kereszthadakról olvasta volna, a horvát író *talán* nem esik oly hibába. Az idézett munka Kausler-féle német fordításához még egy térkép is van csatolva, mely a keresztes sereg útvonalát kimutatja.

A történet ott a Dráván túl a horvát aspiratiók szolgálatában áll. Emlegetik a personaluniót, a párítást (14., 38., 70. l.) beszélnek az ottani pénzverési jogról, a bán hatalmáról, és az ottani törvényhozó testületről. Staré abban Horvátország souverainitási jogát látja, hogy saját maga (helyesen: annak részére) külön pénzt veretett. Weszerle József érmészeti tábláin (E. csoport, I. tábla) harmincznál több éremábra mutattatik be, ezek közt csak 3 darab (33—35), mely Slavoniára vonatkozik. Körülírásuk: Moneta Ducis pro Slavonia. Vagy: Moneta regis pro Slavonia. Ez a tény. De vajjon ebből Slavoniának, vagy ha tetszik Horvátországnak souverainitását lehet-e következtetni? Ez esetben Stiria is, míg magyar fenhatóság alatt volt, souverain hatalmát megtartotta volna, mert IV. Béla, és V. István mint stiriai herczegek vagy kapitányok Moneta Stiriae veretű pénzeket köröztettek. (Új M. Muzeum 1858. II. k. 208., 209. l.) Sőt miután Buda és Brassó is verettek pénzeket, és ily jog feltételesen Kassára is volt átruházva, — miután továbbá Zsigmond király 1430. évben Pozsony városának jogot adott arany és ezüst pénzverésére,[1]) Nagy-Bánya pedig 1468-ban nyert ily jogot, azt kellene mondani, hogy ezek souverain városok voltak. Csák Máté pénzt veretett, no de ő rebellis volt. Giskra is hasonlót tett, miért is V. László azt a rendeletet intézte a kassai tanácshoz, hogy Giskra kir. jóváhagyás nélkül pénzt nem verhet.[2]) Ennek értelme pedig az, hogy királyi engedélylyel pénzt verethetett volna, a nélkül, hogy felségi jog származnék abból részére. Frigyes császár 1459-ben, midőn magyar királylyá koronáztatott, János és Zsigmond bazini és szent-györgyi grófoknak, II. Lajos 1524-ben Keserű Mihály boszniai püspöknek és Szerecsen János kir. kamarásnak adott pénzveretési jogot. Tudom, hogy a felhozott esetben a kérdéses jog egy vagy több évre adatott bérbe, úgy mint az adójövedelem nálunk, Franczia országban és másutt is bizonyos korban bérbe adatott; de azért királyaink felségi jogaikat nem adták bérbe. Tessék a horvátoknak nekünk slavoniai pénzt mutatni, mely I. Mátyás király I. végzeményének

[1]) Fejér X. k. 7. rész. 199. lap. Hunyadiak kora VI. 184. lap. Budapesti Szemle, Vas József czikke: A miveltség története az Anjouk korában.

[2]) Thallóczy: A kamara haszna, 200. lap.

7-dik czikke *utáni* időből származik és akkor megalkuszunk velök Slavonia souverainitására nézve.

Horvátország önállóságának lidércze folytonosan bántja, Starét, és beviszi őt feneketlen mocsárokba, melyekből nincs menekvés. Ki győzné a horvát irókat azokból kirántani? vagy kinek volna kedve arra vállalkozni, tudván hogy ők a fertőkből nem is akarnak kirántatni! Ott szerepel Starénál a királyválasztási kérdés is melyet ő épen nem ért. Azt mondja ugyanis (16. l.) hogy a horvátok, a szerencsétlen mohácsi csata után, a Magyarországgal fennálló statusjogi viszonynál fogva azon joggal bírtak, hogy ettől függetlenül új királyt választhassanak. De vajjon hol van ez megírva, hogy a horvátok fel lettek volna jogosítva Magyarországtól külön maguknak királyt választani? Az Árpádház kihalása után a nemzet többször gyakorolta királyválasztási jogát. Ily választás alapján foglalta el Wenzel és Ottotul eltekintve Robert Károly a királyi széket, így nyerte el a koronát Zsigmond, Albert, I. Ulászló, Hunyadi Mátyás és II. Ulászló. Hol van ezen esetekben nyoma, hogy Horvátország véleményét külön kérdezték volna? És a mohácsi csata utáni választások mit bizonyítanak? Látjuk, hogy mikép Magyarországon úgy a horvát részeken is, az egyik párt Zápolyaihoz, a másik I. Ferdinándhoz szított. A dombrói gyűlés 1526. december 18-án Zápolyait, a cetini gyűlés 1527. január 1-én Ferdinándot ismerte el királyául. Mindegyik trónversenyző az ország azon részében választatott meg, a melyben pártja erősebb volt. De maguk a cettini gyűlés tagjai érezvén azt, hogy törvényes fejedelmök csak a magyar király lehet, felszólíták Ferdinándot, tartson magyar választó országgyűlést, hol ők szintén meg fognak jelenni, és csak ennek bevégzése után fognak ők is nyilatkozni. E gyűlés megtartatott Pozsonyban 1526. december 16-án és a cetini gyűlés a következő január 1-én csakugyan ezen választásra hivatkozik ilyképen: »Szorgalmasan meggondolván azon jogokat, melyekkel ugyanazon fenséges királyunk, hitvesével, említett fenséges királyné asszonynyal együtt, a magyar szentbirodalomnak örökségi joggal megnyerésében, teljesen és elegendőképen felruházva, és ellátva van, főként ama több rendbeli megczáfolhatatlan szerződések erejénél, melyeket mi alaposan láttunk, olvastunk és ismét megolvastunk; végre *a magyarországi rendelvények és határozatok szerint*, azon ország karainak és rendeinek közgyűlésén, a közelebb múlt december 16-ik napján Pozsony városában annak rendszerint és törvényesen történt kihirdetett *választásnál fogva*, de hasonlag figyelembe vévén ama sok kegyelmet stb . . . ezen egész nemes Horvátország királyává elválasztottuk.« Elválasztották pedig, mint a rendek oklevele mondja »ebéd előtt, midőn még éhjommal valánk.«

A cetini gyűlés itt nem horvát statusjogra hivatkozik, hanem magyar rendelvényekre és határozatokra; és sem a dombrói, sem a cetini gyűlés nem választ külön királyt, hanem olyant, a ki Magyarországon már meg volt választva. Sem Zápolyai sem Ferdinánd nem álmadozik arról, hogy magát Horvátországban megkoronáztassa; és maga Ferdinánd elismertetését Horvátországban csak azon jognál fogva szorgalmazta, mely őt Magyarországon illeti.

Egyébiránt külön, és a magyartól eltérő választás megengedve sem volt, mert törvényeink Magyarország és tartozandóságának álladékát már akkor elválaszthatlan egésznek tekintették.

Vannak újabbkori analogiák.

A német részen úgynevezett pragmatika sanctió történetéből tudjuk, hogy annak elfogadtatását egy évtizeddel előbb előkészítették. A horvátok Bécsbe indított küldöttség által kijelentették készségüket a nőiág örökösödésének elismerésére (1712. év) elfogadta azt az elvet Erdély is (1722.) az örökös tartományok pedig még előbb adták beleegyezésüket az új örökösödési rendre. Ez az udvar politikai taktikája volt. Mind ez nem tette feleslegessé, hogy midőn Magyarország az 1723. évi országgyűlésen a Habsburgi ház női ágának trónraképességét kimondá, az erről hozott törvény, mely nem pragmatika sanctió, a Magyarországhoz csatolt részekre nézve is egyuttal ne legyen hozva. Horvátországnak más időben történt beleegyezésére nem történik hivatkozás, erre nem volt szükség, mert a magyar országgyűlés a részeket is kötelezte, és abból, hogy a horvátok 1712. évben Bécsben miféle alkotmányellenes előzékenységet tanusítottak a nőiág öröködési rendre nézve, szintoly kevéssé következik, hogy Horvátország Magyarországtól önállóan határozhatott a successioról, mint nem következik Csehország, Ausztria, Stiria, Tirolis. stb. souvernitása, mert a dynastia 1720. és 1721. években jónak találta azoktól is egyenkint a pragmatika sanctio elismerését szorgalmazni.

A horvátok fenebbi határozata annyira nem gyakorolt befolyást Magyarország rendeire, hogy ezek épen az 1712. évi pozsonyi országgyűlésen hoztak törvényt, mely a női örökösödést Magyarországon kizárja és e törvény természetesen Horvátországot is kötelezte. A horvátok megpendíteni sem merték az általuk Bécsben magukévá tett ügyet, a király pedig szentesíté a nőiágat kizáró törvényt, és az által elismerte, hogy a horvátok, mint horvátok nem intézkednek a magyar trónról, sőt a magyar országgyűlés nélkül saját magukról sem.

Az 1687. évi, és 1723. évi (2. t. cz. 11. §.) törvényczikkekből folyik ugyan, hogyha I. Lipót minden ivadéka kihalna, az osztrák örökös tartományokban a Habsburgház többi nőági maradékai

is uralkodnának, mig Magyarország viszanyerné királyválasztási jogát, de azt semmiféle törvényből ki nem lehet hüvelyezni, hogy Horvátország külön utakon járhatna Magyarországtól.

Azonban messzire túllépnők egy kritika határát, ha mindenre válaszolnánk, a mire e könyv felhív. Mellőzük tehát azt, mit Staré a horvát törvényhozó testületről, a bán hatalmáról, és hasonló auxesisekről mond, hogy magával és a világgal (ha t. i. könyvét olvassa) a horvát királyság közel ezredéves önállóságát elhitesse.

Starénak még csak azon mondatára akarunk megjegyzést tenni, mely szerint a horvátok 1848-ban Austriához szitván, ezért ők tartományi autonomiájukat visszaszerezték. Különös állítás, midőn Staré alább maga is állítja, hogy e korszak után Horvátországban a hirlapok megszüntek, az irodalom sülyedt, hogy az annyi reménynyel biztatott »Matica« egészen jelentéktelen volt, a csötörtökönként tartott szinielőadások távol sem voltak képesek érdeket ébreszteni a nemzeti művészet iránt. Mondja hogy az illirismus helyett a déli szlávság eszméje merült fel, mely azonban nagy lelkesedést nem keltett; végre sopánkodik hogy Jelasich mily sokféle igéretekkel biztatta a népet, melyekből azonban semmi sem teljesült.

Mind ezt mi Magyarországon igen jól tudjuk, — de a horvátok részéről ritkán hallani belátást tanúsító szót, azért azt a nyilatkozatot felemliteni érdemesnek tartjuk.

Még is a könyv egész iránya a magyar államjog tagadása. Croatia fara da se. Ez a titkos és többnyire öndudatlan törekvés. De az újkor története bizonyítja, hogy a horvátok saját emberségéből semmire sem mehettek, és Miskatovics ez év május 4-én helyesen mondta a zágrábi közgyülésen: hogy Horvátország csak a magyar historiai jognak győzelme folytán az absolutismus fölött támadt fel a semmiségből. Csak azóta létezik náluk »Aufschwung.«

Ezt is feljegyezte a történet az utókor számára.

Pesty Frigyes.

Poviest Hrvatska, po vrelih napisao Tade Smičiklas. Dio dragi. Od godine 1526—1848. U Zagrebu 1879. Bolti ára 2 frt 60 kr. IV. 496. old. 8°.

Mint szerző Smičiklus mondja, ő húzta az első barázdát a meg nem munkált földön. Az általa használt források jó része szintén még nincsen kiadva. A munka az utóbbi 3 század történetét adja, kezdve a mohácsi vésztől 1848. sept. 11-ig, mely napon Jelačić átment a Dráván. A horvát történet első része (1526-ig)

úgy látszik 1883-ban fog a Matica Hrvatska tagjainak szétküldetni. Ezek száma 1879-ben 3728, 1880-ban 4827 volt. (l. az 1881. jul. 10-iki közgyűlés elé terjesztett titkári jelentést.) A tagdíj 3 frt. Az 1882-ben szétküldött könyvek bolti ára 7 fr. 55.

A második kötet 4 könyvre oszlik; ezek közt a 9-ik (XVI. század) és 10-ik (XVII. század) a harmadik korszak történetét tárgyalja, míg a XVIII. és XIX. század (11. 12-ik könyv) a 4-ik korszakot képezi. A feldolgozásnál követett módszerről, a felosztásról a szerző az első kötet megjelenése alkalmával szándékozik terjedelmesebb fejtegetésbe bocsátkozni. A következő sorok czélja sem egyéb, mint a munkára addig is felhívni a figyelmet. Megjegyezzük, hogy újabban a horvátok a cseh (fonetikus) ortografiát követik.

Érdekes volna Szlavonia (értsd Verőcze, Pozsega és Szerém v. m.-t) története is, de itt mutatványkép Fiumére szorítkozunk. A »Zrinski és Frankopán« családot ért katastrófa után (1671.) a tengermellék a császári kamara alá kerűlt. Midőn II. József 1775-ben ott útazott, tekintettel szomorú tapasztalataira, azt ajánlotta, hogy a triesti intendanzát szűntessék meg, a tengermelléki városok pedig csatoltassanak a határvidékhez, illetőleg Horvátországhoz. Csakugyan ily intézkedéseket tőn a királynő 1776-ban. Az 1767-ben alapított horvát báni tanácshoz aug. 9-én intézett leiratban Rieka s kikötője valamint a Karolina úttól jobbra eső birtokok, továbbá Karlovac közvetlen a horvát királysághoz kebeleztettek be, a többi pedig a határvidékhez csatoltatott. Horvátországban új megye alakult, a severini — ez 1778. óta Bakar, Bakarac és Kraljevic-et is magába foglalta. Az új megyét a királynő, a többi megyék módjára a báni tanács alá vetette, a kereskedelmi ügyek kivételével, melyek a gubernialis kormánynak reserváltattak; egyúttal Majláthot kinevezte gubernátornak, s severini főispánnak. A báni tanács ki is küldte 1777. oct. 20-án egyik tanácsosát mint megbízottat, ki Majláth Józseffel együtt átvette a triesti tengeri hatóságtól a tengermelléket. Rieka fényben s vigaságban fogadta a két küldöttet, 1777-ben pedig a magas kir. tanácsnak írja, hogy mennyire örvend, hogy ő benne valóságos atyát s gondos pártfogót talált. Mégis Rieka arra törekedett, hogy mint szabad kereskedelmi város minél több szabadalmat nyerjen, hogy patriciusai nemeseknek tekintessenek, a magyar-horvát országgyűlésre szavazati joggal bíró követet küldhessen. A szép álmok, melyeket az udvar a kereskedelem jövőjéről az Adrián táplált, a severini megyének kereskedelmi ügyekben rendkivüli helyzete alkalmat szolgáltattak egyaránt arra, hogy az udvar e tájékot, különösen Riekát, minél szorosabban vesse az udvar közvetlen hatalma alá. A magyarok s velük a meggondolatlan horvát

nagyok is ily értelemben szóltak a királynőnek. A horvát bání tanács úgyis mindig visszatetszett a horvátoknak, miután az azelőtt a horvátországgyűlés által gyakorolt administratio most teljesen arra szállt volt át, s így 1779-ben föl lett oszlatva, ügyei átmentek a magyar helytartó tanácsra, melyben a horvát bánt amaz időtől a harmadik hely illette meg. A Fiuméra vonatkozó vitákat itt elhagyjuk; megemlítjük, hogy 1845-ben a fiumei gubernator a horvát országgyűlésen a kir. rescriptum mellett, s így a turopolyaiak fejenkénti szavazati joga ellen szólalt fel.

Áttérünk Dalmátiára. Hogy a tartomány sajnálatraméltó állapotban került 1797-ben osztrák kézre, az kitűnik a velenczei kiküldöttek által szerkesztett jelentésekből: A lakosok nem alattvalók, hanem koldusok, különben »olyanok a népek, a milyenekké kormányuk teszi őket.« A kiküldött deputatio, mely azt kérte, hogy horvát testvéreivel egyetemben a Szt.-István koronájához csatoltassék, nem kapott feleletet. Különben 1805-ben Dalmatia, 1806-ban az addig szabad Dubrovnik (Raguza), 1809-ben Horvátországnak a Száva jobbpartján fekvő része Francziaország alá került. Alig győzi dicsérni, mit nem tettek a franczia nevezetesen Marmont a »duc de Raguse« az anyagi felvirágzás (útak stb.) közbiztonság, iskolák, nemzeti nyelv érdekében, mi több azt találja, hogy a franczia nyelv sajátszerű bájjal bír, minek tulajdonítható, hogy e területen oly nagy haladást tőn. 1811-ben egy Párisban járó küldöttség határőrvidéki tagjai kijelentik, hogy tartományuknak az osztrák kormány alatti sorsán csak sajnálkozni lehetett. 1814-ben a nép nagy lelkesedése, hogy ismét testvéreivel összejut, szintén segített, hogy az osztrákok a volt franczia területet oly könnyen elfoglalhatták.

Horvátországnak Magyarországhoz való visszonyát megvilágítja ama tény, hogy a horvátok már 1712-ben azt az ausztriai princesse-t avagy ivadékát fogadták el uralkodójuknak »ki Ausztria, Stiria, Karantán, Krajna felett uralkodik s Ausztriában székel.« A teljes jogegyenlőséget elismerte továbbá maga Mária-Terézia, midőn a bání tanácsot állította fel. A horvátok nem is a királyságnak, csakis a magyarok királyának vetették volt magukat alá. Az adó felemelése, az újonczok ajánlásának joga a horvát országgyűlést illette meg. Gyakorolta is az utóbbit II. József idejéig. Miután Horvátország ama kiváltsággal bírt, hogy adói csakis saját költségére fordíttattak, Mária-Terézia ez előjogban nem részesítette az új szláv megyéket, mi több később a bán felügyeleti joga alól is elvonta, s ez ügyet a m. udv. cancelláriára bízta.

Az ú. n. culturtörténet az egy-egy századot tárgyaló könyvek utolsó fejezetében foglaltatik össze. Csekély terjedelménél fogva nem lehet kimerítő. Így meg nem tudni, hogy a horvát nyelv első

tanára Babukić volt, (ámbár Smodek jogtanár már 1831—32. óta tanította.) A horvát opera körül annyira érdemesült gr. Erdődy Sidonia fel sem említtetik. Gaj személyiségéről bővebb felvilágosítást itt hiába keresnénk.

Az 1848. előtti időben szerepelt személyiségek közt Josipović, Salopok époly kevéssé sympathikusak szerzőnek, mint Zagráb megye közgyűlése. A nemzeti párt férfiai közt különösen Ožegović Metel lép az előtérbe. Szerinte a nyelv minden nemzetiség lelke. Ép így válik a bécsi szláv deákok, hogy a szabadság nemzetiség nélkül »test, lélek nélkül.« Míg Ožegović követ és szónok, addig gr. Drašković J. a tettek mezején s röpiratokban egyaránt buzgó. Azt ajánlja honfitársainak, hogyha nem érzik magukat elég erőseknek a magyarokkal a harczot felvenni, akkor vessék magukat alá, de akkor is bizzanak eszökbe és szellemi tehetségeikbe, hogy ámbár rabok, mégis túl fogják szárnyalni a magyarokat ismereteikkel, a mint valaha a görögök legyőzőiket a rómaiakat; de ne sírjanak, ne panaszolkodjanak, mert nincs kevésbé méltóságos jelenet, mint egy könnyező nép, mely saját védelmére erejét meg nem feszitette, meg nem hozott minden áldozatot.

Magyar államférfiakkal keveset foglalkozik, Kossuth-ról p. jobbadán csak egyes nyilatkozatok közöltetnek. Így: azt meghatározni, ki bírjon a horvát országgyűlésen szavazati joggal, az a magyar országgyülés jogkörébe esik. — Horvátország nem bír jogokkal. — Köztünk csak a kard dönthet. — Hol van Horvátország, nem bírom megtalálni a mappán.

A munka az 1848. horvátországgyűlés felíratából közli, hogy a horvátok elvesztették hatalmas, de egyedüli támaszukat. Egykori elnyomóik most ő felsége királyi hatalmát is letiporják. A magyar hadügyi ministerium, úgy tűnik fel Jelačićnek, magában hordja a monarchia szétmállásának csiráját. Ő a polgári háborútól sem fél, ha lázadást kell vele elnyomni. A monarchia foederativ alapon rendezésének eszméje uralkodik a horvátoknál, de egységét meg akarják menteni. Az országgyülést, a bán proclamatióját a polgári háború követi, de ezt szerző már nem írja le.

Mayr Aurel.

Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVII. században. Írta *Demkó* Kálmán, főreáliskolai tanár. Lőcsén, 1882. nagy 8-adrét 78 lap.

A fennt irt czim alatt kedvünkre való kis könyvet kaptunk Szepesvármegye fővárosából s valóban mind stylusára, mind tartalmára nézve csak jót mondhatunk e munkáról.

A mit b. Radvánszky Béla a magyar nemesség XVI. s

XVII. századi család életéről elmondott, ugyanazt találjuk itt a nem kevésbé érdekes polgári osztályról. S épen jó helyről u. m. Lőcséről, melynek levéltára oly gazdag, mintha nem is egy városé, hanem egy kis állam levéltára volna. Hasonló gazdag levéltárral bírnak még Kassa, Bártfa, Nagy-Szombat, Selmecz, Körmöcz, Pozsony, Kolozsvár, de fájdalom, ezeknek még nem akadt Demkó Kálmánja. Írták s írják ugyan az egyes városok történeteit is többé-kevésbé kitűnő írók s veszünk olykor-olykor érdekes közleményeket egyik másik város történetéből, de hogy a városi polgárok társas életét, családi életét, háztartását, öltözékeit, szokásait valaki oly tüzetesen és alaposan, oly előszeretettel s oly emelkedett szempontokból tárgyalta volna, mint a jelen mű írója, nem emlékszünk rá. Iró nyolcz fejezetben fejtegeti tárgyát, bevezető része után következnek: 1. Lakás; 2. Butorzat; 3. Asztalnemű; 4. Ágynemű; 5. Ruházat; [a) fehérnemű; b) férfiruha, c) női-ruhák;] 6. Ékszerek. 7. Fegyverek. 8. Családélet. Szokások — című fejezetek. Pedig az mindenki előtt világos, hogy multunk társadalmi életének ismerete csak úgy lesz teljes, ha nemcsak a nemesség, hanem a városi polgárság életmódjára is kiterjesztjük figyelmünket és kutatásainkat. Az bizonyos, hogy amaz egyes városokban, hol erős polgári élet fejlődött ki s terjedelmes levéltárak maradtak, némi részben könnyebb a tanulmányozás, mint az egész ország területén eloszolva lakó nemesség életmódjára nézve, részint már a hely és személyzet kissebb és meghatározott köre miatt, részint azért, mert a polgári népélet sokkal stabilisabb s egyszer megszokott formáit sokkal nehezebben és sokkal lassabban változtatta, mint a szórványosan lakó nemesség; nehezebben fogadta el a nagyvárosok s királyi udvartartást látó helységek befolyását és sokkal nehezebben és csak hosszú idők után engedett akár a külföldről, akár az ország más részéből átszivárgó divatnak. Helyesen tette tehát írónk, hogy a XVI-ik és XVII-ik századot, Lőcse város társaséletéről írva, szorosan összekapcsolta, mert bizonnyal Mátyás király halálától egész a szathmári békekötésig felette keveset változhatott a polgári élet s felette keveset olvasztott magába abból az elemből melyet az az uj idők szellemének szoktunk nevezni.

Csak egy pár szóra nézve van észrevételem. Szerző ugyan is német szöveg után dolgozván, a legtöbb régi műszót igen helyesen fordította le magyarra, de az ékszerek leírásánál megtartotta a francziás *emaille* szót, sőt egy párszor (pl. 57-ik lap) a német *Schmelz* szót használja, holott ez a két szó ugyanazon jelentéssel bír, s e két szónak értelme magyarul *zománcz*, adataink szerint közel 400 év óta. Továbbá midőn a ruhákról beszél, használja e szót: *kihajtóka* (pl. 51-ik lap), itt a *ki* teljesen felesleges, mert a

magyarban a *hajtóka* szó épen azt jelenti, a mit szerző a kihajtókával akar mondani, végre megjegyzem, hogy a többször előforduló *szalag* szót egy *l*-el kell írni.

Nagyon érdekesek a munkában a különféle tárgyak áraínak összeállítása és összehasonlítása, mert ez által az egész értekezés régészeti és történeti nézpontjain kívül nemzetgazdasági becset is nyer s az olvasó kevés utángondolással, az értékekről is megközelítő fogalmat szerezhet.

A 61-ik lapon szerző kimutatja, hogy az akkori nők is fényűzők voltak (ez igen valószínű!) s ruháik nagyon sokba kerültek (ez igaz!) de a régi nők mentségére és előnyére mindazáltal megjegyezhetjük: igaz ugyan, hogy ruháik sokkal drágábbak voltak mint a mostani hasonló társadalmi osztályból való nőké, de ha a XVI. és XVII. században egy nő egy rendbeli szép ruhát elkészittetett, az egész életre szolgált, sőt gyakran még az unokákra is átszállott s akár hányszor olvassuk régi iratokból, hogy ez vagy amaz fiatal leány ugyanazon ruhában esküdött meg és lakadalmazott, melyben édes anyja, nem is szólva az ékszerekről, melyek egy egy családban századokon át használtattak, míg most — minden valószínűséggel Lőcse város általam dicsért szép hölgyei is — a három éves ruhát, ha van ilyen, már réginek nevezik, kopottnak tartják, kivált ha a vágytárs akar vele tetszelegni. Az összehasonlításnál tehát azt kell számbavenni, hogy napjainkban egy-70—80 évig élő nő mennyit költött ruhára s mennyit a XVI-ik századi nő?

E sorok írása közben értesültünk, hogy e kis mű a Lőcsén szerkesztett *Album* című irodalmi almanachban jelent meg, mely a napokban fog közrebocsáttatni iskolai jótékony czélra, ajánljuk tehát minden olvasónknak ez Album megvételét, mert egyfelől jótékonyságot gyakorol, másfelől e kitűnő tanulmányt is megszerezheti. És most nincs más hátra, mint kérni Demkó Kálmánt, hogy Lőcse város teljes történetéről ígért munkáját is mielőbb a nagy közönség rendelkezésére bocsássa. K—s.

A zázy-i apátság. Tanulmányok az egri főegyházmegye történetéből. Irta *Foltény* János. (Megjelent az *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1881-ik évi 1—22. s 1882-ik évi 1—9. számaiban.)

Nagy megelégedésünkre szolgált annak tudata, hogy Foltény János tisztelt barátunk nem pihen és nem hallgat. Erős itélő tehetsége és szép nyelve a szorgalom és munkásság szövetségében működik s barátait és ügytársait ily remek tanulmánnyal lepte meg. A zaztyi apátság alapításának ügye s hol fekvésének kérdése

Pray óta foglalkoztatta történet-búváraink, foglalkoztatta Katonát, Jerneyt s másokat, és ime a kérdés most meg van oldva s szerzőnk által eredeti okíratokkal bebizonyítva, hogy Szabolcs vármegyében, Halász helység határán feküdt. A bebizonyítás műve azonban nem szorítkozik csupán a nevezett apátság ügyére, hanem foglalkozik egyszersmind az *Aba* nemzetség történetével s Anonimus hitelességével oly alaposan és érdekesen, mint azt csak igen kevés alkalommal volt szerencsénk olvasni. E tárgynál csak annyit akarok említeni, hogy Anonimust I. Béla király jegyzőjének bizonyítja, s hitelességét 1067-ből származott okirattal támogatja. Teljesen igazat ád Szabó Károly felfogásának és ítéleteinek s a magok értékökre szállítja Hunfalvi Pál híres Ethnografiájának Anonimusra vonatkozó állításait. Nem is említve a terjedelmes tanulmány érdekesnél-érdekesebb episodjait, felette sajnálnunk kell, hogy e kitűnő munka, egy különben tiszteletre méltó vidéki lap hasábjai közé szorúlva, a történetkedvelő nagy közönségre nézve úgyszólva hozzáférhetetlen, és nem fojthatjuk el magunkban a kérést, melyet bátrak vagyunk az egri egyházmegye nagytekintetű főnökéhez intézni, kit mint a történetirodalom és az azzal foglalkozók pártfogóját van szerencsénk ismerni, hogy valami módon e becses műnek önálló megjelenését eszközölni méltóztassék, mert a kiadhatás dicsőségeért alighanem versenyezne az egri tudós káptalan vagy bármely fővárosi tudományos intézet, sőt a kiadók is, csak ismernék a benne letett alapos igazságot a maga önként következő fényes tulajdonságaival együtt.

K. S.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A JUN. 2-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN *Ipolyi* Arnold elnökölt. Első tárgyúl volt kitüzve Thaly Kálmánnak a múltkorról elmaradt értekezése: »Észrevételek Lánczy Gyula Széchenyi Pálról írt tanulmányáról.« Minthogy szerzőnek torokbaja miatt orvosa megtiltotta az olvasást, Szádeczky Lajost kérte fel értekezésének felolvasására. Mi megtörténvén, Lánczy Gyula azon kérelmét intézte a választmányhoz, engedné meg neki, hogy ott rögtön tehesse meg észrevételeit. A választmány azonban azon okból, hogy az ilyen eszmecseréket sokkal több eredménynyel lehet behatóbb tanúlmány után folytatni, s hogy egyszeri felolvasásnál könnyen származhatnak félreértések, azon óhajtását fejezte ki, hogy szerző álljon el a rögtöni válaszolástól. Thaly Kálmán ezután bemutatja Bottyán János czímerújító nemeslevelének eredetijét, mely a »Századok« füzetében már közölve volt, s mely jelenleg Thaly Kálmán birtokában van. Ez érdekes nemesi levél egy régi vitás kérdést dönt el végleg.

Következett Bogisich Mihály felolvasása: »Magyar népdal-motivumok a régi templomi énekekben« s nehány egyházi éneket, melyeket a régi hangjegyekről ő tett át, a közönség zajos tetszése közt el is énekelt zongora mellett, valamint egy 1651-ben megjelent egyház-énekeskönyvet is bemutat. Ipolyi Arnold elnök ezután fontos teendői miatt elhagyta az elnöki széket s Pesty Frigyest kérte fel az ülés további vezetésére.

Ezután következett Jedlicska Pál dicsérettel kitüntetett pályaműve: »Erdődi gróf Pálffy Miklós élet és jellemrajza.« Bemutatta Deák Farkas.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, évdíjjas tagokúl megválasztattak: *Kollányi* Ferencz, Esztergom, *Kasztner* Géza, Esztergom, gr. *Festetich*

Géza, Budapest, aj. a titkár, *Platthy* György, Nagy-Szalathna, aj. Leustach Lajos *Szentkirályi* Kálmán, Tápió-Szt.-Márton, aj. Magyari Kossa Sámuel, *Zeller* Emil, Vág-Sellye, *Mihálik* János, Patvarcz (Nógrád m.) aj. titkár, *Kanizsay* József, Karczag, aj. Darvas Gábor.

Ezután titkár jelentést tett a kassai városi levéltárban felfedezett okiratokról és levelekről, mely jelentést közelebbről egész terjedelmében közölni fogunk.

Ezután Gyárfás István tett jelentést a boldogult Balogh István által a Társulatnak adományozott következő levelekről:

1. Albertus de Losoncz (1457. Jenő városában, feria sexta = Péntek, Circumcisio volt jan. 1. szombat, tehát ez kelt) 1456. dec. 31-én, Rosalchotai egész faluját Nógrád megyében Balogh Mihálynak és Mártonnak 200 arany frtért zálogba adja e kiváltságlevélre függesztett hiteles pecsét alatt, — mely azonban hiányzik.

2. 1469. A sághi convent jelenti Országh Mihály nádornak, hogy egyházas-körtési vagy baloghi Lewkes Mihály és Márton perében, Egyházaskörtés Nógrád megyei részjószágaikat zálogba adták Lökös Sándor osztályos testvéreinek, kik most visszaadni nem akarják, tehát ezeket a conventi küldött a nádor bírósága elé megidézte.

3. 1495-ben Balogh János és Jánosy Boldisárné nagybátyját, Balogh Mártont és érdektársait hatalmaskodási ügyben perbe idézi a sághi convent.

4. 1499-ik évről jelentése a Nógrád megyei alispán és szolgabíráknak Baloghi Gergelynek körtési két jobbágytelek zálogbaadása tárgyában tartott vizsgálatról.

A levelek szokott módon fognak megőriztetni.

Végül a pénztárnok bemutatta múlt havi jelentését. E szerint:

bevétel	5,178 frt	93 kr
kiadás	115 frt	50 kr
pénztári maradvány	5,063 frt	43 kr.

Végül titkár jelenti, hogy Lánczy Gyula rövid válaszát Thaly Kálmán észrevételeire a jövő gyülésen fogja felolvasni. Ezzel a gyülés feloszlott.

AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIÁLLITÁSA.

Csak néhány hónapja jeleztük e folyóirat hasábjain a diplomatikai levéltár felállítását az országos levéltárból, s ime ismét egy érdekes hírt jegyezhetünk fel ugyanonnan, a f. hó 1-én megnyilt *okleveł-kiállításról*.

Napjainkban, midőn egyik kiállítás a másikat éri, s legközelebb is egy érdekes és tanulságos könyvkiállítást láthattunk — természetesnek tünik fel az országos levéltár hasonló vállalkozása. Csakhogy a levéltár jóval szerényebb igényekkel lép elő. Tagadhatatlan, hogy ha valahol, úgy bizonyára az országos levéltárban lehetne az öt osztálynak hazánk valamennyi korszakát betöltő tartalmából egy rendkívül érdekes kiállítást alkotni: autogrammokból, aláírásokból, pecsétekből, czímerekből, érdekes és fontos oklevelekből. A mostani kiállításnak azonban nem ez volt a czélja; sőt kiállításnak — e szó használatos értelmében — alig is nevezhető. Ma már megszoktuk, hogy kiállításban a rendestől eltérőt és a szemnek hizelgő dolgot keres a közönség nagy része. Ily értelemben a levéltár kicsiny collectiója nem elégítheti ki a vérmesebb igényeket. De az a publicum, a mely a levéltárakat rendesen látogatni szokta, — a kül- vagy belföldi szakértő, ki országos levéltárunkban, mint nagy multtal biró állami intézetben, hazánk történelmének legfontosabb eseményeire vonatkozó okleveleket keres áttekintésül: bizonyára megelégedéssel és élvezettel vizsgálja végig a közszemlére kitett 88 db oklevelet.

Külföldi levéltárakban is szokásos: összegyüjteni a fontosabb és historiai vagy más szempontból nevezetes okmányokat, hogy a közönség, melynek sem ideje, sem alkalma nincs a levéltár anyagáról tájékozást szereznie, — egy ily gyüjteményből némi áttekintést nyerhessen. A gondolat, hogy hasonló collectio a mi állami levéltárunkban is létesíttessék, dr. Pauler Gyuláé, az országos levéltár főnökéé. Az alap erre régebb idő óta meg volt már az u. n. »cista raritatum«-ban, mely a magyar kincstári levéltár gyüjteménye volt még abból az időből, midőn ez nem képezte a mai úgynevezett »országos levéltár«-nak egyik szerves részét. Mióta azonban a helytartósági, cancellariai, erdélyi kormányszéki, curiai levéltárakkal a régi kamarai levéltár is egyesíttetett, sőt az összes állományból »diplomatikai levéltár« nevezet alatt egy új osztály is alkottatott — a régi kincstári levéltár »cista raritatum«-ának jelentősége tetemesen megcsökkent. Azt tehát a többi osztályokból új szempont szerint kiegészíteni, az oda nem tartozókat mellőzni, az így összeválogatott okmányokat egy szerves egésszé csoportosítani, s a ritkaságok ládájába való szigorú elzárás helyett — a mennyire lehetséges — az érdeklődő közönség számára közszemlére kitenni: az országos levéltárnoknak régi óhajtása volt. De a terv kivitelével várni kellett — az ezzel járó tetemesb költség miatt.

Az oklevelek kritikai összeválogatásának munkája azonban lassankint folyton folyt, úgy, hogy midőn az állvány költségei utalványoztattak, alig volt hátra más munka, mint az állványokban való elrendezkedés. S a szempont, mely szerint az oklevelek összeválogattattak, az volt, hogy »mindazon okmányok, melyek tartalmuknál vagy kiállítójuk személyénél fogva történelmünk valamely mozzanatára egy, vagy más

tekintetben világot vetnek, és összefüggésükben némi, bár töredékes és halvány képet nyújtanak fejlödésünkről«, Kálmán király éveitől II. József haláláig egybefoglaltassanak. — Az ily módon összeszedett oklevelek aztán, elhelyeztetvén az üveg-ajtókkal s fel- és letolható záros fatáblákkal ellátott szekrényekbe, *állandóan* biztos helyet nyertek, s egyúttal bármikor megtekinthetők. S épen az a körülmény, hogy e kiállítás állandó akar lenni, adja okát annak, hogy miért ily szük keretü. Nagyobbszerü, tulajdonképeni értelemben vett, de egyúttal ideiglenes kiállítás kezdeményezésére az országos levéltár ma még alig gondolhat; a megalkotott házi-kiállítás azonban a mily örvendetes jelenség, ép oly kivánatos is volt már. — Legfeljebb azt sajnálhatjuk — a miről azonban a levéltár nem tehet — hogy alkalmasabb és díszesebb helyiség hiányában ily terembe kellett elhelyezni a kiállítást, t. i. a diplomatikai levéltár termébe, mely bár utóbbi számára teljesen czélszerü, — a kitett oklevelek szemlélésének nem kedvez, nem lévén teljes világitása. Mindenesetre azonban a diplomatikai levéltár ügyesen elhelyezett csinos feliratú szekrényei megadják a kellő keretet egy oklevél-kiállítás számára.

Áttérve magukra a kiállított oklevelekre, ezekről, hogy a megtekintés könnyittessék, tanulságosabbá tétessék, s a látogatók némi emléket is vihessenek magukkal — szakszerü tárgymutató készittetett, részben az orsz. levéltárnok, részben pedig dr. Thallóczy Lajos orsz. levéltári fogalmazó által. E tárgymutató — nem szakértő közönségre is számitva — itt-ott magyarázó jegyzetekkel kiséri az egyes okleveleket, s négy tábla fac-simile és két metszet által tétetett a nagy közönségre nézve érdekesebbé. Jelen rövid ismertetés keretében nehéz dolog az ugyis *fontos* oklevelek sorozatából a legfontosabbakat kiemelni, kötelességünkhöz híven ezt mégis a következőkben kisértjük meg.

A legelső kiállítandó oklevél mindenesetre az országos levéltár legrégibb eredeti okmánya volt. S bár a királyság első századából nem mutathat fel egyetlen eredeti okiratott sem a levéltár, aránylag mégis régi időből: a XII. század elejéről való legrégibb diplomája. Ebben Kálmán király — 1109-ben — megújitja Szt.-István király adománylevelét a veszprém-völgyi görög apáczák számára, hozzáirván az eredeti görög szöveget, melyben Szt.-István magát egész Magyarország »kral«-jának nevezi, és a kolostort a maga, neje, gyermekei és az egész haza (patria) üdvösségére alapitja. Érdekes ez oklevél már csak azért is, mert az egyetlen eredeti Kálmán királytól és egyetlen görög szövegü oklevél királyainktól.

E századból való még a 2-ik számu oklevél is, melyben III. Béla, a görög müveltségü király egyebek közt a következő nagyjelentőségü szavakat mondja: »szükségesnek láttam, hogy minden ügy, mely előttem megfordult, nehogy fel lehessen forgatni, irásba foglaltassék.« Ezzel együtt említhetjük a 9-ik számút, mely — 1267-ből — legrégibb ere-

deti törvényünk, s a melynek egyik pontjában IV. Béla király az írásbeliséget ismét eltörli.

Az 5-ik számú diplomában a később oly nagy hírre vergődött Szentgyörgyi család ősének: Sebusnek Szentgyörgy várát adományozza II. Endre király (1209). A nagy közönség előtt bizonyára érdekessé teszi ez okmányt az, hogy záradékában Bánk bán neve is előfordul.

A 7. sz. diploma első nyomát tartotta fen számunkra az autonom megyei szervezetnek 1232-ből; miért is hazánk történetének, melyben a megyék számára oly fontos szerep jutott, egyik legnevezetesebb kútfeje.

Több oklevél van kiállítva a híres Csák-nemzetség tagjaitól. Ezek közül felemlíthetjük a 17-iket, melylyel Venczel, vagy magyar nevén László király Csák Mátének — az 1302. évben — Trencsén várát adományozza.

S ezzel átléptünk az Anjouk századába, melyben hazánkban a rongy-papírból készült oklevelek először tünnek fel. Az orsz. levéltár legrégibb ily papir-oklevele 1319. május 18-ról van keltezve. Az egri káptalan állítja ki, bizonyságul, hogy Szentkirályi Lászlófi Pál némely hatalmaskodások ellen tiltakozott. (20. sz.)

Róbert-Károlytól és Nagy-Lajostól egy-egy diploma látható; ugyancsak egy a szomorú véget ért Kis-Károlytól. (22. sz.). Nevezetes, hogy e levél csaknem egy hónappal kelt a király halála után, s mint alsó részén olvasható, a nagy-hírű Horváthy János bánnak, Károly fő-párthívének egyenes parancsára adatott ki az elhúnyt király neve alatt.

Többet találunk már Zsigmond hosszú uralkodásának idejéből; szintén kiváló történelmi fontosságú emlékeket. Ilyen a 23. számú, melyben (1397-ben) a jobbágyok szabad költözési jogát biztosítja a király; a 24-ik, melyben az 1408. évben a sárkány-rendet alapítja, »vitézi szövetségbe fűzvén az ő és neje legrégibb híveit«; a 25-ik, mely a legérdekesebb okmányok egyike. E szerint Zsigmond király 1430. május 9-én »nagyságos Cecilia asszonynak, Rozgonyi István temesi gróf nejének, Szentgyörgyi Péter gróf leányának« némely tolnamegyei birtokokat adományoz; érdemeit következő szavakkal adván elő: »1428-ban ápril havában, a női természet félénkségét levetvén, a Duna mellett fekvő s a török által elfoglalva tartott Galambócz ostromakor a szemközt levő Szt.-László váránál katonás bátorsággal hajóra szállt, s a királynak és férjének segítségére sietvén, hajójával a Dunán fel s alá járt és az ostromolt várat lövette.« A nagy költő által oly gyönyörűen megénekelt történelmi eseménynek századokon át fenmaradt eme tanúbizonysága valóban méltó, hogy a nagy közönség figyelmét magára vonja.

Zsigmondtól még a 26-ik számú oklevél való, (1434-ből) melyben Oláh (Hunyady) Jánosnak és hasonló nevü testvérének, Vojk fiainak Papi mezővárost elzálogosítja. E birtok lenne a hirneves férfiúnak első szerzeménye, s az oklevél, mely erről szól, bizonyára szintén érdekes a rövid időn dúsgazdaggá lett nagy család történetére nézve. I. Albert és

I. Ulászló királyoktól egy-egy oklevél állíttatott ki. Utóbbi a 28. számú, biztosító-levél 1440. junius 15-ről az ország azon lakosai számára, kik — királyválasztási ügyben — hozzá igyekeznek.

Érdekes a 29-ik oklevél, melyben István Tamás Bosznia királya, mint Ulászló magyar királynak hűbérese, Hunyady János erdélyi vajdának, kinek támogatása következtében lett királylyá — szövetséget, s évenkint nagyobb pénzösszeget (300 arany forintot) ígér.

Általában Hunyadyról, kinek személye körül fordúl meg hazánk e korbeli históriája, — az említetteken kívül még több érdekes oklevél található. Ezek közt legnevezetesebb az, a melylyel V. László király beszterczei örökös gróffá emelvén őt, neki az oly híressé vált hollós czímer-levelet adományozza. (32. sz.). A következő okmány szintén nevezetes: Cilley Ulriknak Gara László nádorral és Ujlaky Miklóssal kötött szövetsége »a király védelmére«, természetesen a Hunyadyak ellen; a 35-ik egyaránt jellemző az ország s fontos a nagy család történetére. Benne a király: V. László a Hunyadynak 20,000 forintban már előbb elzálogosított Temesvár várost s az ezzel járó ispáni méltóságot adományozza 1456-ban. Viszont a 36-ikban (1457-ből) ugyanazon király a nagy hősnek és László fiának »minden büneit« elősorolván, ezekkel indokolni kivánja László lefejeztetését s egyszersmind védelmet biztosít mindazok számára, kik a bünösnek nevezett ház leküzdésében segítségére voltak.

Mátyás királytól egy levél állíttatott ki (a 38-ik), melyben a Szentgyörgyi grófok büneit megbocsátja (1462-ben); szintén egy nejétől Beatrixtól, valamint Kinizsy Pál temesi főispán s alvidéki kapitánytól. Utóbbiéban apósa Magyar Balázs és neje Benigna neve is előfordul. — Korvin János herczegtől való a 41. számu, melyben (1490.) véd- és daczszövetséget köt több hatalmas főúrral. Ilyféle levél a 44. számu is az 1519. évből.

A Jagellók korából a 43-ik számú levelet említhetjük, melyben a magyarországi zsidók kötelezik magukat, hogy Báthory István nádornak, azon hathatós pártfogásáért, melylyel őket ellenségeik ellen megvédelmezte, évenkint 400 forintot fizetnek. — Ugyane korból való a 45-ik számú, 1525-ből, a hirneves Thurzó Elek magyar levele jegyeséhez Ormosdi Székely Margithoz, ki később csakugyan — második — nejévé lett; úgyszintén a 46. és 47-ik, mindkettő 1519-ből, egy-egy pompás kivitelü, valóban müvészien sikerült czímerrel, a lehető legjobban conserválva. Amaz a Kanizsay Lászlóé, — utóbbi a kortársai előtt is nagy tiszteletben állt Kanizsay Dorottyáé, kit a király a »női nem díszének« nevez, s ki — mint tudjuk — a mohácsi halottakat eltemetteté.

A 48-ik sz. oklevéllel új korszakba lépünk. János király diplomája ez, melyben a híres nádor és jogász Verbőczynek Torna várát és e megye ispánságát adományozza. Az 50-ik Grittire vonatkozik; az 51-ik

a nagy nádor Nádasdy Tamásra, kihez Melanchton Fülöp 1537-ben egy ékes szavú dícsérő levelet intézett, a miért birtokán iskolát állított fel.

Erre következik Szondy György drégelyi várnagy magyar levele a pozsonyi kamarához, 3 hónappal a vár megszállása előtt: 1552. márcz. 13-ról; valamint Dobó és vitéz társai levelök Nádasdyhoz, még mint országbíróhoz, melyben — a vár felszabadúlása utáni napon — szerényen jelentik a történteket, s a vár összerombolt állapotát, pénzbeli segélyt sürgetve Nádasdytól. — (53. sz.)

Nem kevésbé érdekes az 57. számú: Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek latin nyelven írt végrendelete; az 59-ik, Pálffy Miklós főkapitány magyar levele Rákóczy Zsigmondhoz, Abauj és Torna megyék főispánjához, 5 nappal Győr dicsőséges visszavétele után 1598. április 3-áról.

A 60-ik Bocskaitól van; a 61-ik pedig a nagyfontosságú bécsi békekötés egy eredeti példánya II. Mátyás király, Illésházy nádor, Forgách Zsigmond, Thurzó György aláírásával. Ugyanez évből (1608.) való a 62-ik: a magyar és osztrák rendek szövetsége a bécsi és zsitvatoroki békekötések fentartása iránt.

A következő oklevél Nagy Andrásnak, »a hajduk generális kapitányának« és több hajdu-hadnagynak levelök, melylyel Báthory Gábor erdélyi fejedelem alá adják magokat.

A 64. számú diploma végrendelete a hírhedt Báthory Erzsébetnek, Nádasdy Ferencz özvegyének (1610.); viszont a 65-ik ugyancsak az ő és czinkos-társai elitéltetésükről szóló nádori oklevél.

Jellemző a 66. számú: Thurzó Éva német-magyar-tót levele az 1621. évből; a 67-ik: protestans nemesek és prédikátorok esküje 1614-ben a szepesi vár templomában, melylyel hitük támogatását és hirdetését esküvel fogadják.

A 69. és 70. számú erdélyi: a két Rákóczy György fejedelemre vonatkozik; a 72-ik szintén. Utóbbi Zrinyi a költőnek II. Rákóczy György fejedelemhez magyarországi dolgokról írott levele, (1654.) melynek utóiratában e jellemző sorok olvashatók: »Bizony nekem veszedelmes volna, ha megtudódnék Nagyságoddal való correspondentiám, jobban szolgálhatok így Nagyságodnak, ha egy ideig titokban tartom.« — A 74. számu már Apafy Mihálytól való.

A 73-ik művelődéstörténetünk egyik fontos emléke: I. Lipót diplomája, melylyel a kassai akadémiát megalapítja az 1660. évben.

Wesselényiről s kor- és érdek-társairól, hazánk történetének emo mozgalmas és szomorú korszakából több oklevelet találhatunk. Ezek közül azt az 1665. jan. 5-én kelt oklevelet emelhetjük ki, a melyben Wesselényi, mint nádor, tiltakozik a vasvári béke ellen, mely az ország tudta és beleegyezése nélkül köttetett. Jelen kiállított példány az, melyet maga tett le az országos levéltárba »az ország többi privilegiumai közé, a jövő számára és nádori tisztjének teljesítésére.« (75. sz.)

E korszak egyik leverő emlékű oklevele a 80. számú is, t. i. Ampringen Gáspár kineveztetése Magyarország kormányzójává, 1673. február 27-én.

A 78. számú oklevél tartalma egy annak idejében sokat olvasott hőskölteménynyel áll kapcsolatban: Szécsi Mária megadja magát Lotharingiai Károly herczegnek 1670. aug. 10-én.

A 81. számú egyezség-levél Thököly Imre s Heisler és Doria tábornokok között (1691.), jelezvén egyúttal a Thököly-féle forradalom végét; valamint a 82. számú a Rákóczy-mozgalom kitörését. Utóbbi irat Károlyi Sándornak, még mint »labancz«-nak kiáltványa, melyben a mozgalom megkezdőinek elfogatását rendeli, 1703. máj. 4-én. — A következő két oklevél szintén e korszakból való; a 85-ik azonban már a Pero-féle lázadásra vonatkozik, III. Károly királynak sajátkezűleg írott resolutiójával. (1735.)

Egy érdekes levelet láthatunk Mária Teréziától, a nála már megszokott gyászkeretű papíron, melyben — 1776. július 13-án — oly szépen nyilatkozik a magyar nemzetről a »ratio educationis« elkészülte alkalmából. Ugyane levél a füzet végén jól sikerült hasonmásban olvasható.

Végül két levél II. József »császár« korából. Az egyik (87.) Hóra és Kloska halálos ítélete 1785. február 26-ikáról keltezve; a másik s egyúttal a kiállítás utolsó oklevele: II. József híres leirata a magyar helytartótanácshoz 1790. jan. 28-ról, melyben »a magyar nemzet iránti hajlandóságának nyilvános jelét kivánván adni«, a megyéket értesíttetni rendeli, hogy mindent amaz állapotba helyez vissza, melyben Mária Terézia halálakor volt.

S ezzel végig haladtunk a katalogus kalauzolása mellett a kiállított oklevél-sorozaton, s egyszersmind hazánk hét évszázados történelmén a XII. század kezdetétől a legújabb korig. Mindezek után — azt hisszük — felesleges lenne a kiállítás magvas voltának további bizonyitgatása. — Csak azt jegyezzük még meg, hogy a kiállítás belügyminiszteri rendelet következtében májustól szeptember végéig, tehát a nyári hónapokban minden *csütörtökön* d. e. 11—1 óra közt tekinthető meg, az orsz. levéltári kezelő-igazgató engedélye mellett. A megszemlélés egyébiránt más napokon is megtörténhetik, erre azonban — szintén miniszteri rendeletre — az országos levéltárnoknak specialis engedélye szükséges, a mi természetesen nem szokott megtagadtatni.

C. D.

A VATICANI LEVÉLTÁR KINCSEINEK PUBLICATIÓJA.

A magyar történetirásnak a magyar clerus kezdettől fogva nagybecsü szolgálatokat tett. Nem szólva azon időkről, mikor egyedül ők dolgoztak, Hartvic, Küküllei, Thuróczy stb. koráról, mellőzve Oláhot,

Forgács nagyszabásu müvét, Verancsicsot, Kazyt, aztán Turóczyt, Timont az új irány ez első fecskéjét: csak Pray, Katona, Batthyány és Fejér neveit említjük, kiknek anyaggyüjtése és földolgozása oly fényes sikert eredményezett, hogy müveiket ma is lépten nyomon idézzük, aztán Virágot, Horváthot, kik közül főként ez utóbbinak oly sokat köszön történetirásunk. Örömmel és egész büszkeséggel jelenthetjük, hogy mai főpapságunk is nemcsak lépést tart múltjával, hanem egy páratlan nagyszerü ténynyel túlszárnyalta azt. E már bevégzett tény horderejét ma nem is tudjuk kiszámitni: s ez nem kevesebb mint az, hogy a vaticani levéltár kincsanyaga föl van tárva a történetbuvárok előtt. Nemcsak kinyerte hazafias főpapságunk az engedélyt, hogy ott kutasson — hanem roppant áldozattal maga fogja azt publicálni. Az e tárgyban tartott értekezletről következő jelentést olvasunk a lapokban:

Junius 4-én d. u. 5 órára a Szt-István-Társulat üléstermébe Haynald Lajos bibornok-érsek értekezletet hivott egybe. Jelen voltak: Ipolyi Arnold beszterczebányai, Császka György szepesi, Schuszter Konstantin kassai és Német József felsz. püspökök; Markusz, Latinovics, Tárkányi, Fraknói, Bubics és Vagner kanonok, Füssy Tamás, Ortvay Tivadar és Csaplár Benedek, részben ugy, mint távol levő főpapok és káptalanok megbizottai.

Haynald bibornok előadta, hogy a váradi káptalan indítványára, Magyarország számos főpapja, káptalana, birtokos szerzete, egyes dignitáriusa jelentékeny ajánlatokat tettek oly czélból, hogy a szentszék levéltáraiban őrzött, Magyarország egyházi és politikai történetét illető emlékek méltó munkában közrebocsáttassanak. A kezdeményező káptalan által felkérve, mindenekelőtt ő szentsége a pápa megegyezését és helybenhagyását kérte ki. — A bibornok államtitkár folyó évi május 19-én kelt levelében értesité, hogy »ő szentsége kegyesen vette tudomásul és magasztalásokkal halmozva el úgy a nagy eszmét, mint a magyar clérus áldozatkészségét — elrendelte, hogy a szükséges munkálatok a kellő támogatásban és pártfogásban részesüljenek, meg lévén győződve, hogy a munka »úgy az egyháznak, mint a nemes magyar nemzetnek dicsőségére fog válni.«

Ekkoráig a — nagyrészt tiz évre — tett ajánlatok összege már is hetvenezer forintra megy, mely még jelentékenyen fog szaporodni. A bejelentett ajánlatok a következők: Simor János bibornok-primás az első évre 200 arany, Haynald Lajos bibornok-érsek évenkint 500 frt, Racsek János nagyprépost egy izben 500 frt, Sujánszky Antal kanonok egy izben 500 frt, Roskoványi Ágoston nyitrai püspök évenkint 1000 frt, Peitler Antal váczi püspök évenkint 400 frt, Bonnaz Sándor csanádi püspök évenkint 500 frt, Ipolyi Arnold beszterczebányai püspök éven-

kint 250 frt, Császka György szepesi püspök év. 300 frt, Schuszter Konstantin püspök év. 100 frt, az esztergomi főkáptalan évenkint 600 frt, a kalocsai főkáptalan első évre 150 frt, az egri főkáptalan évenkint 500 frt, a váradi káptalan évenkint 500 frt, a nyitrai káptalan első évre 200 frt, a csanádi káptalan évenkint 100 frt, a pozsonyi káptalan évenkint 100 frt, a váczi káptalan évenkint 50 frt, a szepesi káptalan évenkint 50 frt, a rozsnyói káptalan évenkint 50 frt, a szentmártoni főapátság évenkint 300 frt, a zalavári apátság évenkint 50 frt, a kegyesrend évenkint 30 frt, Németh József felsz. püspök évenkint 50 frt, Tárkányi József kanonok évenkint 500 frt, Fraknói Vilmos kanonok évenkint 500 frt, Bubics Zsigmond kanonok évenkint 250 frt, Dankó József kanonok évenkint 150 frt, Rimely Károly apát évenkint 100 frt. Egyuttal több főpap és káptalan biztos kilátásba helyezte hozzájárulását, az összeg meghatározását későbbre halasztva.

Az értekezlet a vállalat megindítását szakférfiakból álló bizottságra ruházta, melynek Ipolyi Arnold püspök elnöklete alatt tagjai Dankó és Knauz esztergomi, Römer és Fraknói váradi, és Tárkányi Béla egri kanonok; mindannyian a m. t. akadémia tagjai. A vállalat pénzalapjának kezelésére pedig a Szent-István-társulat kéretett fel. A nagy munka megindítására haladék nélkül meg fognak tétetni az intézkedések. Kilátásba helyeztetett, hogy a vállalat egyik sorozatából, mely a magyar királyok udvaránál levő pápai követek jelentéseit fogja tartalmazni, a jövő év tavaszán megjelenhetik az első kötet.

Eddig a jelentés e rendkivüli horderővel biró tényről — melynél fontosabb és momentuosusabb alig történhetett, s mely épen oly, sőt az Árpádok és Anjouk korára nézve még gazdagabb anyagot fog feltárni, mint a budai s bécsi titkos levéltárak megnyitása. Ki hitte volna azt lehetőnek még csak néhány év előtt is? Ki tudja ma megmondani mit nyerünk mi e bányában? A pápai nuntiusok étes és jól informált államférfiak voltak mindig — s nemsokára jelentéseik összes kincse történetirásunk közbirtoka lesz. Az előleges intézkedések megtétele végett Fraknói Vilmos máris elutazott.

Bármennyit köszön is a magyar történetirás a régi magyar elerunak, annyit mint a mainak még se köszön. S mi örömmel és szivünkből mondjuk azoknak a férfiaknak, kik előtt e drága kincses bánya ajtai feltárulnak:

Szerencse föl!

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Az AKADÉMIA folyó évi nagygyülése május 30-án vette kezdetét. Ez alkalommal az osztályok tartották meg értekezleteiket s egyszersmind szavaztak az ajánlatba hozott tagok fölött. A II-ik osztály mindössze 14 új tagot hozott ajánlatba s ezek között 6 történetírót és 3 régészt, de többséget csak 1 régész és két történetíró nyert. Ú. m. Nyáry Jenö b. 21 szavazattal 6 ellen, Szentkláray Jenö 22 szavazattal 2 ellen, Thallóczy Lajos 16 szavazattal 7 ellen. A nagygyülés választása jun. 1-én volt s a három közül egyedül Szentkláray Jenö kapta meg a szükséges $^2/_3$ többséget. Megelözö nap, május 31-én a jutalmak odaitélése fölött döntött a nagygyülés. Történeti pályakérdés csak egy tárgyaltatott, a Lévay történeti pályázat. Egy eredeti kútforrások alapján kidolgozott essay-szerü monographia. 3 pályamü érkezett be, de a birálók nem juthatván megállapodásra, minthogy az egyik bíráló az I. számút (Dósa György), a másik a II. számút (Egy magyar föür életrajza a XVII. században) ítélte a jutalomra érdemesnek, a harmadik bíráló pedig a jutalom megosztását javasolta. Az Akadémia ennélfogva, a II. osztály ajánlatára, a 3 tagból álló bíráló bizottságot két taggal kiegészíteni határozta el, és a pályázat sorsának eldöntésére az összes-ülést, melyen a jelentés bemutattatni fog, hatalmazta föl. A történelmi pályakérdéseket a jövö füzetben fogjuk közölni.

— A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA május hó 22-én tartott összes ülésében Kápolnai István l. tag indítványt terjesztett elő egy, az Akadémia által kiadandó katonai szakfolyóirat s katonai évkönyv iránt. Egyúttal indokolt költségvetéssel is elöállott. Az Akadémia elvileg magáévá tette az indítványt s a részletek megállapítására a III. s II. osztályból két tagból álló bizottságot küldött ki, melynek elöterjesztése azután tárgyalás alá fog vétetni.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A DÉLM. ORSZ. TÖRT. ÉS RÉG. TÁRSULAT rendkivüli választmányi ülést tartott május 24-én. Elnökölt *Rácz* Athanáz alelnök. A jegyzökönyv fölolvasása s hitelesitése után *Róth* Nándor, mint az ünnepélyességek megállapítására kiküldött bizottság elnöke, részletes jelentést tett az

ünnepélyesség megtartásáról, melyet el is fogadtak. A közgyülést június 4-ére tüzték ki.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT f. hó 4-én csakugyan megtartotta közgyülését. Tárgyai voltak: *Ormos Zsigmond* elnök megnyitó beszéde, melyben kijelenté, hogy a »*Délmagyarországi muzeumtársulat*« megalakult s ajánlja, hogy az összes délmagyarországi tudományos téren működő egyletek olvadjanak egybe a társulatba, mely közértelemmel csakugyan határozatba is ment, mint általános óhajtás. Azután következett *Pontelly* István titkár évi jelentése. Végül *Kardcsonyi* János értekezése: »A kunok Délmagyarországon.« A közgyülés után a tagok a társulati muzeum megtekintésére indultak.

— A HUNYADMEGYEI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT május 30-án tartotta évi rendes közgyülését, a közönségnek nem igen nagy részvéte mellett. A gyülést az Olaszországból nem rég visszatért gr. Kúun Géza nyitotta meg classicus szépségü beszédjével. Beszédjében körvonalozta a tudományoknak, specialiter a historiának és archaeologiának újabb kutatási módszerét, s megnyugvással constatálta, hogy a társulat helyes nyomon járt munkálkodásában. Kiemelte Torma Zsófiának, dr. Sólyom Fekete Ferenczuek, Téglás Gábornak eredményteljes munkálkodásait; ecsetelte a társulat muzeumának gazdagságát, a Várhelyen kiásott föliratos oszlopoknak és márványlapoknak értékét, melyeket méltán irigyelhetne a társulattól a világ bármely muzeuma. A föliratos köveken új szín neveket találtak. E beszéd, mely értekezésnek is beillett, meg fog jelenni a társulat évkönyvében. Ezután következett Szőcs Sándor dévai ref. lelkész értekezése, melyben okmányok alapján bizonyitá be, hogy Déván a XVI. és XVII-ik században igen virágzó ref. gymnasium létezett. A kegyuraktól nyert dotatio megszüntével aláhanyatlott, majd megszünt az iskola. Utána dr. König Pál főreáliskolai tanár olvasta föl »hunyadmegyei adalékok a bankó devalvatio történetéhez« czimü tanulmányát. Majd Run Róbert titkár tette meg jelentését a társulat múlt évi működéséről. A társulat köszönettel vette Trefort Ágoston miniszternek ásatási czélokra engedélyezett 500 frtnyi adományát. Téglás Gábor ideiglenes muzeumi igazgató pedig a muzeum részére tett újabb ajándékokról tett jelentést. Csak a pénztári jelentés szól kedvezőtlenül, mert sok a tagdijhátrálékos. A szép működésü társulat első évkönyve nemsokára elhagyja a sajtót s mint értesültünk, igen változatos tartalmú lesz. A közönség, még a hunyadmegyei közönség is, úgy látszik, keveset

törödik e nagy horderejü társulattal, pedig fontosabb és szükségesebb czéllal egy vidéki társulat sem bír, mint a melynek föladata összegyüjteni és megmenteni a hunyadmegyei nagy horderejü emlékeket s e czélból rendszeres ásatásokat tenni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG f. hó 3-án tartotta alakuló közgyülését Radvánszky Béla b. elnöklete alatt. Ideiglenes elnökké Radvánszky Béla b., id. jegyzővé dr. Fejérpataky László választatott. Az alapszabályok szövege megállapittatván, megerősités végett a belügyministerium elé terjesztetett.

† B. RADVÁNSZKY ANTAL f. hó 7-én radványi kastélyában elhunyt. A boldogult társulatunknak s általában a magyar történetirásnak kiváló barátja volt. A beszterczebányai kirándulás alkalmával radványi levéltárában Deák Farkas által feltalált Balassa-codexet készséggel adta át használat végett társulatunknak, s ez szolgált alapjául Balassa Bálint költeményei kiadásához.

— II. RÁKÓCZI FERENCZ SZÜLŐHÁZÁT Borsiban (S.-A.-Ujhely mellett) emléktáblával jelölték meg. Ünnepélyes leleplezése f. hó 11-ére tüzetett ki. A kegyeletes ünnepély részleteiről közelebbről fogunk irni.

— PÁZMÁNY PÉTER ARCZKÉPE. A ceyloni jezsuita missionariusok közt van egy Ürge nevü magyar ember is, ki hónapok előtt kiirta egy lapban, hogy Ceylonban, a kitünő jezsuiták egykorú képei közt meg van a Pázmány Péteré is olajfestésben. Fraknói Vilmos apát-kanonok olvasván ezt, irt Ürgének s ötszáz frankot ajánlott föl a hittérítő társulatnak, ha neki e képet elküldik. E napokban kapta meg a választ, hogy az ajánlatot elfogadták s a kép már úton van.

— A TÖRTÉNET-IRODALOM iránti érdeklődés örvendetes jelenségeül említjük fel, hogy *Thaly* Kálmán: *II. Rákóczi Ferencz ifjúsága* cz. munkája, mely csak a m. é. október hóban jelent meg, már elfogyott s most a második kiadás van sajtó alatt (Pozsonyban Wigand nyomdájában, Stampfel kiadásában.) E második kiadás tetemesen olcsóbb árú és jóczkán bővített lesz, nevezetesen Rákóczinak sárosi főispáni müködése mozzanataival és neje rokonai a Hesseni-ház bővebb ismertetésével. Az illustratiók e kiadásban is bent lesznek. A könyv októberre fog megjelenni.

— THALY KÁLMÁN v. tag s orsz. képviselő, Pozsonyban a gr.

Esterházy levéltárban kutatván, e még érintetlen archivumban nagyon gazdag anyagra bukkant, melyről társulatunknak jelentést fog tenni.

— Dr. Fejérpataky László egyetemi magántanár s társ. v. tag, a m. nemzeti múzeumhoz levéltárnokká neveztetett ki.

— Thallóczy Lajos társ. segédtitkár hosszabb időre tanulmányi útra indult.

— Az insurrectio története. Kápolnai István honvédőrnagy jelenleg az 1809-iki nemesi fölkelés történetével foglalkozik s erre nézve az országos levéltár gazdag gyűjteményeit búvárolja. Kisfaludy Sándor naplója s a dunántúli hagyományok is bizonyára hálás adatokat fognak szolgáltatni e kutatásra nagyon méltó tárgyhoz.

— Ungmegye monographiája érdekében az »Ungvári Közlöny«-ben igen érdekes fölszólalást olvasunk. 1868-ban a megyének egyszerre két monographusa akadt: Horváth János és Mészáros Károly. Az első megyei levéltárnok volt s meg is kezdte a kiadást, és három füzetet (összesen 6 ívet) ki is adott. De a vállalat abban maradt — s időközben Horváth meghalt. Egy az ügy iránt érdeklődő férfi I. B. a fennírt közlöny f. évi 12-ik számában ez ügyben meleg fölszólítást tett közé. Ő egyenesen a megyéhez fordúl, hogy karolja föl az ügyet, s bízza meg Mészárost a monographia elkészítésével. Mészáros már úgyis összegyűjtötte az anyagot, képességének két monographiával »A magyarországi oroszok« s »Ungvár városa« történetével jelét adta. »Sietni kell — mondja — a megye történetének megírásával, míg az említett szerző (Mészáros) életben van. Karolják föl ezen reánk örök fontosságú mű kiadását. Ne hagyjuk e művet kéziratban heverni s az enyészet romboló hatása által tönkretétetni, mert maholnap elérve fogjuk látni azon időt, midőn ezeredéves múltját ünnepelendjük honunknak s mikor majd mi nem fogunk dicsekedhetni, mint a legrégibb megye lakói, östörténetünk birásával.« A Közlöny következő 13-ik számában maga Mészáros is fölszólalt — s nyilatkozatából látjuk, hogy az anyag nála kész van. Mi igen örvendenénk, ha e fölszólalásoknak sikere lenne. A »Századok« már 1871-ben fölszólalt ez ügyben, s most, midőn az szőnyegre van hozva, ismét kötelességének tartja hozzájárulni az óhajtáshoz, vajha Ungmegye törvényhatósága fölkarolná az elejtett ügyet, s Mészáros munkáját, ha az a czélnak megfelel, tenné közé.

— Dr. Marczali Henrik becses munkája Magyarország történeti forrásairól, mely az Akadémia koszorúját tavaly elnyerte, Berlinben

német kiadásban megjelent. A munkán szerző lényegtelen változtatásokat tett, csak annyit mennyit a német közönség érdekében szükségesnek tartott. A német történetírók bizonnyal nagy hasznát veszik annak — s ha a véletlen úgy hozta magával, hogy az Akadémia koszorúját nem követte az Akadémia kitüntetése (a szerző taggá választása által) ez bizonnyal nem jelenti azt, hogy az Akadémia nem akarná méltányolni szorgalmát és tehetségét.

— Halason — mint a »Pesti Napló« írja — a város értelmisége elhatározta, hogy megíratja annak monographiáját, még pedig három részben, melyből egy a történetet fogja magában foglalni.

— A Magyar Könyvszemle tavalyi évfolyamának zár-füzete a napokban jelent meg, értékes tartalommal. Thaly Kálmán gr Bercsényi Miklós könyv- és kézirattárát ismerteti egy kamarai conscriptio nyomán, egy darab cultúrképet alkotva a nyers anyagból, Dr. Csánki Dezső magyarországi beneczéseknek egy 1508-ból kelt bibliographiai becsü inventariumát kommentálva közli. Jakab Elek két érdekes indexet közöl, melyeket gr. Kemény József és Mike Sándor készítettek a XVI. és XVII-ik századi erdélyi halotti beszédek gyüjteményeihez, s melyek közététele igen szerencsés gondolat volt — mert azoknak történetíróink is hasznát fogják venni. Révész Kálmán, nagy szorgalommal és jó kritikával állította össze a XVII-ik század derekán folyt szenvedélyes hitvita iratait, s egy csomó eddig nem ismert adatot hozott felszínre b. Mednyánszky Dénes, Mayláth Béla, Kudora Károly érdekes közlései s vegyesek zárják be e — nyomós indokok miatt elkésett, de annál tartalmasabb folyóiratot. A bibliographiai rovatot Horvát Ignácz szerkeszti.

— Aquincum. Az amphitheatrum ásatása f. május hó elejétől kezdve serényen folyik s junius első felében teljesen be is fejeztetett. Torma Károly azután a papföldi ásatásokat kezdé meg, julius hó derekán pedig az Alvidékre rándúl, a limes Dacicus körül folytatott tanúlmányainak befejezésére.

— Dr. Károlyi Árpád, mint annak idejében említettük, Társulatunk működését behatóan ismertette és tárgyalta a »Mittheilungen des Institutes für Oesterr. Geschichtsforschung«-ban. A »Revue Historique« XIX-ik kötetében e közleményt kiemeli.

— Az Egyetemi könyvtár által kiadott Catalogus Codicumról ismét két német szaklap: a lipcsei »Literarisches Centralblatt« s a »Blätter für literarische Unterhaltung« nagy méltánylattal hosszabb czikkben emlékeznek meg.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MAGYARORSZÁGI VÁRISPÁNSÁGOK TÖRTÉNETE különösen a XIII-ik században. Írta *Pesty* Frigyes. Budapest, 1882. 590 l. 8-r.

— KÖNYVKIÁLLÍTÁSI EMLÉK. Kiadja az orsz. magyar iparművészeti muzeum. Budapest, Kilián Frigyes bizománya. 1882. XIII és 268 l. Ára 2 frt 80 kr.

— A KUN- VAGY PETRARKA-CODEX és a Kunok. Hunfalvi Páltól. Budapest, 1881. 8-adr. 49 l. Ára 30 kr.

— ŐSVALLÁSUNK FŐISTENEI. Barna Ferdinándtól. Budapest, 1881. 8-adr. 71 l. Ára 40 kr.

— ŐSVALLÁSUNK kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai, Barna Ferdinándtól. Budapest, 1881. 8-adr. 48 l. Ára 30 kr.

— A MAGYAR EGYHÁZI NÉPÉNEKEK a XVIII-ik századból. — Akadémiai székfoglaló Bogisich Mihály l. tagtól. 8-adr. 87 l. Ára 50 kr.

— A KASSAI MAGYAR SZÍNÉSZET TÖRTÉNETE. Kassa sz. kir. város színháza fennállásának századik évfordúlója öröm-ünnepére. Írta *Klestinszky* László. Kiadta Gerőfi Andor. Kassa, 1881. 55 l.

— A MAGY. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN közszemlére kötett okleveleknek jegyzéke. Négy tábla hasonmással és két metszettel. Budapest, 28 l. 8-r.

— UNGARNS GESCHICHTSQUELLEN im Zeitalter der Arpaden. Von Heinrich *Marczali*. Von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften geckrönte Preisschrift. Berlin, 1882. 8-adr. X és 163.

— GRUNDRISS DER OESTERREICHISCHEN GESCHICHTE von Dr. Franz *Krones* R. v. Marchland. Wien, 1882. 926 l. 8-r.

— PRINZESSIN MARIA CHRISTIERNA von Innerösterreich (1574—1621.) Von Karl *Reissenberger*. Separat-Abdruck aus den Mittheilungen des hist. Vereines f. Steiermark XXX Heft, 1882. Graz, 1882. 8-r. 48 l.

— ERINNERUNGEN zu Erinnerungen. Von Grafen Ferdinand *Beust*. Leipzig, 1381.

— MITTHEILUNGEN DES K. K. KRIEGS-ARCHIVS. Herausgegeben und redigirt von der Direction des Kriegs-archivs. Jahrgang 1882. I., II. Heft. 8-r. 1—98 + 99—219 l.

— MORAVIA I MADJARI c polovini IX. do nazaala X. vjeka. Szt.-Pétervár. 8-r. Írta Grot I. K. III. 436 l. Ára 3 rubel.

GHYMESI GRÓF FORGÁCH SIMON
MINT IRÓ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Az 1669-ben született és 1730-ban lengyelországi Zulkwán, bujdosásban elhalt gr. Forgách Simon, előbb cs. kir. tábornok, utóbb pedig II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek egyik híres tábornagya, nemcsak vitéz és gyakorlott katona: de előkelő míveltségű és igen szellemes ember volt. Mint Forgách Zsigmond nádor unokája s a dúsgazdag Forgách Ádám országbíró és bányavidéki főtábornok fia, a Magyarország egyik legelső zászlósurának fényes jövőre hivatott csemetéjét megillető gondos, finom nevelésben részesült. E nevelés merőben kath. irányú volt: innét Forgáchnak másfelekezetűek iránt egész a türelmetlenségig fokozódott buzgó vallásossága. Ez az irány csak táplálékot nyert I. Leopold császár jezsuita sugalmazások alatt álló bécsi udvaránál, a hová a serdülő fiú, mint I. József királynak tanuló s játszó pajtása, fölvétetett és több évet a trónörökössel benső barátságban tölt vala. Innét eredt Simon úrnak későbbi »*Josefista*«-sága, sőt még Rákóczi pártjához való átmenetelének indító oka is; a miről alább.

A bécsi udvarból a daliás ifjúvá fejlődött s tüzes, katonás szellemű Forgách már 1687-ben, tehát 18 éves korában egyik reguláris lovas-ezredhez ment, mint hadnagy. Majd a Czobor-Pálffy huszár-ezredben szolgált, melynek már 1691-ben alezredesévé, s 1695. május 19-kén a Kanizsa elleni végek vice-generálisává neveztetett ki. Mint ilyen, több hadjáratban vőn részt, cs. kir. és végekbeli hadakkal így pl. 1697. Bihács ostromában is, Boszniában. Majd a spanyol örökösödési háború kitörésével, saját huszárezredet (a ma 3-ik számút) állítván, ezzel a Rajnához ment,

a franciák ellen. Reguláris módon megtanúlta a hadakozás mesterségét. 1700-ban mint győri altábornokkal, s 1701 január 1-én mint rendes cs. kir. tábornokkal találkozunk vele. 1703-ban hazavezényelték, Rákóczi ellen az északnyúgati ellenfölkelést szervezni. Gr. Forgách Simonban ugyanis, ép úgy mint gr. Pálffy Jánosban, föltétlenül bízott a bécsi udvar; azt hitték: végkép kivetkőzött magyarságából. Az udvarnál és a cs. hadak közt nevelkedett, németül tökéletesen beszélt, a kuruczokat szidta, sőt 1704. elején még a magyar öltönyt is levetvén, német tábornoki egyenruhába bújt s bajuszát leborotváltatá. [1])

Mindez azonban csak máz, csak külsőség volt. Forgách Simonban a magyar érzést s háborgó, tüzes keleti vért sem a jezsuiták s az udvari nevelés, sem a német hadak közt 17 évig való tartózkodás el nem fojthatták, át nem változtathatták. Koronként fellángolt s ilyenkor ki-kivillant belőle a magyar büszkeség, sajátos szellemének egész hevével és szilajságával. Gr. Gianini, a bécsi udvarnál levő modenai követ — e ravasz olasz diplomata, — jobban belátott a Forgách hamu alatt forrongó tüzű lelkébe ennek még császári tábornok korában, mint az összes bécsi ministerek, s mint maga I. József.

Forgách Simon, előkelő származására rendkívül büszke magyar főúr, valódi olygarcha volt. Ismerte és kedvvel olvasá családjának s hazájának történetét, (a latin nyelvben kitűnő jártas lévén,) és így jól tudta: mihez van joga nemzetének? mik az ellene elkövetett sérelmek? Szenvedélylyel olvasá *gr. Zrínyi Miklós*, e lánglelkű író és hazafi magyar munkáit is, sőt a *katonaiakat* (a »Ne bántsd a magyart,« »Vitéz Hadnagy«-ot, stb.) annyira megszereté, hogy sajátkezűleg lemásolván, a tarsolyában

[1]) Ezt azért kelle tennie, mert — mint írja — »*kétszer már csaknem agyonlövének az németek, magyar ruhában*« kurucznak nézvén tábornokukat. Levágatott szép, aranyszínű bajúszát Simon úr emlékül eltéve egy papiros tokba, melyre ezen distichont irá:

»Temporibus sapiens vestes sine crimine mutat,
Etsi mutatus moribus esse nequit.«

(L. levelét 1704. február 24. Schvandorfrúl nejéhez.) Íme, milyen hamar termett a jó epigramm Forgáchnál, már akár maga költé, akár csak idézi.

hordozta, hogy még a táborozásban is úgy forgathassa, mint valami bibliát.

A ki *ilyen munkákat* olvas: az nem vetkőzé le magyarságát, sőt még ha előbb netalán levetkőzte volna is, — bűnbánólag visszaöltöznék abba!

Forgách katonai becsületből megverekedett 1703. novemberben Zólyomnál a kuruczokkal, — de szerencsétlenül. A saját unokatestvére: gr. Bercsényi Miklós úgy megverte őt, hogy Forgách Kohárryval stb. csak éjjel, puskatüzelés közt, futva, nagy bajjal szaladhatott el, — mindene ott veszett: tábori málhája, vezetéklovai, sőt ezek egyikének terhével még a *császári generálisi diplomája is!* [1])

Nem volt többé szüksége reá. József király által titkos közlendőkkel megbizatva Rákóczihoz, — kivel a már az uralkodásra igen vágyó koronázott fő, a saját apja Leopold császár ellen akart némileg conspirálni, — a következő 1704-ik év martius közepén egyszer csak kuruczczá lőn Forgách Simon, mindenek bámúltára.

Az eddig elnyomott hazaszeretet s magyarság forró érzete, a bosszú a lelke mélyéből meggyűlölt — mert általa oly jól ismert! — magyar-ellenes bécsi udvar ellen, egész féktelenséggel lobogott fel most, kitárúlt, megkönnyebbűlt szívéből. S nem *színre*, mint József király várta: de, mint Gianíni előre megjósolá — szívvel-lélekkel tüzes kuruczczá, Rákóczi és a nemzeti szabadság hívévé változott Forgách. »*Ich hätte selbst nicht glaubt, was ich für ain Ertz-Raufmeister Kurucz pin!*« írja ő maga,egy német főúrnak, 1704. július 4-kén Devecserből. Megútálván immár a németet teljes lelkéből: örűlt, hogy közűlök kiszabadúla; keményen írt és harczolt mindenütt ellenök; s ámbár Koronczónál megverték: de Egret, Eperjest, Kassát, Szathmárt s Erdélyben Dévát, Hunyadot, Szamos-Újvárt és Medgyest ő capituláltatta Rákóczinak. S e mellett a bécsi udvarral kötendő békeegyezmény tartósságában nem hivén: a József királytól rábizott titkot mélységesen elhallgatta, és azt a bámuló Rákóczinak már csak — *Rodostóban* vallá meg, mikor József rég a földben pihent.

Ilyen volt íme, gr. Forgách Simon, rövid vonásokkal jelezve.

---

[1]) Maga írja Bercsényinek. (Forgách-levéltár.)

Nagy aristocrata, lelkes magyar, erős katholikus, vitéz katona; ékesszóló, nagy rábeszélő tehetséggel bíró, finom, udvari, gavalléros műveltségű, szép olvasottságú, szellemes és húmoros — olykor pajzán — kedélyű férfiú; különben hirtelen fellobbanó, és szilaj szenvedélyességében — de ép úgy szilaj jó kedvében is — túlcsapongó; jó bornak, vígságnak, szép menyecskéknek kedvelője; poharazás közben el-eljáró nyelvének parancsolni sehogysem tudott.

Ily ellentétes tulajdonokkal felruházott sajátságos szellemű ember, természetesen, bármily helyzetben könnyen akadályokba ütközik, — sok barátot, de sok ellenséget is szerez magának; és így ama háborgós időkben nagyon is kimagyarázható az a sors, mely őt érte: mint a magyar Confoederatió foglya, négy esztendőt töltött rabságban Krasznahorka, Szepesvár és Munkács tömlöczeiben. Sőt, ha Rákóczinak különös, elnéző kegyelmessége és Forgách előkelő családjára való tekintete nincs: bizony, igen könnyen a fejével is lakolt volna Simon úr; nem árulásért, (erre ő képes nem vala,) hanem az országnak nagy kárt: Esztergom elveszését okozott önfejű zabolátlanságáért, írott hadi parancs megszegéséért.

Ámde mi ezúttal nem Forgách Simon életét akarjuk megírni, — arra talán lesz még idő és alkalom számunkra; anyagunk csábító bővségben van már együtt hozzá. Most, e helyütt csak *mint írórúl* akarunk róla szólani, őt mint nemzeti irodalmunk egyik régibb mívelőjét bemutatni.

Eddig Forgách Simon grófot csak mint irodalomkedvelőt, mint kiadót, mint a halhatatlan Zrínyi Miklós »*A török áfium ellen való orvosság, vagy Ne bántsd magyart!*« című legbecsesebb prózai munkájának megmentőjét ismerte a hálás irodalomtörténet. Valóban ez utóbbiért meg is érdemli hálánkat örökre. Mert ő vala az, a ki Zrínyinek most czímzett, de életében ki nem nyomathatott katonai és politikai geniális művét valami kéziratról leirván, magával hordá táboraiban mindenütt, s midőn 1705. júniusban, mint erdélyi főtábornok, Medgyes várát és városát a németektől hosszas kemény ostrom után bevette: az ott talált szász nyomdában (vagy Bártfán?) Zrínyi e munkáját külön könyvben

kinyomatta, s a következő lelkes előszóval, Rákóczi fejedelemnek, mint a szerző Zrínyi Miklós testvére unokájának ajánlva, kiadta:

Az Nagyméltóságú
Felső-Vadászi
Rákóczi Ferencz

Istennek kegyelméből erdélyországi választott Fejedelemnek, Sáros vármegyének Főispánjának, munkácsi és makoviczai Herczegnek, Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regéczneк, Ecsednek, Somlyónak, Ledniczének, Szerencsnek, Ónodnak Örökös-Urának, nagy jó Kegyelmes Uramnak ő Nagyságának.

Minémű írása maradt légyen a nagy vitéz és méltóságú horvátországi Bánnak, néhai Gróf Zrínyi Miklósnak, noha sokan hallották ugyan hírét: de világosságra ezen szép munka ki nem mehetett. Két okát ennek látom; első, hogy deficiálván ezen Méltóságos Familia: nem volt azt kinek dedicálni; másik oka volt, hogy már oly nyomorúlt sorsra jutott a szegény árva magyar nemzet, hogy senki a hadakozásról, annak módjáról és hadi disciplináról nem is gondolhatott, sőt arról álmadozni sem mérészlett; magát egészlen idegen nemzet óltalma alá vetvén, az volt szerencsésebb, a ki keményebben húzhatta az igát és foghatta az adót hozó földben járó eke szarvát.

De a mint a nagyhatalmú Úr-Isten minden dolgaiban hathatós: *csak ebben a szép munkának kiadásában is* a feljülírt két oknak határát megszabadította. Mert, ha keresem a régi híres, nevezetes, vitéz, nagyméltóságú, tündöklő familiákot, — néven nevezve noha nem találom egyenként: de tudok egy edényt (egyént), a kiben succum familiarum et heroum Zrínyi, Frangepán, Báthori, etc. mintegy quinta-essentiáját ezeknek a dicsőséges véreknek megláthatni és tapasztalhatni. *Quod in multis, hoc in uno.* Nem is reménlem, — Nagyságod — tudván tiszta igaz szívemet — hízelkedésnek vélje, ha Nagyságodat méltán annak nevezem. Van azért kinek dedicálni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát.

A másik ok is Nagyságod által felszabadúlt. Mert nemcsak fegyverre kelnünk szabadságunk mellett lött hatalmunk: de Nagyságod az, a ki a Nagyméltóságú Bánnak vére lévén, nemcsak igyekezik a jó militaris disciplinát béhozni, — sőt parancsolja s parancsoltatja már is. Mert ha a rómaiaknak a hadi disciplina által lött triumphusit elhallgatom is: szólok *erről a nemzetről* a ki régen előttünk vagyon, nyakunkon ül, hitivel, életével, költségével, minden kigondolható mesterségével szabadságunkat, jószágunkat és országunkat sanyargatta.

Valjon ezen nemzet miért oly hatalmas ellenünk? Az Istennek különb teremtett embere-é mint mi? Annyi feje, annyi keze, annyi lába, annyi tagja az hadakozáshoz, mint nékünk. Keményebb, türhetőbb, (kitűrőbb) erősebb, magasabb, talpasabb-tenyeresebb-é, mint mi? A kit

ha a dér megcsip, — mint a légy; ha meleg supponya (zubbonya) nincs, — mint a holt; termete, mint a czinegének! Talám a magaviselése, vagy a köntöse — ki csak lotyog-fütyög és egész impedimentum az hadakozásra, — az jobb-é nálunk? Talám a fegyvere, koczpírere (koczperd,) hosszú puskája? a kit ha kilő: nagy dörgést tészen, — de nem talál vele és annak megtöltése nagy időt kíván és nagy confusiót okoz, — az jobb-é a mi kardunknál, kópiánknál a ki mindenkor kisül és útat csinál magának. Valjon lova-é jobb, a ki ha 24 óráig nem eszik — dög, a miénk pedig akkor vidámjabb. Hanemha annak könnyebbsége volna gyorsabb a miénknél? midőn mászva mász a lóra, a mikor mi már lovon vagyunk.

Hát mivel oly hatalmas ezen nemzet? Azért-é, hogy tam in actu, quam extra actum mindenkor exercitiumja vagyon, magát, lovát próbálgatja tiszti által, kiből a szófogadás származik; soha semmit sem exequál, míg felőle jól (nem) disponál. Ezt Nagyságod bölcsen általlátván, tapasztalja, quod sit ordo anima rerum.

Mivel pedig én gyermekségemtől fogva a disciplináris hadakban nevelkedtem és annak hasznát érezvén, benne gyönyörködtem, s tudva tudom Nagyságadnak szent igyekezetit a jó militáris disciplinához: azért mérészlettem ezen szép munkát kinyomattatnom és ezzel Nagyságodnak dedicálnom. Kérvén azon a nagyhatalmú Úr-Istent, hogy Nagyságod jó intentióját secundálván: ezen mi magyar nemzetünket a pogány (török) módra szokott hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szívére tapaszsza, a ki által a hadi jó rend és disciplina helyreállíttatik. Mely által nemcsak az idegen nemzet igájától megszabadítja: de az ő vitézkedésre teremtett virtusi által más nemzeteknek is példája és dicsősége lehessen, és a Nagyságod híre-neve annyival is inkább terjedhessen e széles világon.

Nagyságodnak

alázatos szolgája s hive

Ghymesi Gróf Forgách Simon.« [1])

Eddig az egyaránt buzgó magyar hazafira, mint derék katonára való előszó. Látszik belőle, hogy Forgách a maga tel-

[1]) A könyv teljes czíme: Symbolum Illustrissimi Domini Comitis Nicolai Zrinyi: Nemo me impune lacessit. Dulce et decorum est pro Patria mori. Mors et fugacem prosequitur Virum. Excusum Anno 1705.« 12 r. 62. l. Ma már fölötte ritkák e kiadás, valamint a később, 1791-ben Kazinczy Ferencz által Maros-Vásárhelyt utánnyomatott új editió példányai is. A Nemzeti Könyvtárban foglalt s egyéb korunkbeli Zrinyi-kiadásokban pedig nem foglaltatik benn Forgáchnak föntebbi szép Előszava, melyet tehát a t. olvasók kedvéért itt — mint szerzőjét is nagyon jellemzőt — fölelevenïteni czélszerűnek tartottunk.

T. K.

jes nagyságában felfogta, megértette és méltányolta Zrínyit, a mi az ő korában — s még jóval később is — szintén érdem; továbbá, hogy saját stylében is követni iparkodik vala példányképét: a mennyiben jó, erőteli magyarságú és itt-ott satyricus színezetű irályát latin kifejezésekkel s proverbiumokkal tarkázza, öntudatosan, mert épen úgy, mint Zrínyi, a magyar előadást így szebbnek, változatosabbnak tartotta. Kortársai közül igen sokan osztották ezt, a XVI-ik század purizmusával merőben ellenkező nézetet.

Megjegyezzük, hogy Zrínyi föntebbi munkájának Forgách Simon tulajdon kezével irott és sajátját képezett régibb példánya napjainkig épségben fönnmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésében a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jeszenák János özvegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki e becses ereklyét méltó kegyelettel őrizi. Nem volna érdek nélküli ezt, mint Zrínyi tárgyalt munkájának legrégibb példányát, a nyomtatott kiadással gondosan összehasonlítani, s a netalán fölmerülő hézagokat vagy eltéréseket belőle kipótolni.

Forgách Simon a latin velős, csattanós közmondásokat, epigramm-töredékeket, példabeszédeket, bibliai idézeteket, stb. annyira kedveli vala, hogy olvasmányai közben a tetszésével különösen találkozókat megtartotta, följegyezte magának, s aztán e nagyszámú jegyzeteiből egy terjedelmes gyűjteményt állított és írt vala össze, ily czím alatt:

„Pulcherrima Sententia
a me ex libris collecta."

Hat és fél ívre terjed, sűrűen tele írva, e Simon úr saját kezével papírra tett szebbnél szebb és válogatottnál válogatottabb jeles, elmés, jelentős mondások és szólamok tára, a bibliából, zsoltárokból, római classicus, úgy középkori latin s olasz írók műveiből nagy szorgalommal kiszemelve.[1]) Nyilvános bizonysága Forgách széleskörű olvasottságának, irodalmi tájékozottságának. S hogy hasznosan és ügyesen tudja vala is alkalmazni saját fogalmazataiba szőve az ily szemelvényeket: mutatják fennmaradott

[1]) Eredetije a jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtárában örök letétképen elhelyezett *gr. Forgách családi levéltárban.*

nagyszámú magyar levelei, melyek ilyes latín idézetekkel s csattanós mondásokkal tarkítvák. Más főúri levéltárakban még ilyes gyűjteményt nem találtunk; Forgáché tán egyedűli eddigelé e nemben, a mi szerzője élénk, érdeklődő, s a jeles, velős, vagy élczes mondásokban gyönyörködő szellemének annálinkább dícséretére válik.

Forgách irodalmi ismereteire továbbá világot derít ama jegyzék is, a mely, úgy látszik, hosszas fogsága idejében olvasgatott *könyveiről* maradt fenn. S minthogy az efféle szintén nevezetes ritkaság, íme, közöljük:

»Registrum Librorum Excellentissimi Domini Comitis Simonis Forgách, etc.

1. Drexelÿ opera omnia, in uno tomo.
2. *Liber scriptus Prosapiae Forgáchianae.*
3. Ecclesiastica historia Eusebÿ.
4. Missale Romanum.
5. Vita Marci Aurelÿ, *Hungarico idiomate.*
6. Liber de arte equestri, Germanico idiomate.
7. Corpus Juris Hungarici.
8. Trophaeum familiae Eszterházyanae.[1])
9. *Corona Confoederati Regni Hungariae.*
10. Mannsbaum (?) Potentissimorum Regum Hungariae.
11. Gallico-Germanicum Dictionarium.
12. Memoria Regum et Banum Dalmatiae.
13. Duodecim signa praedestinationis, Hungarico idiomate conscripta.
14. Strada, De Bello Belgico.
15. Rituale de administratione setorum. (?)
16. Liber Germanicus De Bello Europaeo.
17. Politicus sceleratus impugnatus.
18. Balneum sangvium Danubÿ, Germanico idiomate.
19. Idea Principis Christiano politici, authore Didaco (Diaz) Savedra. *(Spanyol szerző műve.)*
20. Florus Hungaricus.
21. Belarminus De ascensione mentis ad Deum.
22. Gymnasium patientiae.
23. Spiritus Principalis, sive dotus Principis.
24. Orthodoxia Menzeriana de Coena Domini.
25. Giges Gallus.
26. Exercitia spiritualia Sancti Ignatÿ.

[1]) Forgách Simon neje gr. Eszterházy-leány volt.

27. Discordia consors.
28. Theologia prophetica Francisci Otrokóczi.
29. Controversiae Matkónis.
30. Speculum imagicum veritis, authore Jacobo Mazerio.
31. Amores Mariani. (Guettvirth jezsuita atyától, *Rákóczinak ajánlva.*)
32. Centum arcana politica.
33. Controversiae Hungaricae, authore ignoto.
34. Rituale Strigoniense.
35. Officium Marianum, Hungaricum.
36. Orbis politicus.
37. Questiones facti theologicae.
38. Theatrum politicum.
39. Justi Lipsÿ Monita politica.
40. Signa praedestinationis, latino idiomate, sunt in partes divisa.
41. Ad eorsum ductor, sive *Kalauz,* Hungarico idiomate.
42. Druzelius, De Inferno.
43. Gallica grammatica.
44. Via sanctitatis, Hungarico idiomate.
45. Tlavissae poëticae.
46. Meditationes dietim distinctae.
47. Vita Jesu Christi, Avancino authore.
48. Diurnum Divini Amoris.
49. Exercitium militare, seu Regulae Militares *per imagines expressae.*
50. Chronica Philippi Melanchton.
51. Geometricus Germanicus.
52. Psalmium Davidis.
53. Psalmi item Hungarici in Cancionale redacti.
54. Officium latinum.
55. Vita Stanislai Kostkae. (Lengyel szent.)
56. Institutionum Juris civilis libri 4.
57. Cinosura Juris-peritorum.
58. Thomas a Kempis, Hungaricus.
59. Liber de Imagini Cellensi.
60. Liber intitulatus: Jesus Puer.
61. Antiquum Testamentum, non tamen integrum, latinum, in parva quantitate.
62. Cathechismus Stephani Illyés.
63. Thecae sex, partim conscriptae, partim non.«[1])

Eddig a könyvjegyzék, a mely mutatja, hogy Forgách számos tudomány-ágbeli, úgymint hittudományi, politikai, katonai,

[1]) A gr. Forgách-család levéltárában.

történelmi, philosophiai, jogtudományi, és költői olvasmányokkal táplálta, vagy szórakoztatta szellemét, mely már természetétől nyugtalan és folytonos foglalkozás után vágyó volt. A franczia nyelvtan s szótár bizonyítja, hogy ezen, ifjuságában Bécsben megtanúlt nyelvet sem kívánta elfelejteni; valamint a számos leveleiben előforduló olasz idézetek, sőt nehány olasz másolata sejteti, hogy ehhez a nyelvhez is értett valamit. Latinúl tökéletesen beszélt s fogalmazott, úgy németűl is, csakhogy erősen kiérző magyar accentussal, a mint német orthographiájából látszik. Idejárúlt még a Galgócz vidéki tót, és később a lengyel nyelvnek ismerete. Mindez nem közönséges tehetségre mutat, ha ezt mint hadvezér és közszereplő, egyébképen be nem bizonyította volna is.

Leveleinek irálya élénk, szellemes, változatos, nem ritkán humorosan játszi és csapongó. Szorosan vett irodalmi munkái, a melyek t. i. fennmaradtak, e következők.

I.

Először is több rendbeli *katonai szakmunka:* leginkább hazai hadszervezési és hadfelosztási tervezetek, *magyar, latin* és *német nyelven*, mind Simon úr sajátkezű fogalmazataiban és ezek tisztázataiban fenntartva családi levéltárában, a hozzájok tartozó s alapúl szolgált ügyiratokkal együtt.

Ezen egyaránt gondolkozó főre s a tényleges viszonyok alapos ismerőjére, valamint tapasztalt, practicus katonára valló munkálatok közűl keletkezési rend szerint legrégibb a »*Projectum, mi módon ő Fölsége az Ország conservatiójával continuálhatja az török ellen való hadakozást?*«

E munka, mely a cs. hadsereg ezredeire is kiterjed, Forgáchtól magyar nyelven sajátkezűleg iratott, s fogalmazatának 19. pontja maradt fenn. A szigorú hadi fegyelem fenntartására és az ország lakosai kímélésére fősúlyt fektet. A téli havakban Pozsonyban székeljen a főtábornok, kitől a hadosztályparancsnokok és a szanaszét elhelyezett kvártélyozó ezredek, mint főtől függjenek. Az összes élelmezést stb. a katonai kincstár pénzért szerezze be. Hogy pedig a hadi adó beszedése körűl, mint eddig, oly sajnos sőt rettenetes visszaélések ne történhessenek az idegen nemzet-

beli hadi commissáriusoktól: ennek eltávoztatására »az országbéli considerabilis grófokbúl választatnék három Generális-Commissárius, egyike felföldrűl, másika Dunáninnen, harmadika Dunántúl való«, s ezek szedetnék aztán be a vármegyékkel, illető kerületeikben a hadi adót, és orvosolnák meg a katonaság által elkövetett kihágásokat.

E hazai Generális-Commissáriusokról azután még több §. szól. És ezen — eddigelé nem tudtuk, hogy Forgáchtól eredett — üdvös eszmét elfogadván az országos deputatió: Leopoldnak figyelmébe ajánlá, a ki azt elvégre jóváhagyta, s így választattak azután meg ilyen országos főhadi biztosokúl, a felföldi XIII. vármegye részére *gr. Bercsényi Miklós*, a Duna-mellékre *gr. Zichy István* és Dunántúlra *gr. Nádasdy Tamás*.

Nem volt azonban ily szerencsés Forgách tervezetének 17-ik §-a: »Kegyelmes Urunk ő Fölsége contentus légyen az harmadfél milliummal (mint hadi adóval) úgy, hogy másféle, akármi módon kigondolható új terhekkel, gratuitus laborral, táborra való szekerezéssel etc. ne terhelje az országot, sőt régi szabadságában megtartván,« — az olyatén fosztogató, garázda katonákat az ország lakosainak »szabad légyen in flagranti megfogdozni és az Commandérozó-Generálishoz küldeni, *sőt szabad légyen az országnak vim vi repellere.*«

Ezen, II. Endre király perhorrescált XXXI-ik czikkelyére emlékeztető pontot elképzelhető, hogy mennyire megapprehendálták Bécsben, egy cs. k. ezredestől! »*Vim vi repellere!*« — Hisz ez valóságos rebellió!... Köszönhette a hazafias buzgalmú Forgách, hogy eredetileg magyarúl írt, de németre és latinra is lefordíttatott és a Hoffkriegsrathnak e nyelveken benyújtott »*Projectum*«-áért a profúszhoz nem küldötték.

Forgáchnak ezen főleg a katonai körök számára írt szakmunkája nyomtatásban, természetesen, meg nem jelent; sőt fogalmazata sem maradt ránk — úgy látszik — teljesen. Melyik évben iratott? biztosan nem tudhatni; valószinűleg 1696. és 1699. között.

Gr. Forgách Simon 1700-ban győri vice-generálissá nevezteten ki — ünnepélyes beiktatása nov. 9-kén volt, — mint ilyennek nemcsak maga a győri: de az egész tábornokságbeli, vagyis

a túl a dunai végházak legnagyobb része, a végekbeli magyar katonasággal együtt parancsnoksága alá helyezteték. A főtábornok szokás szerint német volt: *Heister*, de ez inkább a német hadakkal törődik vala. Forgách tehát egész erélylyel láthatott és látott is tisztéhez, hogy t. i. az imminens török veszély eltűnése óta jóformán elhanyagolt végek és exauthorizált végbeli magyar csapatok ügyét, a karlóczi békekötés által előidézett új viszonyoknak megfelelően szervezze és rendezze.

E czélból bekívánta a tábornoksága alá tartozó összes végházakból — még a legkisebbekből is, mint Tihany, Szigliget, Csobáncz, Csesznek, stb. — a létező tisztek és katonaság, hajdúság, szabad-legénység, s úgy a vacáns portiók kimutatásait. Mire vonatkozólag e réven tömérdek becses anyag gyűlt egybe a Forgách-levéltárban.

Mikor aztán ezekből a rendelkezésre állítható nemzeti haderők létszáma felől tisztában volt: egy *katonai szakmunkát*, részletes tervezetet készített és nyújtott be a cs. k. főhadi tanácsnak, a győri tábornokság végekbeli magyar hadairól. Hogy a k. k. Hoff-Kriegsrathban a terv annálinkább utat törhessen: Forgách azt az ottani hivatalos nyelven, németül írta meg. Czíme: »*Puncta Projecti über Einrichtung des Raaber Granitz-Häuser*, als nemblich Raab, Veszprin, Pápa, Dotis, Kesthel, Palota, Thihon, Sigleget, Csobáncz, Wason (Vásonkeő), Gran, etc.« A tervezet 12 külön indokolt pontból áll, s főbb vonalaiban azt javasolja, hogy a nevezett végházak lakói kir. kiváltsággal szabadíttassanak föl — jutalmúl a török ellen tett hű és hasznos szolgálataikért — in perpetuum mindennemű adók, taxák, szekerezés, beszállásolás s egyéb terhek alól; minek fejében viszont tartozzanak ő Felségét és az országot úgy ennek határain belől, mint kívül, jól fölszerelt és fölfegyverzett, jó paripás *2000 huszárral és 1000 gyaloggal szolgálni*. Az országban használtatván, kvártélyra nem lesz igényök, s havi zsoldra is csak 1 frt 30 krra portiónként. Élelmet szolgálat idején kapni fognak. Ha pedig külföldre vitetnek: jövendőbeli békezsoldjaikból levonandó 6 hópénzt per 6 frt, = 36 frt kapjanak előlegesen, »damit sie also besser undt tauglicher in solchem fremden Landt ihre Dienst mögten praestiren können.« Az országon kívül továbbá zsoldot,

élelmet, szállást, mindent azon módon kapnak, mint a többi cs. kir. ezredek. Azután ismét hazájukba, véghelyeikre bocsáttassanak, ha szolgálatuk többé a külföldön nem szükséges. Szabadalmaikat azonban — változván immár a viszonyok, — ne többé mint végbeliek, »Confiniarÿ,« hanem mint »*Praesidia*, vel *Regimina Hungarica*« nyerjék. — Nem kerülne így egy-egy teljesen fölszerelt huszár kiállítása többe 60 frtnál és egy-egy gyalogé 20 frtnál. S ezek módjára a kanizsai generalatusból is lehetne 1000 lovast és 1000 gyalogot fölállítani, és ilymódon ő Fölsége egyedül a túl a dunai végekből 5000 jó, régi, gyakorlott magyar haddal rendelkezhetnék. Míg ellenben, hogyha e végházak megszüntettetnének: »*diese Leuth, die arbeiten nicht können, und betteln sich schämen, nach ihren Entlassung wie sie werden ihre Lebensmitteln suchen? ist leucht zu erdenken.*« — A mint is csakugyan, ezekből vált a legtöbb *kurucz katona*; sőt túl a Dunán épen ők: a pápaiak, veszprémiek, tataiak kezdték meg a mozgalmat.

Ugyanezen időből Simon úrnak még más, az egész ország végházaira kiterjedő, továbbá a német s magyar katonaságnak a várakban helyőrségekkénti felosztását illető tervezetei is vannak, mindegyik a viszonyoknak megfelelő részletes szám-adatokkal és költségvetéssel. A magyar végbeliekből egyáltalában hat reguláris huszár- és egy gyalog-ezredet (amazokat 1000—1000, ezt 2000 emberből) akar állítani, ki is veti helyenként; pl. Győr adna 500 lovast, 500 gyalogot; Szeged 600, Pest és Várad 400—400, Eger, Kálló, Léva 300—300, Érsek-Újvár, Szécsény, Fülek 200—200, Tata, Pécs, Pápa, Székes-Fehérvár 100—100 lovast; Esztergom 200 l., 400 gy.; Komárom 100 l. 300 gy.; Veszprém 200 l. 300 gyalogot, stb.

II.

Korrend szerint legközelebb áll ezekhez gr. Forgách Simonnak egy más katonai munkája: egy tüzetes *emlékirat*, melyet ő már mint erdélyi kurucz vezénylő-tábornok, 1705. aug. 27-kén a harsági mezőről Rákóczihoz írott levelével nyújtott be a fejedelemnek. A helyzet képét és haderők állapotát világosan feltáró s

Forgáchnak hadvezéri észszel átgondolt observatióit és tervezeteit tartalmazó ezen elég terjedelmes irat a következő fejezetekre oszlik: I. Az hadakozásrúl s mostani operatiókrúl. II. Az ezerekrűl (ezredekről) való informatió. III. Az vármegyék hadairúl. IV. Az székelyekrűl való informatió. V. Az hadnak intertentiójárúl és fizetésérűl. VI. Az politicus és oeconomicus idevaló státusrúl.

Ezt a vörösvári Rákóczi-levéltárban fennmaradt derék munkát minden hadtörténetíró és katona élvezettel s tanúlsággal fogja olvasni ma is.

III.

Most egy oly művéről akarunk emlékezni Forgáchnak, mely *két kiadásban* is megjelent: először, úgylátszik, még maga a szerző által egykorúlag, bár — fogságára való tekintetből — névtelenűl kiadva, s másodszor 1848-ban, mindjárt a sajtó felszabadulása után, *Császár Ferencz* által újra nyomatva: de a névtelen munkát hibásan más szerzőnek, magának Rákóczi Ferencz fejedelemnek tulajdonítva. Nekünk vált kötelességünkké e magvas politico-katonai dolgozatot sajátképeni írójának revindicálni. Megkísértjük.

Császár Ferencz 1848-ban ily című vállalatot indított meg: »*Adatok a magyarok történetéhez.* Közölve Császár Ferencztől. Budapesten, Kilián György sajátja, 1848.« E vállalatnak azonban az idők viszontagságai miatt csupán első füzete jelent meg, mely az azután következett gyászévekben, Austria-ellenes tartalmáért elnyomatván, példányai ma már igen ritkává váltak. Ezen első füzetnek (8-ad r., XVIII. és 58. l.) külön címe: »*Rákóczy discursusai, avagy II. Rákóczy Ferencz fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai.*«

E címet a munkának Császár Ferencz adá; mi volt eredeti címe? nem tudjuk, mert Császár a bevezetésben — fájdalom — csak ennyit mond forrásáról, a nélkül, hogy azt szakszerűleg leirná:

»Sajtó útján nem most jelennek meg először. Én egy régi könyvbúvárnál (kinél? kár volt meg nem nevezni) akadtam egy *nyomtatott példányra*, melyből azokat híven lemásoltam. Az év,

melyben kinyomattak, *nem volt kitéve*, de ha sejtésem nem csal, *még Rákóczy idejébe esik*. A példányok azonban annyira megritkúltak, hogy az, melyből az én másolatom vétetett, ritka kincs gyanánt *a nemzeti muzeum könyvtárának gazdagítására volt szánva*. Oda jutott-e? nem tudom.« (XV. l.)

Félő, hogy a forradalom vihara elsöpörte az eredeti, régi nyomtatványt; legalább a Nemzeti Muzeum könyvtárába mostanáig el nem jutott, sőt ily példány másutt sem ismeretes: *Szabó Károly* nagy könyvészeti munkája nem tud róla semmit. Köszönettel tartozunk tehát Császár Ferencz gondosságának, hogy lemásolván, a művet az enyészettől megóvta. De bár eredeti czímét is közölte volna, legalább a bevezetésben.

A szép magyarsággal s meggyökerezett, erős Austria-ellenes kurucz szellemben irott mű egy bevezető elmélkedésből s XXXV. fejezetből áll, melyeknek czímeit, a tartalom iránti tájékozás czéljából, íme közöljük:

I. N. R. I.

Sancta et salubris cogitatio est de salute patriae prospicere, meditari, laborare et orare.

Elmélkedés.

(Négy oldal; végén e distichon:

Qui meliora facis, per me licet, ut mea carpas,
At tua reprendet, qui meliora facit.)

Discursus I. Az királyokról. Disc. II. Király képe vagyis Locumtenensekről. D. III. Az Érsekről. D. IV. Az Palatinusról. D. V. Az Ország Bírájáról. D. VI. Az Tárnok-Mesterről. D. VII. Az Kincstartórúl vagyis Camera Praesesérűl. D. VIII. Három Ország-Generálisiról. D. IX. Curiae Magister. D. X. Magister Cubiculariorum. D. XI. Magister Agazonum. D. XII. Magister Dapiferorum. D. XIII. Magister Pincernarum. D. XIV. Magister Janitorum. D. XV. Magister Culinarum. D. XVI. Magister Postarum. D. XVII. Magister Venatorum. D. XVIII. Az Cerimoniákrúl. D. XIX. Az Contributiórúl és másféle, Hadi Subsidiumrúl. D. XX. Az Generális Insurrectiórúl. D. XXI. Az Titulusokrúl. D. XXII. De Curia Militari. Az Hadi Tanácsrúl. D. XXIII. Az Próffont-Mesterrűl. D. XXIV. Az Fő-Mustra-Mesterrűl. D. XXV. Az Fő-Hadi-Bírórúl. D. XXVI. Armamentariorum Magister, vagy Fegyveres-Háztartó-Mester. D. XXVII. A Referendáriusrúl, Directorrúl és Secretáriárúl. D. XXVIII. Az Hadakrúl. (Leghosszabb fejezet.) D. XXIX. Az fizetésrül és ruházatrúl.

D. XXX. Az fegyverről. (Szintén igen hosszú fejezet.) D. XXXI. Az Recrutákról. D. XXXII. A Prorex mellett leendő Corpusról, (hadtestről.) D. XXXIII. Az rézpénzről és annak szükséges voltáról. D. XXXIV. Az Austriai Házról. (Igen hosszú fejezet.) D. XXXV. Az Hadakozásról.

Mint e címsorozat mutatja: szerző az egész magyar alkotmányos kormányformán és honvédelmi szervezeten végigmegy; csakhogy míg a közjogi és közigazgatási ügykörbe tartozó fejezetek igen rövidek s ezekkel író gyorsan végez: addig a hadügyi szervezetnek s katonai administratiónak minden phazisa nagyon tüzetesen, alaposan, szakszerűleg kifejtetik és megvittattatik; itt szerző tapasztalatokban és tanácsadásokban bővelkedő s a maga lábán járó szakember. Minden sorából kiérzik a *katona*, a *hadvezér*. E körülmény is arra vall, hogy a munkát *Forgách* és *nem Rákóczi* írta, a ki a kormányzat egyéb ágainak is ép oly alapos ismerője vala, mint a hadügynek.

Császár Ferenczet — a ki különben is szépirodalmi író volt, nem történetbúvár, — az ejtette tévedésbe a szerző iránt, hogy a bevezető »Elmélkedés«-ben a névtelen író azt mondja: »keserves, ártatlan és törvénytelen *rabságomban* vettem pennára az ország regnálásáról való gondolatimat.« Ő tehát Rákóczinak német-újhelyi rabságára (1701.) gondolt; igen ám, csakhogy a mű egy helyütt (XXX. fej.) a *friedlingi ütközetről* (1703.), a XXXIV-ik »discursus«-ban a *nagy-szombati békealkudozásokról*, (1706.), sőt az I. fejezetben az *ónodi gyülésről* (1707.) beszél. A munka tehát Rákóczi fogságánál számos évvel *utóbbi* keletű. Mi egyenesen rá merjük mondani: *1710-ben iratott, és pedig a munkácsi várban*; alább be fogjuk bizonyítani.

A friedlingi ütközettel s ónodi gyűléssel való anachronizmust Császár is észrevette, de ő csak úgy találomra ezzel a hozzávetéssel törekszik a nehézséget útjából elhárítani: »Valjon (Rákóczi) nem *fogságában volt gondolatait írta-e le később, a had folytatása közben?* Ez igen valószínű,« (??) És megteszi szerzőnek Rákóczit. Mintha bizony az annyi felől zaklatott szegény fejedelem, kivált az 1708—1711-iki oly súlyos éveiben hadviselésének, még arra is reáért volna, hogy bécs-újhelyi fogsága alatt támadt gondolatait rendszeresen kidolgozva papírra tegye s kinyomassa! Volt ekkor Rákóczinak egyéb írni s tenni valója is, —

hogy naponkénti 10, 12, sőt 16 órai munkával alig győzte sokszor!

Az a szó pedig, hogy szerző a maga fogságát »keservesnek«, »ártatlan«-nak és »*törvénytelennek*« nevezi: ne vezessen tévútra bennünket, — mert Forgách is ártatlannak s törvénytelennek tartotta és állítá folyvást, sűrűn fennmaradt leveleiben, a maga négy évi (1706—1710.) rabságát. E hosszú idő alatt Simon úr Szepesvártt és Munkácson bőven ráér vala meditálni a haza sorsáról, és gondolatait megérlelni s rendszerbe foglalva leírni. Ha már fegyverével nem szolgálhatta: ezzel akarta legalább szolgálni honát, s talán Rákóczinak is kedvét vélé keresni ezen kivált a hadügy szervezésére szakszerűen kiterjedő munkával. Valóban a mű egész szelleme, iránya, stylusa, egyes vonatkozásai, — minden, minden a *Forgách szerzőségére vall.* Pl., hogy egyelőre csak a legerősebb bizonyítékra hivatkozzunk: szerző a XXXIV-ik fejezetben ezt írja: »Én, *az mint gyermekségemtül fogvást practicáltam az Austriai Ház udvarát,*« stb. Na, már ezt a Munkácson és Csehországban nevelkedett Rákóczi semmikép sem mondhatta; de annálinkább mondhatta *Forgách*, ki mint föntebb említők, a bécsi udvarnál neveltetett több évig, mint I. József játszópajtása.

Azonban vegyük a mű fejezeteit sorra, s lássuk az azokban Forgách íróságára valló vonatkozásokat egyenként.

Már maga a vallásos jellegű I. N. R. I. betűknek az »*Elmélkedés*« fölé való jegyzése is a túlon túl bigott Forgáchot juttatja eszünkbe; Rákóczi ily betűket, vagy a sok katholicusnál azon korban a levelek homlokára vetni szokott keresztet — legalább még Magyarországon — *soha nem használt.*

Az ezen betűk alá írt latin jelmondat is Forgách »*Pulcherrima sententiá*«-*i* közül való, — úgy nemkülönben az Elmélkedést bezáró distichon. Az »ártatlan és törvénytelen rabság«-ról már szóltunk.

A »királyokról« szóló I. Discursusban szerző mint általában antiroyalista mutatja be magát, (Rákóczi, ki színre legalább, maga sem utasíthatá vissza a lengyel koronát, nem volt az!) s a magyaroknak, követendő példányképül az »Attila miatt fölépült« Velenczét és ennek köztársasági kormányformáját állítván oda, — az Ónodnál úgy is declarált interregnum alapján »módosabban kívánna a dologhoz nyúlni.«

A II. fejezetben Hunyady János, Szilágyi Mihály stb. példájára országnak kormányzót, »prorex«-et óhajt, mellé adandó ministeriummal.

A III. fejezet »*Az Érsekről*« teljesen Forgách buzgó catholicismusából foly. Ugyanis az akkor még a catholicusoknál számosabb pro-

testánsokat (kiknek szabadságáért Rákóczi hadakozott) számba sem véve, egyenesen azt kívánja, hogy »*az egész országtúl* egy érsek dominúltassék,« a ki is »az isteni szolgálatot úgy vigye végbe, hogy *gyarapodjék és épüljön* (természetesen, az akatholicusok rovására) *az igaz katholica religió és anyaszentegyház.*« A Prorex vagy Locumtenens udvarában is »exemplariter tündököljék a kath. isteni szolgálat. — Ilyeneket a »szécsényi compositió« szerzője Rákóczi, ki maga írja, hogy »katonáinak *kilenez tizedrésze kálvinistákból álla*« nem írhatott, s hívei nagy részének rettenetes megütközése, vagy politikai veszély előidézése nélkül ki nem nyomathatott.

A XIV. fejezet főleg az udvari testőr-csapatokról, a XVIII-ik pedig a Prorex udvaránál követendő szertartásokrúl értekezik, apró (különben társadalom-történetileg nagyérdekü) részletekig; tervezete tetemesen különbözik a Rákóczi udvaránál fennállott testőrségi szervezettül és cerimoniáléktól. Forgáchnál itt is praedominál a katholicus jelleg. A Prorex pl. *évenként háromszor* fog királyi pompával, magyarosan, nyílt nagy táblával publice lakomázni a palotán, ú. m. »*Boldogasszony, Szent-István* és *Szent-László* napján. Ezeken az napokon minden méltóságoknak, minisztereknek és senátoroknak (a protestánsoknak is,) jelen kell lenni, és az asztalnál sort állani levett süveggel .... Ezen a solennitáson minden embernek szabad lesz bemenni a palotára és nézni az Prorexet, és akkor mindenféle muzsikának meg kell lenni,« stb.

A mi Forgách adórendszerét illeti, (XIX. fej.) a nemzeti hadsereg eltartására a papi, főúri és nemesi rend egyaránt mindennemü jövedelméből (regálét, vámot, mindent ideértve) tizedet fizessen az országnak; a föld népe pedig minden házaspár (a koldúsokat s gyámoltalanokat kivévén) évi 50 dénár személyeskereseti adót, továbbá földje, szőleje, rétje, lova, marhája után is a dézmához arányló hadi adót fizessen, de ezt természetben: borban, búzában, zabban etc. a prófuntmesterek keze alá; e fölött még minden kereskedő és mesterember, városi rend, a jövedelme tizedét, úgy mint a nemesek, pénzül tartozzék befizetni. S végre minden ekevonó marhától esztendőnként egy-egy rhénes forint adó szedessék. Házi vászon, faedény, stb. iparkészítmények adómentesek.

XX. fejezet. A generális insurrectiórúl. Általános fölkelést a prorex és senátus csakis a vármegyék követei meghallgatásával, nagy veszély idején hirdethessen. Ilyenkor az ország zászlója körülhordoztatván, még a legszegényebb nemes, sőt a parasztság is »cum gentibus« tartozik fölkelni; a kinek puskája nincs: lándzsával, visszaszegzett kaszával, nyilakkal, mint a török, tatár, lengyel, moszkva és kozákság. Nagyon érdekes itt az, a mit Forgách a nyílról mint fegyverről ír; ideiktatjuk:

»Az nyíl minémü kemény fegyver légyen, az tudhatja, az ki az ollyan nemzet ellen hadakozott. Én részemrül és vélem együtt sokan, oly opinióban vagyok, hogy az puskánál (persze, az *akkori* puskánál!) rettentőbb és bizonyosabb fegyver. Hogy pedig az kézijak mind ollyan

formán voltak csinálva, mint most: abban semmi nincsen; mert az históriákból megmutathatni azt, hogy magok az gazdaemberek csinálták, oly erősen pedig, hogy egy vastag deszkát általjártak; sőt most is Németországban (Forgách járt ott, — tudhatta jól!) némely városoknak bizonyos időkben *nyilas exercitiumok* vagyon: egy magas fára kakast ültetvén, ahhoz lüdeznek. És így minden ember csinálhat magának kézijat és ahhoz elég nyilat; kinek effectusa főképen az gyalogok között meglátszanék, midőn az puska az ellenség szeme eleiben pattogna és az nyíl az nyakában hullana, — oly confusiót tenne főképen az német truppok és sürü seregek között, hogy könnyebben juthatna az kennyő had (a huszárság) annak fölveréséhez.«

E czikkely a hadakozásban franczia szabályokat s szellemet követő Rákóczi tollából épen nem folyhatott, — a török s tatár ellen hadakozott Forgáchéból igen.

A következő XXI-ik »discursus« is a czímekről, egészen Forgách aristocratizmusára vall, midőn a büszke főúr decretálni akarja, hogy »az nemes az bárót, grófot *nagyságolja*: mert ennek elrontásában *nagy Machiavellismus lappang*.« (!)

XXIII-ik fejezet: Minden vármegyében egy alkalmas hadi éléstár állittassék; XXIV. a hadi szemlékről, — egészen egy az osztrák hadakban nevekedett tábornok pedáns rendtartása szerint tervezve, sok rovatos irkafirkával, lajstromokkal, etc. Épen így a következő három fejezet is.

A XXVIII-ik discursus »*Az hadakról*« igen magvas, velös, alapos, figyelemreméltó értekezés, melynek minden sora elárúlja a gyakorlott, tapasztalt, gondolkodó katonát. Történeti és hadi tényekből levont talpraesett következtetései meröben a reguláris hadak parancsnokára: Forgách tábornagyra vallanak, a ki az eddig túlsúlyban volt lovasság és könnyü, mezei hadak mellett, főként a reguláris mód szerint szervezendő ezredekre, s legkivált a *gyalogságra* fekteti a súlyt. »Az német ellen pediglen — írja — legföképen *gyalogság* kívántatik, hogy azokkal resistálhassanak, — *az legyen lelke és ereje az armádának*. (Nevezetes, jól felfogott értelmü szavak egy *lovas-ezredekben* növekedett főtiszttől!) Azért az én csekély experientiám szerint, az mint tudom az németnek ereit és hadakozásának módját, *az német táborokban, Magyar- és Németországokon köztök fölnevekedvén*, jónak tartanám, hogy az ország *mostani státusához képest* 15 formális gyalog-regimentet tartson, s minden regiment kétezer emberbül álljon.«

»Az német táborokban, köztök fölnevelkedvén«: e szavak is Forgáchra illenek, — Rákóczira épenséggel nem, — s újabb, határozott bizonyságai Forgách szerzőségének. A mi pedig a lovasságot illeti: szerző húsz regiment »formális, regulált, puskás, lovas, dragonyos hadat« ezer — ezer emberből ezredszámra, ajánl állítani, — ellenben a könnyü mezei hadat reducálni; — mert ezek »csak az kapát kerülik és kóborlanak, — ha harczra kél az dolog: az jónak is kárt tesznek.« Egészen

Forgách Simon szelleme, — a ki leveleiben is örökké gúnyolódik a lamentál a mezei had ellen, hogy ő nem »*néppel*«, nem »*respublicával*«: hanem valódi »*haddal*« szeretne háborúzni. Azért a meghagyandó mezei lovas-ezredek kizárólag magyarokból álljanak, »de jó, válogatott, arra termett emberekből. Mert az mezei had nem arra való, hogy szemközben megharczoljon az némettel: hanem, hogy szüntelen csatázzon és az ellenség tábora körül legyen, az futrazsírossit (takarmányozóit) csapdossa, impediálja életét (eleségét,) lármáskodjék, nyugtalanítsa az ellenség táborát és nyelveket (hírmondókat) fogjon.« Ezek végházakhoz tartozó »jó paripás szegénylegényekbül« álljanak, »kik se szekérre, se bagázsiára nem vágynak: hanem tarsolyokbúl szoktak, mint bujdosó emberek, élni. Ezeknek semmi regulájok vagy cerimoniájok nem volna: hanem csak végbeli, vagyis *bujdosó-módon hadakoznának.*«

E könnyü huszárság azonban csak a segédcsapatokat képezné, — a döntő hadsereg ama 30,000 reguláris gyalog és 20,000 reguláris gyalogból fogván állani. Azonkívül a Jászság és Kúnság mind mint kópiás lovas had szolgálna, »regula és bizonyos exercitium alatt.«

Ezek tervezetének fővonásai. Van még egy igen figyelemreméltó passus e fejezetben: »Ha pedig az Isten ismét *az elveszett vármegyéket kezünkhez juttatná:* az gyalogot meg kellene szaporítani vagy tizezer emberrel, azaz öt regimenttel.«

»Elveszett vármegyékről,« a melyekből tizezer reguláris gyalog kikerülhet, *1709 előtt* nem lehetett szó. Az északnyúgati vármegyék ugyanis 1708 november- decemberben és 1709. elején, a dunántúliak pedig 1709. septemberben vesztek el a Confoederatiótól. Ebből tehát mi bizton véljük következtetni, *hogy jelen művét Forgách 1709. végén, vagy méginkább 1710. első felében írta volt, Munkács várában*, hol ekkor fogva tartatott. Ez oly positiv következtetés, mely alig hiszszük, hogy megdönthető. Az 1710-ik év elejére pedig különösen azért utalunk: mert ekkor a már-már hanyatló forradalom tüze még egyszer heves lánggal fellobbant, felújult, s a fejedelem maga, személyesen áll vala az előnyomúlt főhadsereg élére.

Érdekes observatió még e fejezetre nézve általánosságban az, hogy Forgách a reguláris hadról irott tervezetében egészen ideálja: a nagy *Zrínyi Miklós* elveit követi, — az épen az általa 1705-ben kiadott »*Ne bántsd a magyart*«-ban foglalt elveket, hogy t. i. a két fő fegyvernem közötti arány ez legyen: *két harmad* a gyalogság, s *egy harmad* a lovasság; vagyis épen megfordítva, mint akkoráig létezett.

XXIX. fejezet. A hadak fizetéséről egy úgy látszik, lajstromszerü »projectumot« készített, mely nagy kár, hogy Császárnál nincs közölve, s annál inkább, mert Forgách azt vallja róla, hogy annak »nagyobb részét *az régi magyarok füzető lajstromából kiszedegettem*, és ugyan csaknem oly formában vettem.« — A katonaruháról, az eddigi czifrálkodással szemben, azt az életrevaló megjegyzést teszi, »hogy *azt nem az czifrá-*

ért: hanem használért viselik, — azért elég jó az, ha az hideg s eső ellen jó. Mivel pedig *országunkban bőven csinálnak oly matériákat:*« tehát nem kell külföldi drága posztó, hanem »a minémü köntösnek való matériát rendelt az Isten országunkban, avval contentusok legyenek. «Hazai ipar!

A XXX-ik fejezetben »*Az fegyverről*« értekezvén, a kérdés velejét ebben látja, hogy »legföképen az mostani circumstantiára és *német ellenségre* micsoda fegyver leghasznosabb az magyarnak?« S ezt a kérdést szakszerüleg vitatja. Mostani világban — úgymond, — a nemzetek, legkivált »az plundrások« csaknem elhagyták vala és megvetették a másféle fegyvert ú. m., a kardot, dárdát, pikát vagyis lándzsát, kópiát, nyilat etc. és csupán az puskát vették böcsben;« s az volt győzödelmesebb, »az ki az tüzet és puskázást tovább tartotta.« Igaz is, hogy a puska »mennél tovább áll ugyan előtte az ember: annál nagyobb kárt is teszen, *és annak pattanása rettenti az embert inkább, mint effectusa.*« (Egészen, mint a Zrínyi művéhez írt föntebbi bevezetésében!)

Jó is a puska, kivált várvédelemben; de a rohamokban, derék ütközetekben »az experientia megmutatta, *hogy nagyobb az füstli az pecsenyénél.*« Ugyanis ő mind a török, mind a franczia elleni harczokban tapasztalá, »hogy mely hadak egymást lődözés által megszalasztották: az ollyan rettenetes lövések között alig maradt mind az két részrül az harczhelyen — proportionate szólván — valamely test; holott azt tudta volna az ember, hogy annyi hosszas és rettentő lövöldözés miatt talán mi sem marad meg mind két részrül.«

Jobb tehát a lovasnak »mezítelen fegyverrel« belevágni a lövöldöző ellenségbe, — mert rendesen övé lesz a győzelem, kevés kárral pedig. Sőt még a gyalogságnál is többet ér a szurony- vagy kardroham; s példaképen elbeszéli Bádeni Lajos hg. diadalmas gyalogsági rohamát az 1703-iki friedlingi ütközetben a francziák ellen. Pedig a német gyalogok »csak ama rövid *Péter-késecskéket* (szuronyokat [1]) hordoznak.«

Legkivált pedig a mi nemzetünknek a mezítelen fegyver és roham való; mutatják a históriák, »hogy rajta menve ostrommal az ellenségen,« — mindenkor győzedelmesebb, mintsem az megállásban. Az magyarnak *táncz*, nem *sáncz*: mert jó kedvvel, ugrálva köll vinni az ellenségnek az magyart.« Ő tehát a magyar gyalogságot így fegyverezné föl: minden század vétessék »három karban;« az egyik volna »láncsás, avagy visszaszegzett kaszákkal és egy pisztolylyal,« s a kézi-gránát vetésében is gyakoroltassék. A másik rész volna mind flintás, (hosszú, kováspuskás), a harmadik kanótos vagy muskatéros. Kardot a gyalog ne viselne, mert a kard gyalog embernek sok akadékjára vagyon »ha szintén hóna alá köti is;« hanem e helyütt volna minden gyalognak egy

[1]) A magyarok az épen Rákóczi idejében divatba jött szuronyokat tréfásan *Szent-Péter késének* nevezték, hogy t. i. Szent-Péterhez küldik azokkal ellenfeleiket.

jó »*valaskája*« (baltája); mert tudjuk »hogy jó valaskával ama friss, bátor legény egy kardtúl soha meg nem ijed, söt győzedelmet veszen rajta; — az valaska pedig sokra jó. »Azonkívül a gyalogságból »háromezer *mokánt* kellene rendelni, az kiknek lovok csak kacsibákból (apró hegyi ló) volna, hogy még is az lovasokkal az szükséges excursiókra elérkeznének.« Ezeknek lovain azután ásó s kapa is volna.

A dragonyosoknak »jó hosszú flintájok és kardjok volna;« a mezei hadnak »kitől mint kitelik.«

XXXI. fejezet. Hogy az újonczok es remonda-lovak pontosan és arány szerint állíttathassanak ki: Forgách az országban *általános népszámlálást* és *lóösszeirást* kíván. (Új eszme, akkor!) Minden nemes személy 20 lótúl egyet fog adni esztendőnként az országnak, kantárral, kötőfékkel, pokróczczal és nyeregszerszámmal.

XXXII. Hogy a Prorex mellett állandó hadosztály legyen: minden gyalog- és lovas-ezredből egy-egy századnyi vezényeltessék ki tisztestől a compániákból. Ezekből aztán a Prorex megláthatja: minő állapotban van az ezred, a hadsereg? A Prorex így megismeri a tiszteket, a had is kedvet nyer, hogy váltogatva az udvarnál tehet szolgálatot.

XXXIII. A pénzben a tizedes rendszert óhajtja. Apró rézpénzt négy millió forint erejéig verjenek, úgy hogy öt dénár tenne egy garast. E négy milliót aztán repartiálni kell a vármegyékre, és minden vármegye tartozzék bizonyos esztendők alatt a maga quantumát ezüstpénzzel beváltani.

Most jö egy igen fontos szakasz (XXXIV.) »*Az Austriai Házrúl.*« Rettenetes keménységgel van írva; merőben anti-dynasticus. »Minémő intricata materiája légyen az magyar nemzetnek az Austriai-Házzal, ha ki arról gondolkodik és elmélkedik igaz magyar szivből: lehetetlen, hogy az hajaszála föl ne borzadjon; mert az Austriai Ház nemcsak sok okokból az örökös királyságot *még az leányágra is* praetendálja: de az jus regiumot is, az mely *szabados uralkodást* teszen . . . . De ennél mind nagyobb az, hogy *oly természet szerint való ellensége az Austriai Ház az magyar nemzetnek, hogy hacsak az Úr-Isten az természetnek folyását meg nem változtatja, — lehetetlen, hogy az Austriai Ház között és az magyar nemzet között lehessen jó harmonia valaha.*« Fegyverrel kívánja legyőzni az országot, hogy annak, mint meghódítottnak, minden törvényét semmivé tegye, s kénye-kedve szerint uralkodhassék rajta. Ha kényszerűlve békére kelne is a nemzettel: ez csak olyan »fortélyos pacificatió« lenne, mint a nagy-szombati békesség punctumiból (1706.) láttuk. Megmutatta már a tapasztalás, hogy e ház mindig módot keres és talál a kötések felforgatásában. S »valjon titok-é, hogy corrumpálta azelőtt is az magyar urakat, kik az ország törvényétől szemtelenül elmentek és az német királynak hizelkedtek . . . .« Az adókat folyvást emelni, az egy házi nemeseket jobbágyokká tenni törekedének csak a mi időnkben is. A német uraknak kedvezvén: nagy jószágokat adtanak

nekik Magyarországon, kitúrván az igaz possessorokat .... »Soha nem adhat ollyan hitet az Austriai Ház, hogy rést ne találjon benne és megboszúlja azokon az urakon, a kik szemébe tűntek, — kiről elég példánk vagyon .... Soha bizony meg se gondolja az magyar, hogy nemzeti szabadságában élhessen az Austriai Ház alatt; sőt, ha fölvonná is *az cseh országi plundrát* és jobbágyságra adná is magát, — *még is kitöltené bosszúját rajta és kiirtaná az magyar nemzetet.* Az minthogy füleimmel hallottam nem egyszer, sem kétszer sok derék ministerek discursusit: lehetetlen, hogy az Austriai Ház, sőt az egész keresztyénség megnyughassék, ha az magyar nemzetet — azokat értvén, az kik csupa tiszta magyarok, és nem az tótos magyart, — egészen ki nem irtják és nem dissipálják. [1]) *Én az mint gyermekségemtől fogvást practicáltam az Austriai Ház udvarát* és ha az discursusok eszembe jutnak, mellyeket hallottam: *nem látom módját, hogy az Austriai Ház királysága alá adhassa magát az magyar nemzet. Hic aut vincendum, aut moriendum; vagy az német fegyver debelláljon és megemésszen, — vagy mi fegyverrel,* mint az belgiai confoederatus status, Isten segítségével *az Austriai Házat kénszerítsük, hogy minden praetensióit tegye le.*«

Ez tökéletesen az ónodi, 1707-iki álláspont, az »*Eb ura a fakó!*« *Rákóczi* ettől már 1708. végén s 1709-ben eltért: midőn a bécsi udvarral b. Tolvay Gábor kir. ítélőmester, majd Hamel-Bruininx hollandi követ útján újabb békealkudozásokba bocsátkozék; Szász Keresztély hg-prímásnak és gr. Lamberg ministernek leveleket írt; 1710-ben Péter czár közvetítését vette igénybe, követe b. Urbick által; 1711. elején pedig, a salánki értekezletben, egyenesen az 1706-iki álláspontra tért vissza és I. Józsefhez személyesen, békülékeny levelet intézett.

Rákóczi tehát 1710-ben, — a mikor a jelen dolgozat iratott, — úgy, mint a szerző föntebb, nem szólhat vala; hanem igenis így szólhatott *Forgách*; így *kellett* szólania annak a gr. Forgáchnak, a ki 1704. elején I. József már említett titkos üzenetével megbizatva, ezt Rákóczi előtt elhallgatta, és így királya legbensőbb bizalmának meg nem felelvén: magát ezáltal oly súlyosan compromittálá, *hogy míg I. József élt, ő az Austriai Ház uralma alá többé vissza nem térhetett.*

József ugyanis 1704. elején, midőn Rákóczi csapatai Bécs külvárosaiban jártak, a bajor választó-fejedelem hadai pedig

---

[1]) I. Leopold egynémely ministereitől bizony kiteltek ilyes nyilatkozatok.

Lincznél: a dynastia uralmának végpusztulásától tartván, hajlandó volt atyja ellen olymódon föllépni, miként egykor Mátyás főherczeg, bátyja II. Rudolf császár ellen tette volt. S ezt akará titkon tudtára adatni Rákóczinak, — kit személye szerint mindig kedvelt, — hogy kívánják a magyarok uralkodójokúl őt, a már úgy is koronázott királyt; ő nem vétett ellenök, miként atyja, és biztosítja őket, hogy szorosan az ország törvényei szerint fog uralkodni. E fontos üzenet átadásával először gr. Kéry János fölovászmestert bízta volt meg: de ez rettegvén Leopold haragjától, nem mert vállalkozni, — ekkor fordúlt azután I. József Forgáchhoz; már tudjuk, minő eredménynyel.[1])

Nem lehetetlen, hogy e nagy dologrúl a király öcscsének Károly főhgnek is volt némi tudomása, — legalább Forgáchnak az emigratióból irott két levele, Pálffy Miklós nádor s Koháry István országbíróhoz, ilyes következtetést enged.

Mindezen körülmények, a már jelzett bizonyító okokkal együtt, határozottan a gr. Forgách Simon szerzőségére vallanak.

Forgách a szakasz további részében azt projectizálja (és ez megint előképének *Zrínyinek eszméje,*) hogy Magyarország véd- és daczszövetségesként »*incorporáltatná magát az római imperiumba,*« mint pl. Bajor- vagy Szászország; és e végből meg kellene kezdeni a tárgyalásokat a mainzi érsek s választófejedelemmel, a ki az imperium főcancellára, »és ő általa szoktak az illyen dolgok folyni.« El lehetne fogadni, hogy »valaki római császár: eo ipso magyarországi királyi *titulussal* is élhet, ... és evvel az Austriai Ház is contentus lehetne.« De a mainzi választónak s ő általa az imperiumbeli fejedelmeknek jól demonstrálni s declarálni kell, »hogy szabad királyválasztása van az országnak, és már lehetetlen, hogy (valóságos) regnáló királyt választhassanak magoknak az Austriai Házból: mert száma nélkül, hitek

[1]) Rákóczinak azonban már Rodostónál előbb is tudomására jött *némi részben* a dolog; ugyanis Kéry a titkot Bercsényinének elpetyegte, s a Bécsből férjéhez bocsátott grófnő, 1704. april végén megjelenté a grófnak, a ki nem is késett a nagyjelentőségü hírt Rákóczival titkos jegyekben irt levelével (l. *Archivum Rákóczianum*, IV. köt. 26. l.) tudatni. Azonban Forgách lelkéből meggyűlölvén immár a németet, *mindent tagadott* ekkor.

megszegésével megcsalták az magyarokat és jobbágygyá akarták tenni az országot«, s ez űzte volt ex desperatione a nemzetet a törökhöz, az egész keresztyénség kárára. »Hogy azért az illyen dolog többször is meg ne essék, az egész keresztyénségnek antemuráléja lévén Magyarország: méltó, hogy protegálja igaz jussában az Imperium. — Így adna Isten módot, hogy csendességben és valami jó állandó formában vehetné magát szegény hazánk; de az Austriai Ház alatt soha meg nem maradhat, mert igaz ez az példabeszéd: extremae dementiae est sperare clementem, quem iratum, armatumque suscipias.«

A dolgozat utolsó (XXXV.) fejezetében, szerző »*az hadakozásról*« értekezik általában, s hivatkozik egyenesen: »*Ez az vitéz Zrínyi Miklós opiniója*«, az általa 1705-ben kinyomatott katonai művében. A mi már specialiter a német ellen való hadviselés folytatását illeti: Forgách a hadakat oly formába és számba kívánja vétetni, mint föntebb már kifejté; és azt hiszi hogy a könnyű lovas hadat is, — a jászok, kúnok és hajdúvárosiakon kívül, reá lehet számlálni 15,000-re, ú. m. Dunántúl, Dunáninnen és Tiszántúl öt-ötezer ily mezei lovas hadat számítván. Legelőször is a túl a tiszai könnyű hadat, a jász-kúnokkal s hajdúkkal egyben, egy hadtestbe venné, vagy 500 dragonyost, 800 reguláris gyalogot és »egy kis könnyű, mezei artilleriát«, adna hozzájok, — s azzal megindítaná a bácskasági és Arad tájéki rácság összerontására, elszélesztésére, híddal a Tiszán, hogy innen is, túl is csapdozhassanak.

Dunántúl is csak egy ily könnyű hadból álló osztályt tartana, 5000 huszárból, 1000 reguláris gyalogból és vagy 800 commandírozott dragonyosból állót. Hasonlóképen egy, 5000 könnyű-lovasból és valamely kivezényelt rendes gyalog és dragonyos csapatokból képezett hadosztályt alakítana oly végre, hogy ez szüntelenül az ellenség tábora körül forgolódnék, »és azt csípdezné-csapdozná és minden módon impediálná lármáskodással csatázással.«

Az Erdélyben lévő császári hadsereg ellen egy formális, reguláris hadakból való tábort tervez, 12,000 gyalogból és 6000, dragonyosból állót, a megfelelő tüzérséggel.« Ezen armáda bizvást offensive mehetne.« A váradi cs. helyőrség szoros körülzárolása

czéljából Varsányon, Papmezőn, Telegden, Szent-Jóbon, Pocsajon és Berettyó-Újfalun jól elsánczolt erődök állitandók, melyekbe a had kitelik Tiszántúlról.

Fennmaradna még főhadsereg gyanánt 14,000 dragonyos és 18,000 gyalog, csupa reguláris had, kellő számú pattantyúsokkal. Ez mindig oly helyen járjon, hogy »distractiót csináljon az német armádának; de soha oly közel nem kellene menni az ellenséghez, hogy kényteleníttessék megverekedni véle;« hanem, ha p. o. a német hadsereg Kassa felé nyomúlna: a mienk túl vagy innen a Dunán, egyenesen Bécs tájára Austriába, vagy Morvába törne be, ott hódoltatna, »és *bár csak a bécsi ministerek czifra várait rontaná is:*[1]) *nagy lármát és lamentatiót okozna Bécsben*, és minden okvetetlen revocáltatnék az német armáda az országból. Ilyen distractiókkal lehetne az németet nagy kárban hozni.«[2])

Télen a magyar hadak soha szállásokra nem oszolnának: hanem épen midőn a német kvártélyokra széledne, — kellene hadakozni a magyaroknak; »*mert az téli hadakozást épen nem győzheti az német nemzet:* az magyarnak pedig csak jó gondviselése legyen ruházatjában és tartásában, — semmit sem gondol az téllel.«

Eme fő-hadtestből ki kellene vonni a Prorex mellé vezényelt századokat, melyekből kellene a helyőrségeknek is kitelni a várakban. A reguláris lovas és gyalog had pedig legjobban ezen alábbírt vármegyékből állíttathatnék ki: Bereg, Ugocsa, Zemplén, Ungh, Szepes, Árva, Sáros, Liptó, Túrócz, Nyitra, Pozsony, Bars, Gömör; Dunántúl pedig: Mosony, Vas és Soprony vármegyékből, »a többi vármegyék (szóval, leginkább a *tősgyökeres magyarság*) mezei-hadakra fordíttatván.«

Ebből áll fővonásaiban *Forgách* munkája, hogy melynek csakugyan nem — mint Császár Ferencz tévesen véli vala — maga Rákóczi: hanem az ő reguláris hadainak tábornoka, *Simon gróf* a szerzője, azt hiszszük, a föntebbiekkel eléggé bebizonyítottuk.

Részünkről a jelen dolgozatot tartjuk gr. Forgách legfigye-

[1]) Ezt tette *Forgách* 1706-ban *Dürrenkruttál, Zisserdorffal*, stb.

[2]) Ez volt az öreg *Bottyán* sikeres tacticája Dunántúl.

lemre méltóbb irodalmi művének; főként *katonai részei* annyira becsesek, hogy kívánatosnak tartanók a Császár által egykor használt, tudtunk szerint egyetlen létező eredeti példányt valahol felnyomozni, és abból a *Történelmi Tárban* egy *szakszerü*, a tudomány mai igényeinek megfelelő kiadást rendezni. Sőt, ha netalán eme régi nyomtatvány teljességgel föl nem találtathatnék többé: még akkor is czélszerűnek vélnők, legalább a Császárféle kiadványból — ennek nyilván tapasztalható editionális hibáit kijavítva — újra lenyomatni oly annyira szegény régi katonai irodalmunk e kiváló termékét; mivel amaz 1848-iki kiadás később elkoboztatván, fölötte *megritkult* és semmiképen nem kapható.

Hogy a fönt ismertetett munkát *Forgách* és pedig csakugyan 1710. elején írta, s úgy látszik névtelenül, »*De Ephoris*« vagy valami ilyes czím alatt akarta kiadni, és e végből annak kéziratát 1710. tavaszán *Kassára*, az ottani nemes ifjak convictusában tanúló fia *Zsigmond* és unokaöcscse gr. Quadagni Ádám praeceptorának Páter *Madocsányi András* jezsuita-tanárnak küldte meg: bizonyítja Madocsányinak Kassáról 1710. april 17-kén gr. Forgách Simonhoz Munkácsra írt, de valószinűen vagy *Berthóty Ferencz* kassai tábornok, vagy pedig *Bay László* munkácsi várparancsnok által felfogott levele, mely azután Rákóczi vagy Bercsényi egyéb irományai révén a kir. kamarai archivum lymbusába került s ma is ott van.

A mű kinyomatása ez idő tájtt Kassán különben könnyen eszközölhető lesz vala: mert hiszen a *Bártfa városi nyomdát* Bercsényi parancsára Kassára költöztették át és ekkor már a »*Mercurius Veridicus*« czímű kurucz hirlapot is itt nyomták, — azonban egyéb akadály volt. Ugyanis a munka a *kormányrendszer* reformját tárgyalván: az egyébként is csak kivételképen, a tanítás kedvéért, világi pap ruhában és az egri nagyprépost Petthes András cz. püspöknek, Rákóczi senatorának szigorú felügyelete alatt megtűrt kassai jezsuita-gyarmat óvatos tagja Madocsányi atya, irtózott a felelősségtől, az esetleg feltűnést kelthető s vizsgálat tárgyául szolgálható politico-katonai művet a maga szakállára sajtó alá adni. Forgáchhoz fordúlt tehát határozott utasításért:

»Excellentissime Domine Comes! Domine mihi gratiosissime! Cum optatissimo Paschali Alleluja precor animitus *post nubila Phoebum*, ac cum hoc uberrima e Coelo solatia. — Tÿpographia Bartphensis Cassoviam transfertur, ideoque commoditas erit *opusculum de Ephoris imprimendi*. Difficultas sola restabit, quam ego solvere mihi non possum. *Libellus hic tangit negotium moderni gubernij*, — vel certe si tali intentione etiam non ederetur in lucem, eo tamen trahetur. *Inquiretur ergo Author libelli, quaeretur ex Tÿpographo: a quo sit compositus? cujus sumptibus? cujus approbatione? quo correctore impressus?* Quid respondendum, Domine Excellentissime? *Si aliquo Jesuita mediante id factum patuerit: vae mihi! vae fratribus meis! qui omnes graviori tempestati objiciemur, quam unquam hactenus.* Excellentiae Vestrae alto judicio timorem meum candidissime aperio et demisse submitto. Nollem occasionem dare ullius offensae rerum Moderatoribus *etiam indirecte*, — ne in gravius discrimen conjiciam hanc exiguam companiam (csekélyszámú = 6 személyből álló, meghagyott jezsuita-tanártársait,) vel potius reliquias illius, quae in desperatis vigilijs hic remansit. Expectabo proinde Vestrae Excellentiae ulteriora mandata, ne negotium praecipitatum aliquot dolorosum non putaram mihi adferat. Cacterum, etc.

Cassoviae, 17. Aprilis 1710.«

Czím: »Excellentissimo Domino Comiti Domino *Simoni Forgács* de Gÿmes, etc. Dno mihi gratiosissimo. — *Munkács.*« [1])

Mint folyt tovább a kinyomatás ügye? nem tudjuk; de mint a Császár Ferencz által látott és használt régi nyomtatott — és pedig névtelenül kinyomtatott — példány mutatja: a kiadás mégis csak létrejött, s e szerint valószinűleg *Kassán*. Mert mind a tartalom, mind az idő, egyezése egyaránt bizonyítják, hogy Madocsányi András atyának gr. Forgách Simonhoz irott iménti levelében a föntebb ismertetett munkáról van szó.

De térjünk át Forgách egyéb munkáinak bemutatására.

Thaly Kálmán.

---

[1]) *Egykorú másolat*, vagy *eredeti*, az orsz. levéltárban.

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRÓNKÖVETELÉSE ÉS VELENCZE.

(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Mióta V. István és anjoui Károly gyermekei között a kettős házasság megköttetett, állandó részét képezte az Anjouk politikájának Magyarország egyesítése Nápolylyal. Róbert Károly elnyerte a magyar trónt, de bár az elsőszülöttség rendje szerint ő következett volna, kizáratott Nápoly örökségéből s így csak egy családból való volt a két ország királya, de nem egy személy. Nagy Lajos egy időre elfoglalta Nápolyt, de nem volt képes azt megtartani. A mit azonban e nagy uralkodók nem bírtak elérni, úgy látszék létrejön III. Károly nápolyi királynak Magyarország királyává választása által, a hol is II-iknak nevezteték.

Nem volt állam Európában, a melynek több oka lett volna Nagy Lajosra s érte családjára neheztelni, mint a velenczei köztársaságnak. Az ugyanis épen a halála előtti évben a turini békekötéssel föltette a koronát velenczeellenes politikájára, kényszerítvén Velenczét teljesen lemondani az évszázadok óta vitás és tényleg Magyarország és Velencze által megoszolva bírt Dalmácziáról, sőt még a Dalmáczia herczege czímről is, a melyet a doge viselt. De ennél még megalázóbbat is kívánt a turini béke. A köztársaság köteleztetett minden évben, Sz.-István király napján, hétezer aranyat fizetni a magyar királynak. Az igaz, hogy a békekötés szavai szerint ez váltság volt annak a fejében, hogy a magyarok lemondtak a jogról a velenczei öbölben — Pulmentoriotól Rimini-ig-Velenczén kivül más helylyel is kereskedhetni[1]), gya-

[1]) Monumenta Slavorum Meridionalium. IV. 124. — Hibás Daru azon állítása — l. Bolzenthal-féle német átdolgozás I. 275. — hogy ezen adó fizetése »nehány évre« szólott. Ő még nem ismerte a turini békekötést, valamint az egykorú magyar történetírók sem, ámbár még a múlt században közrebocsáttatott, s így a történetíróknak egymással ellenmondó, zavaros adataira volt utalva.

korlatilag azonban azért volt ez kikötve, hogy Velencze a magyar király adófizetője gyanánt tűnjék fel, mert különben a köztársaságon ennek az évi díjnak megfelelő tőkét minden fenakadás nélkül meg lehetett volna venni. Olyanok voltak a turini békekötés határozmányai, hogy kétségkívül nem volt ember Velenczében, a ki nem viseltetett volna érette gyűlölettel a magyar királyi ház iránt. Ha valamely európai fejedelem szenvedett volna hasonlót Magyarországtól, száz közűl kilenczvenkilencz esetben nem nézte volna a további következményeket s csak a boszú szavára hallgatva, örömmel fogadta volna Mária királynőnek a trónról leszorítását és helyére Károlynak emelését.

De Velencze máskép fogta föl a helyzetet. Nem kért tanácsot a boszútól, hanem azt tette megfontolás tárgyává, mi felel meg jobban érdekeinek, az-e ha Nagy Lajos leánya uralkodik, vagy pedig az, ha a magyar és a nápolyi korona egy főre kerül? A felelet nem lehetett más, mint az, hogy az utóbbi veszélyesebb reá, mert az az uralkodó, a kinek mind a dalmát, mind a nápolyi part kezében van, valósággal agyonszoríthatja Velenczét s tönkreteheti annak kereskedését.

Ezért nem is fogadta a köztársaság a legkisebb örömmel sem azt a hírt, hogy Mária királynő megfosztatott a magyar tróntól. De Károly trónralépte fölött sem volt sokáig oka bánkódnia. Károlynak csak rövid időre adatott örvendenie a Lajos királynak tett esküje megszegésével elfoglalt trónnak: még meg sem melegedett benne, már is létrehozta Erzsébet anyakirályné ellene az összeesküvést, a melynek áldozatul esett.

Ezzel vége volt a két korona egyesítésének. De Károly pártja még nem mondott le terve valósításáról s a kiskorú Lászlónak nevét írta zászlajára. Már-már odajutottak a viszonyok, hogy László pártja a könnyű szerrel elvesztett talajt hasonló könnyű szerrel hódíthatja vissza. Az ország közepén ugyanis nem találkozván a királynők kormányának helyreállítása semmi nehézséggel, azt képzelték, hogy a Dráván túl is — a hol a Károly, illetőleg most már Lászlópárt főfészke volt — elég lesz arra, ha a királynők személyesen beutazzák a vidéket s ezzel lelket öntenek ottani párthíveikbe. Csak ez kellett a boszúra vágyóknak. Lesből rajta ütöttek a királynők csekély kíséretén s Garay nádort, az uralkodó párt fejét, Forgách Balázst, Károly király gyilkosát levágták, a királynőket pedig egyelőre Novigrádban fogságra vetették, hogy azután onnét Nápolyba vitessenek Margit királynéhoz — engesztelő áldozatul férjeért.

Most ismét a legfenyegetőbben lépett előtérbe azon Velenczére veszedelmes kilátás, hogy Magyarország és Nápoly egy uralkodó alá kerűlnek De a köztársaság megmutatta, hogy tudja,

mit kívánnak érdekei, fölfegyverezte hajóit s elküldte azokat Novigrád alá, megmenteni Mária királynőt. Ezzel nemcsak meg volt gátolva Nápoly és Magyarországnak egyesülése, hanem biztos kilátásba helyezve az is, hogy Magyarország hosszabban tartó belháborúnak lesz színhelye, a mi arra nyújt kilátást, hogy jelentékenyen veszít abból a hatalomból, a mely azt Velenczére nézve veszedelmessé tette.

Arra azonban, hogy László pártja e belháború útján jelöltjét a trónra juttatni képes legyen ez idő szerint, mondhatni, semmi kilátás nem vala. A nápolyi királyság ugyanis belháború színhelye volt. VI. Orbán pápa, a kinek egykor oly nagy része volt abban, hogy durazzói Károly (II. Károly magyar király) foglalja el a nápolyi trónt, családi érdekeken összekoczczanván vele, kiátkozá s gyűlöletét fiára Lászlóra is átvitte. Nem akarta tehát ezt Nápoly királyául elismerni, hanem az egész országot, az apostoli székre visszaszállott hűbérűl az egyházi államba kívánta kebelezni. E terv megvalósításáról ugyan szó sem lehetett, mert nem volt Nápolyban párt, a mely támogatni hajlandó lett volna, a pápa saját ereje pedig elégtelen volt ily vállalat keresztülvitelére, de javára szolgált László ellenjelöltjének, Lajos anjoui herczegnek, a ki a pápa által szított ellenzéket az ország egy részének magához ragadására használta fel, gyarapodására Velenczének, az által, hogy Corfu szigete elszakadt Nápolytól s a köztársaságnak hódolt. Ilyenek levén Nápolyban a viszonyok, lehetetlen volt, hogy László kormánya számot tevő módon támogassa magyarországi párthíveit.

VI. Orbán halála javított ugyan valamelyest a gyermekkirály helyzetén, mert utóda IX. Bonifácz szakított politikájával s Lászlót legalább jóindulatú semlegességgel gyámolította. Ennek eredménye volt Lászlónak 1389. május 29-ikén történt megkoronáztatása.[1]) De ez nem tette véglegessé László túlsúlyát. Tovább egy évtizednél húzódott még a belháború, időnként anjoui Lajosnak volt előnyösebb a helyzete, a ki Nápolyt is elfoglalta. Csak 1400-ban, a mikor László visszanyerte fővárosát, volt az ő diadala véglegesnek mondható.

E másfél évtized alatt mennyi idő, mennyi alkalom lett volna arra, hogy a magyar állam hatalma újból megszilárdíttassék! A Károly vagyis László-párt, a mely Nápolyból igen természetesen majdnem semmi segélyt sem kapott, rég meghódolt volna, ha Mária férje Zsigmond király ismerte volna annak a titkát, mint kell magát a nemzettel megszerettetni. De ő olykép viselte magát, hogy inkább még azok is elpártoltak tőle, a kik eleinte hívei valá-

[1]) Raimo: Annales. Muratori i. m. XXIII. 224.

nak. Jellemző az, hogy Máriának 1395-ben gyermektelenül történt halála után igen elterjedt az a nézet, hogy Zsigmondnak immár elenyészett minden joga a magyar trónra s hogy az övénél indokoltabbak Hedvig lengyel királyné és nápolyi László igényei.

Zsigmond helyzetének meggyöngítéséhez hozzájárult a nikápolyi nagy kudarcz, az a perfid kegyetlenség, a melylyel László magyarországi kormányzóit: Laczfy Istvánt és Simontornyai Istvánt Kőrös-Udvarhelyre csalta s ott megölette, továbbá az, hogy Magyarország koronájával meg nem elégedve, idejének nagy részét külföldi koronák utáni vadászatra fordította, sőt ezen politikája érdekében a nemzet meghallgatása nélkül utódává kinevezte rokonát Józsa morvai őrgrófot.

Helyzetének meggyöngítéséhez igen hozzájárult az a körülmény is, hogy Zsigmond egész buzgalommal csatlakozott azon fejedelmekhez, a kik elhatározták, hogy véget vetnek azon szakadásnak, a mely a hívek nagy botránkozására, a katholikus egyházat már huzamos idő óta kettészakította. A franczia király, ennek véget vetendő, magára vállalta, hogy lemondatja az avignoni pápát, a két Luxembourg testvér — Venczel római császár és Zsigmond magyar király — ugyanerre vállalkozott a rómaival szemben. IX. Bonifácz azonban semmi kedvet sem érzett a lemondásra, megfordította tehát a dolog végét s odavitte, hogy Németországon egy tekintélyes párt föltámadt s Venczelt letevén, helyette Róbert pfalczi választó-fejedelmet emelte a királyi székre. Ugyanerre működött Magyarországban is, a hol — mint láttuk — a nélkül is annyi anyaga volt az elégületlenségnek. Kétségtelen, hogy IX. Bonifácznak igen jelentékeny része volt abban, hogy most azok is, a kik eddig Zsigmondnak legállandóbb hívei voltak, részint őszintén, részint szinleg az ellenzékhez csatlakoztak, a minek példájául elég legyen e helyt Kanizsay János esztergomi érsekre és a Garayakra hivatkoznunk. S ez általános ellenzékiség nemcsak elméletben vagy némán volt meg, hanem kifejezést nyert abban a rendkívüli tényben, hogy a magyar főurak Zsigmondot 1401 április 28-ikán maguk elé idézték, hibáit szemére hányták s végezetül a visegrádi várban fogságra vetették.

Annyira csak könnyű volt jutni, hogy Zsigmond elmellőztessék, de mi történjék ezután, kit emeljenek helyette trónra, e kérdésben nem volt könnyű megegyezni.

Voltak számosan, a kik Lengyelország erélyes királyát: Jagyel Ulászlót akarták a trónra emelni. Ezek, leginkább felföldiek, a junius 11-ikén Tapolcsányban tartott országgyűlés-félén ki is kiáltották királyul, pedig neki sem volt semmi közelebbi igénye a magyar trónra, csak özvegye lévén az 1399-ben magtalanúl elhalt Hedvignek. A lengyel király nem lett volna idegen

attól a gondolattól, hogy Nagy Lajos országait a maga keze alatt egyesítse, de sokkal kevesebbnek találta pártját, semhogy valami határozottabb lépést tehessen annak megkísérlésére.

Más külföldi fejedelem, a ki szintén föllépett trónkövetelőül, Vilmos osztrák herczeg volt, Hedvig egykori vőlegénye. E dolog sok tekintetben különös. Vilmos és nápolyi László egymással jó viszonyban álltak, épen ez idő tájban folyt köztük az alkudozás az előbbinek az utóbbi nővérével Jankával házasságra lépése iránt. Más tanúsága e viszonynak az, hogy Vilmos herczeg még Zsigmond király fogságra vetése előtt követeket küldött Velenczébe — a freisingeni püspököt, — a kinek megbízása volt felajánlani Vilmos közbenjárását a Velencze és Nápoly között fenforgó nehézségek (kétségkívül Corfú ügye értetik) kiegyenlítésére, mely ajánlat elől különben a köztársaság azon czímen, hogy nincs köztük semmi ok a viszályra, kitért. [1])

Hogy egyeztethető meg ezzel a jó viszonynyal az, hogy míg ország-világ tudta Lászlónak magyar trónkövetelőségét, Vilmos mégis föllépjen a magyar trón követelőjéül? Viszont mi az oka annak, hogy László Zsigmond egész fogsága alatt, magának Zsigmondnak tanusága szerint [2]), nem tett kisérletet a magyar trón megszerzése érdekében?

E kérdéseknek teljes tisztába hozatalát igen nehezíti az a körülmény, hogy ezen ügy íratai sem Bécsben, sem Nápolyban nem maradtak fenn. Azonban ha tekintetbe vesszük a László és Vilmos közti jó viszonyt, tekintetbe azt, hogy Vilmos föllépése idején László semmi lépést nem tőn, viszont László föllépése után Vilmos teljesen visszavonúlt, azon meggyőződésre kell jönnünk, hogy Vilmos, bár a maga nevében működött, nem a maga, hanem László ügyében járt el.

Ennek okát pedig nem kereshetjük egyébben, mint abban, hogy László attól tartván, hogy Velencze ugyanoly eljárást tanúsít az ő föllépése ellenében, mint egykor Mária elfogása irányában, ezen a kerülő uton kívánta ügyét előkészíteni.

Arra valóban volt is ok, hogy Velencze hatalma iránt nagy véleménynyel legyen. Ennek népe a turini béke után a legerélyesebben hozzálátott a háborúban szenvedett csorbák kiköszörüléséhez. Chioggia nehány év alatt fölépült, a kereskedelem kiheverte a szenvedett károkat. Nemzetközi helyzete pedig oly szerencsés változáson ment keresztül, mintha a végzet minden hatalma összeesküdt volna érdekében. Eddigi sorainkban előadtuk, hogy a két leghatalmasabb szomszéd állam, Magyarország és Nápoly,

[1]) Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 428.

[2]) Pray: Annales II. 203.

azóta folytonos belviszályok által gyöngíttettek, a százéves háborút sikerrel kiállott genuai köztársaságban szintén óriási mérvet öltöttek a belső zavarok, úgy hogy rövid időn kénytelen lőn magát Franciaország védelme alá vetni. A Nagy Lajos vezette szövetség másik olasz tagjának: Carrara Ferencz paduai úrnak még rosszabbra fordúlt dolga. Verona urának ellene izgatása ugyan nem mutatkozott sikeresnek, mert a Milanóval szövetkezett Padua oly győzelmet aratott fölötte, hogy a Scala család veronai állama e harcznak áldozatúl esett. De a Carrara család nem örvendhetett soká e diadalnak. Milano magához ragadta az egész Veronát, a következő évben (1388) pedig Velenczével lépett szövetségre a paduai állam fölosztása érdekében. A vállalat sikerült, a Carrarák földönfutókká lettek s Velenczének meg volt az az elégtétele, hogy félországukat magához csatolhatta. És hogy a szövetség tagjai közűl egy se beszélhessen szerencséről, az aquilejai patriarchaságban is támadtak zavarok, a melyek Velenczének alkalmat szolgáltattak a beavatkozásra. Volt ezen felűl Velenczének még egy új positiója. Megszerezte Durazzót s e pontból megvetette lábát Albánia éjszaki részén, a mi ismét igen erősitette helyzetét az ádriai tenger medenczéjére általában, Dalmácziával szemben különösen.

Alkalmasint abban bíztak László és Vilmos, hogy a köztársaság, ha Nápolynak Magyarországgal való egyesűlése nem tűzetik ki a zászlóra, kész lesz Zsigmond ellenében állást foglalni, a mikor azután, ha László fel is lép nyiltan, nem lesz mód a visszavonulásban. Erre számítva jelentek meg Velenczében Vilmos követei a freisingeni püspök és valami de Valse nevű úr, a kik egyenesen kikérték a köztársaság támogatását és tanácsát arra az esetre, ha megbízójuk meg akarna valamit kisérleni Magyarország elnyerése érdekében.

Mikor történt meg ez az előadás, nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogy a köztársaság tanácsa junius 27-dikén állapította meg az arra szóló választ, a mikor már Zsigmond király és a fő urak között — miután ezek nem találtak alkalmas egyént Magyarország királyságára — már a megegyezéshez közeledtek a viszonyok.[1]) Így állván a dolgok, Velencze legjobbnak látta várakozó helyzetben maradni, kijelentvén egyébiránt, hogy a herczeget a köztársaság legkedvesebb, sőt egyetlen barátja gyanánt szereti, szeretni törekedik s bármikor emelkedik is föl, annak csak úgy

[1]) Eddigelé csak az volt ismeretes, hogy Zsigmond augusztus végén szabadult ki, azon alkuvás, a melyre e helyt czélzás van, talán azonos azzal, a mely a királynak Visegrádból Siklósba való átvitelét eredményezé.

örvend, mintha magát a köztársaságot érte volna a fölemelkedés.[1])

Vilmos nem nagy erővel és nem sok kilátással beütött ugyan az országba, de a nép nem csoportosúlt körülötte — még az osztrák-német tartományokkal határos vidék sem — a miért is jónak látta Zsigmondnak az urakkal való megegyezése s ennek következtében augusztus végén a fogságból kibocsáttatása után az országból kivonúlni.

Vilmos szereplésének csekély eredményéből azt a meggyőződést meríthette László, hogy ha ily álarcz alatt való föllépés hoz is némi hasznot az által létre, hogy az idegeneknek kevésbbé szembetűnő, sokkal nagyobb az abból támadó kár, hogy nincs a nemzetre hatása. Ezzel lehet csakis azt a különösnek látszó körülményt megmagyarázni, hogy László, a ki Zsigmond fogsága alatt nem mozdúlt,[2]) annak szabadon bocsátása és alattvalóival kiegyezése után egész buzgalommal a magyar trónra való igényének érvényesítésére vetette magát. Pártja, a mely hosszú idő óta csak rejtőzve élt, a Nápolyból jövő támogatás behatása alatt új életre ébredt s az 1401—1402-iki télen nagy buzgalommal működött a László érdekében való izgatás terén.

De László annyira meg volt győződve a Velenczével való megegyezés szükségéről — azt tartotta, hogy ennek ellenére még a tengeren sem kelhet át — hogy mindjárt a tél elején felkereste követség útján Velenczét. Innét kezdve egész addig az időig, a mikor Dalmácziának kezén volt részét a köztársaságnak eladta, magyarországi trónkövetelésének és egyáltalában egész politikájának kiváló részét képezte a velenczei köztársasággal való viszony.

Történetünknek ez a része, a melyre a velenczei levéltárban (az egykori köztársasági levéltárban) annyi becses anyag van felhalmozva, még eddig igen csekély mértékig ismeretes, mert az erre vonatkozó anyag csak is igen kis mértékben használtatott fel Horváth Mihály és Wenzel Gusztáv tudósaink által a mondott levéltárnak Bécsben volta idejében.[3])

---

[1]) Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 431.

[2]) Előbbi lépésének nincs nyoma 1401. november végén vagy december elején Velenczébe ért követségénél. A nápolyi levéltárban csak 1403-ban kezdődnek a betörése útját egyengető iratok. V. ö. Óváry Lipót »Nápolyi anjoukori kutatások« czímű értekezését. Századok, 1879. 207. s a kk.

[3]) Az első nagy történelmi munkájában, az utóbbi által »Története azon hétezer arany évi adónak, a melylyel a velenczei köztársaság a turini béke értelmében Magyarországnak tartozott« czímű értekezésében az Akadémiai Értesítő 1847-ik évfolyamában.

Ezért is igen jó szolgálatot tett történelmi irodalmunk érdekében a zágrábi »délszláv tudományos akadémia«, a mely különben is azt a dícséretes elvet követi publicatióiban, hogy nem a horvát-tótországi helyi érdekű dolgokra, hanem az egész magyar államot érdeklőkre fekteti a fősúlyt, hogy az ő »Monumenta Slavorum Meridionalium« című gyüjteményében, a melyben rendre közli a velenczei köztársaság levéltárában Magyarországra vonatkozó adatokat, (azon a czímen, hogy azok Horvátországra is vonatkoznak), ezeknek az aktáknak is helyet adott.

Nem szándékunk ezúttal a délszláv akadémia kiadásának rendszerével foglalkozni. Csak sajnálatunkat kell kifejezni, hogy a latin és olasz nyelven készült s Horvátországot csak közvetve érdeklő okíratok horvát fejezetekkel vannak ellátva, a mi, valamint a hónapok nemzetközi nevei helyett azok horvát népies neveinek használata s a horvát mutatók alkalmazása nem kevéssé nehezíti meg a kutatást.

A mi egyéb észrevételeinket illeti, azokat most elmellőzzük, mert e soroknak nem ez képezi feladatát, hanem az: összeállítani egy képben azon adatokat, a melyek a czímben jelzett tárgyra vonatkoznak.

Szalay József.

KÜLÖNFÉLÉK.

GALLO CAESÁR KÖVETSÉGE ALI BUDAI PASÁNÁL 1605-IK ÉVBEN.

Történetileg köztudomásúak azon indokok, melyek Rudolf császárt 1605-ik évben arra indították, hogy daczára az ez évi szerencsétlen hadjáratnak, Bochkay István fejedelem és pártfelei méltányos követeléseinek mentől kevesebbet engedjen; mi által az elégedetlenség még inkább terjed vala egyrészt, más részt azonban Mátyás főherczegnek a dynastia érdekében czélzott törekvéseit veszélyezteték. Látván a fényes porta Rudolf császár gyámoltalan lassúságát s hajthatatlan makacsságát a magyar nemzet kibékéltetése ügyében, ez arra sarkalta a fényes kaput, hogy Bochkay István személye által az ország függőségét saját protectiója alatt mennél nagyobbá tegye, s így czéljait Austria ellen annál könyebben megvalósíthassa. Főindoka azonban annak, hogy Rudolf császár a békekötést Bochkayval és pártfeleivel halasztgatta, leginkább az volt, mert az udvarnál e fölkelésben csak a protestánsok lázongását vélték felismerni; s hogy a fényes kapu által a múlt évben a békekötés iránt tett kezdeményező lépésekben azon jogos reményt ápolhatták Rudolf császár tanácsosai: hogy a fényes kapu a béke iránti hajlamainak fentartása mellett, reá lesz bírható, hogy a szultán a békét Bochkay és a magyarok mellőzésével is megkösse Rudolf császárral, s ezek után könnyű szerrel bánhat el Bochkayval és a protestánsokkal.

Midőn azonban 1605-ik évi november 11-én Bochkay István athnaméja mellett Budán a nagy vezértől a fejedelmi jelvényeket is átvette, Rudolf császár tanácsosainak únszolására oly actióra határozta el magát, melynek gyors kivitelétől függött az eredmény; s abban összpontosúlt, hogy Ali budai pasa utján a szultánt a békekötésre reá bírhassák.

Alig távozott tehát Bochkay István Budáról a Korponára összegyűlt rendek közé, hogy ott a Mátyás főherczeg utján, a béke-

kötésre vonatkozó válaszát Rudolf császárnak meghallgassák; ugyan akkor Althán Adolf tábornok s alsó-austriai főkapitány, Malosch János és Erneszt, amaz komáromi kapitány és Gallo Caesar császári tanácsos Rudolf császár részéről megbízattak, hogy Ali budai pasával a békealkudozásokat megkezdjék.

Gallo Caesar gyorsan és titokban járt el s társai nevében is Budára sietett, még menedék levelét sem várva be, Ali budai pasának bemutatván a maga és társai megbízó levelét, az alkudozásokat megkezdette.

Ezen alkudozás lefolyásáról a történelemnek csak Sepsi Laczkó Máthé, Lorándffy Mihály udvari concionatorának krónikájából van tudomása.[1] Laczkó Máthé Gallo Caesárnak szóváltását Ali budai pasával, a mint ezt maga a krónikás mondja: a passának törökül szerkesztett íratából fordította latinra. Ezen latin szövegre hivatkozik Horváth Mihály is,[2] minthogy ezenkívül erre vonatkozó más feljegyzések mostanig ismeretlenek voltak.

A gróf Forgáchok alsó-kemenczei levéltára a múlt évben a muzeumi könyvtárnak átadatván, az oklevelek rendezése alkalmával napfényre kerűlt egy magyar szövegű okirat a következő czímmel: »Caesar Galnak az Római Chaszar ő Feölséghe keovetének, az Budaÿ Passával való tractálásának az massa.«

Ezen íratnak nyelvezete, írásmódja, papírja arra mutat, hogy az Gallo Caesar követségével egykorú, s legalább is nem fiatalabb Sepsi Laczkó Máthé krónikájánál, s valószínű, hogy ezen magyar szöveg ugyanazon török íratból fordíttatott magyarra, a melyről azt Sepsi Laczkó Máthé latinra átírta.

Ezen magyar szöveg, bárha lényegére és tartalmára nézve Laczkó Máthé latin fordításával általában megegyez, az egyes pontokban mégis vannak lényeges eltérések, melyek más értelmet adnak a magyar, mást a latin szövegnek, némely pontban a magyar, némelyekben a latin írat tartalmaz többet. Igy a többi között az eltérések szembe ötlők a következőkben: az első pontban a magyarból ezen szótól »et internuncium misimus« egész végig hiányzik, a harmadik pontban, a latin szövegben a florenczi herczeg, a magyarban a franczia király említtetik, a negyedik pontban a magyarban több a szöveg mint a latinban. Az ötödik pont tartalmát Laczkó Máthé krónikája Galló Caesar szájába adja; a magyarban pedig, a mint a tartalom természete is magával hozza, Memhet tihaja által mondatik el; a szöveg mind a két íratban

---

[1] Kiadta gróf Mikó Imre: »Erdélyi történelmi adatok« 3-dik kötetében.

[2] Horváth Mihály: Magyarország történelme, V. köt. 29-ik lap

eltérő; nem egyez még a hetedik és tizenegyedik pont. A tizenharmadik, tizennegyedik, tizenötödik és tizenhatodik pont a magyarban sokkal rövidebb szöveggel van írva, mint a latinban.

Az érdekes irat teljes tartalma az írásmód tekintetbe vétele nélkül a következő:

Caesar Gálnak az római császár ő fölsége követének az budai pasával való tractálásának az mássa.

Az fő commissarius úr azt írta, hogy mi az magyar urakkal és az fölséges Bochkay királylyal az békesség dolgát immár épen véghez vittük és Illésházyt minekünk zálogúl adták, kit császárhoz Prágába küldöttünk, ebből tiszta igazságot értenek és izentünk, maradott csak hátra az véletek való végezés.

Az pasa ilyen választ adott erre: az fölséges Bochkay királyt, az egész magyar urakat és minden birodalmakat az hatalmas török császár kezébe, oltalmába és nagy gondviselése alá vötte és erős hitivel azt meg is pöcsétlette; azért eféle ti szótokból és mondástokból a véletek való békesség véghöz nem megyen, mig Bochkay királytól ő fölségétől pöcsétes és bizonyos levél és az mellett az tanács urak közül valamelyik nem lészen jelen, mert azokkal egy értelemből akarunk járni. Ezt hallván sok szókat szóllanak és sokféle színes szókat is mondanak, kire csak az előbbi megmondott szó szerint lett választjok.

Az német: Monda ismét, hogy ők igen készen vannak pápától, franczia királytól, az imperiumtól nagy sok segítségek, kincsekkel egyetemben immár ide szolgáltattanak és az Esztergom várának is megvételén az római pápa fölötte megbúsúlt. Az lengyel király is immár velünk tartja, az dániai király öcscse is elérkezett immár, azért ha meg nem békéllesz lássad, sok vérontásnak kell lenni és az szegénységnek meg kell romlani. Mindazáltal az császárnak akaratja vagyon az békességre mi általunk.

Az pasa: Az mi hatalmas győzhetetlen császárunk senkitől sem kincset, sem segítséget nem kíván, sőt inkább egyebeknek is segít. Ennyi ideje már hogy véletek hadakozunk, mikor még az magyar nemzetséggel egyesek voltatok, hátra elöttetek nem állottunk, és egy Esztergomot hogy megvövétek, két renden harmincz ezer ember vesze el alatta, minekünk penig az nagy isten csak igen könnyen és kevés vérrel ismég vissza adta, ezután is irgalmas az isten; hogy az lengyel király megegyesült veletek, az mindenkor mi kezünk alatt vagyon, sőt most is tíz ezer kozákkal megsegített volt benneteket, akép országát tüzzel fegyverrel porrá hamuvá tötték miatta, ha efélét többet keres, többre is talál.

Memhet Tihaja igy szólla: Annak elötte az hit dolgából Kassán háborúság történt volt az szent egyháznak elvételéért, de ez a dolog lecsendesedett volt, hanem annak utána az németek, az magyar urakat mind le akarták vágni, kit eszekben vévén az urak, az hatalmas győz-

hetetlen császárnak tudtára adták és Bochkay királylyal együtt óltalmat kértek az hatalmas császártól.

Az pasa: Az magyar urak micsoda gonoszt láttanak az mi hatalmas császárunktól, kiért arczájokat fordítván ismég tihozzátok állattak volna, avagy titőletek mi okon való félelemért adnák oda magokat, ha pedigh az erdélyiekről szóllanál, Zsigmond erővel hajtotta oda tihozzátok őket, de az is az mi hatalmas császárunknak és Bochkay királynak jó szerencséjére csett, mostan az hatalmas császár minden végházait én reám bizta, kikben húsz ezer válogatott vitéznél többet hagyott kezem alatt, megparancsolván én nekem erőssen, hogy valamikor az felséges Bochkay király, én nekem parancsol, mindjárást melléje menjek, az hova parancsolja. Im most is ötezer tatár és kétezer janesár érkezett, kit az vezér küldött, Kassa felé és új hadunk ment föl.

Az német: Bochkay királylyal békességünk ilyen formán vagyon. Erdélyországot az római császár neki adta és ezzel megelégedett; az több magyar urak penig az ő régi állapotjukban és helyekben maradtak meg, az koronát, kit ti adtatok Bochkaynak, azt is az mi császárunknak küldötte és szintén mint annak előtte az mi császárunk szolgája lett.

Az pasa felele: Az hatalmas győzhetetlen császárnak, akár az nagyságos fővezér pasának, az felséges Bochkay királynak egyszer adott hitét, kötését és megmondott szavát semmiképen meg nem töri az hatalmas császár, söt kérését sem pénzből, sem népből való segitségét meg nem vonsza és kedvét nem szegi: hogy lehetne azért az egy pusztúlt, elégett Erdélylyel megelégedett volna és ilyen szép országot és földet minden ok nélkül így kezéből kibocsátott volna és ti kezetekben adta volna mind magát, mind országát, hanemha azért, hogy ezelőtt mind hitekben, törvényökben, szabadságokban, hazájokban megrontottátok őket.

Az német: Ez magyar nemzet állhatatlan és tökéletlen, és valamint az ő választott királyokkal és fejedelmökkel cselekődtek, meglátja Nagyságod, hogy ti veletek is szintén úgy cselekesznek; azért kérjük Nagyságodat, hagyja ki őket az frigyből Nagyságod, valamit Nagyságod mi tőlünk tud kivánni, meg adjuk, csak Nagyságod megbékéljék velünk. Térdekre, kezekre esvén úgy kértek és könyörgöttenek: csak Nagyságtokkal mi megbékélhessünk, valamit ők mi ellenünk cselekődtenek, meglátja azt Nagyságod, hogy adóssa nem maradunk vele és kezekben nem marad, úgy bosszút állunk rajtok érette, mert soha mind az két felől, az igyenesség közöttünk helyén nem állhat, és az zűrzavar le nem csendesedik, míg ezek úgy maradnak (ugymond) az magyarok mi közöttünk.

Az pasa ilyen választ tött: Az mi esküvésünk és az győzhetetlen császár hiti az, valamig ezek tőlünk el nem szakadnak és nekünk nem vétnek, addig minekünk az ő nekik való ártalomra szándékunk nem lehet. Embernek ez világon hiténél semmi drágább és kedvesebb marhája nincsen, azokat minden hitökből és javakból ti vöttétek erővel. Az

mi hatalmas győzhetetlen császárunk alatt hetvenkétféle nemzetségek vannak, azoknak egyikét is hitökben meg nem háborítja, mi ő nekik semmit sem vétettünk, hogy ha ők minekünk véteni kezdenek, az igaz istentől méltó jutalmát találják.

Az német: Meghigyje Nagyságod, hogy Bochkay régen az mi császárunk hűsége alatt vagyon, mert mi helyet az magyarok kezében való végvárakat tőlük kértétek, hogy nektek megadják, halogatták, hogy azokról köztetek törvény és végezés legyen: ne csodáljátok azért, mert nincs szándékukban is, hogy azokat nektek megadják; Ujvár dolgából is megösmerítek, hogy hamisak ti nektek az magyarok és megcsaltak titeket, hogy megadták nekik, most is mi kezünkben vagyon és az ő hitlevelüket tinektek megmutathatjuk. Lévával is úgy csaltak meg tiktöket, kivántátok azt is magyaroktól, hogy az régi végházakat, kik az előtt az ti kezetekben voltak, az magyarok ismét megadták volna ti nektek, kit ők, higyjétek, semmiképen meg nem mívelnek, de mi azokat mind megadjuk ti nektek, csak hogy békéljetek meg mivelünk. — Az mellett nagy sokszor kezünket, lábunkat megcsókolgatván, kértenek erre bennünket, mondván, hogy immár Homonnay Bálint, Bosnyák Tamás az mi császárunk szolgálatján állottak.

Az pasa felel: Mi szükség volna azokat az várakat ti tőletek kérni vagy várni, ha jól tudjátok, hogy nincsenek azok az várak az ti birtokotokban, hanem az hatalmas császár óltalma alatt, Bochkay királynak ő fölségének kezében vannak, azokért az várakért az hatalmas császár hitiből ki nem áll. Azt is mondjátok, hogy Homonnay Bálint és Bosnyák Tamás az ti császártok szolgálatjára állottak, ha az igaz volna, azokon is rajta volna az császár szablyája, de nem igaz, mert azok éjjel nappal egyenlő szolgálattal vannak mi velünk, és ezek ti nektek orczátokra vissza térnek.

Ezek után ilyen útra indult az német, meg is kinálának vele, hogy minden végházakat, kik az előtt török kezénél voltak, mind kézhöz adják és hogy az német császár fiává fogadja az mi hatalmas császárunkat s ebben való pénzt elsőbben küldött neki kétszázezer forintot; mely most nekünk vagyon Komáromban, ha azt keveslitek, háromszázezer forintot ad, az fő vezérnek, és az több vezéreknek mind megadjuk azt, valamit azelőtt adtunk; kérünk azért hütötökért, istenötökért, lelkötökért és idvességtökért, békéljetek meg mi velünk, álljatok el az magyarok mellől és az ti kereskedéstök és az mi kereskedésünk szabadon járharsanak egymás között és az mint az fia az atyjával, az ti császártok és az mi császárunk olyan szeretettel és böcsülettel éljenek egymással és egymás között örökre való frigyet és békességet szörözzenek.

Az pasa: A mi hatalmas császárunknak, vagy vagyon hada, vagy nincsen, mindenkor vagyon fizetett népe, öt vagy hatszázezer népe. Azért az mi egyszer adott hitünkből, és esküvésinkből meg nem térünk és egyéb válaszotok nem lehet; hanem ha akaratotok vagyon az békes-

séghez, Bochkay királyhoz ő felségéhez menjetek, csak ő felsége akaratja legyen, mi is veletek lassan lassan megalkuszunk.

Tehát úgymond: engedd meg, hogy küldhessünk az vezér pasához követet.

De azt sem engedém meg nekik ő fölsége hire és akaratja nélkül.

MAJLÁTH BÉLA.

SUPRUTUS PROVINCIA VAGY MEGYE TOVÁBBI NYOMOZÁSA.

A *Váradi Regestrumból* közlött *Mutatványaimban*, e Regestrum 1-sö szakaszában előfordúló *Suprutus* provinciát a mai *Sopron* megyével azonositottam s azon nézetemet vitattam, hogy e provincia neve alatt a mai Sopron megyét kell értenünk.

Azonban tovább gondolkozva e kérdéses megye ubicatiója felett és jobban megfigyelve az arra vonatkozó adatokat és földrajzi nyomokat, felhozott nézetemben ingadozni kezdettem, és behatóbban nyomozván ezen eltünt megyét, azon meggyőződésre jöttem, hogy azt más vidéken kell keresnünk. Ide vonatkozólag Pauler Gyula t. irónk is megjegyzi *Megye? Várispánság?* czimü értekezésében, hogy nem teljesen meggyőző okokkal magyarázom *Suprutust* Sopronra. [1])

De e kérdés körüli bővebb tájékozás végett lássuk: mi indított engemet arra, hogy *Suprutust* Sopronra magyarázzam és mi látszik tulajdonképen ezen magyarázat mellett szólani, hogy valamennyire indokoljam e nyomozásban követett eljárásomat és kimutassam: mily óvatosan kell az ily régi földirati kérdések nyomozásában eljárnunk.

Suprutus nevü provincia vagy megye, mely eddigelé más okleveleinkben nem fordúl elő, egyedül csak Regestrumunk 1-sö szakaszában van emlitve, előttünk egészen ismeretlen lévén, igen természetes, hogy ezen ismeretlen megye nyomozásában csak tapogatózhattunk s azt Sopron megyével véltük azonosithatni nemcsak azért, mivel a *Suprutus* nevezet leginkább látszik megközelíteni Sopront, hanem a következő adatok s azokból vont következtetések folytán is, melyek e vélekedésünket igazolni látszottak. És pedig:

a) Fejér is közölvén Bél után Regestrumunk ezen szakaszát, abban ő a szerinte hibásan olvasott *Suprutus*-t *Suprunus*-ra javította. [2]) S e javított vagy változtatott nevezet alatt már csakugyan

---

[1]) Századok. 1882. III. füz. 215. l.

[2]) Fejér *Cod. Dipl.* VII., I. 199. l.

Sopront véltük rejleni; minthogy Sopron okleveleinkben *Suprunium* és *Suprunius* alakban is említtetik.

b) De leginkább megerősített e nézetben Regestrumunk 1-sö szakaszában említett *Majád* comes maradékainak egy 1300-ban kelt osztálylevele, mely sopronmegyei birtokokról szólván, nézetünk vitatásához igen fontosnak látszó érvet szolgáltatott. Ugyanis Regestrumunk említett szakasza szerint *Majád* comes és az ő nemzetsége 1219-ben *Suprutus* vagy Fejér javítása szerint *Suprunus* megyében lakott s ott volt birtokos és onnét küldötte Márton királyi prisztaldot Fiád nevü udvarbirájával és Urkund növendékpappal Váradra a közte és Miklós unokája és Dénes comes fiai között végbement osztályt a káptalannak bejelenteni. Az előbb említett 1300-iki osztálylevél pedig azt mondja, hogy Majádi László és János nemesek, Miklós bánnak fiai (Magister Ladislaus, et Magister Johannes Comites, filii Nicolai Bani de Mayad) megosztozkodván egymás között, ezen osztályban László comesnek a következő birtokok jutottak u. m. *Majád*, két *Zaszlup, Szent-György*, és *Medgyes*. [1]) Ezek közül a két utolsó, t. i. *Szent-György* és *Megyes*, ma is virágzó helység Sopron megyében: *Zaszlop* nevü falu vagy puszta ugyan ma ott nincs, de igen lehető, hogy ezen hibásan irt vagy olvasott helynévben *Noszlop* vagy *Oszlop* rejlik, melyek közül az első ma is virágzó helység Sopron megyében, a másik pedig puszta vagy major; csak *Majád* helységnek nincs itt semmi nyoma.

Hogy pedig ezek az itt megnevezett helyek csakugyan Sopron megyében feküdtek s a felhozott osztálylevél ezekre, mint sopronmegyei helyekre vonatkozik, azt eléggé igazolja ezen osztálylevél kezdete és kelte. Ugyanis ezen osztálylevél így kezdődik: Nos frater Petrus, preceptor domus Hospitalis Sancti Johannis Jerosolimitani de *Suprunio* et Dominus Gregorius Plebanus *eiusdem loci* damus pro memoria etc. és így végződik: Actum in *Suprunio*.«

De ezen osztálynak vagyis ezen osztályban megnevezett helyeknek soprenmegyei voltát még világosabban igazolja az osztálylevél tartalma, mely a többi között azt mondja: hogy Majádi János, Lászlónak testvére igéri, hogy ha azon birtokok ellen valami követelés vagy pör indittatnék, vagy azokat valami adósság terhelné akár azokból a győri püspök részére járó tizedtartozás fejében, akár az ezen osztály által a sopronyi polgároknak vagy sopronmegyei nemeseknek okozandott kár megtérítésére, azokért ő készségesen és teljesen eleget fog tenni. [2])

---

[1]) U. o. VII., III. 120. l.

[2]) . . . et de omnibus liberare debitis, tam de decimis venerabilis

Ezek tehát azt látszanak mutatni, hogy a *Suprutus* provincia alatt — hol Regestrumunk bejegyzése szerint Majád comes és az ő nemzetsége 1219-ben lakott s a honnét a királyi prisztaldot udvarbírájával a váradi káptalanhoz küldötte — Sopron megyét kell, vagy lehet érteni, hol a felhozott osztálylevél szerint Majád comes maradékai 1300-ban osztoztak az ottani birtokok felett.

Azonban még sem úgy van és *Suprutus* provinciát nem Sopron megyében, hanem egészen más vidéken kell keresnünk, amint azt alább mindjárt látni fogjuk. S ezeket csak azért tartám itt szükségesnek röviden megérinteni, hogy indokoljam nyomozásomban követett eljárásomat s valamennyire kimentsem és megigazítsam abból származott tévedésemet és kimutassam, hogy mily óvatosan kell eljárni az ily régi földirati kérdések nyomozásában, mert a helynevek látszólagos hasonlatossága a kellő óvatosság nélkül könnyen tévedésbe viszi a nyomozót.

Ujabb nyomozásunk szerint *Suprutus* provincia nem Sopron megyében, hanem Külső-Szolnok vidékén feküdt és terült el, magában foglalva a mai Kővár vidékét és talán Szatmár megyének is egy kis részét, amint azt a következő földirati adatok- és nyomozásokból kimutathatni véljük.

1. Ott van Közép-Szolnokban, az érmelléki járásban, *Szopor*: *Alsó-* és *Felső-Szopor* nevű két helység, melyek okleveleinkben *Supur* alakban említtetnek, melyeknek román neve ma is *Szupuru*, a mi valamennyire megközelítvén a kérdéses megye *Suprutus* vagy rövidítve *Suprutus* nevét, azzal vonatkozásba hozható, s úgy látszik, mintha e két helység neve a megye régi nevéből alakúlt és maradt volna fenn és valamennyire jelentené és jelezné, hogy hogyan neveztetett egykor és hol feküdt legyen a kérdéses provincia. Eszerint a *Suprutus* vagy rövidítve *Suprutus* nevezet *Szopor-*, *Szoport-* vagy *Szoportos*-nak volna olvasható. De mit jelent és honnét származott a *Suprutus* vagy *Szoportos* nevezet, nem igen lehet kinyomozni s ezzel is úgy vagyunk, mint több más helyneveinkkel, melyeket nem tudunk etymologizálni. Különben is az említett két helység neve más felvilágosítás nélkül még igen gyenge tájékozásúl szolgál annak kimutatására, hogy hol feküdt legyen a kérdéses provincia.

2. De provinciánk itteni nyomozására biztosabb tájékozásúl szolgál azon körülmény, hogy Regestrumunk felhozott szakaszában említett *Majád* és *Somfalva* nevű falvak ott vannak ma is Közép-Szolnokban, a hadadi járásban.

---

in Christo Patris Domini Th. episcopi Jaurienensis, quam de dampnis civibus de *Supronio* et nobilibus *eiusdem Comitatus* irrogatis, fideliter ac finaliter emendabit.

Mojád Regestrumunkban említett *Mojád* vagy *Majád* comesnek s az ő nemzetségének volt a birtoka s lakhelye, mely e nemzetség nevét s emlékezetét ma is fentartja. E helyet Lenk csak pusztának — praedium-nak — nevezi[1]), a *Magyar Korona Országainak Helységnévtára* ellenben falunak mondja[2]).

Somfalva (villa Shama) Regestrumunkban említett királyi prisz-taldnak birtoka vagy lakhelye. A *villa Shama* magyarúl *Sama-* vagy *Somafalva*, ma rövidítve *Somfalva*.

Ide vonatkozólag azonban meg kell említenem, hogy én *Mutatvá-nyaim*-ban Bód Péterre támaszkodva, azt állítám, hogy *Sama* = *Soma* kizárólag csak Sámuelt jelent és helytelenitém Szótár-íróinknak azon magyarázatát: miszerint az alatt egyedül és kizárólag csak Kornélt lehet érteni és szerintök csak újabb időben és hibásan kezdék némelyek azt Sámuelre is alkalmazni. Ezen állításomat most oda kell módosíta-nom, hogy a *Soma* alatt *Kornél* is értetik, amint ezt mutatja az épen itt tárgyalt közép-szolnoki *Somfalva* is, mely románúl *Kornia*, *Kornyé*-nek neveztetik, a mi csakugyan a latin *Cornutum*-ból származó *Kornélre* vihető vissza, amennyiben a latin *Cornutum* magyarúl *somot* jelent. Azon-ban tovább is fentartjuk azon állításunkat, hogy *Sama* = *Soma* nem-csak Kornélt, hanem *Sámuelt* is jelent s az ezen jelentésben nemcsak újabb időben, hanem régebben is használtatott; mert ott van Sárosban, a héthársi járásban, *Som* nevü falu, mely tótúl *Samó*-nak neveztetik[3]), a mi pedig nem Kornelt, hanem Sámuelt jelent.

De ezen eltérés után tárgyunkhoz visszatérve, ott vannak Közép-Szolnokban és pedig azon a vidéken, a hol *Alsó-* és *Felső-Szopor* esik, *Mojád* és *Somfalva* nevü helységek, melyek Regestrumunk szerint *Supru-tus* provinciabéli *Majad* comes és Márton királyi prisztald birtokai vagy lakhelyei valának: ezen itt említett helyek figyelemre méltó tájékozásúl szolgálnak annak kinyomozására, hogy hol feküdt a kérdéses provincia.

3. Annak kimutatására, hogy a kérdéses provincia csakugyan Közép-Szolnok vidéken feküdt, legfontosabb adatot és felvilágositást szolgáltat Szikszai Lajos zilahi ügyvéd barátom tudósítása, mely szerint a *Majády* nemzetség, melynek egyik öse 1219-ben Regestrumunk szerint *Suprutus* provinciában lakott, Közép-Szolnokban századokon által virág-zott és szerepelt, hol a Kraszna folyó jobb- és balpartján nagy kiterje-désü birtokai voltak, melyekhez tartoztak *Felső-* és *Alsó-Szopor*, *Kegye*, *Kis-* és *Nagy-Derzsida*, *Mojad*, *Sarmaság*, *Kövesd*, *Hídvég*, *Lompert*, *Ilosva*, *Hosszu-Mező*, *Ökörito* nevü falvak és több más birtokok vagy birtokrészek, melyeket most vásár vagy házasság folytán a gróf és báró Kemény,

---

[1]) *Siebenbürgens geograph. topograph. statist. Lexikon.* Wien. 1839. III. 109. l.

[2]) 861. l.

[3]) *Magyarország Geographiai Szótára.* Pest. 1851. IV. 35. l.

Gencsy és kövesdi Boér családok örökösei bírnak.[1]) A *Majády* nemzetség, mely, úgy látszik, a Báthoryakkal is osztályos volt, Közép-Szolnokban még a XVI. században élt s utolsó leány-ivadéka, Sára, Majády Gáspár leánya, kövesdi Boér Ferencz neje, 1710 körül halt el. Ha tehát a *Majády* nemzetség egyik ősrégi s elökelő birtokos nemzetsége volt Közép-Szolnoknak, és ha e nemzetség, vagyis annak egyik őse Regestrumunk szerint 1219-ben *Suprutus* provinciában lakott: ebből alaposan következtethetni, hogy Közép-Szolnok vagy annak egy része még 1219-ben *Suprutus* néven is neveztetett. Hogyan történt, hogy ezen provinciának itt nyomozott régi neve megváltozott s egészen eltünt, azt alább fogjuk érinteni.

4. De leginkább megerösít bennünket azon nézetünkben, hogy a *Suprutus* provincia a Váradtól nem nagyon messzire eső Közép-Szolnok vidéken feküdt, azon igen nyomatékos és figyelemre méltó körülmény: hogy Majád comes az ő udvarbiráját a királyi prisztalddal a váradi káptalanhoz küldötte s a Regestrumban említett osztályt ott jelentette be; mert ha *Majád* comes Sopronmegyében, vagy valamely távolabb eső vidéken lakott volna: miért kell vala néki udvarbiráját oly messzire és épen Váradra küldenie az említett osztály bejelentése végett; hiszen akkor azt bejelenthette volna a győri, vagy más közelebb eső káptalannál is; mert Regestrumunk bejegyzései szerint csak bünvádi esetekben és más pörös ügyekben kellett a vádlottaknak és pörlekedő feleknek az ország távolabb eső vidékeiről is a tüzesvasféle ítéletekre Váradra menniök; de osztályaikat, adásvevési szerződéseiket és más jogi igényeiket az illető, vagy érdeklett felek tetszésük szerint annál a káptalannál jelenthették be, a melyiknél akarták és ezt fáradtság- és költségkiméles tekintetéből csakugyan a legközelebb eső káptalanoknál szokták teljesíteni. És habár Közép-Szolnok eleinte az erdélyi püspöki megyéhez tartozott és csak később kapcsoltatott is a váradi egyházmegye területéhez: mindamellett még azon korban is, mikor Közép-Szolnok még az erdélyi egyházmegyéhez tartozott, a közép-szolnoki birtokokra vonatkozó osztályok, adásvevések és tiltakozások a váradi káptalannál szoktak volt bejelentetni, amint ezt több oklevelek vagy káptalani bizonyítványok igazolják. Tehát azon körülmény is, hogy a *Suprutus* provinciában lakó *Majád* comes udvarbírája a váradi káptalan elött jelentette be az említett osztályt, arra enged következtetnünk, hogy a *Suprutus* provinciának a Váradtól nem messzire eső Közép-Szolnok vidékén kellett feküdnie.

---

[1]) A följebb elősorolt birtokok vagy helységek közül némelyek, ú. m. *Felső-* és *Alsó-Szopor*, és *Kegye* régenten Szatmármegyébe estek és csak később kebeleztettek Közép-Szolnokba, a miből azt következtethetni, hogy a régi *Suprutus* provincia Szatmármegyébe is benyúlt s annak vidékén vonúlt el, magában foglalva annak is egy kis részét.

Az a nehézség merül fel e nyomozásunkban, hogy a kérdéses megye *Suprutus* néven eddigelé más okleveleinkben nem fordúl elő, csak egyedűl Regestrumunkban van e néven említve. Azonban e nehézség, vélekedésünk szerint onnét származik, hogy e megye csak eleinte, a XI. században, neveztethetett *Suprutus* néven; de később ott *Szolnok* nevezet alatt tekintélyes várispánság alakulván, ezen ott alakult várispánság (szolnoki várispánság) e megye régi nevét háttérbe szorította s absorbeálta annyira, hogy később, midőn a várispánságokból vármegyék alakultak s ezek azokba, vagy megfordítva, azok ezekbe olvadtak, e megye is okleveleinkben már *Szolnok* néven kezdett neveztetni s annak régi neve lassanként megszűnt s eltűnt, és legutóljára 1219-ben említtetik Regestrumunkban; mert arra több példa van történelmünkben, hogy a megyék eredeti vagy régibb felosztásai s elnevezései újabb alakulások és felosztások folytán megváltoztak s eltűntek.

Azonban habár kérdéses megyénk régibb neve megszűnt s az később *Szolnok* (Közép Szolnok) néven neveztetett is; mindamellett annak régi autonomiája vagy autonomiájának némi nyoma azután is sokáig fenmaradt és Szolnoktól megkülönböztetett területet képezett. Ugyanis Közép-Szolnok 1427-dik évi adójának dr. Thallóczy Lajos által közlött összeírásában két rovat, mely a tulajdonképeni közép-szolnoki helységeket foglalja magában, *Reambulatio* czimmel jön elő, a más két rovat pedig, mely a többi szolnoki és kővárvidéki helyeket sorolja elő, *Transitus* czímmel van megjelölve [1]), a mik nézetem szerint mind megannyi szolgabirói járást jelentettek.

Itt a *Transitus* rovat vagy czím érdemel figyelmet. A *transitus* latin szónak betűszerinti értelme: átmenet, mintha a rovat átmenne vagy átvezettetnék egyik járásból a másikba; de itt a *transitus* kitétel átvitt értelemben megkülömböztetett hatóságot vagy hatósági területet jelent, amint azt Dufresne Károly értelmezi, ki a felhozott latin szót ekképen fejtegeti: »*Transitus* dicitur de Praefectis aut Judicibus Provinciarum, qui in regiones vel urbes aut vicos sui districtus discurrunt juris dicendi vel de criminibus inquirendi gratia.« [2]) Eszerint Közép-Szolnoknak az a része, mely az adó felhozott rovatában *Transitus* czímmel van megjelölve, 1427-ben még megkülönböztetett területet képezett és ezen megkülönböztetés fennállott egészen 1848-ig ily magyar elnevezéssel: *Belső-Fél* és *Külső-Fél*, mindeniknek külön vála-

[1]) *A Kamara Haszna Története.* Budapest. 1879. 180—185. l.

[2]) *Glossar. ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitat.* Basileae, 1762. II. köt. 2-ik rész. 666. l.

tott alispánja és szolgabírái lévén. Itt a *Külső-Fél* annyit jelent, hogy az a rész, melyre az vonatkozik, a tulajdonképeni Közép-Szolnokon kívül esik s egykor attól különálló területet képezett. És mi ezek után a megkülönböztetésben, vagyis Közép-Szolnok azon részében, mely a felhozott adórovatban *Transitus* és későbben *Külső-Fél* elnevezéssel volt megkülönböztetve, ismét a Szolnoktól egykor különállott *Suprutus* provinciát vagy e provincia egykori önállóságának némi maradványát véljük rejleni.

De az itt tárgyalt kérdés bővebb felvilágositására érintsük meg itt röviden azt az osztályt, melyet *Majád* comes udvarbírája által a váradi káptalannál bejelentett és nyomozzuk azt a birtokot, melyre ez osztály vonatkozott.

Majád comes, Regestrumunk szerint, megosztozván Miklós nevű unokájával és Dénes comes fiaival, ez osztályban *Hene* földet, mely határos volt *Bogdán* nevű helységgel, *Urkund*-nak, Dénes comes fiának engedte át s ezen osztályt jelentette be *Majád* comes udvarbírája által a váradi káptalannál.

Már most az a kérdés: hogy hol volt az a birtok, melyre ez osztály vonatkozott, vagyis hol feküdt *Hene* földje, melynek egyik határa volt *Bogdán?*

Ott van ugyan *Bogdán* vagy *Bogdánd* nevű falu ma is Közép-Szolnokban, a hadadi járásban és pedig nem messzire a *Majády* nemzetségnek följebb elősorolt birtokaitól; de annak közelében *Hene* nevű földet vagy pusztát, melyről az osztály szól, nem találunk. Ugyanazért *Henét Bogdánynyal* együtt másutt kell keresnünk s azt Szabolcs megyében, a felső dadai járásban fel is találjuk, hol *Hene,* mint puszta, ma is fen van *Bogdány* mezőváros határában, a mint azt bővebben kifejtettük *Mutatványaink*-ban.

És hogy e nyomozásunkban nem tévedtünk, azt eléggé igazolja a váradi káptalannak 1333-ban kelt bizonyítványa, mely szerint Kárászi László eladván *Kemén-Devecser* és *Kék* nevű szabolcsmegyei birtokait Magyar Pálnak négyszáz ezüst márkáért, ezen eladást a káptalannál bejelentette, s a káptalan arról bizonyítványt állítván ki, abban a felmutatott kiváltság — vagy adománylevelekből az eladott *Kék* nevű birtoknak határait elősorolja. S a káptalan ezen bizonyítványának metalis részében a többi között ez mondatik: . . . et ibi superius in Berch sunt due mete terree, que distingunt et separant ipsam terram Keck a terra Nicolai *Fily Hurkund Hene* nominata. Item eciam uadit ad unum montem qui wlgo *Keeklew* appellatur et iuxta ipsum montem transit cum duabus terreis metis et vadit ad *Bokdanfertew* etc.« [1])

[1]) *Zichy-Okmánytár.* Pesten 1871. I. 415. l.

Már most nyomozzuk ezen oklevél idézett passusában megnevezett helyeket és megjelölt határokot.

a) *Kemén-Devecser*, ma *Demecser* és *Kék* most is létező faluk Szabolcsban *Bogdány* mezőváros szomszédságában.

b) Egyik határúl említtetik *Kéklő*-hegy (mons Keeklew). *Kéklő* ma is létező puszta *Bogdány* határában.

c) Másik határúl említtetik *Bokdanfertew* = *Bogdánfertő*. Ez, úgy látszik, *Bogdány* határának egy része volt, mely minthogy *Bogdányhoz* tartozott, innét neveztetett a felhozott néven.

d) De legfontosabb azon adat, miszerint két földhányás választotta el *Kék* földet Miklósnak, Urkond fiának, *Hene* nevü földjétől . . . distingunt et separant ipsam terram *Keek* a terra Nicolai, *filj Hurkund Hene* nominata. Ugyanis Majád comes *Hene* földet Regestrumunk szerint *Urkondnak*, Dénes comes fiának adta és ezen itt felhozott adat szerint *Hene* föld Urkondról az ő fiára, Miklósra, szállott.

Itt az a nehézség merül fel, hogy Majad comes *Hene* földet Urkondnak még 1219-ben adta; a káptalan metalis bizonyítványa pedig 1333-ban kelt s így akkor már Miklós, Urkund fia nem élhetett. De a káptalan bizonyítványa 1333-ban kelt ugyan, azonban V. István és IV. László király adományleveleire hivatkozik s azok szerint sorolja elő *Kék* határait: V. István pedig 1270—1272-ig, és IV. László király 1272—1290-ig uralkodott és akkor még élhetett Miklós, Urkond fia és birhatta *Henét*, mely még 1333-ban is *Kék* határáúl van megemlítve.

A másik nehézség az, hogy Urkond Regestrumunkban papnak — klerikusnak — mondatik s így néki, mint ilyennek, nem lehetett fia. De lehet, hogy ő már azelőtt házas ember volt és meghalván neje, csak azután szánta magát papi pályára, mire több példa van történetünkben, s így paplétére is lehetett néki fia. De minthogy Regestrumunk őt csak *klerikusnak* — növendék papnak — és nem presbyternek — áldozárnak — mondja, az is lehet, hogy ő később visszalépvén a papi pályáról, megnősült s így lehetett néki Miklós nevü fia, habár *klerikusnak* mondja is őt Regestrumunk. De bármint legyen is a dolog, nem szenved kétséget, hogy *Hene*, mely a káptalan felhozott metalis bizonyítványában Miklós, *Urkond* fia birtokául van említve, a felhozott adatok és határnevek szerint ugyanaz a birtok, melyet *Majád* comes Regestrumunk szerint, a felhozott osztályban *Urkondnak* adott.

Továbbá Regestrumunkban *Henének* határaiúl *Bogdányon* kivül még *Tófő* és *Veizlő* = *Vészlő* nevü helyek vannak megemlítve. Ezen helyek a felhozott nevezetek alatt ma nincsenek meg; de ezeknek felvilágosítására megemlítettem *Mutatoányaim*-ban, hogy *Bogdány* közelében ma is számos tó van, sőt, hogy e vidéknek jelentékeny része most is vizállás, s így a *Tófő* az itteni *tavaktól* neveztetett e néven. *Veizlő* = *Vészlő* pedig régi magyar szó, mely *halfogó, halbekerítő* sövényt vagy gátat jelentett, a mi szintén az e tavakban üzött halászatra, vagy halte-

nyésztésre vonatkozik » ebből származott a Veizlő = *Vészlő* helynév. S íme a váradi káptalan előbb felhozott metalis bizonyítványában, *Kék* és *Hene* szomszédságában, kilencz ilyen tó van megnevezve s előszorolva, melyek a *léki* birtokhoz tartoztak,[1]) világos jeléül annak, hogy e vidék tavakban bővelkedett s ott a lakosság haltenyésztéssel és halászattal foglalkozott. A miből egyszersmind az is kitűnik, hogy nem alapos Hőke Lajos barátomnak a *Hon* múlt évi júl. 31-iki számában közlött czikkében nyilvánított azon élezes megjegyzése: hogy én *Henét* és *Bogdányt* Szabolcsban, *Tófőt* a természetben és *Veizlőt* = Vészlőt a szótárban keresem; mert valamint *Hene* és *Bogdány* ott voltak századok előtt s ott vannak ma is Szabolcsban: úgy *Tófő* és *Veizlő* = *Vészlő* nevű helyek is ott voltak és pedig nem képzeletben, vagy a szótárból vett föltevésben, hanem ott álltak a valóságban, mint megnevezett határai *Henének*.

Ezek szerint *Hene*, melyet *Majad* comes a felhozott osztályban *Urkondnak* adott, Szabolcs megyében feküdt, s így a Majády nemzetség Szabolcsban is birtokos volt s annak egyik ága, Regestrumunk szerint ott is lakott. És csakugyan Szikszai Lajos barátom értesítése szerint, ki a Majády nemzetség birtokait nyomozza, e nemzetség Szabolcsban még *Nagy-Kállóban*, *Semjénben* és több más helyeken is birtokos volt, sőt a ma Biharnak Szabolcscsal határos részében eső, de egykor Szabolcshoz tartozott *Ébes* és *Szepes* nevű puszták is egykor e nemzetség birtokaihoz tartoztak.

Hát a sopronmegyei birtokok; melyek fölött Majád comes maradékai 1330-ban osztoztak, mit jelentenek? Ezek csak azt jelentik, hogy a Majádyak előkelő és nagyobb birtokú nemzetség lévén, Sopronban is birtokosok voltak, a nélkül azonban, hogy Majád comes Sopronban lakott és a *Suprutus* provincia Sopronnal azonosítható volna.

Ezek szerint ha egészen nem körvonalazhatjuk is a *Suprutus* provinciának egykori területét; de úgy hisszük, hogy Regestrumunk 1-ső szakaszának felvilágosítására valamennyire jelzettük a vidéket, hol e régi megyénk egykor feküdt; lehet, hogy a talán később napfényre jövendő adatok bővebben fel fogják e kérdést világosítani.

Végre befejezésül Hőke Lajos t. barátunknak itt nyomozott megyénkre vonatkozólag a miénktől eltérő nézetét kell megemlítenünk, mely szerint a *Suprutus* provincia Baranya megyének azon részében keresendő, mely ma *Ormánység*-nak neveztetik. Ő ugyanis a *Suprutus*-t *Seprütös*-nek olvassa s azt így magyarázza: »Kísértsük meg a *Suprutus* vidéknév eredeti magyarságát kisütni.

---

[1]) *Zichy-Oklevéltár* i. l.

Supra elrablott szó: *söprő, vesszö*, suprikál: *megseprüz, megvesszöz, Söprütös:* vesszős hely, latinul *virgultum*. A vidék mai neve *Ormánság*, az ormány, ormánd hajdani magyar értelme *erdö.*« [1])

De hogy az ily erőltetett etymologizálás nem állhat meg a komoly tudomány bírálata előtt, azt nem szükség itt bővebben mutogatni, s azon felül az *ormány* szóra vonatkozólag itt oly valami föltételeztetik, a mit nehéz volna bebizonyítani, hogy t. i. *ormány* erdőt és pedig *söprü-* vagy *nyírfa erdöt* jelentene.

T. írónk felhozott nézetét azzal akarja indokolni, hogy a *Suprutus* provinciában említett helységek, kettőnek kivételével, mind feltalálhatók *Ormánságban*. Úgy, de amint feljebb kimutatók, a helynevek látszólagos vagy állítólagos hasonlatossága nyomán nem igen lehet biztosan elindúlni. S aztán a felhozott ormánsági helyek nem is azonosíthatók azokkal a helyekkel, melyek Regestrumunkban meg vannak nevezve; mert *Shamafalvát* (villa Shama) nem igen lehet egynek venni *Sámod*-dal és *Bogdányt Bogád*-dal. És ha a *Suprutus* provincia Baranyában feküdt és Majad comes ott lakott: miért kelle néki udvarbíráját a följebb tárgyalt osztály bejelentése végett oly messzire, épen Váradra küldenie, hiszen azt a sokkal közelebb eső *pécsi* káptalan vagy *szekszárdi* konvent előtt is bejelentheti vala, melyek erre nézve csak oly hiteles helyek voltak, mint a váradi káptalan. Végre legnagyobb kifogásunk t. írónk nézete ellen az, hogy ő egy adatot sem hoz fel annak kimutatására: hogy *Majad* comes nemzetsége Baranyában és különösön *Ormánságban* birtokos lett volna, holott mi kimutattuk vagy legalább jelzettük, hogy hol feküdtek e nemzetségnek birtokai. S ezzel, úgy hisszük, hogy t. írónk eltérő nézetére vagy ellenvetésére is megfeleltünk.

Balássy Ferencz.

---

[1]) *Hon.* 1881. jul. 31-iki száma.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis editus pro anno a Christo nato (per Antonium Kolosy) 1882. Albae-Carolinae typus Volz et Körner 1882.

Napjainkban hazánk multjának felderítésén úgy egyesek, mint társulatok lankadatlan, lázas tevékenységgel munkálódnak. A historiai anyag összehordása s annak feldolgozása nem tartanak ugyan lépést, de az egykor elérendő eredmény kétségtelenül helyre fogja állítani a most ingadozó mérleg két serpenyője között az egyensúlyt. Úgy az anyag-gyűjtés, mint a feldolgozás terén minden lépés közelebb juttat az idővel emelendő monumentális épület céljához, mely Magyarország történetének tényeken alapuló, kritikailag is pontos, s e mellett részletes megírásában összpontosúl.

Ezen épület munkásai sorában találjuk ujabb időben a kath. püspökségek évenként kiadatni szokott »schematismus«-ainak összeállítóit, kik közül némelyek évekig tartó szorgalommal igyekeznek egybehordani az adatokat, hogy azokból az illető egyházak történetének bár momentuosusabb eseményeit feltűntethessék. Természetesen mindez nehányszor pár lapon, legtöbbször pedig csak pár sorban történik, de az eredmény így sem kevésre becsülendő. Az ismert- és ismeretlen források pontos idézése s e mellett ez utóbbiaknak sokszor rövid kivonata egy későbben szélesebb alapra fektetett munkánál kétségtelenül hasznos utmútatóúl fognak szolgálni.

Ilyen munka a Kolozsy Antal préposté is, mely a magyar tudományosság s főleg a magyar történettudomány iránt érdemeket szerzett, néhai Fogarassy Mihály erdélyi püspök megbízásából a püspökség 1882-iki »schematismus«-ában latin nyelven látott napvilágot, a mely az egyes egyházak rövid történetét alapittatásuktól napjainkig nem teljes összefüggésben ugyan, hanem egyházmegyék szerint betűrendes sorozatban adja elé. Átlapozgatva e munkát, nem kevés hasznot meríthetni belőle. Körvona-

laiban emelkedik szemünk elé az erdélyi katholikus püspökség multjának és jelenének képe.

Az erdélyi katholikus püspökség fejlődésének történetében három korszakot különböztethetünk meg: az Árpádok, az Anjou-k és a Mária Therézia korát. Az első az emelkedés-, a második a virágzás-, a harmadik a reformatio szülte rázkódásokból való felüdülés korának nevezhető. Kisérjük végig fejlődésének e három phasisán a püspökséget, Kolozsy becses munkájának kalauzolása mellett.

Ha figyelemmel kisérjük a keresztyén vallásnak Erdélyben való terjedését, úgy fogjuk találni, hogy az a népvándorlások szokott útjait követi. Valamint egy nép a folyók mentén indult új hazát keresni, úgy a keresztyénség is a Maros, és Szamos völgyein át nyomúl Erdélybe.

Szent István királylyá választatása idején a »latin hit«-nek alapja Magyarországon már meg volt vetve, melyen az erélyes buzgó apostol fáradhatatlan szorgalommal építette a római egyház keleti védbástyáját. Erdély a keresztyén I. Gyula halála után testvére fiának, az ősi vallás és ősi szokások felé hajló második Gyulának vezérsége alá került. A szent király azonban trónra lépése második évében rövid, de véres harcz után megtörte ott is a pogányság varázsát. A mag elvettetett, hogy idővel terebélyes fává növekedjék.

Az 1002-ik év (fogadjuk el ez esztendőt!) új aerát nyit az erdélyi pogány magyarság beléletében, melynek körében az új hit folyvást hódít. Ez évben támad fel állitólag a rómaiak Apuluma, püspöki székhelyűl választatván a keresztyén vallás újabban hóditott tartománya fölé. Bár kétségtelen, hogy a keresztyén vallás követői folyvást szaporodtak, mégis egy félszázadnak kellett eltelnie, hogy a fehérvári kezdet folytatást találjon, a kolosmonostori apátságnak 1059-ben történt alapitásában.

E század derekán az ősi hit még egyszer felemelkedik, hogy szétrombolja Magyarországon, mit a keresztyén vallás épitett, de elbukik s bukásában magával sodorja mind azt, mi a pogányság emlékeiből még megmaradt. E mozgalom érintetlenül hagyta Erdélyt, hol épen ez időben kezdődnek meg a határszéli kunoknak hosszas időn át tartó beütései.

Daczára, hogy szent István által az erdélyi részekben kezdett hittérités pillanatra sem ütközött szellemi akadályokba, sőt már az első Árpádok alatt úgy a magyarok, mint a székelyek beveszik az új hitet: e három százados időszakból alig egynehány egyházról mutatható ki biztossággal, hogy az utolsó Árpád halálakor már fennállott. Csaknem egy század telik el a kolosmonostori apátság alapíttatása után, midőn felvillan a sötétségben, mint

bolygó fény, a medgyesi egyháznak 1146-ban keletkezése. Egyszersmind ezen év Medgyes alapíttatási éve is. Ez időtől fogva a katholikusok dominiuma volt az egyház, a reformatio kezdetén azonban a Luther hitére tért szászok birtokába ment által.

Körülbelül a medgyesi parochia alapitási idejére tehető a szebeni egyház (intra muros) keletkezése is. E század utolsó felében III. Béla Crescentius Gergely pápai követtel egyetértvén, a szebeni prépostság alapját veti meg. Ezen tény feltételeznünk engedi egy, Szebenben már régebben keletkezett egyház létezését. A Szebentől nem messzire fekvő kerczi apátság II. Endrének köszönni létrejöttét, ki azt teljesen határvédelmi szempontból állította fel s e czélra gazdag adományokkal látta el.

Fennállott 1199-ben a kolozsi parochia is, a mint ezt Incze pápának egy, ez évben kiadott oklevele bizonyítja, melyben archidiaconusról emlékezik, kit minden javaival óltalmába fogad.

Szászsebes 1203-ban már mint decanatusi székhely szerepel, 1245-ben találkozunk a sebesi első parochus nevével.

Tordán 1274-ben Bertalan mint »archidiaconus de Torda« említtetik. Ugyanezen időben a keresztesek is birnak ott rendházzal, melynek »magister«-éül 1276-ban Vechelyny Jakab szerepel.

Rendkivül fontos volt következményeiben a brassai parochiának 1211-ben a német lovagrend által való alapitása. II. Endre, a kunok beütéseinek meggátlása szempontjából telepitette le e rendet a Barczaságon, míg a rend nagymesterének, Salza Hermannak azok megtérítése lebegett szeme előtt. E két czél nem látszott kivihetetlennek. Midőn azonban a király által jogokkal és rendkivüli kiváltságokkal felruházott rend túlkapásaiban nem ismert határt »s a pápa is mind inkább beleelegyedett a király s az erdélyi püspök jogainak csorbitásával annak ügyeibe,« sőt a Barczaságon egy új püspökség felállitásán munkált — dékánt nevezvén ki 1224-ben. Endre fegyveres erővel üzte ki 1225-ben a túlságosan elhatalmasodott lovagokat az országból. A rend bukásával a dékánság azonban nem enyészett el, sőt alapittatása első századaiban nagy tekintélyben állott. A milkoviai püspökség megüresedése esetén a püspök jogait a brassai dékánok gyakorolják, sőt 1453-ban V. Miklós pápa elrendeli, hogy a milkoviai püspök Brassóba költözzék, ott lakjék és brassai püspöknek neveztessék.«

A milkoviai püspökség eredete a hagyományok homályába vész el. Mindazok, kik a múlt században erről megemlékeztek, keletkezését a szent István előtti századokra helyezik, hivatkozva olyan forrásokra, melyekben e püspökség alapittatását illetőleg épen semmi sem található, vagy pedig olyan tényből indulnak ki, mely egy »anonymus«-nak kétségtelenül a tatárjárás után irt

»Gestorum s. Nicetae« czimű munkája »*valószinü*« állitásán alapúl, a IV. század végén élt Nicetasnak tulajdonitván annak alapittatását.

Állithatott Nicetas a IV. század végén püspökségeket (!) a Balamir hunjai birodalmában, de hogy ezek közül az egyik (kettőről levén szó a »Gestorum«-ban) épen a *milkoviai* püspökség lett volna — nehéz volna eldönteni, miután erre positiv adatnak századokon át semmi nyoma nem található. Vagy nem semmisülhetett-e meg a népvándorlások századaiban egy olyan, a pogány nép-rajok bölcsője felé előre tolt püspökség? Nem jogosabban tehetnők-e a milkoviai püspökségnek (mint *ilyennek*) alapittatását is azon időre, midőn a rómaiak Pannoniájában és Dáciájában magának új hazát foglalt magyarság ősi hitét, szokásait a keresztyén vallás tanaival s szelidebb erkölcseivel cserélte fel?

A kérdés nem új, s valódi tényeken alapuló megoldása újabb vivmánya lenne történetirásunknak.

De már nagyon is eltértem a tárgytól s ennek oka abban keresendő, mert szerzőnk munkája 43. lapján azok nézetét fogadja el, kik e püspökség eredetét a keresztyén vallás keletfelé való terjedésének nagyon is zsenge korára vélik helyezendőnek, — s biztosra látszik venni a kétest, a még bebizonyitásra várót.

Ugy hiszem, a kitérést megelőzőleg mondottakban talán kimerítettem azon egyházak sorozatát, melyeknek alapitási idejét teljes biztossággal a keresztyénség Erdélyben való meghonosodásának három első századára tehetjük. Az eredmény nem sok. De ha számításba vesszük azon körülményeket, melyekkel az új hit követőinek mindjárt kezdettől fogva küzdeni kellett, a kunoknak meg-megujuló támadásait s a mongoloknak mindent megsemmisitő invasióit — megismerni véljük az okokat, melyek megakadályozták őseinket abban, hogy a keresztyénség felvételét az egyházaknak nagyobb számban való alapitásával is documentálhatták volna.

Mint fennebb említém, alig van egypár egyház, melynek emlékezete az Árpádok korába nyúlnék vissza. A XIV. század azonban más viszonyokat mutat. Míg a megelőző időszakban a Maros- és Szamos mentének odább, Magyarország felé eső részein alapittatnak inkább egyházközségek — a XIV. században, főleg Róbert Károly uralkodása idején, Háromszéknek és Al-Csiknak szomszédos vidékein találjuk az újon alapitott, vagy legalább újon rendezett parochiák egész csoportját. Még Torda-Aranyos megye mutathatja fel nagyobb számát azon egyházaknak, melyeknek keletkezése e század első felére vihető vissza. Erdély többi részeire már csekélyebb száma esik azoknak, melyek létrejöttüket talán az első Anjou bőkezűségének köszönhetik. Mintha

csak az Anjou-k lettek volna hivatva: megvetni véglegesen alapját a catholicismusnak Erdélyben. Félszáznál többre rúg azon egyházak száma, melyek Róbert Károly uralkodásának utolsó tizedében, mint pappal bíró parochiák szerepelnek.

Honnan van a megelőző századokhoz képest e roppant haladás az egyházak alapittatását illetőleg? Talán nem tévedés azt állítani, hogy a catholicismusnak Erdélyben ily virágzásra emelkedése összefüggésben áll I. Károlynak a pápához való viszonyával. Míg a pápa a nemzet jogainak megsértése nélkül érvényesítette befolyását Károly királylyá választatása érdekében, emez viszont a római egyház feje iránti hála adóját a keresztyénségnek Magyarországon s Erdélyben előtte el nem ért magaslatra emelése által rótta le.

Vagy állhattak fenn ez egyházak közül többen már hosszabb idő óta tengődve, küzdve a létért és kellőleg nem gyámolítva, de — fájdalom — 1332. előtt keletkezésüket minden biztosabb alap nélkül az »antiqua« szócskával csak sejtethetjük. Ez esetben is talán Róbert Károly érdeméül róható, hogy megmentette azokat az enyészettől, vagy legalább támogatta, hogy magasztos hivatásuknak megfelelőbb állapotra juthassanak.

Az Anjou-k, főleg Róbert Károly halála után következő két század meddőnek tekinthető az erdélyi cath. püspökség történetében. A jótékonyság angyala pihenni látszik. A fennálló egyházaknak javadalmakat, kiváltságokat adományozni nem szűnnek ugyan meg királyaink, de újak alapításában, templomok építésében stagnatio vehető észre. A XV. században a keresztyén Európa rettenthetetlen hősének, Hunyadi Jánosnak alakja emelkedik ki kortársai közül, ki, miként a kereszt vitéze, diadalai közepette sem feledkezik meg az egyházról s a félhold felett nyert győzelmeiért templomok emelésében hoz hála-áldozatot annak, ki fegyvereit diadalra segité.

Egy hosszú félszázaddal azután, hogy a »keresztes háborúk« utolsó nagy alakja sirjába dőlt, a catholicismusra nézve Németországon egy, a török félholdnál is veszélyesebb ellenfél keletkezett, mely alapjaiban támadta meg a római cath. egyház megdönthetetlennek látszó épületét. Luther merész fellépése felvillanyozta a bilincsre vert szellemet, mely békóiból szabadúlni vágyott. A szellemi mozgalom csakhamar utat talált Magyarországon át Erdélybe is, s daczára az eretnek üldözési rendszabályoknak, gyorsan terjedett. A sikerhez nagy mértékben hozzájárúlt a mohácsi katasztrófa, mely megbénította az új hit üldözését s kezdete lett Magyar- és Erdélyország nemsokára bekövetkezett szétválásának.

A bilincseiből oldódzott szellem a mohácsi vész idején sem

pihent s így történt, hogy Erdélyben a székelyek és szászok nemsokára a Luther tanaihoz csatlakoznak.

Időközben a schweizi egyetemeken tanuló ifjaink megismerkednek Kalvin tanaival s hazatérvén, Magyarországon azoknak buzgó apostolaivá lettek. A Kalvin-féle elvek átszivárogtak Erdélybe is s midőn a magyar és szász egyházak közt a szakadás megtörtént, az 1564-iki országgyűlés az előbbit is törvényesen bevett vallásfelekezetté emelte.

A calvinismus diadala nemsokára egy újabb hitfelekezetnek lett szülőanyjává. A Faustus Socinus nézeteihez hajló Blandrata propagandát csinált a reformáltak körében az »egy isten« tanának s részére nyerte a lángeszű Dávid Ferenczet. A calvinisták és lutheránusok megtámadva látták az ujabb mozgalom által a »háromság« tanát s erélyes küzdelmet kezdtek ellene. Most az új hit apostolai — Dávid és Blandrata — megnyerték ügyöknek a fejedelmet, ki 1567-ben számukra Fejérváron nyomdát állított. A fejedelmi pártfogás nem maradt a kivánt eredmény nélkül: az 1569-ben Váradon tartott vita az unitarismus teljes diadalával végződött s 1571. elején, pár hóval János Zsigmond halála előtt, törvényesen elfogadott vallásfelekezetnek declaráltatott.

E tárgytól eltérő dolgot azért jegyzém ide, mert tudós szerzőnk egy tévedését kell helyreigazítanom. Hivatkozva munkájának 70. lapján a csiksomlyói convent évkönyveire s Cserei Farkasnak 1783-ban kelt »testimonium«aira — János Zsigmondnak az unitaria vallásra való térését 1559-re teszi s neki, mint e hitelvet valló fejedelemnek, oly rendelet kibocsátását tulajdonítja, mely e tannak az egész Székelyföld által való bevételét parancsolta volna meg; ezen rendeletnek a többi székely székek legnagyobb részben állitólag meghódolnak, csupán Csik- és a vele egyesült Gyergyó- és Kászon-székek őrizik meg a kath. hitet a »fegyveres kényszer« daczára is. Azt hiszem, ha létezett volna ily rendelet s annak érvényt szerezni János Zsigmond a fegyver hatalmától sem rettent volna vissza — feltehetjük, a mi ily körülmények között elengedhetetlenül szükséges, hogy az ország lakosainak túlnyomó többsége állott háta mögött s így Csik ellenállását megtörni nem lett volna nehéz feladat.

Szintoly kevéssé érheti János Zsigmondot szerzőnek e vádja, ha őt, mint a Luther-féle tanokban megingott s a calvinismus felé hajló egyént tekintjük is. Midőn Izabella halála után az uralkodást tényleg átvette, még a német reformátor elveit vallotta. Ez év nyarán ingott meg hitében, mikor Váradon a calvinisták és lutheranusok elkeseredett vitatkozás után sem jutottak egyetértésre. Ez időtől fogva, ha az országgyűlések végzéseit tekintjük, mindaddig, míg 1564-ben a Kalvin tana is törvényesen

elfogadtatott, két vallásfelekezet érdekében találunk óvó intézkedéseket t. i. katholikus és lutheránus sectákról, a mi ismét kétségtelenül kizárja a catholicismus üldöztetését. 1566-ban a Tordán tartott országgyűlés kiutasíttatni rendeli ugyan a katholikusokat az országból, de e végzés soha sem foganatosittatott. A kath. egyház jogai tagadhatatlanúl megcsorbittattak, megszoríttattak; de hívei üldöztetésnek vagy még inkább kényszeritésnek sem egyik, sem másik protestans felekezet részéről nem voltak kitéve.

A XVI. század közepén Erdély reformatiója már bevégzett tény volt. 1556. novemberében Kolosváron tartott országgyülés a kath. püspökség jövedelmeit az ország szükségeire rendeli fordíttatni. A Báthoriak uralma alatt újra feltámad a püspökség: Zsigmond 1597-ben jogaiba visszahelyezi, de 1605-ben ujra megszünik. A püspökség megszünésével természetesen a kath. egyházi életben is pangás áll be.

A catholicismusnak XVII. századi történetéről Erdélyben igen kevés az, mit Kolozsy könyvében följegyezve találunk. E század a protestantismus teljes diadala volt a Királyhágón-túli részekre nézve, melynek fejedelmei nem egyszer sikerrel lobogtatták Magyarországon a politikai és vallásszabadság zászlóját. A nagy Rákóczi György halálával azonban ott is hanyatlás áll be s azon napon, midőn II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítését Bécsből igyekezett kinyerni: Erdély önállóságának megszünte csak idő kérdése lett.

A Tökölyi- és II. Rákóczi Ferencz-féle mozgalmak elbukása után a Habsburg-dynastia megszilárdúl Erdély birtokában. Az uralkodói hatalom megerősödésével együtt járt a catholicismus felemelése s III. Károly alatt 1716. elején végleg visszaállíttatik a püspökség. Főképpen Mária Terézia kora az, mely alatt a részint elfoglalt, részint pedig az idők mostohasága következtében elenyészett, megrongált parochiák visszaszereztetnek s legtöbbször a bőkezü fejedelemasszony gyámolításával restauráltatnak. Az uralkodók példája követőkre talált az alattvalóknál, főkép Erdély püspökeiben, kik közül Haynald Lajos kalocsai érsek, elébb erdélyi püspök s utódja, a pár hóval ezelőtt elhalt Fogarassy Mihály, örökre halhatatlaniták nevöket az erdélyi katholikus püspökség történetének lapjain.

Legyen szabad még egy pár megjegyzést magára a munkára tenni. Az idézetek világosan mutatják, hogy szerző a tárgy irodalmában gazdag ismeretekkel rendelkezik; de hibája, hogy sokszor ott, a hol legjobban kellene, nem utal. Másik hibája, hogy történetileg kétes, sőt a mi több, kritikailag valószinütlen dolgokat tényekül fogad el. Ha a nevezetesebb egyházak történetét — bár a kisebbek rovására is — nagyobb terjedelemben tárgyalja, igy is

becses munkája még nyer vala értékében. A latin nyelv kezelésében jártassága, gyakorlottsága elismerésre méltó; nyomdai hibák gyakran fordúlnak ugyan elő, de ezek az értelmet nem zavarják s csakis a vidéki betűszedők ilynemü munkában való járatlanságának szüleményei. A »schematismus« elég csinos kiállítása különben dicséretére válik a gyulafehérvári Volz és Körner nyomdának.

BARABÁS SAMU.

Poviest Bosne do propasti kraljevstva, napisao ju po prvih izvorih V. Klaić — U Zagrebu 1882. — 8⁰ 352 old. 2 frt.

Klaić boszniai története 1463-ig terjed. A későbbi események közül felemlíti még, hogy Herczegovina 1483-ban teljesen a török hatalmában volt, hogy Jajczét 1528-ban adták át. A könyv 14 fejezetre oszlik, czímeiket felsorolja a *Kroatische Revue* Agram, 1882. — 59. oldalán. Az utolsó az egyháztörténettel foglalkozik. Az említett folyóirat kilátásba helyezi, hogy egy nemsokára megjelenő külön füzet (a XV. fejezet) a szellemi élet átnézetét fogja nyujtani. Miután az 1448. óta Herczegovina azaz herczegségnek nevezett Hum csak 1325-ben (114. old.) kebeleztetett be Boszniába, korábbi történetének külön fejezet (a VI.) szenteltetik. A munka Jagić (*Archiv für slavische Philologie* Berlin 1882. VI., 317.) szerint objectiv s arra szorítkozik, mit a forrásokban találhatni.

A bevezetésben felsorolja elődjeit, s a forrásokat. Boszniai chronica nincs. A Luccari által említett Chronologia Ducis Hervoyae (1416. 255. old.) nincs meg. A ćirilicával írt boszniai documentumokat először Karano Tvrtković adta ki Beograd, 1840. ez 1189—1463-ig tartalmaz okiratokat. Felhasználta ezeket Jukić, kinek *Zemljopis i poviestnica Bosne* munkája 1851-ben jelent meg. Bosznia történetét a 81—164. lapok tárgyalják és pedig 1850-ig, a 131. oldalon kezdődik az 1463. utáni időszak. Tvrtković diplomatárját kivonatolta Kukuljević az általa kiadott »Izvadci listina i povelja bosanskih« (Zagreb 1852. az Arkiv za poviestnicu jugoslavensku II. kötetében) számára; használta egyúttal Luciust, Fejért, Farlatot, Katonát sat., maga is kiadott 5 okmányt. E regesták után megjelent a második mű, mely Trtković gyűjteményén alapszik: Majkov *Istorija serbskago jazyka vo svjazi s istorieju naroda* Moskva 1857., mely Bosznia politikai történetének a 145—192. lapokat szenteli. Ezután belekerült

[1] A VII század előtti időkre vonatkozókat l. II. fej. 3. jegyzet.

nehány boszniai okmány a P. J. Safarik által kiadott *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův*, mely különben chronicákat, biografiákat s törvénykönyveket tartalmaz. Végre 1858. megjelent Bécsben Miklošić-től: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii.* Megvan benne mind az, a mit Tvrtković és mások kiadtak 1858-ig, ezenkívül Miklošić maga is gyűjtött volt Dalmacijában s Crnagorában, ép így kutatott a bécsi titkos levéltárban. A boszniai történetre legfontosabb archivumok: a raguzai, velenczei, római, budai és zágrábi. A dubrovnikiből kiadta Pucić a *Spomenici srpski*-t 1395—1423, azonban csak is a horvátul írt okmányokat, miért is a Lettere e comissioni di Levante jó része még kiadóra vár; különben a zágrábi akadémia meg is kezdte a *Monument Ragusina* közzétételét 1879-ben; az I. kötet, mint a Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium X. Volumen-je jelent meg. Felemlítendő e helyütt a Miklošić és Pucić által szolgáltatott nyelvanyag alapján készült *Rječnik iz književnih starina srpskih* Biograd 1863—1864. mely a mondott két gyüjteményhez tárgymutató (realindex) gyanánt használható. — A *Monumenta Serbica Archivi Veneti* megjelentek a Glasnik-ben — XI—XV. füzet 1858—1862. Belgrád, de kiadójuk a hires Šafarik fia Jankó nem volt eléggé kritikus, miért is emez emlékeket a délszláv akadémia Ljubić által kiadatja újonnan, l. a Monumenta spect. hist. Slav. merid. I., II., III., IV., V. és IX. vol. 1868—1878. — A római levéltár csak Theinerben találta első kritikus kiadóját. A Vetera monumenta Slavorum merid. historiam illustrantia I. Rómában 1863. és Zágrábban 1875-ben jelentek meg. Emez ujabb forrásokat részben már fel is dolgozták egyes értekezésekben, melyek a 14. old. fel is soroltatnak. Ugyanitt mondja szerző, hogy szükséges volna Junius-Aesti (1736.) igen fontos ragusai történetének kiadása.

Előzői közt dicséri Luciust (spalatói Tamás kiadóját) Schimeket, Farlatit — Orbiniről említi, hogy forrásként használták, (p. a régibb történetre Du Cange) holott ő épen nem birt kritikus szellemmel, így a diokleai presbytert más hiteles adatokkal vegyest használta fel. Ritter Vitczović, Gebhardi nem bírnak tudományos értékkel. — Szerb szempontból írtak Rajić, Pejačević, Engel. — Kiváló írók voltak: Pray és Katona. — A bosnyákok közt első, ki felemlítést érdemel, Philippus ab Ochievia (olv. Očevija), a ki Farlatinak is segédkezett († 1783.) A többiek értekezései hibákkal telvék.

Az újabb magyarországi írók közül csakis Sasinek *Dejiny královstva uherského* (B. Bystrica 1869.) című művét találom idézve. Hasonlókép nem nyilatkozik szerző Komlóssy *Bosznia és Herczegovina jogviszonya Magyarországhoz a középkorban* Buda-

pest 1879. Strausz *Bosnyák föld és népe*. Budapest 1881-ben napvilágot látott munkáikról. Ez utóbbi Bosznia történetét 154. oldalon tárgyalja, az 1463. évig terjedő kornak az első hetven lap jut.

Bosznia legrégibb lakói illyrek voltak. A Bessi thrákok és nem laktak soha Bosniában. A római foglalás után a mostani Banyalukától Zvornikig húzott vonaltól éjszakra fekvő részek Pannoniához, a délek Dalmátiához tartoztak. A név Bosna tulajdonkép csak a Bosna völgy felső részét illeti meg. Ez az állam anyja, kiinduló pontja. Itt feküdt a főváros Robovac. A *Felföld*hez járultak 1. *Soli* 1324. óta, a X. században szerb, később külön terület. 2. Ugyanez időben *Usora* az alsó Bosna mentében, a későbbi sebreniki bánság. 3. Az *Alföld* a Vrbas és Una közt, 1299. óta, valaha horvát. Ide valók voltak a Hrvatinićek, kik közt a legkiválóbb Hrvoje. 4. A *nyugati tájak* a XIV. század óta közvetlen Horvátországtól. 5. *Hum* és a *Primorje* a tengerparton a Neretvától Dubrovnikig, illetőleg Ragusától a boke kotorske-ig. Hum a XIII. század második felétől szerb uralom alatt csak 1325-ben csatoltatott Boszniához, a Hranić család azonban már a XIV. század közepétől fogva itt jóformán függetlenül uralkodott.[1]) 6. 1376. óta a Podrinye, mely azelőtt a szerbeké volt, felföld a Drina és Lim mellett. Itt volt Mileševo, hol Tvrtko I. magát megkoronáztatta 1376-ban. (155. old.)

Klaić szerint Bosznia csakis IV. Béla alatt került magyar fenhatóság alá 1254-ben. Szerinte a XIII. század a legszomorúbb idő Bosznia történetében. Találgatás, ha Engel azt véli, hogy a szerb Uros Boszniát lánya hozományakép II. Bélának adta. A források hallgatnak.

Saját hypothesise szerint Bosznia önként csatlakozott a magyar királyokhoz, mióta ezek a horvát állam urajvá lettek s a szerb uralkodókkal rokonsági kötelékbe léptek. Az Árpádok közt először II. Béla nevezi magát Ráma királyának 1135-ben. A kevéssel ezután tartott esztergomi országgyűlésen a király másodszülöttjének adományozta a boszna-herczegi czímet. Ugyancsak esztergomi gyűlésen vesz részt a boszniai bán Borić IV. István alatt 1163-ban. Mégis e Borić[2]) az első bán, kinek neve ránk jutott — Jukić szerint a 9-ik a magyar királynak a byzantin

[1]) Miután Lajos király elvette Styepan Ketromanić lányát (140. old.) Tortko kénytelen volt Humot, mint Jelisava örökségét a magyar királynak átengedni, s csak Bosna és Usora birtokában erősíttetett meg 145. old.

[2]) Ez nem azonos Borissal, ki Kálmán és Eythymia fia volt, tehát Vladimir Monomach unokája v. ö. Boris Kolomanovič Slavj-Sbornok II., 265.

birodalom elleni háborújában csakis szövetségese volt. Támaszkodik Kinnamosra, ki e kifejezéssel εἰς συμμάχους τῷ Παιονάρχῃ él. E helyet idézi Majkov is a nélkül, hogy e következtetést vonná. Jukić állítja, hogy a bán a magyar királynak adót fizetett. Ő Kinnamos szövegét (88. old.) »qui socius in bello erat Peonarchae (id est regi Panoniorum cui erat vectigalis)« Luciusból veszi, lib. V. cap. 3., de a zárjegyben lévő szók nem találhatók fel az amsterdami kiadásban, de a bécsiben sem, ép oly kevéssé Kinnamosnál. (l. a bonni avagy párisi kiadást). Ha Borić mégis bizonyos függésben volt a magyar királyoktól, azt avval véli magyarázhatni, hogy valószínűleg már Borić is kapta jutalom fejében Soli-t és Usorat, a minthogy az akkori Szlavoniában kétségtelenül voltak birtokai. Sriemet s sok más helyet a Száva körül tehát Solit és Usorát már 1073. óta birták a magyarok. Mi e nevet *Ráma* illeti, ez csak a Narentába ömlő Rama völgyét jelöli. III. fej. 11. és 26. jegyzet. Különben 1166—1180. Bosznia a byzanti birodalomhoz tartozott ép úgy, mint 1019-től legalább 1025-ig. Annyi bizonyos, hogy Borić idejében Bosznia nem állt a szerb főzupan alatt, kit a byzantinek lázadó vasallusnak tekintettek. v. ö. Vasiljevskij értekezését a Slavjanskij Sbornik II. kötetében. Klaić szerint 1082—1085. körül sikerült a zetai királynak Boszniát meghóditani. Tekintély, melyre hivatkozik a diokleai Presbyter.[1]) Ugyancsak Szerbia alá tartozott Česlav (931—960.) alatt is Konstantin Porf. szerint, 43. old.

Érdekes volna még elbeszélni, miként koronáztatta magát I. Tvrtko (155. old.) 1376-ban a nélkül, hogy Lajos királyt avagy Grebljanović Lázárt kérdezte volna: kralj Srbljem i Bosně i Primorju, miként hódított Horvát- és Dalmátországban. 1390. óta (190. old.) Tvrtko már Rassie Bosne Dalmatie Croatie rex. De ez rövid ideig tartott, miután 1393-ban Djakovában Dabišának át kellett ez országokat Zsigmondnak engedni. (v. ö. a 31. jegyzetet 206. old.)

Szokásos állítani, hogy a patarenek a töröknek Bosznia meghódítása alkalmával nagyon is segítségökre voltak. Bármily plausibilisnek is látszik a dolog, itt se találunk erre bővebb adatokat, ha eltekintünk attól, hogy Radak Bobovac védője pataren volt valaha. (335. old.) Mátyás királynak Katonánál XIV. 625—

[1]) Ennek első része Časlav haláláig nem bír semmi értékkel. (Rački a Književnikben I. 217. Zágráb. 1864.) — A második része a byzantin írók kiegészítésére használható, nevezetesen a Luklyai és raškai történetre nézve a XI. és XII. században; ezekben is legnagyobb óvatossággal és cum grano salis 222. old. u. o. merittetett, pedig leginkább a néphagyományból. 227. old.

626. old. közölt levelében (341. old.) a patarenek neve szintén nem fordul elő.

A magyar suzerainitásról saját nézeteik lehettek a boszniai fejedelmeknek. Igy II. Tvrtko (1441-ben 279. old.) és Toma (1460-ban 319.) felajánlották országukat a velenczeieknek. Sandalj Hranić és a szerb despota megveszik a bosnyák államot a töröktől. (275. old.)

A 278. oldalon élénk szinekkel ecseteltetik a bosnyákok öröme a felett, hogy I. Ulászlóval lengyel jutott a magyar trónra. A különben ismeretes forrás szavai: »ob eam linguae atque originum veluti cognationem regem suum magnopere gaudere« s megelőzőleg »eosdem, cum Polonis, auctores generis et communem linguam Bossinenses habere.« Schwandtner Scriptores rer. Hung. I. p. 457.

MAYR AUREL.

A somogyvármegyei régészeti s történelmi társulat Évkönyve, 1879-, 80- és 81-ik évre. Szerkesztette *Melhárd* Gyula tanár, a társulat titkára. Kaposvárott, Jeitelesz H-nál. Nyolczadrét 68. lap.

Az évkönyvek szokásos modorában elég ügyszeretettel alkotott kis könyv, melyben a társulat alapszabályain, tisztviselőinek és tagjainak névsorán kívül egy pár figyelemreméltó, szép értekezés is van. Ilyen különösön Lipp Vilmos ismert jeles tudósunk felolvasása, melyet az egylet feladatáról 1880. nov. 1-én tartott s mely e nemben valódi minta-beszédnek mondható.

Érdekes Nagy Imrének okirat ismertető kis levele, mely sokkal jobb lett volna, ha három-négyannyira terjed és ha a szerkesztő magát az oklevelet is legalább a jegyzékben (apróbb betűkkel) szó szerint közli.

Melhard Gyulának három gondosan irt régiségtani czikkét két igen csinos kép is illustrálja, egyik kép a magyar egresi ólomreliefet, a másik a magyar egresi bronz-szobrocskát (két oldalról) ábrázolván.

De nem akarok e kisebb terjedelmű czikkek bővebb tudományos méltatásába bocsátkozni, mindenik a maga helyén van s rendeltetésének megfelel.

Megvallom t. olvasóm, engem nagyon meghatott az a meleg hang, mely az előbeszéd sorai közül hozzánk szól[1]), de ép azon mértékben borult el jó kedvem, a mint a pénztári kimutatást is végigbetűztem. Hát ez a sorsa minden tudományos vállalatnak,

[1]) A társulat rövid története; irta Melhard Gyula, a társ. titkára.

melyet a magyar társas életben megindítunk? Elő áll egy lelkes Odeschalchi, Sárközy Titus, Barla Szabó József, megpendítik a termékeny eszmét, szétterjesztik lelkesedésök lángját, össze áll 150 derék hazafi, tudományt kedvelő, a nemesebb izlésért hevülő, az igazság után vágyó, ismereteket kereső, terjeszteni óhajtó, hazája, szülőföldje történetét egész az őskorig alaposan tudni kíváncsi művelt polgár, és midőn a társaság életbelépett, s a gyakorlati élet folyása meghozta a kellő személyváltozatokat, akkor — — akkor a 2 frt részvénydíjt már a harmadik évben nem fizetik a két év előtt oly lelkesült tagok.

Esze ágában sincs sem e lapok szerkesztőjének, sem e sorok írójának, hogy egyik-másik vármegye vagy társulat tagjait különösen vagy czélzatosan megbántani akarná, de ha a somogyvármegyei történeti és régészeti társulat lelkes barátainak ily szomorú körülmény vigasztalására szolgálhat, megsúghatjuk, hogy sorsa közös majd mindenik vidéki társulattal, a legérdekesebb előadást s alapos tanulmánynyal, szép formában kapjuk akárhányszor a vidéki évkönyvekben és vidéki lapokban — utána téve közönség kevés, általános a részvétlenség stb. Hát ugyan 5—6 ezer lakossal biró község, 10—12 ezer lakossal biró város, hogy akar tanulni, mívelődni, előhaladni, emelkedni szellemileg és anyagilag, ha a kebelében fejlődő tudományos társulatokat nem pártolja teljes szívvel, lélekkel? Buta akar maradni még a jövő ezredéven át is? . .

Fegyelmezetlenek vagyunk, tiszt. olvasók, a míveltség utáni törekvő vágyainkban s fegyelmezetlenek némi részben a jellemességben. Néha-néha egy-két órára ugy fellelkesülünk, hogy ha lehetne, 24 óra alatt a nemzeti muzeumot is felállítanók vidéki városunk piaczára, — de aztán lepihenünk, hogy egyet aludjunk rája, mikor felébredünk, egy év mulva nehezen fizetjük meg a két, három, vagy négy, öt forintot, s a harmadik évben, mikor a szerény részvényösszeget kérik, azon boszszankodunk, hogy hát fennáll-e még az a társulat — mert hiszen soha egy havi gyülését se látogattuk éveken át; sőt számon kérik sokan, hogy hát mit tett két év alatt, mit mozdított elő már harmadik éve? stb. Mintha bizony 5—6 sőt 10 év is elég volna egy tudományos intézet teljes hatékony felvirágzására!

Nem folytatom tovább soraimat, de nem álhatám meg, hogy a vidéki értelmiség e súlyos magyar bűnéről egy pár szóval meg ne emlékezzem.

K—s.

Marc-Auréle et la fin du monde antique. Par Ernest Renan de l' academie française et de l'academie des inscriptions et belles lettres. Paris Calmann Lévy editeur. Rue Auber 3. 1882. Prix 7 franc 50 c. (Nyolczadrét 648. lap.)

A mély belátású és vallásos érzületű bölcs, a roppant tudományos készültséggel biró régiségbuvár és történetíró *Renan Ernö* e művével bevégezte *a kereszlyénség eredetének történetét* magában foglaló nagy munkáját, s mint maga mondja most a tárgymutatón (Index generale aux sept volumes de l'Histoire des origines du Christianisme) dolgozik, mely szintén egy vaskos kötet fog lenni. A nagy munka hét kötetből áll, mindenik külön czimmel: 1 kötet. Jézus élete; 2. k. Apostolok; 3. k. Szent Pál; 4. Az Antichristus; 5. k. Az evangeliumok; 6. k. A keresztyén egyház; 7. k. az előttünk fekvő Marc-Auréle.

Épen husz éve, hogy az első kötet, mely Jézus életét foglalja magában, a művelt világ olvasó közönségét meglepte s úgyszólva magával ragadta, kitéve természetesen a különféle vallásfelekezetű keresztyén tudósok támadásainak. Renan a keresztyén vallást úgy fogta fel, mint az emberiség míveltség-történetének legnagyszerűbb tüneményét, a kijelentés dogmáját és a természetfelettiség hivését mellőzve egyebekben a lehető legalaposabban irja meg az egész történetet s teljes méltánylattal és kegyelettel mutatja be az idvezítő egyéniségét, erkölcsi tanait, világtörténeti jelentőségét, vallásának társadalmi hatalmát és kimaradhatatlan diadalát. Szintúgy az első tanitványok rendíthetetlen ragaszkodását a főeszméhez, ingadozásaikat, tétovázásaikat a részletekben, az idegen tanok betolakodását a keresztyénségbe, a néha ideig-óráig buján tenyésző kinövések elhanyatlását és mindannyiszor az igaz (róm. kath.) egyháznak az okos mérséklet által eszközölt lassú, de folytonos szilárdulását; a római egyházat a maga csirájában mutatja be, mely bármily gyengének, erőtlennek látszik is a kezdetben, pár század sem kell rá, csupán erkölcsi ereje által áthatja, meghódítja s aztán teljesen megdönti a római társadalmat s a pogányvilág összes bölcsességét és tudományát.

Híven emlékszem az időre, mikor az első kötet megjelent, nagyon rátámadtak volt Renánra az officiosus egyházi és más újságírók is; nem lévén idejök beható nyugodt átolvasásra, *Jézus életét* afféle modern pamfletnek tekintették, melynek szerzője az olcsó hitetlenség, ez arany bornyút imádó frivol századában szintén a nagy közönség szájaizére készítgeti pogány ételeit s nem egyébre való, minthogy néhány orthodox illatú káromkodással elriasztassék a nyilvános piaczokról, de midőn a kötetek egymás-

után megjelenve mindannyiszor az író végtelen nagy tudományáról, világos nagy eszéről és vallásosan nem érzéséről tettek tanúbizonyságot, ellenségei lassanként elhallgattak (ámbár legujabban ép az ellenkező táborból a positivisták által támadtatott meg) s habár mint tiszta rationalista sem a r. katholikus sem a protestans orthodoxoknak kedvenczökké nem lett és nem is lehet: nem igen művelt ember, ki bizonyos bámulattal s élvezettel ne olvasná a nagy tudós remekműveit.

De a világért sem szándékom e helyen a hét kötetről beszélni vagy azokat itt ismertetni, hisz nagy részök úgy is más szakirodalom körébe tartozik, s lesznek, kik a nálunk is fellendült bölcselet-irodalmi közlönyök hasábjain kellőleg fogják méltányolni e kötetek érdemleges tartalmát és becsét, én csak ez utolsó kötet egypár lapját szándékozom bemutatni s a mi hazánk földjét a régi Pannoniát annyiszor meglátogató Marcus-Aurelius császárról egyetmást elmondani, a mi Renan e befejező kötetében oly megkapólag van leírva.

Dicsőségére válik a fejedelmeknek — mondja Renan — hogy az erénynek legtisztább két mintaképe közöttük található, hogy a türelem és önmegtartóztatás tanításait tőlük halljuk, kikről különben szeretjük feltenni, hogy az örömök és hiuság minden csábítását szivesen követik. A trón néha támogatja az erényt, s valóban Marc-Aurél csak azért az a mi, mert a legfőbb hatalmat gyakorolta. Vannak tehetségek, melyeket e sajátságos helyzet fejt ki, s vannak tulajdonságok melyeket jobban láttat. A trón a dicsőségre nézve hátrányos, minthogy az uralkodó szolgája lévén mindenkinek, nem engedheti saját eredetiségét szabadon terjengeni. Ily helyzet emelkedett lelkű egyénnél nagyon alkalmas kifejteni ama tehetséget, mely a moralistának főalkotója. Az e névre méltó fejedelem az emberiséget magasról, tökéletes módon vizsgálja. Nézpontja a történetbölcsészé s e szegény nemünkre ily módon vetett pillantás eredménye valami kellemes érzés, vegyítve lemondással, szánalommal, reménynyel.

A művész hideg nyugalma nem fejedelmi tulajdonság. A művészet feltétele a szabadság s a fejedelem, kinek alá kell vetve lenni a társadalom előitéleteinek, a lehető legkevésbbé szabad ember. Nem birhat véleménye szabadságával, aligha követheti izlését. Ha Göthe koronásfő lenne, nem gyakorolhatna oly királyi megvetést a burger eszmék irányában s oly hideg közönyt a gyakorlati eredmények iránt, melyek lényeges jellemvonásai a művészetnek. De képzeljük egy jó fejedelem lelkét, mint a Göthéé, ha meg volna hatva, képzeljük a jóhoz megtérő Göthét, ki végre belátja, hogy van valami nagyobb mint a művészet, s kit gondola-

tainak szokásos nemessége és saját jóságának érzete az emberek becsülésére vezet. Ilyen volt a valaha létezett legnagyobb birodalom e két bámulatos uralkodója Antonius Pius és Marcus Aurelius.

Marcus-Aurelius nagy szellem volt — mondja tovább Renan — soha sem tagadta a természetfelett valónak létezését. Egyetértünk vele az istentagadástól való félelmében. »Irtózom az isten- és gondviselés nélkül való világtól« írja Marc-Aurel gondolatai közt. De kevésbbé érthető, midőn hiszi, hogy az istenek közvetlen vesznek részt az emberi dolgokban. Tudományos műveltségének egyoldalúsága fejtheti meg e gyengeséget, hogy némileg hitt a jövendőmondásokban és a csillagjóslásban, és hogy e tévedésektől meneküljön, nem birt sem Hadrian könnyelműségével, sem Liczian szellemességével. Annyit azonban mondhatunk, hogy tévedéseinek nem volt semmi következése. Kegyességének nem a természetfelett való hivése volt alapja. Vallásossága némi gyógyászati babonákban s a régi szokások hazafias követésében állott. Erénye — mint a korszakbeli művelt embereknél — értelmességében és természetében gyökerezett. Szent Lajos nagyon erényes ember volt, s kortársai meggyőződése szerint jó uralkodó volt, mert keresztyén volt. Marc-Aurél a legkegyesebb ember volt, nem azért mert pogány volt, hanem azért mert tökéletes ember volt. Az emberi természetnek vált becsületére, nem pedig valamely bevégzett vallásnak. Bárminő vallási vagy bölcseleti forradalmak támadjanak is jövőben, az ő nagysága érintetlen álland, mert alapja az emberi szív soha el nem veszendő nemessége; magaviseletének irányadója az emberiség tisztelése.

Atyja és ő mondotta ki, hogy a rabszolgaság szörnyűség, hogy az úr követhet el igaztalanságot rabszolgája ellen s ők tették törvénybe, hogy a rabszolgát megölni bűn. Ők szabadították fel az egyént az állam kényuralma alól. Kimondták, hogy: mivel az állam mindig követelő és durva, kétes esetekben az igazság az egyén részén legyen ..... A római törvényben benne volt az üldözés szelleme, de még inkább benne volt a népben. A gonosz hírek, melyeket (a keresztyének ellen) a zsidók, a rágalom ügynökei, a gyűlölködő missionáriusok terjesztettek, a legőszintébb s legmérsékeltebb elemeket is felizgatták. A nép ragaszkodott babonáihoz és bosszús volt azokra, kik kigunyolták. Még a művelt emberek is, mint Celsus és Apuleus, hitték, hogy a politikai elsatnyulás oka a nemzeti vallás iránt való hitetlenség gyarapodása. A keresztyének helyzete olyan volt, mint egy protestans missionáriusé, a ki egy buzgó katholikus spanyol városban prédikálna a szentek, a szűzanya és a körmenetek ellen. Az üldözés legszomorúbb korszaka Marc-Aurél alatt a nép gyűlöletéből

származott. Éhség, árvíz vagy dögvész idején csak e kiáltás hangzott: »keresztyéneket a fenevadaknak!« Soha annyi csapás nem érte az országot. A megharagított isteneknek tulajdonították s megkettőztették buzgóságukat, a bünhődés eszközeihez folyamodtak. A keresztyének folytonosan megvetőleg, sőt kihívólag viselték magokat. Itéleteiket a birák kigunyolásával fogadták. Mikor egy templom vagy egy bálvány előtt elmentek, fujtak, mintha a lég is tisztátalan lenne, vagy keresztet vetettek. Gyakran lehetett látni, hogy egy keresztyén megáll Jupiter vagy Apolló szobránál s botjával rá ütvén felkiáltott: Lám a ti istenetek nem áll boszszút! Erős volt a kisértés, hogy a szentségtörőt megragadják, keresztre feszítsék s rá kiáltsanak: hát a te istened bosszút áll-e?

Az epicuri bölcsészek ép ugy megvetették a nép babonáit, de azokat nem üldözték, sohase történt, hogy egy bölcsészt áldozatra vagy a császár nevére esküvésre, vagy fáklyahordozásra kényszerítettek volna. A bölcsész rá állott volna e külső semmiségekre, s ennek tudata elég volt, hogy senki se bántsa őket.....

De aztán a világ elunva a tehetetlen sok istenséget, keletről, s különösen Judeából más istenneveket kért, melyek kevésbé voltak elhasználva mint a mythologia nevei. E keleti nevekben több volt az emphasis, mint a görög nevekben s isteni fensőbbségüknek okát is adták, hogy t. i. a keletiek régibb idő óta használván e szavakat az istenség kifejezésére, mint a görögök a magokéit, az istenek természetének kifejezésére jobbak a keleti, mint a görög szavak. Ábrahám, Isák, Jákob, Salamon nevei ősidők óta elsőrangú talizmánok voltak Egyiptomban s e korban már e nevekkel jelzett amulettek borították el az egész világot.....

A keresztyének a bőjt és test sanyargatás előnyeivel dicsekedtek. Íme — mond Tertullianus — hogyan szoktatják magokat a börtönhöz, az éhséghez, szomjúsághoz, a nélkülözésekhez a gyötrelmekhez, íme a vértanú megtanulja, hogy úgy jön ki a börtönből, a hogy bement, nem találván ott ismeretlen fájdalmakat, csakis mindennapi élete folytatását, győzelméről biztos, mivel testét már megölte, a kinzó eszközöknek rá nézve nincs éle, nincs foga. Elszáradt bőre páncéljává lesz, a vaseszközök körmei le siklanak róla, mint valami vastag szíjjról. Ilyen lesz, a ki bőjtölésben már gyakran látta a halált s testéből előre kifacsarta a vért, az elszállni törekvő léleknek e sulyos alkalmatlan terhét.....

Az egyház (bölcs mérsékelt vezetés által) nagy alakuláson ment át. Néhány visionarius kápolnájából mindenkinek hozzáférhető egyháza lett. Következésképp sok tökéletlenségnek is volt kitéve. De bármit állított Hermias és a montanisták a végre, hogy az ember keresztyén legyen, nem kell hogy szent legyen. Egy nép sem áll csupán feddhetetlenekből, s az egyszerű hivőnek meg kell

engedni, hogy többször is kérhessen bűnbocsánatot. Megengedtetett tehát, hogy az egyház tagja lehet bárki, ha nem is hős, vagy asketa, csak vesse alá magát a püspöknek. A szentek ezután is tiltakozni fognak. A harcz az egyéni ihlettség és az egyházi rend között ezután is tartani fog, de a közvetítés elmélete győzni fog. Meg fog történni, hogy az ember hibázni fog, s azért mégis keresztyén maradhat. Az egyházi rend többre fogja becsülni a bűnöst, ki a közönséges módok szerint igazolni akarja magát, mint a kevély askétát, ki maga igazolja magát, vagy azt hiszi, hogy nincs igazolásra szüksége. . . . . .

Még csak egy pár sort mutatok be Marc-Aurél müvéből: Köszönöm az isteneknek — irja M. A. — hogy nékem derék ősöket, jó szüléket, jó testvért és jó tanitókat adtak. Környezetemben, szomszédságomban, barátim közt az emberek mind jósággal teljesek. Soha sem fáradok ki az irántok való jóindulatomban. Természetemnél fogva könnyen elkövethetnék valami tiszteletlenséget, de eddigelé az istenek nem engedték, hogy ez megtörténjék. Azért is köszönettel tartozom az isteneknek, hogy ifjuságomat a maga tisztaságában megőrizték s nem tettek korán éretté, és engedték, hogy oly fejedelem és atya neveljen, ki megmentette lelkemet a kevélységtől, s megértette velem, hogy lehet palotában lakni testőrök, csillogó öltözetek, fáklyák, szobrok nélkül s megtanított, hogy a fejedelem élhet úgy, mint a legegyszerübb polgár, a nélkül, hogy kevésbé nemes, kevésbé erélyes legyen, ha arról van szó, hogy mint császár lépjen fel s államügyekkel foglalkozzék . . . . . Hogy szerencsés valék az általok óhajtott tisztes állásokra emelni azokat, kik neveltetésemre felügyeltek, hogy megismertem Apolloniust, Rusticust és Maximust[1]) . . . . . hogy testem mind eddig kitartotta a fáradalmas életmódot, melyet folytatok . . . . hogy nem érintettem sem Benedictát, sem Theodoriát[2]) . . . . hogy gyakori neheztelésem mellett is Rusticius[3]) ellen nem mentem túl a határon, és semmit se tettem a mit meg kellene bánnom, ... hogy édes anyám, kinek oly korán kelle meghalnia, utolsó éveit az én környezetemben tölthette, ... hogy valahányszor nyomorult emberen segiteni akartam, soha se hallottam, hogy nincs arravaló pénz, hogy nekem magamnak semmi szükségem sincs a mások adományára, hogy a sors nekem oly kedves, nyájas, oly kevés igényü feleséget adott, hogy annyi tehetséges embert találtam gyermekeim nevelésére, hogy a bölcselkedésre haj-

---

[1]) A császárnak filosofus barátai. — [2]) Két szép fiatal lányka, kiket, midőn Pannoniába indult, felesége ajándékozott neki, hogy mulatságára szolgáljanak. — [3]) Házi szolgája. (Komornyikja.)

landó természetemnél fogva nem lettem valami sofista zsákmányává: mind ezekért az isteneknek adok hálát. Ugy van, ennyi boldogságot csak az istenek s a jó szerencse adhatott . . . . .

»Elhagyni az emberek társaságát nem rémítő, ha vannak istenek, ha pedig nincsenek istenek, vagy ha nem törődnek az emberek dolgaival, istenek és gondviselés nélkül való világban mi értéke van az életnek? . . . . .

»Hogyan lehetséges, hogy az istenek, kik a dolgokat oly jól s az emberek iránt annyi szeretettel rendezték, oly nevezetes körülményt felejtettek volna el, hogy t. i. a megpróbált erényű emberek, kik egész életök folyama alatt úgyszólva az istenekkel társalogtak, kik áldozataik és kegyes tetteik által istentől megszerettették magokat, halálok után többé ne éljenek, hanem életök örökre kioltassék? És minthogy ez így van: tudd meg, hogy ha másképpen kellett volna lennie, nem maradt volna el; mert ha helyes lett volna, lehetséges is lesz vala; ha öszhangzó lett volna a természettel, a természet úgy alakult volna. Következésképen a mi nincs, úgy győzd meg magad, hogy nem is kellett hogy úgy legyen. Te magad láthatod, hogy ennek okát keresni annyi, mint istennel vitatkozni az ő jogai felett. Mi azonban nem vitkozhatnánk eként az istenekkel, ha nem lennének a legjobbak és igazságosabbak, és minthogy azok, bizonnyal semmit sem alkottak a világrendben, a mi az igazsággal és az értelemmel ellenkezzék.«

Ah! c'est trop de resignation cher maitre! — kiált közbe e helyen maga Renan. — Ha ez valóban így van, jogunk van panaszkodni. Azt mondani, hogy az életnek nincsen folytatása, az az ember, ki életét a jó és igaz eszméjének áldozta, nyugodtan hagyja el a világot s felmentse az isteneket; kissé naiv! Nem. Az ilyen embernek joga van káromlásra. Mert végre is, miért öltek vissza hiszékenységével. Mért helyeztek bele csalfa ösztönöket, melyeknek becsületes játékszerévé lőn?

Miért részesüljenek előnyben a léhák és gonoszok? Hisz e szerint ők nem csalódnak, s ők vannak jól értesülve? És így akkor legyenek átkozottak az istenek, hogy bizalmukkal ilyeneket ajándékoztak meg. Akarom, hogy a jövendő legyen talány, de nincs jövő, ez a világ utálatos leshely. Megjegyzendő, hogy mi nem azt kivánjuk a mit a közönséges tömeg. Nem kívánjuk, hogy láthassuk a bűnös bünhődését, erényeink kamatait sem akarjuk zsebre rakni. Kivánságunkban nincsen önzés, egyszerüen csak abból áll, hogy maradjunk viszonyban a fénynyel, hogy folytathassuk elkezdett gondolatunkat, hogy többet tudjunk, hogy láthassuk egykor az igazságnak napját, melyre annyi munkával törekszünk, győzedelmét a jónak, melyet szerettünk. Semmi sem lehet ennél jogosabb.

A méltóságteljes császár egyébaránt jól érezte ezt. »Ime — írja tovább — a lámpafénye egész a kialvás perczéig ragyog, semmit sem veszt erejéből és az igazság, jogosság, a mérséklet, melyek benned vannak, kihaljanak veled?« Egész életét e nemes kétkedések közt töltötte. Ha tévedett, kegyességének nagy volta okozta. Ha kevésbé lett volna lemondó, igazságosabb lett volna. Mert annyit kívánni, hogy benső küzdelmeinknek, melyeket a jóért és igazért vívunk, legyen egy bizodalmas, rokonszenves szemlélője, nem mondható soknak.

Mint a keresztyén asceták, Marc-Aurél néha a szárazságig és szőrszálhasogatásig tulozza a lemondást. Nyugalma soha sem hazudtolja meg magát, de mintegy érezteti, hogy roppant erőfeszítésbe kerül. Ez örökös ismétlése ugyanazon okoskodásoknak, az ezerféle kép, melyek által minden dolog hiábavalóságát igyekszik kimutatni, az általános léhaságnak gyakran naiv bizonyításai, élénk tanuságot tesznek a küzdelemről, melyet folytat, hogy kiirtson magából minden vágyat. Néha nagyon rideg és szomorú eredményekre jut, műve erősít, de soha sem vigasztal s a lélekben bizonyos gyönyörű, de kegyetlen űrt támaszt, melyet nem cserélnénk el a teljes kielégítésért. A megalázódást, a lemondást, az önmaga iránt való szigoruságot soha senki se túlozta ennyire. A dicsőség, a nagy szellemek ez utolsó illusiója is, nála csaknem semmi. A jót tenni kell, aggódás nélkül, hogy valjon valaki tudni fogja. Tudom, hogy a történet beszélni fog rólam. De hány haszontalan emberről nem beszél a történet?.....

Marc-Aurél nagy gonddal viseltetett Pannonia iránt, uralkodása alatt hétszer látogatta meg, s az által is emlékezetessé tette, hogy itt irta halhatatlan szép munkáját és hogy itt végezte be földi pályáját. Igaz, hogy a római birodalom ép az ő idejében folytatta legmérgesebb háborúit a barbárokkal, kik Pannonia környékén laktak s a császár, a mint csak hírét vette valami készülődésnek, azonnal itt termett s bár vesztett is csatát ellenök, de mig élt, féken tartotta őket.

Egy ily alkalommal történt a következő kis episod, melyről eddig, bevallom, semmit sem tudtam. Volt a császár udvarában egy Alexander nevű charlatán, ki nagy hírnévre vergődött állitólagos jövendölései által. Mert megesett, hogy néha egy-egy ilyen fajta ember is megnyerte a császár tetszését. Ez az Alexander mindenféle hokusz-pokuszt szokott elkövetni jövendölései alkalmával, s igy Pannoniában is a nagy háború idején 169—171-ig (de nem tudhatni melyik ponton) midőn csatára készültek, Alexander uram elővette büvös-bájos kigyóit, s megtánczoltatván és beszédbe elegyedvén velök, kinyilatkoztatta, hogy a kigyók tanácsa szerint,

ha a rómaiak győzni akarnak, két élő oroszlánt dobjanak a Dunába. A jövendőmondó parancsnak nagy ünnepélyességgel tettek eleget, maga a császár főpapi (pontifex) ruhába öltözve vett részt az ünnepélyen. Az oroszlánokat a vizbe vetették, de azok az ellenkező partra uszva, s valószinüleg elfáradva és átfázva, erejöket elvesztve érkeztek meg s a barbárok által agyonverettek. Másnap pedig a rómaiak csatát vesztettek.[1])

A szent császár — mint némelyek nevezik — a 178. évben K. u. aug. 5-én eltávozott Rómából fiával Commodussal együtt, a Duna mellé, hogy az örökösön megújuló háborút már egyszer bevégezze. Szerencse kisérte lépteit s Avidius lázadása nélkül czélját is érte volna. Még csak nehány hónapi kitartásra lett volna szükség; de szerencsétlenségre a császár nagyon elgyengült. Gyomrát rontotta el, s néha egész napon át csak nehány adag thariakot[2]) vett be. Csak akkor evett ha erőre volt szüksége, hogy a katonákat beszédével bátoritsa. Ugy látszik, Vindobona volt a főhadiszállás (ámbár Tertulian és Philostrates azt mondják, hogy a császár Sirmiumban halt meg) s ragályos betegség uralkodott e vidéken, mely a legiókat évek óta tizedelte.

A 180-ik év márczius 10-én rosszul lett[3]) s azonnal üdvözlé a halált mint várt vendéget. Nem evett és nem ivott semmit, úgy beszélt, mint a ki sírja szélén áll. Magához hivatta Commodust s erősen kérte, hogy végezze be a háborút s hirtelen hazautazással ne árulja el az állam érdeket. Betegsége hatodik napján hivatta barátit, s a szokott hangon beszélt velök a dolgok hiábavalóságáról s könnyed ironiával jegyezte meg, hogy a halálból nem kell oly nagy dolgot csinálni. Barátai sírtak: »Mért siráttok engemet. Gondoljatok a hadseregre. En csak megelőzlek titeket!« Kérdezték, hogy kinek ajánlja fiát? »Nektek — felelt ő — ha méltó lesz reá és a halhatatlan isteneknek!« A hadsereg vigasztalhatatlan volt, mert imádta Marc-Aurélt s jól látta, minő nyomoruság vár reá az ő halála után. A császár mégegyszer össze szedte erejét s Commodust bemutatta a katonáknak s már annyira gyakorolta volt magát az éles fájdalmakon való uralkodásban, hogy arcza e gyilkos perczekben is szelid volt.

A hetedik napon érezte közel végét. Csak fiát bocsátotta magához, de nehány percz mulva őt is kiküldte, nehogy rá

---

[1]) A munka 50-ik lapján, hol Renan ez episodot említi, ily idézet áll: Colonne Antonine, Bellori pl. 13. — [2]) Régi divatu erős szer gyomor bajok ellen. — [3]) Habár Dion határozottan állítja, nem valószinü, hogy fia Commodus mérgezéssel siettette volna atyja halálát. (485. lap) Jólehet ez a Commodus a legrosszabb és gonoszabb emberek egyike volt.

ragadjon a betegség, vagy tán ez csak ürügy volt, hogy a gyűlölt fiút szemei elől elküldhesse, lepedőjét arczára huzta, mintha alunni akarna s a bekövetkező éjszaka lelke elszállott. Testét Rómába szállították s az Adrian mausoleumába temették. A római nép gyásza megindító volt, mert annyira szerették, hogy őt soha sem emlegették rangja, czimei után, hanem ki milyen idős volt azt mondta: Marc apám, Marc testvérem, Marc fiam! Temetésén nem sírtak, meg voltak győződve, hogy az istenekhez tért vissza, kik rövid időre a földnek engedték volt át s még ott a sir mellett egyhangulag *védistennek* kiáltották ki ....

A mi dicső életéből napjainkra maradt, Elmélkedések (Meditationes, Pensées) czimű munkája itt termett Pannonia szép ege alatt. Főhadiszállását legtöbbször a Garan vizének a Dunába szakadásánál tartotta, hol a mai Esztergom fekszik. Hol a fegyverszünetek vagy csatákra alkalmatlan idők alatt sátorába vonulva irta remek művét, mely az emberi szív nemességének s az emberi gondolatok fenséges voltának örök időkre szóló tanubizonysága.

K. S.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A M. Történelmi Társulat jul. 6-án tartott választmányi ülésében Majláth Béla elnökölt. Első felolvasásúl Lánczy Gyula czikke volt kitűzve »Válasz Thaly Kálmán észrevételeire,« melyet szerző távollétében Küffer Béla tag t. olvasott fel. Utána következett Demkó Kálmántól »Lőcse város levéltárának Lengyelországra vonatkozó irományai«, melyet Szádeczki Lajos olvasott fel.

Következtek a folyóügyek.

Titkár fájdalmas szavakkal emlékszik meg b. Radvánszky Antal t. t. haláláról. Emlékbeszédet Deák Farkas fog felette tartani.

Évdíjas tagoknak felvétettek: Pólya Jakab ügyvéd, Budapest, *aj. a titkár.* Sáfrán József, k. r. áldozár s tanár Nyitrán, *aj. Bartos József.* Nagy Károly plébános Okkán, *aj. Stessel József.* Gömöry Antal min. fogalmazó, Bécs. A Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Déván, *aj. a pénztárnok.* Bajúsz József ügyvéd, Dókusz Gyula szolgabíró Sátoraallja-Újhelyen, Nagy Barna földbirtokos Tolcsván, *aj. Szádeczky Lajos.* Brjestyánszky József r. k. segédlelkész, Márik Pál r. k. segédlelkész Detván, *aj. Leustách Lajos.*

Ezután *Szádeczky* Lajos tett jelentést, a borsii Rákóczy ünnepélyről, melyen mint társulatunk egyik megbízottja vett részt. A másik megbízott Dongó Gy. Géza t. társunk volt.

A II. Rákóczi Ferencz szülőházát jelölő emléktáblát kegyeletes ünnepélyességgel leplezték le jun. hó 11-én Borsiban (Zemplén m.). Az ódonszerü kastély nyugatra S.-A.-Újhely felé néző homlokzatának felső kiszögellésénél van felállítva a díszes emlék, oszlopzatos oltárszerü keretben márványtábla, eme felírással: »Itt született / II. Rákóczi Ferencz / 1676. év márczius 27-én. / Egyes hü hazafiak és törvényhatóságok, / áldozatkészségéből / emelték a sátoralja-újhelyi touristák, / 1881. évben«. E felett áll a Rákócziak czímere bronzból s mellette két oldalt amaz érem elő és hátlapja látható (szintén bronz domborműben), melyet Rákóczi 1703. jun. 14. kelettel a forradalom kitörésének emlékére vezetett.

A régi büszke kastély elhanyagolt állapotban van, falai omladoznak, a régi kőároknak csak nyomai láthatók, a Bodrog partjáig nyúló hatalmas park százados jegenyéi, hársai és cserfái nagyrészt kivagdosvák; a kastélynak csak észak-nyugati szöglete lakott (gróf Eszterházine szül. Erdődi grófnő tiszttartójának laka), déli része, a hol az »asszo-

nyok háza« volt, a hol tehát Rákóczi bölcsője is ringott, befalazott ablakaival mintha rejtegetné a világ előtt, hogy most juhakolúl szolgál.

Végűl a pénztárnok bemutatta múlt havi jelentését. E szerint:

bevétel	6,244 frt	23 kr
kiadás	275 frt	— kr
pénztármaradék összesen	5,969 frt	23 kr

Ezzel elnök boldog szűnnapokat kívánván a tagoknak, a gyűlés feloszlott.

A KASSAI LEVÉLTÁR ÚJ RENDEZÉSE.

A »Magyar Történelmi Társulat« 1878-iki kirándúlása alkalmával Majláth Béla, mint bizottsági előadó a Kassa városi levéltárt tüzetesen ismertette: mindenki meggyözödött abból, hogy e levéltár hazánk történetének rendkivül sok és fontos anyagát rejti magában. Azóta is többen fordúltak meg e levéltárban, s mindenki gazdag anyagot hozott magával onnan. A bejutás nehézségek nélkül jár, s Éder főjegyző, mint levéltárigazgató, szives előzékenysége folytán a kutatás könnyü.

Azóta azonban a levéltár érdekében sok történt: annyi, hogy ez már a törvényhatóságok legszebb és legrendezettebb levéltárai közé tartozik. Az ezelőtti szük és sötét helyiségek új, tágas, szép és e czélra berendezett helyiségekkel cseréltettek fel, mely az első emeleten 4 nagy teremből és egy dolgozó szobából áll. Az állványok igen díszesek — az oldalfalak mellett s a termek közepében vannak fölállítva. A történeti anyag zárt szekrényekben van elhelyezve. A berendezést és áthurczolkodást Éder Gyula főjegyző vezette és intézte, még pedig aránylag rövid idő alatt, úgy hogy ma az egész levéltár teljesen használható állapotban van. E nevezetes vívmányban a főjegyző mellett nagy része van a derék főpolgármesternek, ki a kivitelt előmozdította s lehetővé tette.

Különösen ki kell emelnem, hogy ez átköltözés folytán egy csomó lappangó anyag került fölszínre. Majláth Béla mindössze 11,856 számot ismer — mely a XIV—XVII-ik századig terjed. (Ezentúl a XVIII. század 1734-ig 19,148 számig ment.) Éder főjegyző úr föltalálta az indexet s magokat az actákat a 19,149. számtól a 20,105-ig, s ezeket fölállítá és rendezé. Ez igen nevezetes historiai anyag, mely 1326—1737-ig terjed. Ezen kívül munkába van véve a lymbus és a diplomaticai csomagok indicálása, melyek külön osztályt fognak képezni.

Végűl még codexek és könyvek is kerültek elő. Minthogy pedig ez a történeti anyag sokoldalú — nem tartom érdektelennek nehány

fontosabb darabját fölsorolni: a politikai és művelődéstörténet buvárai sok őket érdeklő anyagot fognak e rövid regesták közt találni.

I. Codexek: a) *Egyházi karénekek.* Kétféle írás a XVI-ik századból. 5 hangra írva. Mindkettő 8' »tonus«-ból áll. Primus — octavus Tonus: Michael Varottus-tól; a második rész Vincentius Ruffus-tól.

2. *Postilla.* Elől naptárral, melyben megvannak a magyar szentek. XV-ik sz. írás, vége csonka.

3. *Formulae juramenti et regulae,* a kassai tanács számára. 1578-ból, német és magyar szöveggel; az eskümintákon 1608-ban annyit változtattak, hogy »római császárnak és királynak« szavak h. »Második Mátyás Magyarország koronás királyának« szavakat tettek.

II. Könyvek. Ezek közt van három magyar.

1. A »Praxis Pietatis« ötödik kiadása (Váradon Szenczi Ábrahámnál.) A czímképnek csak töredéke van meg.

2. (Komenius Amos): Eruditionis Scholasticae Pars II. Janua. Rerum et Lingvarum Structuram externam exhibens. In usum Scholae Patakinae edita. Iypisq Celsiss. Principis exscripta Anno M.DC.LII.

3. Approbate Constitutiones Regni Transylvaniae. Varadini . . . MDCLIII.

III. Több mint ezer darab okirat 1326—1737 közt: számos pergamen oklevél, sok missilis, nevezetes politikai dolgok, művelődéstörténeti adatok, regestrumok, vallásügyi iratok, igen sok helytörténeti adat. A buvároknak minden irányban gazdag aranybánya — csak néhányat fogunk kiemelni:

1. Capitulum Ecclesiae Beati Martini de Scepus 1405 in festo beati Briccii confessoris et pontificis bizonyság-levelet állít ki, hogy Saphar Dorottya Richnai Miklós özvegye 19 márka czüstneműt hagy végrendeletileg a franciscanusoknak, melyeket szülétől kapott, jelesül: »unam crucem magnam argenteam, deauratam, lapides praeciosos in se habentem, unam imaginem beatae virginis tenentem filium in ulnis similiter argenteam deauratam et quandam unam pixidem magnam et longam argenteam eodem modo deauratam . . . . . ac quasdam casulas et ornamenta altaris necnon alias curialitates. . . .« Több okirat van ezen időből, mely a dominicanusokra vonatkozik, hasonlag több kiváltság-levél egyes czéheknek, czéhszabályok (XV. század) s a felső-magyarországi városok összeköttetéseire vonatkozó okirat.

2. 1439-ből a Lapis Refugii számára alapítvány.

3. Giskra levelei, kötelezvényei 1440—1445-ből.

4. Országgyűlési articulusok 1459. 1464.

5. A dominicanusok provincialisa Marcus 1465. in festo beatae Ceciliae virginis et martyris engedélyt ad, hogy a romban levő egyház fölépítésére a templomi ékszereket eladhassák.

6. A kassai Sz.-Erzsébet egyház összes kincseinek, ékszereinek, fölszereléseinek regestruma 1516-ból. Rendkívül nevezetes.

7. Országgyűlési articulusok: 1521., 1523., 1525., 1526.

8. Thurzó Elek levele Henkel Jánoshoz, kassai plébánoshoz, Buda 1525. bizonyos peresügy kiegyenlítése végett.

9. Zápolya János Instructiója 1527. apr. 1-ére Regensburgba hirdetett birodalmi gyülésbe küldött követei számára; a) a főutasítás; b) a titkos utasítás »super concordia ineunda«; c) utasítás de particularibus rebus ad expeditionem necessariis.

10. Henckel János levele Traudmansdorf. 1528. aug. 28. »Antonio Transilvano praedicatori verbi dei Cassoviensi.«

11. Zápolya János 1528. in festo beati Thomae episcopi Vitéz Jánosnak, a német hadak közeledéséről, aug. 17-ről egy más levél «domino Servatio Cibuo« János király hadi mozgalmairól. U. a. év Kornis Gáspár notorius kassai javai Báthory István nádornak adományoztatnak.

12. Serédy Gáspár Herberstein Rupertnek hadihíreket ír. (1529.)

13. Henkel János Znaim 1529. jan. 21. írt levele a kassai tanácsnak, különböző híreket ír.

14. A városi tanácsosok eskümintája versbe szedve 1529-ből:

»Das yr ein Rechts Recht thun welt.
Gott dem Allmechtigen
Der heiligen Kron von Ungern
Ewrm Erbherrn Konÿg Ferdinando
Der ganczn gemeyn diser Statt. . . . . stb.«

15. Tamás egri püspök 1531. dec. 30. Pozsonyból a kassai polgároknak híreket ír a békealkudozások folyamáról.

16. 1552. A kassai székesegyház kincseinek inventariuma.

17. Ferdinánd parancsa a kassaiakhoz 1557. jul. 8-áról, hogy a dominicanusok egyházi kincseit, melyeket akkor, midőn a zavarok miatt e városból menekülni kényszerültek s regestrum mellett adtak át, (per hereticos et rebelles nostros expulsos) adják vissza.

18. Esküminta, az összes Kassán levő czéhek felszámlálása (1557.)

19. Ferdinánd parancsa (1558.) a felső-magyarországi városoknak, hogy szemben az odamenő Izabellával, tartsák meg hűségöket.

20. A felső-magyarországi commissariusok (1559.) az öt várostól hadiszereket kérnek.

21. A magyar papnak adott utasítás 1559-ből.

22. Kassa városa folyamodása Maximilián királynak Huszár Gál ügyében 1560. dec. 27.

23. Perényi Gábor fölterjesztése Maximiliánhoz a Huszár Gál ügyében támadt zavarok miatt. Patak 1561. márc. 4.

24. A kassaiak protestatiója a jászai convent előtt, (1562.) hogy miután nekik régi kiváltságuk, hogy a kereskedők portékáikat nem másutt, mint Kassán, tehetik le, adhatják el, cserélhetik be s nincs ezek-

nek joguk Kassán túl menni s különösen az erdélyiek s váradiak erre kötelezve voltak; most nehány erdélyiek: Fekete Tamás és Literati Demeter kolozsvári polgárok, Fejér Péter, Földvári Mátyás, Tövis Ambrus és János, Thorosdy Ferencz, Literati János, Kádas György, Czÿnczew Péter s nehány váradi kereskedő tiltott és álútakon hoztak Krakóból mintegy 20 kocsi árut Varannó felé Zay Ferencz hadainak fedezete alatt, s e miatt összeütközés is támadt — ezek respectálják az ő régi kiváltságaikat.

25. 1569-ből a Kassa v. által Ungvártt és Tárkányban tartott gyalogok névsora zsoldjaikkal együtt.

26. Az 1572-iki országgyülésre küldött követek jelentése, és naplója. Igen érdekes.

27. A szijjártók czéhszabálya 1573-ból (német.)

28. Az 1576-iki pestisben elhaltak feljegyzése aug. 26-tól kezdve aug. 29. »hat man die fraw Laszkin weggeführet, hernachmals seindt gestorben«; aug. 34: 4; sept. 96; oct. 184; nov. 258; dec. 103; jan. 1—2-án 3. összesen 660. »Vom 18 Septembris bis zum letzten Novembris hat der Gräber 35 leichen mehr vorzechett die man haimblich hintragen hatt.«

29. 1586-ból regestrum a város harminczad jövedelméről. (1582. és 83-ból kiváltságlevelek a városi lerakodó hely ügyében.)

30. Az 1601-iki országgyülésen elöterjesztett királyi propositiók: 3 iv, »Descripsit Posonii Joannes Bocatius Notarius Cassoviensis m. p.«

31. 1601. és 1603-ból czéhszabályok.

32. A kassai ágost. hitv. polgárok folyamodása, hogy engedtessék meg nekik továbbra is használni a székesegyházat. 1604. jan. 7.

33. 1605. febr. 14. Szatmár városa meghívja Alvinczi Pétert városi ref. papnak.

34. 1605. nov. 9. A korponai országgyülésre küldött követek levele.

35. Pischoky Vincze Ungvár 1606. márcz. 8. a meghívást a kassai papságra nem fogadhatja el.

36. A kassai polgárok protestatiója az 1609-iki orsz. törvények azon pontjai ellen, melyek a város kiváltságait sértik (bíró választás, ágyúk szállítása, koronaörző gyalogok kiállítása stb.)

37. Lipóczy Dorottya végrendelete 1612. okt. 12. (magyar.)

38. Regestrum a város által tartott katonák fizetéséről 1609—1617 közt azok névszerénti följegyzésével.

39. Bethlen Gáborné 1619. dec. 29. Váradról a kassaiaknak; tudatja, hogy Kassára érkezik.

40. A szabolcsi hajdúk Nánás 1621. máj. 5. a kassaiaknak, hogy ők is fejök fennálltáig hívek maradnak a választott királyhoz.

41. Az 1622-iki soproni országgyülés irományai.

42. Bethlen Gábor adománylevele Alvinczy Péter számára Kassa

1626. márcz. 9. . . . . quod Nos moti in primis pietate ac benignitate, quibus praesertim erga personas ecclesiasticas afficimur, inducti etiam meritis virtutibus ceterisque animi dotibus reverendi Petri Alvinczi ecclesiae Cassoviensis Hungaricae nationis pastoris primarii ac verbi divini ministri fidelis nobis sincere dilecti, quibus eundem ab Altissimo praeditum et insignitum esse non solum alienae commendationis testimonio, verum propria quoque experentia cognovimus« a hutkai malmot a Tárcza mellett, mely eddig az esztergomi káptalané volt, neki adományozza.

43. Az 1630-iki országgyülés irományai.

44. Az öt szabad k. város czéhei közt viszály támadván, az öt város követei közt ez ügyben létrejött megállapodás (1635—6-ban.)

45. Bethlen István levele a hajdúkhoz rákosi táborból 1636. sept. 11-röl, melyben ezeket a maga részére akarja vonni. Ugyanezen ügyben Ali basa levele, u. o. 1046. »rebuil az hirnevő« hó 11-én.

46. A városi kincstárban levő pénz s arany és ezüstnemük jegyzéke, 1643—4-ből.

47. Kassa városa capitulatiója Rákóczy Györgynek Bárcza 1644. márcz. 10. Eredeti példány.

48. Az 1647—48-iki vallásügyi tárgyalásokra vonatkozó nevezetes irományok.

49. Kovács Panna assz. javainak összeírása 1648-ból.

50. A Rákóczyhoz küldött követek számára adott utasítás 1648. városi kiváltsági ügyekben.

51. Az 1649-iki vallásügyi vallatásuk és tárgyalások.

52. Bornemisza János vicegeneralis végrendelete (magyar) 1653. Sabbatho primo ante dominicam Palmarum.

53. II. Rákóczy Gy. lengyelországi hadjárata következtében Felső-Magyarországba lengyel had ütvén be, a felső-magyarországi rendek 1657. jul. 21-én gyülést tartottak: ennek articulusai s egy felterjesztése a »fejedelem asszonyhoz« (Lorántfy Zsuzsánnához.)

54. A piaczon levő Mária szobor alapító levele (1673.)

55. 1677. oct. 1. Kassa városa lakosainak összeírása.

56. A kuruczvilágra vonatkozólag is szép számmal vannak adatok.

Van ezenkivül még két csomag inquisitio: az egyik 1579-ből, a másik 1629-ből, mindkettő magyar nyelven, ezek leginkább törvénykezési anyagot foglalnak magokban.

Országgyülési acta és törvény bőven fordúl elő az indicált acták közt is — ezenkívül az újon föltaláltak közt van egy vaskos kötet, mely 1464-en kezdődik. Külön csomagban vannak a 1498-ikiak. Ezenkívül 1544-től kezdve eredeti aláírásokkal ellátott articulusok. Ezenkívül a XVI-ik század végén s a XVII-ik elején tartott országgyülések-

nek határozatai bár hézagosan, de föltalálhatók a rendezett és rendezés alatt levő csomagokban.

Mindez mutatja, hogy Kassa s a felső-magyarországi városok érdeklődéssel kisérték hazánk politikai történetét: nemcsak országgyülési követeiktől szereztek értesüléseket, hanem magok a politika intézői is azon voltak, hogy az események színvonalán tartsák a városokat.

Mindamellett ezen újon föltalált anyagnak, épen úgy mint a réginek legnagyobbrésze magának Kassának történetére vonatkozik. Oly gazdag anyag ez együtt, hogy abból magából meg lehet írni a város történetét, — de oly nagy fontosságú is egyszersmind, hogy annak érdekét egy nagybecsü oklevéltárral kellene emelni.

Óhajtandó volna, hogy ez megtörténjék. A nevezetesebb németországi városok megkezdették oklevéltáraik, kronistáik kiadását. Bécs, Nürnberg, Augsburg jó példával mennek elől. Nálunk ez ügy el van hanyagolva, s a mit fölmutathatnk mindössze egy pár monographia. Ezeket is jobbadán alföldi, vagy dunántúli városoknak (Kecskemét, Debreczen, Szeged, Köszeg, Szombathely) köszönhetjük, s épen a leggazdagabb levéltárral bíró felvidéki városok részéről történt legkevesebb.

Az a körülmény, hogy Kassa oly szép áldozatot hozott levéltára érdekében, hinnünk engedi, hogy ott jobb fordúlat állott be. A férfiútól, kit polgártársainak bizalma »Felső-Magyarország fővárosa« élére helyezett, e részben minden jót várhatunk: ő érdeklődik az ügy iránt s fog is módot találni, hogy létrejöjjön »Kassa városa monographiája« és »Kassa városa Oklevéltára«. Szilágyi S.

AZ Ó-BUDAI EGYETEM TÖRTÉNETÉHEZ.

Mult évben megjelent »Egyetemeink a középkorban« czimü nagyfontosságu munka azt tartja, hogy Zsigmond kir. alapitotta az ó-budai egyetemet, érvül fölhozván, miszerint ez általánosan elfogadott nézetet első sorban Inhoffer határozott állitása igazolja, mellette szól pedig azon körülmény is, hogy Nagy Lajos aligha alapitott a pécsin kivül még egy másik egyetemet.

Azt hiszem, az ügy érdekében csak helyes eljárást követek, ha olyan forrásra figyelmeztetek, mely egy, vagy más irányban az ó-budai egyetem homályos multja körül fölmerült számos kérdés mikénti tisztázására nézve talán, nem mondom direct választ, hanem némi tájékozó támpontot képes szolgáltatni.

Az ausztriai szt. kereszti apátság multja, mint tudjuk, hazánk

történetével nem egy helyen találkozik; azért nem is kételkedhetünk tehát, miszerint az érintett apátság régi levéltára épen ránk nézve sok érdekes följegyzést tartalmaz. Legalább annyit bizonyosan állíthatok, hogy a cistercita-rend egyik érdemes tagja néhai Koll Malachias által évtizedek előtt kiadott munkában, mely a szt. ker. apátság történetét levéltári okmányok és a rend tagjainak számos kéziratai alapján tárgyalja, olvasám, hogy *Nagy Lajos, midőn Budán egyetemet alapított,* szt. Keresztről is hitt papokat tanárokul oda, hol a nevezett apátságnak saját háza vala; továbbá pedig még azt is olvasám, hogy 1400 évben a rheini apát azt irta Bertholdnak a szt. ker. apátság tanárának, hogy az utóbbi apátság budai házába tömegesen tódul a nép, annak (kinek?) jeles és tudományos szónoklatát hallgatandó.

Azt vélem tehát, megérdemlené, hogy az egyetem multjának földerítése czéljából az apátsági levéltár eredeti adatai is a tudományos kutatások keretébe fölvétessenek.

És most alkalmilag még egy megjegyzést kell a fentebbihez csatolnom. Az »Egyetemeink« cz. mű azt mondja, hogy Lambert budai prépost és Gelria Lambert két különböző személy. Nem tudom ugyan, hogy a tudós körök mily súlyt és hitelt tulajdonítanak Rupp »Budapest« cz. munkájában fölhozott idézeteknek; de nézetem szerint nem lesz felesleges az ezen idézetekre (Neo-Reg. Ac. 859. cs. 1. sz. 7. §. és 2. sz. §. — Häufler Hist. Not. 25. l.) hivatkozó mű alapján itt megérinteni, miszerint, mint prépostok, a budai káptalannál 1412-ben János, 1413—1415-ben pedig Grolia (sic) Lambert, Zsigmond kir. egyetemének kancellárja fordulnak elő. Mi ha való, úgy az »Egyetemeink« cz. munka tisztelt írójának véleményével ellenkezőleg, Gelria (vagy Grolia) Lambert a konstánzi zsinaton működött budai prépposttal mégis azonos. Valószínű egyébiránt, hogy Gelria még utóbb is viselte a budai káptalani prépostságot, mert csak 1420-ban jön elő Kanizsai János, mint prépost és alkancellár.

Végre pedig Czínár indexe szerint az ó-budai káptalan még egy tagja hozatik kapcsolatba a konstánzi zsinattal: »Veterobudae Capitulum. Lector M. Mode Joannes, Canonicus una Varadiensis, Concilio Constantinensi interest. 1415.«

Ennyi az, mit e tárgyban megemlíteni szükségesnek gondoltam.

STESSEL JÓZSEF.

NYILATKOZAT.

Thaly Kálmán, ki a M. Tört. Társ. jun. 2-án tartott választmányi ülésén Lánczy Gyulának Széchenyi Pálról írt tanúlmányát élesen megtámadta észrevételeiben, melyek a »Századok« e f. évi 6-ik füzetében megjelentek: a kérdéses tanúlmány fölötti pályabirálatomról is szíveskedett megemlékezni, főleg kiemelvén, hogy a kérdéses dolgozatban,

melyet — egy bizonyos szellemiséget kivéve — mind irányára, mind tartalmára nézve majdnem föltétlenül elitél, »történelmi tárgyilagosságot, nagy adatbőséget és sok fontos kútfőismeretet véltem föltalálhatni.« — Nem lehet szándékom a fölhozott kritikai észrevételeket és ellenvetéseket illetőleg t. tagtársunkkal vitába bocsátkozni, nem pedig azért, mert a kérdéses korszak történelmi tényleges részletei tekintetében a Rákóczykor és okmányai fáradhatlan buvárát magamnál sokkal illetékesebbnek tekintem; egyedül azt jegyezvén meg, hogy az »adatbőség« és »a fontos kútfők« ismerete, — melynek megemlítése ez esetben főleg a Stepney okmányokra vonatkozott, — nem ugyanazonos *minden* fontos kútfők ismeretivel és fölhasználásával, melyre vonatkozólag annál kevésbbé érezhettem magamat hivatva ítéletet mondani, miért annak ily terjedelmü ismeretére nem tarthatok igényt. — Egyébiránt a kútfők és adatok ismerete, bármily odaadással gyüjtettek légyen is, egy magában még nem biztosítja a történelmi tárgyilagosságot, főleg ha ezen adatok csak az ellentétes pártok *egyikének* kútfőiből vannak kiválólag meritve. Tanúsággal szolgálhatnak e tekintetben t. tagtársunk második Rákóczy Ferencz fiatalságáról irt érdekes tanúlmányának egyes helyei, melyek, mint p. o. a Zrinyi Ilona téli útjához, vagy a fiatal Rákóczy neuhausi neveléséhez kapcsolt némely észrevételei (82. 102. főleg 115. l.) — nagyrészben egyébiránt magok a fölhozott tények által megczáfolva — az egyoldalú, nem kétlem jóhiszemü — de szenvedélyes történelmi insinuatió kirivó példáiként tekinthetők. Helyes szabálynak tartottam mindég, ha félreértetem, annak okát, legalább részben, saját magamban keresni. És ezért megjegyzéseim némely hézagának akarom tulajdonítani, hogy t. t. t. a »jelen benyomásainak szerencsés és mesterkéletlen összeköttetésében a múlttal«, melyet Láncz y tanúlmányában dicséröleg jeleztem, a »túlon túl loyaliskodó hajlamok és irányzások« solidaritását akarja következtetni a pályázó és pályabiró közt. Fölfogásom szerint szavaim legtermészetesebben azon érintkezési pontok szellemdús és sikerült felismerésére alkalmazandók, melyeket a pályázó Széchenyi Pál érsek és Széchenyi István jellemében és családi typusában jelzett; erre vonatkoztak szavaim és így azoknak politikai irányzatokkal nincs semmi közük. Részemről a kérdéses pályadolgozatot kizárólag irodalmi és történelmi szempontból vettem bírálat alá. — Nem ismerem szerzője politikai nézeteit v. irányzatait és így nem is mondhatom »rokongondolkodású vagyok e vele« vagy sem. De anélkül, hogy e helyen azon nagy horderejü államtani, közjogi és történelmi kérdések megvitatásába ereszkedném, melyek Thaly Kálmán »észrevételeinek« főalapját képezik: annyit határozottan mondhatok, hogy minden tisztelet mellett történelmi és politikai meggyőződései irányában — melyet egyébbiránt saját meggyőződésemet illetőleg hasonmértékben igénybe veszek — részemről politikai nézeteit és történelmi fölfogásait határozottan nem osztom.

Gr. Széchen Antal.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Történeti Pályakérdések.

1. Kivántatik forrástanulmányok alapján azon politikai és culturai befolyás megismertetése és jellemzése, melyet a magyar és lengyel nemzet egymásra gyakorolt.

Jutalma: herczeg Czartoriszky László adományából 1000 frt. Határnap 1882. deczember 31. A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2. Kivántatik a magyarországi Pálos-rend története a mohácsi vészig.

3. Jutalma az Oltványi alapitványból 550 frt. Határnap 1882. deczember 31. A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Kivántatik a XI. században alapitott magyarországi egyházmegyék egyikének története, az egyházmegye alapitásától Nagy Lajos haláláig.

Jutalma Fraknói Vilmos r. t. adományából 100 arany. Határnap 1882. deczember 31. A jutalom csak absolut becsü munkának adatik ki. A jutalmazott mű szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4. Adassék elő Bosznia története a magyar fönhatóság alatt, a XII. század közepétől Jajcza elestéig.

Jutalma a Péczely József-féle alapitványból 1000 frt aranyban. Határnap 1882. decz. 31. A jutalmazott munka szerző tulajdona marad, a ki köteles azt egy év alatt kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogositva a munkát külön tiszteletdij nélkül közrebocsátani.

5. Adassék elő, a hazai és külföldi források lehetőleg teljes felhasználásával: a magyarországi könyvtárak története a XI. századtól a Corvina létrejöttéig. Kivántatik a hazai könyvtárakban — az oklevelek tanusága szerint — előfordult egyes könyvek irodalmi ismertetése.

Jutalma a Vitéz-alapitványból 40 arany. Határnap 1882. decz. 31. A jutalom csak önálló becsü munkának adatik ki. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

— Molnár Aladár történeti művének folytatása végett, az akadémia történeti bizottsága nevében, Pesty Frigyes előadó a következő fölhivást teszi közé: Molnár Aladár nagybecsü munkája: »A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században« szerzőnek korai halála következtében csak az első kötetig terjed. A m. t. akadémiának törté-

nelmi bizottsága érezvén annak szükségét, hogy e munka a megkezdett módon és szellemben folytattassék: fölhívja a hazai írókat, kik e munka folytatására hivatást és kedvet éreznek magukban, hogy ez iránt a nevezett bizottságnál f. é. deczember 1-ig dolgozati tervük bemutatása mellett nyilatkozzanak, mikép gondolják a folytatást megírni. Egyúttal a folytatott munkából mutatványúl egy kidolgozott fejezetet csatoljanak az ajánlkozáshoz. A benyujtott ajánlatok alapján a bizottság megbízást fog adni a Molnár-féle munka folytatására és az illetőnek azon adatokat és gyüjteményeket rendelkezésére bocsátandja, a melyek e munkára vonatkozólag Molnár Aladár után hátramaradtak.

— A Magyar Tud. Akadémia elhatározta, hogy az Emlékbeszédeket 1882-ön kezdve külön gyüjteményben fogja kiadni, s a vállalatot már meg is kezdte három füzettel: melyek Korponay felett Kápolnai, Suhayda felett Konek és Morócz felett Galgóczy által tartott beszédeket foglalják magukban. Minden füzet külön 10—10 krért kapható.

— Az Akadémia Értekezései sorában több nagy becses munka jelent meg: Zsilinszkytől az 1609-iki pozsonyi országgyülés története, Majláth Bélától Forgács Ádám és Báthory Zsófia ékszereinek története, Wenzeltől a Fuggerek Magyarországon, továbbá Jakab Elektől az erdélyi hírlapirodalom története, melyek annak idejében akadémiai felolvasások tárgyát képezték s Knoll Károly akadémiai könyvárusnál kaphatók.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A »Délm. orsz. tört. és rég. társulat« XI. évi közgyülését tartotta 1882. jun. 4-én d. e. Ormós Zsigmond elnöklete alatt. Elnök megnyitó beszédében kiválólag a múzeum-egylet alakulásával foglalkozott s ennek a társulattal való egybekapcsolását tette igen kívánatossá és czélszerűnek, mely esetben szakosztályok szerint munkálkodhatnának a tagok. Az elnöki megnyitó után Pontelly István egyesületi főtitkár terjesztette elő az egész évi működését a társulatnak főbb vonásokban. Említi, hogy a társulatnak kiváló munkálkodása a hajdani Dacia Ripensis területére, az ott levő hadútakra és az azok vonalain épült erődítvényekre szorítkozott. S ennek végrehajtásában a főtitkár nagy részt vett. Valamint rendezte a muzeumot is, habár ezt a helyiség mivolta nem engedte teljesen keresztülvinni. Egy év alatt a társulat muzeuma gyarapodott, a) a régi és ujabb mütárgyak osztálya: 258 db.-bal, b) érem- és bankógyüjtemény: 158 dbbal, c) könyv- és okirattár 58 dbbal. Ezután a tartott választmányi ülésekről beszélt és említette, hogy a társulat még eddig nem ásathatott. A jövőben a Dacia vallum romanumának nyugoti vonalat fogják felvenni és tüzetesen meghatározni. Jelentést tett az elhúnyt tagokról s a társulatot a nagy közönség pártfogásába ajánlta. Utána *Odor* Samu társ. pénztárnok tette meg jelen-

tését. A társ. tényleges tőkéje 3485 frt 43 kr. A pénztári jelentés után *Karácsonyi* Jánosnak: »A kunok Délmagyarországon« cz. tanulmánya olvastatott fel, mely a társ. füzetében fog megjelenni. Ez értekezés azon kérdést fejtegeti, hogy topographiailag hova helyezendő a török hódítás előtti időig a Temes-közben lakott kunoknak »szentelti« széke, s ezt sok oklevél bizonysága szerint Torontál megyében a mai Mokrin határában keresi s helyezi. Ezután felolvastatott a »Kölcsei egylet« tört. szakosztályának azon megkeresése, hogy engedne helyet a társ. közlönyében ezen szakosztálynak a délvidékre vonatkozó fontosabb értekezéseknek, melyet a társ. el is fogadott. Társulati ügyek elintézése és tagválasztások után a közönség a muzeumépületbe ment és ott a főtitkár bemutatta az ujonnan rendezett muzeumot.

IRODALMI SZEMLE.

— A Monumenta Ecclesiae Strigoniensis Dr. Knauz Nándor e nagybecsü munkájának II. kötete megjelent. E kötet 927 oklevelet tartalmaz az 1273—1321 évekből, a tudós szerkesztő regestáival és jegyzeteivel. Nagyban emeli a monumentalis munka becsét a szöveg közé nyomtatott tizennégy fametszetü pecsét képe s a kötetet bezáró facsimilék; hat lapon ötvenöt oklevélből találunk facsimile mutatványt. — Most a herczeg-prímás 25 éves püspöki jubileuma alkalmával nem érdektelen megemlítenünk, hogy ez a munka is az ő költségén jelenik meg. Közelebb részletesebb ismertetést is közlünk e monumentalis munkáról.

— Pesty Frigyes várva várt munkája, »A Magyarországi Várispánságok története«, mely az eltünt vármegyékről irt munkájának kiegészítését képezi, az Akad. történelmi bizottságának kiadásában 591 lapra terjedő vaskos kötetben, diszes kiadásban megjelent. A nagybecsü munkára még vissza fogunk térni.

— Beregvármegye monographiájának harmadik kötete is megjelent. Lehóczky Tivadar e nagyterjedelmü munkáját, mint olvasóink emlékezhetnek, Beregvármegye társulatunk ajánlatára fogadta el. E harmadik kötet a specialis részt foglalja magában s egyes helységek kimerítő és új adatokban gazdag leirását, történetét foglalja magában. Ezzel a mü teljesen be van fejezve. Ajánljuk olvasóink s általán a történetkedvelők figyelmébe.

— Villányi Szaniszló Győr-vár és város eseményekben gazdag múltjából a XVI. és XVII-ik század történetét egy tanúságos képbe összeállítva s becses okmánytárral ellátva, kiadta. Monographiai irodalmunknak ez egyik legbecsesebb termékére előre is figyelmeztetjük olvasóinkat: közelebbi füzetünk ismertetését fogja hozni.

— Szentkláray koszorús munkájából: »Száz év Dél-Magyaror-

ság történetéből« az első kötet 3-ik füzete, mely a 381. laptól 520-ig terjed, megjelent. Négy fejezetet foglal magában: a nemzetségi mozgalmak, kincstári javak eladása, telepítések II. József alatt s az 1788-iki török háború. Ezzel az első kötet még nincs befejezve: lesz még egy negyedik füzet is, mely tavaszszal fogja elhagyni a sajtót. E füzet ára 2 frt 50 kr.

— Sebeszta Károly tagtársunk s tanfelügyelő »A magyar nemzet története« czim alatt hasznos tankönyvet készített tanítóképezdék s polgári iskolák számára. Maga is hosszabb időt töltvén a tanári pályán nemcsak elméleti, hanem gyakorlati ismereteket is szerzett, melyeket tankönyve készítésénél jól használt. Nagy súlyt fektet a művelődés-történetre s általán könnyen felfogható elbeszélő modorban van írva.

— Dr. Rodiczky Jenő »Takarmánytermesztés« czím alatt adott ki egy terjedelmes gazdasági munkát, melyről azért teszünk e helyen említést, mert abba a növények története hazánkban felvételre talált — mi, tudtunkra, első ilynemű kisérlet. Szerző különben a magyar mezőgazdaság történetének megírására gyűjt adatokat söt e műve részben már el is készült.

— »A Magyar Ódaköltés története« czím alatti Csernátoni Gyula egy becses tanúlmányt írt mely fölvett tárgyát a szent Bernát hymnustól Vörösmarty-ig tanúlságosan tárgyalja. A 61 lapra terjedő munkát, mely Aignernél kapható, ajánljuk olvasóink figyelmébe.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az amphitheatrumot Óbudán Torma Károly már teljesen kiásatta s kitisztította úgy, hogy az most egész nagyságában a körülötte emelt földhányásról kényelmesen átszemlélhető. Deák Farkas az »Ellenőr« jun. 24-iki számában erről írván, a következőket emeljük ki czikkéből. Az amphitheatrum most már ki levén ásva, Trefort miniszter az egészet czement-burkolattal akarja behuzatni s egyszersmind valami kis portáléval vagy emlékkővel megjelölni, melyen az ásatás ténye stb. lesz felírva. Hír van, hogy ő Felsége is érdeklődik az amphitheatrum iránt, s legközelebbi lejövetelekor tán meg is látogatja. A további ásatásokat Torma most a papföldjén eszközli, melyen Hampel tavaly a »Thermae majores«-t ásatta fel s most Torma megtalálta és ki is ásatta már a »Thermae minores«-t s ott sok érdekes régiségeket talált.

— Kolozsvárt a Mátyás király születésházának kikutatására kiküldött bizottság junius 23-án ülést tartott s ezen ülésen terjesztő elő Szabó Károly elnök emlékiratát, melyben kétségtelenül kimutatja, hogy Mátyás királynak születésháza a hagyománynak is megfelelőleg a kolozsvári úgynevezett Óvárban a főtérről bemenet szemben levő és jelenleg fióklaktanyának használt ház. Hogy Mátyás királynak ez volt

születésháza, azt kétségtelenné teszi magának Mátyásnak egy 1467. szept. 28. kelt privilegiális levele, melyet II. Rákóczy György 1649. decz. 20-án átír és megerősit s mely a »Történelmi Tár« 1880. évfolyam 170—173. l. jelent meg. A ház így pontosan meg levén határozható, csak az képezheti kérdés tárgyát, hová kellessék helyezni az ezen eseményt megörökitendő emléktáblát. Ami az emléktábla szövegét illeti, azt szintén Szabó Károly készitette s azt a bizottság hasonlókép elfogadta. De mivel mostani romladozott állapotában a ház nem sokáig állhat fenn, Szabó Károly emlékiratában azt az indítványt teszi, hogy ezen házat a város, mint melynek tulajdonát képezi, adja át az államnak oly kikötéssel, hogy ezt a műemlékek bizottsága által stylszerüen restauráltassa, tartsa fenn s valamely közmüvelödési intézetet helyezzen el belé, p. o. a muzeumegylet érem- és régiségtárát. Az egész emlékiratot elfogadta a bizottság s ezt fel fogja terjeszteni a városi közgyülésnek, hozzá csatolván még Nagy Lajos indítványát, ki Mátyás királynak nagyszabású emlékszoborban való megörökitését ajánlja. Ez ügyben különben országszerte gyüjtést fognak kezdeni, ha a városi közgyülés is elfogadja ez indítványt s állandó szoborbizottságot akkor alakítanak.

— Beregmegyében Pudpalócz kárpáti községben a Duzsár ruthén család egy Rákóczi emléket őriz, egy asztalt, melyen a hagyomány szerint II. Rákóczi Ferencz pihent egy éjjel. Ezt Lehoczky is említi monographiájában s az évszámot 1703-ra teszi. A hagyomány azonban arról a korról szól, midőn Rákóczi végleg elhagyá a hont (1711. febr.) A család őrizé egész idáig kegyelettel az asztalt, de mostani birtokosa Duzsár Mihály árúba bocsátá s az ereklyét a hazafias érzelmeiről és áldozatkészségéről széles körben ismert úrhölgy, Bay Ilona vette meg s azt valamely közintézetnek szándékozik adni megőrzés végett.

— Simor János bibornok herczeg-primás negyedszázados püspökségének emlékére Pázmány Péter szobrát készitteti az esztergomi székesegyház számára. A szobor Turinban készül, 9 láb magas s tiszta carrarai fehér márványból lesz. Közelebbről felállitják.

— A pécsi tiszteletreméltó székesegyházat, melyet a múlt századokban alakjából restaurálás címe alatt egészen következtettek, Dulánszky Nándor az egyházmegye tudós püspöke stylszerüen helyreállittatja s a munka keresztülvitelével Schmidt Frigyest bizta meg. Az előmunkálatokat már meg is kezdték s az egész nagyszerü tervezetet Dr. Czobor Béla »A pécsi székesegyház restauratiója« czimü munkában ismerteti, mely előbb az Egyházmüvészeti Lapban s most külön lenyomatban is megjelent.

— Érdekes leletekre bukkantak Tolnamegyében, a Lengyelhez tartozó szárazpusztai községben, a régi hatalmas templom helyén, köztük egy nagy mészszel bevont harangra, mely jelnélküli s a kutatók állitása szerint régibb volna az 1317-iki mező-tarpai harangnál. Közel ehhez több kelta régiségeket is találtak.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— GYŐR-VÁR ÉS VÁROS helyrajz erődítése, pár telek és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Két ábrával. Irta *Villányi* Szaniszló. Győrött 1882. 8-adr. 210 l. Ára 1 frt 20 kr.

— BEREGVÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA. Írta *Lehoczky* T. III. kötet. Különös rész, nyolcz képpel. Ungvár, 1881. 8-adr. 860 l.

— SZÁZ ÉV DÉLMAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉBŐL. Írta dr. *Szentkláray* Jenő Temesvárott, 1882. I. Kötet, 3 füzetje.

— A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ RESTAURATIÓJA. Írta Dr. *Czobor* Béla. Budapest, 1882. 8-r. 32 l. és egy tábla.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE. Tanító-képezdék és Polgári Iskolák használatára írta *Sebeszta* Károly. Budapest, 1882. 8-adr. 186 l. Ára 1 frt.

— MONUMENTA ECCLESIAE STRIGONIENSIS. Jussu et sumptu emin. et rev. dni. Joannis Cardinalis Simor, principis primatis, archiep. Strigoniensis etc. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Dr. Ferdinandus *Knauz*. Tomus II. ab a. 1273. ad, a. 1321, Nri. 1—927. (cum 6 tabulis lithographicis et 14 sigillis ligno incisis). Strigonii 1882 4-r, XXIX. 885 l. és 6. t. Facsimile.

— DIE KIRCHE DES HEILIGEN ELISABETH zu Marburg nebst ihren Kunst und Geschichte Denkmälern. Von Wilhelm *Kolbe*. Marburg, 1882. 112 l. metszetekkel. 1 frt 20 kr.

— DIE KIRHLICHE UND POLITISCHE WIRKSAMKEIT des Legaten Raimund Perandi (1486—1505.) Unter Benützung ungedruckter Quellen bearbeitet von Johannes *Schneider*. Halle, 1882. 8-adr. 127 l. Ára 3 márka.

— JOSEF UND FRANZ VON SONNENFELS. Das Leben und Wirken eines edlen Brüderpars nach den besten Quellen bearbeitet von Franz *Kopeczky*. Wien, 1882. 8-adr. IV. 416. Ára 3 frt 20 kr.

— BEITRAG zur Geschichte des Oesterr. Münzwesens im ersten Viertel des XVIII. Jahrhunderts von Johann *Newald*. Wien, 1881. 4-r. 69 l. Ára 3 frt.

— QUELLEN zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik Oesterreichs während der Französischen Revolutionskriege 1790—1801. Herausgegeben von Alfred Ritter von Vivenot Vortgesetzt durch Heinrich Ritter von Zeissberg, III. B. Wien, 1882, 8-adr. XVIII. 521. Ára 6 frt.

GHYMESI GRÓF FORGÁCH SIMON MINT ÍRÓ.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

IV.

Hosszas munkácsi rabságának unalmai között, Koháry István példáját és önnön buzgó vallásos érzületét követve, gr. Forgách Simon reáért egy *vallás-erkölcsi elmélkedéseket* és *imádságokat* tartalmazó könyvet is szerzeni, — kurucz vitéz bajtársai lelki üdvösségére. A fogoly tábornagy sajátkezű iratában ránk maradt terjedelmes mű címe a következő:

»*Győzhetetlen*
és
Minden Testi és Lelki Ellenséget meggyőzű
Fegyver
mely az Haza Szabadsága mellett
Vitézkedő Bujdosó Magyarok
számára készíttetett.«

A mély áhítattal és itt-ott igen szép, élénk, numericus magyar prózában írt mű két részből áll: 1. *Elmélkedések.* 2. *Imádságok.* Mindenik részt egy-egy bevezetés előzi meg; az elmélkedések előtt olvashatónak címe: »*Az keresztény életnek regulája.*« Az elmélkedéseket átható vallásos buzgalom, fennkölt gondolkozásmód, nemes resignatió és Istenben való teljes megnyúgovás jellemzi. Gyakran találkozunk magvas eszmékkel, kerekded, szép gondolatokkal, s örök alapigazságoknak elmés mondatokba foglalásával. Az irály erőteljes, folyékony és — politikai s katonai munkáival ellenkezőleg — latin szavaktól jóformán ment, tiszta

magyar. A mi már az elmélkedések tárgyait illeti: ezek vallás-erkölcsi fogalmakról szólanak, pl. a békességes tűrésről, az Istenben való bizodalom és megnyugvás üdvös voltáról, a világi hívságok, pompák etc. megvetéséről, »az kevélségről és nagyravágyásról«, »az irígységről és a jóra való röstségről,« a fösvénység kárhozatos voltáról. (»Az kincset az tárházadban s ne az szívedben tartsd, — kész így mindenkor azok nélkül el lenni.«) Itt vannak továbbá Krisztus hegyi beszédei, az evangelistákból, különösen sz. Szent-Mátéból kiírva és Forgách által mély vallásos buzgalmú elmélkedő bevezetésekkel commentálva.

A második rész, az imádságok »*elöjáró beszéd*«-jében szerző az ima fogalmát így határozza meg: »Az imádság Istennel való beszílgetís, melyben az elme az Istenhez fölmenvín, kír Istentűl illendőket.« Az előfordúló imádságok ezek: 1. Krisztus-Jézushoz, a mindennapi veszedelemben való oltalomért. 2. A Szent-Lílek Istenhez. 3. Az őrzű angyalhoz való imádság. 4. Regveli imádság, és még *hét*, a »Mi Atyánk«-nak egyes pontjait alaptételűl vett külön ima.

Az »Őrzű angyalhoz való imádság«-nak külső lapjára ugyan Forgách kezével ez van jegyezve: »Imádságok, *az kiket magam csináltam.*« Lehet tehát, hogy a föntebbi »elmélkedések«-et idegen nyelvekből dolgozta vagy fordította át. Ezen utóbbi, valamennyi közt legrövidebb egyszerű kis imát mutatványúl ideiktatjuk:

»Istennek hív szent angyala, engem, ki őrzísed alá az Úr kegyelmessígíbűl bizattam, világoddal vezírelj, őrizz s támogass; oltalmazz engem minden testi és lelki felháborodástúl, az ördög és az gonosz emberek incselkedísektűl, az látható és láthatatlan ellensígim hatalmától, minden bűbájosságtúl, minden mírges íteltűl és italtúl, fájdalomtúl, szorongatástúl, szígyenvallástúl és botránkozástúl, víznek, tűznek és fegyvernek veszedelmitűl, rossz cselekedetektűl és bűntűl, minden esettűl és romlástúl, megsebesedístűl és alkalmatlanságtúl, az hirtelen és víletlen haláltúl! Az Atyának, Fiúnak és Szent-Lélek Istennek ereiben, Ámen.«

E föntebbi elmélkedéseken s imákon kívűl maradt fönn még hasonlókép a gr. Forgách-család levéltárában Simon úrnak egy

szintén saját kezével irott elmélkedése külön; mely ekkép végződik: »Cselekedjed az mennyire lehet tűled, — és minden lehetséges lészen. *Az munkálódót megsegíti az Isten!*« Ez azonban már aligha börtönében, hanem később, lengyel- vagy törökországi bujdosása alatt költ: mert fényes *török papirosra* van írva, mint emigrationális iratai közül számos.

A gr. Forgách-utódok bizonyára szép és kegyeletes dolgot mívelnének, ha oly viszontagságos életű hírneves ősük ezen vallásos munkáit kinyomatnák, — az idegen föld hantjai alatt nyugvó bujdosó vezér emlékezetére, ki 1711-ben oly meghatóan irá magáról, hazátlan bolyongásaiban: »*Providentia Divina perducet me ad meum praedestinatum finem.*«

V.

Forgách Simon a föntebbieken kívül börtönében még sok minden apróságot, — köztük sok furcsát összeírt és sok furcsát összeálmodott. Leírta még álomlátásait is. Egyik legkülönösebb *álmát*, — melyet talán profécziának tart vala, — »Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban« című tanúlmányunk alkalmából már közöltük volt, saját följegyzése szerint. (L. Századok 1881-iki évf. 119—120 l.) Megismerheti abból az olvasó a még »álmaiban« is bizarr Forgáchot.

Fogsága alatt nejéhez gr. Eszterházy Ágneshez írt levelei közül azonban egyet, sajátos szellemének bővebb megismeréseül, továbbá azért, mert ebben *börtöni olvasmányairól*, égi tüneményről s ismét egy jósálomról szól, és tanuló fiának Zsigmondnak *distichonos-chronostichonos verseket küld*, tehát mindezeknél fogva a levél némi irodalmi, vagy legalább irodalomtörténeti érdekkel bír, — íme ideiktatunk, a vörösvári Rákóczi-levéltárban őrzött sajátkezű, eredeti után közölve. E levél még Simon úr raboskodásának első szakában, szepesvári tömlöczében kelt, s így hangzik:

»Tömlöcz, 5. Januarij 1708.

Édes Kincsem!

Leveledet nagy szeretettel vettem; csak abban is szerencsétlen vagyok, hogy oly soká tartóztatják. Pacientia! Tehetik, s teszik. Azt irja Szent-Dávid, hogy soha nem látott igazat *elhagyatottat*. Joseph se

lött volna soha vicekirály Egyptomban, ha üldözést nem szenvedett volna. Az mi mennyei édes Atyánk az ő benne bízó fiait — mind világi s mind mennyei jó végre — szokta látogatni. Ki bízott még Istenben, s elhagyattatott? Az jó lölkiismeret az Isten ostorát nem büntetésnek, de áldásnak veszi.

Emberi mód szerint bizony nehéz is ily iszonyú strázsák alatt való rabság,[1]) holott naprúl napra kevesebb reménségben lehet az ember, és mint az barom, csak bé vagyon rekesztve, nem tudja okát, s lölki vigasztalás nélkül, mint az pogánynak, ilni köll.[2]) De ezen testi sanyargatásokat Isten malasztja által mind meggyüzi a jó lölkiesmeretnek Istenben való bizodalma, és mint az pálmafa: menníl inkább terheltetik, annálinkább nyül.[3])

Volt oly reménségem, hogy már meg fognak elégedni iszonyú sanyargatásimmal, vagy hogy könnyebbíteni fogják kemény tömlöczösimet. Ha tudnám, hogy még tovább lenne rabságom, azon instálnék, hogy valami jámbor papot engedninek mellettem lenni, még is: lölki vigasztalásom lehetne, és velem lehetne asztala; és legalább nappal az palotákba mehetnék az tisztekkel. Ha azért szabadúlásomban reménséged nem volna: ezekért tégy te is instantiát, — én is fogok supplicálni.

Boldog Isten, — bár csak azt mondanák meg: mért szenvedek s meddig akarnak kínzani?[4]) Énnékem ugyan, hiszem Istent, se bestelen-

---

[1]) A megelőző év őszén ugyanis Simon úr egy éjjel titkon leereszkedik vala a várból s el akara szökni Lengyelországba; de a kötél elszakadt, ő lezuhant, és reggel ott lelé öt az őrjárat, kimarjúlt lábbal a várárkában. *Ezért vigyáztanak azóta szigorúbban reá.*

[2]) Szepesvártt, — mint eleinte Munkácson is, — a helyőrséghez képest csak protestáns várkáplán volt, kinek szolgálatával viszont a buzgó katholicus Forgách nem akar vala élni. Munkácsra aztán, sok kérése után, küldött neki Rákóczi egy állandóúl a várban maradandó kath. lelkészt.

[3]) Crescit sub pondere palma.

[4]) Forgách Simon sokszor folyamodik vala fogságából ügye törvényes megvizsgáltatásáért; továbbá ugyanő, neje és fia Zsigmond, valamint a főispánsága alatti vármegye *Borsod*, nemkülönben *Nyitra*, hol ő volt a legnagyobb földesúr, (Galgócznak, Ghymesnek, Nagy-Tapolcsánynak, Tavarnoknak ura) megkeresték ugyane végett 1707-ben az *ónodi gyűlésre* egybegyült országos Rendeket. A fejedelem ekkor titkos ülésben az országtanács (senatus) elé terjeszté az elfogatott tábornok ügyét, és miután az előterjesztett adatokból a senatorok meggyőződtek, hogy Forgách, ha ügye rendes vizsgálat alá kerül, a hadi törvény szerint *halált* érdemelne: megköszönték a fejedelem kegyelmességét, ki öt kíméletből *csak* fogva tartatja, miután halálos ítélettel meggyaláztatni elökelő családját átallá.

ségemre, se lölköm veszedelmére ezen kuldússágra való jutásom és rabságom nem fog esni, s nem félek az orcza-pirúlástúl.[1]) *De az kemény szívek felül sok izonyú példák vannak mind az szent s mind az világi históriákban.* Az mint tömlöczünkben ez az példabeszédünk: *Ők lássák, — mi szenvedjük! Az keménykedőket fenyegeti, és az szenvedőknek jutalmat ígír az Isten.*[2]) És így jobb az szomorú házhoz menni, hogysem az sokadalmasban, — ezt mondja az Szent-Írás. Ne búsúlj édes Ágnesem, csak Istenben bizzunk és isteni félelemben neveljük gyermekeinket, — mind jó lesz! Svata Ágnes eljün, és nyist nyemosgo. Bárcsak akkorra láthatnálak!...

Azonban az viaszgyertyák már elfogytak, nincsen több kettőnél. Gesztenye — nyist, szilva nyist. Oda vagyon az három hét, s az kuta (így) víz elfogy. Azon is kírlek édes Kincsem: *egy Molnár névű dictionárium-könyvre*[3]) *vagyon szükségem, mikor olvasok*; tudom, vagyon az Zsigusnak, — küldd el. *Az mostani szécziai király* (XII. Károly) *felül négy német könyvem vagyon, úgy egy lapos könyv az bavárus herczeg* (Max-Emánuel) *háborújárúl.* Item, az *leopoldi könyvek között,*[4]) *kiket páter Szikel az táborra hozott volt*, vagyon egy imperiumbeli országgyülésinek végezése, és *az országmutató mappát, — ezeket küldd el.* És így én már az szenvedésnek adtam magamot, és az Ágnes helyett *az könyvekben fogok gyönyörködni.*

Tudom, viselsz magadra és gyermekeimre is gondot, legfőképen *ha az Calendariumban leszen ez az jel: S. S.*[5])

Az álom íly formán volt: (Itt le van rajzolva két égő szív, egymás mellett; közülök egy ág nyúlik fel, melynek tetején két serpenyőjü

---

[1]) Forgách ugyanis azt hivé, hogy őt haza- vagy fejedelem-árulás gyanúja miatt fogták el, — holott erről szó sem volt: ő tisztán *katonai vétségért* lakolt.

[2]) V. ö. az id. h. közlött „*álmát*". Efféle — mint a jelen levél mutatja, a fejedelem kezeibe került — nyughatatlankodó írásaival csak súlyosbítá sorsát és hosszabbítá rabságát Forgách örökösen háborgó elméje, mert a fejedelmet maga ellen ingerlé. Ha csendesen viseli magát fogságában: Rákóczi sokkal hamarabb fel fogja vala szabadítani őt, a mint Bercsényinek megmondá.

[3]) Szenczi Molnár Albert szótára.

[4]) Forgách holmiinek egy részét még 1703-ban beszállíttatta volt Galgóczról Leopoldvárába, honnét aztán azokat csak az 1706-iki fegyverszünet alatt kapta ki. Ezek közé tartozhattak az itt érintett könyvek is.

[5]) A lőcsei kalendárium V. C. jegyéről Bercsényi azt tartá, hogy az ezt teszi: *Vincit Curucz*, az S. S.-röl ellenben, hogy *Superat Soldat* = győz a német; ezért vigyázzon különösen az ily baljóslatú napokon a grófnő magára s gyermekeire. (L. értekezésemet: »Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban.« *Századok*, 1881. 45. l.)

mérleg; a közép-ágból két oldalág sarjad ki: a balról valónak végén szív, kettős kereszttel, a jobbról valóén is szív, de három rózsával. A két nagyobb, alsó szív felett e fölirat: ISTEN ÁLDÁSA.) Magyarázat: Ez jót jelent nékünk és maradékinknak; mert az mérték igazságot, az kereszt szenvedést és a rózsák ezeknek jutalmát jelentik. Édes Kincsem, ne búsúlj; víg szívvel vegyük Isten látogatását, — bizony-bizony megáld! *Ha Isten velünk: kicsoda ellenünk?* Irám

igaz híved
Rab Simon m. k.

P. S. Az én kedves gyermekeimnek atyai áldásomat adom. Az Andris nem igen búsúl, eleget beszíl nékem is ebíd és vacsora fölött.

Nem tudom, mi lesz az én lábombúl: mert hol jobban, hol rosszabbúl vagyok reája. (A várból való leesés miatt.) *Talám ugyan sántán maradok!*[1])

Minémü csuda lött itten, az minapi levelemben elfelejtettem vala megírnya. 10. Decembris 6. óra elütt estve 1707., midün ítszaka nagy hideg fergeteg volt, én akkor szintíg olvastam; Mindszent névü falu felett, — az hol az te lovaid quártélyban voltak, mikor itten voltál, — egy nagy tüz támada az égben, úgy, hogy az setít ítszakán oly világos lün az egisz vár, hogy az pinzt is megolvashatták volna. Azon tüz az égen, az vár és az major között elmenvén, Várallya (Szepes-Várallya) felé eltünt. Valóban, mindnyájan megiszonyodánk beli. — Adja Isten, jót hozzon ez az égi csuda! Óh mi emberek, mit gondolunk, hogy az Isten atyai intíseit úgy megvetjük, ennyi sok nyilvánvaló, már azelütt sokszor történt példák után is.

Minímü verseket csináltak az Saxoniai Herczeg vejinek Forgách Imrének — az ki az örög-atyámnak apjával Forgách Simonnal egy testvír volt Sóljoni (Zólyomy) Katától, — íme az *Zsigusnak* megküldöm, s jól tanúlja meg ezeket és szívében tartsa:

Nec lex, justitia, nec misericordia vincit
In re pollitica, nec Deus aspicitur.
Sed praetextus pollitcorum: ratio status
Omnia conculcat nunc, inimica Dei.
Vivat progenies celebri de sanguine *Forgách*.
Quae virtute suum tollit ad astra genus;
Fortunaque fremente nitet, nec casibus ullis
Mergitur in praeceps, deprimiturque solum.
Utque gravi posito sub pondere palma viresceit.
Lassa nec in pronum deprimit illa caput:
Rebus in adversis sic constantissima semper
Atque sui similis stirps pia permaneat.

HoC CapIat SIgIsMVnD.« = 1708.

[1]) Úgy lön; örökre sánta maradt bele, de lovagelni azért jól tudott. (L. *Mikes Kelemen* Törökországi leveleit, 79. l.)

Megtanúlta-e ezen dicső ősei magasztalt fényes erényeivel nagyratörő példaként serkentő szép verset Zsigmond úrfi? nem tudjuk; de ha megtanúlta is, — a jó tanács és buzdító versezet nem sokat fogott rajta, az bizonyos. Hiába kereszteltette volt őt atyja, nagyapjának a nádornak nevére: Zsigából sehogysem akart palatinus válni, — legalább nem úgy kezdte. Mert, hát a sok szép intés daczára, a kis »*Zsigus*«-ból hevesvérű, hivalkodó, veszekedő, és dobzódó természetű, részeges ifju lőn, (Simon úr sem volt a jó bornak épen megvetője,) s bujdosó atyjának a nélkül is elég zaklatott életét még inkább elkeseríti vala könnyelmű, hebehurgya ifjuságának ledér hibáival, illetlen és rakonczátlan viseletével. Simon úr élőszóval sokszor hasztalanúl dorgálá az ifjonczot: azért tehát — úgy 1716—1717. táján már valahol Moldva-, Oláh- vagy Bolgárországban, — olyan *parainaesis-félét* írt volt Zsiga úrfi számára, szép fényes és erős török papírra, hogy magával hordhassa, sokat forgathassa, s még se kopjék el; de biz az teljes ép állapotban maradt ránk: Zsigmond úrfi nem igen nyűtte el. Simon gróf megbúsult atyai szívének keserveit ezen iratában ilyetén kegyes intésekben, tanácsokban önté ki:

»Édes Fiam! Atyai kötelességemnek mind az Isten parancsolatja szerint, mind az természetnek törvényi szerint eleget akarván tennem: valamint eddig is mind szóval s mind írással, — úgy most is ezen írásommal intlek.

Ime, az Úr-Isten ingyenvaló kegyelméből ép kézzel-lábbal, süt szép elmével teremtett tiged, régi dücsüséges familiában plántált, melynek tagjai az nikik adott isteni ajándékokkal úgy éltenek, hogy Istennek dücsüségét mindeneknek előtte megadták, — az mint kitetszik az templomok, klastromok és ispitálokra való fundatiójokból. [1]) Magok jó viselések pedig nyilván vagyon, midőn annyi Palatinus, Judex Curiae és más országos tisztségekkel miltóknak ösmertik őket lenni az királyok és az ország. Tartozunk tehát mi is minden úton-módon azon lenni, hogy eleinket kövessük.

Te pedig édes Fiam, az Istennek ajándékival rosszúl kezdel élni és rossz úton indúltál, — kiből ha idein ki nem tírsz: veszedelemre mégy, nemcsak testben, de lélekben is. Kitűl hogy Isten megmentsen,

---

[1]) Simon úr maga is építtetett Galgóczon a sz.-Ferencz rendüeknek egy díszes kápolnát és a zoborhegyi camalduli remetéknek két cellát, alapitványokkal.

keserves szívvel Istenemnek könyörgök, és tíged az nagy Istenre kírlek: vedd eszedben magadot, és életedet jobbítsd meg!

Első és rettentő nagy vítkes fogyatkozásod az, hogy se apádat, se atyádfiaidot (anyja már ekkor, úgy látszik, nem élt;) se jóakaróidot meg nem becsülöd; melynek ez az jele, hogy ha Atyád, vagy más üdősebb atyádfiai valamiben intenek: azt nem jó szívvel és alázatossággal veszed, hanem inkább az intísekre megharagszol, soha vítkesnek nem ösmered magadot, hanem magad kevély elmídnek indúlatjából dúlszfúlsz és minden desperátus gondolatoknak helt adol, és csak azt tartod jónak lenni, az mint te gondolod. Holott ennél nagyobb fogyatkozás ífjú emberben nem lehet, mint ha elhiteti magával, hogy ő elég okos maga-magának, más emberek tanácsát, javalásit nem veszi bé.

Második az, hogy tudván magadban, sűt meg is ösmérted, hogy az borital níked ártalmas, mind lelkednek s mind erkülcsödnek, — kire nízve jó szándikkal és kedvvel fóltötted magadban, sűt meg is esküdtél, hogy míg meg nem házasodol, nem iszol. Íme pedig újonnan elkezdetted az boritalt, az ki tíged minden gonoszra reávíszen és engem eleven martyrrá tíszen.

Harmadszor. Rút dolog, hogy valamit eczczer mondál és azt teneked elűhozzák: azt impertinentissime tagadod, és csak annak köll igaznak lenni, az mit te mondol; sűt más emberre capabilis vagy olyant fogni, hogy mondotta, az kit sohase mondott.

Negyedszer. Éjt-napon azon gondolkodol, búsúlsz és törödöl: hogy lehessen az világi hívságos és bűnös életben, magad-mutogatásban, tobzódásban ríszed? és soha azon nem munkálódol: mikípen köllene istenes békességestűrísben bujdosó sorsodban magadot viselni, Atyádnak kedvít keresni, más becsületes úri emberek előtt kedves lenni, és micsuda cavalírhoz illendű múlatságban magadot foglalni: *vagy olvasásban, vagy valami deliriatiót, vagy nyelvet tanúlni?*

Ötödször. Atyádnak bujdosó szegínységében nem kívánsz segítője lenni, nem kívánsz vele együtt türni, szenvedni: hanem nyughatatlankodol hol ide, hol amoda; hol rossz, nemtelen házassággal, hol klastromban való meneteleddel csak boszúmra kívánkozol és olyanokrúl discurálsz; legfűképen midűn valami jóra intlek és megharagszol: a világ vígire inkább el akarnál menni, hogysem az Atyád istenes dorgálásit fölvenni. Az istenes fiú pedig inkább szeret Atyja mellett koplalni, hogysem másutt jól lakni Atyja nélkül, és gratiájúl veszi az atyai dorgálást.

Egy szóval, az te rettentű capriciositásodat ösmerd meg, — mellyet ha borral fogod tovább is öntözni: elhidd, oly gyümölcset fog hozni, kiben megvásik az fogad, níkem holtig való keserűségemre.

Azírt édes Fiam, tírjél Istenedhez, examináld erkölcsedet és ne hízelkedjél magadnak, hanem Istenedet szeressed, Atyádat becsüljed, atyádfiait, felebarátidot tiszteljed, az szolgákhoz zúgolódó, bosszúálló ne légy; békéstűrésben, józanságban, csendességben viseljük életünket,

hogy az Isten neve bennünk áldossék és másoknak is jó példájúl lehessünk. Az Isten is megszabadít minden gonosztúl. — Ámen!«

E kis intés is Forgách Simont egyrészről mint jó atyát, s más részről mint erkölcsi írót mutatja be, kapcsolatban már föntebbi, ez irányban írott nagyobb művével. S noha már e fiához intézett intelme későbben, bujdosásában kelt és így időrend szerint végül lett volna ismertetendő: tárgyrokonságnál fogva — minthogy épen fiáról volt szó — kapcsoltuk a szepesvári levélhez.

Most még egy munkájáról kell szólanunk.

VI.

1710. vége felé Rákóczi ügye tudvalevőleg, az országban rémítően pusztított pestis és szerencsétlen hadi események következtében rohamos hanyatlásnak indúlt. A fejedelem, Forgáchnak négy évi raboskodását megelégelvén, Bercsényi tanácsára, — ki unokatestvérének szabadulását már rég előkészíté, — november 16-kán megajándékozá az oly régóta sóvárgott szabadsággal az immár őszinte bűnbánó szegény Simon urat;[1]) s megengedé neki, hogy a kilátásba helyezett orosz segédhadak sürgetése végett személyesen a czárhoz induló Bercsényinek visszaérkezését akár idehaza várja be, — akár pedig Eszterházy Antal, Csáky Mihály, Petrőczy István, Vay Ádám, Ráday Pál, Hellenbach, Radványszky, Keczer, a Perényiek és más urak példáját követve, Lengyelországba vonúlhasson családjával, nagyobb biztosságért.

Forgách ezt az utóbbit: a kibujdosást választá. Nem is lehetett egyebet tennie: *József császár éltében az ő útjai az Austriai Ház hűsége alá való visszatérésre el valának zárva.*

---

[1]) *Forgách* maga, sajátkezüleg írja szabadulása ügyében 1710. őszszel Bercsényi által a fejedelemhez benyújtatott emlékiratában ezeket: Őt — a rabot — lelkiismerete »semmi rossz szándékrúl, annálinkább cselekedetrül« nem vádolja; de »ellenben törödelmes szivvel megvallja, *hogy az német nemzet között imbibált intemperanter és impetuosa szabad beszédivel fecit malum, quod noluit, quod voluit bonum, non fecit; irreflexe az üdőnek mivoltához szólván: tehetett és okozhatott nagy scandalumot az országban.* Melyre nézve nemcsak az eddigvaló büntetést meg nem veti: de háladó szivvel veszi, megvallván azt, hogy az ilyen scandalosus szavak *az processusát igen aggraválhatták volna*, ultra suam priorem opinionem.« (*Gr. Forgách-levéltár.*)

Kiköltözék tehát nejével és fiával Lengyelországba. Nagy kísérettel, öreg podgyászszal ment: egy csomó régi szolgáját, paripáit, hintait, rakott társzekereit, családi irományait és tömérdek arany-ezüst, drágaköves, gyöngyös portékát vitt magával. (Ezeknek számos lajstroma, iratai között.) Lengyelországban csakhamar megismerkedvén a hős Sobiesky III. János király fiával Constantin herczeggel, — ez megkedvelé az élénk szellemű, katonás és lovagias magyar főurat, oltalma alá vette s *szamoklesk*i, majd *zulkwai* jószágán szállást adott a bujdosónak.

Ezen közben odahaza váltakoztak kardcsattogás és békealkudozások. Már 1711. april hava járta, — s az ígért orosz segély mind késik vala. A svéd király és bécsi udvar, — ez, hogy a Rákóczihoz hajló Péter czárt másutt foglalja el, amaz, hogy önnön desperált ügyein segítsen, — háborúra ingerlék a törököt az orosz ellen, s a muszka hadak Munkács helyett a Pruth és Neszter felé nyomúltak. A szathmári béketanácskozás pedig folyt.

Egyszerre érkezik Bécsből Pálffyhoz a hír, hogy *József császár váratlanúl meghalt.* A bán és Károlyi, hogy a legsikeresebb folyamatnak indúlt béketárgyalások meg ne zavartassanak: eltitkolák a hírt és sürgetve hajták a tárgyalásokat a befejezésre. Azonban Rákóczi és a mellette lévő urak Lengyelországban. Urbick bécsi orosz követ futárjától megtudták a halálesetet.

Forgách helyzete e váratlanúl jött hírrel egyszerre megváltozék: *József császár nem él vala többé, — az ő útai hazájába megnyíltak.* Legalább Simon úr így hivé; és noha csak az imént még ő tanácsolá Bercsényivel a fejedelemnek, hogy a gyanús hűségű Károlyi Sándort fogassa el: most már maga is átcsapott a békepártiak táborába. A változott helyzet fölötti gondolatait papírra vetette, s 1711. april végén vagy május elején, Lengyelországban egy *politikai röpiratot* írt, ilyen czímmel:

»*Occasio et Necessitas*
Optimi Consiliarij.
Az
Veszélyes Zúrzavarban
Habozó Magyar Elmének
Tusakodása.«

A könyvecske rendszeresen, logicával van írva. Számba

veszi, sorra veszi a körülményeket, s ítél az eshetőségek fölött. Három részből áll; az elsőnek címe: »*Ex occasione.*« Ebben legelőször is a lengyel földre menekültek szempontjából fölveti a kérdést: valjon a »Szathmártt öszvegyűlt magyaroknak ígírt punctumok és az által az egész confoederátus magyaroknak megígírt országunk törvényeinek megtartása« nyújt-e elég biztosítékot arra, hogy az emigratió visszatérjen a hazába és e pontok elfogadásához járuljon? Továbbá, mivel »az császár Josephus halálával minden országos, ellene való panaszok véget érvén, és az haza törvénye szerint az (új) királynak koronázatjáig *az palatinusra szállván az gubernium*« s őt illetvén a viszályok lecsendesítése: nem azt kívánja-e »az ország törvényeihez hittel kötelezett engedelmesség«, hogy minden hazafi, »az egész magyar nemzet« elismerje a nádorispán kormányát, és majd az összehívandó országgyűlésen adassanak be, gyökeres megorvoslás végett, az ott egyértelemmel megállapítandó sérelmek, a *koronázás előtt?* Ez pedig »annál nagyobb okkal« állítható: mert a »leteendő hitnek formulája is nemhogy praejudicálna a szabadság megtartásának, — sőt azt megerősíti,« mivelhogy csakis az ország jogait épségben fenntartandó felsőbbségnek tétetnék le a hit. Melynek letételéig »senki sana mente nem kívánhatja,« hogy a nádor kormányzata alá bevétetődjék. Nam moderata praecautio nunquam praejudicare potest.

Ilymódon okoskodik Forgách; lám, József halálával, hogy megszűnt nála egyszerre az az engesztelhetlen *ónodi álláspont!* Igaz, hogy a királyválasztásról vagyis koronázatról tett említésében egy szóval sem sejteti *Károly* főherczeget: de alig kételkedhetünk, hogy ő kívüle mást nem ért.

Ezután következik a második rész: »*Ex necessitate.*« Itt főleg az *orosz segélyről* és általában az idegen hatalmi beavatkozás üdvös, hasznos, avagy czéltalan voltáról értekezik. A török hadizenet elhárítására ez idő tájtt Rákóczi, Bercsényi s a Lengyelországban lévő franczia diplomatiai ügyvivők a czárnál és ministereinél s úgy Konstantinápolyban is minden lehető erőfeszítést megtettek. Dolgoroucky, Golowkín húztak a magyarokhoz s nagy barátságban állnak vala Bercsényi gróffal, ép úgy, mint maga urok Péter czár Rákóczi fejedelemmel, a ki iránt a

hatalmas uralkodó őszinte rokonszenvet, s a vele lévő magyarok iránt részvétet, -- ellenben a bécsi udvarral szemben, az ellenében elkövetett többszöri sértésekért, gyűlöletet táplált. Beléegyezett tehát a Rákóczi ajánlotta módba: megvesztegetni a pénzsóvár török ministereket, s e célból váltókat adott a fejedelem követe: Pápay János kezére. Pápay a legjobb kilátással indúlt meg, s Rákóczi és Bercsényi azt hivék: tekintélyes orosz sereg élén fognak mihamarabb visszatérhetni és a cs. hadakat az országból Bécs alá kergetni.

Igy állának a dolgok, — még akkor Pápay titkos missiója a moldvai vajda gyanakvása miatt nem hiusúlt vala meg, — midőn Forgách röpiratát írta. És ő mégis *nem bízott* az orosz hadi segélyben, a török háborút már bizonyosnak tartotta, s élesen, reálisan ítélt. Külső segítséghez emberi mód szerint nem bízhatunk — írja, — »mert *az czár* occupatus az törökkel, s akármely részre fordúljon neki a szerencse:« ha *jóra* s győz, — hadjáratát folytatni, győzelmeit kizsákmányolni fogja; ha viszont *balra:* akkor magától megbomlik a reménység. A többi állam pedig még hadakozik egymás közt, — mástól az egy czáron kívül nincs várnunk segítséget. De továbbá, »az szükség oly nagy már is a magyarok között, hogy már-már élhetetlenné lesznek.« És ha szintén a czár adna is »az mint hirdetik, valami segítséget az táplálásra« a bujdosóknak: valjon mi véggel és mi formán? pensio, fizetés, vagy más nevezet alatt-e? Ezt »jól köll, *ércz* megtudni; mert non bene pro toto libertas venditur auro.« S hogyha szánakozásból ad is a czár valamit a magyarok eltartására: »ád-e annyit, hogy mind az bujdosó Méltóságoknak s mind más rendbélieknek pro victu et amictu, magoknak, cselédjeknek elegendő légyen? Mert non solo pane vivit homo; étel-ital mellett ruházat és pénz is kívántatik.«

Ám, ha volna is mivel élni: itt, »ezen nagy háború és zúrzavar alá vettetett és óránként várható változásokban, ebben az Lengyelországban megmaradhatni-e valahol cselédestül bátorságosan?« Várba szorúlni nagy dolog idegen országban, s annálinkább csoportban is lenni a magyaroknak nagy bátortalanság: mert annál több szem fog beléjök ütközni, és egyszerre elvesztheti a szerencsétlenség mindnyájokat első változás alkalmával,

minthogy nekik, mint a czár szövetségeseinek, az *német, svécus* és *török* egyaránt ellenségök.

Végre, a mi a czár újabb közbenjárását, mediatorságát nézi a bécsi udvarnál: jól tudjuk a múltból, hogy azt, midőn Urbick által felajánlotta is, — még csak meghallgatni sem akarták Bécsben; sőt a saját szövetséges társaiknak: az angol és hollandi államoknak ismételt közvetítő javaslatait is félrevetették. Mert a bécsi udvar »egyátaljában csak megátalkodott abban, hogy harmadikat ezen magyarországi villongásban nem akar admittálni, hanem a mire megyen is: idegen intermediator nélkül cselekszik.« Annálinkább vissza fogja tehát *most* vetni a csak simplex (nem fegyveres) interpositiókat.

Azért a külső hatalmasságok közbenjárásától egyebet nem várhatni, mint hogy a bécsi udvar »megharaguván azokra, az kik az ország törvényétűl ellépvén, idegen intermediatort keresnek: azok in perpetuum számkivettetni fognak. *És így az bujdosók az sok tétova habozó reménség alatt magokat és maradékokat minden örökeiknek elvesztésivel nem fogják-e örökösen nagy romlásra juttatni, irrecuperabiliter? s utóljára is, orcza pirúlással pedig, csak ad gratiam vitae nem fognak-é az nagy szükség miatt és ex desperatione szorúlni?*«

Íme, ilyen sötétnek, még a bekövetkezett szomorú jövendőnél is sötétebbnek látta a helyzetet Simon úr. Mindezek ellenében mit vél tehát követendőnek? kifejti röpiratának harmadik részében, melynek czíme: *Consilium*, jeligéje: »Respice praeterita, aspice praesentia, prospice futura.« *Herodot* Lib. VII. És »Svadeo tibi bene deliberare, in quo maximum est lucrum; nam etiamsi aliter accidat: nihilominus tamen bene consultum est, et superavit fortuna consilium.«

Ilyen bölcs mottók és jeles aranymondatok idézése után fog hozzá Forgách két fő »consideratió« fölvetéséből és megoldásából álló okoskodásához, melyet csak rövid kivonatban adunk.

Első consideratiója: Valjon nincs-e nagyobb biztositék a közvetítők által nyújtott úgynevezett gvarantiánál? Ez — úgymond — a legrosszabb orvosság, mert kényszerített barátság egy ellenség helyett kettőt csinál. S minő barátod lehet az, a ki irántad mutatott hűségét nem a saját lelkéből meríti: hanem csak

egy harmadiknak félelméért becsül meg? Viszont, mennyi példát mutat fel a történelem arra, hogy két hadakozó fél közé csak azért furakodott békéltető gyanánt egy harmadik, — kinek különben, mint merőben idegennek, semmi köze nem volt a dologhoz, — hogy azután, a közvetítés ürügye alatt beléárthassa magát az illető állam ügyeibe? Sokan keresnek közbenjárás színe alatt beavatkozási útat és módot, és lesznek előbb »irritatores, deinde vindicatores, ac postremo *rerum usurpatores*.« Szerző boldogtalannak tartja az oly barátságot, mely idegen véleménytől, ítélettől válik függővé. *Önnönmagunk között keressünk hát biztosítékot;* mert balgatagság fölebb becsülni azt, a ki kezességet vállal: mint azt, a ki velünk a kötést megtartja. Idegen ígéreteknél többre kell tartanunk a magunk állandóságát; és a béke által nyújtandó valódi biztosságot a saját hűségünktől, nem pedig kezesektől, gvaransoktól kell várnunk.

Ezen elvekből kifolyólag aztán a második és utólsó »consideratió«-ban azt bizonyítgatja, hogy a megkötendő béke pontjait czélszerűbb eskü-letétellel, mint közvetítők kezességvállalásával megerősíteni. (»Melius esset juramenti sacramento, quam fidejussione mediatorum articulus pacis assecurare.«) A ki ugyanis valamely idegen hatalom által biztosított béke ellen vét: az csak az illető jótállót sérti, — ellenben a ki az esküvel pecsételt békekötést bontja föl, — az magát az Úr-Istent csalja meg. Ez utóbbi mégis súlyosabb vétek; tehát nagyobb garantia rejlik az esküben. Különben is, a ki arra tesz hitet, a mivel jog szerint tartozik, — nyugodt lélekkel megállhatja és nem kell félnie; arra esküdni pedig, a mivel nem tartozněk? becsületes, jámbor azt nem teszi. Hogy tehát az ígéretek megtartásában megnyúgodhassatok: bízzatok önnönmagatokban, s méginkább, mint az esküben.

E röpirat, mint látjuk, tökéletesen a Károlyi Sándor szathmári álláspontját osztja; legfölebb a »nádori kormányzat alá való egységes visszatérés« jöhetne kérdésbe, miután tudvalevőleg a szathmári béke ezt nem hangsúlyozta, — lévén Eszterházy Pál hg. csak olyan árnyék-palatinus. Mindazáltal, *rendes körülmények közt*, és ha a szathmári pacificatiót a Confoederatio feje, ennek helytartója s a senatus is aláírja: tagadhatatlanúl ez lett volna egyelőre a teendő, legalább formaszerűleg.

Forgách, a mint nem csinált titkot papírra tett véleményéből: valószínű, hogy ezt a senatusnak Lengyelországban tartott valamelyik ülésén is előadá. Terjesztette-e röpiratát a bujdosók között? positiv adatunk nincs reá, de mégis azt hiszszük, hogy *igen*; mert saját nehézolvasatú és elég rút írásával ezúttal meg nem elégedvén, fogalmazatát szépen letisztáztatta, egy könnyen forgatható nyolczadrétű könyvecskébe iratva. Gyaníthatólag ily könyvecskét több példányban is készíttetett, barátai s a bujdosásban társai számára.

S csodálatos, az ebben másoknak adott jó tanácsot *maga* mégsem követte; nem fogadá el a szathmári békét, pedig tudvalevően ez senkire nézve kivételt nem tőn, sőt még három heti időhaladékot biztosít vala különösen a fejedelem s Lengyelországba távozott hívei számára, hová a békeokmányt utánok küldötték, kérve kérvén hozzájárulásukat és visszatérésöket.

Hogy Rákóczi és Bercsényi e pontokat el nem fogadták: annak politikai s lélektani nagy okai vannak; de, hogy *Forgách* nem sietett azonnal bejőni? az alig érthető. Tudjuk, hogy Rákóczi senkit vissza nem tartott maga mellett, mindenkit készséggel feloldván hűségesküje alól, visszabocsátá a hazába; tanúsítja Ráday, Hellenbach, Keczer, Radvánszky, Nedeczky, az erdélyi tanácsurak és annyi mások példája. Sőt voltak, mint a nemes testőrség ifjai, kiket szintén kéretlenül fölmentett, de a kik sírva esedezének a nagy férfiú előtt: ne űzze el őket magától, — készek *érette* hazátlanúl bujdosni, ha kell nyomorogni, — csak vele maradhassanak!

Forgáchot sem volt oka tartóztatni; és Simon úr, noha Károlyival, b. Löffelholtz cs. altábornagygyal stb. leveleket váltott, mégis tovább várta a fejleményeket, el engedé a visszatérési határidőt, el Munkács capitulatióját is múlni, a nélkül, hogy hazájába tért volna. Igaz, hogy ez időben folytanak legélénkebben a tárgyalások az orosz hadi segély iránt a czár és Rákóczi közt *személyesen*, s úgy Bercsényi és az orosz ministerek közt; és a török lecsillapítása s ez esetben a Bécs ellen rendkívül ingerült czár által nyújtandó hatalmas katonai segély szövetségesének: az erdélyi fejedelemnek, — ekkor valószínűbbnek látszott, mint

valaha. Gyanítható tehát, hogy ily biztató körülmények közt Forgáchnál is győzött vérmes véralkata a hideg számítás felett.

A czárnak azonban indúlnia kellett a Bender felől fenyegető török had és svéd király ellen, — s a magyar emigratió reményszálai hovatovább foszladozni, tűnedezni kezdtek. Ekkor Forgách, — nem fogadván el a nekik Ukrainában tetemes földbirtokokat kináló czár ajánlatát, sőt erről gr. Eszterházy Antalt és Csáky Mihályt is lebeszélvén, — ismét lépéseket tőn otthon s egyszersmind b. Tiepolt cs. követnél a varsói udvarnál, hazatérhetése végett. Elfogadta volna már a szathmári pontokat!

Későn volt: *jószágain már felosztoznak*. Ugyanis a hosszú háború alatt javaikban tömérdek kárt vallott labancz mágnások és a kapzsi német cs. ministerek s tábornokok, roppantúl rá valának éhezve Rákóczi fejedelem és a vele kibujdosott magyar urak birtokaira, a miért érdekükben állt meggátolni visszatérésöket. Forgách után pedig volt mit elkobozni s eladományozni; Simon úr dúsgazdag mágnás volt: a mesés gazdagságú Rákóczi után ő vala az összes emigránsok közt a legdúsabb, — értékei fölűl-haladák a Bercsényiét is: pedig Miklós úr Unghvárt, Hód-Mező-Vásárhelyt, Temetvényt, Brunóczot, Enyiczkét és részben Homonnát és Varannót hagyta itt. Forgách egészen bírta volt a nagy jövedelmű galgóczi, ghymesi, nagy-tapolcsányi és tavarnoki kiterjedt uradalmakat Nyitrában; továbbá részben bírá Gácsot és egy csomó más jószágot Nógrádban, Hevesben; Borsodban Rudabányát, Abaújban Szalánczot, Mosonyban Rajkát, etc. S. szerencsétlenségére, e dús birtokokkal az udvarban nagy befolyással bíró főurak jutalmaztattak meg: gr. Erdődy György országbíró, gr. Wratislaw cseh cancellár, gr. Zinzendorf minister, stb.

Ezek aztán módot találának, hogy a dús főúr ne kaphasson amnystiát; érdekükben álla, mert megszűnnének a gazdag adományok. Forgách kivált 1713. és 14-ben sürűen ír vala amnystiáltatása végett a hazába. Gr. Károlyi Sándorhoz s általa gr. Pálffy Miklóshoz és Jánoshoz, gr. Koháry Istvánhoz, gr. Illyésházy Miklóshoz, gr. Schlick Leopold tábornagyhoz a Hofkriegsrath elnökéhez, régi vezértársához, — és Miller Boldizsárhoz III. Károly udv. papjához fordúl ez ügyben közbenjárásért leveleivel. Ír Tiepolt bárónak; sőt közvetlenűl magához az ural-

kodóhoz és a Pozsonyban 1712—1715. gyűlésezett országos rendekhez is intéz ismételt folyamodványokat. Czélravivőnek gondolá ez irataiban Rákóczitól reá mért négy évi fogságát úgy tüntetni fel, *mintha ő azt a Habsburg-házhoz való hűségeért szenvedte volna* . . . . .

Mind hiába; Wratislaw, Erdődy, Zinzendorf mindig meg tudták gátolni amnystiáltatását. *Uradalmai zárták el az útat hazájába szegény Simon úr elött.* Puszta kegyelemre ugyan, jószágai bírása nélkül, bármikor megengedtetett, sőt tán jó szemmel is láttatott volna visszatérése: de *így* meg ő nem akar vala jőni.

1716—17-ben a török háború Austria ellen kitörvén: Forgáchnak a többi bujdosókkal alapos kilátásai támadának fegyverrel kezében térhetni vissza a hazába. Valóban, a porta maga köré gyűjté az emigránsokat, pénzzel dúsan ellátta és hadjáratra bíztatta őket. A nándor-fejérvári vereség és a rákövet kezett passaroviczi béke azonban e reményeket tönkre tette. A bujdosók Jenikőbe, majd Rodostóba költöztek.

Forgách nyughatatlan lelke nem soká állhatta ki Rodostó csendjét. Fölkészűle, hogy visszamegy Lengyelországba. A bujdosók illetlennek ítélték, hogy nem akar együtt élni a többivel, s okát találgaták. Mikes Kelemen úgy vélekedék: talán azért költözik el Forgách úr, mert nem tud meglakni egy városban Bercsényivel?

Mi más okát keressük. *Simon úr még mindig nem tön le a reményről, hogy elvégre is amnystiáltatni fog.* Bizott nagy ismeretségei s családi összeköttetéseiben. Ezért kívánt közelebb lenni. A pragmatica sanctiót megelőző s követő évben, 1722. és 1724-ben Ilyvórúl és Zulkwából megújítá levelezéseit Károlyi Sándorral, Pálffy Miklóssal, Jánossal és testvérbátyja Forgách Ádám fiaival. Hiába, — újból csalódnia kelle; *azok az elhagyott dús uradalmak mindörökre elrekeszték útját.*

S miután szerető nejét már jóval elébb elveszté, tivornyázó, daczos, lêha fiával Zsigmonddal pedig örökké csak bajoskodik vala, — végre lélekben és testben megtörve, hosszú betegség után elhúnyt 1730-ban, lengyel földön, zulkwai bujdosó tanyáján.

Tíz év múlva, elzüllött életű fia is követé őt a sírba; unokaöcscsei 1740-ben Darvas Pált küldik ki, hogy a néhai nagybáty-

jok által magával vitt drágaságokat és értékes vagy emlékezetes családi iratokat nyomozza föl. Ezek már akkor lembergi zsidóknál valának, Zsigmond úrfitól zálogba vetve. Kiváltatták, s úgy kerülének vissza, történetirodalmunk nem kis hasznára.

*

E föntebbiekben véltük ismertethetni Rákóczi híres tábornagyát — a szép képzettségű, az élénk, de nyughatatlan szellemű főurat — *mint írót.* Katonai működéséről kötetet lehetne s kell is írni jövőre: mert számára fontos szerep jutott. Ehhez mérten írói munkássága csak igen másodrendű, csekélyes, — de mindazáltal méltó arra, hogy róla mint a toll emberéről is megemlékezzünk. Mivel pedig *gr. Forgách Simonról* úgy, *mint íróról,* eddigelé nem volt szó, — azért akartuk őt mi, mint ilyent bemutatni s benne a szathmári béke előtti kort egy magyar politikai, katonai és erkölcstani íróval gazdagítani.

Thaly Kálmán.

TALÁLUNK-E EGYIDŐBEN KÜLÖN »POLGÁRI« ÉS »KATONAI« ISPÁNT?

A »Századok« f. é. III. füzetében, a »Megye? Várispánság?« czímű czikkemben, felhozván némely nehézségeket, melyek a külön »polgári« és külön »katonai megye« hypothesise« ellen szólanak, igyekeztem kimutatni, hogy a *várak* ispánjai gyakorolták azt a hatalmat, mit — polgári megye létében — a polgári megye ispánjainak kellett volna gyakorolni és azt állítottam, hogy sem Botka sem Pesty nem tudtak még felmutatni eddig polgári főispánt, ki világosan meg volna különböztetve a várispántól.[1]) Azóta megjelent Pesty Frigyesnek új műve a várispánságok történetéről, melyben egy egész fejezetet szentel a vármegyei intézmény dualismusának s a Botka-féle elméletnek védelmére.[2]) Nincs szándékom bővebben szólani e nagybecsű munkáról és egész kiterjedésében újra feszegetni a vármegyei dualismus kérdését. Itt csak Pestynek arra az állítására akarok néhány szót mondani, hogy valamely esztendőben ugyan egy megyében — és, a mi a tollban maradt, mit azonban kétségtelenül szintén mondani akart: ugyan abban az időben — comes comitatus és comes castri neveztetnek, vagyis, hogy megtaláltatott egyidőben, a külön polgári és külön katonai ispán. Ha ez állna: a Botka-féle elmélet nagy erősséget nyert; ha tévedés forog fenn: fel kell világosítani, nehogy a tévedés, oly nagy tekintélynek aegise alatt, mint Pesty Frigyes még tovább terjedjen.

Senki sem vonja kétségbe Pesty nagy tudományát. Ép oly kétségtelen, hogy őszintén és buzgón keresi az igazságot, sőt alig

[1]) »Századok« 1882. 213. l.

[2]) Pesty: A magy. várispánságok története. 117. s kk. ll.

van írónk, ki oly kevéssé volna rabja holmi praedilectióknak, mint épen ő: de azért ő is tévedhet, mint édes mindnyájan, s a jelen esetben — azt tartjuk legalább mi, s ítéljen az olvasó! — csakugyan tévedett felhozott példáiban.

Pestynek első állítása, hogy: »1259-ben Baas mester, kir. ételfogó és trencsénymegyei főispán: — Bogomér, Fonch fia pedig trencsényi várispán.« Az oklevél, melyen ez állítás alapszik, IV. Bélának 1259-ben kelt adománylevele,[1]) mely szerint Premyzl és testvére Nosk, trencsényi várjobbágyok — jobagiones castri Trynchiniensis — eleve Bogomér trencsényi várispán — comite eiusdem castri, — később pedig a király veje, Boryslaus (Boliszló) alatt a morvák ellen vitézül harczoltak, sőt Nosk a csatában el is esett. Ez érdemekért a király Premyzlt és Nosk fiait megnemesíté, Dulow földdel megajándékozta: »In quam possesionem — úgy mond a király — per fidelem nostrum Benedictum magistrum Tavarnicorum karissime consortis nostre et comitem castri superius nominati filium Fonch eos introduci jussimus.«[2]) Ezt a helyet Pesty úgy érti, hogy Benedek tárnokmester *és* Bogomér, Fonch fia, ki itt várispánnak — comes castri — neveztetik, végezték volna a beiktatást, a genitivusban levő »nominati« melléknevet az accusativusban levő »comitem« és »filium«-ra vonatkoztatván[3]), holott az a »castri«-hoz tartozik, és a fennírt latin szöveg magyarúl annyit tesz, hogy: Megparancsoltuk Benedeknek, kedves feleségünk tárnokmesterének és a feljebb nevezett vár — Trenchén — ispánjának, Fonch fiának, hogy őket e birtokba iktassa.« Benedek tehát, a tárnokmester, a trencsényi vár ispánja és Fonch fia, nem pedig Bogomér. De Pesty tovább is fűzi okoskodását, és mert egy 1259-iki Fejérnél töredekesen közölt,[4]) oklevélben Baas magister tavernicorum, comes de Trinchin említtetik: következteti, hogy ugyan abban az időben, melyben Bogomér helyesebben: Benedek, királynői tárnokmester volt várispán, Baas

[1]) Pesty i. h. 125. Az oklevél itt nem idéztetik, de kétségkivül az, melyről az 511. lapon beszél, és mely a Hazai Okm. VI. 97. lapján jelent meg.

[2]) Hazai Okm. VI. 98.

[3]) Pesty i. h. 512. l.

[4]) C. D. IV/2 484.

tárnokmester volt főispán, s olykép »világos, hogy a főispán és várispán közt különbséget kell tenni.«[1]) Ez okoskodás azonban meg nem áll, mert abból még, hogy bizonyos személyek egy év okmányaiban bizonyos hivatalban említtetnek, még korántsem következik, hogy e hivatalokat úgyan abban az időben viselték, mint nem következik még abból példáúl, hogy 1875-ben Bittó István és b. Wenckheim Béla voltak miniszterelnökök, hogy egy időben állottak a cabinet élén és ez időben Magyarországnak két miniszterelnöke volt, és még kevésbbé következik abból, hogy Baas tárnokmester »comes de Trinchin«-nek, Benedek tárnokmester pedig »comes castri superius nominati« azaz »Trinchiniensis«-nek nevezetik, külön-külön oklevelekben hogy két külön természetű hivatalt viseltek volna.

Egy más esetet, melyben egyidőben van főispán és várispán, lát Pesty 1268. Somogyban, a mikor »Lőrincz Nádor somogyi főispán, — Ipoch comes castrensis = somogyi várispán.«[2]) Nem akarom ismételni azt, mit ép most az ilyen egy évi hivataloskodásról mondtam; az illető oklevél bővebb magyarázatába sem bocsátkozom, melyet Pesty csak később, a somogyi várispánság tárgyalásánál idéz és nem is vizsgálom, lehet-e belőle azt következtetni, mint Pesty Frigyes következtet?: elég felemlítenem, hogy az oklevelet, melyet Pesty Fejér után használ[3]) újra, javítva kiadta Wenzel, az országos levéltárban lévő Zsigmond király féle transumptumból és a szerint a kérdéses Ipoch, ki Berényben beiktatást eszközölt, nem comes castrensis — mi amúgy is szokatlan kifejezése volna a »comes castri«-nak — hanem comes seguestiensis, vagyis a szomszéd, a királyné birtokát képező Segesdnek ispánja volt, és igy nagyon természetes, hogy a jelen esetben, midőn a királyné, IV. Béla neje, Mária, intézkedett, ő bizatott meg az intézkedésnek, az adománynak végrehajtásával.[4])

Pesty további fejtegetésében a Váradi Regestrumból közöl

---

[1]) Pesty i. h. 512.

[2]) Pesty i. h. 125. Az oklevelet e helyett nem idézi, hanem a somogyi várispánságnál, a 419. lapon.

[3]) C. D. IV/3 462. l.

[4]) Wenczel C. N. VIII. 193, az országos levéltárban a kérdéses okmány 644 dipl. l. szám alatt találtatik.

két esetet, melyek szerint — úgy véli — egy időben külön várispán, és külön megyei főispán lett volna. Ez eredményre azonban sajátságos módon jut. Tudvalevőleg a Váradi Regestrumnak 389 tétele nincs chronologiai rendbe szedve. Az esetek legnagyobb részében nincs év kitéve, s azok idejét csak más körülményekből, a legtöbb esetben pedig épen nem vagyunk képesek meghatározni. Határozott évszámot csak kilencz esetben találunk, s előfordúl mindössze hét év, úgymint: 1214, 1216, 1217, 1219, 1221, 1229, és 1235;[1]) de ezek sem következnek sorban, hanem össze-vissza, például az 1. tétel 1219-ből, (nem mint Endlichernél van 1209.) a 29-ik 1217-ből, a 110-ik ismét 1219-ik évből való. Pesty már most úgy veszi, hogy az oly tétel után, melyben évszám van, következő tételek mind e megelőző év alá tartoznak, mindaddig, míg egy másik évszám nem következik, s ebből következteti, hogy mert a 374. szám alatt 1214. évszám van: a 375. tételnek is — melyben Smaragdus szolnoki ispán ítél, — ez évre kell esni; minthogy pedig — folytatja okoskodását — 1214-ben Gyula vajda a szolnoki főispán: a »judice Smaragdo comite de Zounuc«-nak várispánnak kell lenni.[2]) Ez okoskodásnak nagy hibája azonban az, hogy épenséggel nincs szükségképi ok azt hinnünk, hogy a 375-ik tételszám alatti esemény 1214-ben történt, mert történhetett az és valószínűleg történt is: 1205, vagy 1206-ban, midőn Smaragdus országbíró volt szolnoki ispán, és a ki ítélt, épen az országbíró lehetett; mert például, a 379. tételszámú ügyben Bánk comes palatinus et Posoniensis ítél. Pesty elmélete szerint tehát — minthogy a 374. tétel alatt említett 1214. óta újabb évszám elő nem fordúl — ezt az eseményt is 1214-re kellene tennünk, pedig tudjuk, hogy Bánk nádorsága 1213-ban véget ért, sőt — úgy okoskodva a nádorokra mint a »főispánok« és »várispánok«-ra nézve, — azt kellene következtetnünk, hogy 1214-ben Gyula és Bánk, egyidejüleg, mindketten voltak nádor ispánok. Pestynek ez egészen önkényes elmélete ellen szól

[1]) Vajda Gyula, a váradi Regestrum 8. l., mely lelkiismeretesen készült művecske ily kérdésekben nagy könnyebbségül szolgál.

[2]) Pesty i. h. 125; szabadságot vettem magamnak okoskodását kissé bővebben kifejteni, mint ő maga tette, hogy az olvasó, ki csak a jelen czikket olvassa és nem egész munkáját mégis szintén teljesen megérthesse.

egyébiránt még az a körülmény is, hogy a 361. tételszámban említtetik 1221-ik év; 362-től 367-ig bezárólag nincs évszám; 368-ban pedig ismét az 1221. év fordúl elő, minek nem volna értelme, ha a 361. tételszám után következő, évszám nélküli események, mindaddig míg más évszám kitéve nincs, ez 1221-iki év alá tartoznának.

Ezekből látszik, mit kell tartanunk Pesty további okoskodásáról is, hogy: »1235. Dénes nádor szolnoki főispán — Smaragd várispán: Judice Smaragdo comite eiusdem castri«,[1]) mert egyedüli alapja, hogy a 136. tétel alatt az 1235-ik év említtetik, és a 148-ik, a melyben Smaragdus előfordúl, más évszám nincs; s e nyomon következetesen haladva, ez évre még két szolnoki »várispánt« talál, Comat (143. §.) és Kristofort. (176. §.) E tény, bár a váradi Regestrumból nem következik, magában véve nem volna lehetetlen, bár úgy hiszem, természetesebb volna feltenni, hogy ez ispánok, ha már II. Endre király idejében éltek, 1207—1213., 1215—1219., 1222—1226., 1229., 1231—1233-ban hivataloskodtak, mely évekre Pesty, »Eltünt vármegyéi«-ben nem bírt szolnoki főispánt felfedezni[2]): de már nem lehetséges, pedig felvett elméletéből következetesen folyna, mert a 136. tételtől idáig más évszám elő nem fordúl, hogy a 160. tételszám alatt ítélő Miklós nádor szintén 1235-ben volt nádor-ispan, midőn ilynevű nádorral II. Endre idejében csak 1205-ben, 1213—1215., és 1218—1222-ben találkozunk, és azután többé nem 1249-ig, IV. Béla koráig.[3])

Nagy fontosságot tulajdonít Pesty V. István amaz okmányának, melyben a szerémmegyei Feketewnép nevű birtokban a Guthkeled nemzetségbeli Chepan fiait megerősíti, jóllehet azt régebben Roland bán, és most a király koronázása után, a szerémi vártól elidegenített javak visszaszerzésére kiküldött Pál

---

[1]) Pesty i. h. 125.

[2]) Pesty, A régi eltünt vármegyék I. 108. E nagy szorgalommal összeállított jegyzéket azonban kiegészíthetjük még azzal, hogy már 1134. körül találjuk Euzidinus-t (C. D. II. 486., de jobban Tkalčičnál Mon. Eccl. Zagrabiceses I. 1.) és 1161. Fulcot, Kukuljević, Cod. Dipl. D. Cr. Sl. II. 71.

[3]) Frankl, a nádor és országbirói hivatal 156. l.

mester, bácsi nagyprépost, a szerémi vár tartózékai közé irták. Tette pedig azt a király azért, mert Pál bán, bácsi és szerémi ispán (comes Bachiensis et Syrmiensis) és e várnak jobbágyai, úgymint: Benke hadnagy, András, Ágoston fia, Imre várnagy és más társaik határozottan kijelenték, hogy a kérdéses föld a Chepanfiaknak ősi birtoka, mely sohasem tartozott, sem tényleg, sem jogilag a szerémi várhoz.[1]) Ha már a comesek minőségét vizsgáljuk: önkénytelenül felmerül a kérdés: miféle ispán, »vár«- vagy »megyei« ispán volt az a Pál bán, ki a várjobbágyok élén, a vár birtokait illető kérdésben döntő fontossággal nyilatkozik? s erre a legtermészetesebb felelet, hogy az, vagy az is, mit a Botka-féle elmélet hívei »várispánnak« neveznek. Ha Pesty ezzel ellenkezőleg Pál bánban mégis »főispánt« vagyis »megyei ispánt« lát: a felett lehet vitatkozni, mert az oklevél *maga* teljes bizonyossággal nem dönti el a kérdést; de ha továbbá azt is mondja, hogy a király, a birtokot a Guthkeled Chepán fiainak odaitélvén: »az *ellenvéleményes* várispánnak és várjobbágyoknak örök hallgatást parancsolt« »ennek már az oklevél világos szavai is ellentmondanak; mert ezek szerint a király helybenhagyván és megerősítvén a Chepanfiak, birtoklását: »a szerémi vár jobbágyainak és ispánjának, a ki *időnként lenni fog*«, parancsolt örökös hallgatást »Comiti et jobbagionibus castri Sirmiensis, *quicunque fuerit* pro tempore, silentium perpetuum imponentes.« Az oklevél tehát sem a múltra, sem a jelenre nézve nem tartalmaz különben is szükségtelen intézkedést, mert hisz a várjobbágyok és a szerémi ispán határozottan elismerték a Chepanfiak jogát: hanem a jövőre, nem is bizonyos személyre, hanem minden jövendő ispánra nézve tesz mindenkép szükséges és hasontárgyu peres okmányokban szokásos kijelentést. Nem is fordúl elő az oklevélben a Pál bánnal »ellenvéleményes várispán és várjobbágyok«, ki Feketew-népet; »várföldnek kijelenti és ügyvesztes lesz«, s ez »ellenkező véleményü *két* férfi« lételét még abból sem tudom következtetni, hogy az actualis ispán: »comes Syrmiensis«-nek neveztetik, a jövendőbelire nézve pedig, ki a várjobbágyokkal egyetemesen említtetik: a comiti et jobagionibus castri Syrmiensis, kifejezés használtatik.

[1]) Cod. Dipl. VI/2. 393., 396.

Az egyidejü »várispán« és »főispán«-ra vonatkozik még Pestynek az az állítása, hogy 1234-ben egy Simon volt győri várispán, és ettül különbözött a Simon Latinus, a nagy-mártoni grófoknak ősi, ki egyidejüleg győri főispán volt. Kiindulási pontja egy 1234-iki oklevél, melynek tanusága szerint, a szentmártoni apát két bíró-társával az eladományozott várföldek visszaszerzésére levén kiküldve (judices perpetuitatum) előtte megjelentek: Simon comes jaurinensis, Jacobus curialis comes eiusdem et Egidius *jobagiones castri* Jaurinensis«, és beperelték a bakonybeli apátot bizonyos föld miatt.[1]) »Az ítélet« — úgy mond Pesty — »többes számban várjobbágyokról szól, tehát nem egyedül Egidiust érte. Az itt említett Simon tehát nem főispán, hanem várjobbágy és tisztsége szerint várispán.«[2]) De nekünk kétségünk van arra nézve, hogy a »jobagiones« szó, többes számban, Simonra is vonatkozik? Egidius előtt még ott van Jakab, a comes curialis, kik között feles számmal találni várjobbágyokat: a többes szám tehát, lehet, miatta és Egidius miatt használtatik, anélkül, hogy azt Simon comesre is kellene vonatkoztatnunk. És csakugyan az oklevél további folyamában külön is említtetik az ispán a várjobbágyoktól ilyen formán: »Simonem comitem Jaurinensem, Jacobum et Egidium et ceteros jobagiones eiusdem castri«, vagy még világosabban: »comes Jauriensis *et* jobagiones castri eiusdem.« Azt azonban készséggel elismerem, hogy az itt érintett Simon comes, ki a várjobbágyok élén keres, várispán volt, csakhogy 1234-ben Simon Latinus is győri várispán volt, mint ama, jegyzetben Pesty által is idézett, oklevélből kitűnik, melynek záradékában: »Simone Latino geuriensi.... et aliis quam plurimis aliorum castrorum comitibus existentibus« szavakat olvasunk. Alig lehet tehát többé kétségünk, hogy a két oklevélnek, Simon nevű győri ispánja egy és ugyanaz a személy, s ennélfogva talán több joggal, mint Pesty megfordíthatjuk az okoskodást és mondhatjuk: mert a bakonybéli apát elleni perben Simon Latinus, az arragoniai nemes szerepel, a jobbagiones castri szót nem lehet reá érteni. Az a megjegyzése Pestynek, hogy Simon lati-

[1]) Wenzel, I. 331.
[2]) Pesty, i. h. 127.

nusról fel nem lehet tenni, »hogy a pannonhalmi apát bíróságához utasíttatott volna« [1]) azt hiszem csak a pernek nem helyes felfogásán, sőt félreismerésén alapszik s ennek kimutatására talán nem is szükséges az »örökségek« visszaszerzésére kiküldött specialis bíróságoknak fontos szerepét fejtegetnem, II. Endre és IV. Béla korában; elég azt kiemelnem, hogy Simon ispán, mint felperes lép fel, hogy az alperes: egyházi férfiú, apát, tehát abban az időben, nagyobb, tekintélyesebb ember bármely világi főúrnál és mégis aláveti magát e bíróságnak: az tehát nem derogált, nem derogálhatott a győri »ispán« vagy »főispán«-nak sem.

PAULER GYULA.

[1]) Pesty, i. h.

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRÓNKÖVETELÉSE ÉS VELENCZE.

(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A Velenczébe küldött követségnek az volt a feladata, megtudni, mily állást fogna az László föllépésével szemben elfoglalni. Semleges lesz-e? vagy kész bizonyos föltételek alatt vele szövetkezni? vagy pedig Zsigmondot fogja-e támogatni? László követeinek előterjesztései két ajánlatból álltak, a melyeket a velenczei tanács deczember 8-ikán vett tárgyalás alá. Az egyik oda irányult, hogy a két hatalmasság között »jó egyezség és liga« hozassék létre. Miután pedig erre legelőször is az szükséges, hogy »minden anyag eltávolíttassék, a mi köztük viszálynak és ellenségeskedésnek oka lehet«, kész volt a nápolyi követség előterjesztésének második része is, a mely arra volt kigondolva, hogy Velencze az elsőnek elfogadására hajlandóbbá tétessék. Fölajánlották ugyanis Corfú szigete ügyének, a melyet már ismerünk, rendezését. Olykép okoskodott ugyanis László, a ki mindig igen sokat tartott »magyar királyságára«, a ki gyakorta emlegeté, hogy ő magyar, s hogy épen azért kapta az »inkább magyar, mint latin vagy olasz« László nevet,[1]) mily hasznos volna e szigetre való minden jogról lemondással megnyerni a velenczeiek támogatását a magyar korona iránti terveihez.

Velencze máskép fogta fel a dolgot. A köztársaság férfiai szemében, mint már följebb említők, a legnagyobb képzelhető veszedelem az volt: Magyarországnak és Nápolynak egy kézben egyesítése. Ezért távol volt tőlök bármely tervnek segélyezése, a mely azt volt hivatva eszközölni. De Lászlónak föllépésétől messze volt még Magyarország megszerzése, az nem képezett oly

[1]) Ezt írja László a velenczei herczeget koronázásáról tudósító levelében. Monumenta Slavorum Meridionalium. IV. 479.

közvetlen veszélyt, mint Mária fogsága, az pedig semmiesetre sem volt ellenökre, felhasználni a jelen alkalmat arra, hogy Corfú tényleges birtokosaiból annak az előbbi birtokos által is elismert jogszerű birtokosaivá legyenek. E szerint volt tehát a felelet. A szövetkezést visszaútasíták, de csak mint fölöslegest, »miután köztük semmi ok sincs haragra és rosszakaratra, s ők, valamint atyja tisztességének és jó állapotának mindenkor kiváló előmozdítói valának, ugyanazok most László király irányában s azok is törekednek maradni.« Ellenben készeknek nyilatkoztak meghallgatni a követeket, ha kellő felhatalmazással vannak ellátva Corfú iránt, bár kijelenték, hogy ők azt teljes joggal bírják s nem találnak annak birtoklásában semmi okot a viszályra.[1]) László, úgy látszik, nem tartá ezt az eredményt elégségesnek. O Corfüért nem annyira pénzt, mint inkább szövetséget kívánt, s miután úgy látta, hogy arra nem sok a kilátás, hagyta a dolgot egyelőre pihenni, várván: milyen lesz a viszony Zsigmond és Velencze között, mire ő befejezi fegyverkezését.

Velencze legjobbnak látta egyelőre teljes semlegességben maradni, hogy a szükséghez képest foglalhasson akár egyik, akár másik fél mellett állást. E politika nem engedte a Nápolylyal való szövetséget meg, de azt sem, hogy meghallgassa azon dalmát városokat, a melyek a Zsigmond és László közti ingadozó állapotok elől készek lettek volna addigi hagyományaik föláldozásával, — a dalmát városok mindig igen szerették a magyar kormányt, a mely azon volt, hogy kereskedelmi jelentőségöket növelje, míg Velencze azt csonkítani törekedett, — magukat annak védelme alá adni. Erre az első példát Spalato szolgáltatta. Ennek követei mindjárt az ősz kezdetén megjelentek Velenczében s előterjesztettek bizonyos pontokat, a melyek föltétele alatt készek volnának magukat a köztársaság védelme alá vetni s annak hatalmát elfogadni. A köztársaság, október 1-jén tartott tanácsülésének határozata szerint, azt a választ adta, hogy köszönettel fogadja Spalato jó szándékát és hűsége ilyes tanúságát, de minden jó indulata mellett, a mi bőséges kifejezést nyer a válaszban, sem állhat arra rá bizonyos helyes és észszerű okokból, kéri tehát őket, hogy tekintsék ezért a köztársaságot kimentettnek.[2]) De a spalatóiak ajánlkozása jóval megelőzvén László követ-küldését — mondhatná valaki — nem szolgáltathat bizonyítékot Velencze ez idő szerint való gondolkozására. De László követeivel egyidejűleg jártak Velenczében Jadrának is a követei. A velenczeiek nagy örömmel fogadták az öt előkelőből álló követséget, minde-

[1]) U. a. IV. 449.
[2]) U. a. IV. 438.

niknek megadták a velenczei polgári czímet, mindegyiket fölvették a nagy tanács tagjai közé és éltök fogytáig évdíjat rendeltek nekik. Kifejezték köszönetüket a felett, hogy a jadraiak félretettek minden kétséget, személyöket, vagyonukat fenyegető veszedelmet, csak hogy szíves és készséges indulatukat tanusíthassák, s kijelenték, hogy ők a leghálátlanabb emberek volnának, ha arról megfeledkeznének. S ez öröm nem is volt hazudott, hisz ugyanazon Jadrának követei voltak, a mely annyiszor kitette magát a legnagyobb veszedelemnek, csakhogy Velencze hatalma alól menekülhessen.[1]) Mindazonáltal ez sem indítá őket arra, hogy Zsigmond ellen valamit tegyenek s például Lászlónak szövetségi ajánlatát elfogadják Dalmáczia átengedésének föltétele alatt. Ők nem akarták, bár Dalmácziának árán sem, megengedni, hogy László Magyarország királyává legyen, nem is kívánták, hogy a polgárság az önkéntes csatlakozás czímén föltételeket szabhasson,[2]) ők mindezek nélkül szerették volna Dalmácziát megszerezni és pedig úgy, hogy maga a magyar király engedje azt át nekik. Ezt a választ adák tehát a követeknek: Velencze azt akarja, hogy Jadrának visszatérte a velenczei hatalom alá ne kárával és károsodásával, hanem hasznával és gyarapodásával essék mind a városnak, mind lakóinak. Ez pedig csak úgy eshetik meg, ha Zsigmond király azt háború nélkül engedi át. Ez okból nem fogadhatja el a hódolatot, hanem abba egyezik, hogy küldjenek a jadraiak két követet a magyar királyhoz, a kik neki előterjesszék, mily helyzetben van Dalmáczia és mennyi veszélynek lesz László részéről kitéve. Ellenben, ha Zsigmond átengedi Jadrát a köztársaságnak, úgy ez teljes erejéből ellen fog szegülni Lászlónak a tengeren való átkelésének, valamint Dalmácziába való befogadtatásának, a mely esetben képtelen lesz kárt tenni Magyarországnak.[3])

Velenczének tehát az volt a terve, a Lászlóval való alkudozás segítségével megszerezni Corfú birtokának teljes jogát, a Zsigmondnak Nápoly elleni segítése árán pedig Jadrát. Arra is

---

[1]) Jadra nyolcz izben szakadt el Velenczétől, L. Marino Sanudo: »Vite dei duchi di Venezia.« Muratorinál Scriptores Rerum Italicarum XXII. 842.

[2]) Mennyire nem szerették a velenczeiek, ha a nekik hódoló városok azt önkéntesnek s úgy természetesen föltételesnek kívánták föltüntetni, kitűnt később Sebenico meghódolásánál, mikor a város mindig önkéntes csatlakozásról beszélt, a köztársaság pedig László királytól vett jogára hivatkozott. Monumenta Slavorum Meridionalium: VI. 288. Lucius. 426.

[3]) U. a. IV. 442.

gondoltak, hogy az egész ügy ne lássék tőlök kiindúltnak. A jadrai követek azt ajánlották, hogy a köztársaság hozza ezt javaslatba: a velenczeiek azt nyilatkoztatták ki, hogy ezzel kihívnák a magyarok féltékenységét s csak egyébként voltak követet küldendők, a ki »esetleg« ezen ügyben is el járt volna. Csak arra adtak meghatalmazást, hogy a jadraiak Dalmácziának védelmét Velencze nevében igérhessék meg. — Mennyire meg volt Velenczében is gyökeresedve a nézet Magyarországnak Jadra felett való felsőségéről, érdekes tanúságot tesz arról az, hogy a velenczei tanács előtt forgó egyik javaslat különösen biztosíttatni is kívánta a magyar kormányt az iránt, hogy Velencze továbbra is épségben hagyja Magyarországnak jogát a jadrai harminczadra, melyet t. i. még a városnak Velenczéhez tartozása idejében is gyakorlott.

Elmentek-e a jadrai követek Zsigmondhoz, előadni neki, hogy az a legbölcsebb, ha városukról lemond, nem tudjuk. Úgy látszik azonban, nem találták tanácsosnak a megjelenést a körösudvarhelyi dráma rendezőjénél, annak legalább nincs semmi nyoma, hogy az Zsigmond és Velencze között jegyzékváltásra szolgáltatott volna alkalmat, a mi pedig különben aligha maradt volna el.

Zsigmond különben ez idő szerint levelezést folytatott a köztársasággal. Deczember 12-én (1401) írt levelet a velenczei herczeghez, a mely tanúbizonysága annak, hogy semmi tudomása nem volt nápolyi Lászlónak Velencze megnyerésére irányúló törekvéseiről. Ebben ugyanis csak értesíté a fogságtól történt kiszabadúlásáról s arra kéri: ne nyújtson segítséget bátyja Venczel ellen a nem régiben megválasztott Róbert német királynak,[1]) a ki t. i. Velenczétől akart hajókat kibérelni, hogy vízi úton Rómába mehessen s ott császárrá koronáztathassa magát. A köztársaság tanácsa márczius 13-ikán vette a levelet tárgyalás alá. Nem tetszett az, mert Róbert király dolgában nem akartak színt vallani s azon nézetöknek adtak kifejezést, hogy az nincs a király szíve szerint, mindazáltal elhatározták, hogy írni fognak neki »miután kereskedők s azon vidékről jövő levelek és követek által teljesen igazolva van a hír a király kiszabadúlásáról és a kormányra visszahelyezéséről, az pedig csak hasznos lehet, ha kiszabadúlásáról és visszahelyezéséről írunk neki, csak hogy nem azon formában, a melyből kitűnnék, hogy levelét megkaptuk és arra válaszolunk, hanem a mely azt tanúsítaná, hogy örvendünk az ő

[1]) Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 450. és 454. V. 8. Horváth Magyarország történelme II. 423.

tudomásunkra jutott sikerén és tanúsítaná, hogy ez iránt írtunk már neki.«

E szerint tehát a levél vételének eltagadásával s állítólag írt levelökre hivatkozással ekkép állapíták meg a magyar királyhoz intézendő levél szövegét: »Valamint előbb, midőn Felséged fogságáról és személye ellen elkövett egyéb dolgokról értesültünk, mint tisztességének és jó állapotának buzgó hívei és legjobb barátai igen nagy szomorúságot és fájdalmat éreztünk, azonképen el voltunk örömmel telve, lelkünk pedig megvígasztalódott, midőn fülünkbe jutott, hogy Felséged ismét előbbi szabadságához jutott és Magyarországába visszahelyeztetett, mely érzelmünket Felséged akkor küldött levelünkből bővebben megérthette. Miután ama hírek az óta az azon vidékről jött követek és kereskedők, valamint különbözőkhöz intézett levelek által is igazoltattak, isten bizon szíves vígasztalást és örömet éreztünk, amint azt a barátság igaz törvénye és a kezesség valódi tartozása kívánja, s a mint arról Felséged számos és különböző, el nem hazudható tetteinkből nyilván tudomást és értesülést nyerhetett, hogy mi Felségedet mindenkor igen szerettük és neki, valamint koronájának és országának tehetségünkhöz képest mindenben készséggel szolgáltunk. Reméljük végre és biztosnak tartjuk, hogy a legfőbb király, a mindenek teremtője és mestere, az isten, a ki a királyok és fejedelmek tetteit felséges akaratához képest kormányozza és intézi, Felségedet azon kegyelemben fogja részesíteni, hogy országa s a reá bízott népek felett nyugalomban és békén intézkedhetik, azokat engedelmességben és hűségben a leghosszabb időkig megtarthatja, a mi nekünk, a kik szerető és igaz lélekkel készek vagyunk tiszteletére és tetszése megnyerésére, a legnagyobb örömünkre fog szolgálni.«[1])

Zsigmond király úgy vette a dolgot, mintha az ő deczember 2-ikán kelt tudósítása csakugyan nem jutott volna el a köztársasághoz s április 16-iki levelében megköszönte, hogy biztos lehet Velencze barátsága felől, annál inkább — úgy mond — mert a hír máskép beszél vala.[2]) A Róbert féle olaszországi vállalat kudarcza után nem levén ok e királytól félni, abban maradt e levéllel a Zsigmond és Velencze közötti jegyzékváltás.

László ügye e közben Magyarországon jól haladt előre Bebek Imre vránai perjel fővezetése alatt. A dalmát városok kezdtek megnyugodni abban, hogy uralkodó változás leszen s Sebenico, mely 1402 április 10-ikén még Zsigmond királyt nevezi uralkodónak,[3]) május 13-ikán már megerősítteti szabadságait

[1]) Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 454. — [2]) U. a. IV. 461. — [3]) U. a. IV. 456.

László hívei Hervója vajda és János csettini meg klisszai gróf majd Osztoja boszniai »király« által.[1])

Ugyan-e tájban két katalán hajó is megjelent László érdekében a dalmát vizeken, mire a velenczei öböl-kapitány nem mulasztotta el hatóságát értesíteni az ügy állásáról (május 17—18). A köztársaság várakozó semlegességben kívánván maradni, azk adá annak útasításúl, hogy csak arra ügyeljen, mikép a katalát, hajók Velenczébe menő vagy onnét távozó hajóban ne tegyenen kárt: de egyébbként bánjék jól velök.[2]) Ugyan ezen rendeletet ismétlé a köztársaság kormánya az öböl-kapitánynak második fölterjesztésére, a mely már öt hadi hajóról tesz említést. Egyszersmind a Corfùra vigyázást is lelkére köti. [3])

Junius 17-kén kinevezte László Aldemariscus tengernagyot igen nagy, sőt mondhatni teljes hatalommal helyettesévé Magyar-, Dalmát-, Horvát- és Tótországba, hogy az a fölkelés ügyét, a mely eddig jóformán csak egyes főurak s a bosnyák király vezetése alatt állott, egységes, rendszeres vezetés alá vegye. Ez át is hajózott királya érdekében Dalmáczíába.

László ügye mind közelebb s közelebb ért a nyilvános föllépéshez s miután oly kiváló súlyt fektetett Velencze miként viselkedésére, másrészt mert a köztársaság hajói irányában barátságos eljárást parancsolt az övéinek s igy némileg remélhetni vélte, hogy a szövetségre czélzó ajánlatok ezúttal több sikerre számíthatnak: ez év nyarán újabb követséget küldött Velenczébe, a mely a tél elején elejtett fonalat fölvéve, ismét szövetséget ajánljon a köztársaságnak s újból inditványba hozza Corfù ügyének tisztázását.

A köztársaság tanácsa — az augusztus 3-iki gyülésből — ismét a multkori választ adta a szövetségi ajánlatra s válaszát azzal kívánta megédesíteni, hogy arra hivatkozék, hányszor köthetett volna Velencze mind László, mind atyja Károly ellen szövetséget a franczia és magyar királylyal és még sem cselekvé, legyen tehát teljesen nyugodt jóindúlata felől. Corfùra nézve ismét kész volt a követek előterjesztéseit, a mennyiben kellő megbízással vannak ellátva, meghallgatni, s meghatalmazá a szűkebb tanácsot, hogy nehányat tagjai közül bizzon meg, a kik azon követekkel levén, azoktól tudják meg, a mennyire lehetséges, a király terveit és szándokát ez iránt. Ugyane gyülés arra is felelt, hogy a nápolyi követek arról értesíték a köztársaságot, mikép királyuk oly parancsot adott a dalmát vizekben működő hajóinak, hogy a velenczeieknek, ha ezeknek szükségök van reájok, mindenben engedelmeskedjenek és parancsolatukra készek legyenek, azt remélvén, hogy azok viszont a velenczeiek által barátságos és testvéries

[1]) U. a. IV. 461. — [2]) U. a. IV. 463. — [3]) U. a. IV. 467.

bánásban fognak részesülni. A köztársaság kifejezte köszönetét ez utasításért — mint őszinte barátság jeléért — hozzá tevén, hogy nem kételkedik annak érvényesülése felett, mivel részéről is oly utasítást adott ki, mely szerint a nápolyi hajók a velenczei kikötőkben s a velenczei hajók által ép úgy tekintessenek, mint az övéik.[1]

Velencze elment annyira, a mennyire csak Zsigmond egyenes megsértése nélkül mehetett. László követei azonban abban a hitben voltak, vagy úgy tettek, mintha abban a hitben volnának, hogy Velencze talán mégis hajlandó lenne a szövetkezésre. A válasz átadásakor tehát viszont válaszolának, kijelentvén, hogy uruk ugyan igen örvend a velenczeieknek a hajósás iránt tett intézkedéseinek, azonban azt szeretné tudni, mily állást fog a köztársaság az ő irányában elfoglalni, ha, a mint szándéka, háborút indít Dalmáczia és Magyarország visszaszerzése érdekében, a melyeket ellenére »jogtalanúl bitorolnak«, fogja-e őt abban akadályozni vagy inkább segedelemben és támogatásban részesíteni?

A köztársaság tanácsa másnap — augusztus 8-ikán — felelt a nápolyi követeknek. Elmondák, hogy tegnapi szavaikból eléggé megérthették az ő őszinte, barátságos indulatukat, de a mint már mondák, több »tisztességes és észszerű« okból nem köthetnek ligát.

Ugyanezen ülésből kapott a Corfu ügyében tanácskozó bizottság utasítást, a mely helyeselvén az alkuvás eddigi menetelét, felhatalmazá a biztosokat arra, hogy a vásárt megköthetik, ajánlatukat apránként egész 20,000 aranyig emelhetvén a sziget teljes független birtoklása fejében.[2]

Nagyjából tehát most is ott voltak, a hol akkor, midőn a múlt évben megszakíták az alkuvást. [illegible]

[illegible]

[1] [illegible]

vét Magyarország és a dalmátok ellen végrehajthassa. De az is nyilván vagyon, mily kárunkra lehetne, ha Dalmáczia az ő kezében volna s így nem áll érdekünkben, hogy a mi pénzünkkel jusson hozzá, miután tehát jó indúlatunkat a Corfù ügyében folytatott tárgyalással kellőkép kitüntettük, ne menjünk tovább, hanem csak annyit ajánljunk meg, hogy, ha négy hónap alatt jelentkeznek ez iránt, készek leszünk az alkut 20,000 aranyban megkötni.[1])

A másik párt ellenben máskép gondolkozott. Ez úgy találta, hogy Corfù teljes tulajdonának joga a 30,000 aranyat is megéri, kár volna tehát a jó alkalmat az egyezségre elszalasztani, bíztak abban is, hogy László föllépésétől igen messze van Magyarország megszerzése, nagyon valószínű, hogy nem lesz semmi sikere, ha pedig mutatkoznék, addig nekik is nyílik alkalmuk érdekeik megóvására lépéseket tenniök. E párt maradt túlsúlyban, a tanácsban ennek a véleménye fogadtatott el[2]) s ennek alapján köttetett meg augusztus 16-ikán a szerződés.[3]) Velencze már is megnyerte 30,000 aranyon, László törekvéseit felhasználva, Corfúnak eddig csak kétes birtokát.

Ezzel megszakadt a két régóta alkudozó fél között az összeköttetés. Foglaltatott-e a Corfù iránt kötött — eddigelé ismeretlen — szerződésben valami határozottabb igéret Velencze semlegessége iránt vagy pedig ekkor is a jóindúlatnak általános szavakban igérése mellett maradtak: nem tudhatjuk, de az tény, hogy Velencze összedugott kézzel nézte, mint erősödik az ország déli részén László király pártja s mint hódolnak meg neki rendre a dalmácziai városok, — ugyanazok a városok, a melyek a viszályokat kikerűlendők, nem régiben készek lettek volna magukat a köztársaság hatalma alá adni, sőt hogy az elégületlenség, támogatva Zsigmondnak azon hibája által is, hogy Albert osztrák herczeget — habár az országgyűlés beleegyezését is kikérve — utódává nevezé ki, mind általánosabbá lett az országban.

Csak a következő év elején kezdett Velencze ismét foglalkozni Magyarországgal s ennek sem a köztársaság volt az oka, hanem Zsigmond király. A velenczei köztársaság ugyanis 1399-ig rendesen eleget tett azon 7000 arany évi adó fizetésének, a mely-

---

[1]) U. a. IV. 471. — [2]) U. a. 471.

[3]) Marino Sanudo: Vita de' duchi de Venezia ed. Muratori Scriptores rerum Italicarum XXII. 793. — Lucius az ő dalmát történetében (Liber V. Caput IV. ed. Schwantner III. 420.) helyesen írja ugyan a napot, valamint az árat, az évet azonban — talán tollhibából — 1401-re teszi. Csodálhatni, hogy még a gondos Katona is átvette ezen hibás adatot (Historia Critica XI. 525.), a melyet pedig a már akkor közkézen forgott Marino Sanudo segítségével megigazíthat vala.

lyel a turini béke értelmében tartozott, azóta azonban, mintha nem is tartoznék azzal, fizetését rendre elmulasztá.[1]) Zsigmond, a ki nem keveset tartott uralkodói méltóságára, kétségkívül régóta égett a vágytól e mulasztást számon kérni, kivált mivel ez még gyönge oldalán: a zsebén is érintette, de nem akarván ellenségei számát V elenczével szaporítani, egy ideig hallgatott a dolog felől. Úgy látszik azonban, hogy már egészen veszélytelennek találta László törekvéseit, miután úgy tapasztalta, hogy annyi idő óta megkezdte dalmácziai működését a nélkül, hogy abból valami határozottabb dolog kerekedett volna, ezért 1403. ujév táján Guidoti Bertalan nevű követét Velencébe küldé, azon megbízással: követelje a köztársaságon a már három éven át elmaradt adót s egyszersmind eszközölje ki, hogy az ez évi Sz.-István napon esedékes részt előlegezze.

Velencze azonban e fizetést nem tulajdonképi hanyagságból mulasztotta el, hanem mivel a köztársaság jelentékenyebb emberei között azon győződés érlelődött meg, hogy elérkezett már az ideje annak, hogy Velencze ezen bár csekély, de mégis lealázó adónak fizetését megszüntesse. Ez levén a velenczeiek gondolkozása, természetesen csak kerülő feleleteket adhattak — nem levén a diplomácziai nyelvben szokásos az ily kifejezés, »miután nem hisszük, hogy Magyarországnak legyen elég ereje azt rajtunk megvenni, tehát nem is fogjuk azt tovább fizetni.« — A január 9-ikén tartott tanácsülés tehát nem is azzal a kérdéssel foglalkozott, igent mondjanak-e a követnek vagy nem-et, hanem, miként fejezzék ki az utóbbit. A tanács egyik része ily szövegezést javaslott: »A királyt rég óta országán kívül találjuk. Látjuk és érezzük, hogy országában nagy és különböző változások estek s ezért, valamint más ésszerü okokból, nem teljesíthetjük azon fizetést, a melyet a király tőlünk kiván.« A többség azonban nem találta ildomosnak ezt a kifejezést s a következőben állapodott meg: »némely igaz és észszerű okokból — úgy látjuk — nem felelhetünk a királynak hozzánk intézett kívánságára.«

Ezen alkalom azonban időszerűnek látszott arra, hogy a mi addig csak gondolatban, meggyőződésben volt meg, ez úttal teljes ünnepélyességgel határozattá emeltessék. »Egyszersmind végzéssé lőn, mondja a tanács üléseiről vezetett jegyzőkönyv, hogy a jelen határozat hozatala után, sem a fenemlített 21,000 aranyra menő összeg, sem más hasonló természetű, sem részben, sem egészben nem adható vagy igérhető senkinek, hanemha a száz vagy még nagyobb számmal egybegyűlt tanács végzésére; ne is legyen efféle a tanács elé terjeszthető, ahogy az gyakran történt, ha ennél

[1]) Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 420.

kevesebb számmal gyülekezett össze. S a ki mégis ily előterjesztést tenne — legyen az bármily rendű tagja a tanácsnak — vagy abba beleegyeznék, ezer arany bírsággal büntettessék. S e büntetés fizetése alól ne legyen kegyelem, ne lehessen azt visszaajándékozni, elengedni, visszavonni, ne legyen arra semminemű fizetésbeli halasztás a fent kitett bírság súlya alatt. Így kell büntetést büntetésre kiszabni mindvégig, hogy a fentkitett szándékunk érvényesülhessen. [1])

A velenczei tanács ismert titoktartása mellett könnyen megeshetett, hogy az utóbbi határozat nem jutott Zsigmond követének tudomására, azonban követelésének oly egyenes visszaútasítása is kevéssé volt reá nézve épületes. Nem is mulasztá el urát értesíteni a dolgok mibenlétéről, a ki febr. 25-ikén újabb levelet intézett a köztársasághoz, a melyet ismét Guidoti nyujtott át. De ismét ugyanazon sikerrel, vagyis inkább sikertelenséggel. A márczius 26-kán tartott tanácsülésben határozattá vált, nem gondolva Zsigmond azon indokolásával, hogy mennyi kárára van neki ez eljárás, hogy megmaradnak az előbbi határozat mellett, írásban nem is válaszolnak, hanem magukhoz hívatják Guidotit s így adják neki tudtára, hogy »némely igaz és ésszerű okokból nem felelhetnek a király megkeresésére.« [2])

Zsigmond még most sem akart, bár László pártja Dalmácziában erős szervezetre tett szert, ő maga pedig a külföldi ügyekbe volt bonyolódva s így semmi kényszerítő eszköz nem állott rendelkezésére, lemondani arról, hogy Velenczét rábirhatja az adó megadására. Újabb követet küldött tehát Velencébe, de ismét szelíd hangon írott levéllel, a melyben késznek nyilatkozik, ha ő valamiben hibázott, azt jóvátenni és kötelességét teljesíteni. A tanács április 26-án foglalkozott ez újabb követséggel s azt a választ állapítá meg: Guidotinak válaszoltak úgy, a mint azt tisztességesnek és czélszerűnek találták. Magának a királynak írni nem találták alkalmasnak, mert biztosan tudják, hogy Guidoti a nélkül is értesítette azt feleletökről. De ha épen tőlök kívánja megtudni, értesítik, hogy némely igaz és észszerű okokból nem felelhetnek megkeresésére. — Ugyancsak elútasító feleletet adtak Zsigmond másik kérésére is, a mely oda irányúlt, hogy foglalja le a köztársaság azon összeget, a melyet az orleánsi herczeg Józsa morvaországi őrgróf — Zsigmond rokona, hol barátja, hol ellensége — részére az ez által neki eladott luxemburgi herczegség vételára fejében Velenczében letett s a melynek felvételére nincs jogosítva, mert az nem őt, hanem Zsigmondot illeti. A köztársaság ugyanis azt válaszolá, hogy Velencze teljo-

[1]) U. a. 473. — [2]) U. a. 475.

sen szabad állam, ily összeget tehát ott a hatóság tudta nélkül könnyen letéteményezhetnek, a minthogy annak nincs ily letétről tudomása. De még ha volna, sem állhatna a király szolgálatára, mert ott ily lefoglalás csak a bíróság útján eszközölhető. [1])

Tovább maga Zsigmond sem erőltette a dolgot. Érezte, hogy semmi kényszerítő eszköz fölött nem rendelkezik, arról pedig, hogy Velencze csupa szerződés tiszteletből nem fog fizetni, az eddigiek is világos tanúságot tettek.

A helyzet meg olyan volt, hogy nem látszék lehetetlennek, mikép Zsigmond uralmának napjai meg vannak számlálva. December 27-ikén már ünnepélyes követség ment a dalmát városokból Nápolyba, hogy Lászlót fölhívja a magyar királyi szék elfoglalására, február 4-ikén megverték a lázadók Bessenyei Pált, Dalmáczia és Horvátország helytartóját, a mely alkalommal maga a kormányzó is foglyúl esett. Április 4-ikén már országgyűlésfélét tartottak Zalatnokon, a mely szorosabb szervezetet adott az addig csak lazán összefüggött pártnak.

Ezután is folyton haladt a László ügye. A mi a szervezkedésből a zalatnoki gyűlésen nem történt meg, azt kipótolták a pozsegain, a mely május 24-ikén tartatott meg. Sokat pótolt Zsigmond könnyelműsége, a ki fogsága után teljesen a cseh és német koronák vadászatára adtá magát, elannyira, hogy azóta mindössze alig töltött egy hónapot ide haza, azt a hónapot, a mikor Albert osztrák herczeget a rendek által utódául elismertette. Ez a herczeg pedig, a kit ugyanakkor helytartójává is kinevezett, semmit sem tőn megbízója érdekei védelmére. Úgy látszik, a nemzeti hatóságok nem voltak hajlandók az övét elismerni. Végre az is nagy előnyére vált Lászlónak, hogy a pápa, a ki addig csak suttyomban segítette, most egészen nyiltan állást foglalt mellette s június 1-jén megbízta Acciajoli bíbornokot, hogy keresse fel »békeangyala« gyanánt Magyarországot — és igyekezzék minden erkölcsi és anyagi eszközökkel oda hatni, hogy László »visszanyerhesse« Magyarországot annak melléktartományaival és minden ahhoz tartozó jogokkal egyetemben, mint a melyek őt »megilletik«. Joga volt a követnek mindezek biztosabb eszközöl-

---

[1]) Monumenta Slavorum Meridionalium IV. 477. — Aschbach »Geschichte Kaiser Sigmunds« czímü munkájában, Pelzel »Geschichte König Wenceslaus«-ára hivatkozva, azt mondja, hogy Venczel király csak 1403. december 12-ikén adott Józsának engedélyt a luxembourgi herczegség elidegenítésére. Ott tehát csak utólagos jóváhagyásról lehet szó.

hetése czéljából búcsút osztogatni, kiközösítés alúl föloldani, eretnekeket és az avignoni pápa híveit fölmenteni.[1])

Vilmos osztrák herczeggel is befejeződtek az alkuvások annak Jankával való házassága iránt.

László június 26-ikán adta meg az engedélyt e házasság ügyében Bécsben tárgyaló követeinek — Minutelli Marinónak, Palizsnyay Lorándnak és Rákóczy Istvánnak, a Lökös fiának, hogy az általok addig megállapított alapon megköthetik a házassági szerződést, a mely augusztus 23-ikán csakugyan meg is köttetett.[2]) Ilyképen el levén minden készítve, László július 16-ikán elvitorlázott Viestiből[3]) — azon reménynyel, hogy rövid időn eljut a magyar trónra, a mely után annyit sovárgott.

Úgy látszik, nagy híre volt Velenczében annak, hogy László csak készül Magyarország ellen, de soha sem ér el, legalább ezen hitből magyarázható, hogy Velenczében oly óriási feltűnést idézett a hír elő, hogy László csakugyan megindúlt Magyarországba. A július 28-ikán tartott tanácsülés már ezen kérdéssel foglalkozék és pedig a javaslatokból itélve, általános volt az izgatottság, oly nagy a meglepetés, hogy a Velencze történetében annyira kivételes eseménynek vagyunk tanúi, mikor az egyik és pedig igen tekintélyes párt — magának a dogenak vezérlete alatt — oly indítványnyal állott elő, a mely a köztársaságot könnyen kivethette volna az általa oly sikeresen fentartott, mindkét részre jó képet mutató semlegességből. Az indítvány a következőkép hangzik: »Miután szükséges, hogy tekintettel legyünk uraságunk (signoria, dominatio nostra, e czímeken szokta magát nevezni a velenczei köztársaság) tisztességére és állapotára, megnyervén barátokul azon fejedelmeket és urakat, a kik hatalmasok, különösen pedig azokat, a kik velünk szomszédosak, és fentartatván velök a jóbaráti és testvéri viszonyt; miután továbbá nyilván-

---

[1]) Theiner: Vetera Monumenta historiam Hungaricam sacram illustrantia. II. k. 172. s kk.

[2]) A cs. és k. állami és házi levéltárból közli Lichnovsky »Geschichte des Hauses Habsburg« czímű munkája V. kötetéhez mellékelt regesták között az 541. sz. a. — Munkája IV. kötetéhez mellékelt származási táblában ellenben hibásan 1400-ra teszi e házasság megkötését. Az 1403-ik évben úgy látszik megtörtént a házasság, Raimo legalább az ő Annalcseiben ez évhez írja »Al detto anno andò al duca di Osterlich la Regina Giovanna II.« (ed. Muratori Scriptores Rer. Ital. XXIII. 224.), de a hozomány és ellenhozományra vonatkozó kérdések még 1405-ben is tárgyaltattak. (L. Lichnovsky azon kötetében a 705. és 707-ik regestát.)

[3]) Raimo: Annales ed. Muratori Scriptores Rerum. Ital. XXIII. 224.

való, hogy László Apulia (Nápoly) felséges királya a dalmát részekbe megyen, a melyek neki alávetvék és engedelmeskednek, azon szándékkal, hogy Magyarországot elfoglalja és annak birtokába lépjen, szükséges tehát, tekintetbe vévén a mi kézzel fogható érdekünket iránta, a ki most már mindkét tengerpartnak ura, jóindúlatot és szeretetet tanúsítanunk és őt sokféle okokból és tekintetekből barátunkúl megtartanunk. Ez okokból tehát javasoltatik, küldjünk három főkövetet Dalmácziába, a kik a mondott felséges király színe előtt megjelenvén, őt uraságunk nevében üdvözöljék oly módon, a mint azt részökre az e czélból kiküldendő bizottság megállapítani fogja.« (Ezután áttér az indítvány a követség gazdasági ügyeire, hány szolgát vigyenek magukkal, mennyibe kerüljön a vállalat stb.)

A másik párt e javaslatot elhamarkodottnak tekinté. »Még nem tudjuk, mondják, mikép fog kiütni a dolog, bemegy-e a király most Magyarországba, vagy nem, megkoronáztatja-e magát Jadrában, vagy pedig csak az országban (azaz annak belsejében), a mint azt eddig valamennyi király tette, mindezek pedig oly jelentőséggel és súlylyal bírnak, s oly annyira tekintetbe veendők, hogy a párt szükségesnek tartja, hogy némi várakozással legyenek s csak akkor határozzanak ezen, roppant következményeket maga után vonható ügyben, ha jobban meggyőződtek a helyzet mibenlétéről.« Velencze most is eltalálta a helyes utat, az utóbbi javaslatot emelvén határozattá.[1])

Szalay József.

---

[1]) Monumenta Slav. Merid. 478. — Bonfinius szerint DIII. LII. ed. 1744. 299. l. Velencze »pecuniis et navibus« segítette Lászlót. Föntebb láttuk, hogy László ugyan folyton ostromolta a köztársaságot a szövetségért, de azzal mindannyiszor elutasíttatott. Az utóbbi határozat pedig arról tesz tanúságot, hogy Velencze még a királyúl tisztelése iránt tett indítványt is elvetette. Az egész segítség tehát nem állott egyébből, mint a mit mai nap »jóakaratú semlegesség«-nek nevezünk. Miután pedig a nem kötött szövetségnek, a nem szolgáltatott segélynek díjja nem lehet, hamis a dolog természete szerint Darunak azon állítása, hogy László átkelése előtt szerződésileg kötelezte magát Jadra átengedésére. (Botzenthal-féle átdolgozás II. 3.)

KÜLÖNFÉLÉK.

A NAPTÁR-JAVÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ

300-ados évfordúlója alkalmából.[1])

A kassai levéltárból újabban napfényre került nehány levél feljegyzésre méltó adatokat szolgáltat a naptár-javítás történetéhez hazánkban.

A XIII. Gergely pápa által 1582-ben megindított naptárjavítás, a mint tudjuk, némely országokban nagy ellenzésre talált. Igy hazánkban is. Nem is lehet felette csodálkoznunk, nagyrészt magából a dolog természetéből következett.

A nép zöme conservativ természetű: szivósan ragaszkodik a megszokott intézményekhez. A legtöbb embernek nem fért a fejébe, mire való az, hogy tíz napot átugorjanak az időszámításban; a legtöbben nem tudtak megbarátkozni a gondolattal, hogy okt. 4-én este nyugalomra térve, másnap 15-ére virradjanak.

De emellett az általános (legalább a köznépnél általános) s az emberi természetben rejlő idegenkedés mellett egyéb okok is közreműködtek az új naptár ellen indított szó- és tollharczban. Sokan vallásos kérdést csináltak belőle. A protestánsoknál könnyen felébredt a bizalmatlanság s nyilt homlokot formáltak ellene már csak azért is, mert a pápától indúlt ki.

A felekezeti elkülönzés az új naptárral szemben legélesebben nyilvánúlt a német birodalomban, a katholicus rendek elfogadták még 1583-ban, míg a protestánsok (több meghiúsúlt kiegyezési kisérlet után) csak 1699-ben határozták el magukat a *javított naptár* életbeléptetésére, de még akkor is a húsvétot másként számították, a mi eltérésekre szolgált alapúl; csakis 1775-ben II. Frigyes közbenjárására fogadták el véglegesen az új naptárt.

Magyarországon szerencsére nem nőtte ki magát ily határozott vallásos kérdéssé az új naptár ügye; bár tagadhatatlan, hogy

[1]) Közleményünk összecsik a naptár-javításnak nemcsak 300-ados évfordúlójával, de mintegy a napjával is, a mennyiben épen *okt. 15-ére* történt az ugrás okt. 4-éről a 10 nap kihagyásával.

nálunk is a protestáns rendek, városok és testületek voltak azok, melyek a legerélyesebben ellenezték. De nálunk mégis más, magasabb szempontok voltak az új naptár ellen irányúlt ellenzékeskedés fő-zászlóvivői. Rudolf egyszerűen királyi rendelet útján akarta életbeléptetni az új naptárt, kihirdetvén azt még 1583-ban nálunk is, mint Németországban. A közhangúlat ez idő tájban, a sérelmi országgyűlések eme szomorú korszakában, úgyis nagyon éber s az ellenzékeskedés felé hajló volt az országban — s mi természetesebb, hogy ily fontos intézmény egyszerű rendelet útján való életbeléptetésében sérelmet láttak s a legtöbben siettek hangsulyozni, hogy az az országgyűlés elé tartozik.

Erre példa Bártfa városának és Sáros vármegyének előttünk fekvő felelete az új naptárról szóló királyi rendeletre; míg Kassa városa nem késett ellenök protestálni s az új naptárt elfogadni.

Bártfa város tanácsa 1584. márcz. 8-án (az ó naptár szerint) kijelenti, hogy nem akarnak ugyan ellene szegülni a királyi rendeletnek, mint némelyek teszik, de mégis alázattal esedeznek, hogy engedjen ő felsége időt és halasztást, mint ahogy más tartományainak is engedett, legalább 2-3 esztendőt, míg a köznép — mely az idő számítás változtatását nem egy könnyen veszi be nehéz fejébe s nehezen érti meg (»mit seinem groben Kopf«) — azzal megbarátkozik. Főkép azt sürgetik, hogy a király ne kényszerítse őket addig az új naptárt átvenni, mielőtt az ország rendei, a főurak és nemesek — kik között élniök s a kikkel érintkezniök kell — abba bele nem egyeznek. Könnyen átláthatja ő felsége, mily nagy zavar és egyenetlenkedés származnék abból, hogyha mások az ó naptárt — ők pedig az újat használnák.

Sáros vármegye is hasonló értelemben felelt 1584 márcz. 9-én. Feleletének lényege a következő:

O felsége ne kényszerítse *egyenként* a megyéket az új naptár elfogadására, hanem *határozzon a felett az egész országgal*, meghallgatván az egész ország véleményét. Midőn a csehek még annyira sem akarnak engedni, hogy ő felségének az ó naptár szerint kellett a karácsont Prágában megtartania s midőn még a birodalom sem fogadta el az új naptárt: ők nem akarják azt merészen megkisérleni, midőn a városok egyező szavazata is oda megy ki, hogy ők az ördögnek mesterkedését is látják benne s bár az újítás csekélységnek látszik, mégis nagy dolgokat rejt kebelében. Hiszen minden jövendölése a prófétáknak, az apostoloknak, sőt magának Krisztusnak is téves, midőn a világ fennállásától 19000 évet számítanak. (!) Ezek az igaztalanságok megerősítik a Messiást még mindig váró s a Krisztusban való hitet gyalázó zsidóknak vakmerőségét s kételkedésöket a kijelentett Messiásról s a keresztyének hitéről. Krisztus parancsolja, hogy jól vigyázzunk s az ördög

leselkedéseit mintegy a tükörből szemléljük. Maga Nádasdi esküvel állította s más hiteles tanúkkal is bizonyította egy bizonyos papnak a káromlását (mely a törvényszék előtt is ismételtetett), mintha isten az idő rendezéséről és igazgatásáról lemondott volna s azt a pápára bízta volna.

E feleletek (egy felettök olvasható megjegyzés tanúsága szerint) Bártfa város két küldötte — Walloch Mihály és Oswald — által Kassa város tanácsa és több városok küldötte előtt felolvastatott s azután a szepesi kamarának átadatott.

Kassa városa azonban Sáros vármegye és Bártfa városa ily értelemben való feleletéhez nem csatlakozott, sőt (mint a levelek hátirata mutatja s a jászóvári káptalan jegyzőkönyve is tanúsítja [1]) elhatározta u. a. márczius 11-én, hogy:

1. protestál a jászai káptalan előtt ezen felelet ellen,

2. hogy ő felsége rendeletének híven engedelmeskednek s a husvétot április elsejére kihirdetik,

3. hogy a jászói levéltár számára irassék le Sáros vármegye eme felelete,

4. hogy Sáros vármegyénél protestáljanak ezen felelet ellen.

Így ment az új naptár ügye országszerte. Némelyek elfogadták mindjárt kezdetben (így pl. a kath. főpapság még 1583-ban), de még többen ellenezték. A kormánynak utóljára is be kellett látnia, hogy általános érvényt csakis az országgyűlés által szerezhet az új naptárnak. Azért 1587-ben országgyűlés elé terjesztette, a hol, némi kedvetlenséggel bár, de elfogadtatott.

Az erre vonatkozó XXVIII. törvényczikk így szól: A karok és rendek, bár inkább szeretnék, hogy a régi naptár maradjon továbbra is érvényben, a mely annyi évek óta használatban van s melyhez gazdagok és szegények oly hosszú használat által hozzászoktak; mégis ő felsége kegyes intésére hajolni akarván, nem ellenzik, hogy ez időtől fogva az új javított naptár használtassék; de azt határozottan ki akarják jelenteni, hogy az új naptárt egyes-egyedül ő felsége és senki más tekintélye alapján fogadják el. Az okiratok és levelek, melyek ekkoráig akár az új, akár a régi naptár szerint kelteztettek, maradjanak érvényben. [2])

Látjuk a törvényczikk szövegezéséből, hogy némi vallásos színezés abba is becsúszott; a protestáns rendek jónak látták a királyi tekintélyt hangsulyozni az elhallgatott (de a sorok közt olvasható) pápai tekintéllyel szemben. Látszik ez abból is, hogy Horvátország és Szlavonia ezzel szemben az új naptárt nem ő felsége, hanem *isten iránt való tekintetből* fogadja el.

---

[1]) Országos levéltár Protocollum K. folio 94.

[2]) *Fraknói* V.: M. O.-gy. Eml. VII. k. 375. l.

Az erdélyiek 1590-ben fogadták el az új naptárt országgyűlésükön, azon practicus szempontból, »mivelhogy más szomszéd közelebb való keresztyén-országokban is acceptáltatott.«

SZÁDECZKY LAJOS.

NAGY FÉRFIAK TOBORZÁSA MAGYARORSZÁGON

I. Frigyes Vilmos porosz király számára 1732—1735-ben.

Régi bevett szokás, hogy hadvezérek, fejedelmek és más hatalmasságok különös előszeretettel törekesznek körűlvenni magokat egyenes-, óriástermetű férfiakkal, ezzel mintegy a hatalmat kifejezni.

Ily módon álltak elé a testőrök, a hartschierok stb., a kik később egész osztályokká nőtték ki magukat, a hol a felvétel alkalmával egyedűl a testi magasság és erős testi szervezet volt döntő.

Ezen szokás később, a rendes hadsereg felállítása után, átment egész hadtestekre, a mint azt a gárdaezredeknél, a gránátosoknál, vérteseknél a legújabb időkig megértük, a hol $5^1/_2$ láb volt a rendes magassági mérték.

I. Frigyes Vilmos porosz király [1]) valódi, ezen »nagy katonák« iránti elvnek szenvedélyes előszeretettel hódoló fejedelem volt, ki gyakran nem tartózkodott elvetendő eszközöket is megragadni oly czélból, hogy egész Európából egy óriási gárdacsapatot gyűjtsün.

Az osztrák tartományokban is keresett ő e czélból kiindúlási pontot, hol toborzó asztalát Magyarországon, a határokon és Tirolban felüthesse.

Ezen toborzásokba a császár beléegyezett, a mint az a hadügyi levéltárban létező több okiratból kitűnik.

Így rendelte el 1732. év tavaszán Eugen herczeg az összes gyalog és lovas ezredek parancsnokainak, hogy egy év leforgása alatt válogassák ki a legénység közűl a termetes, izmos, magas férfiakat a porosz királyi felség számára. Az volt a feltét, hogy ezeknek önként kellett erre reá állaniok.

A csehek számára ebben az időben Kaunitz grófhoz külön utasítás küldetett, hogyan kell a toborzást a porosz királyi gárda részére keresztűl vinni s hogy annál báró Gother porosz tanácsost kell alkalmazni.

Eugen herczeg Karlsbadból, a hol 1732-ben gyógyíttatta magát, írja a porosz herczegnek, hogy a szükséges rendeletek már

---

[1]) Született 1688-ban, 1713-ban követte a trónon atyját I. Frigyest (az első porosz királyt.)

kiadattak a regimentje számára bevált ujonczoknak a császári államokon akadálytalanúl való átmenetelre; a további ujonczTartozék fogadására semmi akadály sem forog fenn. Ezen hadfogadások mindamellett koronként szüneteltek a porosz toborzó tisztek és katonák erre vonatkozó erőszakoskodásai miatt.

Fordúltak elő esetek, a hol ezt egészen félbeszakitották és betiltották és semmi hadfogadásnak sem volt szabad történnie az udvari hadi tanács tudta- s beleegyezése nélkül. Hiszen Eugén herczeg magánál a királynál panaszkodik 1733. febr. 7-én a viszásságok miatt, szem elé állítja az ebből támadó következményeket és kéri a tisztek és katonák visszahívását.

Diplomatiai uton folytak ezután a toborzás újra felvételei, a mint ezt a császári titkos tanács egy 1735. szept. 28. Gráczban kelt kibocsátványa értelmezi, melyben a császár a porosz király számára koronként engedélyezi a nagy emberek toborzásait.

Ezen, a mai fogalmak szerint embertelen emberkereskedésről a királynak 1732—1735 közt gróf Castelli Sándor császári tábornokhoz és Komárom parancsnokához intézett sajátkezű levelezésének egész sorozata tesz tanuságot.[1])

Ezen toborzás, úgy látszik, egész folyamában volt, mert Frigyes Vilmos király egy levelében, Potsdam 1732. május 24-iki kelettel eltitkolhatatlan örömét fejezi ki a felett, hogy a neki, t. i. Castellinek adományozott »de la générosité« rendjel megnyerte tetszését, valamint a király igéri a grófnak, hogy jóindúlatát hozzá jövőre is bebizonyítja.

Egy más levelében megköszöni ennek tevékenységét a toborzás előhaladásáért és hogy ő Castelli fáradozásait a lovagrenddel fogja megjutalmazni, melyet külföldiek csak *nagy ritkán és épen csak a nagy férfiak toborzása miatt* nyerhetnek el.

Más két irásában Ruppinból hangsulyozza az ujonczok megérkezése feletti megelégedését. Azt is írja a király, hogy ügynöke Joël mentől előbb meg fog érkezni, hogy kifizesse az összegyűlt költségeket és további résztvevését kéri az említett ügyben.

Az egész toborzási ügy siettetésére Saldern porosz kapitányt küldték Castelli tábornokhoz.

Mint a toborzási üzlet körüli fáradozásaiért, de még inkább, mint különös méltánylásának jeléül a király a grófnak arczképét küldte meg.

Más levelekben Frigyes Vilmos köszönetet mond a Saldern századosnak nyújtott támogatásért, értesítvén őt, hogy az illető az újonczszállítmánynyal megérkezett, a zsidók azonban annyira

[1]) Ezen levelek egykor a gróf Keglevichek családi levéltárában Kis-Tapolcsányban őriztettek, jelenleg az orsz. levéltárban vannak.

megcsalták, hogy e miatt többé nem akar velük összeköttetésbe lépni, melynek következtében meghagyja Castellinek, hogy nekik — a zsidóknak — többé pénzelőleget ne nyújtson, ellenben óhajtja, hogy a gróf Pálffynál tartózkodó 6′ 1″ és a Tokajban tartózkodó 6′ 3″ magas emberek mentől előbb útnak indíttassanak. A király leírja a zsidók csalási módját,[1]) megigéri, hogy az adósság hátralevő részét megfizeti és örömét fejezi ki, hogy ismét három újonczot kapott, felkéri azonban, hogy azoknak elszállításával várjanak, miután Würtembergi Sándor herczeg táborszernagy is megígérte, hogy küld neki Belgrádból.

Egy másik kéziratban Berlinből 1733. decz. 25-ről keltezve ismételve kimondatott, hogy Castelli érdemei meg fognak jutalmaztatni, mellékelve 12 üveg bor rendeltetett és új ujonczszállítmány átvételére Grünbergbe porosz tiszt rendeltetik.

Figyelmet érdemel a királynak nyilatkozata Castellihez, hogy előérzete van a zsidók új csalásairól, megbízza tehát a grófot, tudatni vele a kiadott összegeket, elintézni a toborzási költségek számadását s tartozását Castellinek kézbesíttetni.

A későbbi idő felvilágosít a felől, hogy Castelli gróf ezen megbízások végrehajtásában lanyhábbnak látszik, mert Frigyes trónörökös idegenkedéssel vett róla tudomást, hogy a gróf Saldern századosnak és toborzónak akadályokat gördít útjába, a míg ő azt hitte, hogy ő a grófban érdekeinek védőjét fogja feltalálni.

Nem érdektelen továbbá Vilmos Ágost beverni herczeg, Berlin 1734. nov. 28-áról keltezett levele Castelli tábornokhoz, a melyben Trenk századossal ismerkedünk meg, a ki toborzás czéljából Magyarországba megy. Trenket ajánlják a grófnak és e miatt neki egyúttal jutalom helyeztetik kilátásba.

Hasonló módon ugyanazon szolgálatokat tette gróf Vallis altábornagy Erdélyben és Kis-Oláhországban, mint Castelli gróf Magyarországban. E czélból Sattler és Zeiser porosz hadnagyok oda rendeltettek, mint ez magával a királylyal és Seckendorf gróffal folytatott kölcsönös levelezésből kitűnik.

(A Mittheilungen der k. k. Kriegs-Archiv után.)

PETTKÓ BÉLA.

---

[1]) Salamon Isáh és Joël, utóbbi fogságba vettetvén, később 1734. június havában ismét toborzási szerződés megkötésére utasíttattak, azonban a következmény megmutatta, hogy ismételve szédelgéseket és csalásokat követtek el.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Fiume közjogi helyzete.

A magyar miniszterium 1848. augusztus 18-án kelt rendeletében a fiumei kormányzóval tudatá, hogy Bécsből egy magyar granátos osztályt rendelt Fiuméba, mely azon meghagyással már útnak is indíttatott, hogy Jellacsicstól rendeletet elfogadnia nem szabad.

Azonban e granátos osztály nem érkezett meg Fiuméba, mert utközben Olaszország felé dirigáltatott, de ott maradt a Leopold-ezredhez tartozó őrség, mely a horvát bántól fogadta parancsait, és melyre tehát a fiumei kormányzó nem támaszkodhatott.

Gróf Erdődy János, fiumei kormányzó a vészt, az erőszak korát mindinkább látta közeledni. Már is egy zágrábmegyei bizottság jelent meg nála, mely őt Bunyevácz alispán és báni biztos nevében a kormányzóság átadására szólította fel. E kisérletet Erdődy oly módon utasította vissza, a mint a törvényesség emberéhez illik. De e bizottság távozása után a fiumeiek nagyon érezték szükségét, hogy maguk részéről küldöttséget indítsanak ő felségéhez, hogy méltóztassék a magyar kikötővárost a törvények által biztosított alkotmányos állásában megtartani.

Míg e küldöttség Bécsben járt, Bunyevácz zágrábmegyei alispán egy fait accompli-t teremtett. Ő ugyanis augusztus 31-én egy Leopold-ezredbeli térparancsnok vezénylete alatti katonaság élén Fiuméba nyomúlt, a kormányzóság hivatalos működését a bán további rendelkezéseig felfüggesztette, és Fiumét kerületével együtt a bán nevében tettleg elfoglalta.

Ebből áll az a világrendítő esemény, melyen alapszik Horvátország joga (?) Fiuméra, és mely a magyar statusférfiaknak annyira imponált, hogy szükség, jog és történet ellenére 1868. évben a XXX. törv. czikk 66. §-ában Fiuméra nézve csak provisoriumot alapítottak, és a végleges rendezést Horvátország hozzájárulásától tévén függővé, ez által az utóbbinak oly befolyást

engedtek át a magyar tengerpart sorsára, minővel azelőtt törvényesen soha sem birt.

Vannak historiai kérdések, melyeket hasonló joggal politikaiakuak lehetne nevezni, mert az actualis érdek emeli azokat e polczrá. Ilyen a fiumei kérdés, mely nemzetünk jövendőjének kulcsát zárja magában. Habozás nélkül kimondjuk, hogy a tengerpart birtoklása Magyarországra nézve oly fontos, hogy ha erre törvényes jogunk nem volna is, ezt anyagi kifejlődésünk, sőt létünk érdekében megszereznünk kellene oly módon, a melyen életrevaló nemzetek egészséges létük feltételeit maguknak biztositani szokták. De erre nincs szükségünk. A jog mellettünk szól, és csak tőlünk függ, azt érvényesíteni és a közéletbe átvinni.

Milyen ez a historiai jog, azt megirta Radich Ákos, Fiume városának és kerületének volt országos képviselője egy 290 lapra terjedő munkában, mely a czikkünk homlokán olvasható czím alatt épen most jelent meg a Franklin-társulat kiadványában, és melyet közügyünk legfőbb kérdéseivel foglalkozó férfiainknak legmelegebben ajánlunk.

Fiuménak közjogi helyzete nem először képezi irodalmunk tárgyát. Már a forradalom előtt írt erről Gyurikovics György és Palugyai Imre. Utóbb (1866.) Szalay László fejtegette Fiume állását a magyar országgyülésen, és e két kiadást ért művecskében már a politikai elemek lépnek előtérbe. Három évvel később jelent meg Racski Ferencz zágrábi kanonok horvátból németre forditott munkája: Fiume gegenüber von Croatien, mely egészen a horvát nemzeti párt állását foglalja el, és az absolutismus által teremtett tényekből jogokat formálván, a történet phasisait viszszatükrözi ugyan helyenkint, de nem jog-forrását. Következett Jakab Elek (1881.) »A magyar Fiume« czímű művecskéjével, mely főleg az ujabbkori fejleményeket magyarázza meg.

Mind e figyelemreméltó munkákat Radich Ákos idézett munkája tartalmi bősége által túlhaladja, sőt azt mondhatnók, hogy kimeríti a kérdést, a mikép az manapság áll. Munkájának első fele inkább az ügy ethnographiai, nemzetiségi, politikai és állambölcseleti oldalát fejtegeti, az illirismus, délszlavismus és panszlavismus keletkezését és terjedését ismerteti, míg a második szigoruan a történetre és közjogra szorítkozik.

Radich Ákos Liburnia történetével kezdi a rómaiak alatt, és azt nagy vonásokban a VIII. század végeig feltünteti, a midőn az avarok birodalmának megdöntése után Carnia, Istria, Noricum, Liburnia és igy szerinte Fiume is a frankok uralma alá jutott. Azt mondja Radich, hogy az egykorú Constantin császár állitása szerint a magyarok uralma Taksony vezér alatt a Kulpán túl egész a tengerpartig terjedt el, és igy valószinű, hogy Libur-

nia egy része már akkor Magyarországhoz tartozott. (123. lap). Egy másik helyen pedig oda nyilatkozik (1. lap), hogy a tengerparti kerület a magyar vezérek és névszerint Toxus herczeg uralkodásának időszakát kivéve, Mária Terézia előtt a magyar állam területéhez soha sem tartozott.

Azonban Constantin császár ezeket nem így mondja, mert Toxus vezér nevét nem említi. Ha Radich az eredeti forrást megnézte volna, úgy találná, hogy Constantin ide vonatkozólag csak annyit mond, hogy a horvátok a hegyeknél határosok a magyarokkal. Ezzel igen jól összehangzik a Névtelen jegyző előadása, a tengerpart, és Zágráb vidékének elfoglalásáról a magyarok által.

Szerző annak bizonyítására is vállalkozott, hogy Fiume még kevésbbé képezte valaha Horvátország kiegészítő részét, más országba sem volt kebelezve, hanem mindig önsorsa felett rendelkezett, valamint hogy a tengerpartnak Magyarországba való bekeblezése törvényes úton jött létre. Mind ezekre a maga helyén megjegyzéseinket előadni kívánjuk.

Fiume városának eredét, és ősi történetét homály fedi, és történetíróink e bajnak okául azon körülményt tekintik, hogy midőn Angelo Trevisano 1509. évben e várost hamuvá égette, az ágostoni szerzet kolostorában őrzött városi levéltár, és azzal együtt a város történetét tárgyazó »Liburniae Chronicon« is elpusztúlt. Azonban nem kellene minden reménynyel felhagyni e Chronicon feltalálására, mert vannak írók, kik a levéltár pusztúlását tagadván, azt állítják, hogy a velenczeiek azt magukkal vitték. Igy tehát Velenczében tartózkodó hazánkfiának Mircse Jánosnak hálás feladat jutna, ha e Chronicont Velenczében nyomozná.

Azt kétségbe vonjuk, hogy a római Oeneum a mai Fiuméval azonosítható, noha az Oeneus folyót a Fiumárával azonosítják. De azt már épen nem hiszszük, hogy Fiume a flanatenses fővárosa lett volna, mert Flanona vagy Flavona, a mai Fianona a Quarnero nyugati oldalán, Veglia és Cherso szigeten túl fekszik, Istriában, és épen e várostól vette a quarnerói öböl régen a Sinus flanatensis nevet.[1])

---

[1]) Az epigraphia sem támogatja Oeneum azonosságát Fiuméval. Mommsen a Corpus Inscriptionum Latinorum III. kötetében a 388. lapon a következőket mondja: »Tituli ex locis intermediis (t. i. Senától Tarsaticáig) non prodierunt, excepto fragmento columnae miliariae reperto ad Buccaritzam; sed habemus aliquot repertos prope Fiume, quos consentaneum est superesse ex ruinis antiquae *Tarsaticae*. Ex his apparet oppidum habuisse formam reipublicae Romanae et II. viros iure dicundo ei praefuisse.«

Elbeszéli Radich, hogy Kálmán király mennyasszonyát, Buzillát, 1097-ben Nápolyból Alba Marisba, a mai Zara vecchiába hozták, a magyar kikötőbe,[1]) hol Vinkur gróf, a magyar tengermellék kormányzója által fogadtatott. Néhány évvel később ugyancsak Alba-Marisban, az urbs regiában hódoltak Kálmán magyar királynak a Dalmátiához és Liburniához tartozó városok és várak is; ezek között fel van sorolva Tersatica vára is Fiume szomszédságából, Fiume maga nem volt képviselve, mi Radich szerint világosan tanúskodik arról, hogy Magyarországnak, vagy ha úgy tetszik, Dalmátiának, már ezen időtájban a Fiumara folyó képezte határát. Szent-Vid városa, vagy olasz néven Fiume — mondja ismét Radich, — ez időszakban Velencze védurasága alatt római eredetű ősi respublicai önkormányzati intézmények birtokában külön területi önállósággal bírt.

Ezekre a régi dolgokra az a megjegyzésem, hogy Constantin császár az ő korabeli horvát zsupánságokat előszámlálván, ezek közül a legéjszakibb Brebera, a mai Bribir, Zaravechia és Zeng közt; a görög császárnak tehát esze ágában sem volt a mai Fiume vidékét horvát birtoknak jelezni. Szándékosan mondjuk még Fiume vidékét sem, mert több mint kétes, vajjon a X. században Fiume városa létezett-e már. A régi geographusok azt nem ismerték. Ptolomaeus és Plinius Tersatica várost említvén, sőt az előbbi Oeneumot is, szükségkép Fiume vagy Flumen várost kellett volna említeni, ha ilyen létezett. Strabo sem Oeneum folyót, sem ilynevű várost nem ismer; a mi pedig fekvését illeti, erre nézve a vélemények nagyon szétágaznak, ugy hogy míg Cluverius azt a mai Sabioncello vagy Ciderisso helyén keresi, mintegy tíz más helyet a dalmát partokon lehet találni, mely különkülön író által a kéteslételű Oeneum helyének tekintetik. Igaza lesz tehát Farlatinak, ki azt tartja, hogy Fiume ujabb alakulású város. (Illiricum Sacrum I. 142. lap.) Ha mégis létezett, akkor ez időben igen jelentéktelen hely lehetett, mely a város nevét nem érdemelte, és így a közügyekben nyomatékkal nem bírt.

E körülmény talán jobban fejti meg azt a tényt, hogy

Tehát a mai Fiume területén — mint Torma Károly jeles szaktudósunk megjegyzi, — illetőleg a tersattói vár alatt, vagy körül valószinüleg a római Tarsatica feküdt, mely város (de nem Oeneum) mivel duovirek igazgatták colonia, vagyis telepváros s nem volt egyszerü municipium, azaz amannál rangra és szervezetre nézve jelentéktelenebb helység; az ily városok főtisztviselőit ugyanis quattuorvireknek (IIII. vir) szokták nevezni.

[1]) Igy nevezi azt ez évben Gaufredus Malaterra: in portum Albae, qui juris Regis Ungarorum est. (Lásd Muratori V. köt. L. 4. C. 25.)

midőn a liburniai városok Kálmán királynak hódoltak, miért nem volt köztük Fiume is képviselve.

Egyébiránt Fiume soha valamely horvát herczeg vagy király levelében sem fordúl elő, és így ezen hallgatás, mely nem egyes tényre, hanem egy egész korszakra vonatkozik, legalább is annyit bizonyít, mint Fiuménak távolléte a Kálmánnak hódolatukat bemutatók sorából, t. i. jelenti, hogy a horvátok soha sem uralkodtak Fiumén.

Brazza sziget történetének fonalán kimutatja Radich, hogy ez 997. évtől 1420. évig koronkint majd Velenczéhez, majd a görög császársághoz, majd Magyarországhoz tartozott. Radich megjegyzi, hogy mind ezen időszakok alatt sehol sem lehet nyomára akadni annak, hogy Fiume, bár csak ideiglenesen is, a magyar államhoz tartozott volna.

E negatio sem állhat meg. Az 1358. évi békeszerződésben Velencze ugyanis kényszerítve volt egész Dalmátiáról lemondani, Magyarország javára és pedig *a Quarnero közepétől*, egész Durazzo határáig. Ugyanily módon volt szerkesztve a négy évig tartó háborút bezáró turini béke, melyet Nagy Lajos király 1381. évben kötött Velenczével. A Quarnero közepe itt is mint választó vonal jelöltetvén meg, az ezen belől eső tartományokról maga a szerződés mondja, hogy *régi időktől* fogva Magyarországhoz és a magyar korona jogához tartoznak. A Quarnero közepét nem lehet Fiume *alatt* keresni, hanem azt attól feljebb kell keresni, Castua közelében.

Nézetem szerint e szerződések által Fiume visszakerült Magyarországhoz, habár csekély jelentőségénél fogva külön nem említtetik, noha Radich vélekedése szerint, Fiume fölött 1139. óta 1399. évig a Duino markgrófi család uralkodott, az aquilejai patriarcha hűbéresítésénél fogva. Megjegyzem még, hogy V. Miklós pápa Tersactumot a corbaviai püspökséghez számította, oda — és nem a polai püspökséghez — kellett tehát tartoznia Fiuménak is, a mi azt jelenti, hogy e város nem képezte Istriának részét.

Szerző Fiume közjogi helyzetét töméntelen adattal világosította fel, és tárgyát csaknem kimerítette. Azonban miután munkáját nemcsak historicusok, hanem publicisták is fogják olvasni, szükség lett volna állításainak bizonyító erejére is sulyt fektetni, és fontosabb adatoknál a forrást is nevezni, a melyből merített, sőt helyenkint az eredeti szöveget is idézni. Távol sem akarjuk kisebbíteni Radich hitelét, ha azt mondjuk: felfogásunk eltérése az övétől az ily idézések által igazolást nyert volna.

Fiume története igen homályos, és azért Radich fáradozása, melylyel a szétszórt adatokat összegyűjté, köszönetet érde-

mel. De még most sem vagyunk az adatoknak oly bővében, hogy minden alkalmat meg ne kellene ragadnunk, azok kiegészítésére, a mennyire vagy »Az eltűnt régi vármegyék« című munkában, vagy Radich Ákosnál fel nem volnának találhatók. Szalay László azt írá, hogy Fiume a XV. század vége felé már elszakadt a magyar koronától, melyhez három századnál tovább tartozott. Azt elismeri a jeles történetíró, hogy e város, ha magyar uralom alatt nem volt, majd Velencze majd Byzancz felsőségét ismerte el, de hogy Krajnához tartozott volna valamikor, abban neki kételyei vannak, habár határozottan nem tagadja is. Az általam már más helyen adott felvilágosításokon kivül még megjegyzem, hogy midőn Fiume és Castua városok közt határvillongások támadtak, a német császár azok csillapítására 1554. évben biztosokat nevezett ki, a kik között Lamberg Jakab krajnai helytartó, és Knüllenberg Kristóf a krajnai herczegség alhelytartója (vicedominus) fordúl elő. A velenczei köztársaság 1597. évben Tiepolo tábornokot, minden hadiszerekkel bőven ellátva küldte Zeng és Fiume elé, mely utóbbi város már tavaly állotta ki Bembo János ostromát. A krajnai tartomány 300 embert Zeng, és ugyanannyit a fiumei hadőrség erősítésére küldött, de mielőtt ezek megérkeztek volna, egy velenczei gálya már három hajót fogott el Fiume, és Moschenitz közt. A nevezett velenczei tábornok 1599. april 14-én biztos menedéklevél kinyerése ürügye alatt ismét megjelent Fiume előtt. A város azonban 40 ágyúlövéssel fogadta, a mire aztán távozott. Ámbár a következő napon újra közeledett, mégis csakhamar minden eredmény nélkül elhagyta a vidéket.

Ez adatokból is kitűnik, hogy Fiume akkor már politikai összeköttetésben állott Krajnával, a mit Racki alap nélkül tagadni jónak látott. A XVII. században nemcsak Fiume, hanem Zeng is tartozott ténylegesen Krajnához; az első nevezetesen Krajna ötödik kerületéhez számíttatott, Klane és Castuával együtt; az utóbbi a károlyvárosi generalatustól függött, de eltartását Krajnától kapta. A magyar országgyűlés Zengre iparkodott ugyan törvényes befolyását érvényesíteni, — hogy hasonló törekvései Fiuméra nézve lettek volna e században, arról nincs tudomásunk.

Mikép fejlődtek ki az ilyen államellenes állapotok? Nem máskép, mint a magyar nemzet hanyagságából jogai védelmében, és rövidlátásából egyes tények kihatására nézve. Nincs eset, nincs szerződés, vagy államjogi határozat, melyből kitűnnék, hogy Magyarország Fiume birtokáról a szomszéd osztrák tartományok javára lemondott volna. De számtalan mulasztást jegyzett fel a történet, mely a magyar állam egységét mindig újabb láncszemekkel kötötte le.

Fluminis S. Viti volt. E czímben is csak olyan állapot van kifejezve, milyent ma a magyar szab. kir. városokban találunk, melyekben a kormány által kinevezett főispán áll a közügyek élén. De különben Fiume az osztrák kormányzás ideje alatt a Grátzban székelő belső ausztriai guberniumtól, és a bécsi legfelsőbb törvényszéktől függött.

E kérdés szellőztetésénél meg kell emlékeznünk azon kifejezésről, mely Mária Teréziának 1779. april 23-án kelt diplomájában fordul elő először, és mely szerint Fiume tamquam separatum corpus, Sacrae Coronae Regni Hungariae adnexum Magyarországhoz közvetlenül csatoltatik. Radich, úgy látszik e kifejezésnek igen tág értelmet tulajdonít, vagy legalább azon aspiratiókra nézve nincs magával tisztában, melyeknek, az 1868. évi törvénybe is átment, ezen kifejezés forrásául szolgál.

Mi az a separatum corpus? Bizonyára nem más, minthogy miután Fiume és területe századok változó sorsa alatt a Magyarországgal való közvetlen területi érintkezéstől elszakíttatott, semmi szín alatt valami szomszéd horvát megyével egyesíttessék. Hogy a municipalis jogon és önállóságon felül e kifejezés még államjogi függetlenséget akart volna biztosítani, azt józanul nem fogja senki sem állítani. Fiume arra még most is nagyon kicsiny, hogy a legfőbb törvénykezést, melytől máshová nincs felebbezés, hogy a törvényhozást magába egyesíthesse, hogy nemzetközi ügyeit közvetlenül intézhesse el. Separatum corpus azért, mert Magyarország többi alkatrészeitől területileg külön áll, és azzal össze nem folyt, mint például a vármegyék területének összesége. Külön alkotmányos jogokra Mária Terézia Fiume tekintetében nem gondolt; de úgylátszik a fiumeiak sem, példa erre azon buzgalmuk, melylyel közvetlen kapcsolatukat Magyarországgal szorgalmazták.

Nincs kétség, hogy Fiuménak, mint tengeri városnak, más érdekei vannak, mint Máramarosnak vagy Pozsonynak, de épen azért vesz részt a magyar országgyülésen, hogy érdekeit ott érvényesítse, és hogy azok ott bőven fognak elismertetni, bizonyos. A separatum corpussal tehát ne üzzünk játékot, mint a háromegykirályság elnevezéssel.

A diploma idézett passusának másik fele, mely azt mondja, hogy Fiume a magyar koronához csatoltassék, szintén fejtegetés tárgyává lett, és azért Radich az 1807. évi IV. törv. czikkre utal, melyben világosan ki van mondva, hogy Fiume Magyarországhoz tartozik. De a phraseologia annyira vérünkben van, hogy éveken, és évtizedeken át hangoztatjuk a sallangos szavakat, míg csak jó későn észre nem vesszük, hogy ellenfeleink e szójárásainkat kárunkra fordították. Már Deák Ferencz erre figyelmeztette a

fiumeiakat 1867. évben. Mi azt tartjuk — ugymond — hogy a magyar korona és Magyarország ugyanazon egy fogalmat fejezi ki, de már a Dráván túl másképen tartják, azt hiszem tehát, hogy Fiuménak is érdekében áll, hogy velünk azonos álláspontot foglaljon el. Ha Fiume Szent-István koronájához akar tartozni, akkor nemcsak mi hozzánk tartozik, de tartozik Horvátországhoz is, melyhez pedig tudtommal soha sem akart tartozni, sőt valószinű, hogy most, de sőt a jövőben sem akar hozzá tartozni.

Horvátország mostani létét csakis az ilyen dubietásoknak, elnézéseknek, engedékenységeknek, és politikai vakságnak a magyarok részéről köszöni. Radich e tekintetben históriailag helyes álláspontot foglal el, és a közjogi tanok, melyek »Az eltűnt régi vármegyék« czimű munkában letéve vannak, nála nem mentek veszendőbe. Hirdeti ő is, hogy a mai Horvátország e czímet bitorolja, hogy a Dráva és Száva köze magyar föld, hogy Slavonia a Kulpa vizén és a Velebit hegységen túl keresendő. De a consequentiakat ezekből csak feltételesen vonja le, t. i. kijelenti, hogy *ha* a horvát »testvérek« nem szűnnének meg a magyar állam ellen izgatni, sőt *ha* nem akarnának annak támaszai lenni, akkor törekedni kellene, hogy Magyarország területi épsége helyreállíttassék, és hogy ismét a Száva képezze az ország déli határszélét, a mint jogszerűen odáig és a Velebitig terjed az.

Ime követtük Radich Ákost a mai nap kérdései küszöbéig, a midőn a sajtó már is azt hireszteli, hogy a kormányelnök oly combinatiót tervez, mely szerint a jogtalanúl ugynevezett slavoniai megyéket, vissza akarja keblezni Magyarországba, adván a horvátoknak ezekért Bosniát. Nem feladatunk e combinatiórúl véleményt mondanunk, és azt csak azért említjük, hogy lássuk mily fontos szerepe jut a történetirásnak a nemzetek közéletében. Ha a történettudomány kimutatta, mily hibák következtében vesztette el a nemzet Dráván túli birtokait Belgrádtól az Adriáig, a gondolkodó embert az orvoslás útjára is vezetheti. Véleményem szerint azonban a történet nem az alkudozás, nem a compensatiók, nem a jogfeladás útjára útal. PESTY FRIGYES.

Győrmegye és város anyagi miveltségtörténete, kiváló tekintettel a szorgalmi néposztály társadalmi helyzetére 1000—1301. Irta *Villányi* Szaniszló Szt-Benedek-rendi tag és főgymn. ny. rendes tanár. Győr, 1881.

Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Irta *Villányi* Szaniszló szent-Benedek-rendi tag stb. Győr, 1882. Ára 1 frt 20 kr. (Két ábrával.)

Nagy terjedelmű munkának 198 lapnyi első részét képezi az előbb czímzett munka, s nagy megelégedésünkre szolgált a mű

átolvasása. Az egyszerűség igénytelenségével s a tudomány hódító hatalmával lép előnkbe szerző. Munkája tervével nem ismertet meg s egy rövid jegyzésben csak annyit mond: »Szerző a czélokat és elveket, melyek a fennt közlött s a helyi monografiák keretét némileg tullépő értekezésében szemei előtt lebegtek, csak a teljes munka előszavában fogja részletezni.« E jegyzésre viszont megjegyezzük, hogy bár gondosan átolvastuk, nem találtuk meg ama helyeket, hol a jó monografiák határait átlépte volna.

E munka Győr-vármegye és város míveltség történetét adja az Árpád-kori királyok idejében 1000-től 1301-ig. Az *előzményekben* két czikk van. I. A *történelem előtti kor* és II. a *történelmi kor*. Ezután következik a tulajdonképi munka. Első könyv az Árpád-házi királyok korszaka s a rész három fejezetre oszlik: I. *A birtokviszonyok alakulása, a szorgalmi osztály helyzete a Szent-István-féle társadalmi szervezet korszakában.* II. *Mezőgazdaság és kézmüipar* és III. *a kereskedelem*. E formában adja elő szerző nagy apparatussal biró tudományának gazdag eredményeit, s adja a vármegyének és városnak oly élénk ismertetését, hogy az egész három századot magunk előtt újra leperegni látjuk. Igaz, hogy keze ügyében volt hazánk egyik legértékesebb — a pannonhalmi apátság levéltára, de fel is használta derekasan. És felhasználta ezen kivül a magyar történetírás legjobb müveit, fel a gazdag okirat gyüjteményeket mind s fel az egyes kisebb művek, értekezések legjobbjait, úgy, hogy nem volnánk képesek tán egyetlen művet is említeni, a hol ez időszakból tárgyára vonatkozólag még valamit találhatott volna. Felkereste a meglevő eredeti okiratokat, összehasonlításokat tett, a hibás olvasásokat helyreigazította s a tévedéseket helyesen alkalmazott alapos kritikával kimutatta még elsőrangú szöveg-olvasóinkkal s közlőinkkel szemben is. Hivatkozik öreg és ifjú történetíróink legújabb munkáikra és értekezéseikre is, nemkülönben Kautz Gyula nemzetgazdaságtörténeti, Kerékgyártó Árpád míveltségtörténeti munkáira. Felhasználta a »Történelmi Tár«, a »Századok«, a »Győri Füzetek«, az »Archiv der Siebenbürgischen Landeskunde« sat. szétszórt adatait, nem is említve az idegen nyelven irt munkákat, mint a Jirecek, Maurer, Inama-Sternegg stb. müveit s így munkája megjelenése idejének a szó teljes értelmében színvonalán áll.

Irónk Győr-vármegye területének őskori adatait is közli s aztán a római maradványokat, valamint jelzi a népvándorlási hagyományokat, kerülvén amaz alaktalan és tárgytalan felfogást, mely mesélő gyermekként hiszi, hogy a népek nyom nélkül tünték el egymásután s az elmenők, a lehanyatlók mindannyiszor teljesen pusztán, üresen hagyták a terűletet a legközelebb jövők számára. A mű kedvező hatásának egyik oka, hogy a praehistorikus

fiumeiakat 1867. évben. Mi azt tartjuk — ugymond — hogy a magyar korona és Magyarország ugyanazon egy fogalmat fejezi ki, de már a Dráván túl máskép tartják, azt hiszem tehát, hogy Fiuménak is érdekében áll, hogy velünk azonos álláspontot foglaljon el. Ha Fiume Szent-István koronájához akar tartozni, akkor nemcsak mi hozzánk tartozik, de tartozik Horvátországhoz is, melyhez pedig tudtommal soha sem akart tartozni, sőt valószinű, hogy most, de sőt a jövőben sem akar hozzá tartozni.

Horvátország mostani létét csakis az ilyen dubietásoknak, elnézéseknek, engedékenységeknek, és politikai vakságnak a magyarok részéről köszöni. Radich e tekintetben históriailag helyes álláspontot foglal el, és a közjogi tanok, melyek »Az eltünt régi vármegyék« czimü munkában letéve vannak, nála nem mentek veszendőbe. Hirdeti ő is, hogy a mai Horvátország e czimet bitorolja, hogy a Dráva és Száva köze magyar föld, hogy Slavonia a Kulpa vizén és a Velebit hegységen túl keresendő. De a consequentiakat ezekből csak feltételesen vonja le, t. i. kijelenti, hogy *ha* a horvát »testvérek« nem szünnének meg a magyar állam ellen izgatni, sőt *ha* nem akarnának annak támaszai lenni, akkor törekedni kellene, hogy Magyarország területi épsége helyreállittassék, és hogy ismét a Száva képezze az ország déli határszélét, a mint jogszerüen odáig és a Velebitig terjed az.

Ime követtük Radich Ákost a mai nap kérdései küszöbéig, a midőn a sajtó már is azt hireszteli, hogy a kormányelnök oly combinatiót tervez, mely szerint a jogtalanúl ugynevezett slavoniai megyéket, vissza akarja keblezni Magyarországba, adván a horvátoknak ezekért Bosniát. Nem feladatunk e combinatiórúl véleményt mondanunk, és azt csak azért emlitjük, hogy lássuk mily fontos szerepe jut a történetirásnak a nemzetek közéletében. Ha a történettudomány kimutatta, mily hibák következtében vesztette el a nemzet Dráván túli birtokait Belgrádtól az Adriáig, a gondolkodó embert az orvoslás útjára is vezetheti. Véleményem szerint azonban a történet nem az alkudozás, nem a compensatiók, nem a jogfeladás útjára útal. PESTY FRIGYES.

Győrmegye és város anyagi miveltségtörténete, kiváló tekintettel a szorgalmi néposztály társadalmi helyzetére 1000—1301. Irta *Villányi* Szaniszló Szt-Benedek-rendi tag és főgymn. ny. rendes tanár. Győr, 1881.

Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Irta *Villányi* Szaniszló szent-Benedek-rendi tag stb. Győr, 1882. Ára 1 frt 20 kr. (Két ábrával.)

Nagy terjedelmű munkának 198 lapnyi első részét képezi az előbb czimzett munka, s nagy megelégedésünkre szolgált a mű

fassio pedig nem felvallás hanem *bevallás*. Van néhány visszaélés a *lett* szóval is, *lett összeállítva*, 192. lap e helyett állíttatott össze vagy állították össze; *át lett ültetve* e helyett átültették, stb. Ezek azonban csak kis pongyolaság jelei, melyeket a németből fordító napi újságokból tanulunk, nyári szeplők az arczon, melyek egy kis gondozásra elmúlnak, de ily elsőrendű írónak csak egyszer lehet elnéznünk.

Míg azonban a fennt jelzett nagyobb terjedelmű munka folytatására várakoznánk, ime szerző egy új munkával lép fel: ugyanazon tér, ugyanazon város és nép XVI. és XVII. századi múltjáról beszél, s a munka mégsem az előbbinek folytatása, nem is organicus része. Nem is történetírás. Helyrajzi, erődítési, házteleki és lakossági viszonyok ismertetése, s mindezek katonai vagyis inkább hadászati szempontokból előszámlálva és részletezve.

Szerző azt mondja, hogy Győr városa a XVI-dik századig nyugat felé az ország védbástyája; a mohácsi vész után pedig keletről és délről fenyegeti az ellenség (a török) s így nyugatot védelmezi kelet felől, s érdekesen adja elő a mint az erődítések a város nyugati részéről a keleti és déli részekre fordúltak át. Templomok, tornyok, zárdák, nagyobb házak, piaczok, terek, utczák kétszáz éves változásait mutatja be temérdek adat kíséretében s a város polgár-katonai s czehalis-őrségi viszonyait, stb. stb. mindenütt a katonai czélok lebegvén szem előtt.

Úgy tetszik, mintha e munka egy oldaltanulmány volna a nagy műben, melyet kissé tán nehéz (?) lett volna a műveltségtörténeti munkába beoltani, de a mely mindenesetre érdemes, hogy napvilágra kerüljön, különösen azokra nézve, kiket a győrvárosi részletek ennyire érdekelnek, s a kik a török hódoltsági időkben a végvárak alatt vagy mellett tengődő városok életét akarják bővebben tanulmányozni.

—K —s.

Lengyel Lónge a magyarokról. Smolka Szaniszló: Wycieczka do Węgier (Kirándulás Magyarországra), Lemberg, Gubrynowicz és Schmidt, 1882. 8-r. 131 l.

Smolka Szaniszló munkája fekszik előttünk, melyet hazánkról írt. Útleírás, de nem a felületes franczia útleírások modorában. Érdekes és szép, de a mellett tanúságos, komoly munka. Látszik, hogy historikus tollából való. Mindennek, a mit látott, történetét kutatja, mindenkinek, a kivel érintkezett, lelkébe akar pillantani, keresi multját, elmondja szereplését.

Smolka a galicziai lengyel intelligentia egyik előkelő alakja. Fia a nemzete és hazája szolgálatában megőszült reichsrathi alelnöknek, a bécsi lengyel klub elnökének. Az öreg Smolkának neve össze van forrva minden lengyel hazafias ügygyel, a mely egy nemzedék óta szőnyegre kerűlt. Atyja hírneve és nimbusa jó ajánló levél volt a fiatal Smolkának is, midőn a tudományos pályán szárnyra kelni próbált. De ő nem érte be azzal, hogy atyja dicsfényében sütkérezzék, személyes érdemei által emelte magát és vívott ki magának jó hírnevet és szép társadalmi állást. Fiatal ember létére (30-as) régóta rendes tanára a történelemnek a krakói gyetemen s tagja a krakói tud. akadémiának. Magyarországi útjára is épen a krakói akadémia megbízása vezette. A Történelmi-társulat ugyanis mult évi nyári kirándúlására (Sárosmegyébe) meghívta a krakói akadémiát s ez képviseletével Szmolkát bízta meg. Igy jött ő Magyarországra s így írta le itteni élményeit előttünk fekvő munkájában.

Nemcsak a sárosi kirándúlásról szól ebben, hanem arról a körútról is, melyet Felső-Magyarországon Szilágyi Sándor társaságában tett.

Munkája öt részre van osztva. Az I. részben leírja, mily szívesen fogadták magyar földön. *Hétharstól* Pulszky Ferenczczel együtt útazott (a ki ugyan nem egyedűl az ő kedvéért ment odáig, de a templom megtekintése czéljából), *Osztrópatakán* Szilágyi Sándor s e sorok írója várta, *Eperjesen* fogadó bizottság jött elibe a vasúthoz. Pulszkyval együtt-útazása alkalmából alkalmat vesz magának kiterjeszkedni *Pulszky* multjára, a forradalomban szereplésére, irodalmi működésére: hosszasan és igen szépen ír róla. — Megismerteti az előtt olvasóival társulatunkat s folyóiratunkat: a Századokat. Elragadtatással ír a páratlan magyar vendégszeretetről, a lakomákról, a magyar szónoki hév virágairól, a pohárköszöntőkről, melyek ez alkalommal többnyire a magyar-lengyel barátság körűl mozogtak.

A II. részben az Eperjesről *Bártfára, Makoviczára* s *Zboróra* tett kirándúlásról szól. E nevezetes történelmi helyek látásán felmelegszik, a tourista bámulata s a történetíró kegyelete egygyé olvad, midőn róluk emlékezik. A bártfai templomról s városházáról a szakértő elismerésével ír, a *Serédi emlék* elmondatja vele a keletkezéséhez fűződő népmondát, a romjaiban is nagyszerű *makoviczai* várról elragadtatással beszél, nem feledkezvén el multjáról sem. *Zborón* az ősi kastélyban s a híres »*száz hárs*« alatt mintegy lépkedni látja Rákóczi Györgyöt, a mint Lengyelország felé tekintget, mintha csak ott közelben a határ látása ébresztett volna benne vágyat a lengyel koronára. Feltámad Smolkában a lengyel hazafi is, jól esik felemlegetnie,

hogy ezek a birtokok egykor (a XVI sz. végén) Lengyelországhoz is tartoztak, mint Serédi Susánna hozománya Ostrogski János herczeg kezében. A *bártfai fürdőről* irván, keresi a lengyel traditiokat, melyek e kies, régebben a lengyelek által is élénken látogatott fürdőhöz fűződnek. *Raslaviczán Hedrynél* tett látogatásunk alkalmából festi az ősi magyar nemesi typust, a nemsei udvarházat, a régi zajos képviselő-választásokat s összehasonlítást tesz a magyar és a lengyel nemesség között.

A III. rész a *Sóvárra* és a *dubniki opál-bányába* tett kirándúlásnak s az ahoz fűzött historiai, ethnographiai, társadalmi és politikai elmés megjegyzéseknek van szentelve. Berzeviczy Tivadarral, megyei tanfelügyelővel utazván s Sóváron az iskolát meglátogatván, alkalmat vesz magának a *magyarosítás* kérdéséről elmondania tapasztalatait és véleményét. Nem szúr szemet neki, hogy a tót iskolás gyerekek erősen tanúlják a magyar nyelvet s hogy a magyar hymnus éneklésével fogadják őket. Nem lát nemzetiségi elnyomást, nem siratja a szlovák rokonokat. De éles gúnynyal kel ki az ellen, hogy nálunk a nagy történeti nevek a névmagyarosítók közprédája, példát hoz fel, hogy lesz Hunyadi Hummelből, Révay Rosenbergből, sat. A tótokat, mondom, nem félti a sokat felpanaszlott magyarosítástól, sőt határozottan állítja, hogy a falvak tót lakossága soha sem magyarosodik el, míg a német városi elem rohamosan magyarrá lesz. Felhozza példaképen eperjesi házigazdáját, egy Németországból beszármazott derék családapát, a ki maga magyarúl nem tud, gyermekei pedig némettől alig, úgy hogy nehezen értik egymást.

A Történelmi-Társulat eperjesi zárgyűléséről irván, megemlékezik *Thallóczy* felolvasásáról, Zimmerman XVI. sz. eperjesi kereskedőről, a kinek Lengyelországban (Krakóban, Danczigban) kereskedelmi összeköttetései voltak. Kiemeli, mily szívélyesen üdvözölte őt e zárgyűlésen az elnök: Pulszky Ferencz; bevallja, hogy ő soha sem érzett olyan »trémát«, mint ekkor, hogy mikép köszönje meg a társulat meghívását, a szívélyes fogadtatást, ő a krakói akadémia képviselője a m. történelmi társulat előtt egy mindkettőre nézve idegen (német) nyelven.

Ezzel kapcsolatban hosszasabban szól a magyar történetírásról. Magasztalja az akadémia áldozatkészségét, kiemeli két nagy vállalatát: a *magyar és erdélyi országgyűlési emlékek* kiadását. De kifogásolja a régi kútfők hiányos kiadásait, hogy a régi hibás Schwandtner, Engel, Endlicher-féle kiadásokkal kell beérnünk, hogy magasabb igényeknek megfelelő kritikai kiadásaink nincsenek, hogy nincs olyan monumentalis kútfő gyűjteményünk, mint a lengyeleknél pl. a Bielowski-féle Monumenta Poloniae. Egészben véve összehasonlítást tévén a magyar és lengyel történetírás

Smolka a galicziai lengyel intelligentia egyik előkelő alakja. Fia a nemzete és hazája szolgálatában megőszült reichsrathi alelnöknek, a bécsi lengyel klub elnökének. Az öreg Smolkának neve össze van forrva minden lengyel hazafias ügygyel, a mely egy nemzedék óta szőnyegre került. Atyja hírneve és nimbusa jó ajánló levél volt a fiatal Smolkának is, midőn a tudományos pályán szárnyra kelni próbált. De ő nem érte be azzal, hogy atyja dicsfényében sütkérezzék, személyes érdemei által emelte magát és vívott ki magának jó hírnevet és szép társadalmi állást. Fiatal ember létére (30-as) régóta rendes tanára a történelemnek a krakói gyetemen s tagja a krakói tud. akadémiának. Magyarországi útjára is épen a krakói akadémia megbízása vezette. A Történelmi-társulat ugyanis mult évi nyári kirándulására (Sárosmegyébe) meghívta a krakói akadémiát s ez képviseletével Szmolkát bízta meg. Igy jött ő Magyarországra s így írta le itteni élményeit előttünk fekvő munkájában.

Nemcsak a sárosi kirándulásról szól ebben, hanem arról a körútról is, melyet Felső-Magyarországon Szilágyi Sándor társaságában tett.

Munkája öt részre van osztva. Az I. részben leírja, mily szívesen fogadták magyar földön. *Héthárstól* Pulszky Ferenczczel együtt útazott (a ki ugyan nem egyedűl az ő kedvéért ment odáig, de a templom megtekintése czéljából), *Osztrópatakán* Szilágyi Sándor s e sorok írója várta, *Eperjesen* fogadó bizottság jött elibe a vasúthoz. Pulszkyval együtt-útazása alkalmából alkalmat vesz magának kiterjeszkedni *Pulszky* multjára, a forradalomban szereplésére, irodalmi működésére: hosszasan és igen szépen ír róla. — Megismerteti az előtt olvasóival társulatunkat s folyóiratunkat: a Századokat. Elragadtatással ír a páratlan magyar vendégszeretetről, a lakomákról, a magyar szónoki hév virágairól, a pohárköszöntőkről, melyek ez alkalommal többnyire a magyar-lengyel barátság körül mozogtak.

A II. részben az Eperjesről *Bártfára, Makoviczára* s *Zboróra* tett kirándulásról szól. E nevezetes történelmi helyek látásán felmelegszik, a tourista bámulata s a történetíró kegyelete egygyé olvad, midőn róluk emlékezik. A bártfai templomról s városházáról a szakértő elismerésével ír, a *Serédi emlék* elmondatja vele a keletkezéséhez fűződő népmondát, a romjaiban is nagyszerű *makoviczai* várról elragadtatással beszél, nem feledkezvén el multjáról sem. *Zborón* az ősi kastélyban s a híres »*száz hárs*« alatt mintegy lépkedni látja Rákóczi Györgyöt, a mint Lengyelország felé tekintget, mintha csak ott közelben a határ látása ébresztett volna benne vágyat a lengyel koronára. Feltámad Smolkában a lengyel hazafi is, jól esik felemlegetnie,

Kárpát, de a ki igazi nagyszerűségében akarja látni, az jöjjön ide a hol a Hernád mossa lábait.

Szentkereszthez, Ipolyi Tusculanumához érve s arról írva, kitérést tesz s nagy méltánylással szól a magyar *művészet-történelemről, s a régészetről. Ipolyiról,* mint a magyar főpapság díszéről, mint a magyar tanügy, művészet, történelem, régészet nagyérdemű bajnokáról a legmélyebb tisztelet hangján emlékezik.

Munkája végén, visszapillantva egész útjára, a vezérférfiakra, a kikkel érintkezett s a kikről írt, felkiált: *boldog az az ország, melynek ilyen férfiai vannak!*

E rövid vázlatból is láthatjuk, hogy Smolka munkája érdekes és tanúságos olvasmány. Bizonyára egyike a legjobbaknak, melyeket a lengyelek magyar viszonyokról olvashatnak. E szép munka is tanúsítja, mily jó gondolat volt a m. történelmi társulattól, hogy a krakkói akadémiát sárosi kirándulására meghívta; viszont a krakkói akademia sem választhatott volna jobban, mint midőn képviseltetésével Smolkát bízta meg.

SZÁDECZKY LAJOS.

Fehértemplom város tanügy-története a város keletkezésétől a mai napig. Irta: *Berecz* Gyula. Fehértemplom, 1882.

Néhány héttel ezelőtt hagyta el a sajtót e furcsa című és még furcsább ajánlattal bíró könyv. Megjelenésekor a napi lapok sietve mondták el felőle stereotyp »ismertetés«-eiket, mondva-csinált »bírálat«-aikat, melyek csaknem kivétel nélkül mind azon spanyol író jelmondatát juttaták eszünke, ki könyvét körűlbelől e szavakkal bocsátá a világ elé:

Édes könyvem mentsen isten
könyvárusoktól;
Megdicsérik, de eladják
olvasatlanúl.

A 15 ívnyi, nagyobb kötetet képező könyv nem közönséges igényekkel lép még nem gazdag nevelés-történeti irodalmunk terére, s ezen körülmény ösztönöz minket, hogy a mű megjelenését jelezve, néhány észrevételt mondjunk felőle. Részletező ismertetésbe nem bocsátkozunk, mert tárgyánál fogva nem tartozik szorosan folyóiratunk körébe, a feldolgozás pedig olyannyira primitiv, hogy az általunk számba vehető monographiák színvonalán jóval alúl áll. De mint történelmi műről, elmondunk egyetmást.

A tér, melyen szerző »mozgik«, igaz, nem nagyon művelt ága irodalmunknak, de Lubrich, Kiss Áron, Dölle — s hogy a

legjobb nevet említsük — Molnár Aladár szolgálhattak mintául arra, hogy paedagogia-történetet hogyan kell írni. Szerző ugyan panaszkodik, hogy nincs »oly munka, melyet mintául vehetett volna,« s ezért kényszerítve volt »maga állítani fel rendszert«; mégis könyve a rendszertelenségek halmaza.

Bevezetésül szerző a volt Temesi Bánság népeiről szól Böhm Lénárt *Délmagyarország* vagy az úgynevezett *Bánság külön történelme* nyomán, e műnek szószerint átvett helyével jellemzi a lakosságot mely nagyrészt »vadászat és állattenyésztésből tengette életét,« s így benne »restség, prédavágy, árulás és kegyetlenségre való hajlamok fejlődtek ki.« Elmondja, hogy gróf Mercy miként osztotta be a Bánságot, hogy »minden falunak meg volt a maga kinéze (falubirája.)« E »fő- és kinézek a népből választott egyének voltak« s midőn a berendezés mindenütt »foganatosítva lett«, Mercy idegeneket telepített le. »Ezen telepítvényesek alakították meg« Fehértemplomot.

Tehát Fehértemplom meg volt alakítva s így 1717-ben »keletkezett.« A város rövid történetét — Böhm Lénárt másik munkájából idézés nélkül átvett részletekkel — csak kivonatosan ismerteti. Felemlíti, hogy miként ismerte meg gróf Mercy a Nera völgyet, »és határozta el magát e helyet betelepíteni«; miként szenvedett a város »az ausztriai és török porta között kiütött súrlódások« miatt; miként fogtak a kath. templom építéséhez 1803-ban s tették az alapkövet 1805-ben; miként következett be a »magyar szabadságharcz«; miként védték a várost az »ideküldött« honvédek s tartották »megszállva«; miként tettek látogatást »Fehértemplomban« I. Ferencz és I. Ferencz József Ő Felségeik és végre miképen »lettek kivetve« elviselhetlen magasságig »az adó és egyébb terhek.«

Csak röviden, de elég bő compilatioval emlékezik meg Bánság iskoláiról a XVIII-ik században, azután áttér Fehértemplom tanügyének tárgyalására.

A városi levéltár iratait részletes kivonatokban mutatja be, minden kritikai észrevétel nélkül, terjedelmes adatokat sorol fel a »nemzeti iskola«, »szerbiskola«, »illyriskola« »normalisiskola«, »trivialisiskola«, »a vasár- és ünnepnapokon« tartott »ismétlőiskola« történetéről. Hiven feljegyzi, melyik tanító mikor és honnan jött, meddig működött, mikor nyert áthelyezést, mennyi fizetése volt. Megtudjuk e feldolgozatlan anyagból, hogy Fehértemplomon a legelső tanító Welther Máté volt, utánna jött Reitzer Mátyás, »kinek Gertrud nevű felesége 1740. október 20-án halt meg.« Reitzer után jött Koler, Koler után Hildesperger, ezután Wazelhan és így tovább. Megtudjuk továbbá, hogy 1738-ban a fehértemplomi plébános Spindler volt, ki az anyakönyveket

megmentette az enyészettől, mert midőn »a pestis kiütött,« a török pedig »beütött,« Spindler magával vitte az iratokat. Azt a fontos culturhistoriai tényt is megtudjuk a műből, hogy »a normalisiskolánál« 1803-ban állíttatott fel a III-ik osztály s a következőleg szereltetett fel: »6 db 14 láb hosszú és 18 hüvelyk széles iskola-asztal paddal együtt á 10 frt, egy íróasztal a tanító számára fiókkal és zárral 8 frt, egy szék 36 kr. egy....« de minek folytassam. Hasonló adat az, midőn csaknem fél lapon beszél az iskolaépület zsindelyezéséről steff. Egész füzetre terjedne, ha e naivságok felsorolását folytatni akarnók.

Ami Fehértemplom tanügyének jelenlegi körülményeit illeti, sajnálattal kell említenünk, hogy ezekről sem nyújt határozott képet. Könyvének ezen része is a legtarkább adathalmaz minden összefüggés nélkül, egymás mellé helyezett száraz tények felsorolása, itéletek nélkül.

Megemlékezik a temesvári katonai parancsnokság rendeletére megnyílt »m. kir. polgári iskoláról,« valamint a községi nemzetiségi népiskolákról, többnyire a valóságnak meg nem felelő adatokkal. Részletesebben szól az állami népoktatási intézetekről: igy az »elemi fiiskoláról,« hol »a tulajdonképeni magyar nyelvtant, a német nyelvtannal összehasonlítva tanították« és a »növendékek a dohány-növény kezelése és ápolásában is alapos oktatást« nyertek; szól az állami leányiskoláról, hol a »tanítónői testület« buzgalma folytán, még 1877-ben is kielégitő eredmény »lett felmutatva,« noha »a roncsoló toroklobb« hátráltatta a tanítást és a növendékek minden »iránybani készültségét.«

Az állami főgymnasiumról is megemlékezik szerző az intézet értesítvényeinek nagyrészt szószerint és nagyrészt ferditve átvett adatai nyomán; közben-közben egy-egy jó tanácsot is koczkáztat, igy pl. midőn azt mondja: miért ne lehetne a gymn. első osztályában magyarúl feleltetni?! »A munka fárasztó, de lehetséges. De több tanítás kell, mint előadás.«

Ezután rövid áttekintést ad a város magán- és zugiskoláiról s bezárja a kötetet »a délmagyarországi tanitóegylet fehértemplomi fiókegyletének vázlatos története.«

A mű átolvasásából két dologról szereztünk magunknak meggyőződést: először arról, hogy a fehértemplomi állami intézetek működéséről keményebb vádirat Szerbiából sem kerülhetett volna ki; másodszor arról, hogy sok szép dolgot tanithatnak ugyan Fehértemplomon, de — úgy látszik — magyar grammatikát és orthographiát nagyon keveset. Ez utóbbira szerző könyve eszméltetőleg hathat.

—n —s.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A szünnapok után az első ülés oct. 5-én tartatott meg. Választmányi tagok szép számmal jöttek össze s az elnökök távollétében az elnöki szék elfoglalására b. Radvánszky Béla kéretvén fel, megnyitotta az ülést, meleg szavakkal üdvözölvén az összegyült tagokat, melynek folyamában a tagok buzgó működésére utalva ő is megjegyzi, hogy azon politikai állás daczára, melyet épen a szünnapok alatt foglalt el, ő is találand időt a tudománynak és társulatunk érdekeinek teljes erejéből leendő elömozdítására.

A felolvasások sorát *Jakab* Elek kezdette meg »Görgény múltjából« czímű értekezésével, mely a »Századok«-ban látand világot. Utána *Szádeczky* Lajos lépett a szószékre. »A babonák és hiedelmek történetéhez hazánkban« czím alatt két értekezést olvasott fel, egyet *Weber* Samu társ. tagtól s egyet magától, melyek novemberben a »Századok«-ban fognak megjelenni. Végre *Szilágyi* Sándor »Bethlen Gábor és a zsidók« czím alatt írt értekezésével ismertette Bethlen Gábornak egy nagyfontosságú szabadalomlevelét, melyet ez a zsidóknak 1624-ben adott.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, rendes tagoknak felvétettek: *Bálint* Béla, (Kassán), aj. a titkár; *Kacziany* János, (Eperjes), aj. Czékus László; *Szkrovina* Mátyás szolgabiró, (Zólyom), aj. Leustach Lajos.

Titkár bemutatja Vitkovics Gábornak Belgrádból sept. 7-én írt levelét, melyben tudatja, hogy a szerb tudós társaság a Glasszik czímü folyóiratot mellékletével az okmánytárral együtt társulatunknak megküldi. Köszönettel fogadtatik s a társulat viszonzásúl saját kiadványait küldi meg. Egyszersmind tudatja, hogy miután évek óta foglalkozik a szerb és magyar történettel, a magyar történetre vonatkozó adatait szivesen a történelmi társulat rendelkezésére bocsátja.

A társulat ezt szives köszönettel fogadta, s közléseit a társulat közlönyeiben fogja értékesíteni.

Végül pénztárnok bemutatta múlt évnegyedi számadását. E szerint:

Jul.—sept. havak bevétele	6,233	frt	03 kr
kiadás	879	frt	24 kr
pénztármaradvány összesen	5,353	frt	79 kr

VÁLASZ THALY KÁLMÁNNAK, »SZÉCHÉNYI PÁL S A MAGYAR NEMZETI POLITIKA« CZÍMŰ TANULMÁNYOMAT ILLETŐ ÉSZREVÉTELEIRE.

(Olvastatott a Történelmi Társulat 1882. július havi ülésében.)

Jelige: . . . . de tous les attentats sur la liberté, le plus coupable est celui qui touche à la liberté de l'histoire . . . .
Camille Rousset (Revue d. d. Mondes 52 köt.)

Leirom egyszerüen, a mit élöszóval mondandó valék. . . . . .

Thaly Kálmán a dolgozatom elleni kifogásait általánositva, veszedelmes iránynyal vádolja »történetiróink legifjabb nemzedékét.« A dologban kétségkivül van valami. Az igyekezet, nemzeti történetünk mozgalmait a források tényszerü tanúsága szerint, a kritika szövétnekénél a maguk valóságában megismerni, azokról elfogúlatlan, tárgyilagos képzetet alkotni, mind jobban terjed. S a mely mértékben tisztúlt felfogásunk az *élő* államról — azon mai magyar államról, melynek vivmányai és nyomorúságai közepette élünk, s a melynek létharczát mindnyájan küzdjük: ép oly mérvben kezd belátásunk a múlt szövevényeibe, a történeti magyar államba s annak létküzdelmeibe tisztúlni. Ez bizony veszedelmes lehet némely történelmi előitéletre, némely hagyományos ferditésre, vagy félreismerésre, némely tetszetös, de alaptalan történelmi legendára nézve. Ámde mindenesetre nem kevésbé veszedelmes azokra nézve is, kik e tárgyilagos álláspontot elfoglalják és merőben az igazságot keresvén, azt legjobb meggyőződésük és képességük szerint kidomboritani igyekeznek. Mert ez még mindig igen hálátlan munka, mint azt némileg saját példám is tanusítja. Mert ugyan kérem tisztelettel, hol van ma Magyarországon az az udvari párt, az a camarilla, hol lappanganak azok a szervezkedett »aulicusok,« kik törödnének vele, vagy csak tudomást is vennének róla, ha egy iró valamely tudományos munka, vagy szakközlöny hasábjain egy történeti alakot boncol, vagy valamelyik történeti mozgalomnak kizárólagos honmentö volta iránt, némi kételynek ád kifejezést? Az egyedüli jutalom, mely a mai Magyarországban ezért bárkinek

bizton kijut, az, hogy hazafiságát gyanusítják, nemzeti érzékét kétségbevonják, és nevét sárba rántani igyekeznek. Hanem haladni a taposott országúton — a martyriummal tetszelegni, mikor senkinek és semminek baja nem eshetik, — beleharsogni a tetszetős, bár régen tárgytalanná vált frázisok tárogatójába: ez a helyes út, ez a kifogástalan hazafiság, mely mindig biztos sikerre számíthat, ez a kellő »czéltudatosság«, ... *sic itur ad astra!* .....

Csak nehezen birok ellentállani a kisértésnek, hogy tüzetesen ne elemezzem az olcsó, de hasznos hazafiság ezen népszerű irányát és ne taglaljam azon »pseudo-martyria« tüneményét, mely ellen az atheni közjog külön keresetet nyújtott.

Azonban nem csak *e hely* iránti tekintetből — hová az ilyes nem tartozik — vetek ebbeli kedvemnek féket, hanem azon személyre való tekintettel is, mely ellen az ilyetén észrevételek éle az adott esetben irányúlni látszhatnék. Mert nekem Thaly Kálmán ellen fordúlni valóságos önmegtagadásomba kerül, és csak az önvédelem szüksége kényszeríthet arra. Én tanítványa voltam és idestova tizenöt esztendeje, hogy az ő auspiciumai alatt léptem ki az irodalmi térre. Hogyha a történeti társulat pályázati felhivása által ösztönöztetve, a Széchenyi Pál jellemzésével léptem versenybe, úgy az nem véletlen szülte ötlet volt, hanem magyar történelmi tanúlmányaim egész irányából folyó terv. Ha ennek képződésére egyéni hatás valaha egyáltalában befolyt, úgy az pályám küszöbén a Thaly Kálmáné volt. — S azért részemről a következőkben lehetőleg kerülni fogok mindent, minek személyes éle lehetne.

De épen a jelzett körülménynél fogva felette csudálkoznom kell, hogy Thaly forráskészletemet a tanulmányomban inkább érintett, mint tárgyalt korra nézve, olyhá tünteti fel, mintha az mindössze és kizárólag a jegyzetekben idézett művekre, és forrásokra szoritkoznék. Ezen imputatió a jóhiszeműség teljes hiányában szükölködik. Az a kép, melyet én Széchenyi Pálról vázoltam, bármi hézagos legyen, — és Thaly Kálmánnak a tanulmány lényege, a Széchenyi jellemzése ellen nem volt érdemleges kifogása — a felfogás, melyet ama korszak vezér-tényezői, és politikai jelentősége tekintetében tanusítottam — világossá fogja tenni mindenki előtt, kinek történetirásról fogalma van, s a ki látni *akar*: hogy az bizony nem abból az egy, egészen specialis természetü, idegen forrásból meritteted, melyre tanulmányban alább megjelölendő okoknál fogva ismételve hivatkozás történt. Voltaképen miről is van itt szó? Egy a versenyfeltételek szerint, mindössze nyolcz nyomatott lapra terjedhető egyéni jellemzésről, melynek, mind a pályázat kimondott czélja, mind, már csak ezen külső térfogati feltételnél fogva is, nem lett volna szabad tartalmaznia, söt nem is tartalmazhatott egyebet, mint az illető szerzőnek általános felfogását, egyéni reflexióit, néhány tömör vonást, mely a hazai történet valamelyik kiváló alakját, a maga benső szellemi lénye szerint feltüntetni, s az eseménybeli vagy életrajzi adatok felhor-

dása nélkül, megelevenitni képes. Az az alak, melyet én választottam, — bárha legalább is egy évtizede, hogy annak szellemi körvonalait elmémben kidomborítani igyekezem, — nem olyan természetű, a nemzeti köztudalomba még sokkal kevésbé által ment, hogy az életrajzi adatokra, mint köztudomásuakra, nem is reflectálván, nehány általános lélektani jellemvonás elsorolására szorítkozhattam volna. Kénytelen voltam tehát áthágni a pályázati feltételek által vont korlátokat, és eleve számitván ama birálók bölcs belátására s indokolt elnézésére, kiket a történelmi társulat majdan kebeléből kiküldendő lesz, — némely általános történelmi adalékra vagy szempontra is bátorkodtam hivatkozni, mely szorosan véve a Széchenyi Pál egyéniségén kivül feküdt. Töredékesen, a tények és adalékok legáltalánosabb megérintésével tevém azt és tanulmányom *szövege* mégis a kimért terjedelmet *háromszorosan* meghaladta, mig maguk a szükséges jegyzetek ezenfelül még külön három lapnyi tért foglalnak el. Ily körülmények között, ezen jellemrajz keretében, *még* körülményesebben belehatolni akár a személyes részletekbe, akár az általános történeti kérdésekbe s igy felhordani azon egész adatkészletet, melyet a tárgygyal való foglalkozásom közepette absolváltam: ez egyszerüen lehetetlenné tette volna, hogy dolgozatom egyáltalán tekintetbe is jöjjön, *mert ily módon már külterjedelemre nézve is egészen más valami vált volna belőle, annál, mit a pályázat kivánt.* Igy történt, hogy számos olyan forrást nem idéztem, melyet közvetlenül az irás folyamában használtam, mint: Bél, Wagner, Benger, Katona, Pray, Fiedler, Szalay, a »Histoire des Révolutions«, »Feldzüge des Prinzen Eugen«, a *Thaly* munkái s az általa kiadott Rákoczi-tár levelei és naplói: Az én főbünöm Thaly szemében, ugy látszik, épen az, *hogy ezen utóbbiakat nem idéztem.*

A dolog természetéből folyó, hogy a Rákóczi-tárból kiválólag azon három kötetet értékesitettem és idéztem, mely az angol és hollandi közvetitésnek okmánytárát képezi. Ezen becses, aránylag ujdonszerzett anyag, irodalmi feldolgozásban, még egyáltalán értékesitve nem volt s ez értelemben a gr. Széchen elismerő nyilatkozata, Thaly úr minden neheztelésée daczára, igenis megilleti forrás-készletemet. Mert a történetirás szempontjából, az »adatbőséget és fontos kútfőismeretet« nem az teszi, hogy bármely alárendelt részletre, vagy obscurus névre vonatkozó okmányok az eredeti nyalábból másoltassanak, és per longum et latum közöltessenek, mely eljárásra igen közel fekvő példákat hozhatnék fel — hanem teszi a használt adatoknak — bárhonnan is kerüljenek azok — *belső értéke, fontossága*, s a történelmi felfogás, és feldolgozása tekintetében lényeges ujdonsága. E kellékek a legnagyobb mértékben meg vannak amaz angol és hollandi ügyvivői jelentésekben, és levelekben, melyek itt szóban forognak. A bécsi udvarnak hangúlatát, érzületét Magyarország s a magyarországi ügyek iránt, viszonylását a hazai és nemzetközi tényezőkhöz, oly élénken tükröztetik vissza ezen idegenek tapasztalatai és feljegyzései, ők jóformán az egyedüli részrehajlatlan tényezők, kik a

nemzeti ügy számvivőivel közvetlenül érintkeztek, ők oly magas európai szinvonalról pillantanak be a magyar-osztrák viszály tüneteibe — hogy az ő bizonyitványuk talán mindenek között a legbecsesebb, már csak azért is, mert ők elvégre is a legkevésbé közel érdeklettek. Hanem Thaly magára, gr. Széchenre hivatkozik, midőn rosszalja, hogy én oly feltétlenül adok hitelt »a hazai viszonyokkal kevéssé ismerős idegen miniszter: Stepney itéletének.« Igen is, a gr. Széchen bírálatának erre vonatkozó soraiban foglaltatik bizonyos kifogás — the soft rebuke — t. i. hogy a nemes gróf Stepneyt nem volna képes »feltétlenül megbizható tanúnak tekinteni, természetesen csak ott, hol véleményeiről és itéleteiről és nem ott, hol tényleges állításairól van szó.« Gr. Széchen azután egy hosszabb passusban indokolja is ezen tartózkodását (l. a »Századok« f. é. április havi füzetét) és én készségesen meghajlom ebbeli aggályainak igazoltsága előtt. Mert gr. Széchen soraiból, főleg az Onno Klopp müve idézéséből félreismerhetetlenül kitünik, hogy ő a Stepney elfogúltságát, sőt rosszakaratát a *Habsburgház s az osztrák érdekek ellen* irányzottnak tekinti, s ehhez képest az angolok itéletét nyilván ott nem tartja megbizhatónak, hol az oly kiméletlenül, minden fentartás és kivétel nélkül, az *osztrák* államférfiak, az *osztrák* álláspontnak elitélését, gyülöletét, sőt becsmérlését tartalmazza. S e tekintetben magamnak is vannak aggályaim, vajjon a cseh-német állambölcseség iránt táplált megvetésemnek *alanyi* érzülete nem ragadott-e túl azon korlátokon és megkülönböztető mérsékleten, melyet a történetirói tárgyilagosság, s a történetpolitikai belátás kellő érvényesülése mellőzhetlenül megkivánnak. Igen, egészen kétségtelen, hogy az angol és holland ügyvivők, és nem kevésbé az angol udvar s a németalföldi statusok teljes rokonszenve, a magyar felkelő táborban, a magyar nemzeti aspirációk részén áll. Ha *érdekük* az osztrák hadierő felszabadúlását és concentrátióját igényelte is: *érzelmük* azért csaknem kizárólag a magyar alkotmány sértetlenségéért s a protestáns vallás-szabadság biztosításáért buzogtak. S ez az érzelem egész eljárásukban az uralkodó; talán a diplomacziai ügyvitel igényei ellenére is. Onnan van aztán, hogy ez az angol-holland »mediatio« az egész Rákóczi mozgalomnak egyik legörvendetesebb, legtisztább lapja — a minthogy a franczia udvar nyomorúlt hitegetése s a felkelő vezérek sajátszerü hiszékenysége, önámitása — e mozgalomnak legvégzetesebb, de egyszersmind legdisztelenebb és legszomorúbb fejezete is. Ezen érzelmek kétségkivül Stepney Györgynél nyilvánúlnak legszenvedélyesebben. Midőn maga a monarchiától távol, Marlborough táborában tartózkodva, az ujonnan érkezett Palmes ideiglenesen informálja őt az osztrák-magyar bonyodalom legujabb mozzanatairól, bizonyos osztrák csapatösszpontosítások hirénél, melyekről a felkelő sereg tönkretételét várták Bécsben, hozzáteszi: So, your magyars will be beaten, — igy az *Ön* magyarjait meg fogják verni. Annyira megszokta már az angol diplomaczia is Stepneyt a magyar ügygyel azonositani. A bécsi udvar jól

tudta ezt s ezért volt a Stepney állása ez udvarnál oly nehezen tartható. [1])

Ez tehát »az az idegen miniszter«, kinek ténybeli adataira, a mennyiben a bécsi köröknek Széchényi iránt követett magatartását illetik — és részben általános benyomásaira, nézeteire kiválólag hivatkozám. Ha ily férfiak az alkotmányos és lelkiismereti szabadság szeretetteljes féltése, a magyar nemzetnek, söt szabadságharczainak bensö, mintegy önkénytelen, méltánylása daczára, mindvégig nem képesek legyözni »a gyanút és bizalmatlanságot, melyet a magyar felkelés támasztóinak és vezéreinek önzetlensége tekintetében táplálnak« — mint tanulmányomban megjegyzém vala — ez oly jellemzö tény, melynek egyszerü constatálása ép oly jogosúltan, a mily szükségszerüleg történt. Mert Thaly Kálmán végzetes csalódásban él, midön azt hiszi, hogy a felkelö vezéreknek önvédelmi szándékkal és czéltudatossággal irt emlékiratai, önéletleirásai, kizárólagos avagy csak megbízható támpontúl is szolgálhatnak, valódi lényök, törekvéseik és felelösségük, erényeik és bünеik helyes megértésére, megmérésére. Mielött azonban ezen utóbbi pontra rátérnék, melyen a Thaly ellenvetéseinek súlya fordúl, néhány apróbb megjegyzéseire kivánok rövideden megfelelni.

Thaly »jellemrajzi caricaturának« nevezi azon felfogásomat, mely szerint, az akkori *osztrák katonai, hivatali és politikai tényezök* felett, fejedelmi magaslatban látom lebegni a koronát és hordozóinak szellemét. Hogy miképen értem eme »fejedelmi magaslatot,« az tanulmányomban valamivel lejebb azzal van megmagyarázva, »mintha ez uralkodók kisebb-nagyobb mérvben mindig bizonyos sejtelmével birtak volna azon igazságnak«, hogy saját országaik, uralmuk biztonsága követeli meg elsö sorban a magyar nemzet történeti jogainak tiszteletben tartását. Ez a

[1]) A lefolyt nyárhóban, körülbelöl azon idötájban midön a fentebbi sorok a Történelmi Társulat ülésén felolvasásra kerültek, Westminster Abbey emlékkövei és sirtáblái között bolyongtam. Sok világhirü és sok drága nevet találtam e kövekre vésve, de engem egy sem vonzott és hatott meg akkora közvetlenséggel, mint a Stepney Györgyé. Mert a bécsi követnek, nemzetünk e hü, ragaszkodó barátjának is hely jutott a halottak e fényes gyülekezetében. Mellszobra ott áll a templom déli oldalhajójában jobbról, fali relief diszitmények között, két pufók angyaltól környezve; alól egy latin felirás, mely hona szolgálatában szerzett érdemeit dicsöíti, míg oldalt a márvány babérkoszorú levelein, diplomatiai küldetései vannak felsorolva. E sorozatban, melyben a legtörpébb német fejedelmecske is meg van említve, sajnálattal nélkülöztem Magyarország említését. Mily jól esett volna a Rákóczi nevét olvasnom a szigetországi pantheon egyik félreeső zugolyában! Stepney szobra széles arczot mutat — inkább nyilt és jóságos kifejezéssel, mint szellemes vagy szabályosan szép vonásokkal. L. Gy.

»némi sejtelem« csak nem valami túláradó loyalítás. Én ezen fejedelmeket tisztán a magyar politika, a nemzeti érdekek szempontjából itélem meg. *Ezen* szempontból, egy I. Lipótot, minden középszerüsége és gyarlóságai daczára, a ki egyezkedni akar a felkelö magyarsággal, méltán felülállónak tekinthetém még egy Savoyai Eugén felett is, a ki fegyverhatalommal letiporni és megnyügözni akarja Magyarországot.

Ámde Thaly »Észrevételeiben« jónak látta elhallgatni, hogy »ezen (osztrák) tényezök felett« látom én lebegni a koronát; I. Józsefröl pedig Thaly tanácsosabbnak tartja egyáltalán nem szólani; tudván, hogy ezen uralkodóról az 1715: I. Decretum Praefatiójának, talán a kifejezésben túlzó, de lényegében igazolt megemlékezését, mint »Princeps quippe et Monarcha ab omnibus amabilis et desideratissimus« a történelem is ratificálta. De az I. Lipót kormányzásának minden bünei és alkotmánysérelmei közepette, midön a bécsi körök összes törekvései, a Kolonich által pártfogolt spanyol és olasz barátok famósus tervezetei szerint, a magyar alkotmány és szabadság teljes elnyomására, Magyarország »beolvasztására« irányúltak, nem-e azt tapasztaljuk, hogy midön a magyar főméltóságoknak, magának Széchenyi Pálnak, közvetlenül az uralkodóra appellálhatni sikerül, e merényletek végleges foganatosítása mégis megakadályoztatik, vagy legalább függöben marad? Lipót császárnak Széchényihez intézett levelei azok, melyek azon pillanattól fogva, a mint a Rákóczi-féle mozgalom komolyabb mérveket ölt, a kibékülés és kiegyezés szálait Bécs és Magyarország között szövik és fentartani igyekeznek.

Nem rendelkezvén az eredeti fogalmazványok megtekintése felett, vonakodtam ezen nyilatkozatokból amaz uralkodókra nézve a legszélsőbb *egyéni* következtetéseket vonni. Ezt tanulmányomban határozottan hangsúlyoztam; *ez* az az önbevallott tudatlanság, melyet Thaly úr jónak lát szememre lobbantani . . . . .

»Akarom megmutatni s kegyelmetek is lássák, hogy igaz magyar vagyok s nem kivánom-e nemzetemet s hazámat conserválni, egyedül a csendességet országunkban siettetni és az ártatlan vér ontását is elkerülni . . . . .« írja *gr. Pálffy János* egyik, 1711-iki levelében Károlyi Sándornak önjellemzéseül. A magyar történelem itélete is ezzel egybehangzó volt a folyó év junius hó 2-áig, midön Thaly Kálmán« Észrevételei« napvilágot láttak s a nemzet egy uj »szörnyeteggel« gazdagodott. Tanárky Gedeon »Magyarország Helyzete az európai Államrendszerben« czímü kitünö tanulmányában egyenest Széchenyi Pál és Károlyi Sándor közé helyezi a Thaly »szörnyetegét,« gr. Pálffy Jánost. S annak a férfiunak hervadhatatlan babérjait, ki József császár halála után a bécsi udvari és politikai köröknek valóban »nemzetgyilkoló« szándokai ellenére, a saját felelősségére, mintegy keresztül erőszakolta a szatmári békekötést s igy a tiz évig polgárháborúban vérzett és kimerült magyar népnek a végső kiirtástól megkimélését — mint maga mondja »conservatióját« munkálta: alanyi kifakadások soha sem fogják kissebbíthetni.

Én különben tanulmányomban hivatkoztam arra, hogy miként Széchenyihez intézett leveleiből kitűnik, Pálffi tartóztatta az alája rendelt ráczságot és kegyetlenkedéseit, vadságát, melyet, jóllehet fékezni nem birt, utálni látszott. Szalay is egyhelyütt hivatkozik erre. Thaly ezzel szemben felidézi azon kegyetlenkedéseket, melyeket az 1706-ki hadjáratban állitólag Pálffi által »felhajtatott« ráczság elkövetett. Miután én emlékezetből egyszerüen csak leirom, mit élőszóval elmondandó valék s ezuttal semmi új kútfő nyomozást nem teszek, Thaly ezen ténybeli állítását nem akarom birálat alá venni; holott ilyes vizsgálat — miként azt az Ocskayjáról a »Budapesti Szemlében« megjelent alapos birálat mutatta, — Thalynál még eféle ténykörülményekre nézve is felette szükséges és néha csudálatos eredményekre vezető. Mindazonáltal, egész általánosságban megjegyezni kivánom, hogy ennek a ráczságnak közreműködése a Rákóczi-féle felkelés folyamában, kurucz részről sem volt mindig megvetve. Rákóczi kezdettől fogva szemet vetett reá. Thaly K. Rákóczinak egy rendeletét idézi, mely szerint »ráczoknak uincs pardon.« Nyilván azon 1703-iki felhivásra céloz Thaly, mely a végén ugyan a ráczságnak gyerekestül való kiirtásával fenyegetődzik, melynek egész tenora és tartalma azonban odairányúlt, hogy a ráczságot, szenvedéseikre való hivatkozással és biztatásokkal, a felkelőkhöz való csatlakozásra birja. Ez Rákóczinak egyik kedvencz eszméje, a mi ellen nem lehet semmi kifogás. Károlyi naplóiból ismételten kitünik, hogy őt Rákoczi hol a bácskai ráczok édesgetésére utasította, hol kiméletükre szólította fel; sőt Károlyi Sümegen — a különben önként jelenkezett — ráczok küldötteivel alkudozott is egy nagyobb fegyveres csapat kiállításáról. Ha ezen kisérletek czélhoz vezettek volna, akkor a »rácz csürhe«, mint Thaly nevezi, a Rákóczi táborában minden valószinüség szerint épen azon garázdálkodásokat viszi vala végbe, melyeket a császári ügy szolgálatában folytatott, mert hogy ilyenek alkalmilag a kurucz tábortól is kitelték, azt az Ocskay és vak Bottyán dandárjainak viselt dolgai bőven megmutatták. De azért senkinek sem jutna eszébe, Rákóczit dühöngő szörnyetegnek feltüntetni; Thalynak bizonyára legkevésbé. Sőt ki tudja: vajjon ez a bérencz guerilla-had akkor nem szerepelne-e a »szabadsághősök« sorában?

A mit Thaly Kálmán az *ónodi gyülésről* mond, az is több tekintetben felette érdekes és nevezetes. A legnevezetesebb mindenesetre az a rövid megjegyzés, mely egy igénytelen jegyzetben (századik lapon) van mintegy elbujtatva. Eszerint az »ónodi abrenunciatió ... csak válasz volt az 1706-iki békealkudozásoknak császári részről lett megszakitására,« tehát azon békealkudozások megszakitására, melyeket Rákóczi soha komoly szándékkal nem folytatott s a melyeket még az utolsó perczben is, midőn már minden veszve volt, meg akart hiúsitani. Pedig, hogy mi lett légyen az ónodi gyülés és detronisátió valódi indoka, az már régen napfénynél világosabb és történészeink által constatált dolog. A franczia

hitegetésnek szükségképeni folyománya volt az; feltétele azon formális irott szövetségnek, melyet Rákóczi az elszakadás kimondása által, a franczia udvarral végre köthetni vélt; egy kiszámított terv, melynek előzményei több évvel nyúlnak vissza a múltba; a kurucz politika sarkköve. Hanem Thaly szerint ez csak véletlen, mintegy a császáriak által előidézett fordulat vala. Ez a Thaly Kálmán történelmi hűsége; így értékesíti ő azon széles adat-ismeretet, melylyel II. Rákóczi F. korára nézve kétségtelenül rendelkezik.

Hogy a Rakovszky és Okolicsányi felkonczolásában mi volt az eleve kiszámított, mi a hirtelen fellobanás? a Thaly inkább criminalista, mint történészi distinctióiba gyilkosság s emberölés között — mind ebbe én e helyütt bele nem bocsátkozhatom, mert a források, a szemtanuk s érdekeltek naplói, levelei, a hivatalos jelentések, épen az árnyalatokban, melyeken az egyéni beszámítás és felelősség fordúl, felette ellenmondók, s ez a kérdés még pusztán ténykörülményeire nézve is tisztázatlan. Az ilyen tisztázatlan kérdéseket pedig futólagos észrevételekkel, egyszerű állításokkal mintegy fedzeni, veszedelmes dolog; a kútfők alapján pedig kimeritően tárgyalni, annak itt sem helye, sem szüksége. Én az ónodi gyülés és tragikuma tényét — mely tragikum hőseiül én nem az *ott* elesett áldozatokat tekintem — egyszerűen felemlitém, az egész felfogásomnak megfelelő kitételekben ugyan, de minden személyi megnevezés vagy czélzás nélkül, egész általánosságban »forradalmi lázról« szólva. Thaly úr azonban minden ok vagy csak plausibilis ürügy nélkül, engemet oktatni kezd arról, a mi különben minden iskolai kézi-könyvben bent található: hogy ki rántott kardot, ki nem? hogy Rákóczi, Bercsényi és Károlyinak mi része volt e vérengzésben, mi nem? Ez különben igen érdekes lélektani vonás, mely a Thaly egész írói egyéniségére és történészi módszerére jellemző világot vet. Ő t. i. egy perczre sem képes generalisálni, személyektől eltekinteni, a történelmi mozgalmak és események széles rétegü alapjára, a tömeges actióra, gondolni. Mihelyt e korszak bármely mozzanatáról van szó, ő előáll a Rákóczi személyével; ez az egész történet II. Rákóczi Ferencz személyes élettörténetévé válik s ezen élettörténet, egy költőileg átihletett apotheosissá.

Az én nyugalom és tárgyilagosság után küzködő szenvtelen felfogásom, mely a történelemben a tömegszerü, az általános mozzanatok és tünetek kutatására irányúl s az egyéniben is ezen általános hatások visszatükrözését keresi — ez a talán száraz felfogás, mely után különben »történetiróink legifjabb nemzedéke« általában törekedni látszik, az bizony sehogy sem egyeztethető össze azon epikai lendülettel, és lyrai érzelmességgel, melyet Thaly Kálmán kifejt. S én érzem, hogy minél tovább fejtegetünk és magyarázunk egymásnak, annál engesztelhetetlenebbül szétágaznak nézeteink, felfogásunk. E kornak egész történetét kellene újra megírnunk hogy az ellentéteket és ellenmondásokat kölcsönösen kiderít-

sük, magyarázzuk, czáfolgassuk; de megegyezésre alig jutnánk. S azért részemről ezen válaszszal bezártnak tekintem a vitát! . . . . .

Hanem térjünk vissza Ónodra. Rákoczinak önvallomása szerint (l. emlékiratait) jóval korábbi eltökélése, hogy »számot fog kérni Túróczmegyétől,« az a sajátszerü indulatoskodás, melylyel *saját személyét*, a multban érdemeit, lemondását vetette latba, a miért a gyülés hallgatott és nem sietett neki nyomban beszéde végeztével »elégtételt szolgáltatni« Túróczmegye követeivel szemben — s Bercsényi gyülölködő magaviselete a követek beszédje alatt, izgató fellépése, midőn Rákóczi távozni indúlt — a Thaly által említett, mert Rákóczi által ilyképen elbeszélt tény, miszerint »kardot rántván, kardja fokával Rakovszki hátához vágott« mi jeladás volt azon vérengzésre, melyben kétségtelenül a Károlyi Sándor csapása volt a halálos csapás; mindez a lehető legkedvezőtlenebb színben tünteti fel maguknak a vezéreknek magatartását, melyet én különben tanulmányomban meg sem említek vala. Ép oly kevéssé, minthogy abban sehol sem találtam »kedvesnek, nagyrabecsültnek Károlyi Sándoromat,« (sic). Mert én Károlyi Sándorról szószerint annyit mondtam, hogy ő »az a férfi, . . . ki évek mulva hivatva lön, mintegy az érsek friss sirhantja felett, megkötni, formába önteni azon békemüvet, melynek eszméi és létesüléséért amaz éveken keresztül küzdött és fáradott.«

»Erkläret mir Graf Oerindur,
Diesen Zwiespalt der Natur!«

Hát azt könnyü megmagyarázni. A Thaly észjárása szerint, egészen lehetetlen, hogy valaki hazájának valami jót tegyen — nem hogy olyan határozó, honmentő tényt hajtson végre, milyennek *én* a szatmári békekötést tekintem — a nélkül, hogy ennek elkövetőjét ne tekintsük mindjárt félistennek, vagy legalább is kifogástalan hősnek, mert *emberekkel*, gyarló, rossz vagy önző emberekkel, kik néha a leghelyesebb cselekvési módot követik a közügyek terén, Thaly nem képes számolni. Amint hogy nem képes felérni, hogy meleg szív és nemes hajlamok mellett és igen eleven nemzeti érzelemmel, igen önös politikát lehessen követni, mely a haza vesztére szolgálhat. De erről alább.

Én azt is egész természetesnek találom, hogy Thaly feltétlenül pálczát tör *Okolicsányi Pál* »a vén cselszövő s alattomos bújtogató« felett — hiszen ez Rákóczinak igen kényelmetlen követője volt, a mi úntig elég ok arra, hogy Thaly excommunicálja. Pedig tessék csak kissé számbavenni az ügyek állását. A felső-magyarországi megyék nemessége, főleg a lelkiismereti szabadság, a szabad vallás gyakorlatában szenvedett sérelmek miatt ragadott fegyvert és csatlakozott a felkelő táborhoz. Az Ausztriától és a Habsburg háztól való elszakadás szándoka távol állott ezen felvidéki lutheránus státustól. A viszonyok sajátszerü alakulása folytán, a felkelő táborban a legkatholikusabb király, hogy ne

mondjam egy katholikus liga szövetségesévé váltak, mig Bécsben, főleg Kolonich halála után, épen a vallási kérdésben voltak aránylag a legnagyobb concessiókra készen. A tengerparti protestáns hatalmak beleavatkozása a békéltetés művébe, a legnagyobb bizalommal kellett, hogy eltöltse ezen irány híveit. Ezek között kiváló helyet foglalt Okolicsányi Pál. Ő első sorban a protestáns ügynek volt bajnoka, és Széchenyi még 1705-ben panaszkodik: Simulatus Catholicus ille (Szirmay), alter Lutheranus .... omni conatu promovent haeresim, ... retardant omnimode firmanda Pacis consilia. Később az érsek mindkettejével teljesen kibékült, mi úgy a saját nyilatkozataiból, mint főleg az angol követi jelentésekből kitünik. Mert hát Okolicsányi Pál nem volt sem labanez, sem kurucz, hanem magyar s igen erősen lutheranus. Ha ezen mértékkel mérjük, s a XVIII-ik század első tizedében ezen álláspontnak is meg volt a maga relativ történelmi jogosúltsága, bármi kevéssé feleljen meg a mi eszményünknek, akkor Okolicsányi Pált talán inkább illeti meg az én elismerő felfogásom, mint a Thaly szenvedélyes kifakadása.

Visa czimzetes püspökről tanulmányomban csak annyi mondatott, hogy »szintén fogva volt.« A jegyzetben idéztem ugyan az angol követi jelentést, mely szerint Munkácsra vitetett volna várfogságba, de hozzátevém: »e rémhír tudvalevőleg alaptalannak bizonyúlt«, — mely észrevétel úgy a Visa *munkácsi* fogságára, mint az Okolicsányi, Kálmáncsay s Szmertnik lefejeztetésére vonatkozik. A Thaly felvilágositása szerint is Visa *letartóztatva* volt. Tárgyamra ez a tény csak annyiban tartozott, a mennyiben az érsek kedélyhangúlatára befolyt és idézett jegyzetem szerint (lásd »Századok« aprilisi füzetét 296. lap.) »sok valószinüség szól a mellett, hogy maga Széchényi Pál is e hiedelmet táplálhatá.« Én nehány lapon nem irhattam meg a Rákóczy-féle felkelés részletes történetét s azért hallgattam Brennerről is, — mit Thaly egy jegyzetben (l. »Századok« 490. lap) szintén szememre vet — holott ennek érdekes történetét igenis ismerem, sőt rövideden irtam is róla, ugyancsak a »Századok«-nak Thaly szerkesztése alatt megjelent, egyik korábbi évfolyamában.

Hogy a jószágelkobzás kimondása egy Széchenyi ellenében kurucz részről, mennyiben volt méltányos és igazolt, vagy sem? arról a fentebbiek után Thalyval nem vitatkozhatom.

A magyar párttényezők jellemzésénél, tanulmányomban többek között, ez a megjegyzés foglaltatik: »az ország törvényes főméltóságai Bécsben székeltek.« Thaly ezt is difficultálja, anélkül, hogy közelebbről okadatolná kifogását. A »székelni« igének értelmezése, helyes vagy helytelen használata képezheti e kifogás egyedüli, igen erőltetett alapját. Mert, hogy az általam nevezett országnagyok az *ország törvényes főméltóságai voltak*, azt Thaly csak nem fogja kétségbevonni; hogy az illetők Bécsben tartózkodtak, hasonlóképen tény; engemet arra oktatni, hogy a kanczellária kivételével, ezen méltóságoknak *hivatalos*

székhelye nem Bécs volt, az szeliden szólva, ízlés kérdése, naivság, melyre Thaly úron kivül senkisem vetemedett volna. Ha tetszik, concedálom, hogy »székeltek« helyett, »állandóan tartózkodtak« kitétellel kellett volna élnem. Hanem aki az egész passust elolvassa, az csakhamar felismeri, hogy »a törvényes főméltóságoknak« ezen »Bécsben székelése« épen a benső ellentét, a politikai visszásság kiemelése kedvcért állíttatott egymással szembe.

Mégis Thaly úr jónak látta ezen rövid, kiszakasztott mondatból a saját, legalább is felesleges interpretatiója alapján, az én törvényességi érzékemet megtámadni.

E támadás megerősítése czéljából nagy garral nekem esik, amiért az 1708-ki pozsonyi országgyülést »törvényes országgyülésnek« mertem nevezni; ő arról csak mint »pártgyülés«-röl beszél, és »Észrevételeinek« a történeti társaságban való felolvasása után a magyar közönség az összes napilapokban arról értesült, hogy 1708-ban Pozsonyban egy »párt conventiculum« tartatott, melyet Láncz Gyula a törvényes országgyülések sorába szeretne becsempészni. Pedig ama felolvasás napjáig, az összes magyar történetirás a király által, a nádor közvetitésével, közjogunk minden követelménye szerint, egybehivott ezen országgyülést annak tekintette — a minthogy nem is tekinthette másnak. Annak nyilvánitja a magyar közjog, a törvényesség kérdésének legmagasabb tekintélye Magyarországon: az irott szentesített törvény; mire nézve lásd úgy az összes 1715-ki decretumoknak praeambulumát, mind az 1715. I. decretum praefatiójának 2. §-át. A magyar országgyülés egybehivása és megalakulása törvényességének mértékét a multra nézve egyedül a történeti magyar közjog szabványai képezhetik. Ha ezeknek elégtétetett, akkor törvényes az illető országgyülés; ha nem tétetett, akkor törvénytelen. Abból, hogy milyen volt valamely országgyülés lefolyása, milyen szellem töltötte el a megjelent pártfelekezeteket, a formális törvényesség jellegére következtetést vonni nem lehet. Ezen körülmények a politikai jelentőségre nézve lehetnek döntők, de a közjogi törvényességre ki nem hatnak. A szatmári békekötést megelőző országgyüléseinken e formális törvényességre nézve, a megjelentek száma, s az összes törvényhatóságok képviselete, az összes jogosúltak jelenléte, legkevésbbé sem volt határozó. Mert e szám, mondhatni egészen 1848-ig, folyton változott, maga a jogosúltság is folyton fluctuált, és gyakorta megesett, hogy egész vidékek vármegyéi és városai valamely országgyülésen nem voltak képviselve, anélkül, hogy régibb országgyüléseinktől ezért a törvényesség jellege megtagadtatott volna. Mindez az 1708-ki országgyülésre vonatkozólag is áll, bármi eredménytelen lett légyen annak lefolyása, és bármi kevésre ment légyen a megjelentek és képviselt törvényhatóságok száma, melyek között az országgyülési irományok különben Trencsént is nevezik. Hanem a felkelő vezér nagykárolyi körlevelében, még annak megnyilta előtt, tiltakozott ezen ország-

gyülés ellen, melyet az általa trónvesztettnek nyilvánított koronás király hívott egybe — ami untig elegendő ok arra, hogy Thaly Kálmán is törvénytelen párteonventiculumnak nevezze azt. Hiszen ő Magyarország történetét a Rákóczy manifestumainak szavaiból construálja, mely eredeti módszernek következményei is nem kevéssé meglepőek: keletkezvén ily módon egy egészen uj magyar történelem, s egy uj magyar közjog, melynek tévtanait ellenőrizni, és helyreigazítani mind égetőbb szükséggé kezd válni.

De hiszen Thaly Kálmán engemet vádol történethamisítással, »reactiónárius felfogással«; s a cs. kir. udvari historiographusokkal, az osztrák professorokkal és XVIII. századi jezsuita írókkal tesz párhuzamba. S ugyan miért, honnan ez indúlat? Mert tanulmányomban (Századok 277. l.) »*lázadó szellemről*« beszéltem. Hanem szószerint idéznem kell az egész mondatot, melyben ezen incriminált passus előfordúl. . . »Midőn a katonai garázdálkodás, a közigazgatási önkény visszaélései s a magyar alkotmány megsemmisitésére irányzott czélzatok, a nyomorba süllyesztett és megalázott nemzetet kétségbeesésre hajták, s a lázadó szellem ismét megtalálta szervezőit és vezéreit. . .« *Erről* a lázadó szellemről, az osztrák hatalom lázító tényei által elöidézett és mintegy felkorbácsolt »lázadó szellemről« szóltam én, s ez a felfogás vonúl végig egész tanulmányomon, melyet a tisztelt birálók épen ezért méltán nevezhettek hazafiasnak, nemzetiesnek.

Hanem hát mind ettől eltekintve, azt hiszi Thaly Kálmán, hogy a magyar nemzetben, történeti múltjában, nem volt »lázadó szellem«? Azt hiszi Thaly Kálmán, hogy a magyar történelem a vezérek korától napjainkig egyáltalán megérthető lenne ezen vészes tényezőnek felismerése nélkül, mely aristokratico-feudalis alkotmányunknak beczikkelyezett jogositványa volt, mely a vezérek korától fogva, a belső szakadások és felkelések egész sorát idézte fel, s a magyar nemzeti önállóság elveszésében első rangú szerepet játszik? E belső küzdelmektől egy európai állam sem volt megkiméive. A királyság, és vele az állami, nemzeti egység eszméje, csak ezen szakadár, lázadó, állambontó szellem megtörésével érvényesülhetett Európaszerte. Magyarországon végzetesen complicálta e viszonyt és megnehezítette e küzdelmet az a körülmény, hogy a királyság Hunyadi Mátyás óta megszűnt nemzeti lenni, és Magyarország souverenitását aláásni igyekezett egy nagyobb — nem magyar — birodalom alkotása érdekében. Hanem azért az a sajátlag aristokraticus — a szónak legtágabb értelmében aristokraticus — lázadó szellem, mely csak oly tagadása és megbontása az állami eszmének, mint ama nemzetellenes tömörítési vágy, az azért mégis létezett és hatálya ujabbkori felkeléseinken végig ugyancsak constatálható. Ma egy szabad, normalis nemzeti fejlődés és alkotmányos lét közepette, nincs reá semmi ok, hogy ezen történeti tény elől szemet hunyjunk.

Továbbá, egy helyütt *törvényszegőnek* neveztem az utat, melyen a

nemzeti párt a sérelmek orvoslását kereste. Thaly erre roppant neki hevülve, azzal vél nekem megfelelhetni, hogy az uralkodó, vagy az uralkodó nevében elkövetett törvénysértésekre utal, — mintha én azokat elpalástoltam vagy ignoráltam volna, mintha nem a legbélyegzőbb szavakkal, csaknem égő szenvedéllyel ostoroztam volna azokat! Ámde az egyik törvényszegés nem vetkezteti ki a másikat törvényszegő jellegéből. Hiszen az az egész jellemrajz, melyet vázoltam, voltaképen megelevenítése, vagyis ujabb variálása, azon eszmének, miszerint Magyarország története a Habsburgok alatt két szélsőség között hányódott, mely mindkettő a törvényes magyar alkotmányon *kívül* mozgott, hogy ez volt bajainknak kútforrása, és hogy a valódi nemzeti politikai az az eszményi középút vala, melyet a törvényes közjogi fejlődés jelölt ki, melyet azonban Bécsben megszegtek és Magyarországon keveseltek, míg a szenvedések nagy iskolája reá nem terelte a nemzetet és azt tiszteletben tartani kényteté a hatalmat.

Hanem a tulajdonképeni crimen laesae Majestatis, melyet elkövettem, az abban a kételyben rejlik, melyet én Rákóczi és Bercsényi *angyaliságá*, merő eszményi önfeláldozása tekintetében nyilvánitani merészeltem. Hát én felfogásomat fentartom most is. A Thaly feljajdúlása és kifakadásai, melyeket nehány meröben irrelevans érvre s adatra támasztott, engemet abban legkevésbé sem képesek megingatni. Igenis, én önösséget és egyéni érdekek fenforgását látom és tapasztalni vélem anna mozgalom vezéreinél, Bercsényinél épügy, mint Rákóczynál. Csakhogy tisztába kell jönnünk az *önösség*, ezen egyéni érdekeltség természete iránt.

Thaly Kálmán e részben bálványait oly alacsony mértékkel méri, milyent nekem soha sem jutott és nem is juthatott eszembe alkalmazni. Ő az önzésnek csak azon legalacsonyabb faját látszik ismerni, mely pénz és birtokok, állások és anyagi érdekek birásában és kielégítésében rejlik. Én, mint mondám, ezen alacsony mérvet soh'sem alkalmaztam Rákóczyra, és nem arra gondoltam, midőn önösségről, *hatalmi* érdekekről szóltam.

Igaz, Rákóczit az a sors üldözi, hogy folyton kinálnak neki valamit, még pedig ellenségei is és hogy önzetlenségében, személyes érdekeletlenségében, kortársai — nehány franczia barátja kivételével, — mindvégig nem akarnak hinni, még a magyar ügy pártfogói sorában sem. Még egy *Szalay* is ezeket irja róla, igaz, ifjú koráról, midőn még pályája küszöbén állt: »gyóntató atyja, a jezsuita Menegatti által ajánlkozott a császárnak, hogy kész összes örökségét cserébe adni a birodalom német-szláv tartományaiban fekvő hasonértékü jószágokért, s ezáltal végkép kibontakozni a magyar viszonyokból. Ajánlkozása nem fogadtatott el, talán azért, mert egyszersmind a német birodalom fejedelméül kivánt ismertetni. E czímnek megtagadása őt élesen bántotta.« (Magyar tört. VI. kötet.)

Azon titkos utasításban, melyet Rákóczi 1707-ben a bajor választó fejedelem melletti ügynökének, Vetésinek adott, a Rádai Pál erudelis franczia nyelvéu, többek között ezeket olvasom: XXVII^mo: Pour la

toison d'or nous nous ferons l'honeur de l'accepter, et nous soms mesmes contente de faire des instences pour l'avoir, selon les bon plaisir de Mr. L'Electur, pourveu, *qu'elle nous soit donée avec la grandesse d'espagne et avant qu'elle soit donné à Mr. le Conte de Bercseny.*« (A ritkított betükkel nyomatott sorok chiffre-rel voltak irva, és kulcscsal kibetüzhetök) [1])

De hát Szalay Kolinovicsból merített, és én nem egy utasítási pontból, bármi jellemzö legyen az, nem egy egész utasításból szoktam meríteni benyomásaimat, végítéletemet egy történeti szereplöröl.

Kész vagyok tartalék nélkül csatlakozni Thaly felfogásához, föleg ami Rákóczit illeti, hogy a felkelö vezérek föuri vagyonukat, temérdek birtokot, állami föméltóságok várandóságát dobták oda, midön a nemzeti ügyért fegyvert ragadtak. Mert hiszen én öszinte nemzeti érzületük iránt a kételynek árnyékát sem keltettem, hanem azon »nemzeti olygarchia« képviselöi gyanánt jellemeztem öket, »*melyben a honfi bánat s az elnyomók gyülölete* a szertelen dicsvágy magasra csapongó lángjától élesztetett.« A feltevés, hogy a dicsvágynak is része lehetett egy Rákóczi, egy Bercsényi felkelésében, az egészen magánkivül ragadja Thalyt. A történet-psychologiai felfogásnak ezen irígylendö naivitásával szóba állani igen bajos.

Miben állott tehát ezen önösség? Felfogásom szerint abban, *hogy egyéniségüket, hajlamaikat érvényesiteni akarták minden áron, s egy forradalomba sodorták az országot, a siker biztositékai, a megoldás eszméi, a kibontakozásnak biztos kilátásai nélkül.* A franczia szövetség phantómja, az üres hitegetés ezen gyalázatos — s a mi fö — *oly átlátszó* játéka: ez volt az alap, melyen Rákóczi és társai az országot lángba borítani vállalkoztak. S amilyen volt a kiindúlás, olyan volt a folytatás és a vég. A kalandos tervek, s a szappanbuborékos diplomatiai combinátiók egymást kergették, de sem csekély magam, sem történeiróink közül senki nem bírta felfedezni az önámítás és nagyratörés ezen álmai között ama szilárd tervet, mely szerint Magyarország nemzetközi állása a jövöre is s egy franczia gyözelem vagy veszteség esélyétöl függetlenül, tartósan alakítható és biztositható lett volna. Egyetlenegy biztos és komoly módozat kinálkozott: t. i. a kurucz fegyverek vivmányaival imponálva Bécsnek, és éreztetvén a nemzetnek fegyveres hatalmát, méltányos békét kötni uralkodó és nemzet között, visszaállítani a törvényes és történelmi magyar alkotmányt, ellátva azt azon biztositékokkal, melyek úgy a nemzet, mint az uralkodó méltó igényei kielégítése és megóvása iránt kezeskednek vala. — Ezt a megoldást Rákóczi soha egy perczig komolyan nem akarta; valahányszor a valósúláshoz közeledni látszott, meghiúsitotta, és midön végre beteljesült, ellene szítani meg nem szünt.

Annak a hatalmi érdeknek, mely Rákóczi ezen magatartása mögött lappang, a neve *Erdély.* Ez az az ország, mely »a fejedelemek

[1]) Fiedler Actenstücke etc. I. 304. l.

kellett,« mert az egyedüli, melynek bírására és megtartására észszerüen gondolhatott, melyhez nevének hagyományai füzék. Hogy nem óhajtott király nevezete alatt valamelyik lengyel confoederatiónak árnyékvezére lenni, az még édeskeveset bizonyít. Ő közelről látta a lengyel dolgokat, és korán tisztába jöhetett a lengyel trón értéke, függetlensége és tartóssága iránt. De Thaly rendkivüli bámulással utal arra a nagyszerü lemondásra, mely szerint Rákóczi vonakodott elfogadni a császár kezéből a herczegitendő-*Burgau* grófság koronáját. Széchenyi is egyszer hasonló ajánlat tételével lőn megbízva. De én semmi dicsőséget, vagy érdemet nem találok abban, hogy Rákóczy az ilyen ajánlatokat visszaútasította. Feltéve, hogy azok valóban komolyak lettek volna, a mi éppen nem kétségtelen tény, hát az az aránylag apró vesztegetés, vagy lekenyerezési adomány a Habsburgok kezéből, ugyancsak hitvány csalétek arra, hogy egy Rákóczit útjából kitérítsen. Azután vannak bizonyos megférhetetlenségi helyzetek, melyek nem türnek kiengesztelést. Ilyen volt az, mely II. Rákóczi Ferencz s a Habsburg-ház között fenforgott. Itt a helyzeteket kell latolni; nem a szavakat. És micsoda lett volna a burgaui souverain gróf? Nem lehet azt találóbban jellemezni, mint Schiller tevé, midőn (Wallenstein's Tod I. felv. 7. jelenet) egy ilyen kegyelemből türt, csöndes, herczegnek a sorsát festi. Hadd álljon itt szószerint a német költőnek ezen páratlan történetírói rajza, mely mintha Rákócziról, a burgaui grófról, íratott volna.

Terzky grófné, testvére Wallenstein herczeghez fordúlva mondja:

»Der König
Von Ungarn wird erscheinen, und es wird sich
Von selbst verstehen, das der Herzog geht,
Nicht der Erklärung wird das erst bedürfen.
Der König wird die Truppen lassen schwören,
Und alles wird in seiner Ordnung bleiben.
An einem Morgen ist der Herzog fort.
Auf seinen Schlössern wird es nun lebendig,
Dort wird er jagen, baun, Gestüte halten,
Sich eine Hofstatt gründen, goldne Schlüssel
Austheilen, gastfrei grosze Tafel geben,
Und kurz, ein grosser König sein — im Kleinen!
Und weil er klug sich zu bescheiden weisz,
Nichts wirklich mehr zu gelten, mehr zu bedeuten
Lässt man ihn scheinen, was er mag; er wird
Ein grosser Prinz bis an sein Ende scheinen.
Ei nun! der Herzog ist dann eben auch
Der neuen Menschen einer, die der Krig
Emporgebracht, ein übernächtiges
Geschöpf der Hofgunst, die mit gleichem Aufwand
Freiherrn und Fürsten macht.«

Mennyivel férfiasabb csak a szécsényi confoederatió fejének is lenni, hiszen a forradalmi vezér bizonyos fokig európai szerepet játszott, s az Európa uralmáért küzdő nagy hatalmak versenyében, e versengés tartamáig, nevezetes tényező volt. Hátha a magyar nemzeti párt ezen vezérsége az erdélyi fejedelemség és »minél több rész« uralmával köttetik össze. Az erdélyi fejedelmek sorában nincs senki, Bethlen Gábort sem véve ki, aki fényes tehetségre II. Rákóczi Ferenczczel versenyezhetett volna. Ily férfiu amaz ország élén, ha annak fejedelemségében tarthatja magát, az európai souverainek sorában bizonyára nem jelentéktelen helyet foglalt volna el.

Mert *Erdélyt*, függő helyzete daczára sem lehet olyhá tekinteni, mint valamely apró német fejedelemséget. Ezen ország jelentősége területénél — mely épen nem volt csekély — jóval nagyobb volt. A német birodalom állása keleten, Magyarország egysége, az összes Habsburg tartományok és országok ereje csonka, biztosíttatlan, hiányos vala, amíg a kültámadásoknak és separatistikus törekvéseknek egy egész ország, egy önállólag szervezkedett állam nyugat és kelet határmesgyéjén szolgált bázisúl.

Azonban Erdély sorsa már végleg el vala döntve, midőn Rákóczy annak múlólag feltámasztott fejedelmi székébe beleült. Mert »az önálló,« a nemzeti fejedelmekkel és divánülő vezérek által kormányzott Erdély örökre elbukott, midőn Esztergom elesett, s a budai várfokra újból a kereszt lőn kitüzve. Erdély végzete ekkor betetőződött. Nem volt az többé a Bethlen Gábor és Pázmány Erdélyországa. Ami ezután következett, az csak okozat volt, nem mozgató ok. Erdélynek visszakapcsolása a magyar koronához oly tény volt, melyet nem lehetett többé *megmásítani*. A Leopoldinum Diploma s az Alvinczi*á*na Resolutió alkotmányos kifejezése, törvényszerű formába öntése volt e viszonynak. A kurucz-mozgalom és Rákóczi megválasztatása újból megzavarta azt, de meg nem másíthatta, mert eleve reménytelen volt. Erdély bírása az austriai háznak egyik legfontosabb hatalmi érdeke, melyben nem tágított, nem tágíthatott. — Ezen szempontból ítélendő meg Rákóczinak szívós ragaszkodása Erdélyhez, melynek birtokától függött az ő országos és nemzetközi állása egyaránt. Ezen érdekellentétnek nem lehetett békés megoldása; a magyarországi békekötésnek legsarkalatosabb feltételét Erdélynek a magyar koronához való visszacsatolása képezte. Viszont Rákóczi megalkuvása Erdély megtartásától volt függővé téve. És mert ő is tudta, hogy az osztrák ház békealkuvásban sohasem fog Erdélyről lemondani, ez okból igyekezett azt, elég szerencsétlenül, fegyver erejével megtartani; azért *kelle* a szinből folytatott békealkudozásokat meghiusítani, ami neki éveken át sikerült is. Az egész okmány-készlet, az összes források erre vallanak. Thaly mind ezt jól tudja, csak nem akarja beismerni....

Történetíróink eddigelé a Rákóczi-féle felkelés összes végzetes hibáit a vezér környezetére róni, Rákóczi rövidlátásának, vagy túlhiszé-

kenységének minősíteni, s ezzel az egyéni felelősséget egy minimumra redukálni szokták. Én nem vagyok azon nézetben. Nekem igen magas fogalmaim vannak II. Rákóczi Ferenczről. Teljesen igazat adok Thalynak, hogy nem Széchényi Pál e kornak »legkiválóbb alakja« — amit én soha nem is állítottam, feleslegesnek tartván az ilyetén osztályozást történelmi alakok között — hanem kétség kivül Rákóczi az. Saját hívei szeretik Bercsényit »rosz szelleme« gyanánt feltüntetni, magát Rákóczit intik, hogy sugalmazásaira ne hajoljon stb. Pedig Rákóczi messze kimagaslik összes követői, ki Bercsényi felett. Gazdag értelmisége széles látkört nyitott neki, s az európai politika szövevényeibe talán egy korabeli magyar embernek sem volt olyan avatott, mély bepillantása, mint neki. Ő rendesen vezetett, midőn vezettetni látszott, és érett számítással jutott bizonyos eredményre, melyre a viszonyok véletlen alakulása folytán mintegy reá kényszeritettnek tünik fel, vagy tünteti fel önmagát. Ő a legnagyobb mértékben mestere volt annak a rhetori pathosnak nemcsak az irályban, de a pose-ban is, mely mindenkor oly varázserővel hatott a magyarra, nemcsak Rákóczi Ferencznél. Hanem azért valódi lénye felette szövevényes, s egyes tényeinek jelentősége, hordereje nem ezen szónoki nyilatkozatok alapján itélhető meg. Rákóczi élete s egész valója még arra az éles anatomiai elemzésre vár, melyet az ilyen nagyérdekü, bonyolódott, sokban homályos probléma igényel. Az elfogultság s alanyi imádat azon foka, mely Thalyban az évek folyamában kifejlödött, öt erre képtelenné teszik, daczára annak, hogy a források, a történelmi anyag felett oly mérvben rendelkezik, mint senki más. De még e források használatában is megzsibbasztja subjectivitása. Így ellenemben hivatkozik Rákóczinak, József császárhoz intézett egy 1711-ki engesztelő levelére, mint a mely »a magát százszor is megalázni kész« lelkületéről tesz tanuságot. Pedig hát Thaly jól ismeri a levélváltást, mely erre Rákóczi és Pálffy között bekövetkezett. Rákóczi már a császár czimezésében is nehézségeket támasztott. S ezen levél után Rákóczinak még számos nyilatkozatára, de főleg cselekedetére utalhatni, mely épen ezen kiengesztelésnek meghiusítását czélozza.

Thaly erre persze azt fogja válaszolni, hogy az én törpe skepsisem le akarja rántani piedestáljukról a nagyokat, hogy üldözöm a »bujdosót« »a rodostói remetét.« (Ugyan *miért* tenném azt?) Mert a Thaly catói lelkülete és nézlete nem enged kifogást, nem ismer középutat és árnyalatokat. Ő tényleg csak angyalokat és ördögöket látszik ismerni; eszményi szeplőtlenségü alakokat és erkölcsi szörnyetegeket. A történelem az ő tolla alatt valóságos demonologiává változik. Csak emberekkel, mint fentebb mondám, nem számol, a valóság élő alakjaival, kikben jó és rossz vegyest jelentkezik, s a fényt árnyék kiséri. Amiért én dicsvágynak és hatalmi érdekeknek fenforgását említém — mely pedig *minden történelmi actióban* feltalálható lesz — azért ő mindjárt catói szigorral, de kétes logikával következtetve, azt imputálja nekem, vagy helye-

sebben történelmi felfogásomnak, hogy az Rákóczit, Bercsényit csalónak, ámitónak hirdeti. Pedig abból tanúlmányomban egy szó sincs. Bünöm az, hogy én Rákóczi alakját *emberileg* fogom fel, s a történelmi érdekeletlenség semleges világitásában látom, nem úgy, miként a Thaly apotheosisának dicsfényében úszva tündököl.

Mert én azt tartom, hogy ilyen költöi apotheosisra, ezen mesterséges dicsfényre, többé nincsen szükség. A magyar történelem alakjaiban és mozgalmaiban bátran kimutathatjuk a bünöket és hibákat, melyek *minden* nemzet történetében fatális *szükségszerüséggel* fenforognak, még ha a népszerü hagyományok kegyeltjeinek is lenne része bennök. Bátran tehetjük azt — mert hisz e történet csodálatos fényét, egy-egy árnyék, melyet a valóság vetett, elbírná-e homályositani?

Lánczy Gyula.

NYILT LEVÉL.

A »Savoyai Eugen Hadjáratai« czimü munkáról közlött bírálatra vonatkozólag b. Sacken következő levelet intézte a titkári hivatalhoz

»A »Századok« 3. füzete bírálatot hoz a »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen« cz. munkáról, mely bár mennyire méltánylandó csak azon okból is, mivel ezen hadtörténeti munka iránt félreismerhetlen érdeklödésről és tüzetes tanúlmányról tanúskodik, mégis tartalmaz némely állitást, melyet válasz nélkül nem hagyhatok.

1. A munka tervrajzának azon hátrányát, hogy az 1683—1698-iki török háborúnak és a karloviczi békének vége a spanyol örökösödési háborúval egy sorozatban adatott elé, már itt is rég észleltük, s azért igyekezünk e visszásságon akkép segiteni, hogy ezen háború többi korszakainak feldolgozásai egymásután közöltetnek a »Mittheilungen des k. k. Kriegsarchives« cz. folyóiratban. Igy már az 1877-iki évfolyamban megjelent az 1689—1692. háborús éveknek leirása; az 1683. és a következő évek hadjáratainak története a jövö évben kezdetik meg.

2. Az »idegen szerzök (ú. m. Arneth, Biedermann, Krones sat.) utánmondás«-ának alaptalan feltevését határozottan vissza kell útasitanom, mivel a munka csaknem kizárólag hiteles adatok alapján készült eredeti dolgozat, melyben a nyomtatott források csak az összehasonlitás kedvéért, vagy ott használtattak, a hol a kéziratiak nagy hézagokat mutatnak fel.

3. Nincs igaza a bírálatnak, hogy a munka szerzöi csak a bécsi levéltárakra fordították figyelmüket. Ellenkezöleg ezen kutatások, még a központon kivül levö tisztek igénybevételével is csaknem az egész monarchiára kiterjesztettek. Ily módon már több éven át nemcsak a nyilvános, hanem a nemesi és a magánlevéltárakból is az eredeti okmányok és

másolatok nagy számban szereztettek meg a hadügyi levéltár számára, melyeknek feldolgozása még jó hosszú időt vesz igénybe.

Különösen a magyar levéltárakat illetőleg általánosságban igaz, hogy ezek teljes mértékben nem használtattak. A főok valóban a nyelvismeret sajnálandó hiányában keresendő. Mindazáltal a hadügyi levéltár a táborkar útján már nehány év óta magyarországi kiváló személyekkel, köztük gr. Erdődy István úr ő nmltsgával is a Vörösvártt létező Rákóczy-Aspremont-féle családi levéltárt illetőleg, továbbá a cs. k. közös hadügy- és a m. k. belügyminiszterium útján számos megyei levéltárral lépett összeköttetésbe, hogy azok szerkezetéről s hadtörténeti anyagjaikról különösen az Eugén-féle korszakra vonatkozólag értesülést nyerhessen. Az eredmény azonban messze mögötte maradt az abba helyezett várakozásnak, sőt ezen tudakozódások részben észrevehető rideg magatartással találkoztak. Egyébiránt a kellő feldolgozásnak itt is útját állja az, hogy e pillanatban hiányoznak olyan erők, kik az ehhez megkívántató nyelvismerettel bírnának. Thaly Kálmán munkái és gyüjteményei már nagy mértékben felhasználtattak az 1707-iki hadjárathoz.

4. Nagyon meglepett engem bajor Miksa Emánuel választófejedelem helyzetének sajátságos felfogása. Az ember teljes mértékben fel van jogosítva, hogy egy német birodalmi herczeget, a ki a birodalom halálos ellenségével szövetkezve, a birodalom és a császár ellen ragad fegyvert, felségsértéssel és hazaárulással vádoljon. Ha ez nem lett volna egészen jogos, hogyan lehetett volna a bajor és kölni választófejedelmekre a birodalmi számüzetést kimondani?

5. Ép oly kevéssé érthetek egyet XIV. Lajos politikájának védszellemü (*apologeticus*) fénybe helyezésével. Ugyanazon bírálat, a mely az egyoldalú osztrák, illetőleg német álláspontot veti szemünkre, nem tudja eltitkolni azon idő specificus magyar felfogását, melynél nem feledi, mily erélyesen tudta ezen király Rákóczinak és pártjának aspiratióit előmozditani. Ezen világitás mellett Lajos zsarnoksága és telhetetlen uralomvágya, az ő minden emberiséget kigúnyoló rabló hadjáratai bizonynyal mint az európai elsőségért való küzdés fognak feltünni akkor, midőn nála az egyedüli nagyság csak erőszakossága volt.

6. A tárgymutatót illetőleg, midőn a későbbi kötetek terjedelme növekedett, elhatároztatott az egyes köteteknél a helymutatót elhagyni s az első sorozat befejezésével egyetemes hely- és tárgymutatót tenni közzé.

A hadtörténeti osztály jól ismeri a nagy nehézségeket, melyek egy ily nagyszabású munka alkotásával össze vannak kötve. Nem ismeri félre azon tökéletlenségeket sem, melyek ily nagyterjedelmü anyag feldolgozásánál csaknem kikerülhetlenek és épen azért minden szakszerü és beható bírálatot szivesen fogad s érzékenykedés nélkül kellőleg méltányolni fog.

Köszönöm azért az egészben jóakaró bírálatot s Önre bizom, hogy ezen sorokat tetszése szerint használja fel.

Teljes tisztelettel

Bécs, 1882. júl. 4.

BÁRÓ SACKEN, m. k. tábornok.

IRODALMI SZEMLE.

— VÁMBÉRY ÁRMIN nagy munkája »A magyarok eredete« már megjelent, és mi nagy ritkaság irodalmunkban — egy hét alatt el is fogyott. A könyvkiadó bizottság ennek folytán új, a nagy közönség számára átdolgozott kiadásban fogja közzé tenni. Elhagyja a szaktudósokat érdeklő nyelvészeti bizonyításokat, s csak a szépen irt szöveget fogja adni.

— MARCZALI HENRIK pályakoszorús munkája »A magyar történet kútfői« német kiadásban is megjelent »Ungarn Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden« czím alatt Berlinben Hertznél igen díszes kiadásban. E német kiadás azonban tekintettel volt a német közönségre s helyenként a munkát annak igényeihez alkalmazta. Ha Marczali derék munkájának már magyar kiadása is igen hasznos szolgálat volt a történetirásnak, kétszeresen mondhatjuk el az német müvéről, hol hivatva van sok balitéletet és hibás felfogást eloszlatni.

— GÖRÖMBEI PÉTER tagtársunk »A nagy-kállói ev. ref. egyház története« czím alatt Sárospatakon egy tizenkét ives monographiát adott ki. Görömbei magának az egész városnak monographiájához összegyüjté az adatokat, s most annak egy részét mutatja be. Nagy szorgalommal, eredeti források alapján dolgozott, s habár föleg helyi érdeke van, de az egyetemes történetnek is hasznos szolgálatot tett.

— MANGOLD LAJOS tagtársunk »A magyarok oknyomozó történelme« czím alatt, a középtanodák VIII-ik osztálya számára egy igen talpraesett tankönyvet irt. Nem akarunk a módszer taglalásába ereszkedni, melyet részünkről igen jónak tartunk, hogy irálya könnyü előadása élénk, azt is csak futólag említjük. Hogy a politikai történet mellett a müvelödését is felvette s a kettöt egyenlö mértékben részeltette figyelmére (természetesen a létező adatok arányában) az is helyén volt. De mire legtöbb súlyt fektetünk, hogy a kutatások legújabb eredményeivel is ismerös. A könyv nem Szalaynak, Horváthnak vagy Fraknóinak

kivonata (mint a többiek) hanem önálló forrástanulmány eredménye. S mit különösen helyeslünk, az, hogy függelékül a kútfők ismertetését adja. Ezzel szerző kitünő munkát végzett, útmutatóúl szolgál a tanulóknak az eredeti források feltalálása, habár itt-ott egyes tollhibákkal találkozunk, (pl. 248. l.) Szalay László helyett József.

— Karcsú A. Anzén, a sz.-ferenczrendi kolostor főnöke »*Vácz város története*«, czimü művének IV. kötete (1848—1861.) megjelent s kapható Váczott a szerző kiadásában, a sz.-ferenczrendiek kolostorában. Ára 1 frt.

— Buckle H. Tamás világhirü müve »*Anglia müvelődésének története*« magyar fordításának, melyet néhány év előtt Láng Lajos és társai indítottak meg, most jelent meg IX. és X. kötete egyben (ára 3 rt), melylyel a nevezetes munka be van fejezve. Mind a tíz kötet ára 13 frt 20 kr. Figyelmeztetjük rá a komolyabb és magasabb olvasmányt kedvelőket.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Bocsor István a jeles magyar történetiró és jogtudós tanári működésének félszázados évfordúlója alkalmából Pápán díszünnepélyt rendeztek f. é. oct. hó 10-én tisztelői. Társulatunkat ez ünnepélyen Kis Ernő tanár képviselte.

— Érdekes kutatást tett Deák Farkas tagtársunk az elmúlt julius hó második felében Maros-Keresztúr helység (Maros-Torda megyében) határán Kovács Ferencz maros-vásárhelyi apát-plébános társaságában. Ők ugyanis megemlékezvén, hogy báró Orbán Balázs »Székelyföld« czimü nagy munkájában a helység határában római épitkezések maradványait említi, (habár mások, mint pl. Vas József, Goosz erről semmit sem látszanak tudni) Deák Lajos megyei jegyzővel és Losonczi főmérnökkel, Nagy György földbirtokossal kimentek a helységbe (M.-Vásárhelytől háromnegyed órányira) s ott helybeli földbiztos Szörcsei Benedek úr által szivesen fogadtatva azonnal a helyszinére mentek. A téres határon, a falutól keletre van az emelkedettebb hely, mely Földvárnak neveztetik, s melynek egyik oldalát a Maros vize évek óta mossa. Itt az elmosott mart 15—18 lábnyi magas s ebben tisztán láthatók az összeomlott épületek maradványai. Rétegekként látható az érintetlen föld és hogy hol kezdődnek a régi épitkezések, falak. Látható a törmelék rétege,

közből a tüz okozta hamuréteg, ismét törmelék és felül a századok óta rakodott televényföld. Itt-ott állogatván a felső törmelék közt temérdek faragott kődarab, oszlopaljak, (párnák), oszlopfejek s más fényes épületrészek töredékei, öt-hat mázsás darabok kerültek felszinre, sirkö-lapok embert alakokkal, egy oroszlán és két női szobor töredék, nem említve a sok tégla, cserépdarabot stb. Természetes, hogy rendszeres ásatásról szó se lehetett, mert a föld *magán* tulajdon. De általánosan arról győződtek meg, hogy itt egy eddig érintetlen római telep hever a két lábnyi televény föld alatt, mely több holdra terjed s igen valószinü, hogy nemcsak castrum, de a mellett helység is volt. Találtatott egy cserép, tisztán olvasható ily felirattal: »ALBOS.« E szó Torma Károly magyarázata szerint »Ala Bosporonorum«-nak olvasandó: azaz a római hadseregben volt a Bosporus vidéki lakosoknak egy lovas csapata s ennek egyik szárnya tanyázott e helyen. Találtatott még egy oláh ember kertjében egy igen szép, teljesen ép aranypénz, egyik oldalán sisakos női mellkép »Augusta Pulcheria« felirással, másik oldalon egy babérkoszorú. Ugyancsak több cserépedény teljes épségben találtatott e helyen. Reméljük, hogy e helyen, melynek még nevét se tudjuk, a kutatások még tán ez évben, de a jövőben mindenesetre folytattatni fognak, még pedig nagyobb apparátussal.

— Temesvár sz. kir. városa f. é. szept. 16—17-én nagy fénynyel ünnepelte meg szabad királyi várossá lételének százados évfordulóját. Ugyanis 1782. szept. 16-án történt Temesvárnak sz. kir. várossá való ünnepélyes beiktatása. Az ünnepély egyik fénypontját Ormós Zsigmond főispán beszéde képezte, melyben szakavatottan s lelkes szavakkal vázolta Temesvár történelmi szereplését.

— A »Mosonymegyei történelmi és régészeti egylet« szept. 5-én tartá Magyar-Óvárt alakuló gyülését. A megnyitó beszédet dr. *Sőfér* mondta, s ugyanő ideiglenes elnökké, titkárrá pedig *Nagy* Kristóf választatott meg. Millner lebényi jegyző az ezen határban talált érmekből álló gyüjteményét az egyletnek adományozta.

— Torma Károly hosszabb nyári kutatásai után visszaérkezett. Útjának eredményét a limes dacicusnak a Marostól a Tiszáig való meghatározását az Akadémiában fogja bemutatni. Ez út második eredményéről, avar ringek és egy ősmagyar castrum feltalálásáról, a régészeti társulatban értekezett.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAROK EREDETE. Ethnologiai tanúlmány. Írta *Vámbéri* Ármin. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1882. Ára 5 frt.

— A MAGYAROK OKNYOMOZÓ TÖRTÉNELME. Írta *Mangold* Lajos. A középtanodák VIII. osztálya számára. Az új tanterv szerint. Budapest, 1883. N. 8-adr. 258 l. Ára 1 frt 80 kr.

— A NAGY-KÁLLÓI EV. REF. EGYHÁZ Történelme. Írta *Görömbei* Péter. Sárospatak, 1882. 8-adr. 189 és 3 l. Ára 1 frt.

— FORGÁCH ÁDÁM ÉS BÁTHORY ZSÓFIA ÉKSZEREINEK TÖRTÉNETÉBŐL. Írta *Majláth* Béla. Budapest, 1882. 37 l. 8-r. Ára 20 kr.

— A FUGGEREK JELENTŐSÉGE MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETÉBEN. Írta *Wenzel* Gusztáv. Budapest, 1882. 70 l. 8-r. Ára 40 kr.

— ID. GRÓF TELEKI LÁSZLÓ ISMERETLEN VERSEI. Írta *Szász* Károly. Budapest, 1882. 8-r. 16 l. Ára 10 kr.

— AZ 1609-IKI POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉS TÖRTÉNETÉHEZ. Írta *Zsilinszky* Mihály. Budapest, 1882. 50 l. 8-r. Ára 30 kr.

— GABRIEL BETHLEN UND DIE SCHWEDISCHE DIPLOMATIE. Aus dem ungarischen des Alexander *Szilágyi*. Separatabdruck aus der »Ungarischen Revue« 1882. Budapest, 1882. 8-r. 76 l.

— PRAKTISCHES HANDBUCH DER HISTORISCHEN CHRONOLOGIE aller Zeiten und Völker. Eine historisch-diplomatisch-chronologische Anweisung, nach welcher sich alle u. jede Data u. Epochen der verschiedenen Schriftsteller u. Urkunden aller Zeiten u. Länder leicht u. sicher bestimmen u. nach jeder andern Aere oder Calenderform ausdrücken lassen. Unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters. Mit Erläuterungen, ausführlichen Tabellen, Berechnungen, u. diplomatischen Hinweisungen, zur Prüfung, Bestimmung u. Reduction der Daten historischer Ereignisse, Urkunden, Diplome, Chroniken, Schriftsteller etc. von der frühesten Zeiten der beglaubigten Geschichte an. Von Dr. *Eduard Brinckmeier*, Zweite, vollständig umgearbeitete u. vermehrte Auflage. Berlin, 1882. 8-r. XXIV. és 504. l. ára 12 márka.

— DOCUMENTE privatore la Istoria Romanilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki. Vol. IV. Parten 1. 1600—1649. Bucuresci, 1882. 4-edr. XXXVI. és 708. Basaraba vajda arczképével. Ára 24 frt.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LIGA.

1509—1511.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

X.

A tatai gyűlés és az azt követő tanácskozmányok határozatai merészen és harcziasan hangzottak: Magyarország örömmel üdvözli a törökök ellen intézendő nagy hadjárat eszméjét; egyúttal belépve a cambrayi ligába, vissza fogja hódítani Dalmátiát.

Azonban gyakorlati jelentősége a megállapodásnak nem volt. A nagyszabású tervek kisszerű fogásokat gyümölcsöztek. A A velenczei követtel újra megindúltak a tárgyalások.

More Fülöp bízatott meg, hogy az elejtett fonalat fölvegye. Pasqualigónál megjelenve, azon indítvánnyal állott elő, hogy eszközölje ki a signoriánál nyolczvanezer ducát kifizetését, a mely összegre, hátrálékok czímén, a király igényt tart, és szüksége van, hogy néhány főúr követelését kielégítse. Beszéd közben megemlítě, hogy ezek az urak, mihelyt pénzöket megkapták »el fognak hallgatni;« és ha néhány hónap előtt a signoria csak hétezer ducátot küldött volna, a melyből a király kielégítheti a nádort, a cancellárt és Bornemisszát, »most másként állanának a dolgok.«[1])

Ezzel elég érthetően jelezte, hogy a magyar urak politikai állására magánérdekeik mérvadó befolyást gyakorolnak. Majd néhány nappal utóbb, egészen leplezetlenül hívta föl a velenczei követet, hogy »néhány ezer aranyat ígérve« nyerje meg Buzlait a főudvarmestert, a ki a köztársaság iránt a legnagyobb gyűlöletet tanúsítja.

[1]) Pasqualigo 1510. július 6-iki jelentése.

Pasqualigo erre nem volt hajlandó; úgy látszik a főudvarmesterre nem helyezett nagy súlyt. Ellenben, annál inkább iparkodott a *nádort* megnyerni. Látogatást tett tehát nála, a városon kívül, a hol sátor alatt lakott. Pártfogásába ajánlva Velencze ügyét, biztosítá őt, hogy a signoria »*nem fog hálátlan lenni.*«

Perényi erre meglepő módon válaszolt. Kijelentette, hogy azok, a kik Dalmátia visszahódítását sürgetik, nem ellenségei Velenczének; csak meg akarják mutatni, hogy a prímás nem olyan hatalmas ember, a milyennek magát képzeli; sőt a nehézségek nem is merülnek föl, ha a signoria, mely mindig egyedül Bakocs jóakaratát kereste, »őt jól jutalmazta és fölmagasztalta,« őket is kellően tekintetbe vette volna. Egyébkint ennek daczára kész oda működni, hogy az ügy jó véget érjen; csak hogy azután *neki*, s ne az esztergomi érseknek tulajdonítsák az elért eredményt.

És már másnap üzente Pasqualigónak, hogy »mindent rendbe hozott, és a dolgok jól fognak menni.«[1])

A *pécsi püspök* óvatosabb volt mint a nádor, de ő sem titkolta, hogy hiúság és nagyravágyás fontos tényezők elhatározásaiban. Titkárát küldötte a velenczei követhez, az olasz *Balbi Jeromost*, az ékes latin verseiről és viszontagságos életéről ismert humanistát, ki egy ideig a királyi gyermekek tanítója, most a cancellár iskolájában képezi magát a diplomatiai pályára, melyen később mint pozsonyi prépost és gurki püspök kiváló szerepet fog játszani.[2])

A következő üzenetet vitte: »A követ ne csudálkozzék a fölött, hogy a cancellár nem sok jóakaratot mutat a köztársaság iránt. Mindenekelőtt a saját hazájának javát és díszét köteles előmozdítani. E mellett, be akarja bizonyítani, hogy neki is van annyi, sőt nagyobb hatalma, mint az esztergomi érseknek, a ki mindenhatónak tartja magát az országban. És a signoriának is bőkezűbbnek kellene lenni; ha a régi tartozás kiegyenlítését igéri, minden rendben lett volna, sőt, ha az eddig fizetett évdíjt a

---

[1]) A július 11., 12., 13-iki jelentések.

[2]) Balbi életrajzát megírta *Knauz* a »Magyar Sion« 1866-iki folyamában és *Abel Jenő* »Magyarországi humanisták és a dunai társaság« czímü akadémiai értekezésében. (1880.)

signoria *örök időre* biztosítja az országnak, még most is segíteni lehet.«

Pasqualigo ildomosan válaszolt. A cancellár — úgymond — helyesen cselekszik, mikor hazája díszét és javát akarja előmozdítani; ezt legjobban úgy fogja elérni, ha a két állam között fönálló szövetség megszilárdításán működik. Gondolja meg jól, vajjon tisztességes volna-e eljárása, ha annak bebizonyítása végett, hogy az esztergomi érsek nem mindenható, a szövetség felbomlását elősegítené? A signoria tartozását kifizetni most nem képes ugyan; de elismeri kötelezettségét, a melynek jobb időkben eleget fog tenni. Arra, hogy az évdíjt örök időkre biztosítsa, nincs fölhatalmazva.

A következő napon (július 10.) a követ maga is fölkereste a cancellárt, és arra kérte, hogy legalább addig tartsák függőben a döntő határozat kimondását, míg újabb utasítása érkezik Velenczéből.

Azonban Szakmári úgy nyilatkozott, hogy az urak nem fognak várni, mert nem akarják felhasználatlanul hagyni a jó alkalmat, és a hatalmak követei is türelmetlenül sürgetik az eldöntést.

Ugyanazon napon Pasqualigo meghivatott az országtanács bizottsága elé, a mely a kalocsai érsek elnöklete alatt, a győri püspök, Ujlaky Lőrincz és a főudvarmesterből állott. Az érsek így szólott hozzá: »Az elmúlt napokban, ő felsége azt a kívánatát nyilvánította, hogy a signoria Dalmátiát adja vissza Magyarországnak A követ úr úgy nyilatkozott, hogy erre nézve nincs felhatalmazása. Ő felsége, mielőtt magatartása iránt végleg határozna, megújítja kívánatát. Ha ezt teljesíti a köztársaság, viszont Magyarország mindent meg fog az ő érdekében tenni. Ha pedig a követ úr csakugyan nincs felhatalmazva, hogy Dalmátia ügyében tárgyalásokba bocsátkozzék; adja elő, hogy voltaképen mire kapott fölhatalmazást?«

Pasqualigo erre elmondotta, hogy utasítása mit tartalmaz; a signoria t. i. hármat kér a királytól, hogy a béke helyreállítására érvényesítse közbenjárását, adjon engedélyt Magyarország területén ezer lovas toborzására, és tartsa fönn a szövetséget. Egyébként kész új utasítást kérni. Nem szükséges rögtön intézni

el az ügyet. Dalmátia »nem szalad el« az urak elől, és a jogok, melyeket ama tartományra igényelnek, nem vesztik el érvényöket.

Azzal bocsátották el, hogy a királynak jelentést fognak tenni.[1])

Ezalatt nem szüneteltek a császár és a franczia király követeivel megkezdett tárgyalások. A magyar urak ígérték, hogy a dalmátiai hadjáratra 4000 gyalogot és 2000 huszárt fognak kiállítani; vezérekké, a nádor főparancsnoksága alatt, Balassa Ferenczet, Corbáviai Jánost, Korlátkövi Osvátot és Zápolya Jánost jelölték ki. Másrészről abban történt megállapodás, hogy a császári és franczia udvarnál, a magyar király követeinek meghallgatása után, fogják a nyújtandó segítséget és a hadjárat tervét meghatározni, valamint kiállítani az oklevelet, Magyarország befogadásáról a cambrayi ligába.

A német és franczia követek elégülten hagyták el a tatai udvart;[2]) a mi éleslátásukat épen nem helyezi előnyös világításba.

A magyar politika külső ingadozásait és belső következetességét, feltárták a július 15-ki audientiák. A király a *pápai legátust* búcsúkihallgatáson fogadta. Ez előterjesztésére, a következő választ kapta: Az ország el van határozva, hogy részt fog venni a törökök ellen tervezett hadjáratban; de mivel erejét a folytonos háborúk kimerítették, csak úgy képes fegyvert fogni, ha ő szentsége ellátja pénzzel. A részletek tárgyalása végett követek küldetnek Rómába. Ezalatt a szultánnal fennállott fegyverszünetet, mely nem rég telt le, rövid időre meg fogják hosszabbítani. A mi a pápa másik kívánatát illeti, ő felsége kész a császár és a köztársaság között, a béke helyreállítása érdekében, közbenjárni; feltéve, hogy miután a hatalmak elnyerték azon területeket, melyekre igényt tartottak, Magyarország is visszakapja Dalmátiát, melynek visszaszerzésére a rendek egyértelműleg el vannak szánva. Mindazáltal ezt békés úton, nem fegyverrel óhajtanák elérni. Felkérik tehát a pápát, hogy ez irányban is legyen közbenjáró.[3])

---

[1]) A július 10-iki jelentés.
[2]) A júliusi 13., 17. és 22-iki jelentések.
[3]) Pasqualigo július 15-ikén.

Néhány órával utóbb, a király a *velenczei követet* kérette magához. Az *esztergomi érsek* közlé vele a resolutiót.

Ő felsége — úgymond — mindig kiváló szeretetet tanúsított Velencze iránt, és a mult esztendőben is, ellenségeinek fényes igéreteit visszautasítva, fenntartotta a két állam között fennálló szövetséget. Ehhez most is ragaszkodik. És mivel az utolsó országgyűlésen a császár s a franczia király újólag felszólították Dalmátia visszafoglalására, azon kijelentéssel, hogy különben ők ejtik hatalmukba azt a tartományt, ő felsége felszólítja a signoriát, hogy önkényt mondjon le Dalmátiáról Magyarország javára; mert jobb hogy a magyar király birja azt, mint bármely más hatalom. Ha erre a köztársaság rá nem áll, ő felsége más eszközökhöz fog nyúlni. Mielőbb elvárja a signoria válaszát, amely a futár elindulásától számított harmincz nap alatt itt lehet.

Pasqualigo felelni akart. De a prímás szavába vágott. »Felesleges — úgymond — vitatkozni; az előadottak ő felsége végelhatározását tartalmazzák.« Erre a jelenlevők felkeltek, s a követnek távozni kellett.[1])

Az audientiát követő napon, az éj homályának fedezete alatt, Pasqualigo felkereste a prímást, s keserű szemrehányásokkal halmozta el »mert mindig biztatta, hogy ne féljen, és most mégis bekövetkezett a baj.«

Bakocs szeretteljes hangon, meleg szavakkal iparkodott őt megnyugtatni, bizalmat önteni csüggedő lelkébe. Ő — úgymond — soha életében nem fáradott annyira, mint most, hogy az urakat Velencze ügyének megnyerje; »de azok többnyire német szelleműek, megvesztegethetők és talán meg is vannak vesztegetve.« Hevesen kikelt a pécsi püspök ellen, kit gyermekkorától fogva pártolt és emelt, és a ki most vetélytársa s ellenfele.

Tanácsát így foglalta össze. A követ tegyen jelentést a Dalmátia átengedésére vonatkozó kívánatról. A signoria a választ aszerint formulázza, amint az események alakúlnak. Ha a szerencse kedvez, szorítkozzék azon nyilatkozatra, hogy nem várt volna ilyen propositiót, és Istenbe veti bizalmát. Ellenben ha

[1]) Július 15-én kelt második jelentés.

veszély fenyegeti a köztársaságot, szükséges Magyarországot némi előnyben részesíteni, a mely mindenesetre jelentékenyebb legyen, mint az évi díjnak 5000 aranynyal ajánlott felemelése; később, mikor jobb idők állanak be, módja lesz visszavonni az ajánlatot. E mellett igyekezzék a köztársaság kibékülni a császárral.

Bakocs, a társalgás további folyamában előadta, hogy az ő igyekezetei következtében, a német és a franczia követek határozatlan nyilatkozatot kaptak, mely Magyarországot egyáltalán nem köti le. Megemlité, hogy vetélytársai, főleg a patriarkai méltóság miatt, melyet a köztársaságnak köszönhet, irígykednek. Bár soha se nyerte volna el »ezt a nyomorúságos javadalmat.« Őt, mikor Velenczének szolgálatokat tett, bizonyára nem a jutalom reménye vezérlé. Sőt kész volna a magáéból egy-kétezer aranyat áldozni, ha azzal a nádort és a cancellárt Velencze részére vonhatná.[1])

Majd néhány nappal utóbb közlé Pasqualigoval, hogy sikerült a *nádorral* titkos alkut kötnie, a melynek értelmében az, bizonyos szolgálatok fejében, kötelezé magát, hogy a prímás tudta nélkül semmit se fog tenni, és egyelőre Erdélybe vonúl vissza. Bakocs ajánlotta, hogy a signoria is igyekezzék őt két-három száz ducát értékű ajándékkal lekötelezni.[2])

Azonban bár a prímás csak mások javára vette igénybe Velencze bőkezűségét, és azzal dicsekedett, hogy a császár egy uradalmat ajánlott neki, s ő visszautasította;[3]) az önzetlenség nem volt jellemvonása.

Néhány héttel utóbb udvari orvosát, a ferrarai származású Muzzarelli Jánost küldé a velenczei követhez, bizalmas üzenetekkel. Az orvos, miután megbízatásában eljárt volt, kétségkívül ura meghagyásából, alkalmat keresett, annak hangsúlyozására, hogy mennyire le van a signoria kötelezve a prímás irányában; »minélfogva igen helytelenül járna el, ha a jelentékeny szolgálatokért elmulasztaná háladatossága és elismerése némi jelét adni.«[4])

[1]) Pasqualigo julius 17.
[2]) Ugyanaz július 17.
[3]) Ugyanaz augusztus 4.
[4]) Az augusztus 18-iki jelentés.

És csakhamar tájékozást nyújtott arra nézve is, miben állhatna a »háladatosság jele.«

Bakocs nem elégedett meg az esztergomi érsekség nagy kiterjedésű uradalmaival, az ország több megyéjében szerzett jelentékeny magán-birtokaival. Szerette volna bírni a dús egri püspökséget is, melyet cserében az érsekségért esztei Hippolytnak engedett át. És nem egyedül kielégíthetetlen bírvágya ösztönzé; egyúttal ki akarta játszani a pécsi püspököt, a ki Ulászló ígéretét bírta, hogy az egri püspökséget, mihelyt megüresedik, ő fogja elnyerni.

A prímás óhajtásának teljesülése két úton volt elérhető; úgy hogy ha Hippolyt, némi évdíj és olaszországi javadalmak fejében, önkényt mond le az ő javára; vagy pedig, hogy ha Hippolytot, a ki dynasztiájának többi tagjaival Velencze ellenségeihez csatlakozva magára vonta a szent-szék nehezteléséť, a pápa megfosztja javadalmától.

Mindkét esetben szükség volt a signoria közbenjárására a pápánál; az első esetben positiv közreműködésére, mert Bakocs azon javadalmakat, melyeket a köztársaság kormánya több év előtt ígért volt neki, ajánlotta volna föl kárpótlásul az egri püspöknek. E mellett a prímás még arra is fölkérte a signoriát, hogy ha Rómában a pécsi püspöknek bíbornokká neveztetése szóba jönne, ezt akadályozza meg.[1])

A doge készséggel küldé meg római követének a rendeletet, hogy befolyását a prímás által kijelölt irányban érvényesítse.[2]) Azonban Bakocs cselszövénye nem vezetett sikerre. Hippolyt, haláláig, zavartalanúl bírta az egri püspökséget. De Szakmári is hasztalanúl várta úgy a bíbort, mint az egri szék megüresedését.

XI.

Azon viszony, melyben a nádor, a prímás és a cancellár, Velencze követéhez, a tatai gyűlés után is állottak, teljesen meg-

[1]) Az augusztus 23-iki jelentés.
[2]) Az október 15-iki jelentés.

nyugtathatá őt az iránt, hogy Magyarország részéről a köztársaságot nem fenyegeti veszély.

Ezt abból a körülményből is következtetheté, hogy a magyar urak a tatai gyűlésnek még azt az ártatlan határozatát sem vették komolyan, mely a hatalmakhoz küldendő követekre vonatkozott. A *kalocsai érsek*, a kinek Rómába kellett volna a követséget vezetni, és *Lónyay Albert* zengi kapitány, a ki Franciaországba volt menendő, soha sem jutottak el rendeltetésök helyére. *Beriszló Péter* fehérvári prépost és *Sárkány Ambrus* főispán, a császári udvarhoz kijelölt követek csak későn keltek útra.

Ezalatt (1510.) július második felében, a magyar urak mind eltávoztak Tatáról. De *Velencze* követe az udvarnál maradt; szívós kitartással várakozva a kedvező pillanatra, a mikor visszafoglalhatja az elvesztett positiót.[1]) Minden futár, a ki tudósításokat hozott, alkalmat szolgáltatott neki újabb kísérletekre.

És a jelentések, melyeket július végén kapott, a köztársaságra nézve előnyös híreket tartalmazának. Ugyanis a pápa mind határozottabban lépett föl a cambrayi liga törekvései ellen; nyíltan hirdeté elhatározását: olasz földről kiűzni a francziákat; Ferrara ellen, melynek herczege Esztei Alfonz — az egri püspök testvére — XII. Lajos védencze vala, háborút indított; megnyerte a spanyol királyt azzal, hogy a nápolyi királyság birtokában megerősíté; és azon volt, hogy Angliát Francziaország ellen fegyverre szólítsa.[1])

Pasqualigo sietett mindezt a királynak tudomására hozni. »A beállott fordulat — válaszolá Ulászló — valóban csodálatos, és nagy megelégedésemre szolgál.« Mindazáltal az udvarnál, a tudósítások hitelessége iránt, kétség merült föl, a melynek eloszlatása végett a Ferrarában tartózkodó egri püspökhöz külön küldött bocsáttatott. Ugyanakkor a császárhoz és a franczia

[1]) Pasqualigo 1510. július 19. 22. 26-iki jelentései.

[1]) Ezekről a doge július 12-én értesíti a követet. Egyúttal utasítja, köszönje meg a főudvarmesternek fölszólalását a franczia követ beszéde alatt, hasonlag a pécsi püspöknek és More Fülöpnek jó szolgálataikat; a prímásnak pedig jelentse, hogy azt a mit a signoria érdekében tett »szóval nem lehet megköszönni.« A levél július 27-én érkezett Tatára. (Egykorú másolata a velenczei állami levéltárban.)

királyhoz rendelt követek parancsot kaptak, hogy elutazásukat napolják el. Azok csak augusztus közepetáján kelhettek útra.[1])

Időközben a pestis nem szűnt meg, s Budán naponként hatvan áldozatot ragadott el. Tatán is kezdett pusztítani. A király ennélfogva, augusztus 10-én, csekély számú kísérettel a *Komárom* mellett fekvő szigetre vonúlt el.

Pasqualigo Komárom városába tette át lakását. Itt keresték föl *Corbáviai János* gróf követei, azon üzenetet hozva, hogy urok, a kit Tatán a dalmátiai hadjárat egyik vezérévé jelöltek ki, e tisztet nem fogadja el, és híven ragaszkodik a köztársasághoz; egyébkint is a hadjárat nem fog létrejönni, mert a királynak annyi pénze sincs, hogy mindennapi kenyerét beszerezhesse, és az urak fösvények vagy szegények, Horvátország pedig annyira szűkölködik élelmiszerekben, hogy két hétig sem képes ezer katonát ellátni.[2])

Ezen nyilatkozat valóban híven jellemzi a helyzetet. Háborúra senki sem tett készületet. És a harczvágy, melyet a franczia követ izgató beszédei némely körökben fölkeltettek, csakhamar elenyészett, mikor az Olaszországból érkező tudósítások Velencze újabb győzelmeit, a pápai hadak előnyomulását és a francziák visszavonulását jelentették.[3])

Pasqualigo, ily körülmények között, annyira fölbátorítva érezé magát, hogy mikor augusztus 19-én kihallgatáson volt, a királyt buzdította, csatlakozzék Velenczéhez, hogy része legyen a kiküzdendő dicsőségben és az Isten előtt szerezhető érdemekben.

---

[1]) Amazok augusztus 11-én, Lónyay 16-án. Pasqualigo július 29., aug. 1., 17., 30-iki jelentései. Bakocs júl. 29-iki levele.

[2]) Pasqualigo augusztus 14-én.

[3]) Az első tudósítás a császárhoz küldött követektől jött. (Pasqualigo aug. 14-iki jelentése.) A doge augusztus 2-iki levelével a futár augusztus 18-án érkezett meg. Ez a királyhoz intézett pápai brévét hozott, valamint a signoriától köszönő iratokat a prímás-, a nádor- és cancellárhoz. (A két utóbbiban áll: »Excellentia Vestra in Conventu proxime praeterito, Venetis rebus quoad potuit maxime favit.« !) A prímásnak kellett eldönteni, vajjon czélszerű-e a nádornak és a cancellárnak megküldeni a köszönő leveleket. A prímás úgy nyilatkozott, hogy expediálni lehet azokat, mert ha nem használnak, nem is ártanak. (Pasqualigo aug. 19. és 23-iki jelentései.)

A király elrendelte, hogy a tudósításokat közöljék a prímás-, nádor- és cancellárral.

A *prímás* ezen fordulat hatása alatt, Nyitrára sietett, hová augusztus végén vonúlt az udvar. Itt Velencze érdekében nagy tevékenységet fejtett ki. »Nem hiszem, — mondá egyizben Pasqualigónak — hogy a köztársaság Velenczében találhatna hívebb és jobb polgárt mint én vagyok; ha szívembe pillanthatnának, abban a köztársaság képét látnák bevésve.«

Fáradozásainak eredménye vala az, hogy Lónyay Albert, még mielőtt Francziaországba ért, visszahivatott; a császárhoz küldött követekhez pedig utasítás ment, hogy a *béke helyreállítására* irányozzák törekvéseiket, és szerződést ne kössenek.[1])

A viszonyok ezen alakulásával a *cancellár* volt leginkább elégületlen. Kísérletet tett Pasqualigo igyekezeteit cselszövénynyel hiúsítani meg, amely egyébkint nem nagy leleményességét árúl el. Szeptember első napjaiban Horvátországból, Bóth András egykori bánnak hírnöke érkezett, a kitől azt a tudósítást hozta, hogy Velencze ügyei rosszúl állanak, és azt a tanácsot, hogy most kellene Dalmátia visszaszerzésére a hadjáratot megindítani. Azonban a prímás, kikérdezve a hírnököt, arra az eredményre jutott, hogy küldetése a cancellár műve.[2])

A leleplezést nyomban követte a czáfolat, egy velenczei futár személyében, a ki két nappal utóbb érkezett Nyitrára, s egyebek között hírűl hozta azt is, hogy a pápa egyházi átokkal sújtotta a ferrárai herczeget, követőivel együtt; továbbá, hogy úgy a szent szék mint a signoria hadai több győzelmet vívtak ki.

A prímás, a velenczei követet, a ki ezt mindenekelőtt ő vele kívánta közölni, kitörő örömmel fogadta. Köszvénybajáról megfeledkezve, eldobta a mankót, melyre támaszkodnia kellett, és szaladva sietett végig termein, az ebédlőbe, hol udvari emberei az estebédnél ültek. Előszólítva egyet, a többiek hallatára így szólt hozzá: »Rögtön menj át ő felségéhez, és az egész udvar

---

[1]) Hasonlag Ragusai Felix, a kinek Ragusában hajókat kellett fölszerelni, parancsot kapott, hogy Zágrábban állapodjék meg. (Pasqualigo szeptember 1-én.)

[2]) Pasqualigo szept. 3-án.

színe előtt mond meg, hogy Both András hazugságokat üzent, Velencze ügyei a legjobban állanak.«

Pasqualigónak már másnap ünnepélyes audientiája volt a királynál, a kinek nevében a prímás meleg szavakkal fejezte ki örömét a tudósítások fölött.[1])

És most már ismét megindúltak a tárgyalások, a Velenczével fönnálló szövetség »megszilárdítása« iránt.

Szeptember tizedikén, a prímás elnöklete alatt, összeültek a Nyitrán levő főurak, és meghívták körükbe Pasqualigót. A prímás előadta, hogy a király parancsára jöttek össze. »Ő felsége — úgymond — elutasítva a hatalmak előnyös ajánlatait és fényes ígéreteit, ezzel jelentékeny szolgálatot tett Velenczének. A signória ismételve kinyilatkoztatta, hogy kész mindent megtenni a barátság és szövetség megszilárdítása érdekében; de általános szólamok nem vezetnek czélhoz. A követ adjon fölvilágosítást az iránt, hogy mit hajlandó a köztársaság tenni, ha a király elszakadva a császártól és a franczia királytól, a Velenczével fönnálló barátság kötelékeit szorosabbra fűzi?«

A követ így válaszolt. Ő soha sem kételkedett ő felsége a király és az urak jó akaratában; jól tudja, hogy a nép szenvedélye idézte elő a tatai mozgalmakat. A signóriai kész minden szolgálat- és áldozatra; de nem hatalmazta föl, hogy ez iránt részletes tárgyalásba bocsátkozzék.

Az urak rövid ideig magyar nyelven tanácskoztak. Mire a prímás, a követhez fordúlva, fölkérte őt, hasson a signóriára, hogy »némileg előnyösebb föltételekre álljon; mert az igaz barátság abban van, hogy kölcsönösen adunk és kapunk.«

A második értekezlet három nap múlva tartatott a prímás alvó szobájában, mert köszvénybaja ágyához bilincselé. Bakocs előadta a velenczei követnek, hogy »a köztársaság helyesen cselekszik, mikor Dalmátiáról nem akar lemondani; mert többé nem forog fönn a veszély, hogy a szövetséges hatalmak foglalják el; de most már az a kérdés, mit ajánl kárpótlásúl Dalmátiáért?«

A követ kitérő nyilatkozatainak ismétlésére kivánt szorítkozni. De a bíbornok megmagyarázta neki, hogy a királynak

---

[1]) Pasqualigo szeptember 4. és 6-iki jelentései.

okvetetlenül positiv eredményeket kell felmutatnia; csak így győzheti meg a rendeket a felől, hogy nem ok nélkül utasította vissza a Velencze ellen szövetkezett hatalmaknak Dalmátiára vonatkozó ajánlatait; végül fölhívta hogy nyilatkozatát, a szövetség megújítására nézve, irásban nyújtsa be.

Pasqualigo mentegetőzött. De a prímás határozottan kijelenté, hogy e nélkül a tárgyalást nem lehet folytatni.

Pasqualigo még az nap megírta a nyilatkozatot, mely szintén csak általános phrásisokat tartalmazott: hogy a signoria kész a szövetséget megújítani, sőt szorosabbra is fűzni; és mindazt megtenni, ami czélhoz vezet. [1])

Ezen jegyzék természetesen ki nem elégítheté az urakat. De türelmök kimeríthetetlen vala. Az a ki el van határozva, hogy szakítani fog, mindig talál okot, vagy legalább ürügyet; a ki minden áron fönn akarja tartani a békességet, az összeütközések elhárítására mindig talál módot, mely megfelel az érdekek követeléseinek, bár néha ellentétben áll a becsületérzés sugalmazásaival.

A szeptember 18-án tartott harmadik értekezletet Bakocs hosszú előterjesztéssel nyította meg.

A pápa kivánatára, — úgy mond — ő felsége kész a fönnálló szövetséget, »becsületes föltételek alatt« megszilárdítani. A signoriának tehát szabatosan elő kell adnia: mit kiván és mit ajánl? Tekintetbe kell vennie, hogy a király állhatatosan visszautasította a köztársaság ellenségeit, a kik a dalmátiai hadjárat czéljaira százezer aranyat, hadakat, ágyúkat ajánlottak; sőt a császár hajlandó volt Ausztriát átengedni. A magyar rendek szintén sürgették a hadjáratot. Ha ő felsége enged, Velencze végpusztulása következett volna be. A signoria tehát mielőbb tegyen »tisztességes és hasznos ajánlatot;« mert különben a király és tanácsosai gúny tárgyaivá fognak válni a külhatalmak előtt, szenvedélyes támadásoknak lesznek kitéve az ország rendei részéről.

Pasqualigo most is talált a menekülésre útat. Háláját tolmácsolta mindazért, a mit a király a köztársaság érdekében tett. Nem vonja kétségbe, hogy Velencze iránti szeretete vezeté;

[1]) A szeptember 13-iki jelentés.

de azt is jól tudta, hogy mennyire megbízhatatlanok a köztársaság ellenségei. A császár, a ki százezer aranyat igér, százezer garast sem bír adni. És ha csakugyan át is engedné Ausztriát, ez folytonos bonyodalmakra és háborúkra adna alkalmat. A franczia királyról nem akar szólani; de köztudomású, hogy a signória, mikor Anna királynét Velenczében ünnepelte, e czélra nagyobb összeget fordított, mint a mennyit egész jegyajándéka ért. Soha Magyarországra Franczíaországból nem háramlott előny.

Folytatva előadását, átlátszó czélzással útalt arra, hogy a magyar politika kétszínűsége nem ismeretlen előtte. Jól tudja, hogy Tatán miképen mentek a dolgok; de ennek daczára a signoria fönn akarja tartani a szövetséget. Arról azonban, hogy az urak »új előnyöket« kívánnak, ekkorig még nem küldött jelentést Velenczébe; mert nézete szerint ezen kívánat *nem szolgál becsületökre*. Önzetlensége által a király egyáltalán nem válnék gúny tárgyává; ellenkezőleg hűsége dicsőségét fogja gyarapítani. [1])

Az urak szó nélkül hagyták a velenczei diplomata, egyáltalában ki nem elégítő, részben sértő észrevételeit; az iránt sem fejezték ki csudálkozásokat és jogosúlt kétségöket, hogy a követ egy fontos momentum felől, mely hónapok óta képezé a tárgyalások sarkpontját, nem tett jelentést.

Másnap Bakocs bizalmas társalgás folyamában kisérlé meg, hogy egy lépéssel előbbre vigye a tárgyalásokat.

Szabatosan előadta a magyar urak kívánatait: a signoria fizesse ki a múlt évekből fönmaradt egész tartozását; emelje föl az évdíjt; biztosítsa azt 20—25 következő esztendő tartamára. De közléseiből kitűnt, hogy megelégednek azzal is, ha a köztársaság az évdíjt felemeli, és 30,000 aranyat rögtön készpénzben lefizet. És mikor Pasqualigo, mint egyébkor, most is, a signoria szomorú pénzügyi helyzetére útalt, Bakocs fölhívta, hogy tegyen jelentést küldőinek.

Ezzel a tárgyalások újolag fönnakadtak. Be kellett várni a választ Velenczéből. [1])

---

[1]) A szeptember 19-iki jelentés.

XII.

Miksa császár a tatai gyűlés határozatában jelentékeny vívmányt látott. Diplomatiai actiójának, melyet most megindít, egyik tényezőjét képezi Magyarország.

A tatai határozattal pressiót gyakorol a pápára, nagyobb áldozatkészségre buzdítja a spanyol királyt, merészebb föllépésre a franczia uralkodót.

Augusztus elején azon ajánlatot terjeszté a pápa elé, hogy hajlandó vele személyesen találkozni, és a béke helyreállítására közbenjárását igénybe venni; kijelentve, hogy hő óhajtása a keresztény hatalmak között helyreállítva látni a békét, és a pogányok ellen vezetni haderejét. De kevés kilátást nyújtott a közbenjárás sikerére; mert úgy nyilatkozott, hogy ha Velencze vonakodik mindazt átengedni, a mit attól jogosan igényel, a háború folytatására kényszeríti. Egyúttal értesíté a pápát, hogy Magyarország királya és rendei elhatározták Dalmátia visszahódítását, Velencze minden ármánya daczára, és bár a köztársaság követe ő szentsége támogatásával kérkedett. Felkérte tehát a pápát, hogy ha Velencze makacsúl vonakodik a békeföltételeket elfogadni, Magyarországnak a cambrayi ligába fölvételéhez adja megegyezését.[1])

Ugyanakkor a spanyol királytól — mint a cambrayi liga egyik megalkotójától — szintén fölhatalmazást kért a magyar király befogadására. Aragóniai Ferdinándhoz segítségért is folyamodott, sicziliai hajóhadának átengedéséért a Dalmátia ellen indítandó hadi munkálatokra. Meggyőzni igyekezett őt arról, hogy Spanyolországra, sőt az egész kereszténységre nagy előnyök származnának abból, ha Dalmátia Magyarországhoz csatoltatnék; mert így az a tartomány kapcsúl szolgálna a császár országai és a spanyol király kezeiben levő Nápoly között. Ezzel összefüggésben megemlíti, hogy ő is jogot tart a magyar koronára, e mellett tervben van kettős házasságot létesíteni az ő és Ulászló király családja között. »Magyarország — úgymond — a melyhez Cseh-Morvaország és Szilézia van kapcsolva, semmivel sem áll

[1]) Miksa, 1510. augusztus 5-én Insbruckban kelt utasítása római követe részére. Fogalmazata a bécsi állami levéltárban.

hátrább bármely más országnál; bővelkedik lakosokban és állatokban, sóban, érczben és egyéb terményekben; kiválóan alkalmas a hitetlenek ellen nagy vállalatok létesítésére.« Ha Dalmátiát is visszanyeri, oly erős lesz, hogy semmitől sem kell tartani. A kettős házasság biztosítani fogja Magyarország támogatását. »Az ő vérökből« fognak származni az uralkodók, ha Lajos életben marad. Ha pedig Lajos elhal, természeti és szerződésszerű jogok alapján az ország ő rá (a császárra) száll, és ekkor, Dalmátia birtokában, jelentékeny szolgálatokat tehet a spanyol királynak. [1])

Miksa, miután még legbefolyásosabb tanácsosát, a gurki püspököt Francziaországba küldötte, a cambrayi liga megerősítése végett, Insbruckból *Constanzba* tette át udvarát, és ide hívta meg a magyar követeket: *Beriszlót* és *Sárkányt*.

De az ezáltal támadott késedelem nagy zavart idézett elő. Ugyanis a Nyitráról küldött második utasítás, mely szerint a szerződés megkötésétől tartózkodniok kellett, nem jött kellő időben kezeikhez.[2])

Igy tehát, Constanzba érkezve, és az alkudozásokat egyidőben a császárral s a franczia királynak ott levő követével, (Louis Helie) megindítva, a Tatán július 25-én kiállított utasítás szerint: a »Dalmátia visszaszerzésére czélzó hadjárat« előmozdítása érdekében működtek.

A tárgyalások folyamában a *részletekre* nem nagy gondjuk vala. Azok aggályos megfontolásától talán az a hitök mentő föl őket, hogy végzéseiknek gyakorlati jelentőségök nem lesz. Annál jobban ügyeltek arra, hogy ajtót tartsanak nyitva, a melyen a király elvállalt kötelezettségei teljesítése elől menekülhessen.

Ily módon gyorsan haladtak czéljok felé. Október elején minden el volt intézve. A következőkben állapodtak meg:

---

[1]) Az augusztus 5-én, a spanyolországi követnek küldött utasítás fogalmazata ugyanott.

[2]) Pasqualigo szept. 20-án jelenti, hogy az utasítás Nyitráról elküldetett. Hogy jól volt értesülve, megerősítik a prímás későbbi nyilatkozatai és Bornemissza egyik emberének leleplezései, a melyekről Pasqualigo a következő év január 19. és márczius 7-én szól.

A császár és a franczia király II. Ulászlót fölveszik a cambrayi ligába. »Közös ellenségök, *Velencze* ellen« szövetkeznek; és mihelyt attól visszaszerezték azon területeket, melyekre igényt tartanak, közös erővel a *törökök* ellen indítanak hadjáratot.

A magyar király, a jövő (1511.) év április első napján lehetőleg nagyszámú sereggel és hajókkal, Dalmátia visszahódítása végett, megkezdi a háborút, egyúttal szövetségeseit Istria- és Friaulban segíti; a fegyvert mindaddig le nem teszi, míg ő Dalmátiát, szövetségesei az őket jogosan illető területeket visszaszerezték.

Ugyanazon időben a császár és szövetségesei szintén megtámadják Velenczét, és békét csak akkor kötnek, a mikor Dalmátia Magyarországhoz lesz csatolva.

Hogyha ezen háború tartama alatt, Velencze által felbújtogatva, vagy más okok miatt, a törökök Magyarországot megtámadnák, a császár és szövetségesei, tehetségök szerint, segítséget fognak nyújtani. Viszont ha a szultán a császár vagy szövetségesei területe ellen támadást tervezne, a magyar király segítségökre fog sietni, és nem engedi magyar földön a törököket átvonúlni.

A dalmátiai hadjárat czéljaira, a császár és szövetségesei ezer fegyverest, tizenkét ágyút, huszonnégy jól fölszerelt három evező-soros gályát és hat teherhordó hajót bocsátanak a magyar király rendelkezésére. Csak miután ezen segítség tényleg megadatott, lép érvénybe a háború megindítására Ulászló kötelezettsége, mely végkép megszűnik, ha az apríl elsejére kitűzött határnapig a segítség meg nem érkezik.

A magyar követek kivánatára, a császár kezességet vállal, hogy ezen megállapodások tárgyában, a franczia király, november 25-ig ki fogja állitani a ratificátiót, és amennyiben ez elmaradna, a magyar királyra a szerződésből származó minden kötelezettség megszűnik.[1])

---

[1]) Az oklevél eredeti példánya a bécsi állami levéltárban. Kivonatosan közli Horváth Mihály, Tört. Tár IX. 85. l. A párisi nemzeti könyvtárban őrzött másolat után, teljes szövegét adja Marczali Henrik, Tört. Tár XXIII. 92 l. (A szerződés hő kivonatát közli Pasqualigo is 1511. szept. 15-iki jelentése mellékletében.)

XIII.

Ugyanakkor a mikor a constanzi szerződés Magyarországnak, a Velencze ellen indítandó háborúra, a császár és szövetségesei támogatását kilátásba helyezé; hogy az ország az elhatározás teljes szabadságával bírjon, a török szultánnál is tárgyalások fotytak.

Az 1503-ban hét esztendőre kötött béke határideje még le nem telt, a mikor az 1510-ik év kora tavaszán, török követek érkeztek Visegrádra, a béke meghosszabbítását ajánlva. Szíves fogadtatásra találtak, és azzal az üzenettel bocsáttattak el, hogy a szultán, a szerződés megkötésére, teljhatalommal fölruházott követeket küldjön.[1])

Mindazáltal, tekintettel a török ellen indítandó nagy hadjáratot illető tervekre, különösen a pápa megnyugtatása végett, a magyar udvarnál abban állapodtak meg, hogy egyelőre rövid fegyverszünetet fognak kötni. És csakugyan, mikor a török meghatalmazottak megjelentek, július második felében, a fönnálló béke csak hat hónapra hosszabbíttatott meg, úgy, hogy ezen idő alatt az állandó béke létrehozása iránt folyjon az alku.[2])

A keresztény hatalmak nagy hadjáratának eszméje fel-felvillant ugyan időnként; de a valósuláshoz nem közeledett. A pápa folytonos sürgetései még azt sem tudták kivinni, hogy a tatai gyűlés határozata értelmében, a magyar követség útnak induljon Rómába.[3])

---

[1]) Pasqualigo 1510. június 26-iki jelentése.

[2]) Ezen alkudozásokban a lengyel király követei is részt vettek, — Pasqualigo június 26., 28., július 15. és 23-iki jelentései.

[3]) 1510. nyarán Piso Jakab, az erdélyi származású hírneves humanista, II. Julius bizalmas embere, ennek megbízásából Magyar- és Lengyelországban járt. Visszatérte után, a pápa, augusztus 29-én, a két ország uralkodóihoz és ezek befolyásos tanácsosaihoz leveleket ir, főleg a követek küldését sürgetve. Bakocshoz, például, így ir: »A kegyetlen törökök ellen indítandó hadivállalat ügyében régóta nagy reményeket kapcsolunk a te közreműködésedhez; mert tudjuk, hogy rangra és tekintélyre nézve az első helyet foglalod el.« Piso útján értesült jó szolgálatai felől. Ne szűnjék meg buzgólkodni. Eszközölje a követek útnak

A *kalocsai érseknek* kellett volna azt vezetnie. De ez vonakodott elvállalni a megbízást. Ekkor a *váradi püspök* készneb nyilatkozott eljárni a küldetésben; de ezzel a nehézségek nem voltak elhárítva. A prímás nem restellette, a velenczei követ előtt bevallani, hogy az úti-költség kérdésében van a nehézségek forrása.[1])

Ily körülmények között, jó fogadtatásra számíthattak azok a *török követek*, a kik (1511.) október 17-én, fényes kísérettel érkeztek *Nagyszombatba*, a hová nehány hét előtt költözött volt át a királyi udvar.[2])

Az ünnepélyes audientián, a főkövet átnyújtva megbízólevelét, tolmács által, a szultán üdvözletét jelenté és küldetésének czélját előadta. A király személyesen mondá el a rövid választ: szívesen fogadja »jó testvérének és barátjának« üdvözletét, s neki viszont minden jót kiván.

A jelenlevő Pasqualigo ezután azt a kérelmet intézte a királyhoz, hogy a békekötésbe a köztársaságot is foglalják be. Nehány nappal utóbb, a lengyel követek ugyanezen kivánatot terjesztették elő Lengyelországra nézve.

Ulászlónak ez ellen nem volt kifogása. De a török követek kinyilatkoztatták, hogy útasításuk szerint, a békekötést »az eddigi formában« kell megújítaniok; bár nem kételkednek, hogy a szultán szívesen teljesítendi a magyar király minden óhajtását; mert barátainak barátja, ellenségeinek ellensége akar lenni.

A magyar urak ragaszkodtak Velencze befoglalásához. És ezt ürügyül használva fel, hosszabb tartamú békekötés létrejöttét-

---

indítását sat. (A breve mellékelve Pasqualigo 1510. október 24-iki jelentéséhez. V. ö. Acta Tomiciana. I. 59., 100., 114. ll.)

[1]) Bakocs ugyanis a következő propositiót tette a velenczei követnek, a ki a követek küldését szintén sürgette: A király útra bocsátja követeit Rómába, és onnan, a pápa jóváhagyásával, a császárhoz és a franczia királyhoz oly czélból, hogy a béke helyreállítása érdekében közbenjárjanak. De kívánja, hogy a követség római útjának és tartózkodásának költségeit Velencze az évdíj számlájára utalványozza, a további költségeket pedig a köztársaság a saját pénztárából fedezze. (Pasqualigo október 24-iki jelentése.)

[2]) 26 lovassal és 10 kocsival jöttek. Az ő megjelenésöket megelőzte egy magyar követ küldetése Konstantinápolyba, a honnan szept. elején érkezett vissza. (Pasqualigo szept. 6-iki jelentése.)

nek megakadályozása, vagy legalább késleltetése végett, azt a javaslatot tették, hogy ismét csak néhány hónapra köttessék meg a béke; és ezen idő alatt a szultán beleegyezését fogja adni Velencze és Lengyelország befoglalásához. A török követek abban megnyugodtak. A békekötés 1511. augusztus első napjáig hosszabbíttatott meg.

A búcsú kihallgatáson, október 31-én a prímás átnyújtá a török követnek a függő pecséttel ellátott pergamén oklevelet, a király esküt tett az evangéliumra, a török követ szintén, uralkodója nevében, esküvel biztosította a béke megtartását.[1])

XIV.

A portával megköttetett a béke. A császárhoz küldött követek meghozták a constanzi szerződést. És Velenczéből még mindig késett a válasz »a szövetség megszilárdítása« tárgyában.

A magyar urak türelmetlenül sürgették ezen ügy elintézését. Pasqualigo nehéz helyzetben volt. Azzal a magyarázattal igyekezett őket megnyugtatni, és kormányát kimenteni, hogy a futár a ki levelét vitte, útközben a pestis áldozata lett. Igérte, hogy újra fog írni.[2])

Míg a signória válasza késett, a császár szokott szívességával, újabb lépéseket tett, hogy Magyarországot actióba vigye. November második felében egyszerre három ügyes diplomatát küldött Ulászlóhoz: gróf *Nogarola Lénárdot*, *Cuspiniánust* és Doctor *Breitenauer* György császári tanácsost.[3])

---

[1]) Pasqualigo október 24„ 30., 31-iki jelentései.

[2]) A doge irányában, november 16-iki levelében nem hallgatja el neheztelését a válasz késése miatt.

[3]) Pasqualigo deczember 4-én csak »Leonard grófot« nevezi meg. Cuspinian naplójában említi, hogy 1510. nov. 16-án útra kelt Magyarországba és 1511. január 13-án tért vissza; de két társát nem említi. Breitenauer 1511. február 27-én a császárhoz írt levelében elmondja, hogy hosszú idő óta van Ulászló udvaránál; társairól hallgat. A bécsi állami levéltárban van egy 1511. január 5-én kelt megbízólevél fogalmazata, a mely szerint a császár követei: Leonhard Graf zum Haag, Maasmünster Menyhért és Breitenauer. (?)

Három fontos feladatot bízott rájok: kieszközölni a constanzi szerződés megerősítését; rábírni Ulászlót, hogy a császárral, Velencze ellen, Franciaország kizárásával, külön szövetséget kössön; tisztába hozni a két uralkodó ház sarjai között tervezetett kettős házasság ügyét.[1])

A követek Ulászlót már Magyarország határain túl, *Bród* morvaországi városkában találták, a hol november elejétől a következő év január végéig tartózkodott. A magyar főrendek közől csak a győri püspök kisérte; még a cancellár sem volt oldala mellett. Emiatt a tárgyalások a császári követekkel nem indúlhattak meg, és ezek hasztalan sürgették benyújtott előterjesztésökre a resolutiót.[1])

Ezt függőben tartani a királynak elég nyomatékos oka volt, az t. i. hogy a franczia király ratificatióját kívánja bevárni. De a valódi ok az volt, hogy még egyszer a magyar főrendek tanácsát akarta kikérni.

Ezek, az ő meghagyásából, deczember havában Veszprémbe gyűltek össze, a hol a Constanzból visszaérkezett követek is megjelentek, és eljárásukról számoltak.[2])

A főrendek nem helyeselték a szerződés létrejöttét. Hogy

---

[1]) Bakocs közlései alapján, Pasqualigo úgy tudta, hogy »l'orator germano e venuto per tractar tre cose: primo per haver la ratification de quanto dicti Oratori Regii . . . haveano concluso; . . . secundo per tractar un'altra secreta intelligentia tra el Re de Romani et questa Maestá, excluso etiam Rege Francie, cum hoc expresso capitulo, che uno eodemque tempore l'una parte et l'altra . . . movesse contra quel Exc^mo Dominio; tertio denique per tractar el matrimonio.« (1511. január 19-iki jelentés.) Cuspinianus az ő naplójában röviden említi, hogy »pro faciendo foedere contra Venetos et desponsanda filio Carolo« küldetett.

[2]) A tárgyalások menetéről Pasqualigo nem tudott értesítést nyerni. Kétségkivül kósza hír volt az, a mit Bródban hallott, hogy Miksa Veronát eladja a franczia királynak, és a vételárt Ulászlónak a háború költségeire ajánlja. Nem volt alaposabb az a hír, hogy Miksa az elfoglalandó tengerparti területből Capodistriát magának tartja meg.

[3]) Beriszló és Sárkány nov. 25-én útaztak el Bródból — mint Pasqualigo írja — »verso Vesprimia, per ritrovarsi in quel loco a la Dieta cum li altri Prelati et Baroni Hungarici.« (1510. deczember 4.) Kétségtelen, hogy Veszprémben csak főrendek gyülése és nem országgyülés tartatott.

életbeléptetését megakadályozzák, vagy legalább késleltessék, azt a tanácsot adták a királynak, hogy azt ne erősítse meg, a míg a franczia király ratificatiója megérkezik. A császár által ajánlott külön szövetséget ellenezték. Ellenben a házassági terv megnyerte jóváhagyásukat. Végre fölkérték a királyt, hogy a jövő év márczius elején tartson *országgyülést.*[1])

A veszprémi gyülés magatartása eszerint épen nem volt alkalmas arra, hogy a harczias szellemű pártot felbátorítsa. És ennek bizonyára nem tett nagy szolgálatot az a *Prognosticon* sem, mely az év utolsó napjaiban Bécsből küldetett, és a jövő esztendőre a csillagok állásából Magyarországnak győzelmes háborút jövendölt.[2])

Előre volt látható, hogy azon esetre ha Velencze csak egy lépéssel közeledik a magyar urak igényeinek kielégitése felé, ajánlatait tárt karokkal fogják fogadni.

A signoria a Magyarország irányában követendő eljárásra nézve, november 16-iki tanácsülésében hozott határozatot. E szerint a köztársaság jelenleg egészen képtelen a királynak bármily összeget fizetni, mindazáltal reméli, hogy nemsokára a viszonyok jobbra fordúlnak és képessé teendik teljesíteni mindazt a mit a fönnálló confoederatió igényel. A mi pedig a confoederatió megújítását illeti, a helyzet lényegesen megváltozott; mert a mióta kitűnt, hogy a francziák királya világuralomra tör, föllépett ellene a pápa és több uralkodó; remélhető tehát, hogy csakhamar nagy fordúlat fog beállani, akkor azután »úgy ő felsége mint a köztársaság szempontjából illendőbben és jobban« lehet ezt az ügyet

[1]) Pasqualigo felkérte volt Antonio de Zuane de la Seda velenczei kereskedőt, a ki régóta Budán lakott, hogy azon ürügy alatt, mintha árúit vinné vásárra, menjen Veszprémbe, és szerezzen tudósításokat a tanácskozások felől. De az nem ment oda, és csak a visszaérkező uraktól igyekezett megtudni a határozatokat. Deczember 20-án azt irja Pasqualigonak, hogy a császár ajánlataira vonatkozó végzést szoros titokban tartják. A követ Bakocstól is kért tudósítást, de leveleire nem kapott választ. Több héttel utóbb, élőszóval közlé a prímás a történteket Pasqualigóval; többi között azt is, hogy Veszprémben elhatároztatott követek küldése a pápához, a szultánhoz és a moszkvai fejedelemhez (Pasqualigo 1510. decz. 4., 5., 27., 30., 1511. jan. 19-iki jelentései.)

[2]) Pasqualigo 1510. deczember 27-iki jetentése.

tárgyalni. Pasqualigo parancsot kapott, hogy mindezt bizalmasan közölje a prímással, kérje ki tanácsát, melyet »forma tekintetében« kövessen.

Ugyanazon jegyzék, mely a követet utasítással látta el, a felől is értesíté, hogy a pápa inkább mint valaha el van határozva Olaszországot a franczia uralomtól megszabadítani, és egyházi átokkal sújtotta a franczia hadak vezérét, valamint a milánói senatust is; hogy továbbá a velenczei sereg átkelt a Pó folyón, Modenánál egyesült a pápai hadsereggel, most már francziák ellen indúlnak, a ferrarai herczeget is fenyegetik, míg a velenczei hajóhad Civitavecchiában állomásoz, ahonnan Genuáig kalandoz; e szerint tehát a helyzet teljesen kielégítő.[1])

A futár, a ki ezen iratot hozta, csak deczember utolsó napján érkezhetett el Bródra.

Pasqualigo nehéz helyzetbe jutott. Utasítása szerint mindenekelőtt Bakocs tanácsát kellett kikérnie. A prímás pedig távol, Esztergomban volt. Ellenben a király és környezete türelmetlenkedtek. Mindamellett titkárát Esztergomba küldé, a királynak pedig egyelőre csak a háború színhelyéről nyert tudósításokat adta elő.

Még az nap volt audientiája. A király meghallgatva előterjesztését, néhány szót váltott az őt környező urakkal — a győri püspök, Buzlay és Bornemissza voltak jelen — mire nevében a püspök így szólt: »Követ úr, ő felsége nagy mértékben csodálkozik a fölött, hogy a méltóságos signoria hallgatással mellőzi azokat, a miket Ön velünk Nyitrán tárgyalt.«

A követ ismételte korábbi mentségét, hogy futára, a ki által a nyitrai tárgyalások eredményeiről szóló jelentését küldé, útközben meghalt, és második jelentésére a válasz meg nem érkezett.

A király és az urak megnyugodtak.

Bakocs örömmel fogadta a velenczei titkárt és az általa hozott híreket. »Hála legyen Istennek — mondá, míg szemei könnyekkel teltek meg. — Ő szentségét a pápát úgy tartsa meg Isten, a mint ő megmarad elhatározása mellett, hogy a francziákat kiveri Olaszországból; ellenkező esetben kérni fogom

[1]) A nov. 16-iki jegyzék a velenczei állami levéltárban.

Istent, hogy két óráig se hagyja életben.« Pasqualigónak azt üzené, hogy bár óhajtotta volna, hogy a signoria az évdij fölemelésére szánja el magát; de mivel ez nem történt meg, szorosan tartsa magát utasításához.

Mindazáltal épen ezért most kétszeresen szükségesnek tartotta, hogy a követ a *nádort* teljesen nyerje meg. Erre pedig igen egyszerű és *olcsó* módot ajánlott: hogy ajándékkal kedveskedjék neki.

Pasqualigo sietett követni a tanácsot. Meghagyta Antonio de Zuane nagykereskedőnek, tudja meg jó módjával, hogy a nádor milyen selyemszöveteket fogadna legszívesebben, és azután kétszáz egész harmadfélszáz ducát értékű ily szövetet, titkon, a a követ nevében, ajánljon fól néki.

A nádor, a ki most a király távollétében, a helytartói tisztet viselte, (1511.) január második felében, Budára jött. Megérkezése után egyik első teendőjének ismerte, hogy a boltokat bejárja és az árúczikkeket megszemlélje. Antonio de Zuane úgy tudta intézni a dolgot, hogy hozzá csatlakozhatott és kísérhette. Igy azután tudomására jutott, hogy egy karmazsin-bársony kelme nyerte meg leginkább a nádor tetszését. Mire a kereskedő 65 röföt — négy ruhára valót — 257 ducát árán, megvásárolt, és azt megküldötte a nádornak. Ez nem titkolta elragadtatását. És kijelenté, hogy »a míg életben lesz, a prímással karöltve mindig azon fog lenni, hogy a magyar király a signoriához ragaszkodjék.« Sőt nem habozott a követhez intézett levélben is kifejezni hálaját.[1])

Fraknói Vilmos.

[1]) Pasqualigo 1511. márczius 15-iki jelentése, és ehez mellékelve a nádor február 10-iki levele.

I. BALASSA BÁLINT ÉLETÉBŐL.

(Viszálya András bátyjával — s viszonya Annájához.) [1])

Azon bevezetésből, melyet Szilády Áron I. Balassa Bálintnak a Tört. Társulat megbízásából kiadott költeményei elé írt, tudjuk, hogy 1588. után sok apró kellemetlensége volt költőnknek a liptó-újvári s véglesi birtokok miatt folyt pör dolgában. Efféle pörös ügyek rendesen igen kevés történeti értékkel bírnak, s én sem kívánnám azok rövid sommázásával is fárasztani e füzetek olvasóinak figyelmét, ha Balassa Bálint személye kivételt nem engedne. E kivételnek itt annálinkább van helye (noha csak igen hiányos töredék az a mivel szolgálhatok), minél becsesebb az a pár sovány adat, mely a pör folyamán merülvén föl, egy-két teljesen új vonást nyújt XVI. századbeli Petőfink életéhez s költeményei történetéhez. Szolgáljon ez mentségül, ha közleményem eleje túlságosan úntatna.

1554. május 26-dikán Ferdinánd király Balassa Jánosnak (esetleg örököseinek) »pro meritis non vulgaribus«, meg azért, hogy a kormány rendelkezése alá hadi szükségekre kölcsön 12 ezer rajnai frtot bocsátott, 12 évre inscribálja Liptó-Újvárat 13,500 rajnai forintban. Minthogy a vár jövedelmei szűken folytak be, Balassa pedig köteleztetett a várat jókarban tartani, ágyúkkal ellátni, különös kegyképen elrendelte a király, hogy a selmeczi kamara évenkint pünkösdkor 300 rajnai forint segélypénzt fizessen Balassának.[2]) A zálogbirtok határidejét Miksa

[1]) Az e közleményben idézett okiratok a bécsi udv. kamarai levéltár Hungaricái közt találhatók.

[2]) A záloglevél másolata Illésházytól abból az időből mikor kamarai tanácsos volt.

vagy tán még Ferdinánd a lejárat előtt meghosszabbitották s mikor az időközben fölségárulással vádolt, Pozsonyban elzárt, de fogságából megszökött Balassa Jánosnak Dobó Istvánnal együtt az 1572-diki országgyűlés kértére Miksa megkegyelmezett —, hogy a kétkedő főúr a kir. kegyelemnek annál jobban higyjen, s hogy ha tán bármi összeköttetése volna is Erdélylyel, azt megszakitsa, és oka legyen a dynastia iránt ingadatlan hűséggel viseltetni; Miksa király még a megkegyelmezés esztendejében: 1572. deczember 8-dikán 3000 frtot enged az előbbi 13,500-hoz íratni, úgy hogy a vár 16,500 rajnai forintban lesz inscribálva nemcsak Balassa Jánosnak, s nem csupán élete végeig, hanem halála után örököseinek is 12 esztendőre.[1])

Mikor az öreg Balassa János 1577-ben meghalt, két fia: Bálint és Ferencz bele is ült Liptó-Újvárba. Noha a Miksa most említett inscriptiója csak Balassa Jánost és örököseit, fiait említi, s noha a várat a főúr haláláig egyedül bírta: a várhoz tartozó javak zálogbirtokának fele része mégis Balassa Andrást, János öcscse, Imre erdélyi vajda fiát illette; akár onnét eredett az, hogy András nagybátyjának Jánosnak pénzt kölcsönze, de 1572 után a záloglevélbe be nem íratta, akár egyébként valami ősi javakon lett osztálykor történt egyezséglevél értelmében. A tényt magát bizonyítja Balassa Jánosnak végrendelete, melyre később a pör folyamában hivatkozik a magyar kamara[2]) s mely szerint Andrásnak a János által birt összes javakban ugyanazon joga van, mint magának Jánosnak. András úr ezt a jogát az 1582-dik évig nem érvényesítette[3]) s békében, atyafiságos szeretetben élt unokaöcscseivel, kik közül az öregbiket, mint egyaránt kitünő hőst és költőt, különös oka is volt tisztelni. Mennyire jó indulattal volt András úr költőnkhez, bizonyítja az a körülmény, hogy Liptó-Újvár őt illető részét csak azért hagyta, Bálint kértére, ennek kezében, hogy a kissé hiú költő addig is míg megnősül, legalább látszatával dicsekedhessék a nagyobb, osztatlan birtoknak.[4])

[1]) 1572. decz. 8. Bécs. — Szintén Illésházy másolata.

[2]) 1589. decz. 20. a m. kamara Ernő főherczeghez. Ered.

[3]) Balassa Zsigmond, András fia kérvénye a főherczeghez 1589. kelet nélkül (husvét után) Ered.

[4]) Divisa sunt illa (bona) — mondja a m. kamara 1589. decz.

Az 1582. év a családi békés viszonyokba változást hozott. Az unokatestvérek öreg nagybátyja B. László magtalanúl halván el, miután igen homályosan rendelkezett Végles váráról, melyet a koronától 21,726 frt kétharmad részében, t. i. 14,484 frtban birt volt zálogkép: a várat mind András úr, mind Bálinték a magok részére akarták elfoglalni. Kiütött a rokonok közt a testvérháború, mely ha tüstént nem öltött oly nagy mérvet, mint a későbbi években, annak tulajdonítandó, hogy Ernő főherczeg a véglesi kapitánynak Tapolcsányi Jánosnak parancsot küldött, a gondjaira bízott erősséget a veszekedő rokonok egyikének sem adni ki, míg ő felsége nem határoz, hogy a vár kié legyen.[1]) Az ügy a magyar tanács elé került s ez oda nyilatkozott, hogy Végles B. Andrást illeti és Tapolcsányi a várat csakugyan András úr kezeire bocsátá. De nem valami sok időre. Bálint és Ferencz jogaikban sértve érezték magukat s addig folyamodtak a királyhoz, míg ez Véglest András kezéből kivette s a kérdés eldöntéseig magánál tartani határzá el. Az ügy előbb Draskovics Gy. bibornok, később Istvánffy elnöklete alatt delegált bíróság ítéletére bízatott; de mert ez előtt Bálint és Ferencz nem jelentek meg, hanem Ernő főherczeget ostromolták folyamodványaikkal: egy újabb bíróság lőn kiküldve a személynök elnöklete alatt, mely aztán kiterjeszté figyelmét arra is, hogy időközben elmúlt az a terminus, a meddig András Liptó-Újvárra való joga gyakorlatát Bálintnak engedte, s hogy most már András is érvényesíteni akarja e várra való jogait. Szegény Bálintra bizony nagyon kedvezőtlenül döntöttek a bírók. Kimondák, hogy Végles egészen András úré, Liptó-Újvárnak pedig fele, azon föltét alatt, hogy azon összegnek felét, a melyen a lengyelországi Kamenicz eladatott, B. Bálint és Ferencz kezeihez lefizesse. A kimondott ítélet végrehajtása Vizkelety protonotariusra bízaték, ki azt — a leg-

---

20-diki jelentésében — more legitimo et inter alia dimidia pars arcis Ujvár cessit assignataque fuit Andreae B., quam uti docemur, possedit etiam aliquandiu, sed *rogatus a Valentino B. ut, donec uxorem duceret, pro titulo ampliorum bonorum possessionem totius arcis sibi concederet*, cesserat ille Valentino, sicque se a possessione studio fraterni amoris sponte exemerat.

[1]) B. Zsigmond föntebbi kérvényéből.

kisebb ellenmondás nélkül Bálinték részéről — foganatba is vette. Végles ő felsége kezeiből újra András úréba ment, a ki letevén a Kameniczért bejött összeg felét, Liptó-Újvár őt illető részét is — praesente et non contradicente Valentino Balassa — átvette a mondott végrehajtó kezéből.

Bor, szerelem s csatazaj mámora foglalták el egyidőre Balassa Bálintot. Nem ért rá utána betűzni, hogy nincs-e »jussában« megrövidítve? békés rokonságot tartott András bátyjával, ki különben sem sokat háborgatta jelenlétével Liptó-Újvárban az itt nagyonha megfordúló lantos vitézt. A régi atyafiúi szeretet látszik visszatérni a rokonok közé, s mikor B. Bálint arra a lépésre szánja magát, melynek élte mérgezését köszönheté, t. i. a házasságra Dobó Krisztinával: a jó viszony a két unokatestvér közt oly szilárd, hogy B. András készséggel egyezik bele a házasságba, sőt az ifjú párt az ő udvari papja adja össze. Következnek az üldöztetés, a szenvedés szomorú évei költőnkre, s a kit annyi rendkívüli lelki csapással sújt a balsors, nem kiméli azt meg a mindennapi élet ürömpoharától sem: Bálint 1587-ben pénzbeli segélyére szorúl András bátyjának s 3300 frtért ennek cedálja az újvári zálogbirtok negyedrészére való jogát[1]), — azonkívül bizonyos ősi birtokrészeket öcscsével Ferenczczel »compulsi egestate« örökáron ád el András úrnak.[2])

E tény újabb Eris almája a rokonok közt. András kissé uzsorás módjára járt el, mikor 3300 frtért veszi meg a megszorúlt rokontól azt a részt, mely a királyi inscriptio szerint is 4125 frton volt kiváltandó, miután Újvár zálogsummája 16,500 frt. Ha már ez elkeseríti Bálintot, még jobban bántja az, hogy a bátyja még más dologban is fösvénykedik s akadékoskodik. Királyi jóváhagyással még 1579-ben 3000 frton felül költött Balassa Bálint Újvár erődítésére.[3]) Ezt az összeget András úr egy ítélet alapján — a vár illető részét kezéhez vevén — tartoznék öcscse kezéhez lefizetni; de csak úgy akarja tenni azt, ha a m. kamara

[1]) Rudolf királynak egy későbbi — 1589. aug. 25. — parancsa szerint, melyet a Balassák pörében Liptó megyéhez intézett. Fogalm.

[2]) 1589. decz. 20-diki jelentése szerint a m. kamarának. Ered.

[3]) B. Bálint kérvénye Ernő főhghez 1588. eleje kelet nélkül (január 22-dikén került az udv. kam.-hoz.)

az építkezéseket megbecsüli s arról becslevelet állít ki. A költő költő és se nem számtanácsos se nem könyvvívő. Számolni nem tud, s midőn erre kerülne a sor, jámbor kétségbeesés vesz rajta erőt. Igazán jellemző az a naiv egyenesség, melyen Ernő főhg. előtt e tárgyban panaszkodik. Ám jőjjön ki — úgymond — a magy. kamara küldöttsége a becslés végett, »kiadásaimról azonban számot ne kérjen, mert bizony isten nem tudok számot adni, hanem végezze a becslést méltányossággal, jó lelkiismerettel!«

Megtörtént-e a becslés, nem-e? nem tudom. Bizonyos csak az, hogy Bálinték András úr ellen fölgerjedve, egyszerre két felől támadták meg azt. Alig nyerte meg költőnk a fölmentést házassága dolgában 1588. február havában Ernő főhgtől, már az országgyűlés tartama alatt elhatározá Újvárból Andrást erőszakkal kiűzni. Nyugtalan vére nem sokat hagyta gondolkodni; a tervet a tett követte s »szemtelenebb levén mint a királyi kegyelem előtt« (mondja Balassa Zsigmond, András fia s második B. Bálint nagyatyja föntebb idézett folyamodványában) kikergette András provisorát, lefoglalta nemcsak a maga eladott negyedét, hanem az Andrást illető félrészt is, rá tette kezét annak mindenféle jövedelmeire, ingóságaira[1]) s hogy a bosszú teljesb legyen hozzá őszintén ragaszkodó, s bátyjánál semmivel sem higgadtabb vérű öcscse Ferencz föltörette Andrásnak a várban levő lakosztályát is, földúlatta holmiját, kiitatta vitézeivel borait, a mint ez azon Liptómegyéhez intézett kir. parancs per longum et latum elbeszéli, melyben a nemes megyének meghagyatik, hogy láttassa s térittesse meg B. Andrásnak Ferencz által okozott kárát; ha pedig Ferencz nem akar fizetni, akkor húzza le azon sommából, melyet ez a viczispán kezeibe tőn le már előbb valami ügyben.[2])

Ez az ökölcsapás volt az egyik támadás. A másik pedig az volt, hogy Bálintunk mint felperes a törvény útján is föllépett András bátyja ellen, e lépésnél arra gondolván, hogy a pörlekedésnek akkori időben megengedett számtalan kifogásaival csak bosszantani fogja bátyja urát. Ezt kell legalább következtetni a

[1]) 1589. aug. 25-diki kir. parancs Liptó megyéhez.

[2]) Kir. parancs Liptómegyéhez 1588. május 12. Prága. Fogalm.

hozzá intézett dorgáló királyi parancsból[1]), mely szemére veti, hogy visszaél a törvény által megengedett lépésekkel az ügy húzása-vonása végett. Megjegyzendő különben, hogy itt inkább magának mint Andrásnak okozott kárt, mert nem jelenvén meg felperes létére a terminuson, ügyét veszíté s András úr kérésére az ország rendes bírái elé mint alperes idézteték.[2])

Azonban ha nem a rövidebbet húzza vala is a törvény előtt Bálintunk, akkor sem vitte volna azt el szárazon, a mit András úr ellen vétett. Mert Balassa András sem az az ember volt, a ki megijedt a maga árnyékától. Ha nem forrott is benne ép úgy az a fékezhetlen Balassa-vér, mint Bálintban, ki Balassa *és* költő volt egyszersmind; de Imrének, a Bálint atyjánál Jánosnál sokkal nyughatatlanabb természetű erdélyi vajdának ágyékából származék — és ez sokat jelent: könnyen hevülő vért és erős daczot. Megmutatta ezt 1583-ban, midőn mostoha lányát Serédy Zsuzsannát Ostrogi Janus lengyel herczegnek adta nőül, s átadta a makoviczai s budaméri uradalmakat s »csak azért se« ijedt meg az e miatt nyakába akasztott nótapörtől, noha az ország törvényei azt mondják: ne Polonis et Venetis bona in hoc regno possidere liberum sit.[3]) Megmutatta különösen akkor, midőn landecki Nekesch Zsigmond morva úrtól szenvedett sérelmeit brevi manu megbosszúlandó, 2000-nyi emberrel állt készen Morvába betörni.[4]) Nem is gondolhatni hát, hogy Bálint támadását András úr visszatorlás nélkül hagyja. A kérdés csak az volt: miként tegye ezt? — Bálint ilyenkor nem sokat gondolkodott, hanem cselekvék úgy, mint föllobbanó vére kívánta; András meghallgatta eszét is. Ez az egyik nagy különbség volt a rokonok közt, a miből némileg következtetni lehet a másodikat, a nagyobbat is. Bálint szórta a pénzt, rosszúl gazdálkodott, nem gondola a

---

[1]) Kir. parancs B. Bálinthoz 1588. máj. 12. »Quia novo judicio et aliis mediis in protractionem saltem causae Te abuti facile colligimus. . . .«

[2]) U. o.

[3]) Ernő főhg jelentése a császárhoz s a bécsi udv. kamara jelentése sub 1587. nov. 20. Ered.

[4]) A prágai udv. kamara jelentése a császárhoz 1586. januar 13. Ered.

jövővel. András tovább látott, jó gazda, jó szerző volt, inkább szeretett kardéllel vagy kardlappal (már a hogy dukált) mint pénzzel fizetni; de élére is rakta a tallérokat. Ezekhez az ezüst fegyverekhez nyúlt most, mikor elhatározta, hogy bosszút, kemény bosszút áll Bálintékon, olyat, a mely ellen az üres zsebű költő nem tud tenni.

Már említém, hogy Végles vára 21,726 frtban volt elzálogítva a koronától. Ennek két harmada a Balassákat, egy harmada Zay Lászlót illette. A török portyázásokra való tekintettel a bécsi hadi kormány Végles várára aránylag nagy súlyt fektetett s rábirta a királyt, hogy azt magához igyekezzék visszaváltani. Zay Lászlóval sikerült is az egyezkedés, de a pörlekedő Balassákkal nem. Most mikor András úr bírói itélet alapján már bennült Véglesben s közeledett az idő, hogy a Balassa János halála (1577.) utáni 12 esztendő letelik és igy Liptó-Újvárat a fiscus kiválthatja a Balassáktól: András úr egyet gondolt s cserét ajánlott föl Véglesért. A kormány a cserén kapva-kapott s még a lejárat előtt megkötötte András úrral az egyezséget, hogy ha majd Liptó-Ujvárat át lehet adni s venni, készen, símán legyen minden a mi szükséges. A szerződés szerint[1]) Balassa András lemond a véglesi két harmadról, a várat ő flge kezébe szolgáltatván; ő felsége a zálogsummát, mely a véglesi kétharmadban fekszik, átírja Liptó-Újvárra, — s a mint Balassa András a Liptó-Újváron fekvő 16,500 rajnai forintot Balassa János örököseinek (tehát saját magának is) lefizette: Újvár a mondott összegekben neki inscribáltatik, hozzá adatván az új főzálogsummához azon 4000 frt is, melyet András úr az inscriptionalis levél átadásakor hadiszükségekre teszen le ő flge kezeibe.

Alig jutott tudomásukra Bálintéknek ez az egyezség: a legnagyobb vehementiával, olyannal kezdették meg az ellenségeskedést, hogy András úr, a takarékos gazda, pénzét kezdte félteni s a szerződéstől visszalépni szándékozott.[2]) Ebbe azonban most már Ernő főherczeg nem akart beleegyezni s biztatta erősen András urat: ne féljen rokonaitól[3]), majd talál módot ő flge őt igazaiban

[1]) 1588. nov. 2. egyk. hivat. másolat.

[2]) 1588. deczemb 23. Ernő főhg B. Andráshoz. Egykorú más.

[3]) U. o. . . . quod ad patruelis tuos attinet, quorum conatus et impedimenta hac in parte extimescere videris. . . .

megvédelmezni. Ezt azért tette a főherczeg, mert Balassa András 4000 tallérjára már előleget is vett föl egy sörfőző felállítása czéljából M.-Óvárott, melyre a győri és komáromi katonaság számára a bor drágasága miatt volt szükség.[1]) De nem hiában hangsúlyozta B. András a kamara előtt, hogy Újvárt még unokaöcscsei bírják »azt pedig jól tudja a kamara, hogy ezek mily természetűek, s hogy naponkint újabb és újabb bosszúművön törik fejüket.«[2]) Mert Bálinték, miután András a 4000 tallért a főherczeg biztatására lefizette[3]), valóban pusztító hadjáratot kezdtek meg a véglesi birtokok ellen. A megrémült jó nyitrai püspök istenre kéri a bécsi kamarát, midőn azt »de infinitis dissidiis et violentiis dominorum Balassa« tudósítja[4]), hogy az egyezséget bontsa föl a fiscus, mert félni lehet, hogy ha Újvár csakugyan András úré leszen, a kizárt Bálinték emberölést vagy isten tudja miféle gonosztettet követnek el. Se egyiknek, se a másiknak ne adja a fölség Újvárt, hanem egy harmadik idegennek; csak így szabadulhatván meg a szerencsétlen jobbágyok is az örökös nyomorgatástól.

E közben elérkezett a törvényülés ideje, melyre a Balassákat a király még a múlt évben megidézte. Bálinték részéről csak maga Bálint jelent meg és pedig mint András úr mondja[5]), csalfaságból csak azért, hogy ha Ferencz öcscsét valami súlyosban kötelezné, ennek a szokásos kétszáz forint lefizetése mellett ez alól szabadúlnia, s ekkép a birák hozandó ítéletét előre is illusoriussá tenni lehessen. Újvár ügyében szóba sem akart állni a költő; Végles dolgában két napig disputált; de kijelenté hogy a hozandó ítéletben vinculum (kötbér) kikötését nem tűri; míg ellenben András az esetre, ha erős kötbér stipuláltatik, úgy Végles mint Újvár dolgában hajlandó volt a hozandó ítéletnek, bárminő legyen az, fejet hajtani.[6]) A birák Bálint nyakasága miatt mire se tudtak

---

[1]) Ernő főhg a császárhoz 1588. decz. 27.

[2]) B. András a m. kamarához 1589. febr. 28. ered.

[3]) 1589. márcz. 1. az udv. kamara elismervénye. Fogalm.

[4]) 1589. márcz. 16. Ered.

[5]) Folyamodása Ernő főherczeghez 1589. márcz. 22. ered.

[6]) A nyitrai püspök jelentése Ernő főhghez 1589, márczius 20. Pozsony. Ered.

hát menni s a jó nyitrai püspök újra csak azt indítványozá, hogy mivel semmi remény a rokonok kiegyeztetésére nincsen, csupán a javak pusztulása várható: váltsa vissza mind a két várat a felség s ossza el a pénzt a Balassák közt.[1])

Bálint e nyakasságán András és fia Zsigmond kapvakaptak. Ez utóbbi amaz Ernő főherczeghez intézett folyamodásában, melyet már idéztem, kimondja hogy Bálintnak szokása igaz helyett hazugságot mondani. Nem tagadhatja — úgymond — hogy a múltkor ellene ítélet hozatott s végrehajtaték, de azt mondja hogy semmi vinculum nem volt kikötve. Tetszett neki Kamenecz vételárának felét zsebre dugni, a mi által azt az ítéletet elismerte; de nem tetszik Újvár felét s Véglest átengedni s megemlékezni arról, hogy szó köti a férfit. Elfelejti, hogy mindig ő kér orvoslatot, új bíróságot s mégis ő az a ki nem meri kötni magát; méltán megérdemelné — a mire Balassa Zsigmond kéri is a főherczeget — a perpetuum silentium nyakába akasztását. András úr attól fél, hogy Bálint szokott alattomossága szerint mindent ellene fog forditani, azt is ami a birák előtt történt, másként előadni, sőt több hazugságot fog kovácsolni féktelen képzelme mint eddigelé. Ne higyjen azért egyelőre Bálint szavainak a főherczeg, hanem tudósítsa őt ennek »gyerekes költéseiről« (puerilibus figmentis), hogy ellene védhesse magát.[2])

Nyujtott be ezenkivül András úr egy emlékiratfélét is a főherczeghez, mely a lehető legkedvezőtlenebb világításban tünteti föl költőnket minden oldalról s melynek vádjai e közlemény folyamában foglalkoztatni fognak bennünket. Az irat tendendiosus volt s a czélból készült, hogy Bálint hitelét a főherczeg előtt tönkre tegye Két fővádban összpontosúltak András úr állitásai. Az egyik az volt, hogy Bálint egri vitézi pályáját mindeki által tudott infamiával fejezte be; a másik pedig, hogy scandalosus viszonya egy nővel, más ember feleségével, mely közbotrányt idézett volna elő, szintén becstelenséggel végződék. — Nagyon sajnálni való, hogy ez az érdekes irat elveszett; tudomásunk róla s a vádakról abból a folyamodásból van, melyet Balassa Bálint 1589. márczius 20-dikán

[1]) U. o.

[2]) Föntebb említett kérvénye 1589. márcz. 22-ről.

nyújta be Ernő főherczeghez. Midőn a szerfölött fontos darabot egész terjedelmében hű fordításban közlöm, szükséges dolgot vélek cselekedni:

Fönséges herczeg! Miként pörlekedtünk a köztem s Balassa András közt fenforgó vitás ügyben a helytartó úr s az ország többi rendes bírái előtt, jobb szeretem, ha Fönséged a helytartó úr relatiójából fogja megérteni s nem én tőlem; mert így biztosban megítélheti Fönséged, melyönk az oka, hogy köztünk a controversia véget nem ért. Én részemről egy körömfeketényire sem távoztam el attól, a mi előbbi folyamodásomra [1]) határoztatott. De Balassa András a rágalmazás büntetésétől félvén (metu poenae calumniae) sem az újvári, sem a többi dologban, a hol a bírák végzése szerint a fölpörösség őt illette, nem akart szokás és törvény szerint perelni, azt állítván a bírák világos végzése ellenére, hogy itt is én vagyok a fölpörös[2]); sem a véglesi ügyben nem bocsátkozott tárgyalásba, csak hitvány s üres okokat hozott elő a bírói végzés ellen. Miután az ügy így áll s én látom, hogy András a törvény útját bujkálván, csak azért húzza-halasztja a dolgot, hogy kielégíthetlen fukarságának eleget tegyen: akarva-nemakarva, főként azonban nagy szükségünk által szorongattatva, én és öcsém kénytelenek leszünk a véglesi javakat, mint jogtalanúl elfoglaltakat visszavenni; mert sem magunkat szükségben nem hagyhatjuk, sem Andrásnak, aki oly nagy megátalkodottsággal tör kárunkra, a mienket nem engedhetjük. Óvást teszek azért Fönséged előtt a magam és öcsém nevében: ha mi pusztúlás történik a birtokokban, annak sem én, sem öcsém, hanem egyedül a törvény világát búvó András betölthetlen fösvénysége leszen oka.

A mi pedig sziszegő rágalmait illeti, melyeket folyamodásában szemtelen nyelve Fönséged előtt elmondott: ezek távol állnak az igazságtól, de méltók hozzá, a ki a haszonért nemcsak szóban és írásban, de tetteiben sem pirult soha a tisztesség korlátait átlépni. Azon mindamellett csodálkozom, miként merészkedik azt írni, hogy én Egerből s Újvárból infamiával távoztam. Hol lettem én becstelenségre ítélve? micsoda bíróság előtt bizonyítottak rám oly gonosztettet, mely infamiát érdemelt? Mutassa elő, ha ember a talpán, azt az én infamiámról hozott ítéletet s bizonyítsa be mondásait csak a legkisebb törvényszerű documentummal is, ne pedig a tudatlan tömeg által terjesztett hamis hírrel, mely gyakran a legszentebb életűt háborgatja. Becsületem, sértetlen jó híremnevem mellett tanúskodni fölhívom az egész Egert, *a hol ha a négy év alatt egyszer-másszor köztem s bajtársim között egyenetlenség támadt is, az úgy ki lőn mindig egyenlítve, hogy becstelenségről szó sem volt, csak egyszer ítéltettem el csekély bírság fizetésére.*

---

[1]) Ez nincs meg.

[2]) B. Bálint ugyanis csak Végles ügyében fölpörös.

Hogy pedig engem *a Ferdinánddal*[1]) *való viszályom miatt becstelennek* nevez: mily igaz ez, azt Fönséged ítéletére hagyom, mint a ki jól tudja: vajjon bármi infamia ez ügyben rám bizonyult-e s vajjon az ítéletet kerültem-e vagy kívántam? De ha mindezt nem tudná is Fönséged, az az egy körülmény fölment engem minden vétek gyanúja (ne mondjam a becstelenség) alól, *hogy Ferdinánd az ő kitűnő feleségét, kit a ráfogott bűn gyanúja miatt elűzött magától, magához visszavette, vele új házaséletet kezdett, a régi injuriák emlékét örök feledésbe temetvén.*

Tegye hát a jövőben András a ravasz mester a mi szívének tetszik, az bizonyos hogy nyelve féktelensége engem sem el nem ijeszt, sem az ország törvényei mellől el nem tántorít; sőt inkább, valahányszor csak dolgai vesztét látván, mérgében prüszszögő vénasszony módjára rám támad, mindannyiszor alkalmat fog nekem nyújtani a kölcsön visszaadására s arra a gondolatra, hogy dühében azért a mért azt a mit óhajt, sem a törvény útján, sem más módon el nem nyerheti, — józan eszét veszítette el.

Végül igen alázatosan könyörgöm Fönségednek, hogy ha mi keményet B. András rágalmai e visszaútasításánál mondottam, Fönséged királyi kegyelménél fogva érette megbocsátani méltóztassék, annál inkább, mert bizonyos, hogy ganéjban gázolni, anélkül, hogy az fölkavarodjék s azt fölkavarni, anélkül, hogy büdös legyen, nem lehet; leginkább pedig azért, hogy a mérget rejtő rágalmak engem, a ki ily durván írni nem szoktam, most akaratom ellen így írnom kényszerítettek.

Fönséged legalázatosb örök szolgája

Gyarmathi Balassa Bálint.[2])

Eddig a folyamodvány. — Örömest hisszük, hogy a bülbülszavú dalnok nem szerette, ha durva beszéd miatt elnémultak kobzán a mézes hangok, — s a nemes tűz, melyet a költő keblében isteni kéz rakott, ily alacsony szidalmak számára volt kénytelen készítni melegágyat; de Balassa Bálint még e szitkozódás közt sem tagadhatja meg magát. Látszik, hogy e folyamodást csakugyan ő s nem íródeákja írta. Az a hév, az a szenvedély, mely szerelmi énekeit megkapóvá, elsodróvá teszi, égni tudott akkor is, ha a rágalmazónak kellett fülébe kiáltani, hogy: hazudsz! A ki kardja élét úgy meg tudta suhogtatni, hogy Isztambulig megéreztek, a ki lantja húrjain oly viharos hangokat tudott költeni, hogy

---

[1]) Ki ez a Ferdinánd? később látni fogjuk.

[2]) A folyamodást B. B. a magy. kamaránál nyújtá be. Szuhay az elnök erre ezt jegyzé föl: 20. Martii 1589. Ad cameram aulicam. Providendum erit, ne bona Suae Maiestatis Viglesiana inter hos litigantes desolentur.

háromszáz esztendőn keresztül is visszazeng tőlük egy egész nemzet keble: az nem csoda, ha meg tudta a lúdpenna hegyét is nyomni úgy, hogy belébicsaklott, ha papiron kelle kifejezést adni fölháborodott kedélyállapotának — méltatlan ráfogások ellenében.

Hogy ne volt volna hát szenvedélyes akkor, mikor a ráfogások magva igazat is rejtett! — A költő is csak ember s az ember az alkalmatlanúl kimondott, az eltakarva volt, de időszerűtlenül föllebbentett igazságért mindig megharagszik s örömest betöri érte, ha teheti, embertársa fejét.

Így volt Balassa Bálint is. Noha a vádak biztos és öntudatos visszaútasításából, főként azonban abból, hogy a mi igaz bennük, azt elismeri költőnk, — bizonyos, hogy András úr vádjai túlhajtva rágalmakká fajúltak s ennyiben csakugyan méltók a drastikus hasonlatra, melylyel Bálint jellemzi azokat: mindamellett az a kis igazság a mi bennök rejlett, nagyon szívén találta a becsületére túlságosan féltékeny költőt. Túlságosan, mondom; mert az a birság, melyről elismeri, hogy nyakába vetteték, a legnagyobb valószínűség szerint csak a katonai fegyelem megszegéséből származhatott. — A harczok fáradalmai, a kémlelés vagy a portyázás cselvető veszélyei után örömest gyűlt össze Eger hőseinek »aranyos-ifjusága« egyik-másik bajtárs vendégszerető lakában, hogy nyakát tekerve a hordó-csapnak, még békében is ontsa a gyűlölt »törökvért.« Mi könnyebb, mint az, hogy az ifjú, heves vérű költő a poharazás mámorában megsértette egyik-másik magyar bajtársát, ki dalait tréfálta ki és kedvese felől pajzánkodott; vagy ráförmedt német collegái egyikére, ki nem lelkesült úgy a karja védte idegen földért, mint az »oh én édes hazám, te jó Magyarország« szép költemény[1]) forró szívű szerzője. Kész az összetűzés: lesz belőle veszekedés, vagy lovagias párbaj. Akár az, akár ez, mindakettő szigorúan fenyíttetik, mert mint Szamosközyből tudjuk, a párviadal a végekben erősen tiltva volt.

Fontosabb az első vádnál a második, hogy t. i. a költőnek más ember feleségével bűnös, nevezzük nevén a gyereket: házasságtörő viszonya volt, mely becstelenséggel végződék. Ha szétbon-

[1]) Gyarmathi Balassa Bálint költeményei. . . . Szerkeszté stb. Szilády Áron. LXXV. szám.

czoljuk Balassa Bálintnak erre a rágalomra adott feleletét: érdekes következtetésekre jutunk.

Ferdinándnak hitták a férjet. Ki ez a Ferdinánd? Senki más nem lehet mind gróf Nogarolli Ferdinánd, gr. Nogarolli Leonárdnak Dersffy Orsolyától, szerdahelyi Dersffy János leányától származott fia. Az ez időbeli acták őt rendesen és egyszerűen »Comes Ferdinandus«-nak, vagy csak »Ferdinandus«-nak nevezik; mindenki tudta kit kell alatta érteni; épen úgy, mint pl. 30 évvel azelőtt mindenki tudta: ki az az egyszerűen »Frater Georgius«-nak nevezett barát. Nogarolli Ferdinánd 1578 elején Szatmár parancsnokává neveztetvén s e tiszttel később a tiszai részek kapitányságát egyesítvén, mint ilyen 1585-ig működött, ez utóbbi évben pedig a kassai, illetőleg felsőmagyarországi főkapitányság helyettesévé lőn.[1]) Neje a nagybefolyású Harrach Leonárdnak, Rudolf császár titkos tanácsosának, Ernő főherczeg főudvarmesterének első nejétől Hochenzollerni gr. Zollern Máriától való legöregebb leánya — a szép Harrach *Anna* volt.[2])

Balassa magatisztázásából bizonyos, hogy a szép menyecskével neki viszonya volt s hogy e miatt a férjjel komolyabb összekoczczanása történt. Mint említém, a végekben a párbaj szigorúan tiltva levén, »lovagias« úton az összekoczczanást annál kevésbé egyenlíthették ki, minél nagyobb volt a felelősség Nogarolli vállain, kinek mint parancsnoknak jó példával kelle fényeskedni az alatta szolgáló urak s nemesek előtt. Pedig Balassa Bálint is ő alatta, ha tán nem is közvetlen commandója alatt vitézkedett. Mit volt tenniök? Bíróra bízták az ügyet s pedig, vagy a felső-magyarországi főkapitányra, Rueber Jánosra, mint gr. Nogarolli közvetlen főljebbvalójára, vagy — miként azt Balassa folyamodásában a hivatkozás gyanítni engedi — Ernő főherczegre. Mi volt ez az ítélet? nem tudjuk; de Balassa Bálint azért utalhat oly fenynyen rá, mert nem becstelenítő. Ha ezzel a sértett férj nem elégedett meg s haragjában nejét elűzte magától: azon még akkor sem csudálkozhatnánk, ha

---

[1]) A bécsi hadügyi levéltár protocollumai után.

[2]) Zedler, Universal-Lexikon 24. köt. 1171. lap. Buccelini Germania Stemmat. III. 143. — Wissgrill Schauplatz des landsässigen nied. österr. Adels. 4. köt. 155. lap.

teljesen hitelt adnánk is az itt »pro domo sua« beszélő Balassának, hogy t. i. az csak »suspicione falsi criminis,« igaztalanúl ráfogott bün gyanújából történt. Az sem változtat e föltevésen semmit, a mire Balassa, mint ártatlanságok mellett szóló legfőbb tanúságra hivatkozik, hogy t. i. Nogarolli nejét magához visszavette, vele új házaséletet kezdett. Ezt a szathmári parancsnok azonkivül, hogy szép nejét csalfasága daczára is szerette, több fontos okból is tehette. Először is Bálintunk, a szerencsés vetélytárs, egyáltalán elkerült a tiszai részek tájáról; másodszor mellé még meg is házasodott; harmadszor a mi legtöbbet nyom: a feleségemasszony a hatalmas Harrachnak volt leánya.

Nézzünk szét egy kissé a szép asszony körül is. Hol ismerkedhetett meg vele költőnk? A legnagyobb valószinűség szerint Egerben, az 1578. év folyamán akkor, mikor gr. Nogarolli a szathmári főkapitányságot elfoglalandó, útban volt nejével, az akkor 15—16 esztendős gyermek-menyecskével[1]) Szathmár felé. Balassa Bálint ez időtájt — mint Szilády Áron is hangsúlyozza — Egerben tartózkodott. Nagyon természetesnek látszik, hogy a Szathmár felé vonúló házaspár, vagy legalább a nő — az akkori idők útazásai viszonyaihoz képest — Egerben állomást tartott s pár napra, vagy hosszabb időre vendége volt talán Ungnád Kristóf egri főparancsnoknak, Losonczy Anna férjének. Itt mutathatta be a fiatal vitézt Ungnád Nogarollinak (ha már régebben nem ismerték egymást), Ungnadné pedig Nogarolli nejének — az egyik Anna a másik Annának. A kifejlett rózsa a nyiló bimbónak.

Nem föltűnő-e s nem késztet-e további gondolkodásra az a körülmény, hogy a nőt, kiről bizonyosan tudjuk, hogy vele költőnknek visszonya volt, Annának hívták, ép mint azt a másikat, kihez — eddigi gyanítás szerint — legszebb, legszívhezszólóbb dalait írta a főuri kobzos? — Kisértsük csak meg figyelemmel követni őket.

Az egész 1578-diki esztendő folyamában hol élte világát Balassa? nem tudjuk. Az a két szép költemény (Szilády kiad.

---

[1]) Megjegyzendő, hogy a Harrach-család, a XVI-dik s XVII-dik században legalább, nagyon korán érő s igen szapora faj volt. Annánknak pl. még 19 testvére volt, apjának 13. stb. Maga Harrach Leonárd 22 éves volt mikor legelső gyermeke, a mi Annánk, született.

XXIV. és XXVII. sz.) melyet ez évben írt, nem mondja meg. Gyanítnunk csak annyit lehet, hogy Egerben és Eger környékén. Én még hozzáteszem, hogy Szathmárban és Szathmár környékén is, a hol közelebbi barátságot kötött a szép Harrach Annával. Nehéz dolog ez nem volt. Hiszen gr. Nogarolli nejének más társasága, mint a férje alatt szolgáló magyar főúri ifjaké, nem lehetett. A német csapatok tisztei túlnyomóan zsoldos nép valának, kiket ha a parancsnok egyszer-másszor asztalához hívott is, nejének »udvarához« nem bocsáthata. Nem úgy a magyar tisztek. Ezek főrendi, vagy legalább is előkelőbb nemesi házak, birtokos családok gyermekei levén, a jó társaság alkotó, sőt hangadó elemét képezték. A szép és deli ifjú, kinek fölkent homlokára a dal igéző muzsája lehelte csókját, ha már származásánál fogva legkiválóbb volt a társaságban, bírt olyannal is, mely a női szívet a többi előnyös tulajdonokon fölül többi társai fölött megbűvölni képes: a harczi dicsőséghez még a költői hírnév babérkoszorúját fűzte. Szépség, ifjúság, előkelő származás, Balassa-hév, katonai nimbusz és költői babér: annyi égi adomány egy emberben, hogy nem csuda, ha a gyermekifjú asszony, ki zord s nálánál sokkal öregebb férje oldalán nem találta meg azt, a mit szíve kivánt, Bálinton felejté szemét s elvesztette szívét. Hogy pedig a dalnok is könnyen lángra gyúladt, főként azzal a tizenhat tavaszszal szemben, melynek rózsái az ifjú asszonyka orczáirúl mosolyogtak felé, azt Hartyáni Imre az ő hűséges inasa s íródeákja[1]) bizonyítja. »Nem mindent (= mindenkit) hevít úgy az szerelem tüze talám mint őtet« — mondja a jámbor ember az ő jó uráról.

Ezek előrebocsátása után *legelőször* is és *egyelőre* azt az állítást merem koczkáztatni, hogy Balassa Bálintnak »*Annához*« *és róla írt versei*[2]) *nem mind Losonczy Annához vannak intézve, hanem közülök egy-kettő Nogarollinéról szól.*

Nézzük csak a XXVII. számút: »Anna nevére«, melynek

[1]) V. ö. Szilády Á. Bevezetés XLIX. lap.

[2]) Ezeket Szilády elősorolja a IV. számú költeményhez tett jegyzetben, 244. lapon, ú. m.: a III., IV., V., VIII., IX., X., XIII., XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX., XXI., XXII., XXIV., XXV., XXVI., XXVII., XXIX., XXXIV., XXXV., XXXVII. s ettől kezdve a LIX-dik számúig valamennyi.

versfejei e szót rejtik: Annámért. E költeményt, mint az utólsó strófa világosan mondja, 1578. *végében* írta szerzője. Olvassa el bárki a verset s *kénytelen* arról meggyőződni, hogy az folytonos naponként való, jelenben tartó érintkezés szülte viszonyok befolyása alatt készült. Panaszkodik a költő, hogy kedvese nagyon félti, ha bánatos, azt hiszi kedvese, hogy másért, más után búsúl; ha örül, azt hiszi a nő, hogy mást szeret, azért víg. Oly közvetlenséggel vezeti elénk a költő kedvese kedélyállapotát, hogy szinte látni véljük a féltő, szerető nőt, a mint könybeborúlt szemekkel tesz szemrehányást dalnokának a képzelt hűtlenségért, esküszegésért, s mintha hallanók az ifjú költő hévvel súgott válaszát:

Te bőcsülhetetlen drága szerelmesem,
Kinek jóvoltában nyugszik fáradt lelkem:
Nincs kivüled nekem
Ki sok bánatimban vigasztaljon engem.
Hitemet én el nem felejthetem, hidjed! . . .

Ép úgy kiérzik a költeményből, hogy itt még egy új, ki nem próbált szerelemről s szerelmi hűségről van szó. Úgy ez a körülmény mint a naponkénti, s ismétlem, jelenben tartó (nem a múltra vonatkozó) érintkezés egy új Annára s nem Losonczy Annára kényszerít következtetni. Ungnádné 1578. végében már régen lenn Tótországban volt férjével, ki bánná nevezteték; tehát naponként, élőszóval semmiképen nem érintkezhetett szerelmes dalnokával. A mi a levél által való érintkezést illeti, ezt, ha a költemény értelme nem zárná is ki (a mint hogy kizárja), már azért sem lehet föltennünk, mert abban az időben a török ditión keresztül Slavoniából Egerbe szerelmes levélkék küldözgetését képzelni lehetetlen. Hiszen komoly, állami ügyekben is a legtöbbször csak salvus conductus mellett közlekedtek a levélvivő »követek.«

Állításunk csak nyer alaposságában, ha tekintetünket a XXV. számú versre fordítjuk, melynek címe: »Losonczy Anna nevére«, s mely a versfejekben is e nevet rejti. Ez a költemény egy igen-igen szép, érzékeny búcsúdal. Nem a költő távozik, hanem kedvese válik tőle.

. . . . árva fejemtül
A vált el ki engem szeretett hü szivbül.

Meggondolva, hogy az előttelevő XXIV. számú ének (»kit egy bokrétáról szerzett«) 1578-ból való, a XXVII. számú pedig, melyről föntebb volt szó, 1578. *végéről*, bizonyos, hogy a XXV. számú búcsúdalt akkor szerzette költője, mikor Ungnádné férjével az újonnan kinevezett bánnal Egerből Slavoniába távozott. Alig múlik el több mint félesztendő s a dalnok, ki évek során rajongott Losonczy Annáért, a szép Harrach Anna szemeinek lesz rabja.

Talán nem is a XXVII. számú a legelső vers, melyet Harrach Annára írt Balassa Bálint. E közt s a Losonczy Annához írt búcsúdal közt van egy gyönyörű hasonlatokkal bővelkedő, igazán elragadó költemény, »kit egy gyémánt kereszt mellett küldött volt« kedvesének, a XXVI. számú. Lehetne ugyan azt mondani, hogy a keresztet emlékül adta a vallásos, buzgó dalnok távozó kedvesének. De ez ellen azt kell kiemelni, hogy e költeményben válásról, távollétről egy szó sincs, s igy Losonczy Anna ellen bizonyít; a mint másrészről Harrach Anna mellett szól ez a strófa:

Így mi szerelmünket mi se hagyjuk tülünk
Rágalmazók miatt elesni közülünk:
Ám szóljon felőlünk
Ki szinte mit akar; — hiszem tiszta lelkünk.

Csak arra kell gondolnunk, hogy a férj és a költő közötti komoly »dissensiót« bizonyára hírnek-szónak, mendemondának, *rágalomnak* kelle megelőzni, míg Nogarolli ezt megsokalta s föllépett.

De nem elégszem meg azzal az állítással, hogy a XXVII. számú Anna nevére írt költemény s az előzője Harrach Annára vonatkozik. Ki merem azt is mondani, hogy a *XXV. számú (búcsú) dal az utólsó költemény, mely Losonczy Annát illeti. E vers képezi a válaszfalat az új és a régi Anna között.* Innen kezdve a régi kedves képe eltűnik s ragyog az újé — közel másfél tizedig. Tehát a *Júliáról szerzett énekek* Júliája alatt is *egész bizonyosan nem Losonczy Annát*, hanem *valószínüleg* Nogarolli nejét kell gondolnunk. Megkísértem bebizonyítni.

A költemények, a mint azokat Hartyáni Imre a költő manuscriptuma után leírta, időrendben következnek. A XXIV., XXV., XXVII. számúak bizonyos, hogy 1578-ból valók. Innen a XXXIII. számúig következők az 1578—83. évek közti időben keletkeztek, a mely utóbbi évben a költő házasúlni készűlvén, »bűne bocsánatjáért könyörgött.« Boldogtalan házas életéből (1584—88.) valók a XXXIV—XXXVI. számúak. A következőt »akkor szerzette, mikor az feleségitűl elvált« — s ettől kezdve jönnek a Júliához írt s vallásos költemények, a Coeliárúl írt s más virágénekek, az 1588. s következő évekből.

Már most, ha a XXVIII. számú közönyös éneket átugorván, a következőt vizsgáljuk: ennek tartalma meggyőz bennünket arról, hogy nem Losonczy Annáról beszél a költő. Az a baja, hogy nem leli »semmi módját mint kell szemben lennie« kedvesével; de nem távolság választja el, mint Losonczy Annától, ha erről szólna, elválasztaná; hanem az irigyektől nem juthat »mint tevistől a szép violához (!)« hozzá. Egyedűl akar lenni vele; mások előtt, társaságban eleget láthatja. A XXX. sz. költemény ismét nem Losonczy Annához van írva; bizonyos ez abból, hogy a 25-dik versszakban így szól:

> Engem, hogy igazán szeret azt megtudtam;
> Kiért magam én is csak néki ajánlottam.

Ezt Losonczy Annáról legalább 5 esztendei szerelem után nem most kellene elmondania. De elmondhatta új szerelméről Harrach Annáról. Azt gondolom azért, hogy e költemény 1578—1579-ből, a viszony elejéről való. Lehetetlen, hogy ettől az időtől házas élete végeig többet ne dallott volna Balassa, mint az az egy-két reánk maradt költemény. A XXXI. számút, melynek csak első sorát bírjuk, s a két következő vallásos tartalmút átugorván, ama nevezetes költeményhez érünk, (XXXIV. sz.) melyet »akkor szerzett, hogy a felesége idegenségét és hamisságát eszébe kezdte venni .... jutván annak az szerelmesinek igazsága (= igaz volta) eszibe, a kit ok nélkűl bolondúl elhagyott volt felesigiért.« A feleség hűtlensége visszaemlékezteti őt arra, kit »mint gyümölcsiért diófát ág közúl, tülem úgy elverém javáért ok nekül.« De elverte-e, értsd: elhagyta-e Losonczy Annát? Nem.

Losonczy Anna, a költő szerelmét bírván, távozott Slavoniába. Másnak kell lenni a kit elhagyott akkor, mikor megházasodék, olyannak, a kivel folyton érintkezett, s a ki őt kérve-kérte: ne nősüljön meg, maradjon az övé; a ki megesküdött neki, hogy soha nő nem fogja őt úgy szeretni mint ő s a ki midőn látta, hogy könyörgései hiábavalók, ismerve lovagja bensejét s ismerve talán a nőt — Dobó Krisztinát — is, kit elvenni akart, megjósolta, hogy boldogtalan lesz. Erre vonatkozik a szép költemény következő strófája:

Titkos keservemben húll orczámrúl könyvem,
Rólam mit prófétált, tűlt mert mind fejemen,
A ki keservesen válék el én tülem.

A XXXV. számú támpontot nem nyújt; a következőnek csak első sorát bírjuk: forduljunk a XXXVII. számúhoz, mely a Júliáról szerzett költemények elseje, melyet akkor írt »mikor az felesígétűl elvált.« A költő újra szabad. Régi szerelmének nyájas képe bátran, békében, fényes világban, rosz feleség sötét képétől be nem árnyékolva ragyoghat lelkében. Cupidó a költőnek bemutatja Júliát; következik Júlia rajza, rövid oly leírás, melynek az egész magyar irodalomban talán csak a Petőfi »tündér-orczád tejben uszó rózsája« a párja. Cupido mondja Júliáról

Imhol szép Julia, anyám helytartója ez föld kerekségében,
Szemiben nyilamat, horgas kézijjamat adtam szemöldekibe,
Szívem ajakában, fáklyám orczájában, mézem foly beszédiben.

Álljunk meg egy pillanatra e fönséges nőnél. Lehetett-e ez a Júlia Losonczy Anna? Mielőtt rá felelnénk, vetkezzük le a költői hangúlatot, a mibe e gyönyörű hasonlatok beleringattak s legyünk — nagyon prózaiak. Nem fog ártani, mert nem a költői rovására s nem az igazság kárára történik.

Vajjon hány éves volt Losonczy Anna, mikor Balassa Bálint e szép költeményt irta? Ungnádné *legkésőbben* 1550-ben született, mert atyja halálakor (1552.) kisebb huga Fruzsina is a világon volt. Legyünk udvariasak s mondjuk csak legkésőbb; noha okunk van azt hinni, hogy Anna a 40-es évek szülötte. De ha csakugyan 1550-ben mosolygott is rá először a nap: 1588—1589-ben, mikor Balassa felesége válása után a költeményt írta, már 39—40 éves matrona volt. Nehezen hihető, hogy élte javát

élő 36—37 éves férfi egy negyven esztendős asszonyság iránt oly szerelemre gyuladjon, mint a minőt a Júliához írt versek lehelnek s pedig annál nehezebben, minél inkább bizonyos, hogy azokat a verseket a költő Balassa s nem valami főúri udvari poéta írta. Azt hiszem sokkal természetesb arra a régi szeretőre gondolni, kit még 4 év előtt is oly forrón szeretett, kinek emléke a boldogtalan házasság ideje alatt neki vigaszt nyújtott, ki a 3—4 év után is 26—27 esztendős szép menyecske volt: a másik Annára, Nogarollinéra. 1588-ban mikor »jó hamar lovakért« Erdélyt járta be, Kassán utazván keresztül, láthatta újra az 1585. óta ott lakó Harrach Annát, s tán épen ez alkalomból készült a XXXIX. sz. kedves kis vidám dal, melynek címe: »Hogy Júliára talála, így köszöne neki.«

Ez az »argumentum senectutis« érvényesítendő a XXXIV. számú versnél is már (csakhogy nem akartam ott a mondandóknak elébe vágni) s megállja helyét kifogás nélkül valamennyi Júlia-féle költeménynyel szemben, sőt a Coeliáról írtaknál is. Különösen kiemelem ez utóbbiak közül a XIV. számút, melyet akkor írt a költő, midőn 1589. végén Magyarországból kibújdosott. A gyönyörű búcsúdal a következő szakaszszal végződik:

Immár sólymocskádat,
Kedves madárkádat,
Kit karodon hordottál,
Klárisokkal rakott,
Szkófiummal varott
Lábzsinóron tartottál —
Bocsásd el békével
Szegényt, hadd menjen el,
Reá ne haragudjál!

Lehet-e itt Losonczy Annára gondolnunk?

Még csak egyet kell megemlítnem. 1587-ben Losonczy Anna özvegygyé lőn;[1]) 1588-ban Balassa Bálint szabaddá nejétől. Ha régesrégi első ifjúkori szerelme az, a kit most is szeret, ha annak viszonszerelmét illetőleg csak századrész is igaz abból a mit a költő annyi édes dalban zengett: akkor érthetlen, kima-

[1]) Gauhe Gen. hist. Adels-Lexicon II. 2830.

gyarázhatlan dolog, mért nem vette nőül? hiszen a gyászév lejártakor már ő tőle is (1588.) elvált felesége; s mért engedte az oly hosszú időn óhajtva óhajtott lényt újra másnak, Forgách Zsigmondnak, lennie nejévé? Annál érthetetlenebb ez, minél szenvedélyesebbek a dalok, melyek épen ekkor, 1588-ban, fakadnak a költő tépett szívéből. De érthetővé, világossá válik mindez, ha tudjuk, hogy Losonczy Anna képe 1578. óta eltűnt az ő lelkéből s más Anna az a kiért olthatlan lánggal ég: az, a kit midőn ő maga szabaddá lőn is, nem tehet magáévá. Az a »kitűnő« nő lesz ez, a kit még oly pörös természetű íratban is, mint a minő a főherczeghez benyújtott folyamodása, »egregia foemina«-nak mond: Nogarolliné, Harrach Anna.

Érdekes volna megdönthetlenül bebizonyítni, hogy e nő, már kezdetben is, tudott magyarúl. Hogy később Balassa Bálinttal való viszonyának ideje alatt meg kelle tanúlnia, az bizonyos. Társasága mint föllebb említém csak magyar volt 7 esztendőn 1578—1585. keresztül s a főbbrangúak akkoriban bizony csak és csupán a magyar nyelvet használták; nagy kivétel volt köztük Pálffy Miklós, Nádasdy Ferencz, vagy Balassa Bálint — az ország nyugoti részéről — a kik németül is beszéltek. Ha már idegen nyelven beszélni tanult a magyar úr, az olaszt választotta, melylyel az udvarnál is és előkelő idegenek közt is egyformán boldogúlhatott. Ily társaságban meg kellett barátkoznia Nogarollinénak is nyelvünkkel, melynek tanulásában férje (magyar nő fia) ki azt tökéletesen bírta, segélyére volt bizonyosan. Nagyon valószínű azonban, hogy már lánykorában tudott magyarúl. Családja nagyon szíves viszonyban állt az Erdődy, Pálffy s Batthyányiakhoz; e családok lányai, barátnői, körében könnyen megtanúlhatott.

Megjegyzem még, hogy Nogarolliné férjének a 90-es években történt halála után, másodszor b. Breuner Sigfriedhez ment nőül.

Most pedig ha már Újvár és Végles pörös dolgaiból indúltam ki, illendő oda vissza is térnem, annyira a mennyire Balassa Bálintot érdekli.

A pör a rokonok közt nem akart véget érni s a főherczeg egyidőben a nyitrai püspök tanácsát követendő, elhatárzá, hogy a Balassa Andrással kötött szerződést fölbontja s idegennek adja Újvárat zálogba, a ki aztán pénzzel kielégíti a Balassákat. Illésházyt, e pénzes urat is fölszólítá a kamara e czélból, de nem tudtak megegyezni, mert Illésházy Újvárat csak örökáron megvenni volt hajlandó.[1]) Hosszú húza-vona után újra visszatért a főherczeg a Balassával kötött szerződés realizálásának gondolatához, s mikor már az év vége felé (1589.) közelgett a terminus, melyen Liptó-Újvár inscriptiója lejár, ráíratott a magyar kamara által Bálint öcscsére Ferenczre, hogy jelenjék meg a magyar kamara előtt, s vegye át Újvár zálogösszegének őt illető részét azon pénzből, melyet András úr a kamarának le fog fizetni. E parancsról Bálint nem tudott semmit, mert már akkor Lengyelországban járt, nem birtokain, mert hisz ilyenek, Kamenicz eladatván, nem voltak,[2]) hanem bújdosni, keble fájdalmát enyhíteni idegen földön.

Ferencz a parancsot későn vette, mert Egerben az ország védelmében vitézkedett. Ezt az egri káptalan bizonyítványával attestálva folyamodást nyújta be, kettőt is a főherczeghez[3]) hogy hagyja meg őt Újvár birtokában, ha nem is ősei érdemeiért s azon szolgálatokért, melyeket ő maga tőn 12 év alatt saját költségén, vére bőséges ontásával a végekben, legalább az istenre való tekintetért; vagy ha csakugyan cedálnia kell Újvárat, ne e téli időben kellessék azt tennie. Roszúl állhattak szegény Ferencznek ügyei, mert az egész országot hívja tanúbizonyságúl, hogy annyi hűséges szolgálatai után nincs Újváron kívül az egész hazában egy talpalatnyi föld, melyet övének mondhatna s a hová fejét lehajthatná. Kész azt a summát, melyet András ígért, Újvárra fölülfizetni, ha időt enged neki a felség, míg a pénzt a télen rokonaitól s barátaitól kölcsön kérheti. Folyamodásai elsejében még Végles ügyében is — nem könyörög, hanem tiltakozik s azt a bírói ítéletet, melynek alapján András a magáénak vallja Véglest, érvénytelennek nyilatkoztatja, mert az nem törvény útján,

---

[1]) Sok acta e felől az udv. kam. ltárban.

[2]) Ide igazítandó ki Szilády Bevez. XXXVI. lap.

[3]) 1589. nov. 27. előtt és egy másik kelet nélkül. Eredetiek.

hanem »commissióból« kelt s hozatalakor mind bátyja távol volt, mind pedig ő maga Egerben szolgált.

Újvár ügyében kedvezőtlen választ kapott Ferencz, Végles ügyében pedig nem is felelt neki a főherczeg. E méltatlanságon Bálint, ki mint Szilády jól mondja, folytonos összeköttetésben állt a külföldön is öcscsével, elkeseredvén, öcscsével együtt a következő mérges kérvényt nyújtá be a főherczeghez, melyet csak ő és senki más nem fogalmazhatott:[1])

Fönséges főherczeg! Hogy Fönséged a magy. tanács és magyar kamara véleményét megvetvén, őseinek t. i. Ferdinánd és Miksa császároknak záloglevelükben adott világos igérete ellenére saját maga határozatát, melyet folyamodásainkra adott volt, megmásítja: elismerjük, hogy balszerencsénknek s a méltánytalan sorsnak kell tulajdonítanunk, a mi ellen sem igazság, sem érdem nem használ semmit s a mit békén kell tűrnünk. De már az csudálatosnak és tűrhetetlennek látszik előttünk, hogy véglesi részünkről egy hanggal sem válaszol Fönséged, holott az egész Magyarország tudja azt, hogy az a vár minket és Balassa Andrást egyenlő jogon illet, mi azt sem pör útján, sem egyébként el nem vesztettük, hanem Fönséged tőlünk erőszakkal ragadta ki. Könyörgünk azért igen alázatosan Fönségednek, méltóztassék rendelkezni, hogy részünket visszanyerjük. Különben isten előtt protestálunk s tiltakozni fogunk az országgyűlésen a rendek előtt is, hogy rajtunk ily nagy injuria esett, melynél nagyobb nem képzelhető.

Fönséged alázatos hívei

Balassa Bálint és Ferencz.

Ez az utólsó nyom B. Bálintról ez ügyben. Mi történt B. András és fia Zsigmond, aztán B. Ferencz közt: az már bennünket nem érdekel.

Berekesztem közlésemet. Ha idővel sikerül valakinek — a ki tán e közlés által lőn figyelmessé — szerencsés véletlenből több és bizonyosb adatot fölhordani B. Bálint és Annája felől, mint én itt fölhozhattam: akkor azt hiszem nem volt haszon nélkül való dolog megbolygatnom Újvár és Végles ügyét, mely engem e nyomokra vezetett.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

[1]) Kelet nélkül az Újvárt illető iratok közt. Ered.

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRÓNKÖVETELÉSE ÉS VELENCZE.

(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Nem sokára László átkelése után — augusztus 5-ikén — megtörtént Jadrában az ő koronázása. A szent korona ugyan nem volt kéznél, tehát egy mást kellett előrántani, annál inkább igyekeztek László és hívei erről különböző helyekre intézett tudósításaikban a magyar szokások megtartását[1]) s a nagyszámú előkelők jelenvoltát kiemelni. Mily súlyt fektettek Lászlóék e koronázásra, érdekes tanúsága annak, hogy maga sietett ez eseményről mindjárt az nap értesíteni a velenczei köztársaságot.[2]) Sietett királyságát azzal is emlékezetessé tenni, hogy mindjárt az első napokban adományokat osztogatott és szabadságokat erősített meg.[3])

Másokra azonban aligha tette László koronáztatása azt a hatást, a mit ez ünnepélyes cselekvénytől vártak. Önkéntelenül fölmerült mindenki előtt az a kérdés: miért nem Székes-Fehérvárt, s bizonyára nem volt senki, a László hívei közül, a ki erre kielégítő választ adhatott volna. Zsigmond hivei pedig kétségkívül nem mulaszták el emlegetni, hogy az nem nagy dolog valahol az ország szélén megkoronáztatni, tessék annak közepén azt megkísérleni, ezen felül az idegen korona alkalmazása is oly körülmény volt, a mit a magyar nép igen tekintetbe vett és pedig

[1]) Arra nézve eltérők a jelentését, vajjon Kanizsay János esztergomi érsek eszközlé-e ezt, vagy pedig az apostoli szék követe. V. ö. Horváth id. m. 429.

[2]) Monum. Slav. Merid. IV. 479.

[3]) Így megerősítette Spalató és Sebenico kiváltságait. U. a. V. 12. és 14. a Verebélyi és Vadászi családokéit. A magyar országos levéltárban.

László hátrányára, a mint hogy Zsigmond király nem is késett e körülményt, a hol csak lehet vala, kiemelni.

Az első meglepetés elmulta után, úgylátszik, Velencze is ily szemmel nézte a dolgokat. Visszatérve a húzás halasztás politikájához addig kívánták válaszukat függőben hagyni, a míg meggyőződnek, lesz-e valami a László-féle kisérletből vagy nem. De az ügy nem akart haladni s a velenczeiek, a nélkül hogy a dolog haladásáról tiszta képet nyertek volna, kénytelenültek, hogy illedelmetlenek ne legyenek, augusztus 27-ikén tárgyalás alá venni a kérdést, mit kelljen Lászlónak válaszolni. Ekkor is csak oly határozatot hoztak, a mely távol volt mindennemű állásfoglalástól. Elhatározták, hogy követet küldenek Lászlóhoz, de ennek nem adnak semmi írást megbízó levelén kívül s ez élőszóval fogja általános szavakban a köztársaság örömét és jó kívánatait kifejezni.[1])

E politikának helyessége rövid időn kitünt. László, a ki oly szivós volt igényeinek föntartásában, annál gyöngébb volt azok érvényesítésére irányzott törekvéseiben. Zsigmond ellenben s annak hívei megfeszítették minden erejöket s a pápolczi csata elég volt arra, hogy László egész vállalatát meghiúsítsa. A mi még hiányzott, azt kipótolta a Zsigmond által október 8-ikán kihirdetett közbocsánat, úgy hogy szintén a sors iróniája gyanánt kellett annak feltünni, hogy Trau és Sebenico épen ezen a napon léptek egymással szövetségre »László, Magyarország, Jeruzsálem és Sziczilia királya korában, ő felsége tiszteletére és diadalára.«[2]) Rövid időn Dalmácziára szorult, a hol szintén nem tudta magát fentartani. November 3-ikán már a zengi gróf is Velenczétől tanácsot kért az iránt, hogy mittévő legyen a mind több és több hatalomra jutó Zsigmonddal szemben, november 7-ikén pedig elhagyta László az ő pünkösdi királysága színhelyét.[3])

Lászlónak minden eredmény nélkül történt hazamenetelével trónkövetelőségének Zsigmond uralmára legveszélyesebb része bevégződik, az a része, a melyben csakugyan nem látszik lehetetlennek, hogy az Anjou háznak ismét sikerül László személyében elnyerni a magyar trónt. Ezentúl alig lehetett már az ő érvényesülésére számítani, legfölebb ha Zsigmond király hirtelenében elhunyt volna. Velencze is megelégedéssel tekinthetett vissza a László irányában tanúsitott politikájára. Az az egészben Lászlónak kedvező semlegesség nem segítette Lászlót arra, hogy Magyarországot megszerezze, de képessé tette arra, hogy tetemes-

[1]) U. a. V. 13.
[2]) U. a. V. 18.
[3]) Raimo Annales ed. Muratori Scriptores Rer. Ital. XXIII. 224.

sen meggyöngítse Magyarországot, meggyöngítette magát Nápolyt is, megkapta ezen felül Velencze az addig csak tényleg, de nem joggal bírt Corfú teljes tulajdonát nehány ezer aranyon. És mindez megtörtént a nélkül, hogy érte bárkivel ellenséges viszonyba keveredett volna.

A szentisvánnapi járandóság azonban még mindig közvetlenül előtérben levő kérdés volt. Alig húzta ki László a lábát Magyarországból, azonnal elküldte Zsigmond Lerberer Zsigmond budai polgárt a köztársasághoz — a vele küldött levél november 22-ikén kelt — hogy követelje a most már négy évről hátrálékos adót. Ugyanekkoriban híre járt annak is, hogy László király el akarja adni Dalmáciát Velenczének. E hír nem hagyta Zsigmondot nyugodni s deczember 2-ikán újabb levelet intézett ez ügyben a köztársasághoz. A király, úgy látszik, teljesen meg volt győződve a hír valóságáról, bár azt írja, hogy nem biztos tudósitásból vette ezen értesitést, levelének szavai legalább arra látszanak mutatni. »Azt hiszszük, hogy ti nem teszitek, mert ez az igazság ellen volna. Nyiltan megsértené ez a béke azon pontját, mely szerint semmi esetre sem szabad Dalmáczia ügyeibe elegyednetek. Azt is tudjátok, hogy László nem igazi birtokosa és ura Dalmácziának, miután az Magyarországnak van alávetve, annak pedig isten kegyelméből mi állunk élén. Kérünk tehát, hogy, ha a mit hallunk igaz, legkevésbbé se egyezzetek László szavaiba, hanem inkább tekintsétek azokat semminek. Ez esetben megtartjátok tisztességteket és becsületeteket és a mi lelkünk előtt is nagy tetszést nyertek.«[1])

Zsigmond két rendbeli levelével csak január 29-ikén foglalkozott a köztársaság tanácsa. Hogy miért csak most, arra igen egyszerű a felelet: a köztársaságra nézve mindig kellemetlen volt az adó kérdésére felelni, mert egyenesen nem mondhatta ki indokait, a csűrés csavarásba meg már szinte beleunt. Nem is történt meg ezen tanácskozás egész addig, a mig a magyar követ igen határozottan ki nem jelenté, hogy ő neki már semmi kedve sincs a várakozásra, sőt már tiltakozni is akart a köztársaság eljárása ellen s választ nem várva távozni el Velenczéből.

A válasz adásánál a köztársaság a neheztelőt adta. El van nagy hangon mondva, menynyi és mily szolgálatokat tőn Velencze Zsigmondnak és családjának, hogy azokért másforma hálára számitani volna jogosítva, hogy a köztársaság mennyire igyekeznék előmozditani Magyarország javát — egy szóval el van mondva mind az, a mit a diplomácziai nyelven elmondani szokás, mikor azt, a kitől valamit megvonnak, még meg is leczkéztetik. A másik

[1]) Monum. Slav. Merid. V. 31.

levélre pedig röviden azt válaszolták, hogy a László király felől nyert értesülés teljesen elüt a valóságtól, nekik semmi ajánlatot nem tett ez iránt. Horváth Mihálynak erre az a megjegyzése, hogy Velencze megijedt Zsigmond fenyegetésétől s azért hagyta abban az alkudozást, azonban ismerve úgy az előbbi, mint a későbbi tárgyalási íratokat, el kell ismernünk, hogy Velenczének igaza volt, mikor tagadta, hogy Dalmáczia ügye szóban forgott volna.

Ugyane gyűlésből feleltek Zsigmond azon ajánlatára, a melyet Barbadico János útján tett. Mint a mult évben László, úgy most ő kivánt a köztársasággal szövetségre lépni. De első sorban László ellen, a mely esetben igen könnyű dolog lett volna László kiszorítása. Velencze még most sem volt hajlandó kilépni a semlegességből s ily választ adásával bízta meg Barbadicot: a királylyal szívesebben lépne szövetségre, mint bárki mással, de sok, nagy és terhes elfoglaltatások következtében, a melyek a herczegi uraságra nehezednek, ez úttal nem vállalkozhat.[1])

Zsigmond követe nem elégedett meg e válaszszal, azt kivánta, hogy ha nem lép Velencze szövetségre a magyar királylyal, tanúsítsa más módon iránta való jóindúlatát s tegyen le esküt a turini békekötés pontjai megtartására. A köztársaság természetesen erre sem volt hajlandó, mert igaz ugyan, hogy ilynemű eskü megtartását nem igen szokták komolyan venni, mindazonáltal igen kellemetlen lett volna oly pontokra megesküdni, a melyek megtartása már ez idő szerint sem volt szándékában. Ezen ajánlatra sem kivántak tehát felelni s csak akkor kezdtek róla gondolkozni, mikor azon követ »nagy illetlenséggel sürgeté a haladéktalan feleletet, mondván hogy nem várhat, a mi minden tisztesség és a követségeknél gyakorlatban levő szokás ellen van.« Február 2-ikán tehát azt határozták, hogy tudattassék vele, hogy másnap megállapítják a választ, ha akarja megvárhatja, ha nem, elmehet dolgára.[2])

A király követe elvárta a másnapi határozatot. Ennek eredménye a következő felelet volt: »Ha jól megvisgáljuk mindazt, a mi bizonyos idő óta Magyarországon és az annak alávetett tartományokban történt, úgy véljük, hogy most nem tehetjük le a kívánt esküt. De valamikor a magyar korona részről meg lesz, a mit a béke kíván, mi készek leszünk a mondott esküt letenni a felséges Lajos király és köztünk létrejött béke alapján s azt meg is tartani.[3])

A szövetségi ajánlat visszautasítását egyelőre szó nélkül hagyta Zsigmond, az adó megtagadását azonban nem s április

[1]) U. a. V. 32. — [2]) U. a. V. 33. — [3]) U. a. V. 34.

9-ikén újabb levelet intézett ez iránt a velenczei herczeghez. Ebben azt írja, hogy a velenczeiek válasza kétértelműen volt fogalmazva s ezért nem lehetett világosan megérteni, vajjon meg akarják-e adni ez idő szerint, vagy pedig visszatartják az ő nagy kárával. Óhajtja tehát, hogy gyorsan kinyilatkoztassák, akár igenlőleg, akár tagadólag, mi a szándokuk, hogy tudjon mihez igazodni. [1]) Zsigmond király ugyan kétségkívül igen jól megértette a velenczeiek addigi elútasításait, de nem kívánta azt tenni, hanem a helyett a jelen levéllel egyenes nyilatkozatra kényszeríteni. A minthogy az egész azt a benyomást teszi, hogy oly hangúlatban íratott, mikor a király nagy mértékben boszús volt s e levél mintegy bevezetésül kívánt szolgálni a velenczeiek által elkövetett sérelem megtorlására. Azonban Zsigmondon is gyakorta megesett, hogy egyszer-egyszer fölindúlásában tovább ment, mint a mennyire tulajdonkép akart. Úgy volt ez úttal is. Mit válaszolt Velencze az ő levelére, nem tudjuk ugyan — e darab hiányzik a fenmaradtak közűl, — de a további események nem hagynak fenn semmi kétséget az iránt, hogy ismét elútasító volt.

És Zsigmond mégis hagyta a dolgot a nélkül, hogy további lépéseket tett volna, csak a nyár folyamában küldött ismét követet s az ennek adott útasítás ismét csak a szokott módon hangzott. Ez ismét kifejezé csodálkozását a felett, hogy Velencze nem akarja a kérdéses összeget megadni, holott a magyar király a békét soha sem szegte meg és semmit sem tőn a velenczei köztársaság ellen. A szokásos felszólítás maga után vonta a szokásos választ. »Meg vagyunk győződve, felelék, hogy a király ő felségének szándéka irányunkban és községünk iránt mindig jó volt és barátságos, hogy mindig békében kívánt és kíván velünk élni és annak határozatait megtartani. De ha a király jól megvizsgálja és tekintetbe veszi, a mik az elmúlt időben Magyarország és koronája tisztessége és jó állapota érdekében, annak fentartása és öregbítésére általunk történtek, ha tekintetbe veszi a két békének, a réginek és az újnak pontjait, biztosak vagyunk, hogy van ő felségében annyi bölcseség és erény, hogy nyiltan bevallja és mondja, mikép mi és a mi községünk nemcsak barátai, hanem épen legjobb barátai voltunk neki, a mondott Magyarországnak és koronájának. Ennek a békének pontjait semmikép meg nem sértettük, hanem teljesen megtartottuk. A mi azt illeti, hogy a király csodálkozik azon, hogy megtagadtuk már négy év óta ama pénznek fizetését, s hogy nem tudja annak okát s azt akarja, hogy mondjuk meg neki, azt felelhetjük: mi nem akartunk másképmint tisztességesen beszélni azon követekkel, a kiket ez ügyben

[1]) U. a. V. 39.

hozzánk küldött s azért mondtuk, hogy némely tisztességes és észszerű okokból nem felelhetünk. Felszólítva azonban ezt mondjuk — ez a felelet az egyetlen érdekes pontja a válasznak, mert ebben már majdnem nyiltan kimondják, hogy Magyarország rosz helyzete az oka a nem fizetésnek — annyi és oly dolgok történtek Magyarországon és a dalmát részeken, a melyeket tisztességből nem részletezhetünk, hogy Magyarország és annak koronája azok következtében nem voltak képesek irányunkban azt teljesíteni, a minek teljesítésére a mondott békekötés szerint kötelesek voltak. Ez okból adtuk a király követeinek ezt a feleletet. De valamikor Magyarország és koronája megtehetik azt, a mivel a mondott kötések értelmében tartoznak, mi is készek leszünk megtenni azt, a minek általunk kell történni, miután ő felségével, Magyarországgal és annak koronájával mindig kívántunk és kívánunk békességben élni.«[1]) S a magyar királynak e válaszra nem volt mit felelnie, mert belátta, hogy annak, katonai ereje növekedése nélkül úgy sem lenne súlya.

A következő években sokkal kevesebb volt az összeköttetés akár László és Velencze, akár Zsigmond és Velencze között. László, úgy látszik, maga is meggyőződött arról, hogy neki nincs itt mit keresnie, figyelmét egészen elfordítá Magyarországtól, hagyta Hervóját helytartójául úgy gazdálkodni, a mint neki tetszett, maga csak annyi részt vett a dolgokban, hogy adományokat, kiváltságokat osztogatott oly módon, a mint az iránt neki előterjesztést tettek. Ő lemondva azon reményről, hogy Magyarország királya lehessen, Olaszországra fordította figyelmét s azon volt, hogy, ha már magyar király nem lehet, legalább Olaszországnak tudja tekintélyes részét hatalma alá hajtani.

Az olaszországi kérdések foglalták el első sorban Velenczét is, a melynek törekvése ez idő szerint oda irányult, hogy a Viscontik, Carrarak, Scalak és Esték viszályait felhasználva magának szárazföldi birtokot szerezzen. Mindazonáltal nem szünt meg folytatni azt az eljárást, a melylyel Dalmácziában különösen, s az adria melléki tartományokban általában előkészitendő volt a talajt saját uralma megalapítására. Nem volt Dalmácziában oly város, a melylyel a köztársaság összeköttetést nem tartott volna fenn, mindegyikben megtelepültek kereskedői, ezek védelmére megjelentek consulai, jegyzői, a kik nemcsak a kereskedelmi érdekek védelmét tekinték feladatuknak, hanem politikai befolyásra is törekedtek. Gyakorta kölcsönzött a köztársaság vagy annak egyik-másik előkelő polgára városoknak és főuraknak: ez ismét egy oka volt a hatalom kiterjedésének, mert ha egy kapott,

[1]) U. a. V. 44.

öt kért s annak elérése érdekében mind alkalmazkodott Velencze kívánságaihoz.

Ily kölcsön kötötte Trau városát Velenczéhez,[1]) kölcsönök kérése tartotta folytonos függésbe a zengi grófot (a Frangepánok családjából), oly annyira, hogy ezekért késznek nyilatkozott, hol a köztársaság felsősége alá vetni magát, hol pedig jövedelmének felét lekötni[2]). Az ilykép támadt politikai függés nyilatkozott már abban, hogy midőn 1402. nyarán László király hajói a dalmát vizekben elhatalmasodni kezdtek, ezek kihágásai ellen Velenczében emelt panaszt,[3]) midőn pedig Zsigmond király 1403. őszén Lászlót már szinte kiszorította, a velenczei köztársaságtól kért tanácsot az iránt, minő állást foglaljon el vele szemben.[4]) A köztársaság ezen előkelőket azzal tűnteté ki, hogy őket velenczei nemes és polgár czímmel ajándékozá meg, a mely czím akkoriban nagy kitűntetés vala, annyira, hogy oly kisebb fejedelmek, mint a bosnyák királyok kitűntetésnek vették, sőt még Magyarország nádora, Garay Miklós is tett érte lépéseket,[5]) ajándékokat küldött nekik a családi ünnepeikre, például a lakodalmakra, s tőlök kapott viszont lovakat, sólymokat s hasonlókat.[6])

Jadra és Ragusa városok hatóságainak ígéretét vették, hogy, ha újra kitörne Velencze és Genua között a háború, nem állanának az utóbbinak pártján[7]), Cattaroban pedig annyira vitték a hangúlatot a politizáló velenczei kereskedők, hogy e város 1405. nyarán felajánlá készségét a hódolatra, a mit az igaz visszaútasításának az épen akkor folyó paduai háború czímén a velenczeiek.[8])

A bosnyák előkelőségekkel, úgy Hervója bánnal, mint Osztoja királylyal szintén folytonos volt az összeköttetés. Mikor az utóbbi a tenger partján város építését tervelé, a mely kikötővel is bírva hivatva volt Bosznia főközlekedési pontjává válni, sietett erről a köztársaságot tudósítani, nincs-e az ellen valami ellenvetése. Egyszermind arra is fölkérte, hogy vállalja annak védelmét magára.[9]) Mikor pedig ugyan e király »tartományai védelmére« két fegyveres brigantint akart a tengeren tartani, előb kikérte Velencze engedélyét, a mely annak megadásánál nem is mulasztá el hangsúlyozni, hogy azt csak azon föltétel alatt cselekszi, ha ez kötelezi magát hajóit oly útasításokkal látni el, a melyek azokat Velencze és a velenczei hajók irányában a legnagyobb előzékenységre kötelezik.[10]) Az 1403-ik és 1404-ik évben alkudozás folyt kereskedelmi szerződés létre hozatala tárgyában mind Osztojával,

[1]) U. a. IV. 428. — [2]) U. a. IV. 428., V. 3. 24. 25. 67. — [3]) U. a. IV. 472. — [4]) U. a. V. 24. — [5]) U. a. V. 74. — [6]) U. a. V. 53. — [7]) U. a. V. 35. — [8]) U. a. V. 62. — [9]) U. a. IV. 460. — [10]) U. a. V. 4.

mind Hervojával, a melynek eredménye jelentékeny kedvezmények kieszközlése volt a velenczei kereskedők részére.[1]) A mint László Hervoját spalatói herczeggé nevezte ki, azonnal sietett Velenczét erről értesíteni, ugyanazt cselekvé Osztojának a bosnyák királyi székről való elűzetése és Tvartkó Surának arra emeltetéséről s ő is kikérte a köztársaság engedélyét arra, hogy Spalatóban s egyebütt gályákat s brigantinokat szereltethessen fel.[2]) Más alkalommal meg kölcsön kért hajókat a köztársaságtól.

Ezen felül megszerezvén Velencze Albániának némely részeit ezek, mint Dálmácziával szomszéd terület, szintén segítették ottani befolyásának növelésében.

Míg azonban Velencze olaszországi ügyeivel elfoglalva csak ilyképen készítgette elő a talajt, addig Zsigmond erélyesen hozzálátott a szávántúli vidék megtisztításához, miután Magyarországon teljes sikert mutathatott fel abbeli törekvésében. Ebbeli működését igyekezett Dalmácziára is kiterjeszteni s így állván a dolgok nagyon érdekében állott tudni: mily állást fog Velencze azzal szemben elfoglalni. E végből mindjárt két követet is küldött. Mindegyik elmondta, hogy Zsigmond már nagy sereggel — ötvenezer emberrel — van azon úton, hogy Dalmácziát visszszahódítsa. Az első követ arra volt a köztársaságot fölkérendő, támogassa, mint a király régi barátja a vállalatot, nehány a magyar király rendelkezésére bocsátandó hajóval. A másik már többet akart. Ez szövetséget ajánlott, az egyházi szakadás érdekében is volt megbízása, ezen felül meg volt bízva fölajánlani Zsigmond király közbenjárását Velencze és Padua között. Az utóbbinak ura ifjabb Carrara Ferencz volt, fia N. Lajos egykori szövetségesének s annak, a kinek országán 1388-ban osztozott meg Velencze Milanóval. Azonban már két év múlva sikerült az ifjabb Carrarának a Milanóhoz jutott résznek, t. i. magának Paduának és vidékének és pedig a velenczeiek jóakaratú szemlegessége mellett birtokához jutni. Azóta a Carrarák ismét nagyrészt vettek a felső-olaszországi harczokban, ismét oly vitézül küzdöttek s oly ügyesen ármánykod-

---

[1]) U. a. V. 36. 39.

[2]) U. a. V. 45. — Ezen adatok arra is módot nyujtanak, hogy meghatározzuk Osztója elűzésének idejét. Az előbbi okirat, a melylyel a velenczei kereskedőket kiváltságokban részesíté, április 22-ikén kelt, Hervojának levelét pedig, a mely az ő elűzetéséről teszen tanuságot, julius 31-ikén már tárgyalta a velenczei tanács. Ilyképen ez esemény körülbelül az 1404-ik év júniusára, de mindenesetre azon évnegyedre teendő. Ez pedig annyiban fontos, mert ennek ideje eddigelé nem volt ismeretes és Horváth Mihály őt ez évben már visszahelyezteti.

tak, hogy sikerült újra jelentékeny hatalomra szert tenniök, a mi meg ismét háborúba bonyolítá őket a tőlük tartó Velenczével.

A harcz 1405-ben volt a válság szélén s így korántsem volt indokolatlan Zsigmond ajánlata. De a köztársaság mit sem akart a békéről tudni s az 1405. augusztus 3-ikán tartott tanácsülésben azon választ állapíták meg ezen ajánlatra, hogy Carrara Ferencz annyi kárt tett Vélenczének s e háború már annyijában van a köztársaságnak, hogy csakis kiűzése és államának megsemmisítése szolgálhatnak annak váltságául. Ép ily elutasító volt a válasz, a mit — ugyanezen ülésből mindkét követnek adtak a magyar kérdésben tett előterjesztéseikre. A hajók kölcsönzését megtagadák, azon a czímen, hogy a Padua ellen viselt háború igénybe veszi minden erejöket, s ugyanez okot hozták fel a szövetség kötése ellen is. [1])

Zsigmond és követei nem akarták ezzel az elútasítással beérni. Ott maradtak-e folyvást vagy újak mentek nem vehető ki a jegyzőkönyvekből, az azonban bizonyos, hogy mintegy két hónap múlva — október 17-ikén — újabb magyar előterjesztéseket tárgyalt a velenczei tanács. Ez úttal ismét mindenki ellen való szövetséget ajánlottak magyar részről, a velenczeiek azonban visszautasíták azon a czímen, hogy ők mint kereskedő nép nem vállalkozhatnak erre, mert ennek következtében kénytelenek lennének olyanokkal rosz viszonyba keveredni, a kikkel most jól vannak. [2]) Október 19-kén adták ki a velenczeiek ezen határozatokat a már útra kész követeknek. Ezek az utólsó pillanatban akarják megkisérleni még egyszer szerencséjöket s csak azt kérik, engedjen át a köztársaság néhány puszta hajótestet s engedje meg, hogy azok a magyar király költségére Velenczében fölszereltessenek. A tanács azonban másnap elhatározá, hogy még ezt sem tartja a semlegességgel megegyezőnek, tehát még ebbe sem egyezik. [3])

Szalay József.

---

[1]) Mon. Slav. Merid. V. 61.
[2]) U. a. V. 65.
[3]) U. a. V. 66.

KÜLÖNFÉLÉK.

KELEMEN LAJOS ÉLETÉNEK ISMERTETÉSE.

A »*Pesti Hirlap*« idei június 8-iki száma tárczájában a Kazinczy Ferencz gyűjteményéből közöltem volt ez író egy hazafias szellemű, igen szép versét, s minthogy előttem annak korábban már közrebocsáttatása s Kelemen egyéb írói működése ismeretes nem volt: kérdésül tettem, ki ő? ki tud róla valamit? ki látta más művét is? hogy irányában az elismerést — mit avagy csak ez egy daláért is megérdemel — kifejezhessük s irodalomtörténetünk számára neve s munkássága emlékezetét méltatólag fentarthassuk.

Erre Simonyi Zsigmond úr ugyanazon lap június 10-ki számában a szerkesztőséghez beküldött néhány sor közlésében így nyilatkozik: »Nem azért írom e sorokat, mintha a szép vers szerzőjéről sokat tudnék mondani, csak [annyit jegyzek meg,] hogy a vers már egyszer megjelent 1861-ben az ismeretes ily czímű gyűjteményben: »*Gróf Dessewffy József levelezése Kazinczy Ferenczczel*« a II. kötet 122-dik lapján, ezzel a két sornyi bevezetéssel 1816-ból: »Döbrenteink itt küldi neked a 14 esztendős Kelemen Lajos most júliusban dolgozott versét.« Dessewffy József pedig u. o. 127. lapon ezt jegyzi meg a versre: »Kelemen Lajos derék fiú. *Annak kell lenni a magyarnak, a mit homlokára metszett a teremtő.* Dis genitus animosus infans. Adja az Isten, hogy jövendőmondó legyek.«

Ohajtottam volna, hogy Simonyi úr Kelemenről többet is közöljen; de úgylátszik, ő eléggé érdekesnek látta tudatni a közönséggel, hogy a mely költeményt én kiadatlannak véltem, húsz év előtt már ki volt adva. Közlésének valóban van értéke; mert tévedésem ki van mutatva, s ez, kivált ma, midőn a gőzerővel s könnyed lelkiismerettel dolgozás miatt oly sokban tévedhet s téved is az író, az irodalomra nézve hasznos; de ezzel Kelemen-t illető tudásunk nem sokat gyarapodott; csak a Kazinczy és

Dessewffy megjegyzései fontosak azért, hogy az ifjú verselőben e két nagytekintélyű magyar író már ekkor nagy költői tehetség szikráit látták, versét jelesnek mondották, őt a genius által ihletettnek, s jeles írót vártak belőle.

Sajnálom, hogy tévedtem, de a kitünő verset épen korunkban, sőt ma közleni fölöslegesnek még sem tartottam. A midőn mindenfelől támadnak, államiságunkat kétségbevonva ostromolják, szükséges a nemzeti önérzetnek ébrentartása; kell, hogy minél többször s minél erőteljesebben hangoztatva legyen, hogy e föld a mi hazánk, hozzá jogunk, vele missiónk van, s azt elérni igyekeznünk kötelesség. Az idézett könyvet megvették tán egy pár százan, de a politikai lapok tárczáit olvassák 3—4 ezeren s jó az, hogy a tüzzel és erővel írt költemény minél nagyobb körben ismeretes legyen s gyújtson és csüggedéstől óvjon.

Tévedésemet jóvá teendő, elhatároztam, hogy már most Kelemenről én is meg fogok tudni olyakat, amik Simonyi úrnak is kikerülték éber figyelmét. Öndicsekvésnek ne vétessék, de ez nekem, a ki 44 év óta foglalkozom irodalmi ügyekkel, nem is igen nehéz: Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit — elmondhatom én is. A magyar tudományosság kulcsait, zárait és sok tárházát meglehetősen ismerem. Csak idő és akarat kell, s hamar megtudok sok egyetmást. A véletlen nem sokára kezembe hozott egy köre nyomott felszólítási ívet, melyet Kolosvárról, 1831. május 21-én Petrichevich Horváth Lázár, az egykori »*Honderü*« és »*Ungarns Morgenröthe*« czímű lapok szellemes, de nem népszerű szerkesztője, a kiről nemsokára szintén némi érdekességeket fogok elmondani, és Kelemen Lajos intéztek Aranyos-Rákosi Székely Sándor, tordai unitárius gymnasiumi rectorhoz, melyben őt »*Corinna*« czímű s az 1832-dik évben megindítandó zsebkönyvükben dolgozótársúl hívták fel. A felhívást Kelemen is sajátkezűleg kitünő szépen írta alá, s előttem feltünt annak egy erdélyi érdemes öreg barátom, szucsági nagybirtokos Kelemen Benő kézírásával való csodálatos egyezése. Minthogy életemben sokszor tapasztaltam, látott és ismert emberek példáiból, hogy a szép ének, versírás, rajztudomány stb. csaknem családi öröklődő képességek: ez azon gondolatra vitt, hogy ennek a szépírású Kelemennek ama másik, szintén szépíróval családi egybeköttetésének kellvén lenni, nála Kelemen Lajos felől tudakozódjam: nem rokona-e? nem ismerte-e őt? nem bír-e életéről valami adatot? ha igen, legyen szíves velem közölni. S én e derék emberhez, az én nemes barátomhoz foganat nélkül még soha nem folyamodtam.

Csakhamar válaszom érkezett, s abban barátom ezeket írta: »Kelemen Lajos közeli rokonom volt, vallására nézve elébb unitárius, fia Kelemen Zsigmond kir. főkormányszéki kanczellis-

tának, a ki nagy tekintélyben állott; te is ismerhetted, — úgymond — oly notorius különcz volt, mindig Mitrovszky-kalapot viselt; Kolosváratt a magyar kapun kívül jobbra levő emeletes házban lakott, fiát az unitáriusok ottani főtanodájában taníttatta. Lajos szolgált a királyi főkormányszéknél és erdélyi udvari kanczellárián; 1817. után egy Kis-Ernyében levő birtokrészecskét, mi osztályuk alkalmával neki jutott volt, ő [Kelemen Benő] vette meg Kelemen Lajostól. Tudja azt is emlékezetéből, hogy Bécsben egy herczeg Pálffynál volt nevelő, ott volt lakása, később katholizált. Nejéről nem tud semmit. Meddig élt, azt sem tudja; gyermekei közül egy fiú kolozsvári gépész, Rayka Péter műhelyében dolgozott. Egyébiránt — így zárja be levelét — Bod Péter, ki neki kortársa és barátja volt, s még most is él Bécsben, többet tudhat ottani életéről s viszontagságairól.«

E levél kezembe adta Kelemen Lajos életéről a jónak és gonosznak tudásának kulcsát. Nyomozni kezdettem mind a kir. főkormányszéki, mind az udv. kanczelláriai levéltárban, s mindenütt vezető nyomokra találtam. Egy barátom, Szigethi Miklós honvédezredes, Kelemen Benő veje írt Bécsbe Bod Péternek, a kitől a következő értesítést kapta.

»Kelemen Lajost 1831. a gróf Béldi-család felküldötte volt Bécsbe, hogy ott, vagy valamely németországi egyetemen magát nevelői állásra kiképezze. El is ment oda, velünk [Bod Péterékkel] egy szekeren; de már akkor később elvett nejébe szerelmes levén, alig néhány heti ott mulatás után visszatért Kolozsvárra és ott a kir. főkormányszéknél szolgált, mint írnok; később 1837—38-ban az erdélyi udvari kanczelláriához ment fel 600 forint évi fizetéssel; de akkor már mint családos ember, ezen csekély fizetéssel ki nem jöhetvén: magát újabban nevelői pályára szánta; ezen okból először áttérvén a katholicus vallásra, a báró Jósika Sámuel ajánlatára felvétetett nevelőnek a gr. Pálffy gyermekei mellé, [az öreg Kelemen, sőt maga Kelemen Lajos is egy későbbi folyamodványában herczegnek írja], 1200 forint évi fizetéssel és tíz év letelte után 12,000 forint jutalompénz biztosítása mellett. De ott is kevés ideig szolgált, s az 1848-ik évi változások alkalmával ezen állomását is elvesztette. Minthogy pedig kitűnő talentuma ismeretes volt, a megalakult magyar királyi belügyminiszteriumhoz neveztetett ki titkárrá; de annak Debreczenbe távoztakor, más sokkal együtt, ő is Budán maradt, tehát fizetése nem levén, nagy nyomorúsággal küzködött. 1849-ben május 4-étől kezdve 21-ikéig minden nap együtt néztük — úgymond a levél tisztelt írója — Buda vára ostromlását és bevételét. A magyar miniszteriumnak Budapestre újabban visszatérte után folyamodott előbbi állomása visszaadatása végett; de — a mint általános híre volt, mert írás róla nem költ — azért, hogy Debreczenbe a kormánynyal el nem ment, kérésével elutasíttatott s tovább is nagy nyomo-

ruságban élt, mignem ugyanazon évben Budán elhalálozott, hat nevetlen árvát — öt leányt s egy fiút — hagyván hátra; leányait főrangú magyar nagylelkű hölgyek vették át neveltetés végett; a fiúról is volt gondoskodás téve; azt a jóltevők a vasúti állomások egyikéhez akarván főgépészszé kiképeztetni, előbb egy pesti lakatos, majd kolosvári gépész Rayka keze alá adták tanulás végett; de bárha lelki tehetségére nézve az atyja talentumával bírt, gyönge testalkata miatt ezen tanulását félben kellett hagynia. Hogy tovább vele és a családdal mi történt — így végzi Bod Péter úr levelét — nem tudom, 1850 elején én ismét Bécsbe menvén: azóta felőlük semmit nem hallottam. Kelemen Lajos szolgálatára nézve felvilágosítás található a magyar kir. volt belügyminisztérium levéltárában is.«

E két ma is élő tanútól hálás tisztelettel vett szóbeli értesülésemet sikerült részint kiegészítnem, részint hitelesítnem az érintett levéltárak adataiból, melyekből Kelemen Lajos életének és viszontagságainak im e képe tűnik ki:

Kelemen Lajos született 1801-ben Kolozsváratt oct. 8. philosofiát végzett az unitáriusok főtanodájában, jogot a királyi lyceumban, s mindkét helyen mindenből kitűnő sikerrel tett vizsgát. 1821-ben sept. 3. a kir. főkormányszékhez vétetett fel tiszteletbeli írnokságra s a három kezelési hivatal-ágnál 1823-ig szolgált, akkor a fogalmi szakhoz ment át, s különböző előadói osztályokban 1836-ig kitünően s kitüntetetten szolgált. Ekkor elhatározta, hogy az erdélyi udvari kanczelláriánál szolgáló Zeyk Antal irnokkal cserél, oly módon, hogy mindkettő tartsa meg azon fizetést, a mely állásához van kötve, Kelemen a Zeyk bécsi 400 frt fizetését s 100 forint szálláspénzét, Zeyk a Kelemen kir. főkormányszéki 400 forint fizetését. Kérését a kir. főkormányzó, gr. Kornis Mihály 1836. jan. 25. ajánlattal küldötte fel az udv. kanczelláriához, mely febr. 3. visszaírt, hogy mielőtt a hivatalcseréhez megegyezését adná, a kormányzó írja meg elnökileg Kelemen minősültségét: miféle nemzetiségű? vallású? életkorú és képességű? mióta szolgál? s kezelési vagy fogalmi szakban-e? minők erkölcsei és maga alkalmazása? sat.

A kormányzó febr. 15. megírta, hogy Kelemen székely, unitárius, felsőbb iskoláit és a hazai jogot kitünően végezte, 1821. óta szolgál a kir. főkormányszéknél s az előadók teljes megelégedését mindenütt megnyerte, életmódja, magaviselete kifogásnélküli s kedvezőleg ajánlható. Minősültsége kitűnő: több nyelveket ismer, magánszorgalom által magát a tudományokban nagyon kimívelte, a forgalmi szakban oly jól forgatta magát, hogy annakidejében magasb hivatalra is a közszolgálat javával lesz alkalmazható. Erre a csere megtörtént, de Kelement azon kellemetlenség érte, hogy Zeyk a maga fizetését és szálláspénzét Bécsben

kölcsönképen előre, a Kelemenét Kolozsváratt rendes idejében felvevén: neki egy egész hónapig fizetése nem volt s csak igen nagy bajjal tudott a drága fővárosban élni. Megkísérlette Zeykkel barátságosan egyenlíteni ki a dolgot, de foganata nem levén: a kir. főkormányszéknél ellene panaszt támasztott; hosszasan folyt a kikérdezés, az irkálás Bécsben és Kolosváratt hónapokig tartott, mígnem végre a kir. főkormányszék Zeyktől az illetéktelenül felvett fizetési részletet levonathatta. 1837. júl. 26. 600 forintos irnokká neveztetett. 1838-ban. sept. 26-án egy udvari fogalmazói állomás üresedvén meg: Kelemen kérte azt neki adatni s indokúl felhozta, hogy ő 22 év óta szolgál különböző közhivatalokban, szorgalommal dolgozott mindenütt, Bécsben utóbb három hónapig vitt fogalmazói teendőket, s őt mint unitáriust, a kért állomás, az 1809. évi mártius 15-ki udvari rendeletnél fogva, mások felett annál inkább megilleti, mert ő azon legfelsőbb hatóságnál az egyetlen unitárius.

E kérése azonban nem teljesíttetett, s hihető, ez volt oka, hogy vallásának elhagyására határozta el magát, a mi által erdélyi rokonaitól, akik mind unitáriusok, végképen elszakadt, s azok rokonszenveért kárpótlásúl herczeg Pálffynál biztosítottabb állást és legalább egyideig nagyobb jóllétet szerzett meg maga és családja számára.

E helyzete 1848. április haváig tartott; akkor kényszerülve látta magát ismét pályát változtatni s előbb április 24-én a m. kir. közlekedésügyi miniszteriumnál kért alkalmaztatást, felhozván indokai közt, hogy 22 évig szolgált, 14-et az erdélyi kir. főkormányszéknél, 6-ot az udvari kanczelláriánál; hivatala mellett mindig a tudományokkal foglalkozott; azokban való jártassága elismeréseül egy magyar főúri házhoz [fennebb már meg volt nevezve] nevelőnek hivatott meg s ott e minőségben — hivatala mellett — hat évig működött; vizsabályozási kir. biztos gr. Pálffy Ferdinánd Lipót által pedig mint tollvivő alkalmaztatott, a közlekedési tárgyakkal 6 év óta foglalkozik s elegendő járatossága van benne. Kérelme elláttatásának nincs nyoma a beadványon.

Másodszor is folyamodott április 27-én [István főherczegszálloda, 109. számú szállásáról] a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, valami állást kérve. Megrázólag adja elé akkori szerencsétlen helyzetét s egyszersmind egész életének tragicus folyamát. Minthogy ezen csaknem kétségbeesés közt írt önvallomás az *Autobiographiák* hitelességével bír, a hol az író bizonyosan őszintén fedezi fel élete szerencsétlen változásait, reményét és csalódásait, s legföljebb tán a színezésben lehet túlzás: ennél fogva ezen kérvénye tartalmát — kezdetének néhány nem a dologra tartozó helye kihagyásával — közleni érdekesnek

és tanúságosnak látom. Egyben-másban botlását a már fennebb közölt hiteles hivatalos adatok alkalmasok megigazítni.

Kérvényében a cultusministernek írja, hogy csoportos bajai mellett még az a szerencsétlenség is érte, hogy meghimlőzött s szerencsétlen háza kórházzá változott; levélben volt kénytelen herczeg Bretzenheimnétől a miniszterhez ajánló-levelet kérni, kegyes alkalmaztatást kér tehát az alábbi indító okok alapján.

»Huszonkét évig szolgált — úgymond — különböző hivatalokban, s bár politikai nézetei és ismeretségei miatt méltó elismertetést nem is, de szorgalma, képessége s feddhetetlen erkölcsei következtében körében általános becsülést vívott ki.

»Tudományhoz és művészethez vonzódtam — mondja tovább — gyermekségem óta. Tizennégy éves koromban írtam egy dalt a »*Szabadság*«-hoz, melyet Döbrentei úr méltónak talált az általa szerkesztett »*Erdélyi Muzeum*«-ban[1]) kiadni. 1831. a Kolozsváratt megjelent »*Aglaja*« című zsebkönyvben közölve volt tőlem az »*Angyalok Szerelme*« című költemény első része, Moortól, angolból folyóbeszédben fordítva[2]); [megjegyzem, hogy megszünvén a vállalat, a többi része elmaradt.] mely fordítás felől Buczi Emil úr úgy nyilatkozott, hogy irígyli tőlem. Az 1834—1835-ik évi »*Erdélyi Társalkodó*«-ban számos czikkeim vannak, melyek sztil és tartalom tekintetében kedvességet nyertek. Az erd. kancelláriánál létem alatt herczeg Pálffynak unokaöcscsét, gróf Pált a philosophiában én oktatván, számára psychologiát, logikát, metaphysikát dolgoztam ki magyarúl, melyet a nyilvános vizsga alkalmával a pozsonyi Benczés-rendiek bámulva helyeseltek. Hat évi nevelői működésem alatt több más kézikönyveken s füzeteken kívül, a három első osztályra latin nyelvtant dolgoztam, mit újra dolgozva ki is akartam adni. Ezen kívül a füvészetben is nem kis előmenetelt tettem. Fogalmazok magyarúl, németül, latinúl, értek és olvasok angolúl és francziáúl is.

»Ezekből át fogja látni Exciád — így ír tovább folyamodványában Kelemen — hogy időmet mindig komoly dolgokban töltöttem, melyek a lelket megedzik s munkára képessé teszik. Remélem is, hogy ily irodalmi képességem és jártasságom mellett a Nmlgod miniszteriumában is használható egyén leendek, melyre tán azon körülmény is rést nyithat számomra, hogy gróf Pálffy Ferdinánd Lipót, mint víz-szabályozási kir. biztos, hat év óta az én segedelmemmel és szolgálatommal él. Ő most a robotot és dézsmát elvesztvén s különben is tömérdek adósságtól terheltetvén: házánál alig rendelkezhetik egy év alatt 8000 forintról, s ennélfogva engem sem levén képes fizetni, bár sajnálattal, elbocsátott.

---

[1]) VIII. füzet 80—82 ll.

[2]) IV-ik kötet, Kolozsvár, 1831. 97—110. ll.

»És már most elhagyottan állok az ég boltozata alatt, elhagyatottan áll nőm, s hét apró gyermek körüle, a nyolczadik szive alatt, kiknek semmi támaszuk az élethen, hanem csak az én keresetem, melyre ha nem nyílik út, menthetetlenül el vagyunk veszve valamennyien.

»És itt — ez megrázó vége a panaszos folyamodványnak — megáradván könyeim s a zokogás elfojtván lélekzetemet, még csak ennyit: ekkora a nyomor, melyből Nagyméltóságod egy népes családot kiszabadít, ha engem alkalmazni kegyes leend.

Kelemen Lajos s. k.«

E folyamodványon sincs az elintézésnek semmi nyoma. De hogy akkor, vagy azután hamar meghallgattatott s alkalmazást nyert, kitetszik egy 1848. évi sept. 16-iki kérvényéből, melyben két havi fizetés-előleget kért, azzal indokolva, hogy két gyermeke fekszik meghalva szállásán: de a pénzügyminiszter Duschek azon okból, hogy 800 forinton felüli fizetést élvezőnek előleg nem szokott adatni, megtagadta. Ezen kérését a cultusminister tette át ajánlólag a pénzügyministerhez, a miből az következik, hogy Kelemen akkor ott szolgált. Octoberben megújította kérését, a b.-ü.-minister hathatósan indokolta azt, s eredménye az lett, hogy 31-én megkapta az előleget. A belügyminiszteriumnál elnöki titkárnak íratik, tehát vagy a cultusminiszteriumnál is az volt, vagy onnan ide áttéve lett titkárrá, ámbár láttam azon adatot, mely mutatja, hogy legelébb a közlekedési miniszteriumban fogalmazói minőségben vétetett fel.

Irodalmi művei közül a »*Szabadsághoz*« versre meg kell jegyeznem, hogy az N. N. aláírással, tehát névtelenül jelent meg, s hogy az ő műve csak most derült ki iménti folyamodványának napfényre jutása által. A czím alatt zárjel közt ez áll: *Kolozsváratt 1816.* Első vers-szaka ime ez:

A szüz szabadság
Szent isteneknek
Kedves leánya —
A nagy s dicső!
— — — — — —
— — — — — —
Hősök nevelték
Fegyver s vihar közt.
Lágy pihe párnán
Nem hányatott stb.

S ily emelkedetten és költői lendülettel megy a vers végső szakáig, dicsőítve tárgyát, festve, mily nehezen megszerezhető, de mily boldogság annak bírása; a költő melegen fejezi ki benne

saját érzületét, hogy ő is lelkesül érette, buzdítja honfitársait s az ifjuságot, a szép s jó barátait, hogy a küzdelemtől vissza ne rettenjenek, mert a nélkül rab-lét az élet s nincs méltó czélja a férfi fáradozásának.

Nevelőkorában irt tankönyvei, mint ineditumok, nem lehetnek tárgyai az itéletnek. Ő elbeszéli, s mi tudomásúl vesszük; de az életirónak ennél tovább menni nem lehet.

Az erdélyi »*Nemzeti Társalkodó*«-ban irt czikkei tekintetében csak egyszerűen tudomásúl vehetem azt, a mit ő ir azokról, hogy kedveltek voltak. Ezt azok után, amiket tőle már most ismerünk, bizvást el lehet hinni, de nekem észrevételt tennem azokra sem lehet. Nem is tudom, vajjon neve alatta van-e ama czikkeknek; mert épen ez volt ama lap, melynek czimlapján a dolgozótársak ezen sajátságos alakban voltak megjelölve: *Irták a kik olvassák.* En látva Kelemennek a lapra útalását, a nemzeti muzeumban meglevő 1831—1832-ik évi folyamot apróra átnéztem, azon czélból, hátha találnék tőle valamit; de egyet sem találtam, s úgy tapasztaltam, hogy csak néhány hírnévre inkább vágyó tudós és iró tette alá nevét közleményének, a nagyobb rész vagy rejtett *jegyek,* vagy *álnév* alatt jelent meg. Ha valakinek módja lesz Kelemen állitását ellenőrizni, tegye s közölvén kutatása eredményét, egészitse ki ezen közlés hiányait.

Súlyt lehet fektetnünk arra is, hogy Horváth őt választotta Zsebkönyve kiadásánál társúl; ő, aki kényes izlésű s az aristocratia köréből való iró volt. Ő Kelemenben kétségkivül a tehetséges középosztályi embert becsülte s a társadalom ezen nagy erővel rendelkező, művelt rétegébe akarta eszméit eljuttatni. Kitűzött czéljok fontos volt s programmjok érdekes. Fel kell tenni, hogy nekik kész munkáik is voltak, amikkel vállalatukat megindítsák; de érezniök kellett erőt arra, hogy útat törjenek e téren, melyen Erdélyben a *Muzeum* után csak az *Aglája* szerkesztője járt, de a mely már ekkor megszűnendő volt. Azonban a *Corinna* — mennyire én utána járhattam — nem jött létre, s hogy mint eszme és irodalmi szándék egykor élt, ez igénytelen sorok hozzák irodalmunknak most legelébb tudomására. Ha valósúl, hihetően egészen más leendett Kelemen szerencséje és életpályája.

* * *

A közönség előtt áll Kelemen Lajos, az alig pár hónap előtt egészen ismeretlen ifjú magyar költő élete s irodalmi munkássága hézagos rajza. Az elsőből hiányzik születése s halála napja, az utolsóból több művének méltatása. De a mit közzétettem, elég arra, hogy felőle mindkét tekintetben itélhessünk.

Élete viszontagságos volt, és itt-ott tragicummal vegyült. Ilyen vallásváltoztatása, minek indoka nincs tudva, de ez neki, az erős unitáriusnak és idealistának nagy lelki harczokba kerülhetett. Ilyen az, hogy a magyar kormánynyal Budapestről nem távozás nyomorba taszította, a miben, olykor-olykor ki-kiemelkedés után, utoljára is vigasztalanúl elmerült. Válságos helyzetekbe jutásának oka csak részben a sors — önmagában hordozta azok magvát. Úgylátszik, lángész volt, a lángeszek nagy gyöngéivel, a mi a vér könnyűsége, ábrándos remények, hirtelen csalódás és elcsüggedés, a léleknek folytonos ingadozásra hajlandósága. A tragicai és végzetes az ember életében meg szokta magát bosszulni. Kelemenben megbosszúlta. Ő nem volt szilárd. Ötletek, hamar lelkesülés s első benyomások embere volt. Hirtelen határozott, könnyelműen tett, erősen bizott s természetesen sokat, sokszor és sokakban csalatkozott. Nősülése forog itt elmémben, a miről nem emlékeztem meg, mert biztos adatokhoz jutni nem volt módom. De ez is hirtelen lelkesülés és elhatározás műve, s nem egészen jól számító férfi ténye volt. Hogyan folyt be ez életsorsa elhatározására, mások derítsék ki, s a miben én tán ezek nem tudása miatt tévedtem, igazítsák meg..... Ezért a sok egymást keresztező út pályáján, a gyakori elé- és visszalépés, ide és oda kitérés. Azt hiszem, ő igen sokszor mondhatta el:

Egy érzés a mennyekbe kap,
A másik a poklokra csap.

Nem ment egyenesen. Nem volt jellemében elég erő, elhatározásaiban állhatatosság és kitartás. Innen sok küzdelmei, gyakori szenvedése és súlyos megpróbáltatásai. Családja keserveinek, nélkülözéseinek s boldogtalanságának forrása is ez. Innen végső napjaiban kétségbeesése s életének úgyszólván elzüllődése.

Irodalmi munkássága nagy tanúságot rejt magában. A kiben az írói tehetség jókor nyilvánúl, ne menjen más pályára. Kelement erős képzelődése, meleg kedélye, költői lélek és tiszta nyelvérzék e pályára mintegy eleve kijelölték. Oda kellett volna igyekeznie minden áron, feltartóztathatlanúl. Nem hivatalra termett ember volt. Az iroda elpusztítja a nagyobb tehetséget, kiöli a szellemet, prózaivá alakúl át s nem visz fényes szerencséhez. Neki is meg kellett volna gondolni. Mikor 14 éves korában írt verséért Magyarország irányadó, legtiszteltebb írói nevét *Hozsánna* közt a nemzet elé vitték, azonnal közéjök kellett volna sietni. A mit én csak a minap tőle ismételve közöltem, az a geniusz műve, a miket ez alkalommal fölemlítettem, mind azt mutatják, hogy ő kitünő magyar költő lehetett volna. Ha Horváth czélja sikerül, tán akkor is. Hiszen a két Kisfaludy,

Vörösmarty, Kölcsey, Berzsenyi épen ez időtájatt lettek e nemzet bálványaivá. Kelemen költői ereje, helyét megtalálva, magát érvényesítette volna. Igy elveszett benne egy nagy költő s a nem neki való hivatali pályán kifejlett egy szerencsétlen ember.

Az első ragyogón tűnt fel, egy perczig fénylett és hevített, s aztán visszahívhatlanúl letűnt. Tapsoljuk meg, s adjunk helyet neki irodalmunk történetében. Az utolsónak áldozzunk részvéttel, vérünk volt és híven küzdött, míg a sors családostól szeszélyből és megostorozásúl összetörte.

JAKAB ELEK.

ADALÉKOK A BABONA ÉS HIEDELMEK TÖRTÉNETÉHEZ.

I. Babonák a Szepességen.

A régi időben minden rendkivüli természeti tüneményt valami nagyszerű esemény előjeléül tekintettek. Rendesen háború vagy »pestis« bekövetkeztét magyarázták ki azokból az égi tünemények, melyeknek okát és természetét nem értették. Magától értetődik, hogy a természettudományok fejletlensége legerősebb ápolója volt a babonás hiedelmeknek. De feltűnő, hogy a természeti tudományok és az általános míveltség és felvilágosodás haladásával sem szűnt meg a babonás hit, mely a múlt öntudatában egyszer oly erős gyökeret vert. Ily babonás hiedelmekre figyelmeztetni (a mint a Szepesség története reánk hagyta azokat) czélja a következő soroknak. Ha már az ördög történetét tudták megírni, a babona történelme sem fog elmaradni és akkor az általam közlendő adatok is tekintetbe fognak vétetni.

1603-dik évi jan. hó 7. és 8. napjain a 24 Szepes város lelkészei *Leibitzon* összejöttek. Estve 7-én, a hold felköltével, a lelkészek egy második holdat láttak. Másnap, 8-án reggel, midőn a lelkészek az említett városból távoztak, a fényesen felkelt nap két oldalán két mellék napot láttak fényleni, este mint reggel egy egész óráig valának láthatók a hold és nap érintett tüneményei.

Hogy mik lehettek azok az égi tünemények, azt mi bátran a csillagászok kutatásaira bízhatjuk, feladatunkhoz csak azok az események felemlítése tartozik, melyek bekövetkeztek és az említett tünemények előhírnökeinek tekintettek. Ez évi nyár és ősz bekövetkeztével rendkívüli viharok dühöngtek. Lőcsén és a *Szepesség* más helyein a forgószelek és a viharok oly erővel romboltak a házakat, templomokat, tornyokat, s a városházát, hogy sok

[1]) Leírva és rajzolva találhatók a Matricula Molleriána-féle kéziratban.

fedél a piaczra esett, a gyengébb falak ledültek és nem volt elég ács és kőmíves a kár kijavítására. Ezeket a viharokat sem tekintették természeteseknek, hanem mint olyan jeleket, melyek a következő lázadások, egyenetlenkedések és háborúkra mutatnak. »Saepiusque rupturas tales fieri comperimus sine dubio motus, discordias et scissiones, quae paulo post subsecutae, portendentes«, — mondja a Matricula szerzője.

Nemcsak ezen viharok, de nagyszerű új égi jelek is előhirdetői lettek a bekövetkező háborús időnek, mely a *Szepességen* is mély sebeket ütött. Ez égi jelek 1604-dik évi *oct.* hó 24-én 7—8 esteli óra között csodálatos alakokban mutatkoztak, melyeket így ír le a szerző: az érintett napon és órában épen a szepesi vár felett égi nyílásokat, lángot lövelve, nagy csillagformában lehetett észrevenni. Ezen nyílás köré lángoló lándzsák vagy oszlopok emelkedtek, melyek alól, felül és oldalok kisebb-nagyobb tüzes kévéket mutattak. Ezen jelek valahányszor mutatkoztak, mindannyiszor saját tapasztalásunk szerint a háború nyomorúságait jósolták. Leírását következő verssel végzi:

Credite mortales, horrentia proelia restant,
Horrida pro patria prölia proque fide,
Iam video instantes fatali lege ruinas
Pröliaque et fuso pingue cruore solum.

A jóslat csakhamar beteljesült. Bocskai csapatai a szepesi káptalant, Szepes-*Váralján* megrohanták és a káptalanok épületeit, valamint a püspöki lakot is kipusztították, az oltárokat és emlékeket a templomban összetörték, a kelyheket, csészéket és más templomi szereket, nemkülönben az egész könyvtárt is magukkal vitték. Azután teljes 3 hétig nov. hó 6-tól dec. hó 2-ig nagy lövöldözésekkel ostromolták magát a szepesi várat. Hogy *Bocskai* hadai a bécsi békekötésig 1606-ban itt még nagyobb pusztításokat tettek, nem szükséges bővebben elbeszélni: az égi jelek jóslói most is igazolva látták jövendöléseiket.

A hadi zavarok és pusztítások 1606-ban még két tünemény által lettek előre jelezve. Ugyanis *febr.* 16-án a reggeli óráktól kezdve a nap leszálltáig a melléknap és három fénylő ív észleltetett: a nap baloldaláról mutatkozó melléknap állandó, a jobboldali melléknap azonban változó állásban tűnt fel. A Matricula szerzője egy külön, e látványra költött versben e kérdést tette fel, hogy mit fog megint jelenteni a nap e fénylő képmása? A tanok feltevésekkel élnek, mások nevetséges dolgot látnak, vagy a zavarok képét észlelik és a haza baját látják, fog-e a magyar szomorúságot érezni? Te pedig őrizkedj a tévedéstől és az atyai kéz fedje a mi vezérünket. A vers szószerint így hangzik:

Dic cur plura mihi Solis simulacra videntur,
Et vacuo mendax ludat imago polo?
Doctrinae fingunt, aliqui ludibria forsan,
Adjicient alias disidiisque faces.
Aut patriae mala fata palam repentia subsunt,
Ungarus aut tristes sentiet ipse vices?
At tu quante Dei longe mendacia pelle
Atque Ducem nostrum dextra paterna tegat!

A második, az 1606-dik évben előfordúló háborús zavargásokra vonatkozó tünemény, mely június 6-án mutatkozott, következőképen adatik elő: *Kis-Szebenben* a nevezett napon, egy nemes, *Rákóczy* nevű asszony kenyeret sütött. A kenyér felső héjából magas dagály nőtt ki, mely katonához egészen hasonló volt. A katona mellkasa és feje páncéllal volt fedve, karjai levágva tűntek fel, a mell alatti rész azonban kigyókból állott.

Ezen csodálatos nagy feltűnést okozott jelenség először a bírónak, azután a Matricula szerzőjének, és végre az eperjesi német őrsereg tisztjeinek bemutattatott. Ez az alak sem hiábau mutatkozott. Mert kevéssel azután már *october* havában az őrsereg megszökni kényszerűlt, *Lublón* át *Sziléziába*, mindenütt sanyargatván a szegény parasztokat.

*

Nemcsak ily égi jelek és csudálatos tünemények, de a halottak megjelenései is nagy szerepet játszottak a babona és hiedelmek történetében. Lássunk egynehány példát. *Löcsén* 1599-ben sept. 15-kén nagy szélvész közben borzasztó tűzvész dühöngött. Négy óra alatt 28 ház kivételével az egész város, templomaival, tornyaival, iskoláival és városházával rommá és hamuvá lett. »Quis damna loquendo explicet? aut lacrimis est aequare dolorem?« — Panaszkodhatott Sturm lelkész e csapás megemlékezésére. A következő évben. 1600-ban még borzasztóbb szerencsétlenség pusztította *Szepesség* fővárosát. Ugyanis a pestis oly hevességgel ütött ki, hogy nemsokára 2500 ember esett áldozatává, azokon kivűl, »kik kertekben, kórházakban és klastromokban rakáson feküsznek«, (így ir *Bohus*). Ezen csapások után, mindjárt a pestis megszüntével csodálatos, és senki által meg nem magyarázható esemény rázta fel a kedélyeket. Azon épületben, mely iskolává alakíttatott át, kisértetek nyugtalaníták a lakókat. Éjféltájban egész vadászjeleneteket lehetett hallani. A kopók ugattak, a vadászkürtök hangoztak, a kergetett vad szűkölt, a vadászok kiabáltak, az ajtósarkok csikorogtak, miáltal az éji csend annyira felzavartatott, hogy a bennlakó tanulók nagy réműlet között elfutottak a felvigyázó személyzettel együtt. Őröket, azok között tanúlt, bátor férfiakat rendeltek a

kisértetek házába, mind hijába, azok is hallották a kisértetek lármáját és megrettenve hagyták el a rémek e tanyáját. Utóljára a tudományosságáról híres iglói lelkészt és főesperest *Janschiust* hívták meg e kisértés tanúlmányozására és a titok megoldására. *Janschius* csak a közvéleménynek adott kifejezést, állítván, hogy a pestisben hirtelen meghaltak lelkei nyugodalmat nem találnak és haza járnak. Ezen véleményének következő versben adott kifejezést:

Vana recesserunt per inanes corpora ventos
Pestis ad infanstum fuerat mortalibus omen
Claudere namque omnes fata sumprema vidi.[2]

A visszatérő szellemekről beszélvén, nem lesz érdeknélküli azon elbeszélés, melyet *Bél Mátyásnál*[2]) *Lubló* szepesi városról találunk. Ott egy *Gasparek* nevű lakos meghalt. Nemsokára temetése után észrevették, hogy a halott hazajár, és pedig ugyanazon öltözetben, melyet élő állapotában viselt. Déltájban is találkozott az utazókkal és háborgatta azokat, mindenféle sérelmeket követvén el rajtok. A mezőkön dolgozó szolgálókon erőszakot követett el és feleségéhez lefeküdt. Az egész város rettegett és a környékbeliek kerülték az ijesztés szinhelyét. A nyugalom csak úgy állott helyre, hogy a holttestet kiásták és megégették.

A hazajáró holtak ezen reminiscentiái még most is mélyen gyökereznek a nép öntudatában. Hóbortos, bolondos ember még most is »Gasparek«-nek neveztetik, a nélkül, hogy tudnák ez elnevezés eredetét. A csodaszerű hit, daczára minden felvilágosodásnak, még itt-ott faluhelyeken majdnem az egyedüli vallásforma, mert igaza van *Buckle*-nek: »a very ignorant people will, by vitue of their ignorance, incline towards a religion full of marvels.« Es így temetéseknél még most is lehet észrevenni, hogy a koporsót a halottal a házból kihordván, a ház küszöbe felett háromszor felemelik és ismét lebocsátják, a mi által megakadályozzák a halott hazajövetelét.

*

A babona történetében nagy szerepet játszottak a véresők és egész tavak vérré változása. *Löcsén* 1616-ban *május* 30-kán hullott a nagy véreső. 1666-ban *május* 31-kén ismétlődött a csudálatos tünemény, de sokkal nagyobb mértékben, mint azelőtt.

[1]) Bohusch, descriptio Scepusiae (kézirat). Löcsei Krónika. Jubelfeier v. Leutschau 42.

[2]) Hungariae antiquae et novae Prodromu cum specimine. . . . . Norimbergae, MDCCXXIII.

Szepes-Váralján 8 és 9 óra között délelőtt vöresőhullott, melyet edényekbe fogtak fel. Eleinte fekete vér esett, melytől nagy hólyag támadt, ha a testet érintette. Később vagy négy óra alatt világosabb szinü vér eset, mely oly vízhez hasonlított, melyben véres húst mostak. Ugyanazon 1666-ik évi *július* másodikán Igló városában történt ilyen csoda. Mint rendesen a *Szepességen*, úgy itt is a város mellett nagy halas tó terült el. Egyszere csak az egész tó vize vérré változott s a tó körül álló fák lombja is vértől piroslott. A halak nem sokára megfúladtak és a vér-viz annyira elbüzhödött, hogy azt utolsó cseppig ki kellett ereszteni. A mai természettudók ily tüneményeket, melyek az egész középkorban gyakorta fordúltak elő és csodának tekintettek, egyszerüen magyaráznák, hogy ásványi festékállományból, vagy számtalan kis vörös vizibogárból, vagy idetartozó infusoriákból állanak, akkor pedig a tüneményben egészen mást láttak. Ugyanis, 1666-ban a *Szepességen* a zsiványok nagy csoportokban jelenkeztek és borzasztó pusztításokat vittek véghez, úgy, hogy a megye többek között 12 frtot igért annak, ki élve vagy halva egy zsiványt hatalmába kerít. Így történt, hogy a nép a tó vérében nem mást, mint előhírnökét látta azon nagy és véres pusztításoknak, melyeket a zsiványok véghez fognak vinni.

*

A családi életben is a szerencsés és szerencsétlen napok tekintetében, sok babona uralkodott. *Béla* városa szabóinak czéhszabályzata az 1630-dik évről szolgál e tekintetben érdekes példával. Eszerint az egész évben 32 nap szerencsétlennek mondható. Ki ily napon megbetegszik, nagy nehezen menekül meg a haláltól. A gyermek, ki e 32 nap valamelyikén születik, ritkán fog felnevekedni, és ha kivételesen életben marad, sirjáig szegény lesz. A házaspárok, kik e napokon esküdtek össze, nem sokára halál által fognak elválasztatni s ha megélnek is, gyülölni fogják egymást s »zöldágra nem vergődhetnek« (»vndt können nimmehrmer auf einen grinen Zweig komen.«) A ki ezen napok alatt útra kel, házinépével együtt nagy veszélybe jut. Ezen napok alatt ne fogjon senki munkához, vetéshez, vagy bármi máshoz, mert azzal jó véget nem ér. Ezen 32 szerencsétlen nap között azonkivül még 5 halálos jellegüt különböztettek meg; a ki ezen öt nap valamelyike alatt valahogy megsebesül, az 3 nap alatt bizonyosan meghal, azért óvatosabb és jobb, ha ezen öt nap alatt senki sem lép ki szobájából és a legelrejtettebb zugot nem hagyja el. Ezen halálos nap a következő: *március* 3., 17.; *augustus* 1., 2.; *sept.* 30. A szerencsétlen 32 nap — dies critici — ily rendben következtek:

Január 1., 2., 4., 6., 11., 15., 17. *Marczius* 15., 17.
Február 16., 17., 18., 20. *April* caret.

Május 7., 8., 20.	*Sept.* 6., 9.
Junius 6., 15., 16.	*October* caret.
Julius 18., 20.	*November* 1., 15., 17.
Augustus 12., 18.	*December* 6., 7., 11.

*

Hátra volna még a babona és hiedelmek történetének kiegészítésére a *Szepességen*, a boszorkányságot felemlíteni. *Kézsmárk* városa a jus gladii joggal élvén, az akkori idő felfogása szerint, néha nem csak keményen, de kegyetlenül is járt el a büntetések kiszabásában és a halálos ítéletek végrehajtásában. 1605. *Guttsmittel Sebestyén* bírósága alatt *Barbter Valentin* egyszerű lopás miatt felakasztatott; Janusch Wangroczky gyujtogatót tetten kapván, borzasztó módon végezték ki: lánczczal szoborhoz kötttetvén, a körűlötte gyujtott tűz által a szó valóságos értelmében megsüttetett, azután máglyára tétetvén, hamuvá égették. 1662-ben gróf *Thököly István* egy vétkest kerékbe töretett.[1]) Mellesleg említve, ezen executió miatt a város *Thökölyit* perbe fogta, miután a jus gladii joga nem a *kézsmárki* várhoz és birtokosához, *Thökölyihez*, hanem magához a városhoz tartozott.

Ily kemény és kegyetlen büntetések előfordúlásával az ember azt gondolná, hogy boszorkány-pörökkel és büntetésekkel is találkozni fogunk. De csalatkozunk. Úgy látszik, hogy itt lelkiismeretesebben vették tekintetbe, mint másutt *Kálmán* intését: de strigis vero, quae non sunt, ne ulla fiat quaestio. A *kézsmárki* ítéletek között csak egy nyomra akadtam, mely boszorkányokba való hitre és azok elleni büntetésre is vezet. 1655. *Gally Tobias* bírósága alatt *Rotáry Márton* felesége a boszorkányság gyanújába esett és e miatt börtönbe vettetett.

Látszik ebből, hogy a Szepességen. a boszorkányságban való hit ritkább volt, mint a babona más számos neme.

WEBER SAMU.

II. A kétfejű csodaszülött.

Azon évben s napon (1620. aug. 24-én), a mikor Bethlen Gábor királylyá választatott, Gark szepességi faluban, félmérföldnyire Lőcséhez, egy szörnyszülött jött a világra, melynek két feje volt, egymás fölé nőve. A felső fej élettelen volt, az alsó élő s ezt meg is keresztelték.

A kor szokása szerint nem késtek a szörnyszülöttnek jóslatszerű jelentőséget tulajdonítani. Két magyarázata maradt ránk, egyik Bethlen párti értelmezés a fejedelem udvari »*poétájától és historikusától*« Bocatius Jánostól, — a másik Bethlen ellenes,

[1]) Acta judicaria urbis Kesmarkiensis.

bécsi magyarázat. — A szörnyszülött sokszorosított képe a jóslatok szövegével együtt nagy elterjedést nyert, s többféle rézmetszetben és nyomtatásban keringett szerte szét főkép a német birodalomban.

Bocatius így magyarázta:

A *felső halott* fej jelenti a clerust s a jezsuitákat az egész főpapsággal, az *alsó élő* fej Bethlen Gábort, kit épen akkor választottak királylyá. — A felső, tüstént meghalt fő és az alsó élő fej együtt azt jelenti, hogy a papság uralma, bár egy ideig tartott, Bethlen királylyá választatásával megszűnt.

Bécsi magyarázat szerint:

A gyermek Magyarországot jelképezi. Tagjai az ország rendei, feje pedig a király. A törzshöz nőtt, rendes, természetes fej jelképezi Ferdinándot, a ki természetes jogon, örökösödés és törvényes választás által lett Magyarország királyává. A másik természetellenes szörny-fej pedig, a mely a természetes és rendes fej felett nőtt, jelképezi Bethlen Gábort, a törvénytelen és szörnykirályt, a ki magát erővel a törvényes és született király felibe tolta. Az pedig, hogy ez a fej tüstént meghalt, még *a keresztelés előtt*, jelenti, hogy Bethlen Gábor — a ki körűlmetélkedett s a Mohamedán *pogányságba* süllyedt — tönkre fog menni még a megkeresztelt fej által jelképezett keresztyén király életében, a kit isten a szörny felett diadalra segít.

III. A csoda-hal.

Varsó mellett a Viszlában egy csoda halat fogtak, melyen eme három betű volt látható: *R. P. F.* Pikkelyei, úgy látszik, zászlók és fegyverek képét mutatták s a halnak lába is kellett hogy legyen és pedig oroszlánéihoz hasonló körmökkel.

Nem késtek ebből is mindenféle országokra szóló következtetéseket vonni s a három betűt és jeleket értelmezni. — Bethlen Gábor (kihez Alvinczi Péter kassai pap elküldte a csoda halat) ezt a megfejtést adta a betűknek: *Regnum Poloniae Frangitur* (Lengyelországot leigázzák.). A hadijelekből a svédek támadását, az oroszlán-körmös lábból a törökét jövendölte.

A csoda-halról ezeket írja a fejedelem Alvinczi Péternek a kassai papnak (Nagyváradról 1624. június 9-éről):

»Kegyelmed levelét ma vöttem együtt az monstrummal, kin nem keveset csudálkozom, bizonyosan merem magamnak svadeálni, hogy valami nagy romlás nélkül el nem múlik, portendal nagy veszedelmet. De nem Sléziában, Boroszlóban, a mint Kgd írja, hanem Varsovánál az Viszlában fogatott. Mihelt láttam az három igét R. P. F., én arra magyaráztam: *Regnum Poloniae Frangitur*. De én ahoz semmit nem értek, hanem ex signis et circumstantiis coniectalom az sveciai király által való

ruináját az tenger felől való részéről, mivel *német zászlók, fegyverek látattanak rajta lenni.* Az oroszlán körmöl lábon az törököt coniectálhatni, alkalmasint is elkezdetett effectumba, mert 25. Maji indúlt Cantamir szultán 50,000 tatárral Lengyelországban rablani az Neszter mellett.... Mit rendelt isten az lengyel szomszédok felől, ő felsége tudja, örömest érteném a Kgd censuráját felőle.«

IV. Harcz a levegőben s ólomeső Budán.

Az egyetemi könyvtár kéziratai között (Hevenessi gy. LXXI. 181. l.) olvassuk a következő csoda-dolgokat, naiv írójuk szerint mint: »Allerhandt erschröckliche portenta in Hungarn.«

Érsekújvárról és más helyekről jelentették, hogy 1642. dec. 11-én fényes nappal tizenkét órakor Esztergom és Buda között a következő réműletes csodát látták a levegőben, több ezeren:

Öt nagy tűzes golyó röpült egymás ellenében s belőlük egyszerre csak nagy sereg ember tűnt elő leírhatatlan öltözetekben. Csakhamar hatalmas lövések rengették meg a léget, mintha a legnagyobb ágyúk dörögnének, trombita harsogott, dob pergett, mintha riadót fujnának s rohamra adnák a jelt. Azután az eget tűzes pír futotta át, melyet tarka színjáték váltott fel. Erre puskák és pisztolyok sortüzelése és ropogása hallatszott, és pedig oly természetesen, mintha két erős hadsereg csapott volna össze s harczolna egymással. Ez három óra hosszat tartott így. Lehetetlen volna mind elbeszélni s leírni, a mi ott látszott és hallatszott. Ez a borzalmas és hallatlan eset (»spectacul«) Esztergomnál kezdődött és Buda felé vonult.

Az erre következő napon Budán ólom és czin eső esett, úgy annyira, hogy a törökök a vezér-basának tálakban vitték elibe az ólmot és czint.

Ugyanazon napon Esztergom mellett a Dunában a halaknak oly sűrű raja hemzsegett, hogy a víz alig volt látható tőlük s még hozzá mindenik kidugta fejét a vizből. E felett a törökök nagyon elréműltek, mert némelyikök erősen állítá, hogy azon évben is, midőn ők Esztergomot megvették, ennyi sok hal mutatkozott.

Hogy mit jelenthetnek ezek a hallatlan csodák — melyeket bizonyára még mások is fognak követni — azt egyedűl a mindentudó isten tudhatja, a ki mindeneket az ő szent nevének dicsőségére és a mi örök üdvösségünkre igazgat.

*

Tagadhatatlan, hogy művelődéstörténelmi tekintetben ezen babonás hiedelmekről szóló feljegyzéseknek is megvan a magok értéke.

Szádeczky Lajos.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A hunyad-megyei tört. és régészeti társulat Évkönyve. Szerkesztette *Kun* Róbert társ. titkár. Budapest, Athenaeum. 1882. Ára pártoló-tagoknak 2 frt. Nem tagoknak 3 frt.

Nem hiába, hogy Hunyad vármegye classicus föld, íme virágzó történelmi és régészeti egylete van, s közzé tett egy oly érdekes évkönyvet, mely bármely tudományos társulatnak becsületére válnék. Az első három felolvasás az európai hírnévre jutott Torma Zsófia művei ki Hunyad vármegye őskori leleteit ismerteti, melyeket Tordoson, Nándor-Vályán stb. stb. ásatott, s mondhatni ásott a bátorszívű hölgy. E leleteket különösen ama festett és karczolt vagy vésett jelek és jegyek teszik főként érdekessé, melyek nagyon hasonlók a Schliemann által Hiszszárlik vidékén talált cserépedények és cserépdarabok jegyeivel és jeleivel. Torma Zsófia azt állítja, hogy ezek nagyrésze írásjegy, ezt persze sokan nem hiszik és nem fogadják el, különösen a hazai tudósok, de már itt is hitte a néhai Gooss s hiszi maga Schliemann is és több külföldi tudós. Tudni e részben még nem tudunk semmit itthon, külföldön is keveset, alig van egy pár kenderszál, a pompás szövethez. De igen könnyen lehet, hogy öt, hat, tíz év mulva Torma Zsófia hypothesisei, mint az új tudomány első tételei, világszerte fényessé teszik a Hunyad vármegyei társulat nevét. Ő hősi munkát hajt végre ásatásaival, bátran, és nagyon finom, s egyszersmind kemény fegyverekkel küzd; mi csak azt óhajtjuk, hogy el ne lankadjon, számba se vegye a cynismust, arrogantiát, melylyel ellenfelei sokszor ki akarják fárasztani, haladjon lelkesülten előre, győzelme egykor mindnyájunknak dicsőségére válik.

A második író Sólyom-Fekete Ferencz, ki tartalmas értekezésével: a *Magyarság és oláh incolatus Hunyad vármegyében*, talpraesetten polemizál az odavaló oláh tudósokkal, kik a *Nyakmezőből* (1493-ik évi okirat szerint) rontott *Kimpulni-Nyag* nevű helységről azt tanították, hogy ott valami Nyag (Neagu) nevű

római vezér van megörökítve; s kiknek kimutatja, hogy oláh testvéreink bizony csak úgy, szép lassan telepedtek be leginkább a XV. században kezdve Hunyad vármegyébe. Indokolása erős, de igazságos, stylja néha humoros, de sehol sem sértő. Apparatusa megüti a teljes mértéket. Az általa közlött, nagy pontossággal olvasott okiratok eddig ismeretlenek valának.

Ezután jön Tornya Sándor értekezése a vármegye czímeréről, s ugyancsak tőle a vármegyének *madár-faunája*, mely ugyan csupán elszámlálás, mint a hősköltemenyekben az enumeratio, de oly érdekes, hogy óhajtottuk volna az egyes madarak leírását egész részletességgel, mert az ily közvetlen tanulmányozó képeit, fogalmait, észrevételeit semmi, de semmiféle szobatudós munkája sem kárpótolja. Írja meg s olvassa fel ezután szakaszonként a madarak teljes rajzát és jellemét, szokásaikat, észjárásukat stb., bizonynyal jó néven veszi a társaság, s megköszöni az olvasó közönség is.

A dévai Nagy Sándor emlékiratának ismertetése sem enged semmiben a többi czikknek, s ezzel tán be is végezhetnők dióhéjba szorított ismertetésünket, de hiszen itt még a *második rész*, melybe a szorgalmas titkár a társulat keletkezésének történetét, s alelnök úr híressé vált felhívását, s egy pár csinos elnöki megnyitó beszédet foglalt be. Valóban meglepő jelenségeket mutat fel e vidéki társulat, sehol nem lehet ekkora összecsoportosulását látni a tudománykedvelőknek és saját szülőföldjükhöz való ragaszkodását a társasélet minden rétegéből álló résztvevőknek. Főispán, törvényszéki elnök, tanfelügyelő, polgármester, grófok, bárók, lelkészek, néptanítók, kisbirtokosok, kézművesek és különféle nemzetiségűek mind-mind egyesülve vannak e szép társaságban, melynek már eddigelé oly szép gyűlései voltak, s annyit hallottunk hírét, nevét, hogy inkább 15 évesnek gondoltuk, hogysem három évesnek. Ha minden városban, minden vármegyében ilyen szép egyetértés uralkodnék a tudományok, a műveltség, és szépművészetek terén! De persze kell egy oly hatalmas szónok és költő, mint Sólyom-Fekete, kinek felhívása valóságos harczra hívó dal, kell aztán Barcsay Kálmán, Apáthy, Réthy, Kun Róbert, König Pál, s aztán gr. Kun Géza, Pogány György, Torma Zsófia stb. ily lelkes emberek aztán nemcsak Hunyad vármegyében, de egy alföldi pusztán is képesek volnának tudós-társaságot alkotni. Nagyon várjuk a következő *Évkönyveket*, hogy azokban az újabb ásatások (Mitra templom, stb.) eredményeit is szakszerűleg olvashassuk.

—K —s.

K. J. Grot Moravijai Madijary su poloviny IX do načala X věka. — Sankt Peterburg, 1881. (8⁰ XXIV, 436.)

Grot Konstantin e műve Morvaország és a magyarok történetét tárgyalja a IX. század közepétől a X-ik elejéig. Szerző körűlbelűl Szabó Károly a Magyar Vezérek Kora előszavában kifejtett álláspontját osztja. Valamint hazai történészünk vítatja, hogy a magyar államéletnek a vezérek korára következett fejlődési mozzanatát s intézményeit csak akkor érthetjük meg, ha azt az ősmagyar nemzeti élettel szerves összeköttetésben tekintjük és vizsgáljuk: úgy Grot szerint is bármely történelmi eseményt mindig a többivel összefüggésében kell szemügyre vennünk. A magyarok bejövetelének jelentőségét a szláv világra, csakis akkép határozhatjuk meg, ha első sorban higgadt kutatás alapján a Magyarország területén akkor lakó szlávokról, nevezetesen azok állami életéről magunknak helyes ítéletet alkotunk. Safarik, Palacky, Hilferding sokat beszélnek egy szilárd szláv központról, egy egységről, mely a magyarok által kettéhasíttatott. De létezett-e ez? Utoljára is szláv lakosok és szervezett szláv állam nem egy és ugyanaz. De még a szláv lakosok is kénytelenek voltak az egész Pannonia területén a IX. század folyamában a német gyarmatosítással szemben mindinkább hátrálni, mint azt *Kaemmel* Die Anfänge deutschen Lebens in Oesterreich, Leipzig, 1879. kimutatta. Ami pedig a nagy morva birodalmat illeti, ez a német birodalommal nem mérkőzhetett, s utoljára is az Elbe melletti és balti szlávok sorsát nem kerülhette volna ki. Mi több, Grot be is bizonyítja, hogy még az időpont is, melyben Moraviának össze kellett roskadnia már meg volt adva. Váratlan csakis az volt, hogy az utolsó csapást ez államra a magyarok mérték. Valószínűleg 905-ben szűnt meg a szlávok önálló politikai élete. A kifejtett ellenállás tartamáról, mivoltáról nincs tudomásunk.[1]) De a szláv nép azért Magyarország területén nem tűnt el (400, 416. l.), mi több, megőrizte nyelvét. A magyarok voltak a sövény, úgymond Lamanskij (1860-ban), mely a szlávokat Germania ellen megvédte. Ha a pogány magyar állam rögtön nem keletkezett volna a Duna partján, akkor Jelagin (már 1857-ben) véleménye szerint, Šafarik alig írta volna, hogy a Kárpátok alján élő szlovákok s ruthének fentartották nemzetiségüket. Ez utóbbi író szerint Viking, a latin püspök keze adta Moraviának a halálos döfést. Ha ez áll, akkor

[1]) Hogy Morvaország belső okok, az állami épület kellő szilárdsága hiánya miatt dőlt össze, azt elismerte Dudik is. *Gesch. Mähr.* I., 1860. s. 323; 344.

ebben Svatopluk, ki a latin clerust támogatta (Grot 131. l.), segítségére volt. De az orthodoxia, a nemzeti egyház még nem képez egységes központot, a mint nem áll, hogy a latin egyház a németség terjesztését tűzte ki czéljául. Oroszország, az igazhitűség daczára, számos fejedelemségre szakadt, s kérdés: vajjon a mongolok közbejötte nélkül sikerül-e az oroszoknak alkotmányuktól megszabadúlni, mely a fejedelmet az országgyűlésnek csakis végrehajtó eszközévé tette, eléri-e valaha külsegély nélkül a moszkvai nagy fejedelem a sok kis herczegség egyesítését.[1]) Ép oly keveset akadályozhatta ez egyház Bulgáriában, hogy az ó-szláv nyelven tartott isteni tisztelet helyébe a görög lépjen.[2]) Igaza van Grótnak, a magyarok bevándorlása *a németség* előrehaladását gátolta meg, mert a szlávok politikai szervezetük lazasága következtében, e hatalomnak nem állhattak volna ellen. Ha tekintetbe vesszük, hogy a bulgár és orosz állam csakis idegenek közbejötte mellett alakúlhattak meg, már hajlandók volnánk azt állítani, hogy a szláv fajban hiányzik az államalkotó képesség; de ne felejtsük, hogy vannak ugyan szlávúl beszélők, de ha létezett is szláv typus[3]), mégis bizonyos, hogy a jelenleg szlávúl beszélők nagyon is sok faj szülöttjei, míg másrészt történelmi ismereteink a múltnak oly csekély részére terjednek ki, hogy merészség volna a legutóbbi tizenöt század adataiból egy folyvást változó tömegnek psychologicus tehetségeire következtetést vonni.

Ama kérdésre: vajjon Grot részrehajlatlanúl írt, azt felelem, hogy ez irányt tartja egyedül jogosultnak (41. l.), a mit legalább tudományos munkában én is indokoltnak hiszek. Valószínű ugyanis, hogy az: mikép törekszünk mi a múltat reconstruálni, ugyis ama körülmények által határoztatik, melyek közt élünk; de másrészt nem a megírt történeti értekezés az, mely az élet további folyamát, a nemzetek sorsát eldönti, hanem a tényleg létező jelen. Veszély nélkül törekedhetünk tehát arra, hogy a múltnak tőlünk telhetőleg egyenes síkot képző tükre legyünk. Helyesen teszi a szerző azt is, hogy visszaútasítja műve végső soraiban azt, hogy a magyarok és szlávok jelen viszonyairól ítéletet hozzon, avagy arról szóljon, mi várja őket a jövőben. Tette ez Štur a szlávság jövőjéről írt művében, de nem teheti történész; ő ép oly kevéssé van hivatva történetet csinálni; mint a constatáló nyelvész nyelvet. Az élet (avagy helyesebben a buddhismussal: a vágy élni) old meg minden kérdést. Grot reméli, hogy az életadta felelet nem lesz a szlávság kárára (423. l. v. ö. 417.)

[1]) Kavelinu *Sočinenija* Moskva, 1859. I., 349. l.

[2]) Jireček *Geschichte der Bulgaren* Prag, 1876. 507. l.

[3]) Topinard *Anthropologie* Paris, 1877. p. 468.

Vajjon a szláv nyelvet érti, vajjon az azon beszélőket, nem tudni. Aksakov szerint már most is három világ-nyelv van, az angol, a spanyol és az orosz; mindegyiknek van bő tere, hol gyarmatosíthat. Az előszóban azonban, végsoraitól eltérőleg, szerző szlávok millióiról beszél, kik minden nemzeti jogtól megfosztva, a magyarok kegyetlen nyomása alatt nyögnek, ezek ki is gondolnak minden eszközt azoknak minél gyorsabb megmagyarosítására.[1]) Egyúttal nem felejti megjegyezni, hogy a magyarok, a szlávok orra alatt foglaltak el oly territoriumot, melyre a szlávoknak, mint korábban érkezetteknek, természetes és törvényes joga volt. Vajjon mily jogalapon szállták meg, szerző szerint, a szlávok ugyane földet, azt nem mondja meg; a nézetet pedig, hogy a szlávok avagy tótok lettek volna országunk első lakosai, elveti. (23. l. 1. j. v. ö. 35. l.)

A könyv 4 szakaszra oszlik. A munka főrészét a 3-ik és 4-ik fejezet képezi, melyek a magyarokról a honfoglalásig, illetőleg a honfoglalásról szólnak. Az 1-ső fejezet országunk történetét a IX. századig, a 2-ik a IX. századét tárgyalja. Jagić *Archiv für slavische Philologie* VI., 150. úgy véli, hogy emez első és második fejezet kevésbé sikerült, a mennyiben a IX. században a Közép-Duna vidékén lakó népek politikai viszonyai subjective színezett megítélésben részesülnek.

Érdekes, hogy Grot a rumun kérdésben nem osztja Röszler különben százéves nézetét. Míg Uspenskij[2]) és Sokolov[3]) Tomašek nézetéhez járulnak, ő Jung és Pič irataiból eklektikus avagy ha úgy tetszik, contaminált nézetet alkot magának, mely szerint a romanizált népség Dákia havasai közt, mint pásztor századokon keresztül folytatta életét, míg a bulgár uralom alatt a IX. században e lakosok új jövevényekkel szaporodtak (45., 68., 96. old.) A végleges eredmény az volt, hogy valamint a dákok, úgy szlávok is romanizáltattak. Kiemelendőnek tartom, hogy a Moskvai synodal bibliothekában létezik egy, még ki nem adott Strategikon című kézirat a XI. századból, melyben a Vlachok, a Dákok és Bessek utódjainak hívatnak.

A Duna keleti részén s így Erdélyben lakó szlávok nemzetiségét illetőleg Nadeždin legújabban Vasilievskij által is vitatott nézetéhez csatlakozik, hogy ezek általában oroszok voltak. A *Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου* (67. old.) ép úgy Leo Gramm. ama helye (Bonn. ed. p. 347. közölve 88. oldal 3. jegyzet) *ὁ Κροῦμος ἐστράτευσεν . . . τοὺς Ἀβάρεις καὶ πάσας τὰς Σκλα*

[1]) V. ö. Slovenské Pohlády 1882. Turócz-Sz.-Márton, II. év, 94. l.

[2]) Obrazovanie 2-go bolgarskago carstva, Odessa, 1879.

[3]) Izu drevnej istorii Bolgaru, Sankt Peterburg, 1879.

χιτίας, mind csak azt bizonyítja, hogy a Bulgár *állam* a Dunától éjszakra fekvő vidékekre is kiterjedt. Emlékezetében volt ez a népnek még a XIII. században is. Egy a XIII. századból való okmányban valaki arra hivatkozik, hogy a terra Bojae . . . már őseié volt a temporibus, quibus ipsa terra Blacorum, terra Bulgarorum exstitisse fertur. (93. old. 1. j.) — Ellenben Pest csakis bolgár név, de nem tanuskodik bolgár uralomról. (90. old.)

A tótok, szerző szerint, a morvák utódai. Mégis felemlíti, hogy Dümmler szerint a morvák nem voltak tótok. 97. l. A nehézséget itt az ó-szláv egyházi íratok nyelve okozza, melynek pannonsága mellett Miklošić még 1874-ben síkra szállt, egyúttal ama nézetének adván kifejezést, hogy a szloven törzs valaha a Duna balpartján itt lakott.[1]) Nem akarunk e helyütt Konstantin Porfirogenneta de adm. imp. c. 38 eme helyére hivatkozni *ἐλθόντες ἀπεδίωξαν οὗτοι* (t. i. *Τοῦρκοι*) *τοὺς τὴν μεγάλην Μοραβίαν κατοικοῦντας, καὶ εἰς τὴν γῆν αὐτῶν κατεσκήνωσαν*, mert ha geographicus járatlanságát nem is tartjuk ez esetben oly bizonyosnak, mint Grot 400. l., de valószínűtlennek hisszük, hogy hegyi vidékek lakosságát oly könnyen lehetne kiűzni, mihez járúl, hogy a bajor clerus határozottan azzal vádolja a morvákat, hogy a magyarokkal együtt hadakoznak. (366. l. 2. j. s 372. l.) Ha e szerint el nem fogadjuk is ama föltevést, hogy az összes tót lakosság újabb cseh colonisatió folytán jött az országba, mégis nem titkolhatjuk el magunk előtt, hogy nyilt kérdés: mily mérvben utódjai a tótok a régi morva lakosoknak, annál inkább, mivel köztudomású, hogy a hussiták idejében (1425—1430.) s később a fehérhegyi csata után sokan a cseh protestansok közől az országba bevándoroltak.

A magyar faj eredetét a nyelv alapján véli megoldhatónak. Valamint Lomonosov 1760. körül, Senkovskij 1837-ben, úgy Grot is kétségtelennek tartja a magyarok és finnek közös eredetét. A török rokonság szószólói ámbár szerinte előítélet mellett szállanak síkságra mégis felsoroltatnak. (158. l.) Érdekes, hogy kunok a byzantin íróknál használt *Τοῦρκα* kifejezést azzal véli magyarázhatónak, hogy egy Magyar nevezetű török dynastia avagy törzs az általa meghódított finnek nyelvét átvette.[2]) Ha arab írók a magyarokat gyakran baškireknek nevezik, ezt a török baškirek és čuvašok[3]) közelsége által véli megfejthetőnek.

---

[1]) Altslovenische Formenlehre Wien, 1874. III. v. ö. Jagić ezikkét az Archivben I. 438—453. különösen a 442. laptól.

[2]) Idézve Grótnál 154. l. 3. j., 166. l., 225. l. 2. j.

[3]) Topinard *Anthropologie* Paris, 1877. 484. l. Les Tchouisaches sont finnois au physique.

Rokonság connubium által lesz megállapítva. Miként lehet állítani, hogy a magyarok a vogulok és osztyákok legközelebbi rokonai 170. l. s ugyanamaz oldalon a 3. jegyzetben elismerni, hogy a Vogulok és Osztyákok dolichokephalok, azon körülményt pedig, hogy a magyarok jelenleg már nem azok azzal magyarázni, hogy a magyarok Pannonia megszállása után saját nemzetségbeli nők hiánya folytán összeelegyedtek az indgerman typushoz tartozó szomszéd népekkel? Hányadízű rokonságban állhatunk e népekkel most, miután már csak a magyaroknak letelepedése óta is 40 generatiót éltünk meg? Mindenesetre közelebbi rokonságban vagyunk egymást közt mink, kik ez országban ezer év óta egymással élünk.

Távol van tőlünk azt állítani, hogy az anthropologia mai nap oly adatokkal állhatna elő, melyek alapján a népek rokonságát végleg el lehetne már dönteni. Mindenesetre tekintetbe veendő, hogy a vogulok termetükre nézve a mongolokhoz volnának sorolandók, holott a magyarok európaiak[1]), és pedig a menynyiben legalább két typust kell az európaiaknál megkülönböztetni[2]), a magyarok, a szlávok és rumunokkal együtt a brachykephalokhoz tartoznának.[3]) De a nyelvek közössége, mint Topinard mondja, még nem bizonyítja az azokat beszélők közt a rokonságot. Lehetséges tehát, hogy a mongol vogulok, finn-osztyákok és a jelenleg európai magyarok nem is voltak rokonok soha. Lehettek a magyarok, törökök, de bebizonyítani legalább anthropologice nem lehet, miután a török typust jelenleg már nem tudjuk determinálni. A »Századok«-ban 1878. 54. lapon mondottak daczára a byzanti írók által használt »*Τοῦρκοι*« név alig jelenthetett mást, mint törököt. Az, hogy a byzantin írók tévesen jelölték meg e névvel a magyarokat, még mindeddig nem bizonyíttatott be senki által. Megengedjük, hogy ez lehetséges, de valószínűnek tartjuk, hogy biztosabb adatokra építettek, mint a finn eredet vítatói.

Felhozzuk a nyelvcsere egy esetét, mely senki által nem vonatott eddig kétségbe. A Normannok a X. század elején jöttek Francziaországba, egy századdal később már csak e nyelven beszéltek s 1066. körül e nyelvet hozták magukkal Angolországba[5]); csak 1362-ben lett az angol ismét a törvénykezés nyelvévé.[6]) Míg addig a termelő és fogyasztó nyelve egymástól külön-

[1]) Topinard, 439., 481.
[2]) 413.: szökét és barnát.
[3]) 468. — [4]) 480.
[5]) Earle, The philology of the English Tonque, Oxford 1879. 41. l.
[6]) Earle, 67.

bözött, úgy 1349-től a francziául beszélni vágyás nagyon is apadt Az új angol nyelv, mely német keretben nagy számban franczia szókat tartalmaz, lett divatossá. A ki tudja, hogy az angol szásznak azelőtt is nagy irodalma volt, hogy a mai angol népszójárások mindannyian ép azáltal különböznek az irodalmi nyelvtől. hogy kevesebb franczia szót tartalmaznak[1]), nem fogja állítani, hogy e franczia szók nélkül a tárgyakat nem lehetett volna megjelölni, ép oly kevéssé a mint józanúl gondolkodónak nem fog eszébe jutni, hogy a normann aristokratia amaz ideig kezét lábát sat. nem nevezte meg.

Nem akarjuk fejtegetni: vajjon a nyelvészet segélyével meglehet-e fejteni a történet rejtélyeit (v. ö. »Századok« 1877. 380. l.) és áttérünk arra, miként véli magyarázhatónak Grot azon tényt, hogy a magyarok megtartották nyelvüket. Szerinte azért történt, mert a Duna és Tisza közti síkság, a magyar alföld általában lakatlan volt, legföljebb az avarok maradványaira találtak, kiket magukba olvasztottak. Azt, hogy ép a legtermékenyebb területek legkésőbb kerülnek művelés alá, Careynek a Social Science-ből ismeretes elveivel támogatja, egyúttal arra útalván, hogy a népvándorlás ép eme területeken át vette útját. Mi ama nézetünket koczkáztatjuk, hogy a magyar nyelv ép azért maradt fenn, mert az országban a megszállás idején már különféle nemzetség lakott. A magyar, mint internationalis nyelv, ennek folytán, soha sem szünhetett meg a nemesség közös nyelvének lenni.

Íróink közől csak Marczalit s Hunfalvyt ismeri, s ez útóbbit követi a magyarok származása kérdésében is teljes odaadással, ámbár megjegyzi, hogy soha finnugor nép nem indúlt hódításokra, hogy azok Europaeu szerint, ki a helynevekből törekszik ezt kideríteni, valaha az egész éjszaki Oroszországot lakták s ott is maradtak mai napig, ősök és késő unokák egyaránt, mitsem gyanítván tudós könyvekben véghez vitt vándorlásukról. Sajnálja, hogy nem látta Pestynek *A helynevek és a történelem* czímű monografiáját. Salamon, Botka és Paulerről hallgat úgy látszik, ezekről nem hallott.

A könyv a forrásokat nagyrészt egész terjedelemben orosz fordításban közli, az eredeti szöveget itt-ott. Megragadjuk az alkalmat egy általánosan érzett hiány fölemlítésére. Felette nagy szükségünk volna egy történelmi Chrestomathiára, melyben a régi magyarok, valamint a honfoglalásra vonatkozó keleti s nyugati források, az eredeti nyelvben közölve volnának.

Dr. Mayr Aurél.

---

[1]) Earle 94.

TÁRCZA.

ARANY JÁNOS.

Szül. 1817. martius 2. † 1882. oct. 22.

Arany János ma már a történeté.

Ez a mi egyik jogczímünk, miért róla megemlékezünk. A másik: azok a halhatatlan alakjai a magyar történetnek, kezdve a világhóditó Etelén addig a csonka honvédig, ki szenvedései béréül az igért tiz hold föld helyett, tiz araszt kért »a haza szent földjében« — kiket ő híven, igazán s oly plasticailag szemünk elé állított, hogy szinte látni véljük őket. Mint Homer a trójai hősöket, ő is feltámasztotta ezeket — vagy helyesebben: kifejezést adott annak, mi a nép tudatában még alakot nem öltve élt.

S minő lapja az a történetnek, mily ragyogó, fényes és — igaz! *Igaz!* szemünk előtt ez a fő. Ki meg tudta érezni Thuróczyban azokat a helyeket, melyeket a compilator a nemzeti monda hagyományaiból vett át, nem élesebb criticai fő volt-e annál a történetírónál, ki Thuróczy mondáiban is történetet lát? s nem az lesz-e a valódi történetíró, ki a mondák hagyományaitól el fogja különiteni s meg fogja teremteni a történet alakjait, úgy mint Arany megteremtette a monda alakjait?

Aranyban az erös történeti érzéket a történet tanúlmányozása fejlesztő ki. Jól ismerte a forrásokat s azok legmélyébe hatott. Épen úgy az eposok forrásait, mint a későbbi idők történetének forrásait is. Mily nagyszabású gondolat volt, hogy a Hunyadiak korát ballada-cyclusban akarta feldolgozni, s a miket megirt: Both bajnok özvegye, Szibinyáni Jánk, Mátyás anyja, V-ik László, Rozgonyiné, nem úgy élnek a balladában, mint a történetben? S a történeti források mily alapos ismerőjét ismerjük fel a Daliás idők írójában? S többi munkáiban is van-e csak egy sor is, mely a történeti igazságot feláldozná a költői szépségnek?

Bizonynyal szép az a magyar történet, mely oly megragadó tárgyakat szolgáltatott a költőnek.

Tegyünk hát mi is egy koszorút sirjára, ki a mi kedvenez alakjainkat a világ-irodalom kincsevé tette.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A nov. 2-án tartott választmányi ülésben b. *Kemény* Gábor másodelnök elnökölt. Az ülést következő meleg hangon tartott beszéddel nyitotta meg:

»Mielőtt a tárgysorozat rendes folyamára térnénk, engedje meg a t. vál. gyülés, hogy figyelmeztessem arra, hogy utolsó összejövetele óta, a társulatnak egy nagy halottja van: a hazának az irodalom egén tündöklő egyik legfényesebb csillaga hanyatlott le. Egy híres történelmi munkában azt olvastam, hogy egy történetíró az angol történetnek egy igen jelentékeny szakát Shakespeare munkájából tanúlta meg, egy más munkában olvastam, hogy az illető történész Scott Waltertől tanúlta meg, miként kell írni. Lángeszeknek adatott nehéz kérdések nyitját megtalálni; lángeszeknek adatott a helyes útat megjelölni, melyen tovább haladni, jelest alkotni lehet. Arany János kevéssé foglalkozott positiv történelemmel; de annál többet történelmi hagyományok kérdéseivel. Toldi, Buda halála élő bizonyságai ennek. És sok balladájában, melyeknek tárgya szintén a történelemből van merítve, oly alakokat találunk, melyek előttünk kidomborodnak, melyek mozognak, élnek s az élet, melyet azokban találunk, saját magunk élete, az érzelem saját magunk érzete. Senki szebben, helyesebben, a magyar géniusznak megfelelőbben alkotni nem tudott, mint ő. Azt gondolom, t. választmány, hogy midőn e fénylő csillag irodalmunk egéről letünt, akkor, midőn a haza oly kitünő fiának elvesztését fájlalja: nem lesz helyén kivül, hogy a Magy. Tört. Társulat felette — ki oly vonzóvá, oly népszerüvé tett sok történelmi alakot s azzal halhatatlan történelmi adatokat hagyott hátra az utókorra — fájdalmának és veszteségének jegyzőkönyvében kifejezést adjon.«

E meleg hangon tartott szavakra egyhangúlag elhatároztatott, hogy Társulatunk Arany János elhunyta felett fájdalmát jegyzőkönyvileg fejezi ki.

Ezután következtek a felolvasások: *Károlyi* Árpádtól s *Szilády* Árontól: mindkettő Balassa Bálintról. Az elsőt a titkár, az utóbbit a másodtitkár olvasta fel. Mindkettő a »Századok«-ban fog megjelenni.

Évdíjas tagokká megválasztattak: *Mayr* Aurél egyet. tanár, (aj. a titkár); *Hlatky* József tanár, Beszterczebánya (aj. Marczali); *Galgóczy* János, (aj. Nagy Imre); *Jankó* Miklós, köv. titkár, *Ráth* Imre, *Müller* László, köv. attachék, *Szilágyi* Dániel, portai ügyvéd, bongárdi *Baumgarten* Izidor, nközi ügynök, Konstantinápolyban, rimaszombati *Baraczi* Gerő, korm. titkár, Szerajevóban, (aj. Thallóczy L.)

Simor János bíbornok, herczegprímás társulatunknak megküldvén a »Monumenta Ecclesiae Strigoniensis« czímü monumentalis munka II-ik

kötetét, a Társulat hálás köszönetét ő Eminentiája iránt, ki a magyar történeti forrásokat egy elsőrangú és roppant gazdagságú gyűjteménynyel szaporitá, előterjesztéssel fogja kifejezni.

A titkár bemutatja *Kis* Ernő r. t. levelét, mint a ki elnöki intézkedéssel megbizatott, hogy Társulatunkat Pápán Bocsor Istvánnak a történetiró tanárnak 50 éves jubilaeuma alkalmából rendezett ünnepélyen képviselje — melyben megbizatása teljesitéséről jelentést tesz.

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint:

a bevétel	5,455 frt 59 kr
a kiadás	760 frt 32 kr
pénztármaradék összesen	4,695 frt 27 kr

Ezután zárt ülés következett, melyben folyó ügyek intéztettek el.

Végül titkár bemutatja a külön lenyomatok egy példányát, melyek a Bay Ilona által kitüzött pályakérdésre beérkezett s a »Századok«-ban kiadott pályamunkákról készültek, s melyek a választmány határozata alapján könyvárusi úton fognak elárusittatni.

A MILLENARIUM.

A millenarium kérdésének eldöntése három év óta vita tárgyát képezi a »Századok«-ban. Szakemberek szóltak hozzá s a forrásokat komoly vita tárgyává tették. A kérdés napirendre hozatala azonban élt a nemzet tudatában, s annak tisztázását a »Századok« épen ez okból kisérlette meg.

A dolog ma azonban újabb stadiumba lépett: a kormány és az Akadémia vették kezükbe.

A békés-megyei tört. társulat nyári közgyüléséből irt fel az akadémiának, fölszólitva ezt, hogy vegye az ügyet kezébe. Az akadémia történelmi bizottsága a kérdés tanulmányozását egy négy tagú bizottságnak adta ki, mely Bottka T., Pauler Gy., Salamon F. és Szabó Károlyból állittatott össze.

E bizottság kiküldetéséről még értesitve sem lett, midőn *Hegedüs* S. a képviselőház oct. 11-iki ülésében köv. interpellátiót intézte a vallás és közokt. miniszterhez:

»Tekintve, hogy a honalapitás ezredik évfordulója közeledik; tekintve, hogy annak éve felett a szakemberek közt is véleménykülönbség van; tekintve, hogy ennek megállapitása, méltó megünneplése szempontjából szükséges; tekintve, hogy ez ünnepély a nemzet méltóságához

mérten, csak tervszerű vezetés szerint készíthető elő; kérdem: 1. Szándékozik-e a t. miniszter ur nem a tudomány, de az ünnepély czéljából, szaktanácskozmány útján megállapíttatni a honalapítás idejét. 2. Szükségesnek tartja-e, hogy az ezredik évforduló ünnepélye programmjának megállapítására és előkészítésének vezetésére a magyar királyi kormány vállalkozzék? És ha igen: 3. Szándékozik-e azt kezdeményezni?«

A minister megígérte, hogy a cabinettel együtt a kérdést tanulmányozás tárgyává teszi s csakugyan már oct. 19-ről köv. leiratot intézte az akadémia elnökéhez:

A magyar nemzet Európában megtelepülésének s államalkotásának ezredéve betöltéséhez közeledik.

A közérzület ismételve és hangosan nyilvánította a nemzet millióinak szivében élő kivánságot, hogy az ezredéves évfordulót a nemzet magához méltón ünnepelje meg. E kivánság teljesen jogosult. Nemzetek nem csak kenyérrel élnek, hanem élnek eszmékből és lelkesedésből is, melylyel multjok nagysága és küzdelmei emlékéből erőt merítenek a jelen gondjaira és a jövendő virágzóbbá tételére.

A magyar nemzetnek is van mire emlékezni és miért lelkesedni multjában s szüksége van arra, hogy állami élete második ezredévét újult erővel s multjából merített lelkesedéssel és önbizalommal kezdje meg.

A kormány, melyet a koronás királynak és a nemzet képviselőinek bizalma ez idő szerint az ország ügyei vezetésének élére állított, át van hatva a nemzeti törekvések jogosultságának érzetétől és örömmel és az egész nemzet támogatása iránti biztos hittel áll a mozgalom élére, mely Magyarország ezredéves állami létének méltó megünneplését kívánja.

Az első kérdés, mely ez ünnepet illetőleg fölmerül — mielőtt annak mikéntje iránt illetékes tényezők határoznának — a tudománytól várja végleges megoldását: az időpontot illetőleg az év szabatos meghatározása, t. i. melyben a magyarok mai hazájokban megtelepedtek és ezt őseik örökképp birtokába véve, itt államot alapítottak. A történettudósok, ha nem nagy eltéréssel is, különböző nézeteket vitatnak még ez iránt. A különböző nézetek megvitatása, ha lehet, egyeztetése, mindenesetre a kérdés eldöntése s az iránti megállapodás kimondása, nézetem szerint a magyar tudományos akadémiát illeti; s itt az idő, hogy e részben e legilletékesebb tudományos testület a maga utolsó és döntő szavát kimondja.

Felkérem azért nagyméltóságodat, méltóztassék fölhívni az akadémiát, hogy az illető osztály s a történelmi bizottság közbevetésével esetleg egy külön e czélra a legilletékesebb szaktudósokból alakítandó bizottság kinevezésével a kérdés végleges eldöntését előkészíteni, s a magyarok bejövetelének és államalapításának időpontját illetőleg évét meghatározni, az eredményt pedig velem mielőbb tudatni szíveskedjék.

Az akadémia e még ma is függő kérdésnek szabatos és végleges

eldöntésével nem a legkisebb szolgálatot teendi a történelmi tudománynak s a nemzeti öntudat emelésének eddig is tett szolgálatai között. Fogadja stb. Trefort Ágoston.

Az akadémia a miniszter levelét áttette a II-ik osztályhoz, s ez viszont a történelmi bizottsághoz. A bizottság, áthatva az ügy fontosságától, még mielőtt a leirat hivatalos úton hozzá érkezett volna, de azután hogy e leiratról már tudomása volt, egyik bizottsági rendes ülése után értekezletet tartott, mely elhatározá, hogy a békés-megyei társulat felhivására kiküldött négy tagnak adja ki a miniszteri leiratot. Hogy pedig a szükséges tanulmányokat megtehessék, két kérdést formulázott, melyre különkülön adjon be mindenikük feleletet. U. m. 1. Mikor nyomúltak be a magyarok Etelközből hazánk területére? 2. Mikor fejezték be a honfoglalást a felföld és Dunántúl elfoglalásával? A bizottság a beérkezendő válaszok alapján fogja feleletét beadni az osztálynak, illetőleg az akadémiának.

VÉGSZÓ LÁNCZI GYULA ÚR »VÁLASZ«-ÁRA.

A vitatott tárgyhoz nem tartozó bőséges szószaporitás; öntelt hányavetiség és nevetséges — kezdő irónál épen nevetséges! — pöffeszkedő arrogantia, leplezetlen gorombaságokkal fokozva; az ellenfél legdöntőbb argumentumainak teljes mellőzése, elhallgatása, másoknak félremagyarázása vagy elferdítése; egy csomó ecclatáns járatlanság a tárgyalt kor viszonyaiban; számos alaptalan gyanúsitás és czélzatos ráfogás, sőt még idézőjelek közt is hamis idézés, (mintha én Pálffyt »*szörnyetegnek*« neveztem volna, holott e szó czikkemben elő sem fordúl,[1]) — íme, ezekből s effélékből áll Láncsi úr 17 sürü hasábra nyújtott válasza.

[1]) Miként vélekedem én gr. Pálffy János bánról: azt a »Századok« f. é. június havi füzetében foglalt czikkemen kívül legjobban tanúsítja róla irt rövid jellemrajzom »*Ocskay László*« Bevezetésében, 13. l. hol Pálffynak menthetetlen rút bünei megrovása mellett, más részről »az alkotmány megmentése körül szerzett *elévülhetlen honfiúi érdemei*« ki vannak emelve. — Ugyanezen »Bevezetés«-ben a nemzeti párt főbbjei is egyenként jellemeztetnek általam, s mint az olvasó meggyőződhetik: ezeknek is, ú. m. Rákóczinak, Bercsényinek, Forgáchnak, Bottyánnak, Károlyinak, az Eszterházyaknak, stb. épen úgy fel vannak tárva hibáik, gyengeségeik, mint előnyeik; szóval, én bennök igenis, *valódi embereke*', s nem mint Láncsi rám fogni szeretné: angyalokat vagy ördögöket festek, — ellenkezőleg, ő az, a ki az *aulicus párt körében* merő angyalokat lát, pl. *Széchenyi Pál, Pálffy János, Okolicsányi*, stb. személyében. T. K.

Mutatja ez az egész »válasz«, — mely leghathatósabb érvét, históriai kérdésben, Schiller *drámájából* meríti, — hogy a magas ürességben csapongó ifjú úrnak *tárgyhoz szabott, tudományos* vitatkozásról még csak fogalma sincs, s megsértett hiúsága magánkívül ragadja. Ha az olvasó e felfuvalkodott »Válasz«-t az én »Észrevételeimmel« egybevetni fáradságot vesz: meg fog győződni arról, hogy Lánczi úr egyetlenegy, akár alanyi s akár pedig — és annálinkább! — ténybeli állításomat sem czáfolta meg, ámbár némelyiket *elfacsarni* ugyancsak iparkodik vala. Azonban a nemzeti párt vezetői: Rákóczi és Bercsényi elleni sértő gyanúsításait továbbra is fenntartja, sőt tetőzi, azt írván róluk, hogy »egyéniségüket, hajlamaikat érvényesíteni akarták m i n d e n á r o n«, (695. l.) — tehát még a *hazaárulás*, vagy *nemzetök tönkretétele* árán is! A 697. lapon pedig »*Pázmány* Erdélyországáról« beszél és az önálló Erdély bukását *Esztergom* visszafoglalásától (!!) számítja Lánczi Gyula.

Ez a két rendbeli állítás maga elég világosan láttatja: miféle táborba tartozik Lánczi úr! Vele tehát tovább vitatkozni csakúgy fölösleges volna, mint akár a — »*Magyar Állam*«-mal. Szerecsent mosni semmi kedvem. Hanem Lánczi úrnak Széchenyi Pál érsekről írt czikke, valamint még inkább e mostani »válasza« után a t. olvasó közönségnek figyelmébe kell ajánlanom a következőket:

Mögöttem 28 évi becsületes munkásságú írói múlt áll, melyből 21 évet a Rákóczi-kor speciális, tüzetes búvárlatára fordítottam; átkutattam e korra nézve vagy 200 levéltárt a hazában és külföldön; kiadtam huszonöt kötetet és három — négyszáz értekezést, tanúlmányt, kisebb-nagyobb közleményt, szakfolyóiratokban s egyebütt. E munkásságom értékéről (ha van,) már rég ítéltek úgy a hazai mint a külföldi tudományos körök, és azt s eredményeit, különösen a »*Századok*« t. olvasói e folyóirat legkezdetétől, 1867-től fogva mind mostanáig nagyon jól ismerik; ítéletet tehetnek tehát róla: *ismerem-e én a Rákóczi-kort?*

Lánczi úr is írt e korról talán két vagy három apró értekezést, — nyomtatott kútfőkből . . . . . Vonjon közöttünk a t. olvasó a kor ismeretére nézve párhúzamot!

Nos hát, hogyha a t. olvasó megengedi azt, hogy ismerem a Rákóczi-kort: akkor én, Thaly Kálmán, huszonnyolcz évi becsületes írói munkásságom egész súlyával azt állítom, hogy *Lánczi Gyula úr* föntidézett két közleményében a Rákóczi-kor történetét, a reactionárius irány szolgálatában szántszándékkal *meghamisította* s e kor szeplőtelen hazafias lelkű főszereplőinek: Rákóczinak, Bercsényinek jellemét *rosz czélzatú gyanúsításokkal és alaptalan ráfogásokkal befeketíteni igyekezett.*

Ez végszavam, a melytől el nem térhetek, mert mély meggyőződés mondatja velem.

Thaly Kálmán.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT oct. 25-én tartotta rendes havi vál. gyülését, melylyel a társulat 12-ik évébe lépett. Tárgyai voltak: a september havi gyülésről szóló jelentés *Varjassy* Árpád titkártól. Azután *Pontelly István* főtitkár adta elő havi jelentését, bemutatván amaz emlék- és műtárgyakat, melyekkel a szépen gyarapodó délmagyarországi muzeum újabban gazdagodott. A pénztári jelentés szerint 3475 forint 43 krajczár tartalék-alap mellett 41 forint 68 krajczár a pénztári készlet, (megjegyezvén a pénztárnok, hogy mintegy 3000 forintra rúg a hátrálékosok tagsági díja). Felolvasás egy volt dr. *Márki* Sándortól „*A Temesvári paraszt csatá*"-ról. Úgy látszik, ez egy részlet az akadémiai pályázaton dicsérettel kitüntetett »*Dózsa György*« cz. művéből. A szép tanúlmány figyelmeztet a Dózsa lázadás alkalmával a Temesvárnál a paraszt hadnak hadtanilag correct rendezéséből következtethető *forradalmi* inkább, mint *lázadási* jellegére s a török szövetség eszméjének első ízben ezen mozgalommal összefüggő eredetére. A felolvasást nagy tetszéssel fogadták.

— A M. TUD. AKADÉMIA a Lévay-díjra beérkezett pályamunkák sorsa felett csak múlt havi összes ülésében döntött. A pályadíjat *Deák* Farkas Csáky Istvánja nyerte el; dicséretet nyert Dózsa György, melynek szerzője *Márki* Sándor.

— K. NAGY SÁNDOR, nagy-váradi ügyvéd a »*Jobbágyság története*« czímü munkát készített el, mely történelmi és törvényi tanúlmány eredménye, hivatkozással a forrásokra.

— FRAKNÓI VILMOS ÉS PESTY FRIGYES múlt oct. hó végén Rómába utaztak, hogy ott megkezdjék a búvárkodást s egyúttal a másolást is a vaticani levéltárban. Legelébb a pápai tizedre vonatkozó számadásokat másolják le a XIV. századból, s azt remélhetőleg már a jövő évben sajtó alá adják.

— JEDLICSKA PÁL úr köv. nyilatkozat közlésére kért fel: Miután »*Kiskárpáti Emlékek Vöröskőtől Szamolányig*« czímü hely- és művelődéstörténeti munkám közbejött akadályok miatt a f. évi nov. 1-jére kitüzött határidőre napvilágot nem láthatott, kérem tisztelettel t. cz. előfizetőimet, szíveskednének a munka megjelenésére f. évi dec. 15. várakozni. — Előfizetéseket mindig elfogadok. — Az előfizetés összege 3 o. é. frt. (Felső-Diós, u. p. Szomolány.)

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— Archivum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára. Első osztály had és belügy. VIII. Székesi gróf Bercsényi Miklós leveleskönyvei s más emlékezetreméltó iratai 1705—1711. Az eredeti kéziratokból közli *Thaly* Kálmán. Budapest, 1882. 8-adr. 448 l.

— Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. Írta dr. *Ortvay* Tivadar. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1882. 8-adr. I. kötet 534 l. II. k. 464 l.

— Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. 1599—1601. Írta dr. *Szádeczky* Lajos. Budapest, 1882. 8-adr. 190 l.

— A Magyarhoni Reformatio bölcselmi Története. Írta *Rácz* Károly. Arad, 1882. 8-adr. 196 l.

— A deési ref. egyházközség története. Kapcsolatban a város kiválóbb eseményeivel. Írta *Kádár* József, Deésen, 1882. 8-adr. 251 l.

— Emlékbeszéd Korponay János felett. Kápolnai *Pauer* István. Budapest, 1882. 12 l. 8-r. Ára 10 kr.

— Emlékbeszéd dr. Suhayda János felett. Írta dr. *Konek* Sándor. Budapest, 1882. 8-r. 21 l. Ára 10 kr.

— Emlékbeszéd Mórócz István felett. Írta *Galgóczi* Károly. Budapest, 1882. 16 l. 8-r. Ára 10 kr.

— Cantionale et passionale Hungaricum stb. XVIII sz.-beli kath. énekgyüjtemény. Írta *Bogisich* Mihály. Budapest, 1882. 47 l. 8-r. Ára 30 kr.

— Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Pars prima. Scriptores. Vol. II. Chronica Hungarorum. 1. Magistri P. Belae regis notarii II. Magistri Simonis de Kéza Gesta Hungarorum. III. Chronicon pictum Vindobonense. Ad fidem codicum recensuit, observationes, disquisitiones de aetate Belae regis notarii et enim adversiones criticas adiecit M. Florianus. Qunque-ecclesiis 1883. 8-adr. 315 l Ára 4 frt.

— Der nationale Kampf gegen das Ungarische Staatsrecht. Ein Beitrag zur Kritik der älteren ungarischen Geschichte von Dr. Lad. Pič, Lipese. 1882. Ára 2 frt 40 kr.

— Jászó und die mit Ihr vereinigten Probsteien Lelesz und Premontor von Gross-Wardein. Von Cornel v. *Nátafalusy* und Julius Ferdinand *Lenner*. Würzburg et Wien. 1882. 8-adr. 56 l.

MAGYARORSZÁG ÉS A CAMBRAYI LIGA.

1509—1511.

NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

XV.

A veszprémi tanácskozmány megállapodása értelmében, Ulászló az 1511-ik esztendő első napjaiban, a császári követeknek kijelenté, hogy előterjesztésök iránt, a constanzi szerződés Franciaországból várt ratificatiójának megérkezése előtt nem határozhat. Ennek következtében Nogarola és Cuspinián elutaztak. Breitenauer Bródban maradt, és az udvart elkísérte Olmüczbe, majd (1511.) január végén *Boroszlóba*, a hol a király hosszabb időre telepedett meg.

Miksa császár nagy súlyt helyezett arra, hogy a magyar király a constanzi szerződést hajtsa végre. De ő a maga részéről egyáltalán nem volt hajlandó kötelezettségeinek megfelelni. E miatt *Camillus de Montibus* nevű udvari emberét küldötte Ulászlóhoz, hogy őt kimentse. Előadta, hogy mindent a mi hatalmában állott megtett a béke helyreállítása érdekében; de a pápa elfogadhatatlan föltételekkel állott elő, és most fokozott erővel folytatja a háborút. Ennek következtében ő (a császár) és a franczia király nem képesek a Constanzban megállapított hajóhadat kiállítani, és egyelőre csak ezer gyalogot, kilencz jól felszerelt gályát és ötven teherhordó hajót bocsáthatnak Ulászló rendelkezésére; arra kéri tehát, elégedjék meg ezen segítséggel, és indítsa meg Dalmátia visszaszerzésére a háborút.[1])

[1]) A követnek, ha ajánlata elfogadtatik, Ferrarába kellett útazni, hogy a hajókat fölszerelje és útnak indítsa. (Az 1510. deczember 13-án kelt császári útasítás egykorú másolata a bécsi állami levéltárban.)

Majd kevéssel utóbb a császár egy másik követet is küldött a magyar udvarhoz, *Masmünster Menyhért* német-újhelyi kapitányt, a ki hivatva volt a magyar urakat meggyőzni a felől, hogy a viszonyok a hadjárat megindítására igen kedvezők, mert a pápa és a signoria hajóhadait, melyek a genuai öbölben vannak elfoglalva, a francziák könnyen távol tarthatják az adriai tengertől.[1])

És alig múlt el néhány hét, (február közepetáján) a császár és a franczia király közös követe jelent meg, XII. Lajos oklevelével, mely a constanzi szerződés ratificátióját tartalmazá. A császár részéről jelentékeny pénzösszeget ajánlott a hadikészületekre; de egyúttal az igéretekhez fenyegetéseket csatolt. Kinyilatkoztatá, hogy ha a magyarok nem sietnek Dalmátia elfoglalásával, a szövetkezett hatalmak, még ez évben, meg fogják szállani azt a tartományt, sőt a magyar király kezeiben levő tengerpartot is.[2])

Mindezen felhívások és a császári követek működése nem maradtak hatás nélkül. Velencze ellenségei ismét előtérbe léptek. Köztök *Bornemissza János* volt a legtevékenyebbek egyike, és különösen Bakocs Tamás ellen intézé támadásait; fennen hirdeté, hogy a prímás meg van vesztegetve és oka minden bajnak, de a legközelebbi országgyűlésen »árulásáért bűnhődni fog.«[3])

Mindazáltal Ulászló, a császári előterjesztésre adandó válaszszal még mindig, különféle ürügyek alatt késett. Majd azt üzente a követeknek, hogy a cancellár és több tanácsos megérkeztét várja; majd azt, hogy testvérével a lengyel királylyal

[1]) Masmünster küldetésének föladatáról bőven szól a királyi válasz, melyet később (márczius 22-én) a császári követek kaptak, és a melyet szószerint közöl Breitenauer márczius 27-iki jelentésében. (Eredetije ugyanott.)

[2]) Pasqualigo tudósításai 1511. február 25-én és márczius 7-én. Az utóbbi jelentés szerint a követ úgy nyilatkozott volna, hogy Dalmátiát az angol király részére fogják a hatalmak elfoglalni, a kinek »több joga van ama tartományra, mint a magyar koronának.« Hogy az angol király jogait Dalmatiára mire alapították, azt nem határozhatjuk meg. Annak sem találjuk nyomát, hogy VIII. Henrik maga igényt támasztott e tartományra. Egyébkint lehetséges, hogy az angol királylyal csak a velenczei követet ijesztették.

[3]) Pasqualigo 1511. február 25. és márczius 7-iki jelentései.

kíván előbb értekezni. Később a francziaországi oklevél szövege támasztott nehézséget. Ugyanis XII. Lajos a constanzi szövetséghez *föltételesen* járúlt, ha t. i. »az aragóniai király is csatlakozik ahoz.« Ez ellen a magyar urak kifogást tettek, mivel a constanzi tárgyalásokban ezen föltételről szó nem volt.[1])

Ulászló azt követelte tehát, hogy a franczia király új oklevelet állítson ki, mely a constanzi szerződést föltétlenül erősítse meg. A császárt pedig arra kérte, hogy azon külön szövetségbe, melyet az aragoniai királylyal készül kötni, Magyarországot is foglalja be.

És a császári követeket azzal a nyilatkozattal bocsátotta el, hogy a hadikészületeket az új oklevél megküldésétől és a spanyol királylyal indított tárgyalások eredményétől teszi függővé, »mert bizonytalanra nem állíthat ki sereget, nem szerelhet föl hajókat.«[2])

Időközben a magyar udvar a *velenczei követtel* is folytatta a szégyenteljes játékot. Ez márczius 17-én megjelenvén a király előtt, előadta a Velenczéből jött tudósításokat, melyek a köztársaság által a harczi téren kivívott újabb sikerekről szólottak.

A cancellár válaszában kijelenté, hogy »ő felsége örömmel értesül az események kedvező folyása felől, és őszintén kíván minden jót a köztársaságnak; azonban csodálkozik a fölött, hogy a *szövetség megújítására* vonatkozó ajánlatot a signoria folyvást hallgatással mellőzi.«

Pasqualigo erre hangsúlyozá, hogy a köztársaság változatlan jóindulatot táplál Magyarország iránt; de mióta a pápa és más hatalmak a franczia király ellen fordúltak, a helyzet lénye-

[1]) Mindezt Breitenauer, 1511. február 27-én, Boroszlóból Miksához írt jelentésében beszéli el. Szerinte a franczia oklevélben kifogásolt záradék így hangzik: »so ferr der Künig von Arragon in der Büntnisz bleibe.« Pasqualigo több hónappal később értesült és csak 1511. szeptember 15-én tehetett jelentést ezen incidens felől. Szerinte a záradék így szólt: »Si Regi Aragonum placeret.« (?) Sajnos a franczia oklevél szövegét nem ismerjük.

[2]) Ez 1511. márczius 22-én történt. Ulászló ugyanakkor biztosította a követet, hogy a kettős házasságot siettetni fogja, és a csehországi rendekkel a nőág örökösödésének biztosítása végett már is tárgyalásokat indított meg. (Breitenauer márczius 27-iki jelentése a bécsi állami levéltárban.)

gesen megváltozott; a mi pedig az évdíj fizetését illeti, mihelyt a béke helyreáll, pontosan eleget fog tenni kötelezettségeinek.

Az urak, kik az audientián jelen voltak, a velenczei követ gyakran ismételt elodázó nyilatkozatát hallva, nem rejtették el fölháborodásukat, mely szenvedélyes kifakadásokban nyilatkozott, és a királyt sem kímélte.

»Ezek a velenczeiek — így szólt az egyik — folytonosan újság-hírekkel töltik meg felséged gyomrát; de semmit sem tesznek.«

»Ha felséged — mondá egy másik — megtenné a mire köteles, ők is megtennék a mivel tartoznak.«

Némelyek fesztelenül jártak föl-alá a teremben, szitkokat szórva. Mások gúnyos kaczajban törtek ki.

Ezen kínos jelenet alatt, a király a cancellárral néhány szót váltott, mire ez a követhez fordúlva így szólott: »Ő felsége *határozott* választ vár, és pedig a jövő országgyűlésig, a melyen mindennek véglegesen el kell intéztetni.« A király ajkai is megnyíltak, de csak egyetlen szót ejtett ki: »Facite«, — »Tegyétek meg.«

Pasqualigóra mély benyomást tett ezen eset. Az a gondolat, hogy az talán előre ki volt csinálva, és a pressió eszköze vala, nem támadott föl lelkében. Előterjeszté a signoriának, hogy a császár befolyása, mióta a kettős házasság terve fölmerült, növekedik, hogy továbbá, a prímás és a nádor kivételével, az urak mind Velencze ellenségei. Ennélfogva ajánlotta, hogy némi áldozatra szánja el magát, emelje föl az évdíjt, és fizessen most egyszerre jelentékeny összeget.[1])

XVI.

A magyar országgyűlés — melyről a királyi nyilatkozat szólott — Boroszlóból hivatott össze, Szent-György napjára, a Rákos mezejére.[2])

[1]) Pasqualigo márczius 19-iki jelentése.

[2]) Kihírdetése felől Pasqualigo márczius 15-iki jelentésében tesz említést.

Ulászlót, azon tárgyalások, melyeket a sziléziai rendekkel oly czélból megindított, hogy Lajos herczegnek, mint jövő fejedelmöknek, hódolatukat mutassák be, soká tartották vissza Boroszlóban.[1])

A magyar urak, tekintettel az országgyűlés határnapjának közeledésére, sürgették elutázását. Végre engedett. April 14-én megindúlt, és habár a nagyhét s a husvét ünnepei közbe estek, megszakítás nélkül folytatta útját, a mely két hetet vett igénybe, tehát ugyanannyi napot, a hány óra alatt ma teszszük meg az útat.[2])

April 29-én érkezett Budára, a hol a főpapok, urak és nemesek már nagyszámban voltak együtt. Az országgyűlés május 3-án kezdette meg tanácskozásait. A *förendek* a királyi palotában jöttek össze, és innen küldöttséget bocsátottak a Rákos mezején egybegyűlt köznemességhez.

A küldöttség vezetője, *Ráskai Balás* tárnokmester adta elő a királyi üzenetet. Így szólott:

»Ő felsége egyideig távol volt, a pestis elől menekűlve, és a sziléziai ügyek rendezése miatt. Az országgyűlésre visszasietett, hogy Magyarország szükségeiről gondoskodjék. Ő felsége a rendek figyelmét a mindenfelől fenyegető veszélyekre irányozza. Ugyanis a törökök szüntelenül nyugtalanítják Horvátországot, melynek végső maradványa elvész, ha kellő oltalomban nem részesül. A moldvai vajda is, ha segítséget nem kap, kényszerül meghódolni a szultánnak; a miből a magyar koronára nagy szégyen és hátrány háramolnék. Jajcza falait a földrengés annyira megrongálta, hogy ha erődítményeit rögtön ki nem javítják, több ostromot nem állhat ki. Minderről tanácskozzanak a rendek, és megállapodásukat közöljék ő felségével.«

---

[1]) Váratlan nehézségek merültek föl, azon kérdés iránt: vajjon Szileziát a magyar korona vagy pedig Csehország tartozékának kell-e tekinteni: A szileziai rendek föltételeket szabtak, és hajlandók voltak a magyar korona fenhatóságát elismerni. A csehek tiltakoztak és tömegesen, fegyveresen készültek Boroszlóba. Végre a király lemondott a kérdés eldöntéséről és a hódolatról. (Pasqualigo 1511. márczius 15., april 7. és május 1-i jelentései.)

[2]) Pasqualigo jelentései.

Az előadás végével, a nemesség csoportokra oszolt, egyes szónokokat meghallgatva, és egymás között tanácskozva.[1])

A tanácskozások, úgy látszik, több napon át folytak, és eredményre nem vezettek. Mert a király be nem várta a rákosi gyülekezet megállapodásait, és egy második üzenetben arra hívta föl azt, hogy telkenként egy arany forint adót szavazzon meg.

A köznemesség erre nem volt hajlandó. Soraiból az elégületlenség nyilatkozatai emelkedtek. Több szónok a király gyengeségét és a pénzügyi kezelés rendetlenségét választá beszéde tárgyául. Végül hetven dénárt szavaztak meg, és pedig huszat a »királyi konyha«, ötvenet az ország szükségeire. Ebből, mert a pestis az ország népességének majdnem felét elragadta, alig 75—80,000 forintra lehetett számítani.

Ezen adó behajtását és kezelését nem voltak hajlandók a kincstartóra bízni. Választottak két biztost, a kiket, súlyos büntetés terhe alatt, az adó lelkiismeretes behajtására és a számadásoknak a jövő országgyűlésen bemutatására köteleztek. Más biztosokat is szemeltek ki, oly czélból, hogy a végvárakat vizsgálják meg, javíttassák ki, és a kapitányokat pénzzel lássák el. A köznemesség, miután ezen határozatait a királynak bejelenté, szétoszlott. A főrendek együtt maradtak. Ezeket első sorban a török békekötés ügye foglalkoztatá. Ugyanis, május 11-én, a portáról követek érkeztek Budára, a béke meghosszabbítását kérve.

A király ettől nem volt idegen; de a tárgyalások csakhamar fönnakadtak, mert Velenczét, Lengyel- és Oláhországot is befoglalni akarta a békekötésbe; a török követeknek pedig erre nem volt fölhatalmazásuk, minélfogva a szultánhoz kellett fordulni.[2])

Az országgyűlésnek, úgylátszik, nem nyílt alkalma a feuforgó nagy európai kérdésben állást foglalni. De a rendek maga-

[1]) Ezen ülésről Pasqualigo, május 3-iki jelentésében részletesen szól; de nem nyújt tiszta képet. Egyebek között írja, hogy Ráskai meghallgatása után »li qual populi tirati in parte in diversi circoli, come soleno far, parlarono assai insieme.«

[2]) Horváth György küldetett Konstantinápolyba, és mivel a válasz késett, szeptember elején egy második magyar küldött ment oda. — Pasqualigo május 15., június 1., 5., 16. és szeptember 7-iki jelentései.

tartása minden bizonynyal olyan volt, a mely az olaszországi háborúban való részvétre a királyt nem bátoríthatá föl.

Ezalatt, május 26-án, *Pasqualigo* az udvarhoz hivatott. A könyvtár-terembe vezették, a hol a nagy király egykor fényes gyűjteményének romjai a magyar állam hatalmi sülyedésének hű képét nyújtották. A király megbízásából, négy főpap és öt világi úr fogadta. Az értekezlet föladatát a *primás* adta elő.

Abból indúlt ki, hogy Velencze nem teljesítette mindig pontosan kötelezettségeit Magyarország irányában. A király tehát föl lett volna jogosítva a szövetség fölbontására; de ezt ennek daczára híven föntartotta, és folytonosan jó szolgálatokat tett a köztársaságnak, azon reményben, hogy viszont a signória hálájára számíthat. Fölszólítja tehát a követet, terjeszsze elő, hogy a jó szolgálatok viszonzásául mit ajánl Magyarországnak.

Pasqualigo válaszolá, hogy a mit a magyar király Velencze érdekében tett, azzal mint hű szövetséges tartozott. A köztársaság új ajánlatokat nem tehet; csak azt igérheti, hogy a tárgyalások daczára, melyeket ellenségeivel a magyar udvar folytatott, megőrzi barátságát, és teljesíti a régente elvállalt kötelezettségeket. [1])

Az értekezlet tehát egy lépéssel sem vezetett közelebb a kibontakozáshoz. Ismét szünet állott be a tárgyalásokban.

A signoria, a harczterén kivívott előnyök hatása alatt, nem volt hajlandó Magyarország kedveért újabb áldozatokat hozni.[2]) Ellenben a magyar udvar önérzetét az eddigi szégyenteljes alkudozások eredménytelensége sem ébreszté föl; sőt újabb megalázó lépésre határozta el magát.

Július elején, Raskai Balázs, Battyányi Benedek és a fehérvári prépost a király megbízásából, Pasqualigót házában keresték föl. Előadták, hogy a portáról rossz hírek érkeztek; a szultán megneheztelt Ulászlóra, mivel a velenczei köztársaság befoglalását sürgeti; a törökök nagy készületeket tesznek, és félni lehet,

---

[1]) Pasqualigo június 1-én.

[2]) Június végén és július elején két futár érkezett Velenczéből Pasqualigóhoz, a ki a jó híreket a szokás szerint a prímással és a királylyal is közlé. (Június 25. és július 2-iki jelentései.)

hogy Nándorfejérvárt, vagy Péterváradot veszik ostrom alá; ennélfogva a királynak is hadat kell kiállítani, és e czélra szüksége van posztóra s más felszerelési czikkekre, a melyeket Antonio Zuane da Seda budai kereskedőnél akar beszerezni, de ez csak készpénz fizetés mellett hajlandó az árúkat kiszolgáltatni, mivel pedig a kincstár üres, fölkérik a követet, vegye rá a kereskedőt, hogy nyisson hitelt, biztosítva őt, hogy számlája a velenczei évdíjból ki fog egyenlíttetni.

Pasqualigo mindenek előtt kétségét fejezte ki az iránt, hogy a török támadás, ha az csakugyan terveztetik, a békealkudozások alkalmával fölmerült nehézség következménye lehetne. Egyébkint kijelenté, hogy a kereskedő árúival nem rendelkezhetik, nincs is fölhatalmazva ily közbenjárásra, és csak mint magán ember beszélheti rá, hogy a király kivánatát teljesítse.

És Antonio nem volt hajthatatlan. Nehány nap múlva, 6000 ducát értékű árút, bizonyosan magas árakon, szolgáltatott ki.[1])

A török támadás híre költött volt; és sokak véleménye szerint az urak terjesztették azt, hogy az adó behajtását könnyítsék. Szeptember közepén meghozták a portáról a szultán oklevelét, melynek erejénél fogva a békét öt esztendőre meghosszabbítja, azt Velenczére és Lengyelországra is kiterjesztve.[2])

XVII.

A viszonyok, melyeket a constanzi szerződés Magyarország és a velenczei köztársaság ellen szövetkezett uralkodók között létesített, folytonosan a bizonytalanság ködébe valának burkolva, melyet egyik fél sem sietett eloszlatni, nem lévén komoly szándéka teljesíteni az elvállalt kötelezettségeket.

Ezalatt az európai hatalmak nagy versengése a háború mezejéről és a diplomatiai tárgyalások köréből, átcsapott az *egyházi élet* terére. A császár és a franczia király, eltelve gyűlölettel a pápa iránt, mert a cambrayi ligától elvált, Velenczével szövetkezett és Olaszországot az idegen uralomtól felszabadí-

[1]) Pasqualigo július 15-én.

[2]) Ugyanannak szeptember 15. és október 6-iki jelentései.

tani törekedett, — hatalmának megtörésére az egyházi fegyvereket is igénybe vették.

XII. Lajos már az 1510-ik év szeptember havában zsinatra hívta egybe Francziaország főpapjait. Ezek vádat emeltek II. Julius pápa ellen, hogy nagyravágyásával és harczias szellemével a keresztény világ békességét megzavarja. Fölkérték tehát a királyt, hogy a császárral egyetértve, hirdessen egyetemes zsinatot, mely a pápát felelősségre vonja, és fölötte ítéljen.

Miksa császár egyetértett szövetségesével. De mielőtt az egyházi szakadás veszélyét fölidézné, ismételten tett kísérletet a békés kiegyenlítésre. Csak 1511. tavaszán, mikor Lang gurki püspök küldetése is eredménytelen maradt, határozta el magát a végső eszközök felhasználására.

Már korábban, a két uralkodó igyekezetei következtében, a *bibornoki testület* néhány tagja (egy olasz, két spanyol és két franczia) nyiltan elszakadt a pápától, és Rómát elhagyván, a francziák milanói táborában keresett menedéket; készek magokat felhasználtatni a pápa megtörésére czélzó tervekben.[1])

Ezek most, május 23-án, az *egyetemes zsinatot* szeptember első napjára, Pisába kihirdették, oly czélból, hogy a kath. egyház főpapjai »a keresztény fejedelmek között a békesség helyreállítása, a hitetlenek ellen intézendő hadjárat, az egyház reformatiója, a szakadások, eretnekségek és vétkek kiirtása« tárgyában tanácskozzanak. Azzal indokolták kezdeményező föllépésöket, hogy a pápa, megválasztatása alkalmával, eskű mellett igérte az egyetemes zsinatnak két esztendő lefolyása alatt egybehívását, és ismételt sürgető felszólítás daczára, igéretét beváltani vonakodik.

A császár és a franczia király nagy súlyt helyeztek rá, hogy Magyarország elismerje ezen lépés jogosúltságát, és részt vegyen a zsinatban. A meghívó levelet Miksa küldötte meg a magyar királynak, fölkérvén őt, hogy küldjön a zsinatra képviselőket, és bírja rá az ország főpapjait, hogy ott jelenjenek meg.[2])

---

[1]) *Brosch.* Papst Julius II. 208. és kk. ll.

[2]) Miksa egyúttal említi, hogy Pisát nem tartja alkalmas helynek, és azon lesz, hogy a zsinat Constanzban tartassék meg. A lengyel királyhoz intézett meghívó-levelet is Ulászlóhoz küldötte. Miksának Ulászlóhoz június 14-én írt levelét nem ismerjük. De tartalmát resu-

A bibornokok pedig a *prímáshoz* fordúltak, s meleg hangon írt levélben kérték fől csatlakozásra; kiemelvén, hogy egy század előtt is, a pisai zsinat összehívásában az esztergomi érseknek kiváló része volt.[1])

Bakocs, a *főpap*, azonnal fölismeré a zsinat összehívása tényének, az egyházi kánonok szempontjából, jogosulatlanságát; mint tapasztalt *politikusnak* nem lehetett kétsége az iránt, hogy a zsinat sem bevallott feladatát, az egyház reformjának keresztülvitelét, sem titkos célját, a pápa letételét, nem fogja valósítani. De mint számító ember, a ki minden körülményt saját javára értékesíteni tud, egyelőre határozatlan állást foglalt el. A zsinatot összehívó uralkodókat és bibornokokat arra a reményre jogosítá, a pápánál és szövetségeseinél azt a félelmet keltette, hogy a zsinat pártjára, vagy épen élére fog állani.

És, kétségkívűl az ő tanácsára, Ulászló is egyelőre sem a zsinat mellett, sem a zsinat ellen nem nyilatkozott; semleges magatartást követett. A császár kérésére, megküldötte a lengyel királynak a meghívó levél példányát, de a nélkűl, hogy őt annak kihirdetésére fölszólítaná.[1])

Bakocs arra számított, hogy így mindkét fél versenyezni fog az ő támogatásának biztosításáért. És ő nem szokott oly discrét lenni, hogy az ajánlatokat bevárja; maga szerette pártfogásának árát megszabni. Most is készen volt a terve.

A velenczei követnek tudomására hozta, hogy őt a zsinati meghívólevél kihirdetésére és a zsinaton való megjelenésre, több oldalról sürgetik, továbbá a császár és a franczia király mindent meg fognak mozdítani, hogy Ulászlót csatlakozásra bírják; néki tehát ezen törekvések meghiúsítása végett, az eddiginél nagyobb tekintélylyel kell bírnia; meggyőződése szerint, csak egy mód van Magyar-, Lengyel- és Csehországot a pápa iránt hűségben meg-

málja a *lengyel* király július 14-én tanácsosaihoz intézett levelében és július 15-én Ulászlóhoz írt válaszában. (Acta Tomiciana. I. 205., 212. ll.)

[1]) Zsigmond lengyel király, július 15-iki levelében, csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy Ulászló megküldve a zsinati-levelet, véleményét a teendők iránt nem írta meg. Augusztus 13-án pedig újra ír neki és sürgeti a zsinat tárgyában nézeteinek közlését. (Acta Tomiciana. I. 212. 221. ll.)

tartani, az, hogy őt a pápa mind a három országra a *szent szék teljes hatalmú követének* (legatus a latere) méltóságával ruházza föl; és pedig azon ürügy alatt, mintha a törökök ellen intézendő hadjárat létesítése érdekében volna hivatva működni.[1])

Bizonyára Bakocs maga is nehezen tudta volna tüzetesen indokolni, hogy épen a fenforgó esetben, befolyása érvényesítése végett, miért van egyházi hatalmának szélesbítésére szüksége. Nagyravágyásának ezen legújabb nyilvánulásában kétségtelenül az az óhajtás vezeté, hogy befolyását, melyet tényleg a lengyel királyra és a csehországi ügyekre gyakorolt, formaszerűen és hivatalos alakban is megalapítsa. A legatus de latere hatásköre az egyházi jogban nem volt szorosan körülvonalozva. Épen azért ambitiosus főpap kezeiben ezen méltóság jelentékeny hatalom tényezőjéül szolgálhatott.[2])

Bakocs, hogy óhajtásának nagyobb súlyt kölcsönözzön, a velenczei követtel szemben oly nyilatkozatokat ejtett el, a melyekből azt a következtetést vonhatá le, hogy hajlandó kezd lenni a zsinati meghivó levelek kihirdetésére.

Pasqualigo e miatt egyfelől oda hatott, hogy a signoria, római követe által, a követi méltóságot Bakocs részére eszközölje ki, másfelől a prímásra is igyekezett hatni, hosszú levélben bizonyítgatva, hogy a zsinatot egybehivó főpapok szemei előtt nem az egyház java lebeg, hogy azokat a franczia király sugalmazta és bűnös szenvedély vezeti, minélfogva a zsinat egyházi szakadásra vezet; egyúttal buzdítja őt, hogy ezen merényletet igyekezzék meghiúsítani, az ő bölcsesége megmentheti az egyház egységét és békéjét, a miáltal biztosítani fogja magának a pápa és a püspöki kar, Olaszország és az egész keresztény világ hálaját.[3])

---

[1]) Bakocs egyúttal kijelenté, hogy a legatus de latere méltósággal járó költségeket a maga erszényéből fogja fedezni; tehát a szentszéknek nem lesz terhére.

[2]) A legatus de latere jogai a kánonok szerint a következők valának: Hatósága területén minden más pápai követ hatósága megszünik; a pápai rendeleteket magyarázza; az érsekeket, püspököket megerősíti; a rendes egyházi hatóságok alól kivett főpapok fölött joghatóságot gyakorol; excommunicatió alól feloldozhat; búcsút engedélyezhet; a javadalmak adományozása körül bizonyos jogokat gyakorol.

[3]) A július 5-iki levél a július 8-iki jelentéshez van csatolva.

Bakocs erre megnyugtatá ugyan a követet, kijelentve, hogy mindenkor a signoria parancsa szerint fog eljárni, és reményét fejezve ki, hogy a keresett új méltóság által gyarapított tekintélyével mindenkit a maga nézetének fog megnyerni; de nem hagyott föl egészen kétértelmű magatartásával, és így nyilatkozott, hogy »a gladiátorok módjára, majd csak a küzdtéren fogja követendő eljárását megállapítani.«[1])

A következő hetek alatt, úgy a pisai zsinat, mint Dalmátia visszahódítása ügyében, semmi sem történt. A magyar udvar politikai légkörében gyakran áll be ily szélcsend. Ezt július végén megzavarta a zsinatot összehívó bibornokok követének megjelenése Esztergomban. A levelek és üzenetek, melyeket magával hozott, telve valának hízelgő nyilatkozatokkal és nagy igéretekkel, melyekből Bakocs azt olvashatá ki, hogy a trónjától megfosztandó pápa helyére őt szándékoznak fölemelni.[2])

Az a terv, hogy a magyar prímás egykor elfoglalja szent Péter székét, nem először most merült föl. Bakocs régóta tűzte ki magának az emberi ambitió ezen legmagasabb czélpontját. Ügyes számítással, szívós kitartással igyekezett ahoz közeledni. Minden nagy politikai combinátiója hátterében az lappangott, és nem egyszer előtérbe is lépett.

Úgy látszik *Miksa* császár volt az, ki a merész vágyat lelkében felébreszté. Mikor 1505-ben Ulászlóval tárgyalásokat indított azon szövetség létrehozására, mely a magyar trónt a Habsburgi dynasztiának biztosítandó vala, minden eszközt felhasznált, hogy az akkor már mindenható prímást megnyerje; ismervén határtalan nagyravágyását, azzal kecsegteté, hogy azon esetre, ha terveit előmozdítandja, jutalmúl a pápai trónra fogja segíteni. Azonban Bakocs Tamásra phrasisok nem tettek benyomást. Miksának oklevelet kellett kiállítani, melyben formaszerűen kötelezi magát, hogy a pápai trón megüresedése esetén, befolyását

[1]) Bakocs július 7-iki levele, Pasqualigo augusztus 7-iki jelentéséhez mellékelve.

[2]) Pasqualigo 1511. augusztus 5-én jelenti, hogy a bibornokok Bakocs Tamást »invitano a venir al Concilio in Italia, adducendoli molte rasone a questo effecto, et lassandosi assai ben intender, benche expresse non lo dicano, che omnino lo farano Papa.«

úgy a bibornokoknál mint az uralkodóknál az ő megválasztatása érdekében érvényesíteni fogja.[1])

Később a *velenczei* köztársaság is ígéretet tett, hogy őt czélja elérésében támogatni fogja; viszont Bakocs ismételve ünnepélyes nyilatkozatokban biztosította a signóriát, hogy ha a pápai trónt elfoglalnia sikerül, »minden igyekezeteit a velenczei állam felmagasztalására irányozandja.«[2])

Ezen titkos előmunkálatok után, most elérkezettnek látta az időpontot, hogy a nyílt cselekvés terére lépjen. Elhatározá, hogy Olaszországba fog utazni. A helyzet nem volt tiszta. Nem lehetett tudni, vajjon a pisai zsinat valóban létrejő-e? s ha igen, azzal szemben mily állást fognak elfoglalni a pápa és az uralkodók? De mindenesetre előnyösnek látszott, megjelennie a zsinaton; a hol a siker esélyei szerint két szerep között lehetett választania: a pápa elleneinek élére állani, vagy közvetítő lenni a pápa és ellenségei között.

Mert Bakocs a pápához ragaszkodó bibornokoktól is kapott fölhívásokat, hogy jőjjön Rómába, és biztosításokat, hogy pápaválasztás esetén rá fognak szavazni.[3])

A prímás kétértelmű politikája teljesen megnyerte Ulászló helyeslését, mert a cancellár is bizonyára örömmel látta volna a prímás távozását, miáltal régi vetélytársától szabadul meg, és felmagasztaltatását, mely a prímási székre nyitná meg előtte az útat.

Ennek következtében elhatároztatott, hogy a király magáévá teszi a prímás ügyét, és követet küld a császárhoz, a franczia királyhoz és Rómába, oly czélból, hogy a viszonyok iránt tájékozást szerezzen, és Bakocs Tamásnak pápává megválasztatását előkészítse. A fehérvári prépost, kit ezen követségre kijelöltek, és a kit Bakocs látott el útiköltséggel, augusztus 14-én útnak indúlt.[4])

De néhány nappal utóbb Rómából fontos tudósítások ér-

---

[1]) Ezen oklevél eredeti példányát Bakocs előmutatta a velenczei követnek; létezése iránt tehát nem merülhet föl kétség. (Pasqualigo 1511. aug. 15-iki jelentése.)

[2]) Ezen tárgyalásokról más helyen fogunk szólani.

[3]) Bakocs beszéli ezt augusztus 14-én Pasqualigónak.

[4]) Pasqualigo 1511. augusztus 8. és 15-iki jelentései.

keztek. A pápa a pisai zsinat kihirdetését lázadó merényletnek nyilvánította, és egyúttal, hogy az uralkodók és népek régi óhajtásának eleget tegyen, az egyetemes zsinatot Rómába hívta egybe, külön követet küldvén Magyarországba, hogy Bakocs Tamást a római zsinaton való megjelenésre meghívja. A követ, Bernardus Cardulus, mielőtt Rómából megindúlna, bejelenté küldetését a prímásnak, és hízelgő nyilatkozatokkal akarta küldetésének sikerét előkészíteni. »Itt — írja egyebek között, — mint a Messiást úgy várják főtisztelendőségedet, . . . és egyedűl tartják arra képesnek, hogy az egyház hányatott hajóját az üdvösség révpartjára vezesse.«[1])

Bakocs ezen levél vétele után egy pillanatig sem habozott. A fehérvári prépostot visszahivatta, a pisai zsinatra szóló meghívó levelek kihirdetését eltiltotta, és abban állapodott meg, hogy a laterani zsinaton meg fog jelenni.[2])

XVIII.

Miksa császár előre látta, hogy a pápa erélyes föllépése nagy hatást fog a magyar udvarnál előidézni. E miatt *Nogarola* grófot és *Cuspinianust* Budára küldé.

Szeptember 5-ikén, ünnepélyes fogadtatásuk alkalmával, a főkövet hosszú beszédben adta elő küldetésének czélját.

Fölhívta Ulászlót, hogy félretéve minden habozást, indítsa meg a háborút; biztosította őt, hogy szövetségesei a jelen évben bizonyosan végre fogják hajtani a cambrayi liga megállapodásait. A császár ugyanis nem volt idegen a béke helyreállításától; de a köztársaság föltételeit akkor sem fogadhatta volna el, ha legyőzve könyörögne békéért. Egyébkint a felelősséget a bekövetkezett bajokért, a keresztény vér ontásáért, Olaszország romlásáért a pápára hárítja, a ki hűtelenül elpártolt a ligától, és megfeledkezve magas egyházi állásának kötelességeiről »úgy viselte magát

[1]) A július 22-én kelt levelet Pasqualigo szeptember 7-iki jelentéséhez mellékeli.

[2]) Bakocs a fehérvári prépost visszahívását a császári követek érkezésével indokolta Pasqualigo előtt; de valószínűbb, hogy a római hírek idézték azt elő. Augusztus 30. és szeptember 7-iki jelentései.

mint a közönséges katona, szakállt növesztett, fegyvert ragadott, lóháton járt seregei élén.« Emiatt halaszthatatlanúl keresztül kell vinni az egyház reformját, fejében és tagjaiban. Erre van hivatva a pisai zsinat, mely azonban, mivel megtartása olasz földön sok nehézségbe ütközik, Németországba fog áthelyeztetni. Ezen zsinatra a császár és szövetségesei meghívják Magyarország királyát, főpapjait és főurait.[1])

A következő napokban a császári követek látogatásokat tettek a magyar uraknál, a kik a Dalmátia ellen tervezett hadjárat elhalasztását azzal indokolták, hogy a császár nem teljesítette a constanzi igéreteket, sőt békealkudozásokba bocsátkozott Velenczével. Erre a követek úgy válaszoltak, hogy a császár soha sem fog kibékülni Velenczével, és kész a magyar királynak átengedni az egész haderőt, melyet a franczia és spanyol uralkodók néki ajánlottak föl.

A végválasz, melyet a követek kaptak, úgy hangzott, hogy a magyar király még mindig ragaszkodik a cambrayi ligához, és kész Dalmátia meghódítására fegyvert ragadni, ha szövetségesei az igért segélyt megküldik; mivel azonban a téli évszak közeledik, a hadjárat megindítását a jövő tavaszra kell hagyni.

Bakocs, bár a velenczei követ előtt erőteljes nyilatkozatokban hangsúlyozá állhatatos hűségét, most azon volt, hogy el ne idegenítse magától a császárt, a kinek támogatására a pápa választás esetében szüksége vala. Küldöttei irányában kiváló előzékenységet tanúsított, és — Pasqualigo nem kis megütközésére — bucsúlakomát adott tiszteletökre.[2])

Egyébkint az ő érdekei azt kívánták, hogy a császár és a köztársaság között a béke mielőbb jőjjön létre. És a *fehérvári prépost* másodízben azzal a megbízással indúlt útnak, hogy a császárt a béke ügyének megnyerje.[3]) De ez alkalommal sem érte el rendeltetése helyét. Ujólag visszahivatott.

Ugyanis szeptember 18-án Rómából levél érkezett, mely a *pápa halálát* jelenté. Bakocs Tamásra megrendítő hatást gyako-

---

[1]) Pasqualigo szeptember 7-iki jelentése.
[2]) Pasqualigo szeptember 7., 9. és 15-iki jelentései.
[3]) Pasqualigo szeptember 15-iki jelentése.

rolt e tudósítás. Bizalmas barátai előtt nem titkolta el kétségbeesését, a fölött, hogy »minden terve füstbe ment«, mert jól tudta, hogy a pápa választásnál, az ő távollétében, nem fognak rá tekintettel lenni.

A pápa halálának híre alaptalan vala. Úgy keletkezett, hogy augusztus végén súlyosan megbetegedett, és egy napon oly tartós ájulásba esett, hogy környezete már holtnak hitte. Néhány nappal utóbb Magyarországba is megjött a czáfolat, mely új reménységgel töltè el a prímás lelkét.

Egyidejűleg érkezett Budára a római követ, a ki a királynak pápai iratot hozott, a melyben fölkéretik, hogy a prímást a zsinatra bocsássa el.

Ulászló, mikor a követet kihallgatáson fogadta, előterjesztésére, így válaszolt:

»A főtisztelendő érsek már régen kért engedélyt, hogy Rómába mehessen; de ezt megtagadta, mert az országot, ily nagy férfiú jelenlététől nem akarta megfosztani. Most azonban mikor ő szentsége és az egyház fontos ügyei hívják oda, elbocsátja, őt, bár távollétéből nagy hátrányok származhatnak az országra mely minden jótól megfosztottnak fog látszani.«[1])

Bakocs késedelem nélkül indúlt útnak. Október 2-án hagyta el székvárosát.

Ezzel el volt döntve, hogy Magyarország nem csatlakozik a pápa ellenségeihez.

A császár ekkor végre — úgy látszik — teljesen lemondott azon reményről, hogy Magyarországot a pápa és Velencze ellen actióba viheti; most tehát Ulászlót, vagy tulajdonképen Bakocs Tamást, a közvetítő szerep elvállalására hívta föl.

E végből az (1511.) év őszén *Moraschi János* drosendorfi kapitányt és *Cuspinianust* küldötte Budára.

Ezek által sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy a dalmátiai hadjárat nem jött létre. Mentegette a spanyol királyt, a ki hajóhadát elmulasztotta volt az adriai tengerre küldeni; az afrikai partokon mutatkozó fenyegető mozgalmak tartották vissza hajóit

[1]) Pasqualigo 1511. szeptember 21., 24., 27. és október 5-iki jelentései.

Siciliában; e mellett tévútra vezette őt a pápa, a ki biztosította, hogy a császár és szövetségesei békés úton fognak kielégíttetni; végre az a jó viszony, melyet az Magyarország Velenczével folytonosan föntartott, arra a hitre jogosítá föl, hogy a királynak nincs szándékában Dalmátia ellen háborút indítani. Egyébkint, a mikor Treviso, Friaul és Istria területén a császári hadak Velenczét szorongatták, elegendő lett volna csekélyszámu magyar hadosztály megjelenése Dalmátiában, mely alig várja, hogy a signoria zsarnok igáját lerázza. És még most is könnyű jóvá tenni a mulasztást.

A magyar király a hadjárat elhalasztását, a külsegély elmaradása mellett, azzal is indokolta, hogy a császár maga alkudozásokat folytatott Velenczével. A császár kinyilatkoztatja, hogy ezen hír alaptalan volt. Ellenben kísérletet tett kibékülni a pápával, s csak miután meggyőződött, hogy a pápa az, a ki a kereszténységben a béke helyreállítását akadályozza, szánta el magát, Istentől nyert hatalmánál fogva, mint »az egyház védnöke, ügyvéde és elsőszülött fia«, az egyetemes zsinat összehívására. A pápa jogtalanúl járt el, mikor a pisai zsinatot eltiltotta; ha valóban szívén viselné az egyház javát, már korábban eleget tett volna kötelességének és megtartotta volna a zsinatot. Felhívja tehát a királyt, hogy ne vegye tekintetbe a pápa tilalmát, a pisai zsinatot ismerje el törvényesnek, és küldje arra az esztergomi érseket, más főpapokkal s urakkal.

Mindazáltal a császári üzenet ezen részének csak az volt a rendeltetése, hogy »megmentse a zászló becsületét.« A követség küldetésének valódi célját az üzenet vége leplezé le.

A császár — úgymond — be akarja bizonyítani, hogy csak az egyház javát keresi. Arra kéri tehát a királyt, hogy *legyen közbenjáró a pápánál*, és eszközölje ki a két zsinat egyesítését; ő minden illő és tisztességes föltételre rá fog állani.[1])

[1]) A császár, nem tudván, hogy Bakocs már Rómába útazott, azt kívánta, hogy ez jöjjön udvarához, a hol vele a részletek iránt tárgyalni fog. — Az instructió dátum nélküli eredeti fogalmazata a bécsi állami levéltárban. (Kiadta *Chmel.* Urkunden zur Geschichte Maximilians I. Stuttgart, 1848. 338—47. ll.)

A magyar udvar örömmel üdvözölte a császár elhatározását. És Bakocs bizonyára teljes készséggel járt volna el a közbenjáró tisztében. De ezalatt az európai politika terén újabb fordúlat állott be.

A pápának sikerült a spanyol királyt elvonni a cambrayi ligától. Aragoniai Ferdinánd irígy féltékenységgel nézte Franczia ország hatalmának gyarapodását, mely Spanyolország olaszországi birtokait is fenyegette. II. Julius ügyes diplomatiája rábirta őt, hogy vele Francziaország ellen szövetkezzék. A velenczei köztársaság is bevonatott a tárgyalásba. Az 1511-ik év október 4-én a három hatalom megalakította az úgynevezett *szent szövetséget*, melynek bevallott czélja: a szent-szék védelme és elvesztett birtokainak visszaszerzése; valódi föladata: a francziák kiűzése Olaszországból vala.[1]) Ugyanakkor a császárt, az angol királyt és a magyar királyt csatlakozásra szólították föl.[2])

A jelentőségteljes eseményt november végső napjaiban, a signoria megbízásából, Pasqualigo tudomására hozta Ulászlónak. Ez szokatlanúl derült arczkifejezéssel válaszolá: »Valóban jó hír, és a sorsnak meglepő fordulata, melyet a Mag asságbeli jobbja idézett elő. Örvendünk rajta, és köszönjük az értesítést.«

A cancellár megjegyzé: »Magyarországnak is be kellene lépni a ligába.« De a király hallgatott.[3])

Néhány nappal utóbb megérkezett a *pápa követe*, a ki a királyt a belépésre felszólítá.

Hosszas tanácskozás után, abban történt megállapodás, hogy a király belép a szövetségbe, és a részletek elintézése végett a fehérvári prépostot küldi Rómába.[4])

Ezzel be volt fejezve Magyarország elválása a cambrayi szövetségtől.

De miként előbb a cambrayi szövetségnek, úgy most a szent liga részeseinek, Magyarország positiv szolgálatokat nem tett;

[1]) Brosch. i. m. 227. s kk. ll.

[2]) A mantuai örgróf római ügynöke már 1511. október 2-án a liga kihirdetése előtt írja: hogy a liga megalakult »Lassando in essa liga loco a l'Imperator et al Re d'Ungheria.«

[3]) Pasqualigo november 27-iki jelentése.

[4]) Pasqualigo deczember 6. és 26-iki jelentései.

hozzájárulásából csak az a negativ előny merült föl, hogy nem gyarapította az ellenség erejét.[1])

Magyarországnak ezen szövetkezésekből egyáltalán nem volt haszna: sőt ellenkezőleg alkalmat nyujtottak azok, hogy az európai hatalmak az ország tehetetlensége és államférfiai megbízhatatlansága felől meggyőződést szerezzenek. És az ország elszigeltsége a közeledő nagy válság idején, következménye vala a cambrayi lígával szemben követett szerencsétlen politikának.

Fraknói Vilmos.

[1]) Ezért a franczia király, a mint a szent liga létrejötte felöl értesül, fölkéri a császárt, hogy »omni studio laboret, ne Rex Angliae, *nec Rex Hungariae* nec alii Principes ingrediantur hoc foedus tam turpe et perfidum et malum.« (A császár francziaországi követének 1511. okt. 27-én kelt levele.)

ADALÉK A TELEPITÉS KÉRDÉSÉHEZ.

Most, midőn a kormány a délvidékeken magyar telepeket szándékozik meghonosítni, midőn a székely kivándorlás megszüntetését s a bukovinai csángó magyarok visszatelepítését mind élénkebben és gyakrabban sürgetik, s míg az a közvéleményt a sajtó terén foglalkoztatja: addig a lengyel zsidók, alig észrevéve, folyvást jőnek az országba s tényleg egy telepítési tényt önmaguk hajtanak végre, melynek a hazára nézve üdvös-volta bizonytalan, s épen ezért a magyar társadalom azzal nem is rokonszenvez.

Ehez járúl a szórványos államjavak eladása ténye is, a mi akár azért történjék, hogy pénzügyünkön némileg ez által is segítve legyen; akár azon birtokoknak magánosok által jövedelmezőbb kezelése s nagyobb haszon indokánál fogva, mindenik esetben a nemzet figyelmének és megfontolásának kiváló tárgyát kell hogy tegye.

Ezek birtak engem arra, hogy a telepítés napirenden levő kérdéséhez némi adalékkal járúljak. Sok tanúságos van abban, a minek hasznát vehetni.

A múlt század közepén s a porosz-osztrák háború vége felé, az erdélyi szászok megbízottja, Bruckenthal Sámuel Bécsben tartózkodván: Buccow erdélyi főhadvezérrel egyetértve, az udvarnál azon nézetét nyilvánította, hogy jó lenne Erdélyt a porosz foglyokkal benépesítni. Indoka a szászok szerfeletti apadása s főleg férfiak hiánya volt. O faját felfrissítni, lélekszámukat és ágostai hitfelekezetöket akarta általuk növelni. A királyné nem vette észre az eszme hátterét s hajlott rá, mert a nagyszámú fogoly a kimerült állam-kincstárnak terhére volt. Bruckenthal úgy adta elő a dolgot, hogy a kis országnak iparosokra és mesteremberekre van nagy szüksége, s a foglyok között ilyen volt legtöbb. Nem

látszik az adatokból, ha a magyar és székely nemzet észrevette-e mindjárt kezdetben a valódi szándékot, s ha pártolta-e vagy ellenezte az eszmét, de később kitűnt, hogy az nem volt kedveszerinti. Azonban az erdélyi udvari cancellár, gróf Bethlen Gábor és a kir. főkormányszék meg volt nyerve, s így a czél egyelőre akadályra nem talált. Ezt majd csak az országgyűlés hozza felszínre, a mi hátrább kitűnik.

Okszerű benső egybeköttetésben levén a telepítéssel az érintett háború: eredeti forrásadatok után elbeszélem annak végső mozzanatát s a királynénak ellenfelén vett több fényes győzelmét, a melyek őt tömérdek ágyú és fogoly birtokába juttatták, a kiknek élelmezése s őrizete a háború fele költségével fölért.

A porosz király 1756-ban izent újabban háborút a császárkirálynénak, a mint az erd. kir. főkormányszék 1757-ben június 30-án kelt körrendeletében mondja, minden igaz ok nélkül; Csehország egy részébe betört s manifestumában erőszakos tettét alaptalan okokkal palástolva, Európa előtt igazolni akarta. A királyné ellennyilatkozatban fejtette föl a támadás igazságtalan voltát, s birodalma népeit segítségre és erélyes ellenállásra híván fel: különösen Magyarország és Erdély önfeláldozólag mutatta ki hűségét.

Az erdélyi udvari cancellár 1758. január 24. a királyné egyenes parancsára felhivta elnökileg a kir. főkormányszéket, hogy a hadakozások terhes környülállásai között, ő felsége hadainak lehető szaporítására nagy szükség levén: igyekezzék oda hatni, hogy a kik szabad századokat akarnak felállítni, magukat a kir. főkormányszéknél jelentsék, ez írjon fel az udvari kanczelláriához, honnan a további szükséges intézkedések meg fognak tétetni. A cancellár előre is tudatta, hogy az ilyen önként vállalkozó csapatoknak, mihelyt megalakúlnak, a katonaélelmezési és tartási szabályzatban kiszabott tartásuk és fizetésök azon módon, mint a rendes katonaságnak ki fog szolgáltattatni, fel a kapitányig, a tiszteknek is rangjok a rendes katonaságbeli tisztekével egyenlő lesz. A kik pedig capitulatióra kivánnának lépni bizonyos századok felállítása végett, azok is jelentsék magukat a kir. főkormányszéknél vagy az erd. udvari kanczelláriánál. A Springer-ezred kiszolgált tisztei közül is, a kik még szolgálatot

tehetnének, állíthatnának ilyen szabad századokat, gyalogokat bár vagy lovasokat; a kik jelentkeznek, azonnal szolgálatba léphetnek. Eziránt azonban — jegyzi meg a cancellár — nem kell körlevelet bocsátni, hanem egészen a kir. főkormányszék buzgóságára és erélyére bizatik, mint itéli legjobbnak a dologban eljárni.

A kir. főkormányszék febr. 25-én jelentette, hogy egy szilézíai eredetű egyén akadt, aki ennekelőtte ő felsége egyik ezredében dicséretesen szolgált; de bizonyos feltételeket tett, a miknek teljesítése nem áll a kir. főkormányszék hatáskörében; felterjesztette tehát azon kéréssel, hogy ha elfogadtatnak, a cancellár ismét küldje vissza, hogy az illetővel, maga miheztartása végett, tudathassa. A cancellár a háború sikere s hű engedelmessége bebizonyítása végett 3000 forintot, a megyei és városi törvényhatóságok, a szászság és nemesség katonát s kisebb-nagyobb összegeket ajánltak, az országgyűlés és szász universitás hadi subsidiumot és újonczokat; a magyar csapatok több csatában tüntették ki magukat s lényeges befolyással voltak a királyné fegyvereinek győzelmére.

Érdekes képét adja az Olmütz fölmentésénél vívott harcznak a királyné 1758. júl. 4-én kelt kir. leiratában. »Az emberi sorstól elválhatlan viszontagságoknak a királyokkal és fejedelmekkel is közös-voltát azelőtt is — úgymond — de főleg a mostani, már másfél év óta tartó súlyos harczban nem lelki vigasz nélkül tapasztalta, hogy az isteni gondviselés hozzá soha sem volt közelebb, az ő és népe boldogsága felett nem őrködött jobban, s balszerencséjében nem segítette inkább elő, mint most. Világos bizonysága ennek az, hogy a poroszok királya ezelőtt két hónappal Morvaországba akkora haderővel tört be, hogy azon tartomány fővárosát is vakmerően ostrom alá vette; de a császári seregek vitézsége és bátorsága Isten segedelmével elegendő volt nemcsak arra, hogy a rábízott várat csaknem harmincz napig tartott makacs ágyúval való lövés után is, midőn az ellenség a győzelem felől már-már bizonyos volt, megvédje, de azon segélycsapatot is, mely a király segítségére Felső-Sziléziából roppant mennyiségű hadiszerekkel és pénzzel megérkezendő volt, megtámadván, őrkíséretét levagdalta vagy megszalasztotta, minek

következtében a király maga az ostromnak hirtelen félbenhagyására s onnan gyors eltávozásra határozta el magát. Méltó dolog — mondja a királyné — hogy Istent imádják s hű alattvalói neki Erdély minden egyházában és templomaiban a Szent-Ambrus féle hymnust énekelve, isteni tiszteletet tartsanak.«

A kir. főkormányszék ennek következtében jul. 14-én kelt körlevele által az egész országnak meghagyta, hogy ezen győzelem emlékezete minden ekklézsiában megünnepeltessék, a kijelölt hymnus elénekeltessék, s minden vallásfelekezetek buzgó könyörgéseket tartsanak a végre, hogy az Isten ő felsége igaz fegyverét továbbra is megáldja s tegye győzedelmessé.

Hasonló győzelemről tudósította a királyné Erdély országa hű alattvalóit azon évi október 15-éről, melyet hős fővezére, gróf Daun Leopold, október 14-én Lausitában, Hochkirchen mellett, a porosz királynak önmaga által vezényelt seregén vívott ki, akkora vitézséggel és kitartással, hogy — a mint a királyné szól — a kegyetlen felfuvalkodott ellenségnek nemcsak a tömérdek vitézei vérével festett csatatért, de csaknem minden ágyúját ott kellett hagynia s futásnak erednie. Oly nagy esemény ez — mondja a királyné — hogy Isten jobb keze azon áldásáért, melynélfogva az igaz ügynek győzelmet adott, hálát adni méltó. Megparancsolta tehát, hogy annak emléke országszerte hymnus énekléssel, imával, ágyúszóval és más üdvlövéssel ünnepeltessék meg; a mit a kir. főkormányszék october 23-ki rendelete következtében az ország minden hitfelekezetei örvendve teljesítettek.

Szintén ily szerencsés volt a királyné 1759-ki hadjárata is. Augustus 11-én reggeli 11-től esteli 7 óráig Küstrin mellett orosz szövetséges társával vívott győzelmes csatát, melyben a porosz király seregéből több ezer megöletett, 120 ágyú és számos győzelmi jel elfoglaltatott. A királyné ezt is maga adta Erdély országi alattvalóinak tudomására aug. 17-én kelt kir. leiratában, a minek emléke országszerte örömmel ünnepeltetett meg.

E győzelmes harczok egyik következménye: a hadi foglyok nagyszáma idézte elő a telepítés kérdését. Hivatalos adatokból tűnik ki, hogy kezdeményezője ennek is, mint ama kor sok autocratai reformjának Bruckenthal Sámuel és erdélyi főhadvezér Buccow volt. Utóbbi egy 1761. július 15-én, a kir. főkormány-

székhez intézett átíratában a többek közt így nyilatkozik: »Ő felsége fáradhatlan anyai gondoskodása uralkodása kezdetétől fogva oda irányúlt, hogy hív örökös tartományainak és országainak, a helyek fekvéséhez és kiterjedéséhez képest, nemcsak benépesítés és lakóinak gyarapítása által segélyére legyen, hanem kegyelmét arra is kiterjesztette, hogy a közjóra czélzó minden igyekezet előmozdíttassék. Nem szűnik meg ő felsége folytonosan arra hatni, hogy minden hiány a lehetőségig megszüntettessék, s többi országai közt ezen kedves, örökös tartománya is lakosokkal aránylag népesíttessék be. A felség ezen kegyelmes királyi szándékát ő is ereje szerint mindig elősegíteni igyekezvén: minthogy ezen országba belépése után azonnal látta, hogy a nőnem száma a férfiakénál nagyobb, minden igyekezetét arra fordította, hogy annak népesedési baján valamiképen segíthessen. Ezért a kir. kormányzóval és tanácsosaival értekezvén: mind az, mind a többi mágnások és a szász nemzet előljárói előtt kívánatosnak tetszett az, hogy ha a felséges udvartól megnyerhetné azt, hogy két ezer alkalmas rokkant katona ezen ország falvai lakóinak növelésére rendeltethetnék. Elébe terjesztette ezen kívánságát ő felségének, s bár más örökös tartományok lakói is kívánták ezt, ő felsége ezen szeretett fejedelemségének mások felett kedvezni óhajtott s különös anyai szeretete tanusítása végett az ő kívánságába beleegyezett s kötelességévé tette, hogy tanácskozván ezen rokkantak hová és miként kiosztása felől, dolgozzék ki tervet arról: hány jövevény, mely mágnásokhoz és nemesekhez s a Királyföld mely faluira és városaira helyeztessék el? s fentartásukra hány lakótelek [*fundi colonicales*] és mennyi szántóföld és kaszáló szakíttassék ki mindenhol? a mi megtörténvén, hogy e jövevények annálinkább ide édesgettessenek, ő felsége nemcsak tíz évi adómentességet biztosított számukra, de megigérte, hogy a hadipénztárból minden tartozásukat kifizetteti, a kiknek pedig adóssága nincs, azoknak 36 rénens forintot a királyi kincstárból..... Fölhívta tehát a kir. főkormányszéket a felség ezen kegyes szándékának hathatós erélylyel előmozdítására.«[1])

E nyilatkozat világosan feltárja a királyné telepítési politi-

[1]) Erd. kir. főkorm. 985. szám 1761-ből.

káját. Hogy ebbe Bruckenthal is be volt avatva, alább ki fog tűnni saját hivatalos nyilatkozatából.

A királyné 1761. július 8-án két kir. leiratot intézett a kir. főkormányszékhez. Az elsőben kimondja azon legmagasb elhatározását, hogy a jelenleg tábori hadseregében levő szekerész osztály személyzete és a porosz hadi foglyok, akik Erdélybe kívánnak telepíttetni, utóbbiak azonnal, az elsők a béke helyreálltával ezen tartománya benépesítése végett elhelyeztethetnek. Mely czélra szükségesnek látja s megparancsolja, hogy az Erdélyben és kapcsolt részeiben levő kerületek, községek, valamint a nemes birtokosok és mágnások is hivatalosan szólíttassanak fel: azon egyének közűl ki és melyik hányat lenne hajlandó kebelébe, birtokaiba, és jószágaira befogadni s azokat mily jótéteményekben részeltetnék?

A másodikban pedig azon királyi akaratát jelentette ki a felség, hogy a katonai rokkantakat is szintúgy mint a szekerész személyzethez tartozókat örökös tartományai benépesítésére határozza; megparancsolta azért a kir. főkormányszéknek, hogy ezek iránt is az előbbiekkel együtt kimerítő tudósítást tegyen.

A kir. főkormányszék körlevelet bocsátott ki az egész országba, melyben tudtul adja: »hogy a felséges királyné asszony a hazához viseltető édesanyai kegyelmességének újabb jelét adta, midőn ennek megpusztult helyeire kegyes szemeit vetvén, azok megnépesítéséről terhes királyi foglalatosságai között is gondoskodni méltóztatik, s az ebből következő sok hasznok részesévé ezen kedves örökségét mások felett tenni igyekszik. Ezen kegyelmes közhasznú szándéknak, hogy mindenképen elég tétessék, a királyi főkormányszék a királyi főhadi parancsnok e tárgyban tett átiratára is figyelemmel levén, ezennel megparancsolja, hogy a felség ezen k. rendelése szerint melyik kerület és szék, valamint mely mágnások és nemesek hány advenat kívánna a maga kerületében és névszerint melyik faluban és birtokában számszerint befogadni? azoknak fejenként hány belső sessiót s ezekhez mennyi külsőt t. i. szántó és kaszálóföldet kiszakasztani? mindezekről készíttessék külön-külön kimutatás, a mellékelt rovatos táblázatba pedig összegezve is iktattassék be s így küldessék fel a kir. főkormányszékhez, mely aztán azokat a felséges udvarhoz juttatja. Ő

felsége — így szól a körrendelet — ebben nem a maga jövedelmét nézi, de az ország közhasznát és híveinek javát munkálkodja; az invalidusokat nemcsak a kir. contributiótól, hanem minden egyéb teherviseléstől is tíz esztendőre mentté teszi, sat. Ez édesanyai kegyességét ő felségének necsak hálaadással fogadják a haza fiai — szól buzdítólag a kir. főkormányszék — de parancsolatját készséggel siessenek teljesíteni is.«

A főhadi vezérnek szintén ily szellemben írt a kir. főkormányszék. »Századokról-századokra fog menni a híre — úgymond — hogy élt ez időben egy fejedelem, akit anyai szívének gyöngédsége arra birt, hogy a legsúlyosabb harczok idejében, s más sok nagy országai és tartományai védelmezése mellett se feledkezzék meg azon kedvelt fejedelemségéről, melynek szintén uralkodója, s annak népesebbé tételére uralkodói gondját fordítni s ezáltal javát és boldogságát eszközölni kegyeskedett stb. . . . . Ezután a tett intézkedésekről tudósította, megjegyezvén, hogy mihelyt a kívánt jelentések és kimutatások feljutnak, a kir. főkormányszék nem fog késni a főhadvezérrel egyetértőleg ő felségéhez a szükséges felterjesztést megtenni.

A királyné 1761. aug. 21. egy második leiratot is bocsátott erdélyi udvari kanczellárához, mellékelve egy kimutatást arról: minő művészek és mesteremberek vannak a porosz hadi foglyok között, s meghagyta neki, hogy járasson végére: erdélyi alattvalói közül kinek, minő mesteremberre és művészre van szüksége? kiket s hányat tudnának közülök elfogadni és elhelyezni? S erről terjeszszen fel a felséghez kimutatást. A kik elfogadtattak, szállittassanak el azokhoz, a kik őket elfogadni hajlandók, a kiknek pedig helye nem akad, azok vitessenek Károly-Fejérvárra, ahol mint hadifoglyok fognak tekintetni s sorsukon megnyugodni kötelesek lesznek.

E kimutatásban igen tanúságos adatok foglaltatnak.

Először ki van tüntetve: minő katonai csapathoz, ezredhez vagy fegyvernemhez tartoztak ?[1]) Rangjuk, nevök, mesterségök, életkoruk mi

[1]) E kimutatásból kitünt, hogy a porosz király hadereje, a mit Mária Therézia császár-királynéval folytatott hétéves háborújában használt s a mikből a királynénak számos hadifoglyai voltak, a következő ezredekből állott: 1. Kleist Hussaren Regiment, Von Ziethen Huss. Reg.

volt? mily vallásúak voltak? hazájok és szülőföldjük? nősök vagy nőtlenek-e? hány gyerekök volt? nejeik hol tartózkodnak?

Az első rovat szerint a különböző lovasezredek közt volt 4 huszárezred, 3 dragonyos, 4 vértes testőr-ezred, 1 karabélyos, 3 királyi testőrezred, 41 gyalogezred, 3 önkéntes zászlóalj; ezeken kívül tüzérezredek, élelmezési, szállítási, hidász-ezredek stb.

A kimutatásból a rendkívül sokat szenvedett ezredek neve is kitünik. Így például a Grollmann ezredből igen számos fogoly van, míg a tüzér-ezredekből feltünően csekély, pedig csak egy ütközetben 120 ágyút vevén el az osztrák főhadvezér, számos fogolynak kellett volna lenni, s mivel nincsenek, valószínü, hogy ágyúikat elhagyták. A szekerész-ezredekből is sok fogoly van.

A második rovatban 477 hadifogoly van kimutatva. Ezek közül mesterségre nézve volt: 47 sütő, 26 orvos és sebész, 4 kalapos, 2 rézmíves, 1 angol székkészítő, 3 könyvkötő, 15 asztalos és szekrénykészítő, 5 kocsicsináló, 7 esztergályos, 8 fazekas, 7 cserépkészítő, 3 aranymíves, 50 takács és lenvászonszövő, 2 késcsináló, 1 szijgyártó, 38 molnár, 28 kömives, 38 ács, 16 mészáros, 4 paszomántkészítő, 5 kádár, 47 kovács, 5 szücs, 12 lakatos, 8 festő, 7 timár, 75 czipész, 35 posztócsináló, 21 harisnyakészítő, 40 szerszámkészítő, 9 kertész, 6 nyerges, 1 órás, 2 erszénykészítő, 1 rézmíves.

Életkorra nézve 16-tól 61 évesek voltak.

Vallásukra nézve volt 26 református, 48 r. katholikus, 403 ágostai hitvallású vagy evangelikus.

E kimutatást a királyné ugyan aug. 21. a kir. főkormányszéknek megküldötte azon parancsolattal, hogy meghallgatván

---

von Dingelstadt Hussar. Reg., von Moehring Huss. Reg. 2. Dragoner von Finkenstein, Kleist Dragoner, Schorlemer Dragoner. 3. Leib Cuirassiers, Zeitlich Cuirassiers, Prinz Heinrich Cuirassiers, Seidliz Cuirassiers. 4. Leib Carabiniers. 5. Leibgarde, 1-te und 2-te königliche Garde. 6. Infanterie Prinz von Preussen, Prinz Ferd. von Haussé, Anhalt Bernburg, Alt-Braunschweig, von Sieburg, v. Neuwied, Itzenplitz, von Letten, v. Grollmann, v. Plotho, von Lossan, Fürst Moritz von Wedel, von Gablentz, v. Wellin, v. Salmuth, v. Hausen, Prinz v. Beuern, von Quintus Coecilius, Regiment v. Grand, Batallion von Quintus, Guarn. Reg. von Grollmann, v. Leschwitz, von Zeuner, Le Grand, Sachsdorff, Markgraf Karl, von Forcad, Luderitz, Reg. von Gablitz, v. Goltzen, v. Mellin, v. Bernburg, von Finck, Horat., v. Lideritz, Jung. Statterheim v. Salderen, v. Fouquet, v. Sydow, Frey Batallion von Quintus, Frey Bataillon v. Wunsch, v. Lechwald. 7. Invaliden Regiment. 8. Artillerie Reg. Artillerie Corps, Commissariat, — Proviant — und Staabspartayen, Proviant Amt, Pontons Fuhrwesen.

úgy a mágnásokat, mint a kerületeket és községeket, vétesse jegyzékbe: kik, minő és hány iparost és mesterembert látnak mind magukra, mind a hazára nézve hasznosnak s kiket és hányat s hová hajlandók elhelyeztetni? s ezen jegyzéket késedelem nélkül terjeszsze a felség elé.

A cancellár már sept. 10. megtette jelentését a királynéhoz, melyben előadta, hogy a kir. főkormányszék útján az összes erdélyi mágnásokat, kerületeket és városokat a fenforgó ügyben nyilatkozattételre s annak a kir. főkormányszék útján a kancelláriához jüttatására felkérte; de itt nem állapodott meg, hanem a szász nemzetnek ugyanez időben Bécsben tartózkodó követét: Bruckenthal Sámuelt is felkérte az iránti véleményadásra: mely iparosokat és mesterembereket látna szükségeseknek az országra nézve, a közjó és iparos mesterségek nagyobb elterjesztése tekintetéből? azután pedig főleg a szász nemzet kebelében, mely mesteremberekнek és iparosoknak látná szívesen fogadtatását legbizonyosabbnak? s ő nyilatkozatát írásban tette meg, a kancellár azt pártolólag a királyné elébe terjesztette, azon nézete kijelentésével, hogy ő a maga részéről a szász nemzet kebelében, mint szintén a vármegyéken, székely-székekben és taxalis helyeken leginkább szekérkészítőket, vászonszövőket, szijjgyártókat és kovácsokat vél elhelyezhetőknek. Így a mágnásoknál is; annak idejében — úgymond — maga is fog ezen mesteremberek közül nehányat erdélyi birtokaira befogadni.

Minthogy a Bruckenthal véleményét a cancellár is elfogadta, s így az ez ügy további folyamában mérvadó lett, de azért is, mert az erdélyi mesterségi és iparügy azon kori állásáról érdekes és tanulságos felvilágosítást nyujt, szükségesnek látom röviden megismertetni.

»A sütőkre — úgymond ő — nálunk nincs szükség, legfeljebb ha nehányan közülök a brassai és szebeni személyeseknél legényképen szolgálatra elszánnák magukat. Sebész a mezővárosokban nincs, 10—12-öt közülök alkalmazni lehetne, úgy, ha keresetöken kívül még bár csekély évi rendes fizetést lehetne nekik adni. De ezeknek a borotválásnál és érvágásnál valamivel többet kellene tudniok; mert kisebb belső betegségek, csonttörések és ficzamodások eseteiben őket szokta a nép segítségül hívni. Kalapos Erdélyben elég van és jók; legényül mégis azokat, a kik nőtlenek, el lehetne helyezni. Így van Erdély a rézková-

csokkal is. Könyvkötő több van, mint kell. Egy könyvnyomtató azonban Szebenben találna alkalmazást. Jó asztalost és szekrénycsinálót legény számban el lehetne helyezni. Néhány mezővárosban saját kezökre is dolgozhatnának az öregebbek. Szekércsinálókkal is ez a viszony. Esztergáros elég van, néhány mint legény elhelyezhető. A fazekasokat kétkézzel fogják fogadni, kivált ha ügyesek s ide való módon tudnak kemenczét készítni. Ebben nálunk szükség van. Kőfaragó és aranymüves mesterünk bövében van. Cserépkészítő bármennyi helyet talál. Lenvászon és asztalnemü szövő szükséges, ha az erdélyi és siléziai munkát értik. Erdélyben sok van, de értelmes igen kevés Brassó kivétel, ez Szebent s mindenik erdélyi várost a szövészet e nemében feljül haladja. Mennyi elhelyezhető, bajos megmondani: mert bárha kender és len bövében van, a fonásban el vannak a miénk maradva. Erre kellene különös gondot fordítni s akkor sokat el lehetne helyezni. Az emigransok [1]) megteszik a magukét, de köztük is sok a takács, aki a maga fonalát feldolgozza. Késkovácsok és szijjgyártók mind elhelyezhetők, valamint a molnárok is a falukban; a kőmívesek közül ellenben kevesen, mert Erdélyben is sok van. Jó ácsmester kevés van, néhány elhelyezhető. A mészárosoknak valamivel birniok kell, ha a szász falukra akarják beosztani. A paszománkészítők találnak helyet. Kádárra és kovácsra a falukon szükség van. Szücs nem helyezhető el, mert itt elég van, s különben is az idevaló munkát nem értik. Lakatosra szükség van, valamint díszfestőre is, de közönséges festőre nincs, míg nálunk a gyapjut a posztócsinálók festik meg. Timár elhelyezhető. Csizmadiára nincs szükség — az elég van, kivéve a városokat, hova 10—12 elhelyezhető, kivált mikor katonaság van ott. Posztócsináló elég van, legfeljebb a kik szép finom posztót készítnek, olyat lehetne néhányat elhelyezni. Harisnyakötő elég van, mert kevesen viselik; ha hálófőkötőt s hasonlót készítnének, miket az országból kivinni is lehetne, ez esetben lehetne helyet találni számukra. Szerszámkészítők az országnak hasznára lennének, de a szövészetet jobban be kellene rendezni, mint most van; most a létezőknek is alig van dolga. A kertészek találnak urat. Nyergesek és órások Szebenen kivül elhelyezhetők, czinnöntők azonban ott is.

»Minthogy hazánkban — mondja tovább Bruckenthal — a kézipart és mesterséget a czéhrendszer szabályozza s az ország viszonyainál fogva ennek így is kell lenni: figyelem fordítandó arra, hogy a bejövő mesteremberek e szabályok által biztosított jogok sérelme nélkül fogadtassanak fel munkába. A mi legényeink többnyire mind vándoroltak külföldön s károsodnának, ha arra tekintet nem lenne. A felség ezt egy kiváltság által helyes útra vezetheti.

»Továbbá tudva van, hogy idegenek más országban nem szívesen maradnak meg, e felett iparosoknál csaknem szokás az urat változtatás, sőt

[1]) Érti a Morvából s máshonnan kiköltözött németeket.

természetökben is van némi állhatatlanság, a mi öket könnyen tovább, más vidékre viszi, s akkor mindenöket oda hagyják, csakhogy tovább állhassanak: czélszerü és szükséges lenne föleg nőteleneket választani s hozni be, a kik aztán itt nősülve, ezáltal inkább az országhoz füződnének. A kik városokban mestereknél munkát találnának, mint legényeket, legalább egyideig dolgozni kellene hagyni; a többieket pedig, a körülmények szerint falukra, kiosztani.

»Nem kételkedem benne — így zárja be észrevételeit Bruckenthal — hogy ezen rendeletnek és benépesítésnek az egész országra kiterjedő hasznos következménye mindenütt észrevehető lesz.«[1])

Úgy látszik, hogy a midőn az udvari kancellár Bruckenthal ezen véleményét a királyné elé terjesztette, valaki más szóval kifejezte azt, a mi abban megírva nem volt, hogy az erdélyi nemzetek különösen az ágostai hitvallásuakat fogadják szívesen. Ez a szászokra illik s ily érzületök meglátszik a véleményből is. Van a szászoknak a hajdankorból fennmaradt oly helyhatósági szabályuk, hogy a közöttük lakó szász jogokat élvező polgárnak az alkotmány szerint németnek és evangelikusnak kell lenni. Ily nézet van kifejezve a királyné october 28-án a kancellárhoz intézett legfelsőbb kéziratában is, csak hogy tévesen, mindenik erdélyi nemzetre vonatkoztatólag, a mint az alább ki fog tünni.

A kanczellári irott előterjesztésre a királyné elhatározása ez: »Miután a porosz királynak kifejeztük azon nézetünket, hogy foglyait tartsa ő; mindenekelőtt nyilatkozata bevárandó. Aláírva: Mária Therésia, m. pr.«

Egyidejüleg pedig a királyné egy, a kancellárhoz intézett kéziratában így nyilatkozik: »Különös örömömre van, hogy az erdélyi nemzetek nehány, a porosz hadifoglyok között levő ágostai hitvallású kézművesek elfogadására magukat hajlandóknak és készeknek nyilvánították. A mi ez önkéntes betelepülőkkel való bánást s elszállításuk költségét illeti, a mit a kimerült királyi kincstár magára venni nem képes: igyekezni kell a nemzetet arra bírni, hogy ezen elszállításnak, a mi czélszerűleg történhetik meg vízen, s nem sokba kerül, költségét magára vegye s ez iránti önkéntes nyilatkozata által ezen oly hasznos telepítési ügyet mozdítsa elő. Ennek sikeréről ön további jelentését elvárom. Aláírva: Mária Therésia, m. pr.«

[1]) Erd. udv. cancell. levéltár. 1761. 519. sz.

A cancellár erre nov. 9. visszaírt a felséghez, felfejtvén, hogy neki nincs tudomása arról, a mi a hozzá intézett legfelsőbb kéziratban mondva van, hogy az erdélyi nemzetek készeknek nyilatkoztak porosz hadifoglyok befogadására, hanem csak némely mágnások és nemesek külön leveleikben, s a szász nemzetnek akkor Bécsben volt követe saját nemzete nevében nyilvánította azon mesterember foglyok elfogadására való készségüket; kérte azért ő felségét a hozzá intézett legfelsőbb kéziratnak így módosítására; mibe a királyné beleegyezvén: nov. 25. a kancelláriá útján tudatta a kir. főkormányszékkel, hogy a szász nemzetnek követe által s némely mágnásoknak és nemeseknek leveleikben tett azon nyilatkozatát, hogy néhány ágostai hitvallású iparos porosz hadifoglyot lakókul készek befogadni, igen kedvesen vette, s felhívta a kir. főkormányszéket, hirja rá az említett szász nemzetet és mágnásokat s nemeseket, hogy mivel ő felsége kimerült kincstára az átköltöztetés költségét fedezni nem képes, ők azon csekély összeget, a mibe kerülnek, hordozni vállalják magukra s ezáltal ezen népesítési hasznos ügyet mozdítsák elő.

Ekközben felérkezett a kir. főkormányszéknek 1761. october 19. a cancelláriához és egyenesen ő felségéhez intézett felterjesztése, melyben jelenti, hogy a szász nemzet nevében a szebeni tanács késznek nyilatkozott a szász székekbe és városokba 1000 részint földmíves, részint mesterséget üző hadi foglyot befogadni, az elsőket a városokba, utóbbiakat a falukra elhelyezés végett, a kiknek telket és külsőt is fog adni, még pedig Szebenbe 160, Segesvárra 90, Brassóba 130, Medgyesre 90, Beszterczére 110, Szászsebesbe 60, Szerdahelyszékre 50, Nagysinkszékbe 100, Kőhalomszékbe 90, Újegyházszékbe 50, Szászvárosszékbe 70. De minthogy az oláhok a faluk közhelyeiből sokat elfoglaltak s oda telepedtek, kérték a kir. főkormányszéket, adjon szabadságot nekik ezeknek tőlük visszafoglalására, különben az új betelepülők kellő fentartásáról gondoskodni nem képesek. A kir. főkormányszék azt tanácsolta nekik, hogy székeikben elég jobbágy van, a kik a vármegyékről, a nemesség faluiból szöktek el, nyomozzák ki ezeket, útasítsák földesuraikhoz vissza, azok külsőjéből elláthatják az új betelepülőket; a mit a szász nemzet szívesen vett s azon lesz, hogy nyert jogával éljen.

A magyar és székely két nemes nemzet kerületeiben és községeiben levő mágnások és birtokos nemesek jelentéseikben szintén hajlandóknak igérkeztek ezen foglyok közül földmívelőket és iparosokat befogadni s őket némi javadalmakban részeltetni.

Mikor ez már ennyire haladt volt, az országgyűlés folyama alatt megérkezett — úgymond a kir. főkormányszéki felterjesztés — a felség aug. 21-iki k. kir. leírata a foglyok közt levő iparosok és mesteremberek jegyzékével, melyben azon meghagyás volt, hogy mindenki jelölje ki: mily és hány iparost és mesterembert kiván elfogadni, hová helyezteti el őket sat. Ez az országgyűlésen is tárgyaltatott s minden oldalról való megfontolás után beadták mind a mágnások, mind a nemesek az általuk elfogadandó hadifoglyokról készült egyenkénti jegyzéköket, s mivel ezek az ő felsége jegyzékében voltakat mind nem foglalták magukba, a szász nemzet késznek nyilatkozott, a fenmaradt 550 rokkantat, sőt ha lesz, ezen feljűl többet kebelébe fogadni és elhelyeztetni. A mágnások és nemes birtokosok kijelentették, hogy ők elősegítik ő felségének a haza javára és közboldogságára irányuló szándékát, de bíznak abban, hogy ő felsége kegyelmesen meg fog egyezni abban, hogy ezen jövevények, ott, a hová befogadtatnak, külön hatóságot ne alkossanak, de legyenek alávetve a hazai törvényeknek és az illető kerületi hatóságnak, melyben megtelepedtek, s azon földesurakénak, a kiknek földén laknak. Azokkal lépjenek a lakás iránt szabad egyességre, fizessenek bizonyos évi díjt [taxa], vagy legalább tegyenek zselléri szolgálatot, mentességök [immunitas] a földesuri jogra ne terjedjen ki, minthogy ezen jövevények mint szabad állapotuak, szabadon költözhetnek is, tehát a földesuraknak szabadnak kell lenni, őket, ha terhökre vagy tán épen károkra vannak inkább mint hasznukra, földjükről elbocsátni.

A mint a felség második kir. leíratát a kir. főkormányszék az országgyűléssel közölte, az bizottságot nevezett ki, mely ez ügyben véleményt dolgozzék. Dolgozott is, s dolgozatában kifejezte, hogy ez a telepítés önkéntes levén: kötelezettséget és kényszert magában nem foglal, tehát sem valakire ily települőket akarata ellen kiosztani, sem rá erőszakolni nem lehet, sőt szabadságukban áll a befogadóknak, ha velök megelégedve nem lesznek, földjükről el is bocsátni. Ajánlta azoknak az illető törvényható-

ság alá rendeltetését, hogy kedvezménynek s pártolásnak helye ne legyen. Az adó és más köztartozások öt évre elengedését illető felségi kegyelmi tényhez a bizottság a hozzájárulást javaslatba hozza, valamint a földesuri joghatóság épen fentartását is. Ezekre a kir. főkormányszék megjegyezte, hogy ő felsége szándékában kényszerítés nem levén: erről szólni fölösleges. Az illető törvényhatósági alárendeltés természetesen és önként értetik. Az adó és más terhek elengedése a felség tetszésétől függ, arról tehát szólni fölösleges. A földesuraknak ez új lakókkal egyezséget kötni hatalmukban álland, csak hogy az észszerű és mérsékelt legyen, legyen pihenésre s birtokaik berendezésére és felszerelésére idő engedve.

Így egyértelemre jutván a kir. főkormányszék az országgyűléssel: ajánlatba hozta, hogy az szintén felszólíttassék ajánlattételre, a mi meg is történt s az így készült jegyzék a többiekkel együtt az udvari cancelláriához fölterjesztetett.

A mágnások és birtokos nemesek ajánlati jegyzékének tartalmát is közlendőnek látom részint azért, hogy az olvasó a kérdés valódi állását megismerhesse, részint, hogy a mik következni fognak, könnyebben megérthesse.

B. Bánffi Mihály Kolozsmegyében Nagy-Czégre elfogad 10 mesterembert, ad nekik 10 belső telket, 60 köből férőjü szántót, 40 szekérnyi szénatermő helyet, kivánja, hogy közülök 4 legyen takács, 2 kadár, 1 timár, 1 ács, 1 szücs, 1 kertész.

A trinitarius tisztelendő atyák Kolozsmegyében Pete faluban adni fognak 4 belső telket, 24 köből férőjü szántót, 12 szekér szénatermő helyet. Kivánnak 4 földmivest. Légen birtokukban adnak 4 telket, 18 köb. f. földet, 12 szekér szénatermő helyet. Kivánnak 3 földmivest.

Gr. Lázár Ádám kolozsmegyei szász-eskedi jószágába kiván 50 földmivest.
» » Gábor » » » » » 50 »
» » Antal Oláh-Solymosra » 50 »

Mindenik ki fogja szakasztani számukra a kellő belső telket és külső birtokokat, ha szolgálatot tesznek érette. Milyen lesz, meg fogják látni.

B. Korda György ő nmlga kolozsmegyei Banyitza nevü birtokára kiván 5 mesterembert. Telket fog kiszakitni számukra Udvarháza kerületében illő szolgálatért, s szántóföld helyett minden hónapban 2 véka buzát ad egynek-egynek.

Dániel Ferencz kolozsmegyei Szopor nevü birtokára elfogad 10 földmivest s ad nekik külön-külön belsőt, megfelelő külsővel.

Vitéz Klára özv. Biró Zsigmondné kolozsmegyei Kis-Füld birtokára befogad 2 földmívest s ad belsőt és külsőt.

Makrai Elek belső-szolnokmegyei Kozárvár birtokára illő fizetés mellett óhajtana kapni 1 kocsmárost.

Széki László Alsó-Ilosvára elfogad egy ácsot, ad neki belső telket, 8 köböl férőjü szántót, 2 szekér szénát termő rétet.

B. Duzsardin Gants nevü birtokára, ajánl puszta telkeket 70 földmíves számára.

A háromszéki mágnások és nemesek külön jegyzékök szerint 160 földmívest fogadnak el.

Bethleni gr. Bethlen Miklós ő nmlga fogarasvidéki Alsó-Porumbák nevü birtokára befogad 6 mesterembert.

Kir. főkorm. tanácsos Bruckenthal Sámuel ugyanott Alsó-Szombatfalvára elfogad 6 mesterembert.

Móne Sámuel és Jónás a többiekkel Alsó-Venitzére Fogaras vidéken elfogadnak 14 földmivest.

Boér János ugyanott 1-et, s annak belső telket és külsöt ad.

Benedek András Fogaras városába befogad 1 mesterembert.

Ezek együtt: 444 iparost és földmivest.

A háromszéki mágnások és birtokos nemesek ajánlata.

Sepsi-Székben.

		elfogad		ad		telket		köből		f.	földet,		szek.	sz.	helyet.
Gr. Nemes János	Várhegyre	»	30-at	»	30	»	120	»	»	»	»	30	»	»	»
» »	Oltszemre	»	10	»	10	»	40	»	»	»	»	10	»	»	»
Forró Pál	Angyaloson	»	1	»	1	»	4	»	»	»	»	1	»	»	»
» »	Felső-Torján	»	1	»	1	»	4	»	»	»	»	1	»	»	»
» András	Angyaloson	»	4	»	4	»	16	»	»	»	»	4	»	»	»
» János	»	»	1	»	1	»	4	»	»	»	»	1	»	»	»
» »	Gidófalván	»	1	»	1	»	4	»	»	»	»	1	»	»	»
Jancsó János	»	»	1	»	1	»	2	»	»	»	»	1	»	»	»
» Sámuel	»	»	2	»	2	»	8	»	»	»	»	2	»	»	»
Kövér Domokos	»	»	1	»	1	»	4	»	»	»	»	4	»	»	»
Dániel Imre	Étfalván	»	3	»	3	»	18	»	»	»	»	3	»	»	»
Czerjék József	Al-Torján	»	1	»	1	»	3	»	»	»	»	1	»	»	»
Czerjék Ferencz	Gidófalván	»	1	»	1	»	3	»	»	»	»	1	»	»	»
» Lajos	Zoltánban	»	1	»	1	»	3	»	»	»	»	1	»	»	»
Apor Ferencz	Zalánban	»	6	»	6	»	12	»	»	»	»	6	»	»	»
Grontzlá- (?)[1]	Szentkirályon	»	2	»	2	»	4	»	»	»	»	2	»	»	»

Kézdi-Székben.

Farkas Zsigmond Alsó-Csernátonban elfogad 4-et ad 4 telket, 24 köböl f. földet, 4 szek. sz. helyet.

[1]) Kiolvashatlan.

Kálnoki Mihály Alsó-Csernátonban elfogad 4-et ad 4 telket, 24 köböl f. földet, 4 szek. sz. helyet.

S így tovább Alsó-Csernatonban: Csch József és Sámuel, Dálnokon Szabó József. Alsó-Csernátonban: Molnár István, Török Miklós, Kovács Ferencz, Cseh Farkas, Molnár Mihály, id és ifj. Cseh Mihály, Csch Péter, Csch Imre, Kovásznán Elekes Sándor, Alsó-Csernátonban: Csiki József és Csch Tamás. Felső-Csernátonban: Szaniszló János, Török Ádám, Balog Sámuel, Vég Zsigmond. Ikafalván: László István. Alsó-Csernátonban: Makai Mihály. Ikafalván: Balog András és József. Futásfalván: Hamar Antal. Ikafalván: Dombi András. Osdolán: id. László András és Vas Pál. Dálnokon: Veres Péter, Gál Péter, Veres Imre. Létzfalván: Gyárfás Zsigmond, Mihály Sámuel, Keresztes Sándor és Ferencz. Márkusfalván: Barabás István, Kovács Péter és Barabás Ferencz = valamennyi 1-től 6-ig többet-kevesebbet.

Orbai-Székben.

Diviki András Barátoson és Pákéban, Kis Farkas Papoltzon, 1—2-őt.

Miklósvár-Székben.

B. Dániel Lőrincz Baróton 10 betelepülőnek igért 10 belső telket, 180 köböl férőjű szántót, 60 szekér szénát termő kaszálót.

Az országgyülésen volt mágnások és birtokos nemesek ajánlata.

Gr. Kemény László kormányzó ő nmltsga következő jószágaira u. m. Alsó-Fejérmegyében: Bükkös, Gambutz, Istvánháza, Csombord, Gombás, Kis-Akna és Rovás. Kolozsmegyében: Ölyves, Szász-Akna. Tordamegyében: Ludas, Kecze, Keresztúr. Közép-Szolnokban: Sarmaság, Kövesd. Marosszéken: Szabad, Lekenecze elfogad, a külön jegyzék szerint,[1]) következő számú mesterembert: 1 kalapost, 4 asztalost, 3 kerekest, 2 esztergálost, 2 fazekast, 2 cserépvetőt, 2 takácsot, 2 timárt, 3 kőmivest, 2 ácsot, 2 kádárt, 2 kovácsot, 1 lakatost, 1 timárt, 1 nyergest, 1 kertészt.

Bajtay püspök ő nmltga Alsó-Fejérmegyében dályai birtokán 40 akár földmivest, akár mesterembert. B. Bornemisza Ignácz ő nmltga elfogad 50 mesterembert, s azokból elhelyez Görgényben 20-at, Illyén

[1]) A kormányzó meg is nevezi valamennyit s leirja: hol szolgált, hány éves, mi a vallása stb. A nevek közt Erdélyben ma is fenn vannak ezek: Málik, Axmann, Kranz, Köpke, Wachtel, Klein, Ulrich, König, Kramer.

20-at, Kolozsmegyében Szamosfalván 10-et, kíván: 1 sebészt, 2 kalapost, 4 asztalost, 2 kerékgyártót, 1 esztergálost, 4 fazekast, 2 cserépvetőt, 4 takácsot, 1 bőrkészítőt, 3 molnárt, 6 kőmivest, 4 ácsot, 2 kovácsot, 2 lakatost, 2 festőt, 1 timárt, 3 posztókészítőt, 4 kertészt, 2 nyergest.

Gróf Lázár elnök ő nmltga jószágaira 2 kertészt.

Gróf Teleki Pál tordamegyei Magyar-Régen, dobokai Moricz, kolozsmegyei Paszmos nevü birtokaira: 1 kőmivest, 1 takácsot, 1 fazekast, 1 esztergálost, 1 kádárt, 1 kertészt.

Hidvégi birtokába gr. Nemes Ádám: 1 kovácsot, 1 lakatost, 1 kőmivest, 1 asztalost, 1 ácsot, 1 nyergest, 2 takácsot, 1 timárt, 1 csizmadiát, 1 sebészt, 1 fazekast, 1 kádárt, 3 földmivest.

B. Henter Ádám kolozsmegyei Mákó nevü birtokába 2 kőmivest, 1 asztalost.

A fogarasi püspök Balázsfalva birtokára 1 asztalost, 1 lakatost, 1 kádárt, 1 serfőzőt, 1 szappanfőzőt, 1 sebészt, 1 takácsot, 1 bőrkészitőt, 1 cserépvetőt.

A jezsuiták kolozsvári collegiuma rectora kolozsmegyei K.-Monostor faluba: 1 asztalost, 1 kovácsot, 1 lakatost, 1 timárt, 1 szappanfőzőt, 1 sebészt, 1 kőfaragót, 6 kőmivest, 1 ácsot, 1 takácsot.

A kolozsvári plebános ekklézsiája részére 1 ácsot, 1 kádárt.

B. Dániel Lőrincz, miklósvárszéki Baróth nevü jószágába: 1 ácsot, 1 asztalost, 8 földmivest.

Hollaki Pál zarándmegyei Kis-Halmágy nevü birtokába: 1 kovácsot, 1 takácsot, 1 kerékgyártót.

B. Bánffi Boldizsár Berecztelke nevü birtokára: 1 takácsot, 1 kerékgyártót, 1 kertészt.

Domokos Antal felső-fejérmegyei Héjjasfalva nevü, dobokamegyei, Szász-Új Öss és Noszaly nevü birtokaiba: 2 ácsot, 1 asztalost, 1 takácsot, 1 serfőzőt.

Gr. Kornis Ferencz: 1 molnárt, 1 lakatost.

Boér Ferencz alsó-fejérmegyei Háporton és Tür nevü birtokaiba: 1 kerékgyártót, 1 kádárt.

Brádi Sándor Zarándmegyében Brád mezővárosba: 1 kovácsot, 1 kerékgyártót, 1 asztalost.

B. Huszár József tordamegyei Abafája és Magyar-Régen, kolozsmegyei Ludvég és Vajda nevü jószágaiba: 1 asztalost, 1 kőmivest, 1 majorost, 1 kovácsot, 1 bőrkészítőt, 1 kádárt.

B. Henter József alsó-fejérmegyei Mihálczfalva nevü birtokába: 1 asztalost, 1 kertészt, 1 ácsot.

Gr. Haller Pál ő nmltga alsó-fejérmegyei Fejéregyházi nevü birtokára: 1 lakatost, 1 kovácsot, 1 kádárt, 2 kőmivest, 1 nyergest, 1 faragóácsot, 1 kerékgyártót, 1 sütőt, 1 csizmadiát, 2 kertészt, 1 posztócsinálót, ismét 1 faragóácsot.

Ezek összesen elhelyezni igértek 224 hadifoglyot.

Ez ajánlatokat a kanczellária 1761. nov. 20. azon észrevétellel terjesztette a felség elé, hogy az elszállítást jó lenne az erdélyi főhadi bizottságra bízni, mely a költségeket előlegezné, de az illetőktől visszakövetelés föltételével; mire a felség azt határozta: hogy a szállítás költségmegtakaritással csak vizen történhetvén, most azt függőben kell hagyni. Amely uradalmak tulajdonosai mégis a kijelölt vagy általok kiválasztott új településeket elszállítatni óhajtanák, azok iránt a katonai gazdasági bizottságnál a szükséges intézkedéseket megtette. Egyébiránt most is kijelentette a felség, hogy a szász nemzetnek 1000 rokkant befogadása iránti ajánlatát tetszéssel fogadta s ez irányban a rokkantak bizottságánál intézkedett.

Az udvari cancellária útján pedig nov. 25. a kir. főkormányszéknek megparancsolta, hogy a szász nemzetet és ajánlattevő mágnásokat s nemeseket birja rá, hogy az általuk kijelölt kevés egyén költözködési költségét fedezzék s ez ügyet kívánt eredményhez juttatni ne vonakodjanak.

Mig a tárgyalások folytak, az erd. udv. cancellária szept. 15. tudatta a kir. főkormányszékkel, hogy 231 hadifogoly, köztük 113 mesterember, 118 földmives, késznek nyilatkozott Erdélybe menni és Styriából Budáig már el is mentek; meghagyta tehát, hogy azok Erdélybe irányoztassanak, a kir. főkormányszék elhelyezésükről gondoskodjék, egyébben is legyen hozzájok segedelemmel, a főhadi bizottság pedig az érkezőket esetről-esetre jegyezze meg s tartsák jegyzékbe véve. Ugyanerről a főhadvezérség is értesítvén a kir. főkormányszéket szept. 21. átiratában: ez visszaírta, hogy a főhadi bizottság a dologról értesülve nem levén: assignatiót nem adhat, de a kormányszék a szász nemzet ispánját felhívta, hogy ha azok megérkeznek, igéretök szerint Szászváros, Szász-Sebes, Szerdahely és Szebenszékekbe minél jobban helyeztessék el.

October 16. újabban 345 hadifogoly megérkezését tudatta a felség az udv. kanczellária útján a kir. főkormányszékkel, azon megjegyzéssel, hogy azok jegyzékét Zauner főhadi biztos fogja közleni, igyekezzék elhelyezésökről és lakásukról kellőképen gondoskodni. Ez a legfelsőbb kir. leiratot közölte a tartományi főbiztossággal a végre, hogy az a főhadi biztossal ez ügyben a további szükséges lépéseket tegye meg.

1762. jan. 28. megint tudatta a felség, hogy 106 porosz hadifogoly a bécsi udvari katonai gazdasági bizottságtól Budára elindittatott, nevök jegyzékére tett azon megjegyzéssel, hogy nekik későbbi elszámolás föltételével az ottani hadipénztárból 300 frt adatott; egyszersmind szerződéskötéskor fejenként 2 aranyat kaptak, ruhával elláttattak, útjokban az illető katonai magazinumokból fogják kenyeröket kapni. A kir. főkorm. febr. 8-án irta meg ezt a tartományi főbiztosságnak a továbbiak elintézése végett. Ugyanazon évi márcz. 2-án ő felsége megengedte, hogy a beköltözöttek nejei és gyermekei utánok mehessenek s együtt ismét családot alkothassanak.

Bárha eddig a népesítés ügye símán folyt, mégis adták elé magukat ottan-ottan akadályok, főleg az országgyülésen aláirt nemesség részéről, akik közül nehányat megemlíteni szükségesnek látok.

Brádi Sándor 1762. jan. 20-án jelentette a kir. főkormányszéknek, hogy ő az országgyülés alkalmával is kijelentette, hogy semmiféle költségre magát nem kötelezi, most is ezt nyilvánítja, s ha fizetés nélkül a kivánt új lakókat át nem szállítják, inkább lemond róluk, mintsem arra kényszerítessék.

Közép-Szolnokmegye tisztsége jan. 22-én szintén jelentette, hogy b. Dujardin, Makray Elek és Széki László urakkal, a nekik assignált új lakók útiköltsége megtérítése iránti főkorm. parancsot közölték, de az első más jószágára távozott, a más kettő nyilatkozatát felterjeszti. Háromszék tisztsége febr. 5. szintén kijelentette, hogy az ottani nemesek fizetési kötelezettség nélkül tették ajánlataikat, s ha mégis kényszeríttetnek, azt visszavonják. Vargyasi b. Dániel Lőrincz is január 3-ki jelentésében ily értelemben nyilatkozott. Huszár József 1762. jan. 1. jelentette, hogy ő annál kevesebbé igérheti meg az útiköltségek visszatérítését, mert azon új lakosok állandósága iránt kétsége van, s a kik már benn vannak is hazánkban — úgymond — felséges asszonyunkról rosszúl emlékeznek, inkább a prussus királyt óhajtozzák. Kolozs-vármegye pártiális széke felküldötte a járási szolgabirák jelentését az oda osztandó hadifoglyok miként tervezett elhelyezése iránt, a miből kiemelendő az, hogy a zsellérektől hetenként két napi szolgálatot fognak kivánni. Besztercze város tanácsa is 1761. aug. 16-ki

jelentésében úgy nyilatkozott, hogy az ő falvaik lakói úgy elszaporodtak, hogy maguknak is alig van elegendő lakóhelyük, hacsak a kir. főkormányszék az ottani oláhokat oláh vidékekre áttelepíttetni nem rendeli, mely esetben azok helyeire hadifoglyokat készséggel fogadnak be. De ebben is nehézséget lát, mert az oláh vidékek népe is elszaporodott, mint az övék. A szász nemzet által elvállalt 1000-ből rájok kiosztott 110 jövevényt azonban minden körülmények között elhelyezik. A városra eddig azért nem osztottak belőlük, mert előre látják, hogy a falubau sokan nem fogják szeretni, s az ilyeneket annak idejében a város körébe fogják telepíteni s a czéhek mellé alkalmazni. Egyszersmind beküldi a tanács azon jegyzéket is, mely mutatja, hogy a 110 jövevényt faluikra hogy osztották ki.

Törpénybe telepítettek 4 mesterembert, 2 földmivest, adtak nekik 6 telket, 2 köböl szántót, 2 szekér szénára való helyet.

Nagy-Demeterbe telepítettek 4 mesterembert, 3 földmivest, adtak nekik 7 telket, 1 köböl szántót, 2 szekér szénára való helyet.

	telepítettek	mester.-emb.	földmivest,	adtak	nekik	köb.	szántót,	szekér	szénára	való	helyet.
Pintákra	2	4	»	»	2	»	2	»	»	»	»
Altdorfra	» 2	» 1	»	»	» 2	»	» 2	»	»	»	»
Jádra	» 4	» 4	»	»	» 2	»	» 2	»	»	»	»
Asszu Beszterczére	» 3	» 2	»	»	» 1	»	» 2	»	»	»	»
Vindára	» 1	» 2	»	»	» 1	»	» 2	»	»	»	»
Ujfalura	» 2	» 3	»	»	» 2	»	» 2	»	»	»	»
Petresre	» 2	» 4	»	»	» 2	»	» 2	»	»	»	»
Kis-Demeterre	» 2	» 4	»	»	» 2	»	» 2	»	»	»	»
Solnára	» 1	» 2	»	»	» 2	»	» 2	»	»	»	»
Szász-Budakra	» 1	» 1	»	»	» 2	»	» 2	»	»	»	»
Malomárkára	» 1	» 2	»	»	» 1	»	» 1	»	»	»	»
Fejéregyházára	» 1	» 1	»	»	» 1	»	» 1	»	»	»	»
Dipselre	» 4	» 4	»	»	» 1	»	» 1	»	»	»	»
Tásra	» 1	» 2	»	»	» 1	»	» 1	»	»	»	»
Sz.-Szent-Györgyre	» 2	» 6	»	»	» 2	»	» 2	»	»	»	»
Vermesre	» 1	» 5	»	»	» 2	»	» 1	.	»	»	»
Lekenczére	» 2	» 6	»	»	» 2	»	» 2	»	»	»	»
Király-Némethire	» 1	» 1	»	»	» 1	»	» 1	»	»	»	»
Besenyőre	» 1	» 2	»	»	» 1	»	» 1	»	»	»	»
Szépnyirre	» 3	» 4	»	»	» 2	»	» 1	»	»	»	»
	45	65 = 110.									

A mint érintve volt, a földes urak egy része az útiköltség követelése miatt ígéretét visszavonván: a kir. főkormányszék, úgylátszik, az akadályt elhárította, 1762. júl. 16-án kelt körlevelében egyenként szólította fel a mágnásokat és birtokos nemeseket, hogy miután a szász nemzet már az igért 1000 számon felül fogadott be új településeket, már most rajtok a sor, hogy ígéretüket megtartván, ő felsége szándékát előmozdítani igyekezzenek; legyenek azért készen, hogy a mint a maguk számára kijelölt új lakosok nálok megjelennek, őket azonnal helyezzék el, hogy a nekik megajánlott javalmakban azonnal részesülhessenek.

Úgylátszik, hogy ez a dolgon segített s Erdély legalább részben betelepítése csakugyan valósult. Ez időből való az urasági kastélyok és nemesi curiák kerületében e század első felében mindenütt meg volt ácsok, kovácsok, szekércsinálók, molnárok stb., melyek lakhelyei mintegy várvonal vették körül az udvarházakat. 1848. volt az a nagy korszak, mely e viszonyt is a legtöbb helyen fölbontotta s a régi szegődményesekből szabad honpolgárokat alkotott.

A kir. főkormányszék 1762. közepén már azok sorsáról kívánt gondoskodni; jún. 18-án körlevelet bocsátott ki mindazon hatóságokhoz, a hol új betelepülők vannak, hogy azok számáról, állapotáról tegyenek jelentést. Szerdahelyszék csak a kihirdetést jelentvén: meghagyatott, hogy a rendelet tartalma teljesítésével egészítse ki azt. Szászváros tanácsa jelentette, hogy az ő poroszaik mezei munkát folytatni nem kívántak, és hogy hová lettek, kikkel minő szerződést csináltak, a mellékelt kimutatásból látható. Ők nem várhatván be az igért fentartási eszközöket, különböző szolgálatokat vállaltak, de a legtöbb urát elhagyta, ezért valamennyinek lakhelyéről és állapotjáról a tanács tudósítást nem tehet; utána néz, s mihelyt végrehajtja, jelentését megtenni el nem mulasztja.

E jelentések sorából magasan kiemelkedik az, melyet Bajtay erdélyi r. kath. püspök ez alkalomból a kir. főkormányszékhez tett, melyben kinyilatkoztatja: »hogy tiszteli a felség ez ország iránti nagy kegyelmességét, melylyel azt újra meg újra elhalmozza s az annak betelepítése iránti szándékot sem elöggé magasztalni, sem méltóképen emlegetni nem képes. Látja egyfelől a

természetnek ez országra pazarúl kiöntött gazdag kincseit, másfelől az azok felhasználására szolgáló mesteremberek és kereskedők nagy szükségét; tudja, hogy ezek békében és háboruban a magán és közhasznot egyiránt alkalmasok nevelni. Ez érzületénél fogva, a mint kezdettől fogva kész szivvel fogadta volna az új betelepülőket, úgy most is elfogadja őket, csak arra kéri a kir. főkormányszéket: tudassa vele idejében, mikor és mennyit fog hozzá rendelni, hogy azokat igérete szerint jó móddal elhelyeztethesse. Fél azonban — úgymond — igen fél, nehogy azok az év elején eljött társaik példáját követve, elillanjanak. Úgy tapasztalta ugyanis, hogy a poroszokat legyőzhetetlen vágy vonja hazájukba, de különben is fegyverhez szokott népet felette nehéz mezei munkához szoktatni. Az idő már oda haladt elő, hogy megmüvelt földjök hasznát sem fogják láthatni. S egész püspökségi birtoka területén egy hely sincs, ahol ezeknek akár vallási, akár nyelvi rokonai lennének. De akármint legyen, a mit igért azoknak mind befogadása, mind ellátása tekintetében, teljesítni nem fogja elmúlatni.«

A kir. főkormányszék kedvesen vette az érdekes jelentést s a kívánt előleges értesítés megküldéséről a püspököt tudósította.

Még csak két mozzanatot említek meg. 1762. octob. 11. a királyné az erdélyiek kérésére intézkedett, hogy jövőben csak nőtelen hadifoglyok szállíttassanak ide, a kiktől remélhető, hogy itten nősülni fogván, könnyebben meghonosúlnak. A másik, hogy a felség megengedte, hogy a férjeik és szülőik után bejőni vágyók nők és fiak, ez ügyben azokhoz a császári postán bérmentesen levelezhessenek.

* * *

Láthatja e futólagos rajzból az olvasó, absolut korszakban az uralkodó és egy kis néptöredék érdekének találkozása mily hamar, könnyen, mily nagy és hasznos czélt tudott elérni. A királyné megmenekült sok ezer német hadifogoly költségétől, germanizálta öntudatlanúl trónját csak imént megmentő lovagias magyar népét, a fogyóban levő szász nép kivánsága szerint, ugyanannyi ágostai hitvallású polgárral szaporította annak lélekszámát, csekély költség árán, a miben okossága megosztoztatta a magyarokat is. Indítványozta egy katona, Buccow, szász elvbarátjával,

Bruckenthallal, elfogadtatta az uralkodóval, mindent végzettek a kormányhatóságok, s a vagyonosabb, generosusabb vagy függőbb állásu főurak még az utazási és áttelepítési költségeket is utólag kifizették; az új lakóknak belső telket, külsőt s életmódot adtak: szóval a gyökerében véve szász érdeket szolgálta az uralkodó és egész Erdély.

Tagadni nem lehet, hogy ez az országban a mesterségek és ipar emelkedésére nagy befolyással volt, a közvagyont és adóalapot a nagyobb és fejlettebb productio, ennek értéke a közjóllétet emelte; a földesurakhoz és magyar városokra telepedett németekből nem egy derék magyar lett; de az is igaz, hogy a szászok számban való szaporodása a magyar elem irányában idegenséggel viseltető honpolgárok számát is nevelte; ámbár szívesen vallom meg, hogy én közöttük évekig lakásom éveiben úgy tapasztaltam, hogy ezen bevándorolt németek, kivált a katholikusok, még sem oly konok ellenségeink, mint a valódi régi szászok, sőt helylyelközzel némi rokonszenvet is észleltem, a mi különösen az 1848—49-ki események alkalmával tűnt ki. De az emberiség és népek culturája magasb irányokban halad, mint a mi specificus rokonszenveink vagy törekvésünk.

Ha az iparérdek igy egyesítni tudta akkor az ország tényező erőit: vajjon nem kellene-e most is egyesítni a magyar nemzeti és államérdeknek, midőn önkormányzatunk van s sorsunknak urai magunk vagyunk?

Bukovinában züllenek el véreink — itt benn erősítnék sorainkat. Pusztít, apaszt dyphteritis, cholera, háború — ez úton pótolva lenne a hiány. Nekik szivökben égő vágy van visszajőni, karjokban hatalmas munkaerő, némi vagyonjuk is: nekünk fölösleges földünk, munkás kézre szükségünk, hosszú törlesztéssel keveset fizetve is gyarapítnák az állampénztárt, de az államerőt azonnal. A rendes szaporodás nekünk nem elég. Miért nem nyulunk ez eszközhez, mely önként kinálkozik? Hát nekünk nem oly drága magyar testvérünk, mint a szásznak a német? Mi bűvölt meg minket, hogy javunk s állami erősbödésünk útjait látván sem látjuk? Mi átok ül rajtunk, hogy a székelyt folyvást kivándorolni engedjük? Ázsiából nem kapunk magyart, a finnek rokonsága és lapp látogatás practicus eredményt nem ad. Benn

nagyobb jóllét, hogy a ki itt van, ki ne vágyjék; künn Bukovina felé komoly tetthez nyúlás immár valahára, a sok hiú beszéd után, hogy a kik ott naponta vesznek el, itt meggyarapodjanak. nekünk, hazánk számára — ez lehet csak a kor s egy magyar államférfi jelszava. Ne volna nekünk egy nagy gondolatok s bátor czélok valósítására termett emberünk? Nem hiszem? Mutassa meg hát magát! Vagy támadjon fel a nemzet lelkiismerete, nyiljanak szóra az ajkak, készítsen a sajtó practicus tervet a vissza telepítésről. S a mit hibázott Mátyás király a hussita érzelmüek kiüldözésével, s Buccow a madéfalvi véréjszaka által, tegye jóvá e kor magyarsága. Legyen nekünk valaki az, a mi Buccow és Bruckenthal volt a múlt században a szászoknak, s telepítsük vissza bújdosó testvéreinket.

JAKAB ELEK.

NÁPOLYI LÁSZLÓ TRÓNKÖVETELÉSE ÉS VELENCZE.

(Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium IV. és V. kt.)

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

Az adóról nem tett a követség említést. Zsigmond, úgy látszik, nem igen bízott már abban, hogy azt ki tudja eszközölni, ezen felül nem is volt megadásában oly közelről érdekelve, hogy érdemesnek látná a kellemetlenség magára vételét, mert az már el volt zálogosítva Rampondi di Lucca párizsi kereskedőnek. [1]) Ez a burgundi herczeggel állván közelebbi viszonyban, ez évben az utóbbi emelt érte szót — a mint az különben már előbb is történt — de a mely ép oly kevés eredményre vezetett, mint Zsigmond fölszólalásai [2]).

De ha kevés volt 1405-ben az összeköttetés Zsigmond és Veleneze között, még kevesebb lett az a következő évben, sőt egészen megszűnt. Csakis a zengi gróf egyik követsége tekinthető némileg közbenjárónak a kettő között. Ez a Velencze függelékévé vált magyar főúr, a ki László ügyének hanyatlása következtében visszatért Zsigmond pártjára, 1406. januárban panaszt emelt László király hívei és különösen a jadraiak ellen, mint a kik őt és alattvalóit ismételten háborgatják és károsítják, s újból készségét fejezé ki arra, hogy fővárosát elzálogosítja. [3]) Ennek az év további részében történt háborítása szolgáltatta az alkalmat újabb követség küldésére, a mely egyszersmind a magyar ügyben is eljárt. Garay Miklós nádor [4]) ugyanis rokona volt neki s ezért alkal-

[1]) V. ö. Wenzel fent idézett értekezését a magy. tud. akad. Értesítő 1877-ik évfolyamában.

[2]) Mon. Slav. Merid. V. 55.

[3]) U. a. V. 67.

[4]) Érdekes, hogy a jegyzőkönyvben a nádori méltóság jelölésére a »magnus comes« kifejezés használtatik, mely teljesen egy az ez idő-

masnak látszék oly üzenet közvetítésére, a melyet Zsigmond saját követeire nem bízhatott, a mivel egyenesen a világ elé nem léphetett. A zengi gróf azonban előterjeszté, hogy ő rokonától a nádortól azon értesítést vette, mely szerint Zsigmond király kész volna azon esetben, ha Velencze vele jó egyességre és ligára lépne, a köztársaságnak Dalmáczia némely, vagy épen legnagyobb részének átengedésével kedvében járni. A velenczeiek azonban, a kik bármenynyire kívántak is szert tenni Dalmáczia birtokára, mégsem fogadták el ezt az ajánlatot, azt jelentvén ki, hogy ők mind Zsigmonddal, mind Lászlóval jó barátságot kívánnak tartani, a mi pedig ez esetben lehetetlen volna. Nem valószínűtlen azonban, hogy e mellett némi gyanakodásnak is volt szerepe. Már maga az a körülmény, hogy ily jelentékeny ügy a zengi grófra bízatott, nem igen látszik arra mutatni, hogy azt a magyar részről komolyan veszik, nem tudhatta a köztársaság, nincs-e az egész csak arra számítva, hogy Velencze és László között rossz viszonyt hozzon létre. Végre a hatalmasabb féllel — már pedig szárazon határozottan az volt Magyarország — való szövetkezések példái Olaszországban, a mint azt Velencze és Milano szokták eszközölni, korán sem lehettek alkalmasok arra kedvet ébreszteni: föltételezhetvén azt, hogy ha Magyarország és Velencze egyesült erővel mennek László ellen, a magyarok hatalmukba keritik Dalmácziát, Velencze pedig ott lesz a hol volt.

Elutasító választ kapott a gróf azon kérésére, — szinte követelésnek is lehetne nevezni, oly hangon fejezte ki »csodálkozását« a felett, hogy őt mint a köztársaság polgárát és nemesét háborgatni hagyják László hívei által — hogy ezek ellen a köztársaság nyujtson neki védelmet. Csak harmadik kívánságára volt kedvező a válasz. Előterjesztette ugyanis, hogy Garay nádornak kívánsága volna a velenczei polgárok sorába fölvétetni. A tanács figyelmeztette a grófot az előtte ismeretes eljárásra, és azon nézetének adott kifejezését, hogy ha a nádor elküldi e végett követét, nem hihető, hogy eredmény nélkül menne az haza.[1])

Ez évben, úgy látszik, arra is tett Zsigmond kisérletet, hogy a Velencze ellen Lajos által alkotott szövetséget — legalább némileg — helyreállítsa. Elküldé e szándékkal Czilley grófot az aquilejai pátriárkához. Ez azonban nem igen bízott abban, hogy, ha e szövetkezés következtében bajba keverednék, Zsigmond abból kiszabadítaná: jobbnak látta tehát a szövetségi ajánlatot arra hasz-

beli német emlékekben található »groszgraf«-fal. Mindkettő a nádor: nagy úr féle magyarázat mellett látszik bizonyítani a nádor: nadvornik féle ellenében.

[1]) Monum. Slav. Merid. V. 74.

nálni fel, hogy Velenczét ijeszsze vele és a maga irányában engedékenyebbé tegye.[1])

A következő 1407-ik évben is megkisérlé egyszer a szerencsét Velenczével Zsigmond. Ez év nyarán két igen tekintélyes követet küldött a köztársaságba, úgy mint a pécsi bíbornok püspököt meg a spalatoi érseket. A mi ezeknek az egyházi ügyben végzett megbízását illeti, azt, mint tárgyunkba nem tartozót, elmellőzhetjük. Egyszersmind azonban meg voltak bízva újból szövetséget ajánlani és a hétezer forintos adót szorgalmazni. Az elsőt ismét elutasíták azzal az indokolással, hogy mint kereskedők senkivel ily viszonyba nem léphetnek, másodikat pedig ezzel üték el: »tudják főtisztelendő atyaságtok, mit feleltünk ez iránt már annyiszor, hogy t. i. mi némely helyes és tisztességes okból nem tartozunk, nem vagyunk kötelesek azon pénz fizetésével, a melyet tőlünk kivánnak; most sem mondhatunk egyebet.« [2])

Hasonló elutasításban részesült Pratai Vilmos, a kit Zsigmond az 1408-ik év elején küldött Velenczébe, az adóról nem is szólva, csak szövetséget ajánlani. A február 9-ikén tartott tanácsülés ugyanis elhatározá, hogy, miután ők a barátságra mindig tekintettel voltak, másrészt a magyar király is azt ígéri a maga részéről, tehát ezen szövetség, a melynek alkotását Zsigmond a barátság szempontjából ajánlá, teljesen fölösleges.[3])

Ez időtájban nagy viszálya volt a velenczei köztársaságnak a zengi gróffal. Ennek ugyan semmi szándéka sem irányúlt oda, hogy a hatalmas köztársaságot ellenségévé tegye, azonban ez igen érzékeny volt mindenre. A gróf ugyanis elhatározá, hogy fővárosát falakkal erősíti meg. A költséget természetesen a zengieknek kellett viselniök. Csak az volt a kérdés, kik értessenek a zengiek alatt. A gróf úgy ítélte, hogy nemcsak a város polgárai tekintendők azoknak, hanem azon idegenek is, a kik Zeng város és kormánya jótéteményei élvezetében társak a polgárokkal. Ennek következtében az e czélra kivetett adó fizetését nemcsak a polgároktól, hanem az idegenektől s így a velenczeiektől is kivánta. Ezek azonban nem voltak hajlandók azt fizetni, folyamodással járultak tehát a köztársaság elé. Ez politikája legelső teendőjének polgárai érdekének védelmezését tekintvén, az 1407-ik évi augusztus 22-ikén tartott tanácsülésben elhatározá, hogy azonnal elküldi egyik jegyzőjét követül. Ennek kötelessége volt elmondani, hogy a köztársaság igen csodálkozik ezen eljárás felett, kéri ezen új teher megszüntetését és mindannak, a mit velenczei polgároktól addig e

[1]) U. a. V. 87.
[2]) U. a. V. 99.
[3]) U. a. V. 110.

czímen vett megtérítését. »Elhiszszük, mondják, hogy a várost szükséges megerősíteni, de viseljék annak terhét a polgárok, a kik annak hasznát láthatják, nem pedig az idegenek.« [1])

A zengi grófhoz csakugyan elment a követ. Az nem volt hajlandó egy könnyen elfogadni a velenczeiek magyarázatát, hisz ez minden számításából kivetette volna. Igyekezett bebizonyítani, hogy ez nem jön a rendes terheltetés rovatába, mert csak öt évre szól s így semmi igazságtalanság nem esik a velenczeieken [2]), ha ők is fizetik, mint mások. De a köztársaság nem ismert engedékenységet. Ismételten kinyilatkoztatá, hogy ez esetben kénytelen lesz kereskedőit visszahívni és Zenggel egyáltalában minden összeköttetést megszakitani. [3]) Egyszersmind nem mulaszták el a grófot egy csekély tartozásra, Makipetro Ferenczne szász nyolczvan aranynyal volt adósa, is emlékeztetni. [4]) Ilyképen miután Velencze semmi módon nem volt hajlandó a zengi gróf érveit tekintetbe venni, ez volt kénytelen az összeütközés elkerülése czéljából engedékenységre fogni a dolgot és oly szerződésre lépni, a mely egyedül a köztársaság nem pedig a másik szerződő félnek is tartá érdekeit szem előtt. [5]) (1408. junius 26.)

Hogy a Velencze és a zengi gróf közti viszály, őket magukra hagyva, ily véget ért, az igen természetes. Más kérdés azonban az, természetes viszony-e az, hogy a magyar király egyik alattvalója teljesen a maga erejére utalva kénytelen egy idegen hatalommal szembe szállani. Ez mutatja, mily gyönge volt Zsigmond korában a magyar állam helyzete a Száván túl, ez igazolja azt, ha magyar főurak Velencze kegyét hajhászták, ez volt az oka annak, hogy Velencze nagyobb hatalom volt itt Magyarországnál s a kinek valami kérni valója volt, inkább intézheté az elsőhöz, mint az utolsóhoz. S ugyanez az ok volt az is, a mely azt eredményezé nehány évtized múlva, hogy a török a Száváig majdnem ellenállás nélkül eljutott. Ugyanez időtájban viszályban volt Velencze László magyar fővárosával Jadrával is, miután az ottaniak sok kárt tettek a velenczeieken.

Legkevesebb volt az utolsó évben az összeköttetés Velencze és László nápolyi király között. Mint már emlitők, ő a magyarországi kisérlet kudarcza után teljesen megszünt foglalkozni a magyar ügygyel s ezért Velenczével is alig tartott fenn összeköttetést. A kiűzetés évében — a november 20-iki tanácsülésből — küldött ugyan hozzá a köztársaság követet, miután ő is azon fejedelmek egyike, a kikkel nemcsak hasznos, hanem szükséges is a kölcsönös megértés, de ez csak genuai és nem a magyar ügyben

[1]) U. a. 100. — [2]) U. a. V. 106. — [3]) U. a. V. 104. 114. — [4]) U. a. V. 106. — [5]) U. a. V. 121. 122.

volt küldve s különben sem szolgált semmi további tárgyalás alapjául. [1]).

Az 1405-ik év elején meg László küldött követet ismét ajánlván, mint a kisérlet előtt, a szövetség kötését. Feltűnő, hogy ezúttal a köztársaság nem tanúsított ellenkezést, sőt elvileg helyeselvén az ajánlatot, a szövetség megkötésére pár nap alatt (február 4) követet választott Capello Benedek személyében, meghatalmazván, hogy szövetséget köthet három — egész öt évre. A szövetség különben csak igen általánosan van az útasításban körvonalozva, csak az volt kikötendő, hogy egyik sem segíti a másik ellenségeit s azoknak nem engedi meg a másik ellenére átvonúlását területén. [2])

Mi tette Velenczét rendes hagyományaival ellenkezőleg hajlandóvá a szövetségre, azt nem tudhatni biztosan s csak az tételezhető fel, hogy László barátsága színe alatt sűrűbb érintkezésbe kivánt lépni annak alattvalóival, hogy így biztosabban előkészíthesse Dalmáciában a maga föllépésére a talajt. Azonban, úgy látszik most is támadt valami akadály, a mi ezen szövetség kötését lehetetlenné tevé, alkalmasint az, hogy László egyebet is kivánt, mint a mit Velencze ajánlott, legalább ezen szövetség megkötésének semmi nyoma sincs és később egyenesen arra hivatkozik Velencze, hogy soha sem köttetett. [3])

A közelebbi években nem volt László és Velencze között semmi jelentékenyebb összeköttetés. Az egész, mondhatni, csak apróságokból állott úgy mint László egyízben közbenjárt Hranics Szandál boszniai úr érdekében [4]), 1407. végén pedig azért küldé Cortonat Velenczébe, hogy ott panaszt emeljen az ellen, hogy a Cattaroban lakó velenczei kereskedők ott nem mint kereskedők viselkednek és őt gátolják abban, hogy alattvalóit kegyelmekben részesítse. Nem mulasztja el hozzá tenni, hogy, ha ezek nem hajlandók alkalmazkodni, hagyják el Cattarot. [5])

Míg László ezen semleges helyzetben volt, addig magyarországi ügyei mind jobban és jobban hanyatlának. Nemcsak a tulajdonképi Magyarországon foszlott szét pártja: 1408-ban bevették a magyarok Dobor várát s ezzel megtörték a boszniai ellenállást s a tartományt is felosztották, mire László helytartója Hervója is jónak látta magát a Zsigmond királynak hódolással menteni meg. A dalmát városok is rendre átpártoltak s a melyik elismerte is még Lászlót királynak, annak hűségében sem lehetett a legkevésbbé is bízni s még ezt is tetemes áron kellett megvásá-

[1]) U. a. V. 29. — [2]) U. a. V. 51. — [3]) U. a. 129. — [4]) U. a. V. 79. 80.

[5]) Mon. Slav. Merid. V. 110. — Marino Sanuto: Id. m. ed. Muratori Scr. Rer. Ital. XXII. 839.

rolni. Folyton kellett ezeket kedvezményekben részesíteni, nekik szabadságokat, jószágokat s egyes előkelőiknek évdíjakat is adományozni, ezen felül állandóan nagy sereget tartani Dalmáczia-ban, hajóhadat az adriai tengeren. S mind a mellett készen lehetett László arra, hogy mihelyt Zsigmond előbb nyomúl, azonnal hozzá csatlakoznak.

A mint tehát Hervója átpártolásával, Bosznia földarabolásával s a dalmát városokban kezdődő átállással a László párt, legalább mint egész, megszűnt létezni, elérkezettnek vélte László az időt, a midőn magyar alattvalóit minden további gondolkozás nélkül feláldozhatja.

Arra, hogy Zsigmondnak ajánljon kiegyezést, nem szánta rá magát. Ha a tényleg általa bírt országrészeket kész volt is kezéből kibocsátani, legkevésbbé sem volt arra hajlandó, hogy Magyarországra való minden »jogáról« lemondjon. Hátha valami »non putarem« segít még rajta s módot nyujt azok érvényesítésére. De ha kész lett volna is általában lemondani, semmi esetre sem azon Zzigmond javára, a kivel egymást régtől fogva a legszenvedélyesebben gyűlölték. Viszont Zsigmond is aligha lett volna arra hajlandó, hogy Magyarországnak, a melynek királya volt, egyes részét pénzen váltsa meg, még ha tényleges birtokosa nem László lett volna is annak. Igy jött el az idő, a melyet a velenczeiek László fellépésétől folyton vártak. Ha László túl akart adni dalmát birtokain, azokat csak Velenczének adhatta el, mert Zsigmondon és Velenczén kivül senkisem tudta volna azon birtokokat megtartani (a mi szinte nevetségesnek tűnteti fel a Velencze által Dalmáczia megvásárlása okául felhozott érvet, hogy t. i. különben más vette volna meg), de el kellett azokat adnia, ha csak be nem akarta várni, míg Zsigmond apránként meghódoltatja mind azt, a mi még az ő kezén van. De nem csak Lászlóval szemben volt kedvező Velenczének a helyzete. Nem kisebb becsű volt ennél az a helyzet, a melyet ilykép a dalmát városokkal szemben elfoglalt. Láttuk, mennyire értett Velencze ahhoz, hogy azokban nagy befolyásra tegyen szert, láttuk, hogy Velenczének csak akarnia kellett volna és azok közül több meghódol neki. De Velencze mindazt csak előkészitő eszköznek kivánta tekinteni, csak arra valónak, hogy, ha majd egyszer kezében lesz Dalmáczia, a dalmátok könnyebben megnyugodjanak Velencze uralmán, nem pedig arra valónak, hogy a városok önkéntes csatlakozásával szerezze meg Dalmáczíát. Ezt pedig két okból kivánták a velenczeiek kikerülni. Először, mert a városok önkéntes csatlakozásából az is következett volna, hogy erre nézve föltételeket kötnek ki, már pedig a velenczeiek erre nem voltak hajlandók, mert a hozzájok tartozó városok lakóit nem polgártársaiknak, hanem alattvalóiknak kivánták tekinteni.

Másodszor, mert Velencze nem akarván, hogy dalmácziai uralma bitorlásnak neveztessék, azon volt tehát, hogy azt a magyar királytól annak beleegyezésével szerezhesse meg.

Ez volt az ok, a miért Velencze mindjárt László legelső kisérletei tételénél azt az ajánlatot tette, vagy legalább javaslatba hozta, hogy engedje át Zsigmond Dalmácziát, a minek fejében kész volna László átjövetelét megakadályozni. Miután azonban a magyar király erre semmi készséget nem tanúsított, azon kellett Velenczének lenni, hogy lehetővé váljék Zsigmond és László között a harcz, a mely mindkettőt meggyöngítse s egyiket azon helyzetbe juttassa, hogy kénytelen legyen e tartományt, csakhogy a másiknak ne jusson, neki átengedni. Miután Zsigmondnál most sem lehet vala kilátás, kényten volt az igaz csak az el nem ismert magyar király átengedésével is beérni.

Tett-e Velencze Lászlónak valamikor ez iránt ajánlatot, nem tudjuk. Irott tanuság nincs róla. De bizonyára nem hiányzott újjmutatás, úgy, hogy László, mikor a Magyarországból kezén maradt részeket el akarta adni, egész bizton fordúlt Velenczéhez.

László követei az 1408-iki julius derekán tették meg az ajánlatot Velenczének. A doge és a szűkebb tanács 17-ikén terjeszték azt a nagy tanács elé, de nem nevezték meg, hanem csak arra hivatkoztak, hogy »kiváló jelentőségű ügyet,« a melynek tárgyalására harmincz tagból álló választmány összeállíttását kivánták.[1]) Ez megalakúlt még az nap, a következőn pedig már tanácskozás alá vette a nápolyi követség előterjesztését s »Jézus Krisztus, annak dicsőséges anyja szűz Mária és a város védője Sz.-Márk nevében« meghatalmazta a doget az alkuvásba ereszkedésre.[2])

Nem szándékunk e helyt részletesen előadni ezen alkuvás érdekes folyamatát, miután László trónkövetelését ezen ajánlat tételével tulajdonkép befejezettnek tekinthetjük. Csak arra kívánunk szoritkozni, hogy a megegyezés majdnem egy egész évi alkuvás után 1409. julius 9-ikén jött létre, mely szerint László dalmát birtokait, valamint minden jogát egész Dalmácziára, Velenczének 100,000 aranyon eladta.[3])

---

[1]) Mon. Slav. Merid. V. 130.

[2]) U. a. V. 131.

[3]) U. a. V. 181. Lucius ezen eseményt tévesen június 9-ikére teszi, a mi azonban csak másolási vagy sajtóhibának tekinthető. Katona szinte hajlandó is volt ezért koholtnak tartani: június 9-ike és a Luciusnál mondott napja a hétnek természetesen nem találhatnak. Ezen felül az árat oly csekélynek találta, hogy azt a Svatopluk mondában említett fehér lóval vélte egy sorba helyezhetőnek. Kerchelich azért sem volt

Szánandó az a helyzet, a melyben Zsigmond ezen alkuvás idején volt. Majdnem teljes esztendőbe került, mig Velencze és László meg tudtak egyezni, Zsigmond követei az alatt is folyton jártak, keltek a »signoria«-nál és semmit sem tudtak az alkuvásról S mig Magyarország követei előterjesztéseket tesznek a közönséges zsinat iránt és Velenczének általánosságban szövetséget ajánlanak, addig Velencze alkuvást folytat ugyanazon Magyarország egyik tartományának birtokáért.

Velenczének az igaz elég nehéz is volt helyzete ezen örökké járó követekkel szemben. Először Pratai Vilmos járt, 1408. októberben Velenczében.

Megbízásának egyik része az egyházi szakadás ügyét illette, a másik a szövetségnek újabb fölajánlása volt. Az utóbbit azzal ütek el a velenczeiek, hogy majd akkor felelnek, ha visszatér a zsinat ügyében teendett körútjáról.[1]) Azt hitték akkorra eldől a Lászlóval való alkuvás ügye, azonban 1409. januáriusban — ekkorra ment viszsza Pratai — még fele útján sem volt. Igen alkalmatlan volt a dolog, a tanács végre január 24-ikén tartott ülésében e válaszban egyezett meg: ők jó barátai Zsigmond királynak

---

hajlandó Lucius előadásának hitelt adni, mert az csak némi elül-hátúl csonka töredéket közöl és pedig a forrás megnevezése nélkül. A magyar írók ezen felül elkezdve Bonfiniuson mind kétségbevonták ez alkukötését, azon okból, mert hogy adhat el valaki olyat, a mi nem az övé s hogy vettek volna az ovatosságról hires velenczeiek valamit mástól, mint a tulajdonostól. A velenczei írók ellenben mindnyájan azt állítják, hogy Velencze ezt teljes joggal vette meg Lászlótól, mert annak jogos birtoka volt. Így Monacis Lőrincz, így Navagiero (Storia della Rep. Veneziana 1079.), így Marino Sanudo Id. m. Muratori. Scr. Rer. Ital. XXII. 842. De a dolgok összefüggése ezeknél sem áll tisztán s az újabb írók ezért csak igen zavaros képet tudtak e tárgyról adni s a kitünő hírben álló Daru előadását már olvastuk. Csak mióta e szerződés ismeretes, azóta van némileg tisztában maga az eladás ténye.

[1]) Mon. Slav. Merid. V. 135. 136. 138. — Ennek követségével ugyanegynek látszik az, a melyet Marino Sanudo (id. h. 840. l.) 1408. september végén e szavakkal mutat be: Vennero in questi giorni a Venezia oratori del Redi Ungheria a domandare ducati 100,000 per Zara. Fu loro risposto di non volerli dare«. Érdekes, hogy a nagyérdemü, de a magyarok irányában elfogult s a velenczeiek ekkori eljárását is tisztára mosni akaró történetiró, a ki két lappal odább Lászlóról mint kétségtelen magyar királyról beszél, négygyel odább meg 1409. augustus után Zsigmondról mint újon választott királyról emlékezik (ch'era stato eletto), ezúttal az ő követéről beszél, mint a magyar királyéról, a kitől megkülönbözteti Lászlóét (Re di Puglia).

s a mint értik viszont, de semmi módot nem tudnak a szövetség megkötésére, ha azonban a követnek van az iránt valami előterjesztése, készek azt meghallgatni. [1])

Mit tett Pratai e válaszszal szemben, ismeretlen előttünk, azt azonban tudjuk, hogy április 12-ikén ismét a velenczei tanács előtt volt ez ügy, a mikor azon válaszban állapodtak meg, hogy még bővebb megfontolás tárgyává kell tenniök.[2])

Pratai mellett más követe is járt e télen Zsigmondnak Velenczében. Ez de Georgio Fülöp vitéz volt, a kinek a zsinat és a török elleni védelem ügyében tett előterjesztéseire a tanács febr. 7-ikén válaszolt. [3]).

Ilyen volt a viszony Zsigmond és Velencze között a 1409. július 9-iki egyesség megkötésekor. A köztársaság támogatva a szerencse, de különösen saját ügyes politikája által oda jutott, hogy a Zsigmond és László közti viszonynak egyedül ő aratta gyümölcsét.

SZALAY JÓZSEF.

---

[1]) Mon. Slav. Merid. V. 154.
[2]) U. a. V. 168.
[3]) U. a. V. 159.

KÜLÖNFÉLÉK.

ÉSZREVÉTELEK

Károlyi Árpád „I. Balassa Bálint életéből" című közleményéhez.

Tinódi művei közzétételekor meg kellett emlékeznem azon oklevél-gyűjteményről, melyet Fráter György levelezése czím alatt Károlyi Árpád adott ki, mert azt, hogy Tinódi a legapróbb részletekre nézve is tökéletes hitelt érdemlő történetíró, főként azon oklevelek tartalmával sikerült bebizonyítani. Balassa Bálint költeményei kiadásakor, a b. Sennyei levéltárból nyert 13 darab becses oklevélmásolaton kívül, az országos levéltár adataira támaszkodhattam. Ezek mind igen nevezetes pontjait világították meg Balassa életének, de hézagosságuk minden lépten-nyomon kitűnt. Egy-egy végzés, vagy parancs megkerült, de az előző iratok hiányoztak; máskor a panasz vagy folyamodás volt feltalálható, de a vizsgálati iratokat s az ügy elintézését illetőleg azt kellett mondanom, mint a Bevezetés XXVIII. lapján, hogy »csak bécsi levéltári kutatások nyújthatnak felvilágosítást.«

Azóta már megkerült Balassa válópere; Szabó Károly újabb költeményeket fedezett fel, s íme Károlyi Árpád a Balassára vonatkozó bécsi levéltári kutatások első s reméljük nem utolsó eredményével is megörvendeztetett bennünket. Köszönetre méltó közlése különösen azért nevezetes, mert két irányban tájékozó. Balassa peres ügyeire, az országos levéltárban is kerültek elő újabb acták, de szerelmi viszonyait mindeddig csupán költeményeiből ismerhettük. Károlyi közlése ezek közül szintén érint egyet, s egyik kegyese nevével ismertet meg, kiről még nem volt tudomásunk. Losonczi Anna mellett, Harrach Anna tűnik fel jogos igényével a költő szép dalai egy részére.

A két külön alak egyező neve igen nehézzé teszi a posthumus megosztoztatást, melyet Károlyi is úgy vélt könnyebbé tehetőnek, hogy a Losonczi Anna nevére írt (XXV. sz.) éneket utolsó búcsúéneknek mondja s a mi a kiadott énekek sorában azontúl következik, az, szerinte mind Harrach Annát illeti. Azonban sze-

rintem azt a búcsúdalt nem akkor szerzette költője, mikor Ungnádné, férjével az újonnan kinevezett bánnal Egerből Slavoniába távozott (?), hanem mikor Losonczi Anna Ungnádnévá lett.

Az ki most ezeket összeszedegette,
Szeretője után kesereg szívébe,
Kit más szüz kezére
Mint tudatlan ember, ok nekül ereszte.

E végső soroknak magukban sem igen lehet más magyarázata, s még kevésbbé lehet a többivel együtt. Igaz, hogy a második és harmadik versszak *válást, távozást* emleget; a következő négy pedig panaszból, szemrehányásból látszik állani, de csak addig, míg a következőkben egész nyíltan önmagát vádolja és okozza a történtekért:

Igazán tertint ez is méltán én rajtam,
Mert ok nekül magam búcsút neki adtam,
Szegényt háborgattam,
Hozzám nagy szerelmét semminek tartottam.

A válást, távozást ennél s az egész tartalomnál fogva csak arra lehet magyarázni, hogy a méltatlanúl háborgatott s mellőzött hölgy másnak nyújtotta kezét. Kegyetlenséggel, háladatlansággal vádolja magát a költő, a miért erre kényszerítette azt a kinek »nem volt kettős szíve s a ki őtet erős esküvéssel bízlalta meg.« Keserves megbánással int mindenkit, hogy

Ne kövessen azért senki engem ebben,
Hanemha ki akar gyötrődni szivében;
Mert egész éltében
Hív szerelem mássát nem löli mindenben.

Ezekért nem tarthatom ez éneket oly búcsúdalnak, mely a Slavoniába távozó nőnek szólna, sőt útólsónak sem, mely Losonczi Annát illetné; legkevésbbé pedig olyannak, mely válaszfalat képezne az új és a régi Anna közt.

Nekem most is úgy látszik, hogy Losonczi Anna volt Balassának első szerelme. Komoly és tiszta érzelem a nő részéről, melyet Balassa ledérsége, csélcsap természete nem tudott idején megérteni, s később viszontagságai közt sem tudott végképen elfelejteni. Újabb meg újabb szerelmesei után való csengései közbe is mindig vegyűl egy-egy mélyebb, a többinél igazabb és bánatosabb hang, melylyel annak emlékezetének adózik, a ki róla szintén aligha felejtkezett el. Bornemisza Péter 1577-ben azt írja Losonczi Anna leányához, hogy »tudom az te szerelmes anyádnak mennyi lelki óhajtási legyenek«, — a mikor épen a Balassa által fordított

Füves kertecske című könyvet küldi neki vigasztalásúl. A Balassák egykori udvari papja bizonyosan tudott a dolgokból annyit, hogy Ungnádnénak nem lesz oka a küldemény miatt pirulni s a fordító neve miatt nem fogja azt félrelökni.

A mi már Losonczi Anna korát illeti, közte és Balassa közt nem volt nevetségesnek mondható korbeli különbség. Az 1551-ben született költőnél pár évvel lehetett idősebb. Anna testvérét, Fruzsinát 1544. október 14-én keresztelte meg Kecseti Márton veszprémi püspök Csejte várában; *(M. Tört. Tár. VI. 85. l.)*; Anna ifjabb volt. S ha megengedjük, hogy 1578-ban még méltán rajonghatott érte Balassa, akkor tíz év múlva sem igen volt annyira élemedett asszonyság, hogy az idővel szintén csak előre haladó Balassa már visszaemlékezni se akart volna rá többé. — Ungnád Kristóf 1558-ban még Wittenbergben tanúlt.

Hogy Losonczi Anna képe — mint Károlyi írja — 1578. óta eltűnt volna Balassa lelkéből, annak egy 1582-ben kelt s hiteles másolatban fenmaradt kötelezvény mond ellene, mely így hangzik:

»Én Gyarmathy Balassa Bálint, adom mindeneknek tudtára, hogy én az nagyságos Lossonczy Anna asszontúl vettem föl ma, vízben hányó kedden 1582. esztendőben tizennégyszáz forintot, melyet fogadok ő kegyelmének minden okvetetlen ugyanezen esztendőben Szent-Mihál napjára esmég olyan pénzzel megfizetnem, ha penig valami okért meg nem fizetném, vagy fizethetném, hát adok ő kegyelmének teljes hatalmat arra, hogy vagy holdult helen valahol akarja kétszáz ház jobbágyinkot, vagy holdult *(így)* helen hetven ház jobbágyinkot elfoglalhassa és bírhassa mindaddig, míg ő kegyelmének én az ő kegyelme pénzét megfizetem, reám vévén penig ebből öcsémnek is Balassi Ferenczcnek terhét, vallom, hogy se ellenmondás, se tiltás, se repulsio az jószág elfoglalásakor vagy bírásakor osztán ne használjon énnekem, hanem az mint felől megírám, mindaddig úgy bírja ő kegyelme és az maradéki mint sajátjokat, mig én az ő kegyelme pénzét le nem teszem. Ennek megállására kötöm hitemet, tisztességemet és emberségemet. Ez levelet penig erősítem meg az magam keze irásával és pecsétével. Költ Vitenczen, vízben hányó kedden, anno 1582. Gyarmathy Balassa Bálynth.«

Ezt a Losonczi birtokok egyikén (Vitenczen, Nyitrában s nem Szlavóniában) kelt kötelezvényt, tíz éven át nem váltotta be az adós, és nem biztosította a hitelező. Az adós ez alatt notorius perbe kevertetett, élete, vagyona koczkán forgott, s csak 1588. február elején nyert kegyelmet. A hitelező kevéssel az előtt özvegyen maradt s másfél évi özvegység után 1589. nyarán másodszor is férjhez ment. Az adósságról még ekkor sincs szó.

A Nogarollinéval kezdett viszony a 80-as évekre esik s alighanem csak a válóper idejére, a mikor Ferdinánd úr épen Kassára költözött. Az esztergomi káptalan levéltárának elenchusa szerint, Balassa Galgóczra küldözte leveleit Harrach Annához, s e levelek miatt tanú-hallgatások történtek 1588-ban. Bizonyosat tudunk róla, ha azon levéltárban, vagy Balassának folyamodványát, vagy a vallomásokat felkeressük *Caps. 42. Fasc. 2. Nro 10.* alatt. Ez fogja kezünkbe adni annak a kulcsát, a mi Károlyi szerint »érthetetlen, kimagyarázhatatlan dolog, mért nem vette nőül Balassa Losonczi Annát? hiszen a gyász év lejártakor már ő tőle is (1588.) elvált felesége; s miért engedte az oly hosszú időn óhajtva óhajtott lényt újra másnak, Forgách Zsigmondnak, lennie nejévé?« Az események eme tragicus összetalálkozása magyarázhatja meg az érthetetlennek látszó kifejlést s talán fel fogja deríteni még annak a csonka pernek elveszett petitumát is, melyet Balassa 1592 martiusában folytatott Losonczy Anna ellen az esztergomi szent szék előtt, melynek megmaradt töredékéből csak annyit látunk, hogy Losonczy Anna elébb nem jelent meg az idézésre, azután pedig azt vitatja, hogy Balassa a vérfertőzésnél fogva szentszékileg kimondott infamia miatt semmiféle pert sem indíthat. A szentszék csakugyan így is fogta föl a dolgot s Balassát elútasította. Most még azt sem tudjuk, vajjon Balassa támadta-e meg először perrel azt, a kihez elébb verseit írta, vagy a tíz évig pihent kötelezvény került elébb a bíró kezébe, hogy a szerencsétlen s minduntalan »perekvel vexált« költőnek a nélkül is ezer baját újabbal tetézze?

Forgách Zsigmond, ki 1593. april 11-én, nejével végrendeletet írat s annak alapján még neje életében kieszközli, hogy a hadi pénztár számára fizetendő 30,000 tallérért minden Losonczy jószág neki inscribáltassék: máskép gondolkozott mint neje. Az 1400 forintos kötelezvény szintén elővétetett, a hitelező végrehajtást kért s 1592. elején egyszersmind a végett folyamodott Báthori István országbíróhoz, hogy a Dobó Ferencz által Balassa és neje ellen vérfertőzés miatt indított perben, az esztergomi szentszéken hozott ítélet »pro jurium suorum tuitione« néki hiteles alakban adassék ki. Báthori ezt 1592. február 1-én el is rendeli; a rendelet február 4-én a szentszéken fölolvastatik; mivel azonban a szentszéki helyettes bíró kezénél levő jegyzőkönyv és mellékletei között a kért ítélet nem találtatott: az ügy a rendes bíró visszajöveteleig elhalasztatott. Ugyanazon évben Losonczi Anna ismét folyamodott Báthorihoz s tudatja vele, hogy az ítélet Pathó Men yhértnél van: ekkor azután megkapja az ítéletnek Eperjesen, junius 3-án kiállított hiteles másolatát stb.

A többire nézve a Bevezetés X. lapján ezt írtam, hogy »sze-

relmi énekekből nehéz dolog tényeket halászni s bajos meghatározni mennyi bennök a valóság és mennyi a fictió. Csak egy a bizonyos, hogy Balassa Losonczy Annáért is olthatatlan lánggal égett.« A XI. lapon pedig, hogy »ha a következő énekek tartalmára építeni lehet, akkor Egerben újra találkozhatott a két szerelmes s talán a régi bizalom is helyre állott köztök.«

Ezek, akkor is azt gondoltam s ma is azt hiszem, annyi fentartással vannak mondva, a mennyivel csak lehetett és kellett. Újabb adatok ellen nemhogy nem protestálnak, ellenkezőleg azok közzétételét provokálják.

Hadd álljon itt e szempontból magának Balassának sajátkezűleg magyarúl írott folyamodása az 1592. év végéről, mely Újváron kelt s keltével megczáfolja azon eddigi hiedelmet, mintha Balassa még ekkor is Lengyelországban bujdosott volna; tartalmával pedig egyfelől a peres ügyek akkori állását, másrészről Balassa lelki állapotát, gondolkodását és stylusát segít megismerni.

Balassa Bálint folyamodása a kamarához.

Reverendi magnifici domini et prouidi mihi observandissimi. Seruitia mea in favorem R. et M. D. Vestrarum diligenter commendo.

Az minemő levelet Nagyságtok az Ujvár váltsága felől 26. novembris Posomból írt, azt nekem a posomberki posta 3. decembris küldötte meg. Értem az ő felsége parancsolatját, de akartam volna (noha nagyságtokot én mind holtomig böcsülöm, s tisztelem) hogy ő felsége ugyan maga pecséte és keze írása alatt költ levelével, vagy az ország törvénye szerint protonotariussa által kínált volna meg bennünket az Újvár váltságával, kiért mégis könyörgünk ő felségének Nagyságtok által mind öcsémmel ketten, hogy ha lehet, ő felsége ebbe is procedáljon velünk az ország törvénye szerint. Hiszem jól tudjuk, hogy Újvár nem miénk, hanem ő felségejé, és hogy semmi hamissunk sem csik avval ő felségétől, hogy megváltja tőlünk. Ő felsége adta s ő felsége veszi el is, legyen áldott az Istennek szent neve erről is; de könyörgünk Nagyságtok által mi és ezen ő felségének, hogy az egy élő Istenre tekintve engedje meg a nouum juditiumot ő felsége az Végles dolgába, köztünk és a Balassi András fiai között, és parancsolja meg ő felsége kegyelmessen, hogy ugyanakkor az mikor Újvár árráról palatinalis uram előtt az disputatió lészen, az Végles dolga is novum juditiummal láttassék meg köztünk, szakadjon vég már valaha benne, had ne fohászkodjunk se Istenhez ez dologért, se embereknek ne panaszkodjunk róla! Lám juridicum az novum juditium, és az determinata causába is, ad minus egyszer megszokták akárkinek is engedni. Oztán nem is derogál az novum juditium semmit annak az ítéletnek, a kit Posomba ennekelőtte öt esztendővel (hiszem) per modum

fori celebráltak és láttak volt Jó János uram előtt. Oka ez penig egyik, az miért nem derogál, hogy az a revisió, nem citatión volt fundálva; másik meg ez, hogy annak, a kit akkor kimondottak, a sententiának observálására egyik fél, sem Balassa András, sem mi egy csepp vinculummal sem kötöttük magunkat, mely sententia miérthogy az mi prókátorinknak tudatlanságokhoz képest lett s nekünk terhes, szinte azért kívánjuk az novum juditiumot ő felségétől. Adja meg azért ő felsége az egy élő istennek irgalmasságaért, és ilyen nyomorodott voltunkba ne fojtsa meg igazságunkat. Hiszem ha mi nyerjük az novum mellett az véglyesi causát, tehát igen könyü leszen ő felségének az viglyesbeli részünkről, vagy Lipcse felől való traktátusával, vagy más móddal velünk úgy megalkudni, hogy ugyan ő felsége kezénél marad az mi véglyesi részünk is; ha penig elvesztjük a törvént, annál inkább ugyan ő felségénél marad Véglyes etc. Adja meg azért ő felsége, és az novum juditium engedelmével, mind magát sok molestiatúl, s mind minket ennyi régi bútól mentsen meg immár valaha egyszer. Továbbá könyörgünk ő felségének azon is Nagyságtok által alázatossan, hogy ő felsége kegyelmessen méltóltassék ez Újvár váltságát, a prima Martÿ, Szent-Lukács napjára halasztani, mert bizony sok kárunkkal esik, ha ő felsége az inscriptionális continentiája szerint ugyanarra szorit bennünket, és Szent-Lukács napjára nem prorogálja ő felsége újvárbéli possessionkot. Tudjuk, hogy ő felsége de jure nem tartozik vele, de ha az inscriptiónak ideje felett négy esztendővel is többet várt ő felsége, és nem sietett tőlünk megváltani: cummulálja ő felsége azt az gratiáját evvel is ez gratiával, és kevés prorogátióval. Quod differtur non aufertur. Mi ha akarnók is, erővel ő felsége ellen meg nem tarthatjuk; könyörüljön azért kegyelmessen ő felsége rajtunk és ilyen hertelen és szertelen ne üzzön ki fészkünkből bennünket, hanem Szent-Lukács napig hagyjon itt bennünköt. Ez alatt mi is költözünk és ő felségével Lipcse felől is traktálunk, könyörögvén az kegyelmes Istennek, hogy az ő felsége szivét hajtsa kegyelemre hozzánk, és hazánkból se idegen, se Tündérországba ne üzzön ki az ő felsége szárnya alól bennünket.

Továbbá az ő felsége aulica kamarájának levele nálunk vagyon, kibe megfogadja ő felsége nevével, hogy ha Újvárat kővel kerítjük, tehát az inscriptiónak sommája, három ezer tallérral menjen feljebb etc.; ha penig fával, tehát rénes forinttal háromezer forinttal. Mi kővel kezdtük vala keríteni, és felénél többet el is végeztünk benne; könyörgünk azért e felől is ő felségének, alázatossan mint kegyelmes urunknak Nagyságtok által, hogy azt is fizettesse meg akkor ő felsége, mikor az Újvár áárráát letéteti ő felsége, mert még az meg nem leszen (ő fels. erővel az bőrünket is levonhatja rólunk), de mi nem tudjuk mint menjünk ki az újvári jószágból, igazságunk romlása nélkül, hanem küldje akkorra emberit ide ő felsége, kik Isten szerint bécsüljék meg az épületet s az szerint oztán elégitsen meg minket is róla ő felsége. Lám azon kivül sem pusz-

titottuk, hanem épitettük az ő felsége újvári jószágát, mert nemcsak jó vendégfogadó házakat csináltunk, hanem falut is jót ültettünk egyet.

Ez három dolog felől annakokáért, tudniillik az Véglyes dolgába való novum juditium felöl egyikről; másikról az épületnek megböcsülése felöl; harmadikról arról, hogy a prima Martÿ, Szent-Lukács napjára halaszsza ő felsége a kiváltást (mely prorogatio mindenestől is csak húsz nappal teszen többet hét holnapnál) Nagyságtok által is alázatossan könyörgünk ő felségének. Bárha az protonotárius admonitiója elmarad, sem sokat gondolunk vele, csak ő felsége ez három dolgot engedje meg, kik közül ha valamelyik, vagy az közönséges igazságnak, vagy az ő felsége méltóságának valamit repugnál, bár egyiket se engedje meg ő felsége. De reménljük, hogy ő felsége először Istenre s az mi árva fejünkre s azután az Nagyságtok interessiójával együtt az ország törvényére is tekintve, csak az maga kegyelme hirének öregbülésért is megengedi, miérthogy mind az három igaz és méltó kívánság.

Hogy penig Nagyságtokat mi evvel bántjuk, Nagyságtok megbocsássa. Mi reánk nem vethet Nagyságtok, mert minekünk azok által kellett ő felségének az ő felsége parancsolatjára választ alázatossan adnunk, akik által ő nagysága (*igy*) minekünk az Újvár megváltása felöl való szándékát tudtunkra adta, az penig Nagyságtok; jóllehet vitt erre az Nagyságtokba való bizodalmunk is, mert tudván az Nagyságtok authoritássát ő felsége előtt, reménljük, hogy az Nagyságtok törekedése mellettünk ő felsége előtt nem lészen haszontalan. Azért könyörgünk Nagyságtoknak, hogy Nagyságtok adja tudtára ő felségének, az ő felsége parancsolatjára irt alázatos válaszunkot. Az Isten éltesse Nagyságtokot.

Datum Uywar. 27. decembris. Anno 92.

Nagyságtok

szolgája
Balassy Bálynth.

Kivül: Reverendissimis, magnificis et generosis dominis, dominis, prefecto, caeterisque consiliariis S. C. Mttis Camerae Posoniensis etc. Dominis et personis observandissimis.

Praesentatae 5. Januarÿ. 93. — Do. Valent Balassa, petit in causa Viglesiana novum iudicium sibi elargiri, terminum redemptionis arcis Vyuar a prima Martÿ ad festum D. Lucae prorogari et sumptus edificiorum sibi re. . . . .

Translata 5. Januarij. 93. et in Aulam missa.

(Országos levéltár.)

Szilády Áron.

TÜZES GÁBOR VALÓDI NEVE.

A »Századok« f. 1882-ik évi V-ik füzetében, 415—420 l. érdekes életrajzi adatok olvashatók Buda 1686-iki visszavételének egyik hőséről, a pyrotechnicus mivoltáért közönségesen »*Tüzes Gábor*«-nak nevezett Ferenczes-barátról. Azonban *Némethy Lajos* úr, a czikk szerzője, hősének neve iránt sehogy sem tud tisztába jőni; magyarnak s Győr-vidéki szerzetesnek mondja őt, de egyszersmind megjegyzi, hogy a rend azon vidékbeli kolostoraiban akkor, az egy páter Persich-en kívül több *Gábor* nevű nem volt, erről pedig biztosan tudható, hogy nem ő vala a híres tűzmester, (420. l.) Más részről, midőn idézi, hogy a fővezér Lotharingi Károly herczeg, ismételt ízben is »Padre *Raphael*«-nek nevezi a jeles pyrotechnicust: szerinte valószínűen *tévedett*, a Gabriel és Raphael főangyalok nevei közűl az utóbbit használván az előbbi helyett. (418. l.)

Némethy úrnak ez az okoskodása hibás. Mert Lotharingi Károly nagyon jól tudta — s tudnia is kelle — egy oly kiváló és hasznos szolgálatokat teljesített alárendeltjének nevét, s föl nem tehető, hogy azt ismételve tévesen írja ki. Ugyanis a pátert nem Gabrielnek, hanem csakugyan Raphaelnek, és pedig *Gabrieli Raphaelnek* hítták. E néven meg fogja őt találni Némethy úr a Ferenczrendű egykorú névkönyvekben, haugyan a családnevek ezekben följegyezvék. Megemlítjük, hogy a *Gabrieli* család, mely talán olasz eredetű, de régóta elmagyarosodott, most is él Budán. Páterünk hihetően ezen családból származott. Raphael alkalmasint szerzetesi neve.

Hogy pedig ez valósággal így áll, és hogy a derék barát Buda ostrománál szerzett érdemeiért a budavári tüzérség főnökévé (főingenieur) neveztetett ki s e minőségében szolgált 1687-ben is: kiderűl *gr. Eszterházy János* és ifj. *gr. Zichy István győri vicegenerálisoknak* ez évi levelezéseiből. Míg ugyanis a főhadsereg 1687. nyáron s őszszel Mohács és Eszék táján harczolt a törökkel: addig a még török bírta *Székes-Fehérvár*, *Vár-Palota* és *Csókakö* várak ostromzárlatával s megvételével e nevezett vicegenerálisok bizattak volt meg, a dunántúli és komáromi végbeli haderőkkel. Levelezéseiket, melyek a gr. Eszterházy-család pozsonyi levéltárában maradtak fenn, az idén kutattam át, és közöttük a magyar nép által mesterségéről s idegenes hangzású Gabrieli nevéről egyesítve és elmagyarosítva »*Tüzes Gábor*«-nak nevezett népszerű, katonás szerzetesről a következő adatokat találtam:

Gr. Zichy István írja a tatai táborból 1687. július 21-én gr. Eszterházy Jánosnak: »Itt van egy kém, ki azt beszéli, hogy hírével vagyon az töröknek, hogy Kglmed ott (Veszprém táján) s

én itt vagyok, s elhitették magokkal, hogy elsőben Csókát, azután Palotát szálljuk meg. Én *budai Commendant* (báró Beck tbk.) uramnak is írok most, hogy ha *ott van még Páter Gabrieli* (így) uram: requisitiómra nem küldené-e el *valami tüzzel való szerszámmal* s vagy hatvan muskatérossal hozzánk? Mégis, egynihány bumbát hánynánk be Csókába, 10 taraczkok, 3 mozsár is lévén velem; így még is hírt-nevet kaphatnánk Bécsben, — úgy is az füstnek inkább örűlnek, mint az valónak.«

Ekkor azonban még b. Beck a tüzes barátot át nem engedheté, mert másutt (talán Eger alatt) foglalkoztatta. September végén pedig Esztergomban várakozott tüzéreivel és készleteivel a harczias páter, készen várván a rendeletet, hogy hová, mely táborba vagy ostromra indúljon? *Kürtössy István* esztergomi várkapitány jelenti Strigonÿ, 28. 7-bris 1687. datumú levelében Eszterházy Jánosnak: »Az *Páter Gábriel* itt készen várja az orderjét; még maga sem tudja, mely felé kellessék nekie menni?«

Nemsokára megtudta: gr. Zichy István tatai táborába rendelték, hogy szálljon vele *Csókakö* s azután *Palota* alá. Mint Zichynek Csóka alatt 1687. oct. 18-án Eszterházyhoz a palotai táborra intézett leveléből kitűnik: Zichy a kis Csókakő sziklavárat négy napig szoros bloquádába vetetvén, miután oct. 16-áról 17-kére virradólag az ágyútelepek is elkészűlének, és 17-én páter Gabrieli, a magával hozott német tüzérekkel s muskatérosokkal nem több, csak három bombát bevetett, — a török őrség kitűzé a fehér zászlót és e nap d. u. 3 órakor kegyelemre föladá a várt, s magát rabúl. Ezen siker után Zichy a jeles főtűzmestert *Palota* ostromára indítá előre Eszterházyhoz, a kivel maga is csatlakozandó volt. 1687. oct. 20-án írja útjából Csórrúl Eszterházynak Zichy: »Hogy annyival is inkább siettethessük dolgainkat: *íme, az budai főincseniert Páter Gabrieli uramot*[1]) előreküldöttük; kiknek ha fasinájok készen lészen, addig míg odaérünk, még ma az bumbákot behányhatni; ha pedig azt is megvárják, (a várbeli törökök) hogy ágyúinkot hozzá süssük, — nem lehet azután kegyelmet adni!«

Palota bukása után Székes-Fehérvár szorongatása és capitulatiója következett. Eszterházyval és Zichyvel minden valószínűség szerint ezen utóbbi erősségnek meghódoltatásában is közreműködék páter Gabrieli Raphael, alias Tüzes Gábor.

Thaly Kálmán.

---

[1]) Íme, a *győri* altábornok gr. Zichy István, a ki együtt táborozik vala a páterrel, de meg a budai táborozáskor oly nagy hírre vergődött *Győr-vidéki* szerzetest különben is bizonyára igen jól ismerte, másodszor is, következetesen, »*Gabrieli*«-nek írja öt. T. K.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Szerkeszti *Knauz* Nándor. Második kötet.

A magyar tudományos Akadémia az utolsó húsz esztendőben számos kötetnyi oklevéltárt bocsátott közre, melyekkel a valódi criticai történetírás alapját vetette meg. Tevékenysége ez irányban felette üdvös és hasznos, de még távol sem oly nagy terjedelmű, hogy valahányszor egy új kötet oklevéltár megjelenik, mely forrásismereteinket gazdagítja, mi azt legbensőbb örömmel ne üdvözölnők; különösen akkor, midőn az új munka belértékre nézve oly becses, szövegére nézve oly correct, mint a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, melynek épen most megjelent második kötetét akarom pár szóval ismertetni.

Valamint az első, már 1874. évben megjelent kötetet, úgy a mostanit is Knauz Nándor akad. tag szerkesztette, kinek szakavatottsága, és criticai pontossága a tudomány terén ismeretes.

A második kötet az 1273. évtől 1321. évig, tehát 48 évre terjedő időközt foglalja magában.

E második kötet 111 ívből áll, és leszámítván a gondos indexre szolgáló részt, 100 íven 927 oklevelet, vagy oklevélkivonatot közöl. E számból, betudván a függeléket, 552 oklevél esik az Árpádkorra. Miután pedig az 1272. évig terjedő első kötetben 792 darab oklevél volt közölve, kitűnik, hogy a Monumenták két kötetében 1344 árpádkori oklevelet vettünk.

Knauz diplomatikai tevékenységének hosszú múltja van. Számos ismeretlen oklevelet bozott napvilágra, még számosabbat, mely már közölve volt, de hibás vagy csonka szövegénél fogva a történetírók valódi farkasverme vala, az eredetiekkel összehasonlított, és javított szövegben a »Magyar Sion«-ban, az esztergomi főegyház okmánytárában és másutt újra közölt. E javított szövegű oklevelekből a »Monumenta« második kötete 84 darabot vett fel; de 265 oklevél olyan, melyet itt először közöl az eredetiekből.

Az általam bemutatott forrásmunka tervéhez tartozik, hogy minden oklevelet magában foglaljon, mely az esztergomi érsekség történetének megfejtéséhez hozzájárul, bármely levéltárban legyc-

nek az illető adatok elszórva, vagy megtalálhatók. A Monumenták tehát nem az esztergomi főegyház levéltári kincseit kívánják közzétenni, hanem igénybe veszik a köz- és magánlevéltárak összes diplomaticai adatait, hogy az érsekség történetének biztos alapjául szolgáljanak. E feladatra Knauz bő forrásismerettel rendelkezik, és ezt kitünően megoldotta. Eljárása az oklevelek megválogatásában czélszerű, — ő teljes szöveggel, a kiadatlanokon kívül felveszi azokat, melyek bizonyos részeikben hibásak lévén, javításokra szorúltak, — felveszi továbbá azokat, melyekben hibás datumok, vagy kihagyások fordulnak elő.

A hol ily motivumok nem érvényesülnek, ott Knauz megelégszik az oklevél kisebb vagy bővebb kivonata adásával, kijelölvén a munkát, a melyben ez egészen van közölve. Fejér György árnyoldalai közé tartozik, hogy sok oklevelet változatlanúl ismételve közöl, sokat tovább kétszer-háromszor is, de mindannyiszor más-más évszámmal. Majd az indictio, majd a kormányzási évszám nem hangzik össze a kiadvány évi keltezésével. Knauz ez úttévesztőben biztos vezetőül szolgál, és az oklevelek hibáira figyelmeztet, a mi annál nagyobb érdem, minthogy a hiba nem mindig a hibás olvasásban, hanem magában az oklevélben rejlik. A Monumenták becsét nem lehet megítélni futólagos bepillantás után. Csak a ki belőlük dolgozik, a ki ama rendkivüli pontosságról meggyőződik, mely azokat jellemzi, és belőle megnyugvást merít történeti fejtegetései biztosságára nézve, fog hálát érezni azon criticai szellem iránt, mely e munkát összeállította, és azzal történetforrásainkat gazdagította.

Az előadottakkal azonban még távol sem merítettük ki e munka érdemeit. Valamint a munka első kötetében, úgy a másodikban az anyag egyes fejezetekre vagy korszakokra van felosztva, melyeknek az illető érsekek élete szolgál alapúl. Az érsekség üresedésének esetében az ily üresedés kora szolgál alapúl. E szerint e kötetben 1273. évtől 1321. évig hét prímás életrajzát vesszük, és két üresedési kor ismertetését.

Ezek közül legbővebben II. Miklós, és Lodomér érsek (25—26 ívrétű lapon) élete van leírva, utána Gergely érsek (19 ívrét lapon) Benedek és mások. De nem életrajzoknak kellene e nagybecsű dissertatiókat neveznem, mert nem az illető érsekség külső eseményei előadásával foglalkoznak, hanem a legvitásabb kérdések tisztázásával, — és ezt tevén Knauz e helyen feladatává, diplomaticai jártasságát, criticai élét egész fényében látjuk tündökölni. Kivált a chronologiai nehézségek foglalkoztatják őt, a személyek azonosságának kimutatásai, a családi származás és rokonsági kötelékek, a királyi és az egyházi jog nyomozása, a történetírók állitásainak összevetése az egykorú oklevelekkel stb.

Itt érezzük, hogy a történetírásban az oklevelek mennél bővebb ismerete oly nélkülözhetetlen kellék, mint a természettanban a mathematica, és erről lévén meggyőződve, még távol sem tartom elérkezettnek azt az időt, melyben azt mondhatnók: az oklevelek kiadásában már eleget tettünk a szükségnek.

A Monumenták artisticai oldalát sem hagyhatjuk szó nélkül. Található e kötetben 16 fába metszett királyi, királynéi, érseki, pápai legatusféle, vagy országbírói, conventusi s plébániai pecsét, melyek szakemberek által bizonyosan kedves adományúl fogadtatnak. Mihály érsek pecsétje itt nem fordúl elő, ezt az 584. számú oklevélre vonatkozólag már Nagy Imre közölte a báró Nyáry Albert által szerkesztett Archaeologiai Értesitőben. A kötet végén hat kőnyomatú táblát veszünk, melynek mindegyikén több eredeti oklevél hasonmásai szolgálják a palaeographiai tudományt.

A bibornok-érsek ő Eminentiája, ki fejedelmi bőkezűséggel e vállalat költségeit viseli, ezzel nemcsak a hazai, hanem az összes tudomány érdekében is magának érecnél tartósabb emléket emelt, — nekünk e helyen nem marad egyéb hátra, mint azt az óhajtásunkat fejezni ki, hogy a magyar kath. egyház feje sokáig, igen sokáig találja örömét az ilyen működésben, mely részére a nemzet háláját biztosítja.

PESTY FRIGYES.

Histoire de l'empire ottoman depuis les origines jusqu'au traité de Berlin par le v-te A. de la Jonquière, ancien professeur d'histoire à l'école militaire impérial de Coumbar-hané à Constantinople. Paris, Hachette et Cie, 1881. 8-adr. 670 lap, négy térképpel.

Szerző előadását azon terület ismertetésével kezdi, mely a tárgyalni szándékolt eseményeknek leginkább képezte színhelyét. A török birodalom, mondja, sem földrajzilag, sem népismeileg, sem politicailag nem képez egységes egészet; noha az 6-kor mindhárom világrészére kiterjed, természetes határai egyikben sincsenek s e tekintetben ázsiai birtokai még leginkább kikerekítettnek mondható. A török uralom alatt álló népek eredet, nemzetiség és vallás szerint különfélék, törekvéseikben szétágazók, sőt nem ritkán engesztelhetetlen ellentétben állók, elannyira, hogy összetartó kapocs, közös érdek, közöttük nem létesülhetett. Érezhető részben már a byzantinus birodalomnál, a melynek hanyatlását szerző főleg annak tulajdonítja, hogy a római katholicus egyháztól elszakadt; siettette egyébiránt ennek romlását a szó és hitszegés, kétnyelvűség, sőt még a hazugság is, a teljesen elhibázott politica pedig sírját ássa. A török birodalom hanyatlásának okai, a byzan-

tinusoktól örökölt bünök, tetézve nemzeti bajokkal: ilyenek a a többnejűség és rabszolgaság intézménye, a mohamedánoknak a nem-mohamedánokkkal, főleg a keresztyénekkel szemben fentartott kiváltságos helyzete. De bajos egyes okokat megnevezni s szerzőnek teljesen igaza van, mikor azt írja, hogy a török birodalom már keletkezésében veté meg felbomlásának alapját (a mi egyébiránt eddigelé csaknem minden megszűnt államról elmondható): a fenhatósága alá került népeket és országokat csak zsarolta, de sem anyagi, sem erkölcsi javak előmozdításáról nem gondoskodott. Ez annál szomorítóbb, mert a töröknek szép és férfias tulajdonságai vannak: a harczban bátor, értelmes, józan s nagyobbára mértékletes; turáni faj, de évek hosszú során keresztül leginkább az árja (kaukázi) fajjal keveredett össze s így eredeti jellege sokban és lényegesen változott, mellesleg mondva, olyan átalakulás, a melyen mi magyarok is átestünk s még folytonosan átesünk, előnyünkre nemcsak nőket, mint a török, hanem férfiakat is fogadva magunk közé.

Előadván Mohamed életét, annak tanait ismerteti, majd azon különféle felekezetekre tér át, a melyek halála után keletkeztek: Afrikában és nyugati Európában a sémi eredetü arabok, Kis-Ázsiában és keleti Európában a turáni eredetü törökök, Ázsia belsejében mind a két népfaj terjesztette a próféta tanait. A maurok nyugati Európába hozzák, ugyanők a mai Spanyolországban birodalmakat alapítanak s mikor a byzanti keresztyének még békében imádkozhatnak, nyugaton már a Pyrenaeusokon innen lakókat fenyegetik: de Martell Károly nehéz fegyverzetü lovagjai megtörik Abd-ur-Rhaman könnyü szaraczén lovasait (Poitiersnél, 732-ben) s a próféta hívei örökre a hegyeken túl szorúlnak.

Rokonszenvvel ír szerző az arabokról, a kik a IX. és X. században egyedül művelték a tudományt noha ezen állítás conventionális tévedés: mert az ó kori görög és latin írók műveit nagyobbára a görög és olasz barátok zárdáiban másolgatták, s a mi bölcseleti munkát az arabok nyelvükre fordítottak, meghamisították, s így juttatták a keresztyén scholasticusok kezébe. A góth stylt szerző az arabok találmányának tartja, a mi ellen nem tehető kifogás, ha góth (idegen) alatt a görög, római és byzantinustól eltérő modort ért. »Harun-al-Rasid második útóda és fia El-Mamun, az arabok Augustusa, a konstantinápolyi császárnak háborút üzen, hogy tudósokat engedtessen át magának s békét csak a kivánt kéziratok átadásának feltétele alatt köt. A bagdadi tudós iskola az ő gondoskodása alatt létesül (815.) s a magasabb tudomány központjává válik; itt fordíttatott mind az arabra, a mi szépet Görögország megteremtett.« Ezzel szemben nem árthat

Wahrmund intése: »Az izlám művészeti alkotásainak megítélésében is általában még sok a romanticismus. Nagyon szeretik azt, a mit e roppant területeken, melyeken a legkülönfélébb törzsek és nemzetek részben a culturnépek örökösei laktak, a a régi műipar megteremtett, a mit e népek megszámolatlan milliói, szelleme évszázak alatt helyesnek és igaznak talált, nemesen érzett és szépen kifejezett, vagy érzelmesen és bátran véghez vitt, az izlám és az arabok dicskoszorujává kötni. Az arab nomád életmódjánál fogvá alkalmatlan művészet és tudomány üzésére, a mit belőlük felmutat, azt másoktól vette át; teremtő ereje csak vallásában s költészetében ismerhető föl.«

A törökök fellépte megelőzi a keresztes hadjáratokat. »Motaszszem khalifa, Harun-al-Rasid harmadik fija, Turkesztánban nagy mennyiségü rabszolgát vásárolt össze s ezekből alakította meg díszőrségét; ezek voltak a müzülmán birodalomba vitt első törökök. A khalifák elfajult utódai alatt a katonaság tetszésétől függött a trón sorsa: 862-től 870-ig négy khalifát választottak s tettek le; 879-ben Ahmed nevü török főnök, Tholon fija, Egyiptomban a khalifától függetlenné tette magát s a Fatimidák hódításáig három fija volt utóda (879—968-ig).« Mindazonáltal a törökök csak Togrul-Beg, Szeldzsúk turkesztáni emir unokája alatt kerültek felül. »Ujonnan térve át az izlámra a szeldzsúk szultánok a neophyták buzgalmával hevülnek s csak hódításról álmodoznak.« De Ázsiában egyre foly az országok alapítása s Malek-sah fiai már ismét több szultánátusra osztják a birodalmat: a XI-ik században megalakúl a perzsa, az aleppói vagy syriai és kis-ázsiai szultanatus s a syriai ismét kettőre szakadt: az aleppóira és damaszkúsira; az évek során a Fatimidák visszaszerzik Palesztinát s több bitor fejedelemség alakul.

A Syriában lakó keresztyének szabadságát biztosító szerződést, a melyet Nagy Károly császár Harun-al-Rasiddal kötött a khalifa utódai semmibe sem vették s nemcsak a saját keresztyén alattvalóikat sanyargatták, hanem a szent földre zarándoklókon is kegyetlenkedtek.

Azonban keleten mesés gyorsasággal tünnek föl és le, népek és felekezetek. Az ezek közt legnevezetesebb hasis-evők, vagy asszaszinek kiirtására, — a kiknek: »prófétájuk Hasszán a jogtalanságok korlátozására és a vétségek megbüntetésére való küldetulajdonított magának, valamelyik hívét küldve ki, annak meggyilkolására, a kit elítélt.« Mangu a mongolok khánja vállalkozott: bekerítette hegyeik között s kegyelem nélkül kivégeztette őket s utolsó főnöküket maga-megadásra kényszerité. A khán, minthogy a bagdadi khalifa e vállalatában nem segítette, testvérét, Hulagut küldötte ellene, a ki a várost rohammal bevette, prédára bocsájtá

s az útólsó abassid khalifát, Motasszemet s ennek családját megölette: Kis-Azsia meghódolt s az ikoniumi Szeldzsúkok a mongol fönhatóság alatt inkább csak névleg voltak szultánok. Ez események hátterében tünnek föl a törökök.

Az ősi hazájukból, Turkesztánból, Szulejmán sah alatt még Dzsingiskhán idejében kivándorlott oghuz-tatárok egy része honvágyból hazájába visszatért, másik része Dündar és Erthogrul vezérlete alatt az erzerumi síkság és az Araxes közt bolyongott, majd termékenyebb földet keresni nyugat felé vándorolt. Útközben Erthogrul valamely síkon két csapatott látott egymással szembeszállani: »veleszületett nemes indulata a gyengébbnek segedelmére menni készté s derék volta a győzelmet szerezte meg.« Kevés nép lépett ily szép úton a történetbe. A kinek Erthogrul segedelmére sietett az a Szeldswk Ala-Eddin volt, a ki ezen s egyéb jeles szolgálataiért jutalmúl földet adott neki s »szultán-öni«-nek (a szultán homloka) nevezte. De azon kitűntetések, melyekben Erthogrul és fija Ozmán részesült, az irígykedő emírekben elégedetlenséget keltett s midőn 1300-ban ujabbi mongol betörés ellen a birodalmat meg kellett volna védeni, fejedelmüket cserben hagyták s az utolsó rumi szultán, III-ik Ala-Eddin, Palaeologus Mihály görög császárnál volt kénytelen menhelyet keresni. A császár vendégét fogságba vettette s megölette.

A megüresedett trónt Ozmán foglalta el, s ő és utódai alatt megalakult a török birodalom. Ez elfoglalás és megalakulás, továbbá Görögország elfoglalását az ismert adatok nyomán adja szerző, de az adatokat jól megválogatva s a birodalom szervezését sem hagyva figyelmen kivűl. Hazánk érintkezését is a török birodalommal nem hagyja figyelmen kívül.

Ha Konstantinápoly bevétele után a törökök Európában való előrenyomulásának színtere nem is volt mindig és mindenkor hazánk, a támadás főéle mégis csak ellene irányult: ennek megfelelően szerző történetünknek minden oly nevezetesebb momentumára figyelemmel van, a mely az ottomán birodalom történetére is vonatkozik s ami a magyar olvasóra különösen jól hat, az az, hogy nagy férfiaink s nemzetünk jelentőségét, csatáiban tanusított magatartását s a nyugat-európai műveltségnek tett szolgálatát illendően méltatja. A Hunyadyak győzelmei lehetővé tették Nyugat-Európában a renaissance békés fejlődését s maroknyi nemzetünk virága Mohácsnál (1526.) egy három világrész nemzeteiből toborzott hadsereggel szembeszállva jó darabig helyt állt, s tetemes túlerőnek lett áldozatává. Szerző a mohácsi csatát Magyarország függetlensége sírjának (tombeau de l'indépendance de la Hongrie) nevezi; annyi bizonyos, hogy a négy folyamtól szelt hazában a tatárjárás óta oly szívet facsaró dolgok nem tör-

téntek, mint a mohácsi vész után; azonban élünk, s ha nem is egészen függetlenül, tűrhetően élünk. Azért megköszönve szerzőnek irántunk másutt is tanusított rokonszenvét s igazságszeretetét, kövessük inkább költőnket: El ti komor képek!

A töröknek előre nyomulását Magyarországon, sőt már magát Konstantinápoly elestét is — mint az már nagy részben hazai írókból ismeretes előttünk — a nyugati hatalmaknak egyenetlenkedése s kölcsönös versengése tette lehetővé: a fejedelmek önzése, nagyravágyása és türelmetlensége, gyakran elhibázott intézkedése. A pápa a Konstantinápolyban szorongatott görögöknek segélyt csak az esetre igér, ha hitüket elhagyják s katholikusokká lesznek; szövetkezik a francziával, protestáns hatalommal, sőt a törökkel is a császár ellen, a kit, vagy a kinek rokonát, a magyarok azért választják királyukká, hogy, mint az összes keresztyénség világi feje, hatalmasabb és tekintélyesebb védőjük legyen. A császárok családi hatalmuk megerősítésén s kiterjesztésén fáradoznak, birtokokat, országokat szereznek, erejüket a reformáczió elleni küzdelemben fecsérlik el s habár magyar királyok, Magyarország védelmét elhanyagolják. A franczia királyok a Habsburgoknak az ó- és új világra kiterjedő hatalmától tartva, ellenük majd valamelyik szomszédjukkal, majd a törökkel s Magyarország elégedetleneivel szövetkeznek: ha a rémet felidézték, visszahúzódnak. Franczia király óhajtására indította meg a török Bécs ellen másodszor hadait, a melynek felmentetését (1683. szept. 12.) a német-római császár és Európa a lengyel királynak köszönhette. De Bécsnél a török halálos döfést kapott s a karlóczai béke (1699.) kétségtelenné teszi erejének már a zsitva-toroki békénél (1606.) tapasztalható hanyatlását. Ezóta a török folytonfolyvást süllyed, területet s vele embereket veszít s ma már senki sem retteg tőle, Buda visszavétele s Magyarország felszabadulásától fogva csak idő kérdése lehetett a Balkánszigeten lakó keresztyének felszabadulása, mert a hódító török nép sem addig míg emelkedett, sem azután, olyan az emberiségre nézve üdvös eszméért nem harczolt, a mely a legyőzötteket részére megnyerte volna: uralma az európai népekre nem jótékonyan, hanem kártékonyan hatott. Ez azon tanulság, melyet szerző művének elolvasója a könyv letételekor érez.

Szerző a 196-ik lapon fölemlíti, hogy Kinizsy (le comte de Kinis) 1493-ban »Villak«-nál (Villach) Karinthiában a török fölött győzedelmeskedett; a magyarországi Újlakot (Illok) nem látszik ismerni, pedig ama név alatt bizonyára ez lappang. A magyar nevek írásában s a magyarországi földrajzban sok kívánni valót hágy; így például: kenger-chesir olvasható kenyérmező helyett, Hevesel Heves helyett; azután: »Ezsek, v. de l'Autriche-

Hongrie (Slavonie), sur la rive droite de la Save«, továbbá: »Guns (Eisenburg), v. de Hongrie, comitat de Soprony« stb., a mely hibák a magyar birodalom térképe segélyével elkerülhetők voltak. Ilyenek s ezekhez hasonlók a 248-ik lapon tömegesen fordúlnak elő; így hibás Izabella királyné idejében temesi bánságról írni (pag. 179-en Báthoryról helyesen: comte de Temesvar), a Doba és Mertzkey (Mecskey) név, s pag. 249-en ismét: Dabo de Ronschka. Nagyon kívánatos volna, hogy a franczíák a tulajdonnevek írásában irántuk azt a mértéket alkalmaznák, a melyet mi alkalmazunk ő irántunk s neveinknek írásában tekintet nélkül másokra, minket követnének, mint mi velük teszszük, ha franczia név forog szóban.

Beliczay Jónás.

A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. Irta *Pesty* Frigyes, kiadja a Magy. Tud. Akad. tört. Bizottsága. Budapest, 1882. 591 l.

A tárgy, melyet a tudós szerző a fennidézett nagy műben felölel, a hazai történetirás egyik legnehezebbikét képezi. Vele számos megoldatlan kérdés függött össze s azért csakis oly kiválóan képzett, oly széles történeti és topographiai ismeretekkel bíró s oly józan kritikával rendelkező író, minő Pesty Frigyes, vállalkozhatott e nehéz targy tudományos vizsgálatára és feldolgozására. A sok megoldatlan kérdés közűl különösen a következő három lépett az igények és követelések egész teljével az író és tudós elé: 1. *Melyek voltak a várispánságok?* 2. *Hol s merre nyomozandók azok földirati situsa?* és 3. *Várispánság és vármegye synonim fogalmak-e vagy sem?* Ha Pesty Frigyes e kérdések csak egyikét is tárgyalta volna, már akkora érdemet szerez hazai historiographiánk terén, mely számára az elismerést mindenkorra biztosította volna. De Pesty különös érdeme épen az, hogy ő az összefüggő, mintegy egymásból folyó kérdéseket nem választotta el egymástól, hanem együttesen tárgyalta, még pedig akkora apparatussal, hogy e művét is bátran alapvető monumentalis műveink közé sorozhatjuk.

Nem mondom azonban ezzel azt, hogy ő akár az egyik akár a másik kérdést kimeritette volna *anyagára* nézve, avagy végleg megoldotta volna *lényegére* s *kritikájára* nézve. Ennyire fejlettnek és tökéletesnek Pesty műve nem mondható, de azt hiszem, nincs is egyetlen egy oly alapmű akár nálunk akár a külföldi irodalomban, mely a nyomozást stádiumában, az általa initiált, vagy a mások által még csak alig initiált tárgyat teljesen

kimerítette volna. Minden tökéletesnek mondható műnek nagy fejlődési története van, s tekintve azt, ami Pesty művét a kérdést illetőleg megelőzte, egész természetesnek fogjuk találni, hogy nagy művében a nyomozott kérdéseket végleg megoldottaknak még nem tekinthetjük. Hiányait és bizonytalanságait a kutató történetíró csakugyan legott észre is veszi, de azért, ha neki a műben nyújtott anyag terjedelmét s annak kritikai feldolgozását föl kell becsülnie, kénytelen minden habozás és utógondolat nélkül elismerni, hogy e műnek oly föltünő nagy érdemei vannak, melyekre szerzője nagy önérzettel, mi pedig hálás örömmel tekinthetünk.

Pesty a fölvetett kérdések tisztázásához *lényegesen* járúlt. Mindegyikét tömérdek új adattal, szerencsés combinatiókkal és nagyfontosságú következtetésekkel világította meg. Nemcsak a munka tömege, hanem annak positiv tartalma is fennen hirdeti minden szakférfiú előtt, hogy e mű nagy s határozott előhaladást jelez hazai történetírásunk egy oly terén, melyen legjelesbjeink is csak bizonytalan ösvényeket törtek s csak egyoldalú tájékoztatásokat adtak. Ki tagadhatná Szalay, Horváth M., főleg pedig Botka Tivadar nagy érdemeit, melyeket maguknak e tárgy kutatása körül szereztek, de viszont hol az az író, a ki e jeleseink munkáit a Pestyével összehasonlítva, tagadná, hogy Pesty a taglalt kérdéseket sokkal behatóbban, sokkal többoldalúlag s sokkal positivabb módon fejtegeti. Pesty művében már lényeges hézagok vannak kitöltve, s végig olvasva művét, azt azon erős meggyőződésben teszszük le, hogy íme e mű megjelenése következtében elérkezett már az az idő is, a midőn a várispánságok ágas-bogas kérdése végleges megoldása felé közeledik.

Látjuk is először e műben a létezett várispánságok névsorát összeállítva. Nem kevesebb mint 82 várispánsággal ismertet meg s ezek mindegyikéhez pontosan kijelöli a forrásokat. Látjuk továbbá, hogy a várispánságok topographiáját gondosan kutatja, s végre, hogy a valódi tudós készültségével tárgyalja a várispánság intézményének reális természetét. Ez utóbbira nézve igaz erősen kifogásolja Pesty érveléseit Pauler Gyula, de vajjon Pauler Gyula igen jeles észrevételei már is elegendőknek tekinthetők-e Pesty nézetének teljes elerőtlenítésére? Egy-két adatnak rectifikálásával ily nagy horderejű kérdést még nem lehet kizökkenteni abból az irányból, a melybe azt a szorgosan s körültekintően kutató író tanulmány által szerzett meggyőződésből terelte. Pesty mindenesetre válaszra fogja érdemesíteni Pauler kifogásait és pedig annyival inkább, mivel Pauler, mint mindig, úgy ezúttal is nem fölületesen és nem is rosszakarólag, hanem ellenkezőleg nagyon is a tudomány érdekeit komolyan szem előtt tartva,

igazi tudóshoz méltó higgadtsággal és tárgyilagossággal tette Pesty tanára éleseszű ellenészrevételeit.

Idővel talán a várispánságok numericus mennyiségét is szaporítani fogják szerencsés oklevélleletek, de a mi leginkább óhajtandó, az a már ismert várispánságok geographiai situsának pontosabb kijelölése. Ki kell mondanom, hogy épen e tekintetben találom Pesty nagy művét a leggyöngébbnek. A legkevesebb várispánsági individualitást tudjuk e munka alapján a térképen realizálni. Pedig ma nap már minden igyekezetünket arra kell fordítanunk, hogy a *históriai Atlasunkat* megalkossuk. Míg Atlasunk nem lesz, addig fokmérő sincs kezünkben, melylyel a külföld előtt tudományos haladásunk állását jelezhetnők. Egészen pontos eredményt ugyan sohasem fogunk létrehozni, mert a régi nemzetközi, belpolitikai és közigazgatási határokat nem a cataster emberei állapították meg, de nem hiszem, hogy a régi határokat illetőleg a historiographia képes nem volna a *valószínü* egykori status quot megállapítani. Úgy tetszik nekem, mintha Pesty Frigyes valamint egyéb topographiai munkáiban, úgy a mostaniban is egy nagy sarkigazságot figyelmen kivül hagyott volna. Azt az igazságot tudniillik, hogy minél hátrább megyünk a nemzetek történetében, s minél inkább haladunk túl azon a határvonalon, mely a culturnépeket elválasztja a természetnépektől, annál jobban érvényesülnek úgy a nemzetközi mint a közigazgatási viszonyok rendezkedésében a természetes határok. Minél régibb időkbe lépünk, annál kevésbbé látjuk érvényesítve a conventiót s megvagyok győződve arról, hogy a természetes viszonyok, hegyhátak, folyók, nagyobb stagnáló vizek, mocsársüppedékek avagy erdőségek a határok kijelölésében mindig irányadók, de sőt egyedül feltételezőek voltak. Ennek következtében tehát nem egyedül csak a pergament metatioja szolgálhat tájékoztatásunkra, hanem a természet ama nagy könyve is, melyből az ősök irástudás nélkül is ki birták olvasni a letelepedésök s állami rendezkedésök idején szükségelt practikus jó tanácsokat.

Azt sem hagyhatom szó nélkül, hogy a jeles tudós itt-ott oly megjegyzéseket tett vízrajzi munkámra, melyek igénytelen nézetem szerint alaptalanok. Igy teszem az okíratilag constatált *Vrtem, Urtou palus*-ra nézve. Az ő nézete szerint e mocsártó azonos a IV. Henrik császár 1074. évi oklevelében előforduló *Vertowe*-vel, azaz a nagy *Fertö* tavunkkal. E nézetét mindazonáltal mindaddig el nem fogadhatom, míg ezt valamely okadatolással legalább valószínűvé nem teszi. Henrik császár *Vertowe*-je tagadhatatlanúl a *Fertö*-re vonatkozik, de tagadom, hogy azonos volna az *Vrtem*-mel. Már hangzásra nézve sem egyeztethetjük a három nevet egymással. Az Vrtem és Urtou

hangzása határozottan az *Őr-* vagy *Ur-*nak felel meg, mintegy *Őrtó*-t vagy *Urtó*-t jelentve. A német király okmányában előforduló Vertowe szóban ellenben a *Ver* névtag határozottan a *Fer* szótagnak felel meg s az egész névszó megfelel a Fertőnek. Azt el nem képzelhetni, hogy a Fertő neve *Vrtem*-re *Urtou*-ra romolhatott volna, kivált nálunk. De itt ezenkivül még más körülményt is kell tekintetbe vennünk. Azt tudniillik, hogy az 1135. évi okiratban emlegetett apátsági birtokok legtöbbje *Veszprém* megyében nyomozható, s ez már sokban valószinüvé teszi, hogy azon *Zalamad*-ot, melyet az Vrtem, Urtou körülvett, Veszprémben vagy talán Zalában kutassuk. Veszprémben annyival inkább, mivel a Zalamad nevü föld iránt nem a *soproni* várjobbágyok s a bakonybéli apátság között támadt per, hanem a *veszprémmegyei somlyói várjobbágyok* és a bakonybéli apátság között. Ez utóbbi mindenesetre nevezetes körülmény. Az okiratban olvasható jobagiones castri de Suprun téves közlés, mert a pannonhalmi apátságban őrzött eredeti oklevélben nem jobagiones castri de Suprun, hanem de *Sumplu* említtetnek s maga Pesty Frigyes is ezt a veszprém-megyei Somlyó várára s annak jobbágyaira értelmezi. Igy tehát több körülmény találkozik arra nézve, hogy a kérdésben forgó Vrtemet, Urtout a Fertővel össze ne tévesszük s volt ennélfogva jó okom arra, hogy »elmulaszszam megmondani, hogy az Vrtem és Urtou név a Fertőre vonatkozik«, a mit Pesty előadásomban épen kifogásol. Érveim bizonyítéka mindaddig figyelembe veendő, míg Pestynek nem fog sikerülni saját nézete igazolására valamely elfogadható érvet elénk tárni.

De még más észrevételem is van. A jeles tudós reflektálván vizrajzi munkámra, oda nyilatkozik, hogy *Sordura* czimü czikkemben a Garesnicza és Garice várat összezavarom. Ezt legkevésbbé sem teszem, mert Garesnica alatt *Felsö-Garesnicat* értem a régi Garig vár éjszaki tőszomszédságában s nem értem *Alsó-Garesnicat* a régi Gerzencze székhelyét. Általán meg kell jegyeznem, s az eszmetisztázás czéljából szükséges is, hogy Pestynek ugyane helyt elmondott többi megjegyzései is alap nélkül szükölködnek. Szerinte »Gerzencze megye (így!) nem terült el Belovár és Pozsega-megyében, mint Ortvay a Pribin folyóról szóló czikkben irja, — sem nem azonos a mai Belovár megyével, mint azt nem elég szabatosan több czikkében mondja.« A szabatosság elégtelenségére vonatkozó vádat itt Pesty azért nem alkalmazta ellenem okkal, mert félreértett. Én munkám megirása közben nem a megye vagy várispánság politikai határait tartám szem előtt, hanem *a keresett folyóindividiumnak földirati situsát*. Ha tehát egyes czikkeimben azt irom, e vagy amaz folyó fekszik a régi Gerzenczében, a mai Belovármegyében, nem azt mondom

vele, hogy Gerzencze összes egykori határai azonosak a mai Belovár megye összes határaival. Meghatározásom csakis azt jelenti, hogy a kutatott folyó vagy állóvíz a régi Gerzenczének azon részében feküdt vagy fekszik, mely ma Belovár megyéhez tartozik, úgy a mint más helyeken is azt mondom, hogy e vagy ama víz fekszik a régi Gerzenczében, a mai Pozsega megyében, azaz a régi Gerzenczének azon részében, mely ma Pozsega megyéhez tartozik. Ezt pedig jól mondhattam, mert hogy Gerzencze ispánság Pozsega megyében is elterjedt, maga Pesty tanítja, miután szerinte a gerzenczei ispánság a Garik és Berlenichki hegyekhez délre, a Kutina, *Trebess*, Illova, *Pakra*, Lónya és *Száva* folyók közeledésénél feküdt. Az aláhúzott folyók pedig hol vannak? Pozsega megyében s a gradiskai kerületben. — Végül megengedem, hogy helyenként nem különböztettem jól a vár*megyék* és vár*ispánságok* között, de erre nem is törekedtem, mert nem ez volt czélom, hanem tisztán a vízrajzi topographia s az a mi hozzá tartozik, a mint másrészt nem vizsgáltam azt sem, vajjon az okiratok záradékában vagy titulusában helyesek-e az alkalmazott évszámok. Ez sem képezte vizsgálatom tárgyát s nagyon is el vont volna czélomtól, anélkül, hogy belőle kiválóbb haszon háramlott volna kutatásom tárgyára, mert nyilván nem sokat változtat a dolgon: vajjon egyik-másik folyót egy 1236. vagy pedig egy 1235. évi okirat említi-e s egészen mintegy: vajjon ez vagy ama folyó Gerzencze várispánságában vagy vármegyéjében feküdt-e.

Eltekintve azonban ily csekélységektől, készséggel ismerem el, hogy Pesty nagy műve a speciális topographiára nézve rendkivüli okulásunkra s tájékoztatásunkra van. Vajha tanulmányoznák is azt búváraink s íróink abban a mérvben, a melyben azt e mű jelessége, adat- és eszmegazdagsága megérdemli!

Dr. Ortvay Tivadar.

A nagy-kállói ev. ref. egyház története. Írta *Görömbei* Péter, n.-kállói ev. ref. lelkész. Sárospatak 1882. Ára 1 frt. (189 lap.)

A történetírás kedvelőinek örömére a többé-kevésbé jeles monographiák folytonosan szaporodnak. Vármegyék, városok, egyházak, iskolák, szerzetesrendek, zárdák, várak stb. történeteinek leírásai az ország különböző részeiben oly gyorsan tűnnek egymásután elő, hogy a szemleíró alig képes mindeniket figyelemmel kisérni. Valaki talán kérdhetné is, hogy valjon van-e jogosúltsága e sűrű monographiáknak, melyek gyakran nem is ütik a mértéket, s melyekre feldolgozásában sokszor több formai érzékre s szigorúbb kritika alkalmazására volna szükség? Méltányolni tudjuk az ily tartalmú jóakaratú kérdéseket is, de határo-

zott feleletünk, hogy e monographiák a megjelenésre teljes jogosúltsággal bírnak. Bár jelentek volna meg 200 év előtt! Mennyi drága történelmi kincs veszett el azóta, s megy veszendőbe ma is míg egy-egy ily lelkes vállalkozó mint tiszt. Görömbei Péter atyánkfia a jelenben még összeszedhető adatokat összeszedi, egybe állítja s a jövendő századok számára megmenti. Nem tekintve az ilynemű munkák helyi érdekeit, a tanítást, buzdítást, jó példaadást lelkesítést, illetőleg ha csak egy két adatot mentenek is meg, melyek a felekezet, a nemzet, az ország általános történetére vonatkozva a nagyobbszabású történetírás tájékozására s felvilágositására szolgálnak, czéljokat teljesen elérték és megbecsűlhetetlen hasznos szolgálatot tesznek.

Helyesen mondja szerzőnk előszavában, hogy »a közjóllét, közboldogulás eszközlésére a legszűkebb körben forgolódó emberek is közremunkálhatnak s általános hazafiúi, nemzeti, emberiségi érdekekért működhetnek, ha mint polgárok a községi, mint az erkölcsi társaság tagjai az egyházközségi ügyek intézése körül megteszik, a melyek reájok néznek.«

Szerzőnk munkáját VII. fejezetre osztva, az elsőben rövid vázlatokat közöl Nagy-Kálló város múltjából; másodikban a nagy-kállói egyház reformatióját adja elő; harmadikban a vallás-erkölcsi élet történetét; negyedikben az iskolaügyet tárgyalja. Ötödikben az egyház kormányzatáról, a gondnokokról, a lelkészek, rectorok és tanitók fizetéséről értekezik. Hatodikban a belhivatalnokok, lelkészek, rektorok, tanítók neveit és rövid életrajzukat közli, s végre a hetedikben az adományozások lelkesitő példáit számlálja elő a távoli s közelebbi múltból s az egyház vagyoni állásával ismertet meg. Könnyen gondolhatni, hogy az adatok a régi századokból csak gyéren maradtak meg, a sok viszály, harcz, háború talán egy városnak sem okoztak annyi kárt mint Nagy-Kállónak, mely némettől, töröktől egyaránt nyomatott, s kurucztól, labanczтól egyaránt gyötörtetett. Ki tudja hányszor égették, pusztitották el városi s egyházi leveleit, bizony csoda, hogy ennyit is össze tudott szedni a nyugalom napján, késő század után a szorgalmas szerző. Meg kell vallanunk feladatát lelkiismeretesen teljesítette, s a száz apró részletből csinos kis művet kerekített ki; melynek egyebek közt az is érdeme, hogy egy pár szó kivételével (*díjlevél! Említénk*, említők helyett 120 lap 17 sor felülről; elintézve *lettek* 153 lap) szép tiszta, hogy úgy mondjam szűz magyarsággal van irva. Iró stylját sem a napi irodalom szörnyetegei, sem a törvénykezési nyelv groteszk alakjai meg nem fertőztették, s valóban irigylendő hely lehet az a Nagy-Kálló, hol az ember magát a most annyira uralkodó nyelvészeti járványoktól ennyire meg tudja őrizni. —K —s.

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Decz. 7-én választmányi ülés volt. Ipolyi Arnold elnök megnyitván az ülést, üdvözölte a választmányt. Az első előadás a *Thaly* Kálmáné volt, ki élő szóval, még jegyzeteket sem használva, tett jelentést az Eszterházy-család csetneki ágának pozsonyi levéltáráról, mely társulatunknak a pozsonyi kirándulás alkalmával nem nyílt meg, de melyet mostani tulajdonosa gr. Eszterházy Béla szives készséggel nyitott fel előtte. A kis-martoni után ez a leggazdagabb Eszterházy-levéltár, melynek pergamen-oklevelei Kún László idejéből kezdődnek (ezek a Czirákynak öseire vonatkoznak.) Gazdagságát mutatja, hogy már az Árpádkorból is 55 pergamen okirata van. Thaly a correspondentiákat nézte át és rendezte, s egy néhány nagyérdekü és curiosus dolgot bemutatott. Eszterházy Dániel correspondentiája, Montecucculitól mintegy 400 levél, egy csomó művelődéstörténelmi adat, Zrinyi Miklóst illető levelek, egy szakácskönyv a XVII-dik század végéről, czigány vajdák szabadalom levelei, rá-olvasási formulák stb. rendeztettek, összeállíttattak s részben le is másoltattak Thaly által, melyek egy része a »Történelmi Tár«-ban fog világot látni.

Utána *Nagy* Imre jelenti, hogy az Árpád és Anjou-kori okiratokat ő már lemásolta — az elsőket a »Hazai Okmánytár« számára.

Azután *Szilágyi* S. tartott előadást Absolon külföldi követségeiről.

Folyó ügyek tárgyalására kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy *Bük* László az évdíjas tagok sorából az alapító tagok közé lépett. A választmány köszönettel vette. Évdíjas tagoknak megválasztattak: *Duka* Tivadar, London, (aj. a titkár); K. *Nagy* Sándor, ügyvéd, N.-Várad, (aj. id. Szinnyei J.); *Fodor* Antal, földbirtokos, Pécsett, (aj. Feiler Mór); *Kiss* Lajos, ref. lelkész, Abaújvár, (aj. Szádeczky).

Bay Ilona úrhölgy, mint a múlt években, az idén is kegyes adományával támogatta társulatunkat czéljai elérésében. Az idén 22 aranyat küldött be a titkári hivatalhoz, a választmányra bízván az intézkedést

annak hova fordítását illetőleg. A történetünk emlését szívén viselő derék honleány az újabb áldozatát a választmány hálás köszönettel fogadta.

Titkár jelenti, hogy 1883. jan. 4-én közgyülés lesz, melyen elnökök s 21 választmányi tag fognak választatni.

Ugyanő bemutatja a magyarságot s népnevelést Sárosmegyében terjesztő egyesület alapszabályait s kérvényét a társulathoz kiadványai megküldése iránt.

Végül pénztárnok bemutatta múlt havi számadását.

E szerint bevétel volt	5,541 frt	87 kr
kiadás	235 frt	20 kr
pénztármaradék	5,306 frt	67 kr.

Ezután zárt ülés tartatott az ipartörténeti füzetek megindítása ügyében. Az ipart. bizottságba beválasztottak Mayláth Béla és Tagányi Károly. A füzetek megindítása iránt a bizottság fog határozni.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT rendes havi választmányi ülését novemberben 29-ikén tartotta meg, Ormos Zsigmond főispán elnöklete alatt. *Pontelli István* titkári jelentését Csercy Jánosné (Incesfalváról) ajándék tárgyainak bemutatásával kezdi, melyekkel a délmagyarországi muzeumot gazdagítá. Az első ezek közt, Bem József altábornagy magyar érdemrendjének fényképe, melyet Nagy-Szeben bevétele alkalmából kapott s a mely alatt Kossuth egy 1877. jan. 27-én kelt levelének fényképe olvasható, melylyel Bem említett érdemrendét a »Háromszéki Muzeum«-nak ajándékozza. Fölolvasás egy volt *Milleker Bódog*-tól »*A fehértemplomi barbár leletekről*«, mely az »Értesitő«-ben fog megjelenni. Fölolvasó a fehértemplomi barbár sirok ősnépét a bronzkorban élteknek állítja.

VÉGSZÓ.

Recapituláljunk. Az a történeti jellemrajz, melyet Széchenyi Pál kalocsai érsekről vázoltam, a Történelmi társulat által a Bay Ilona-féle pályadij odaitélésre érdemesittetett s abban nem foglaltatott egy szó sem, mely személyes természetü controversiára okot vagy ürügyet szolgáltathatott volna. Thaly Kálmán úr azonban jónak látta az ezen tanulmány némely sorában foglalt vagy azokból következtethető történeti felfogásom

ellen oly támadást intézni, melynek irányomban határozottan személyes éle volt. Én erre, a magyar történelmi társulat elnökének és bizottságának határozatához képest, egy rendszeres értekezésben válaszoltam, (l. »Századok« f. év october füzetét) melyben okadatolva védtem s igazolni igyekeztem történet-politikai álláspontomat.

Thaly úr erre, a »Századok« ma megjelent füzetében egy nyilatkozattal felel, mely elejétől végig merő személyeskedés. Ez oly tér, melyre én őt nem követhetem; mert irodalmi, tudományos kérdésekben annak jogosultságát egyáltalán el nem ismerem; nekem Thaly úr eljárására nincsen szavam. Hanem a »Századok« t. olvasó közönségére bízom annak megítélését, hogy a Thaly úr által támasztott vitában kettőnk közül ki tanusított »üntelt hányavetiséget és nevetséges pöffeszkedő arrogantiát.« ?

Budapesten, 1882. november 15.

LÁNCZY GYULA. [1])

IRODALMI SZEMLE.

— II. RÁKÓCZI FERENCZ IFJUSÁGA Thaly Kálmántól, melyet épen egy év előtt (múlt évi dec. füzetünkben) ismertettünk, Pozsonyban Stampfel Károly kiadásában, második bővített kiadásban megjelent. Azok után, miket b. Mednyánszky e műről már elmondott, csak azt jegyezzük meg, hogy e második kiadás, ha nem is lényegében a felfogásra, de a részletekre nézve nevezetes módosításokkal jelent meg. Szerző nemcsak olyan nyomtatott munkákat használt fel, többi közt a hesseni specialistákat, melyeket eddig nem ismert, hanem a Sáros-megye és a Keczer-család levéltáraiban talált új adatokat is, úgy, hogy főként a fejedelem sárosi főispánságának történetét lényegesen megbővítve adja elő. (Névszerint a VII. és VIII. fejezeteket.) E második kiadás jelentékenyen olcsóbb mint az első, mely kiválóan díszkiadás volt, s így a szegényebb családok által is megszerezhető. Hogy e munka egy év alatt két kiadást ért, mutatja, hogy a könyvvásárlás még sincs elhanyagolva, mint sokan hirdetik: csak a közönség ízlését kell eltalálni.

— THALY KÁLMÁN, az Akadémia Történelmi Bizottsága által kiadott »Archivum Rakoczianum« egyik osztályának szerkesztője, e nagybecsü gyüjteményt ismét egy gazdag kötettel szaporítá. Ez: »*Bercsényi* Miklós leveleskönyve s más emlékezetre méltó iratai 1705—1711.«,

---

[1]) Ezzel a vitát, mely úgyis megszünt tudományos értékkel bírni, részünkről befejezettnek jelentjük ki. *Szerk.*

mely egyszersmind a nagyfontosságú Bercsényi-levelezést befejezi. Maga e kötet négy csoportból áll: 1. Bercsényi tábori expeditiós könyvei 1705. nov.-dec.-ről s 1709. jun.—júl.-ról. Az első a dunántúli részek visszahódításához szolgáltat adatokat, a második a vezénylő-tábornokoknak s dandárparancsnokoknak szóló rendeleteket adja. 2. Bercsényi diplomatiai levelezése a külföldi ügyvivőkkel, nagyfontosságú adalék az 1709—11. közti külügyi érintkezések történetéhez, melyek nagyrészben a főhadvezér conceptumában maradtak ránk. 3. Az ungvári várban levő ingóságok lajstromai. 4. Ungvár 1711-iki conscriptiója, katonai szempontból fontos. Maga a kiadás pontos és criticai: a gyüjtemény pedig e kor történetcinek elsőrangú forrása.

— A Magyar Tudom. Akadémia Történelmi Bizottsága egy másik nagy munkát is adott *Orlay* Tivadartól: Magyarország régi vízrajza a XIII-dik század végéig czím alatt, két kötetben. Előtanúlmány Magyarország hydrographiájához, egy nagy szorgalommal s apparatussal készült munka, melyet tüzetesen is fogunk ismertetni.

— A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó bizottsága a három sorozaton kívül újabban egy tanúságos és érdekes munkát adott ki *Beöthy* Leótól »A társadalmi fejlődés kezdetei« czím alatt, két kötetben az ismert formátumban, melyet a pártoló tagok kedvezményi áron, 3 frt 80 kron szerezhetnek meg. Ez eszmegazdag munka tüzetes ismertetéséről gondoskodni fogunk. Ugyancsak a könyvkiadó bizottság *Treſort* Ágoston apróbb munkáit összegyüjtve »*kisebb dolgozatok*« az irodalom, közgazdaság és politika köréből« czím alatt kiadta, mely 1 frt 80 kron kapható. A kiadást egy figyelemreméltó előszó vezeti be, mely számot ad e dolgozatok keletkezéséről. Mind e dolgozatok, kettő kivételével, a szabadságharcz előtti időből valók.

— Pulszky Ferencz emlékiratainak: »Életem és korom« negyedik kötete: »Számkivetés alatt Olaszországban« czím alatt megjelent s ezzel a nagybecsü munka, mely a forradalom utáni időknek egyik első rangú forrása lesz, be van fejezve. Memoire-irodalmunknak legbecsesebb ilynemü termékei közé tartozik, melyet ma nagy élvezettel olvasnak, később pedig a történetíró is haszonnal fog forrásúl használni. Et haec meminisse juvabunt.

— Krones gráczi egyetemi tanár s ismert német történettudós, ki maga is jól ismeri nyelvünket s egyik nagyobb történeti művében azok forrásairól oly tájékozottan emlékezett meg, általában pedig mun-

káiban még a legújabb kutatásokat is érvényesíti, a Sybel-féle »Hist. Zeitschrift«-ben (miután már ugyanott kétszer ismertette az erre vonatkozó irodalmat) most egy czikksorozatot kezdett meg II. Rákóczi Ferencz történetének irodalma az utolsó évtizedben (1872—1882.) czím alatt, s ez első közleményben a Rákóczi ifjúságára vonatkozókat a Confessiokat s Thaly munkáját Rákóczi ifjúságáról ismerteti. Magáról Thalyról s tevékenységéről nagy méltánylattal szól s a kor irodalmát behatóan és szépen ismerteti. — Ugyancsak ő egy másik históriai folyóiratban: a stájermarkiban I. Maximilian és I. Ferdinánd patenseiről ír, melyek közvetlenül nem érdekelnek ugyan bennünket — de közvetve mégis igen: mennyiben a közigazgatás történetét ismerteti e két uralkodó alatt, a mi pedig azon érintkezésnél fogva, mely az örökös tartományok közt s köztünk fennállt, ránk nézve is érdekkel bír.

— »Magyar Helikon.« Jeles férfiak életrajzai« czím alatt Stampfel Károly vállalkozó, pozsonyi kiadó dr. *Zolyomi* Lajos szerkesztése mellett füzetes vállalatot indított meg, melyből a két első füzet: Toldy Ferencz és Vörösmarty Mihály már megjelentek. Az első cyclus 12—15 füzetből álland, mindenik füzet képekkel van diszítve, s föként a fiatalságra számítva, kiknek nemesítő olvasmányúl szolgál. A két Kisfaludy, Virág, Berzsenyi, Petőfi stb. életrajzait hozandja.

— Az »Uj magyar Athenás«-ból, melyet Sz. Kiss Károly szerkeszt, s mely a XVIII. és XIX-dik századi prot. magyar írók életrajzait hozza, megjelent a második füzet is. (Bogyó-Fekete.) Bizonyos tekintetben Bud Athenásának folytatását képezi, használható felütő munka, mely összesen tiz füzetből álland. Kiállítása díszes. Kiadására Aigner Lajos vállalkozott.

— »A körmöczbányai középiskolák története a XVI. századtól a jelenkorig« czím alatt egy tartalmas munka jelent meg a *Hlatky* József és *Schröder* Károly tollából, a körmöczbányai m. k. állami reáliskola 35 éves jubilaeuma emlékére. Három monographia van benne, a XVI. és XVII-dik századi protest., a XVII. és XVIII-dik századi kath. s a 25 év előtt felállított reáliskola története, a két első Hlatky, az utóbbi Schröder tollából. A munka — kivált a két első rész — túlnyomólag levéltári, eddig nem ismert adatok alapján készült, s nemcsak a tanügy történetéhez, hanem tanáraink s tudósaink életrajzához is sok új adattal járúl, s e tekintetben, azonkívül, hogy gonddal van irva, forrásmunka értékével is bir.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Szemlénket egy vaskos, díszes kiállításu 20 íves könyvnek is beillő füzet ismertetésével kezdjük meg. Ez a „*Könyvszemle*“, mely a f. évi négy első (jan.—aug.) füzetet egyszerre adta ki. A ki e változatos tartalmú s becses dolgozatokban gazdag munkát átlapozza, szívesen megbocsátja a késedelmet: a ki pedig figyelembe veszi, hogy a szerkesztő, *Csontosi*, a múlt év végét s a folyó év első felét a tavaszi könyvkiállítás egyik legnehezebb, de legszebb részének a Codexek rendezésének s a Catalogus egyik hasonlókép kiváló érdekü felének megirásával töltè, érteni is fogja a késedelem okát. Hazai bibliographiánknak e folyóirat kezdetétől fogva nagy szolgálatokat tett, magának a kiállításnak úgy szólva útját egyengette — nem csoda tehát, hogy midőn annak eszméjét megpendíté, a szerkesztő egész lélekkel csatlakozott hozzá, s ideje javát annak szentelé. Nem csoda tehát, ha magában a füzetben is a visszatekintés arra nevezetes helyet foglal el: a szerkesztő nemcsak azoknak a tanúlmányoknak adott helyet, melyet neki böséges alkalma volt tenni, hanem azoknak is melyeket mások tettek. Annak a fontos mozzanatnak, midőn a magyar király, a kiállítást nemcsak megtekintette, hanem öt-negyed óránál hosszabban beható vizsgálat alá vette, egy kimerítő czikk van szentelve, mely annak emlékét megőrzi az utókor számára. Magának a kiállításnak leírását taglalását csak megkezdte Csontosi, czikke elején a nevezetesb külföldi könyvkiállítások vázlatát adván, s azután a hazánkban e téren eddig történteket felsorolván. *Szabó* Károly könyvészeti adalékainak V-ik kötete is e kiállítás alkalmából keletkezett: az ide beküldött nyomtatványokat átvizsgálván, 44 új czímmással toldotta meg eddigi pótlékait. *Jakab* Elektől két bibliographiai értekezést ad: »énekeskönyveink bibliographiáját« Toldy Ferencz jegyzetei alapján s a XIX-ik századi erdélyi halotti beszédek bibliographiáját, mely részben pótlék egy korábbi czikkhez, részben Mike S. gyüjteményét ismerteti. *Rösler* István a kassai jogakadémia könyvtárát ismerteti, még pedig behatóan és részletesen, sok nagybecsü munkát czímje szerint is felemlítvén. *Reizner* János egy az 50-es években kelt »index librorum prohibitorumot« közöl, mely az eltiltott forradalmi és emigrationális munkák czímeit sorozza fel. *Komáromy* András gróf Eszterházy Dániel levéltárát ismerteti, mely a Nemzeti Muzeumban van elhelyezve, s egyes igen érdekes adatokat közöl. Többi közt Esterházy Miklós nádor

egy instructiójából is közöl egy töredéket. »Nyavalyás Báthori Anna asszony is feljött vala ide hozzánk. Csoda e világ sorsa: ennek az öregatyja egy volt, az lengyelországi István királylyal s maga viszont az erdélyi fejedelemmel. Ím most csaknem koldus, nyavalyás is.« Kár hogy ez érdekes adat keltét nem teszi ki. Ennek a Báthory Annának egész regény az élete. Soha fényesebb nászt nem látott Erdély, mint az övé volt, midőn Bánffy Dénéshez ment férjhez. A hír Bethlen Gábor kedvesének tartá, pedig valóban előbb bizonyos Krajnik, azután a kereki udvarbíró kedvese volt, azután a Horváth Istváné, majd Jósikához ment férjhez, törvényt hoztak ellene, mint bűbájos ellen, aztán Markó vajdával szerelmeskedett a gerendi templomban, egy más kedvesét az ablakon ugrasztották ki — míg nem fajtalanságért szokszor büntetve bujdosóvá lett. Ekkor adott aztán Esterházy neki Helmeczen curiát. — Hellebrant egy ismeretlen brassai, egylevelü nyomtatványt közöl. Ennek különös érdeke az, hogy Adami Mihály és Fernengel Barbara menyegzőjére van írva. Temetések alkalmából írott egy levelü nyomtatványt többet ismerünk (az Apáczai-é közzé is van téve) ezeket a templomban függesztették fel. Valószinü, hogy ezt a menyegzői üdvözletet is kifüggesztették a templomban. — *Csontosi* a bars-szent-kereszti püspöki könyvtár kéziratait, *Fejérpataky* az orsz. ltár oklevél kiállítását ismerteti. Kiváló érdekü rovat a »hazánkat érdeklő külföldi szemle«. *Fraknói* két cividalei kéziratot a »Psalterium Gertrudris«-t s Szent-Erzsébet imakönyvét mutatja be. *Majláth* Béla a bécsi könyvkiállítás hungaricáit, szám szerint 84 darabot ír le, mindenütt kitéve, hogy a példány hol kapható. Kiváló érdekü és fontosságú, a harmadik a *Csontosié*: »a münchenî könyvtár hazai vonatkozású kéziratai«, mely egy tervbe vett sorozatnak a »nyomtatott catalogusokból összeállított hungaricák« sorozatának első czikke. A történetírással foglalkozó az adatok egész tárházára akad e közleményben, mely kalauzúl szolgál neki s sok terhes és fáradságos kutatástól menti föl. — A füzetet »vegyes közlések« s bibliographiai összeállítása az év első felében megjelent munkáknak zárják be.

— Az »Egyházművészeti Lap« derekasan futja megkezdett pályáját s hatása az egyházi művészet emelésére, a jobb ízlés terjesztésére már is látható. Források és feldolgozott munkák, ismertetések s útasítások a papságnak váltakoznak benne: ezenkivül egyik főérdeme, hogy a külföldi mozgalmakkal is lépést tart. A VIII—XI. füzetekben a derék szerkesztő a »legújabb pécsi leletek«-et ismerteti. Kezdődik a velős

czikk magának a restauratió művének ismertetésével s azután tér át az ezen alkalomból napfényre jött leletek ismertetésével, a XII-ik századból származó frescok, a régi piscina consecrationalis kereszt stb. leírásával. Tüzetes kutatást szentel a donatió keresésére, ki az egyik legérdekesebb frescot készíttette s beható historiai tanúlmánynyal igazolja, hogy az Miklós a kikörösztelt éneklő kanonok volt. Azután vázolja a XIV-ik századi átépítést, s végül a dom talajának fölszedése alkalmával napfényre jött leletekről szól. Maga a czikk fontos a nagybecsü templom régi történetéhez. — *Némethy* Lajos székesegyházi leltárakat közöl. — *Bogisich* Mihály régi templomi énekeinket ismerteti, s az énekeket hangjegyekkel közli. *Majláth* Béla pedig egy kimondhatatlan helyen felfedezett régi codexből töredéket mutat be. — A criticai rész s a rövid közlemények rovata változatos s nem egy olyan czikk van bennök, mely egész kis értekezéssé nötte ki magát.

— A »Figyelő«-ben *Csaplár* Benedek folytatja egyes monographiáit Révayról, s az 1—4. füzetben Révay föllépését a tudós társaság érdekében s győri tartózkodását írja le, gondos tanúlmányok alapján sok új részletet hozva napfényre. *Jakab* Elek Székely Sándor az eposíró életét új adatokkal illustrálja s nem ismert verseket mútat be tőle. *Alapi* a miskolczi szinház történetéhez szolgáltat adatokat. Ezeken kivül is van egy csomó irodalomtörténéti közlés a füzetekben, s mindenik füzetet *Szinnyei* könyvészeti közlése zárja be. Ezen önmagukban is becses közlések közt kiváló méltánylattal kell megemlékeznünk, *Porzsolt* Kálmánéról, a »Magyar írói álnevek«-ről. A monogrammokról s anonym szerzőkről a német, angol s francia irodalomban egész szótárak vannak összeállítva — nálunk Porzsolté az első kisérlet s ez is leginkább a közelmúltra, vagy a most élőkre terjed ki. Pedig vegyük csak a József alatti s utáni kor röpiratait, vagy a 40-es évek politikai íróit: mennyi szolgálatot tenne az irodalmunknak, ki az akkori írók álneveit összeállítaná? Mindenesetre igen czélszerü volna, ha Abafi úr a »Figyelő«-ben állandó rovatot nyítna s mindenki alkalomszerüleg beküldené hozzá, a mit e tárgyról tud és ha végre figyelmét az anonym szerzőkre is kiterjesztené.

— A »Magyar Protestáns Figyelő«-ben Kálmán Farkas a Körmendi Codexet mutatja be, mely XVII-ik századi versgyüjteményt, melyek szerzője Baksai György körmendi iskolatanító. Röviden bemutatja a kötet tartalmát s egyet »Magyar Krónika a melyben leiratik a török nemzetnek eredete« egész terjedelmében közöl. Ezenkivül Dobos a

Rákóczy korra vonatkozó regestákat közöl, »melyekben — mint írja — még nem tört ki sem Horváthnak, sem a magyar tudós társaságnak foga. Hogy Horváth és Szalay nem törték ki fogukat — az meglehet. Dehogy Thaly ezek nagyon ismeri: azt bizonyosra veszszük. Ráday Pál naplóját pl. kiadta.

— A »Keresztény Magvető« 4-ik füzetében *Koncz* József a deési complanatio végrehajtására vonatkozó két rendkivül érdekes oklevelet közöl. Szent-Erzsébeten, Solymoson s Bözödön, a szombatosok főfészkében commissio küldetett ki téríteni és templomokat a többség birtokába -- ez azon bizottságnak munkálata. A 2-ik okirat az áttértek registrálása. A 3-ik hasonlag térítési ügyben kelt parancs 1662-ből. Az 5-ik füzetben ugyan ő a szőkefalvi templom ügyében a reformáltak s unitáriusok közt 1669-ben folytatott pert közli.

-- Az »Erdélyi Muzeum« VII., VIII. és IX-ik számaiban *Szabó* Károly az erdélyi Muzeumegylet könyvtárában őrzött hungaricumok jegyzéket adja. Hasznos összeállítás, mely a történettel s irodalommal foglalkozóknak jó szolgálatot tesz, s mely önállóan kiadva, hasznos segédkönyv volna.

— A »Nemzetgazdasági Szemle« VI-ik füzetében egy érdekes történeti tanúlmánynyal találkozunk. *Pólya* József tagtársunktól: az adó története a 40-es években, eredeti forrásokból, az akkori politicai munkákból, hirlapi közlésekből nagy szorgalommal összeállítva. Egy darab politicai történet ez, mely az olvasót kétségtelenül érdekelni fogja.

— A »Kroatische Revue« 2-ik számában felel egy névteleu iró Pesty Frigyesnek az Ungarische Revueben megjelent czikkére Horvátország viszonyáról Magyarországhoz. A szenvedélyes czikk a régi elczipelt dolgokat tárgyalja.

— A »Történelmi és Régészeti Értesitő«-ben az Orodi főesperességről s Orodmegye régi határairól értekezik *Karácsonyi* János, egy gondos oklevél tanúlmányon alapúló czikk, mely végül azokat czáfolja, kik Aradmegye területét másként állapíták meg. Milleker Bódog a nagyzsámi bronzleletet mutatja be, melyhez három rajztábla van mellékelve. A füzetet egyveleg zárja be.

— Az »Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde» XVII-ik k. I. f.-ben *Teutsch* Frigyes figyelemreméltó czikket közöl az erdélyi történetírás és történet kutatás feladatairól. Bizonyos egymásutánban fölsorolja a teendőket a téren, hogy a korábbi mulasztások

pótolva s a hiányok kiegészítve legyenek. Az egylet megkezdte ugyan kiadni a régi jegyzőkönyveket, de óhajtandó volna, ha folytatná a »Fundgruben«-t s az »Urkundenbuch«-ot. Az is jó volna, ha az ipartörténetre vonatkozó forrásokat kiadná, de még is legjobb volna, ha Teutsch indítványát tanácskozás tárgyává tenné s a felett határozván megállapítaná a sorrendet. Szóval, ha rendszeres működést kezdene — mert az »Archiv« nem elegendő arra, hogy mindent befogadjon.

— A »Mittheilungen des k. k. Kriegsarchives«-ből 3. füzet jelent meg. Több minket is közelebbről érdeklő közlés van benne Wallenstein és II. Ferdinánd korából s XVII-ik századból. Vegyesen földolgozott és forrásmunkák gyüjteménye, s az utóbbi csakugyan sok nem ismert adattal szaporítja tudásunkat, míg hadtani közlései is hasznos szolgálatot tesznek a történetírásnak.

— Reissenberger Károly, gráczi tanár, »*Princessin Maria Christierna* von Innerösterreich (1574—1621.)« cz. munkájában Mária Krisztierna osztrák főherczegnőnek, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem nejének életét vázolja nyomtatott kútfők alapján. Eredetileg a »Mittheilungen des hist. Vereines für Steiermark« folyóirat 1882. évi XXX. füzetében jelent meg s mint külön-lenyomat egy kis füzetben látott újra napvilágot.

— A »Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtforschung« f. é. IV-ik füzetében *Károlyi Árpád: A Gergely-féle naptár behozataláról Magyarországba* — értekezik. Nem egyedül a nyomatott kútfőkből állította össze értekezését, levéltári kutatást is tett hozzá s érdekes adalékokat talált a hajdani udvari kamarai (most birodalmi pénzügyministeriumi) bécsi levéltárban. Függelékben közöl is három oklevelet: 1. 1584. jan. 4-éről Ernő főherczeg leiratát a pozsonyi és a szepesi kamarához az új naptár átvétele ügyében. 2. 1584. jan. 20-ról a szepesi kamara felterjesztését Ernő főherczeghez az új naptár életbeléptetéséről hatáskörében, kérvén egyszersmind 30 példány újnaptár küldését. 3. 1584. feb. 8-ról Ernő főherczeg válaszát a szepesi kamarához, melylyel megküldi a kért 30 példányt az új naptárból s meghagyja, hogy a hatáskörük alá tartozó városokban és megyékben nyilt rendelettel rövid úton léptessék életbe az új naptárt.

TÖRTÉNELMI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESITŐKBEN.

Évről évre általánosabbá válik a szokás, az iskolai értesítőket egy-egy értekezéssel nyitni meg. S az értekezők közül többen a történelemből választják tárgyukat. Hogy miért? oka egyszerű. Mert alig van tudomány, mely oly általános közérdekeltségnek örvendene, mint a történelem. Az iskolai értesítők első sorban a tanuló ifjuság és a közönség számára készülnek. De mivel lehetne inkább hatni az ifjú kedélyére, mint a történelem magasztos példáival s mit nyujthatna érdekesebbet a közönségnek is, mint egy-egy fejezetet a haza, vagy talán az illető vidék múltjából s ha tovább megyünk, mivel használhatna inkább az irodalomnak, mint ha a vidéki levéltárak kincseinek felszinre hozásával mindmegannyi értekezés becses adalékokkal szolgál az általános hazai történelemhez.

Az ez évben megjelent iskolai értesítők közül egy néhány csakugyan levéltári anyag felhasználásával készült: de a legtöbb mégis csak nyomtatott forrásokat használt — mi különben oly értekezéseknél, melyek tárgya a világ történetből van merítve, nem is lehetett másként. Tartsunk szemlét a hozzánk beküldöttek fölött:

1. *Varga Ottó* az aradi k. főgymnasium és állami főreáliskola értesítőjében „*Az ország területéért és alkotmányáért vivott harczok korá*«-ról (1526—1711.) értekezik. Munkája mind történelmi, mind pedagogiai szempontból figyelmet érdemel. Czélja ugyanis ebben Magyarország történelmének egyik nehezebb fejezetét úgy tárgyalni, mint azt a gymnasium VIII. osztályában előadandónak véli. Nem ismeretlen és sok anyagnak összehordásában keresi érdemét e munka (a mint a szerző megjegyzi), hanem a sok anyagból a tanítás czéljára való kiválogatásban és azok olyan csoportosításában, melyből a fejlődési menet, a korszakot alkotó eszmék, elvek keletkezése, hatása kitünjék és magába foglalja mindazon tényezőket, melyek egy vagy más irányban elhatározólag hatottak a nemzet életére. A munka vázlatos, az események csak annyiban vannak fölvéve, a mennyiben az eszmemenet összefüzéséhez elkerülhetetlenek valának; de tagadhatatlan, hogy irójuk ügyesen csoportosit s az adott keretbe a részleteket beillesztve, tanítványai azt tanúlják meg tőle, a mi a fő, a történelem szellemét, vezéreszméit, nemcsak puszta tények sorozatát. A munka stylja is dicséretet érdemel.

2. *Hévizy János* a nagykárolyi kegyesrendi nagygymnasium értesitvényében: *A Zrinyiek és a Zrinyiász* cz. a. értekezik. Zrinyi a költő s egy személyben hadvezér és államférfi egyik legmagasztosabb alakja történelmünknek s egyszersmind a magyar irodalom-történetnek. Zrinyi alakja egyike a legmintaszerübbeknek, kiknek példáján leginkább lel-

kesülhet a tanúló ifjúság s a kitől tanúlhat hazaszeretetet s sok oldalú tevékenységben kitünő munkás életéből munkaszeretetet: ezért találkozunk talán nevével két iskolai értesítőben is. Zrinyi a költő élettörténete, mely hozzá illően méltatná egyaránt mint költőt, hadvezért és államférfit, eddig még nincs megírva. Hálás tanúlmány volna ilyen magasabb szempontból foglalkozni vele egy hozzá méltó tollnak. Az előttünk fekvő munka nem lép fel ily magas igényekkel, ez Zrinyit csupán mint költőt méltatja (27 lapon keresztül). Kezdi a történelmünkbe először II. Endre alatt feltünt Zrinyieken: a brebiri grófokon; elmondja aztán, mint nyerték Nagy-Lajostól Zrinyi várat (1347), melytől a Zrinyi nevet vették. Nem időz hosszasan a szigetvári hősnél sem, már a 7-ik lapon ennek dédunokájáról, a költő Zrinyi Miklósról szól. Életrajza után munkáiról ír s tüzetesebben fő művéről az Obsidio Szigetianaról az u. n. Zrinyiaszról. Elmondja Szigetvár ostroma ez örökbecsü eposának tartalmát az egyes énekek szerint s végül megteszi rá az író saját reflexioit, egészben véve Toldy Ferencz nyomdokait követve.

3. A másik értekezést, mely nemcsak a költő Zrinyivel, hanem az egész Zrinyi családdal foglalkozik, a szombathelyi k. kath. főgymnasium értesitőjében találjuk: *„Egy magyar család, 1566—1664“* cz. a. (Az értesítőt dr. Kunc Adolf igazgató szerkesztette, az értekezést ki irta, nincs alájegyezve, talán *Rezsőfi György*, a történelem tanára s a vasmegyei régészeti egylet titkára?). Az itt közlött érdekes tanúlmány egy részét teszi sajtó alatt lévő nagyobb munkájának, melynek czime »*Zrinyiek a magyar történelemben*«. Az egész munka a Zrinyi család történetét irja le az 1566-ik évtől, Szigetvár elfoglalásától, tulajdonképen tehát (mint irója megjegyzi) folytatni akarja a család történetét ott, a hol *Salamon* Ferencz »*Első Zrinyiek*« cz. munkáját befejezte s vezeti azt az 1704-ik évig, midőn a Zrinyi család utólsó sarja János a gráczi börtönben eszét és életét veszté. — Tanúlmányát szerző a családfő neveiről czímzett szakaszokra osztja és igy kezdi a szigetvári hős fiával, Zrinyi VI. Györgygyel, s az értesitőben közlött 99 lapnyi mutatványa 1664 évvel Zrinyi, a költő halálával végződik. Szépen jellemzi Z. Györgyöt, az atyjához méltó hőst, a dunántúli részek vitéz kapitányát; kit, midőn 1603-ban 54 éves korában meghalt, méltán siratták, mint Pálffi és Nádasdi mellett kora első hazafiát.

A II. fejezet Zrinyi Miklósnak (VI.) és Györgynek (VII.) van szentelve. Miklósban a család idősebb ága kihalt 1625-ben s György volt a család fentartója. Leírja harczaikat az ország délnyugoti részén, részvételüket Bethlen felkelésében, majd György visszatérittetését Pázmány által a kath. hitre, Z. Gy. bánná tételét s harczolását horvát csapatával a Wallenstein seregében, a hol halálát is lelte a táborban uralkodó pestisben 1626-ban Pozsonyban. Irónk nem látja igazolva a 30 éves daliás bán hirtelen halálára elterjedt hiedelmet, mintha Wallenstein mérgeztette volna meg.

A III. és itt utolsó fejezet tárgya *Zrinyi a költő és öcscse Péter* élete. Részletesen foglalkozik nagyszombati neveltetésükkel, Pázmánynyal való viszonyukkal, 1636-iki olaszországi útazásukkal, majd 1637 óta nyilvános szereplésükkel, melyben Miklós előtt mint fölovászmester, Zala és Somogy főispánja, légrádi és muraközi kapitány előtt mindjárt kezdetben oly szép tér nyilott, hát még midőn 1647-ben bánná neveztetett ki ősei székébe; így Péternek is nem egyszer volt alkalma megmutatni a szakadatlan harczi zajban, hogy az ő ereiben is Zrinyi vér folyik. Az 1664-ik év a legdicsőségesebb és a legválságosabb Miklós életében. Téli hadjáratával akkor tette ünnepelté nevét az egész keresztyén világ előtt, midőn a pápa s fejedelmek siettek üdvözletére s a nép processiókkal ünnepelte diadalait. De ez nem mentette meg attól, hogy a dicsőségére irigy német vezérek tétlenül s mintegy kárörvendve ne nézzék, amint az ellene zúdúlt török hadak Zerinvárát földig rombolják. A személyén elkövetett méltatlanságot s a szt.-gotthárdi győzelem után kötött lealázó vasvári békét nem sokáig élte túl: mint tudjuk, 1665. nov. 18-án vadászat alkalmával vadkan oltá ki nemes életét. Vele kora legnagyobb s legeszesebb magyarja szállt sírba s a legnemesebb személyesítője azon elvnek, mely czélúl tüzte ki a török iga lerázását, Erdélynek Magyarországhoz szoros kapcsolását, a nemzet alkotmánya szigorú megőrzését s a koronatanácsban döntő magyar befolyás érvényesítését. — Mint költőről is szépen emlékezik irónk Zrinyiről. Szóval az előttünk fekvő munkáról sok tekintetben elismerőleg emlékezhetünk; e részletből is láthatjuk, hogy számot tevő munka lesz történelmi irodalmunkban.

4. *Weiser Frigyes* a kalocsai Jézus-társasági főgymnasium értesítőjében: *A régi Sirmium hatszázados történeté*-ről értekezik. Munkája genesiséül szerző ama körülményt említi, hogy XIII. Leo pápa 1881. júl. 5-éről keltezett bullájával a török uralom óta (1463-ban) beszüntetett hierarchiát Boszniában újra visszaállította. A nagy apparatussal dolgozott munka Syrmium történetét (jobban mondva egyháztörténetét) tárgyalja a keresztyénség bölcső-korától a XII. század végéig, midőn az avarok (583—85 közt) Syrmiumot elpusztították, melylyel együtt a syrmiumi püspökség is hét század hosszú folyamára elenyészett, mígnem 1229-ben Ugrin kalocsai érsek pápai felhatalmazással új syrmiumi püspökséget alapított. Az író a vallási viszonyokra s a püspökségre van fő tekintettel s lehetőleg összeállítja a syrmiumi püspökök lajstromát. Kimutatja, hogy Szt.-Andronicus, Krisztus tanitványainak egyike, volt Syrmium első püspöke, s hogy Syrmium 37—67 évek között három apostolt: Szt.-Pétert, Pált és Jakabot látta saját falai között. Élénken festi az ottani keresztyének üldöztetését. A nevezetesebb politikai eseményeket is feljegyezve találjuk az egyes püspököknek szánt szakaszok keretében.

5. *Iványi István* a szabadkai községi főgymnasium értesítőjében: »*Szabadka városának viszonya földesurával*« cz. a. egy fejezetet közöl

Szabadka sz. k. város történetéből. Szabadka, mint tudjuk, 1743-ban szabadult fel a katonai kormányzat alól s lett *Szent-Mária* név alatt szabadalmazott kamarai mezővárossá, midőn politikai tekintetben Bács vármegyébe kebeleztetett s a m. k. kincstárnak földesúri joghatósága alá került. A kir. kincstárba a földesúri jognak elismeréséül évenként három ezer forintot tartozott fizetni s a nagy dézsmát természetben kellett a kincstárnak beszolgáltatnia, búza, árpa, zab és bor, a város termények után. A dézsma behajtása s elfuvaroztatása Szegedre, Bajára vagy Zomborra sok kellemetlenséggel járt s azért jó eleve igyekezett a város attól is megváltania magát. Részletesen tárgyalja e mü a város ez irányban tett lépéseit, perlekedéseit s a zavarokat, melyek a viszályból eredtek; míg 1771-ben végre sikerült kivinnie a városnak, hogy a nagy dézsmát 12 évre 5000 forintért bérbe vehette, a mi által igen sok kellemetlenségtől szabadult meg. Mielőtt azonban a szerződés tizenkét éve lejárt volna, a város szabad királyi várossá lön s igy a bérlet örök kiváltássá lett. Iványi munkája e nevezetes s változatos korszakát öleli fel Szabadka városának.

6. *Iványi Ede* a kegyesrendiek magyar-óvári algymnasiuma értesitőjében: „*Vázlatok Mosony vármegye múltjából*" cz. a. becses cultur-történeti adatokat közöl. A történelem előtti korral kezdi. Kétesnek állitja, hogy a Fertő taván, a Hanság ingoványaiban czölöpépitmények lettek volna. A kőkorszakból sok tárgy került felszinre; a réz és bronzleletek gyérebbek, a mit annak tulajdonit irónk, hogy e vidéken sem réz, sem ón nem található. A vaskorból, tudtával, semmi sem létezik vidékükön. Beszél aztán a kelták koráról, melyekről szép leletek tanúskodnak. A római időből felszámlálja a mosonymegyei római erődöket s szól az ottani római sánczok nyomairól; ismerteti többek közt a magyar-óvári feliratos köveket. Buzdit a régészeti emlékek gyüjtésére; elősorol egy csomó Mosony vármegyei leletü római érmet, mintegy 50 római uralkodótól. Az értekezés czélja, úgy látszik, hatni Mosony vármegye intelligentiájára és ifjuságára, hogy a vármegyében található érmeket szorgalmasan gyüjtsék, hogy azokból Mosony vm. történetére az eddiginél nagyobb fényt lehessen deriteni. Nem lehet eléggé méltányolni minden olyan törekvést, mely egy megye székhelyén vagy egy-egy vidék központján muzeumok felállitására irányúl, mert hiszen csakis úgy lehet hazánk múltját kellőleg megismernünk, ha vidékek szerint össze lesznek gyüjtve mindamaz emlékek, melyek világot vetnek az egyes vidékek s ezek összeségében az egész haza múltjára, történetére.

7. A *rév-komáromi kath. kis-gymnasium értesitőjében Magyary Szulpic* értekezik »*Rév-Komárom törekvéséről a szabad királyi városi jog elnyeréséért (1692—1715.)*« A czikk a városi jegyzőkönyvek, jezsuiták évkönyvei és okiratok nyomán készült, s figyelmet érdemlő dolgozat. A város helyzetét és viszonyait a Rákóczy-korban rajzolván a szerző, áttér a városi tanácsnak Castelli várparancsnokkal történt egyenetlenségeire.

s ama törekvésére, hogy a város a várparancsnoki zsarnokság alól fölszabadúlva, a királyi városok sorába emeltessék, a mit a város Mária Teréziának 1745. márcz. 16-kán kelt oklevelével meg is nyert.

8. *A prémontrei kanonok-rend nagyváradi főgymnasiumának értesítőjében Ponty Kelemen* értekezik: „*A magyar színészet irodalomtörténeti fejlődéséről*“-ről (40 lapon). Mindenekelőtt az ó-kori és nyugoti nemzetek színirodalmi fejlődését tárgyalja és pedig 28 lapon keresztül Schlosser, Cantu és mások művei nyomán. A hazánkat érdeklő rész, bár igen röviden, de elég ügyesen van összeállítva ismertebb irodalomtörténeti műveinkből; csak az kár, hogy a szerző levéltári kutatást nem tett. B. Wesselényi Miklós működéséről is egészen megfeledkezett, pedig Wesselényinek köszönhetjük, hogy a múlt század végén a fővárosban elzüllött színészetünket a kis Erdélyben tovább is fentartotta s ezzel színirodalmunk tovább fejlesztését elősegítette; az ő buzgalmának köszönhetjük továbbá, hogy Pesten a kolozsvári társaságból kivált csapat 1807-ben ismét megkezdhette működését. Végre szerettük volna, ha színészeink irodalmi működéséről is megemlékezik a szerző, mert ezek eredeti és fordított műveikkel nem kevéssé befolytak repertoirejuk bővítéséhez. Különben az értekezés szegény színirodalom-történetünkhez érdekes adalék.

9. *Ledniczky Ipoly*: „*Királyaink koronázásának politikai körülményeiről I. Leopoldtól* [azaz Lipóttól] *I. Ferenczig*“ cz. a. értekezik az egri cisterci-rendi főgymnasium értesítőjében (30. lapon). I. Lipót 1655. évben történt koronázásával kezdődik munkája s megy egészen az 1792-iki koronázási országgyülésig. Közbe nemcsak a koronázási országgyülésekről, mint a nevezetes 1687-ikiről, 1712. 1741. s az 1790-ikiről emlékezik, de a többi fontosabb országgyülésekről is, mint az 1715-ikiről s 1723-kiról s ezzel kapcsolatban a pragmatica sanctióról, stb.

10. *Okányi Páltól* a kaposvári államgymnasium értesítőjében egy hosszabb világtörténelmi értekezést találunk: »*A római császárok kormányának jellemzése*« cz. a. — Három századot ölel fel: Augustustól Diocletianig.

Hogy a hazai történetírásnak az idei programmok hasznos szolgálatot tettek, azt e rövid vázlatból is láthatja az olvasó. A legtöbb azonban, s főként azok, melyekről ismertetésünkben szó nincs, világtörténeti leírásokat hoz, s ezek már nem önálló kutatási eredményeket állapitanak meg, hanem a tanulóifjúság számára olvasmányúl frattak. Kérdés: lehet-e feladata ez az iskolai programmoknak. Nézzük csak a számokat. Az idei programmok értekezései össze-vissza mintegy 200 ívet tehetnek ki, melyből talán tíz előbb viszi a tudományt. Ezeknek maradandó, a többinek ephemer becse van. Azokat mindig számba fogja venni a tudomány, ezek kérész életet élnek. Nem akarunk a kérdés

vitatkozásába bocsátkozni, melyik jogosúltabb a kettő közül, még Németország példájára sem akarunk hivatkozni, hol a kérdés rég el van döntve, ott igyekeznek egy vagy más tekintetben önálló becsü dolgot adni. De úgy hiszszük, a kérdés megérdemelné, hogy hazánk derék tanári testülete azt meglatolja: mert úgy hiszszük, hogy ha egy czikk mint értekezés nyomatik ki, annál nem a paedagogiai szempontnak, hanem a tudományosnak kell döntőnek lenni.

A szász középiskolák programmjaiban, mint rendesen, az idén is becses és alapos történeti dolgozatokkal találkozunk. Forrásismerettel irt monographiák ezek, melyek egy-egy kérdést tisztáznak. De fájdalom, a szászok magoknak s legfennebb még nagy Németországnak írnak s munkáik ránk nézve csaknem hozzáférhetlenek. Legkivált a programmok! E sorok írója tapasztalásból tudja, hogy könnyebben meg tud egy pétervári mint egy nagy-szebeni munkát szerezni. Pedig kár — mert czekben a programmokban a nagybecsü dolgozatok egész hosszú sora van eltemetve. Sok kérdést tisztába hoztak, sok történeti homályt felderítettek: de gyönyörködnek abban, hogy ezt magok tudják *csak* s más ne!

Reiszenberger a nagyszebeni 1878., 1879., 1880-iki programmokban kiadta az erdélyi pénzeket, melyek a nagyszebeni Bruckenthal-muzeumban őriztetnek. A munka igen becses adalékot képez Érdy nagyobb művéhez. A folyó évi programmban az újabb gyarapodások vannak bemutatva, s azzal a munka ez idő szerint befejezve. Nem lett volna-e czélszerü ezekből külön lenyomatot készitni s úgy bocsátni forgalomba? De ha nem akarták — nem lehetne-e a programmokat összegyüjtve árú alá bocsátni? Hisz e munka talán a magyar numismaticához is nagybecsü adalék.

A segesvári gymnasium programmjában *Albert* Mihály a *Retetum Frankianumot* tüzetesen irodalomtörténeti szempontból méltatja. Ez a »Frank Rózsáskertje« 1692-ben nyomatott ki s a Frank tiszteletére irt verseket foglalja magában. Az ismertetés minden darabot behatóan külön tárgyal. Végül meg van emlitve az 1697-ben nyomott N. Solymosi-féle Obsequium is, melynek egyik példánya Segesvártt őriztetik, s melyben magyar versek is vannak.

A szász-sebesi programmban *Baumann* adalékokat közöl *Szász-Sebes történetéhez.* E városról már 1843-ban jött ki egy kis munka »Die Badendurlachischen Deutschen in Mühlbach« czim alatt. Kiadva a szász betelepedés százados emlékünnepe alkalmával. A programmokban pedig egész sorozat monographiával találkozunk: a Gieszhübeli nemesi jószágról, Szász-Sebes szék adományozásáról a Pongráczoknak, az unterwaldi

örökös grófokról, mindhárom *Baumann*-tól: melyek Szász-Sebesre s környékére vonatkozván, úgylátszik, hogy egy nagyobb monographiának előtanulmányai.

A f. évi programm czikke »Szász-Sebes történetéhez« ebbe a monographia-cyclusba tartozik. Huszonnégy oklevélmelléklettel ellátva, a városnak s környékének eseményeit írja le a mohácsi vészig. Részben a szétszórt anyagokat állítja össze, részben újakat mutat be. Ez értekezésen is meglátszik a német iskola, alaposságával, erős criticai irányával és — tendentiosusságával. Tán nincs kor, melyre az eszmék aránylata akkora hatást gyakorolt volna, mint a miénk. Eljön az idő, mely Treischke irányát és szellemét még »schützbares Material«-nak is alig fogja tekinteni, mely azonban erős critikai eszének még is elismeréssel fog adózni. Ha a szászok, legalább íróik egy része, ma politikai ellenfeleiknek tekintenek, abból nem az következik, hogy ellenszenvöket átvigyék a történet tanulmányozásába s hogy a régi, a bevándorlás vagy betelepítés történetében már a politikai szembenállás esélyeit akarják kitüntetni, melyek bizony akkor nem léteztek. Kétségtelenül helytelen dolog a história írás irányzatába beleszöni a politikai irányzatot, mert ez annyira ephemer becsü dolog, hogy magok mívelői is megérhetik, hogy ez iskola kimegy divatból, s helyette majd az igazság kutatását fogják czélúl kitüzni, anélkül, hogy azt politikai czélokért feláldozzák. Azonban ez irányzatuk daczára is magának a kutatásnak ez anyag felszinre hozásának s a történeti criticának hasznos szolgálatot tettek.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Az Akadémia dec. 4-iki ülésében bemutatta II-ik Endre fiának Porthumus István Árpád-házi magyar herczegnek végrendeletét photographiai másolatban, melynek eredetije a velenczei San Marco irattárában őriztetik, hol arra Mircse akadt rá. Ez az egyetlen végrendelet, mely az Árpád-házból fenmaradt.

— Pázmány Péter szobrát a primás költséget nem ismerő liberalitással elkészítette s a primási basilikában, hol legméltóbb helye van, fel is állíttatta.

— Deák Farkas pályakoszorús művét »*Csáky István*«-t Ráth Mór szerezte meg, s igen elegans kiállításban közelebbről sajtó alá adja.

— Horvát Árpád, a diplomatika egyetemi tanára pár év előtt egy igen nagy hiányt potló munkának kiadásához fogott. Schwartner és Perger óta nem irtak nálunk tüzetes diplomatikát, habár épen az ő idejük óta oly nagy mértékben gyarapodott a tudomány anyagja s ismereteink annyira szaporodtak, hogy egy e szakba vágó munkának hiányát nagyon

is éreztük, annyival inkább, mert Wattenbach és Sickel sok újítást léptettek életbe s általán e tudomány is nagy haladást tett. A munkának »*Oklevéltani Jegyzetek*« a címe, s az első füzet az első folyamot, a bevezetést képezte. A munka méltó feltűnést keltett, nemcsak hogy a tudomány színvonalán állott, hanem önálló kritikát is gyakorolt a szakmunkák felett. Annyival inkább vártuk a munka folytatását. S ma már örömmel írhatjuk, hogy a II-ik füzet, mely a »*Diplomatikai Irástan Alapvonalai*«-t tartalmazza, már egészen és teljesen sajtó kész, sőt az Eggenberger-czég kiadásában sajtó alá is ment, még pedig igen becses facsimilek kiséretében, melyek — czélszerüen levén a példányok összeválogatva — a munka practicus hasznát igen fogják emelni. Álljon itt az érdekes munka tartalmának rövid ismertetése:

Az irástan mint a diplomatika része. Hogyan tárgyalják az irástant, a diplomatika főbb irói u. m. Mabillon, a Nouveau Traité de Diplomatique szerzői Gatterer, Schönemann, Fumagalli? — Az irástan specialis segédeszközeinek ismertetése; ilyenek: Baring, Mereau, Kopp, Sickel Monum. graphica, Recueil de Facsimilés, musée des Archives, Arndt Schrifttafeln, Sauter, Horvát István oklevél hasonmásai, Zimmermann Photographien von Urkunden. Pertz, Kaiserurkunden, Delisle stb. — Kopp, Lupi és Arndt nyilatkozatai a facsimile-gyüjtemények fontosságáról.

Az irás eredetéről és fejlődéséről. Az e tárgyra vonatkozó fontosabb dolgozatok ismertetése, u. m. Steinthal, Csengery, Brugsch, Dom de Vaines, Wuttke, Faulmann, Maspero. — Brugsch vezéreszméinek összeállítása. — Maspero és Oppert egy turáni nép irásáról. — Szabó Károly a régi hún-székely irásról.

A latin betük osztályozása. Literae majusculae, minusculae; az előbbiek capitales vagy unciales; gyakori ingadozás a capitalis és uncialis müszók használatában. — Mily értelemben használják e müszókat a következő irók, ú. m. Schwartner, a Nouveau Traité de Diplomatique szerzői, Schönemann, Wailly, Silvestre, Sickel, Wattenbach, Gloria? — A minuta erecta és a cursiva.

A magyarországi oklevelek irása a közép-korban. — Az irásból vonható következtetések az oklevél korára, vagy hitelességére. 1. A nagy betük az oklevelekben. 2. A nagybetük és a kis betük használata a pecsétek köriratain. 3. A »literae longiores« hazai okleveleinkben. 4. A minuta erecta kora; átalakulása cursiv irássá, scriptura neogothica. 5. Az Anjouk alatt kivételkép jobb irás is divatozik. 6. Mennyiben határozható meg az oklevél kora eljö tekintetre pusztán az irásból? Schönemann monographiája e tárgyról; e kérdésnek concret példával felvilágositása. 7. Mennyiben jogosult az irások osztályozása? mit kell tartanunk Gatterer Linnaeismus graphicusáról? 8. Az iró egyéniségének s az iró-eszközöknek befolyása az irás minöségére. 9. Van-e különbség az oklevelek irása s az

egykorú codexek írása közt? 10. Eldönthető-e az oklevél hiteles vagy koholt voltának kérdése pusztán az írásból?

Az oklevelek orthographiája. — Az oklevelek olvasása és átírása. — Az oklevél-publicatiók.

Mi módon követtettek el a hibák az ortographia ellen? A magyar szók írása az oklevelekben. — Az oklevelek helyes olvasásának főszabályai. — Példák arra, hogy az oklevelek hibás olvasásának következtében mily nagy botlásokat követtek el némelykor a történet-írók. — Az oklevél-publicatióknál követendő főelvekről; Roth v. Schreckenstein és Sickel vezérelveinek összeállítása e tárgyról. — Elégséges-e a puszta empiria az oklevél-publicatiókhoz, vagy a levéltári munkálkodáshoz?

A rövidítésekről.

Hogyan osztályozzák a rövidítéseket a főbb írók, u. m. Gatterer, Schönemann, Wattenbach, Gloria, Chassant? — A coarctatio nemei: contignatio, innexio, insertio, columnatio. — A betükihagyás: az abbreviatúrák; Chassant főbb tételei az abbreviatúrákról. — A siglák. — A római számok. — Az arab számjegyek. — A rövidítések feloldását megkönnyitő segédeszközök ismertetése, u. m. Walther, Mannert. — A mondat-jelek az oklevelekben.

A középkorban előforduló úgynevezett nemzeti irásokról.

A római cursiv irás; a scriptura longobardica, wisigothica, merovingica, anglo-saxonica, az irlandi irás. — A scriptura carolingica uralma. — A barátírás.

Az irás anyagáról a magyar diplomatika szempontjából.

A pergamen. — A rongy-papir okleveles használatának legrégibb nyoma az Országos Levéltárban, a M. N. Muzeum gyüjteményében, Pannonhalmán, az irószerekről.

Függelék: A középkori oklevelek nyelvéről.

— Gyárfás István nagybecsü monographiája a Jász-Kunokról valahára már sajtó alá került. Hogy ez hamarébb nem történt meg, annak oka a Jász-Kunság új felosztásában keresendő; ugyanis: a j.-kun kerületi pénzalapok, melyek munkája megjelenése biztosításául közgyülésileg kijelölve voltak, a jászkun kerületek két megyéhez csatolása miatt a volt jász-, nagy- és kis-kun kerületek között felosztás alá kerülvén, az e miatt hosszú ideig folyt tárgyalások e munka folytatását gátolták; ez akadály ez év elején elháríttatván, a Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye azon hazafias kivánata folytán, hogy a munka e megye kebelében lévő nyomdában állíttassék ki, a munka nyomatása jul. elején Szolnokon Bakos István megyei nyomdász által megkezdetett, s lehető szorgalommal folyik annyira, hogy a 3-ik kötet 26 ivnyi szövegének nyomatása bevégeztetvén, legközelebb e 3-ik kötetnek 273 db oklevelet tartalmazó

oklevéltára került nyomda alá, s igy a 3. kötet megjelenése 1883. év tavasz kezdetére várható. A megye pártfogása lehetővé tette, hogy a 3-ik kötet a legrégibb, eredetiben fenmaradt kiváltságlevélnek, I. Károly 1323-ik évben a jászok nemzetsége részére kiadott oklevélnek, Divald híres fényképészeti műtermében munka alatt lévő hasonmásával diszittessék fel. Ezen III-ik kötet terjedelme meg fogja közelíteni a 40 ívet, s ha megtekintjük, hogy ugyan ezen korszak Horvát Péter Commentatióiban alig harmadfél ívet foglal el: láthatjuk, hogy szerző mennyi kutatást, fáradságot, szorgalmat fordított ezen legrégibb korszakot illető, és sok részben ez ideig ismeretlen adatok összegyűjtésére s feldolgozására. E mellett a j.-kunok története nagy részben Gyárfás által 1746-ig össze van állítva s részletesen ki van dolgozva, minél fogva bizvást reménylhetjük, hogy Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye lelkes pártfogása egy befejezett érdekes hazai monographiával fogja gazdagítani irodalmunkat. — Daczára e fárasztó, sok kutatással és másolgatással járó munkának, Gyárfás ez idő alatt más történelmi dolgozatokra is talált magának időt. Ugyanis: 1881. november »Paraszt vármegye«, ez évi május 8. és november 6-án a jászkunok nyelvéről két terjedelmes értekezést is írt és olvasott fel a Magyar tudományos akadémiában, ez utóbbit az újabb hazai ethnographiai fejtegetések tették szükségessé, hogy a tudós világ a töröktatárságot vitatók érvei ellenében a magyar nyelvüség s nemzetiséget igazoló adatok részletes fejtegetése, s összeállításával, valamint amazok czáfolatával is megismerkedjék.

— K. Nagy Sándor, társulatunk tagja (nagy-váradi ügyvéd) »*A Székelyföldön és az Al-Dunán*« cz. munkára hirdet előfizetést. Szerző hangsúlyozza, hogy hazánk eme két legvonzóbb, természeti szépségekben és történelmi nevezetességekben leggazdagabb vidékének leírásában *különös gondban részesíti a történeti emlékeket* s eseményeket. Ezért hívjuk fel mi is olvasóink figyelmét e munkára. Első része a Székelyföldről szól, útleirás alakjában Bihartól Kolozsváron át Maros-Vásárhelyig, innen fel a Maros völgyén a tölgyesi szorosig, aztán Gyergyón, Fel-Csíkon végig Csík-Szeredáig, itt a Hargitán keresztül Székely-Udvarhelyig, — majd visszatérve Al-Csíkra, innen Szepsi-Szent-György, Előpatak, Földvár, Balázsfalva, a szentimrei csatatér s Torda érintésével Toroczkóig. A második rész az *Al-Duna* nevezetességeit irja le, abban a sorrendben, a mint azt a múlt nyáron az írók és művészek kirándulása érintette. A munka 14—15 ívre fog ter-

jedni, az egy forintnyi előfizetés decz. 25-éig küldendő be szerzőhöz (Nagyvárad, vasfürdő cz. a.)

— Kallos Lajos debreczeni jogtanár s akadémiai tag fölött, a debreczeni jogász-önképzőegylet oct. 1-én tartott ülésében, *Némethy* Károly joghallgató emlékbeszédet tartott, mely nyomtatásban is megjelent. E melegen írt emlékbeszéd számos életrajzi adatot tartalmaz, melyek a munka becsét emelik.

— Társulati kirándulásaink egyikének, a sárosvár-megyeinek igen gyakorlati eredménye volt, a *Bánó* József tagtársunk által indítványozott »a magyarságot és népnevelést Sárosvármegyében terjesztő egyesület«, melynek alapszabályai a kormány által megerősíttetvén, immár nyomtatásban is megjelentek. A társulatnak háromféle tagjai vannak: alapítók 50 frt, rendes tagok 2 frt s pártoló tagok, kik tetszés szerinti alapítványnyal nevelik a tőkét. Czélja a társulatnak czímében is ki van fejezve, mely, mihelyt pár tag jelentkezik, megalakultnak jelenti magát. Valóban megérdemelné a társulat, hogy mennél szélesb körben elismerésre találjon: túl magának a megyének határán is.

— Tormásy Gábor szabadkai belvárosi segédlelkész előfizetési fölhívást bocsátott ki »A szabadkai róm. kath. plébánia története« czímű művére, melynek tiszta jövedelme a templomépítési alaphoz fog csatoltatni. E műnek czélja — mint szerző előfizetési fölhívásában mondja: »napvilágra hozni a levéltárak fiókjaiban ismeretlenül pihent okmányokat; betekintést nyujtani a plébánia jogviszonyaiba, a nép valláserkölcsi életébe és szokásaiba; feltárni a művelődés terén felmerült mozzanatokat, a tanügy történetét; szóval okmányok alapján bemutatni mindazon mozgalmat, mely valamely plébánia alapításával s további fejlődésével összefüggésben van.« Az előfizetési díj a 14—16 ívre terjedő munkára egy o. é. forint, mely összeg szerzőhöz Szabadkára a belvárosi plébániába küldendő. A munka 1883. febr. 1-én kereszt kötés alatt fog az előfizetőknek megküldetni.

— A múlt évi Velenczében tartott évi földrajzi kiállításon két, minket közelebbről érdeklő, munka is volt kiállítva, u. m. »Transylvanus Maximilianus. Epistola de admirabili et novissima Ispaniorum in orientem navigatione. Romae 1524. 4°, mely a Biblioteca Marciana tulajdona, (Catalogo Generale. Italia 37 l.) s a Grynaeus Simon-féle Novus regionum ac insularum veteribus incognitarum una cum tabula cosmographica Basilea apud Joan. Hervagium mense Martio Anno 1537. 4°, mely a Museo Civico Corner (Velenczében) tulajdona.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— Életem és korom. Írta *Pelczy* Ferencz. Számkivetés alatt Olaszországban. Budapest, 1882. 8-adr. 322 l. Ára 2 frt 80 kr.

— II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjusága 1676--1701. Történeti tanulmány. Eredéti levelek s más egykorú kútfők nyomán írta *Thaly* Kálmán. Második javított és bővített jutányos kiadás. Három arczképpel. Pozsony é. n. 376 l. Ára 2 frt 20 kr.

— Magyarország vizei múltjának és vízépítésének történelme a magyarok beköltözéséig, tekintettel a mivelődéstörténeti viszonyokra. Írta *Fekete* Zsigmond országgyülési képviselö. Budapest, 1882. 8-adr. 191 l. Ára 1 frt 20 kr.

— A Társadalmi Fejlödés Kezdetei. Írta *Beöthy* Leo. Budapest, 1882. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia könyvkiadó vállálata. I. kötet 429 l. II. k. 534 l. Ára 5 frt.

— A körmöczi középiskolák története a XVI. századtól a jelenkorig. Irták *Hlatky* József és *Schröder* Károly. Budapest, é. n. 8-adr. 37 l.

— Bem délmagyarországi hadjárata. Írta *Milecz* János. Budapest, 1882. 8-adr. 42 l. Ára 40 kr.

— A Vatikáni Magyarországi Okirattár. *Fraknói* Vilmos jelentése. Esztergom, 1882. 8-adr. 31 l.

— Galtajai Gorové István Emlékezete. Gyüjtemény Irodalmi s szonoklati hagyományaiból. Budapest, 1882. XXXII és 336 l.

— Magyar Helikon. Jeles férfiak életrajzai. I. füzet Toldy Ferencz. II. füzet Vörösmarty Mihály. 8-adr. 48 l. A két füzet ára 40 kr.

— Emlékbeszéd Kallós Lajos jogtanár M. T. Akad. l. tag felett. Írta *Némethy* Károly. Debreczen, 1882. 8-adr. Ára 20 kr.

— Magyar Plutarch. Új magyar Athenas Újabbkori magyar prot. egyházi irók életrajza. Gyüjté Sz. *Kiss* Károly II. füzet. Ára 50 kr.

— A Magyar Ódaköltés története a legrégibb időktöl Vörösmartyig. Írta *Csengery* Gyula. Budapest, 1882. 8-adr. 61 l.

Die Rumänen und ihre Ansprüche. Von Paul *Hunfalvy*. Wien 1883. 8-adr. 365 l. Ára 5 frt.

— Étude sur les hautes plaines de Transylvanie. Par Attila de Gerando. Paris, 1882. 8-adr. 76 l.

— — — — —

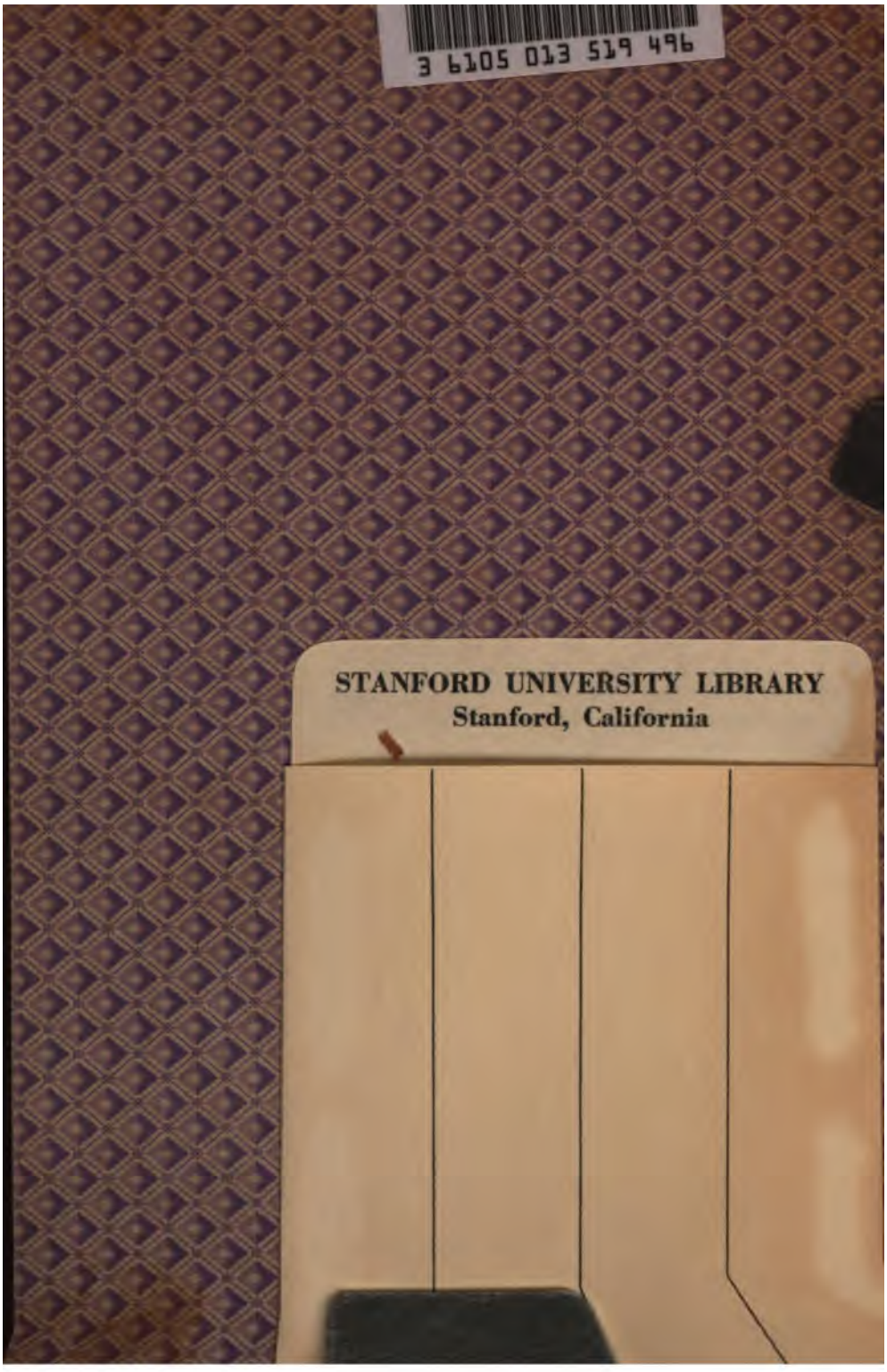
3 6105 013 519 496
STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
Stanford, California